Od špitála k nemocnici

Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osveta v dejinách Slovenska

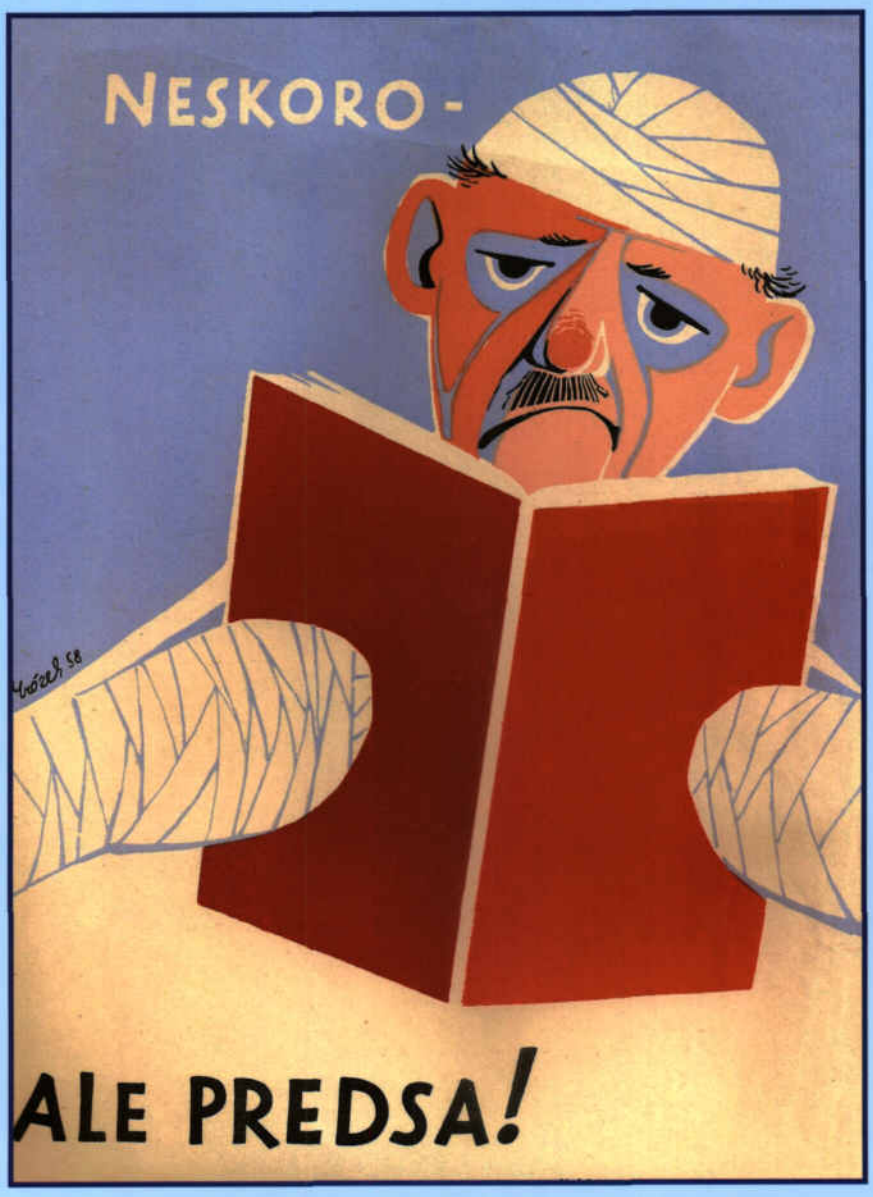

Slovenský národný archív v Bratislave

Od špitála k nemocnici

Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osveta v dejinách Slovenska

Mgr. Ivana Fialová, PhD. – Mgr. Daniela Tvrdoňová, PhD.
(editorky)

Slovenský národný archív

Slovenský národný archív

Recenzenti:
Prof. PhDr. Mária Kohútová, CSc.
Doc. Mgr. Miloš Marek, PhD.
Mgr. Marcela Domenová, PhD.

Autori:
Bartha Annamária, Richard Drška, Anna Falisová, Ivana Fialová, Martin Garek, Mária Grófová, Libuša Hrubá, Peter Chorvát, Juraj Kallo, Daniel Haas Kianička, Zuzana Kollárová, Peter Kovaľ, Lucia Krchnáková, Zuzana Lopatková, Jana Macounová, Soňa Maťugová, Eva Morovicsová, Miroslav Tibor Morovics, Katarína Nádaská, Hildegarda Pokreis, Norbert Praženka, Vladimír Rábik, Radoslav Ragač, Révész József, Szabó Dénes, Branislav Šprocha, Zuzana Šutaríková, Katarína Švábiková, Pavol Tišliar, Daniela Tvrdoňová, Eva Vrabcová, Mária Zajíčková, Jana Zaťková, Mária Žiláková

Editorky:
Mgr. Ivana Fialová, PhD. – Mgr. Daniela Tvrdoňová, PhD.

Preklad resumé:
Mgr. Jana Švabčíková

Texty neprešli jazykovou úpravou.

ISBN 978-80-970666-6-6

Obsah

Predslov 5

Szabó Dénes: The symbolic and real cranial trepanations in 9.–12.th century Carpathian Basin 9

Bartha Annamária: Health and Illness in the Angevin dynasty of the Hungarian Kingdom 19

Mária Žiláková: Písomné záznamy o zdravotníctve dolnozemských lokalít mestského rázu 34

Vladimír Rábik: Trnavský špitál Svätého Kríža v stredoveku 40

Katarína Nádaská: Stredoveké špitály v Košiciach 48

Richard Drška: Štíbor – skalický mestský špitál Svätej Alžbety Uhorskej (Durínskej) 67

Hildegarda Pokreis: Chudobinec v Seredi 93

Radoslav Ragač: Príspevok k dejinám mestského špitála vo Zvolene 98

Révész József: Rehoľné a meštianske lekárne v Kőszegu v 17. a 18. storočí 107

Soňa Maťugová: Z dejín lekárnictva na Orave v rokoch 1632–1950 120

Lucia Krchnáková: Zdravotnícke zariadenie pre baníkov v banskoštiavnickom regióne – realita, plány a vízie 129

Zuzana Šutaríková: Posádková nemocnica Bratislava 140

Zuzana Kollárová: Zrod, úspechy a pády klimatickej liečebne v Tatranskej Polianke 148

Daniel Haas Kianička: Hygiena v Kremnici v 18. storočí 159

Mária Zajíčková: Písomnosti skalických cechov ako prameň poznania sociálnej a zdravotnej starostlivosti v 17. – 19. storočí 172

Zuzana Lopatková: Cholerová epidémia v roku 1831 v severnej časti malokarpatského regiónu 187

Norbert Praženka: Pôrodné babice v Bratislavskej stolici v období osvietenstva ... 205

Eva Morovicsová – Miroslav Tibor Morovics: Historické korene profesionálnej prípravy pôrodných asistentiek na Slovensku do začiatku 50. rokov 20. storočia 255

Anna Falisová: Úradní lekári na Slovensku (v 20. rokoch minulého storočia) 269

Mária Grófová: Vzdelávanie budúcich lekárov na Univerzite Komenského v Bratislave v rokoch 1919–1950 279

Jana Macounová: Spolok slovenských medikov v Bratislave 322

Eva Morovicsová – Anna Falisová: Činnosť Spolku diplomovaných sestier v prvej Československej republike 336

Libuša Hrubá: Masarykova liga proti tuberkulóze na Slovensku a jej pôsobenie v zrkadle archívnych dokumentov Slovenského národného archívu 348

Eva Vrabcová: Záchrana, spolok pre ochranu žien a dievčat na Slovensku v rokoch 1921–1940 367

Peter Chorvát: K problematike interakcie armády a pohlavných chorôb v moderných dejinách Slovenska 374

Jana Zaťková: Zdravotno-hygienické podmienky a epidémie v zajateckých táboroch v oblasti V. zborového veliteľstva Bratislava v rokoch 1914–1915 380

Martin Garek: Sociálna starostlivosť o zaradencov v pracovnom tábore Ústie nad Oravou v rokoch 1943–1944 388

Ivana Fialová: Penzijný fond a provízny inštitút pre vdovy a siroty zamestnancov cisárskych panstiev Holíč a Šaštín ako forma sociálneho zabezpečenia v minulosti 397

Katarína Švábiková: Sociálna a zdravotná starostlivosť na Slovensku v orgánoch štátnej správy v rokoch 1918–1928 407

Daniela Tvrdoňová: Školstvo pre mládež úchylnú, alebo starostlivosť o zdravotne a mentálne postihnuté deti v období I. ČSR 416

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha: Inštitucionalizácia sociálnej starostlivosti o deti a mládež na Slovensku v 20. a 30. rokoch 20. storočia 436

Branislav Šprocha – Pavol Tišliar: Úmrtnosť, zdravotný stav a chorobnosť obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období 446

Peter Kovaľ: Zdravotná starostlivosť v meste Prešov v poprevratových rokoch 463

Judita Kovácsová: Verejné zdravotníctvo regiónu Šaľa 474

Juraj Kallo: Vývoj zdravotnej starostlivosti v meste Považská Bystrica s dôrazom na zriadenie štátnej okresnej nemocnice v rokoch 1938–1957 486

Resumé 508

Zoznam autorov 531

Osobný register 533

Zemepisný register 546

Predslov

„Zdravie je predpokladom všetkého."

Medzinárodná vedecká konferencia s názvom *Od špitála k nemocnici. Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osveta v dejinách Slovenska,* ktorá sa v dňoch 10. – 11. októbra 2012 konala v priestoroch konferenčnej sály Slovenského národného archívu, si tentokrát vzala za cieľ zhodnotiť postavenie zdravotníctva, sociálnej starostlivosti a osvety v priereze dejín. Hlavným usporiadateľom bol už tradične Slovenský národný archív v spolupráci so Sekciou archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. V úvode podujatia mal Radoslav Ragač, riaditeľ Slovenského národného archívu, milú povinnosť „uviesť do života" zborník príspevkov *Pôdohospodárstvo v dejinách Slovenska. Tradície, inovácie a kultúrne dedičstvo*, výsledok publikačnej činnosti našej inštitúcie.

Pohľad do rokovacích priestorov konferenčnej sály SNA počas prednášky.

Na konferencii vystúpili zástupcovia viacerých vedných odborov, nielen archivári a historici, ale i etnografi, múzejníci, štatistici a odborníci z medicínskej praxe. Toto široké spektrum aktívnych účastníkov konferencie umožnilo konfrontovať poznatky z rozličných vedných disciplín bez časového obmedzenia. Konferencia takýmto spôsobom poskytla priestor na vytvorenie ucelenejšieho obrazu jednotlivých etáp vývoja zdravotníctva na Slovensku od najstarších čias až po súčasnosť.

Organizátori konferencie opätovne pripravili pre účastníkov rokovania aj sprievodný program, tentokrát v podobe exkurzie do priestorov novozrekonštruovaného Bratislavského hradu.

Exkurzia účastníkov konferencie na Bratislavskom hrade 10. októbra 2012.

Predkladaná publikácia obsahuje rozšírené verzie príspevkov prednesených na konferencii. V úvode sú zaradené štúdie zahraničných hostí z Maďarska, zaoberajúce sa symbolickými a reálnymi trepanáciami lebky v Karpatskej kotline, ako aj ochoreniami uhorských kráľov z dynastie Anjouovcov. Väčší počet autorov sa venuje problematike špitálov v rôznych oblastiach Slovenska od Záhoria až po Košice. Dve z publikovaných štúdií umožnia čitateľom porovnať stav lekárnictva na Orave a v maďarskom Kőszegu. Časť prác sa zameriava aj na stále aktuálnu tematiku budovania nemocníc a iných zdravotníckych zariadení, napríklad klimatickej liečebne v Tatranskej Polianke, alebo Posádkovej nemocnice v Bratislave.

Nevyhnutným predpokladom pre výkon akejkoľvek zdravotnej starostlivosti okrem fungujúcich inštitúcií boli vždy aj vzdelaní a fundovaní odborníci. Preto sme do publikácie zaradili aj viaceré príspevky o pôrodných asistentkách a lekároch. Osvetu v oblasti zdravotníctva v minulosti na Slovensku okrem mnohých iných šírila i Masarykova liga proti tuberkulóze, ako aj Záchrana – spolok pre ochranu žien a dievčat, ktorým je v predkladanej práci tiež poskytnutý patričný priestor.

Nielen pracovníci Vojenského historického ústavu prezentujú vo svojich štúdiách výsledky výskumu danej témy z prostredia armády, zajateckých táborov a pracovných útvarov. Neoddeliteľnou súčasťou zdravotnej starostlivosti by mala byť aj sociálna starostlivosť, prevencia a osveta. Túto otázku z rôznych perspektív približujú štúdie v druhej

časti práce. V závere môže čitateľ získať zaujímavé informácie o úmrtnosti a zdravotnom stave obyvateľstva Slovenska zachytené v prehľadných štatistických výstupoch.

Súčasťou predkladanej publikácie sú aj Osobný a Zemepisný register, ktoré majú za úlohu čitateľovi uľahčiť orientáciu v jednotlivých textoch a resumé v nemeckom jazyku.

Našim zámerom nikdy nebola snaha pokryť túto širokospektrálnu tému v plnom rozsahu, avšak chceme poukázať na vybrané aspekty skúmanej problematiky. Dúfame, že tento cieľ sa nám vydaním predloženej publikácie podarilo aspoň čiastočne naplniť. Veríme, že aj naďalej bude možné rozvíjať spoluprácu s odborníkmi z rôznych oblastí a rozličných pracovísk a počet podobných publikácií Slovenského národného archívu v budúcnosti porastie.

Editorky

The symbolic and real cranial trepanations in the 10–12th century Carpathian Basin

Szabó Dénes

The trepanation, both as a surgical method and as a cultural marker, has a wide range of occurances, both on a historical, and on a geographical scale. Real and symbolic trepanations in the Carpathian basin at the turn of the first millenia closely itself have been the subject of long-time research, and the topic of many theoretical debates since the discovering of the first such cases in the middle of the 19th century. As the author is not an anthropologist, this short work mainly aims to give a brief overlook on the subject, considering both the approaching questions of technic and interpretation.

The expressions trepanation and trephination are commonly used as synonims of each other, although they originallly have partially different meanings: whilst trephination serves for getting pieces of bone from the human skull, trepanation originally means drilling a hole into the skull with a "trepa".[1] Although neither of these is accurate considering 10–12th century all of such cranial surgeries of the Carpathian Basin (see the rondelle-problem later).

I will use the term "trepanation" troughout both this presentation and text. During the investigated period also numerous (more than 30) cases of post mortem mutilation of the foramen occipitale magnum are known,[2] for which the term would be unspecific, but these are not part of the topic of this paper, as althoug the possibility of looking upon at least a part of them as remains of (post mortem) investigations to find out the causes of kinetic dysfunctions,[3] they can rather be considered as being part of the treatment of the dead body, than surgeries.[4]

Various forms of trepanation are known from different ages and cultural conditions around the world among them in high numbers from precolonial Peru: these are not made by ploughing or drilling, but sometimes form rectangular holes made with saws[5]. Lesser cases are known from Mesoamerica, among the Mayas and from Monte Albán.[6] The custom was practised among others in Montenegro, Tahiti, Kenya, New Zealand,[7] or the Bismarck islands, where even in the 20th century it was practised. In some local parts of 19th century Balkan being trepanated was a way for murderers to avoid the consequences of vendetta law.[8] In Serbia the custom became forbidden in 1856.[9] The first recognized prehistorical finds with trepanation on them were found in France in the 19th century France. As their numbers grew, from the Neolithic and Bronze or Iron age, their interpretation as an early form of cranial surgery was still questioned, as in many cases trepanation was made post mortem,[10] and its main aim was to get round pieces of bone from the skulls, so called rondelles, wich might be serve as amulets, as in case

[1] Waldron 161.
[2] Grynaeus 95.
[3] Kiszely 292.
[4] Grynaeus 95–96.
[5] Bartucz 84, Józsa 1996.
[6] Tiesler Blos 3–4.
[7] López – Caro – Pardiñas 247–248.
[8] Regöly-Mérei 121.
[9] Bartucz 82.
[10] e. g. Maklecova – Ginszburg – Rochlin 27.

of the Gutramsdorf find.[11] In Iron Age Scotland pieces of postmortally moved bones of the skull were deponated not just in graves, but also separatedly from the dead body in entrances of buildings.[12]

In Medieval Europe several cases of real trepanations are known, such as the ones known from Bawaria,[13] and in Estonia, from the 14–16th century cemetery of Dobele.[14] Two trepanated skulls have been published from the cemetery of the San Miguel hermitage in Spain[15] Real and symbolic[16] trepanation cases in Vholga Bulgaria, especially in the cemetery of Bolsie Tarhani, are paralels of high importance for the similar custom in the Carpathian Basin.[17] Same types of symbolic trepanations are known from Danuvian Bulgar cemeteries.[18]

From the beginning of the 10th century the custom becomes far more common in the Carpathian basin, than any time before. By the two recent summarizing works of Tamás Grynaeus and Péter Tomka from the 10–12th century at least 48 real cranial trepanations are known, which can be dated to this era with certainity,[19] and at least 160 certain cases of symbolic treapanations are known from the same period.[20] The first case from the Hungarian conquest period wich get known for the 9th century archeological research and became dated to that era was that of the grave at Benepuszta.[21] The remains of the buried warrior and his horse were found in 1843. by shepherds, and the coins of Italian king (later emperor) Berengar made able for Miklós Jankovich to date the grave. However he considered the "plum-seed forming" symbolic trepanation on the skull[22] being the result of a martial wound. The first case, where trepanation was recognized, was the grave at Vereb. The grave was found when the wind blew off a sandhill abowe it. This is still one of the most important such finds, especially because of the round silver plate found in the grave, with pairs of holes on its edge. This item has been lost probably in 1936. Its' greatest widths were 135 mms and 133 mm (according to Bartucz, who still had the chance to investigate it) being far larger than the trepanation itself (84,62 mm at the sagittalis direction and 81,69 mm at the transversalis direction).[23] Several views were stated concerning the fitting of the plate; whilst it is clear, that the holes on its edge (sometimes in pairs, sometimes alone) served for this purpose, the ideas differ from the serving of it to the skin of the head, to even being fitted into a hat. The most possible way seems to be the idea of Bartucz (and partly Varga) that through the holes wide stramps were fitted to the plate, firming it probably on the chin and the forehead: this special cap must have been worn by him throughout the rest of his life, wich could take even years after the surgery, as on the edges of the bone marks of regrowth are visible. The

---

[11] Regöly-Mérei 123.
[12] Shapland-Armit 103–104.
[13] Weber-Czarnetzki 10–14.
[14] Grynaeus 58.
[15] López – Caro – Pardiñas 250–255.
[16] Éry 1987. 115–120.
[17] Fóthi – Marcsik – Efimova 45–52.
[18] Jordanov – Dimitrova – Nikolov 15–18.
[19] Tomka 72–80.
[20] Grynaeus 75–93. see also the important investigations made by László Józsa and Erzsébet Fóthi, Józsa-Fóthi 15–18.
[21] Révész 338–340, Langó 62–69.
[22] Kustár-Skultéty 180.
[23] Bartucz 375–376.

trepanation was a neccesity because of a serious blow, probably gained in battle, by some kind of obtuse weapon.[24]

Up to this time only one tool is known from the Hungarian conquest period, wich might to be used for trephining purposes: a special knife from the Tiszaeszlár-Bashalom cemetery d. grave. In the grave a wealthy woman was buried, together with her horse.[25] The blade is unusually simmetrical, with a pointed end, and oval sides.[26] The item is 10,6 centimetres long. Its half was fitted and decorated with a silver ring. The corrodated tool was reconstucted in drawing by Tibor Anda, together with its possibly skin-covered sheath. [27]

Anda[28] and after him some others stated that a trepaning drill of the Avar period (sometimes even dated to the Hungarian conquest period)[29] is known from the cemetery at Band (Mezőbánd). Anda reconstructed the iron drill with help of early new age paralels. However the archeological circumstances of the find make the datation of the drill to the conquest period very difficult. It is part of collection of blacksmith tools, buried together with their owner in the grave number 10. of the cemetery. The grave is a robbed one, only the blacksmith tools were left in it, so the datation the grave only on typological basis is not easy, but the other graves contained material, wich clearly dates back to the VI. century: it is probably a Gepidian grave, not an Avar one. Two kind of hammers and an anvil, bigger and smaller pliers, a coldcutter, a nailhead-maker and other smaller iron tools belong to it and by no way can it be dated to the 10th century. Nemeskéry and his collegues also questioned if the Band drill could be sufficient as a trepaning drill.[30] Although practically nothing indicates to accept Anda's oppinion, it is still appears in some works.[31]

Even the very existence of the use of the drilling technique in trepanations of the era is sometimes denied, hovewer at least in the case of the skull from the Gerendás grave the use of a drilling trepan for the creation of holes which has been opened together later is a reasonable possibility.[32]

On recent skulls, Regöly-Mérei could make similar trepanations with the use of flint blades[33] – although it has cultural antropological paralels, and although freshly-knapped flint is steril,[34] without direct evidence, and lack of detailed publication of his experiments it can be considered only as a possibility. For the carving type trepanations even shells could have been used, for slowly pulverizing the bone, and therefore making the possibility of hurting the dura less plausible, such as in Polynesia.[35] For the same type of scraping procedure even the use of a granulated or glassy multifaceted stone is enough.[36] These are the so called push-plough operations.[37]

---

[24] Bartucz 367–377.
[25] Dienes 1956. plate LXIX., Dienes 1957. 27.
[26] Fodor 186–187.
[27] Anda LXII. plate 3–4.
[28] Anda
[29] Józsa 1996. 56.
[30] See additional criticism in Grynaeus 64.
[31] Józsa 1996. 56.
[32] Juhász – Torda-Molnár 171–174.
[33] Regöly-Mérei 127.
[34] López – Caro – Pardiñas 249.
[35] Bakay 17.
[36] López – Caro – Pardiñas 248.
[37] Bartucz 120.

During symbolic trepanation,[38] the cranium is not opened, and the dura remains hidden under it. They sometimes appear in greater numbers, even four or five ones can be on the same skull.[39] These symbolic wounds are most usually created by a push-plough method, although Bartucz left open the possibility for using burning or some kind of acid.[40]

As the brain does not have any pain receptors the trepanation should not have been particularly painful after the removal of the haired skin. During the operations, the patient was probably sitting, or laying with its head in an upper position (which is visible on the artistic reconstruction of a trepaning operation by the archeologist and painter Gyula László)[41] as otherwise too much blood would remain in the blood-vessels of the head, making trepaning far too dangerous. An operation through the sutura sagittalis was especially dangerous, as even the smallest hurting of the important venous sinus running under it could have led to intensive bleeding, and to the death of the patient. Trepaning through the sutures of the skull was feared since Hippocrates warned every surgeon not to use a trepan on the sutures themselves, but on the adjoining bone.[42] The medieval European Christian surgery, following him and Celsus, thought that such an attempt would mean sure death for the operated person. The first author, who suggested otherwise, was Berengario da Carpi, who stated in 1518 that opening the skull through is not dangerous, if the surgeon is cautious, and pays attention throughout the process.[43]

Nothwithstandingly, in the 9–11th century Carpathian basin (and also e. g. in pre-columbian Peru, or on the skull from the 67. grave of Bronze age Szőreg C cemetery, Hungary)[44] several trepaning operations were made over the sutura sagittalis. On the 10th century skull from the Csorna cemetery, found in 1878, a wound made by two long swordcuts was had to be injured. There was noway to avoid the already hurted sutura sagittalis, the skull became cracked in several directions, and in the wound there must have been small fractions of bone. After moving away them, the edges of the wound were chiseled askew in a 10–20 milimetres wide zone. The patient survived the operation, as on the edges the bone started to regrow. Green patina was left by the silver plate which was worn over it.

Trepanation was made over the sutura sagittalis also on the finds from Rétközberencs, Soroksár, and Budapest-Csúcshegyi-dűlő (in the latter case on the skull of an about 14 years old boy),[45] and on one of the trepanations from the Balatonújlak cemetery.[46] Although the best trepanators surely had the knowledge and experience to succesfully make such trepanations, it must have been considered to be dangerous, as on some skulls, the edge of the trepanation hole ends nearby either in the middle of the forehead (Pestszentlőrinc)[47] or the sutura sagittalis (such as on the finds from Bihardancsháza),[48] and does not cross it. The dangers of even such an attempt are shown by the Vereb find, to where an about 4–5 centimetres long part of the edge of the trepanation wound

[38] Nemeskéry – Éry-Kralovánszky 3–32.
[39] Dienes 1978. 197–223.
[40] Bartucz 401., Grynaeus 64.
[41] László 80–81.
[42] Bakay 15.
[43] Bakay 17.
[44] Bartucz 167–172.
[45] Bartucz 383–386.
[46] Langó 192.
[47] Kiszely, picture 67–68.
[48] Szathmáry 22–28.

is missing, as the bone broke at two places and the sutura sagittalis was still opened, therefore the removal of a trapezoid form fragment of cranial bone became necessary.[49] In case of the Bihardancsháza skull, although the operation itself was succesful, the patient only survived it for a few days, as there are not any osteophytas on the edge of the trepanation, which would implicate a longer survival.[50]

Both men and women could get trepanated, although three times more cases of real trepanation are known among men. From the cemetery of Szakony one case of real trepanation is known on a male and one on a female skeleton.[51]

About the cultural impacts of the trepanation, several theses were made. The early false opinion of Broca and his followers, that the Vereb find (as the first, and for a while only known) was a postmortal trepanation, with the aim of acquiring rondelles, was caused by simply the lack of detailed data, as it was shown by Bartucz in his criticism.[52] The notable etnographist and linguist, Dezső Pais in connection with the history of the Hungarian expression "agyafúrt", suggested[53] that the trepanations served to create unsane people to get enough shamans is a both culturally, both medicallyfalse, early romantic view. The archeologist István Dienes built up a far more serious thesis of the possible role of both real and symbolic trepanations in the worldview of the conquest period Hungarian society. With numerous etnographical and historical paralels throughout Eurasia, he suggested that the belief of the double soul was an essential part of it.[54] On the basis of the story of Bulcsú karcha, who offered all his prey for the skull of a relative of his who was killed in a skirmish at Cambrai, also suggested that the skull was the home of the so-called "free soul".[55] While these views in the Hungarian literature sometimes are used as a source of interpretation for the archeological material,[56] his view on trepanations, however, received far more criticism. In his opinion, the real or symbolic opening of the skull helped the return of the free soul into the head, and radically neglected the possibility of medical causes, contradicting the paleopathological view of Bartucz's monography.[57] Critics, such as Grynaeus, whilst admitting that in many cases no traces of illnes or any kind of injury were found on really or symoblically trephined skulls, it is mainly medical intentions can not be denied.[58] Tomka also refuses the view of Dienes, although accepts the possibility that beliefs of chasing away the bad ghost which causes the illness could concern the operations,[59] especially in the symbolic cases. In general, the opinion of Szathmáry seems to be the most plausible, who noted that probably the succesful practice of cranial surgeries could have led to religious thoughts concerning it, and not the opposite way.[60]

The possibility of some kind of existing head-cult among early Hungarians can be seen in the few well-documented cases, when skulls were buried in 10–11th century cemeteries. Among them the cemetery at Batajnica, where nine skulls were buried in

---

[49] Bartucz 373., picture 196.
[50] Szathmáry 28.
[51] Éry 1977–78. 179–181.
[52] Bartucz 371–372.
[53] Pais 414–417.
[54] Dienes 1978. 171–190.
[55] Dienes 1978. 191–192., about other aspects of the Cambrai story see Szarka 301.
[56] K. Tóth 244–245.
[57] Bartucz 419–420.
[58] Grynaeus 78–79.
[59] Tomka 70–71.
[60] Szathmáry 28.

a line of graves is of particular interest,[61] whilst at Kisdobra a head was buried standing upwards on the ground of the grave, together with a torques and a vessel, and in the 17th grave of the Piliny cemetery a similarly buried head was found, with a torques and pearls.[62] These burials probably belong to people who died far away (probably on foreign campaigns) whose bodies were represented by their heads, therefore just partly can be considered as evidences of a head cult.[63] In the 27th grave of the Szabadkígyós cemetery (10th century), a female skull without its mandibula was put onto the lap of a man.[64]

The ethnical interpretation of trepanations, especially symbolic trepanations is a question difficult to investigate. The custom for a long time was seen as a clear marker of early Hungarian population, the number of trepanations in the Carpathian basin grows seriously with the arrival of Hungarians: form the avar. János Nemeskéri and his colleagues even suggested that the appearance of symbolic trepanations at the end of the Avar period might be a marker of the gradual settling of Hungarians in the Carpathian basin.[65] While the custom of real cranial trepaning existed in almost the whole Carpathian basin, symbolic trepanations are not known from Transylvania, and neither from the territory between the rivers Répce and Marcal, whilst real trepanations are known from both areas.[66] On the territory of Slovakia the real trepanation cases are concentrated on the western part of the country, mainly in the valleys of the river Garam and Ipoly, such as the finds from the 67th grave of the Mynárce cemetery,[67] Besenov, and Nové Zámky.[68] The datation of the Modrá find was questioned by Tomka.[69] The skulls found at Mikulčice were interpreted carefully by Grynaeus as having Hungarian origins, although datation problems (they can be earlier and belong to the Avar or ancient Moravian era) make it difficult to simply look on them as examples of the surgical practice of the conquest age Hungarians outside the Carpathian basin. There is evidence that trepanation was a known surgical process on the territory of Bohemia (two cases from the 10th century from Libice nad Cidlinou and one case from 11th century Moravany).[70]

Concerning the the possible survival and later use of the practice throughout christian times in the medieval Hungarian Kingdom, recently important observations were made by Kinga Éry and her colleagues.[71] In connection with the publication of skeletal remains from the medieval royal basilica at Székesfehérvár, on the skull of the skeletal remains from the only preserved Hungarian royal grave a symbolic trepanation have been observed, closely nearby the crossing point of the sutura sagittalis and the sutura coronalis. The grave was excavated back in 1848, and the male skeleton identified as Béla III. (1172–1196), which interpretation have been questioned by Endre Tóth, who suggests an earlier tipological datation for the finds of the grave (among them a corpus for processions, an emailed encolpium, a ring with Arabic inscription on it, funeral crown, sword, sceptre and spurs made of silver).[72] In his opinion the remains belong

[61] Bálint 211.
[62] Tettamanti 102.
[63] Szarka 303.
[64] Tettamanti 102.
[65] Nemeskéri-Éry-Kralovánszky 16.
[66] Grynaeus 75.
[67] Točik 279.
[68] Tomka 72–80.
[69] Tomka 79.
[70] Grynaeus 76.
[71] Éry 2008.
[72] Kovács 122–172.

to Koloman the Learned (1095–1116).[73] As Koloman, before becoming king, was an initiated bishop of the church,[74] the occurance of such an act throughout his lifetime puts up many questions. The number of simbolic trepanations was reducing during the 11th century in the cemeteries of the common folk,[75] and only a few cases are dated to the 12th century (such as grave 142 at Zalavár-Kápolna, grave 120 at Téglás-Angolkert, or the two known cases from the Szabolcs-Petőfi utca cemetery).[76] It seems to be reasonable to look upon this tendency as a sign of the disappearance of both knowledge and possible ritual beliefs concerning the act.[77] Therefore, the presence of such a custom in the royal court is surprising, and can be seen as a sign of the transformation of the possible pagan rite into a simple method which was believed to help healing.

It is also notable that the king who lied in the Székesfehérvár grave is not the only known Christian monarch, who was trepanated. Henry I., king of Castille (1214–1217), was hit by an accidental blow (a roof pile fell to his head) at the age of 13. An unsucsessful attempt was made to save his life through real cranial trepanation, but the young ruler did not survive.[78]

Many aspects of the topic, such as trepanation as a type of modification of body has not been investigated in details, neither have been talked together with post mortal body modifications in conquest age cemeteries (which themselves lack detailed theoretical interpretation yet), for which modifications the foramen occipitale magnum surgeries can be seen as a link of connection. All these must be the topic of future research.

Literature

Anda = Anda, Tibor : Recherches archeologiques sur la practiquete du pays. Trepanon au ciseau et au foret. Acta Arch. Hung. 34. (1951.) 256–316.

Bálint = Bálint, Csanád: Südungarn im 10. Jahrhundert. StudArch 11. Budapest 1991.

Bakay = Bakay, Louis: The ancient fear of trephining through the cranial structures. Communicationes de Historiae Artis Medicinae. 97–99. (1982.) 15–22.

Bartucz = Bartucz Lajos: A prehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek. Paleopathologia III. Budapest 1966.

Bereczki – Marcsik = Bereczki, Zsolt, Marcsik, Antónia: Trephined skulls from ancient populations in Hungary. Acta medica Lituanica. 2005. 12. 1. 65–70.

Bernert – Evinger – Fóthi = Bernert Zsolt-Evinger S. – Fóthi Erzsébet: New symbolic trephination cases from Hungary. Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici 98. 177–183.

Bóna = Bóna István: A középkor hajnala. A gepidák és langobardok a Kárpát-medencében. Budapest, 1974.

Czigány 2000 = Czigány, Jenő: Lékelt koponya a Lébény-Kaszásdomb 44. sz. sírból. Arrabona 38/1–2. 2000. 51–62.

Czigány 2003 = Czigány, Jenő: Adatok a jelképes koponyalékeléshez (Lébény-Kaszásdomb 17. sz. sír.) Arrabona 41. 2003. 57–64.

[73] Tóth 142–158.
[74] Font 13–14.
[75] Czigány 2003. 57.
[76] Grynaeus 80–84.
[77] Tomka 70.
[78] López – Caro – Pardiñas 248.

Dienes 1956 = Dienes, István: Un cimetiére de Hongrois conquérants a Bashalom. Acta Archeologica Hung. (1956.) 245–277. pl. LVII–LXXII.
Dienes 1957 = Dienes István: A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori magyar temető. Arch. Ért. 84 (1957) 24–37.
Dienes 1978 = Dienes István: A honfoglaló magyarok lélekhiedelmei. In: Régészeti barangolások Magyarországon. Budapest 1978. 170–233.
Éry 1978 = Éry Kinga: Honfoglalás kori csontvázleletek Szakonyról. Arrabona 19–20. 1978. 177–182.
Éry 1987 = Éry Kinga: Újabb jelképes trepanációk a Volga-vidékről. (Newer Symbolic Threphening from the Volga Bank.) Anthropologiai Közl. 31. 1987. 115–120.
Éry 2008 = Éry Kinga (ed.).: A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei. 1848–2002. Budapest, 2008.
Fodor = Fodor István: Tiszaeszlár-Bashalom. In: Fodor István (ed.): The Ancient Hungarians. Budapest, 1996. 185–190.
Font = Font Márta: Koloman the Learned, King of Hungary. Szeged, 2001.
Fóthi – Marcsik – Efimova = Erzsébet – Marcsik Antónia – Efimova: Szimbolikus trepanáció a volgai bolgároknál. (Symbolic Trepanation among the Bolgars along the River Volga.) Anthropologiai Közl. 42. 2001. 45–52.
Grynaeus = Grynaeus Tamás: Isa por ... A honfoglalás és Árpád-kori magyarság betegségei és gyógyításuk. Budapest 1996.
Jordanov – Dimitrova – Nikolov = Jordanov, J., Dimitrova B., Nikolov S.: Symbolic trepanations of skulls from the Middle ages (IXth–Xth century) in Bulgaria. Acta Neurochir. 92. 15–18.
Józsa 1996 = Józsa László: A honfoglalás és Árpád-kori magyarság egészsége és betegségei. Budapest. 1996.
Józsa – Fóthi = Józsa László – Fóthi Erzsébet: Trepanált koponyák Magyarországon. 115 eset összesítése. Comm. De Hist. Artis Med. 198–199. 2007. 15–30.
Juhász – Torda Molnár = Juhász Irén – Torda Molnár Béla: A gerendási X. századi lékelt koponya. Békés Megyei Múzeumok Közleményei I. 1971. 167–168.
Kovács = Kovács Éva: III. Béla és Antiochiai Anna halotti jelvényei. In.: Kovács Éva Species, modus, ordo. Budapest, 1998. 116–135.
K. Tóth = K. Tóth Gábor: A honfoglaló magyarság kettőslélek-hitével kapcsolatos jelenségek kelet-európai párhuzamai. (Magyar jellegű temetkezések Kelet-Európában.) A Wosinszky Mór Múzeum évkönyve 32. Szekszárd, 2010.
Kiszely = Kiszely István: Sírok, csontok, emberek. Budapest 1968.
Kustár – Skultéty = Kustár Ágnes – Skultéty Gyula: A benepusztai honfoglalás-kori férfi koponyarekonstrukciója. Savaria 22/3. (1996.) 179–190.
Langó = Langó Péter: Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében. Budapest 2007.
László = László Gyula: 50 rajz a honfoglalókról. Budapest, 1982.
López – Caro – Pardiñas = López, Belén – Caro, Luis – Pardiñas, Antonio F.: Evidence of trepanations in a medieval population (13th–14th century) of northern Spain (Gormaz, Soria). Anthropological Science, Volume 119(3). 2011. 247–257.
Maklecova – Ginszburg – Rochlin = N. P. Maklecova – V. V. Ginszburg – D. G. Rochlin: A Szovjetunió területén feltárt emberi koponyák trepanációja. (н. п. маклецова, в. в. гинзбург, д. г. рохлин. трепанация на ископаемых черепах человека на территории ссср.) Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 36. (1965.) 11–30.

Nemeskéri – Éry – Kralovánszky = Nemeskéri János– Éry Kinga – Kralovánszky Alán: A magyarországi jelképes trepanációk. Anthropologiai Közl. 4. 1960. 3–32.
Pais = Pais Dezső: Agyafúrt. Magyar Nyelv 9. (1914.) 414–417.
Regöly-Mérei = Regöly-Mérei Gyula: A primitiv koponyatrepanációk palaeopathologiai morfológiája. (Die sogenannten primitiven Schädeltrepanationen und ihre pathologisch-anatomische Beziehungen.) Comm. Hist. Artis Med. 25. 1962.121–142.
Révész = Révész László: Ladánybene-Benepuszta. In: Fodor István (ed.): The Ancient Hungarians. Budapest, 1996. 338-340.
Shapland – Armit = Shapland, Fiona – Armit, Jan: The Useful Dead: Bodies as Objects in Iron Age and Norse Atlantic Scotland. European Journal of Archeology 15/1. 2012.
Szathmáry = Szathmáry László: A bihardancsházi trepanált koponya. Bihari Múzeumok Évkönyve III. 1963. 21–39.
Tettamanti = Tettamanti Sarolta : Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében (Begräbnissitten im 10–11. Jh. im Karpatenbecken.) Studia Comitatensia 3. 79–123.
Tiesler Blos = Tiesler Blos, Vera: Cranial Surgery in Ancient Mesoamerica. 2003. Mesoweb. www.mesoweb.com/features/tiesler/Cranial.pdf
Točik = Točík, Anton: Radové pohrebisko devínského typu z XI. stor. v Mlynárciach pri Nitre. (Ein Reihengräberfeld von Devin-Typus in Mlynárce bei Nitra.) S1A 8 (1960.) 269–284.
Tomka = Tomka Péter: Régészeti kommentár a Lébény-Kaszás 10–11. századi temető 44. sírjának trepanált koponyamellékletéhez. (Archeological commentary on the Trephined Skull of Grave 44. in the 10–11. Century Cemetery of Lebény-Kaszás.) Arrabona 38. (2000.) 63–96.
Tóth = Tóth Endre: III. Béla vagy Kálmán? A székesfehérvári királysír azonosításáról. Folia Archaeologica 52. (2005/2006.) 142–161.
Waldron = Waldron, Tony: Palaeopathology. Cambridge 2009.
Weber – Czarnetzki = Weber, Jochen – Czarnetzki, Alfred: Trepanationen im frühen Mittelalter im Südwesten von Deutschland. Zentralblatt für Neurochirurgie 2001. 62. I. 10–14.

Symbolické a skutočné trepanácie v Karpatskej kotline v 10.–12. storočí

(Preklad Beáta Vida)

Trepanáciu používali počas našich dejín v rôznych obdobiach a na rôznych geografických územiach, tento zvyk nebol cudzí ani v prehistorickej dobe, či v období sťahovania národov v Karpatskej kotline a v stredovekej Európe. Od 10. storočia, i keď predtým v kruhu Avarov poznáme málo doložených prípadov, sa stále častejšie stretávame s používaním tejto metódy v Karpatskej kotline: v 10.–12. storočí podľa najnovších prác Tamása Grynaeusa a Pétera Tomka poznáme aspoň 48 prípadov ozajstnej trepanácie, ktoré sa dajú s istotou datovať do tejto doby, symbolických ešte viac, aspoň 160. V štúdii sa zameriame hlavne na predstavenie doterajšieho výskumu.

Už v prvom hrobe, ktorý sa datuje do obdobia príchodu starých Maďarov na územie Karpatskej kotliny, nájdenom v roku 1843 v Benepuszte, sa stretneme so symbolickou trepanáciou, ale túto metódu v danej dobe ešte nespoznali. Po nájdení nálezu vo Verébe v roku 1853 Endre Kovács identifikoval rytiny na lebke: striebornú doštičku nad okrúhlym otvorom považoval za stopu trepanačnej operácie, po ktorej pacient žil ešte dlhé mesiace. Po skorších nesprávnych interpretáciách (získanie talizmanu post mortem, atď.) už bolo jednoznačné, že jav má charakter lekárskeho zákroku.

Na základe názorov Hippokrata lekári kresťanskej Európy trepanáciu lebky považovali za zákrok, ktorý vedie určite k okamžitej smrti, napriek tomu zo skúmaného obdobia poznáme viac nálezov, podľa ktorých vieme, že v početných prípadoch pacienti prežili tento nebezpečný zákrok. Nález v Csorne je možno najzaujímavejším príkladom úspešnej trepanácie potom, ako lebku postihlo sedem rán mečom.

Operácie sa väčšinou uskutočnili vytesávaním a vyškriabaním. Jediný nález, ktorý sa viaže k pomôckam k vykonaniu zákroku, je špeciálny nôž: pochádza zo ženského jazdeckého hrobu v Tiszaeszlár-bashalmi. Tibor Anda nakreslil rekonštrukciu vrtáka z hrobu kováča v Bande a nález interpretoval ako trepanačnú pomôcku z doby Avarov, ale veda tento názor neprijala, datovanie do 10. storočia je zase z archeologických dôvodov nemožné.

V prípade symbolickej trepanácie sa cranium neotvorí, len do kosti ryjú formu, väčšinou kruh. Poznáme nejeden príklad viacnásobnej symbolickej trepanácie, občas aj spolu s ozajstným zásahom. Ozajstné trepanácie sú charakteristické v prípade členov strednej vrstvy starých Maďarov, kým so symbolickými zákrokmi sa stretávame hlavne u nižších vrstviev (v hroboch horizontu Bielo Brdo). Paralelné zvyky poznáme aj v okruhu podunajských Bulharov. V roku 1848 otvorili hrob, ktorý je podľa tradície miestom posledného odpočinku kráľa Belu III. Endre Kovács stotožňuje pozostatky s členmi panovníckeho rodu, na lebke našiel znaky symbolickej trepanácie. Používanie tohto zvyku v prípade členov kresťanského panovníckeho rodu prináša mnoho nezodpovedaných otázok.

O náboženskom a kultúrnom význame trepanácie už vzniklo viac teórií, možno najvýznamnejšiu hypotézu publikoval István Dienes: na základe historických údajov a etnografických poznatkov predpokladal výskyt viery dvojitej duše (? pozn. prekl.) v kruhu starých Maďarov. Oproti tomu Lajos Bartucz na základe paleopatologického výskumu tvrdil, že trepanáciu vykonali pri traumatických poraneniach, podľa Dienesa zákrok pomáhal návratu slobodnej duše. Péter Tomka si myslí, že tieto otvory pomáhali práve pri vyhnaní zlého ducha, ktorý spôsoboval choroby.

Veľký počet spomínaných zákrokov v 10. storočí sa viaže k starým Maďarom žijúcim v Karpatskej kotline, ale etnicko-špecifický charakter symbolickej trepanácie sa nemôže považovať za evidentný. Tiež nie je dostatočne vysvetlený vzťah trepanovaných lebiek na českom území s nálezmi na území Maďarska.

Health and Illness in the Angevin dynasty of the Hungarian Kingdom

Bartha Annamária

Official documents and pictorial representations give us a fairly clear picture of the illnesses and injuries of Charles I. (1301–1342). It is suspected by László Józsa that Charles might have had[1] goitre, basing his claim on the pictorial evidence of the coins issued by him, since goitre is hard to identify on cadavers and is rather detectable on works of art.[2] However, I think that the small size of these coins and their lack of elaboration make them unsuitable to serve as a basis of such conclusions. Nonetheless, this does not mean that no such possibility exists, since Charles comes from a territory where iodine deficiency is common, and the size of the goitre cannot be reduced by sufficient iodine intake later.

Although I found no record of injuries[3] in the charters the king would have suffered during his struggle to ascend to the Hungarian throne, several attempts were made to assassinate him. The first attempt was organized by Péter, son of Petenye but we do not know the exact date. The charter that reports on both of the attempts by Péter only states that this one happened before 1317. On the first occasion, King Charles was lying sick[4] near Patak,[5] when Péter, son of Petenye tried to murder him. Sadly, neither do we know what illness the king was afflicted by, nor how Péter tried to kill him and if he was injured or not.

On the second occasion, Péter hired assassins, who wanted to take the king out at Temesvár.[6] As it is reported by a charter of later origin, the would-be murderers tried to utilize archery,[7] but there are no accounts of injuries to the king.

However, the third attempt on the life of King Charles – conducted by Felicián Záh – did injure the king, although we are unsure about the severity of this wound, because the Illuminated Chronicle describes it as a minor wound on his right hand,[8] while a letter of sentence dating to 15th March 1330 reports about a major injury. The king *"didst appear in his own physical presence in our circle, concurrently showing his injured right arm with that tremendous wound (...) furthermore he didst show us the garments of his own as well as of her royal highness and the clothes of those two youngsters whom I hat just mentioned above. All the dresses were soaked wet by the sacred blood spilled, inasmuch it resembled an immense overflow of water. He even didst show us apart from these the cut four fingers of her royal highness and the locks of their beloved sons, which were parted from their bodies by Felicián's sword."*[9]

---

[1] Józsa 2010. 140. p.
[2] Józsa 2006. 139. p., 2009. 949. p.
[3] Although the king and his immediate retinue was also attacked in the Battle of Rozgony on 15th June 1312, and Györke from the kindred of Csák royal flag bearer died in the encounter, there is no account of the king being hurt. Kristó 1978. 84. p.
[4] „Regem penes Patak aegere decumbentem" Petrovics 431. p.
[5] Sárospatak.
[6] Anjou okl. IV/676.
[7] Petrovics 433. p., see also Petrovics 1999.
[8] „regis manum dextram leviter vulneravit" SRH I. 206. caput 494. p.
[9] Almási 195. p.; Anjou okl. XIV/288.

Nonetheless, since the sword struck his right arm, it means that he could raise it in self-defence. This description doesn't tell us how the king held his hand, since that can vary in relation to the direction from which Felicián attacked. The initial at the relevant part of the Illuminated Chronicle shows that he swung his sword toward the head of the royal couple.[10] It was Tünde Wehli, who highlighted that the initial depicting the attempt shows the queen protecting the king, and that Felicián's sword could strike the queen's hand because it was aiming for the king's shoulder on which it lay. However, the Chronicle's positive bias towards Elisabeth questions the reliability of this depiction.[11] Even so, it is likely that the queens wound was bleeding more, and that was what stained the clothes.[12]

Apart from these examples, I found two cases when the king's life was in grave danger. In a charter, dating to 27th March 1329, Charles donates property partly because once when he was crossing the frozen Bodrog with his retinue, the ice shattered under the weight of the traversers, and the king was saved by László Szécsi from the kindred of Balog, who without regards for his life went on to rescue his liege.[13] He himself remained stuck on the drifting ice, but was successfully rescued in the end.[14] We do not know when this happened exactly, but it is clear from the charter that the king came to no harm, except his fright.

In 1330 during the campaign against Basarab in Wallachia, the king suffered an annihilating defeat, and his own life was only saved by the self-sacrifice of Dezső, son of Dénes and the unwavering loyalty of his men.[15] Three illustrations of the Chronicle are devoted to this campaign;[16] two of these show the inglorious retreat of the king,[17] while his soldiers encircle him to offer protection with their shields. Sadly, we have no information if the king sustained injuries or not, though Louis the Great writes in a charter issued by him on 30th June 1347 that *"from there he returned free, healthy, and without injuries."*[18]

The Illuminated Chronicle is rather short-spoken about the health of the king, but we can derive interesting conclusions from a short sentence, which goes: *"The pain in his arms and legs made him suffer greatly"*[19]

It is highly probable that the health of Charles deteriorated permanently, which can not only be seen in the sentence taken from the Chronicle, but is also evident when examining data from diverse charters. At one point, the illness of the king is called gout. In most cases we cannot know what illnesses were torturing the king, but it is sure that they had to be serious ailments, since Charles was forced to put his diplomatic and militaristic obligations aside. Earlier, he led his military campaigns personally, and took

[10] KK 141. p.
[11] Wehli 123. p.
[12] „dextramque manum suam diro vulnere" FEJÉR VIII. 3. 177. okl. 422. p.
[13] Anjou okl. XIII./ 149., KHO 132. 251–252. p
[14] KRE 47. 127. p.; KHO 132. 251. p.
[15] Képes Krónika 209. caput 260–264. p.
[16] KK 143, 144, 146. p
[17] KK 143. p., 146; Wehli 123. p.
[18] KHO 138. 266. p.; Anjou okl. XXXI/611.
[19] Képes Krónika 208. caput 259., „peduum etiam et manuum dolore nimio nimium torquebatur" SRH I. 208. caput 496. p.

frequently part in jousting tournaments, which were spreading in Hungary in the 14th century.[20]

The first account of this comes from 1332. Charles wanted to travel to Venice with his son, but when he arrived at Fehérvár, he was attacked by arthritic pain, and because of his illness and the menace of the coming storm, he returned to Visegrád.[21] Although the text refers to gout, it is not self-evident that we should interpret it as we would nowadays. The journey and the coming storm combined could as well mean that the king was suffering from rheumatic pain, caused by the deterioration of the joints, but in either case, it had to be really severe if the king postponed his journey to Venice.

Antonio Bonfini also characterises Charles' illness as gout: *"they say that not much later his hands and his legs were also attacked by gout, but he suffered each misfortune without losing his balance."*[22]

The next account probably cannot be connected to this condition. In 1333, Charles and his son, Andrew, managed to travel to Naples, but this wasn't a fortunate endeavour for the king either. On 9th September Pope John XXII. wrote a letter to Robert of Naples and Charles I. of Hungary, in which he accounts that it came to his notice, that Charles was sick with fever, but with the help of natural draining his state was getting better, and there was a hope of recovery.[23]

We know that Jakab Longobard, a physician and bishop of Csanád, was also part of the kings retinue, and it is mentioned in the Chronicle that *"the king returned wholesome in March, and all of those who followed him returned in good health too."*[24] Giovanni Villani also gives an account of the king's visit in Naples, but he doesn't mention any illnesses.[25]

Józsa has suspected salmonella or gastric ulcer and acidic over secretion.[26] However, there is no mentioning of any kind of stomach ache in the papal charters, the texts talk about fever and natural draining,[27] so gastric ulcer is improbable, since it does not cause fever. We cannot be completely sure what natural draining means; it could be perspiration, but even diarrhoea or vomiting. However, these symptoms can mean a great variety of maladies, from sunstroke to salmonella. But in any case, it had to be a long and serious condition if they felt that they have to notify the pope about it. Moreover, the possibility of poisoning is also to be considered, but the standards of hygiene in the kitchens of the period could also be responsible, even though the use of poison was really *"fashionable"* at that time in Italy.[28] From the wide spectrum of toxins Józsa highlights

---

20 Bertényi 2000. 146. On 8th June 1319 Charles donated an estate because István from the kindred of Hontpázmány, a royal courtier, managed to hurt him while sparring and knocked 3 of his teeth out. (Anjou okl. V/481.)

21 „idem dominus rex una cum filio suo pervenit usque ad Albam Regalem, et ibi infirmitate podagrae occupatus, de consilio suorum baronum, tam occasione dicte sue infirmitatis, quam etiam occasione hiemis imminentis, rediit Visegradum." Wenzel I. 312. 301. p.

22 Bonfini II. 9. 442. p.

23 Anjou okl. XVII/422, 423.

24 Thuróczy 124. caput 169. „rex rediit cum sospite in mense Marcii et cum sanitate omnium suorum, qui ipsum fuerant comitati" Chronica Hungarorum 124. caput 152. p.

25 Villaniak 10/225. caput 111. p.

26 Józsa 2010. 140–141. p.

27 „Carolus (...) febrili fuerit infirmitate gravus, sed per dei gratiam propter evacuationes naturales febris diminuta" (Theiner I. DCCCLXXIX), „te (...) fibrili fuisse gravatum, sed (...) audivimus, quod propter evacuationes naturales aliquas fibris diminuta." (Theiner I. DCCCLXXX)

28 Józsa 2010. 35. p

the toxin produced by the oysters,[29] which could have been consumed by King Charles during his time at the seaside, but if he got sick from those, it happened only by mere chance. At any rate, I think in this case some kind of food poisoning was responsible for the king's condition.

On 11th June 1338, Galhardus de Carceribus provost in his letter to Benedict XII., reported that the King of Hungary is in a bad medical condition, and that the King of Poland had visited him, which is also confirmed by the fact that he showed Galhardus the charter of the pope detailing the peace treaty between the King of Poland and the bishop of Krakow.[30] The illness of Charles I is also reported on by Charles IV in his autobiography: *"I have visited the King of Hungary, who got seriously ill."*[31] According to Balázs Nagy, this happened sometime between February-March 1339, though it is possible that both authors report on the same event, or even that the king's illness lasted for so long.

Therefore, the king's worsened condition became persistent. It is reported on 12th June 1340 that because of the king's bodily weakness and the attacks by the Tartars against Hungary,[32] the king will not attack Dalmatia that year [33] as it was planned. Ferenc Piti, who deals with the topic in greater detail, also believes that the king's condition played a great role in the cancellation of the campaign, besides the Tartar attacks.[34]

Several charters point toward the death of Charles I. On 17th May 1342, the king himself issued a charter in which he claimed that he had become sick at Damásd – one of his beloved hunting ranges – and pledged to give back the possessions of the Saint Michael's Church of Veszprém which had been taken from them. Most probably, the king got better, since he was true to his pledge and issued a charter in which he states (múlt idő) that he gave back what he took away on the advice of certain advisors in the past. The charter also includes that Charles took his sickness as a righteous punishment from God,[35] which most probably reflects a deep piousness and the general understanding of sickness in the Middle Ages.

This worldview can also be tracked down on other occasions. We know a charter from 8th December 1321 in which Pope John XXII., at the request of King Charles, grants 20 days of absolution to those who are repentant and beg for the salvation of the King and the Queen, and who pray that the Queen bears a child.[36]

As opposed to information from the Illuminated Chronicle,[37] the first child of the royal couple could only be born in 1323.[38] Their joy was fragile, because there is an account from 8th May 1323 which reports that Charles had pledged to return the estates of his loyal noblemen, no matter who claims them at the present, if his firstborn child recovers from his illness.[39] But the prince did not live to see his first birthday. When Charles, son of Charles died, the king, to secure the salvation of the souls of his son and

---

[29] Józsa 2010. 33. p.
[30] Anjou okl. XXII/286.
[31] „Et processi ad regem Hungarie, qui graviter infirmabatur" IV. Károly 176–177. p.
[32] „propter sui corporis infirmatem, et propter invasionem, quam fecerunt Tartari" Wenzel I. 378. 400.p.; Pór 76. p.
[33] Anjou okl. XXIV/380.
[34] Piti 44–45 p. See also Piti 2002.
[35] Anjou okl. XXVI/232.
[36] Anjou okl. VI./331
[37] Képes Krónika 199. caput 253. p.
[38] See also Kristó
[39] Anjou okl. VII/175.

his ancestors, pledged to return the rights to the churches of the country which were taken from them. So, he ordered the ispán of Pozsony to get a hold of the church estates in Pozsony and return them.[40]

As it is shown in the examples above, Charles thought that the help of God will secure the birth of his successor, and he even made the pope grant absolution for those who would pray for it. He understood the death of his son as a punishment for his sins, and he wanted to get absolution for himself and his son by pledging atonement.

We cannot know if the king's condition worsened or because of the rumours about his former disease reached him, but Péter, son of Gervasius, the canon of Viviers, papal envoy and collector of the tithe, being afraid of the coming political chaos, decided to leave the country, taking away the different earnings he had at the moment with him, as he reports on it in a letter written on 19th May 1342.[41] Nevertheless, from the examples mentioned (1333, 1338) it can be derived that the papal court was well informed in such matters.

Nonetheless, the king lived for two more months, and died on 16th July 1342.[42] The chronicler goes into great details about the funeral ceremony, but does not mention the cause of death. According to the account of Bonfini: *"Charles, after ruling for 42 years, was afflicted by hot fever and on the 17th of August at Visegrád, his life came to an end."*[43] But since he was wrong about the period on several occasions (e. g.: he claims the marriage of Charles and Elizabeth happened in 1326, moreover he thinks that when the prince died, of which he also provides an inaccurate date, Charles Martel was still alive) his account has to be treated with doubt. According to László Józsa, the gout mentioned earlier became the cause of the king's death, because during the course of the years it leads to renal deficiency, physical deterioration and then finally death.[44] This could be possible, but in the absence of other supporting evidence, I will not decide on this matter.

We are in a much more fortunate situation when dealing with Louis I. the Great (1342–1382), because both inland and foreign narrative sources provide us with a much more detailed picture. According to the description of gesta of János Küküllei Louis the Great *"was a man of proper tallness and magnific-eyed, his hair and barb was curly, smiling-eyed, thick-lipped, with a little bit humped shoulders."*[45]

The Illuminated Chronicle made mention of his birth: *"In the one thousand three hundred and twenty-sixth year of Our Lord, three days before the nonae of March (5th March) a son was born to the same king, and in his happiness he named him Louis after the name of his relative,*[46] *the holy confessor."*[47] Also one of the miniatures of the

---

[40] Anjou okl. VII/258.

[41] Anjou okl. XXVI/240.

[42] Thuróczy 128. caput 172. p.

[43] Bonfini II. 9. tized 449. p.

[44] Józsa 2010. 142. p. His reasoning is flawed because the pains in the arms and the legs of the king are only mentioned once in the chronicle composition, in 1330.

[45] Küküllei 55. caput 40. p., „Fuit autem homo competentis proceritatis, occulis elatis, crinibus et barba crispis, sereno vultu, labiosus et aliquantulum in humeris curvus." Chronica Hungarorum I. 185. caput 188. p.

[46] The mentioned relative is Louis of Toulouse, the maternal uncle of I. Charles, who was canonized in 1317.

[47] Képes Krónika 202. caput 253. p. Anno Domini M-o CCC-o XXVI-o III-o Nonas Martii natus est eidem regi filius, quem nomine huius sancti confessoris consangiinei suis Lays pre gaudio appelavit. SRH I. 2402. caput 491. p.

Chronicle depict the birth of Louis[48] in the background of the picture there is a rocky mountain with a castle, in the foreground Queen Elisabeth is lying in bed, with a crown on her head, and one of the three women standing on her right is just giving for the queen her coronated son.[49] The chaste, fully dressed queen is surrounded by only women, according to the custom of the era. We dont know, who are these women, Mária Vida suggests that maybe the woman with the children could be a midwife.[50] Although in the Angevin period in the royal court there were many doctors, the birth was led by women, who got the knowledge by practice. However „professional" midviwes appeared in Hungary just in the 16th century.[51] Queen Elizabeth most possibly was helped by the elderly women of her court.

Louis I. was a real knight king, his idol was King Saint Ladislaus. Because of his foolhardiness the ruler got injured several times. On 14th June 1350 during the siege of the fortress of Canossa Louis, while he was climbing on a ladder got hit by rocks and fall into the moat, and his body suffered a serious injury,[52] a reason which caused the barons and knights being strongly reproached, sticking Louis himself, that such moods do not fit for a king.[53]

The king probably was wearing armour. The armature of this era is known mainly by works of art. The pot helm of the Angevin kings is observable on reliefs,[54] on depictions of the Illuminated Chronicle,[55] the golden cloak clasps kept in the Hungarian Chapel in Aachen,[56] or on the Saint Simeon's Casket in Zara.[57] As it is shown on the miniatures of the Illuminated Chronicle French-style knight armor was common in the era in Hungary: the shoulders were defended by iron discs upon mail armour, and on the legs and the knees also metal plates were worn above chainmail. Armour gloves were also commonly used by knights. These can also be observed on the tombstone of Palatine Miklós Garai.[58]

We do not know where he was hit by rocks, and from what height he fell into the moat. The king suffered injuries on his body, which could have cause many possible disorders. Though the text tells about serious injouries, they may not have been too serious, because the campaign continued to Naples.[59] They travelled the distance fair quickly, so probably it was not necessary to stop because of the injury of the king.

Louis the Great did not learn from his mistake; on 26th July 1350 during the siege of the fortress of Aversa he hurt himself again. This case is mentioned both by inland and foreign sources.

Matteo Villani wrote that: *"The king personally took part in the assault (...) They could not occupy any part of the walls, but many people were killed, and further more*

---

[48] KK 140. p.
[49] Képes Krónika 557. p.
[50] VIDA 137. p.
[51] FARKASLAKI 292. p, VIDA 117. p.
[52] „Cum ipse armatus per scalam ascendere festinaret, ictibus lapidum graviter percussus in fossatum est prolapsus gravem in corpore suo sustinens lesionem" Chronica Hungarorum I. 149. caput 172 p.
[53] Küküllei 19. caput 23. p.
[54] DERCSÉNYI 110. p., PANDULA 239.,
[55] KK 137. p., KK 143.p.
[56] DERCSÉNYI 169. p.
[57] Zadar
[58] KOVÁCS S. 32–34. p., PANDULA 241–244. p.
[59] KRISTÓ 1988. 120. p.

get wounded among them, and even the king himself get wounded and they (...) drawn back."[60]

János Küküllei reported on the event quite succinctly. He tells that when the king with his army began to fight for the city of Aversa, he entered personally into the battle and his leg was critically wounded by an arrow from a crossbow.[61] Only the divine assistance and the care of doctors saved his life.[62] And he noted that during the time he spent in the castle the health of the king has been restored.[63]

The anonymous author describes the story more precisely: (...) „When the king besieged the city of Aversa, did it happen, that on the feast of Saint Anne (26th July 1350) he approached the walls of the city (...) On the wall stood a laical person, who got to know the person of the king, shot an arrow on him suddenly and severely injured his left leg. The king went to his bivvy whilst the iron of the arrow was in his leg, and he spent the whole night awake. On the following day comes István Lackfi with Ulrik, and they pulled off the iron with 12 tugs. It would be long to narrate, how big was the pain and how the king was wailing[64] and when the iron was moved the hardest to pull out, the king wailing pleased to Istvan Lackfi : „Spare me," – he said, because every tug dilacerated his body.[65] (...) After they pulled the iron, the mentioned István commanded that the king get on horseback, and whilst leading it around the city he instructed the soldiers to loudly say: „Behold, the King of Hungary, Jerusalem and Sicily!" Hearing this, the Hungarians caroled out, but the enemy wailed."[66]

The two Hungarian sources contradict each other, János Küküllei describes that the doctors helped the king, and the anonymous author writes that Lackfi took out the arrow. The second description is more detailed, and perhaps the descriptor could be present personally. It is more likely that neither a doctor nor a surgeon did take part in the campaign. Surgery generally was rudimentary in the era, both in Europe and in Hungary.[67]

The crossbow arrow can effort 200 kJ of energy, and a 2 mm thick plate can hold againsts 100 kJ energy.[68] Such a shot could break through the plate or mail armour, and could imprint the fragments to the wound. Such injuries could destroy blood vessels, or even break bones, the victim coud bleed out, and also there was a high risk of infection. The description tells us only that the left leg was injured, unfortunately we do not know exactly where he was shot.

The arrowhead was designed in a way that trying to pull it out made it gets caught, tearing the surrounding tissue and blood vessels, increasing the pain and blood loss. Furthermore, in some cases arrowheads get deliberately contaminated, and these way even minor wounds could cause blood poisoning (sepsis). The source tells that the arrow

---

[60] Villaniak 92. caput 188. p.

[61] „sagitta baliste in pede fuit letariter vulneratus" Chronica Hungarorum I. 152. caput 173. p.

[62] Küküllei 22. caput 24. p.

[63] Küküllei 22. caput 24. „Tandem mora protracta in castro rex bene convalescens recuperata sanitate" Chronica Hungarorum I. 152. caput 173. p.

[64] „In sinistro pede grauissime vulneravit. Veniens autem rex ad hospicium habens ferrum sagitte in suo pede, totam noctem duxit insumpnem. Mane autem facto venit Stephanus filius Laczk cum Wolphhardo, et in tractu duodecimo vix ferrum extraxerunt. Quantum autem dolorem ipse rex eiulatu emiserit et clamorem, longum esset enarrare" Dubnici 167. caput 158. p.

[65] „quia in omni tractu de suis carnibus dilacertebatur" Dudnici 167. caput 159. p.

[66] Névtelen 56. caput 14.; Dubnici 167. caput 158–159. p.

[67] Farkaslaki 285. p.

[68] Józsa 2006a. 1520. p.

was not removed immediately, for a full overnight it was in the king's leg. It could have led to blood poisoning.

The bravery of the ruler did not become lesser. On 21st of March 1352 at the castle of Beltz *"on Saturday before Palm Sunday – not dealing with the war machines of this castle, and not being afraid of its walls – they assaulted the castle, crossed the water in the moat, wich was reaching their throat, wearing knightly armour, and when they were reaching the walls, saw: crossbowmen attacked them from upwards mercilessly, and huge wooden trunks and stones were thrown in such numbers, that even king Louis got a blow, intended to be deadly, on the head by a hammer called „swlyok", and made him fall to the ground. Miklós Perényi took up him from the ground, and carried through the water on his back."*[69]

Louis the Great probably wore a helmet during the assault, so he could avoid a more serious skull trauma by the wooden „swlyok". The plate armour in this case could be self-dangerous as there was a chance that the wounded ruler would fall into the water, and probably would not be able to climb out alone.

The boldness of the king could cause dangerous situations not just during campaigns: *"In the year 1353 of Our Lord, when the mentioned king Louis was hunting in Zólyom (Zvolen) on the day after the feast of Saint Virgin Catherine, among the snowy mountains along his route a heavily wounded bear came ahead him unexpectedly, the king, thinking in his mind that he will kill this bear such as he used to make fell on the ground and kill other such bears, attacked it with his lance, but fortune turned against him, and as the superbity due to his fame also hampered him, the bear made him fell, and wounded both of his legs with 23 wounds, and if János Besenyő by the will of God would not have arrived, this wild and angered bear would have killed king Louis."*[70]

We can not know exactly what kind of woundings the king suffered, both bites and claws made by the bear could result in huge losses of blood.

The first data about illnesses of Louis the Great can be found in the charter of pope Clement VI. dated to the 31st of January 1347. The pope tells, that by his opinion the king will not go to Sicily, as he is said to be sick, suffering of four days long „shake of cold".[71] It can not be known that exactly what kind of illness was meant by this expression.

The black death took victims among members of the royal family. Queen Margaret[72] was infected by pest[73] and died on the 7th of September 1349.[74]

---

[69] Névtelen 60. caput 17. p. „sabbato ante Rhamis palmarum, non curantes ingenia, neque munimenta euisdem castri formidantes, irruerunt ad castrum, aquam in fossa castri, usque ad guttur in armis militaribus transeuntes, et cum appropinquarent valum, ecce desuper sagittatores balistrary ipsos crudeliter impetebant, et ligna grandia et lapides in tanta copia proicientes, quod eciam Lodouicum regem in capite ictu letali cum malleo ligneo vel calumptia i. e. Swlyok concusserunt, et ipsum in terram deiecerunt. Quem Nicolaus de Pereny a terra eleuauit, et super dorsum suum ultra aquam transportauit" Dubnici 170. caput 163. p.

[70] Névtelen 62–63. caput 18. p. The part concerning the hunting accident: „ idem ursus regem deiccit, et utrumque pedem viginti tribus vulneribus sauciauit et nisi Johannes Besenew nutu diuino ibidem peruenisset, idem ursus ferox et furibundus regem Lodouicum interfecisset." Dubnici 171. caput 166. p.

[71] Anjou okl. XXXI/68.

[72] She was born in 1335. as daughter of Charles IV. and Blanche of Valois. She was engaged with the then 12 years old Louis at the age of three, their wedding was planned to take place in 1342., but finally got realized just in 1345. Bertényi 2000. 73. p.

[73] Farkaslaki 279. p.

[74] Bertényi 2000. 73. p., 78. p.; Bertényi 78. p.

Among the sources remembering her death Küküllei mentions only one fact: "Margaret, daughter of the most excellent lord Charles, then count of Moravia, who lately emerged to the imperial throne, died childless."[75] A charter dated to the 7th of November 1349 tells that *"in Hungary many people died by the deadly epidemia, also the queen of Hungary has gone to the Lord not lately."*[76] Possibly Louis the Great was also infected, but survived, which is known by the data contained by diplomatic letters changed with Venice.

On 4th of April 1349 the Venetians informed king Louis that although they wanted to send their ambassadors to discuss peace terms, but heard that pest was massacring in Hungary, and the ambassadors of Venice – who had survived the plague the year before at home – were afraid to go there.[77] Louis the Great answered on 7th of June 1349 that the Venetians can (could) send their ambassadors, as although the plague is (was) devastating on many other parts of the world, in Hungary it was ended.[78] On 25th of June the doge asks the king to choose the time and place for the beginning of peace conversations.[79] Yet on 11th of July king Louis asked for the postponation of the ambassadors' journey, as he had went to Transylvania.[80]

It is unknown if the plague returned again, probably in greater size, or has never stopped, just Louis was poorly informed, but anyway, the Venetians wrote to their diplomats on the 10th of October that they had certain information that there were a plague in Hungary. The ambassadors got a free hand about the decision to visit the king or not.[81] As I have mentioned above, on the 7th of November the Venetians tell about the death of queen Margaret. Two days later orders were written for the ambassadors to continue their journey and meet the king if his health conditions get got better. On the other hand, if the king was ill, or have already died, they were ordered to get information about the conditions of the country and especially about that who will govern the realm instead of the childless king.[82] But Louis the Great survived the black death, and although the plague later renewed several times in Hungary, it did not concerned members of the Angevin dynasty.

Antal Pór suggested first that the death of Louis was caused by leprosy. He based this opinion on the words of Petrus de la Gazata (abbot of the monastery of Saint Prosper at Reggio) in the *Chronicon Regiense* which state that Louis the Great had suffered in leprosy for a long time: "Hungarian king Louis died on the 11th of September 1382. after

---

[75] Küküllei 52. caput 38. p. Primam videlicet preclaram Margaretham filiam excellentissimi domini Karoli tunc marchionis Morauie, qui postmodum ad imperium fuit sublimatus, et ista sine prole defuncta est. Chronica Hungarorum I. 182. caput 186. p.

[76] WENZEL II. 299. 370. p. „epidemia mortalitatis deseuit multus ibidem, et quod Regina Hungarie, consors domini Regis nuper ad Dominum transmigravit."

[77] „casus mortalitatis, que esse dicitur in partibus Vngarie, per quem cives nostri timerent venire ad illas partes, quia de anno preterito substinuerunt casum similem mortalitatis" WENZEL II. 284. 346 p.; PÓR 206. p. p.

[78] „Divina plaga hujusmodi, que ut plurimum orbem gravit universum, nunc in Regno nostro ejusdem clementia disponente cessavit " WENZEL II. 286. 349. p.; PÓR 207 p..; MAGYARY-KOSSA 58. p.

[79] WENZEL II. 288. 350. p.

[80] WENZEL II. 290. 360.

[81] „cum habentur nova satis certa, quod mortalitas maxima et orrenda est in partibus Hungarie" WENZEL II. 297. 369 p..; PÓR 208. p; MAGYARY-KOSSA 58. p.

[82] WENZEL II. 300. 370–371. p. „rex sit in partibus et in tali statu et convalescencia de persona, quod ad ipsum cum securitate ire possitis, iter vestrum prosequi debeatis, et perficere mandatum nostrum. Si vero haberetis, quod Rex aliter staret graviter, vel esset migratus, debeatis vos plenarie informare de condicionibus Regni"

a long time leprosy by lack of force".[83] Above this source by his opinion also both the portrait of Louis the Great is visible on the front page of the Illuminated Chronicle[84] and the infirm politics of the ruler at the end of his life.[85] are evidences of it.

The gesta of Küküllei also seems to support this thesis: *"although he was really fond of hunting, practised by custom and by pleasure since his childhood, finally, turning back to the deeds concerning the things of this world -which are difficult to fulfill without comitting sins – wanting to opress and control the wishes of the body and to follow the godly commandements (...) leaving the mass of the people, to be able to deal more frequently with pious acts, and to have time for prayers, he chose the life of contemplation."*[86] The contemplating life, and the turning to inside and to deeper religious practice can be a sign of the illness of Louis the Great, but these do not mean evidently leprosy, neither even deadly sickness. Küküllei does not mention leprosy in connection with the death of the king: *"answering a godly call he left the world of the living on the 11th of September, and a bit previously a wonderful cornet appeared. (...) he was buried at the city of Székesfehérvár in the 1382. year of the Lord, on the 11th day of this month (...) he ruled for fourty years, one month and twenty-two days."*[87]

Antal Pór's point of view get accepted by a part of the historians.[88] Others formulated their opinion in a more cautious way, stating that Louis probably suffered by some kind of skin illness similar to leprosy.[89] Moreover, counter-opinions were also formed. Elek Farkaslaki-Hints pointed out that the medieval diagnosis of leprosy was many times so uncertain that in the 15th century even the opinion of universities was asked in disputed cases.[90] Mária Vida did not want to decide the question, but noted that the lack of sources about the leprosy of Louis can be the result that the king's illness was tried to keep as a secret, because (as it is stated in the city law of Buda)[91] either king, emperor or any other coronated ruler of this world have to be seen as detronized, if they get infected by leprosy. On the other hand, in medieval times the diagnosis of leprosy could mean other type of illnesses of the skin (e. g. scabies or psoriasis), as they were often misdiagnostizied[92] but she also accepts the portrait of Louis in the Illuminated Chronicle as evidence of leprosy; the throning ruler seems to be ill. *"In spite of the partly missing painting his eyes are sad, and his witness is broken, and the deep marks on his forehead are the symptoms of leprosy named lion face (facias leonina). The measures of the body of the once gallant knight king are not sufficient for the legendary hero of campaigns and huntings. (...) His hands are fully covered by the long white gloves of the people who suffer in leprosy – no such gloves are worn by any other of the numerous kings painted on the illuminations of*

---

[83] „(1382.) die II. Septembris moritur post longam leprae infirmitatem rex Ludovicus Hungarie" PÓR 1902. 212. p.

[84] KK 1. p.

[85] PÓR 1902. 211–213. p.

[86] Küküllei 54. caput 39. p.

[87] Küküllei 55. caput 39–40. p. „vocatione divina ex mundo magravit XI die mensis Septembris, et parum ante cometa mirabilis. (...) Et sepultus est in urbe Albe Regalis (...) sedecima eiusdem mensis die anno domini M CCC octuagesimo secundo. Regnavit autem quadraginta annis et mense uno et viginti duobus diebus." Chronica Hungarorum I. 185. caput 187–188. p.

[88] BERTÉNYI 140–141. p.; KRISTÓ 1988. 162. p.

[89] For example DÜMMERTH 489. p.

[90] FARKASLAKI 281. p.

[91] „The emperors , kings, and other coronated heads of this world can be detronized in some circumstances. First: if they are stubbornly under papal curse. And if they become infidels and heretics.And if they become tyrants. And if they become leprous." (Budai Jogkönyv II. I/4. artikulus 305 p.)

[92] VIDA 43. p.

the chronicle. "[93] However, the birth of his daughter, Katalin in 1370 contradict the thesis of Pór. In general, Vida thinks the question to be undecidable.[94]

By the opinion of László Józsa leprosy was certainly not an illness in the medieval times in which masses of people suffered, and a lot of people must have been closed to the leprosoriums with false diagnosises,[95] as the archaological evidence for leprosy is not numerous enough in relation to the great numbers of leprosoriums and to the frequent mentioning of the illness in the written sources.[96] Józsa also argues the interpretation of Mária Vida about the miniature in the Illuminated Chronicle, as the lion face is part of a late stadium of the illness, after the spontaneous amputation of fingers.[97]

I do not think realistic either the leprosy thesis. It is a fact, that in the 1370's both he numbers of the wars and the personal presence of the king in them became rarer. After the year 1368. he led his armies personally only in two wars: in 1375 against Wallachia, and in the 1377 campaign of revenge against Lithuania.[98] This really can be seen as a sign of an ill-fated old age, as previously he usually only left the command of an army to any of his barons if his personal presence was needed on another frontier of war. In 1376 he asked a talented doctor from the king of France. Charles V. sent János Radlicza from the college of Montpellier, who must have served Louis well, as the king made him a bishop.[99] But all of these are just evidences for some kind of illnesses, and not leprosy, as in the next year, 1377 he led the above mentioned war personally in Lithuania, and achieved serious military successes,[100] so his sickness was either not too serious, or Radlicza was competent enough to heal him quickly. Neither can be paralelled to real leprosy, which is a long-term illness, and no way of healing was known in the 14th century.

Also it is notable that in 1370 Louis became the king of Poland as well, and it is difficult to believe that the Polish nobility should accept a so seriously ill person as their ruler, especially one suffering from such a horrible illness. Additionally, all of his three daughters, Katalin, Maria and Hedvig were born in the 1370's (when the royal couple even could not hope that they will ever have any children). Moreover, the part of the text in Küküllei's gesta about the king retirement from the world of huntings and knightly lifestyle has paralels in the text of Aegidius Romanus, and partly can be seen as a motif of style.[101]Therefore the question, that what caused the death of Louis, king of Hungary and Poland on the 11th. of September in 1382, remains unanswered.

Sources:

IV. Károly – Nagy Balázs (Szerk.): IV. Károly császár önéletrajza. Karoli IV imperatoris romanorum vita ab eo ipso consripta. Budapest 2010.

Anjou okl. IV. – Kristó Gyula (Szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia IV. 1315–1317. Budapest – Szeged 1996.

[93] Vida 46. p.
[94] Vida 47. p.
[95] Józsa 2011. 96. p.
[96] Józsa 2011. 96–97. p.
[97] Józsa 2010. 149–150. p.
[98] Kristó 1988. 171. p.
[99] Magyary-Kossa 66. p.; Pór 1902., 210–211. p.
[100] Rábai 55. p.; Kristó 1988. 170. p.
[101] Küküllei 80. p.

Anjou okl. V. – KRISTÓ Gyula (Szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. V. 1318–1320. Budapest – Szeged 1998.
Anjou okl. VI.– KRISTÓ Gyula (Szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. VI. 1321–1322. Budapest – Szeged 2000.
Anjou okl. VII. – BLAZOVICH László – GÉCZI Lajos (Szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. VI. 1323. Budapest – Szeged 1991.
Anjou okl: XIII. – ALMÁSI Tibor (Szerk.): Anjou-kori oklevéltár-Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia XIII. 1329. Budapest – Szeged 2003.
Anjou okl. XIV. – ALMÁSI Tibor – KŐFALVI Tamás (Szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XIV. 1330. Budapest – Szeged 2004.
Anjou okl. XVII. – KRISTÓ Gyula (Szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia XVII. 1333. Budapest – Szeged 2004.
Anjou okl. XXII. – PITI Ferenc (Szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XXII. 1338. Budapest – Szeged 2012.
Anjou okl. XXIV. – PITI Ferenc (Szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XXIV. 1340. Budapest – Szeged 2000.
Anjou okl. XXVI. – PITI Ferenc (Szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XXVI. 1342. Budapest – Szeged 2007.
Anjou okl. XXXI. – SEBŐK Ferenc (Szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XXIV. 1347. Budapest – Szeged, 2007.
Bonfini – Bonfini, Antonio: A magyar történelem tizedei. Ford. KULCSÁR Péter. Budapest 1995.
Budai jogkönyv II. – Buda város jogkönyve. II. Közread.: BLAZOVICH László – SCHMIDT József. Szeged 2001.
Chronica Hungarorum – Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum I. Textus. Elisabeth GALÁNTAI – Julius KRISTÓ. Budapest 1985.
Dubnici – Chronicon Dubnicense et praefatus est M. FLORIANUS. Quinqueecclesiis 1884. 143–167.
FEJÉR – FEJÉR, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi VIII. Vol. 3. Buda 1832.
Képes Krónika – Képes Krónika. Ford. BELLUS Ibolya. Tanulm. Dercsényi Dezső – Kristó Gyula – Csapodiné Gárdonyi Klára. Jegyz. Kristó Gyula. Budapest 1986.
KK – Képes Krónika. Hasonmás kiadás. Budapest 1987.
KHO – KRISTÓ Gyula (Szerk.): Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). Szeged 2000.
KRE – KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc (Szerk.): Károly Róbert emlékezete. Szeged 1988.

Küküllei – Küküllei János: Lajos király krónikája. Ford., utószó, jegyz. KRISTÓ Gyula. Budapest 2000.
Névtelen – Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról. Ford., utószó, jegyz. KRISTÓ Gyula. Budapest 2000.
SRH I. – Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. (Hasonmás kiadás) Budapest 1999.
THEINER – Augustinus THEINER: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I. Roma 1859.
Thuróczy – Thuróczy János: A magyarok krónikája. Ford. és a jegyzeteket írta BELLUS Ibolya – KRISTÓ Gyula. Budapest 2001.
Villaniak – A három Villani krónikája. Ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta RÁCZ Miklós; szerk. BÁRÁNY Attila. Máriabesnyő 2011.
WENZEL – WENZEL Gusztáv: Magyar diplomacziai emlékek az Anjou-korból. Budapest 1874.

Literature

ALMÁSI – ALMÁSI Tibor: Záh Felicián ítéletlevele. Aetas 2000. 15/1–2. (2000) 191–197.
BERTÉNYI – BERTÉNYI Iván: Nagy Lajos király. Budapest 1989.
BERTÉNYI 2000. – BERTÉNYI Iván: A 14. század története. Budapest 2000.
DERCSÉNYI – DERCSÉNYI Dezső: Nagy Lajos kora. Budapest [1941.].
DÜMMERTH – DÜMMERTH Dezső: Az Anjou-ház nyomában. [Budapest] 1982.
FARKASLAKI – FARKASLAKI-HINTS Elek: Az orvostudomány fejlődése az emberiség művelődésében: különös tekintettel a magyar viszonyokra. Budapest 1939.
JÓZSA 2006 – JÓZSA László: Paleopathologia: elődeink betegségei. Budapest 2006.
JÓZSA 2006a – JÓZSA László: A fej védelme és koponyasérülések a középkorban. Orvosi Hetilap 147/32. (2006) 1519–1521.
JÓZSA 2009 – JÓZSA László: Az endémiás golyva ábrázolása szakrális alkotásokon. Orvosi Hetilap 150/20. (2009) 949–951.
JÓZSA 2010 – JÓZSA László: Középkori uralkodóink betegségei. Budapest 2010.
JÓZSA 2011 – JÓZSA László: Szex a középkori Magyarországon. Budapest 2011.
KOVÁCS S. – KOVÁCS S. Tibor: A magyar hadsereg lovassága a 14. században In. Uő.: Huszárfegyverek a 15–17. században. Budapest 2010.
KRISTÓ – Kristó Gyula: Károly Róbert családja. Aetas 20/4. (2005) 14–28.
KRISTÓ 1978 – KRISTÓ Gyula: A rozgonyi csata. Budapest 1978.
KRISTÓ 1988 – Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Budapest 1988.
MAGYARY-KOSSA – MAGYARY-KOSSA Gyula: Magyar orvosi emlékek: értekezések a magyar orvostörténelem köréből. (Hasonmás kiadás) 3. kötet. Budapest 1994.
PANDULA – PANDULA Attila: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Budapest 1988. 216–254.
PETROVICS – PETROVICS István: Orgyilkosok Temesvárott: merénylet I. Károly király ellen. In: *Magyaroknak eleiről. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendős Makk Ferenc tiszteletére.* Szerk.: Piti Ferenc. Szerkesztőtárs: Szabados György. Szeged 2000. 421–434.
PETROVICS 1999.– István PETROVICS: The fadin glory of a former royal seat: the case of medieval Temesvár. In: „The Man of Many Divices, Who Wandered Full Many

Ways" Festschrift in Honor of János M. Bak Ed.: Balázs Nagy-Marcel sebők Budapest 1999. 527-538.
PITI – PITI Ferenc: „de adventu regis Hungarie". Károly Róbert tervezett dalmáciai hadjáratáról az 1340. évi oklevelek tükrében. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXV. Szegedini 2001. 41–53.
PITI 2002– Ferenc PITI: Hungary and Dalmatia in 1340. Chronica. Annual of the Institute of History Vol. 2 2002. 3–9.
PÓR – PÓR Antal: Nagy Lajos 1326–1382. Budapest 1892.
PÓR 1902 – PÓR Antal: Nagy Lajos király halálos betegsége Századok 36. (1902) 209–214.
RÁBAI – RÁBAI Krisztina: Nagy Lajos litvániai hadjáratai. Belvedere meridionale XXII/3–4. (2010) 50–58.
VIDA – VIDA Mária: Művészet és orvostudomány a történelmi Magyarországon. Budapest 1994.
WEHLI – WEHLI Tünde: Károly Róbert ábrázolása a Képes Krónikában In: Károly Róbert és Székesfehérvár. Székesfehérvár 2011. 111–126.

Zdravie a choroby v rodine uhorských Anjouovcov

(Preklad Beáta Vida)

Vo svojej štúdii sme na základe kronikárskej tradície, prameňov a vyobrazení uviedli údaje o zdravotnom stave a o chorobách Karola Róberta a Ľudovíta Veľkého.

Na základe zachovaných mincí Karola Róberta predpokladal László Józsa, že panovník bol hrvoľatý, ale podľa nášho názoru technika vyobrazenia nie je vhodná na diagnostikovanie podobnej choroby, i keď sa ani to nedá vylúčiť. Na kráľa až trikrát spáchali atentát, dva experimenty Petra, syna Petenyeho, neboli úspešné, ale nevieme, či sa panovník poranil. Pri atentáte Feliciána Zocha bola poranená Karolova pravá ruka, ale presnejšie údaje nevieme – podľa Obrázkovej kroniky sa poranil len ľahko, podľa rozsudku však utrpel vážne zranenia. Okrem toho ešte v dvoch prípadoch bol život panovníka v nebezpečenstve: v nepodarenej bitke pri Basarabe sa zachránil len vďaka Desiderovi, synovi Dionýza a jeho vojakom, resp. pri preprave cez zamrznutý Bodrog spadol do rieky a zachránil ho László Szécsi.

Na základe poznámky v Obrázkovej kronike: *„bolesti nôh a rúk ho veľmi trápili"* predpokladáme, že panovník mal pakostnicu. To potvrdzujú aj údaje v listinách: v roku 1332 Karol neodišiel do Neapolu kvôli tejto chorobe. O rok neskôr navštívil mesto, ale ochorel, podľa informácií pápeža Jána XXII. mal vysokú horúčku, ale čoskoro vyzdravel – pravdepodobne mal otravu jedlom.

Pravdepodobne v roku 1338 už bol naozaj chorý, lebo poľský kráľ musel prísť do Uhorska navštíviť chorľavého Karola, aj zo životopisných údajov Karola IV. vieme, že navštívil chorého panovníka. V roku 1340 sa nekonala plánovaná výprava do Dalmácie, z časti kvôli chorobe Karola a tiež kvôli tatárskym nájazdom. V listinách z roku 1342 na viacerých miestach nájdeme odkaz na jeho blížiacu sa smrť, 17. mája sám Karol vydal listinu o tom, že v Damásde ochorel a že svoju chorobu si zaslúžil od Boha, svoj stav považoval za spravodlivý trest – odkazuje to na stredoveké tradície. 19. mája sa v listine

spomína smrteľná choroba, napriek tomu kráľ ešte žil ďalšie dva mesiace, zomrel 16. júla. Kroniky podrobne opisujú jeho pohreb, ale ani slovo sa nezachovalo o príčine jeho smrti.

V prípade Ľudovíta Veľkého máme k dispozícii väčšie množstvo prameňov. Sústredili sme sa na text kroniky a na časti o jeho ochoreniach. O jeho príchode na svet nás informuje aj Obrázková kronika a zachovala sa i miniatúra.

Rytierska kultúra bola súčasťou jeho života, kvôli svojim odvážnym činom sa často dostal do nebezpečenstva. 14. júna 1350 sa osobne zúčastnil na výprave proti Canosse, na rebríku ho trafili kameňmi a spadol do zákopu, utrpel vážne zranenia. Nestačilo mu to, 26. júla 1350 sa zúčastnil výpravy proti Aversu, jeho nohu trafil šíp.

V dvoch prípadoch sa zachránil len vďaka odvahe jeho mužov: 31. marca 1352 odpadol, lebo ho udreli do hlavy a Mikuláš Perényi ho vyniesol zo zákopu na chrbte, v roku 1353 ho skoro roztrhal zranený medveď, jeho noha bola zranená na 23 miestach a zachránil ho Ján Besenyő.

Na kráľa vykonali viac neúspešných atentátov, resp. na základe benátskych diplomatických spisov ochorel aj na mor. Ľudovít vyzdravel, ale jeho prvá manželka Margita zomrela. Predpokladá sa, že panovník zomrel na malomocenstvo, ale na základe údajov sa to nedá presne posúdiť.

Písomné záznamy o zdravotníctve dolnozemských slovenských lokalít mestského rázu

Mária Žiláková

Rozvoj oficiálneho liečenia a zdravotnej starostlivosti sa v súvislosti so slovenskou minoritou v Maďarsku môžu popísať v mestskom prostredí. Z dolnozemských[1] slovenských lokalít nadobudli mestský ráz a postupne status mesta v oblasti medzi Dunajom a Tisou Malý Kereš (Kiškéreš/Kiskőrös), v severovýchodnej časti Dolnej zeme Nireďháza (Nyíregyháza), v juhovýchodnej časti, v Békéšsko-Čanádskej oblasti Sarvaš (Szarvas), Poľný Beríčok (Mezőberény), Békéšská Čaba (Békéscsaba) a Slovenský Komlóš (Tótkomlós).

Malý Kereš dostal status poľného mesta v roku 1784 a v roku 1785 trhové právo. Nireďháza sa stala trhovým miestom v roku 1786 a na začiatku 19. storočia sa vykúpila od svojich statkárov. Vďaka učencom európskeho formátu, Samuelovi Tešedíkovi a jeho následníkovi Ondrejovi Školkovi (ktorý neskôr pôsobil v Poľnom Beríčoku), sa Sarvaš stal prvým kultúrnym centrom dolnozemských Slovákov, už v roku 1772 mu bol udelený status poľného mesta. Poľný Beríčok sa popri Sarvaši rozrástol na druhotné kultúrne centrum, napriek mestskému rázu sa stal v právnom zmysle mestom až v 20. storočí. Patrí sa poznamenať, že Poľný Beríčok bol na rozdiel od ostatných uvedených lokalít kolonizovaný tromi národnosťami: Ján Juraj Harruckern tu usadil Slovákov evanjelického vyznania z hornouhorských preľudnených žúp v roku 1723, ktorí boli v prevahe, v roku 1725 Nemcov, tiež evanjelickej konfesie a v roku 1727 sa vrátilo do lokality maďarské obyvateľstvo kalvínskeho vierovznania, ktoré sa počas tureckej okupácie rozpŕchlo. Békéšská Čaba sa začala rozvíjať na mesto v súvislosti s výstavbou železničnej trate Budapešť – Arad v 80. rokoch 19. storočia. Paralelne s Békéšskou Čabou sa na druhotné kultúrne centrum rozrastal v tomto období aj Slovenský Komlóš, ktorý sa stal mestom de jure podobne ako Poľný Beríčok v 20. storočí, spomedzi uvedených lokalít posledný v rade, a to až v roku 1993.

Vzťah dolnozemských Slovákov k oficiálnej medicíne výstižne charakterizuje Ľudovít Haan, čabiansky evanjelický farár, emblematická osobnosť dolnozemskej pospolitosti vzdelancov v druhej polovici 19. storočia, nasledovne: *„Lekársku radu dodnes neradi prijímajú* (t. j. Čabania – poznámka autorky) *vychádzajúc z toho fatalistického názoru, že z Božej vôle sa uzdravia, takže pri príležitosti posledného pomazania obyčajne zavolá k nim lekára farár, malo by to byť však naopak. Ich najobvyklejším liečebným spôsobom je sekanie žily, ktorý je pre nich univerzálnym liekom, a keď neosoží, vtedy desperujú."*[2]

Faktom je, že kolektívna pamäť málo údajov uchováva o pôsobení miestnych lekárov a o činnosti lekárnikov, počas viac ako tridsaťročného terénneho výskumu témy ľudového liečenia Slovákov v Maďarsku som získala údaje len sporadicky. Napr. v Malom

[1] Pojem Dolná zem je používaný v užšom zmysle: vzťahuje sa na geografický útvar Veľká uhorská resp. maďarská nížina a na slovenské lokality, ktoré v súčasnosti patria k Maďarsku.

[2] Pôvodný text citátu: „Orvosi tanáccsal élni még most is nem igen szeretnek, azon fatalisticus nézetből, hogy ha Isten akarja, kigyógyítja őket, úgy hogy többnyire a beteg gyónásakor a pap hívat orvost, holott megfordítva kellene történnie. Legközönségesebb gyógyítási módjuk az érvágás, mellyhez bármely betegségben folyamodnak s ha mégsem használ, akkor desperálnak." HAAN, Lajos. *Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig.* Békéscsaba: Békés Magyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala, 1991, s. 44.

Kereši v súvislosti s činnosťou lekára Staudta (1895–1966) si respondenti pripomínali fakt, že mohli s ním komunikovať po slovensky, ďalej že lieky doktora Berkovicsa sa mohli predať na trhu až o 30–50 % drahšie ako lieky iných lekárov – totiž pragmatické názory Malokerešanov na život sa uplatňovali aj na poli zdravotníctva, po uzdravení sa alebo po smrti pacienta, ktorému boli lieky predpísané, zbytočné lieky predali na trhu.[3] V Poľnom Beríncoku po mene nespomenuli ani jedného z lekárov, napriek tomu, že podľa monografie obvodného lekára na dôchodku – Mihálya Baka – mala lokalita lekára už od roku 1752, a to Martiusa Gajtera, pôvodom Nemca, jeho oficiálny titul bol *„kirurgus"*[4] a od tejto doby permanentne pôsobili v lokalite učení lekári, viacerí z nich mali vzdelanie nad dobový štandard. Sarvašania tiež nespomenuli po mene lekárov, pamätali si len, že mesto malo nemocnicu *(ňemocňica bola)*, respondentky podali údaje o pôrodnici, zrejme na základe autentických zážitkov.

O činnosti lekárnikov som mohla zapísať obšírnejšie údaje vo Veľkom Bánhedeši (Nagybánhegyes), mojou respondentkou bola mama, ktorá si spomenula na posledného lekárnika pred druhou svetovou vojnou, Fábera, ktorý pripravoval viacero liekov sám. Niektoré jeho prípravky boli rastlinného pôvodu, naučil staršie chudobnejšie ženy zbierať liečivé byliny, za čo im platil.[5] Inde si respondenti spomenuli na lieky, po ktoré chodili do *apaťieki*, napr. v Malom Kereši kupovali masti, ktoré lekárnici dovážali hotové, miešali len prášky, balili ich do papierikov *„na takie malie kocke."*[6] V Slovenskom Komlóši sa uchovalo príslovie *„Či ho dav ako šofran v apaťieki"*, aj to skôr v súvislosti s pestovaním šafranu (Crocus sativus L.), ako s činnosťou lekárnikov. Podľa písomných dokumentov prvá lekáreň tu bola daná do prevádzky 4. januára 1862.[7] Na otvorenie prvej lekárne v Poľnom Beríncoku dostal povolenie Ferenc Kosztyik od župného zhromaždenia Békéšskej župy v roku 1830[8], preto bolo prekvapujúce, že respondenti si na činnosť lekárnikov nespomenuli.

Spomedzi písomných záznamov, ktoré obsahujú údaje o rozvoji zdravotníctva uvedených dolnozemských slovenských lokalít, sa patrí pripomenúť – ako prvé – monografie o lokálnej histórii od Ľ. Haana (1845,1866) a Michala Žilinského (1872).[9] Obidvaja autori uvádzajú demografické údaje – Haan o Békéšskej Čabe, Žilinský o Sarvaši – zmieňujú sa o najstarších obyvateľoch, o zdravotných pomeroch, nezdravej životospráve, epidémiách, typických chorobách, detskej úmrtnosti, početné poznámky sú dokladmi k histórii medicíny.[10] Žilinský sa zmieňuje o sarvašskej nemocnici nasledovne: *„K práci*

---

[3] ŽILÁKOVÁ, Mária. *Ľudové liečenie Slovákov v Maďarsku.* Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2009, s. 198.

[4] BAK, Mihály. Emlékek és emlékeim Mezőbrény egészségügyének multjából. Mezőberény: Mezőberény Nagyközség Tanácsa, 1988, s. 9.

[5] ŽILÁKOVÁ, ref. 3, s. 333.

[6] ŽILÁKOVÁ, ref. 3, s. 201.

[7] ŽILÁKOVÁ, ref. 3, s. 304; ANTAL, Mihály. Közegészségügy (1746–1944). In SZINCSOK, György (ed.) *Tótkomlós története.* Tótkomlós: Tótkomlós Város Önkormányzata, 1966, s. 333.

[8] BAK, ref. 4, s. 138.

[9] HAAN, Ludwjk. *Pamětnosti B. Čabanské, ku stoleti památce taměgššjho Stárého ew. chrámu.* W Budíně: vytlačené literámi královsk. Wššeučitelišště, 1845, s. 38; HAAN, Lajos. *Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig.* Pest, 1866; ZSILINSZKY, Mihály. *Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása/* ŽILINSKÝ, Michal. *Dějepis městečka Sarvaš a opis nynějšších jeho poměrů.* I. vyd., Pest – Pešť: Aigner Lajos, 1872, 155 s.

[10] HAAN, Lajos: *Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig.* Békéscsaba: Békés Magyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala, 1991, s. 29–31, 32–34, 44–45, 136, 140–142,144–146, 168, 176; ZSILINSZKY, Mihály. *Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása/* ŽILINSKÝ, Michal. *Dějepis městečka Sarvaš a opis nynějšších jeho poměrů.* I.

nespôsobilí, chudobní ľudia bývajú opatrovaní v mestskej nemocnici, o ktorej založenie má najviac zásluh Dr. József Télessy."[11] Okrem citovanej poznámky sa čitateľ o sarvaškej nemocnici viacej nedozvie, autor nepodáva správu o jej prevádzke, či obsadení odborníkmi. V kapitole Pomery ľudnatosti a spoločenský život uvádza len údaje o spoločenskej diferenciácii obyvateľstva, v štatistike figurujú štyria lekári bez bližšieho určenia ich špecializácie a povinností.[12]

O podobných otázkach v súvislosti s Malým Kerešom informuje rukopisný materiál Bélu Kissa, ktorý pôsobil v meste ako učiteľ medzi rokmi 1905–1943. Žiaľ, rukopis, v ktorom podáva údaje o typických miestnych chorobách, o hygienických pomeroch a zvyklostiach Malokerešanov, o súvislostiach nezdravého stravovania so všeobecným zdravotným stavom obyvateľstva, o epidémiách a počte ich obetí, o detskej úmrtnosti, o nákazlivých chorobách detí a ich povinnom zdravotnom vyšetrovaní, ktoré bolo pre chudobné rodiny zdarma, nie je datovaný ani evidovaný značkou miestnej knižnice. Rukopis obsahuje aj informáciu o tom, že vzhľadom na veľký počet ochorení na tuberkulózu bola zariadená v meste zdravotná inštitúcia, ktorá sa zameriavala na liečenie tejto nákazlivej choroby, a ktorá fungovala od roku 1941 ako okresná. V súvislosti s tuberkulózou uvádza Béla Kiss ďalšiu závažnú informáciu: odvoláva sa na zápisnicu, ktorú bližšie neidentifikuje, a preto sa nedá usúdiť, na aké časové rozpätie sa vzťahuje, v ktorej sa však zdôrazňuje, že Malokerešania nechodia k doktorovi ani napriek tomu, že ich na to farár upozorňuje z kancľa, a preto kto ochorie na tuberkulózu, umrie. Ako ďalšiu zdravotnú inštitúciu mesta spomína Béla Kiss Zelený kríž, táto ustanovizeň sa venovala starostlivosti o zdravotný stav detí, bohužiaľ dátum jej vzniku v rukopise nie je uvedený.[13]

Ďalší nedatovaný a neoznačený rukopisný materiál, ktorý zapísal na základe spomienok respondentov László Izsák, je venovaný hodnoteniu liečiteľskej činnosti doktora Lajosa Staudta. V biografických údajoch sa zdôrazňuje tiež jeho ovládanie slovenského jazyka ako fakt, ktorý ovplyvnil pozitívny vzťah Malokerešanov k jeho osobe. Jeho zmýšľanie o zdravotníctve sa hodnotí ako progresívne, svoju ordináciu sa snažil zariadiť najmodernejšími prístrojmi. Ako najvýznamnejší skutok doktora Staudta sa v rukopisnom materiáli uvádza zariadenie miestnej nemocnice. Dátum si respondenti nepamätali presne, rok 1940 je uvedený s otáznikom, isté je len to, že táto nemocnica fungovala do roku 1950 v budove, kde sú v súčasnosti odborné ordinácie. Je možné, že nemocnica bola zariadená o niečo skôr, v období medzi dvomi svetovými vojnami, lebo Béla Kiss v citovanom rukopise píše, že Malokerešania si zvykli na vyhľadávanie miestnej nemocnice až po prvej svetovej vojne, dovtedy chodili do Budapešti alebo do Kiskunhalasu.[14] Materiál zapísaný L. Izsákom podáva informácie o špecialistoch, ktorí pôsobili v nemocnici zariadenej doktorom Staudtom, boli to gynekológ Dr. Zsákay, očný špecialista bol Dr. Vécsei, dentista Dr. Gesöp, chirurg Dr. Temesvári, špecialista na interné choroby, zakladateľ, Dr. Staudt. Po druhej svetovej vojne mal Dr. Staudt pohnutý život, bol neprávom obžalovaný. Malokerašania docenili jeho celoživotné dielo v prospech pozdvihnutia miestnej zdravotnej starostlivosti a pomenovali po ňom ulicu.

---

vyd., Pest – Pešť: Aigner Lajos, 1872, 155 s. /*Dejepis mestečka Sarvaš a opis jeho súčasných pomerov*. Békéscsaba – Békéšska Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2004, s. 123–125.

[11] ZSILINSZKY, ref. 11, s. 127.

[12] ZSILINSZKY, ref. 11, s. 125.

[13] ŽILÁKOVÁ, ref. 3, s. 198–199.

[14] ŽILÁKOVÁ, ref. 3, s. 198–199.

Vďaka doktorovi Mihályovi Bakovi je história oficiálnej medicíny Poľného Berínčoka spracovaná mnohostranne, monograficky, niektoré fenomény dáva autor do širšieho kontextu, na župnú úroveň. Činnosť miestnych lekárov autor periodizuje nasledovne: 1752–1850, 1850–1862, 1868 – do súčasnosti, t. j. do 80. rokov 20. storočia.[15] Ako to bolo už vyššie uvedené, prvý lekár bol v Berínčoku zamestnaný v roku 1752, o jeho činnosti sa neuchovali pamiatky. Po ňom, v roku 1796 praktizoval v lokalite Anton Haupfeld, o jeho praktizovaní sa našiel doklad v župnom archíve, podľa ktorého liečil pacienta s ťažkým poranením hlavy. Liečil ho prostriedkami na utlmovanie bolesti, obkladmi, *Balsamom Basiliconis* a *Emplastrom Diachii cum Gimus*. Autor monografie poznamenáva, že doktor Haupfeld neovládal latinčinu dokonale. Nasledujúce údaje o činnosti miestneho lekára sú z roku 1818, kedy uzavrel zmluvu s vrchnosťou lokality Benjamin Simon, ktorý sa o rok zriekol povolania, po ňom nastúpil István Pettkó. V lokalite praktizovali aj nižšie kvalifikovaní špecialisti, napr. s povolením zemepána na dvore obecného domu bola postavaná dielňa, kde *barbier* József Zsigmond pod dozorom *„kirurgusa"* mohol trhať zuby, stavať banky, prikladať pijavice a holiť. Autorita Istvána Pettkóa zlyhala v roku 1831 následkom početných obetí morovej epidémie. Predstavenstvo sa preto rozhodlo vypísať konkurz na miesto lekára, na ktoré sa prihlásilo viacej *„kirurgusov"*, miesto však v roku 1834 dostal prvý doktor s magisterským vzdelaním, Lajos Kuthy, ten však o rok zmenil miesto svojho pôsobenia, odišiel do Sarvašu. Kuthyho po menších peripetiách nasledoval József Paczek, ktorý sa tu tiež nezdržal dlho, lebo doklady z roku 1837 už uvádzajú nového doktora, magistra Mihálya Mayerhoffera. Paczek mal konflikt s hlavným lekárom župy, ktorý mu zazlieval nedôslednosť na poli očkovania detí proti variole, pritom udal prvého miestneho lekárnika Ferenca Kosztyika pre neporiadok v lekárni. Podľa dokladov príslušná župná vrchnosť v tejto veci nezakročila. V roku 1840 Mayerhoffer postúpil v kariére, zamestnala ho župa, na jeho miesto bol zvolený Pál Szemian, ktorý bol vzdelaný nad vtedajší priemer, žiaľ po štyroch rokoch ťažko ochorel a ako 31-ročný v roku 1845 umrel. Počas choroby ho rok zastupoval Mihály Mócsy z Budapešti, ktorý sa nemienil usadiť v Berínčoku na dlhšiu dobu. Keďže lokalita zostala znovu bez lekára, v roku 1845 sa vybrala deputácia z Berínčoka do Pešti rovno k najuznávanejšiemu profesorovi doby, Jánosovi Balassovi, s prosbou, aby im poradil niekoho na miesto obecného lekára. Berínčania boli podľa všetkého vo veľkej núdzi, lebo z úryvku zápisnice, ktorý M. Bak cituje, vysvitá, že boli odhodlaní zrieknuť sa aj požiadavky, aby nový lekár ovládal všetky tri jazyky, ktorými obyvatelia obce komunikovali. Na návrh profesora Balassu bol zvolený za ďalšieho lekára Berínčoka Károly Franka, ktorý podľa dokladov vykonával svoju prácu príkladne. V roku 1850 sa dostal do funkcie obecného lekára Jakab Lux, ten ovládal všetky tri jazyky, ktoré si vyžadovalo praktizovanie v Berínčoku. Dr. Lux vynikal vedeckým záujmom, absolvoval viacero vedeckých pobytov na peštianskych klinikách, nové poznatky sa snažil aplikovať v praxi. Po prvom vedeckom pobyte v Pešti zariadil v Berínčoku nemocnicu, ktorá sa špecializovala na očné choroby, po druhom sa špecializoval na poli chirurgie, vykonával aj operácie. Najviac sa vyznamenal ako internista. Vynikal aj v osvetovej činnosti, snažil sa šíriť poznatky o prevencii. Povzbudzoval lekárov župy na vedeckú činnosť, inicioval vedecké združenia.

Keďže Lux sa v roku 1868 zriekol funkcie obecného lekára a praktizoval ďalej súkromne, lokalita vypísala znovu konkurz na uvoľnené miesto. Do konkurzu sa prihlásilo dvanásť uchádzačov, z nich bol vyvolený Dr. Gusztáv Krámer, ktorý praktizoval

[15] BAK, ref. 4, s. 8–33.

v Beríncoku 24 rokov. Za jeho praktizovania postihla lokalitu dvakrát cholera, v roku 1873 a 1892. Počet obyvateľov Beríncoka vyžadoval zamestnanie aj druhého obecného lekára, preto bol vymenovaný v roku 1886 Mór Strasser, ktorý bol diplomovaným *babičom*, t. j. gynekológom. Uvedení dvaja lekári nestačili vykonávať náročnú službu v lokalite s vysokým počtom obyvateľov, ku ktorej patrili aj *sálaše*, t. j. dolnozemské samoty, preto bol potrebný aj tretí lekár, predstavenstvo sa v tejto záležitosti obrátilo na doktora Imru Kricha. Krich nakoniec službu neprijal pre nevýhodné materiálne podmienky. V roku 1892 sa zriekol funkcie Gusztáv Krámer, ktorého provizórne za rok zastupoval Dr. Gyula Urszinyi. V roku 1894 povolala lokalita za prvého obecného lekára Dr. Pavla Jeszenského, berínskeho rodáka, ktorý tu slúžil do smrti v roku 1899. Otec doktora Jeszenszkého bol miestny evanjelický farár, Slovák, Karol Jeszenszký. Životná dráha Dr. Pavla Jeszenszkého ako inteligenta z radov dolnozemskej slovenskej society je typická. Zámožnejší sedliaci dávali svoje deti do škôl a tie sa po ukončení štúdia najčastejšie vrátili do okolia svojho rodiska (Dr. Jeszenszký pôsobil napr. na Csorvási, potom v Pitvaroši (Pitvaros), nakoniec sa dostal domov). V 19. storočí bola dolnozemská slovenská societa v tomto ohľade sebestačná, napr. v Slovenskom Komlóši sa tradícia zamestnať slovenskú inteligenciu doma držala ešte aj v polovici 20. storočia. Po smrti doktora Jeszenszkého provizórne praktizoval v Beríncoku Dr. Károly Marmonstein, po jeho odchode tentokrát prišiel za prvého lekára Imrich Krich. Druhým lekárom popri ňom bol Aladár Zsivkovics, ktorý sa o pár rokov zriekol miesta, v roku 1905 ho nasledoval tiež rodák z Beríncoka, Dr. Gusztáv Karai, ktorý dostal už aj služobný byt. Na konci 19. a začiatku 20. storočia mali v lokalite viacerí lekári súkromnú prax, medzi nimi aj Károly Berényi, ktorému po smrti Dr. Kricha bolo ponúknuté miesto obecného lekára.

Z dokumentov sa ukazuje, že Beríncania sa snažili zamestnať lekárov so solídnou pripravenosťou primeranou dobe, niektorí z nich ovládali nadštandardné vedomosti. Kolektívne zmýšľanie v oblasti zdravotníctva sa môže ohodnotiť tiež ako progresívne, napr. v roku 1887 zamýšľala obec zaobstarať špeciálny dezinfikačný voz, ktorý išli osobne pozrieť predstavitelia obce do Pešti, voz ale nekúpili. Vládne opatrenia boli vedením obce prejednávané, prijaté, prvým takýmto regulovaním zdravotných pomerov bol zákon z roku 1876. V roku 1928 bolo založená v obci pobočka združenia Štefánia (Országos Stefánia Szövetség), ktorá zohrávala dôležitú úlohu v oblasti zdravotnej starostlivosti o deti, a to nielen na poli liečenia, ale aj prevencie.

Progresivita, ktorá vo všeobecnosti charakterizovala oficiálnu medicínu Poľného Beríncoka, na 20. a 30. roky 20. storočia klesla. Mihály Bak hodnotí odbornú pripravenosť doktora Karaiho a Berényiho na 20. roky 20. storočia ako zastaranú, obidvaja boli penzionovaní na prelome rokov 1935–1936. Na ich post sa dostali Dr. Mihály Ila Tóth a Mihály Bak, ktorí boli školení v modernom duchu. Dr. Ila Tóth tu pôsobil len dva roky, po ňom prišiel Dr. Ferenc Hanzély. Dr. Bak pôsobil v Beríncoku do roku 1965 a Dr. Hanzély do roku 1970. Od 30. rokov 20. storočia sa zakladali v lokalite zdravotné inštitúcie, ktoré si vyžadovali pôsobenie špecialistov, takže počet lekárov vzrástol, vytvorili sa aj obvody. Dr. Mihály Bak vo svojej monografii venuje ďalej pozornosť rozvoju moderných zdravotných zariadení od 50. rokov 20. storočia nielen v dimenziách Poľného Beríncoka, ale aj na župnej úrovni, pričom poukazuje na celoštátne súvislosti, ktoré podmienili založenie, prevádzku, legislatívnu úpravu fungovania inštitúcií, ktoré sú s väčšími-menšími úpravami aktívne aj dnes.[16]

[16] BAK, ref. 4, s. 40–75.

Monografia M. Baka spracúva aj fungovanie pôrodných báb, pôrodnice ako modernej zdravotnej inštitúcie, opatrenia smerujúce na zabezpečenie hygienických podmienok zdravia (napr. zabezpečenie zdravej pitnej vody, úprava ciest, zabezpečenie čistého prostredia, význam kúpeľov atď.). Spomedzi uvedených prác vyniká jeho monografia tým, že podáva údaje aj o vedeckej činnosti lekárov.

Spoločnou črtou všetkých vyššie spomenutých monografií je, že uvádzajú typické choroby danej lokality. Monografie Ľ. Haana, M. Žilinského a práca M. Antala, tvoriaca kapitolu v monografii o Slovenskom Komlóši, vychádzajú z materiálu učenca Mateja Markovicza, ktorý popísal typické choroby Békéšskej oblasti, súvisiace s nezdravými klimatickými pomermi a geografickými danosťami prostredia. M. Bak sa o Markoviczov materiál opiera len čiastočne, preňho poskytla základ k historickému prehľadu tejto témy aj práca Andreja Školku, ktorý pôvodne napísal krátku topografiu Poľného Beríncoka pre školské potreby (r. 1806), neskôr tému rozpracoval obšírnejšie.[17]

Práca Michala Antala, ktorá bola vyššie spomenutá len okrajovo, je čo do rozsahu najskromnejšia, pravdepodobne dostal úzko vyhradené miesto v prvom zväzku monografie o Slovenskom Komlóši. Prínos v nej znamená historický prehľad fungovania lekární.[18] O tejto problematike podáva informácie aj M. Bak.[19] V Komlóši fungovali dve, v Beríncoku tri lekárne, ktoré viedli vždy diplomovaní lekárnici, bez ohľadu na to, či mali súkromného majiteľa. Jedna z Komlóšskych lekární bola zničená počas vojenských operácií v roku 1944. Lekárne v obidvoch lokalitách rovnako postihli historické udalosti, výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom ako aj poštátnenie inštitúcií. V Poľnom Beríncoku sa uchovalo pôvodné zariadenie lekárne *„Oroszlán"* (Lev), ktorá bola v prevádzke od roku 1889 a s povolením Historického múzea lekárstva v Budapešti, ktoré nesie meno Ignáca Semmelweisa (Semmelweis Ignác Orvostörténeti Múzeum), sa založilo v Poľnom Beríncoku múzeum lekárnictva. Je to najcennejší relikt, ktorý sa v Békéšskej župe uchoval v súvislosti s oficiálnou medicínou slovenskej minority.

Záverom možno konštatovať, že pamiatky rozvoja oficiálnej medicíny dolnozemských slovenských lokalít mestského rázu dokumentujú v prvom rade lokálne monografie. Ďalšími prameňmi sú matriky úmrtí, ktoré uchovávajú staršiu terminológiu chorôb a záznamy evanjelických farárov, ktorí konfrontujú ľudovú prax s oficiálnym liečením, častokrát sa zmieňujú o ľudových praktikách, ako aj o poverách. Zaujímavým prameňom je Čabiansky kalendár, vychádzajúci medzi rokmi 1920–1940, ktorý z jednej strany uverejňoval vedecko-populárne články z oblasti zdravotníctva s cieľom osvety. Propagoval pritom napr. Zlatú pokladnicu zdravia Jána Zigmundíka, ktorého dielo sa môže ohodnotiť nielen ako značne prežité, ale aj ako komerčné v porovnaní so Zdravými radami lekárskymi, ktoré boli známe v istej vrstve obyvateľstva a z hľadiska historického rozvoja medicíny predstavujú nespornú hodnotu.[20] Nemali ľahkú prácu lekári a lekárnici, kým obyvateľstvo, na ktoré pôsobili rôznorodé vplyvy, prijalo progresívne smery liečenia.

---

[17] SKOLKA, András. *A Békés vármegyei Mezőberény történeti-topográfiai leírása*/ SKOLKA, Andreas. *Historisch-topografische Beschriebung von Mezőberény in Békescher Comitat*/ ŠKOLKA, Andrej. *Historicko-topografické opísanie Polného Beríncoka v Békéšskej stolici*. Békéscsaba, 1988, 253 s.

[18] ANTAL, ref. 7, s. 333–334.

[19] BAK, ref. 4, s. 138.

[20] ŽILÁKOVÁ, ref. 3, 310–326.

Trnavský špitál Svätého Kríža v stredoveku

Vladimír Rábik

Trnavský špitál s pôvodným zasvätením sv. Krížu, ktorého súčasťou bol aj dodnes stojaci kostol sv. Heleny, patrí medzi najstaršie stojace objekty svojho druhu na Slovensku, a čo je dôležité, doteraz si zachoval svoj prevažujúci architektonický výraz stredovekej stavby. Naposledy bol skúmaný zo strany historikov architektúry v roku 2009 (Ivan Gojdič),[1] komplexný historicko-architektonický a archeologický výskum sa však doteraz nerealizoval. Absentuje aj sústredený archívno-historický výskum, ktorý by predstavil dejiny špitálnictva v stredovekej Trnave v konkrétnych historických súvislostiach a objasnil dôležité otázky okolo jeho inštitucionalizácie v tomto významnom stredovekom slobodnom kráľovskom meste. Aj z tohto dôvodu preto doterajší bádatelia hľadali odpovede už na základné otázky, ktoré sa trnavského špitála týkajú. Sú nimi predovšetkým doba výstavby, správa kostola a napokon aj samotné patrocínium. Z významnejších bádateľov treba spomenúť štúdiu Jozefa Šimončiča o dejinách verejného zdravotníctva v Trnave, kde sa venuje aj otázke trnavského xenodóchia (špitála). Vychádza však najmä z novovekého archívneho materiálu, uloženého v mestskom archíve a o počiatkoch špitála v Trnave len konštatuje, že je starobylý a jeho vznik „sa nedá presne zistiť".[2] Významný cirkevný historik Trnavy Hadrián Radváni už v roku 1968 konštatoval starší pôvod kostola sv. Heleny, ktorý bol (údajne) v 14. storočí postavený na mieste staršieho cirkevného objektu.[3] Upozornil tak na fakt, že v dejinách tejto inštitúcie sú prinajmenšom dve historické etapy, z ktorých staršia mohla súvisieť so špitálnickou funkciou rytierskej rehole johanitov. Túto myšlienku prevzal a ďalej rozviedol Michal Slivka a ako jediný bádateľ si pritom všimol súvislosť patrocínia sv. Heleny, ktoré sa zachovalo pre pôvodný špitálnicky kostol, s ideou sv. Kríža, čo bolo pre neho najvážnejším argumentom pre johanitský pôvod tejto inštitúcie v meste. Konštatuje však, že neskôr – po opustení objektu johanitmi – mohli špitál prevziať do starostlivosti minoriti.[4] Za pôvodne johanitský objekt považoval trnavský špitál aj Juraj Roháč, autor modernej syntézy stredovekých dejín Trnavy, no priniesol aj originálnu myšlienku, podľa ktorej mohol potom objekt slúžiť pre potreby ženského kláštora rehole sv. Kláry (sv. Damiána). Poukazuje pritom na dvojité patrocínium, pod ktorým táto rehoľa v 13. storočí v Trnave pôsobila – išlo o kulty sv. Alžbety Uhorskej a Blahoslavenej Panny Márie. To by podľa Roháča mohlo svedčiť až o dvoch objektoch, ktoré rehoľa v rodiacom sa meste spravovala, pričom charitatívne patrocínium sv. Alžbety by sa mohlo vzťahovať práve na objekt trnavského špitála.[5] Obaja posledne menovaní autori sa teda zhodujú nielen na rytierskom pôvode

[1] GOJDIČ, Ivan. Výsledky čiastkového pamiatkového výskumu Kostola sv. Heleny v Trnave. In *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 13*. ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.). Trnava : Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2010, s. 35–44.

[2] ŠIMONČIČ, Jozef. *Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia.* Trnava : B-print, 1998, s. 94. Štúdia bola pôvodne publikovaná v zborníku *Z dejín vied a techniky na Slovensku 6.* Bratislava, 1972, s. 261–280, 347–369.

[3] HRADNÝ (pseudonym Radvániho), Hadrián. Kostol sv. Heleny v Trnave. In *Ochranca prírody a pamiatok*, 10, 1968, s. 95.

[4] SLIVKA, Michal. Funkcia cirkevných inštitúcií pri urbanizácii Trnavy. In *Trnava 1988*. Zost. ŠIMONČIČ, Jozef. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1991, s. 26.

[5] ROHÁČ, Juraj. Stredoveká Trnava. In *Dejiny Trnavy*. Zost. ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1988, s. 43. Nové vydanie porovnaj ROHÁČ, Juraj. Stredoveká

inštitúcie trnavského špitála, ale aj v otázke jej ďalšieho pokračovania v správe niektorej z reholí. Rozchádzajú sa však v otázke, o akú rehoľu išlo. Johanitský pôvod trnavského špitála, ako ešte uvidíme ďalej, je s veľkou pravdepodobnosťou možné skutočne akceptovať, v tomto zmysle je patrocínium sv. Heleny pre kostol a kompatrocínium sv. Kríža pre samotný špitál skutočne výrečné a unikátne v celouhorských podmienkach. Prítomnosť križovníckej rehole so špitálnickou funkciou (najskôr johanitov) je dnes už medzi historikmi, zaoberajúcimi sa počiatkami dejín Trnavy, všeobecne akceptovaná a zdôvodnená, a to na mieste neskoršieho dominikánskeho konventu sv. Jána Krstiteľa. Zdá sa však, že pod správu trnavských križovníkov treba počítať aj inštitúciu špitála (hospitale), ktorí zrejme stáli za jeho vybudovaním. To by vysvetľovalo atypické patrocínium sv. Kríža.

Napokon treba ešte spomenúť aj názory zo strany maďarskej historiografie, kde sa otázkou uhorských špitálov najviac zaoberali Lajos Pásztor a Zoltán Somogyi, ktorí publikovali niekoľko dôležitých prameňov. Z týchto prác vychádzal aj András Kubinyi a všetci zhodne o trnavskom špitáli konštatujú, že nie je známe jeho zasvätenie. Skromné sú aj ich vedomosti o pramenných možnostiach výskumu nášho špitála.[6]

Pokiaľ ide o dodnes stojaci objekt kostola sv. Heleny, historicko-architektonický a pamiatkový výskum Ivana Gojdiča z roku 2009 vyvrátil, že pochádza až zo 14. storočia a naopak priniesol dôležitú informáciu, podľa ktorej najstaršia fáza výstavby špitálskeho kostola, ktorá je v zásade hmotovo zhodná s dnešnou podobou kostola, siaha už do 13. storočia.[7] To, ako ešte bližšie uvidíme, potvrdzujú aj historické okolnosti, za akých trnavský špitál vznikol, hoci prvýkrát sa s ním v písomných prameňoch stretáme až v roku 1340.[8] Na základe príkazu krajinského sudcu komesa Pavla totiž v tomto roku Ostrihomská kapitula asistovala svedectvom pri vyšetrovaní kráľových ľudí o priebehu hraníc majetku Veľké Tŕnie, časti ktorého neoprávnene obsadil gróf Sebeš z Pezinka, proti čomu protestoval právoplatný vlastník, ktorým bola Bratislavská kapitula. Z opísaného sporu sa okrem iného dozvedáme, že sporné boli najmä hranice v časti, kde sa majetok Veľkého Tŕnia dotýkal hraníc s pezinským chotárom a tiež aj v mieste, kde hraničil s chotárom starobylej dediny *Doľany (dnes majer Svätý Martin v chotári Senca[9]). Konkrétny údaj, ktorý je zaujímavý v kontexte témy trnavského špitála hovorí, že pri skúmaní hraníc sa snažili zástupcovia pezinského grófa predstaviť akýsi neusporiadaný a neupravený kameň, ktorý ležal pod vinicou špitála z Trnavy, ten však kráľovskí ľudia neuznali za právoplatný hraničný medzník. Nepriamo tak vidno, že inštitúcia trnavského špitála a jeho majetky v blízkom i širšom okolí už boli v tomto roku všeobecne rešpektované, čo samo osebe svedčí o dlhšej trvácnosti, najmä ak zoberieme

Trnava. In *Dejiny Trnavy*. Zv. 1. ŠIMONČIČ, Jozef (ed.) Trnava : Mesto Trnava, 2010, s. 99. Treba povedať, že M. Slivka vo svojej citovanej štúdii nepriamo J. Roháčovi oponuje a odmieta, že by špitál mohli spravovať klarisky, ktorým to nedovoľovala ich prísna regula. Pozri: SLIVKA, ref. 4, s. 26.

[6] PÁSZTOR, Lajos. *A magyarság vallásos elete a Jagellók korában*. Budapest, 1940, s. 50–65; SOMOGYI, Zoltán. *A középkori Magyarország szegényügye*. Budapest, 1941; KUBINYI, András. *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999, s. 249–301, 341–352.

[7] GOJDIČ, ref. 1, s. 39.

[8] DEDEK, Ludovicus, Crescens. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* (ďalej len MES). Strigonii, 1924, s. 363, č. 527: „ sub vinea hospitalis de Tyrna".

[9] K tomu porovnaj RÁBIK, Vladimír. Sídliskový a správny vývoj Senca a jeho okolia v stredoveku. In *Senec – staročia mesta*. Vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou pri príležitosti 760. výročia prvej písomnej zmienky. Organizátor: Mesto Senec, Mestské kultúrne stredisko Senec, Mestské múzeum v Senci, Senec, 28. – 29. november 2012.

do úvahy skutočnosť, že sporiace sa stránky v priebehu vyšetrovania operovali listinami už z 13. storočia.

Ako vidieť z podrobnej analýzy formovania mesta Trnavy v 13. storočí, možno tiež konštatovať, že inštitúcia špitálnictva v Trnave súvisí s počiatkami budovania prvotného mestského zriadenia v mestskej aglomerácii, ako sa táto utvára v priebehu druhej polovice 13. storočia. Jeho vybudovanie nepochybne súvisí s aktivitou lokátorskej dynastie, pretože práve špitál sa stal fundáciou jednej z dvoch vetiev tohto trnavského rodu (reprezentovanej v najstaršej generácii komesom Herbordom a jeho syn Jenslinom), a to ako kontrapunkt k fundačnej aktivite inej rodovej vetvy, ktorá sa označovala šľachtickým predikátom podľa držby Modranky *de Mogerdorf* (Modrankovci, Mogerdorferovci). Vieme totiž, že táto rodová línia sa postarala o etablovanie sa dominikánskej rehole v meste a bola aj patrónom tunajšieho kláštora, čo vyplýva z toho, že tento kláštor obhajoval majetkové záujmy šľachticov z Modranky, ba jeden z členov rodu – Henrich – bol istý čas (v 40. rokoch 14. storočia) aj priorom kláštora.[10] Táto okolnosť je veľmi dôležitá, pretože úzko súvisí s majetkovým zázemím trnavského špitála, ako ešte uvidíme.

Inak samotné stredoveké doklady o trnavskom špitáli sú veľmi skromné a torzovité. Podľa informácie mestskej rady asi z roku 1400, adresovanej bratislavskej mestskej rade, mala podľa trnavského mestského práva vždy časť majetku mešťanov zomretých bez potomkov, prípadne aj majetok ľudí, ktorí sa v čase svojho úmrtia zdržiavali v meste a nemali dedičov, pripadnúť špitálskemu kláštoru *(yn di Closter yn di Spital)*, aby tento mohol realizovať starostlivosť o chudobných a biednych.[11] Zasvätenie tohto kláštora sa však neuvádza.

Keď v roku 1481 farár Václav spisoval dôchodky trnavskej farnosti, zaznamenal, že jej príjmom sú aj platby mešťanov Juraja, Petra a Ondreja za záhradu, ktorá sa nachádzala „pri špitáli".[12]

V roku 1490 sa uvádza ako správca špitála a kostola a súčasne ako jeho kaplán kňaz Jakub Caspiczhoffer *de hospitale*. V tomto roku bol (spolu s ostatnými mestskými kaplánmi) prítomný pri vyúčtovaní príjmov farského kostola sv. Mikuláša, čo potvrdzuje, že v tomto roku boli správcovia kostola súčasne kaplánmi mestského farára Trnavy.[13]

---

[10] K tomu porovnaj najmä RÁBIK, Vladimír. Zrod mesta Trnavy po tatárskom vpáde. In RÁBIK, Vladimír. *Mestská kniha príjmov trnavskej farnosti sv. Mikuláša z roku 1495* (ďalej len MKP 1495). Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2006, s. 15–32; RÁBIK, Vladimír. Richtári Trnavy v stredoveku I. Obdobie vzniku a formovania výsadného mesta. In *Novinky z radnice: informačný mesačník mesta Trnava*. Trnava : Mesto Trnava, roč. XXI , č. 5 (jún 2010), s. 13–17; O sídliskovom vývoji Trnavy do polovice 13. storočia porovnaj RÁBIK, Vladimír. Trnavské panstvo. Sídliskový a správny rozsah Trnavy do polovice 13. storočia. In *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 15*. ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.). Trnava : Krajský pamiatkový úrad v Trnave, 2012, s. 3–10.

[11] MOL DF 243181. Listina nie je presne datovaná, no jej písmo je identické s pisárskou rukou, ktorá napísala inú listinu trnavského magistrátu z 20. júla 1400. Porovnaj RÁBIK, Vladimír. Diplomatická činnosť mesta Trnavy do konca 14. storočia. In *Studia historica Tyrnaviensia VIII. Vybrané problémy slovenských dejín*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2009, s. 100.

[12] Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava (ďalej len ŠABA, pobočka Trnava), fond Magistrát mesta Trnavy (ďalej len f. MGTT), Ecclesiastica – Acta parochialia, FH 1, fol. 28r. Edícia prameňa: RÁBIK, Vladimír. Kniha farských účtov trnavského farára Václava z roku 1481. In *Studia historica Tyrnaviensia IV.* DOBROTKOVÁ, Marta (ed.). Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2004, s. 305, č. 270.

[13] ŠABA, pobočka Trnava, f. MGTT, Rationes Camerae III/1, fol. 158v. Edícia prameňa: RÁBIK, Vladimír. *Mestská kniha Trnavy (1392/1393) 1394–1530* (ďalej len MKP (1394–1530). Trnava : Filozofická fakulta Trnavkej univerzity v Trnave, 2008, s. 347, č. 960. Porovnaj aj pozn. 16.

Podľa záznamu z roku 1495 v oficiálnej mestskej benefičnej knihe trnavskej fary dlžil trnavský mešťan Marek Malý sumu dvadsať zlatých, a to za vinicu, ktorú odkúpil od istého mešťana Jána Fryscha a ktorá bola kedysi vo vlastníctve špitála. Okrem štvrťročnej platby vo výške dvoch zlatých farskému kostolu bol súčasne povinný odovzdávať pre potreby špitála aj sud vína.[14]

Dôležitá informácia ale pochádza z roku 1507, kedy trnavský farár Štefan Taschner a rektori oltárov vo farskom kostole, kňazi Ján z Križovian nad Dudváhom a Martin z Beluše, na žiadosť Ostrihomskej a Nitrianskej kapituly, zaznamenali výsledok vyšetrovania o názve, majetkovej príslušnosti a desiatkovej povinnosti akéhosi majera v blízkosti Trnavy a Bučian, vykonané medzi obyvateľmi Trnavy, Bučian, Trakovíc a Brestovian. Svedkovia dosvedčili, že predmetný majer sa nazýva Mníšske – *predium monachorum* / *Monachale* (dnes Veľký dvor) a patrí do majetku trnavského špitála, ktorému obyvatelia Bučian ročne vyplácali za jeho užívanie cenzus sedemnásť solidov a desať viedenských denárov. Podľa svedectiev by sa naň nemala vzťahovať žiadna desiatková povinnosť, hoci v ostatnom roku boli obyvatelia Bučian nútení k plateniu desiatkov Ostrihomskej kapitule aj za tento majer, keď bol započítaný medzi desiatky Trnavy. Svedkovia tiež potvrdili, že Nitrianska kapitula tu nemala žiadne práva, čo bol vlastne hlavný predmet sporu.[15] Tento doklad je inak veľmi dôležitý, pretože uchováva spomienku na to, že trnavský špitál mal pôvodne skutočne monastickú organizáciu (kláštor alebo menší konvent). Z tohto dokladu však ešte nevyplýva, o ktorú rehoľu išlo. Podľa ďalších historických dokladov tu však išlo o rehoľu benediktínov, pretože keď v roku 1424 vypukol medzi mestskou radou a špitálom spor, stál vtedy na jeho čele benediktínsky mních brat Mikuláš a správa špitála bola benediktínskym priorátom, preto brat Mikuláš vystupoval v pozícii priora trnavského špitála.[16] Tieto údaje sú pre bližšie poznanie pôvodu a starších dejín špitála kľúčové, a preto im ešte bude nižšie venovaná bližšia pozornosť. Napokon ešte posledná významnejšia stredoveká zmienka pochádza z roku 1510, kedy Mojžiš Bužlay z Gregorovej Viesky, magister kráľovského dvora a tolniansky župan, daroval trnavskej fare viaceré majetky. Jednou z podmienok donácie bolo aj to, aby z výnosov týchto majetkov fara každoročne vyplácala špitálu dvanásť zlatých na podporu chudobných a chorých.[17]

V trnavskom mestskom archíve sa však dnes nachádza pozoruhodný dokument, v ktorom sa akoby odrážajú dôležité udalosti z dejín špitála. Vyhotovený bol v roku 1490 mestským pisárom Bartolomejom Steffelom, neskôr mestským notárom[18], a to na základe starších záznamov. Z obsahového hľadiska ide o súpis majetkov špitála pod mestskou správou. Začína preto opisom majetkového stavu v čase, kedy prešli tieto

---

[14] MKP 1495, s. 160, č. 186: „Marcus Parvus ... tenetur XX florenos pro una vinea ... que vinea fuit hospitalis in Thirnavia".

[15] Prímási Levéltár Esztergom, Esztergomi Székesfőkáptalan Magánlevéltára, Lad. 43, Fasc. 1, Nr. 14. Edícia prameňa: RÁBIK, Vladimír. Trnavské príjmy Ostrihomskej kapituly v stredoveku. In RÁBIK, Vladimír a kol. *Trnava 1211–2011. Historické štúdie k starším dejinám mesta.* Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2011, s. 155–159, č. 50: „quod predium est hospitalis Tyrnauiensis nominatum predium monachorum".

[16] ŠABA, pobočka Trnava, f. MGTT – listina č. 193, fol. 5v. Edícia prameňa: RÁBIK, Vladimír. Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku v stredoveku. In *Studia historica Tyrnaviensia VII. Pramene k slovenským dejinám.* MARSINA, Richard – DOBROTKOVÁ, Marta. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2008, s. 81.

[17] ŠABA, pobočka Trnava, f. MGTT – listiny č. 239 a 240.

[18] Pôvodcu dokumentu možno určiť na základe paleografických morfologických znakov, pôsobnosť pisára Bartolomeja Steffela porovnaj MKP 1495, s. 85, 89.

majetky a spolu s nimi aj správa špitála definitívne pod mestskú kuratelu. Podľa tohto dokumentu prior špitála, benediktínsky mních Mikuláš, zažaloval pred súdom ostrihomského vikára a nitrianskeho archidiakona Tomáša (teda išlo o kompetenciu cirkevného súdnictva) trnavskú mestskú radu na čele s richtárom Eberhardom Modrerom z defraudovania, zničenia a násilného zabratia špitálnickych majetkov. Tie sa pritom aj podrobne vymenúvajú. Tak sa dozvedáme, že mešťania do základov zničili špitálnicky mlyn s troma kolesami (!), nachádzajúci sa v meste na rieke Trnávka, ďalej zničili aj špitálnicke kúpele, ležiace pri farskom kostole, tiež domy a poľnosti so záhradami poddaných špitála, a to v počte 72 poddanských usadlostí na predmestí mesta, mestská rada dala tunajšie obydlia zbúrať a ľudí presťahovať do mesta, pričom zeme zabrala pre svoje potreby. Z menších majetkov sa uvádzajú ročný poplatok vo výške jednej libry nových denárov, ktorý špitál držal na základe testamentárneho odkazu, no posledných desať rokov mu mesto bránilo v poberaní tohto príjmu (teda od roku 1414). Ďalší z domov v meste, ktorý patril špitálu, obsadil pre svoje potreby vitrikus (kostolný otec) špitála mešťan Rudel, ktorý bol členom mestskej rady už od roku 1422.[19] Ten pre seba zabral aj stopäťdesiat sudov vína, ktoré na základe testamentov mali plynúť špitálu z rozličných viníc. Špitálu mestská rada odoprela aj vyplácať príjem za akési poľnosti, z ktorých sa na základe testamentu malo zabezpečiť, aby každý deň horeli v špitálnickom kostole tri lampy. Napokon mešťania kostolu odobrali i pozlátený kalich a kríž. Celková škoda na majetku tak dosiahla sumu viac ako štyri tisíc zlatých, ktorých náhradu prior Mikuláš požadoval súdnou cestou od mesta.[20]

Doterajšia literatúra tento súpis pokladala za opis situácie okolo trnavského špitála v roku 1490 a neskôr, keďže sa ďalšími správcami ešte aktualizoval, a to až do roku 1514. Z údajov, ktoré obsahuje, najmä menoslovu mestskej rady a richtára Erharda Modrera, obvinených zo zničenia majetkov, však vyplýva, že uvedené udalosti sa neudiali v roku 1490, ale už v roku 1424, s čím korešponduje aj pôsobenie nitrianskeho archidiakona a vikára ostrihomského arcibiskupa Tomáša.[21] Rok 1424 je teda rokom, kedy trnavský špitál stratil svoje rozsiahle majetkové zázemie v prospech mesta, ktoré prevzalo aj jeho správu, čo malo za následok, že tunajší benediktínsky priorát zanikol. Ďalšie záznamy v predmetnom súpise majetkov dokladajú, že súčasne s prevzatím správy špitála mestom sa dovtedajšia funkcia vitrika kostola sv. Heleny a k nemu prislúchajúceho špitála sv. Kríža zmenila na funkciu – úrad (*officium*) magistra, ktorú mesto od tohto roku už zvyčajne obsadzovalo svetskými osobami, najčastejšie váženými mešťanmi a členmi mestskej rady. Každoročne bol pritom magister špitála povinný skladať mestskej rade účty z výsledkov hospodárenia so špitálnickymi príjmami. Paralelne s touto funkciou ešte jestvoval aj úrad provizora a kaplána, ktorý podliehal magistrovi a zabezpečoval duchovnú správu špitála a vlastný, vnútorný chod tohto zariadenia. Zo špitálnickych magistrov sú známi nasledujúci mešťania: okolo roku 1486 Jorg Beham (Georgius Bohemus/Czech), pred rokom 1490 Tomáš Mawlancz, v roku 1490 istý Ladislav, v ro-

[19] RÁBIK, Vladimír. Richtári Trnavy v stredoveku IV. V období prosperity (1413–1432). In *Novinky z radnice : informačný mesačník mesta Trnava*. Trnava : Mesto Trnava, roč. XXI , č. 11–12 (december 2010 / január 2011), s. 17–19; tiež RÁBIK, Vladimír. *Mittelalterliche Stadtbücher von Tirnau/ Trnava*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012 (v tlači).

[20] Porovnaj pozn. 16.

[21] Erhard Modrer, inak významná postava stredovekých dejín mesta, je vo funkcii richtára Trnavy doložený len jediný raz, v roku 1424. V tomto roku vystupujú aj menovaní členovia mestskej rady, ktorí boli tiež obvinení z defraudácie. Porovnaj MKP (1394–1530), č. 577, 579; RÁBIK, Vladimír. Trnava. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 539.

ku 1498 Ján Fuermiczway a napokon v roku 1511 mäsiar Jakub. Išlo o významných a zaslúžilých trnavských mešťanov, vo viacerých prípadoch bývalých richtárov mesta, čo dodávalo úradu náležitú vážnosť. Tak vieme, že Juraj Čech bol richtárom v rokoch 1468 až 1472 a potom aj v rokoch 1479 až 1482, Ján Fuermiczwey bol zase richtárom v rokoch 1493 až 1497.[22]

Z kaplánov je známa len osoba kňaza Jakuba Caspiczhoffera, spomenutého v roku 1490, ktorý v tomto roku spísal aktuálny majetkový stav špitála. Ten pozostával z „dobrej" vinice v Modre, z ktorej plynul ročný cenzus päť zlatých. Ďalšie špitálske vinice ležali v Horných Orešanoch (dve štvrtinové a dve osminové), na Ružovej hore (sedem osminových a ďalšie podiely), na Kráľovej hore, v Hlohovci (Fraštáku), Šintave, Brestovanoch (v časti Varáč). Zaznamenané boli aj podlžnosti od užívateľov týchto viníc a tiež testamentárne odkazy. V prípade odkázanej peňažnej hotovosti špitál tieto financie poskytoval mešťanom za ročný cenzus, čím sa zabezpečil plynulý príjem. Z viacerých takýchto odkazov treba spomenúť najmä odkaz nemenovaného opáta z benediktínskeho kláštora v Hronskom (Svätom) Beňadiku vo výške stoštyridsať zlatých, ktoré v uvedenom roku 1490 držal mešťan Mert Pogner. Tento odkaz zrejme siaha ešte do doby pred zabratím špitála a tunajšieho benediktínskeho kláštora mestskou radou v roku 1424. Trnavskému špitálu však patrili aj viaceré príjmy naturálnej povahy alebo finančného cenzu za prenajaté poľnosti. Tak sa dozvedáme, že Juraj Beham (Čech) dlžil špitálu koňa v hodnote troch zlatých, za užívané polia jednu libru oleja a neurčené množstvo obilia. Podobne špitálu dlžil aj mlynár Reychel, konkrétne šesťdesiat meríc pšenice za polia, ktoré užíval. Neprávom boli pred rokom 1490 zabraté dva alebo tri úle, ktoré stáli v Modranke. Neoprávnene si ich prisvojil vtedajší špitálsky magister Mawlancz. Podobný úľ zabral pre svoje potreby aj istý Benedikt. Mešťania Nuseel, Raczschenczw, Chyepech a Waginer zase špitálu dlžili celkom päťdesiatšesť košov cementu. Istý nemenovaný sedliak zo Zelenča bol tiež dlžníkom neurčeného množstva obilia. V roku 1490 bol za nového špitálnickeho magistra vymenovaný mešťan Ladislav. V tomto roku dostal špitál aj nový testamentárny odkaz od mestského farára Jána vo výške štyroch zlatých. Za predaj vína magister utŕžil sumu tridsaťosem zlatých. Štyri zlaté s oblečením dostal špitál ako pozostalosť po akomsi povozníkovi, ktorý zomrel v špitáli. Z toho istého titulu tiež získal odev istého mladíka a neurčenú sumu peňazí. Pozoruhodný bol odkaz nemenovaného mešťana, ktorý špitálu odkázal koňa a isté peniaze, pričom za predaj tohto koňa špitál utŕžil tri zlaté. Testátor síce zomrel vo vlastnom dome, no prial si byť pochovaný v špitáli!

Keď bol v roku 1498 menovaný za nového špitálnickeho magistra prísažný Ján Fuermiczwey, tiež spísal majetky špitála. Okrem prenajímaných viníc v Horných a Dolných Orešanoch poznamenal aj povinnosť poddaných z Brestovian vyplácať špitálu ročne jeden zlatý. V záznamoch z ďalších rokov (1511 a 1514) sú stručne uvedené už len podlžnosti trnavských mešťanov. Celý súpis ukončuje dodatočný záznam z roku 1528 o záväzkoch Wolfganga Snukara z Dolných Orešian a Wolfganga Fandla vyplácať ročný cenzus zo sumy dvadsiatich zlatých, ktoré držali zo špitálskych peňazí.

Zo súpisu sa tiež dozvedáme, že jednotliví magistri skladali mestskej rade každoročné vyúčtovania všetkých príjmov a výdavkov špitála. Zo všetkých sa však zachoval len jediný z roku 1511, keď tento úrad zastával mäsiar Jakub. Podľa tohto záznamu zostal dlžný sumu desať zlatých.

Súpis z rokov 1490 až 1528 s údajmi z roku 1424 je však dôležitý aj preto, že spoľahlivo dokladá nielen benediktínsku správu špitála ako osobitného priorátu rehole, ale

[22] RÁBIK, ref. 21, s. 540.

i patrocínium, ktoré bolo dvojnásobné – samotný špitál aj s kláštorom niesol patrocínium sv. Kríža, no kostol bol zasvätený sv. Helene. Keďže pôvodný špitál s kláštorom zanikli a prešli transformáciou na mestské zariadenie viac laického charakteru, križovnícke patrocínium zaniklo, a preto zanikla aj vedomosť o jeho existencii.

Dôležitá je však aj otázka, pod ktorý z uhorských benediktínskych kláštorov organizačne patril trnavský priorát. Odpoveď by mohol nepriamo naznačovať testamentárny odkaz podľa mena neuvedeného opáta kláštora v Hronskom (Svätom) Beňadiku, ktorý sa zaiste uskutočnil niekedy pred rokom 1424, teda v čase, keď trnavský špitál spravovali benediktíni. Tento údaj by mohol naznačovať, že práve pod kláštor v Hronskom (Svätom) Beňadiku patrili aj „trnavskí" benediktíni.

Napokon je ešte dôležité stručne povedať, čo bolo príčinou tak výrazného konfliktu medzi mestom a trnavským špitálom. Príčina tkvie – ako vidieť zo súpisu – v rozsiahlom majetkovom zázemí kláštora, ktoré v tejto veľkosti (najmä sídlisková aglomerácia vo veľkosti sedemdesiatdva usadlostí s poľnosťami a záhradami v predmestí) museli byť pôvodom sporov. Práve tento majetok je kľúčový pre poznanie informácie, že za fundáciou špitála a priorátu benediktínov stál najskôr asi komes Herbord a jeho potomkovia, pretože túto sídliskovú aglomeráciu možno na základe podrobných sídliskových a majetkových pomerov v rámci trnavského chotárneho územia stotožniť so zaniknutým sídliskom, dedinou Parná, ktoré vystupuje už od 13. storočia až do roku 1364, keď sa spomína poslednýkrát ako sídlisko obývané Trnavčanmi.[23] Zem Parná totiž pôvodne predstavovala rozsiahly majetkový komplex s centrálnym sídliskom s kostolom Panny Márie v dnešnom Bielom Kostole a časť z nej – dvanásť popluží – daroval Trnavčanom už v roku 1244 kráľ Belo IV.[24] Tento majetok sa v skutočnosti ale nikdy nestal mestským majetkom, pretože ho ako svoj súkromný majetok prevzal pre seba a svojich potomkov komes Herbord, brat najstaršieho po mene známeho trnavského richtára komesa Hencha (ten si zase zabral Modranku – došlo teda k akémusi prerozdeleniu základných majetkov v rámci rodu).[25] Pred rokom 1270 časť z tejto „trnavskej Parny" (asi v rozsahu 3 popluží aj s dedinou Biely Kostol, vtedy nazývanou Kostolná Parná) totiž Herbord súkromne predal šľachticom z Lefantoviec, no zvyšok Parnej si podržal aj naďalej.[26] Táto trnavská (Herbordova) Parná ležala medzi Bielym Kostolom a dnešnou Trnavou a s veľkou pravdepodobnosťou je súčasná lokalita Kamenný mlyn, s dokladmi už z 15. storočia, pozostatkom tejto zaniknutej dediny. Do majetku trnavského špitála sa tento majetok mohol dostať už v 13. storočí, a to priamo od Herborda potom, čo sa uskutočnil predaj Bieleho Kostola Lefantovskovcom (teda okolo roku 1270). Zrejme teda práve komesa Herborda treba považovať za fundátora benediktínskeho kláštora pri špitáli. No mohlo sa tak stať aj neskôr, na základe testamentárneho odkazu Herbordovho potomka. V tom prípade asi treba najskôr uvažovať o tom, že išlo o závet posledného člena tejto vetvy rodu, pretože okrem Herborda, jeho syna Jenslina a vnuka Jána, ďalšie generácie tejto rodovej línie už nie sú známe (na rozdiel od prvej rodovej línie z Modranky, ktorá v Trnave prežila celý stredovek). Takéto darovanie zrejme mohlo napokon byť aj príčinou konfliktu medzi špitálom a mestskou radou, ktorá sa pokladala za prirodzeného dediča majetkov lokátorskej dynastie na mestskom teritóriu. Vieme totiž, že na základe akéhosi bližšie

[23] MOL DL 2338, 2877, 24672 (z roku 1335); MES III, s. 656–657, č. 858 (z roku 1347); MOL DL 5169 (z roku 1364).

[24] MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. II.* Bratislavae, 1987, s. 109–110, č. 165.

[25] MKP 1495, s. 21–22.

[26] RÁBIK, ref. 15, s. 41–42; RÁBIK, Trnavské panstvo, ref. 10, s. 6.

neznámeho majetkového vyrovnania s „modranskou" vetvou lokátorskej rodiny prešla aj dedina Modranka niekedy v polovici 14. storočia (pred rokom 1347) do skutočného vlastníctva mesta.[27] Celkom určite sa pritom mešťania po svojej emancipácii usilovali získať aj majetky druhej vetvy lokátorskej rodiny, ležiace na trnavskom teritóriu. Držba „trnavskej" Parnej špitálom sv. Kríža je azda vysvetlením aj toho, prečo táto dedina inak vôbec nefiguruje medzi poddanskými majetkami v účtovnej knihe mesta, zachovanej od roku 1394, hoci ostatné poddanské dediny sa tam dôsledne evidovali. Jej príjmy totiž neboli príjmom mestskej pokladnice, ale patrili trnavskému špitálu a tunajšiemu benediktínskemu kláštoru. V evidencii mestských príjmov však nevystupuje ani po roku 1424, a to z dôvodu, že vlastná dedina bola mestskou radou násilne fyzicky zlikvidovaná, nebola teda už naďalej zdrojom žiadnych feudálnych príjmov mesta. K okolnostiam samotnej lokácie benediktínov tiež treba ešte dodať, že v tomto prípade sa opakovala podobná situácia ako v prípade lokácie dominikánov, ktorá bola v kompetencii „modranskej" vetvy lokátorského rodu. V oboch prípadoch sa fundácie uskutočnili na miestach starších cirkevných objektov – kláštorov, ktoré boli pôvodne v správe križovníkov (johanitov), no zrejme už po tatárskom vpáde zostali opustené, pretože trnavskí johaniti presunuli postupne svoje ťažisko pôsobnosti z Trnavy do Malženíc.[28] Teda podobne, ako došlo k prerozdeleniu majetkov a správy Trnavy medzi obe vetvy lokátorského rodu, tak aj v oblasti cirkevného života v rodiacom sa meste došlo k akoby prerozdeleniu „sféry vplyvu" fundovaním vlastných kláštorných komunít. To zabezpečovalo vyvážený a rovnocenný vplyv predstaviteľov oboch vetiev rodu na život v meste a zabraňovalo prípadným konfliktom.

Ako teda vidno, dejiny trnavského špitála sú veľmi dôležité, pretože úzko súvisia s počiatkami a najstaršou správou stredovekej Trnavy. Nepochybne významným svedectvom o dôležitosti stredovekej Trnavy v krajine je aj skutočnosť, že sa trnavský špitál s priľahlým benediktínskym kláštorom zaradil k ďalším trom kláštorným objektom v meste, akými boli konventy minoritov a dominikánov (bratov kazateľov) a ženský kláštor rehole sv. Kláry.[29]

---

[27] MKP 1495, s. 31–32; RÁBIK, Vladimír. Richtári Trnavy v stredoveku II. Kráľovské mesto v rukách jeho mešťanov do roku 1394. In *Novinky z radnice: informačný mesačník mesta Trnava.* Trnava : Mesto Trnava, roč. XXI, č. 6, s. 8–10.

[28] SLIVKA, ref. 4, s. 24-25; KAZIMÍR, Štefan. K obchodu Trnavy do konca 14. storočia. In *Trnava 1988.* Zost. ŠIMONČIČ, Jozef. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1991, s. 35–36.

[29] Štúdia je výstupom z riešenia projektu VEGA 1/0139/12 Topographia ecclesiastica Slovaciae mediaevalia. Cirkevný miestopis Slovenska v stredoveku II.

Stredoveké špitály v Košiciach

Katarína Nádaská

V marci roku 1283 adresoval pápež Martin IV. (1281–1285) ostrihomskému arcibiskupovi listinu s tým, aby rozriešil spor, s ktorým sa na pontifika obrátil Arnold, farár kostola sv. Alžbety v Košiciach.[1] Johaniti zo Stoličného Belehradu totiž siahali na príjmy a držbu špitála v Košiciach, ktorý bol, ako hovorí jediná listina k sporu, od dávna spojený s košickým kostolom, a teda prislúchal mestu. O pokračovaní sporu ďalej nič nevieme. Isté je, že pri listine z roku 1283[2] sme svedkami najstaršej písomnej zmienky o špitáli v Košiciach. Muselo prejsť takmer storočie, aby sa v roku 1366 objavila ďalšia listina so zmienkou o špitáli. Išlo v nej o ten istý spor, kedy však proti mestu stáli už nie johantiti, ale antoniti z Draviec. Od obdobia druhej polovice 14. storočia, kedy sa aj mesto radikálne rozvíja, sa v mestských písomnostiach už pomerne pravidelne stretávame so špitálom, resp. špitálmi v Košiciach.

Hoci máme zmienky o špitáli, resp. špitáloch v mestských prameňoch, nedá sa na základe nich jednoznačne určiť vznik, zakladateľ a počet týchto inštitúcií v stredovekých Košiciach. V stavebnej hmote zo stredoveku sa nezachoval ani jeden špitál, ani špitálsky kostol. Okrem neúplných poznatkov písomných prameňov absentuje tiež archeologický výskum,[3] ktorý by svojimi zisteniami iste významne doplnil písomné pramene. Keďže nepoznáme okolnosti vzniku košických špitálov, ostáva veľký priestor na rôzne špekulácie, čo je v košickej historiografii stále aj patrične cítiť.

Základnými prameňmi zo stredoveku k špitálom v Košiciach sú pre 13. storočie listina z roku 1283, pre 14. storočie listiny k sporu s antonitmi a od 15. storočia ťažisko tvoria predovšetkým zmienky v mestských knihách (testamentárne odkazy, záznamy hospodárskeho charakteru etc.).[4] Nezachovala sa zo stredoveku písomnosť, ktorá by pochádzala priamo z proveniencie správy špitála. Keďže správcom špitála sv. Ducha, ako bude ukázané nižšie, bol mestský farár a písomnosti fary nie sú kompaktne zachované,[5] ani špitálska agenda nie je pramenne zachytená. K ďalším prameňom patria posteriórne

[1] Patrónom farského kostola v Košiciach je sv. Alžbeta (1207–1231). Bola dcérou uhorského kráľa Ondreja II. Vydala sa a žila v Durínsku a Hesensku. Patrí k najznámejším svätcom stredoveku a k novému typu laickej mendikantskej svätosti vrcholného a neskorého stredoveku. Je známa svojou charitatívnou činnosťou. Najnovšie pozri: *Elisabeth von Thüringen – eine europäische Heilige. Katalog.* Ed. BLUME, Dieter – WERNER, Matthias. Petersberg : Michael Imhof Verlag, 2007. *Elisabeth von Thüringen – eine europäische Heilige. Aufsätze.* Ed. BLUME, Dieter – WERNER, Matthias. Petersberg : Michael Imhof Verlag, 2007.

[2] Archív mesta Košice (ďalej len AMK), Tajný archív (ďalej len TA), C Hospitale, 48/1283. MNL, DF 269195. Vzhľadom na nedostupnosť originálov stredovekých dokumentov v AMK sme listiny konzultovali online cez Magyar Nemzeti Levéltár (ďalej len MNL): http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&a=start.

[3] V roku 1963 bol pri špitáli na južnom predmestí vykonaný jeden krátkodobý výskum. Lokalita južného špitála je aktuálnou výzvou pre košických archeológov. Pozri: RUSNÁK, Rastislav. *Košice v stredoveku. Na podklade archeologických výskumov.* (Dizertačná práca). Archeologický ústav SAV Nitra, VPS Košice, Košice, 2009, s. 120, 140.

[4] AMK, TA, C Hospitale, 48/1283, 49/1366, 50/1366, 51/1367, 52/1375, 53/1392, 54/1399, 55/1412; Supplementum Halagianum (ďalej len Suppl. H), III/2, pur 1-4, mac 1-4, etc. MNL, DF 269195-269202, 271716-271723, etc.

[5] V Archíve mesta Košice sa nachádza len časť farských písomností. Listiny k špitálu sú v časti Hospitale a Xenodochium. Pozri: *Archív mesta Košíc. Sprievodca po fondoch a zbierkach.* Ed. HALAGA, Ondrej. Praha : Archivní správa ministerstva vnitra, 1957, s. 108.

zmienky z novovekých kroník, ktoré môžu byť založené na dnes už neznámom pramennom materiáli alebo kronikárskej tradícii, preto ich nemožno obchádzať. Ako uvidíme, dôležitá je najmä Spišská kronika zo 17. storočia, spracovaná Karolom Wagnerom (1732–1790). Uvádza k roku 1216 na predmestí Košíc vystavanie kláštora: *„Ist dasz Caschawer Kloster in der Vorstadt erbawet."*[6]

Doterajšie názory na košický špitál sa v historiografii rôznia. Pohľad na špitál úzko súvisel s tézami o vzniku mesta.[7] Uvedieme stručný prehľad názorov na problematiku z pera relevantných košických historikov, ktorí ovplyvnili výskum mestských špitálov.

Košický historik a kňaz Vojtech Wick vypracoval k špitálu sv. Ducha prvú súbornú prácu *Dvestoročný kostol košického chudobinca* v roku 1930.[8] Zaoberal sa pamiatkovou a historickou stránkou súčasného barokového špitála, ale aj jeho stredovekým predchodcom.

Archivár a historik Ondrej Halaga sa vo svojich prácach zmieňoval o dvoch špitáloch v Košiciach mimo hradieb. Predpokladá existenciu jedného na juhu a druhého na sever od mesta podľa dvoch špitálskych ulíc. Veľká špitálska ulica ležala na juhu, kde sa nachádzal mestský špitál sv. Ducha, ktorý postavili podľa Halagu nemeckí kolonisti. Druhý špitál pri Malej špitálskej ulici bol podľa neho spravovaný križiackym rádom alebo konkrétne johanitmi a zasvätili ho sv. Antonovi. Vznikol pred príchodom kráľovských hostí. Predpokladá, že išlo o fundáciu Ondreja II. (1205–1235) s vplyvmi z Blízkeho východu. Spájal ho s údajom v Spišskej kronike, kde sa uvádza rok 1216 ako založenie kláštora na predmestí Košíc. Druhý špitál interpretuje ako johanitský špitál sv. Antona z roku 1216.[9]

Archivár a historik Štefan Eliáš uvádza, že Košice mali od 13. storočia mestský špitál s kostolom sv. Ducha na južnom predmestí za pôsobenia johanitov a istý čas v 15. storočí dva špitály súčasne. Za prvú zmienku o kostole sv. Ducha pokladá správu o kostole z roku 1283 a nie z roku 1366. Špitál sv. Ducha podľa listiny z roku 1283 patril k fare sv. Alžbety.[10]

Bývalý pracovník Východoslovenského múzea Jozef Duchoň situuje špitál sv. Ducha do pôvodnej predmestskej osady *„Cassa"* na juh od rodiaceho sa mesta, kde mal od roku 1216 stáť kláštor križiakov aj so špitálom.[11]

Problematika špitálov v Košiciach má aj druhý rozmer. Je ním otázka prítomnosti rytierskych alebo špitálskych rádov v Košiciach. Spomenutí historici sa zhodujú v tom, že v čase nemeckej kolonizácie Košíc existujú predpoklady staršej prítomnosti rytierskeho

---

[6] *Analecta Scepusii sacri et profani* II. Ed. WAGNER, Carolus. Vienna : Typis Joan. Thomae Nobil. De Trattnern, 1774, s. 8; MALOVECKÁ, Milota. *Karol Wagner, historik Spiša a Šariša*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2009, s. 133.

[7] Už v prvých správach o Košiciach sa objavuje špitál (1283, posteriórne 1216). Základným problémom téz o vzniku stredovekých Košíc je, že historici vzali do úvahy iba písomné pramene a svoj archívny výskum neprepojili s archeologickými a stavebno-historickými poznatkami. K historiografii stredovekých Košíc pozri: NÁDASKÁ, Katarína. Stredoveké Košice ako výskumná otázka v slovenskej medievistike s dôrazom na problematiku počiatkov mesta. In *Documenta Pragensia*, roč. 31, 2012, (v tlači).

[8] WICK, Vojtech. *Dvestoročný kostol košického chudobinca*. Košice : b. v., 1930.

[9] HALAGA, Ondrej. *Počiatky Košíc a zrod metropoly*. Košice: mesto Košice, 1992, s. 120–125, 132–146, 190–192.

[10] ELIÁŠ, Štefan et al. *Dejiny Košíc v dátach*. Košice : Typopress, 2007, s. 40, 72; ELIÁŠ, Štefan. Hnilná ulica a vznik mesta Košíc. In *Košické historické zošity*, roč. 1, 1991, s. 11.

[11] DUCHOŇ, Jozef. Počiatky Košíc vo svetle najnovších historických a archeologických výskumov. In *Historica Carpatica*, roč. 31–32, 2001, s. 7–10; DUCHOŇ, Jozef. Úvahy o najstaršom územnom vývoji mesta Košíc. In *Historický časopis*, roč. 39, 1991, č. 3, s. 294–315.

križiackeho rádu v lokalite Košíc pred vznikom mesta kráľovských hostí.[12] Najnovšie Adriana Reťkovská z Krajského pamiatkového úradu v Žiline upozorňuje na možné usadenie antonitov v Košiciach.[13]

Zo stručne predstavených prameňov a doterajšej historiografie o košických špitáloch vychádza predkladaná štúdia, ktorej zámerom je zosyntetizovať aktuálny *status questionis* a konfrontovať doterajšie poznatky s inovovaným archívnym výskumom.

Špitál sv. Ducha

V Košiciach máme zmienky o dvoch, resp. troch špitáloch. Lokalizovaný je špitál na južnom predmestí, kde dnes stojí jeho barokový nástupca z 18. storočia. Mal kostol a pravdepodobne aj svoj cintorín. Obkolesovali ho vinice a pozemky mešťanov.[14] Podľa špitála nazvali aj tamojšiu ulicu ako *„Spitalgasse"* alebo *„platea hospitalis"* a taktiež sa k nemu viaže aj pomenovanie špitálske predmestie, *„vico hospitalis"*.[15]

Je to najvýznamnejší a najstarší doložený špitál Košíc zo stredoveku. Prvú správu o špitáli v Košiciach priniesla už uvedená pápežská listina Martina IV. zo 7. marca 1283: *„Conquestus est nobis Arnoldus Rector Ecclesie Sancte Elisabet, de Cassa, quod commendator et fratres hospitales Sancti Ioannis Ierosolymitani de Regia Alba Vesprimiensis Diecesis super hospitali pauperum ville de Cassa eidem Ecclesie ab antiquo annexo quibusdam redditibus et rebus aliis injuriantur eidem, ideoque discretioni vestrae de utriusque partis procuratorum assensu per apostolica scripta mandamus quatenus partibus convocatis audiatis causam"*.[16] Predmetom listiny bol špitál na južnom predmestí.

Listina spomína kostol dvakrát: prvýkrát ako kostol sv. Alžbety kňaza Arnolda *(„Arnoldus Rector Ecclesie Sancte Elisabet")*, druhýkrát ako kostol spojený so špitálom *(„eidem Ecclesie ab antiquo annexo")*. Vystupuje tu otázka, ktorú riešili aj doterajší

---

[12] ELIÁŠ, Štefan. Románske Košice. In *Košické historické zošity*, roč. 4, 1994, s. 19; DUCHOŇ, Počiatky, ref. 11, s. 11, 15; HALAGA, ref. 9, s. 121–125, 374; HALAGA, Ondrej. Košice pred lokáciou kolonistov. In *Historica Carpatica*, roč. 20, 1989, s. 155–159; JUCKES, Tim. *The Parish and Pilgrimage Church of St Elizabeth in Košice*. Turnhout : Brepols Publishers, 2011, s. 31. Existenciu špitálov v Košiciach prepája s pôsobením rytierskych rádov johanitov a nemeckých rytierov, ktorých úlohy prevzali dominikáni: SLIVKA, Michal. Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska a v jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch (so zameraním na krížovnícke rády). In *Archaeologia historica*, roč. 12, 1987, s. 397–398.

[13] REŤKOVSKÁ, Adriana. Rehoľa antonitov na Slovensku. In *Acta Historica Neosoliensia*, roč. 13, 2012, s. 13. Podobne: *Historia Scepusii* I. Ed. HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław. Bratislava; Kraków : Etc, 2009, s. 424, 568. Najnovšie sa výskumom antonitov na území Slovenska zaoberá pracovníčka Krajského pamiatkového úradu v Žiline Adriana Reťkovská.

[14] Napr. z roku 1486: *„weyngarten negste ... armen lewten awsz dem Spittel gelegen"*. AMK, Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 136v. MNL, 271721; AMK, TA, C Hospitale, 49/1366. MNL, 269196; DUCHOŇ, Počiatky, ref. 11, s. 12. K špitálu pozri: *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Ed. ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján. Bratislava : Prodama, 2010, s. 199, 206; MAJOROSSY, Judit – SZENDE, Katalin. Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary. In *Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Ed. SCHEUTZ, Martin. Wien; München : Oldenbourg, 2008, s. 419–421; ELIÁŠ, Dejiny, ref. 10, s. 40–41, 72, 82; JUCKES, ref. 12, s. 31, 35, 38.

[15] AMK, Suppl. H, III/2, mac 1, fol. 129; pur 4, fol. 41. MNL, DF 271716, 271723. *Acta Iudicaria Civitatis Cassoviensis 1393–1405*. (ďalej len Acta) Ed. HALAGA, Ondrej. München : Oldenbourg, 1994, s. 68, č. 565; HALAGA, Ondrej. *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 23, 24, 41.

[16] AMK, TA, C Hospitale, 48/1283. MNL, 269195.

bádatelia, s akým kostolom sa špitál spájal.[17] Vydavateľ listiny v druhom prípade pri kostole neuviedol patrocínium. Sme toho názoru, že špitál bol spojený s už v listine raz spomenutým kostolom sv. Alžbety. Slovné spojenie *„hospitali pauperum ville de Cassa eidem Ecclesie ab antiquo annexo"* indikuje druh administratívneho spojenia medzi špitálom a kostolom. Z hygienických a prevádzkových dôvodov sa špitály stavali obďaleč ľudských obydlí, spravidla za hradbami. Nepredpokladáme, že by medzi týmto bezmenným kostolom a špitálom išlo o spojenie stavebné, ale o správno-administratívne. Podobných prípadov je mnoho, napr. špitál sv. Alžbety v Spišskom Podhradí bol administratívne spojený s farským kostolom *(„parochiali ecclesie annexum")* a zároveň mal aj svoj špitálsky kostol *(„ecclesie dicti hospitalis").*[18] Navyše zámeno *„eidem"* v košickej listine jasne indikuje ten istý kostol, ktorý už bol vyššie spomenutý. Tu sa môžeme pýtať, kde tento spomenutý kostol stál. Domnievame sa, že Arnoldov kostol sv. Alžbety nestál na predmestí pri špitáli, ale ako hlavný farský chrám na mieste súčasného dómu. Spojenie s kostolom malo argumentovať príslušnosť špitála k mestu, preto je pravdepodobné, že tým indikačným kostolom mal byť práve farský kostol sv. Alžbety v centre a nie kostol na predmestí.

Napriek rôznym tézam, listina z roku 1283 s určitosťou hovorí o farskom kostole sv. Alžbety na mestskom námestí, nie o špitálskom kostole. Ak bol špitál dielom nemeckých hostí, je ťažké si predstaviť, že by hlavnej patrónke mesta zasvätili najprv špitálsky a neskôr farský kostol. Prioritnejší bol pre nich iste farský kostol, ktorý bol aj ako prvý opatrený patrocíniom. Špitál mohol mať už v tom čase aj vlastný kostol, ale nebol to ten, ktorý ho z osady spravoval. Ak by pápež hovoril aj o inom kostole, uviedol by zrejme jeho patróna na odlíšenie. Prípadne tu mohlo ísť o všeobecné označenie košickej cirkvi (farnosti).[19]

V texte je pri opise sporu cítiť zdôraznenie, že špitál bol oddávna *(„ab antiquo")* spojený s kostolom. Keďže pápež poznal stanovisko košického správcu Arnolda, na sťažnosť ktorého konal, „dávne spojenie s kostolom" je preto zrejme to isté tvrdenie, ktoré vo svojej sťažnosti použil už farár Arnold ako argument, že špitál patrí ku košickému kostolu a nie johanitom. Príslušnosť ku kostolu sa v Arnoldovom zdôvodnení rovná príslušnosti k mestu. Kostol sv. Alžbety bol identifikačným prvkom sídla, ku ktorému špitál patril. Arnold zastupoval záujmy mesta a patril do mestskej štruktúry.[20] Z titulu

---

[17] Halaga pokladá obe zmienky o kostoloch v listine za pôvodný kostol sv. Alžbety na mieste dnešného dómu. HALAGA, ref. 9, s. 121; Podobne: JUCKES, ref. 12, s. 27; Eliáš doklad z roku 1283 pokladá za prvú zmienku o kostole sv. Ducha pri špitáli. Pozri: ELIÁŠ, Dejiny, ref. 10, s. 72; Na základe listiny z roku 1283 Alžbeta Cidlinská stotožňuje kostol sv. Alžbety so špitálskym kostolom na juhu mesta. Pôvodný kostol nájdený v základoch dómu považuje za farský kostol mesta, ktorý však nebol zasvätený sv. Alžbete, ale neznámemu svätcovi. K zmene farského patrocínia na alžbetínske došlo pri zmene zasvätenia špitálskeho kostola na sv. Ducha počas 14. storočia. Správca špitálskeho kostola Arnold bol podľa nej zároveň aj mestským farárom. Pozri: CIDLINSKÁ, Alžbeta. Katedrála v Košiciach. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 6, 1957, č. 4, s. 151–152; Priame spojenie špitála a kostola sv. Alžbety uvádza: SLIVKA, ref. 12, s. 397–398.

[18] *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia* (ďalej len MVH) I/4. Budapest : METEM, 2000, s. 424, č. 483/1402.

[19] V privilégiu z roku 1290 o cirkevnej autonómii sa tiež menovite kostol sv. Alžbety nespomína. Hoci ide o inú kanceláriu (jágerský biskup na Spiši, nie pápež), princíp môže byť ten istý. AMK, TA, C Parochia, 38/1382 (1290). MNL, DF 269185.

[20] Literatúra k tejto problematike najmä na základe kráľovských dokumentov z rokov 1366, 1375 od Ľudovíta I. (1342–1382) a z rokov 1392, 1399 od Žigmunda (1387–1437) zastáva tézu, že špitál založili Košičania, napr.: WICK, Vojtech. *Dóm svätej Alžbety v Košiciach.* Košice : mesto Košice, 1936, s. 13–14; ELIÁŠ, Dejiny, ref. 10, s. 40–42, 72; HALAGA, ref. 9, s. 121; AMK, TA,

správcu farského kostola sa Arnold podieľal na budovaní vznikajúceho mesta. Vidno tu jav, keď špitály nadobudli silný charakter mestskej inštitúcie, aj napriek cirkevnému správcovi, resp. zakladateľovi, ako sa o tom zmienime nižšie.[21]

Kostol a špitál na juhu boli zasvätené sv. Duchu. V doterajšej spisbe sa prvá zmienka o patrocíniu sv. Ducha nepresne stereotypne uvádzala hneď ku kostolu a už k roku 1366.[22] Aj keď išlo o tú istú stavbu, nie všetky informácie sú známe už k roku 1366. Kostol sa pri špitáli prvýkrát spomína v roku 1366: *„ecclesia et domo hospitali extra murum"*.[23] V daných listinách sa však ešte neuvádza žiadne patrocínium. Prvýkrát sa patrocínium sv. Ducha objavuje v roku 1375 pre špitál, nie pre špitálsky kostol: *„domum hospitalis in honorem Sancti Spiritus Cassoviae constructam"*.[24] Svätodušné patrocínium pre kostol prvýkrát zaznamenáva až listina z roku 1399: *„in hospitali ecclesiae Sancti Spiritus in honorem ejusdem Sancti Spiritus in dicta ecclesia eadificato"*.[25] Možno predpokladať, že ak špitál naozaj vystavalo mesto, kostol bol už od vzniku zasvätený sv. Duchu. Prvá písomná zmienka o patrocíniu kostola však nepochádza z roku 1366, ale z roku 1399, čo doterajšia literatúra nerozlišovala. Otázka presného datovania patrocínia špitála a kostola je podstatná aj z toho dôvodu, že bola v roku 1399 argumentom v spore o špitál. Košičania argumentovali, že špitál vystavali so svätodušným patrocíniom a naopak antoniti argumentovali, že špitál patril pod správu sv. Antona (antonitov): *„sub ordine sancti Antonii et non Sancti Spiritus fuisse et esse constructum"*.[26]

K špitálu na juhu za hradbami mesta viedol umelý kanál napájaný vodou z Čermeľského potoka.[27] Vodné zdroje sú príznačné pre špitálske inštitúcie kvôli opatrovateľskej a hygienickej prevádzke.[28] Ten košický podľa toho spĺňal štandardy špitálov svojej doby.

Existencia špitála na juhu mesta je najnovšie tiež argumentom k situovaniu pôvodnej predmestskej osady *„Cassa"* práve do lokality špitála. Zároveň sa na základe toho predpokladá juh ako najstaršie a najrozvinutejšie košické predmestie. Podobne bola významná aj oblasť južne od mesta, kde sa nachádzala Barca so starším slovanským hradiskom a cesta do Sene, Gyňova a Čane, kde boli v roku 1261 presídlení pôvodní

C Hospitale, 49/1366, 52/1375, 53/1392, 54/1399; MNL, DF 269196, 269199-269201; Aj napriek nezachovanému mestskému privilégiu Košíc treba predpokladať, že obsahovalo slobodnú voľbu farára. Arnolda preto možno považovať za voleného mešťanmi. K mestskému kňazovi bližšie pozri: NÁDASKÁ, Katarína. *Cirkevné dejiny Košíc v 13. – 16. storočí s dôrazom na kult sv. Alžbety.* (Dizertačná práca). Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava, 2011, s. 40, 60–62, 191; Prvá zmienka o košickom privilégiu pochádza z roku 1249. MNL, DL 337/1249. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (ďalej len CDSl.) II. Ed. MARSINA, Richard. Bratislava : Veda, 1987, s. 222, č. 319/1249; JUCK, Ľubomír. *Výsady miest a mestečiek (1238–1350)* I. Bratislava : Veda, 1984, s. 41, č. 20/1249; K neznámemu privilégiu Košíc pozri: CDSl. II, s. 201, č. 286*/(1248, vel ante); JUCK, ref. 20, s. 39, 15*/(1248 alebo skôr).

21 MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 427–428.

22 Napr. CIDLINSKÁ, ref. 17, s. 152; Lexikon, ref. 14, s. 199; Porovnaj WICK, ref. 8, s. 3–4.

23 AMK, TA, C Hospitale, 49/1366, 50/1366. MNL, DF 269196, 269197.

24 AMK, TA, C Hospitale, 52/1375. MNL, DF 269199.

25 AMK, TA, C Hospitale, 54/1399. MNL, DF 269201.

26 AMK, TA, C Hospitale, 54/1399. MNL, DF 269201; Porovnaj HALAGA, ref. 9, s. 121.

27 DUCHOŇ, Úvahy, ref. 11, s. 296–297; DUCHOŇ, Počiatky, ref. 11, s. 12.

28 RUTTKAY, Alexander – SLIVKA, Michal. Cirkevné inštitúcie a ich úloha v sídliskovom a hospodárskom vývoji Slovenska v stredoveku. In *Archaeologica historica*, roč. 10, 1985, s. 352; MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 446.

obyvatelia z Vyšných Košíc.[29] Aj v kontexte predmestského osídlenia je teda špitál dôležitým bodom košického urbanizmu.

Stredoveký špitál a kostol na juhu zanikli počas plienenia predmestí pri obliehaní Košíc v rokoch 1490–1491.[30] No aj po tomto roku sa počas celého 16. storočia vyskytujú odkazy na špitály. Špitálska činnosť preto zrejme pokračovala aj napriek poškodeniu budov.[31] Špitálsky komplex a kostol bol v plnej miere obnovený v duchu baroka v roku 1731 s pôvodným svätodušným patrocíniom.[32]

Počet špitálov a špitál pri kostole sv. Leonarda

Okrem svätodušného špitála na juhu mali Košice aj ďalší špitál. Pramene a doterajšie interpretácie sú v tejto otázke opäť nejednoznačné.

Antoniti v spore s mestom tvrdili, že špitál na juhu založili oni a bol zasvätený sv. Antonovi. Košice naopak tvrdili, že špitál bol dedikovaný sv. Duchu, čo im kráľ Žigmund (1387–1437) v roku 1399 potvrdil: *„affirmare, quod saepefatum hospitale ab initio suo fundationis in honorem Sancti Spiritus in praenotata civitate nostra fuisset et esset constructum, fundatum et aedificatum"*.[33] V roku 1412 antoniti už uviedli priamo k špitálu patrocínium sv. Antona, stále ako predmet rovnakého sporu: *„hospitali extra muros opidi Cassoviensis praedicti, in honorem...beati Anthonii...constructi"*.[34] Ide tu o predvolanie na súd, kde bol v texte listiny použitý argument antonitov na špitál. Aj napriek zmienkam o dvoch patrocíniách usudzujeme, že ide stále o jeden rovnaký špitál na juh od mesta. Tvrdenie Košíc o patrocíniu sv. Ducha a antonitov o sv. Antonovi bolo slovom proti slovu počas sporu o tento špitál. Pramene nepreukazujú, žeby sa zasvätenie sv. Antona vzťahovalo na iný ďalší špitál, ani neupresňujú, ktoré patrocínium by malo byť staršie.[35] Zmienky o špitáli sv. Antona preto na rozdiel od Halagu ešte nepokladáme za dôkaz existencie druhého špitála.

V roku 1459 mestské účty prvýkrát zaznamenali súbežne popri mestskom špitáli aj iný ďalší: *„czu dem Spital...und czu zichen...Item czu zichen flor auri viii"*.[36] Posledne

---

[29] Bližšie pozri: NÁDASKÁ, ref. 7, (v tlači); DUCHOŇ, Počiatky, ref. 11, s. 7–15; HALAGA, ref. 15, s. 21–23; RUSNÁK, ref. 3, s. 49, 50; HALAGA, ref. 9, s. 211–218; VARSIK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny* I. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 158–159, 186, 245; VARSIK, Branislav. Osídlenie východného Slovenska do 14. storočia. In *Zo slovenského stredoveku.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 13, 25; DUCHOŇ, Jozef. Fortifikácia Košíc arpádovského a anjouovského obdobia. In *Historica Carpatica,* roč. 35, 2004, s. 14; AMK, TA, A Cassoviensis, 1/1261. MNL, DF 269061.

[30] MNL, DF 46174/1490-1497. Zápis v prepise publikovali: WICK, ref. 20, s. 37–38; JUCKES, ref. 12, s. 221.

[31] Porovnaj odkaz z roku 1516: *„zcw dem heilign geyst In das Spittal 50 fl dy helfft zcw dem Baw dye Andere helfft den Armen lewten Item, zcw Sant lenhart 50 fl dy helfft zcw dem Bawe dy ander helfft den Armen lewten"*. AMK, Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 210v. MNL, DF 271721.

[32] WICK, ref. 8, s. 4–5.

[33] AMK, TA, C Hospitale, 54/1399. MNL, DF 269201.

[34] AMK, TA, C Hospitale, 55/1412; MNL, DF 269202; *Zsigmondkori oklevéltár* III. Ed. MÁLYUSZ, Elemér – BORSA, Iván – TÓTH, Norbert C. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1993, s. 469, 1901/1412; Na základe tejto listiny nesprávne zaradil košický špitál k patrocíniu sv. Antona: MEZŐ, András. *Patrocíniumok a középkori Magyarországon.* Budapest : METEM, 2003, s. 49. Za upozornenie na heslo o sv. Antonovi ďakujeme Adriane Reťkovskej.

[35] Patrocíniá sv. Ducha, sv. Antona a sv. Alžbety patria v stredovekom Uhorsku k najčastejším špitálskym zasväteniam. Pozri: MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 431–432.

[36] AMK, Suppl. H, III/3, dis 1, fol. 23; MNL, DF 271724; *Kassa város régi számadáskönyvei 1431–1533.* Ed. KEMÉNY, Lajos. Košice : Bernovits, 1892, s. 10; Podobne napr. aj v roku 1475: AMK, Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 84; Názov druhého špitála aj vo forme *„czihen"* z roku 1464: AMK, Suppl.

Judit Majorossy a Katalin Szende upozornili na druhý špitál podľa zmienky z listiny notára Petra pre lechnického kartuziánskeho konverša Mikuláša z roku 1453, ktorý mal svojho príbuzného v špitáli v Košiciach: *„Cassoviae in domo pauperum leprosorum existenti"*.[37] Ide tu pravdepodobne o latinský názov pre rovnaký špitál, ktorý uvádzajú mestské záznamy v nemčine ako *„zichen"*. V tom prípade by rok 1453 bol najstaršou zmienkou o druhom košickom špitáli.

V prameňoch sa od poslednej tretiny 15. storočia objavuje zmienka o špitáli pri kostole sv. Leonarda pred Hnilnou bránou na západnom predmestí, ako to v roku 1472 zaznamenala mestská kniha: *„armen lewtten ad Sanctum lleynhard flor iiii"* a *„ad Sanctum leonhardum czw den Sychen flor x"*.[38] V daňovom súpise z rokov 1522–1524 figuruje na ulici sv. Leonarda *(„platea sancti Leonardi")* popri iných daňovníkoch aj *„domus pauperum"* a *„domus plebani de sancto Leonardo que est pauperum ibidem"*.[39] Ako *„domus pauperum"* s prívlastkom *„leprosorum"* máme v Košiciach špitál doložený už aj v roku 1453.[40]

Hnilnou bránou ústila von z mesta Hnilná ulica (dnes Alžbetina), na ktorej sa zachovali najstaršie jadrá domov a pôvodná severo-južná parcelácia.[41] Smerovala na najväčšie západné predmestie.[42] Kostol sv. Leonarda máme doložený od roku 1465: *„ad sanctum leonardum"*.[43] Viaže sa na lokalitu, ktorá sa v roku 1480 nazývala *„therra sancti Leonardi"*, s vrchom *„Leonhartberg"* a ulicou *„platea Sancti Leonhardi"* z rokov

---

H, III/2, pur 2, fol. 23v. Na preklad košického *„sichen"*, *„zichen"* sme použili sloveso *„siechen* – ochorieť, stať sa chorým" *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch von Matthias Lexer*. Dostupné online: http://www.woerterbuchnetz.de/ V košických prameňoch slovo *„(s)zichen"* vystupuje ako podstatné meno vo význame „chorý (človek)": *„armen sichen"* (1476), porovnaj *„armen lewten awsz dem Spittel"* (1486). AMK, Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 90, 136v. Podľa doslovného prekladu teda neoznačuje inštitúciu špitála. Vzhľadom na kontext, v ktorom sa pojem *„sichen"*, *„zichen"* v písomnostiach mesta používal, ho však chápeme ako špitál.

37 MNL, DL 14645/1453; DRAGÓNER, Béla. Adalékok a Kassai sz. Lélekről nevezett ősrégi kórház történetéhez. In *Magyar Sion*, roč. 18, 1904, č. 7, s. 525; MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 419, 420. Vzhľadom na rozsiahlu problematiku ich štúdie k nemu neuviedli bližšiu argumentáciu.

38 AMK, Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 70, 71v; Podobne sa uvádza aj k roku 1476: *„geben sulden zu Sand Lenhard Eynem Prister gulden czwenczig vnd den armen sichen daselbst auch gulden acht czehn"* a taktiež k roku 1516: *„Item zcw Sant lenhart 50 fl dy helfft zcw dem Bawe dy ander helfft den Armen lewten."* AMK, Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 90, 210v.

39 AMK, Suppl. H, III/3, taxa 1522–1524, p. 62; MNL, DF 271752.

40 MNL, DL 14645/1453. Pozri pozn. 37.

41 DUCHOŇ, Počiatky, ref. 11, s. 13–14; RUSNÁK, ref. 3, s. 48–50; Eliáš považuje Alžbetinu ulicu za relikt pôvodnej predkolonizačnej osady. ELIÁŠ, Hnilná, ref. 10, s. 1–23.

42 HALAGA, ref. 15, s. 23. Na západnom predmestí za Hnilnou bránou (v čase nálezu Šrobárova 57, dnes Alžbetina) archeologický výskum zaznamenal bohatý keramický nález stredovekej zrejme hrnčiarskej pece. PÁSTOR, Ján. Zpráva o archeologickom výskume Východoslovenského múzea v Košiciach roku 1958. In *Múzeum*, roč. 6, 1959, č. 4, s. 617–618; BÉREŠ, Július – ULIČNÝ, Marián. Výsledky archeologického výskumu v centre Košíc. In *Slovenská archeológia*, roč. 46, 1998, č. 2, s. 341.

43 AMK, Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 29, 90v. Pred Hnilnú bránu ho lokalizuje zmienka z mestskej knihy v roku 1476: *„Sand Lenhard vor dem faulthor gelegen"*. JUCKES, ref. 12, s. 50–51; HALAGA, ref. 15, s. 23, 24, obr. 22; HALAGA, ref. 9, s. 129; HALAGA, Ondrej. Dóm a mesto Košice. In *Košický dóm*. Košice : Mestská správa pamiatok, 1975, s. 11; WICK, Béla. *Szent Ferencz rendjének története Kassán*. Košice : Bookmarker kiadó, 1942, s. 21–22. Halaga toto patrocínium sv. Leonarda spájal s richtárom Leonardom, ktorý v roku 1398 osadu kúpil a po ňom sa nazývala Richtárskou vsou *(„Richtersdorf")*. HALAGA, ref. 9, s. 129. K richtárovi Leonardovi pozri: Lexikon, ref. 14, s. 204.

1522–1524 v okolí poľnohospodárskej pôdy.[44] Kostol teda zrejme stál na návrší.[45] Mal svojho farára a faru podľa údajov z roku 1476: *„Sand Lenhard Eynem Prister", „einen Capellan zu Sand Lenhard"* a 1522–1524: *„domus plebani de s. Leonardo".*[46] Zrejme nešlo o samostatnú farnosť, ale o filiálny kostol farnosti sv. Alžbety. Západné predmestie bolo najrozvinutejšie. Vzniklo pravdepodobne už po roku 1260.[47] Svedčí to o starobylosti a silnej obývanosti západnej časti mesta, čo by mohlo len podčiarknuť opodstatnenosť prítomnosti špitála na danom mieste. Kostol sv. Leonarda zanikol pravdepodobne okolo roku 1566 pri prestavbe hradieb počas osmanského ohrozenia, no špitálska činnosť pokračovala ďalej.[48]

Halaga situuje druhý špitál, ako sme vyššie uviedli, na severovýchodné predmestie, podľa toho, že sa tam nachádzala Malá špitálska ulica – *„parva Spitelgass", „platea kyss yspytal"*. Zmienka o ulici je z daňových súpisov z rokov 1478 a 1522–1524.[49] V blízkosti ulice sa nachádzal kostol, resp. kaplnka sv. Ladislava, o ktorom máme prvú zmienku z roku 1408.[50] Spravovali ho pravdepodobne „bratia", ako spomína aj zápis z roku 1490: *„vorpoth der bruder von Sant Lasla".*[51] Možno to boli blízki františkáni, preto nemusel patriť do správy mestskej farnosti. Špitál pri tomto kostole pramene nezaznamenávajú.[52] Východne od mesta tiekli ramená Hornádu, čo by vzhľadom k vodnému zdroju mohla byť vhodná poloha pre špitál. Na druhej strane je košické severovýchodné predmestie z hľadiska osídlenia najmladšie. Vzniklo až na sklonku 14. storočia, čo nevykazuje dostatočný stupeň infraštruktúry pre špitál.[53] Okrem Halagovej zmienky o ulici sme nezaznamenali iné indície, ktoré by potvrdzovali prítomnosť špitála v tejto časti mesta a predmestia.

Majorossy a Szende spomenuli, avšak bez bližšej argumentácie, že v Košiciach mohli byť aj tri špitály.[54] András Kubínyi uviedol dva špitály v Košiciach, sv. Leonarda

---

[44] *Kassa*, ref. 36, s. 33; AMK, Suppl. H, III/3, taxa 1522–1524, p. 5, 25; MNL, DF 271752; Z roku 1486 sa zachovala zmienka o *„ackerlandt hynder sancte lenhardt"*. AMK, Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 136v; MNL, DF 271721.

[45] Dnešná mestská časť Košice – Západ sa rovnako nachádza na vyvýšenine. Od dnešnej Alžbetinej (Hnilnej) ulice smerom západne nasleduje stúpanie.

[46] AMK, Suppl H, III/3, taxa 1522–1524, p. 62; MNL, DF 271752; HALAGA, ref. 15, pozn. 75.

[47] DUCHOŇ, Počiatky, ref. 11 , s. 15; Lexikon, ref. 14, s. 198.

[48] KEMÉNY, Lajos. *Aesthetikai jegyzetek.* Košice : Nyom. ifj. Nauer H. könyvnyomdájában, 1899, s. 15. Porovnaj pozn. 31.

[49] Zaznamenali sme ju v súpise z rokov 1522–1524 za ulicou sv. Ladislava ako poslednú v súpise. Nachádzala sa zrejme na okraji severovýchodného predmestia. AMK, Suppl H, III/3, taxa 1522–1524, p. 59, 70; MNL, 271752; HALAGA, ref. 15, s. 23. Halaga tvrdí, že tento ďalší špitál môže byť pokračovateľom špitála sv. Antona, ktorého zasvätenie sa spomína v roku 1412 a spomína ho posteriórna zmienka z roku 1216. HALAGA, ref. 9, s. 122, 374.

[50] AMK, Schv. 58/1408. Listina sa nachádza v Ríme: Archivio Generale dell'Ordine dei Predicatori (ďalej len AGOP), XIII., 80541, fasc. II, 2/1407. Datovanie listiny z roku 1408 *(„fyrtzen hundert Jar und yn dem achten Jare")* je v archíve AGOP z nezistených príčin opravne datované rokom 1407. Na tejto listine sa zachovala privesená košická pečať vo veľmi dobrom stave. Listina patrí k súboru dominikánskych dokumentov, ktoré boli v roku 1948 odvezené z AMK.

[51] AMK, Suppl. H, III/2, pur 4, fol. 39v; Bližšie k bratom pri kostole sv. Ladislava pozri: NÁDASKÁ, ref. 20, s. 144-145; HALAGA, ref. 43, s. 11; JUCKES, ref. 12, s. 31, 45.

[52] AMK, Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 210v. Pozri pozn. 59.

[53] DUCHOŇ, Počiatky, ref. 11, s. 15; HALAGA, ref. 15, s. 21; HALAGA, ref. 9, s. 127–132.

[54] MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 419.

a sv. Ducha.[55] Michal Slivka rozlíšil taktiež dva špitály, sv. Alžbety a sv. Ducha.[56] Pramene zaznamenávajú dva špitály – jeden v podobe *„(ho)spital"* na juhu a druhý v podobe *„sichen"* pri kostole sv. Leonarda na západe. Prítomnosť *„parva Spitelgass"* na severovýchodnom predmestí nepriamo poukazuje tiež na existenciu špitála. Košice tak mali dva doložené špitály a tretí doložený veľmi nepriamo.[57]

O počte špitálov v 15. storočí v Košiciach možno uvažovať aj podľa zmienok v mestských prameňoch, najmä testamentárnych odkazoch v mestských knihách. Pri vymenovávaní obdarovaných inštitúcií mesta, aj v tých najbohatších odkazoch, sa totiž vyskytujú vždy iba dva špitály, napr. v testamente Augustína Cromera z roku 1475 je k špitálom uvedené: *„armen lewthen yn das Spytal vnd zu den Sichen zugleichen"*, u manželky Klementa Czypsera v roku 1471: *„Item Armen lewtten In des hospitale czw schpeysze flor iiii...Item des gleychen armen lewtten ad Sanctum lleynhard flor iiii"* alebo podobne v prípade Mathesa Pindera v roku 1464: *„namlich czu Sand Elizabeth flor auri xviii, czu vns frawen flor auri vii, czu Sand Niclas flor auri vii, czu Spital flor auri vi vnd czu Sand lenhart flor auri vi".*[58] Jasnú výpovednú hodnotu má aj odkaz z roku 1516: *„zcw dem heilign geyst In das Spittal 50 fl dy helfft zcw dem Baw dye Andere helfft den Armen lewten, zcw Sant lenhart 50 fl dy helfft zcw dem Bawe dy ander helfft den Armen lewten, zcw Sant laslo losz ich xx fl zcw der kyrchen."*[59] Odkaz udáva špitál pri kostoloch sv. Ducha a sv. Leonarda, ale ku kostolu sv. Ladislava iba kostol. Na základe toho sa v Košiciach neukazujú viac ako dva špitály, a to pri kostoloch sv. Ducha a sv. Leonarda.

Typológia špitálov

Z hľadiska typológie by Košice mohli mať dva typy špitálov. Hlavný mestský špitál *(„hospitale pauperum, spital")* mal svoje ťažisko pravdepodobne v starostlivosti o chudobných, mrzákov a žobrákov: *„hospitale...in dicta civitate nostra Cassoviensi pro sustentatione et alimento debilium et miserorum fundarunt...pro miserorum et inopum tutela et sustentatione..."*.[60] Zaujímavým je zobrazenie chlapca bez čiapky s podobou Downovho syndrómu na oltárnom obraze umývania chorého v špitáli z alžbetínskeho cyklu hlavného oltára dómu sv. Alžbety. Aj pomoc mentálne postihnutým ľuďom mohla patriť k funkciám košického špitála. Druhý špitál mohol byť tzv. morový špitál *(„zichen, leprosolium, domus pauperum, siechenhaus")*, ktorý sa vzhľadom na svoj názov špecializoval na chorých. Podobne sa o ňom zmieňuje správa z roku 1453 v spomenutej listine kartuziána Mikuláša z Lechnice, ktorý mal svojho chorého príbuzného Imricha v košickom špitáli. Mikuláš vykonal dohodu so svojím kláštorom vo veci vinice a mäsiarstva, ktoré mohol kláštor užívať a v prípade smrti chorého mali plne kláštoru pripadnúť. Za to mal kláštor pomáhať chorému mladíkovi jedlom a šatením: *„Priores tamen ipsius Claustri pro tempore fundi subsidium victus et amictus puero Emerico Szmokoda vel Szmoboda usque vitam nunc Cassovie in domo pauperum leprosorum existenti juxta decentia*

[55] KUBINYI, András. *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* Budapest : METEM, 1999, s. 263.

[56] SLIVKA, ref. 12, s. 397.

[57] Majorossy a Szende uvádzajú v Uhorsku jeden špitál na 2500 obyvateľov, pričom Košice mali v 15. storočí približne 4000–5000 obyvateľov. Pozri: MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 419, 433.

[58] AMK, Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 84, 70, 24v; MNL, DF, 271721.

[59] AMK, Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 210v; MNL, DF, 271721.

[60] AMK, TA, C Hospitale, 53/1392; MNL, DF 269200; Porovnaj MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 429.

porrigere et administrare dignantus dum autem Deo placverit."[61] U chorého Imricha nemuselo ísť nutne o malomocenstvo. Názov inštitúcie *„domus pauperum leprosorum"* sa môže všeobecne odvolávať na infekčné ochorenia.

Ide tu o názornú typológiu špitálov podľa zmienok v prameňoch. V praxi ich funkcie mohli isteže splývať.[62]

Vzhľadom na kult sv. Krvi, ktorý bol veľmi významný v neskorostredovekých Košiciach, mohli mať špitály význam aj pri opatere prichádzajúcich pútnikov.[63]

Košice mali pre starostlivosť o telesnú schránku k dispozícii okrem špitálov aj kúpeľníka *„balneator"*, doloženého od roku 1397, a lekárnika *„apothecar"*, doloženého od polovice 15. storočia.[64]

Zakladateľ a správa špitálov

Nie je známe, kto bol zakladateľom košických špitálov. V prípade špitála sv. Ducha ním mohlo byť mesto, ako to deklarovalo v spore o špitál, alebo rytiersky rád (napr. johaniti). Slovné spojenie *„ab antiquo annexo"* v zmysle starobylého a dávneho spojenia špitála s farským kostolom v listine z roku 1283 nevyjadruje čas spravovania absolútne od vzniku špitála. Mohlo by to napovedať, že ešte dávnejšie na časovej priamke mohol pred mestom špitál prislúchať aj inému správcovi. Tak by vznikol priestor na uvažovanie o zakladateľovi špitála, ktorým by nebolo mesto, ale mohol by ním byť aj niektorý križiacky rád.

Správcom špitála sv. Ducha bol mestský farár. Vyplýva to hneď z prvej zmienky o špitáli z roku 1283.[65] Mestský špitál na juhu sa administratívne viazal k farskému kostolu, teda jeho správcom bol mestský farár.

Už v prvej zmienke o špitáli z roku 1283 je viditeľný aj vzťah špitála k mestu: *„hospitali pauperum ville de Cassa eidem Ecclesiae ab antiquo annexo"*.[66] Špitály sa odhliadnuc od typu zakladateľa stali výraznými mestskými inštitúciami a tvorili pevnú súčasť urbanizmu mesta.[67] Tak tomu bolo aj v Košiciach, keď sa cirkevná ustanovizeň, ktorej správcom bol farár mesta, vyvinula na silne mestskú. Dosvedčujú to zachované

---

[61] MNL, DL 14645/1453; DRAGÓNER, ref. 37, s. 525.

[62] Poznáme špecifikované typy špitálov ako xenodóchiá, morové špitály, leprosólia, elemosinária, sirotince a iné. Pozri: MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 423, 429–430.

[63] Pútnikov zaznamenávajú už prvé zmienky o zázraku sv. Krvi v Košiciach, napr. vyslovene v pápežskom odpustku z roku 1402. MVH I/4, s. 417, 475/1402; ZUBKO, Peter. *Kult Svätej krvi v Košiciach*. Košice : Viliam Ščavnický, 2012, s. 51–57; JUCKES, Tim. The Košice Burghers and their Blood. Cult Management, Plan Change and Church Building in Late Medieval Hungary. In *Architecture, Liturgy and Identity*. Ed. OPAČIĆ, Zoë. Turnhout : Brepols Publishers, 2011, s. 197–198; *Krv*. Katalóg výstavy Slovenskej národnej galérie. Ed. BURAN, Dušan. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2012, s. 18–20.

[64] Ku kúpeľníkovi a kúpeľom z rokov 1397, 1399 a 1404 pozri: Acta, s. 116, č. 1794, s. 160, č. 2754, s. 306, č. 5836; K lekárnikom (najčastejšie doložený Bartolomej) napr. z rokov 1474, 1493, 1495, 1512 pozri: AMK, Suppl. H, III/2, mac 1, fol. 71v; mac 2, fol. 4v; pur 2, fol. 167; pur 4, fol. 2v; MNL, DF 271716, 271717, 271721, 271723.

[65] AMK, TA, C Hospitale, 48/1283; MNL, DF 269195; Porovnaj AMK, TA, C Hospitale, 53/1392; MNL, DF 269200.

[66] AMK, TA, C Hospitale, 48/1283; MNL, DF 269195; Porovnaj AMK, TA, C Hospitale, 53/1392; MNL, DF 269200.

[67] MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 427–428, 437, 447.

listiny zo sporu o špitál z 13. a najmä 14. storočia, keď na obhajobu špitála vystupujú richtár, prísažní a celá komunita mesta.[68]

Mestský špitál mal od polovice 15. storočia (1456) doložený úrad *„Spital vatter"*, napr. v roku 1479 ako *„ein Kirchenvater vnd Vorweser des Spitals das hailigen Geist"*.[69] Tento mohol byť zároveň aj prísažným mestskej rady.[70] Mesto sa delilo o správu špitála s mestským kňazom.[71] Tim Juckes poukazuje na tzv. systém cirkevných otcov *(„kirchenvater", „vitricus")* pri správe budov košických inštitúcií ako farský kostol, kláštory, špitál.[72]

Špitálsky kostol sv. Ducha zrejme nemal v stredoveku svojho stáleho kňaza a patril ako filiálny do mestskej farnosti. Z roku 1475 sa totiž zachovala testamentárna donácia vinice a časti mlyna Mikuláša Gwmana pre špitál sv. Ducha na držanie vlastného kňaza pre špitálsky kostol: *„einigen prister bey der genan kirchen"*.[73] Potvrdzoval to okrem prísažných aj prior košických dominikánov.

Pri druhom alebo dokonca treťom Halagovom špitáli sme na ešte neistejšej pôde, pretože k ich vzniku a správe nemáme ani také správy ako pri svätodušnom špitáli. Pravdepodobné však je, že na založení špitála pri kostole sv. Leonarda mohlo mať podiel mesto, pretože samotný kostol patril do mestskej farnosti a viedli ho aj mestské účty, napr. v rokoch 1487 a 1522–1524.[74] V súpise daní z roku 1522–1524 na ulici sv. Leonarda zaplatil *„domus pauperum"* 2 denáre, ale pri tamojšom *„domus plebani"* sa neuhrádzala žiadna suma. Dôvodom bola azda práve jeho príslušnosť do mestskej farnosti. Správca košického špitála pri kostole sv. Leonarda taktiež nie je pramenne zachytený. Pokiaľ vychádzame z faktov, že kostol evidovali mestské účty, patril do mestskej farnosti a mal svojho vlastného kňaza,[75] mohli sa zložky mestskej a cirkevnej správy podieľať aj na jeho spravovaní.

Podobne sa nezachovali ani poznatky k prevádzke a zamestnancom košických špitálov.

Meštianska zbožnosť viažuca sa k špitálom

Béla Dragóner začiatkom 20. storočia spájal v duchu dobovej historiografie svätodušné patrocínium košického špitála priamo so sv. Alžbetou v tom zmysle, že aj ona založila pri Wartburgu špitál s týmto zasvätením.[76] Patrocínium sv. Alžbety patrilo k naj-

---

[68] Porovnaj AMK, TA, C Hospitale, 49/1366, 50/1366, 51/1367, 52/1375, 53/1392, 54/1399, 55/1412; MNL, DF 269195-269202. Dané listiny k sporu uchovával nie farský archív, ale mestský, kde sa aj dodnes zachovali.

[69] Doložený pre roky 1456, 1463, 1479. AMK, Suppl. H, III/3, dis 1, fol. 24, 22v; Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 107; MNL, DF 271724, 271721; *Kassa*, ref. 36, s. 9, 11; K *„rectoratu hospitalis"* pozri: AMK, Schv. 1023/1521; MNL, DF 271081; Porovnaj *Archív*, ref. 5, s. 108; JUCKES, ref. 12, s. 38.

[70] Ako doložené napr. v roku 1479, 1489: AMK, Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 107; pur 4, fol. 32; MNL, DF 271721, 271723.

[71] V slávnostnej tzv. veľkej mestskej knihe z roku 1479 sa zachoval zápis z jednania mestskej rady vo veciach špitála. AMK, Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 107; MNL, DF 271721; MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 427–428, 434.

[72] JUCKES, ref. 12, s. 38.

[73] AMK, Suppl. H, III/2, pur 2, fol. 85–85v; MNL, DF 271721.

[74] AMK, Suppl. H, III/3, dis 2, fol. 6; taxa 1522–1524, p. 62. MNL, DF 271725, 271752.

[75] AMK, Suppl. H, III/3, dis 2, fol. 6; taxa 1522–1524, p. 62. MNL, DF 271725, 271752; HALAGA, ref. 15, s. 23, pozn. 75.

[76] DRAGÓNER, ref. 37, s. 524.

častejším stredovekým zasväteniam špitálov v Uhorsku.[77] Avšak aj napriek silnej charitatívnej črte sv. Alžbety, patrónky mesta, sme v Košiciach nezaznamenali mimoriadne prepojenia medzi úctou k nej a tamojšími špitálmi.

O silnej účasti špitálov v živote mesta však môžu svedčiť zobrazenia špitála na severnom portáli a hlavnom oltári dómu sv. Alžbety. Dve oltárne tabule z alžbetínskeho cyklu (70. roky 15. storočia) patria k najdetailnejším výjavom stredovekého špitála v Európe.[78] Spolu s obrazom špitála na ľavom reliéfe severného portálu (prvá tretina 15. storočia) mali Košičanom pripomínať ich vlastný špitál,[79] ktorého držbu súdne obhájili proti antonitom v čase vzniku reliéfu. Alžbeta v kráľovskom odeve a korune

Obrázok č. 1 – *Umývanie chorého v špitáli, oltárny obraz alžbetínskeho cyklu, hlavný oltár dómu sv. Alžbety, Košice, 70. roky 15. storočia.*
Zdroj: GERÁT, Ivan. Obrazové legendy sv. Alžbety. Téma, médium, kontext. Bratislava : Veda, 2009, s. 251.

Obrázok č. 2 – *Videnie v špitáli, oltárny obraz alžbetínskeho cyklu, hlavný oltár dómu sv. Alžbety, Košice, 70. roky 15. storočia.*
Zdroj: GERÁT, Ivan. Obrazové legendy sv. Alžbety. Téma, médium, kontext. Bratislava : Veda, 2009, s. 252.

[77] MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 431–432.

[78] Uvádzame podľa hodnotenia poľského odborníka v tejto problematike Mareka Słońa zo 6. novembra 2009. GERÁT, Ivan. *Obrazové legendy sv. Alžbety. Téma, médium, kontext.* Bratislava : Veda, 2009, s. 76–79; TÖRÖK, Gyöngyi. Die Ikonographie des Hochaltarretabels der Kirche St. Elisabeth in Kaschau. In *Elisabeth von Thüringen – eine europäische Heilige. Aufsätze.* Ed. BLUME, Dieter – WERNER, Matthias. Petersberg : Michael Imhof Verlag, 2007, s. 409; ŠKABRADA, Jiří. Středověký portál jako příčný řez. In *Archaeologia historica*, roč. 10, 1985, s. 478.

[79] Porovnaj GERÁT, Ivan. Sigismund of Luxembourg and the pictorial cult of Saint Elisabeth in Košice (Kassa, Kaschau). In *Sigmund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa.* Mainz am Rhein : Verlag Philip von Zabern, 2006, s. 335.

s bohatým kruzelerom na reliéfe môže odkazovať aj na kráľovský status mesta.[80] Špitály ako inštitucionálnu podobu charity v Košiciach dopĺňali časté individuálne dobročinné skutky mešťanov. Z početných zmienok uvedieme napr. darovanie značnej sumy od Michaela Hedyesa pre siroty v roku 1502.[81]

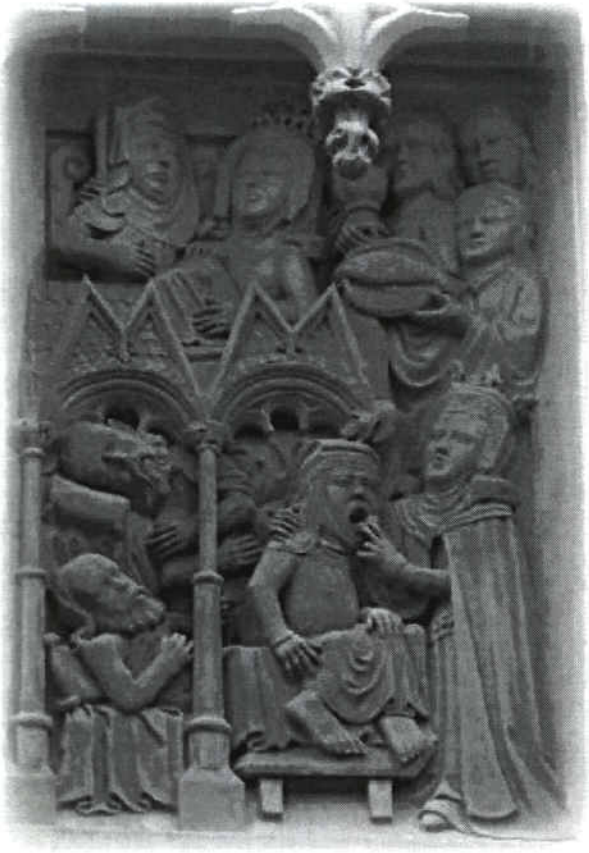

Obrázok č. 3 – *Charitatívny motív so špitálom, ľavý reliéf severného portálu dómu sv. Alžbety, Košice, prvá tretina 15. storočia.* Foto: Katarína Nádaská.

Obľúbenosť špitála a kostola sv. Ducha v testamentoch nasleduje po kostoloch v hradbách mesta – farskom, dominikánskom a františkánskom. Kostol sv. Leonarda patrí po špitálskom kostole sv. Ducha k najčastejšie spomínaným v zbožných odkazoch mešťanov. Druhý špitál sme v nich zaznamenali zriedkavejšie.[82]

Pri odkazoch pre špitál sa uvádzajú okrem peňažných súm aj zvyčajné účely daru, ako sú samotný špitál, svetlo pri Sviatosti v špitálskych kostoloch, ale najmä potraviny a prikrývky, resp. odevy *(„schpeysze, loden, ...")* pre chudobných alebo ďalšia nešpecifi-

[80] GERÁT, ref. 79, s. 336; SCHMOLL, Friedrich. *Die heilige Elisabeth in der bildenden Kunst des 13. bis 16. Jahrhunderts*. Marburg : N.G. Elwert, 1918, s. 96–104; Kruzeler bola ženská pokrývka hlavy, ktorá svojou bohatosťou vyjadrovala spoločenský status majiteľky. Rozšírená bola najmä v nemeckých krajinách v 14. storočí.

[81] AMK, Schv. 821/1502; MNL, DF 270844; Podobne porovnaj AMK, Schv. 18894/s. d.

[82] NÁDASKÁ, ref. 20, s. 167, pozn. 881. Hoci nachádzame rôzne donácie kostolu sv. Leonarda, nemožno ich súčasne považovať aj za dary špitálu, ak to nie je priamo uvedené alebo aspoň nevyplýva z kontextu, napr. v roku 1487: *„ad Sanctum Leonard fl 7"*. AMK, Suppl. H, III/3, dis 2, fol. 6; MNL, DF 271725.

kovaná pomoc, napr. v roku 1516 v prípade predaja šiat po zomrelej manželke, z ktorého sumu vdovec poukázal špitálu pre *„armen lewten zcu kleydung"* alebo z toho istého roku odkaz *„zcw dem heilign geyst In das Spittal 50 fl dy helfft zcw dem Baw dye Andere helfft den Armen lewten, zcw Sant lenhart 50 fl dy helfft zcw dem Bawe dy ander helfft den Armen lewten."*[83]

Charitatívna črta svätosti mestskej patrónky sv. Alžbety sa odrazila aj na najstaršej zachovanej pečati mesta približne z prelomu 13. a 14. storočia. Sv. Alžbeta na pečati rozdáva almužnu.[84] Almužna či už vo forme niektorej potraviny alebo peňazí poukazuje na mestský obchodný život. Naznačuje typickú črtu stredovekého mesta a tou je vrstva chudoby.[85] Košice tieto hodnoty poznali z vedenia svojho špitála. V alžbetínskom motíve

Obrázok č. 4 - *Pečať Košíc so sv. Alžbetou, pečať privesená na listine z roku 1408, AMK, Schv. 58/1408; AGOP, XIII., 80541, fasc. II, 2/1407, Rím, 1408.*
Foto: Katarína Nádaská.

[83] AMK, Suppl. H, III/ 2, pur 2, fol. 90, 90v, 211, 210v, podobne tiež fol. 210, 84, 70; MNL, DF 271721.

[84] Detailný popis pečate: GERÁT, Ivan – ŠEDIVÝ, Juraj. Elisabeth im Stadtsiegel von Kaschau. In *Elisabeth von Thüringen – eine europäische Heilige. Katalog.* Ed. BLUME, Dieter – WERNER, Matthias. Petersberg : Michael Imhof Verlag, 2007, s. 416–417; RÁBIK, Vladimír. *Pečať a jej spoločenská úloha v Uhorskom kráľovstve.* Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2012, s. 75. Interpretácie predmetov almužny sú buď všeobecne ako milodar alebo rôzne ako mešec, kvety, chlieb, hrozno, džbán. WICK, ref. 20, s. 19; *Gotika.* Ed. BURAN, Dušan. Bratislava : Slovart, 2003 , s. 796; MARKUŠOVÁ, Kristína. Sv. Alžbeta Uhorská a jej zobrazenia na architektúre v Košiciach. In *Odkaz sv. Alžbety.* Ed. LEŠKOVÁ, Lýdia. Košice : Seminár sv. Karola Boromejského, 2007, s. 30; NOVÁK, Jozef. *Pečate miest a obcí na Slovensku* I. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2008, s. 430-431; KIRST, Jozef. *Erb mesta Košice.* Košice : AMK, s. 8; NÁDASKÁ, ref. 20, s. 63.

[85] GUREVIČ, Aron Jakoblevič. *Kategorie středověké kultury.* Praha : Mladá fronta, 1978, s. 189; KÄLBLE, Mathias. Die Welt der Armen und Verachteten. In *Elisabeth von Thüringen – eine*

almužny na pečati nachádzame tak niekoľko odvolaní nielen na *„famu sanctitatis"* sv. Alžbety, ale aj na mestský život v Košiciach, na typicky mestskú vrstvu chudoby a špitál. Dobročinnosť v Košiciach patrila bezpochyby k meštianskej kultúre. Mala nielen náboženský, ale aj spoločenský rozmer. Pri tzv. zbožných daroch v posledných vôľach ide o jav *„ars moriendi"*, ktorý patril k povedomiu zbožnej a dobrej smrti.

Môžeme tiež spomenúť, že okrem špitálnictva mal kult sv. Alžbety veľmi blízko aj k rytierskym rádom, pretože išlo o ženskú svätičku urodzeného kráľovského pôvodu, napr. Rád nemeckých rytierov je s alžbetínskou úctou úzko prepojený už krátko po jej smrti.[86] Prepojenie kultu sv. Alžbety s križiackymi rádmi sa však v Košiciach priamo nepreukázalo.

Málo známym, no významným poznatkom pre dejiny špitála a meštiansku zbožnosť, je odpustková listina z 31. marca 1464 pre špitálsky kostol sv. Ducha v Košiciach.[87] Udelil ju ostrihomský arcibiskup Dionýz v Stoličnom Belehrade. Potvrdilo ju dvanásť uhorských biskupov na čele so Štefanom, kaločským biskupom.[88] Za udelenie almužny mohli veriaci v špitálskom kostole získať 100 dní odpustkov počas rôznych sviatkov, ako boli mariánske sviatky, sviatky apoštolov, sv. Jána Krstiteľa, sv. Michala, sv. Alžbety (označená ako vdova), rôznych svätých a pod. Dôvodom na vydanie odpustku mala byť tradične pomoc pri hmotnom zariadení a udržiavaní kostola. Podobná odpustková prax pre špitálske kostoly bola bežná v obchodných mestách Uhorska, ako napr. aj v blízkej Levoči a Bardejove.[89] Špitál s kostolom tvorili súčasť cirkevných aktivít mesta a využívali aktuálne možnosti odpustkovej zbožnosti.

Rytierske a špitálske rády v Košiciach

Ku košickým špitálom sa viaže už viac ako storočie dlhá rozprava medzi historikmi o prítomnosti rytierskeho alebo špitálskeho rádu v meste. Nastolená je na základe zmienky o kláštore v roku 1216, tiež na základe listín zo sporu o špitál s johanitmi z roku 1283 a antonitmi od roku 1366 a na základe zmienky o bratoch sv. Augustína z roku 1402.

V doterajšej spisbe bol kláštor z roku 1216 pri Košiciach interpretovaný rôzne: ako kláštor križiackeho rádu, kláštor so špitálom, kláštor mníšok alebo dominikánsky kláštor.[90] Najčastejšou interpretáciou je priradenie kláštora ku križiackej komende v pô-

---

europäische Heilige. Katalog. Ed. BLUME, Dieter – WERNER, Matthias. Petersberg : Michael Imhof Verlag, 2007, s. 118–119; MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2005, s. 81, 83, 88.

[86] Relikviár sv. Alžbety z roku 1249 dal vyrobiť Rád nemeckých rytierov v Marburgu. Pozri: GERÁT, ref. 78, s. 319–320; REUDENBACH, Bruno. Kopf, Arm und Lieb. Reliquien und Reliquiare der heiligen Elisabeth. In *Elisabeth von Thüringen – eine europäische Heilige. Aufsätze*. Ed. BLUME, Dieter – WERNER, Matthias. Petersberg : Michael Imhof Verlag, 2007, s. 193–195; BROOCKMANN, Harmut. Die Anfänge des Deutschen Ordens in Marburg and die frühe Ordensgeschichte. In *Sankt Elisabeth. Fürstin, Dienerin, Heilige*. Sigmaringen : Jan Thorbecke Verlag, 1981, s. 137–150.

[87] MNL, DL 45084/1464; MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 441–442; Listinu publikovali v prepise: DRAGÓNER, ref. 37, s. 527–259; NÁDASKÁ, ref. 20, s. 194, príloha A/3.

[88] DRAGÓNER, ref. 37, s. 527.

[89] MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 441–442.

[90] HALAGA, ref. 9, s. 122, 124; DUCHOŇ, Počiatky, ref. 11, s. 11, 15; RUSNÁK, ref. 3, s. 60; SLIVKA, ref. 12, s. 397; *Historia*, ref. 13, s. 266; TUTKÓ, József. *Szabad királyi Kassa városának történelmi evkönyve*. Košice : Werfer, 1861, s. 14, pozn. 4. Dominikánsky kláštor datovaný v Košiciach do roku 1216, ako uvádza *Historia Scepusii*, je nepravdepodobný, keďže 22. decembra 1216 bol rád kazateľov ešte len pápežom schválený. Porovnaj HALAGA, ref. 9, s. 123.

vodnej predmestskej osade „*Cassa*".[91] Toto tvrdenie je založené na predpoklade, že pôvodná trhová osada bola vyspelým sídlom na križovatke obchodných ciest, kde bol podobný kláštor križiakov aj so špitálom opodstatnený. Tiež sa vysvetľuje ako analógia zakladania komend na pohraničnom území Uhorského kráľovstva počas vlády Ondreja II.[92] Podobne aj Jozef Tutkó uvádza vo svojej kronike z 19. storočia k roku 1217, že pred vpádom Mongolov boli v niektorej časti Košíc usadené „*mníšky – panny*", o ktorých sa bližšie správy nezachovali.[93] Veľmi pravdepodobne Tutkóovo tvrdenie súvisí s tvrdením Spišskej kroniky.[94] Zrejme tu ide o kronikami zdieľanú staršiu tradíciu. Aj keď k nej chýbajú autentické doklady, nemožno ju vylúčiť. Podľa posledných štúdií sa tento neznámy kláštor stotožňuje so špitálom na juhu.[95]

Hlavným argumentom pre existenciu rádu či rádov v Košiciach je spor johanitov zo Stoličného Belehradu a neskôr antonitov z Draviec o mestský špitál.[96] Rytieri siahali na príjmy a vlastníctvo špitála na juhu mesta, proti čomu sa mesto bránilo, pretože špitál považovalo za svoj. Zo sporu s johanitmi sa zachovala jedna pápežská listina z roku 1283.[97] Ide o pokyn pre ostrihomského arcibiskupa, aby spor rozhodol. Keďže špitál ostal v rukách mesta naďalej, zjavne johaniti neuspeli alebo nepokračovali v domáhaní sa.

Od roku 1366 sa v listinách objavuje rovnaký spor o špitál, no tentoraz s antonitmi z Draviec.[98] Formulovali sa rôzne dôvody, prečo antoniti vstúpili do sporu alebo či spor

---

[91] „*Ist dasz Caschawer Kloster in der Vorstadt erbawet.*" *Analecta*, ref. 6, s. 8; VARSIK, *Osídlenie Košickej*, ref. 29, s. 245–258; VARSIK, *Osídlenie*, ref. 29, s. 13, 25. Silné osídlenie spred vzniku mesta sa viaže aj k blízkej Barci na juh od Košíc, kde sa na základe toho hypoteticky môže tiež situovať kláštor rytierskeho rádu.

[92] HALAGA, ref. 9, s. 121; DUCHOŇ, Počiatky, ref. 11, s. 11–12, 15; ELIÁŠ, Dejiny, ref. 10, s. 72; ELIÁŠ, ref. 12, s. 19; RUTTKAY – SLIVKA, ref. 28, s. 350–351; ULIČNÝ, Ferdinand. Podiel cirkevných inštitúcií na vývoji osídlenia a hospodárstva východného Slovenska v 12.–16. storočí. In *Archaeologia historica*, roč. 10, 1985, s. 363–364, 366; HUNYADI, Zsolt. The hungarian nobility and the Knights of St. John in Hungary. In *La noblesse dans les territoires Angevins à la fin du moyen âge*. Rome : Ecole française de Rome, 2000, s. 611; *Historia*, ref. 13, s. 257; SLIVKA, Michal. Historiografia spišskej historickej antropológie stredoveku. In *Kultúrne dejiny*, roč. 1, 2010, s. 88; TOMAS, Maroš. Rytieri a kanonici Sv. Hrobu. In *Rytierstvo, element v živote stredovekého človeka*. Ed. MELIŠ, Jozef. Trnava : Trnavský historický spolok, 2005, s. 103, 108.

[93] TUTKÓ, ref. 90, s. 14, pozn. 4.

[94] Existenciu kláštora mníšok pripúšťa najnovšie: DUCHOŇ, ref. 29, s. 7. Tutkó cituje ako najstarší prameň kroniku jezuitu L. Turóciho z 18. storočia.

[95] DUCHOŇ, Počiatky, ref. 11, s. 11, 15; RUSNÁK, ref. 3, s. 60; ELIÁŠ, Dejiny, ref. 10, s. 72; Porovnaj JUCKES, ref. 12, s. 31, pozn. 94.

[96] Johaniti založili prvú uhorskú komendu v Stoličnom Belehrade v druhej polovici 12. storočia. K šíreniu johanitov bližšie pozri: HUNYADI, Zsolt. *The Hospitalers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387*. Budapest : METEM, 2010, s. 23–35; Antoniti založili svoju prvú a hlavnú preceptóriu pre Uhorsko v Dravciach na konci 13. storočia. Pozri: SLIVKA, Michal. Sídlisková a cirkevná štruktúra Spiša vo včasno až vrcholnostredovekom období. In *Terra Scepusiensis*. Ed. GLADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin. Levoča; Wroclaw : Kláštorisko, 2003, s. 444; *Historia*, ref. 13, s. 266, 267, 419, 568; ČIŽMÁR, Marián. *Rehoľný život na území Košického arcibiskupstva. Dejiny Košického arcibiskupstva* II. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 73; K šíreniu antonitov bližšie pozri: MISCHLEWSKI, Adalbert. *Grundzüge der Geschichte des Antoniterordens bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts*. Köln; Wien : Böhlau, 1976, s. 75–76, 195–197.

[97] AMK, TA, C Hospitale, 48/1283; MNL, DF 269195.

[98] AMK, TA, C Hospitale, 49/1366, 50/1366, 52/1375, 53/1392, 54/1399, 55/1412; MNL, DF 269196-269202.

po johanitoch prevzali.[99] S najväčšou pravdepodobnosťou sa ich zápas v Košiciach začal po roku 1364. Podľa našich zistení otvorenie sporu o špitál s antonitmi súviselo s ustanovením buly Urbana V. (1362–1380) z roku 1364, kde pápež adresoval ostrihomskému arcibiskupovi a jeho sufragánnym biskupom, aby dohliadli na správu špitálov tam, kde ich nespravujú križiacke alebo iné religiózne rády vzhľadom na ich pôvodné poslanie.[100] Transumpt tejto buly bol v roku 1367 vydaný aj pre Košice. Nachádza sa v Archíve mesta Košice medzi písomnosťami o spore.[101] Košičania bulu teda iste poznali. Priebeh antonitského sporu o košický špitál začal teda zrejme po vydaní buly z roku 1364. Nasledovala obranná reakcia Košíc v podobe listín kráľa Ľudovíta I. (1342–1382) a kráľovnej Alžbety v roku 1366. Košiciam následne v roku 1367 prostredníctvom palatína a Jágerskej diecézy vydali prepis predmetnej buly. Domnievame sa, že na základe tohto pápežského ustanovenia antoniti obhajovali v Košiciach svoje práva na špitál. Podobne ako v Košiciach narazili na odpor aj v iných mestách, kde sa miestni odmietli vzdať svojho práva na špitál.[102] Na stranu Košíc sa postavili králi Ľudovít, kráľovná Alžbeta aj Žigmund.[103] Košičania, ako uvádzajú listiny, prezentovali *„literaria instrumenta"*, ktoré preukazovali ich držbu špitála.[104] V roku 1399 Žigmund vyslovene zakazuje antonitom rušiť jeho mešťanov kvôli špitálu.[105] Poslednou listinou sporu je súdne predvolanie od predstaveného cistercitov zo Spišského Štiavnika v roku 1412.[106] Mesto si vo svojom archíve uchovalo prirodzene len listiny v svoj prospech.[107] Listiny zo strany antonitov nám nie sú známe, preto bližšie nepoznáme ani ich argumenty.[108] Špitál sv. Ducha v každom prípade ostal naďalej v držbe Košíc.

V roku 1402 vydal pápež Bonifác IX. (1389-1404) listinu pre košického kňaza Štefana, farára kostola sv. Alžbety, na ochranu jeho práv.[109] Narušovateľmi boli dominikáni, františkáni, bratia sv. Augustína a iní mendikanti. Bez Štefanovho povolenia vo farskom kostole kázali, spovedali, vysluhovali sviatosti, a tak narúšali jeho práva a siahali na kostolné príjmy. Keďže sa regulou sv. Augustína riadili aj antoniti a ich

---

[99] Niektorí autori spor vysvetľujú prítomnosťou antonitov v meste, k čomu však nie sú doklady, preto ide iba o predpoklad. Pozri: HALAGA, ref. 9, s. 121–126; *Historia*, ref. 13, s. 424.

[100] *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IX/3. Ed. FEJÉR, Georgius. Budae : Typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1834, s. 436/1364; MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 422; Heslo: Urban V., Papst. In *Lexikon des Mittelalters VIII.* München : Lexma Verlag, 1992, p. 1284–1285.

[101] AMK, TA, C Hospitale, 51/1367; MNL, DF 269198.

[102] MAJOROSSY – SZENDE, ref. 14, s. 423. Aj v Spišskom Podhradí si nárokovali na špitál miestnej farnosti. MVH I/4, s. 424, 483/1402.

[103] AMK, TA, C Hospitale, 49/1366, 50/1366, 52/1375, 53/1392, 54/1399; MNL, DF 269196-269201.

[104] AMK, TA, C Hospitale, 52/1375, 53/1392; MNL, DF 269199, 269200.

[105] AMK, TA, C Hospitale, 54/1399; MNL, DF 269201.

[106] AMK, TA, C Hospitale, 55/1412; MNL, DF 269202.

[107] Prvé usporiadanie mestského archívu do fondu Archivum secretum (TA), kde sa listiny k sporu nachádzajú, prebehlo v rokoch 1503–1512. *Archív*, ref. 5, s. 44.

[108] Pohľad zo strany antonitov ponúkajú *Series praeceptorum Ordinis Cruciferorum S. Antonii de Darocz*, zápisy z draveckej preceptórie zostavené v 18. storočí Wagnerom, kde sú tiež uvedené len v AMK zachované listiny. *Analecta Scepusii sacri et profani* III. Ed. WAGNER, Carolus. Posonii; Cassoviae : Joannis Michaelis Landerer, 1778 s. 164–169, 171; MALOVECKÁ, ref. 6, s. 157.

[109] MVH I/4, s. 423, 482/1402; Kópiu (scan), prepis a maďarský preklad listiny publikoval: WICK, Béla. *Kassa története és müemlékei*. Kassa : Thj. sz. Kir. város közönsége, 1941 s. 368–369; WICK, ref. 43, s. 9–10. Porovnaj HALAGA, ref. 9, s. 124, 134–135; MIHALIK, József. *A kassai Szent-Erzsébettemplom*. Bupadest : Magyar Tudományos Akadémia, 1912, s. 25–26; JUCKES, ref. 12, s. 205; NÁDASKÁ, ref. 20, s. 77–79.

preceptória v Dravciach, vyvolalo to diskusiu, či sa táto zmienka môže odvolávať aj na nich a dokladovať ich usadenie v meste.[110] Mohli byť v Košiciach prítomní prechodne krátkodobo len kvôli sporu o špitál alebo zmienka môže priamo dokladať ich kláštor a špitál v Košiciach. Okrem dominikánov a františkánov však v Košiciach nemáme v stredoveku stavebne doložený žiaden iný kláštor. Táto listina z roku 1402 je zároveň jediná zmienka o *„bratoch sv. Augustína"* v Košiciach. Regulou sv. Augustína sa do 15. storočia riadil veľký korpus rôznych skupín od kanonikov po osobitné rehole.[111] Mohlo v tomto prípade ísť o rôzne skupiny žobravých bratov, ktorí do košického chrámu sv. Alžbety prichádzali misijne a kazateľsky alebo ako pútnici, čo by bolo aj v zhode s ich žobravým spôsobom života.[112] Domnievame sa, že ak by išlo o antonitov, pápež by ich spomenul priamo, ako to urobil pri rovnakom spore pre farára zo Spišského Podhradia. Spišská listina je navyše z toho istého dňa, 9. marca 1402, a rovnakého formulárového znenia ako Štefanova.[113] K podobným sporom medzi svetským a rádovým duchovenstvom dochádzalo často po rozšírení žobravých rádov v mestách.[114] Je to obecný jav v celej Európe, územie Slovenska nevynímajúc. Z toho dôvodu to nemôže byť presvedčivý dôkaz existencie kláštora antonitov v Košiciach.

Predstavené písomné doklady k rytierskym rádom viedli u bádateľov k pokusom vysvetliť a dokázať ich usadenie v Košiciach – buď konkrétne u johanitov a antonitov, alebo všeobecne ako predpoklad križiackeho kláštora v lokalite Košíc ešte pred príchodom kráľovských hostí. Záujem johanitov v Košiciach na základe listiny z roku 1283 predpokladá istý druh väzby na Košice, ale na základe doterajšieho stavu výskumu sa nedá jasne ozrejmiť. Tvrdenia o ich komende v Košiciach sú preto iba predpokladom alebo v lepšom prípade hypotézou, ktorá sa môže ďalším výskumom potvrdiť alebo vyvrátiť. U antonitov predpokladáme záujmy v Košiciach až v 60. rokoch 14. storočia na základe pápežskej buly Urbana V. Ich usadenie v meste je preto tiež otázne. Nepotvrdzuje ho ani zmienka z roku 1402. Zhodnotením relevantných prameňov sa ukazuje, že Košice s rádmi kontakty mali, ale usadenie týchto rádov v Košiciach nie je preukázateľné na základe súčasných prameňov. Hlbšia perspektíva bádania v otázke rytierskych a špitálskych rádov celkovo na území Slovenska je stále veľmi široká.

---

[110] HALAGA, ref. 9, s. 123–124; REŤKOVSKÁ, ref. 13, s. 13; *Historia*, ref. 13, s. 424, 568; ELIÁŠ, Dejiny, ref. 10, s. 42; MISCHLEWSKI, ref. 96, s. 64–66.

[111] V 15. storočí sa z okolia Košíc kláštor bratov augustiniánov nachádzal v Bardejove, Trni, Veľkom Šariši, Hrabkove a Sátoraljaújhely. Zo širšieho okolia sa regulou sv. Augustína riadili eremiti sv. Pavla v Sajolade: *„sub regula sancti Augustini degentium"*. MVH I/4, s. 242, č. 303/1400; ULIČNÝ, Ferdinand. Začiatky a vývoj kresťanstva na východnom Slovensku v stredoveku. In *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Ed. KOHÚTOVÁ, Mária. Bratislava : Universum, 2003, s. 39; ŠPIRKO, Jozef. *Cirkevné dejiny* II. Martin : Neografia, 1943, s. 389–391.

[112] SLIVKA, Michal. Mendikantské rehole v mestotvornom procese na Slovensku. In *Archaeologia historica*, roč. 25, 2000, s. 268–274; AUMANN, Jordan. *Křesťanská spiritualita v katolické tradici*. Praha : Karolinum, 2000, s. 136–137; LAWRENCE, Hugh. *Dějiny středověkého mnišství*. Brno; Praha : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 256–258, 268–274; HALAGA, ref. 9, s. 123–124.

[113] MVH I/4, s. 424, č. 483/1402.

[114] Išlo o novú situáciu v mestách aj z hľadiska spirituality. Porovnaj BARTOLI, Marco. *La libertà francescana*. Trapani : Il Pozzo di Giacobbe, 2009, s. 29–32. Aj napriek veľmi rozdielnemu vývoju miest v rôznych oblastiach Európy bola interakcia svetského a mendikantského duchovenstva v mestách veľmi podobná. V roku 1281 udelil Martin IV. mendikantom rozsiahle slobody kázať a spovedať. V roku 1300 ich Bonifác VIII. (1294-1303) pozmenil v tom zmysle, že vo farských kostoloch môžu kázať a spovedať len s povolením miestneho farára. Škriepky sa však vyskytovali naďalej, čoho dôkazom sú aj Košice. Pozri: ŠPIRKO, ref. 111, s. 391–394.

Prevádzkovanie špitálov bolo nielen zdrojom príjmov pre Košice, ale aj súčasťou budovania identity prosperujúceho a aj pútnikmi navštevovaného mesta. Špitál sa pre Košice javí ako dôležitý prvok. Dlhotrvajúci spor s rádmi z 13. až do začiatku 15. storočia ukazuje vytrvalosť mesta pri obhajobe svojich nárokov na vlastníctvo špitála. Podobne tiež zobrazenie špitála na miestach alžbetínskej ikonografie z 15. storočia, na severnom portáli a hlavnom oltári dómu, demonštruje veľký význam tejto inštitúcie pre Košice. Mestské špitály boli pre Košičanov súčasťou ekonomického, sociálneho a duchovného života ich mesta.

Štíbor – skalický mestský špitál Svätej Alžbety Uhorskej (Durínskej)

Richard Drška

Vznik špitálov ako ustanovizní sociálneho charakteru v mestách súvisel všeobecne so zvýšenou koncentráciou obyvateľstva rôzneho sociálneho postavenia vrátane chudoby, žobrákov a tulákov[1] alebo starých a nevládnych ľudí, s ktorými sa ruka v ruke pri nízkej úrovni hygieny šírili aj rôzne choroby. Dôležitým impulzom v tomto smere bolo aj samotné kresťanstvo hlásajúce pomoc blížnym a cirkevné učenie o konaní milosrdenstva na odpustenie hriechov a za večnú spásu duše.

Na zakladaní špitálov, ktoré na prvom mieste poskytovali strechu nad hlavou, stravu a prípadne ošatenie pre pevne stanovený počet osôb, sa podieľali sprvu od 12. – 13. storočia cirkevné rády ako antoniti, johaniti či križiaci, neskôr aj mestá, resp. bohatší mešťania a napokon samozrejme aj šľachta,[2] najmä na svojich majetkoch v zemepanských mestách. Založenie špitála bolo prakticky vždy spojené aj s darovaním budovy alebo miesta na jej stavbu, majetkami a testamentárnymi odkazmi, ktoré zaručovali jeho fungovanie.[3]

Do skupiny špitálov založených zemepánom patrí aj špitál v Skalici, označovaný ako Štíbor.[4] Zakladateľom špitála bol uhorský veľmož poľského pôvodu Stibor zo Stiboríc st., ktorý pôsobil verne v službách panovníka Žigmunda Luxemburského. V roku 1392 totiž získal Skalicu najprv do zálohu[5] a o tri roky neskôr do dedičnej držby.[6] Stiborovci držali potom mesto až do vymretia rodu v roku 1434.

---

[1] LUKAČKA, Ján. Pramene k mestským špitálom na juhozápadnom Slovensku. In *Historické štúdie*, roč. 42, 2002, s. 139; LENGYELOVÁ, Tünde. Zdravotníctvo, hygiena a sociálne služby v zemepanských mestách v 16. – 17. storočí. In *Historické štúdie*, roč. 42, 2002, s. 146.

[2] GRAUS, Igor. Špitál svätej Alžbety ako predmet zápasu Banskej Bystrice s turzovsko-fuggerovským mediarskym podnikom v prvej polovici 16. storočia. In *Historický časopis*, roč. 46, 1998, č. 4, s. 557; LUKAČKA, ref. 1, s. 140.

[3] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 55–56.

[4] Štíbor ako pomenovanie skalického špitála je jedinečné. Viaže sa totiž na osobu jeho zakladateľa Stibora zo Stiboríc st. a kontinuitne pretrvalo od 15. storočia až dodnes. Túto kontinuitu názvu navyše podčiarkuje aj jeho samotné fungovanie, keď nepretržite plní svoje pôvodné poslanie, v súčasnosti ako mestské centrum sociálnych služieb pre seniorov, občanov s nepriaznivým zdravotným stavom a ťažkým zdravotným postihnutím. http://www.skalica.sk/sk/component/finder/search?q=%C5%A0t%C3%ADbor&Itemid=101 (citované 5.januára 2013). Povedomie mesta, že zakladateľom špitála bol Stibor zo Stiboríc dokladá aj na dreve maľovaný obraz zachytávajúci príznačne Lazara a boháča datovaný približne do obdobia okolo roku 1645, kedy bol špitál po požiari obnovený. V spodnej časti obrazu je znázornený erb Stiborovcov, sprevádzaný po oboch stranách latinskou básňou oslavujúcou Stibora, celkom dole s datovaním: *„A(nno) Ch(risto) Nato Fundata est Haec Domus Die 3 Novembris 1431."* Obraz objavil v roku 1992 kňaz Anton Srholec u skalickej rodiny Tokošovcov, ktorá ho darovala mestu, a to ho následne nechalo reštaurovať. Pozri: ZAJÍČEK, Štefan. Obraz Lazar a boháč zo skalického „Štíbora". In *Záhorie*, roč. VI., 1997, č. 2, s. 12–14.

[5] DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 2003, s. 104.

[6] LUKAČKA, Ján. Skalica v stredoveku, s. 27, stať pripravená do monografie Skalice (v tlači).

Vznik špitála sa tradične datuje pred rok 1414, kedy Stibor starší zomrel.[7] Vyplýva to z listiny jeho syna Stibora mladšieho z roku 1431, kde sa špitál spomína ako znovu založený, postavený a vybudovaný. Stibor mu vtedy daroval dedinu Moravská Prietržka so všetkými úžitkami a náležitosťami zo susedného Holíčskeho panstva, ďalej ročne 17 fl., ktoré mu náležali ako dôchodok od mesta v dvoch splátkach na sv. Juraja a sv. Michala. Duchovné potreby osadenstva, ktoré tvorilo 12 chudobných a starých mešťanov mal zabezpečovať vhodný kňaz, ktorým býval tradične mestský farár. Za tieto služby mu Stibor potvrdil držbu mlyna medzi Moravskou a Nemeckou Prietržkou, rolí za kaplnkou – rotundou sv. Juraja a ovocnej záhrady pri špitáli, ako to určil už jeho otec. Starostlivosť o špitál a hmotné potreby chudobných zveril Stibor mestu, ktoré malo na to vybrať, resp. vyvoliť dvoch vhodných členov mestskej rady. Títo potom v prípade smrti kňaza mali nájsť na jeho miesto inú vhodnú osobu. Ak by svoje povinnosti vykonávali nesvedomito, mali byť odvolaní a nahradení inými dvoma členmi mestskej rady.[8]

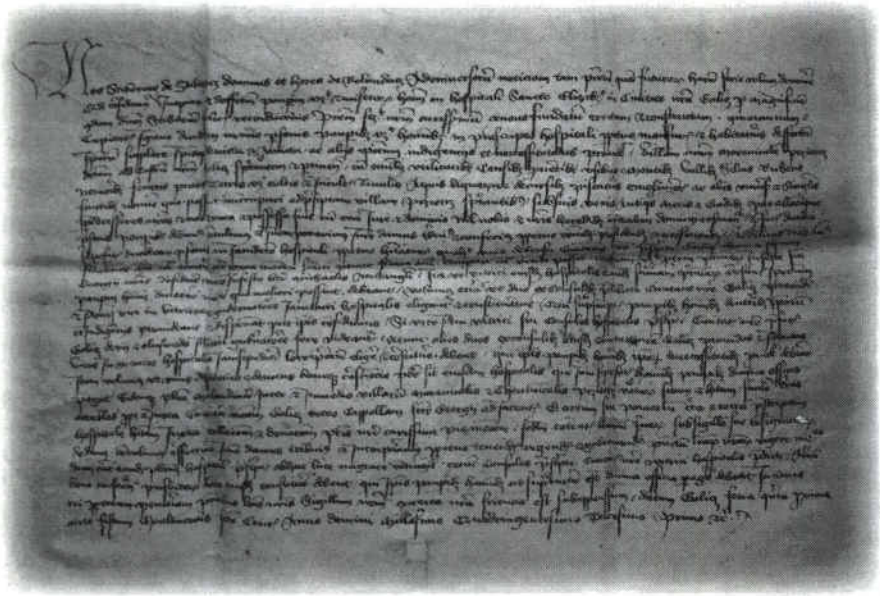

Obrázok č. 1 – *Fundačná listina Stibora zo Stiboríc ml. pre skalický špitál z roku 1431.* Zdroj: Štátny archív Bratislava, pobočka Skalica, fond Magistrát mesta Skalica, Listiny, č. 5.

[7] BUCHATA, Ján – SLOBODA, Ján – VIESTOVÁ, Zora. *Skalica v minulosti a dnes.* Bratislava: Obzor, 1968, s. 75.

[8] Štátny archív Bratislava (ďalej len ŠABA), pobočka Skalica, fond Magistrát mesta Skalica (ďalej len f. MG Skalica), Listiny, č. 5. Ján Lukačka sa nazdáva, že špitál zriadilo samotné mesto krátko po nadobudnutí výsad v roku 1372, a Stibor zo Stiboríc ho začiatkom 15. storočia len prebudoval. Pozri: LUKAČKA, ref. 1, s. 142. Poukazovala by na to aj formulácia z uvedenej listiny jeho syna z roku 1431, kde sa spomína: *„Quod considerantes Inopiam et deffectum pauperum videlicet et miserorum hominem in hospitali Sancte Elizabet in Ciuitate nostra Galicz per magnificum condam dominum Stiborium felicis recordacionis Patrem scilicet nostrum carissimum ex nouo fundatum erectum et constructum . . .* " Bez zaujímavosti neostáva ani dátum vzniku listiny: *„feria quarta proxima ante festum Exaltacionis sancte Crucis Anno domini Millesimo Quadringentesimo Tricesimo Primo"* v porovnaní s dátumom uvedeným na obraze Lazar a boháč zo 17. storočia, kde sa uvádza: *„Anno Christo Nato Fundata est Haec Domus Die 3 Novembris 1431"*, čo by naznačovalo, že k samotnej stavbe budovy došlo až za Stibora ml.

Celkovo rekonštruovať dejiny špitála v 15. a 16. storočí je v súčasnosti nemožné. Spôsobené je to absenciou písomného materiálu v mestskom archíve, ktorý v priebehu druhej polovice 16. storočia vyhorel pri niektorom z väčších požiarov mesta, najskôr v roku 1592 alebo počas Bočkajovho (Bochkay) povstania, keď mesto vydrancovali české a moravské vojská. Spred polovice 16. storočia sa tak zachovali len mestské privilégiá, kráľovské mandáty a písomnosti ohľadom sporov so susedným Strážnickým panstvom a jeho majiteľmi Žerotínskymi. Súvislejšie sú rôzne druhy mestských písomností dochované prakticky až pre 17. storočie, ale z dôležitého účtovného a daňového materiálu sú len zlomky.

Po bitke pri Moháči v roku 1526 za zmenených politických pomerov sa Skalica už v roku 1527 dostala do zálohu Žerotínskych, s ktorými mala aj predtým spory.[9] Okrem rôznych hospodárskych a územných škôd sa po roku 1548 bratia Ján, Bartolomej a Karol Žerotínski začali miešať i do mestskej správy, čo musela v roku 1550 riešiť osobitná kráľovská komisia. Na čele špitála v tomto období stáli aj naďalej dvaja správcovia, ako sa to spomína v testamente skalického mešťana Mertla v roku 1542.[10] Z ustanovení o úrade kapitána – „heytmana", ktorý v Skalici zastupoval záložných pánov Žerotínskych, potvrdených v roku 1556 Ferdinandom I. vyplýva, že na čelo špitála sa volili dvaja muži z mestskej rady, jeden mešťan a jeden zeman, ktorí mali spravovať špitálske dôchodky spolu s kapitánom, starať sa o obživu a ošatenie chudobných a každoročne predkladať vyúčtovania. Osobitne mali vyhľadať lúky a záhrady, ktoré patrili v minulosti špitálu a boli nejakým spôsobom odcudzené a postarať sa o ich navrátenie. Budova špitála sa mala opraviť.[11]

Napätý vzťah Skalice so Žerotínskymi sa prejavil aj v otázke Štíbora. Bernard zo Žerotína totiž od magistrátu požadoval, aby mu do Strážnice doniesli fundačnú listinu a ďalšie písomnosti špitála, a keď to mesto odmietlo, nechal uväzniť spolu 10 členov mestskej rady na čele s richtárom. Skalica sa preto obrátila na kráľovského miestodržiteľa v Prešporku, ktorý ju však odporučil na samotného cisára Maximiliána I.[12] Ten zrejme pod dojmom týchto udalostí mestu znovu potvrdil stiborovskú fundáciu z roku 1431 osobitnou listinou vydanou 4. júla 1565.[13]

Komplexnejší obraz o fungovaní špitála, jeho organizácii, správe, hospodárskom zabezpečení a starostlivosti o starých a chudobných získavame v 17. storočí. Z tohto obdobia sa totiž už dochovala hospodárska agenda špitála, do roku 1711 celkovo z 13 volebných rokov,[14] prevažne z druhej polovice 17. storočia a pokrýva toto obdobie pomerne rovnomerne. Okrem účtov sa zachovali aj prísahy špitálskych úradníkov, podrobná inštrukcia z roku 1695 a časté sú aj zmienky v testamentoch a zápisniciach zo zasadnutí senátu.

---

[9] ŠÁTEK, Jozef. Vzťahy medzi strážnickými pánmi Žerotínskymi a Skalicou. In *Zborník Záhorského múzea v Skalici*, 5, 2009, s. 11.

[10] VARSIK, Branislav. *Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1956, č. 137, s. 239.

[11] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Listiny, č. 24, tiež Záhorské múzeum v Skalici, f. HF, E. č. 821 a, b, c.

[12] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Acta metalia fasc. I. a II. 1490–1675, fasc. I.

[13] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Listiny, č. 28.

[14] Volebný rok predstavoval v Skalici obdobie medzi dvoma sviatkami sv. Juraja, keď sa pravidelne konávala reštaurácia magistrátu.

Špitálsky komplex

V období 16. – 17. storočia Štíbor ohrozovali najmä požiare. Z nich najničivejšie boli v roku 1632, kedy na obnovu mesto prispelo 30 urnami vápna a väčším množstvom tehál,[15] a 20. marca 1686.[16] A práve s nimi súvisela vždy aj zvýšená stavebná aktivita. Špitálsky komplex pozostával z kaplnky sv. Alžbety, budovy špitála, ktorá bola rozdelená na hornú a dolnú *svetnicu*, kuchyňu a komoru – *„spizerna"*. Stavba bola pokrytá šindľom. Kvôli požiarom, ako aj vplyvom počasia si práve strecha vyžadovala neustálu údržbu a investície. V rokoch 1647–1648 sa tak na opravy kúpilo 6000 kusov šindľa za 18 fl., 7000 šindľových klincov a za prácu sa tesárovi Yarowy vyplatili 3 fl. 30 den.[17] Podobne to bolo i v rokoch 1657–1658, kedy sa za 16 fl. kúpilo 6000 kusov šindľa, za 6 fl. 6000 šindľových klincov a za 45 den. 2000 a jeden mandeľ latových klincov.[18] V roku 1677 sa zase opravovala vežička nad kaplnkou poškodená vetrom.[19]

Novú strechu vrátane krovu bolo nutné urobiť aj po veľkom požiari v roku 1686. Upotrebili sa na ňu šindľové klince, ktoré dlhoval František Welegi, v Brne sa kúpilo 10 kôp latových klincov, ďalej šindľové klince, šindeľ, dosky, makovica na vežičku a cín v celkovej hodnote 142 fl. 56 den. a dvom tesárom sa za prácu vyplatilo 101 fl. 50 den. Za obeť požiaru padol dokonca aj zvon na vežičke. Uliatie nového stálo 22 fl. 11 den. Celkovo sa na novú strechu spotrebovalo spolu 54 300 kusov šindľa, 39 900 kusov nových a viac tisíc starých klincov.[20]

Väčšie opravy sa na streche vykonali aj v rokoch 1698–1699, kedy sa nakúpilo spolu 6000 kusov šindľa, 50 dosiek, 7000 šindľových a 1000 latových klincov, všetko zrejme v Brne[21] a v rokoch 1701–1702 to bolo znovu v Brne 4000 kusov šindľa, 40 dosiek, 7000 šindľových klincov a 1000 latových, spolu v cene 20 fl. 3 ½ den.[22]

V kaplnke ako sakrálnom priestore bol najdôležitejší samozrejme oltár zasvätený sv. Alžbete Uhorskej. V poslednej štvrtine 17. storočia prešiel viacerými úpravami a zmenami. Dňa 1. apríla 1679 najalo mesto maliara Pavla Martini, ktorý mal *„dilem tenže oltarž Mistrowskym a Kunsstownym wym malowanym ozdobitj a należitye wystawitj"* a urobil aj drobné stolárske opravy a pozlacovanie, za čo dostal 50 fl., 5 meríc raži, 2 merice pšenice a 2 holby masla.[23] Veľký požiar z roku 1686 kaplnku a oltár zrejme príliš nepoškodil, pretože stolár od jeho postavenia zinkasoval len 90 den. a celý interiér sa nanovo vymaľoval.[24] V roku 1691 musel byť vystužený rám oltárneho obrazu, aby sa

---

[15] ZAJÍČKOVÁ, Mária. Stavebný ruch v Skalici v rokoch 1632–1633. In *Záhorie*, roč. XVI., 2007, č. 3, s. 10.

[16] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1696–1697.

[17] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1647–1648.

[18] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1657–1658.

[19] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1677–1678.

[20] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1686–1687.

[21] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1698–1699.

[22] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1701–1702.

[23] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Conceptiones 1595–1683, z 1. apríla 1679.

[24] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xendochiales 1647–1741, účet z rokov 1686–1687.

netrhalo plátno.[25] Kaplnka mala z ulice osobitný vchod uzavretý oplechovanými dvermi, ktoré sa v rokoch 1647–1648 opravovali a zamykali sa kľúčom.[26]

Miestnosti špitála, horná a dolná *svetnica,* mali každá vlastný komín. Oba sa čistili niekoľkokrát do roka, v rokoch 1682–1683 to bolo tri razy.[27] Ako vykurovacie telesá slúžili dve kachľové pece, ktorých opravy sa spomínajú v rokoch 1657–1658 a 1664–1665, 1696–1697 a v rokoch 1687–1688 asi v dôsledku požiaru stavali novú pec v *„zadni Swet."* za 3 fl. 20 den., a iné *„Zelene Kamna"* za 6 fl. a jeden nový komín.[28] Oba priestory mali kamennú alebo tehlovú dlážku a sklenené okná.[29] Výroba rámov a ich zasklievanie pre celý špitál vyšlo koncom roku 1687 dovedna na 9 fl. 50 den.[30] Podľa údaju z roku 1664 boli dvere *svetníc* opatrené zámkami a priestory boli zaklenuté na začiatku 18. storočia klenbami z pálených tehál.[31] Vnútorné zariadenie bolo pomerne skúpe, podľa inventára z roku 1631 tu boli len dve legátky (stoličky) a stôl.[32]

Dôležitou súčasťou špitála z hľadiska prípravy stravy bola kuchyňa. Predpokladať tu možno ohnisko, resp. otvorený komín, kde sa varilo. V roku 1631 patrili k jej výbave tri bečky, nové sito, veľká drevená skriňa, nové plechové strúhadlo a železná naberačka.[33] Podobne ako *svetnice* bola uzavretá dverami.[34] S kuchyňou susedila komora, označovaná aj ako *„spizerna"*, kde bola v roku 1631 uskladnená slanina, masť, zaúdené rebrá a plecovina. V inej komore, resp. sýpke, bolo zasa uložené obilie.[35] Pod budovou sa nachádzala pivnica – sklep, slúžiaci hlavne na uskladnenie vína. V roku 1631 tu boli 4 bečky bieleho vína s celkovým objemom 27 ½ urny a jedna 10 ½ urnová bečka červeného vína, nejaké prázdne bečky, vinohradnícke náradie a vedro kapusty.[36] Sklep mal aj okienka, ktoré sa v roku 1664 opravovali a slúžili pravdepodobne na odvetrávanie

---

[25] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xendochiales 1647–1741, účet z rokov 1690–1691.

[26] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xendochiales 1647–1741, účty z rokov 1647–1648 a 1677–1678.

[27] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xendochiales 1647–1741, účet z rokov 1682–1683.

[28] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xendochiales 1647–1741, účet z rokov 1687–1688.

[29] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xendochiales 1647–1741, účet z rokov 1696–1697.

[30] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xendochiales 1647–1741, účet z rokov 1687–1688.

[31] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xendochiales 1647–1741, účty z rokov 1664–1665 a 1701–1702.

[32] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xendochiales 1647–1741, účet z roku 1679–1680. Inventarium Hospitalis Zakolczensis pro Egregio Domino Stephano Baychy resignante Domino Joanne Rokitaÿ In Praesentia Inclytj Senatus Zakolcensis die 8. May Anno 1631.

[33] Inventarium Hospitalis Zakolczensis pro Egregio Domino Stephano Baychy resignante Domino Joanne Rokitaÿ In Praesentia Inclytj Senatus Zakolcensis die 8. May Anno 1631.

[34] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1664–1665.

[35] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1679–1680. Inventarium Hospitalis Zakolczensis pro Egregio Domino Stephano Baychy resignante Domino Joanne Rokitaÿ In Praesentia Inclytj Senatus Zakolcensis die 8. May Anno 1631.

[36] Inventarium Hospitalis Zakolczensis pro Egregio Domino Stephano Baychy resignante Domino Joanne Rokitaÿ In Praesentia Inclytj Senatus Zakolcensis die 8. May Anno 1631.

priestoru a spúšťanie vína do sudov, a uzatváral sa jedným vysutým zámkom s dvoma kľúčmi.[37]

Do ulice viedol prejazd s vrátami spomínaný v rokoch 1647–1648, na ktorých kováč v roku 1665 opravoval čap a krúžok –madlo, za čo zinkasoval 20 den.[38]

Oprava fasády špitála sa za celé sledované obdobie výslovne spomína len raz v rokoch 1701–1702, kedy sa nakupovalo vápno a dosky na zhotovenie lešenia. Zaujímavá je aj poznámka o obnovení dvoch bližšie nešpecifikovaných erbov v interiéri budovy a maľovaného obrazu na priečelí, za čo dostal istý maliar Ján 18 fl. a stolár za opravu rámu tohto obrazu 40 den.[39]

Na špitálskom dvore sa nachádzali ďalšie stavby, prevažne hospodárskeho charakteru. Išlo o prešovňu hrozna – tzv. *preshauz*, kravskú maštaľ, chlievy pre ošípané, podľa údaju z roku 1690 o ich oprave boli murované,[40] a studňu. Pred ňou bola akási *„prohlubnia"*, azda nádrž a na vyťahovanie vody slúžil rumpál.[41] V *preshauzi* sa v roku 1631 spomína ako zariadenie len preš (lis) a veľká kaďa, v roku 1657 mal poškodenú strechu, ktorá sa musela opraviť.[42] Dvor bol uzavretý plotom pokrytým tiež šindľom, ako to uvádzajú účty z rokov 1701–1702, a do priľahlej záhradky viedli osobitné dvere.[43]

Mimo hradieb mesta stála špitálska stodola, neďaleko poddanskej dediny Prietržka špitálsky mlyn a priamo v dedine jatka. Stodola bola drevená, v rokoch 1647–1648 a 1701–1702 sa opravovali na nej vráta a oprava strechy poškodenej vetrom v roku 1657 stála dovedna 75 den.[44] Investície do jatky boli minimálne, len v rokoch 1701–1702 sa spomína oprava dverí.[45] Zato špitálsky mlyn si vyžadoval neustálu starostlivosť. Na jeho strechu sa v roku 1657 vypodbíjalo 3500 kusov šindľa a opäť sa opravovala aj na prelome 17. a 18. storočia, v rokoch 1696–1697 to boli žľaby, v roku 1699 sa spotrebovalo na strechu 5000 kusov šindľa a niekoľko tisíc aj v rokoch 1701–1702.[46] Často sa opravovali alebo úplne nanovo robili mlynské kolesá, konkrétne v rokoch 1647–1648, na jar 1664, v lete 1677 dve kolesá, jedno koleso a val za 6 fl. v roku 1682, podobne aj v rokoch 1686–1687, dve kolesá a val sa robili aj v roku 1696,[47] popri tom bol v apríli 1691 opravovaný

---

[37] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z roku 1664–1665.

[38] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1647–1648 a 1664–1665.

[39] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z roku 1701–1702.

[40] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z roku 1690–1691.

[41] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1647–1648 a 1690–1691.

[42] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z roku 1679–1680. Inventarium Hospitalis Zakolczensis pro Egregio Domino Stephano Baychy resignante Domino Joanne Rokitaÿ In Praesentia Inclytj Senatus Zakolcensis die 8. May Anno 1631; účet z roku 1657–1658.

[43] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z roku 1701–1702, 1690–1691.

[44] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1647–1648, 1657–1658 a 1701–1702.

[45] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z roku 1701–1702.

[46] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1657–1658, 1696–1697, 1698–1699 a 1701–1702.

[47] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1647–1648, 1664–1665, 1677–1678, 1682–1683, 1686–1687 a 1696–1697.

mlynský náhon – *lanfešt*.[48] Svedčí to o tom, že mlyn bol intenzívne využívaný. Menej často sa opotrebovávali mlynské kamene, čo je však v porovnaní s drevenými kolesami logické. O ich výmene sa dochovali správy z rokov 1647, 1686 a 1701.[49] Istú prácu tu mal každoročne aj kováč, najčastejšie z Prietržky. Podľa výkazu z roku 1701–1702 tu vykonal práce v celkovej hodnote 5 fl. 84 den. Išlo predovšetkým o výrobu klincov, čapov, panvíc, oceľovanie vretien a *„oškrdu"*, okovanie valca a čapov, zváranie tzv. *„spycaka"*, čapov a zdrží, výrobu pántov, kramlí a podobne.[50]

Obrázok č. 2 – *Veduta Skalice z 18. storočia, v ľavej časti komplex františkánskeho kláštora, vedľa neho napravo budova Štíbora s vežičkou.*
Zdroj: Štátny archív Bratislava, pobočka Skalica, fond Magistrát mesta Skalica, Listiny, č. 5.

Správa špitála a organizačné zabezpečenie

Dôležitou zmenou, ktorá sa udiala v prvej tretine 17. storočia v otázke správy Štíbora, bola redukcia dvoch úradníkov na jednu osobu, pričom nebolo dôležité, či bola osoba šľachtic alebo mešťan. Špitálski úradníci boli tak ako ostatní hospodárski úradníci mesta volení každoročne na sv. Juraja 24. apríla a význam tohto postu dokladá i to, že stáli spolu s kostolníkmi na prvom mieste vo volebných zápisoch medzi úradníckym aparátom.

V nedatovanej prísahe približne z polovice 17. storočia sa zaväzoval úradník Bohu Otcu, Synu, Duchu Svätému, Panne Márii i Všetkým svätým verne a bedlivo opatrovať, zhromažďovať a chrániť dôchodky špitála, nič si z nich neprivlastňovať, či už sám alebo prostredníctvom inej osoby a po skončení funkčného obdobia predložiť účty, a ak by sa objavila nejaká reštancia, zaplatiť ju.[51]

Zaujímavé z hľadiska povedomia o zakladateľovi a fundačnej listine je aj ďalšia nedatovaná prísaha, kde sa spomína *„Ja N. N. Przysaham skrze Boha sweho Ottcze Syna*

[48] V roku 1679 malo mesto problém s majiteľmi susedného Holíčskeho panstva Czoborovcami, ktorí dva razy strhli stav na prívodnom kanáli k mlynu. ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Connotationes, decisiones senatus, restantiae, quietantiae. ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1690–1691.

[49] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1647–1648, 1686–1687 a 1701–1702.

[50] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1701–1702.

[51] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1617–1658, č. 4 (staré č. 15), fol. 950r.

y Duch So. Ze ya gsaucz dostaweny na Aurzad KoPatrowany Sspitale Ste Alzbiety Niekdy od Stibora Waywody Poboznie zalozeneho a fundowaneho, Wiernie a bedliwe zachowam Wsseczkny a geden kazdy Artikul tohoz funndatora Pilnie ostrzihaty a Wykonawaty budu Pro duchody wsseligake a gedenkazdy Pilnie oPattrowaty zhromazdiowaty a Schraniowaty budu, nyczehoz kswe Potrzebie a Uzitku obwzlasstnymu neobratym any Newezmu A NaPosledy tak se zachowam Ze Podle zalozeny aneb Fundatie, a nyneyssyho obnoweny a Narzizeny, wewssem Zewssy Wiernosty a Pilnosty se chowaty a srownawaty budu. Ita me Deus adjuvet. sed Eius Sa. Evangelia."[52]

Konkrétnu náplň jeho práce pomerne podrobne zachytáva inštrukcia vydaná 25. apríla 1695. V 13 bodoch sa postupne špecifikuje, že má dbať na dobrú a hlbokú orbu polí, ako pod oziminy, tak aj pod jariny, na ich osev a následné zavláčenie, obzvlášť na jar nechať vyčistiť potok, aby sa nevylieval do siatin, v prípade potreby má nechať poddanými alebo najatými nádenníkmi vypleť od buriny zasiaty jačmeň, ovos a pšenicu. Po žatve a vyschnutí obilia má bez prieťahov zviezť snopy, spočítať ich a zaznačiť na rováš, na čo majú dozerať z Prietržky aj fojt a jeden prísažný. Pri následnej mlatbe má úradník kontrolovať kvalitu výmlatu. Výslovne sa mu zakazovalo uskladňovať cudzie obilie v špitálskej stodole, víno v sklepe a tiež dobytok. Seno mal nechať zviesť okolo sv. Jána, lebo potom by ho mohli zničiť povodne. Na lúkach a v štepniciach sa kosila aj otava. Pre potreby osadenstva špitála mal dbať o záhradu, každoročne ju nechať hnojiť, kopať a vysadiť petržlen, mrkvu, kapustu, cibuľu a cesnak. Dôležitou bola aj starostlivosť o vinohrady a dorábanie vína. V tomto smere mal úradník každoročne vymeniť aspoň 150 vinohradníckych kolov, vinohrady zahnojiť, tri razy do roka nechať pokopať, dozerať na vinobranie a dať k nemu včas umyť bečky. Všetky tieto úlohy vykonával v úzkej súčinnosti a so súhlasom mešťanostu a bez jeho príkazu alebo príkazu senátu nemal po roku 1698 ani nič odpredať z majetku alebo príjmov špitála. Rovnako mu bolo zakázané ukladať vo svojom dome akékoľvek špitálske veci alebo niečo z vlastných vecí vydávať do špitála a takto miešať svoje a špitálske veci.

Popri uvedených najdôležitejších prácach vykonával aj množstvo ďalších najrôznejšieho charakteru. Staral sa o dobytok a ošípané, špitálske budovy, platy a iné benefity pre čeľaď, žobrákom mal prideľovať plátno na odev a posteľné plachty po dobrom uvážení, po roku 1702 len po dohode s hospodyňou. V otázke stravy dozeral na jej rovnomerný výdaj počas roka, staral sa o nákup soli a mäsa.[53]

Samozrejme, že pri takomto množstve agendy dochádzalo, niekedy aj nechtiac, k rôznym prechmatom a nezrovnalostiam v účtoch, ktoré boli pravidelne prezerané mestskými kontrolórmi – *počtármi*. V roku 1687 ich napríklad špitálsky úradník Peter Khinus prosil, *„Gestli by se pak kde negaki Eror nassel pekně P. Pocztaruw prosim nech naprawigu Ponewacz se nemohlo tak pogednucz wsseczko nahli Napsat tez Kdiz sa*

---

[52] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Instructiones et statuta 1642–1832, fasc. Iuramenta 1640 – (19. storočie). Obdobne o založení a fungovaní špitála podáva mesto správu aj v roku 1709 pre Uhorskú komoru: *„Hospitalis fuit Fundator Styborius, Provisionem fecit Pagum Kis Pritrsd, cum mola ibidem situata ordinando in Territorio vero Civitatis habet certas Plagas Terrarum, et Prata, Mendici jntertenentur 12. ydem Vestitu competenti vestiuntur, Cives habent juxta antiquam fundationem, tribus diebus in septimana Carnis, reliquis diebus Legunimibus, et alys Cibis sunt Provisi. Proventus coram est ex Vineis Pritrsdiensibus Proventu molari. Magistratus est cum D. Decano supremus Director, servat ab antiquo Provisorem, qui dandis rationibus est obnoxius."* ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1704–1716, č. 8 (staré č. 39).

[53] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Instructiones et iuramenta 1642–1832, fasc. Inštrukcie špitálskym úradníkom 1695.

Latus geden poznamenal Koli krate sa mosel hibat; atak Zaseg Pro mu buduczj Odslužen P. Pocztaruw prosim nech Dobrotiwe naprawi."[54]

Naopak v roku 1700 sa zase ohradil Ján Ssylhacek a počtárom odpovedal „*Cose dotiče Masla wyc nic než tolko od pul pateg Krawy (Ponewacz S. V. trzj Krawy dogne Uhynuly, skterych, Kdyby byly na Ziwě ostaly bylloby se gak Maslo tak y Syr od nych należite położilo); Zie pak Syra wyc se nasslo než odepsanych Kraw mělo przigit Kdybych byl negakeho lechkeho Swedomy (coz negsem gakož y cele Slawne Mniesto omně, aniž Slawna Radda newy) Mohlbych takowy Syr, co wyss od Pul pateg Krawy należelo, za Wyddani Peněz polozit, awssak mylugic me Swedomy a od Ktereho nikdy odstupit nechcy, takowy Syr co Nebesky P. Buh mymo nadiege pozehnati račil, tenž sem chudemu Spitalu odwedl a do mych Pocztu nalezite położil.*"[55]

Konečné slovo pri odobrovaní predložených účtov, resp. pri vymáhaní reštancií na príslušnom úradníkovi, mal senát. V roku 1640 musel vyzvať Martina Swoncza, ktorý bol špitálskym úradníkom v roku 1636 a viackrát aj správcom mestského pivovaru, aby vydal počty a účty ohľadom likvidácie reštancií.[56] Obdobne bol vyzvaný na predloženie účtov v roku 1670 aj Ján Koriczanský.[57]

V 70. rokoch 17. storočia boli reštancie v účtoch úradníkov pomerne časté. Dňa 5. februára 1675 rozhodol senát o konfiškácii domu Michala Habdeliča, pokiaľ nevyrovná dlh 100 fl. zo svojho úradovania.[58] Veľké nezrovnalosti v účtoch mal v roku 1679 aj Ján Sartor za obilie a víno, celkovo v sume 67 fl. 26 den., z ktorých však už 30 fl. vyplatil a navyše sa mu zabavila aj jedna roľa, ktorú ale naďalej mohol užívať a reštancie v pšeničnej a ražnej múke mal vyplatiť obilím.[59]

Ako správca špitála bol úradník aj nadriadenou inštanciou poddanskej dediny Prietržky a tamojšieho richtára s prísažnými. Veľmi dobre to dokumentuje sťažnosť Blasska Starého a Blazie Sswecze z 26. júna 1592 po obnove obecnej rady úradníkovi Tomášovi Tichému, že ich ostatní prísažní vylúčili z rady, lebo na škodu Prietržky oznámili Tichému, že špitál trpí škodu pre neplatenie dávok z istej role.[60]

V januári nasledujúceho roku 1593 sa zasa Tichý dostal do sporu so skalickým richtárom Andrejom Fejérvárym za to, že dovolil prietržským poddaným rúbať mestský háj, na čo mu richtár pohrozil, že to nebude bez trestu a „*on se Toho welmi bogi yako wlk berana*".[61] Tomáš Tichý sa spod tohto obvinenia nejakým spôsobom dostal, pretože 30. marca 1593 senát konštatoval, že Prietržania rúbali drevo bez jeho vedomia, a tak

---

[54] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1686–1687.

[55] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1698–1699.

[56] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1617–1658, č. 4 (staré č. 15), fol. 405r.

[57] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1658–1674, č. 6 (staré č. 24), fol. 211v.

[58] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1674–1692, č. 5 (staré č. 31), fol. 11v.

[59] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1674–1692, č. 5 (staré č. 31), fol. 114v.

[60] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1584–1595, č. 1 (staré č. 10), fol. 294r.

[61] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1584–1595, č. 1 (staré č. 10), fol. 369r.

vyrubil každému členovi prietržskej obecnej rady pokutu vo výške 12 fl. a richtárovi, ktorý rozkázal rúbať, 24 fl.[62]

V súvislosti s veľkou vojnou proti Osmanom a vojenskými operáciami prebiehajúcimi v rokoch 1663–1664 sa v účtoch úradníka Daniela Hogneho v októbri 1664 objavili výdavky na proviant pre Francúzov vo Vieske[63] a špitálskom mlyne a za cesty do Veselí nad Moravou a Bánoviec nad Bebravou, kde sa konalo nejaké stoličné zhromaždenie a Hogného sem vyslal richtár a senát.[64]

Z hľadiska finančného ohodnotenia za výkon funkcie poberal špitálsky úradník naturálne príjmy. Každoročne išlo spolu o 3 merice[65] pšenice k trom najväčším kresťanským sviatkom – Vianociam, Veľkej noci a Turícam. Výnimku tvoria len roky 1657–1658, keď dostal len 2 merice a v rokoch 1647–1648 navyše aj ¼ merice prosnej kaše.[66] Naopak, v rokoch 1679–1680, 1682–1683 a 1690–1691 dostal namiesto zrna 3 merice pšeničnej múky.[67] Okrem pšenice dostával na uvedené sviatky aj po 15 holieb vína, ale po roku 1682 sa spomína už len dávka na Vianoce[68] a zo špitálskeho mlyna vykŕmeného brava. K úradu, zdá sa, náležali aj isté poľnosti, ktorých osev sa tiež zabezpečoval zo špitálskeho obilia. Vysievala sa do nich pšenica v množstve 1–9 meríc a raž 1 ½–4 ½ merice. Osobitný príjem spolu s prietržským richtárom poberal za dozor pri žatve obilia, jeho zvoze, kosení lúk a vození sena, pri oraní a siatí, kedy dostával každý z nich po 2 libry mäsa a 2 holby vína.[69]

Podriadený personál špitálskeho úradníka predstavovali *hospodyň* a dievka v špitáli, pastier dobytka, niekedy aj pastier ošípaných a mlynár.

Hospodyň a dievka sa starali o chod špitála, jeho čistotu, žobrákom pripravovali a vydávali stravu. Ročný plat hospodyne predstavovalo 8 fl., nové topánky, zaplatenie dvojoho podšitia alebo podbitia topánok a novoročný závdavok najčastejšie vo výške 40–50 den. Dievka dostávala ročne 5 fl.[70] a rovnako nové topánky, zaplatenie ich podšitia a závdavok pohybujúci sa od 20 do 50 den. Každá z nich dostávala ešte po 5 lakťov konopného a kúdelného plátna a v špitáli sa aj stravovali. V roku 1690–1691 sa obe uvádzajú pri výdaji pšeničnej múky na koláče a ražnej na chlieb a v roku 1695 dostávali tri dni v týždni po funte hovädzieho mäsa.[71] Podobne dostávali spolu so žobrákmi tradične

---

[62] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1584–1595, č. 1 (staré č. 10), fol. 374r.

[63] Vieska, časť obce Radošovce, okres Skalica.

[64] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1664–1665.

[65] Skalická merica – 93,59 l.

[66] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1657–1658 a 1647–1648.

[67] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1679–1680, 1682–1683 a 1690–1691.

[68] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1682–1683. Holba – 0,8484 l.

[69] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1686–1687 a 1687–1688. Libra alebo funt – najčastejšie sa používal viedenský funt – 560 g, alebo uhorský funt – 491 g.

[70] V rokoch 1647–1648 dostala 7 fl., ale bez topánok a ich podšitia a v rokoch 1701–1702 to bolo 6 fl.

[71] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1690–1691 a šk. Instructiones et iuramenta 1642–1832, fasc. Inštrukcie špitálskym úradníkom 1695.

aj víno na Turíce, sviatok sv. Alžbety Uhorskej (19. novembra), na Vianoce (24. – 27. decembra), pri dvojom vyprážaní šišiek, na konci fašiangov a po štyri dni na Veľkú noc.

Podľa údajov z účtov v roku 1647–1648 mal špitál pastiera dobytka aj pastiera ošípaných, ktorí dostali po 2 fl. ročný plat, 1 huňu, jedny *strevíce* a novoročný závdavok zhodne po 30 den.[72] O 10 rokov neskôr v roku 1657–1658 dostávali závdavok po 50 den., nové topánky a halenu. Pastier svíň mal však plat 4 fl. a zaplatené dvoje podšitie topánok, ale pastier dobytka len jedno podšitie topánok.[73] Z nariadenia senátu z roku 1626 zase vyplýva, že špitálsky úradník mal najať paholka k dobytku s tým, že bude pásť aj časť mestských kráv a od mesta za to bude dostávať plat, špitál mu zabezpečí huňu, topánky a košeľu.[74] Koncom 17. storočia dostávali pastieri vyplatený tzv. *„priučžek"* od pasenia dobytka, resp. svíň.[75]

K hlavným povinnostiam mlynára v špitálskom mlyne podľa prísahy zo 17. storočia patrilo poslúchať mestských úradníkov, celkovo dávať pozor na mlyn a obilie, ktoré sa v ňom nachádza a čaká na zomletie a vyberať z neho časť ako poplatok za mletie vždy v prítomnosti špitálskeho úradníka alebo richtára z Prietržky. Z vybratého obilia si nemohol nič privlastňovať, na mlyne vykonávať opravy súvisiace s drevom a opatrovať veci, ktoré podľa inventára patrili k mlynu.[76]

Poplatok za mletie tzv. *„mirky"* sa vyberal vždy v stredu a v nedeľu, ako to poznamenáva inštrukcia z roku 1695. Obilie sa potom vysypalo do tzv. mýtnice a špitálsky úradník poznačil vrecia, z ktorých bolo zobraté. V prípade, že by *„mirky"* vyberal mlynár sám, hrozila mu pokuta 12 fl. Ak bolo nutné na mlyne vykonať nejaké opravy, či už na budove alebo mlynskom zariadení, mal pri tom mlynár jednak pomáhať, jednak zaplatiť tretinu vykonaných prác a podobne kupoval aj tretinu mlynských *pytlíkov,* pretože mu z mlyna plynuli isté peňažné a naturálne zisky.[77]

Za duchovné služby, ktoré v tomto období pre žobrákov aj naďalej vykonával mestský farár, poberal tento ročne 15 fl., 15 meríc pšenice, 15 meríc raži a jedného vykŕmeného brava. Špeciálne v rokoch 1647–1648 zachytávajú účty aj dávku ¼ merice prosnej kaše a v rokoch 1696–1697 sa mu z príkazu mešťanostu dalo za slúženie omší v kaplnke počas roka 6 fl. 50 den. na šaty.[78] Menšie sumy peňazí dostával zo špitála aj pri vianočnej kolede, zväčša v hodnote od 12 den. (1696–1697) do 47 den. ako dar a za víno (1682–1683). Toto koledovanie, na ktoré chodil dekan so žiakmi mestskej školy, ako sa to poznamenáva v roku 1680, bolo spojené aj s pohostením, najmä vínom.[79]

---

[72] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1647–1648.

[73] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1657–1658.

[74] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1617–1658, č. 4 (staré č. 15), fol. 60r.

[75] Konkrétne v rokoch 1696–1697 dostal pastier dobytka priučžek 75 den. a od pasenia 3 fl. 75 den. a pastier svíň priučžek 63 den., od pasenia 3 fl. 90 den. a závdavok 40 den. V rokoch 1698–1699 dostal pastier dobytka od pasenia 4 fl. a 85 den. ako priučžek a pastier svíň 3 fl. 60 den. od pasenia a 54 den. priučžek. Sumy boli závislé od počtu chovaného dobytka, resp. ošípaných.

[76] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Instructiones et iuramenta 1642–1832, fasc. Iuramenta 1640 – (19. storočie).

[77] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Instructiones et iuramenta 1642–1832, fasc. Inštrukcie špitálskym úradníkom 1695.

[78] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1647–1648 a 1696–1697.

[79] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1679–1680, 1696–1697 a 1701–1702.

Omše sa vysluhovali v kaplnke raz do týždňa, vždy v piatok,[80] kedy mali žobráci predpísaný pôst. Špitál na ne zabezpečoval víno alebo z vlastných zásob, alebo prostredníctvom kúpy, čo v rokoch 1690–1691 vyšlo počas roka na 1 fl. 4 den., týždenne po 2 den.[81] Okrem toho kupoval aj sviečky, v rokoch 1698–1699 špeciálne aj nové ampulky na víno za 10 den., v roku 1690 mydlo, škrob a kadidlo a v rokoch 1647–1648 za pranie bohoslužobných rúch 10 den.[82] Zvlášť slávnostný ráz mala každoročne omša na sviatok patrónky špitála a kaplnky sv. Alžbety Uhorskej 19. novembra, kedy sa tu odbavovali hody. Zúčastňovali sa jej totiž sprvu muzikanti s trubačmi, neskôr už len muzikanti a mladší kostolník farského kostola, za čo dostávali finančnú odmenu, víno a niekedy aj pohostenie, konkrétne v roku 1679 dostali muzikanti okrem peňazí i chlieb a hus.[83] Zdá sa, že na omšu, prípadne len na návštevu špitála v tento deň zavítali aj mestskí páni, pretože v roku 1657 sa na ich pohostenie minulo 8 fl. 73 den., vypili sa 4 urny 30 holieb vína a kuchár, čo im varil, dostal za odmenu 1 mericu raže.[84]

Podľa údajov z dochovaných účtov zo 17 storočia je možné, že isté duchovné služby špitálu poskytovali aj františkáni, ktorých kláštor stojí hneď oproti Štíboru. Nasvedčujú tomu almužny, ktoré dostávali zo špitálskych dôchodkov. Išlo hlavne o pšenicu, raž, ovos a víno.[85]

Napokon tradičný naturálny dôchodok zo špitála za výkon funkcií v mestskej správe mali i mešťanosta a notár. Každému z nich prislúchal jeden brav vykŕmený v špitálskom mlyne a po 3 mericiach pšenice, od účtovného roka 1677–1678 do roku 1682–1683 a v roku 1690–1691 dostávali obaja namiesto pšenice už zomletú múku, v účtovných rokoch 1687–1688, 1696–1697 až 1701–1702 dostával múku len mešťanosta.[86]

---

[80] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1696–1697.

[81] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1690–1691.

[82] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1647–1648, 1690–1691 a 1698–1699.

[83] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1679–1680. V roku 1647 stál obed dekana na sv. Alžbetu 1 fl. 50 den. a kantor, organista, trubači a žiaci mestskej školy dostali 1 fl. a 6 holieb starého vína; v roku 1657 dostali „*cantori*" 1 fl.; v roku 1677 muzikanti 1 fl. 30 den. a trubači 8 holieb piva; v roku 1679 muzikanti 1 fl., hus, chlieb a 16 holieb vína, trubači 6 holieb a mladší kostolník 4 holby; v roku 1682 muzikanti 1 fl. 30 den. a 15 holieb vína, trubači 5 holieb a mladší kostolník 4 holby; v roku 1686 muzikanti 2 fl. 76 den. a 16 holieb vína a mladší kostolník 41 den.; v roku 1687 muzikanti 2 fl. 60 den. a trubači 1 fl.; v roku 1690 muzikanti 2 fl. 10 den. a mladší kostolník 40 den.; v roku 1696 muzikanti spolu s mladším kostolníkom 3 fl. 31 den.; v roku 1698 muzikanti 2 fl. 67 den. a mladší kostolník 70 den.; v roku 1701 muzikanti 2 fl. 65 den. a mladší kostolník 4 libry mäsa a 4 holby vína v hodnote 54 den.

[84] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1657–1658.

[85] V účtovnom roku 1647–1648 dostali 3 merice pšenice, 4 merice raži, 5 meríc ovsa, ¼ merice prosnej kaše, 2 urny červeného vína a 6 prasiatok; v roku 1657–1658 nešpecifikované množstvo raži a 1 ½ urny vína; v roku 1664–1665 1 ½ kopy ražných snopov a 1 kopu ovsených snopov; v roku 1679–1680 vymlátené obilie z 1 kopy pšenice – 2 ¼ merice, z 1 kopy raži – 3 merice 2 ½ štvrťky a z 1 kopy ovsa – 5 ¾ merice a 2 vedrá vína; v roku 1682–1683 podobne obilie z kopy pšenice – 3 merice, z kopy raži – 3 ½ merice a z kopy ovsa – 4 merice; v roku 1687–1688 to boli 2 urny vína, v roku 1690–1691 1 urna vína, v roku 1698–1699 1 urna vína a v roku 1701–1702 2 merice raži, 2 merice ovsa a urna vína. Urna alebo okov – cca 54, 4 l.

[86] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1647–1648, 1657–1658, 1664–1665, 1676–1677, 1679–1680, 1682–1683, 1686–1687, 1687–1688, 1690–1691, 1696–1697, 1698–1699, 1701–1702.

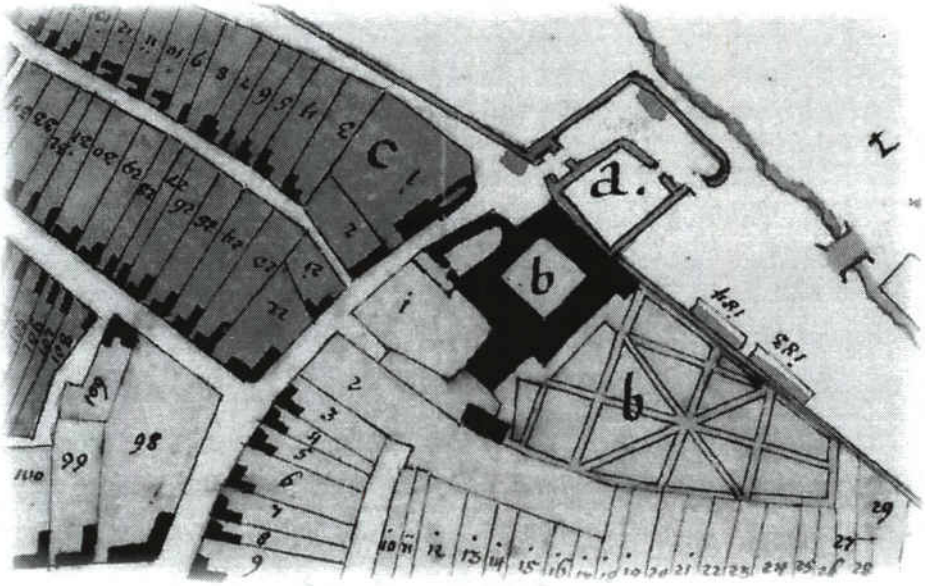

Obrázok č. 3 – *Výrez z plánu mesta z roku 1776, budova špitála, kaplnky a záhrady označená písmenom C.*
Zdroj: MOL Budapest, fond Térképtár 1588–20. század, S. 12, Div. XVII., č. 1.

Špitálske hospodárstvo

Prvoradým cieľom špitálskeho hospodárstva a úradníka, ktorý ho viedol, bolo zabezpečenie bezproblémového fungovania inštitúcie v otázke starostlivosti o osadenstvo. Určujúcim bolo v tomto smere poľnohospodárstvo pozostávajúce z pestovania obilnín, viniča a konope na vlastných pozemkoch, chovu dobytka, ošípaných a hydiny.

Z Prietržky ako poddanskej dediny plynuli Štíboru všetky druhy renty – teda peňažná, robotná i naturálna. Peňažnú predstavoval na prvom mieste cenzus, ktorého výška závisela od veľkosti usadlosti, teda množstva obrábaných polí, lúk a vinohradov konkrétnym poddaným. Robotné povinnosti úzko súviseli s obrábaním špitálskych poľností. Podľa vyúčtovaní príspevkov na stravu prietržskému richtárovi za dohľad nad poddanými z rokov 1657–1658, títo kosili lúky, žali a zvážali obilie, viackrát orali špitálske polia a následne ich vláčili.[87] Hneď po žatve, ešte v júli, sa polia plytko preorávali – podmietali, ako sa to konštatuje v roku 1664.[88] V účtovnom roku 1686–1687 sa zasa strava richtárovi a špitálskemu úradníkovi vydávala, keď poddaní kosili pre špitál trávu na seno, žali jariny a oziminy, ukladali ich do kôp, zvážali snopy, vykonávali orbu polí a ich následný osev.[89]

Robotnú povinnosť vo vinohradoch nahrádzali finančným ekvivalentom. V roku 1588 totiž skalický senát akceptoval žiadosť ich fojta Macka Surowych a ďalších obyva-

[87] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1657–1658.
[88] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1664–1665.
[89] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1686–1687.

teľov, zrejme prísažných, aby sa mohli sedliaci vyplácať z tejto povinnosti ročne sumou 1 fl., resp. podľa toho, aké veľké usadlosti majú.[90]

Z poľností, ktoré mali v užívaní, museli samozrejme odvádzať špitálu deviatok. Ako vyplýva z účtovného materiálu, jednalo sa o dávky pšenice v objeme 44–48 meríc, pri ovse to bolo v priemere 90–96 meríc[91] a zemné z vinohradov. V roku 1671 v tomto smere skalický senát nariadil, že z opustených vinohradov, ktoré sa začali medzičasom znovu obrábať, sa má platiť zemné aj desiatok arcibiskupovi.[92]

Z titulu poddanskej obce bola Prietržka nútená čapovať v obecnej krčme špitálske víno a platiť za nájom jatky 12 fl. ročne.[93]

Pestovanie obilnín na vlastných pozemkoch v rámci chotára mesta bolo zamerané na produkciu pšenice, raži, jačmeňa, ovsa a prosa. V roku 1695 vlastnil špitál polia v „*Yezernem polÿ*" ½ štvrti, „*Pod Wisokim Polem*" 2 štvrti, v „*Ssyrokem Poly*" 3 padelky, v „*Krywem Kutie*" 1 padelek, „*Pod Niwamy Spitalskymi*" 1 padelek, za „*Bitunkem*" 3 nivy a za týmito tromi nivami iné dve polia, ktoré mal v užívaní vždy príslušný špitálsky úradník.[94]

Príjem pri pšenici tvorila vlastná úroda, ďalej už spomenutý deviatok z Prietržky a naturálne poplatky z mlyna za mletie obilia. Výdavky predstavovali obilie zomleté na múku pre žobrákov, dávky mestským funkcionárom, či už v podobe zrna alebo múky, dekanovi, niekedy sa dávala pšenica ako almužna františkánom, vyplácal sa ňou prietržský fojt za práce počas roka, časť dostávali mlatci ako mzdu za mlátenie, vyplácali sa ňou aj remeselné práce vykonané v špitáli, od roku 1679 dostával častejšie po jednej merici tiež mlynár v špitálskom mlyne ako akúsi pomoc a v úrodnejších rokoch sa obilie aj predávalo. V účtovnom roku 1664–1665 to bolo 16 meríc, v roku 1677–1678 12 meríc, v roku 1679–1680 19 meríc, v roku 1690–1691 28 ½ merice, v roku 1696–1697 6 meríc, v roku 1698–1699 40 meríc a v roku 1701–1702 56 meríc.[95] Samozrejme, časť úrody sa musela podržať aj na osev špitálskych rolí a nivky špitálskeho úradníka.

Raž predstavovala hlavné chlebové obilie. Ročne sa nechávalo zomlieť od 64 ½ merice v rokoch 1696–1697 po 116 ¾ merice v rokoch 1698–1699. Na stravu žobrákov a čeľade sa od roku 1677–1678 spotrebovávalo 97 ½ merice múky, od roku 1690–1691 to bolo 91 meríc.[96] Tomuto objemu zodpovedalo aj množstvo raži dopestovanej na vlastných poliach. Ďalší príjem bol z mlyna za mletie a pri slabšej úrode sa raž tiež dokupovala, ako sa to stalo v rokoch 1657–1658 v množstve 23 ¼ merice a 20 ½ merice

---

[90] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1584 – 1595, č. 1 (staré č. 10), fol. 91v.

[91] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1647–1648, 1657–1658, 1664–1665, 1676–1677, 1679–1680, 1682–1683, 1686–1687, 1687–1688, 1690–1691, 1696–1697, 1698–1699, 1701–1702.

[92] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1658–1674, č. 5 (staré č. 31), fol. 237v.

[93] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1690–1691, 1696–1697, 1698–1699, 1701–1702. Porovnaj tiež tabuľku č. 3 o hospodárení s vínom.

[94] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Instructiones et iuramenta 1642–1832, fasc. Inštrukcie špitálskym úradníkom 1695.

[95] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1664–1665, 1677–1678, 1679–1680, 1690–1691, 1696–1697, 1698–1699, 1701–1702.

[96] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1677–1678 a 1690–1691.

v rokoch 1701–1702.[97] Popri pečení chleba sa aj z raži dávala almužna františkánom, vyplácali sa ňou remeselníci, mlatci, deputát išiel dekanovi, časť na kŕmenie hydiny a svíň, niečo sa predalo a samozrejme využilo na osev.

Tabuľka č. 1 – *Príjem a výdaj obilia a múky (v skalických mericiach).*

ROK	PŠENICA				RAŽ			
	ZRNO		MÚKA		ZRNO		MÚKA	
	príjem	výdaj	príjem	výdaj	príjem	výdaj	príjem	výdaj
1647–1648	52	51			277	247		
1657–1658	80 ½	80 ½			253 ½	276 ¾	120	104
1664–1665	86 ⅜	74 ⅜	20 ⅞	17 ¼	231 ¾	165 ¾	102	99
1677–1678	104	100 ¼	28 ½	28 ¼	178 ¼	181 ½	103 ¾	101 ¾
1679–1680	118 ½	94 ⅛	25 ¾	24	268 ⅛	178 ½	106 ½	97 ½
1682–1683	91 ½	69 ½	27 ⅞	25 ⅜	272	180 ½	101 ⅞	101 ¼
1686–1687	66 ¼	40 ¾	15 ½	15 ½	183	160 ½	97 ½	97 ½
1687–1688	58 ⅞	58 ⅞	15 ½	15 ½	269 ¾	229 ¾	97 ½	97 ½
1690–1691	110 ½	98 ⅜	15 ½	15 ½	225 ⁹⁄₁₆	198 ¼	93	91
1696–1697	120 ½	92 ¾	21 ⅛	18 ½	190	159 ¾	91	91
1698–1699	122	108	21	18 ½	213	213	120 ¼	91
1701–1702	148 ½	121 ⅞	19 ½	18 ½	127 ½	127 ½	94	91

V obmedzenej miere sa pestovalo aj proso. Ročné výnosy sa pohybovali medzi 1 ½ mericou v rokoch 1696–1697 až 8 ½ mericami v rokoch 1679–1680 a 1687–1688 v závislosti od veľkosti obsiatych polí.[98] Využívalo sa hlavne na prípravu kaše pre žobrákov, v účtovnom roku 1647–1648 sa ¼ merice darovalo aj františkánom, po ½ merici dekanovi a špitálskemu úradníkovi a 2 merice sa predali.[99] V účtovnom roku 1664–1665 išlo 1 ½ štvrťky prosa zase richtárovi.[100] Pri nedostatku sa prosná kaša aj kupovala, ako je to zaznamenané v rokoch 1657–1658, 1677–1678 a 1698–1699.[101]

Pšenica, raž a proso sa využívali primárne pre potreby špitála a tvorili dôležitú časť stravy, jačmeň a ovos sa pestovali ako plodiny určené na výkrm hospodárskych zvierat a predaj. Evidentné je to ako pri jačmeni, ktorým sa kŕmili ošípané, tak aj pri ovse. Z neho sa menšia časť skŕmila sliepkami, sviňami a teľatami, niečo málo sa tradične ako almužna dalo františkánom a po zabezpečení osevu sa podstatná časť predávala, čo vzhľadom na druhú polovicu 17. storočia, neustálu prítomnosť cisárskych vojsk v krajine, Tökölyho povstanie a vojny s Osmanmi v rokoch 1663–1664 a od roku 1683 nebol problém. Záležalo však aj na šikovnosti úradníka, za akú cenu bol schopný ovos predať. Celkovo tak špitál predal 72 meríc v účtovnom roku 1647–1648 za 31 fl., 116 meríc

[97] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1657–1658 a 1701–1702.

[98] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1696–1697, 1679–1680 a 1687–1688.

[99] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1647–1648.

[100] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1664–1665.

[101] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1657–1658, 1677–1678, 1698–1699.

v roku 1657–1658 za 29 fl., 103 meríc v roku 1664–1665 za 104 fl. 83 den., 141 meríc v roku 1677–1678 za 62 fl. 18 ½ den., 122 meríc v roku 1679–1680 za 67 fl. 10 den., 57 meríc v roku 1682–1683 za 25 fl. 65 den., 194 meríc v roku 1686–1687 za 125 fl. 40 den., 125 meríc v roku 1687–1688 za 62 fl. 75 den., 151 meríc v roku 1690–1691 za 52 fl. 35 den., 203 meríc v roku 1696–1697 za 96 fl. 80 den., 250 meríc v roku 1698–1699 za 133 fl. 28 ½ den. a 160 meríc v roku 1701–1702 za 152 fl.[102]

Tabuľka č. 2 – *Príjem a výdaj obilia, prosa a prosnej kaše (v skalických mericiach, man. – mandeľ, M – merica, š – štvrť merice, h – holba).*

ROK	JAČMEŇ		OVOS		PROSO			
	ZRNO		ZRNO		ZRNO		KAŠA	
	príjem	výdaj	príjem	výdaj	príjem	výdaj	príjem	výdaj
1647–1648	5 man.		134	134			11 ½ M	10 M
1657–1658							2 ¼ M 19 h	2 ¼ M 18 h
1664–1665	16	16	292	176 ⅝	8 ½	7 ½	4 M 1 š 5 h	2 M 2 š 13 h
1677–1678	24	24	329 3/4	326	9 M ⅛ š		3 ½ M 15 h	2 ½ M 15 h
1679–1680	59 ¾	32 ⅝	426 ⅜	208 ¾	17 ¾	1 ¼	56 h	56 h
1682–1683	26 ⅜	22 ⅜	376 ⅛	108 ⅝	6 ⅛	4 ⅛	2 ¾ M	2 ¾ M 12 h
1686–1687	26 ⅝	27	358 ⅜	358 ½	3 ⅜	1 ⅜	1 ½ M 29 ½ h	4 M 230 h
1687–1688	37 ¾	37 ¾	176 ½	165	10 ½	4 ½	3 M 12 h	2 ¾ 6 h
1690–1691	17 ¾	17 ¾	231 ½	205 ¾	3 ½ M ⅛ š	3 ½ M ⅛ š	7 ¼ M	4 M
1696–1697	54 ½	53 ¼	377	256	1 ½ M	0	2 ½ M 13 h	2 M 2 š 13 h
1698–1699	61	61	284	284	2	2	3 M	2 M 2 š 13 h
1701–1702	30	28 ⅝	219	198	5 ½	⅛ š	4 M 2 š 5 h	2 M 2 š 21 h

Z ostatných plodín malo ešte význam pestovanie konope v dvoch smeroch. Jednak sa zo semena lisoval konopný olej, ktorý v pôste nahrádzal maslo, jednak z konope robili sedliačky v Prietržke v rámci svojich poddanských povinností priadzu, ktorá sa odvádzala tkáčovi, a ten z nej vyrábal plátno určené na ošatenie žobrákov a čeľade.[103]

[102] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1647–1648, 1657–1658, 1664–1665, 1676–1677, 1679–1680, 1682–1683, 1686–1687, 1687–1688, 1690–1691, 1696–1697, 1698–1699, 1701–1702.

[103] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1696–1697 a 1701–1702. V jednotlivých rokoch dodal tkáč špitálu nasledujúce množstvá plátna: 66 lakťov konopného plátna a 90 lakťov kúdelného v účtovnom roku 1664–1665, 70 lakťov konopného a 66 lakťov kúdelného plátna v roku 1677–1678, 65 lakťov konopného a 35 lakťov

Keďže špitál vlastnil aj ovocné záhrady – štepnice v Skalici i v Sudoměřiciach na Morave, mal z nich každoročne úrodu ovocia. V roku 1656 napríklad predal sušené ovocie spolu za 3 fl. 50 den.[104] Zo strukovín sa výslovne spomína len pestovanie hrachu, ktorého sa v roku 1657 urodilo 3 ½ merice a z hľadiska stravy žobrákov bola dôležitá aj kapusta. Často ju ale napádali škodcovia, v roku 1657 zničili húsenice celú úrodu a v rokoch 1690–1691 sa spomína, že ich žobráci z kapusty oberali.[105] Inštrukcia z roku 1695 udáva, že špitál vlastnil dve záhrady, jednu hneď v susedstve, ktorá je označovaná ako „*u Horny brany*", a druhú „*u Bytunka*", a okrem kapusty sa tu vysádzal aj petržlen, mrkva, cibuľa a cesnak.[106]

Osobitné postavenie v rámci hospodárstva špitála malo pre Skalicu typické vinohradníctvo. Víno malo totiž značný význam z hľadiska finančných príjmov, keďže prevažná časť sa pravidelne vyšenkovala v Prietržke, niekedy aj v Skalici a v roku 1687 sa predalo 10 urien do Holíča. Ďalej sa samozrejme z neho nalievalo i žobrákom, pri sviatkoch mal naň nárok špitálsky úradník, za výber zemného v Prietržke dostával víno tamojší horný, nalievalo sa aj pri zabíjaní bravov pre špitál, pri inventarizácii vín v špitáli a prietržskému richtárovi a špitálskemu úradníkovi pri prácach na poliach, na ktoré oni dozerali. Používalo sa tiež pri omšiach v kaplnke, tradične sa ním hostili muzikanti a mladší kostolník, ktorí sa zúčastňovali omše na sv. Alžbetu, a pán dekan pri vianočnej kolede. Ako almužna sa vydávali františkánom 1 až 2 urny.[107]

Pestovali sa najmä biele odrody vína, menej červené. Víno sa uskladňovalo v špitálskej pivnici v sudoch. Aby sa nekazilo, muselo sa pravidelne stáčať, sudy sa dolievali, aby boli neustále plné. Vyťahovanie vína z bečiek a sklepa a naopak, jeho spúšťanie vykonávali tzv. líznici.

Príjem pozostával z poddanských dávok z Prietržky – zemné,[108] z úrody z vlastných vinohradov a z prípadných testamentárnych odkazov. V čase neúrody a nedostatku špitál menšie množstvá aj kupoval. Vlastné vinohrady mal v rokoch 1647–1648 v nasledovných honoch: Psíky – 4 vinohrady, Staré hory – 1 vinohrad, Propaste – 1 vinohrad.[109] V roku 1695 to boli dva vinohrady v *Starych horach*, 1 vo *Vysokych polach*, 1 v *Propastech* a 2 v *Spiczich*, a okrem toho aj jeden vinohrad v Prietržke v hone *Sekery*.[110]

---

kúdelného plátna v roku 1679–1680, 58 lakťov konopného a 46 lakťov kúdelného plátna v roku 1682–1683, 58 lakťov konopného a 30 lakťov kúdelného plátna v roku 1687–1688, 85 lakťov konopného a 71 ½ lakťa kúdelného plátna v roku 1690–1691, 82 lakťov konopného a 68 lakťov kúdelného plátna v roku 1701–1702.

[104] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1664–1665.

[105] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1657–1658 a 1690–1691.

[106] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Instructiones et iuramenta 1642–1832, fasc. Inštrukcie špitálskym úradníkom 1695.

[107] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1647–1648, 1679–1680, 1687–1688, 1690–1691, 1698–1699 a 1701–1702.

[108] V jednotlivých rokoch sa vybrali nasledovné množstvá zemného: 45 urien v účtovnom roku 1647–1648, 43 urien 44 holieb v roku 1657–1658, 40 vedier 6 holieb v roku 1679–1680, 17 ½ urny v roku 1696–1697, 20 ¼ urny v roku 1698–1699 a 17 urien v roku 1701–1702. V ostatných rokoch sa množstvo vybraného vína uvádza sumárne spolu s úrodou z vlastných vinohradov.

[109] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1647–1648

[110] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Instructiones et iuramenta 1642–1832, fasc. Inštrukcie špitálskym úradníkom 1695.

Tabuľka č. 3 – *Príjem a výdaj vína*
(v urnách, v. – vedro, h. – holba, petitka – ½ sudu cca 5 urien).

ROK	PRÍJEM		VÝDAJ		
	vlastné	kúpa	Prietržka – výčap	špitál[111]	predaj
1647–1648	73 u.	10 h.	35 u.	6 u.	
1657–1658	82 u. 26 h.	4 ½ h.	33 u.	40 u. 8 ½ h.	8 ½ u.[112]
1664–1665	71 u.			14 ¾ u. 5 ¼ h.	
1677–1678	35 u.	3 ½ v. 105 h.	2 v.	4 ¾ u.	20 ¾ u.
1679–1680	66 v. 36 ½ h.			8 v. 14 ½ h.	19 v.
1682–1683	47 ¼ u. 6 h.		30 ¼ u.	2 u. 58 h.	
1686–1687	75 u.	316 h.	52 u.	310 h.	5 u.
1687–1688	64 u.	5 u. 42 h.	20 u.	7 u. 57 h.	20 u.
1690–1691	32 u.	10 u. 50 h	7 v.	5 u. 34 h.	30 u.
1696–1697	30 ½ u.		15 u.	4 u. 60 h.	5 u.
1698–1699	22 ¼ u.		9 u. 48 h.	5 u. 12 h.	7 u.
1701–1702	32 u. 38 h.	2 petitky	15 u. 2 petitky	5 u. 12 ½ h.	

Chov hospodárskych zvierat bol pre špitál taktiež dôležitou súčasťou, predovšetkým z hľadiska stravy. Hovädzí dobytok – dojnice, jalovice, teľatá, býky, junce sa chovali najmä kvôli produkcii mlieka, z ktorého sa vyrábalo maslo a syr. Časť teliat sa každoročne odpredala a výnimočne sa nejaký kus dobytka vysekal aj pre žobrákov, v roku 1679 to boli 2 teľatá, v rokoch 1687 a 1691 po jednom teľati.[113]

Ošípané špitál držal hlavne kvôli mäsu. Každoročne pre vlastné potreby počas fašiangov zabíjal 4 kusy a ďalšie 4 vykŕmené kusy išli dekanovi, špitálskemu úradníkovi, mešťanostovi a notárovi. Malé prasiatka sa pravidelne predávali Skaličanom na ďalší chov, prípadne sa z nich zabili niektoré pre žobrákov. Časť takto získaného mäsa sa okamžite spracovala a skonzumovala, zo slaniny sa vytápala jednak masť, jednak sa dávala zaúdiť, aby dlhšie vydržala a podobne sa údili aj rebrá a plecovina.

Z hydiny sa chovali zrejme len sliepky, čím si špitál zabezpečoval vajíčka a zo zabitých kusov sa varila polievka.

Napokon treba uviesť aj finančné hospodárenie špitála. Podľa inštrukcie z roku 1695 peňažné príjmy plynuli z výčapu vína, 10 fl. z Prietržky za suchý šenk, 12 fl. z jatky, z predaja pšenice, raži, jačmeňa, ovsa, kaše, dobytka, ošípaných, za bravčovú masť, maslo, syr, ovocie zo štepníc, za kvasenú kapustu a zeleninu, ak nejaká zostala navyše, a podobne aj za seno a z testamentárnych odkazov.[114]

---

[111] Počet zahŕňa v sebe víno doliate do sudov, aby boli plné, výdaj vína žobrákom, deputát špitálskemu úradníkovi, prietržskému fojtovi, výdaj pri pohosteniach a výdaj na *„colatiu"* – slávnostnú hostinu po voľbách magistrátu, víno vydané žobrákom za posluhovanie pri omšiach, pánom, ktorí robili inventarizácie, desiatok farskému kostolu z vinohradov, víno spotrebované pri omšiach v kaplnke, dlhy, almužnu františkánom, výdaj dekanovi, mäsiarom pri zabíjaní bravov.

[112] Vyčapované v špitáli za 30 fl. 40 den.

[113] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1679–1680, 1687–1688 a 1690–1691.

[114] Podľa knihy testamentov z rokov 1617–1694 odkázala na špitál v roku 1631 Anna Klimkowych bečku vína (s. 118), v roku 1639 Ondrej Tržešticky 10 fl. (s. 153), v roku 1641 Zuzana Skarohledouich 5 fl. (s. 182) a Ján Bistriczkj mal pre zmenu zo špitála požičané peniaze (s. 171), v roku 1642

Tabuľka č. 4 – *Prehľad chovu dobytka, ošípaných a sliepok (v kusoch).*

ROK	HOVÄDZÍ DOBYTOK				OŠÍPANÉ				SLIEPKY		
	PRÍJEM		VÝDAJ [115]	ZOSTATOK	PRÍJEM		VÝDAJ	ZOSTATOK	PRÍJEM	VÝDAJ	ZOSTATOK
	staré	mladé			staré	mladé					
1647–1648	10		4	10	28	45	42	31			
1657–1658			1				4[116]				
1664–1665	22	9	12	19	25	25	32	18			
1677–1678	14	4	5	14	31	39	23	47	61	12	49
1679–1680	15	5	5	15	46	20	35	31	44	10	34
1682–1683	10		2	8	35	25	22	38	56	8	48
1686–1687	12	3	4	11	39	15	22	32			
1687–1688	11	5	3	13	32	25	27	31			
1690–1691	13	4	3	14	34	11	12	33			
1696–1697	13	3	3	13	24	27	26	25			
1698–1699	17	4	4	17	17	5	5	17			
1701–1702	17	6	9	14	28	9	11	26			

Značne rozmanitejší bol už výdaj peňazí. Popri každoročne sa opakujúcich položkách, ako boli platy špitálskej čeľade, odmena dekanovi za duchovné služby, financie za materiál a opravy budov či na obuv a odev žobrákom, sa objavuje aj veľké množstvo jednorazových platieb. V účtovnom roku 1664–1665 sa tak financie vynakladali na príspevky vojakom v súvislosti s vojnou proti Osmanom, za priesady zeleniny, kupovalo sa víno, krmivo na tri mesiace koňovi poslanému do stoličného bandéria, za plátno na pytlíky do mlyna, platil sa cenzus za štepnicu v Sudoměřiciach a jej stráženie, líznikom za spúšťanie a vyťahovanie vína, debnárom za opravy vinohradníckeho náčinia, za pohreby zomretých žobrákov, za rezanie sečky pre teľatá, tkáčovi za utkanie plátna.[117]

---

odkázal Jakub Rywola 5 fl. (s. 176), v roku 1643 Juraj Taranda 6 fl. (s. 179), Michal Trnowski 4 fl. (s. 182), v roku 1645 Barbora Ferrary odkázala na špitál a farský kostol úhor (s. 185) a Juraj Wolkner 5 fl. (s. 190), v roku 1647 Kristína, manželka Martina Trechu, ½ honu role v Širokem poli (s. 218), v roku 1648 Marta Lipowska 3 fl. (s. 223), v roku 1650 Jakub Traunwa 10 fl. (s. 239), v roku 1651 Martin Hostinsky 1 fl. 50 den. (s. 247), v roku 1655 Anna Swancz 30 fl. (s. 283), v roku 1664 Magdaléna Gazdowych 10 fl. (s. 346), v roku 1667 Juraj Milij 5 fl. (s. 359), v roku 1677 Juraj Hubaczek v testamente zaviazal manželku, ak by niečo ako špitálsky úradník dlhoval, aby to zaplatila (s. 399). ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Testamentorum divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (st. č. 16). V špitálskych účtoch sú zaznamenané odkazy v rokoch 1647–1648 od komoráša Juraja Hubaczka 3 fl., od akejsi Frczkowe 2 fl., a od nebohého Juraja Temetvini 10 fl.; v rokoch 1664–1665 od pani Pullasky 2 fl., od istej Mandy 10 fl. a v rokoch 1677–1678 po nebohom Kristianovi Pyssowy 1 fl. 50 den. ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1647–1648, 1664–1665 a 1677–1678.

[115] Sem rátame uhynuté, vysekané a prípadne stratené.

[116] Hovädzí dobytok ani ošípané nie sú zachytené v účtoch z tohto roka.

[117] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1664–1665.

Obdobne to bolo aj koncom 17. storočia, v roku 1695, kedy sú ako výdavky zaznačené plat dekana 15 fl., platy čeľade, žobrákom na stravu, stoličná taxa, činža od štepnice v Sudoměřiciach – 46 ½ den., za jedlo na sviatok sv. Alžbety Uhorskej, za 32 libier mäsa pri inventarizáciách, za soľ, olej a mimoriadne platby.[118]

Výdavky za stravu obsahovali nákupy soli, oleja, rýb, držiek, haringov, kapusty, hrachu, šošovice, cibule, petržlenu, niekedy aj prosnej kaše, masla, syra, korenia a šafranu.

Tabuľka č. 5 – *Príjem a výdaj peňazí.*

ROK	PRÍJEM	VÝDAJ		
		MÄSO A SOĽ	PLATY ČEĽADI	SPOLU
1647–1648	–	56 fl. 10 den.	22 fl. 5 den.	246 fl. 52 den.
1657–1658	175 fl. 3 den.	48 fl. 79 den.	30 fl. 50 den.	185 fl. 54 ½ den.
1664–1665	244 fl. 6 ½ den.	60 fl. 98 den.	21 fl. 67 den.	196 fl. 15 ½ den.
1677–1678	218 fl. 13 ½ den.	47 fl. 37 den.	22 fl. 25 den.	213 fl. 59 den.
1679–1680	200 fl. 95 den.	40 fl. 22 den.	20 fl. 35 den.	199 fl. 96 ¼ den.
1682–1683	186 fl. 81 den.	47 fl. 99 den.	19 fl. 45 den.	200 fl. 8 ½ den.
1686–1687	364 fl. 20 den.	73 fl. 19 den.	22 fl. 30 den.	635 fl. 99 den.
1687–1688	325 fl. 31 ¼ den.	84 fl. 72 ½ den.	21 fl. 10 den.	303 fl. 82 ¼ den.
1690–1691	268 fl. 81 den.	60 fl. 35 den.	23 fl. 80 den.	268 fl. 76 ½ den.
1696–1697	319 fl. 95 den.	82 fl. 51 ½ den.	27 fl. 63 den.	208 fl. 46 ½ den.
1698–1699	465 fl. 2 den.	68 fl. 89 den.	27 fl. 79 den.	386 fl. 75 den.
1701–1702	648 fl. 64 den.	61 fl. 52 den.	27 fl. 68 den.	573 fl. 78 den.

Na základe dochovaných účtov možno celkovo konštatovať, že peňažné hospodárenie špitála bolo v priemere vyrovnané s menšími reštanciami v rokoch 1657–1658 a 1682–1683. Extrém predstavuje účtovný rok 1686–1687, kedy prevýšili výdavky príjmy o takmer 272 fl., pod čo sa však podpísal požiar špitála z marca roku 1686 a tomu zodpovedajúce investície do opráv.

Zmienky z mestských kníh poukazujú na to, že špitálska pokladnica disponovala vždy istými finančnými prostriedkami, ktoré sa používali na poskytovanie pôžičiek. V roku 1592 dlhoval tak špitálu Vavrinec Kohutth 150 fl. a už v roku 1584 od neho kúpil špitálsky úradník Ján Wlach za 37 fl. pohľadávku 70 fl., ktoré mu dlhoval holíčsky kňaz Ján Petkowitth.[119] Obdobne to bolo aj v prvej polovici 17. storočia, keď si peniaze vypožičalo mesto. V roku 1613 sumu 50 fl. na vyplatenie úrokov Pálffyovcom z pôžičky 1000 fl.[120] a v roku 1617 požičal rovnakú sumu mestskému pokladníkovi – komorášovi na dobu jedného roka úradník Ján Dub.[121]

[118] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Instructiones et iuramenta 1642–1832, fasc. Inštrukcie špitálskym úradníkom 1695.

[119] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Protocolum empt. et vendit. domorum 1572–1613, č. 8, fol. 671r, 655r–655v.

[120] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1611–1624, č. 3 (staré č. 22), fol. 87v–88r.

[121] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1611–1624, č. 3 (staré č. 22), fol. 273r.

Starostlivosť o chudobných

Vlastná starostlivosť o chudobných už od vzniku špitálov spočívala hlavne v zabezpečení bývania, ošatenia a stravy. Inak tomu nebolo ani v 17. storočí. Podľa inštrukcie z roku 1695 bolo v špitáli 12 žobrákov, o ktorých sa starala *hospodyň* s dievkou a pastierovi bol zverený dobytok.[122] Kúdelné a konopné plátno na odev a posteľné plachty vydával žobrákom špitálsky úradník, od roku 1702 v spolupráci s hospodyňou.[123] Šaty zrejme zhotovoval niektorý krajčírsky majster v meste, v roku 1699 sa mu totiž vyplatilo za 7 sukní pre žobráčky spolu 1 fl. 75 den.[124] Obuv dostávali žobráci v špitáli každoročne novú a v prípade potreby sa im kupovali aj kožuchy. V súpise výdavkov na obuv a kožuchy z účtovného roku 1657–1658 sa výnimočne uvádza menovite celé osadenstvo, ktorému sa kúpili nové *boty* za nasledovné sumy peňazí: *Martinowi* – 1 fl. 15 den., *Kadlczowi* – 1 fl. 15 den., *Pawlowi* – 1 fl. 15 den., *Kalasskowÿ* – 70 den., *Kowalkowskÿ* – 70 den., *Mandie* – 70 den., *Studikasscze* – 70 den., *Klÿssscze* – 70 den., *Starÿ barborže* – 70 den., *dorotie* – 70 den. a kožuchy *Kalasskowÿ* – 3 fl. 50 den., *Klÿssscze* – 3 fl. 50 den., a *Kadlczowÿ* – 2 fl. 40 den.[125]

Hoci strava bola do značnej miery jednotvárna, bola výdatná. Pozostávala z ražného chleba, pričom týždenne sa ho na jedného žobráka upieklo z ½ štvrťky merice (asi 7,5 holby).[126] Varené mäso po ½ funte dostával každý žobrák vždy v nedeľu, utorok a štvrtok, v pondelok mal kapustu so slaninou, v stredu prosnú kašu omastenú maslom a v sobotu omastené slíže s tvarohom. Piatok bol pôstny deň, a tak namiesto jedla dostávali peniaze, za ktoré si mohli kúpiť, čo chceli.[127] Ak bol nedostatok kapusty, ako sa to stalo v roku 1679, od 31. júla do 9. októbra jedli žobráci namiesto nej prosnú kašu[128] a na jeseň 1664 bola kapusta nahradená šošovicou.[129]

Mäso sa kupovalo na trhu alebo v jatkách, ale ak ho bolo málo, dávala sa žobrákom zo zásob špitála údená plecovina alebo rebrá. V pôste bolo mäso nahradené haringami, rovnako sa nepoužívalo ani maslo, ale konopný olej, ktorým sa dochucovali tradičné pôstne jedlá: kapusta, kyselica a syrová polievka. Ak sa vyskytol pôst mimo 40-dňového obdobia pred Veľkou nocou, dostávali žobráci slíže, v roku 1677 to bolo 9. augusta na sv. Vavrinca, 23. augusta na sv. Bartolomeja, 20. septembra na sv. Matúša a 29. novembra na sv. Ondreja.[130]

Na veľké kresťanské sviatky počas roka, na Zoslanie Ducha svätého, Božie narodenie, Veľkonočnú nedeľu, sv. Alžbetu ako hodový deň a na koniec fašiangov dostávali

---

[122] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Instructiones et iuramenta 1642–1832, fasc. Inštrukcie špitálskym úradníkom 1695.

[123] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Instructiones et iuramenta 1642–1832, fasc. Inštrukcie špitálskym úradníkom 1695.

[124] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1698–1699.

[125] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1657–1658.

[126] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1677–1678 a 1690–1691.

[127] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Instructiones et iuramenta 1642–1832, fasc. Inštrukcie špitálskym úradníkom 1695.

[128] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1679–1680.

[129] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1664–1665.

[130] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1677–1678.

žobráci dvojitú dávku mäsa, z neho sa polovica uvarila a druhá upiekla, zrejme na korení a šafrane. Navyše ešte dostávali aj držky s prosnou kašou. Na Štedrý deň a Veľký piatok sa ako jedlo pripravovali kapry na korení a šafrane a jedávali sa zrejme aj na sv. Alžbetu, ako to dokladá zmienka z roku 1677.[131]

Na už uvedené tri sviatky a sv. Alžbetu sa piekli žobrákom koláče – tvarohové vdolky a počas fašiangov tradične v dvoch termínoch sa na sadle vysmážali šišky a koblihy. Pri týchto príležitostiach dostávali žobráci a špitálska čeľaď aj víno, vždy po žajdlíku.[132] Na Ducha svätého a v nasledujúci pondelok a utorok, na Vianoce od Štedrého večera po štyri dni do sviatku sv. Jána apoštola, vo fašiangovom období pri vysmážaní šišiek a v utorok pred Popolcovou stredou, na Veľkú noc na Veľký piatok, Veľkonočnú nedeľu, pondelok a utorok a na sv. Alžbetu dostal každý po jednej holbe.[133] Víno okrem toho dostávali aj na iné sviatky, ale len tí žobráci, ktorí išli pri omši na prijímanie. Vo fašiangovom období sa tradične zabíjali špitálske bravy, takže sa konzumovali zabíjačkové špeciality. Z nich sa v rokoch 1683 a 1688 spomínajú krvavničky.[134] Zároveň dostávali pri tejto príležitosti žobráci s čeľaďou po žajdlíku vína.[135]

Obrázok č. 4 – *Pohľad na Štíbor od Zeleného mosta z prvej polovice 20. storočia.* Zdroj: Archív Záhorského múzea v Skalici – pohľadnice.

[131] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1677–1678.

[132] Žajdlík – ½ holby, cca 0,417 l.

[133] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1657–1658, 1664–1665 a 1677–1678.

[134] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účty z rokov 1682–1683 a 1688–1689.

[135] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1679–1680.

Na Veľkonočnú nedeľu sa aj pre žobrákov nechávali posvätiť dva kusy plecoviny a v roku 1691 sa spomínajú i vajíčka.[136]

Z ďalších potravín, ktoré sa používali pri varení, sa spomína zelenina, cibuľa, mrkva, petržlen, hrach, cesnak a v roku 1698 aj varené slivky.[137]

Zdravotná starostlivosť bola v tomto období minimálna, na čo poukazujú i veľmi kusé správy. Z druhej polovice 17. storočia sa tak v účtovnom roku 1677–1678 spomína slepačia polievka varená pre chorých žobrákov[138] a v roku 1698–1699 mastenie tiel žobrákov bravčovou masťou, kúpa flastru za 60 den. v lekárni pre Ondreja Widasicza a za púšťanie žilou sa miestnemu kúpeľníkovi zaplatilo 10. den.[139]

Záver

Predpoklady pre dobré fungovanie skalického mestského špitála boli položené už pri jeho založení v prvej polovici 15. storočia donáciou pomerne rozsiahlych majetkov a určením základnej organizačnej štruktúry. Vydržiavanie 12 chudobných primárne spočívalo v zabezpečení bývania, stravy a ošatenia.

Toto zameranie sa nezmenilo ani v priebehu 16. – 17. storočia. Správa špitála sa síce zredukovala len na jedného úradníka, kvalitné hospodárske zabezpečenie jednou poddanskou dedinou a vlastnými poľami, lúkami a vinohradmi tvorilo základ vyváženého hospodárenia, čo sa prejavovalo aj v starostlivosti o žobrákov. Tí, zdá sa, nemali podľa dochovaných materiálov prakticky žiadne povinnosti, azda hlavne modliť sa za donátorov, mesto a ďalších dobrodincov. O svedomitom spravovaní špitála, ako i neustálej potrebe takejto ustanovizne v Skalici svedčí aj jej kontinuita, keď Štíbor prežil zánik feudalizmu, rozpad Rakúsko-Uhorska v roku 1918, hoci v tomto čase fungovala v Skalici už aj nemocnica milosrdných bratov. Postupne sa špitál stal v rámci mesta inštitúciou s dlhou tradíciou, ktorá sa v priebehu doby v istom zmysle modifikovala, a zároveň vplývala i na život mestského spoločenstva. Jedným z takýchto vplyvov bolo napríklad obetovanie prvotín začiatkom 20. storočia, v roku 1905 počas otvárania spolkového domu Katolíckeho kruhu. Pri slávnostnom obede bolo stanovené *„abi bylo pri tom objede zdarma 12 chudobných pohostenich a sice 6 mužských a 6 ženských.“*[140] Špitál funguje dodnes, hoci nie už ako ustanovizeň pre 12 žobrákov, ale ako mestské centrum sociálnych služieb pod tradičným názvom Štíbor.

---

[136] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1690–1691.

[137] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1698–1699.

[138] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1677–1678.

[139] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes Xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1698–1699.

[140] Slovenský národný archív, osobný fond Pavol Blaho (1883–1927), Zápisnica Katolíckeho kruhu z 3. septembra 1905. Za informáciu ďakujem PhDr. Márii Zajíčkovej.

Príloha č. 1 – *Inventár špitála a špitálskeho mlyna z roku 1631*[141]

Inventarium Hospitalis Zakolczen(*sis*) pro Egr(*egio*) D(*omi*)no ‖ Stephano Baychy resignante D(*omi*)no Joanne Rokitaÿ ‖ In P(*rae*)sentia Inclytj Senatus Zakolcen(*sis*) die 8. May A(*nno*) 1631.

Rohaty dobytek
yakzto Kraw dognych ..... N. 6.
Yalowicze trogleta na Otelenj ..... N. 1.
Yalowicze dwuglete ..... N. 4.
Yunecz Troglety ..... N. 1.
Jalowicze lonska ..... N. 1.
Byky dwa Stary a lonsky ..... N. 2.
Yalowicze letogssj ..... N. 1.
Juneczek letogssj ..... N. 1.

Drobny dobytek
Starych Swinj ..... N. 24.
Brawy dwogletj ..... N. 3.
Kanczy ..... N. 4.
Swonj rocznich ..... N. 9.

In Spizerna
Slanin Poltu ..... N. 6.
Plecz ..... N. 9.
Pozebržj ..... N. 4.
Sadlo czele ..... 1.

In Granario
Triticj Mett. ..... N. 10.
Hordej Mett ..... N. 4.
Avenae Mett ..... N. 21
Kasse Prosneg
Puldruhey Sstwrtj ..... No. 1/4/8
Semencze Mett ..... N. 3 ½

In Cellario Vinj
1 Vas ..... Ur. 10 ½
2 Vas ..... Ur. 11.
3 Vas Rubrj ..... Ur. 10 ½
4 Vas ..... Ur. 5
5 Vas ..... Ur. 1.
Prazdne Beczky winne ..... N 4 ½
SyPaczy Beczka ..... N 1.
Ite(*m*) Trziwiederka SyPaczj gedna
Solnich Beczicz Pro SyPanj Sedm.
Syrna Beczicza gedna

Trzeczaffj nowe dwa.
Putny dwie a gedna Putenka
Zele gedno wiedro
Beczicza Pro Zele wieder Piet
Beczicza Pro Kassu gedna

W Preshauzj
Welka Kad gedna
Pres geden

In Capella S. Elizabethae
Dwie Antipendia
Velum supra Altare unu(*m*)
Strapcze Zlatte hedbawne
na Antipendiu(*m*).
Masla holby ..... N. 3.
Zytneg Muky ..... Mett. ½.

Gallinae
Slepek Starych ..... N. 24
Kohuty ..... N. 2
Kurzat malych
ktere se mnj lehnau ..... N. 30.

Syra
Syra stareho ffuntu Piet
Tiskankÿ Styry

Klubka
Klubek konopnych ..... N. 68.
Klubek kaudelnych ..... N. 60.
Konopy Maternych Pul Sedme Kopy.

W Swietniczy
Stolyczek male legaczke ..... N. 2.
Stol ..... N. 1.
Mierzicze gedna
czep walny ke mlegnu geden
Miechu Piet.
Plachta konopna Pro mrtwe tielo gedna

[141] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1679–1680.

w Kuchinj
Beczky troge gedny Pekaczy druhe male.
Syto nowe gedno
Skrzin geden drzewienny hruby
Struhadlo Plechowe nowe gedno
Zuffan Zelezny geden
Prowazu nowych na krawy deset
w komorze.

Actum Zakolcae in domo Hospitalis ut supra.

Inventarium in Mola Hospitalis pro Egr(*egio*) D(*omi*)no Stephano Baychj ‖ Provisore eiusdem hospitalis resignante D(*omi*)no Joanne Rokita ‖ idem provisoratus officiu(*m*) Praesen(tia) Gen(*ero*)sis Pruden(*tibus*) et Circ(*umspec*)tis ‖ D(*omi*)nis utpote Elia Pergero pro tunc Consule, Geor(*gio*) Brozovit, Geor(*gio*) ‖ Turoczj, Joannes Batrna, et Geor(*gio*) Pogranj die 13. Maÿ A(*nn*)o 1631.

Primo Nassla se cztwero Slazenj
Zerussenj dostatky gak nize
Pozna ‖ menana g(*es*)t.
To g(*es*)t walnych Zeleznych czepu
nachazj se osm N. 8.
Ite(*m*) Wrzetena Zelezna cztiry
Zderzj Zeleznych Patnaste.
Mnessi Zderzj osm
Osskrdj Sstirzy
Peprzjcze cztyry
Panwicze cztyry.
Kameny Mlynskych Piet.
Zessle Kamenne trzj
Ztiech Kameny geden g(*es*)t roztrhnauty
na nie(*m*) obrucz Zelezna gedna.
Paleczne Kola dobre trzj
Paleczne Kolo Zessle gedno
Wodne kola dobre cztyry N. 4.
Truhly Muczne dobre trzj
Wetcha truhla muczna gedna
Kosse nowe trzj
Wetchj Koss geden.
Sochor Zelezny geden
Pytlyku Piet
Zeybry dwa
Truhla kasna gedna
Sskopky dwa; male nowe dwa
Male wietczj dwa
Mirka gedna
Sskrich nowy geden
w swietniczy stul
w swietniczy skla nowe dwie
Frumentum
Odwedeno tempore Inventationis Zita
Trit. Mett. 1.
Sil. Mett. 1.

Príloha č. 2 – *Inventár špitála z rou 1698*[142]

SPitalske Documen. ‖ Jana Ssilhaczka ‖ 1698 1699 celoroczne.

Anno 1698. dje 1 Maÿ peracta est Inventa‖tio rerum in Xenodochio Ci(*vi*)t(*a*)tis existentium ‖ praesentibus Gener(*oso*) D(*omi*)no Joanne Pograny ‖ Iudice primario. D(*omi*)no Georgio Polonÿ Magi‖stro Civiu(*m*), Joanne Jedliczka Magistro Mon‖tium D. Wolffgango Jankovicz Ci(*vi*)t(*a*)tis Notario ‖ et Michaele Ugroczi Tribuno plebis per ‖ Petrum Khynus Joann(*em*) Szilhaczek pro tunc ‖ tem(*pore*) Provisori resignan(*te*) ordine et modo sequenti

Przednie Dobitka howezyho No. Dobitka S. V. Ussipaneho

Bik stary 1
Kraw dognich wytelenych 6
Krawa dogny Jaluwkem 1
Prwotelky o Koncy Fassanku wtom
to Roce wytelene 2
Jalowicze stir lete 2
Jaluwca dwu lete 1
Junec 1
Prisadnych letogssich Jaluwčat 3
Lonegssi Kanec 1
Stara 1
Stara oprassena strema Prasati 1
Stare brawky 2
Pržisadnich Lonegssich 10
a od gedney stare swine Prasatka 3

Slanin Poltu ..... 6 a kus
Plec 13
Požebrzj 6
Sadla Peczenek 1
Sadla Stareho Kus

Zele Kwasseneho ..... Ur. 5
Trnek warzenych ..... ¼
Semenca ..... M. 1 ¾
Sudek ..... No. 1

Meryce ..... No. 2
gedna znich Kowana a druha SProsta

Pystoly Pary ..... No. 2
Karabyn ..... No. 1
Lodingj ..... No. 1
Pantalyr ..... No. 1
Sedlo z Pusskatoky ..... No. 1

Kotly ..... No. 2
geden na Nožickach a druhy w Kamnech
Petitek winnich prazdnych ..... No. 2
Beczek Sypacich ..... No. 10
Sedmitka zezelym ..... No. 1
Sypacych Petitek y zelnyma ..... No. 10
Kadečky ..... No. 3
Stwrt Rowna ..... No. 1
Stwrt wrssita ..... No. 1
Lopatky wegacy ..... No. 2
Ricice zle ..... No. 2
desky ..... No. 2
Mniechuw ..... No. 10
Konopy hlawatich Fury dwě
Instructi wedlewa Ktereg sa ma sprawowat
a rzidit ..... No. 1

Extradat(*um*) Per Wolffgan(*um*)
Jankovich Iur(*atum*) Ci(*vi*)t(*a*)tis Sza
kolczen(*sis*) Notar(*ium*) mp.

[142] ŠABA, pobočka Skalica, f. MG Skalica, šk. Rationes xenodochiales 1647–1741, účet z rokov 1698–1699.

Chudobinec v Seredi

Hildegarda Pokreis

Stredoveké vnímanie chudoby vychádzalo najmä z výkladu Svätého písma. Milosrdenstvo, vyjadrované almužnami a milodarmi, malo počas celého stredoveku masový charakter. Stredoveká charita rozdeľovala naturálie a peniaze podľa možností darcov (cirkevné inštitúcie, svetskí dobrodinci). V mestečkách už od 13. storočia postupne vznikali rôzne sociálno-zdravotnícke zariadenia, tzv. xenodóchiá, špitály, chudobince. Znamenali azyl a stravu, prípadne aj ubytovanie pre chorých, chudobných, starcov, siroty i pocestných. Ich neodmysliteľnou súčasťou bola starostlivosť o duchovnú spásu nielen obyvateľov špitálu, ale aj dobrodincov a zakladateľov. Tejto oblasti sa venovala veľká pozornosť. Rozoznávame dva druhy týchto zariadení – tie, ktoré zakladali cirkevné rády zameriavajúce sa na charitatívnu činnosť, ako napr. johaniti alebo antoniti, a tie, ktoré zakladali fyzické osoby, ako príslušníci šľachty, resp. mešťania. Pri druhej skupine treba brať do úvahy aj vplyv majoritnej kresťanskej morálky, ktorá sľubovala, že skrz milosrdenstvo je možné získať spásu na druhom svete. Preto je logické, že vo väčšine prípadov tieto zariadenia spravovala katolícka cirkev.

V priebehu stáročí sa celkový pohľad na chudobných radikálne zmenil. Už v 17. storočí sme svedkami rastúcej nevôle verejnosti proti žobrákom. Opatrenia vydávané v Habsburskej monarchii logicky ovplyvňovali postoj verejnosti k problematike všeobecnej chudoby a vôbec chudobných, ktorých považovali za potenciálne kriminálne živly. Objavujú sa prvé predpisy o žobraní, ktoré síce nabádali obyvateľov ku kresťanskej dobročinnosti, ale zároveň obsahovali klauzuly o opatrnosti voči predstieranej chudobe. Žobranie bolo povolené iba „domácim" práceschopným chudákom, ostatní mali byť odsunutí do domovskej obce. Mária Terézia v roku 1775 vydala nariadenie o umiestnení žobrajúcich chudobných do špeciálneho prevýchovného zariadenia, tzv. robotárne. Z tohto obdobia pochádzajú aj prvé súpisy žobrákov v mestách. Ostatné žobranie bolo zakázané.

Chudobince na území bývalého tzv. veľkého galantského okresu boli pomerne časté, nájdeme ich napr. v Seredi, vo Veľkých Úľanoch, v Pustých Úľanoch, Galante, Matúškove, Senci, Šali a Čiernom Brode.

Sereď

Išpitu alebo lazaret v Seredi zriadila grófka Katarína Tökölyová v roku 1680[1] spolu s manželom Františkom Esterházim na svoje náklady (180 zlatých). Grófka Katarína Tökölyová pochádzala zo šľachtickej rodiny. Rodina Tökölyová získala rodinný erb a šľachtický titul vďaka Sebastianovi Tökölymu v roku 1572. Katarína Tököly Késmárki bola dcérou grófa Štefana II. Tökölyho (narodil sa 5. februára 1623), hlavného župana Oravskej župy. Štefan II. Tököly získal hodnosť grófa v roku 1654. Bol dvakrát ženatý, narodili sa mu dvaja chlapci (Adam, Štefan III.) a tri dievčatá (Katarína, Mária a Eva.) Katarína sa narodila 18. apríla 1655. Už samotná postava Kataríny Tökölyovej je zaujímavá. Bola trikrát vydatá, dvakrát ovdovela. Ako 15-ročná sa vydala za grófa Františka Esterháziho z Galanty. Z tohto manželstva sa narodili aj deti. Gróf František Esterházi zomrel v roku 1683. Po jeho smrti sa vydala za grófa Maxa Jörgera (zomrel

[1] KLOBUČNÍK, Miroslav. *Farská obec v období rekatolizácie na národnostne zmiešanom území.* Trnava: Dobrá kniha, 2004, s. 98.

v roku 1698) a ešte v ten istý rok sa vydala do tretice za Jakuba Jána Löwenbergera.[2] Po prvom manželovi spravovala aj esterháziovský majetok a spolu s ním založila i lazaret v Seredi.

Katarína chudobinec zabezpečila kapitálovou sumou 500 zlatých, darovala mu trojštvrtinovú sedliacku usadlosť s poľami, ktoré obrábal farár. Samotná budova chudobinca bola postavená na pozemkoch troch želiarskych usadlostí, ku ktorým patrili aj polia a lúka. V sereďskom chudobinci mali nájsť prístrešok bedári – šesť mužov a šesť žien. Gróf Esterházi zvykol rozdávať obyvateľom chudobinca ročne jednu zlatku a mericu obilia.[3] V roku 1698 Katarína Tökölyová, už ako manželka Jakuba Jána Löwenbergera, si dala budovu chudobinca v Seredi znova postaviť. Podľa pravidiel chudobinca tam mohlo bývať 12 žobrákov, šesť mužov a šesť žien.

Obyvatelia chudobinca v Seredi boli bedári. Nezáležalo na tom, či už boli krívajúci, slepí, ochrnutí alebo prestarnutí. Jedinou podmienkou bolo zveľaďovanie Boha dňom i nocou a dobré správanie, zároveň mali byť vďační za vykonané dobré skutky zakladateľky, ktorá svojho patróna, sv. Jána Krstiteľa, vyhlásila aj za patróna chudobinca. Aby obyvatelia chudobinca mali pokojný život, aby im nikto neubližoval a nemohol na nich páchať žiadnu krivdu, bola určená jedna poctivá osoba šľachetných mravov z radov bedárov za tzv. inšpektora chudobinca. Na činnosť chudobinca podľa želania zakladateľky mal dozerať aj zemepán.

Každodenný život v sereďskom chudobinci bol zhrnutý do 20 tzv. regulí, ktoré uviedla v stanovách nového chudobinca Katarína Tökölyová v roku 1698.[4] Súčasťou stanov je prísaha osoby zodpovednej za prerozdelenie milodarov a prísaha žobráckeho richtára z roku 1780. Tzv. inšpektor chudobinca mal mnohé povinnosti. Zodpovedal nielen za pokojné spolunažívanie obyvateľov zariadenia, ale zároveň mal zabrániť aj tomu, aby sa tam nikto nemohol svojvoľne nasťahovať. Inšpektor bol povinný ohlásiť prípadné zmeny v stave obyvateľov zemepánovi. Každého uchádzača mal najprv dôkladne preveriť, či sa teší dobrej povesti, alebo nie, či si zaslúži, aby získal miesto medzi žobrákmi. V lazarete platil všeobecný zákaz príležitostného ubytovania tulákov, alkoholikov, neužitočných rozprávačov – fabulistov a heretikov, teda tých, ktorí nežili v súlade s Božími zákonmi. Stanovený počet obyvateľov – 12 žobráci – mal byť za každých okolností vždy zachovaný. Na ďalšom stupienku hierarchie bedárov stál richtár. Richtár po zložení prísahy do rúk inšpektora mal za úlohu spravodlivo riešiť vzniknuté spory medzi obyvateľmi chudobinca, mal im dohovárať a urovnávať hádky. Voľba richtára sa konala na nový rok alebo v priebehu nasledujúceho týždňa, odstupujúci richtár bol povinný pohostiť novozvoleného richtára pintou vína (1,6968 l) a aj ostatní mali pridať jeden pohár vína. Obyvatelia chudobinca si nemohli zvoliť richtára bez vedomia inšpektora, ale svoj hlas mohli odovzdať slobodne hociktorému druhovi. Inšpektor potom osobne odovzdával v prítomnosti ostatných bedárov novému richtárovi richtársku palicu ako symbol funkcie. Richtár mal dohliadať na prítomnosť obyvateľov chudobinca na nedeľňajších alebo iných sviatočných bohoslužbách. Okrem toho ráno a večer sa museli doma modliť. Ak niektorý zo žobrákov túto povinnosť zanedbával, tak ho richtár potrestal pokutou vo výške 24 peniazov a súčasne mu odobral jeho čiastku z vyzbieraných milodarov. Ak sa previnil sám richtár, bola mu vymeraná dvojnásobná výš-

[2] NAGY, Iván. *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal.* Pest, 1865, 11. zv., s. 287.

[3] KLOBUČNÍK, ref. 1, s. 98.

[4] Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa (ďalej len ŠABA, pobočka Šaľa), f. Notársky úrad v Seredi, šk. 48.

ka trestu. Tie isté pravidlá sa vzťahovali aj na richtárove iné prehrešky. Čo sa týkalo rozdeľovania peňazí a milodarov medzi obyvateľov chudobinca, richtár mal zo všetkého dostať o jednu čiastku viac.

Obyvatelia chudobinca mali jeden spoločný znak – každý z nich povinne nosil na verejnosti ruženec zavesený na opasku. Vo všedné dni sa modlili raz alebo dvakrát k sv. Panne Márii, v stredu a v sobotu sa modlilo za šťastný a spásonosný život zakladateľky Kataríny Tökölyovej, ktorá presne uvádzala aj to, kedy a aké modlitby sa majú odriekavať. Počas modlitieb si modliaci mali kľaknúť na zem. Raz do týždňa sa modlilo aj za inšpektora chudobinca a za ostatných dobrodincov, ktorí im poskytovali stravu a milodary. Sobota bola vyhradená cirkevným službám. Obyvatelia chudobinca sa pravidelne každú sobotu pred obedom modlili v kaplnke pri šintavskom hrade za zakladateľku, za majiteľov Šintavského panstva a za dobrodincov. Richtár sa mal postarať aj o to, aby po obede obyvatelia chudobinca pozametali dlážku sereďského kostola a pred každými sviatkami dôkladne vyupratovali celý kostol. Ak richtár zanedbal niektorú z týchto povinností, stihol ho peňažný trest vo výške 12 peniazov. Richtár mal byť príkladom pre žobrákov aj pri svätej spovedi. Spovedalo sa na Veľkú noc, na Turíce a na Vianoce. Na sviatok Nanebovzatie Panny Márie sa tiež mali vyspovedať a pomodliť sa z úprimného srdca za živých a mŕtvych. V tento sviatok mohli prijímať potravu iba raz za deň, iné pôsty mal richtár oznámiť tri dni dopredu. Ak sa niektorý z obyvateľov odmietol podrobiť regulám chudobinca, tak ho najprv potrestali a nepridelili mu ani čiastku z milodarov. Ak sa však nepolepšil, tak ho vylúčili z chudobinca a musel ho opustiť.

Ak sa niekto chcel stať obyvateľom chudobinca, tak bol povinný prichystať pre ostatných obyvateľov dobrý obed, ktorý pozostával zo štyroch mís. K jednotlivým chodom mal podávať primerané množstvo chleba a 12 holieb vína. Ak by sa mu však uvedené množstvo jedál nepodarilo zabezpečiť, mohol zložiť do rúk richtára jeden toliar. Z tohto toliara potom richtár prichystal obed zvaný *Társpohár* (Pohár druhov), ale dovtedy, kým nevyhovel regulám, neprideľovali mu z milodarov nič.

Treba poznamenať, že richtár nemohol do chudobinca prijímať hocikoho len tak svojvoľne. Bezdomovcom síce mohol poskytnúť príležitostný nocľah (najviac na tri dni), ale len po predchádzajúcom dôkladnom rozhovore s ním.

Podľa vôle zakladateľky sa každý richtár mal usilovať o zveľaďovanie spoločného majetku chudobinca, dbať o blahobyt jeho obyvateľov, o dobrý stav budovy. Mal zaobstarať potrebné zariadenia alebo veci prospešné pre chudobinec, ale tak, aby tieto prostriedky nastupujúci richtár nemohol premrhať. Preto každý richtár mal zapisovať podľa dátumu do knihy chudobinca tie majetky, ktoré získal pre spoločnú vec, aby neupadli do zabudnutia. Po uplynutí jedného roka, keď nastupoval nový richtár, sa urobilo vyúčtovanie. Ak sa zistilo, že richtár premrhal nejaké financie alebo iné majetky, tieto musel nahradiť zo svojho.

Ak niektorý z obyvateľov chudobinca zomrel (pretože každý máme dlh v tomto smere) a ak mal čo i len najmenší majetok, tak ten pripadol chudobincu. Ak zomrel majetnejší obyvateľ, ktorý nemal rodinu, tak tiež všetko malo ostať chudobincu. Inšpektor hneď po smrti mal zaistiť všetok majetok nebohého a na základe zoznamu ho odovzdal richtárovi. V prípade, ak by sa niektorí z príbuzných pýtali na dedičstvo po nebohom, tak inšpektor a zemepán mali zastupovať záujmy chudobinca.

Nielen richtár, ale aj obyvatelia chudobinca mali tiež podľa základných pravidiel prispievať k zveľaďovaniu spoločného majetku. Jedného z obyvateľov chudobinca, tzv. prokurátora – teda žobráka – preto pravidelne posielali po žobraní. Súčasťou jeho vybavenia bola zamknutá plechová nádobka, do ktorej sa vhadzovali peňažné milodary. Kľúč

od tejto nádobky mal inšpektor. Funkciu prokurátora mala zastávať usilovná, spoľahlivá a triezva osoba. Prokurátorovi patrila jedna tretina z vyžobraných peňazí, ostatné dve tretiny slúžili na údržbu budovy chudobinca alebo boli prerozdelené. Richtár dostával o polovicu viac ako ostatní obyvatelia chudobinca. Ak ostatní dostali jeden peniaz, tak richtár mal dostať dva, atď.

Z roku 1879 poznáme aj mená žobrákov, ktorých si vytipovali otcovia mestečka. Bolo ich 13, z toho 6 mužov a 7 žien.[5] Žiaľ, archívne pramene neprezrádzajú, či menovaní aj v skutočnosti bývali v chudobinci. Súpis žobrákov bol uskutočnený na základe župného nariadenia o žobraní z roku 1879. Za žobráckeho richtára bol vymenovaný Jozef Beranek, ktorého poučili o jeho povinnostiach a právach. V danom období v Seredi už existovala aj druhá silná náboženská obec, a to izraelitská. Z izraelitov predstavitelia mestečka nikoho neoznačili za žobráka, pretože chudobných naďalej podporovala židovská náboženská obec. Mestečko napriek tomu určilo Michala Prokopecza ako zodpovednú osobu za činnosť žobráckeho richtára.[6]

Starostlivosť o bezdomovcov pripadla domovskej obci aj po roku 1918 a znamenala pre ňu dosť veľkú záťaž. Práve domovská obec bola povinná poskytnúť všeobecnú starostlivosť osobám, ktoré si nemohli zaopatriť základné prostriedky na výživu ani vlastnou prácou, ani od príbuzných, a preto samotná ich existencia bola ohrozená. Po roku 1918 bezdomovcov, ktorí sa nemohli preukázať domovským právom, podľa zákonných úprav pridelili niektorej obci a pokladali ich za jej príslušníkov až do tej doby, kým sa nezistila ich domovská príslušnosť. V rokoch 1932–1950 opatrovali obyvateľov rehoľné sestry.[7]

Chudobinec v Seredi fungoval ešte aj po druhej svetovej vojne. Až do 28. 8. 1950 bol financovaný zo základiny rímsko-katolíckeho farského úradu v Seredi, ktorý mal na tento účel k dispozícii 44 uhorských honov poľa. Tento majetok bol 5. 11. 1950 odovzdaný do užívania JRD. Od tejto doby bola činnosť starobinca financovaná z finančného zostatku tohto majetku. Po odchode rádových sestier z ústavu sa o obyvateľov nikto nestaral. Stravu pripravovala mimo priestorov chudobinca súkromná osoba, ktorú týmto poverila ešte cirkev. V roku 1951 sa z podnetu referátu pre veci cirkevné ONV Sereď uskutočnila prehliadka celej budovy, jej vnútorného zariadenia a hospodárskych záležitostí. Starobinec sa nachádzal na námestí hlavnej ulice a v roku 1951 mal deväť obyvateľov. Počas prehliadky sa zistilo, že kapacita starobinca sv. Anny v Seredi bola určená pre najviac 15 osôb. Budova už vtedy bola podľa zápisnice vo veľmi zanedbanom stave. Bolo v nej 7 miestností, z toho 5 spální pre 3 až 6 osôb o rozmeroch 5×6 m, 5×3 m a 3×8 m, jedna kuchyňa a jedna komora. Počet obyvateľov sa priebežne menil, ku koncu roka 1951 tu žilo len sedem starcov, ktorí mali vlastné zdroje príjmov (starobná podpora, invalidný dôchodok a podpora príbuzných). Podľa hlásenia hygienické podmienky obyvateľov boli neúnosné, budovu zamoril hmyz, hlavne ploštice. Zariadenie starobinca bolo tiež nevyhovujúce. Chýbala kuchárka a ošetrujúci personál. Výhodná poloha starobinca na hlavnom námestí tesne vedľa rímskokatolíckej školy sa nakoniec ukázala byť nebezpečnou. Napriek alarmujúcemu stavu budovy bol daný návrh na jej adaptáciu na priemyselný „útulok", pretože ich bolo v Seredi nedostatok.[8]

---

[5] Jozef Beranek, nevidiaci Štefan Fitus, ktorého sprevádzala manželka Anna Fitusová, Michal Szabo, Jozef Mikulík, tiež nevidiaci v sprievode manželky Anny, Štefan Bánóczki, Jozef Basovsszki, Eva Kardoska, Mária Páleníková, Anna Kovácsová, Anna Malanová, Františka Kovátsová.

[6] ŠABA, pobočka Šaľa, f. Notársky úrad v Seredi, Zápisnice obecného zastupiteľstva z 23. marca 1879, šk. 1.

[7] OLEJÁR, Štefan. Zdravotníctvo a sociálna starostlivosť. In VRABCOVÁ, Eva – PETROVIČ, Rastislav. *Sereď - dejiny mesta*. Mesto Sereď, 2002, s. 296–297.

[8] ŠABA, pobočka Šaľa, f. Okresný národný výbor v Seredi, spis č. 448.3/1951, šk. 63.

V Seredi sa nachádzal ešte jeden chudobinec, ktorý poskytoval starostlivosť chudobným Židom. Budovu postavila miestna židovská náboženská obec pre svojich nemajetných členov v rokoch 1904–1905. Chudobinec mal pôdorys v tvare písmena L a nachádzal sa na južnej strane Kúpeľného námestia. Fasáda smerovala na ulicu, tam boli orientované izby a modlitebňa. Chudobinec zbúrali pri rozširovaní štátnej cesty.[9]

Svoj príspevok by som ukončila básňou, ktorú uviedla Katarína Tökölyová v úvodnej časti tzv. regulamentuma (v pravidlách):

Patriarcha Jakub čo uvidel vo sne
Predkladám Vám ako je to i v Písme
To je rebrík, po ktorom sa hocikto do neba môže dostať
len regulí sa musí dobre pridŕžať
a v nemravnom a pompéznom živote nezotrvávať.

[9] PETROVIČ, Rastislav. Architektúra a pamiatky. In VRABCOVÁ, Eva – PETROVIČ, Rastislav. *Sereď – dejiny mesta*. Mesto Sereď, 2002, s. 331.

Príspevok k dejinám mestského špitála vo Zvolene

Radoslav Ragač

Stredovekým dejinám mesta Zvolen bola venovaná už pomerne veľká pozornosť a dá sa povedať, že sú jedným z najlepšie a interdisciplinárne najkomplexnejšie prebádaných historických období jeho existencie. Okrem rozsiahleho historického výskumu má minimálne rovnaký význam súčasný archeologický[1] a umenovedný výskum. Zvolenskému špitálu, jednej z typických mestských inštitúcií, však bola doposiaľ venovaná len pomerne malá pozornosť. Špitál uviedol do odbornej literatúry vo svojej dodnes citovanej mestskej monografii z roku 1891 Juraj Bánik.[2]

Pramenná báza, výskumy a prehľad literatúry

Z obdobia druhej polovice 19. storočia je potrebné spomenúť citovanú prácu Juraja Bánika a tiež pramennú edíciu výňatkov zo zvolenských mestských kníh z pera kňaza Franka Víťazoslava Sasinka.[3] V polovici 20. storočia vznikajú dôležité historické práce Dobroslavy Menclovej[4] a Gejzu Balašu.[5] V 70.–80. rokoch 20. storočia sa stredovekým dejinám mesta venoval archivár Alexander Zrebený.[6] Výskumy nasledujúcich desaťročí zhrnul vo svojej kapitole o stredovekých dejinách mesta v mestskej monografii z 90. rokov 20. storočia profesor Richard Marsina, ktorý sa však Zvolenu venoval už v predchádzajúcom období.[7] Dejinám Zvolena je v poslednom období, od druhej polovice 90. rokov 20. storočia, venovaná pomerne veľká pozornosť. V poslednom desaťročí sa sformovala nová generácia archivárov, historikov a historikov umenia, ktorí sa venujú širokému spektru otázok histórie mesta od stredoveku po súčasnosť.[8] Od začiatku 90. rokov 20. storočia až dodnes prebieha vo Zvolene rozsiahly archeologický výskum Pustého Hradu a historického centra mesta, ktorý bol dlhé roky pevne spojený s osobou zosnulého archeológa Václava Hanuliaka.[9] Pred niekoľkými rokmi na námestí po etapách

---

[1] V 80. rokoch 20. storočia ide hlavne o zásadné výskumy archeologičky PhDr. Marty Mácelovej zhrnuté v mestskej monografii a v štúdii: MÁCELOVÁ, Marta. Príspevok k stredovekému osídleniu Zvolena. In *Archaeologia historica* 14, 1989, s. 171–180.

[2] BÁNIK, Juraj. *Slobodné a kráľovské mesto Zvolen. Opis historicko-topografický.* Turčiansky Svätý Martin : Kníhtlačiarsko-účastinársky spolok, 1891, s. 18, 59–60 et al.

[3] SASINEK, Franko Víťazoslav. Zólyom város számadásaiból. In *Történelmi Tár*, 1893, s. 361–368.

[4] MENCLOVÁ, Dobroslava. *Hrad Zvolen.* Bratislava : Tvar, 1954, 112 s.

[5] BALAŠA, Gejza. *Príspevok k dejinám Zvolena.* Bratislava : Osvetový ústav, 1959, 89 s.; tu je publikovaný aj provizórny prehľad obsahu zvolenského mestského archívu.

[6] ZREBENÝ, Alexander. Zo starších dejín Zvolena. In *Vlastivedný časopis,* roč. 25, 1976, č. 3, s. 114–121; ZREBENÝ, Alexander. Zvolen do roku 1526. In *Stredné Slovensko 5*, 1986, s. 59–79.

[7] Významným príspevkom k stredovekým dejinám Zvolena bola jeho prelomová štúdia z roku 1989: MARSINA, Richard. K najstarším dejinám Zvolena. In *Historický časopis,* roč. 37, 1989, č. 6, s. 793–803.

[8] Výsledky najnovších výskumov boli zhrnuté v konferenčnom zborníku *Zvolen 1243–2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií.* RAGAČOVÁ, Júlia – MALINIAK, Pavol (eds.). Zvolen : Mesto Zvolen, 2008 a pripravuje sa vydanie novej mestskej monografie.

[9] Po jeho úmrtí už niekoľko rokov úspešne pokračuje archeologický výskum hradu spojený s konzerváciou hradných ruín pod vedením archeológa Jána Beljaka, pracovníka zvolenského pracoviska Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre.

prebehol rozsiahly archeologický výskum spojený s archívno-historickým výskumom.[10] Základná časť pramennej bázy k dejinám špitála je uložená vo fonde Magistrát mesta Zvolen nachádzajúcom sa vo zvolenskej pobočke Štátneho archívu v Banskej Bystrici. Z obdobia stredoveku pochádza viacero mestských daňových a účtovných kníh, kopiár a séria listín, z obdobia novoveku viaceré účtovné knihy, kanonické vizitácie, spisový a účtovný materiál.[11] Významné archívne dokumenty k dejinám zvolenského špitála sa nachádzajú tiež v Maďarskom národnom archíve v Budapešti[12] a v Prímaskom archíve v Ostrihome, kde sú uložené kanonické vizitácie zvolenskej Rímsko-katolíckej farnosti svätej Alžbety, v Slovenskom národnom archíve[13] a tiež v diecéznom archíve Banskobystrického biskupstva, kde je okrem ďalších kanonických vizitácií uložený aj nespracovaný fragment zvolenského farského archívu.

Topografia stredovekého mesta

Stredoveký Zvolen sa rozkladal okolo severo-južnej komunikačnej osi vedúcej od návršia, kde dnes stojí gotický zámok, pod ktorým prekračovala Slatinu. Komunikácia následne severným smerom pokračovala pravidelným námestím a viedla k rieke Hron. Tam, pôvodne cez brod, neskôr dreveným mostom, opúšťala táto významná nadregionálna obchodná cesta chotár mesta, ktorého rozsah bol definovaný už v základných privilégiách mesta. Stredoveká profánna zástavba zvolenského mestského areálu sa koncentrovala vo forme pravidelných parciel okolo námestia, okolo ktorého bola vykopaná mestská priekopa s ďalším obranným prvkom – drevenou palisádou a viacerými, rovnako drevenými, mostami.[14] Stredoveká uličná čiara sa na zvolenskom námestí sčasti zachovala až do dnešných dní. O ďalšej uličnej sieti v centre mesta nemáme v stredoveku bližšie informácie, i keď sa ojedinele stretávame s označením – *platea (ulica)*. V priestore medzi severnou hranou námestia tvorenou obrannou priekopou s valom a tokom Hrona, premosteným už v stredoveku dreveným mostom, vzniklo v stredoveku pri dvojici starých stredovekých predmestských ulíc – *Altergasse* a *Hottergasse* – predmestie zvané *Hronské predmestie*.[15] Druhé predmestie pri bráne na opačnom konci mesta vzniklo zrejme až v ra-

[10] HANULIAK, Václav. *Zvolen, Námestie SNP – prikostolná časť radového pohrebiska. Výskumná správa č. 10/2006-AV-26/06*; HANULIAK, Václav. *Námestie SNP – 2. etapa rekonštrukcie historického námestia. Výskumná správa č. 9/2006-AV-25/06.*

[11] Smutnou a dodnes nevyriešenou kapitolou zvolenského archívu je rozsiahla krádež niekoľkých stredovekých zvolenských mestských privilegiálnych listín z 13. – 14. storočia a ďalších významných historických dokumentov z mestského archívu v polovici 20. storočia. Jedna zo stredovekých listín ukradnutých z mestského archívu sa objavila pred niekoľkými rokmi v súkromných rukách a informácie o nej publikoval profesor Ján Lukačka. LUKAČKA, Ján. Konfirmácie zvolenských privilégií v 13. storočí. In *Zvolen 1243–2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií.* RAGAČOVÁ, Júlia – MALINIAK, Pavol (eds.). Zvolen : Mesto Zvolen, 2008, s. 37–39.

[12] V zbierke stredovekých listín Maďarského národného archívu je uložených viacero listín pôvodne pochádzajúcich zo zvolenského mestského archívu, ktoré sa tam dostali v 19. storočí, medzi nimi aj najstaršia mestská listina z roku 1395. Ďalšie stredoveké archívne dokumenty, ktorých vydavateľom je mesto Zvolen, sa nachádzajú aj v ďalších archívnych fondoch uložených v archíve.

[13] Ide hlavne o zbierky *Topographica* a *Zbierku cechových písomností.*

[14] K mestskému opevneniu pozri: RAGAČ, Radoslav. Mestské opevnenie Zvolena do konca 16. storočia v písomných prameňoch. In *Archaeologia Historica*, 32, 2007, s. 133–137; tu je citovaná aj ďalšia relevantná literatúra.

[15] RAGAČ, Radoslav. Horné predmestie Zvolena do konca 17. storočia. In *Zvolen 1243–2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií.* RAGAČOVÁ, Júlia – MALINIAK, Pavol (eds.). Zvolen : Mesto Zvolen, 2008, s. 119–123; jedna z vidlicovo sa rozbiehajúcich ulíc (*Altergasse* – Stará ulica) bola komunikáciou vedúcou z námestia k spomínanému mostu a druhá ulica (*Hottergasse* – Chotárna ulica) sprístupňovala poľnohospodársky využívanú časť chotára mesta pri Hrone.

nom novoveku. Ďalší, doposiaľ málo známy, komplex urbanisticky spojený s mestom tvorilo od stredoveku podhradie Zvolenského zámku, ktoré bolo súčasťou Zvolenského hradného panstva a tvorilo samostatné juridikum obývané poddanským obyvateľstvom.

Druhú vnútornú líniu obrany centra mesta tvoril areál mestského farského kostola svätej Alžbety stojaci uprostred zvolenského námestia. Areál kostola bol obohnaný kamenným múrom, ktorý ohraničoval plochu pochovávania na prikostolnom cintoríne. V ohradenom areáli farského kostola sa nachádzala aj mestská radnica a drevená zvonica, ktorá do roku 1551 slúžila ako hodinová veža.[16] Na sever od kostola stála budova mestskej školy[17], južne od kostola bola umiestnená drevená budova mestskej tržnice s výsekmi mäsa. V polovici 16. storočia fortifikačné funkcie kostolného areálu ešte posilnila stavba novej kamennej mestskej strážnej veže pristavanej k lodi farského kostola.[18]

Vznik zvolenského špitála v stredoveku

Zvolenský mestský špitál nepochybne vznikol v období stredoveku, z tohto obdobia však poznáme len minimum priamych písomných zmienok. Nepoznáme ani jeho pôvodnú stredovekú budovu. Prvá zmienka o osobe umiestnenej v mestskom špitáli – *in hospicio* pochádza až z roku 1514.[19] Ide však len o jediný veľmi stručný záznam v mestskej knihe. Bližšie okolnosti fungovania zvolenského mestského špitála v stredoveku a ani miesto, kde stál, preto nepoznáme. Poznáme však ďalšie údaje z obdobia neskorého stredoveku o sociálne orientovaných aktivitách mesta, ktoré zamestnávalo na práce v lese chudobných mešťanov – *pauperes cives*.[20]

Špitál v adaptovanej kaplnke Božieho Tela

V období reformácie sa od polovice 16. storočia pre potreby zvolenského špitála využívala adaptovaná oktogonálna gotická karnerová kaplnka Božieho Tela, pochádzajúca zo 14. storočia a stojaca pri farskom kostole sv. Alžbety. Stredoveká kaplnka ležala na cintoríne rozprestierajúcom sa pri kostole. Jej donátorom bol zvolenský mešťan Pavol zvaný *Hetzker*, ktorý dal kaplnku Božieho Tela postaviť v prvej polovici 14. storočia, alebo okolo polovice 14. storočia. V roku 1391 jeho vdova Katarína, v tomto období už tretíkrát vydatá za magistra Fridricha povozníka kráľovnej Márie, pred zvolenskou mestskou radou a mestským farárom testamentárne odkázala kaplnke svoje majetky nachádzajúce sa vo Zvolene získané predchádzajúcimi dvomi sobášmi. Išlo o dom s príslušenstvom. Okrem spomínaného Pavla Hetzkera bol jej ďalším manželom v poradí zvolenský mešťan Martin Knoblauch. Katarínin testamentárny odkaz ako výnimočne

---

[16] RAGAČ, Radoslav. Zvolenské mestské hodiny do polovice 17. storočia. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica XLV/2002. Pamätnica k 50. výročiu študijného odboru archívnictvo a pomocné vedy historické FF UK v Bratislave*, s. 127–130.

[17] RAGAČ, Radoslav. Budova starej zvolenskej školy do konca 17. storočia. In Stredné Slovensko 11, 2007, s. 47–52.

[18] RAGAČ, Radoslav. Neskorostredoveké mestské stavebné aktivity v okolí zvolenského farského Kostola sv. Alžbety. In *Pamiatky a múzeá 1/2000*, s. 15–19; RAGAČ, Radoslav. Nové poznatky o stavebných aktivitách v okolí farského Kostola sv. Alžbety vo Zvolene. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica, XLVII.* Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2008, s. 199–209; RAGAČ, Radoslav. Zvolenská radnica v písomných prameňoch do konca 16. storočia. In *Archaeologia Historica*, 25, 2000, s. 33–41; HANULIAK, Václav. Archeologický doklad zaniknutej radnice vo Zvolene. In *Archaeologia Historica*, 28, 2003, s. 317–324.

[19] HANULIAK, Václav – RAGAČ, Radoslav. Archeologický výskum neznámej stredovekej architektúry v centre Zvolena. In *Archaeologia historica*, 32, 2007, s. 139–150.

[20] ZOLNAY, László. Kutatás a lebontott zólyomi paplak gótikus falkép-sorozatai. In *Művészettörténeti értesítő*, XXIV, 1975, 2, s. 112–117.

významný právny akt mesto Zvolen za prítomnosti svedkov samo zlistinilo a starostlivo vypracovanú pergamenovú listinu potvrdilo privesenou autentickou mestskou pečaťou. Ďalšia známa fundácia pre oltár kaplnky pochádza z roku 1516. Časť tejto drobnej fundácie zvolenský mešťan Šimon Kusý určil pre Oltár Božieho tela v kaplnke a časť na vydržiavanie oltárnika (altaristu) kaplnky. Podľa mestských daňových registrov pochádzajúcich zo začiatku 16. storočia vlastnila kaplnka Božieho Tela pomerne veľký majetok a mala aj niekoľkých vlastných poddaných.[21] V období reformácie sa Zvolen v prvej polovici 16. storočia stal evanjelickým a farnosť zostala v rukách evanjelikov až do druhej polovice 17. storočia. V polovici 16. storočia sa zmenilo funkčné využitie spomínanej kaplnky, ktorá nebola z liturgického hľadiska pre evanjelikov potrebná. Po odstránení stredovekého oltára a prístavbe bola adaptovaná kaplnka Božieho Tela využívaná ako špitál. Podľa výsledkov archeologického výskumu bol jej suterén zrejme stále využívaný ako karner. Kaplnka totiž stála na mestskom cintoríne rozprestierajúcom sa okolo farského kostola. Stavba kaplnky slúžila pre potreby špitála až do druhej tretiny 17. storočia. Zásadnou obnovou prešiel areál po zničení cisárskou armádou v roku 1610.[22] Mesto kaplnku, *kde sedávali úbohí ľudia* (1629), v prvej polovici 17. storočia opakovane opravovalo.[23] Stredoveká kaplnka zanikla v poslednej tretine 17. storočia, keď sa farský kostol dostal opäť do rúk katolíkov a kaplnka bola zbúraná, aby uvoľnila miesto novej barokovej kaplnke s patrocíniom Panny Márie fundovanej šľachtickým rodom Ebeckých.[24] Základy zaniknutej kaplnky archeologicky zistil a preskúmal pred niekoľkými rokmi archeológ Václav Hanuliak.[25] Z ranonovovekého obdobia už poznáme viacero údajov, ktoré sa týkajú aj konkrétneho fungovania špitála. O bežný chod kostola sa starali okrem miestnych remeselníkov i chovanci špitála. Špitálu v tomto období patrili aj niektoré nehnuteľnosti nachádzajúce sa v mestskom chotári, napríklad tzv. *Žebrácka lúka*. V roku 1582 panovník Rudolf II. vydal na žiadosť mesta Zvolena listinu, ktorou potvrdil, že mesto môže bez poškodenia práv iných postaviť v chotári mesta na rieke Hron vodný mlyn.[26] Príjem z vodného mlyna patril špitálu.[27] Mesto mohlo na stavbu mlyna použiť drevo z lesov patriacich Zvolenskému hradnému panstvu. Panovník povolil mestu Zvolen používať pre potreby mlyna drevo aj v budúcnosti.[28] Okrem tohto stabilného zdroja príjmov, slúžiacich na pokrytie potrieb špitála a jeho obyvateľov, poznáme z tohto obdobia tiež viaceré odkazy zvolenských mešťanov pre špitál. V roku 1590 jeho skromná budova pozostávala len z dvoch miestností, izby, nepochybne rozdelenej na dve časti pre špitálnikov oboch pohlaví a komory, kde mali špitálnici uložený

---

[21] RAGAČ, Radoslav. Donátori v prostredí neskorostredovekého malomesta. Okruh donátorov Kostola sv. Alžbety vo Zvolene. In *Galéria – Ročenka SNG 2004–2005*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2006, s. 201–211.

[22] HANULIAK – RAGAČ, ref. 19, s. 139–150.

[23] BÁNIK, ref. 2, s. 18 et al.; HANULIAK – RAGAČ, ref. 19, s. 139–150.

[24] BÁNIK, ref. 2, s. 18 et al.

[25] HANULIAK – RAGAČ, ref. 19, s. 139–150.

[26] BÁNIK, ref. 2, s. 18; listinu z roku 1582 vo svojej práci reprodukoval BEŇOVSKÝ, Jozef. Z histórie 1526–1918. In *Zvolen. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv*. VANÍKOVÁ, Viera (eds.). Zvolen : Gradus, 1993, s. 61.

[27] „*...pro commodo pauperum in eadem Civitate nostra Veterizoliensi...* ".

[28] „*...ut ad exstruendum et reparandum idem Molendinum ex sylvis nostris ad Arcem nostram Zoliensem pertinentibus successivis temporibus necessaria et sufficientia semper ligna caedere, convehere et habere possint...* ".

svoj osobný majetok.[29] Na ukážku môžeme uviesť príklad meštianky Doroty (Dory) Hluchej, ktorá si podľa znenia svojho testamentu z roku 1590 v spomínanej komore uložila posteľnú bielizeň, plášť a truhlicu.[30] Špitálnici museli pre potreby mesta a farnosti, zrejme ako najlacnejšia dostupná pracovná sila, vykonávať aj rôzne pomocné práce. Chovanci zo špitála boli napríklad často používaní na bielenie budovy školy. V roku 1615–1629 to bola viackrát istá Anna (Anča) Hluchá. Ojedinele sa stretávame i s výdavkami za upratovanie školy týmito silami. V roku 1632 je doložená aj platba za upratovanie budovy po maľovaní.[31] Farské registre zo 17. storočia obsahujú ďalšie údaje o živote špitálnikov.[32] Na pohrebe Juraja Roháča zo špitála (1619) napríklad účinkovali, zrejme spievali, i žiaci mestskej školy a boli vykonané aj ďalšie *ceremonie*. Z farských peňazí bolo zaplatené tiež vykopanie hrobovej jamy. V roku 1618 je vo farskom registri bližšie lokalizovaná spomínaná *Zebrakowska Luka,* ktorá ležala smerom na Môťovú, východným smerom od mesta. Medzi príjmami nachádzame aj poplatky z prenájmu polí, ktoré špitálu odkázala Kristína *Jankowaczka*. Tieto špitálske polia ležali smerom na Borovú Horu a Rybáre.

Špitál za Dolnou bránou

Po zbúraní spomínanej stredovekej kaplnky bol zvolenský špitál na niekoľko rokov presunutý do provizória – drevenej budovy ležiacej mimo mestského opevnenia za *Dolnou bránou*, blízko zámockého areálu. Stalo sa tak zrejme koncom 70. rokov 17. storočia, konkrétny rok premiestnenia špitála sa predbežne zistiť nepodarilo. Drevenú budovu, ktorá bola zrejme len dočasným riešením komplikovanej situácie, podľa neskoršej správy rozobrali okolo roku 1680 cisárski vojaci, ktorým velil generál Basta. Vojaci pri meste táborili a spomínanú drevenú budovu špitála rozobrali na palivo.[33]

Špitál za Bystrickou bránou

V období po zániku spomínaného dreveného objektu bol špitál prenesený do inej budovy nachádzajúcej sa na Hronskom predmestí, opäť mimo opevneného mestského areálu. Špitál bol umiestnený severne od opevneného centra mesta pri komunikácii smerujúcej na Hronský most. Stalo sa tak pred rokom 1686. Výber umiestnenia špitála zrejme ovplyvnilo aj to, že v relatívnej blízkosti sa nachádzal spomínaný mlyn. Za Hornou bránou bol zvolenský špitál umiestnený i v priebehu 18. storočia. Špitál bol od tohto obdobia v správe zvolenskej rímsko-katolíckej farnosti. V tomto období zrejme vzniklo aj nariadenie, že zvolenský špitál bol určený pre 12 osôb (z radov mešťanov), z toho pre 6 katolíkov a 6 evanjelikov. Vzhľadom na náboženské zloženie obyvateľov mesta objektívne zvýhodňovalo katolíkov, nakoľko boli v meste až do druhej polovice 19. storočia vo výraznej menšine. Túto tradíciu rozdelenia kapacity špitála medzi konfesie rovným dielom zachytil ako živú ešte v druhej polovici 19. storočia Juraj Bánik.[34]

---

[29] ŠORECOVÁ, Daniela. Obraz každodenného života mesta Zvolen v 16. storočí. In *Zvolen 1243–2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií.* RAGAČOVÁ, Júlia – MALINIAK, Pavol (eds.). Zvolen : Mesto Zvolen, 2008, s. 114.

[30] ŠORECOVÁ ref. 29, s. 114.

[31] RAGAČ, ref. 17, s. 47–52.

[32] Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Zvolen (ďalej len ŠABB, pobočka Zvolen), fond Magistrát mesta Zvolen (ďalej len f. MMZ), *Regestum Proventuum et Expensarum Ecclesiae Veterisoliensis...*, (1616–1646), druhý zväzok (1611–1613, 1644–1666), bez sign.

[33] ŠABB, pobočka Zvolen, f. MMZ – Spisy, šk. 33–34.

[34] BÁNIK, ref. 2, s. 59.

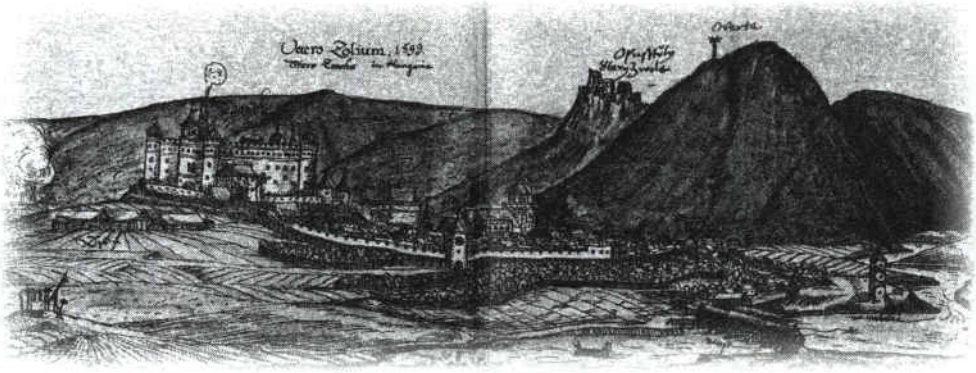

Obrázok č. 1 – *Willenbergova veduta mesta Zvolena z roku 1599. V popretí Hronský most a priľahlé predmestie, kde bol neskôr od 80. rokov 17. storočia situovaný mestský špitál a nachádzal sa tam aj mestský mlyn. Dominantou opevneného jadra mesta je farský kostol s radnicou s cimburím a vysokou mestskou vežou, v blízkosti ktorého sa nachádzal špitál.*
Zdroj: Královská kanonie premonstrátů na Strahově v Prahe.

Model fungovania špitála bol nepochybne aj spísomnený, ale žiadne kodifikované štatúty špitála doposiaľ nepoznáme. Na začiatku 18. storočia spravoval špitál v mene mesta jeden zo zvolenských mešťanov dobovo označovaný ako *Zwolenskeho sspitala hospodár*. V roku 1701 túto funkciu zastával zvolenský mešťan Timotej Stimel.[35] Z jeho úradnej činnosti poznáme slovenskú kvitanciu, ktorou potvrdil príjem almužny vo výške spolu 10 zlatých v hotovosti, 10 meríc žita a 4 okovov (urien) vína z testamentárneho odkazu (pozostalosti) šľachtica Tomáša Benického z Beníc a Dolnej Mičinej. Almužnu hospodárovi špitála osobne odovzdali Tomášovi dedičia, František a Ladislav Benickí. Špitálnici boli za poskytnutú almužnu povinní sa za zomrelého modliť.[36] Štandardná úroveň formulárovo koncipovanej kvitancie zreteľne ukazuje na dobrú úroveň vedenia agendy zvolenského špitála, ktorá bola oddelená od ostatného mestského a farského hospodárstva. Hospodárenie špitála a farnosti sa podľa účtovných kníh spojilo do jedného celku až v 18. storočí. Vedenie účtov mal na starosti poverený mešťan.

Podľa kanonickej vizitácie z roku 1713 špitál – *hospitale* stále vlastnil dom na spomínanom zvolenskom predmestí pri *Bystrickej bráne*. Jeho fundátorom bolo podľa spomínanej vizitácie mesto Zvolen. Špitálnici dostávali mesačne dva grajciare na hlavu na mäso a chlieb zo spomínaného mestského vodného mlyna. Ďalej dostávali maslo od jednej kravy a ročne jeden kameň soli a od mesta aj drevo potrebné na kúrenie.[37] Mohli tiež žobrať s pokladničkou – *puškou*. Podľa ďalšej vizitácie bol špitál stále umiestnený na tom istom mieste. Bol určený pre 12 osôb. Mesačne mali špitálnici nárok na 10 denárov

[35] Magyar Országos Levéltár Budapest (ďalej len MOL Budapest), P 46, Beniczky család, 1 tétel, (1696–1710); zvolenský šľachtic Timotej Stimel bol príslušníkom starého zvolenského meštianskeho rodu, ktorý bol nobilitovaný už v druhej polovici 16. storočia. Originál erbovej listiny rodu je dnes uložený v Slovenskom národnom archíve.

[36] *„...za kterussto Almužnu budeme sa Panu Bohu modliti, gich Milosty Panum Quietugeme."*

[37] Primasi Levéltár Esztergom (ďalej len PLE), Visitationes canonicae, Fasc. III, Lib. 15 – *Visitatio Parochiorum & Parochiarum Inclyti Comitatus Zoliensis Penes Benignissimam Sacratissimae Suae Caesareo-Regiae Majestatis Caroli VI... 1713*, fol. 104.

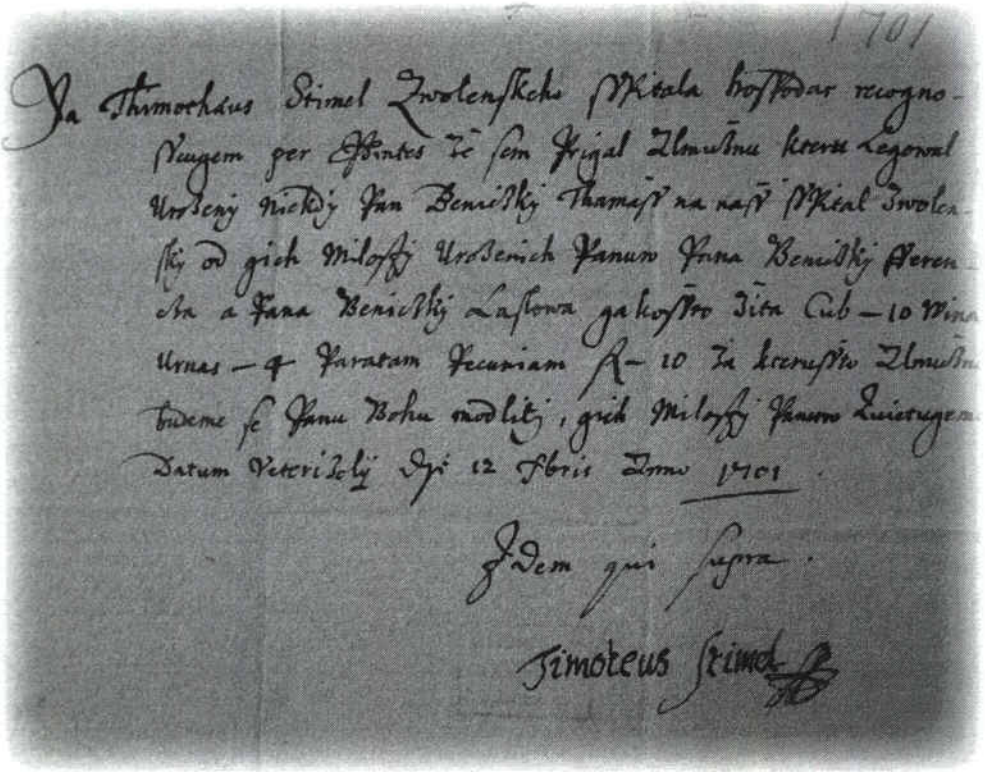

Obrázok č. 2 – *Kvitancia hospodára zvolenského špitála Timoteja Stimela z roku 1701.* Zdroj: MOL Budapest, P 46, Beniczky család.

na mäso, ročne na kameň soli a chlieb z mestského mlyna.[38] Zvolenský špitál mal v tomto období podľa vizitácie tri fundácie. Bývalý zvolenský katolícky farár František Lepini mu napríklad odkázal 20 zlatých a 100 zlatých špitálu daroval šľachtic Ján Bohuš. Ďalším dobrodincom špitála bola v tomto období grófka Eva Koháryová. Z jej milosti mali zvolenskí špitálnici týždenne dostávať jeden zlatý.[39]

Špitál v starej mestskej škole

V roku 1780 bol zvolenský špitál opäť presťahovaný na iné miesto. Od roku 1780 sa pre jeho potreby využívala stará školská budova ležiaca na námestí severne od farského kostola svätej Alžbety.

Na najstaršej vedute Zvolena z roku 1599 je zakreslená aj obdĺžniková jednopodlažná budova pôvodnej stredovekej mestskej školy. Škola sa nachádzala severozápadne od farského kostola, asi v priestore dnešnej cestnej komunikácie. Školská budova bola podľa veduty ohradená drevenou palisádou. Tá uzatvárala areál, ktorý sa vykryštalizoval do podoby komplexu viacerých stavieb, vymedzovala školskú záhradu a mala pravdepodobne aj fortifikačnú funkciu. V tejto budove bol zrejme špitál umiestnený až do svojho zániku v poslednej tretine 19. storočia.

[38] PLE, Visitationes canonicae, Fasc. X, Lib. 47 – *Visitatio Comitatus Zoliensis...*, od s. 404.
[39] PLE, Visitationes canonicae, Fasc. X, Lib. 47 – *Visitatio Comitatus Zoliensis...*, od s. 404.

V roku 1804 bola budova špitála podľa ďalšej kanonickej vizitácie v zlom stave.[40] Najdôležitejšími fundáciami špitála boli v tomto období fundácia vdovy Esterházyovej (2000 zlatých) a Františka Spilberga (500 zlatých).[41] Podľa kanonickej vizitácie z roku 1829 bola budova, v ktorej sídlil od roku 1780 špitál, ešte stále v zlom stave. Skladala sa zo štyroch miestností a dvojice kuchýň a ďalšieho príslušenstva.[42] Z tohto obdobia sa od prelomu 18./19. storočia do roku 1840 zachovali pomerne pravidelne ďalšie archívne dokumenty, účtovné materiály, z ktorých môžeme zrekonštruovať aj bežný život v špitáli a jeho ekonomické fungovanie, ktoré mal na starosti tzv. *špitálsky gazda*.[43]

Bánik uvádza i existenciu účtovej knihy farského kostola a špitála vedenú od roku 1772, tú sme však nemali k dispozícii.[44] Mestskej rade boli v tomto období okrem farských účtov ročne predkladané aj účty špitála. Bežné príjmy a výdavky ročne nepresa-

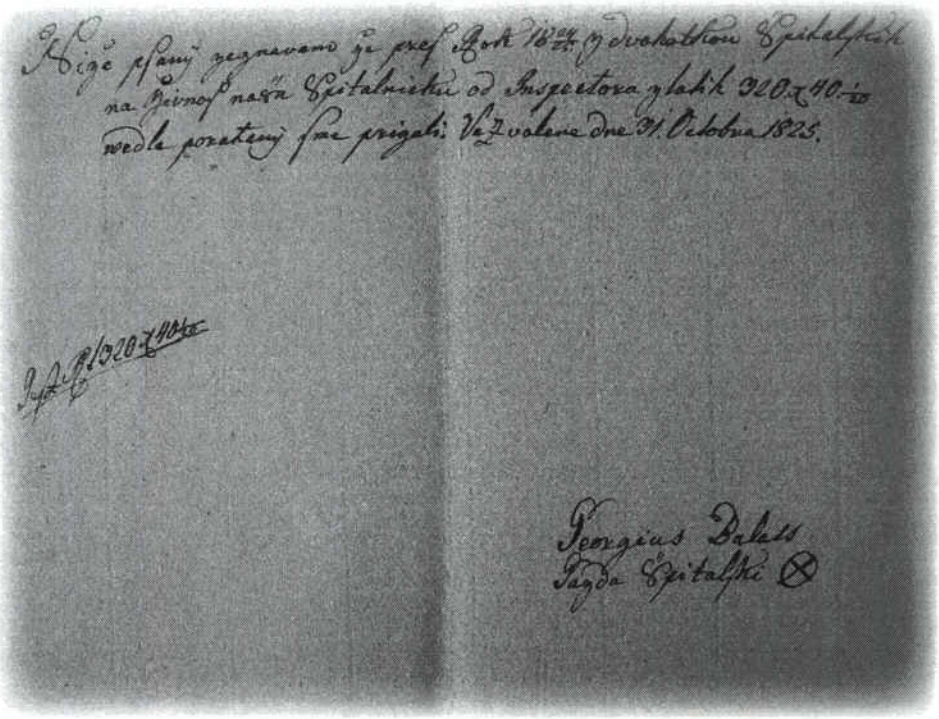

Obrázok č. 3 – *Potvrdenka špitálskeho gazdu o prijatí finančného príspevku z roku 1825.*
Zdroj: ŠABB, pobočka Zvolen, f. MMZ, šk. Ecclesiastica, Účty chudobných, 1768, 1803–1840.

[40] ŠABB, pobočka Zvolen, f. MMZ, *Visitiatio Canonica... 1804*, bez sign.; druhý originál vizitácie je uložený v Archíve Banskobystrického biskupstva.

[41] BÁNIK, ref. 2, s. 18, fundácia vznikla odkazom v roku 1774.

[42] ŠABB, pobočka Zvolen, f. MMZ, *Visitiatio Canonica Ecclesiae et Parochiae....1829*, bez sign.; BÁNIK, ref. 2 (edícia časti vizitácie); druhý originál vizitácie je uložený v Archíve Banskobystrického biskupstva.

[43] ŠABB, pobočka Zvolen, f. MMZ, šk. Rationes, Účty chudobných, Ecclesiasticae, 1768, 1803–1840.

[44] BALAŠA, ref. 5, s. 78, spomínaná účtovná kniha by mala pochádzať z rokov 1772–1798; v nespracovanom archívnom fonde Magistrát mesta Zvolen sa nám ju však nepodarilo dohľadať.

hovali sumu 100 zlatých. Príjmami boli priama finančná podpora od mesta, príjmy z prenájmov a príležitostných odkazov a darov mešťanov. Výdavkami špitála boli väčšinou výdavky na potraviny, stretávame sa i s nákupom truhiel. Osobitne bola vykazovaná špilbergovská fundácia. Posledný známy testamentárny odkaz pre špitál pochádza z roku 1862.[45] V posledných rokoch existencie špitála v 80. rokoch 19. storočia prijímalo do špitála – dobovo *ústavu chudobných* – ešte stále mesto Zvolen, ktoré mu poskytovalo podľa tradičnej obyčaje drevo, peniaze na obilie a potrebné potraviny (hospodu).[46] Pred rokom 1848 mesto Zvolen ako zemepán Lukového a Lieskovca poskytovalo špitálu obilniny *in natura*. Mesto Zvolen malo dlhodobo v prenájme aj spomínanú Žobrácku lúku, príjmy vo výške 42 zlatých boli určené len pre katolíckych chovancov.[47]

Na záver môžeme konštatovať, že ide o pohľad na život zvolenských mešťanov cez jednu z veľmi dôležitých inštitúcií mesta, ktoré svojim vzájomným pôsobením v rozhodujúcej miere formovali ich súkromný a verejný život. Zároveň ich dosiahnutá úroveň bola vizitkou celej mestskej komunity. Zvolenský špitál ako tradičná sociálna a zdravotnícka inštitúcia síce v poslednej tretine 19. storočia zanikol, svojím niekoľko storočným pôsobením v mestskom organizme však v dejinách mesta Zvolena zanechal nezmazateľnú a veľmi dôležitú stopu.

[45] BÁNIK, ref. 2, s. 60; ide o testamentárny odkaz Daniela Kreszana z roku 1862 vo výške 2000 zlatých určený pre chudobných bez rozdielu konfesie; špitál v tomto období užíval aj výnosy zo štátneho dlžobného úpisu z roku 1860.

[46] BÁNIK, ref. 2, s. 59.

[47] BÁNIK, ref. 2, s. 59; vyhradenie príjmov zo spomínaného prenájmu len pre katolíckych chovancov súviselo s tým, že špitálu mal odkázať spomínanú lúku vo svojom testamente zvolenský katolícky farár a banskobystrický kanonik Jozef Juračka v roku 1792, čo je však v rozpore s historickými dokumentmi od začiatku 17. storočia, ako upozornil už Bánik.

Rehoľné a meštianske lekárne v Kőszegu v 17. a 18. storočí

Révész József

V Maďarsku existuje sedem špecializovaných múzeí lekární a lekárnictva. Z nich dve sa nachádzajú v Kőszegu, malom mestečku v župe Vas (Vašská, príp. Železná župa – pozn. prekl.) na západnom pohraničí. Okrem toho, že bolo jediným slobodným kráľovským mestom historickej župy Vas, je Kőszeg jedinečným aj z iného pohľadu. Z troch historických typov lekární (zemepanskej, rehoľnej a meštianskej) tu nachádzame hneď dve: meštiansku (Fekete Szerecseny – Čierny Saracén) a rehoľnú (Arany Egyszarvú – Zlatý jednorožec), a to na pôvodnom mieste, s pôvodným zariadením. Navyše v dejinách mesta bolo aj také obdobie (1730), keď tu existovali až tri lekárne. Známy je tiež prípad zamietnutia žiadosti o zriadenie štvrtej lekárne v roku 1736. Na porovnanie možno uviesť, že celokrajinský súpis lekární z roku 1747 zaznamenal existenciu 48 lekární v celom Uhorsku.

Mesto Kőszeg bolo jediným slobodným kráľovským mestom Vašskej župy. Zakladateľmi tunajšieho hradu a mesta boli v 13. – 14. storočí Kőszegiovci (Kyseckí). Neskôr sa stalo kráľovským majetkom, medzi rokmi 1491–1648 trvalo zálohovaným Rakúsku. V tomto čase bolo mesto spravované Dolnorakúskou komorou.

Spomínané dve lekárne sa nachádzali iba 300 metrov od seba. Na diele maliara Fancza dobre vidieť dve, resp. tri budovy, o ktorých bude v nasledujúcich riadkoch reč.

Meštianska lekáreň

Dejiny prvej meštianskej lekárne v Kőszegu (najstaršej kontinuitne fungujúcej v Uhorsku) sa začali písať pri hostinci U zlatého pštrosa. Prvým známym majiteľom tohto hostinca bol tridsiatkár Tomaso Filissini, ktorý sa sem presídlil z moravského Brna.[1] Tento hospodársky úradník inak talianskeho pôvodu stál v službách komory rakúskeho arcivojvodu Ferdinanda II., nakoľko mesto Kőszeg bolo v rokoch 1491–1648 zálohované Rakúsku. Tridsiatkový úrad znamenal pre neho aj možnosť súkromného zbohatnutia, a tak niet divu, že krátko po príchode kúpil zmienený hostinec.[2] Po Filissiniho smrti sa jeho vdova Barbara Failler vydala za tunajšieho lekárnika Christopha Herpiusa.

Hans Christoph Herpius, spomínaný v čase jeho smrti v roku 1660 ako *„Edler Burg und Apotheker, ausser Rath und Ziegelherr"*[3], pochádzal zo Saska a so spomínanou bohatou vdovou sa oženil 3. októbra 1645.[4] Samotná sobášna zmluva uzavretá pri tejto udalosti znamenala v kontexte neskorších udalostí de facto aj vznik nami sledovanej kőszegskej lekárne. Hans Christoph Herpius získal touto ženbou jeden z najvýznamnejších majetkov

[1] BARISKA, István. *Az első kőszegi polgári patika lokalizációja.* (Lokalizácia prvej lekárne v Kőszegu. Rukopis), Kőszegi Patikamúzeum Adattára 12/1998, s. 1.

[2] *Hotel zum goldenem Strauss* – názov je doložený síce len od roku 1672, no hostinec fungoval už v roku 1626. Porovnaj: BARISKA, ref. 1, s. 3.

[3] SZIGETVÁRY, Ferenc. Különböző tulajdonviszonyú patikák kialakulása Vas megyében a XVI–XVIII. Században. (Vývoj lekární a ich majetko-právne pomery vo Vašskej stolici v 16.–18. storočí). In *SAVARIA a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 13.–14., 385–408pp, (1979–1980), s. 385.

[4] BARISKA, ref. 1, s. 1.

v Kőszegu, ktorý rok pred jeho smrťou vykazoval hodnotu 2200 rýnskych zlatých.[5] Na porovnanie uvádzame výšku ročného salária miestneho duchovného (110 zlatých), nositeľa po richtárovi v poradí druhého najlepšie ohodnoteného úradu v meste.

Herpius sa v roku 1645 nasťahoval do polovice objektu hostinca U zlatého pštrosa. V tejto časti bol dovtedy situovaný Filissiniho obchod so železom, ktorý vystriedala jeho lekáreň. Herpius svoje reverzy podpisoval ako *„Apochäcker und Gasträb"*, jeho manželku spomínajú občasné pramene ako *„Herpin Apotekerin"*.[6] Jeden z tunajších inventárov obsahuje aj zoznam liekov, čo tiež dokazuje existenciu prvej Herpiovej lekárne v objekte hostinca, nazývaného neskôr U zlatého pštrosa.[7] Medzi hosťami v rokoch 1646–1648 zaznamenávame najpoprednejších predstaviteľov vysokej aristokracie, medzi nimi aj grófa Mikuláša Zrínyiho, grófa Adama Batthyányho, uhorského palatína grófa Jána Draskovicha. Často sa tu zastavili aj manželky z grófskych rodov Batthyány, Nádasdy a Erdődy.

Syn Hansa Christopha Herpiusa, Mathes Herpius kúpil 2. februára 1665 dom v dnešnej Rákócziho ulici za 550 toliarov.[8] Z jeho prvého manželstva pochádzal syn Daniel (nar. 1665), ktorý sa v roku 1694 oženil s vdovou Johanna Küttela, Annou Barbarou Pammerovou. Tá si do rodiny priviedla aj syna z prvého manželstva, Samuela Küttela.

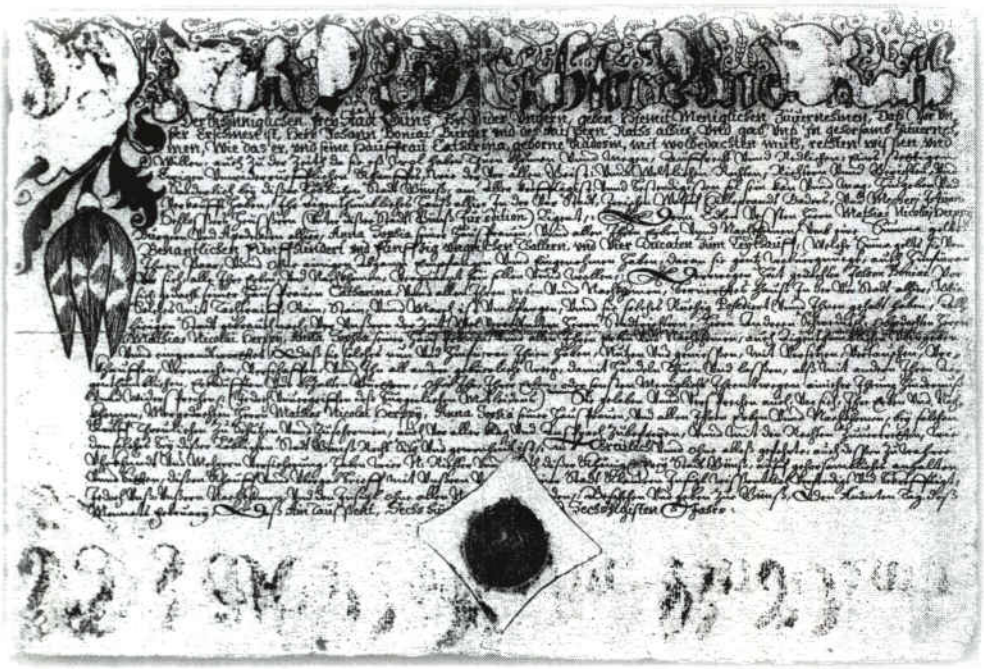

Obrázok č. 1 – *Kúpna zmluva domu Herpiusovcov z roku 1665.*
Zdroj: Múzeum Kőszeg.

[5] Magyar Nemzeti Levéltár – Vas Megyei Levéltárának Kőszegi Fióklevéltára [Maďarský národný archív – Župný archív Vas, pobočka Kőszeg – ďalej len VaML KFL). Testamentumok, Barbara Herpin geb. Faillerin végrendelete (Testamenty), Kőszeg, 30. 09. 1661., Fasc. A, Nr. 29.

[6] BARISKA, ref. 1, s. 2.

[7] SZŐVÉNYI, István. Régi kőszegi patikák. (Staré kőszegské lekárne). In *SAVARIA a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 5.–6., 419–433pp, (1971–1972), s. 419.

[8] Küttel családi iratok. (Küttelovské rodinné písomnosti).

Obrázok č. 2 – *Dom kúpený Herpiusom, objekt neskoršej lekárne Saracén (Szerecseny).* Zdroj: Múzeum Kőszeg.

Küttelovci

Küttelovci pochádzali po praslici zo Saska. Evanjelický duchovný Mattheus Müller sa dostal do mesta Kőszeg ako misionár reformácie. Pôsobil tu medzi rokmi 1630–1659. Jeho syn Wolfgang Mattheus Müller (1627, Hannersdorf) získal univerzitné vzdelanie v Tübingene a Štrasburgu, kde sa zoznámil so svojou budúcou manželkou Mariou Elisabethou Langovou. Spolu s ňou sa vrátil do Uhorska a na základe ustanovenia synody v Locsmánde (dnes Lutzmannsburg, Rakúsko) slúžil ako duchovný v lokalitách Pomogy a Valla (dnes Pamhagen a Wallern, Rakúsko). Wolfgang Mattheus Müller zomrel v roku 1655. Jeho vdova sa s deťmi prisťahovala za svojim svokrom do Kőszegu a tu sa zoznámila so svojim druhým manželom Michaelom Pommerom. Z tohto manželstva sa narodila Anna Borbála, ktorá sa v roku 1681 vydala v Pforzheime za Johanna Gallusa Küttela.[9]

Küttelovci boli garbiarmi, no v lete viedli aj hostinec. Počas vojny o falcké nástupníctvo vyplienili v roku 1688 vojská francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV. Falc vrátane Heidelbergu a Pforzheimu. Vtedy sa Johann Küttel rozhodol dočasne sa presídliť k príbuzným svojej manželky do Kőszegu. Dôkazom dočasnosti jeho plánov je aj to, že sa nevzdal meštianskych práv v Pforzheime. V čase príchodu rodiny do Kőszegu sa im na Vianoce roku 1690 narodil syn Samuel.[10] Návrat do Pforzheimu bol znemožnený smrťou Johanna Küttela v roku 1693. Jeho vdova sa krátko na to vydala za Daniela Herpiusa.

[9] SZIGETVÁRY, Ferenc. *Néhány adat a Küttel–család történetéhez.* Kézirat. (Zopár údajov k histórii rodu Küttel. Rukopis). Kőszegi Patikamúzeum Adattára, 1–4pp, s. 1.

[10] SZIGETVÁRY, ref. 9, s. 1.

Samuel Küttel mal len 16 rokov, keď Daniel Herpius zomrel (1707).[11] V roku 1711 zomrela aj jeho matka a majetok sa rozdelil medzi dedičov.[12] Samuel sa dostal ako učeň do mesta Šoproň k lekárnikovi Jenischovi Gottliebovi, majiteľovi lekárne U bieleho anjela (Fehér Angyal Patika).[13] Keďže sa za učňovstvo v tom čase platilo, predpokladáme, že si štúdium financoval zo svojho podielu z dedičstva. Po troch rokoch, v roku 1713 získal výučný list a mohol sa vydať na vandrovku. Rodinná kőszegská lekáreň vyhorela spolu s mestom počas Rákociho povstania – zrejme aj to bolo príčinou prestávky jej prevádzky. V roku 1712 je doložená vo vlastníctve menovaného Jenischa Gottlieba. V tomto roku kőszegský richtár Ján Pammer odporúčal svojmu synovcovi Samuelovi Küttelovi, aby namiesto pôžičky 200 zlatých na 8-percentný úrok, ktorú si chcel vziať za účelom získania si práv predmetnej lekárne, zabezpečil radšej za 50 zlatých svoje budúce predkupné právo.[14] V roku 1716 sa Küttel dohodol s Jenischom o odkúpení lekárne za ročne platiteľnú sumu 100 zlatých. Dohoda síce nešpecifikuje koľko rokov splácal celú lekáreň, no pri jej zrode hrala určite nemalú úlohu skutočnosť, že sa Samuel Küttel medzičasom oženil s nevlastnou dcérou Jenischa Gottlieba, Žofiou Klárou Sovitsovou.[15]

Obrázok č. 3 – *Oficína a nábytok lekárne Saracén zo 17. storočia.*
Zdroj: Múzeum Kőszeg.

[11] VaML KFL, Kőszeg Város Jegyzőkönyvei. (Zápisnice mesta Kőszeg) 1702–1708, zväzok. 22., p. 744.

[12] Küttel családi iratok. (Küttelovské rodinné písomnosti).

[13] SZIGETVÁRY, Ferenc. *Polgári gyógyszertárak helyzete a XVIII. században.* Kézirat. (Stav meštianskych lekární v 18. storočí. Rukopis). Kőszegi Patikamúzeum Adattára, 1–4pp, s. 2.

[14] Küttel családi iratok, Pammer János kőszegi városbíró levele Küttel Sámuelnek. (Küttelovské rodinné písomnosti, list Jána Pammera, richtára mesta Kőszeg Samuelovi Küttelovi), 26. 9. 1712.

[15] Küttel családi iratok, Küttel Sámuel házassági szerződése. (Küttelovské rodinné písomnosti, sobášna zmluva Samuela Küttela), 23.11. 1712.

Lekáreň Samuela Küttela určite prosperovala, pretože bola v tom čase jedinou lekárňou vo Vašskej župe. Jezuiti si svoju rehoľnú lekáreň otvorili v meste len v roku 1744, tiež prvé záznamy o lekárni v Szombathelyi (U svätého ducha – Szent Lélek) sa zachovali až od roku 1744.[16] Küttelova lekáreň tak fungovala bez konkurencie a urobil všetko preto, aby to tak aj zostalo. V roku 1728 sa verejne zastal miestneho holiča,[17]nadväzne v roku 1729 sa obrátil na mestskú radu so sťažnosťou na plány lekára Jána Komáromyho založiť v meste novú lekáreň. V sťažnosti vytkol zároveň aj to, že švagor menovaného lekára i napriek zákazu naďalej prevádza holičskú prax.[18] Rada pod hrozbou vyhnania z mesta zakázala Komáromymu založenie novej lekárne. Z kontextu vyplýva, že Kőszeg v tomto období už disponoval dvoma lekárňami: küttelovskou v hornom meste (Hohstadt) a ďalšou v mestskej časti Sziget, ktorú v tom čase prevzal od predošlého vlastníka Jána Rikkera Štefan Szalay. Spomínaný mestský lekár Komáromy dostal neskôr (pravdepodobne ako odplatu za svoje preukázané služby) predsa len súhlas k založeniu lekárne. V roku 1741 s ním rokoval o možnom predaji lekárne ostrihomský lekárnik Karol Rösner, ktorý si ju chcel kúpiť. Rösner totiž nedostal súhlas od rady mesta, aby svoju ostrihomskú lekáreň presťahoval do Kőszegu, pretože by bola už štvrtou v poradí.[19]

Obrázok č. 4 – *Miniatúra erbu Samuela Küttela udeleného Máriou Teréziou.*
Zdroj: Múzeum Kőszeg.

[16] SZIGETVÁRY, Ferenc. Szombathely patikáinak története a magyarországi gyógyszerészet fejlődésének tükrében 1578–1849. (Dejiny lekární v Szombathelyi v zrkadle vývoja lekárnictva 1578–1849). In *Vasi Szemle* 1991/2.szám, 199–217pp, s. 201.
[17] VaML KFL, Kőszeg Város Jegyzőkönyvei. (Zápisnice mesta Kőszeg), 8. 10. 1728, p. 809.
[18] VaML KFL, Kőszeg Város Jegyzőkönyvei. (Zápisnice mesta Kőszeg), 5. 7. 1729, p. 38.
[19] VaML KFL, Kőszeg Város Jegyzőkönyvei. (Zápisnice mesta Kőszeg), 6. 3. 1736, p. 16.

V tomto kontexte je mimoriadne zaujímavé, že došlo k založeniu novej lekárne na základe žiadosti rektora jezuitského kolégia, Pavla Sztankayho. Pravú príčinu tu zrejme treba hľadať v postupe protireformácie a v posilnení katolicizmu v meste. Jezuiti sa zaviazali k bezodplatnému prístupu chudoby k liekom, ostatným ich poskytovali podľa tlačou vydanej viedenskej taxy. Po vzniku jezuitskej lekárne szalayovská a komáromyovská neuspela v konkurenčnom boji a postupne zanikla. Presný dátum zániku týchto lekární nie je známy, isté je len, že vizitácia z roku 1752 spomína v meste už len dve fungujúce lekárne.[20]

Uvedené rozhodnutia vedenia mesta mali na Samuela Küttela negatívny dopad, čo si v plnej miere uvedomoval. Keď sa v roku 1745 ocitol medzi kandidátmi úradu mestského komorného, odmietol vyrieknuť text prísahy, pretože ten spomínal Pannu Máriu a svätých.[21] Nakoniec nebol zvolený. Ako uznanie za svoje zásluhy bol v roku 1759 nobilitovaný a od panovníčky Márie Terézie dostal armálnu listinu.[22]

V roku 1761 napísal sťažnosť predstavenému provinciátu jezuitov, Pavlovi Sztankaymu, v ktorej sa ponosoval najmä na to, že v jezuitskej lekárni odhovárajú ľudí od využívania jeho služieb.[23] List sa dostal aj do rúk rektora kolégia Mateja Tersztyánszkeho, ktorý v tejto veci v odpovedi adresovanej mestskej rade upozornil na skutočnosť, že jezuitská lekáreň venovala svojou činnosťou chudobe viac, ako činí Küttelova daň odvedená mestu.[24] Sumu na podporu chudoby pritom vyčíslil za roky 1743–1760 na 414 zlatých. Mestská rada sa ďalej nezaoberala touto otázkou. Z pohľadu Küttelovcov však bola záležitosť nevyriešená radou definitívne vybavená v roku 1773 rozpustením rehole a vydražením jej majetku v rokoch 1774–1775. Lekáreň kúpil Matej Svalla za 4000 zlatých a v roku 1777 ju dal presťahovať na dnešné miesto do domu na námestí Jurisics tér č. 11.[25]

Právom by sme si mohli položiť otázku, ako mohla küttelovská lekáreň Čierny Saracén (Fekete Szerecseny) uspieť v konkurenčnom boji s jezuitskou? Jej tajomstvom bolo zrejme to, že stála na viacerých nohách. Ťažko to dokázať. Bez existencie písomných prameňov nemožno podložiť ani vlastníctvo ďalších nehnuteľností rodiny v meste (oráčin, viníc, polí atď.). Je však vysoko pravdepodobné, že protestantské obyvateľstvo okolia využívalo služby Čierneho Saracéna kontinuitne. Lekáreň zároveň znamenala i dobrý obchod. Lekárnici svoje príjmy nezaznamenávali len z predaja vlastných liekov, ale aj z iných produktov. Zvykové právo v tomto období predpisovalo okrem iného i to, aby *„okrem lekárnikov nikto nemohol obchodovať s kávou, čajom ani pálenkou"*.[26] No v roku 1777 mestská rada zakázala lekárnikom obchodovať s inými tovarmi ako liekmi, vrátane cukru, kávy, čokolády a podobne. Naopak, obchodníkom bol zakázaný predaj akéhokoľvek jedu bez súhlasu lekára.

Spolu s majetkom narastalo ruka v ruke aj spoločenské uznanie. Samuela Küttela najprv navrhli do úradu mestského komorného, neskôr za perceptora. Tiež bol členom

---

[20] SZŐVÉNYI, ref. 7, s. 426.

[21] SZIGETVÁRY, Ferenc. *A Küttel-család története*. Kézirat. (Dejiny rodu Küttel. Rukopis). Kőszegi Patikamúzeum Adattára, 1–6pp, s. 1.

[22] Küttel családi iratok, Küttel Sámuel nemesi oklevele. (Küttelovské rodinné písomnosti, Armálna listina Samuela Küttela).

[23] SZŐVÉNYI, ref. 7, s. 426.

[24] SZŐVÉNYI, ref. 7, s. 427–428.

[25] SZIGETVÁRY, Ferenc. Különböző tulajdonviszonyú patikák kialakulása Vas megyében a XVI–XVIII. században. (Vývoj lekární a ich majetko-právne pomery vo Vašskej stolici v 16.–18. storočí.) In *SAVARIA a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 15., 453–479 pp, (1981), s. 467.

[26] SZŐVÉNYI, ref. 7, s. 496.

evanjelického konventu.[27] Hoci sa veľa ponosoval, že pre nedostatok financií nedokáže svoju rodinu riadne uživiť, syna Jána Adama poslal študovať do Ulmu a neskôr na univerzitu v Erlangene, kde absolvoval prednášky z medicíny. V duchu predpisov platných od roku 1759 zložil v roku 1765 pred Jurajom Guttenom, lekárnikom z mesta Szombathely a dr. Ľudovítom Ehrlingerom, vašským župným fyzikusom (lekárom), aprobačné skúšky.[28] V roku 1768 bola na Trnavskej univerzite zriadená lekárska fakulta a od roku 1771 sa tu začalo aj s univerzitným vzdelávaním lekárnikov. Nariadenie Miestodržiteľskej rady z roku 1774 predpísalo vedúcim lekární podmienku zloženia skúšok na univerzitnej pôde. Nariadenie malo síce aj spätnú platnosť, no Ján Adam Küttel dostal výnimku.[29] I napriek tomu v roku 1786 zložil predpísané skúšky.[30]

Po smrti Jána Adama v roku 1812 prebral rodinné žezlo syn Štefan Küttel (II.). On začal viesť aj rodinnú kroniku, zachovanú v dvoch zväzkoch. Do jednej sa dostali zápisky týkajúce sa lekárne, do druhej zaznamenal dôležitejšie rodinné udalosti a dokumenty.[31] Pramenná hodnota oboch zväzkov je mimoriadne vysoká. Svoj diplom získal už na peštianskej univerzite v roku 1802. Vedenie lekárne prevzal od svojho chorľavého otca v roku 1810 v podobe nájmu za 1000 zlatých ročne.[32] Rodinná kronika prináša tiež užitočné informácie obchodného charakteru v podobe účtovných čísiel.

V roku 1810 celkový príjem lekárne činil 7021 zlatých. Ak z neho odpočítame súhrn všetkých nákladov 6821 zlatých (1000 zl. nájomné, 1157 zl. pôžička od otca na zabezpečenie potrebných materiálov, 4655 zl. výdavok na ostatné potrebné materiály), zostane nám suma 208 zlatých. V roku 1811, keď nastala devalvácia meny na pätinu pôvodnej hodnoty, tvoril ročný príjem lekárne 19 657 zlatých. Po odpočítaní všetkých výdavkov v sume 15 793 zl. (nájomné 1500 zl., výdavky na potrebné materiály 14 293 zl.) zostane 4072 zlatých, čo po prerátaní na starú hodnotu pred devalváciou je 814 zlatých.[33] O chode lekárne dostaneme presnejší obraz, ak vezmeme do úvahy, že pokiaľ lekárnik nemal pomocníka, musel pripravovať lieky a okrem služieb v otváracom čase zabezpečiť aj nočnú „službu". Musel správne predpokladať, koľko základných potrieb a surovín bude potrebovať do roka, pričom nemohol zostať bez liekov ani v prípade epidémií a rôznych hromadných chorôb. Samozrejmosťou bolo dodržiavať čistotu, aby prešiel ročne konanými kontrolami mestským lekárom, alebo – ak takýto nebol v úrade – miestne príslušným vojenským lekárom. Po smrti svojho otca Adama Jána Küttela musel Štefan vyplatiť z dedičstva svojich súrodencov, čo sa ťahalo viac rokov.[34] Medzičasom sa bolo treba postarať aj o rodný dom s lekárňou, ktorý sa ocitol v zlom stave. Dal ho zrenovovať a nadstavil o jedno poschodie. V tomto čase sa oficína lekárne dostala na svoje dnešné miesto, laboratórium na miesto kuchyne v zadnej miestnosti a vtedy dal vyrobiť i zariadenie lekárne. Za účelom prestavby v roku 1813 dosahovali výdavky 3627 zlatých, t.j. tri štvrtiny celoročného príjmu lekárne.[35] Vykonané stavebné práce splácal aj ďalší rok. Štefan II. Küttel zomrel 8. januára 1826. Podľa záznamu v rodinnej kronike

[27] SZIGETVÁRY, ref. 21, s. 2.
[28] SZIGETVÁRY, ref. 9, s. 1.
[29] SZIGETVÁRY, ref. 21, s. 2.
[30] SZIGETVÁRY, ref. 3, s. 392.
[31] Küttel családi iratok, családi krónika. (Küttelovské rodinné písomnosti, rodinná kronika).
[32] SZIGETVÁRY, ref. 21, s. 2.
[33] Küttel családi iratok, családi krónika. (Küttelovské rodinné písomnosti, rodinná kronika).
[34] SZIGETVÁRY, ref. 3, s. 392.
[35] Küttel családi iratok, családi krónika. (Küttelovské rodinné písomnosti, rodinná kronika).

„V tú nedeľu sa ešte naobedoval, rozčuloval kvôli kočišovi a o jednej hodine popoludní bol mŕtvy."[36]

V čase jeho smrti mal syn Štefan III. iba šesť rokov, a preto rodina lekáreň prenajala. Štefan III. prebral vedenie lekárne po skončení univerzity v Pešti v roku 1844.[37] Žiaľ nepokračoval v tradícii vedenia zápiskov do kroniky, a preto informácie o jeho živote sú iba čiastkové. V čase jeho smrti jeho syn Štefan IV. bol taktiež maloletý (13 r.) a lekáreň bola opäť prenajatá.[38]

Štefan Küttel IV. vyštudoval podobne v Pešti (1874), prax získal v Grazi. V roku 1875 sa vrátil domov.[39] V lekárni Čierny saracén vyrábal výrobky, s ktorými sa neraz zúčastnil aj na výstavách v Budapešti a stal sa známym v celokrajinskom meradle. Bol riaditeľom 17. okrsku Uhorského lekárnického spolku pre župy Šoproň, Vas a Veszprém. Po samovražde svojho strýka zdedil v roku 1886 významný majetok v hodnote 50 000 zlatých. V rodinnej kronike sa o tom zmieňuje v zmysle nádeje, že mu tú ťarchu Hospodin pomôže uniesť.[40] Dedičstvo napokon investoval do dvornej prístavby rodinného domu, výstavby kúpeľne aj s vodovodom. Pomerne mladý začal mať zdravotné problémy. V roku 1893 prešiel vo Viedni ťažkou operáciou hrudníka, pri ktorej stratil viaceré rebrá. Kvôli tomu bol nútený dať lekáreň do prenájmu. Zomrel o tri roky neskôr, v roku 1896.[41]

Jeho syn, Károly Dezső (Karol – Dezider) mal v čase smrti svojho otca iba 10 rokov. V roku 1901 stratil aj matku a jeho tútorom sa stal manžel najstaršej sestry,

Obrázok č. 5 – *Oficína lekárne Saracén v 90. rokoch 19. storočia.*
Zdroj: Múzeum Kőszeg.

[36] Küttel családi iratok, családi krónika. (Küttelovské rodinné písomnosti, rodinná kronika).
[37] SZIGETVÁRY, ref. 21, s. 3.
[38] SZIGETVÁRY, ref. 21, s. 3.
[39] SZIGETVÁRY, ref. 21, s. 4.
[40] Küttel családi iratok, családi krónika. (Küttelovské rodinné písomnosti, rodinná kronika).
[41] Küttel családi iratok, családi krónika. (Küttelovské rodinné písomnosti, rodinná kronika).

kőszegský lekár dr. János Lauringer.[42] Mladý Küttel získal svoj diplom na koložvárskej univerzite v roku 1907 a od roku 1911 prevzal vedenie rodinnej lekárne.[43] Vďaka nemu dostala oficína lekárne svoju dnešnú podobu (1912). Pravdepodobne vtedy bola vymenená pôvodná kelheimská dlažba za secesnú z Mettlachu. Oženil sa v roku 1912. Jeho manželkou sa stala Margita, dcéra Sándora Kovácsa, majiteľa lekárne U Spasiteľa (Megváltó patika) v Körmende.[44] Po vypuknutí I. svetovej vojny sa ocitol na ruskom fronte. V roku 1915 sa stal lekárnikom nemocnice ruského zajateckého tábora v Kőszegu.[45] V medzivojnovom období viedol svoju lekáreň bez väčších ťažkostí. Po smrti svokra bolo problematické postarať sa o spomínanú körmendskú lekáreň. Nakoľko jeho syn Dezső bol iba gymnazistom, vecné právo kőszegskej lekárne Čierny saracén prepísal na svoju manželku a len neskôr na syna. On sám síce prevzal lekáreň v Körmende, no určil tamojšieho správcu a pracoval naďalej doma.[46] K tejto vlastníckej výmene došlo v roku 1943. V čase príchodu ruského frontu Károly Dezső Küttel utiekol so svojou rodinou. Lekáreň v tom čase viedol Imre Mohr. Po vojne sa Küttelovci vrátili, no pôsobiť vo vlastnej lekárni mohli len do jej znárodnenia v roku 1950, kedy bol Károly Dezső Küttel preradený do lendvayovskej lekárne Uhorský kráľ (Magyar Király) a v roku 1951 do körmendskej lekárne U leva (Oroszlán). V roku 1956 sa dostal do tamojšej lekárne U Spasiteľa (Megváltó patika), kde pracoval do svojej smrti v roku 1958.[47]

Dezső Küttel mladší skončil budapeštiansku univerzitu v roku 1939. V roku 1941 získal doktorát. V rokoch II. svetovej vojny bol vojakom. V roku 1951 získal oprávnenie na výkon odborného dozoru. Od roku 1966 bol kandidátom vied, v roku 1974 získal čestný titul univerzitného docenta. Od roku 1951 do svojho odchodu do dôchodku v roku 1981 pracoval v štátnom medickom podniku Vas megyei gyógyszertárak. Od roku 1967 zastával funkciu hlavného podnikového medika.

Rehoľná lekáreň

O povolenie týkajúce sa založenia lekárne požiadal magistrát mesta rektor jezuitského kolégia Pavol Sztankay 8. februára 1743.[48] Vo svojej žiadosti sa zaviazal na predaj lacných a kvalitných liekov, na dodržanie viedenskej taxácie a na bezodplatnú medickú starostlivosť o chudobných. O štyri dni neskôr mesto vydalo potrebné povolenie, dokonca ako odplatu za starostlivosť o chudobu odpustilo lekárni povinnosť platiť dane.[49] Finančné prostriedky na zriadenie lekárne boli zabezpečené jednak zo strany rehole, ako aj zo strany bohatých mešťanov.[50]

Lekáreň si našla svoje miesto v miestnosti naľavo od vstupnej brány do nového rehoľného domu, dokončeného v roku 1680. Izba lekárnika a jeho pomocníka bola taktiež na prízemí, čím sa zároveň zabezpečila i stála služba. Umiestnenie malo svoje opodstatnenie aj z hľadiska priamej dostupnosti, pretože inak do rehoľného zariadenia

[42] SZIGETVÁRY, ref. 9, s. 2.
[43] SZIGETVÁRY, ref. 21, s. 5.
[44] SZIGETVÁRY, ref. 9, s. 2.
[45] SZIGETVÁRY, ref. 21, s. 5.
[46] SZIGETVÁRY, ref. 21, s. 5.
[47] SZIGETVÁRY, ref. 21, s. 5.
[48] VaML KFL, Kőszeg Város Jegyzőkönyvei. (Zápisnice mesta Kőszeg), zväzok. 30., 8. 2. 1743, p. 51.
[49] VaML KFL, Kőszeg Város Jegyzőkönyvei. (Zápisnice mesta Kőszeg), zväzok. 30., 12. 2. 1743, p. 55.
[50] SZŐVÉNYI, ref. 7, s. 419.

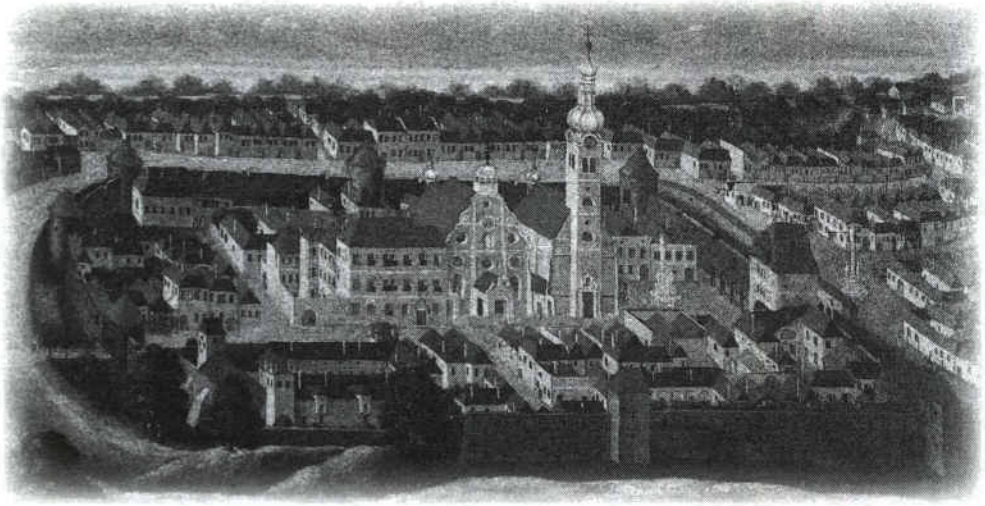

Obrázok č. 6 – *Objekt jezuitského kolégia na maľbe Bálinta Fancza z roku 1746.* Zdroj: Múzeum Kőszeg.

– kláštora svetské osoby (a to najmä ženy) nemali prístup.[51] Pôvodná miestnosť oficíny sa nezmenila dodnes. Tu stálo pôvodné nábytkové zariadenie vystavené dnes v múzeu. I napriek tomu, že od založenia lekárne do zrušenia rehole jezuitov sa nám zachovalo veľmi málo údajov personálneho charakteru, možno zoznam jezuitských lekárnikov pomerne dobre zostaviť: Sebastián Grandner (1743–1745), Michal Schlecht (1746–1751), Tadeáš Dilling (1752–1753), Jakub Weiss (1754), Jakub Volgwőgner (1755–1762) a už menovaný Tadeáš Dilling druhýkrát (1763–1773).[52] Lekárnik nebol sám, mal svetského pomocníka a zamestnávali aj kontuzora – drviča.[53]

Po rozpustení rehole fungovala lekáreň ďalej v komorskej správe, pod vedením posledného lekárnika Dillinga.[54] Hnuteľnosti jezuitov boli vo februári 1775 vydražené. Získal ich za 4000 zlatých Matej Svalla, lekárnik vyučený vo Viedni.[55] V roku 1777 musel Svalla svoju lekáreň odsťahovať z pôvodného miesta v bývalom jezuitskom kláštore, ktorý získali milosrdní bratia. Vtedy sa zariadenie ocitlo v dnešnej budove. Počas sťahovania museli novým priestorom prispôsobiť nábytkové zariadenie, ale aj samotnú budovu. Aby sa do nej zmestil nábytok, museli stavbu navýšiť, čo dodnes dobre vidieť medzi dvomi okennými radmi na fasáde, resp. v podkroví. Zároveň kvôli rôznemu pôdorysu dvoch spomínaných budov a miestností prešiel úpravou aj nábytok.[56]

Jezuiti dostali predlohy na výrobu nábytku asi z Ríma. Zrejme na základe tej istej predlohy bol vyrobený aj nábytok jezuitských knižníc v Grazi a Trnave. Korpus nábytku

[51] SZŐVÉNYI, ref. 7, s. 424.

[52] SZIGETVÁRY, ref. 25, s. 467.

[53] SZIGETVÁRY, ref. 25, s. 467.

[54] VaML KFL, Acta miscellanea. 24. 11. 1773.

[55] SZŐVÉNYI, ref. 7, s. 496.

[56] Pôvodnú zostavu nábytku sa podarilo zrekonštruovať počas reštaurovania na základe abecedného poradia nápisov nachádzajúcich sa na zásuvkách ako aj iných viditeľných stôp poškodení. Porovnaj: GRABARITS, István. *A kőszegi volt jezsuita patika fiókfeliratainak megfejtése és a bútorzat eredeti felállításának rekonstruálása.* Kézirat (Rozlúštenie nápisov zásuviek kőszegskej jezuitskej lekárne a rekonštrukcia originálnej zostavy nábytku. Rukopis). Kőszegi Patikamúzeum Adattára 35 / 1981.

je vyhotovený z dubového dreva, rezby a dyhy z orechu, pozlátené rezby z lipového dreva. Je vynikajúcim príkladom barokového nábytkového umenia. Stenové plochy zakrýva úplne, v strede každej stenovej plochy sú jedny z prechodových dverí. Dvere do bývalého laboratória z oboch strán sprevádza postava saracéna držiaca nad hlavou tácku. Súčasťou nábytku je rad na nohách stojacich otvárateľných truhlíc, ktorý slúžil na posedenie klientov počas čakania na výdaj liekov. Nad nimi je trojrad barokovo vypuklých veľkých zásuviek označených na predných stranách červenými iniciálami a čiernym písmom. Každá zo zásuviek mala pozlátené medené úchytky gombíkového tvaru. Nad nimi je policový systém prikrytý výrazne vlnenými rímsami. Korpusy jednotlivých stien spájajú v rohoch valcovité skrine s presklenými dverami.

Pracovný stôl stojí na nohách pripomínajúcich zvieracie laby. Váhy postavené na ňom sú neskoršieho dáta a pochádzajú z prvej tretiny 19. storočia.[57] Pôvodne v 18. storočí mohol byť na mieste váh umiestnený ozdobný rám, na ktorý sa podľa dobového zvyku vešali rôzne vrecúška, motúziky a iné drobnosti potrebné pri vydávaní liekov.

Nad bočnými dverami lekárne sú umiestnené maľby od Ettla.[58] Jedna zobrazuje Madonu s dieťaťom, druhá patrónov lekárov a lekárnikov, sv. Kozmu a Damiána. Treťou ozdobou sú hodiny umiestnené nad vstupom do laboratória. Na policiach vidno pôvodné

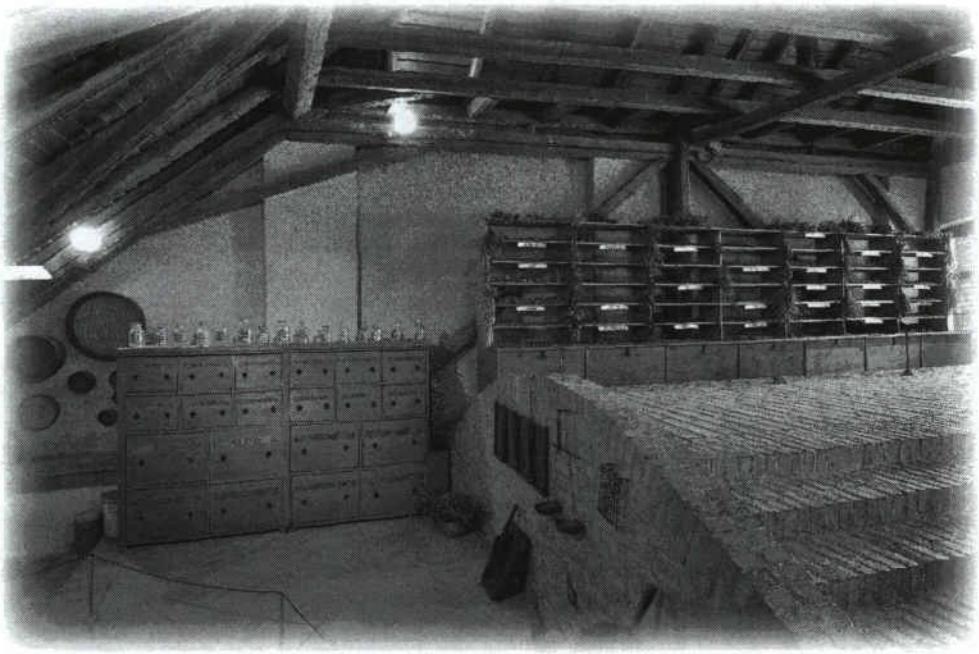

Obrázok č. 7 – *Sušiareň byliniek na povale lekárne Zlatý jednorožec s vyvýšeninou podlahy, vytvorenej v čase umiestnenia nábytku do oficíny na prízemí.*
Zdroj: Múzeum Kőszeg.

[57] SZIGETVÁRY, ref. 25, s. 467.

[58] SZIGETVÁRY, Ferenc. *A kőszegi volt jezsuita officina Kozma és Damján képének eredete.* Kézirat. (Pôvod obrazu sv. Kozmu a Damiána v oficíne kőszegskej jezuitskej lekárne. Rukopis). Kőszegi Patikamúzeum Adattára 35–79, 1–5pp.

zelené drevené misky, tégliky, dózy s nápismi liekov zo začiatku 18. storočia. Sklenené fľaštičky na tekutiny a prášky boli taktiež vyrobené v 18. storočí, no ich nápisy pochádzajú od jednej ruky a z 19. storočia. Ďalej tu treba spomenúť nádobky na mastičky z Altwien porcelánu z rokov 1842–1843 a niekoľko nádobiek s pokrievkou v horných radoch, ktoré boli vyrobené v polovici 19. storočia v šamorínskej majolike. Inventár lekárne vyhotovený v čase rozpustenia rehole v roku 1773 zachytáva okrem spomínaných nádob a fľašiek z 18. storočia ešte ďalších 152 kusov nádob z cínu, žiaľ z nich sa nezachoval ani kus.[59] Ani cínové konvy, stojace na podnosoch v rukách saracénov, nie sú pôvodné. Pôvodne tu boli ozdobné nádoby so zázračnými liekmi doby: mithridatom a theriakom.

Seko na strope bolo vyhotovené v čase sťahovania lekárne z jezuitského kláštora. Autor obrazu je neznámy, ale podľa niektorých štýlových znakov sa priraďuje k viedenskej škole.[60]

Svalla zomrel v roku 1781, jeho vdova sa ešte v tom istom roku vydala za rakúskeho lekárnika, Ernsta Wimpassingera, vďaka ktorému mohla lekáreň fungovať naďalej. V roku 1807 sa vedúcim lekárne stal Wimpassingerov nevlastný syn Ferenc Svalla.[61] Lekáreň v tých časoch už veľmi neprosperovala. Na začiatku 19. storočia totiž vznikli na území župy viaceré lekárne v mestách Szombathely, Rohonc, Sárvár a napokon tu bola aj miestna konkurencia. Keďže Svalla nedokázal donútiť ani svojich dlžníkov k tomu, aby mu zaplatili jeho vynaložené finančné prostriedky v hodnote 4000 zlatých, bol nakoniec nútený svoju lekáreň predať. Stalo sa to v roku 1823 za sumu 15 000 zlatých.[62] Onedlho ju predala vdova po istom Einchenkovi za 16 000 zlatých Václavovi Dobrému. Tri roky na to sa však ocitla u ďalšieho majiteľa. Kúpil ju János Pados, ktorý sa po desiatich rokoch odsťahoval z mesta a lekáreň predal Jánosovi Eibenovi.[63]

Eiben svoju lekáreň predal v roku 1842 Imremu Reithammerovi za 12 000 zlatých. Reithammmer nielen že bol dobrým lekárnikom, ale aj skvelým obchodníkom. Lekáreň vybavil novým príslušenstvom, dal vynoviť nábytok. Zmenil aj názov lekárne, ktorá odvtedy namiesto Zlatý jednorožec (Arany Egyszarvú) niesla pomenovanie *Uhorský kráľ (Magyar Király)*. S týmto súvisí aj umiestnenie maľby znázorňujúcej sv. Štefana nad vstupom do laboratória.[64] I napriek tomu, že svoje lekárnické právo sa mu podarilo rozšíriť o ďalšie právo obchodovania, predal lekáreň v roku 1857 za 16 000 zlatých. Novým majiteľom sa stal istý Strehle, ktorý však čoskoro zomrel a jeho vdova nehnuteľnosť predala Istvánovi Csacsinovitsovi.[65] Jej novým majiteľom bol zas od roku 1904 Ferenc Banelli, ktorý ju ešte v tom istom roku predal Lehelovi Losonczymu. Lekáreň napokon kúpil Károly Tersánszky a ako posledný vlastník – po tom, čo odmietol ponuku British Musea – zariadenie oficíny spolu s príslušenstvom predal Múzeu umeleckého priemyslu v Budapešti (Iparművészeti Múzeum) za sumu 18 000 korún.[66] Múzeum zariadenie dalo rozobrať, odviesť a reštaurovať. Vecné práva lekárne kúpil lekárnik Lajos Lendvay, ktorý novozariadenú lekáreň presťahoval z centra mesta do blízkosti hradu. Niekdajšiu budovu kúpila rodina Pontyos a otvorila si tu mäsiarstvo.

---

[59] SZIGETVÁRY, ref. 25, s. 470.
[60] SZIGETVÁRY, ref. 25, s. 470.
[61] SZIGETVÁRY, Ferenc. *A kőszegi Patikamúzeum Arany Egyszarvú Patikaháza.* (Dom expozície Arany Egyszarvú Múzea lekárnictva v Kőszegu). Kőszeg, s. 5.
[62] SZIGETVÁRY, ref. 61, s. 7.
[63] SZIGETVÁRY, ref. 61, s. 9.
[64] SZIGETVÁRY, ref. 25, s. 467.
[65] SZIGETVÁRY, ref. 61, s. 9.
[66] SZIGETVÁRY, ref. 25, s. 466.

Múzeum lekárnictva

V 70. rokoch 20. storočia nastali skutočnosti, ktoré umožnili návrat zariadenia jezuitskej lekárne do Kőszegu. Predstavitelia Múzea dejín medicíny (Semelweis Orvostörténeti Múzeum), Župnej rady Vas a Múzea umeleckého priemyslu sa dohodli na tom, že v prípade zabezpečenia vhodnej budovy vrátia zariadenie formou expozície do mesta. Napokon Rada mesta Kőszeg (ide o pandanta našich národných výborov – pozn. prekl.) zabezpečila pre tento účel pôvodnú budovu v centre mesta.

Paralelne s rekonštrukciou budovy prebiehali pod vedením odborníkov Múzea umeleckého priemyslu aj reštaurátorské práce na nábytku a ostatného zariadenia. Expozícia bola otvorená v októbri 1980, ponúka výber z pamiatok rehoľných a meštianskych lekární 17. – 19. storočia v budove, rekonštruovanej do podoby zodpovedajúcej stavu z 18. storočia.

V roku 1980 bolo otvorené druhé špecializované múzeum v meste, v budove niekdajšej lekárne Čierny Saracén (Fekete Szerecseny). Budova bola zrekonštruovaná do podoby zodpovedajúcej stavu v 17. – 18. storočí. Tieto práce prebehli v rokoch 1984–1988. Návštevník vstupuje do oficíny 19. storočia, cez ktorú sa dostane do lekárne o dve storočia staršej. Nasledujú výstavné miestnosti s expozíciou dejín lekárnictva. V celom Maďarsku iba tu je možné vidieť vedľa seba umiestnené kompletné zariadenia lekární a ich laboratórií zo spomínaného obdobia.

Paralelne s prípravou expozícií (už od roku 1971) bola pozbieraná aj bohatá odborná literatúra z oblasti dejín lekární, lekárnictva i medicíny. Ďalšiu súvisiacu literatúru poskytli na odborné spracovanie špecializované pracoviská múzeí a knižníc, ako je Múzeum dejín medicíny (Semmelweis Orvostörténeti Múzeum), Könyvtár és Levéltár a knižnica Ernyei József Könyvtár. Vtedajší riaditeľ dr. Ferenc Szigetváry pozbieral v župe zlomky odborných knižníc všetkých dostupných lekární a vzácny materiál odovzdali aj súkromní darcovia. Keď sa v roku 1984 začalo s adaptáciou küttelovského domu na múzeum, vznikla nádej na dôstojnú prezentáciu spomínaných knižničných zbierok. Nakoniec 31. mája 1988 vznikla a bola sprístupnená špecializovaná historická knižnica lekárnickej literatúry. Nábytok knižnice umiestnený na poschodí budovy je muzeálnej hodnoty, nachádza sa v ochrannom režime. Ide o neorenesančný nábytok lekárne U Spasiteľa („Megváltó patika") v meste Körmend, ktorého vlastníkmi boli takisto Küttelovci. Knižnica je vo svojom obore veľmi pestrá, vykazuje 24 000 zväzkov. Knihy a odborné časopisy sú väčšinou z 19. storočia, no neraz tu nachádzame aj odbornú literatúru z 18. storočia. Okrem toho sa tu nachádza aj nemecký tlačený katalóg, evidujúci medicínsku a prírodovednú literatúru zo 16. – 17. storočia. Knižnica je súčasťou múzea, slúži odbornej i laickej verejnosti, výlučne však v režime prezenčného štúdia.

Z maďarského originálu preložil: Gábor Strešňák

Z dejín lekárnictva na Orave v rokoch 1632–1950

Soňa Maťugová

Najstaršie lekárne na Orave vznikli v mestečkách Dolný Kubín, Námestovo, Trstená a Tvrdošín. Mestské práva sa udeľovali po splnení určených mestotvorných podmienok. Jednou z nich bola existencia tzv. xenodóchia, čiže nemocnice s útulkom pre bezdomovcov, žobrákov a tulákov. Archívne dokumenty o xenodóchiu v Dolnom Kubíne pochádzajú z roku 1632. Najviac sa využívalo v časoch moru, cholery a epidémií. Pripravovali sa v ňom aj lieky pre chorých pod dozorom stoličného lekára, čiže slúžilo ako mestská verejná lekáreň.[1]

Zriaďovanie a kontrola verejných lekární bola do roku 1748 v kompetencii magistrátu, ktorý riadil ich prevádzku podľa medicínskych a lekárnických poriadkov. Potom o ich zriaďovaní a prevádzke rozhodovala Oravská stolica. Samostatná verejná stoličná lekáreň v Dolnom Kubíne bola založená v roku 1753, *„oprávnenosť"* jej bola opätovne potvrdená 7. februára roku 1792 a *„reálne právo"* na lekáreň v Dolnom Kubíne uznala Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada rozhodnutím č. 29826 v roku 1858.[2]

Mestečká dostali právo konať výročné jarmoky a týždenné trhy, na ktorých niektorí kupci predávali lieky a liečivé bylinky. Pravidelne sa ich zúčastňovali známi olejkári zo susedného Turca s liekmi, ktoré sa naučili vyrábať od mníchov v Kláštore pod Znievom od konca 16. storočia. Ponúkali liečivé oleje a masti, vyrábané z rastlín a tiel zvierat, a preto ich ľudia nazývali olejkármi. Najvyhľadávanejšími liekmi boli borievkový olej, medvedia masť a jazvečia (borsučia) masť. Olejkárstvom sa zaoberalo asi tritisíc ľudí a svoj rozkvet prežívalo v 17. storočí. Zaniklo začiatkom 19. storočia vďaka verejným lekárňam.[3]

Na trhy a jarmoky prichádzali aj rôzni liečitelia a ponúkali chorým svoje služby. Oravská stolica vydala obežník pre obce a mestečká v roku 1793, v ktorom upozornila, aby sa ľudia chránili pred falošnými lekármi, lekárnikmi a vešticami. Lieky s iným tovarom bežne predávali aj niektorí obchodníci v mestečkách.[4]

Panovníčka Mária Terézia zaviedla poriadok v predávaní liekov. Podľa lekárskych smerníc (normálov) z rokov 1770 a 1773 lekárnik mohol otvoriť lekáreň len po získaní povolenia od stoličného lekára. Povolenie získal po absolvovaní skúšky (aprobácie) a dosiahnutí vysvedčenia o skúške. Ak lekárnik zomrel a jeho pozostalá manželka aj naďalej chcela prevádzkovať lekáreň, musela absolvovať skúšku, aby dostala povolenie na lekárnickú činnosť.[5] Medzi najznámejších stoličných lekárov patrili Michelmayer (1721), František Ekstein (1774), Jozef Erber (1793–1832), Baltazár Demian (1813–

---

[1] Štátny archív v Bytči, pobočka Dolný Kubín (ďalej len ŠABY, pobočka Dolný Kubín), fond (ďalej len f.) Mestečko Dolný Kubín 1418–1871, spisy, koncept listiny župana Gašpara Illesházyho z roku 1632 o udelení mestských výsad Dolnému Kubínu.

[2] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný úrad v Dolnom Kubíne, zdravotné oddelenie, spisy z rokov 1928, 1930, 1939, 1942, 1944.

[3] KUŽEL-ZNIEVČAN, Vladislav. Olejkári – šafraníci – hauzíri. In *Kmetianum. Vlastivedný zborník Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa III.* Zost. KUBOVČÍK, J. Martin: Osveta, 1974, s. 47–62.

[4] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Mestečko Dolný Kubín 1418–1872, kurentálny protokol, zápis obežníka Oravskej stolice z roku 1793.

[5] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Mestečko Dolný Kubín 1418–1872, kurentálny protokol, zápis obežníka Oravskej stolice z roku 1786.

1835), Jozef Hammerschimdt st. (1848–1852), Jozef Hammerschmidt ml. (1852–1889) a ďalší.

Orava bola rozdelená na štyri slúžnovské okresy v rokoch 1777–1920 so sídlami v Dolnom Kubíne, Námestove, Trstenej a Tvrdošíne. Na konci sledovaného obdobia pôsobil v každom okrese lekár a lekárnik, v mestečkách vykonávali prax aj súkromní lekári a lekárnici. Medzi lekármi sa v roku 1910 uvádzali Armín Balász, Ladislav Nádasi, Gustáv Klopstock (hlavný vojenský lekár), Michal Tordon v Dolnom Kubíne, Samuel Steinhard a Móric Holländer v Námestove, Július Stangel a Jakub Politzer v Trstenej, Žigmund Tandlich v Tvrdošíne a Adolf Grünfeld v Jablonke. Medzi lekárnikmi sa v roku 1910 uvádzali Alojz Králik v Dolnom Kubíne, Arpád Murín v Námestove, Imrich Neupauer v Trstenej, Leopold Zeisel v Tvrdošíne a Jenő Stercuľa v Jablonke. Po roku 1922 bolo na Orave osem obvodných zdravotných stredísk – v Dolnom Kubíne, Párnici, Oravskom Podzámku, Tvrdošíne, Trstenej, Námestove, Zákamennom, Oravskej Polhore a päť verejných lekární v Dolnom Kubíne, Námestove, Trstenej, Tvrdošíne a Zákamennom.[6]

Na dedinách boli liečiteľkami pôrodné babice, ktoré liečili bylinkami z *„Božej lekárne"*, ale aj mágiou.[7] Stoličného alebo okresného lekára volali, keď vypukla cholera alebo epidémia (týfus, osýpky, úplavica, chrípka, trachóm, kiahne, čierny kašeľ, záškrt, šarlach a pod.) a už nevedeli pomôcť chorým. Podľa lekárskeho poriadku pôrodné baby museli byť vyučené u lekára a zložiť skúšku spôsobilosti u stoličného lekára. Oravská stolica v roku 1786 prijala za stoličnú babicu Máriu Persianovú (Persiana), ktorá mala vyučiť babice v celom regióne. Stoličný lekár ich potom vyskúšal a ak uspeli, vydal im písomné povolenie na vykonávanie praxe. Babice, ktoré mali vysvedčenie, ľudia nazývali *„ceduľové babice"* a viacej ich uznávali. V roku 1817 otvorila v Dolnom Kubíne poradňu pre tehotné ženy a súkromnú pôrodnicu stoličná babica Lichnerová z Budína a zaúčala dedinské babice *„do babského kumštu"*. Tak sa vtedy nazývali všetky činnosti

---

[6] Árvamegyei almanach, szekeszti és kiadja Váradi Géza, Áll. Felsö Keresk. Isk. Tanár, Alsó Kubin, 1912, s. 177.

[7] BAŇÁRY, Jozef. Ľudová liečba a povery v Zuberci. In *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. XIV., 1911, č. 1, s. 16–18.: „... Od suchôt je dobrá mŕtva pŕhľava, uvarená v hovädzej polievke. Ďalej odporúča sa piť odvar z jelenieho jazyka (zeliny) a v ňom sa kúpať. Dobrý je tiež myší chvostík, potlčený s bravčovým sadlom, tento je proti gágorovým suchotám. Taktiež oman varený v sladkom mlieku pomáha od suchôt a od kašľa a má sa piť ráno a večer. Od záduchu užíva sa sladič v sladkom mlieku varený a na listoch sladičových odporúča sa spávať. Podobne libštik je dobre fajčiť alebo odvar z neho piť alebo sa v ňom kúpať. Od kašľa odvar z ovsenej slamy užívať s cukrom na spôsob čaju. Od žalúdka, keď netroví, užíva sa rozkrojený citrón, soľou posypaný, tiež cintária, horec a palina. Od horúčky varí sa črievčia a pije z neho odvar ocukrený. Od bolenia zubov je dobrý odvar zo slivkových listov. Od bolenia hrdla prikladajú suché huby. Od vší odporúča sa užívať za 14 dní kapustnicu a nič iného nejesť za ten čas. Keď oči bolia alebo hlava, dobre je prikladať brezové lístie. Od klania a opuchliny je dobrý lopúch. Na rany prikladá sa masť z bielej gliedy a na to priloží sa podbeľ. Ranu treba mastiť balzamovým olejom. Dobrý je i na prach potlčený kvet sirôtky. Tiež sa odporúča silne fajčiť, lebo tým odchodia z tela zbytočné vlhkosti. ... Zrádnik liečia nasledovne: zelinu podštál dajú do kľúčovej dierky, tam ju spália a popol dajú v mlieku užiť nemocnému. Od zočiny (urieknutie) pri deťoch je dobrý devatorník. Keď dieťa má prietrh, to jest je nepokojné a omrzené, uvarí sa ožina a v odvare sa dieťa okúpe a okúpané okrúti sa cez tretiu sprušku drabiny alebo rebríka. Toto sa urobí cez 3 večery v splň mesiaca deväť ráz, a síce dieťa sa preťahuje zpak ruky a pred každým pretiahnutím sa okúpe v odvare a preťahuje sa, kým je ešte mokré. Na Vianoce vylievajú odvar z opekancov na krížne cesty, aby na budúci rok zažehnali nešťastie a choroby z domu."

babice, ktoré súviseli s tehotenstvom, pôrodom, liečením matiek a novorodencov. Mária Eichlenczová sa spomínala ako verejná stoličná babica v roku 1833.[8]

Lekáreň a lekárnici v Dolnom Kubíne

Počas trvania stavovskej Oravskej stolice do roku 1844 platilo, že stoličným lekárnikom, lekárom, právnikom, veterinárom alebo ďalším odborným zamestnancom mohol byť len šľachtic. Všetci dolnokubínski lekárnici boli absolventmi univerzitného farmaceutického štúdia s titulom magister pharmaciae (MrPh.).

V roku 1741 sa spomínal v Dolnom Kubíne stoličný lekárnik Ignác Heill. Panovníčka Mária Terézia ho povýšila do zemianskeho stavu a udelila mu erb za zásluhy v liečení moru a vypracovanie opatrení pre liečenie zákernej choroby. Pľúcna tuberkulóza, ľudovo nazývaná suchotiny, bola rozšírenou smrteľnou chorobou a lekárnik odporúčal na jej liečenie piť kozie mlieko.[9] Ignácov syn Juraj Heill pracoval v otcovej lekárni na námestí v Dolnom Kubíne poniže stoličného domu (1760). Heillovci v tomto dome bývali do roku 1873. V rode Heillovcov sa povolanie lekárnika odovzdávalo z otca na syna. V lekárni pomáhali všetci príslušníci rodiny.

Heraldik a genealóg Adolf Medzihradský považoval za zakladateľa oravskej vetvy rodu Heillovcov kežmarského mešťana Martina Heilla (*1718), ktorý mal syna Jána Juraja, lekárnika v Dolnom Kubíne od roku 1750. Prvou Jánovou manželkou bola Magdaléna Jób Fančaliová, s ktorou mal synov Jána Juraja (*1755), Jozefa Gabriela (*1761) a dcéru Annu Máriu (*1758). Po smrti Magdalény v roku 1770 sa Ján oženil s Máriou Pružinskou, s ktorou mal dcéru Johanu. Ján Heill st. zomrel v roku 1777 a lekáreň v Dolnom Kubíne prevzal najstarší syn Ján Heill. Mal potrebné vzdelanie, lebo v roku 1789 sa spomínal ako felčiar a v roku 1795 ako lekárnik v Dolnom Kubíne.[10]

Počas 18. storočia sa na Orave vyskytlo množstvo epidémií infekčných chorôb. V júni roku 1739 sa rozšírila epidémia, ktorú nazývali mor, v obciach Babín, Hruštín, Vasiľov, Zákamenné, Krušetnica, Lomná, Ťapešovo, Oravská Jasenica a Zemianska Dedina. V auguste 1739 počet mŕtvych prekročil počet tisíc dvesto. Ostatné dediny a mestečká strážili chotárne hranice a všetky prístupové cesty, aby sa choroba nerozšírila. Podžupan Jozef Okoličány zakázal všetky *„zábavy, kratochvíle, muziky, tance, pltníčenie, trhy a jarmoky pod hrozbou straty hrdla, lebo mor ukrutne panuje. Kočovných cigáňov z Liptova treba ihneď vyhnať. Ktorá dedina koľko soli potrebuje, nech si ju vyzdvihne u pána Ambroziho v Dolnom Kubíne."*[11] Richtári obcí a mestečiek boli zodpovední za *„obecné zdravie"* a v čase moru mali mimoriadne právomoci. Ak niektorý obyvateľ nedodržal prísne protimorové opatrenia, mohli ho dať obesiť. S príchodom zimy choroba ustúpila, ale vyžiadala si 1436 ľudských životov. Stoličný lekár a stoličný lekárnik pripravili liekopis pre opateru nakazených. V roku 1786 sa úmrtnosť zvýšila v obci Erdútka (dnes Oravská Lesná), išlo však skôr o následok hladomoru, lebo ľudia v neúrodnom roku jedli chlieb zo zamrznutého a plesnivého obilia a nedozreté zemiaky.[12]

---

[8] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Mestečko Dolný Kubín 1418–1871, kurentálne protokoly 1771–1848, odpisy obežníkov Oravskej stolice z rokov 1786, 1818, 1833.

[9] VÍTEK, Peter – MAŤUGOVÁ, Soňa. *Lexikón erbov šľachty na Slovensku III. Oravská stolica.* Bratislava: Vydavateľstvo Hajko & Hajková, 2007, s. 50; ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Mestečko Dolný Kubín 1418–1871, kurentálny protokol, obežník Oravskej stolice zo dňa 16. mája 1765.

[10] DUDÁŠ, Ján – JANEK, Jozef. *Literárno-kultúrny cestopis Oravy.* Dolný Kubín, 2002, s. 96.

[11] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Mestečko Dolný Kubín 1418–1871, kurentálny protokol, obežníky Oravskej stolice z roku 1739.

[12] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Mestečko Dolný Kubín 1418–1871, kurentálny protokol, správa o cholere v Erdútke roku 1786.

Ďalším lekárnikom v Dolnom Kubíne bol Šimon Maukš (1806). Jeho predkovia pochádzali z Kežmarku a šľachtický titul im udelil panovník Ferdinand II. v roku 1635. Šimon Maukš začínal ako lekárnik na Oravskom panstve, na hrade. V roku 1811 vybudoval verejnú lekáreň v Dolnom Kubíne. Dom sa nachádzal medzi stoličnou budovou a Heillovým domom. Vedenie mesta mu udelilo tento pozemok pod podmienkou, že bude platiť daň 50 zlatých ročne a on ani jeho potomkovia nebudú môcť predať dom bez súhlasu magistrátu. Za to bol oslobodený od platenia ostatných daní v mestečku. Je zaujímavé, že v roku 1820 prevádzkoval aj lekáreň v mestečku Trstenej a vo svojej *„apatieke"* okrem liekov predával aj atrament, pečatný vosk a papier. Po jeho smrti sa ako lekárnička v Dolnom Kubíne spomínala vdova Kristína Maukšová (1833).[13]

Lekárnici sa v 18. storočí riadili podľa viedenského dispenzatória a augsburského liekopisu. V 19. storočí využívali osem vydaní rakúskych liekopisov a od roku 1872 uhorské liekopisy. Množstvo lekárskej a lekárnickej literatúry mohli študovať v knižnici, ktorú daroval Oravskej stolici v roku 1839 Vavrinec Čaplovič.

Zeman Jozef Medvecký z Medvedzieho sa spomínal ako lekárnik v Dolnom Kubíne v 40. rokoch 19. storočia. Dňa 20. februára 1847 ho mestské zastupiteľstvo prijalo do zväzku mesta Dolný Kubín, dostal domovský list. Prvé poznatky z farmácie získal ako praktikant v Maukšovej lekárni, lebo Maukšovci boli príbuzní s rodom Medveckých. Vdova Mária Maukšová v starobe žila u Medveckovcov. Jozef Medvecký bol lekárnikom v Dolnom Kubíne do roku 1865.[14]

Oravská stolica vydávala predpisy o predaji liekov. Dňa 22. januára 1851 sa v takomto obežníku uvádzalo: *„...následkom mnohých žalôb, že kupci v sklepoch (obchodoch) často neberúc ohľad na žiadne zákazy, predávajú privátnym osobám všelijaké lieky, jeho excelencia pán cisársko-kráľovský miestodržiteľ v Uhrách ustanovil, aby tí kupci, ktorí budú pristihnutí, že predávajú také lieky, ktoré len v apatiekach držať sa smú, dostali pokutu od 20 do 50 zlatých a pri každom predávaní trestaní boli. Zakazuje sa predávať laxíri, pilule, ópium, flajstre, prášky a vody na dávenie, tinktúry, canthariu, morskú cibuľu, jalaper, listy senesovie, seamonium, gumu gutu, crotonový olej"*. Verejní lekári a lekárnici dostali rozkaz kontrolovať predávaný tovar v obchodoch.[15]

V 19. storočí Oravu postihli dve veľké cholerové epidémie, v roku 1831 a v roku 1873.[16]

Alojz Králik (*1836 v Bobrove, †1918 v Dolnom Kubíne), syn Jána Králika, majiteľa továrne na farby v Bobrove, bol lekárnikom od roku 1858 v Námestove. V roku 1865 kúpil lekáreň od Jozefa Medveckého v Dolnom Kubíne za osemnásť tisíc zlatých. Mestečko Dolný Kubín udelilo Alojzovi Králikovi domovský list v roku 1871. Oženil sa s Máriou Seidlerovou (*1845 Zywiec, Poľsko, †1910 v Dolnom Kubíne) a mali päť detí:

---

[13] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Mestečko Dolný Kubín 1418–1871, protokol mestečka 1650–1871, s. 179–183, dohoda medzi magistrátom a lekárnikom Šimonom Maukšom zo dňa 10. mája 1811 o výstavbe lekárne na námestí v Dolnom Kubíne pri Heillovom dome; ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Mestečko Trstená 1608-1871, mestská registratúra, spisy 1820, účet mestečka z lekárne Šimona Maukša; VÍTEK – MAŤUGOVÁ, ref. 9, s. 79, Maukš z Vlkovej; ŠABY, f. Oravská župa I. 1583–1848, súpisy oravskej šľachty 1805–1833.

[14] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Mestečko Dolný Kubín 1418–1871, protokol mestečka Dolný Kubín 1650–1871, s. 480.

[15] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Mestečko Dolný Kubín 1418–1871, kurentálny protokol, obežník Oravskej stolice z 22. januára 1851.

[16] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Mestečko Dolný Kubín 1418–1871, kurentálny protokol mestečka Dolný Kubín z roku 1831 a spisy z roku 1831; ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Obvodný notársky úrad v Trstenej 1871–1945, spisy z roku 1873.

Irmu (*1865), Arpáda (*1867), Amanda Ľudovíta (Ludvika, *1869), Ladislava (*1871) a Teklu (*1874). Arpád vyštudoval medicínu, pomaďarčil si meno na Ákos Királdi a usadil sa v Budapešti. Amand Ľudovít vyštudoval farmáciu v Budapešti, pracoval v otcovej lekárni a po jeho smrti bol lekárnikom v Dolnom Kubíne. Používal meno Ludvik Králik. Od roku 1923 lekáreň na Radlinského ulici v dome č. 160 prenajímal. Ludvik sa neoženil a nezaložil si rodinu. Československý štát vyhlásil jeho lekáreň za štátny majetok (vyvlastnil) v apríli roku 1950 a v decembri toho roku lekárnik Ludvik Králik zomrel. Potomkovia jeho bratov Arpáda a Ladislava žili v Maďarsku a Amerike.[17]

Lekárnik Eugen Lustig (*1890 v Solivare) pracoval v Králikovej lekárni od roku 1918 najprv ako praktikant a v rokoch 1923–1928 si ju prenajal a stal sa správcom lekárne. Dva roky s ním pracoval praktikant Gejza Donáth (1924), potom Alexius Deutsch.[18]

MUDr. Karol Wagner, štátny obvodný lekár v Párnici, dostal povolenie zriadiť si príručnú lekáreň v roku 1925, ale lieky mohol obstarávať len z verejnej lekárne od Eugena Lustiga v Dolnom Kubíne. Námestovský lekárnik Pavel Kunfalvi žiadal Okresný úrad v Dolnom Kubíne o povolenie zriadiť verejnú lekáreň v Párnici v roku 1935. Vtedy bola v okrese len jedna lekáreň v Dolnom Kubíne, tri obvodné zdravotné strediská (v Dolnom Kubíne, Oravskom Podzámku a Párnici), sedem lekárov a 33 pôrodných babíc. Povolenie nedostal, preto aj obec Párnica žiadala o povolenie zriadiť verejnú lekáreň, ale žiadosť bola zamietnutá. Jednou z podmienok povolenia novej verejnej lekárne bolo vyjadrenie existujúcej verejnej lekárne v okrese, že nová lekáreň by ju *„neohrozovala existenčne"*. Dolnokubínsky lekárnik nesúhlasil so zriadením lekárne v Párnici (1935) a rovnako aj lekárnik z Tvrdošína nesúhlasil so zriadením verejnej lekárne v Oravskom Podzámku v roku 1948.[19]

Župný úrad v Turčianskom Svätom Martine dňa 11. augusta 1925 vydal rozhodnutie, podľa ktorého zakázal všetkým lekárnikom vydávať lieky bez receptu, lebo *„dochádzali ponosy, že lekárnici prevádzajú pašeráctvo tým spôsobom, že vydávajú lieky nemocným bez receptov a ohrozujú ich zdravie."* V tom čase existovali lekárne verejné, príručné, ústavné a domáce. Ich zriadenie povoľoval vládny poradca pre zdravotníctvo (1925), keď dostal odporučenie od okresného úradu, župného úradu a okresnej lekárne.[20]

Lekárnik Eugen Kohn (*1893 vo Vrbovom), syn pekára Maximiliána (*1847, † 1920) vo Vrbovom, vyštudoval farmáciu v Budapešti (1914–1921) a jeho bratia Koloman (*1881) a Albert (*1884) vyštudovali medicínu. Eugen prišiel do Dolného Kubína z Popradu, pracoval ako praktikant v Králikovej lekárni na Radlinského ulici od roku 1928 a dňa 1. júla 1929 lekáreň prenajal. Oženil sa s Margitou Lindensteinovou (*1907) a mali syna Michala Samuela (*1930). Lekárnik Eugen Kohn zamestnával ako asistentku Zuzanu Rosenthalovú, rod. Fischerovú (*1917 vo Vrútkach) a praktikantov, medzi ktorými sa spomínali František Stein (1932) a Jozef Straus (1938) z Trstenej.[21]

---

[17] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný úrad v Dolnom Kubíne 1923–1945, agenda komisára politickej správy 1940, oddelenie zdravotné 1940, 1941; ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Obvodný notársky úrad v Dolnom Kubíne, oddelenie adm. 1464/1939.

[18] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný úrad v Dolnom Kubíne 1923–1945, oddelenie zdravotné 1924, 1926.

[19] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný úrad v Dolnom Kubíne 1923–1945, oddelenie zdravotné 1925, 1929.

[20] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný úrad v Dolnom Kubíne 1923–1945, oddelenie zdravotné 1924, 1940, oddelenie prezidiálne, agenda kancelárskeho referenta 1942.

[21] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný úrad v Dolnom Kubíne 1923–1945, oddelenie zdravotné 1940.

Lekárnici v období existencie prvej Slovenskej republiky pociťovali nedostatok niektorých druhov tovarov potrebných pre výrobu liekov. Nedostatkové tovary sa získavali na prídel tzv. lístkovým systémom. PhMr. Eugen Kohn napísal žiadosť Okresnému úradu v Dolnom Kubíne dňa 9. apríla 1940, v ktorej uvádzal: *„K stálemu prevozovaniu lekárne potrebujem isté množstvo cukru. Cukor sa používa nielen k polepšeniu chuti niektorých ináč neznesiteľných liekov, ale sú liečivé prípravky ako napríklad sirupy, lekármi často predpísané pri rozličných chorobách, ktorých základná látka je cukor (50–60 %). Keďže v dnešných pomeroch zaopatrenie dostatočného množstva cukru v obchodoch nie je možné, prosím o láskavé pridelenie 25 kg cukru mesačne, aby zásobovanie obecenstva s liekmi nebolo prerušené."* Okresný úrad doporučil prideliť lekárnikovi 15 kg cukru mesačne.[22]

Počas existencie Slovenskej republiky nastali ťažké časy pre Židov, sprevádzané rasovým obmedzovaním, prenasledovaním, ponižovaním, vylúčením z verejného života, prepadnutím ich majetku v prospech štátu a od roku 1941 v rámci *„sústreďovacej akcie"* ich odvážanie do koncentračného tábora v Osvienčime. Lekári a lekárnici židovského pôvodu najprv nepodliehali sústreďovacej akcii, lebo bol nedostatok slovenských lekárov a lekárnikov, ale výkonu ich práce sa týkali rôzne obmedzenia. Zamestnávateľ musel zaručiť ich *„nenahraditeľnosť a nepostrádateľnosť"*, židovský lekárnik nesmel zmeniť alebo opustiť bydlisko a pracovné miesto bez povolenia zamestnávateľa a okresného úradu, nesmel sa stýkať s ostatnými nežidovskými zamestnancami po pracovnej dobe, mohol vykonávať len tú prácu, ktorá mu bola prikázaná atď.[23]

Správcom dolnokubínskej lekárne sa stal Jozef Gebura (*1902) v roku 1942 a dostala názov U Koruny. V lekárni pracovala jeho manželka Magda (*1922). Židovskí lekárnici Eugen Kohn a Zuzana Rosenthalová pracovali ako asistenti a posledná informácia o nich v Dolnom Kubíne je z roku 1944. V máji 1944 sa spomínal ako lekárnický zamestnanec Jakub Riemer (*1904). V roku 1945 pracoval v lekárni ako praktikant Jozef Heger (*1926). Jozef Gebura vo svojej lekárni zavesil na stenu *„oficíny"* krédo: *„Pharmacia medicinae soror non ancilla"*.

Lekáreň U Koruny v Dolnom Kubíne bola znárodnená dňa 4. apríla 1950. Jej prevádzku ďalej riadil národný podnik Medika Bratislava.[24]

Lekáreň a lekárnici v Námestove

Námestovo dostalo mestské práva od panovníčky Márie Terézie v roku 1776, stalo sa sídlom slúžnovského úradu, pôsobil tu lekár a lekárnik v lekárni prístupnej verejnosti. Stoličný lekár vykonával revíziu lekárne od roku 1761 a lekáreň niesla meno Svätej Trojice (1761–1779). Súpisový hárok o lekárňach datuje zriadenie verejnej lekárne do roku 1812. Samuel Andreanský (*1802) sa spomínal ako lekárnik v Námestove v roku 1833. Ďalšími miestnymi lekármi boli Ján Prochádzka a Markus Kuks. V rokoch 1858–1865 pracoval v námestovskej lekárni Alojz Králik z Bobrova, ktorý získal praktické skúsenosti od Samuela Andreanského ako zamestnanec v jeho lekárni.[25]

---

[22] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný úrad v Dolnom Kubíne 1923–1945, oddelenie zdravotné 1940.

[23] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný úrad v Dolnom Kubíne 1923–1945, oddelenie zdravotné 1944.

[24] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný úrad v Dolnom Kubíne 1923–1945, oddelenie zdravotné 1944; f. Okresný národný výbor v Dolnom Kubíne 1945–1960, administratívne oddelenie 940/1947.

[25] ŠABY, f. Oravská župa I. 1583–1848, nobilitaria, súpisy oravskej šľachty 1805–1833.

Z rodu námestovských Murínovcov pochádzalo viacero lekárnikov. Arpád Murín, syn plátenníka Antona (*1826, †1896), pôsobil vo verejnej lekárni v Námestove od roku 1880. Anton Arpád Murín (*1873, †1934) bol lekárnikom v Námestove, Vendelín Murín (*1866, †1924) lekárnikom v Žabokrekoch, Matej Murín (*1860, †1934) lekárnikom v Námestove a neskoršie riaditeľom celulózky v Žiline, Zoltán Vojtáš, synovec Antona Murína, bol lekárnikom, aj neter Antona Murína Justína Kleinová, rod. Vojtášová bola lekárničkou v Bratislave. Antonovi švagrovia Juraj Bulla a Zdenko Zmeškal boli lekármi. Murínovci pomenovali svoju lekáreň v Námestove *„U Čierneho orla"* v roku 1883.[26]

Lekárnik Arpád Murín prenajal svoju lekáreň na námestí Slobody (dom č. 149) lekárnikovi Mikulášovi Šandorovi v rokoch 1929–1932. Po smrti Arpáda Murína dňa 7. decembra 1934 sa stala majiteľkou lekárne vdova Margita Murínová (*1882) a za správcu vymenovala Pavla Kunfalviho. Ďalším zamestnancom lekárne v Námestove bol Hermann Kemplen (1942).[27]

Lekárnik Ján Hucík pracoval v námestovskej lekárni, z ktorej odišiel v roku 1892 do kúpeľov na Slanej vode v Rabčiciach a vyrábal z liečivej vody jódovú šumivú soľ a pastilky. Tieto produkty majitelia kúpeľov Laslauerovci úspešne predávali v celej Európe v rokoch 1909–1918. V kúpeľoch na Slanej vode získal prax aj lekárnik Ján Slovík, rodák z Rabčíc. Kúpeľná ústavná lekáreň mala svoje osobitné dejiny v rokoch 1865–1918.[28]

Lekáreň a lekárnici v Zákamennom

MUDr. Armín Seidler nastúpil do zdravotného strediska v Zákamennom v roku 1926 a otvoril tu príručnú lekáreň. V nasledujúcom roku lekárnička Jolana (Lola) Kleinová (*1900 v Zubrohlave) otvorila verejnú lekáreň a zamestnávala dve praktikantky. Lekáreň mala názov *„Dobrý pastier"*. Lekárnička Jolana Kleinová sa vydala za MUDr. Mórica Friedmanna a potom lekáreň prenajala Karolovi Beckovi, ktorý ju prevádzkoval v rokoch 1929–1936. Počas druhej svetovej vojny Friedmannovcov odvliekli do koncentračného tábora v Osvienčime. Jolana Friedmannová prežila všetky útrapy, ale po oslobodení sa už do Zákamenného nevrátila. Odsťahovala sa do Jeruzalema, kde zomrela v roku 1991. Lekárnik František Valek pracoval v lekárni v rokoch 1945–1953.[29]

Lekáreň a lekárnici v Trstenej

Najstaršie doteraz známe záznamy o lekárni v Trstenej pochádzajú z roku 1763. Ján Jesenský (*1792) bol lekárnikom v Trstenej v roku 1845 a praktikantom v jeho lekárni bol syn Ferdinand (*1825). Táto lekáreň zhorela pri veľkom požiari dňa 10. apríla 1848 v Trstenej. Lekárnik Ervín Jesenský vybudoval novú lekáreň v roku 1860.

---

[26] ŠABY, f. Oravská župa II. 1848–1922, inv. č. 818/1880 – vydanie živnostenského listu lekárnikovi Antonovi Murínovi v Námestove; ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný národný výbor v Námestove, administratívne oddelenie 415/1949; DUDÁŠ – JANEK, ref. 10, s. 213–214.

[27] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný úrad v Námestove 1923-1945, oddelenie administratívne, 3124/1930, 3209/1942; ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Obvodný notársky úrad v Námestove 1887–1945, oddelenie administratívne 1934, 1938.

[28] MAŤUGOVÁ, Soňa. Rabčice v rokoch 1800–1938. In *Rabčice: monografia.* Námestovo: Tlačiareň Kubík, 2006, s. 86, 94.

[29] MAŤUGOVÁ, Soňa. Zákamenné v rokoch 1800–1989. In *Zákamenné*. Námestovo: Tlačiareň Kubík, 2005, s. 120, 121, 129, 136, 137; ŠABY, pobočka Dolný Kubín, Daňová správa, daňové výkazy lekárne v Zákamennom 1940; ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný úrad v Námestove, administratívne oddelenie 3209/1930.

Súpis lekárnikov z roku 1910 uvádzal Imricha Neupauera ako lekárnika v Trstenej a okresných lekárov Júliusa Stangela a Jakuba Politzera. V roku 1914 sa majiteľom lekárne stal Anton Murín (*1889, †1953), syn Antona a lekáreň pomenoval „*U Svätej Trojice*". Anton Murín pochádzal z rodu námestovských lekárnikov, stal sa zakladateľom Zväzu lekárnikov Slovákov v roku 1927 a bol členom výboru. Lekáreň v Trstenej bola poschodová budova pokrytá škridlovou strechou, pri dome bola dreváreň a malý dvor so záhradkou. Na prízemí bola miestnosť pre verejnosť tzv. *oficina* a štyri miestnosti, ktoré slúžili ako sklady a laboratórium. Na poschodí bol štvorizbový byt. Anton Murín bol autorom originálnych receptov, spolupracoval s vychýrenou ľudovou liečiteľkou Máriou Dreveňákovou, známou ako „*baba z Liesku*".

Anton Murín v 30. rokoch 20. storočia zamestnával lekárnikov Boženu Kovalíkovú, rod. Murínovú a Jozefa Malisa, v rokoch 1940–1944 magistra Marcela Scheina (*1910) ako praktikanta, v rokoch 1945–1947 Martina Kemplera (*1911 v Trstenej) ako asistenta a Paulínu Lepáčkovú (*1927 v Trstenej) ako praktikantku. Marta Lukáčiková bola lekárnická technička, Margita Rončáková laborantka a Oľga Pappová účtovníčka (kontoaristka). Lekáreň bola znárodnená dňa 30. augusta 1950, prevzal ju národný podnik Medika, oblastná správa v Žiline.[30]

Lekáreň a lekárnici v Tvrdošíne

Verejná lekáreň v Tvrdošíne bola založená v roku 1871, ale predtým tu bola pravdepodobne mestská lekáreň, ktorá sa spomínala počas cholery v roku 1831. Leopold Zeisel sa uvádzal ako lekárnik vo verejnej lekárni „*K Anjelovi strážcovi*" v roku 1910. Jeho nástupcom bol lekárnik Ladislav Stotter, ktorý sa stal majiteľom lekárne. Ph. Mg. Adolf Meindl sa spomínal ako lekárnik v Tvrdošíne v roku 1937. Eugen Baldinger (*1904) pracoval v lekárni do roku 1943. Lekárnička Anna Chládeková (*1914) pracovala v lekárni v rokoch 1943–1944, potom prišiel z Jablonky Mikuláš Hegedűs a v lekárni pracoval do 20. marca 1945.[31]

Počas prechodu frontu v roku 1945 bola lekáreň úplne vyrabovaná a zničená. Nepatrné množstvo liekov ukryl a zachránil Hugo Teichner, príbuzný Ladislava Stottera, ktorý sa po vojne do Tvrdošína nevrátil, ale pôsobil ako lekárnik v Senci a potom v Bratislave. Od konca marca 1945 do roku 1946 bola lekáreň zatvorená. Magister Ľudovít Divald sa stal správcom lekárne v roku 1946 a zaslúžil sa o jej obnovu. Mária Divaldová bola zamestnankyňou. Rozhodnutie o znárodnení lekárne bolo vydané 31. mája 1950. Ladislav Stotter sa stal oblastným riaditeľom Mediky v Žiline a podporoval otvorenie lekárne v Lokci roku 1956.[32]

V lekárni v Tvrdošíne absolvoval povinnú prax aj významný oravský lekárnik RNDr. Teodor Tholt (*1928, †2006). V 50. rokoch 20. storočia bol lekárnikom v Tvrdošíne PhMr. Anton Arpád Murín (*1906, †1959).

---

[30] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný úrad v Trstenej 1923–1945, administratívne oddelenie 2435/1923, D-1333/1944; ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný národný výbor v Trstenej 1945–1960, oddelenie administratívne 283/1945, 552/1945, 7423/1946, 531/1947, odbor zdravotný 415/1950, hospodársky referát 502/1952.

[31] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný úrad v Trstenej 1923–1945, D-1333/1944 adm.

[32] ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Obvodný úrad miestnych národných výborov v Tvrdošíne 2669/1945 adm.; f. Okresný národný výbor v Trstenej 1945–1960, 531/1947 adm.; MNV Lokca, spisy 1956.

Lekáreň a lekárnici v Jablonke

Obec Jablonka, ktorá patrila k Orave do roku 1920, sa usilovala o založenie lekárne od roku 1892. Oravská stolica povolila najprv zriadenie príručnej lekárne, verejná lekáreň bola otvorená dňa 19. októbra 1908. Prvým lekárnikom sa stal Ján Stercuľa a ďalším Eugen Stercuľa (1913). V roku 1919 bol lekárnikom Ján Neupauer z Lendaku (*1880) a lekáreň sa nazývala *„Ku Spasiteľovi"*. V období existencie Slovenskej republiky Jablonka patrila opäť do Trstenského okresu. V lekárni pracovala ako praktikantka Klára Neupauerová (*1922) a Mikuláš Hegedűs.[33]

[33] Árvamegyei almanach, ref. 6; ŠABY, pobočka Dolný Kubín, f. Okresný úrad v Trstenej 1923–1945, evidenčný list lekárne v Jablonke zn. 6527/1941 adm., D 1333/1941 adm.

Zdravotnícke zariadenie pre baníkov v banskoštiavnickom regióne – realita, plány a vízie

Lucia Krchnáková

K zdravotníckym zariadeniam, ktoré už dávnejšie slúžili najmä obyvateľom miest, patrili predovšetkým nemocnice, lekárne, ale i chirurgické dielne a verejné kúpele, v ktorých sa poskytovali niektoré druhy liečebnej pomoci. V 13. storočí zakladali špitály a lazarety mníšske rehole, o storočie neskôr i prosperujúce mestá.

O založení špitála v Banskej Štiavnici chýbajú autentické údaje, pretože mestský archív v roku 1442 zhorel. Predpokladá sa však, že v posledných desaťročiach 13. storočia založili v Banskej Štiavnici príslušníci dominikánskej rehole spoločné sociálno-zdravotné zariadenie *hospitale et xenodochium* na poctu blahoslavenej Alžbety.[1]

Špitál, udržiavaný z výnosu vlastných pozemkov a z milodarov, bol pri bráne sv. Antona (Krupinská brána). Správou nemocnice bola poverená mestská rada, zastúpená aspoň dvoma členmi (miestny farár a zástupca liečiteľskej rehole, ktorá mala v meste svoju pobočku). Za ošetrovateľské práce boli zodpovední rehoľníci alebo tzv. špitálmajstri.

Z archívnych dokumentov vieme, že v roku 1564 určila mestská rada za špitálmajstrov Vavrinca *Wilistha* (člen mestskej rady v roku 1579) a Juraja *Tschermacka.*

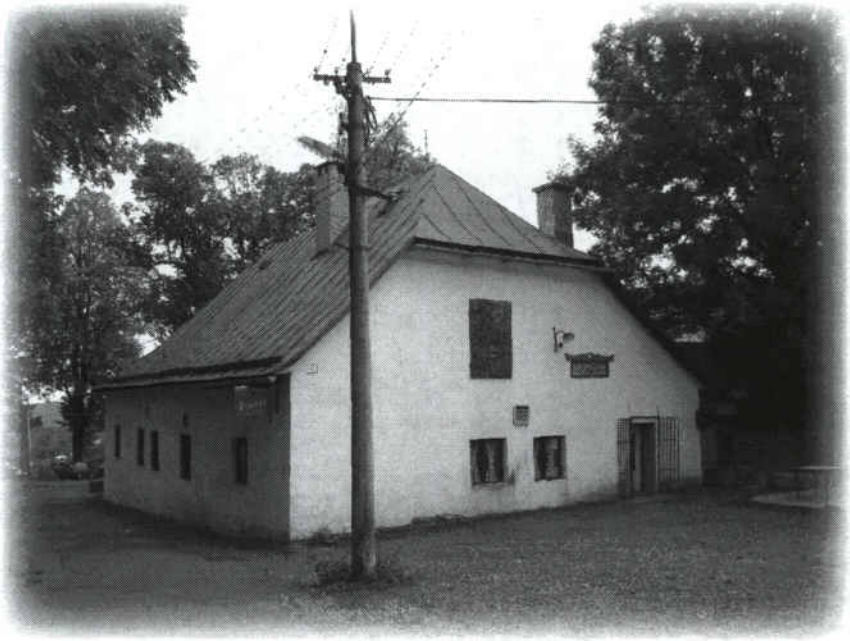

Obrázok č. 1 – *Banícka nemocnica v Štiavnických Baniach v súčasnosti.*
Foto: Lucia Krchnáková 2012.

[1] BOKESOVÁ, Mária – MAJDÁK, Dionýz. Vývoj zdravotníctva v Banskej Štiavnici. In GREGA, Vincent – VOZÁR, Jozef (zost.). *Banská Štiavnica.* Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 347.

Správcovia nemocnice sa vo svojej funkcii často striedali, v magistrátnych protokoloch nájdeme medzi nimi nielen členov mestskej rady, ale aj farára i samotného richtára.[2]

Zo súpisu z roku 1600 je zrejmé, že špitál mal vlastné lúky, polia i hospodárstvo, kde chovali hospodárske zvieratá. Z almužien, milodarov, zvonenia a pochovávania nemocnica získavala ďalšie príjmy, ktoré sa viedli v príslušných knihách. Keď dominikáni v polovici 16. storočia odišli z Banskej Štiavnice, nemocnicu premiestnili do mesta – do budovy, ktorá predtým patrila reholi. Jej ruiny sa dnes nachádzajú pri farskom kostole Nanebovzatia Panny Márie.

Spomínaná mestská nemocnica už v 17. storočí nevyhovovala zvýšeným požiadavkám obyvateľstva, z ktorého väčšia časť pracovala v banských prevádzkach a hutách. Podľa odbornej literatúry bola osobitná nemocnica určená pre baníkov založená v roku 1648, prípadne sa uvádza, že okolo roku 1650 v Štiavnických Baniach.[3]

Napriek tomu, že máme z tohto obdobia zachytených v archívnych dokumentoch lekárov banskej komory, a to Juraja Prölla, ktorého v roku 1652 nahradil pôvodne štiavnický mestský lekár Ján Krištof Haffner, nemáme žiadne priame dôkazy o založení, resp. existencii osobitnej nemocnice pre baníkov. Zdá sa, že tento rok prvý raz spomína banský lekár J. N. Melchiori[4] v roku 1782[5], kedy sa pokúšal presadiť návrh na zriadenie novej nemocnice pre baníkov. Opätovne ho vo svojom návrhu spomína aj banský fyzikus J. J. Hoffinger[6] v roku 1786[7], ako aj vo svojom knižnom diele vydanom v roku 1791[8] vo Viedni. Obaja banskí lekári sa odvolávajú pritom na stanovy štiavnickej bratskej pokladnice z roku 1648.[9] V ich dodatku sa totiž hovorí o možnosti postaviť akýsi bratský dom tzv. *Bruderhaus* pre všetkých chorých a zostarnutých baníkov v prípade, že budú finančne uspokojení členovia bratskej pokladnice a zostanú tak peniaze navyše. Pravdepodobne preto sa tento rok neskôr zaužíval aj v odbornej literatúre ako rok vzniku

---

[2] KRCHNÁKOVÁ, Lucia. Historický vývoj banskoštiavnického zdravotníctva do rozpadu Rakúsko-Uhorska. In LICHNER, Marián (zost.). *Banská Štiavnica – svedectvo času.* Banská Bystrica: Štúdio Harmony, 2002, s. 138.

[3] BOKESOVÁ – MAJDÁK, ref. 1, s. 351.

[4] Absolvent viedenskej univerzity Ján Nepomuk Melchiori prišiel do Banskej Štiavnice v auguste 1751 z rakúskeho mestečka Bruck an der Leitha, aby nastúpil do funkcie banského lekára. V nej zotrval až do roku 1783. Často však vypomáhal aj po odchode zo služby, najmä mladému lekárovi J. J. Hoffingerovi, prípadne ho zastupoval v jeho neprítomnosti. Bol aj fyzikusom Hontianskej stolice. Svoju lekársku činnosť vykonával i na Kohárioviskom panstve vo Svätom Antone. Raz ročne vykonával lekársku kontrolu i v Banskej Bystrici a Kremnici. In KRCHNÁKOVÁ, Lucia. Zdravotnícka starostlivosť o baníkov v stredoslovenskej banskej oblasti (so zameraním na pôsobenie a prínos Jána Juraja Hoffingera). In LACKO, Miroslav (zost.). *Montánna história 2010,* roč. 3, s. 30.

[5] Štátny ústredný banský archív (ďalej len ŠÚBA), fond (ďalej len f.) Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici (ďalej len HKG) Ord. 977/1782.

[6] Pôsobeniu J. J. Hoffingera ako banského lekára v Banskej Štiavnici je venovaná obsiahla štúdia KRCHNÁKOVÁ, Lucia Zdravotnícka starostlivosť o baníkov v stredoslovenskej banskej oblasti (so zameraním na pôsobenie a prínos Jána Juraja Hoffingera). In LACKO, Miroslav (zost.). *Montánna história 2010,* roč. 3, s. 24–93 .

[7] ŠÚBA, f. HKG 3019/1786.

[8] HOFFINGER, Johann Georg. *Vermischte medicinische Schriften.* Wien: Rudolph Gräffer und Comp., 1791, s. 147.

[9] *„Und da sich auch der eingelegte Bruderpfennig nach Beschaffenheit der Gefäll in etwas Vermehren, und über das, was denen armen Kranken, Wittwen und Waisen nothwendig zu reichen ist, ein Ubermass verbleiben würde...wie sie ein recht allgemeines Bruderhauss könnten stiften und aufrichten...“* In SCHMIDT, Franz Anton. *Chronologisch=systematische Sammlung der Berggesetze* 4. Wien: K. k. Hof und Staats=Aerarial=Druckerey, 1835, s. 705.

baníckej nemocnice. Avšak v archívnych dokumentoch sa až do 18. storočia nespomína žiaden *Bruderhaus* či nemocnica pre baníkov. Ani zachované vyúčtovania príjmov a výdavkov štiavnickej bratskej pokladnice zo 17. storočia ako i začiatku 18. storočia nezachytávajú žiadne prípadné výdavky na takéto zariadenie.[10] Podozrenie, že banícka nemocnica prakticky až do 18. storočia neexistovala, v nás vyvoláva aj rezolúcia Dvorskej komory vo Viedni z 26. októbra 1729, ktorou Viedeň dáva komorskému grófovi Jozefovi O. V. von Sternbach na zváženie návrh zriadiť nemocnicu (špitál) pre chudobných banských robotníkov z peňazí bratskej pokladnice vo výške 5684 zlatých 25 grajciarov. Nespomína sa žiadna existencia staršej nemocnice.[11] Z roku 1731 máme už aj údaje o výdavkoch na nemocnicu z účtov bratskej pokladnice. V účtovných dokladoch sa spomína zakúpenie 83 kusov drevených dosiek (v hodnote 6 zlatých 13 ½ grajciarov) pre nemocničnú záhradu, zrejme pre oplotenie a tiež ročná odmena pre lekára Štefana Kochlatscha za správu nemocnice vo výške 78 zlatých.[12] V 70. rokoch 18. storočia nájdeme opakovane vyúčtovania týkajúce sa údržby už spomínaného *Bruderhausu* ako vyčistenie komína, žľabov, odpratávanie snehu v zimných mesiacoch, sklenárske práce a pod.[13] Napriek tomu, že už z prvej polovice 18. storočia máme aspoň niekoľko informácií

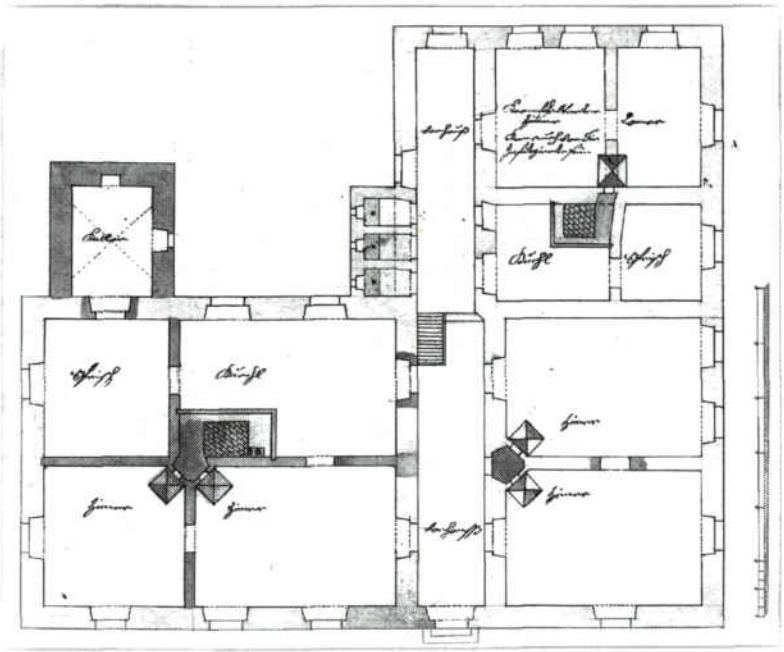

Obrázok č. 2 – *Plán prestavby baníckej nemocnice v Štiavnických Baniach z roku 1775.* Zdroj: ŠÚBA, f. HKG VI. , inv. č. 802.

[10] ŠÚBA, f. Bratská pokladnica Banská Štiavnica (ďalej len BPŠ), inv. č. 204–212. Vyúčtovania štiavnickej bratskej pokladnice zo 17. storočia sú len z rokov: 1627 a potom až od roku 1691. Pozreli sme vyúčtovania banskoštiavnickej bratskej pokladnice z rokov 1627, 1691, 1692, 1699, 1704, 1713, 1715, 1716, 1717. Žiaľ ani jeden dokument nespomína čo i len drobné náklady týkajúce sa prevádzky bratského domu či baníckej nemocnice.

[11] ŠÚBA, f. HKG Res. 26.10. 1729.

[12] ŠÚBA, f. BPŠ, inv. č. 221.

[13] ŠÚBA, f. BPŠ, inv. č. 251–252.

potvrdzujúcich existenciu baníckej nemocnice, nevieme ju s určitosťou lokalizovať, hoci sa dá predpokladať, že sa nachádzala v Štiavnických Baniach.

Až v roku 1775, kedy sa zaviedla v Banskej Štiavnici funkcia druhého banského fyzikusa, sa banícka nemocnica ako „novopostavená nemocnica" na Vindšachte (Štiavnické Bane) spomína v súvislosti s ubytovaním nového komorského fyzikusa Jána B. Schlugu. Nová posila prvého banského lekára J. N. Melchioriho mala bývať práve v tejto nemocnici. Vzhľadom na skutočnosť, že do nej boli krátko pred jeho príchodom umiestnení pacienti s venerickou chorobou, musel druhý fyzikus bývať v rezidencii jezuitov na Vindšachte. V korešpondencii štiavnickej komory s Dvorskou komorou vo Viedni v tejto záležitosti sa dozvedáme, že nemocnica určená pre baníkov bola obvykle prázdna a bolo v nej nevyhnutné urobiť ešte stavebné úpravy. Zrejme aj dlhotrvajúce problémy s ubytovaním nového lekára prispeli k tomu, že po necelom roku sa rozhodol natrvalo odísť.[14] Z tohto obdobia sa zachoval aj plán baníckej nemocnice, žiaľ bez spisového materiálu.[15] Môžeme len usudzovať, že bol práve zhotovený za účelom prestavby tohto objektu.

Úsilie o postavenie osobitnej nemocnice na adekvátnej úrovni určenej pre chorých banských robotníkov možno nájsť aj u banského lekára J. N. Melchioriho, ktorý do Štiavnice prišiel z Rakúska v auguste 1751, kde zotrval až do svojej smrti (1800). Za jeho pôsobenia vznikol aj celkom nový plán na postavenie baníckej nemocnice s kapacitou šesťdesiat lôžok, neskôr sto. Hoci Dvorská komora súhlasila s názorom o potrebe novej nemocnice, aby sa zabránilo tzv. falošným *Krankenschichtom* a zároveň sa ušetrili peniaze na lieky, k realizácii tohto projektu nedošlo.[16] Nová banícka nemocnica mala byť postavená pri Piarskej bráne, neďaleko Kostola Panny Márie Snežnej (1782).[17] O chorých sa mali starať štyria milosrdní bratia, jeden ošetrovateľ, dvaja lekárnici, traja chirurgovia, jeden kňaz, traja pomocníci, tri ženy na udržiavanie čistoty a kuchyne a vydávač jedla. Budova mala mať na prízemí dve miestnosti pre rekonvalescentov so 104 lôžkami, izby pre zdravotnícky personál, laboratórium, lekáreň, práčovňu, ordinačnú miestnosť a nádvorie.

Ďalším, kto sa pokúsil znova riešiť otázku baníckej nemocnice, bol Melchioriho nástupca banský lekár Ján Juraj Hoffinger v rokoch 1785 až 1786. Za hlavný dôvod zriadenia takejto nemocnice označil tento lekár najmä nevyhovujúce pomery v domácnostiach baníkov. V svojom návrhu pre banskú komoru z roku 1786 spomína, že pre účely baníckej nemocnice slúžili dovtedy v rôznych časových obdobiach tri domy, ktoré nemali potrebné zariadenie a nedisponovali ani chirurgickými nástrojmi. Podľa jeho vyjadrenia boli dovtedajšie zdravotnícke zariadenia tak malé, že sotva by poslúžili malej obci a nie pre niekoľko tisícový dav ľudí.[18] Chorí baníci bývajúci v skromných príbytkoch mali nedostatočnú hygienu, zdráhali sa užívať lieky, ktoré im lekár predpísal a odmietali sa podrobiť prípadným nevyhnutným chirurgickým zákrokom. V takomto prostredí chýbali všetky predpoklady na účinnú pomoc a práca lekára bola nadmieru sťažená. Vysoká chorobnosť, predčasná úmrtnosť či práceneschopnosť boli v takýchto podmienkach samozrejmosťou. Vybudovaním novej nemocnice sa plánovalo aj ušetrenie

[14] KRCHNÁKOVÁ, Lucia. *Zdravotnícka starostlivosť o baníkov v stredoslovenskej banskej oblasti (so zameraním na pôsobenie a prínos Jána Juraja Hoffingera)* (Dizertačná práca). Bratislava: SAV, 2010, s. 36.

[15] ŠÚBA, f. HKG VI. – mapy a plány, inv. č. 802.

[16] KRCHNÁKOVÁ, ref. 14, s. 119.

[17] ŠÚBA, f. HKG V., inv. č. 12 600 a spis Ord. 977/1782.

[18] GLICKHORN, René. Der Cameral – medicus Dr. Johann Georg Hoffinger. In *Anschnitt*, roč. 16, 1967, č. 2, s. 29; ŠÚBA, f. HKG, spis č. 3019/1786.

finančných prostriedkov na lieky a zároveň by tak baníci boli neustále pod dozorom lekára a chirurga až do vyzdravenia.

Z uvedených dôvodov navrhoval Hoffinger, aby sa vzhľadom na pracovné prostredie baníkov zriadila nemocnica na slnečnom mieste uprostred záhrad, s kapacitou aspoň 200 lôžok. V apríli roku 1785 požiadal banský erár o vydanie príkazu pre zorganizovanie spoločnej schôdze za prítomnosti oboch banskoštiavnických banských fyzikusov, banských chirurgov, banského správcu a závodného majstra. Na pracovnom stretnutí sa mali prerokovať všetky doterajšie návrhy o mieste pre banícku nemocnicu. Hoffinger prisľúbil úradom vyhotovenie návrhu a nákresu do troch týždňov od stretnutia týchto odborníkov. Ako najlepšie miesto pre výstavbu nemocnice navrhoval veľkú záhradu vlastnenú evanjelikmi medzi belianskou a vnútornou mestskou bránou. Ako druhú možnosť videl návrh niekdajšieho lekára Melchioriho na pozemku vedľa kostola Panny Márie Snežnej. Navrhoval kúpiť tri už existujúce domy so záhradami (dom mäsiarskeho majstra Drosta, Walterov dom a dom notára Merthena).[19] Hoffingerovým zámerom bolo postavenie vhodnej budovy s priestrannými a vzdušnými nemocničnými priestormi. Priestory mali mať rozlohu: 5,5 m do výšky, dĺžku 20–22 m a šírku 8 m. V najväčšej miestnosti malo byť až dvadsať postelí. Na svoju dobu navrhol aj modernú klimatizáciu *(Ventilator)*[20], ktorá mala byť vedená pod podlahou. Inšpiroval sa návrhom pruského chirurga Thedena. Stravovanie pacientov sa malo realizovať podľa vzoru viedenskej všeobecnej nemocnice, ktorá bola verejnosti odovzdaná v roku 1784. Projekt novej baníckej nemocnice vypracoval banskoštiavnický mestský architekt Jozef Pircker.[21] Budova mala stáť na vyvýšenom mieste, kde by bol lepší vzduch. V nemocnici mali pracovať: hlavný lekár (banský lekár), asistent lekára chirurg – ránhojič, dvaja asistenti chirurga, účtovník, lekárnik a dvaja duchovní. Rozpočet sa odhadoval na 76 000 zlatých, za ďalších 9 000 zlatých sa malo zakúpiť vnútorné zariadenie nemocnice. Náklady na stavbu mali znášať spoločne banská komora a mesto Banská Štiavnica, pokiaľ by sa na „najvyšších miestach" nerozhodlo o ďalšom financovaní. V auguste 1786 Dvorská komora vo Viedni upustila od ďalších návrhov projektu nemocnice pre nedostatok finančných prostriedkov. Hoffingerov návrh o zriadení nemocnice pre baníkov z Banskej Štiavnice, Kremnice a Banskej Bystrice sa tak nikdy nezrealizoval.

Banský erár vyhovel žiadosti Hoffingera z novembra 1786 a decembra 1787 a poskytol aspoň prostriedky na lepšie vybavenie pre už existujúcu banícku nemocnicu na Vindšachte. Hoci jeho veľkolepé plány o zriadení nemocnice stroskotali, isté zlepšenie zdravotníckeho zariadenia predsa len nastalo. Počet lôžok sa zvýšil z pôvodných osem na dvanásť a zaviedlo sa riadne nemocničné stravovanie pacientov. Hoffinger zostavil pre zamestnancov nemocnice i presné inštrukcie. Nemocnica mala tri miestnosti. V najväčšej z nich boli hospitalizovaní pacienti s internými a chirurgickými chorobami, v menšej duševne chorí a tretia slúžila ako ordinácia, resp. sa tam vykonávali chirurgické zákroky.[22] Túto skutočnosť konštatoval s uspokojením Hoffinger na konci roka 1788 a zároveň predložil aj inštrukcie pre zdravotnícky personál nemocnice.[23] Inštrukcie zahŕňali nielen pracovné povinnosti prvého a druhého banského fyzikusa v nemocnici,

[19] ŠÚBA, f. HKG, spis č. 1272/1785.

[20] Išlo o dômyselné zariadenie, ktoré pozostávalo z drevených rúrok dlhých 10 až 16 stôp a širokých 8 palcov.

[21] ŠÚBA, f. HKG VI. – mapy a plány, inv. č. 662.

[22] BOKESOVÁ – MAJDÁK, ref. 1, s. 351.

[23] Hoffingerov návrh na zlepšenie podmienok už existujúcej vindšachtskej baníckej nemocnice z roku 1788 má rozsah 31 strán. ŠÚBA, f. HKG, spis č. 4609/1788.

ale i banského chirurga a ošetrovateľa chorých *(Krankenwärter)*. Súčasťou inštrukcií boli aj pripomienky pre účtovníka nemocnice. Hoffinger v nemocnici zaviedol aj nový spôsob stravovania chorých, preto značnú časť návrhu venoval výdaju jedla pre chorých pacientov. Rozlišoval až päť druhov porcií. V nemocnici mal byť zavedený aj vnútorný – domový poriadok, ktorý Hoffinger podrobnejšie rozpísal. Dozor nad nemocnicou mal prvý banskokomorský fyzikus, ktorý bol vlastne „predstavený" zariadenia. Jeho povinnosťou bolo navštíviť najmenej dvakrát do týždňa nemocnicu, skontrolovať osobne každého pacienta a lieky, ktoré chorý užíval. Mal dozerať aj na čistotu zariadenia, robiť náhodné prehliadky, kontrolovať jedlo podávané chorému. Prvý fyzikus prijímal na hospitalizáciu do nemocnice len chorých, o ktorých sa rozhodlo na zasadnutí banského eráru. Výlučne sa jednalo len o zamestnancov z radov baníkov, hutníkov, stupových robotníkov a robotníkov pracujúcich pri premývacích zariadeniach. Pre obmedzený počet lôžok sa prijímali len slobodní, resp. tí, ktorí kvôli chudobe alebo inej príčine nemali zabezpečenú primeranú opateru. Výnimočne mohli byť do nemocnice prijatí baníci i s chronickou chorobu, ak hospitalizácia znamenala pozitívny posun v terapii. Osobitnú pozornosť venoval funkcii „vydávača jedla" *(Traiteur)*. Bola to celkom nová funkcia v nemocnici. Dovtedy neexistovalo žiadne systematické denné vydávanie stravy. V čase písania návrhu býval v nemocnici chirurg Jozef Peltzl, ktorého navrhol tam ponechať, aj spolu s doterajším ošetrovateľom. Ošetrovateľ bol invalidným vojakom, ktorý dlhý čas pobudol vo vojenskej nemocnici a mal schopnú ženu „súcu na varenie". Všetko potrebné k príprave jedla ako riad, drevo, masť (topené sadlo), maslo, vajcia, mäso, zeleninu a ovocie mal zaobstarať prostredníctvom účtovníka. Denne mal variť a vykonávať zúčtovanie.

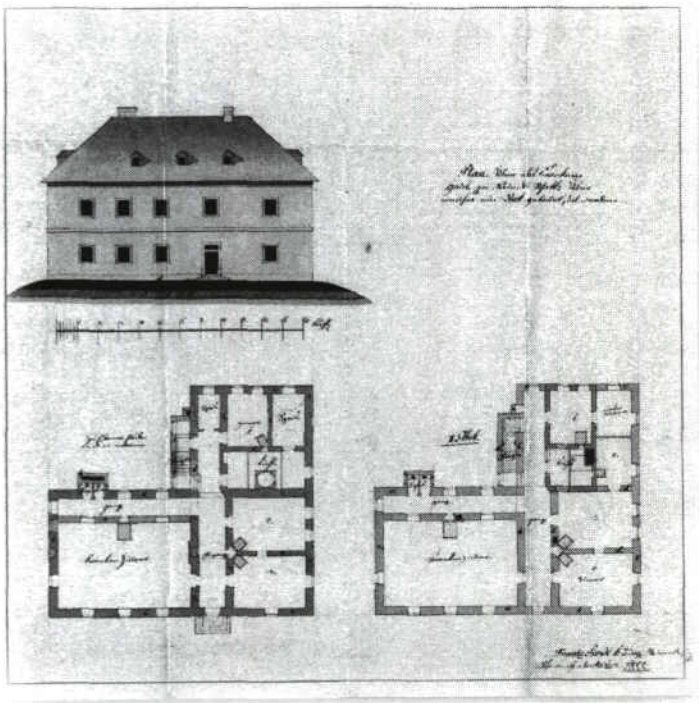

Obrázok č. 3 – *Plán nadstavby baníckej nemocnice z roku 1802.*
Zdroj: ŠÚBA, f. HKG, inv. č. 2712.

Hoffingerov návrh stravovania chorých baníkov v nemocnici bol pestrý, vzhľadom na reálne životné podmienky baníkov dokonca až nadštandardný. Základom bolo celodenné podávanie hovädzieho vývaru. V stravovacom poriadku nechýbala zelenina ako brokolica, karfiol, hrášok, repa, paradajky, cibuľa, špenát, paštrnák, zeler, kvaka, či varená čakanka. Pacienti postihnutí skorbutom mali napríklad dostávať chren s octom alebo varenú kyslú kapustu. Tí, ktorých zdravotný stav sa zlepšil a tiež rekonvalescenti mohli dostať aj pohár vína alebo piva. Či v nemocnici aj reálne došlo ihneď k zavedeniu takéhoto spôsobu stravovania, nemáme dostatočné informácie. Až dokumenty z 19. storočia potvrdzujú, že stravovanie naozaj existovalo, aj keď v skromnejšej podobe, ako bol pôvodný Hoffingerov návrh.

Pokusy o zlepšenie nemocničnej starostlivosti o baníkov pokračovali aj po Hoffingerovi. Z konca roku 1802 pochádza aj projekt spolu s návrhom rozpočtu vo výške 1270 zlatých 59 grajciarov na nadstavanie už existujúcej baníckej nemocnice. Avšak ani tento návrh, ako predtým všetky ostatné, neprešiel a bol banskými úradmi odsunutý „na lepšie časy".[24]

Aj v roku 1825 spomína ďalší komorský fyzikus Ján Sailler[25], že za doktora Hoffingera bola prvýkrát zavedená funkcia ošetrovateľa *(das ersten Kranken=Warters)*, ktorý bol zároveň aj vydávačom jedla *(Kranken=Kostgeber)*. Vo svojej kritickej správe pre banskú komoru uvádza pretrvávajúce problémy s ubytovaním zdravotníckeho perso-

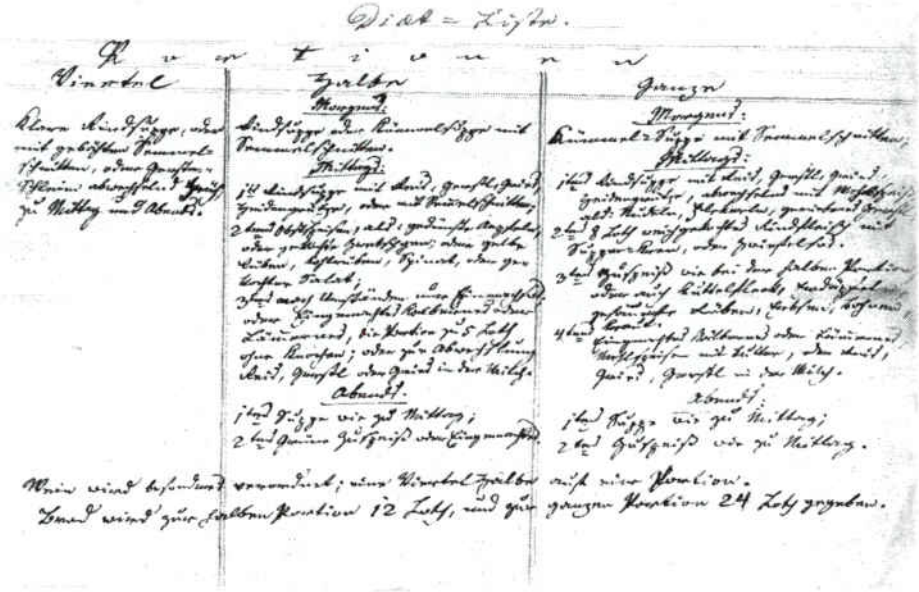

Obrázok č. 4 – *Diétny lístok pre pacientov baníckej nemocnice od banského lekára Jozefa Veszelého z roku 1836.*
Zdroj: ŠÚBA, f. HKG sp. č. 358, 1836.

[24] ŠÚBA, f. HKG, inv. č. 2712.

[25] Ján Sailler sa narodil v Kremnici, kde aj najskôr pôsobil ako mestský lekár. V roku 1806 sa stal druhým banským lekárom na Vindšachte. In KRCHNÁKOVÁ, Lucia. O zdravotnom stave kremnických baníkov z historických prameňov banskokomorských lekárov a chirurgov kremnického fyzikátu. In KIANIČKA, Daniel (ed.). *Baníctvo ako požehnanie a prekliatie mesta Kremnice.* Kremnica: SOS Kremnica, 2007, s. 136; ŠÚBA, f. HKG, spis č. 4920/1813.

nálu tejto nemocnice a tiež zlú kvalitu jedla ako napríklad kyslé víno a tvrdý chlieb, pritom viac ako 10 pacientov je podľa jeho slov len málokedy v nemocnici.[26]

Čo sa týka zavedeného stravovania pacientov od čias Hoffingera, z obdobia banského lekára Jozefa Veszelého[27] sa nám zachoval tzv. diétny lístok, podľa ktorého sa fakticky dozvedáme, že sa pacientom podávali konkrétne tri druhy porcií, podľa ich aktuálneho zdravotného stavu. Základom zostal aj v tomto období hovädzí vývar, ktorý sa striedal s rascovou polievkou. Podávali sa kaše z jačmenných krúp a pohánky, ovocie ako dusené jablká, varené slivky. Zo zeleniny sa používali zemiaky, repa, mrkva, kvaka, špenát, šalát, šošovica, fazuľa a taktiež ryža. Pacienti dostávali aj teľacie alebo jahňacie mäso, prípadne držky. Súčasťou stravovania pacienta bolo aj podávanie vína.[28]

Spomínaný banský lekár J. Veszelý prišiel v roku 1836 aj s návrhom[29] na zriadenie akejsi pohotovostnej nemocnice pre banských robotníkov v prípade nešťastia s dvomi až štyrmi posteľami z prostriedkov bratskej pokladnice priamo v Banskej Štiavnici, kde by mohli byť hospitalizovaní banskí robotníci tak erárni, ako i súkromných ťažiarstiev. Podľa návrhu mal pre tieto účely poslúžiť dom mestského notára Jozefa von Antalfy na Steingrubni, ktorý by erár odkúpil. Mala byť podobne vedená ako nemocnica na Vindšachte, zabezpečená stravovaním, duchovnou starostlivosťou a podobne.

V roku 1838 sa dozvedáme od banského fyzikusa Karola Specza[30] o pláne pristavať k existujúcej baníckej nemocnici dve miestnosti pre duševne chorých a pacientov postihnutých pohlavnými chorobami. Nemocnica v tom čase mala naďalej 12 postelí vo veľkej izbe a dve malé izby pre duševne chorých a pacientov s venerickými chorobami, ktoré však nepostačovali. Veľkosť pozemku pri nemocnici však takúto prestavbu neumožňovala. A tak naďalej zostala nemocnica v pôvodných priestoroch.[31]

Zmena po veľmi dlhých rokoch nastala až v 70. rokoch 19. storočia, kedy sa znova objavujú snahy tak zo strany banských lekárov, ako aj hlavných predstaviteľov mesta, o vybudovanie novej baníckej nemocnice, resp. zlúčenie baníckej nemocnice s mestskou.

V roku 1874 podal banským úradom návrh na vybudovanie novej nemocnice, resp. zlúčenie oboch nemocníc, banský lekár Imrich Tóth.[32] Podľa lekára pôvodná baníčka nemocnica zo zdravotného hľadiska nevyhovovala umiestnením ani účelovosťou, bola príliš ďaleko od bytu lekára v Banskej Štiavnici. Je zaujímavé, že Tóth udal jej uvedenie do praxe v roku 1788, kedy mal zrejme na mysli niekdajšiu Hoffingerovu reorganizáciu tejto nemocnice. Opísal ju ako budovu s jednou veľkou izbou pre 12 pacientov, jednou malou izbou pre duševne chorých, s ordináciou, čakárňou a komorou pre umretých. V budove nemocnice sa v tom čase nachádzal aj byt pomocného chirurga a ošetrovateľa,

---

[26] ŠÚBA, f. HKG, inv. č. 2712.

[27] Do banskej oblasti stredného Slovenska prišiel tento lekár pochádzajúci zo Skalice v roku 1806, kedy sa stal oficiálne 16.7. 1806 kremnickým banským fyzikusom. Mal veľkú zásluhu na zavedení všeobecného očkovania proti kiahňam práve v stredoslovenských banských mestách. Bol aj stoličným lekárom Trenčianskej stolice. V roku 1833 sa stal prvým banskokomorským fyzikusom v Banskej Štiavnici. In KRCHNÁKOVÁ, Lucia. Veselý, Jozef (heslo). In LICHNER, Marián (zost.). *Osobnosti Banskej Štiavnice*. Banská Bystrica: Štúdio Harmony, 2006, s. 172.

[28] ŠÚBA, f. HKG, inv. č. 2712.

[29] ŠÚBA, f. HKG, spis č. 3580/1836. Ročné výdavky budovy (vrátane platov personálu) odhadol v sume 821 zlatých 16 ½ grajciara.

[30] Karol Specz sa stal vindšachtským banským fyzikusom zložením prísahy 29. 5. 1837. ŠÚBA, f. HKG, inv. č. 31.

[31] ŠÚBA, f. HKG, inv. č. 2712.

[32] Imrich Tóth začal ako banský chirurg – lekár pôsobiť v Banskej Štiavnici v roku 1873, hlavným banským lekárom sa stal až v roku 1882. ŠÚBA, f. HKG, inv. č. 31.

ktorého manželka pripravovala stravu pre pacientov. K budove patrila aj pivnica a ľadovňa. V miestnostiach sa mohlo umiestniť maximálne 18 postelí, avšak podľa vyjadrení lekára Tótha posledných 10 rokov bol priemerný počet pacientov len 5 (najvyšší 13). Podľa ním poskytnutých štatistických údajov za roky 1863–1872 bolo ročne hospitalizovaných v baníckej nemocnici priemerne 63 pacientov, z ktorých 7 zomrelo, čo znamenalo 11 % úmrtnosť. Do nemocnice sa dostávali len pacienti, ktorých doma nemal kto ošetrovať, zoslabnutí, nevyliečiteľne chorí alebo takí, ktorí prekonali ťažké úrazy. Počet banských robotníkov, ktorí spadali v tom čase do okruhu Banskej Štiavnice, bol približne 1780.[33] Podľa I. Tótha by sa robotníci banského eráru mohli liečiť v mestskej nemocnici v Banskej Štiavnici, čím by sa tabuľkové miesto pomocného chirurga s ročným platom 432 zlatých zrušilo a na jeho miesto by sa prijal „navštevovač" (obhliadač) chorých v Štiavnických Baniach s ročným platom podstatne nižším (288 zlatých).[34]

V decembri 1877 vtedajší starosta mesta Viliam Ocsovský napísal zdôvodnenie svojho návrhu na zriadenie jednej všeobecnej nemocnice, a teda zlúčenie baníckej a mestskej nemocnice. Podľa neho od roku 1850 boli v mestskej nemocnici, v súvislosti so zavedením povinnosti platiť obecné dane aj banským robotníkom, hospitalizovaní aj penzionovaní erárni robotníci, ich vdovy a deti a všetci chorí bez výnimky z okolia Banskej Štiavnice. Bola to jediná nemocnica v okolí, podľa slov starostu veľmi vyťažená, a preto navrhoval zriadenie jednej všeobecnej nemocnice v súlade s platným zákonom. Ani okolité župy Hontianska, Tekovská či Zvolenská nemali v tom čase žiadnu všeobecnú nemocnicu. Najbližšia nemocnica tohto typu bola až v Budapešti. Aj z tohto dôvodu bolo nevyhnutné zriadenie takejto nemocnice. Pri jej zriadení by bolo potrebné zvýšiť počet lekárov a ošetrovateľov, ktorých platy by boli hradené jednak banským erárom pre banského lekára, ktorý by sa po zrušení baníckej nemocnice stal lekárom vo všeobecnej nemocnici. Vznikli by v nej dve oddelenia – interné a všeobecné. Interné, na ktorom by sa liečili vnútorné choroby, by viedol mestský lekár spolu s banským lekárom a na všeobecnom by bol banský chirurg bývajúci v meste. Náklady na jedného pacienta na deň by takýmto systémom predstavovali nie viac ako 60 grajciarov, čo by bolo menej ako v baníckej nemocnici (1 zlatý). Výhodou pre pacienta by bola i rýchlejšia lekárska pomoc, pretože banský chirurg dovtedy musel do baníckej nemocnice dochádzať, čo mu trvalo približne 1 a ½ hodiny. Zriadením takejto nemocnice by došlo aj k zlúčeniu chirurgických staníc na Štefultove (dnes súčasť Banskej Štiavnice) a Vindšachte. Mesto bolo ochotné poskytnúť budovu s dostatkom miestností pre obe oddelenia a tiež osobitnou časťou pre mužov i ženy a tiež zvláštnou miestnosťou pre pacientov postihnutých pohlavnými chorobami. K zdôvodneniu starostu bol pridaný aj komentár ďalšieho banského lekára Jána Hézsaya[35], ktorý pôsobil priamo v baníckej nemocnici na Vindšachte a podporoval tento návrh na zlúčenie oboch nemocníc. Uviedol, že posledných 5 rokov (1871–1875) bolo v baníckej nemocnici na Vindšachte hospitalizovaných 179 banských robotníkov, pričom na jedného pripadlo 36 dní hospitalizácie. Väčšina z nich trpela závažnými ochoreniami, ktoré vyžadovali dlhodobejšiu liečbu. Od roku 1866 až do roku 1876 (t. j. 11 rokov) vrátane sa chirurgický zákrok vykonal len v troch prípadoch (2 prie-

[33] Banská Štiavnica – 757, Banská Belá – 117, Žakýl – 3, Teplá – 7, Banský Studenec – 39, Sv. Anton – 164, Banská Hodruša – 311, Vyhne – 274, Žarnovica – Rudno nad Hronom – 39, Nová Baňa – 69.

[34] ŠÚBA, f. HKG, spis č. 8428/1874.

[35] Ján Nepomuk Hézsay pochádzajúci z Trenčína bol najskôr hodrušským chirurgom (oficiálne od 28.10. 1850) a neskôr sa stal banským fyzikusom na Vindšachte 28.8. 1862. ŠÚBA, f. HKG, inv. č. 31.

trže a jedno devastačné zranenie ruky). Za posledných 26 rokov celkovo klesol počet úrazov v dôsledku lepších bezpečnostných opatrení a technologického pokroku v baníctve.[36]

K zlúčeniu nemocníc síce nedošlo, ale konečne bola nasledujúci rok 1878 banícka nemocnica presťahovaná do Banskej Štiavnice, do bývalého domu lesného majstra pod Kalváriou.[37] Budova síce bola väčšia a mohla poskytnúť nemocničnú starostlivosť až 35 osobám, ale ako vidieť z neskorších pripomienok banských lekárov, ani toto riešenie nebolo ideálne.

Od roku 1882 spravoval banícku nemocnicu v Banskej Štiavnici už ako hlavný banský lekár oblasti Imrich Tóth. Naďalej sa usiloval o jej zlepšenie, ako i nemocnice v neďalekých kúpeľoch Sklené Teplice, ktorú taktiež využívali baníci. Podľa neho budova nemocnice v adaptovanom dome nevyhovovala, lebo mala malé, nízke miestnosti. Chýbal vodovod, kúpeľňa i toalety. Pod oknami nemocnice sa nachádzala maštaľ pre kravy a kone. Z tohto dôvodu trval na postavení celkom novej baníckej nemocnice pre 35–40

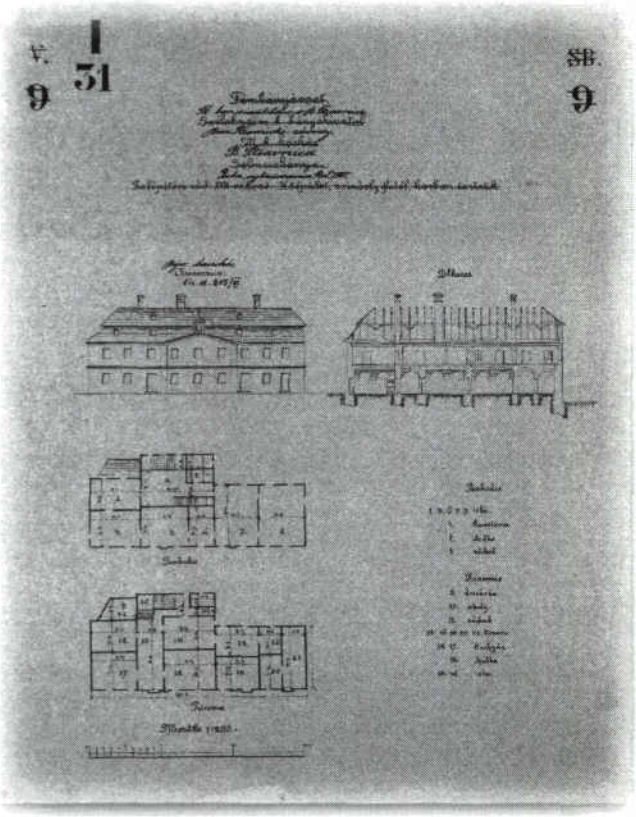

Obrázok č. 5 – *Prestavba už nefunkčnej baníckej nemocnice pod Kalváriou v Banskej Štiavnici na úradnícke byty. 1. pol. 20. storočia.*
Zdroj: ŠÚBA, f. BRŠ, inv. č. 3224.

[36] ŠÚBA, f. HKG, inv. č. 2712.
[37] Plán budovy baníckej nemocnice. ŠÚBA, f. Banské riaditeľstvo Banská Štiavnica (ďalej len BRŠ), inv. č. 3224.

chorých s vodovodom, kde by bola osobitná izba pre infekčne chorých, izba pre fajčiarov, miestnosti na operácie a ordinácie, byty pre pomocného lekára a ošetrovateľku, osobitná hospodárska budova pre kuchyňu, práčovňu, byt pre správcu a kuchárky, osobitná márnica a pitevňa. Do nemocnice žiadal zaviesť telefón, aby mala spojenie s mestom a banskými závodmi. Okrem toho navrhol postaviť sanatórium pre chorých na tuberkulózu. Stav chorých liečených v tejto nemocnici v rokoch 1884–1906 ozrejmil aj v štatistickom výkaze. Počas pôsobenia v Banskej Štiavnici tento banský lekár zriadil pod Kalváriou i ovocný sad (neskoršie známy ako farská záhrada), kde pestoval najkvalitnejšie ovocie a celé okolie vysadil mladými stromami so šľachtenými druhmi ovocia.[38]

Podobne aj banský lekár Július Stuller[39] videl jej negatíva v umiestnení najväčšej izby a jej okien smerom k maštali a žumpe, ktoré svojim zápachom, najmä v lete, znepríjemňovali ovzdušie pacientov. Ešte väčším negatívom však bolo, že nemala úžitkovú vodu ani kúpeľňu. Celkovo mala nemocnica 2 väčšie a 3 menšie nemocničné izby, ktoré boli vyhradené banským robotníkom. Ordinácia slúžila aj na chirurgické výkony. V rokoch 1900 až 1904 v nej bolo priemerne za jeden rok hospitalizovaných 242 baníkov.[40]

Ešte aj v roku 1909 sa neúspešne riešila otázka spojenia oboch nemocníc. K výstavbe spoločnej nemocnice bolo znova vyhliadnuté miesto na pozemku pod Kalváriou. Vinou nejednotnosti banskoštiavnických obyvateľov sa však plán opäť neuskutočnil. Po prvej svetovej vojne viedol štiavnickú banícku nemocnicu Jaroslav Rojár, až do roku 1924.[41] Po ukončení jej činnosti bola budova adaptovaná na úradnícke byty.[42]

Po vzniku Československej republiky a po vytvorení samostatného Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska sa pod vedením lekára a politika Vavra Šrobára prikročilo aj k výraznejšej reorganizácii zdravotníctva. V jej rámci po roku 1925 zostala v Banskej Štiavnici len jedna všeobecná nemocnica spolu s 50 posteľami – mestská verejná nemocnica s 35 posteľami a jej infekčné oddelenie s 15 posteľami pod Novým zámkom v bezprostrednej blízkosti cintorína, v budove, ktorá bola postavená v roku 1899.[43]

Z prierezu histórie baníckej nemocnice vidieť dlhoročné neúspešné snahy niekoľkých generácií lekárov o zlepšenie podmienok zdravotnej starostlivosti tejto náročnej pracovnej kategórie robotníkov. Hoci sa niektorým jednotlivcom podarilo zlepšiť aspoň minimálne podmienky starostlivosti k skutočnej realizácii stavby baníckej nemocnice na primeranej úrovni nikdy nedošlo.

---

[38] HÔROVÁ, Elena. *Úloha MUDr. Imricha Tótha v dejinách banského zdravotníctva* (Diplomová práca). Banská Bystrica: UMB, 2009.

[39] Július Stuller sa stal štiavnickým banským chirurgom 31.1. 1883. ŠÚBA, f. HKG, inv. č. 31.

[40] BOROVSZKÝ, Samu. *Hont vármegye és selmeczbánya sz. kir. város*. Budapest: Országos monografia társaság, 1906, s. 223–224.

[41] BOKESOVÁ,– MAJDÁK, ref. 1, s. 353.

[42] ŠÚBA, f. BRŠ, inv. č. 3224.

[43] BOKESOVÁ,– MAJDÁK, ref. 1, s. 354.

Posádková nemocnica Bratislava

Zuzana Šutaríková

Vojenská zdravotná starostlivosť má na našom území rozsiahlu históriu. Už na prelome storočí sa objavujú prvé zmienky o zariadení nemocničného typu na Slovensku. A to konkrétne v spise Hygia Gromaticusa *„Liber de munitionibus castronum"*.[1] Autor v ňom podrobne popisuje prácu medikov rímskych légií počas ich výprav na dnešné Slovensko i výstavbu prvých nemocníc, ktoré sa v tej dobe nazývali valetudinaria. [2]

Ďalšia zmienka o vojenských nemocniciach na našom území sa objavuje až v roku 1095, kedy bola postavená uhorským kráľom Ladislavom I. pred bratislavskými hradbami prvá karanténna stanica – hospital.[3] Predpokladá sa, že to bola prvá vojenská nemocnica na území Uhorska. Slúžila na karanténnu izoláciu ranených vojakov a liečenie križiakov.

Ďalšie správy o zdravotníckych zariadeniach pochádzajú zo 16. a 17. storočia. Patrili rôznym žoldnierskym armádam, ktoré sa preháňali od východu na západ a späť v službách vtedajších panovníkov. Boli to akési ošetrovne v táboroch počas bojového oddychu, ktoré slúžili na regeneráciu duševných i telesných síl vojakov.[4]

V 18.storočí za vlády Márie Terézie[5] a jej syna Jozefa II. došlo k rozsiahlej reforme zdravotníctva. Panovníci si začali uvedomovať v akom zúfalom stave sa vojenské zdravotníctvo nachádzalo – bolo zaostalé, nedostatočne centralizované, malo absolútny deficit stálych zdravotníckych zariadení, veľmi nízku kvalitu vojensko-odbornej prípravy a hlavne nedostatočný systém poskytovania zdravotníckej pomoci na bojisku. V súvislosti s týmto zistením bola v Bratislave roku 1785 zriadená prvá posádková nemocnica, ktorá najskôr sídlila na Župnom námestí pri kostole svätého Jána. V tomto období mala 280 lôžok. V roku 1812 bola budova zbúraná a posádková nemocnica bola presťahovaná na Bratislavský hrad do tzv. špitálskeho krídla. Nemocnica bola neúplná a mala charakter priemernej vojenskej ošetrovne.[6] Následne bola v roku 1849 premiestnená do dnešnej budovy Úradu vlády SR na Námestí slobody do vtedajšieho arcibiskupského sídla[7] a po

---

[1] GROMATICI, Higyni. *Liber de munitionibus castronum.* Lipsko : Teubner, 1879, 50 s. Dostupné na internete: <http://www.archive.org/stream/liberdemunitioni00hygiuoft#page/n0/mode/2up>

[2] Názov sa odvodzoval od lat. slova valetudom, -inis f. = zdravie, zdravotný stav. Valetudinaria boli hlavne zamerané na zdravotnú pomoc rímskym legionárom, avšak v niektorých prípadoch do nich mali prístup aj patricijovia a členovia cisárskeho dvora. Viacero takých zariadení bolo postavených pozdĺž Rýnu a Dunaja.

[3] Súčasné slovníky cudzích slov vysvetľujú pojem hospital ako dom pre chorých, zostarnutých ľudí, útulok pre pocestných a pútnikov. Dostupné na internete: <http://www.cudzieslova.sk/hladanie/hospital>. Vo viacerých krajinách po celom svete sa doteraz používa pojem hospital na označenie nemocnice.

[4] VENCEL, Pavol – MISTRÍK Juraj. *História vojenskej nemocnice Bratislava.* B.m.: Přerovské tiskárny, 2003, s. 76. Bližšie pozri: BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu.* Bratislava: SAV, 1973, 362 s.

[5] Počas obdobia jej vlády v rokoch 1740–1780 sa vo výcvikovom poriadku prvý raz v histórii objavila povinnosť zriaďovať nemocnice.

[6] VENCEL – MISTRÍK, ref.4, s. 96.

[7] Po materiálno-technickom zabezpečení v máji 1849 mala vojenská nemocnica špecifickú organizáciu: I. oddelenie pre vnútorné choroby a II. oddelenie pre vonkajšie choroby (chirurgické). K tomuto oddeleniu patrilo ešte oddelenie pre dôstojníkov a uzatvorené oddelenie pre nebezpečné ochorenia

roku 1867 bola premenovaná na Cisársku a kráľovskú vojenskú nemocnicu.[8] Tento názov jej ostal do roku 1908, kedy bola premenovaná na Posádkovú nemocnicu 19 Bratislava.

Kapacity vojenských nemocníc sa menili podľa konkrétnych bojových situácií. Napríklad Posádková nemocnica v Bratislave mala po prehratej bitke Rakúska pri Hradci Králové v roku 1866 kapacitu 2100 postelí. Podobná situácia nastala aj počas okupácie Bosny a Hercegoviny v roku 1878. Ich veliteľmi boli vždy lekári s veliteľskou i odbornou právomocou.[9] Z hľadiska potrebnej kapacity priestoru boli počas ďalších rokov vykonané mnohé rekonštrukcie, ktoré umožňovali otvorenie nových oddelení ako napríklad samostatného trachomového oddelenia[10] a od roku 1912 aj röntgenového pracoviska. Ich veliteľmi boli vždy lekári s veliteľskou i odbornou právomocou.[11]

Po ukončení prvej svetovej vojny v roku 1918[12] a vzniku Československej republiky niektoré nemocnice zanikli a niektoré prevzala Československá vojenská správa. V januári 1919 boli niektoré posádkové nemocnice premenované na divízne. Posádková nemocnica 19 Bratislava niesla od tohto času názov Divízna nemocnica č. 9 Bratislava.[13] Jej veliteľom sa stal plukovník zdravotníckej služby MUDr. Josef Hradský. V roku 1936 došlo k redislokovaniu Divíznej nemocnice č. 9 do nových priestorov v posádke Trnava. Tu už však pôsobila pod novým názvom – Zborová nemocnica Bratislava.[14] V tomto období k nej patrili Vojenský kúpeľný ústav v Piešťanoch a Posádková nemocnica v Trnave.

Jedným z najsľubnejších období rozvoja bratislavskej nemocnice bol koniec 30. rokov 20.storočia. Bola opätovne premenovaná na Vojenskú nemocnicu 1 v Bratislave (VN-1) . Jej prvým veliteľom sa v roku 1939 stal kapitán zdravotníckej služby MUDr. Ladislav Dohnány.[15] Počas jeho velenia sa začali vykonávať aj nové moderné zákroky, ako napríklad resekcia žalúdka alebo štítnej žľazy. Ďalším dôležitým krokom z jeho strany bolo tiež zavedenie písania chorobopisov podľa klinického systému, organizovanie seminárov o problematike vojnovej chirurgie a pravidelné reprezentovanie nemocnice na mnohých domácich i zahraničných chirurgických kongresoch.

---

a psychické poruchy. Celkovo mala v tomto období 300 lôžok. Pozri: VENCEL – MISTRÍK, ref. 4, s. 97.

[8] Cisárska a kráľovská (c. a k.) – je označenie spoločných úradov a štátnych zariadení z obdobia tzv. duálnej monarchie Rakúsko-Uhorska v rokoch 1867 až 1918.

[9] VENCEL – MISTRÍK, ref.4, s. 78.

[10] Oddelenie skúmajúce vírusový zápal očných spojoviek alebo rohovky.

[11] VENCEL – MISTRÍK, ref.4, s. 78.

[12] Vojenské zdravotnícke zariadenia na Slovensku koncom roku 1918: 1. Posádková nemocnica Komárno, 2. Posádková nemocnica Bratislava, 3. Posádková nemocnica Košice, 4. Oddielová nemocnica Trenčín, 5. Oddielová nemocnica Lučenec, 6. Oddielová nemocnica Levoča, 7. Oddielová nemocnica Prešov, 8. Zemebranecká nemocnica Nitra, 9. Dom chorých v Banskej Bystrici, 10.Vojenská nemocnica s invalidovňou v Trnave, 11. Vojenský kúpeľný ústav v Piešťanoch.

[13] Po roku 1921 boli na Slovensku umiestnené tieto vojenské nemocnice: 1. Divízna nemocnica č. 9 Bratislava, 2. Divízna nemocnica č. 10 Komárno, 3. Divízna nemocnica č. 11 Košice, 4. Posádková nemocnica Nitra, 5. Posádková nemocnica Trnava, 6. Posádková nemocnica Banská Bystrica, 7. Posádková nemocnica Ružomberok, 8. Posádková nemocnica Prešov.

[14] LYSÁ, Martina – KRÁL, Karel. Československé vojenské lékarenství 1918–1928. In *Historie a vojenství*, roč. 50, 2001, č. 4, s. 823.

[15] Významný chirurg, historik a organizátor vojenského zdravotníctva. Bližšie pozri: PAŠKAN, Ján et al. Plukovník v zálohe MUDr. Ladislav Dohnány – chirurg, vojak a historik. In *Vojenské zdravotné listy*, roč. 54, 1985, s. 258–259.

Negatívnym obdobím v dejinách nemocnice bol rok 1940. Minister národnej obrany generál Ferdinand Čatloš vydal rozkaz, aby sa presťahovala z historických priestorov na Fürstenalle, kde doposiaľ sídlila, do absolútne nevyhovujúcich školských miestností na Lazaretskej[16] a Cukrovej ulici. Nemocnica musela podľa rozkazu prepustiť svoje predchádzajúce pôsobisko do konca júla 1941 ministerstvu zahraničných vecí na čele s Ferdinandom Ďurčanským.[17] Opakované protesty veliteľstva nemocnice proti sťahovaniu do nevyhovujúcich priestorov si kompetentné ministerstvá ani nevšimli.

Vojenskú nemocnicu 1 stíhalo jedno nešťastie za druhým. Po nútenom presťahovaní do spomínaných priestorov sa ešte ani neukončili základné rekonštrukčné práce, keď Nemecko napadlo Sovietsky zväz. Vstupom Slovenskej republiky do vojny proti Sovietskemu zväzu nastali nové problémy. Situácia sa postupne čoraz väčšmi komplikovala príchodom ranených a chorých z frontu, ktorých v improvizovaných budovách nebolo možné ďalej umiestňovať a liečiť. Túto situáciu opäť riešilo Ministerstvo národnej obrany[18] alibisticky tým, že v októbri 1941 bola uvoľnená bývalá židovská nemocnica s kompletným inventárom pre potreby armády (na Šulekovej ulici). Zriadilo sa v nej chirurgické oddelenie s 300 lôžkami. Nemocnicu tvoril 36-členný personál, z tohto počtu boli traja lekári. Vybavenie nemocnice bolo nedostatočné. Len na spresnenie rýchlej diagnostiky bolo doplnené röntgenovým prístrojom. Pre absolútne nevyhovujúce pracovné podmienky sa slovenská vláda na podnet ministra národnej obrany generála Čatloša konečne rozhodla prideliť ako náhradu za budovu na Námestí slobody Vojenskej nemocnici 1 kompletné priestory Mestského chudobinca v Bratislave pri Červenom moste. I keď budova nebola dostavaná, už počas októbra 1943 sa nemocnica sťahovala do týchto priestorov a všetky adaptačné práce sa uskutočňovali bez väčšieho narušenia jej liečebnej činnosti. V hlavnej budove začalo pracovať veliteľstvo a zriadilo sa interné, očné, zubné, röntgenologické oddelenie a vojenská lekáreň.[19] V suteréne budovy sa etablovalo karanténne oddelenie. Od hlavného komplexu budov vo vzdialenosti asi 30–40 metrov začalo v malom domčeku pracovať biochemické, sérologické a parazitologické oddelenie.[20] Pri vchode do komplexu budov bola zriadená strážnica.

Koncom roka 1942 sa pripojilo k tejto nemocnici aj chirurgické oddelenie z bývalej židovskej nemocnice. Rozšírením priestorov a neustálym prísunom ranených a chorých vznikol nedostatok civilného zdravotníckeho personálu. Preto sa začali akcie na získanie sestier Červeného kríža z okresov Bratislava, Trnava, Sereď a Trenčín. Na prekvapenie sa prihlásilo viac ako 230 sestier (i mužov), čím sa podstatne skvalitnila ošetrovateľská starostlivosť o ranených a chorých.

Roku 1943 vzhľadom na zmeny frontových línií v prospech Sovietov a západných spojencov sa začali urýchlene budovať v areáli nemocnice protiletecké kryty pre pacientov a personál. Výborne sa osvedčili na nácviky, a najmä pri skutočnom bombardovaní Bratislavy roku 1944. Boli vybudované vo svahu vŕšku za budovou chirurgického odde-

---

[16] Dnešná Duklianska ulica.

[17] Bližšie pozri: < http://www.vlada.gov.sk/historia-budovy-uv-sr/?pg=2 >

[18] Ďalej len MNO.

[19] Vojenské lekárne vydávali lieky presne vymedzenému okruhu osôb, to znamená, že nefungovali ako verejné lekárne, ich úlohe a činnosti zodpovedalo ich umiestnenie a vybavenie. Okrem mierových úloh patrilo k povinnostiam každej vojenskej lekárne uskladňovať v mobilizačných zásobách liečivá, lekárenské potreby a ďalší materiál pre poľné nemocnice a poľné lekárne. LYSÁ – KRÁL, ref.14, s. 824.

[20] Dnešný Vojenský ústav hygieny a epidemiológie v Bratislave.

lenia do tvaru písmena T. Jedna miestnosť slúžila ako operačno-preväzová sála, druhá ako lôžkové oddelenie pre operovaných a chorých pacientov a tretia na bežnú ambulantnú činnosť.[21]

Začiatkom apríla 1945 Červená armáda obsadila všetky priestory vojenskej nemocnice[22] a utvorila v nich Poľnú nemocnicu.[23] Zostávali v nej ranení a chorí s predpokladanou dĺžkou hospitalizácie od 20 do 30 dní, čo predstavovalo asi 30 percent z celkového počtu ranených. Ranení a chorí s dlhšou hospitalizáciou boli odsunutí do frontových nemocníc alebo do zázemia.[24]

Krátko po oslobodení Bratislavy takmer všetci zamestnanci vstúpili do československej armády, čím bola zaistená priebežná zdravotnícka pomoc hospitalizovaným pacientom. Ihneď po uvoľnení priestorov pre poľnú nemocnicu sovietskej armády sa presídlila VN-1 do dvoch provizórnych budov školy uršulínok na Nedbalovej ulici. Na jeseň 1945 bolo však potrebné tieto priestory uvoľniť pre výučbu žiakov, preto ranení vojaci boli z rozhodnutia Zboru povereníkov presunutí do nemocnice Robotníckej sociálnej poisťovne na dnešnej Bezručovej ulici.[25] Koncom septembra sa pomaly začala uvoľňovať budova poľnej nemocnie pri Červenom moste, čo umožnilo opätovné presťahovanie pacientov do pôvodných priestorov. Nemocnica po presunutí dostala nový názov, a to Vojenská nemocnica 13.[26] Bolo v nej zriadených 180 lôžok, ktoré boli zoskupené v štyroch oddeleniach: vnútornom, chirurgickom, očnom a krčnom. Okrem toho mala röntgen a zubné oddelenie, centrálne vyšetrovacie laboratóriá a lekáreň. Začalo znovu fungovať aj bakteriologické, sérologické a biochemické oddelenie. Tieto oddelenia pracovali v prospech celého spádu veliteľstva 4. veliteľského okruhu. Úlohou velenia nemocnice v tomto období bolo zabezpečenie kvalitných kádrov, skonsolidovanie odborného oddelenia a postupné doplnenie potrebného materiálu a techniky.

Náčelníkmi oddelení s výnimkou krčného oddelenia boli dôstojníci v aktívnej službe. Veliteľom nemocnice bol major zdravotnej služby MUDr. Tibor Rival. Pozemky

---

[21] VENCEL – MISTRÍK, ref. 4, s.108–109; Bližšie pozri: KLÍMOVÁ, Klára. *O zdravotníckej situácii na Slovensku v období národnooslobodzovacích bojov (1939–1944).* Bratislava : Osveta, 1960, s. 190.

[22] Pri obsadzovaní nemocnice sovietskou armádou takmer došlo k tragickej udalosti. Sovietski vojaci, nadšení rýchlou porážkou Nemcov, objavili nemocničné kryty a domnievajúc sa, že ide o nacistov, chceli ich bleskovou paľbou zlikvidovať. Odvrátiť nešťastie pomohla prívetivá ruština jedného z pacientov i patričné pohostenie na túto príležitosť pripraveným liehom z operačnej sály. Pozri: VENCEL – MISTRÍK, ref.4, s. 114.

[23] Okrem spomínanej nemocnice bolo vytvorených ďalších 6 poľných nemocníc na území Bratislavy. Ich umiestnenie bolo nasledovné : 1. Poľná nemocnica 7. gardovej armády – umiestnená v areáloch Vojenskej nemocnice 1 pri Červenom moste. Liečili sa v nej i príslušníci 1. gardovej jazdecko-mechanizovanej skupiny generála Plijeva, bojujúcej pri Malackách, Kútoch, Lanžhote a Brne. 2. Poľná nemocnica umiestnená v budove FTVŠ (Lafranconi). 3. Poľná nemocnica umiestnená v budove školy Petra Jilemnického na Palisádach číslo 20/B. 4. Poľná nemocnica umiestnená v budove kina Dukla (YMCA) na Malinovského ulici (dnešná Šancová). 5. Poľná nemocnica umiestnená v Domove mládeže P. O. Hviezdoslava na Ulici 29. augusta číslo 20. 6. Poľná nemocnica umiestnená v budove školy na Vazovovej ulici číslo 2.

[24] Bližšie pozri: LÁNGOŠ, Ján — DOHNÁNY, Ladislav. Odraz vývoja a výstavby zdravotníckej služby vo Vojenskej nemocnici v Bratislave v rokoch 1945–1955. In *Vojenské zdravotné listy*, roč. 54, 1985, s. 248–255.

[25] Väčšina hospitalizovaných boli ranení a chorí – nemeckí zajatci, partizáni a iní príslušníci armády z posledných fáz vojenských operácií. Väčšina z nich bola podvyživená a v zlom psychickom stave.

[26] Nové pomenovanie dostala podľa novej reformy československej armády na okruhový systém.

a priestory vojenskej nemocnice v tej dobe neboli ešte majetkom vojenskej správy, preto náčelník zdravotníckej služby 4. vojenského okruhu generál zdravotníckej služby Ján Paškan[27] podal návrh na vyvlastnenie objektov a pozemkov pre Vojenskú nemocnicu 13. Inšpekcia MNO konštatovala potrebu dobudovať venerologické[28], neurologické a psychiatrické oddelenie. Nemocnica v tomto období trpela vážnym nedostatkom odborného personálu.

Päťdesiate roky so sebou priniesli novú koncepciu zdravotníckej služby čs. armády.[29] Nastali určité nedostatky v ošetrovateľskej činnosti zabezpečovanej rotou pomocného zdravotníctva, ktorá bola v roku 1950 zrušená. Na mieste ubytovne tejto jednotky boli postavené sklady. Pomocných zdravotníkov nahradili sestry. Problémy s ich ubytovaním boli vyriešené uvedením ústavnej slobodárne do prevádzky v roku 1953. V priebehu roka 1954 pokračovala výstavba skladov a ďalších účelových zariadení potrebných pre plynulú prevádzku nemocnice. V tom istom roku bolo zrušené infekčné oddelenie a na jeho mieste sa začalo vytvárať neurologické oddelenie, ktoré bolo dané do prevádzky 15. mája 1955.

V šesťdesiatych rokoch sa okrem prestavby a etablovania ďalších pracovísk začalo s využívaním moderných diagnostických a liečebných metód.[30] Z hľadiska organizácie

---

[27] Zakladateľ vojenského zdravotníctva na Slovensku, prvý slovenský dôstojník zdravotníctva z povolania a prvý Slovák v hodnosti generála zdravotníctva v čs. armáde. Taktiež prvý generál slovenskej národnosti, ktorý zotrval v generálskej hodnosti v aktívnej službe najdlhšie. Od septembra 1955 do januára 1968 bol náčelníkom vojenskej nemocnice Bratislava Bližšie pozri: MASKALÍK, Alex. Generálmajor Ján Paškan. In *Obrana* ,roč. 17, 2009, č. 5, s. 29; ŠTAIGL, Jan a kol. *Generáli – slovenská vojenská generalita 1918–2009.* Bratislava : Magnet Press Slovakia v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, 2009, s. 144 – 145; SEDLÁČKOVÁ, Eulália – TICHÝ, Miloš. *Generál MUDr. Ján Paškan : zakladateľ vojenského zdravotníctva na Slovensku.* Bratislava : Juga, 1997, 152 s.; MASKALÍK, Alex. *Elita armády, Československá vojenská generalita 1918–1992.* Košice: HWSK, s.r.o. v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, s. 450.

[28] Oddelenie zaoberajúce sa pohlavnými chorobami.

[29] 1) Vojenská zdravotnícka služba musí byť postavená na pevnej socialistickej základni....2) Objektom socialistického vojenského zdravotníctva by sa mal stať prostý vojak – človek. 3) Vojak nie je len pasívnym objektom zdravotníckej služby... musí byť systematickou propagandou, výchovou a osvetou...4) Veliteľ je plne zodpovedný za zdravie a zdravotnícky stav svojich vojsk – musí všemožne podporovať prácu zdravotníckych pracovníkov. 5) Mimoriadnu úlohu má výchova nových kádrov... 6) Každý vojenský lekár a zdravotník musí mať, vedľa odborného vzdelania, dôkladný vojenský výcvik a vzdelanie všeobecné vojensko-taktické. 7) Základom vojenského socialistického zdravotníctva je preventívne lekárstvo... 8) Socialistické vojenské zdravotníctvo je vždy v tesnej spolupráci s civilným zdravotníctvom štátu. 9) Poľná príprava a mobilizácia patrí k najťažším a najzodpovednejším úlohám zdravotníctva. 10) Zdravotnícki pracovníci nie sú iba pasívni pozorovatelia a liečitelia zdravotných porúch, sú organizátormi celého zdravotníckeho zabezpečenia im podriadených útvarov. Pozri: DOHNAL, František. Počátky sovětizace čs. vojenské a zdravotní služby. In KŘÍŽ, Zdeněk (ed.). *Sovětizace armád střední a jihovýchodní Evropy po 2. světové válce.* Brno: VA Brno, 2004, s. 72.

[30] V roku 1963 sa na nervovom oddelení uviedlo do prevádzky elektroencephalografické laboratórium. Bližšie pozri : Vojenský historický archív (ďalej len VHA), fond (ďalej len f.) 1075 – Posádková nemocnica Bratislava, škatuľa (ďalej len šk.) 2, č. j. 0244/1964. V roku 1966 bolo na internom oddelení zavedené vyšetrenie pomocou rádioizotopov u chronických chorôb ľadvín. Bližšie pozri: VHA, f. 1075– Posádková nemocnica Bratislava, šk. 2, č. j. 0324/1966. V roku 1967 bola na röntgenovom oddelení zavedená mamografia. Bližšie pozri: VHA, f. 1075– Posádková nemocnica Bratislava, šk. 2, č. j. 0290/1967.V roku 1969 na internom oddelení bola zavedená renografia, na chirurgickom oddelení sa začali používať náhrady artérií, na krčnom oddelení plastická operácia nosu – rhynoplastika. Bližšie pozri: VHA, f. 1075– Posádková nemocnica Bratislava, šk. 3, č. j. 0163/1969.

nemocníc boli vydávané vojenské predpisy, v ktorých sa presne vymedzovali hlavné úlohy a funkcie oddelení a zamestnancov.[31] Avšak i samotné vedenie nemocnice vypracovalo *„Návrh perspektívneho rozvoja Vojenskej nemocnice v Bratislave"*.[32] Bolo v ňom načrtnuté poslanie nemocnice a vyjadrenie k doterajšej organizačnej štruktúre. Zvlášť sa zdôraznilo, že Vojenská nemocnica v Bratislave plní všetky úlohy na úseku bojovej a mobilizačnej pripravenosti zdravotníckej služby, preventívnej a liečebnej starostlivosti, posudkovej činnosti, výchovnej činnosti vojenských lekárskych kádrov.

Vznikom nových vojenských útvarov v spáde, následnou reorganizáciou vojenských správ a ďalšími organizačnými zásahmi narastali nároky na činnosť nemocnice. V disponibilných priestoroch nebolo možné oddeliť ambulantné a lôžkové prevádzky, stiesnené pomery komplikovali činnosť odborných oddelení. Preto bola zahájená v roku 1982 výstavba polikliniky. Vykonala sa tiež aj rekonštrukcia pavilónu vnútorného oddelenia a pokračovalo sa vo výstavbe operačného bloku, chirurgického pavilónu, ako aj v rekonštrukcii rehabilitačného oddelenia. Najrozsiahlejšia bola rekonštrukcia interného pavilónu, po ktorej zostali na svojich miestach len nosné steny budovy. Táto stavebná akcia bola dokončená v roku 1989. Súbežne s rekonštrukciou interného pavilónu sa začali práce na výstavbe operačného bloku, ktorý mal priniesť chirurgickým odborom dobré technické zázemie, komfort pre prácu i pre pacientov. Medzitým prebiehali rekonštrukcie menšieho rozsahu na dermato-venerologickom, chirurgickom, neurologickom a rehabilitačnom oddelení.

Prelomový rok 1989 priniesol aj zmrazenie všetkých rozvojových aktivít. Nebolo isté, kam bude smerovať vývoj armády a koľko nemocníc bude armáda potrebovať. Logickým vyústením bolo, že armáda do rozvoja nemocníc neinvestovala. V roku 1992 bolo isté, že Česká a Slovenská federatívna republika bude rozdelená na dva štátne útvary a hlavnou úlohou armády bolo jej rozdelenie. Po celé toto obdobie boli do začatých stavebných akcií vyčleňované prostriedky len v takej miere, aby nedošlo k znehodnoteniu už vykonaných prác.

Prelomovým rokom pre Vojenskú nemocnicu v Bratislave bol aj rok 1993, keď vznikla samostatná Slovenská republika. Tento rok znamenal obrat k lepšiemu. Ministerstvo obrany SR prejavilo záujem o rozvoj všetkých vojenských nemocníc a vyčlenilo prostriedky na dokončenie rozostavaných objektov. V októbri 1993 so súhlasom ministra obrany SR bola v internom pavilóne vyčlenená kapacita 15 postelí na vytvorenie psychiatrického oddelenia, ktorého primárom sa stal plk. MUDr. Ľubomír Vražda, CSc.

V roku 1994 bol prepracovaný projekt nového chirurgického pavilónu. Tento rok priniesol aj viacero udalostí, ktoré významným spôsobom ovplyvnili ďalšie smerovanie Vojenskej nemocnice z rozpočtovej na príspevkovú organizáciu, v súlade

---

[31] 1. júla 1979 nadobudol platnosť predpis Vojenská zdravotnícka zařízení a léčebné ústavy v míru, ktorý presne zadefinoval úlohy a činnosti vojenských nemocníc. Bližšie pozri: KUBÍK, Milan. *Vojenská zdravotnicka zařízení a léčebné ústavy v míru*. Praha: b. v., 1979, s. 5–114.

[32] Návrh perspektívneho rozvoja Vojenskej nemocnice v Bratislave obsahoval: 1) vybudovanie poliklinickej budovy, 2) vybudovanie pavilónu pre chirurgické, anesteziologicko-resuscitačné oddelenie, 3)vybudovanie rehabilitačno-rekonvalescentného oddelenia, 4) úprava miestností po uvoľnení ambulancií, kancelárií a iných miestností v hlavnej budove, 5) zriadenie pristávacej plochy pre vrtuľníky a parkovacie plochy pre cudzie motorové vozidlá, 6) úprava a modernizácia technického zaradenia, autoparku a úprava komunikácií v areáli nemocnice, 7) oprava fasád a úprava terasy nad kinosálou, 8) modernizácia kuchynského bloku, 9) modernizácia práčovne, 10) rekonštrukcia vodovodnej siete v budove, 11) úprava vrátnice a prestavba budovy č. II. Pozri: VENCEL – MISTRÍK, ref. 4, s. 150.

s prebiehajúcim prechodom verejného zdravotníctva na systém zdravotného poistenia. Druhým významným faktorom bolo zákonné zriadenie Vojenskej zdravotnej poisťovne. Nemocnica zmenila názov na Nemocnicu ministerstva obrany Bratislava. V roku 1995 bolo za výdatného prispenia Vojenskej zdravotnej poisťovne vytvorené v nemocnici najmodernejšie pracovisko počítačovej tomografie v Slovenskej republike. Tiež výstavba operačného bloku sa dostala do finálneho štádia a v októbri 1994 sa začali práce na výstavbe chirurgického pavilónu.

Súbežne so stavebnými prácami prebiehali v nemocnici aj reorganizačné zmeny, ktorých výsledkom bol od 1. 9. 1995 vznik prvého oddelenia úrazovej chirurgie v armáde SR s kapacitou 25 lôžok. Primárom sa stal plk. MUDr. Štefan Petrovič, CSc., od roku 1997 bol primárom oddelenia plk. MUDr. Branislav Delej, CSc. V roku 1996 chirurgické odbory dostali nový operačný blok, vybavený potrebnou zdravotníckou technikou. Chirurgia sa rozčlenila na úrazovú a všeobecnú, čo si vynútilo vznik operačného bloku ako samostatného oddelenia. V budove operačného bloku sa vytvorilo samostatné oddelenie centrálnej sterilizácie, slúžiace celej nemocnici.

Na prízemí interného pavilónu vzniklo nové oddelenie funkčnej diagnostiky a v rámci neurologického oddelenia bolo vytvorené neurofyziologické laboratórium. Obe spomenuté pracoviská boli vybavené špičkovou technikou, umožňujúcou diagnostiku na najvyššej úrovni.

Rok 1997 nepriniesol do činnosti nemocnice podstatnejšie zmeny. Pokračovali intenzívne stavebné práce na chirurgickom pavilóne. Minister obrany v roku 1998 ocenil plnenie úloh udelením rezortných vyznamenaní príslušníkom nemocnice a priznaním čestného názvu: *Nemocnica ministerstva obrany generála Jána Paškana*, ktorý stál na jej čele od roku 1955 do 31. 12. 1967. Tak bola udelená aj satisfakcia človeku, ktorý sa významne zapísal do histórie nemocnice.

Dejiny nemocnice sa vyvíjajú až do dnešných čias. V roku 2005 bola postupne pretransformovaná na akciovú spoločnosť – Nemocnicu Ministerstva obrany SR, a. s.[33] V roku 2008 sa spojila so zdravotníckym zariadením Ministerstva vnútra do jednej inštitúcie a odvtedy nesie názov *Nemocnica sv. Michala.*

[33] Bližšie pozri : <http://www.nsmas.sk/index.php?clanok=clanky&cat=10>

Príloha č. 1 – *Velitelia – náčelníci – riaditelia Vojenskej nemocnice v Bratislave*

Por. číslo	Hodnosť – meno	Od	Do	Obdobie	Funkcia
1	plk. MUDr. Josef HRADSKÝ	1/1919	10/1919	10 mesiacov	organizátor
2	plk. MUDr. Rudolf TRENKLER	12/1919	3/1928	9 rokov	chirurg
3	plk. MUDr. Jindřich KOLAČNÝ	4/1928	6/1935	8 rokov	oftalmológ
4	plk. MUDr. Jiří HÁHNN	7/1935	1/1936	6 mesiacov	chirurg
5	plk. MUDr. Otakar RŮŽEK	2/1936	3/1939	3 roky	chirurg
6	plk. MUDr. Ladislav DOHNÁNY	5/1939	5/1941	2 roky	chirurg
7	plk. MUDr. Pavel MRÁZ	6/1941	11/1942	1,5 roka	chirurg
8	plk. MUDr. Ignác CACHOVAN	11/1942	6/1943	7 mesiacov	internista
9	plk. MUDr. Štefan LISICKÝ	8/1943	3/1945	2 roky	dermatológ
10	plk. MUDr. Pavel MRÁZ	4/1945	5/1945	1 mesiac	chirurg
11	plk. MUDr. Štefan LISICKÝ	5/1945	6/1945	1 mesiac	dermatológ
12	plk. MUDr. Tibor RIVAL	6/1945	11/1945	5 mesiac	organizátor
13	plk. MUDr. František ŠTASTNÝ	3.11.1945	5/1948	2,5 roka	organizátor
14	plk. MUDr. Peter ŠIMKO	5/1948	5/1955	7 rokov	oftalmológ
15	genmjr. MUDr. Ján PAŠKAN	5/1955	1/1968	12 rokov	organizátor
16	plk. MUDr. Andrej BURDIGA	1.2.1968	30. 10. 1980	12 rokov	organizátor-internista

Zrod, úspechy a pády klimatickej liečebne v Tatranskej Polianke

Zuzana Kollárová

„Tatranská Polianka je najkrajšou čiastkou obce a perlou Tatier", napísal kronikár Gerlachova okolo roku 1933. *„Kto len z obrazov pozná Tatranskú Polianku, ten ani pochopu nemá a tom, aký občerstvujúci, posilňujúci a ozónu plný je tu vzduch, čo dokáže tunajšie liečiace podnebie a starostlivá láskyplná opatera znamenitých lekárov, ktorí s nežnou láskou obkľučujú stá a stá pacientov a tisíci želajú im zdravie za ten šľachetný skutok, že im umožnili vydobyť si späť ten najdrahší poklad – zdravie".*[1]

Tatranská Polianka sa nachádza v ústí Velickej doliny a na úbočí Slavkovského štítu. Založil ju Pavol Weszter so svojimi švagrami Michalom Guhrom st. a Samuelom Nitschom, keď v roku 1881 kúpili pozemky od Anny Winklerovej. Weszter vlastnil pri Veľkom Slavkove turistickú základňu s hotelom, kúpeľným domom, reštauráciou a kolkárňou – Weszterov park.[2] Na lúke Polianka už v 70. rokoch 19. storočia stála gerlachovská horáreň, postavená v roku 1884 ako súkromná chatka. Polianka spočiatku slúžila ako miesto odpočinku medzi Smokovcami a Štrbským Plesom. Predávali tu mlieko, vajcia, maslo a neskôr aj salámu a pivo.[3]

Obrázok č. 1 – *MUDr. Michal Guhr.*
Zdroj: Súkromný archív Kristíny Oravcovej z Martina.

V roku 1887 počas prvej časti stavby Cesty Slobody zo Smokovca po Polianku si v tamojšej horárni prenajal ubytovanie jej staviteľ Ing. Július Posevic (Posewitz). Navrhol majiteľom Polianky, aby pri prameni s výbornou vodou postavili vilu. To sa uskutočnilo v rokoch 1887–1888 a vilu pomenovali Marianna. Nachádzalo sa tu 12 hosťovských izieb, jedáleň, kuchyňa a bazár. Prvým nájomcom reštaurácie bol kníhviazač z Veľkej Ján Greisinger. Po ňom si reštauráciu prenajal majiteľ tlačiarne z Budapešti Johann May a v rokoch 1909–1914 Vincent Matejka z Popradu.[4]

V roku 1888 delegácia Uhorského karpatského spolku vyhlásila Mariannu za základ novej osady a Ministerstvu vnútra navrhli, aby ju pomenovali Tátraszéplak, tatranský pekný domov. Nemci jej ho-

[1] Obecný úrad Gerlachov (ďalej len OÚ Gerlachov), Pamätná kniha obce Gerlachov 1933–1973, s. 6.

[2] Poľovnícky dom doslúžil v 50. rokoch minulého storočia. Pozri: BOHUŠ, Ivan. *Od ohnísk a kolíb po tatranské osady.* Tatranská Lomnica : Vydavateľstvo I&B, 2004, s. 63–69; OÚ Gerlachov, Pamätná kniha obce Gerlachov 1933–1973, s. 7.

[3] BOHUŠ, Ivan. Názvoslovie Vysokých Tatier. In *Vysoké Tatry* 25, 1986, č. 4, s. 33.

[4] NITSCH, Andor. *Paul Weszter der Gründer von Weszterheim.* Grosslomnitz, 1943, s. 20.

vorili Schönau, osade Westerheim, čo si osvojili aj Slováci ako Westerovo. Pomenovanie Tatranská Polianka získala v roku 1919.[5]

V Polianke vyrástlo neskôr viacero víl – Vila Themis (dokončená 10. januára 1892),[6] Tusculum,[7] Weszterheim,[8] Kaviareň a Millenium (postavená v roku 1896)[9], terajšia Marianna. V rokoch 1898–1900 postavili Kúpeľný dom s ústredným kúrením, neskôr rozšírili Kaviareň a k Westerheimu pristavili dvojstrannú presklenú verandu a poschodie zariadili pre kúpeľnú správu, v roku 1900 postavili Vilu Tivoli.[10]

Hlavou všetkého bol Pavol Weszter, no výkonnou silou dr. Michal Guhr, ktorý sa stal v roku 1897 spolumajiteľom Polianky a v roku 1902 prevzal jej vedenie.[11] Keďže Samuel Nitsch medzitým zomrel, prevzala záväzky jeho manželka. Pavol Weszter osadu

Obrázok č. 2 – *MUDr. Michal Guhr ošetruje ranených vojakov.*
Zdroj: Súkromný archív Kristíny Oravcovej z Martina.

[5] BOHUŠ, ref. 2, s. 63–69; OÚ Gerlachov, Pamätná kniha obce Gerlachov 1933–1973, s. 7.

[6] Vila Themis v roku 1909 vyhorela, neskôr bola obnovená, zbúrali ju v 70. rokoch 20. storočia. V roku 1986 na jej mieste postavili polyfunkčnú budovu, v ktorej sa nachádza pošta, predajňa potravín a reštaurácia. Pozri: BOHUŠ, ref. 2, s. 63–69; NITSCH, ref. 4, s. 20.

[7] V pôvodnej budove Vily Tusculum bola pošta. Neskôr budova ustúpila novej, v ktorej opäť sídlil poštový úrad. Ten bol v roku 1986 presťahovaný do nových priestorov. V tejto budove v roku 1995 vytvorili Kaplnku Sedembolestnej Panny Márie. Pozri: BOHUŠ, ref. 2, s. 63–69.

[8] Podľa Bohuša postavená v roku 1892. Autorom vily Westerheim bol architekt Gedeon Majunke zo Spišskej Soboty. Poschodie vily aj s vežičkami postihol požiar, z budovy ostalo len okyptené torzo. V budove bola v priebehu času reštaurácia, závodný klub ROH, obchod a kaviareň. V roku 2004 budovu poškodila veterná smršť. Určitý čas ju ešte využívali, no v roku 2010 bola skoro celá zbúraná. V Tatranskej Polianke sa chránené objekty rozpadajú. Pozri: *Tatry* 3/2010, s. 18; BOHUŠ, ref. 2, s. 63–69;

[9] Na Millenium prešiel v roku 1918 názov Marianny, ktorá predtým vyhorela. V čase socializmu ju nazývali Duklou. Kúpeľný dom sa stal v roku 1945 Limbou a Tivoli v roku 1948 Oravou. Pozri: BOHUŠ, ref. 2, s. 63–69; NITSCH, ref. 4, s. 20.

[10] NITSCH, ref. 4, s. 21.

[11] BOHUŠ, Ivan ml. *Tatranské chaty. Majáky v mori skál a snehu.* Tatranská Lomnica: Vydavateľstvo I&B, 2007,s. 76–79.

zásoboval základnými potravinami, liehom a výborným pivom vlastnej produkcie. Usiloval sa rozšíriť služby v Polianke a jeho zámerom bolo využiť pekné prostredie na liečebné účely. Postaral sa preto, aby jeho synovec Michal Guhr ml. vyštudoval medicínu a v roku 1897 tu nastúpil do lekárskej služby.

Od roku 1907 mala Polianka celoročnú prevádzku. Okolo roku 1907 bolo zavedené elektrické osvetlenie, v roku 1910 bola vybudovaná veľká jedáleň. Aj do ostatných víl bolo zavedené ústredné kúrenie (1912), bola rozšírená Vila Marianna[12] a vybudovaná „Prádelňa". Od roku 1913 sa pristupovalo skôr k zveľaďovaniu interiérov, bol zakúpený röntgen a viaceré prístroje. Prvú ordináciu mal dr. Guhr v Kúpeľnom dome. V roku 1914 si uhorské ministerstvo vojny zaistilo 64 lôžok pre potreby vojenského lazaretu a dr. Guhr sa so svojim personálom staral o ranených frontových vojakov. Veľkú časť klientely od roku 1916 tvorili v zimných mesiacoch vojenskí lyžiarski kurzisti, ktorí boli okrem Polianky ubytovaní na Štrbskom Plese, v Starom Smokovci, v Tatranskej Lomnici, ale aj na chatách pri Popradskom plese, na Sliezskom dome, na Chate pri Zelenom plese a v Studenovodských Kúpeľoch.[13]

V roku 1923 sa tu liečil básnik Jiří Wolker.[14] Do Tatier prišiel v sprievode svojej matky 16. júna 1923 na Hrebienok. Mladý lekár z Popradu dr. Pártoš mu kvôli zhoršeniu zdravotného stavu odporučil sanatórium s prísnejším režimom a permanentným lekárskym dozorom. Keďže dr. Guhr bol všeobecne známy ako vynikajúci odborník na pľúcne choroby, vybrali si Wolkrovci sanatórium v Tatranskej Polianke. 26. júna 1923 prišli do Tatranskej Polianky, kde Wolker dostal izbu vo Vile Themis, neskôr sa presťahoval do Vily Tivoly. Dr. Guhr skonštatoval, že Wolker musí svoju chorobu brať veľmi vážne, je to tzv. Lugenspitzenkatarh. V priebehu júna a júla sa Wolker ako tak zotavil. Wolker v tomto čase napísal: *„Den mi tu přijde na 100 Kč. Tatranská Poljanka, resp. sanatorium, je shluk budov a vilek uprostřed lesů a parků. Léči se zde hlavně Basedowova nemoc, která vypadá strašně. Basedowci mají vyvalené oči a hrozné vole na krku. Neviděl jsem to až zde a je jich tu na 80. Potkati je není zrovna příjemné."* No vo svojej ťažkej nemoci si dr. Guhra stotožnil s chorobou a ich „vzájomný vzťah" závisel od pacientovho stavu. *„Nevím, čemu přičíst zjev, že dr. Guhr u mě zůstava déle, prohlíži mě, vyptáva se, – no vůbec chová se jaksi nekomisně. Možná mu Wichterlovi něco vykládali. Dnes dokonce přišel a řekl mi, že prý slyšel, že píši verše. Prý mu to řekla paní dr. Wilhelmová. (Ta totiž onehdy prihlížela si moje knihy a na Ráž-Bieblové knížce našla věnovnání: básniku Wolkerovi.) A tak milý Guhr si přál, nemám-li nějaké u sebe. Ukázal jsem mu pr. Presse a on básně hlasitě a s citem všem přítomným (Kunsch, Klein, Schwester) předčital a byl nadšen. (Půjčí prý mi verše německé z svý knihovny). Ukázal sa jako inteligentní a sečtelí chlapík. Jsem trochu této udalosti rád. Ovšem čistěz osobního prospěchu. Táto věc působí přece jaksi lidštější a užší vztahy"*, skonštatoval 14. júla 1923 Jiří Wolker na margo dr. Guhra. V auguste už mohol ísť von a začalo sa mu v Tatrách páčiť, no maximum, čo zvládol, boli prechádzky po parku. V septembri sa chystal napriek Guhrovmu zákazu domov. Wolker začal nespravodlivo dr. Guhra upodozrievať, že jeho pobyt predlžoval zámerne, aby na jeho pobyte zarobil. Lekár mu však účtoval za pobyt iba minimálnu cenu. Wolker napísal rodičom: *„Napíše-li –Guhr, že si*

[12] Marianna zhorela v roku 1918. Pozri: BOHUŠ, ref. 2, s. 63–69;

[13] BOHUŠ, Ivan st. a ml. *Premeny tatranských osád.* Tatranská Lomnica : Vydavateľstvo I&B, 2008, s. 49–50.

[14] V roku 1950 bol ústav premenovaný na Štátny liečebný ústav Jiřího Wolkera pre liečbu TBC dospelých. V roku 1958 bola založená literárna súťaž mladých autorov pod názvom Wolkrova Polianka. Pozri: BOHUŠ, ref. 2, s. 63–69.

mě můžete vzít, znamená to, že mě posílá domů umřít. Ale on to ještě neudělá. Nabral jesem tu na sebe dost mala a budu se muset ještě dlouho trápit... " Wolkrova choroba sa natoľko zhoršila, že sa jeho matka musela vrátiť do Polianky 30. novembra. Tu bývala so svojim synom vo Vile Tivoli na izbe č. 37. Z nej bol výhľad na Gerlach, no v izbe sa iba slabo kúrilo, cez noc museli byť okná otvorené a v izbách zamŕzala voda. Básnikov zdravotný stav sa veľmi zhoršoval. Pred Vianocami mu poslal dr. Guhr vianočný stromček, čo ho aspoň na chvíľku potešilo. Potom sa k recidíve pridružil tuberkulózny zápal mozgových blán. Boj o Wolkrove zdravie vzdal aj húževnatý dr. Guhr. Na Silvestra 1923 odišli Wolkrovci z Tatranskej Polianky domov. Každý vedel, že to už bola posledná cesta. Jiřímu Wolkrovi dotĺklo srdce 3. januára 1924 doma v Prostějove. Sanatórium v Polianke dostalo po druhej svetovej vojne názov po básnikovi Jiřím Wolkrovi.[15] Krátko po jeho smrti bolo zriadené pľúcne sanatórium v Novom Smokovci.[16]

Aby sa Guhr vyhol konkurencii, Polianku preorientoval na liečbu iných chorôb, najmä Basedowovej choroby a astmy. Dobré výsledky boli aj pri liečbe bronchitídy, sennej nádchy, málokrvnosti, srdcových ťažkostí, ľahších prípadov angíny pectoris, žalúdočných a črevných porúch a pri liečbe TBC.[17]

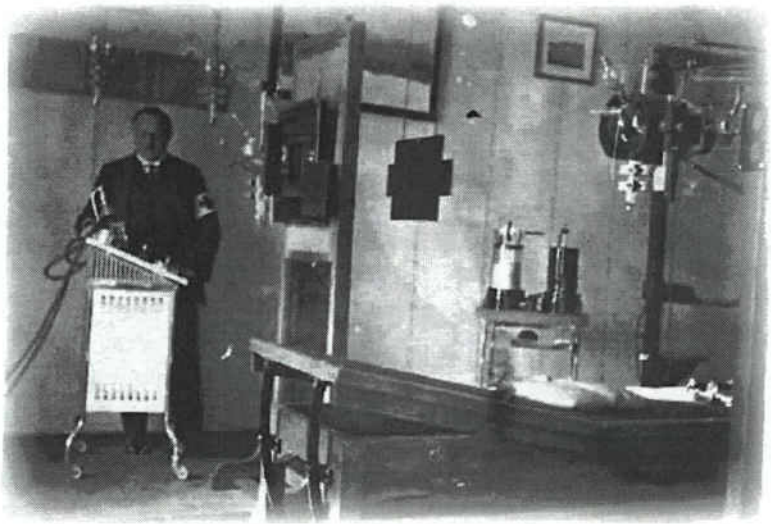

Obrázok č. 3 – *Ambulancia MUDr. Michala Guhra.*
Zdroj: Súkromný archív Kristíny Oravcovej z Martina.

V roku 1924 bolo rozšírené sanatórium o 20 izieb, zaviedli vodovod a kanalizáciu, vystavili garáž a skleník. V roku 1925 zvýšil lôžkovú kapacitu prístavbou jedálne. V rokoch 1928–1930 bolo vystavené východné krídlo sanatória so 65 izbami. Tento pavilón je dielom košického architekta Ľudovíta Oelschlägera.[18]

---

[15] WOLKER, Jiří. Tatranské listy: výber z korešpondencie 1923. Poprad: Popradská knižnica, 2000, s. 7–13, 32, 94.

[16] V roku 1949 umiestnila Česká akademická beseda na mieste, kde básnik najradšej sedával – na kamennom balvane – bronzovú pamätnú tabuľu. Pozri: *Súpis pamiatok na Slovensku II.* Bratislava : Obzor, 1969, s. 197.

[17] BOHUŠ, ref. 13, s. 92–93.

[18] BOHUŠ, ref. 2, s. 63–69.

Guhr sa aj naďalej venoval výskumu Basedowovej choroby, ale aj chorobám látkovej výmeny. Zozbieral v tejto oblasti výskumný materiál ako málokto na svete. Uskutočnil vyše 9000 pozorovaní a vyšetrení prípadov Basedowovej choroby a zistil, že ju urýchľuje jednostranná a na vitamíny chudobná strava a že najvytrvalejšou metódou liečenia je klimatická liečba. Zistil, že metóda jódovej liečby má často protikladné účinky a vo väčšine prípadov je potrebné práve zníženie hladiny jódu. Dr. Guhr a aj dr. Sauer potvrdili, že Vysoké Tatry sú jedinečné pri liečbe chorôb súvisiacich s nedostatkom jódu.[19]

Guhr sa stal stálym členom a vyhľadávaným prednášateľom na kongresoch interného lekárstva a chorôb metabolizmu, ako aj na kongresoch röntgenológov doma i v zahraničí. Spomeňme aspoň niektoré publikované separáty jeho odborných prác: *A légfürdö. Különlenyomat az Orvosi Hetilap 1900-évfolyamából; Heliotherapie der Psoriasis* (predniesol v roku 1906 na balneologickom kongrese).[20] O liečebnom význame Tatier prednášal v roku 1922 na lekárskom kongrese v Berlíne.[21] O Basedowovej chorobe prednášal v roku 1927 vo Wiesbadene – *Zur Frage der Vorbeugung des Basedowschen Leidens*. 24. – 26. augusta 1927 sa v Berlíne prezentoval s prácou *Häufiges Auftreten des Basedow'schen Leidens bei Kropfträgen.* V tom istom roku (1927) prednášal na 42. Balneologickom kongrese v Schreiberhau – *Basedowsche Krankenheit und Hohe Tatra*. Vo Wiesbadene prednášal v roku 1928 – *Über Blutdruck, Muskelkraft, Gasstoffwechsel und Kreatininausscheidung Basedowkranker bei Aufenthal in subalpinen Klima*. V roku 1928 sa zúčastnil vo Svätom Mórici ako jediný zástupca Československa na založení Medzinárodnej federácie športovej medicíny (FIMS).

Prednášku *Einfluß des Höhenklimas auf den Stoffwechsel Basedowkranker* predniesol v roku 1929 v Berlíne na jubilejnom kongrese Balneologickej spoločnosti. V Lipsku sa v roku 1930 zúčastnil rokovania Spoločnosti pre trávenie a chorobnú látkovú výmenu. V roku 1931 ho Spoločnosť pre štúdium strumatických chorôb pozvala ako jediného Európana na kongres v Kansas City v USA, kde prednášal o Basedowovej chorobe príspevok *The Effect of Altitude end Climate on the Residua and Recidivae of the Malady in Operated Cases of Graves 'Disease – Basedow* (Kansas City 1931). Nemecká spoločnosť pre vnútornú medicínu pozvala Guhra na XLIV kongres do Wiesbadenu v roku 1932. Tu vystúpil s prednáškou *Blutdruck und Pulszahl Thyreotoxiker während und nach dem Aufenthalt in der Höhenluft.* V Kúpeľnom almanachu (Bäder Almanach XVII, 1933) publikoval príspevok *Die übrigen Kur- und Badeorte der Tschechoslowakischen Republik.*

Publikoval aj v slovenskom jazyku, ako napr. v bližšie neurčenom Praktickom lékaři č. 4 príspevok – Liečenie Basedowovej choroby.[22]

Usiloval sa odovzdať svoje praktické vedomosti aj ostatným kolegom, a tak sa stal dopisujúcim členom akadémie vied v Berlíne, Spolku tatranských lekárov a podpredsedom Zväzu tatranských kúpeľov a sanatórií.[23]

Liečebňa v Polianke sa zásluhou maliara Andora Borútha, švagra dr. Guhra, stala centrom umeleckého života. V roku 1911 viedol Borúth, ako nadšený lyžiar, s nemeckým

[19] BOBRÍK, Miroslav. Michael Guhr, priekopník zo Spiša. In *Historická revue*, roč. X, 1999, č. 7, s. 30–31.

[20] Separáty sa nachádzajú v Liečebnom ústave dr. Guhra v Tatranskej Polianke.

[21] BOHUŠ, Ivan. Kaleidoskop desaťročí. In *Podtatranské noviny*, 1962, č. 16, s. 4.

[22] Die Hohe Tatra als therapeutisches Spezifikum. In *Turistaság és Alpinizmus 3*, 1922–1923, č. 3; *Klimatologische Orientierung über die Hohen Tatran*, 1927, č. 1–2; BOBRÍK, ref. 19, s. 30–31.

[23] TEREZČÁK, Ján. *Dejiny lyžovania na Slovensku 1860–1944*. Poprad, 1997, s. 271; BOBRÍK, ref. 19, s. 30–31.

maliarom Sigfriedom Neumannom v Polianke lyžiarsky kurz.[24] Častými hosťami v Borúthovej a Guhrovej rodine boli Elemír Kőszeghy-Winkler[25], ktorý v Polianke žil v rokoch 1919–1923 a Viliam Forberger.[26] V Polianke sa zastavili významné maliarske osobnosti Nándor Katona, Ladislav Medňanský, Viktor Olgyay, Matás Vítez, košický maliar a umelcov švagor Július Éder[27], v literatúre sa uvádzajú aj maďarskí maliari Lajos Márton, Lajos Slányi, Elemír Vass, Arpád Basch, György Edvi-Illése, Oskár Mendlik. Umelcov priťahovala nielen krása prírody, ale hlavne pohostinnosť a priateľské ovzdušie rodiny majiteľa sanatória.[28] V roku 1922 v Polianke vystavovali umelci súčasnú krajinomaľbu.[29]

40–50 osôb zo Spišskej Novej Vsi, Popradu, Kežmarku, Starého a Nového Smokovca si 8. júla 1928 pripomenulo 40. výročie založenia kúpeľov, za dôsledného sledovania žandárov. Títo však konštatovali, že okrem slávnostnej reči dr. Guhra, slávnosť nemala politický charakter a popoludňajšia oslava bola ukončená slávnostným pohostením.[30]

„Westerheim" sa stal v roku 1931 inšpiráciou pre maďarského básnika Franza Katonu, ktorý sa tu niekoľko dní zdržiaval. Bol spolupracovníkom známeho budapeštianskeho časopisu Új Idők a denníka Pesti Hírlap.[31]

---

[24] HAAKOVÁ, Jitka. *Tatranský portrétista Andor Borúth.* Poprad : Tatranská galéria, 2010, s. 17.

[25] Historik umenia a maliar Elemír Kőszeghy-Winkler (*1. 2. 1882 Ružomberok – †4. 9. 1954 Budapešť). Študoval právo v Bratislave, potom navštevoval budapeštiansku školu modelového kreslenia a výtvarnú akadémiu vo Viedni. Inšpirácie získal aj v Ríme. Úradník na Ministerstve kultu a školstva v Budapešti, v rokoch 1908–1914 bol tajomníkom inšpektorátu štátnych múzeí a knižníc, v rokoch 1914–1918 riaditeľom múzea v Košiciach, 1923–1935 bol tajomníkom Spišskej historickej spoločnosti v Levoči a hlavným redaktorom Szepesi hiradó. Pre účasť na horthyovskej iredente bol nútený v druhej polovici 30. rokov opustiť ČSR. Presídlil sa do Budapešti, kde bol v rokoch 1939–1945 riaditeľom Umelecko-priemyselného múzea. Od roku 1946 odišiel na dôchodok. Knižne vydal prácu o zlatníckych značkách v Uhorsku, o umelecko-historických pamiatkach na Spiši a v Košiciach. V košickom múzeu zhromaždil bohaté zbierky výtvarného umenia. Z jeho iniciatívy vznikli široko koncipované výstavy Spišská krajina (Kežmarok 1928) a Portrétna maľba na Spiši (Kežmarok 1933). Znovuobjavil, preskúmal a zreštauroval stredoveké maľby v kostole v Spišských Dravciach. Maľoval naturalistické figurálne kompozície, veduty a krajiny, pri ktorých sledoval predovšetkým svetelné efekty. Jeho častým námetom bola tatranská a podtatranská príroda. Vo svojom maliarskom prejave sa opieral o Ladislava Medňanského. Venoval sa aj ilustráciám. Pozri: *Slovenský biografický slovník III.* Martin : Matica slovenská, 1989, s. 198; Elmér Kőszeghy-Winkler. In *Turistik, Alpinismus, Wintersport,* 5. júl 1931, č. 7, s. 51.

[26] Viliam Forberger (*28. 5. 1848 Kežmarok – †28. 10. 1928 Piešťany) – maliar a výtvarný pedagóg. Študoval na meštianskej škole v Kežmarku, teológiu v Prešove, maliarstvo na vysokej škole výtvarných umení v Budapešti. V roku 1884 z poverenia Karpathenvereinu urobil pre pripravovanú výstavu sériu obrazov Vysokých Tatier. V lete 1884 prešiel s F. Dénesom celú oblasť a nakreslil kriedou, tušom a sépiou celkovú panorámu Vysokých Tatier. V rokoch 1884–1926 sa venoval tatranským motívom, jeho kresby preberali viaceré časopisy. Už počas života zakúpilo niektoré jeho obrazy Albertinum vo Viedni. Vystavoval v Levoči, Veľkom Slavkove a Poprade. Pozri: *Biografický lexikón Slovenska.* Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2004, s. 610.

[27] Július Éder ml. (*25. 12. 1875 Košice – †30. 9. 1945 Budapešť) – akademický maliar. Študoval na gymnáziu v Košiciach, maliarstvo v Mníchove a na umeleckej škole J. Benczúra v Budapešti, kde žil a tvoril prevažnú časť svojho života okrem študijných ciest v Taliansku, Belgicku a Holandsku. V roku 1905 napísal drámu a jeho ľudovú hru Kökény Ágnes hrali v Budapešti. Pozri: MIHÓKOVÁ, Mária. *Slovník košických osobností 1848–1918.* Košice : Štátna vedecká knižnica, 1995, s. 95.

[28] HAAKOVÁ, ref. 24, s. 17.

[29] BOHUŠ, Ivan. *Vysoké Tatry 1919–1944.* 4. zväzok. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1972, s. 1049, 1073.

[30] Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad (ďalej len ŠALE, pobočka Poprad), fond Okresný úrad Poprad (ďalej f. OÚ P), 740/1928.

[31] *Karpathen Post* 52, 1931, č. 37, s. 5.

Krásne prostredie Polianky sa stalo námetom pre mnohých fotografov. Jedným z najznámejších bol Karol Ferdinand Ľudovít Divald (1858–1924), ktorý mal okrem iných aj ateliér v Starom Smokovci. V roku 1909 si s Karolom Némethom založil akciovú spoločnosť M. S. M. (Maďarský reprodukčný priemysel) venujúcu sa výlučne výrobe pohľadníc, najmä Divaldových, ale aj Mórica Erdélyho a dr. Michala Guhra. Vášnivým fotografom bol aj dr. Michal Guhr, ktorý fotografoval nielen Vysoké Tatry, ale aj iné krásy Spiša, napr. Slovenský raj, či Červený Kláštor.[32] V Polianke v rokoch 1917–1933 pôsobil fotograf Michal Szabó.[33] Od roku 1927 vlastnil fotoateliér Tizián a postupne otváral filiálky pod tým istým názvom v Tatranskej Lomnici, Vyšných Ružbachoch a od roku 1937 v Levoči. Okrem fotografií bol aj producentom pohľadníc.[34] Odtiaľto pochádzal aj ďalší fotograf Vojtech Bodo, ktorý mal svoju živnosť v Polianke a v roku 1933 si ju rozšíril aj na Tatranské Matliare.[35]

Dr. Guhr propagoval sanatórium v mnohých regionálnych a celoštátnych časopisoch. V roku 1931 v Zdravotníckej ročenke sa o sanatóriu písalo: *„Tato rozkošná kolonie má 8 budov (s 200 pokoji), z nichž největší jest „Sanatorium" a vodoléčebný ústav, rozdělený pro obě pohlaví a čítající 12 kabin, s veskrze moderním zařízením. Indikace: slabost, chudokrevnost, podvýživa, nechutenství, nespavost, nervové choroby žaludku a srdce, neurasthemie, nemoc Basedovova, asthma, plicní katary, cukrovka, návaly krve, arteriosklerosa. Vyloučeny z léčby otevřené tuberkulosy a duševní choroby. Léčebné prostředky: Vysoské klima, vodoléčba, koupele uhličité, švédska gymnastika, elektrické léčebné methody, röentgen, vzdušní a sluneční lázně, umělé horské slunce. Byty odpovídajíci všem nárokům jsou ústředně vytápěny. Lékaři a jejich rodiny požívají 20% slevy na pokojích. Zábavy a sport: výlety do blízkych hor, společenské hry, piano, čítárna, zimní sport. Řídící lékař: Dr. Michal Guhr."*[36]

V 30. rokoch cestovný ruch v Tatrách výrazne poklesol a rovnako to bolo aj s návštevnosťou Sanatória dr. Guhra. Sanatórium okolo roku 1933 nevykazovalo žiaden zisk, keďže jeho príjmy sotva pokryli výdavky.[37] Sanatórium získalo v tom istom roku koncesiu na jedno motorové vozidlo so stanoviskom v Tatranskej Polianke.[38] V roku 1934 dostalo povolenie na výstavbu kaviarne.[39] V snahe podporiť cestovný ruch Karpatheverein zriadil v roku 1935 v Polianke filiálku turistickej informačnej kancelárie.[40]

Z iniciatívy Sokolskej župy podtatranskej v Liptovskom Mikuláši bol v parku v Tatranskej Polianke v roku 1935 postavený vysoký kamenný obelisk s bronzovou tabuľou, na vrchu s kovovou plastikou sokola pre pacienta a starostu Československej obce sokolskej Jozefa Scheinera. Odstránili ho v rokoch prvej Slovenskej republiky.[41]

---

[32] ROSSOVÁ, Dana. *Fotografia na Spiši 1858–1956*. Spišská Nová Ves : Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi 2006, s. 33, 39–40.

[33] Michal Szabó sa narodil 6. apríla 1892 v obci Moháč v Maďarsku, bol obyvateľom Veľkej Lomnice. ŠALE, pobočka Poprad, fond Obvodný notársky úrad v Batizovciach (ďalej len f. Obv. NÚ Batizovce), bez sp. č./1936, šk. 10.

[34] ROSSOVÁ, ref. 32, s. 61.

[35] V literatúre sa uvádza aj ako Badó. Pozri: ROSSOVÁ, ref. 32, s. 28; ŠALE, pobočka Poprad, f. Obv. NÚ Batizovce, 3091/1933.

[36] ŘÍHA, Jiří. *Zdravotnicka ročenka Československa* III/1931, s. 440.

[37] ŠALE, pobočka Poprad, f. Obv. NÚ Batizovce, 3561/1933.

[38] ŠALE, pobočka Poprad, f. Obv. NÚ Batizovce, zápisnice obecného zastupiteľstva 7. 8. 1933, šk. 8.

[39] ŠALE, pobočka Poprad, f. Obv. NÚ Batizovce, 3419/1934.

[40] ŠALE, pobočka Poprad, f. Obv. NÚ Batizovce, bez sp. č./1935, šk. 8.

[41] BOHUŠ, ref. 2, s. 63–69;

Dňa 18. júla 1937 odišla z Budapešti o 7 hod. a 8 minúte a prišla cez Hidasnémeti do Popradu o 14 hod. 50 minúte arcivojvodkyňa Magdaléna Mária Raineria Habsburgová-Lothringen (*6. september 1909 Topoľčianky – † 11. máj 2000 Mníchov), pravnučka cisára Františka Jozefa I. a Alžbety Bavorskej (Sisi), dcéra arcivojvodu Jozefa Augusta Viktora Klemensa Maria von Österreich (1872–1962) a Augusty Márie Luisy, princezny bavorskej (1875–1964). 28-ročná Magdaléna Mária Raineria prišla pod pseudonymom ako grófka Czaba. Bola sprevádzaná grófkou Pallavicini a komornou Grumingerovou. Ich kroky smerovali do Tatranskej Polianky, kde sa Magdaléna liečila dva mesiace, do 1. októbra. Potom odcestovala osobným autom do Maďarska. Kvôli jej pobytu zasadala 9. júla 1937 ministerská rada, ktorá povolila jej príjazd a pobyt v Československu. Ministerstvo vnútra stanovilo presné podmienky jej pobytu: 1/ Pobyt v Československej republike zostane zásadne obmedzený na Tatranskú Polianku a jej okolie; 2/ Menovaná je povinná každú zmenu pobytu, ako i odjazd, dopredu včas oznámiť Okresnému úradu v Poprade. Po odjazde musí menovaná označiť tiež smer jazdy a výstupnú pohraničnú stanicu; 3/ Počas svojho pobytu nesmie na území Československej republiky vystupovať okázalo na verejnosti; 4/ Povolenie k pobytu je možné odvolať ešte pred vyčerpaním celkovej doby povoleného pobytu, ak by verejný záujem takéto obmedzenie vyžadoval. Žiadateľka o povolenie pobytu mala byť o týchto podmienkach informovaná a len ak bude s nimi súhlasiť, tak jej mohlo byť povolenie udelené.[42]

Pozoruhodné je to, že 5. septembra toho istého roku navštívil Kežmarok kráľ Ferdinand Coburg s vnučkou. Prezrel si rímskokatolícky kostol a stretol sa s krajanmi. V hlásení z Okresného úradu v Kežmarku bolo uvedené: *„O 11 hod. 55 minútach odcestoval smerom ku Spišskej Belej, údajne do Tatranskej Polianky, kde sa mal zdržať 4 dni."* Bez priamych dôkazov sa môžeme domnievať, že sa Tatranská Polianka stala miestom stretnutia kráľa Ferdinanda Coburga a jeho príbuznej po otcovi Magdalény Márie.

Z kultúrnych podujatí bola výnimočná premiéra prvej spišskej opery od hudobného skladateľa a majiteľa hotela na Štrbskom Plese Jána Móryho – Drevená madona v roku 1937.[43]

Služby v sanatóriu boli viackrát rozšírené. Napr. v roku 1937 sanatórium získalo živnostenský list na obchod s bazárovými článkami. 4. novembra 1938 získala hostinskú a výčapnícku živnosť Hermína Borúthová.[44]

V Polianke boli v roku 1940 obývané nasledovné budovy: 1 obytný dom (3 byty, 10 osôb), kaviareň, „kvetník" (1 byt, 1 osoba), vila hlavného lekára dr. Pavla Kunscha (2 byty, 7 osôb), vila akademického maliara Andreja Borútha (2 byty, 3 osoby), kúpeľný dom (26 bytov, 16 z nich obývaných, 31 osôb), sanatórium (124 bytov, 63 obývaných, 61 neobývaných, 63 osôb, z nich 4 Židia), Vila Tusculum – vo vlastníctve Slovenskej republiky (7 bytov, z toho 2 obývané a 5 neobývaných, 2 osoby), práčovňa (3 byty, 8 osôb), strojáreň (1 byt, 3 osoby), vila Pavla a Anny Maškových (1 byt, 3 osoby) a vila Jozefa Lacha (6 bytov, 2 obývané a 4 neobývané, 2 osoby, z nich 1 Žid). Neobývanými boli: stanica T.E.V.D. (8 bytov), Vila Marianna (56 bytov), Vila Tivoli (44 bytov), Vila Themis (11 bytov), mliekareň (1 byt), turistická chata dr. Guhra (3 byty) a garáže (1 byt).[45]

---

[42] ŠALE, pobočka Poprad, fond Okresný úrad Kežmarok (ďalej len f. OÚ Kežmarok), 1407/1937 prez., 1201/1937 prez.

[43] BOHUŠ, ref. 29, s. 1049, 1073.

[44] ŠALE, pobočka Poprad, f. Obv. NÚ Batizovce, 2116/1937, 260/1939.

[45] ŠALE, pobočka Poprad, f. Obv. NÚ Batizovce, 4146/1940.

V novembri 1940 informoval batizovský notár Okresný úrad v Poprade o letnej sezóne vo Vysokých Tatrách. O Sanatóriu dr. Guhra napísal, že v Tatranskej Polianke bolo hosťami 527 Slovákov, ktorí tu strávili 7302 dní, 48 Nemcov (1 216 dní), 249 Maďarov (8371 dní), 30 Čechov (603 dní), 3 Rumuni (6 dní), 3 Juhoslovania (64 dní), 1 Talian (68 dní), 1 Fín (27 dní) a 3 Gréci (6 dní). Z toho sa tu liečilo ako pacienti 578 osôb, ktorí tu strávili 14 954 dní, ostatných bolo 387, pobudnúcich v Tatrách 2709 dní. Notár však uviedol, že *„bilancia podniku bola veľmi slabá"* a predniesol návrh na zvýšené ceny cestovného ruchu.[46]

Tatranskú Polianku a aj samotné sanatórium výrazne podporovala samotná obec Gerlachov. Predstavitelia zastupiteľstva si uvedomovali, že príjmy z osady tvoria až 75 % príjmov obecnej pokladnice.[47]

Prominentným hosťom, ktorý sa liečil v sanatóriu od 2. marca do 5. mája 1943 so svojou manželkou Šarlotou, synom a sprievodom, bol nemecký generál a poľný maršal Valter von Brauchitsch[48]. Generála navštívil 6. apríla generál a minister národnej obrany Slovenskej republiky Ferdinand Čatloš a 10. apríla vyslanec Slovenskej republiky v Nemecku Matúš Černák. Obaja na Brauchitschovu počesť usporiadali slávnostné obedy. Podľa žandárskeho hlásenia sa od 18. marca generálov zdravotný stav natoľko zlepšil, že navštevoval tatranské osady, napr. električkou 14. marca Štrbské Pleso, 26. apríla Ždiar a Javorinu, nevedno kedy aj Tatranský vojenský domov. Bolo ho preto veľmi ťažké strážiť a ochraňovať. Žandári boli v prípade nejakých zdravotných ťažkostí v neustálom spojení s prednostom sanatória dr. Kunschom.[49]

Vojnové udalosti zapríčinili aj iné využitie ubytovacích zariadení v Tatranskej Polianke. V júli 1944 bolo vyhradených vo Vile Marianna 18 izieb a v auguste 11 izieb.[50] Začiatkom roka bolo tu bez povolenia evakuovaných 22 osôb „z Maďarska". Do tohto územia spadali aj Košice, z ktorých pochádzalo až 21 osôb a iba 1 osoba bola z Debrecína.[51]

Po druhej svetovej vojne sa Tatranská Polianka dostala pod národnú správu. Aj po skončení druhej svetovej vojny mohla Polianka plniť úlohu ubytovacieho a rekreačného zariadenia. Hlavná budova pozostávala zo starej budovy, nového krídla, kaviarne, jedálne, kuchyne a pekárne. Stará dvojposchodová kamenná budova bola postavená v rokoch 1905–1907. Mala 39 jednoposteľových izieb a 20 dvojposteľových izieb, 6 izieb s kúpeľňou a WC. V celej budove bolo ústredné kúrenie, teplá a studená voda, fajčiarsky salón, kinosála, lekárske ordinácie, vodoliečba, elektroterapia a röntgen. Budova bola

---

[46] ŠALE, pobočka Poprad, f. Obv. NÚ Batizovce, 3666/1940.

[47] ŠALE, pobočka Poprad, f. Obv. NÚ Batizovce, 714/1940.

[48] Valter von Brauchitsch (*4. 10. 1891 Berlín – †18. 10. 1948 Hamburg) pochádzal z aristokratickej rodiny. Absolvoval veľmi dobré školy. V roku 1910 sa oženil s bohatou Alžbetou von Karstedt, ktorú opustil po 28 rokoch kvôli dcére sliezskeho sudcu a obdivovateľa fašizmu Charlotte Schmidt. Toto podporil aj Adolf Hitler, ktorý mu požičal 80 000 ríšskych mariek. Brauchitsch bol nemeckým nacistickým generálom, poľným maršalom, ale aj veliteľom Wermachtu. V roku 1940 bol kľúčovou osobou v Hitlerovej „bleskovej vojne". Nevedel sa zmieriť s rastúcou mocou SS. Pre spory s Adolfom Hitlerom kvôli stratégii vedenia vojny a po neúspechu ofenzívy na Moskvu v decembri 1941 bol nútený po prekonaní infarktu odísť do dôchodku. Po jeho odchode sa stal vrchným veliteľom Adolf Hitler. Verejne odsúdil atentát na Adolfa Hitlera. Počas Norimberského procesu v rokoch 1945–1946 bol obvinený zo zločinov proti ľudskosti. Bol poslaný do zajatia v južnom Walese. Vrátil sa do Nemecka, no v roku 1948 pred súdnym konaním zomrel na infarkt. Pozri: *Malá československá encyklopédia.* Encyklopedický institut ČSAV Academia, 1984, s. 554.

[49] ŠALE, pobočka Poprad, f. OÚ Poprad, 257/1943 prez., D 1-165/1944.

[50] ŠALE, pobočka Poprad, f. Obv. NÚ Batizovce, 45/1944 prez.

[51] ŠALE, pobočka Poprad, f. Obv. NÚ Batizovce, 24/1945 prez.

zaradená do skupiny hotelov A. Nové hotelové krídlo sa nachádzalo v jednoposchodovej kamennej budove postavenej v rokoch 1929–1930. Malo 42 jednoposteľových, 15 dvojposteľových a 8 dvojposteľových izieb s kúpeľňami a WC. Nachádzal sa tu spoločenský salón, spoločná leháreň. Budova bola zaradená do skupiny A. Novostavba kaviarne bola postavená v roku 1934 a nachádzal sa tu aj tanečný parket. Malá jedáleň s kapacitou okolo 100 osôb bola postavená v roku 1930. Tvorila spojenie medzi veľkou jedálňou s kapacitou 300 osôb a novou budovou. Medzi kaviarňou a starou budovou bola v roku 1934 postavená prijímacia hala a dve kancelárske miestnosti. Kuchyňa bola postavená ako súčasť starej budovy.

Obrázok č. 4 – *Liečebňa MUDr. Guhra v Tatranskej Polianke.*
Foto: Ing. Miroslav Kollár.

V rokoch 1898–1900 bol postavený Kúpeľný dom ako jednoposchodová kamenná budova. V nej sa nachádzalo 16 dvojposteľových izieb. Tu bol bazén na kúpanie, 6 kúpeľných kabín, 2 súkromné byty, kadernícky salón a miestnosti pre personál. Budova bola zaradená do skupiny B. Vila Themis bola jednoposchodovou hrazdenou budovou postavenou v roku 1892. Nachádzalo sa v nej 11 izieb – 2 trojposteľové, 8 dvojposteľových a 1 jednoposteľová. Vykurovaná bola kachľovými pecami a bola zaradená do skupiny C. V budove Tusculum postavenej v roku 1890 bol umiestnený v troch miestnostiach poštový úrad a v 5 miestnostiach bývali zamestnanci. Vila Marianna postavená v rokoch 1896–1902 mala dve poschodia. Na druhom poschodí sa nachádzali manzardy, v budove bolo 8 jednoposteľových a 37 dvojposteľových izieb. V suteréne bývali zamestnanci. Izby mali spoločnú kúpeľňu a budova bola zaradená do skupiny B. Vilu Tivoli postavili ako hrazdenú stavbu v roku 1898. Nachádzalo sa v nej 44 dvojposteľových izieb, v suteréne bývali zamestnanci. Bola zaradená do skupiny B. Letná kaviareň bola postavená v roku 1910. Pozostávala z jednej uzavretej miestnosti, troch otvorených verand, kávovej kuchyne, výčapu a jednej miestnosti pre personál. V budove sa nachádzali aj obchod-

né miestnosti pre bazár, byt pre nájomcu bazáru a 5 izieb pre personál. V južnej časti bola domáca elektráreň, zámočnícka a strojárenská dielňa a byt pre strojníka. K ubytovacím zariadeniam patrili aj maštale, šopy, byty pre kočišov, „Kvietareň" – štyri vykurované skleníky, „Kolkáreň" – slúžiaca neskôr ako šopa k uskladneniu hospodárskeho a záhradníckeho náradia, garáže – 14 boxov, skladisko benzínu a dreveného uhlia, práčovňa, sklad na uhlie, „ľadovňa", kuríny, dreváreň, chlievy pre ošípané a „miestnosť na zohrievanie sa pri lyžiarskom šanci" – tzv. Guhrova chata pri lyžiarskom mostíku, postavená v roku 1926.[52] Mala 2 izby a kuchyňu. V prevádzke bola iba počas lyžiarskych pretekov. Súkromným majetkom bola Vila rodiny Boruthovej a Vila rodiny Kunschovej, v ktorej býval po odchode dr. Kunscha MUDr. Dragula ustanovený 29. novembra 1935 za šéflekára sanatória. Obe vily boli postavené na pozemkoch sanatória. Okrem toho sa tu nachádzalo aj 5 lehární, 2 filagorie, tenisové ihrisko (3 kurty). Podnik mal vlastný vodovod, kanalizáciu a elektrickú sieť. Zariadenie nebolo veľmi poškodené vojnovými udalosťami a bolo stále v prevádzke. Bol tu zamestnaný jeden šéflekár, 6 kancelárskych síl, 52 stálych zamestnancov a 9 príležitostných zamestnancov.[53]

Tatranská Polianka sa po odčlenení od Gerlachova stala súčasťou Vysokých Tatier.[54]

[52] BOHUŠ, ref. 11, s. 76–77; BOHUŠ, Ivan. Názvoslovie Vysokých Tatier. In *Vysoké Tatry* 28, 1989, č. 3, s. 34.

[53] ŠALE, pobočka Poprad, fond Okresný národný výbor Poprad (ďalej len f. ONV Poprad), Konfiškačné spisy 108/1945, Vysoké Tatry – Tatranská Polianka 53–57.

[54] BOHUŠ, ref. 13, s. 92–93.

Hygiena v Kremnici v 18. storočí

Daniel Haas Kianička

Zdravi a čerstvost lepši jest nad všelike zlato
a telo silne nežli zboži nesčislne,
a že neni bohatstvi lepšiho nad zdravi tela.
Syrach, kap. XXX, v. 16, 17.

Trifolium sanitatis medicum aneb o zdravi zprava lekarska, Dolný Kubín, 1760

Úvod

V spojitosti s problematikou čistoty a hygieny hovorí britská historička Virginia Smithová až o štyroch významových rozmeroch týchto pojmov. „Čistotnosť" je podľa Smithovej jedným zo základných biologických aspektov života, no predstavuje aj biologicky podmienenú túžbu po kráse. „Čistota" je produktom ľudskej spoločnosti. V dávnoveku si človek vytvoril psychologicky ukotvenú duchovnú ideológiu o božskej dokonalosti a čistote. Termín „hygiena" sa zrodil v starovekom Grécku a označoval vedu o zdraví a ochrane života. A napokon môžeme o čistote hovoriť i ako o „zdravej životospráve", teda o systéme preventívnych postupov pri starostlivosti o telo, či už za vlastnej asistencie alebo za pomoci lekárov, ako aj o formách poskytovania verejnej zdravotnej a hygienickej starostlivosti.[1]

Pojem hygiena označoval pôvodne v gréčtine usporiadaný spôsob života a ľudské zdravie zároveň. Neskôr sa stal pomenovaním prírodnej vedy o ochrane a predĺžení života. Snaha o čistotu existovala nesporne už aj predtým, prinajmenšom v neolite. Ľudia vtedy používali vodu, umývali a kúpali sa, poznali smetiská, ako i suché záchody. V antike sa hygiena nesústreďovala iba na starostlivosť o zovňajšok, ale bola aj špecializovanou lekárskou disciplínou zaoberajúcou sa čistotou a zdravím človeka. Antická kultúra spojila do jedného uceleného systému osobnú hygienu, vodu a krásu. Tak vznikli verejné studne a fontány, kúpeľne v domoch i verejné kúpele. Neskôr v stredoveku sa na mnohé výdobytky antiky pozabudlo a do popredia vystúpila v rámci kresťanskej vierouky skôr snaha po čistote duše ako tela. Hygienické problémy existovali v tej dobe hlavne v mestách, kde sa na malom priestore koncentrovalo množstvo ľudí a bol v nich iba nedokonalý systém prívodu vody a odkanalizovania. Napriek tomu nemôžeme stredovek direktívne označiť iba za „špinavý". Vývoj, čo i pomalý, bezpečne smeroval k postupnému zvyšovaniu domáceho pohodlia a prepychu, čo sa odrazilo tiež v oblasti hygieny. Ešte pred renesanciou si získali veľkú obľubu napríklad verejné kúpele. Ich činnosť bola od polovice 16. storočia čiastočne utlmená, a to zrejme kvôli epidémiám francúzskej (či neapolskej, kastílskej alebo uhorskej) choroby, teda syfilisu. O starostlivosti o zdravé telo začali od reformácie písať najmä protestantskí autori, čistota napriek tomu hrala dôležitú úlohu aj v katolíckom prostredí, čo dokladá obľuba prírodných kúpeľov. V 18. storočí bola starostlivosť o hygienu pomerne bežnou záležitosťou, aj keď predovšetkým v prostredí bohatších a vzdelanejších ľudí. Dokonca sa v období osvietenstva začala zdôrazňovať úloha otužovania vzduchom a studenou

[1] SMITHOVÁ, Virginia. *Dějiny čistoty a osobní hygieny*. Praha : Academia, 2011, s. 25.

vodou pre upevňovanie zdravia.[2] Na nasledujúcich stranách sa spolu pozrieme práve na problematiku hygieny v 18. storočí, a to vo vybranej mestskej lokalite – Kremnici.

V 18. storočí sa otázkami zdravia ľudí začal intenzívnejšie zaoberať i štát. Zvýšenie populácie a zlepšenie jej zdravotnej kondície hralo totiž dôležitú úlohu pri uskutočňovaní hospodárskych reforiem. Riešením zdravotných otázok bola poverená Uhorská miestodržiteľská rada zriadená v roku 1723, zvlášť jej zdravotná komisia. V roku 1770 bola v monarchii vykonaná reforma zdravotníctva, ktorá prvýkrát u nás riešila komplexne problematiku zdravotníctva a hygieny patriacu v tom čase k najzanedbanejším oblastiam verejného života.[3]

Lekári a lekárnici

Obdobie predchádzajúce bezprostredne 18. storočiu prinieslo v oblasti lekárskych vied niektoré nové objavy a vedecké postupy, najmä v oblasti anatómie a fyziológie. V čase osvietenstva sa dosiahli zas úspechy v oblasti prevencie, vedeckej patológie, klinickej medicíny (diagnostika a terapeutika) a klasifikácie chorôb. V 18. storočí sa už i vlády štátov začali viac angažovať v oblasti zdravotníctva. Ako sme videli vyššie, bolo tomu tak aj v Rakúskej monarchii. Pri ústredných úradoch začali vznikať rôzne zdravotnícke inštitúcie, v mestách však stále existovala organizácia mestských fyzikátov. Napriek znateľnému pokroku sa pociťoval nedostatok lekárov a ostatného zdravotníckeho personálu. Na liečení ľudí sa podieľali aj rôzni liečitelia a ránhojiči. Celkovo nebola situácia v uhorskom zdravotníctve v 18. storočí veľmi ideálna a chorobnosť obyvateľstva mala vysoký stupeň. Väčšina ľudí žila v nevyhovujúcich hygienických pomeroch. Typickým javom 18. storočia bol boj proti epidemickým chorobám, najmä moru, čo si vyžiadalo zvýšenie dodržiavania hygienických zásad, ako i prepracovanie postupov pri obhliadkach chorých a pochovávaní mŕtvych. Vysokej úmrtnosti počas epidémií však ešte ľudia nedokázali zabrániť. [4]

Popri chirurgoch, holičoch a ránhojičoch pracovali v mestách v predmetnom období veľmi často už aj riadni lekári. Stredoslovenské banské mestá zamestnávali pôvodne jedného spoločného lekára. Vlastného mestského lekára mala Kremnica od začiatku 18. storočia. Veľký počet zamestnancov v baniach si vyžiadal zriadenie inštitúcie osobitného banského lekára. Spočiatku aj on, spolu s chirurgmi, slúžil potrebám všetkých banských miest. Samostatný banský chirurg pôsobil pri kremnickej komore pravdepodobne od roku 1709. Vlastného banského lekára získala Kremnica okolo roku 1784.[5]

Z mestských lekárov v Kremnici môžeme menovať Jána Lischovinyho (1752) či Michala Zurbruckena (pred 1787).[6] Najstaršími kremnickými banskými chirurgmi boli

---

[2] LEDEREROVÁ, Milena. Předmluva. In SMITHOVÁ, Virginia. *Dějiny čistoty a osobní hygieny*. Praha : Academia, 2011, s. 11–16.

[3] VOZÁR, Jozef – MATULA, Vladimír (ed.). *Dejiny Slovenska II (1526–1848)*. Bratislava : Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987, s. 338–339.

[4] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava : Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1973, s. 121, 127–129, 130 a 135.

[5] KRCHNÁKOVÁ, Lucia. O zdravotnom stave kremnických baníkov z historických prameňov banskokomorských lekárov a chirurgov kremnického fyzikátu. In KIANIČKA, Daniel (ed.). *Baníctvo ako požehnanie a prekliatie mesta Kremnice – zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, konanej v Kremnici v dňoch 26. a 27. júna 2007*. Kremnica : Občianske združenie SOS Kremnica, 2007, s. 132–133.

[6] Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Kremnica (ďalej len ŠABB, pobočka Kremnica), fond Magistrát mesta Kremnica (ďalej len f. MMKr), Tomus III, Fons 33, Fasciculus 2, Nro. 83; KRCHNÁKOVÁ, ref. 5, s. 133.

Ján Juraj Leichnamschneider (1709), Jozef Seyfert (1742) a Jozef Leichnamschneider (1751). Mená prvých dvoch samostatných banských lekárov nepoznáme, tretím sa stal menovaný Michal Zurbrucken (1787).[7]

Dodávky liekov predpísaných lekármi zabezpečovali lekárnici. V roku 1727 nariadila Uhorská miestodržiteľská rada mestám (aj Kremnici) preskúšať všetkých lekárnikov a tým, ktorí uspejú, potvrdiť lekárnickú prax. Momentálne najstarším známym kremnickým lekárnikom pre obdobie 18. storočia je Ján Gottfried Pöschl. V roku 1732 požiadalo mesto Debrecín Kremnicu, aby ho prinútila zaplatiť peniaze za prevzatú lekáreň.[8] Údaj z roku 1751 dokladá, že v tom čase si zriadil v Kremnici lekáreň Samuel Krepffl. Mesto ju *vizitovalo* a mohlo konštatovať, že je v *dokonalom* stave. Na nariadenie Miestodržiteľskej rady vydala v uvedenom roku Kremnica inštrukcie pre lekárnikov, kúpeľníkov, chirurgov a pôrodné babice, a to nielen kvôli novej Krepfflovej lekárni, ale najmä kvôli existencii rôznych domácich a pokútnych lekární, ktoré spôsobovali obyvateľom množstvo zdravotných škôd.[9] V Kremnici existovala spočiatku jedna lekáreň, neskôr boli dve. V roku 1792 povolilo mesto Danielovi Kisselinymu, aby si tu zriadil lekáreň, a to napriek protestom lekárnika Adalberta Gaubeho. Obe lekárne dodávali lieky nielen pre mesto, ale aj pre banskú komoru. V uvedenom roku ich osobne ponavštevoval banský lekár Michal Zurbrucken a nenašiel negatíva ani v jednej z nich.[10]

Morové epidémie

V 18. storočí ohrozovali Kremnicu, tak ako celú krajinu, viaceré morové epidémie. Najhoršou bola tá, ktorá zasiahla mesto v rokoch 1710 a 1711. Zároveň to bola posledná veľká morová epidémia v širšom stredoeurópskom priestore (napríklad v Čechách vyvrcholila v jesenných mesiacoch roku 1713[11]). Intenzita a nebezpečenstvo epidémií smerom k polovici storočia postupne klesali.

Mor sa v roku 1710 rozšíril do banských miest z centrálnych oblastí Uhorska od Kecskemétu a Pešti. V júli sa epidémia dostala do Banskej Štiavnice. Kremnica reagovala viacerými opatreniami. Určila inšpektorov, ktorí mali koordinovať prípravné preventívne práce. Ďalej mesto rozhodlo, že sa na tzv. Rembíze pod Rothovskou záhradou zriadi lazaret. Určili sa lekári a ošetrovatelia, ktorí sa mali starať o chorých. Tých, ktorí chorobe podľahnú, mali odnášať osobitní nosiči. Žobráci a chudobní boli označení plechovými odznakmi. Zároveň boli cezpoľní prinútení, aby opustili mesto. Na jeho chotárnych hraniciach boli zriadené zo strany stoličných správ zátarasy, ktoré mali chrániť okolie pred nákazou. Tie však zároveň znemožňovali prísun potravín do Kremnice, preto bola mestská rada nútená žiadať stolice o ich dodávky. Tie však neboli plynulé a mesto trpelo hladom. Napokon bolo na nátlak komorskej správy určené miesto na Kremnických Baniach, kde mohli zástupcovia mesta, ktorí boli zdraví, nakupovať od obchodníkov potraviny. Postupne sa tak hladomor podarilo zmierniť. Mor sa v Kremnici začal šíriť ešte v júli. Najprv zasiahol oblasť pod Rembízom. V opustených domoch v tejto štvrti dala mestská rada zriadiť lazarety. Centrálna nemocnica na Rembíze sa preto

[7] KRCHNÁKOVÁ, ref. 5, s. 132–133.

[8] Národná banka Slovenska (ďalej len NBS) – Múzeum mincí a medailí Kremnica, fond Pozostalosť Bedricha Gayera, B. Baníctvo, Preklady nedatované, 9. 12. 1727 a C. História cechov, magistrátu Kremnica a história mesta, Preklady z roku 1990, Výpisy z registra III. Tomusu písomností Magistrátu mesta Kremnica.

[9] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 33, Fasciculus 2, Nro. 83.

[10] KRCHNÁKOVÁ, ref. 5, s. 135.

[11] ČERNÝ, Karel – HAVLÍK, Jiří M. *Jezuité a mor*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 154.

ani nezačala stavať. Lekári, ošetrovatelia (čiastočne prinútení násilím k službe), nosiči chorých a mŕtvych, hrobári a duchovní museli opustiť svoje rodiny a počas epidémie bývali v domoch, ktoré im poskytlo mesto. Mor zúril v Kremnici až do februára 1711 a podľahlo mu niekoľko stoviek ľudí. Zátarasy okolo Kremnice boli odstránené na konci februára, ak však Kremničania chceli cestovať do okolia, museli sa ešte nejaký čas preukazovať zdravotnými pasmi.[12]

Ďalšie, i keď miernejšie, vlny morovej nákazy zasahovali Kremnicu v rokoch 1739–1743. Na spoločnom zasadnutí predstaviteľov banského eráru a mesta v komorskom dome boli 29. mája 1739 prijaté prvé preventívne opatrenia proti šíreniu choroby, a to na nariadenie Miestodržiteľskej rady z decembra roku 1738. Polovicu výdavkov malo hradiť mesto a polovicu komorský úrad. 2. júna bolo určené, že kúpeľník Samuel Schmöllzer (Schmöltzer), ustanovený za tzv. morového chirurga, s pomocníkom majú navštíviť ešte pred vypuknutím nákazy všetkých chorých a umierajúcich a zistiť, či nevykazujú symptómy ochorenia na mor. Čokoľvek podozrivé mali bezodkladne oznámiť. Na prípravy dohliadal osobitný zdravotný či morový komisár, ktorý nechal v dome vdovy Ostertagovej zriadiť lazaret a zabezpečiť ho liekmi a potravinami. Na hraniciach mesta boli opäť postavené zátarasy, tzv. šranky, so strážnym personálom na čele so strážnym komisárom, pričom každý strážca musel mať zdravotný pas. Napokon boli určení nosiči chorých a mŕtvych, ako aj strážcovia pri nich. Na všetky organizačné, stavebné, lekárske a zásobovacie opatrenia bolo za roky 1739–1743 vynaložených spolu 1502 zlatých a 56 grajciarov. Dodajme, že mor neohrozoval mesto akútne po celý čas. V roku 1739 to bolo napríklad 30 týždňov, v roku 1740 zasa 17 týždňov.[13]

O tom, akým spôsobom sa ľudia bránili proti moru, nás informujú účty za procedúry poskytované u kúpeľníkov v meste. Kúpeľník Žigmund Schwartz poskytol v septembri 1710 nasledujúce liečebné prostriedky pre infikovaných ľudí – náplasti, šťavy a ocot na trávenie, žalúdočnú vodu, vodu i prášok na vypotenie, prostriedky na vracanie, prášok na srdce, močopudný prostriedok (fesicatorium) a teriak.[14]

Špitály

Miestami, kde boli zaopatrovaní starší, chorí a bezvládni ľudia, boli špitály, ktoré vznikli ešte v stredoveku a spájali v sebe funkciu sociálneho a zdravotného zariadenia. V Kremnici fungovali v 18. storočí dva špitály. Starší a známejší existoval pri kostole sv. Alžbety v Dolnej ulici. Založil ho v roku 1382 kremnický ťažiar, mešťan a komorský gróf Johelinus Craczer. Špitál finančne dotovali najmä bohatí kremnickí mešťania a neskôr tiež samotné mesto. O existenciu špitála sa zaslúžil aj panovnícky dvor. Ešte v roku 1382 mu totiž kráľ Ľudovít I. daroval osadu Veterník so všetkými úžitkami.[15] Podľa historie domus, ktorú začal v roku 1742 písať gvardián františkánskeho konventu v Kremnici Benedikt Mayerl, starali sa v špitáli v tom čase o 10 chudobných a chorých.[16]

V 18. storočí mesto Kremnica zvyklo tento špitál prenajímať. Tak napríklad v roku 1753 ho mal v prenájme Ján Michal Privorsky, a to za sumu 200 zlatých ročne.

---

[12] KRIŽKO, Pavel. *Z dejín banských miest na Slovensku*. Bratislava : Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, s. 233–236.

[13] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 33, Fasciculus 1, Nro. 18.

[14] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 33, Fasciculus 1, Nro. 2.

[15] LAMOŠ, Teodor. *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328–1430*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969, s. 167–168.

[16] Rímskokatolícka cirkev – farnosť Kremnica (ďalej len Rk. fara Kremnica), Historia cremniciensis conventus per p. fratrem Benedictum Mayerl p. t. Conventus Guardianum Anno Reparatae Salutis MDCCXLII (ďalej len Historia conventus), s. 11.

Z jeho vyúčtovania nákladov na vedenie špitála za uvedený rok sa dozvedáme čo-to viac o jeho prevádzke i zaopatrovacích metódach. V špitáli v tom čase vyživovali 8 ľudí – bývalého nočného strážnika Mondockha, Samuela Franckhfurthera, baníka Jána Konswaldta, manželku Mikuláša Murana, starú zvonárku a ženy Lemonovú, Zorkovskú a Schnellovú. Na zaopatrenie každého sa týždenne vynakladali 3 grajciare. Prenájomca Privorsky vynaložil ďalšie peniaze na farbu do sklenených baniek, na voskové sviece a loj do svätého hrobu, na bavlnu, na 8300 šindľov a klincov kvôli oprave strechy, na 6 kachlíc od hrnčiara, na voskové sviečky a na 54 žajdlíkov vína na omše. Okrem toho boli vyplatené odmeny farárovi a kantorovi za vedenie bohoslužieb, ako i rôzne almužny – vyhoreným v Hornej Vsi bola darovaná 3 a ½ štvrtka jačmeňa a 1 a ½ štvrtka zrna, starému chudobnému murárovi, tesárovi, ktorý spadol zo stodoly a baníkovi so zlomenou nohou zasa peňažné obnosy, prvému z nich konkrétne na šaty. Dodajme ešte na okraj, že v roku 1751 sa v špitálskom kostole renovoval svätý hrob, pričom Kristián Bukovay dostal za stolárske a sochárske práce 36 zlatých a 12 grajciarov a Juraj Stupka za maliarske a pozlacovacie práce 28 zlatých.[17]

Vyúčtovania dokladajú, že správcovia alebo prenájomcovia špitála sa museli starať o tri základné zložky viažuce sa k jeho chodu. Museli sa jednak starať o výživu (jedlo, víno) a zdravie pacientov (banky na prikladanie na telo), jednak aj o ich duchovný život (bohoslužby, svätý hrob). Na starosti mali tiež údržbu špitálskych objektov (oprava strechy, kachlice na kúrenie). Špitál pri kostole sv. Alžbety bol v roku 1827 zreorganizovaný a bola v ňom nanovo zriadená nemocnica v modernom slova zmysle.[18]

Druhý kremnický špitál, zasvätený sv. Jozefovi, založil v roku 1685 ostrihomský arcibiskup Juraj Selepčéni, pričom na jeho chod testamentárne odkázal úžitky zo svojich majetkov v Turčianskych Tepliciach a Slovenskom Pravne. Správcami tohto špitála boli kremnickí hlavní farári, ktorí vyplácali chudobným nazbierané *almužny* a starali sa o príjmy, účty i samotnú nemocnicu. Medzi rokmi 1696 až 1780 mala arcibiskupské majetky v Tepliciach a Pravne v prenájme turčianska šľachta, ktorá za to vyplácala špitálu peniaze v hotovosti. Tomu patrili okrem toho aj priame výnosy z výčapu, mäsiarskeho trhu, obilného mlyna, polí a lúk v Turčianskych Tepliciach. Špitál mal pri meste Kremnica uložených 9 000 zlatých, z ktorých dostával ročný 5% úrok, pričom bol oslobodený mestskou vrchnosťou od rôznych daňových bremien. Získané peniaze boli vynakladané na uspokojovanie potrieb hospitalizovaných, ale i na opravy špitála a údržbu kaplnky v T. Tepliciach.[19]

Podľa spomenutej historie domus z roku 1742 bolo v špitáli sv. Jozefa v tom čase umiestnených 12 ľudí *oboch pohlaví*. Ako autor píše, boli to tí, ktorí *„vo všeobecnosti alebo kvôli nejakému nešťastiu, veku či telesnej vade neboli si sami schopní zabezpečiť živobytie."* Budova pre špitál bola zakúpená od Zuzany Peverelyovej, a to v roku 1691 za sumu 1000 zlatých. Patril k nej i priestranný dvor s ohradou, vínna pivnica a veľká záhrada, kde pacienti zrejme odpočívali. Čo sa týka stravovania, to sa poskytovalo spoločne a jeho súčasťou bývalo okrem potravín i podávanie vína, ako na to poukazuje existencia vyššie spomenutej vínnej pivnice. Od roku 1805 sa začali obyvateľom špitála poskytovať peniaze v hotovosti, za ktoré si sami zaobstarávali stravu.[20]

---

[17] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 41, Fasciculus 3, Nro. 161.

[18] ŠABB, pobočka Kremnica, f. Pozostalosť Michala Matunáka, Cirkevné dejiny mesta Kremnice, rukopis/strojopis, s. 305.

[19] Rk. fara Kremnica, Historia conventus, s. 19.

[20] Rk. fara Kremnica, Historia conventus, s. 19; *Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis pro anno saecularis 1876.* Banská Bystrica : Typis Philippi Machold, 1876, s. 350.

Ako sme videli vyššie pri špitáli sv. Alžbety, v polovici 18. storočia činili náklady na týždenné zaopatrenie pacienta 3 grajciare. Pre porovnanie uveďme, že murársky majster zarábal v tom období denne okolo 20 grajciarov a celá krava stála 6–10 zlatých (1 zlatý sa rovnal 60 grajciarom).[21]

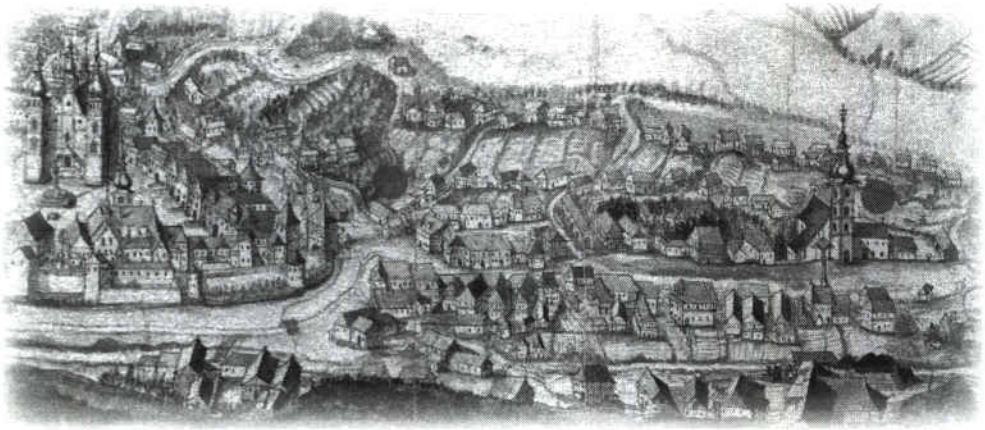

Obrázok č. 1 – *Kremnické špitály na vedute mesta z roku 1742.*
Zdroj: Rk. fara Kremnica.

Kúpeľníci

Významnú úlohu pri udržiavaní hygieny v mestách zohrávali v minulosti verejné kúpele. Kúpeľníci spolu s holičmi, ránhojičmi a chirurgmi patrili k nižšiemu zdravotníckemu personálu. Neskôr sa osamostatnili a ako remeselníci si zakladali aj samostatné cechy. V mestách, kde možnosti očisty v domácom prostredí bývali limitované, dôležitým zdrojom dôkladnej očisty boli práve kúpele. Mestá ich zakladali na vlastné náklady. Okrem očistných procedúr poskytovali kúpeľníci a s nimi spríbuznení remeselníci aj základné lekárske služby.[22] Ošetrovali povrchové rany, naprávali zlomeniny, trhali zuby, narezávali hnisavé ložiská na tele, dokonca niekde mohli i amputovať končatiny a starať sa o chorých a obhliadať mŕtvych počas epidémií.[23]

Čo sa týka očisty, poskytovali ju kúpeľníci zvonku i zvnútra tela. Ako diuretiká na prečistenie organizmu sa používali železité, sírnaté a soľné vody. Povrch tela sa zas očisťoval vodou s rôznymi prísadami, ako vonné oleje či liečivá síra, liadok, meď alebo soľ. V kráľovských a šľachtických kruhoch sa zvykli budovať vskutku impozantné kúpele s reprezentačnými, architektonicky zdobenými miestnosťami, bazénmi, tzv. potiarňami a záhradami.[24] Kúpele v mestách boli iste ich jednoduchšími derivátmi, záležalo však na bohatstve mesta a mešťanov, ako sa im podarilo priblížiť k prepychu vyšších stavov.

Najstaršia zmienka z Kremnice o kúpeľníckych službách pochádza z obdobia okolo roku 1640. V prameňoch sa v tom čase spomína holič a umývač hláv Gašpar Schultz, pričom nie je vylúčené, že mal v prenájme aj mestské kúpele. V roku 1685 je v meste

[21] SEJBAL, Jiří. *Základy peněžního vývoje*. Brno : Masarykova univerzita, 1997, 258–259.
[22] LENGYELOVÁ, Tünde. Zdravotníctvo, hygiena a sociálne služby v zemepanských mestách v 16. – 17. storočí. In *Historické štúdie*, roč. 42, 2002, s. 149–150.
[23] STIEBEROVÁ, Mária. Cechový život v Bratislavskom Podhradí so zvláštnym zreteľom na zdravotnícke povolania. In *Historické štúdie*, roč. 42, 2002, s. 155.
[24] SMITHOVÁ, ref. 1, s. 220–221.

doložený zasa kúpeľník a ránhojič Ján Irrgang.[25] Z obdobia 18. storočia sú známe mená nasledujúcich kúpeľníkov – Žigmund Schwartz (1703), Juraj Andrej Irrgang (1723), Ján Jakub Leichnamschneider (1728), ktorý sa tituloval ako komorský a meštiansky kúpeľník, Samuel Schmöllzer (1730), Jozef Leichnamschneider (1755). V roku 1755 získal v Kremnici meštianske práva kúpeľník Andrej Fetsch a v roku 1772 Jozef Urbani.[26] Okrem nich sú známi ešte kúpeľníci Ján Juraj Schultz (1720)[27] a Sebastian Schultz (1732).[28] Aspoň na okraj uveďme, že Kremničania mali k dispozícii aj liečivú termálnu vodu, a to v Turčianskych Tepliciach, ktoré patrili mestu od 16. storočia.[29]

Kúpeľníci a ránhojiči (Wundärzte) v stredoslovenských banských mestách boli združení do jedného spoločného cechu (Zunft, Lade). V sťažnosti kúpeľníka Jána Jakuba Leichnamschneidera adresovanej mestu 13. augusta 1720 sa uvádza, že po smrti kúpeľníka Žigmunda Schwartza sa uvoľnilo (v cechu) tretie majstrovské miesto. To znamená, že na začiatku 18. storočia boli kremnickí kúpeľníci určite cechovo organizovaní.[30] Ďalšia zmienka o cechu pochádza z roku 1732. 19. mája toho roku potvrdili v Kremnici kúpeľníci a ránhojiči *banských miest*, že si požičali od garbiara Petra Lessla 380 zlatých, aby si mohli dať u cisára potvrdiť nové stanovy.[31] Obsah kúpeľníckych stanov je známy z nedatovaného konceptu, ktorý vznikol zrejme niekedy v 1. polovici 18. storočia.

V stanovách sa okrem iného píše, že kúpeľníci stredoslovenských banských miest sa v roku 1648 nemohli kvôli vojenskému ohrozeniu zúčastniť na cirkevnej procesii v Kremnici a nemohli tak umiestniť zástavu k oltáru kremnického farského kostola. Namiesto toho venovali kostolu kalich a jeden ornát a zaviazali sa starať o ne. Uvedené dokladá, že cechová organizácia kúpeľníkov banských miest mohla existovať už v polovici 17. storočia. Ďalej sa v predpisoch uvádza, že ak sa niekto chcel stať cechovým majstrom, musel predložiť pozývací list (Vocatio), rodný list, výučný list dokladajúci 3-ročné štúdium u niektorého z kúpeľníkov alebo ránhojičov a osvedčenie o 3-ročnej tovarišskej vandrovke. Ďalej mal byť adept preskúšaný riadnymi lekármi, ako *majstrovský kus* mal vyhotoviť liečivú náplasť a masť. Napokon musel zložiť do pokladnice cechu 50 zlatých a usporiadať hostinu, resp. namiesto nej zaplatiť sumu 25 zlatých. V štatútoch bolo prísne zakázané zriaďovať si neoficiálne kúpeľnícke alebo holičské *oficíny*. Zaujímavý je ôsmy artikul. Konštatuje sa v ňom, že nič nie je drahocennejšie ako život a zdravie človeka, preto kúpeľníci majú dôkladne poznať anatómiu ľudského tela, a to na základe štúdia princípov chirurgie, ako aj kníh. Dôležitá bola i prax, skúsenosť a osobný *grif*. Kúpeľníci a ránhojiči sa mali usilovať o stanovovanie správnych diagnóz a liečebných metód, aby nepoškodili pacientom zdravie, alebo, *nebodaj*, ich pripravili zlým postupom

---

[25] ŠABB, pobočka Kremnica, f. Pozostalosť Michala Matunáka, Dejiny priemyslu slobodného a hlavného banského mesta Kremnice po rok 1896 – kapitola R Pôžitkový a osobný priemysel, nepaginované.

[26] PITTNER, Andreas. *Oberturz und Unterturz – Geschichte zweier deutscher Dörfer der Goldberg- und Münzstadt Kremnitz in der Mittelslowakei im Lichte urkundlicher Quellen.* Stuttgart : Hilfsbund Karpatendeutscher Katholiken e. V., 1992, s. 472.

[27] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 33, Fasciculus 1, Nro. 8.

[28] ŠABB, pobočka Kremnica, f. Pozostalosť Michala Matunáka, Dejiny priemyslu slobodného a hlavného banského mesta Kremnice po rok 1896 – kapitola R Pôžitkový a osobný priemysel, nepaginované.

[29] LAMOŠ, Teodor. *Archív mesta Kremnice – sprievodca po fondoch a zbierkach.* Bratislava : Slovenská archívna správa Povereníctva vnútra, 1957, s. 48.

[30] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 33, Fasciculus 1, Nro. 8.

[31] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 33, Fasciculus 1, Nro. 12h.

o život. Neakceptovala sa kúpeľníkova nevedomosť, neskúsenosť a už vôbec nie nedbanlivosť.[32]

Evidentne sa v predmetnom období liečilo aj neodborne a zriaďovali sa i rôzne domáce pokútne lekárne. Dôkazom sú nielen citované štatúty, ale napríklad aj inštrukcia mesta Kremnica pre lekárnikov, kúpeľníkov, chirurgov a pôrodné babice z roku 1751. V ich úvode sa vyslovene uvádza, že kvôli chybným zákrokom sa na nich vyskytli viaceré sťažnosti a žaloby. V druhej časti inštrukcie sa kúpeľníkom a chirurgom nariadilo, aby liečili rozumne, nepripravovali sami žiadne lieky, zvlášť na vnútorné choroby (s výnimkou náplastí, mastí, kloktadiel a dezinfekčných prípravkov) a aby sa pri ťažších vonkajších ochoreniach poradili s kolegami, prípadne privolali lekára. Pri aplikácii ortuti (mercurium) mali byť veľmi opatrní, pretože sa vyskytli prípady, keď po jej aplikácii pacienti zomreli. Ak boli privolaní na obhliadku raneného alebo mŕtveho, mali postupovať v súčinnosti s riadnym lekárom. No a napokon, pri vážne chorých nemali požadovať nepatričné poplatky a bez dôvodu predlžovať liečbu.[33] Inštrukciu vydalo mesto iste aj ako reakciu na predpisy pre chirurgov, kúpeľníkov, holičov a ránhojičov v Uhorsku publikované v roku 1745 Miestodržiteľskou radou[34], pretože obe nariadenia sú si veľmi podobné.

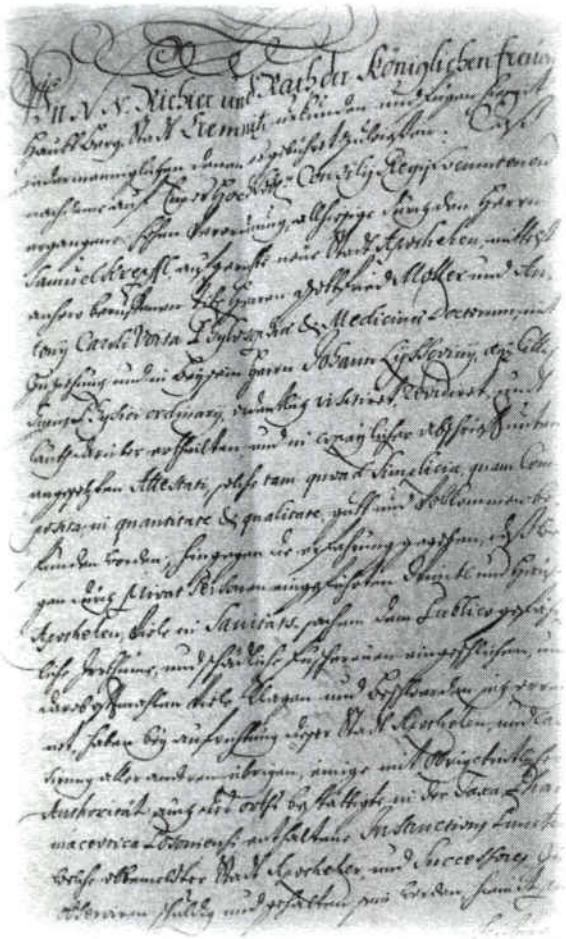

Obrázok č. 2 – *Inštrukcia pre lekárnikov, kúpeľníkov, chirurgov a pôrodné babice v Kremnici z roku 1751.*
Zdroj: Štátny archív Banská Bystrica – pobočka Kremnica.

Do kúpeľov musel byť, prirodzene, zabezpečený prítok čistej vody. Vyúčtovanie mesta Kremnice za rok 1711 dokladá, že v tom roku mesto renovovalo novými malými drevenými žľabmi s poklopmi prítok vody k mestskej škole, kúpeľom (badtstuben), skladu s tehlami a do štvrte mesta nazývanej Najštift.[35] Voda bola základným predpokladom pre očistu tela i liečenie v kúpeľoch. Čo-to o liečebných metódach prezrádzajú rôzne účtovné dokumenty. Podľa

[32] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 33, Fasciculus 1, Nro. 12a.
[33] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 33, Fasciculus 2, Nro. 83.
[34] STIEBEROVÁ, ref. 23, s. 156–157.
[35] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 41, Fasciculus 1, Nro. 14.

jedného z nich z prelomu rokov 1710 a 1711 poskytol kremnický kúpeľník Žigmund Schwartz chorým (infikovaným morom) olej na mazanie, vodu a prášok na vypotenie, rôzne náplasti a masti, vodu a ocot na trávenie, rôzne bylinky (aj proti bolesti), olej na dobrý spánok, vodu z lipových a bazových listov, močopudný prostriedok (vesicatorium), nádobu plnú teriaku (univerzálna liečebná zmes zložená väčšinou z ópia, vína, vitriolu, medu a bylín), olej z vajíčok (oleum ovorum) atď., to všetko v hodnote 17,94 zlatého. V januári 1711 bola zároveň pivovarníkovi Kaiserovi vyplatená suma 6,94 zlatého za pivo (tzv. pfenig bier). Ide o zaujímavý výpočet a jeho výpovednú hodnotu neskresľuje ani skutočnosť, že bol vyhotovený za mimoriadnych podmienok, kedy mesto ohrozoval mor. Zmienka o pive zároveň dokladá to, že kúpeľné a liečebné kúry sa spájali aj s istými kratochvíľami a mali byť pre obyvateľov mesta rovnako odpočinkom.[36]

Hygienické vybavenie domácností

Úroveň hygieny obyvateľstva, zvlášť mestského, závisela od kvality bývania. Treba zdôrazniť, že životné podmienky jednotlivých vrstiev spoločnosti sa výrazne, a platí to aj pre 18. storočie, líšili. V období, keď častokrát ani v šľachtických sídlach nenachádzame priestory oddelené na hygienickú očistu (kúpeľne), bola situácia v mestách ešte o niečo horšia. V úzkych uliciach miest, kde na relatívne malom priestore žilo veľké množstvo ľudí, sa hygiena udržiavala ťažko. Navyše vo dvoroch, často výstavných meštianskych domov, sa nachádzali zadné trakty s dielňami, stajňami a ubytovacími priestormi pre služobníctvo, ktoré problematizovali udržiavanie čistoty v meštianskom dome ako celku. Najväčším problémom miest bývala nedostatočná sieť vodovodov a kanalizácie.[37]

Ako uvidíme nižšie, v Kremnici v 18. storočí existovali dva hlavné vodovody zásobujúce obyvateľov celého mesta tečúcou (pitnou) vodou. Či tu bola aj nejaká kanalizačná sieť, ostáva otvorenou otázkou. Veľkosť niektorých vodovodných štôlní by mohla poukazovať na to, že sa nimi mohol odvádzať z domov aj odpad. Podľa všetkého však ešte aj v tomto období tiekli cez mesto rôzne jarky, do ktorých sa vylievali splašky a zrejme i fekálie.

O úrovni hygienického vybavenia mestských domácností nám čo-to prezrádzajú dobové testamenty. Napríklad v pozostalostnom súpise banského chirurga a člena kremnickej mestskej rady Jána Jakuba Leichnamschneidera z roku 1743 sa uvádza, že v jeho dome na námestí sa nachádzalo niekoľko mosadzných umývadiel a dve umývadlá (mosadzné a strieborné) na holenie. Okrem nich vlastnil chirurg aj špeciálnu fľaštičku na vystriekavanie ústnej dutiny so špachtľou. Na osušovanie tela slúžili rôzne uteráky, na udržiavanie odevov v čistom stave zasa tri mosadzné žehličky. V hygienicky prijateľnom prostredí bolo potrebné aj nocovať, na čo slúžila posteľná bielizeň. V súpise sa ako príslušenstvo postelí uvádza 10 perín, 10 vankúšov a 6 podušiek.[38] V prípade J. J. Leichnamschneidera môžeme hovoriť o dobrom hygienickom štandarde, veď kto iný ako lekársky vzdelaný človek mal mať oň väčší záujem.

Medzi obyvateľmi však boli veľké rozdiely. Ľudia stojaci na spoločenskom rebríčku nižšie disponovali samozrejme jednoduchším vybavením. Osoby z okraja spoločnosti žili vlastne v úplne nevyhovujúcich hygienických pomeroch. V testamente kremnického správcu pivovaru Kristiána Hackenbergera (Bräuschaffer) z roku 1731 nachádzame 2 periny, 2 plachty, 4 vankúše a 1 nový a 1 starý paplón a z domácich odevov obnosený žu-

[36] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 33, Fasciculus 1, Nro. 2.
[37] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 4, s. 135.
[38] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 44, Fasciculus 6, Nro. 170.

pan.[39] Jeho hygienická výbava bola teda skromnejšia. Je zaujímavé, že medzi množstvom kovového riadu a náčinia sa neuvádza žiadne umývadlo. Minimálnu výbavu mal hutman Ján Felderer. V jeho pozostalosti z roku 1766 sa stretávame iba s jednou zlou perinou a jedným vankúšom.[40]

S odkanalizovaním a luxusnejšími záchodmi v mestách u nás sa stretávame ešte i v 18. storočí veľmi zriedkavo. Vôbec v celoeurópskom meradle sa považoval v tomto období splachovací záchod za extravagantný luxus.[41] Vo dvoroch meštianskych domácností existovali suché záchody (latríny), ktorých obsah bolo treba vynášať, sem-tam sa stretávame so záchodovými vikiermi (tzv. prévetmi), z ktorých padali fekálie do jám či žúmp. Z Kremnice momentálne k tejto problematike chýbajú bližšie údaje. Isté je len, že na druhom poschodí (presahujúc na prvé) domu č. 32 na dnešnom Štefánikovom námestí sa v dvornej časti z vonkajšej strany, smerujúcej do bývalej južnej hradobnej priekopy, nachádza situovaný záchodový vikier. Keďže dvorové krídlo tohto domu bolo vybudované koncom 17. storočia a druhé poschodie pristavané v 18. storočí[42], mal by aj prévet pochádzať niekedy z tohto obdobia. V Kutnohorskej ulici sa zasa vo dvore domu č. 667 nachádza barokový murovano-drevený a s domom na poschodí mostíkom prepojený záchod, pod ktorým kedysi bývala určite fekálna jama.

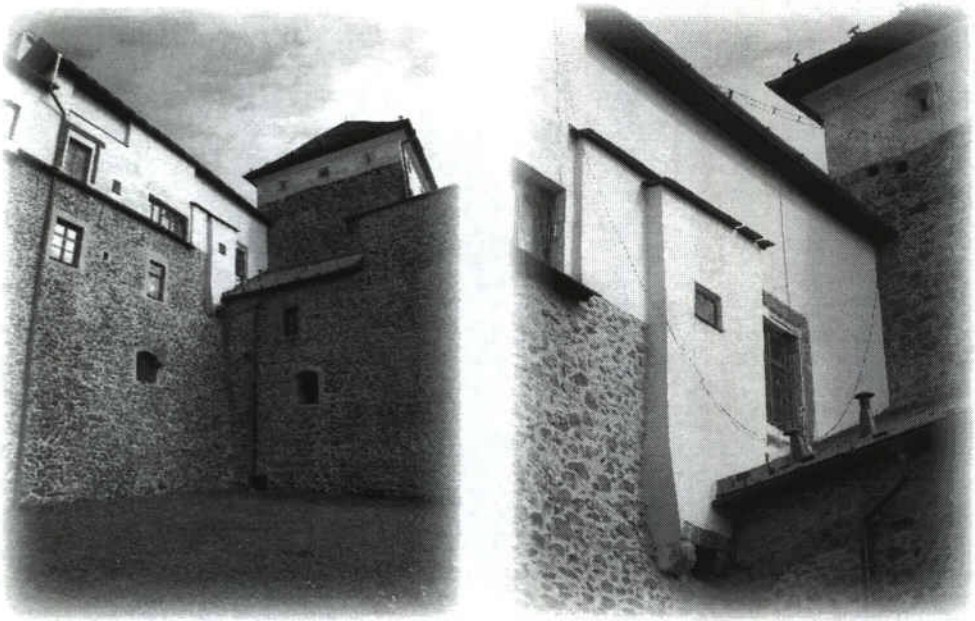

Obrázok č. 3 – *Záchodový vikier na dome č. 32 v Kremnici smerujúci do bývalej hradobnej priekopy – celok a detail, koniec 17. – 18. storočia.* Foto: Daniel Haas Kianička.

[39] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 44, Fasciculus 3, Nro. 117a.

[40] Štátny ústredný banský archív Banská Štiavnica, fond Banský súd Kremnica, protokol 1765–1766, nepaginované (17. 11. 1766).

[41] FURRER, Daniel. *Kam aj kráľ chodí pešo – malá kultúrna história záchodu.* Bratislava : Kalligram, 2006, s. 84.

[42] ORIŠKO, Štefan. *Kremnica – pamiatková rezervácia.* Bratislava : Tatran, 1984, s. 92.

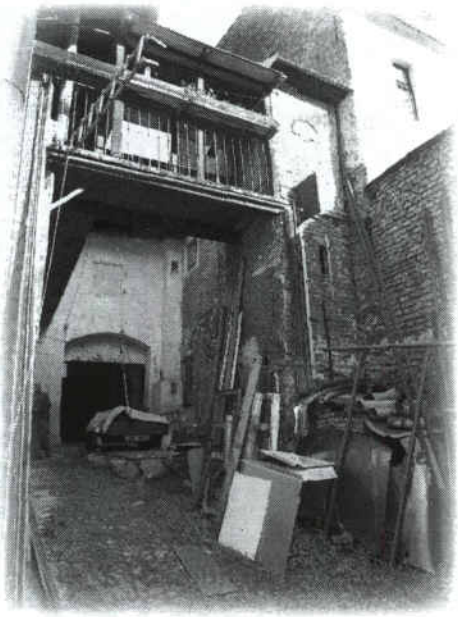

Obrázok č. 4 – *Barokový drevený záchod vo dvore domu č. 667 na Kutnohorskej ulici v Kremnici.* Foto: Daniel Haas Kianička.

Vodovody

Predpokladom starostlivosti o hygienu v mestách bola existencia vodovodov privádzajúcich do domácností a na verejné priestranstvá tečúcu vodu. V Kremnici bolo v minulosti vybudovaných viacero vodovodov. Najstarším a zároveň technicky najpozoruhodnejším bol tzv. turčekovský vodovod (Hauptwassergraben), ktorý sa začal budovať niekedy na konci 15. storočia, pričom privádzal do Kremnice vodu spoza hôr z povodia rieky Turiec. Vodovod bol neustále dobudovávaný prakticky až do 20. storočia a jeho celková dĺžka dosiahla 34 km. Popri banských a minciarskych prevádzkach zásoboval vodou aj samotné mesto. Druhým veľkým kremnickým vodným dielom bol tzv. bystrickodolinský vodovod (Lauterwassergraben). Privádzal do Kremnice vodu zo Skalky ležiacej na východ od mesta. Zo záchytov prameňov bola voda vedená viac ako 5 km k šachte Anna na Kremnických Baniach, viac ako 3 km k tzv. Trom domkom na severnom okraji mesta a viac ako 1 km k hradbám mesta. Popri menovaných vodovodoch existovali v Kremnici aj ďalšie menšie, bližšie údaje k nim však momentálne nie sú k dispozícii.[43]

Z priemyselného a hygienického hľadiska mali vodovody pre Kremnicu veľký význam. Dokladajú to aj dobové pramene. V predpisoch pre banského majstra z roku 1512 sa uvádza, že má *„usilovne dozerať na dva najväčšie klenoty mesta, teda na dva vodovody."* Je zaujímavé, že voda sa okrem pohonu iných zariadení používala aj na vŕtanie samotných drevených vodovodných rúr. [44]

Niekoľko podrobností o privádzaní vody do mesta sa dozvedáme z listu kremnických banských úradníkov Martina Jozefa Sauerweina a Jána Juraja Freiseisena richtá-

[43] FINKA, Oliver. *Zlatá Kremnica. Tisícročná história baníctva.* Martin : Neografia, 1995, s. 15, 18–19.

[44] NBS – Múzeum mincí a medailí Kremnica, f. Pozostalosť Bedrycha Gayera, C. Dejiny Kremnice, minciarstva, cechov, cirkvi a iné. Preklady nedatované. Poznámky k dvom mapám týkajúcim sa turčekovského hlavného vodovodu z rokov 1760–1825, s. 2–4 (originály máp sú takisto uložené v kremnickom múzeu).

rovi a rade mesta Kremnice z roku 1711. Uvádza sa v ňom, že v roku 1576 vznikla medzi mestom a banským erárom dohoda o tom, že voda z bystrickodolinského (resp. zvolenskodolinského) vodovodu (Sollergrunder Lautter Wassergraben) bude poháňať aj banské stupy a mlyny v Starej doline. Erár sa za to staral o budovanie a údržbu vodovodu, čistil vedenia, tzv. flúdre, opravoval železné skoby a svorky, zaobstarával drevené poklopy na vodovodné vedenia a platil i osobitného strážcu vodovodu (Grabenwartter), pričom výdavky na jeden rok činili až 100 zlatých. Banská komora sa v uvedenom roku rozhodla vrátiť vodovod ako taký do správy mesta, pretože sa už dlhý čas voda z neho nepoužívala na pohon menovaných banských zariadení. Chcela však na ďalšiu údržbu prispievať, pretože potrebovala z neho vodu v komorskom dvore na námestí, správcovskom dome (Verwalthaus) a sklade (Handlstahl). Veľmi zaujímavý je údaj, podľa ktorého bola vodou z bystrickodolinského vodovodu zásobovaná takmer polovica obyvateľov mesta, najmä v Hornej ulici, na tzv. Najštifte za Mestským hradom a pod Krahuľským štítom. Erár ponúkol mestu tesára, ktorý by sa na jeho náklady staral o vedenia od Najštiftu až po menované komorské budovy. Zároveň vyzval mesto, aby vodovod prevzalo do správy ešte pre príchodom zimy, ktorá by mohla odrezať od tečúcej vody polovicu mesta.[45]

Ako sme videli, asi polovica domov v Kremnici bola zásobovaná vodou vodovodom z Bystrickej doliny. Druhá tak musela mať dodávky vody z turčekovského vodovodu, prípadne niektorých menších vodovodov. Z popísaného dokumentu zároveň vyplýva, že vodovody boli budované z drevených flúdrov prikrývaných drevenými poklopmi a spájaných železnými skobami. Na stav, ako i na to, aby vodovody neboli znečisťované, dohliadali osobití strážnici. Počas výkopových prác v meste v minulých rokoch bolo zistené, že voda bývala okrem uvedených flúdrov vedená aj celodrevenými potrubiami a kamennými štvorhrannými štôlňami s kamennými poklopmi. V priebehu času sa sieť vodovodných vedení v meste postupne zahusťovala. Tak napríklad v roku 1737 dalo mesto vybudovať murárskemu majstrovi Jánovi Siebenkeissovi murovanú vodovodnú štôlňu (wasserstoln) od mestských hradieb cez Kastnerovskú záhradu až po radnicu, a to za 31 zlatých a 12 grajciarov.[46] Napokon uveďme, že na námestí stála aj fontána. Vznikla v roku 1751 pri príležitosti návštevy cisára Františka Štefana Lotrinského v meste a súčasťou jej barokovej architektúry so sochou Neptúna bol aj gravitačný vodomet.[47]

Šarhovské služby

Nezastupiteľnú úlohu pri hygienickej prevencii v mestách mali šarhovia. Starali sa o dobytok a regulovali výskyt túlavej domácej zveri, ktorá bývala zdrojom rôznych nákaz. V niektorých mestách vykonávali šarhovské služby kati. Podľa dohody medzi mestom Kremnica a katom Móricom Jozefom Freyom z roku 1724 mal tento realizovať nielen výkon tortúry a rôznorodých trestov, vrátane hrdelných, ako i pochovávať samovrahov, ale aj čistiť mesto, odchytávať psy, kopať jamy a odpratávať uhynuté kone, kravy, svine a ovce. Freyov týždenný plat činil 3 rýnske zlaté. Osobitne mal dostať za každú popravu a bitie odsúdencov 1 uhorský zlatý a dva žajdlíky vína. Odmenu mal dostávať aj za čistenie mesta, za odchyt psov (1 groš za jedného), ako i likvidáciu mŕtvol zvierat – za koňa 1 zlatý, za kravu 36 grajciarov, za sviňu 9 grajciarov a za ovcu 6 grajciarov. Napokon kat dostával i financie na drevo, ako aj deputátne dávky.[48] Len na okraj

[45] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 41, Fasciculus 1, Nro. 13. III, 41, 1, 13.
[46] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 41, Fasciculus 2, Nro. 97.
[47] KIANIČKA, Daniel. *Kremnica – mesto príbehov. Kapitoly z dejín mesta v 18. storočí.* Kremnica : Mesto Kremnica, 2008, s. 13.
[48] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 24, Fasciculus 3, Nro. 85, 85a, 85b.

doplňme, že Móric Jozef Frey pôsobil v Kremnici do roku 1734, kedy odišiel do Banskej Bystrice, kde mu ponúkli lepšie platové podmienky.[49]

O tom, že kati v Kremnici v 18. storočí pravidelne vykonávali aj šarhovské povinnosti, svedčia údaje z pokladničných kníh mesta. Okrem toho, že vyvesovali počas jarmokov na sv. Juraja, Michala a Porciunkulu drevenú ruku na znamenie slobodného trhu a strážili lúky, odchytávali najmä rôzne zvieratá (údaje z rokov 1735 a 1779). Podľa pokladničnej knihy z roku 1779 kremnický kat Ján Schebs so svojím pomocníkom odchytil a usmrtil za obdobie od 1. júla 1778 do 1. júla 1779 v meste 28 psov a odpratal 17 besných a uhynutých psov a mačiek. Za každé zviera si pritom účtoval 3 grajciare.[50] Kati teda významne prispievali, napriek tomu, že boli považovaní za „nečistých", k udržiavaniu hygieny v meste. Čistili ho a chránili pred nakazenými zvieratami.

[49] ŠABB, pobočka Kremnica, f. MMKr, Tomus III, Fons 41, Fasciculus 2, Nro. 86a, 86b.

[50] ŠABB, pobočka Kremnica, fond Mestské úradné knihy 1490–1923, Pokladničná kniha z roku 1735, Kniha podkladov k pokladničnej knihe z roku 1779 (3. štvrťrok 1779).

Písomnosti skalických cechov ako prameň poznania sociálnej a zdravotnej starostlivosti v 17. – 19. storočí

Mária Zajíčková

Úvod

Skalica v roku 1372 získala od Ľudovíta Veľkého rozsiahle privilégiá slobodného kráľovského mesta nielen v oblasti súdnej, samosprávnej, čiastočne aj školskej a cirkevnej, v oblasti vojenskej obrany a verejnej bezpečnosti, ale i v oblasti vytvorenia podmienok pre rozvoj hospodárstva a obchodu. Obyvatelia mesta boli totiž oslobodení od platenia daní a poplatkov na čas do dobudovania hradieb a potom aj od tridsiatku a mýta v celej krajine. Od týchto povinností boli oslobodení aj cudzí obchodníci prichádzajúci na týždenné trhy pripadajúce na stredu.[1] Privilégiá Skalice v oblasti hospodárskej rozšíril potom v roku 1534 aj Ferdinand I. o dva výročné jarmoky na Hromnice a na sv. Jakuba a Maximilián II. o ďalší na vigíliu Narodenia Panny Márie.[2]

Prvé zmienky o cechoch v Skalici sa nachádzajú v zachovaných písomnostiach mestského magistrátu, týkajúcich sa predaja domov a vinohradov. Už v roku 1575 je v nich doložený krajčírsky cech.[3] Aj doklady o výrobe a predaji súkna v Skalici siahajú hlbšie ako do 17. storočia.[4] Cechové písomnosti zo začiatku 17. storočia odkazujú tiež na existenciu cechových združení už v 16. storočí. V roku 1603 Bazil Helciades podal sťažnosť na mäsiarsky cech, že nedostal prídel loja, ktorý mal pravidelne každý rok po 50 funtoch dostávať na svietenie mestský pisár a notár.[5] V roku 1603 podal blanársky cech sťažnosť na Mateja Ševca pre urážku, ktorú riešil mestský súd.[6] Z tohto roku pochádzajú aj stanovy cechu kožušníkov. V roku 1612 žiadali kolári mesta Skalice Trnavu o artikuly, lebo sa im stratili počas Bočkajovho povstania (1605).[7] Na túto skutočnosť sa sťažujú v úvode cechových stanov z roku 1615 aj ševci.[8]

V Turocénovej sťažnosti z roku 1617 sú doložené už aj cechové oltáre viacerých cechov: krajčírskeho, tkáčskeho, kováčskeho, kopáčskeho a literátskeho.[9] Vybudovanie

---

[1] ŠÁTEK, Jozef. Od historických začiatkov do roku 1918. In *Skalica v minulosti a dnes*. Bratislava: Obzor, 1948, s. 68–69.

[2] ŠÁTEK, ref. 1, s. 83.

[3] Štátny archív v Bratislave, pobočka Skalica (ďalej len ŠABA, pobočka Skalica), fond Magistrát mesta Skalice (ďalej len f. MMS). Protocolum empt. Et vendit domorum 1572–1613, č. 8, fol. 525.

[4] V roku 1581 tu pôsobil obchodník so súknom Jeremiáš Gessel. V roku 1601 kúpili Seničania v Skalici čierne súkno za 7,5 zl. a v roku 1615 tu mali dlh za súkno Kyjovčania.

[5] ŠABA, pobočka Skalica, f. MMS. Diárium sess. magistrat. annorum 1595–1610, č. 2 (staré č. 1), mg. 409 a.

[6] ŠABA, pobočka Skalica, f. MMS. Diarium sess. magistrat. annorum 1595–1610, č. 2 (staré č. 21), s. 435 r-v.

[7] ŠABA, pobočka Trnava, f. Magistrát mesta Trnava. Missales 5256, list z 25. 6. 1612.

[8] *„Jakož tiech pominulych czaszú Miesto toto kralowske Swobodne skrze lid Walecznij na skazu bylo gest przyssslo, kdež mezi ginymi dobrymi toho miesta rżady, pocztiwy, tolikež SSewczowski Czech netoliko na Statczych Sskodu nenabitau (sic) wzali.: Ale i o listowne Weysady swe a priuilegia przijssli Sau.* Pozri: SASINEK, František Víťazoslav. Cechové artikule ševcov v Skalici r. 1615. In *Skalický letopis II*, zošit 4, 1877, s. 310–314.

[9] Kráľovská komisia riešila v roku 1617 plat farára, ktorému mali cechy, majúce v Kostole sv. Michala Archanjela oltáre (literátsky, krajčírsky, tkáčsky, ševcovský, kováčsky a kopáčsky), odovzdávať roč-

takéhoto oltára, ako sa to javí z cechových účtov aj v neskoršom období, stálo cech nemalé prostriedky, ktoré získaval dlhšiu dobu z ročných poplatkov, účelovo viazaných prostriedkov na účet fundácie oltára alebo aj darov a testamentárnych odkazov, čo nás oprávňuje domnievať sa, že na začiatku 17. storočia boli už cechy v Skalici konsolidovanými spoločenstvami remeselníkov na vyššom stupni hospodárskeho a kultúrno-spoločenského rozvoja. Tieto skutočnosti nasvedčujú tomu, že cechy sa v Skalici formovali a fungovali podľa vlastných štatútov už v 16. storočí.[10] Kráľovská miestodržiteľská rada síce požiadala v 30. rokoch 18. storočia cechy o predloženie stanov, no nie všetky cechy ich predložili a aj mnohé z nich boli novšieho dáta, keďže viaceré boli zničené požiarom v roku 1592 a počas Bočkajovho povstania (1605) alebo boli v neskoršom období inovované. Svoje štatúty predložili nasledovné cechy: kožušnícky 1603, ševcovský 1615, kováčsky 1620, murársky a kamenársky 1654, mäsiarsky 1655, krajčírsky 1659, čižmársky 1659, mydlársky 1660, gombársky[11] 1674, súkennícky 1698, debnársky 1698, remenársky 1703.[12]

Rozvoj cechov v 17., 18., a 19. storočí dokladá už rozsiahly písomný materiál. Sú to jednak viac či menej zachované archívy jednotlivých cechových združení, ktoré obsahujú cechové a tovarišské artikuly, účty, personálne knihy, výučné listy, zápisnice, ako aj korešpondenciu. V písomnostiach mestského magistrátu nachádzame testamentárne odkazy s darmi na oltáre a oltárne potreby cechov, no aj inventáre dielní po zomrelých majstroch, účty mesta za jednotlivé práce remeselníkom, prípadne výber daní. Žiaľ, archívy jednotlivých cechov sú nekompletné a pramene sú z dokumentačného hľadiska rozdielnej kvality, navyše, nachádzajú sa na viacerých miestach. Najrozsiahlejší písomný materiál predstavujú písomnosti z archívu súkenníckeho a ševcovského cechu, naopak, z celoslovensky významného cechu skalických mydlárov sa zachovalo len niekoľko nie zásadných prameňov. V múzejných zbierkach nachádzame okrem písomných prameňov aj pamiatky hmotné, a to pečatidlá, zvolávacie tabuľky, cechové truhlice, džbány a pracovné náradie. Dokladom rozvinutého náboženského života cechov v Skalici je dodnes in situ vo farskom Kostole svätého Michala Archanjela zachovaná skupina cechových bočných oltárov.[13]

---

ný poplatok. ŠABA, pobočka Skalica, fond Pozostalosť ThDr. Jozefa Šátka. Turocénova sťažnosť 1617, šk. 62.

[10] Špiesz kladie zakladanie skalických cechov do 17. storočia, avšak písomnosti mestského magistrátu dokladajú priamo i nepriamo existenciu cechov v Skalici už v 16. storočí. ŠPIESZ, Anton. Staré skalické remeslá. In *Skalica v minulosti a dnes*. Bratislava: Obzor, 1968, s. 160.

[11] Niekedy sa v literatúre nazýva cech aj gombičkársky, no ide o zúžený význam jeho činnosti, keďže gombári zhotovovali aj ozdobné šnúry, strapce a rôzne hlavne textilné ozdoby nielen na odevy, ale aj na kostolné zástavy, prestieradlá a bytový textil.

[12] ŠPIESZ, ref. 10, s. 160.

[13] Skalickými cechmi sa v rámci štúdia histórie cechového zriadenia zaoberal skalický rodák F. V. Sasinek, sám syn člena skalického cechu ševcov, v Slovenskom letopise (1877–80), Fedor Houdek v práci Cechovníctvo na Slovensku (1943), Anton Špiesz v štúdiách Manufaktúrne obdobie na Slovensku 1725–1825 (1961), Remeslo v Nitrianskej stolici v polovici 18. storočia (1963), Remeslá v oblasti Myjavskej pahorkatiny (1964), Remeslo na Slovensku v období existencie cechov (1972), Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680–1780 (1983), pričom komplexnejšie spracoval túto problematiku v štúdii Staré skalické remeslá v publikácii Skalica v minulosti a dnes (1968), v ktorej sa zameral predovšetkým na súkenníctvo. Jozef Šátek v článku Náboženské prvky v starom cechovom zriadení skalických živnostníkov, publikovanom v Novej práci (1945), sa zaoberá náboženským životom remeselníkov, Katarína Straková v štúdii Cechové oltáre farského kostola v Skalici, publikovanej v ARS-e (1998), zhodnotila z umelecko-historického hľadiska dodnes zachované oltáre skalických cechov.

Cechové korporácie, ktorých pôvod siaha k bratským spoločenstvám združeným okolo oltára určitého svätca – patróna, v oblasti spoločenskej morálky a sociálnych vzťahov vychádzali z prikázaní kresťanského náboženstva, čo sa premietalo jednak dovnútra vo vzájomných vzťahoch členov cechu – majstrov a ich rodinných príslušníkov, tovarišov a učňov, nazývaných spoločným pojmom *„čeládka"*, ako aj navonok vo vzťahu k vedeniu mesta a jeho obyvateľom bez rozdielu ich etnicity a majetkových pomerov – *„k chudým či bohatým."*

Pri štúdiu tejto problematiky sme sa sústredili na problematiku budovania jednoty cechového spoločenstva, sociálne zabezpečenie učňov, platové pomery tovarišov a subdodávateľov, pomoc členom cechu v chorobe a v prípade smrti, zabezpečenie vdov a sirôt, pomoc starým a nevládnym členom cechu, rovnosť pri službe všetkým obyvateľom, podporu chudobným a živelnými pohromami postihnutým obyvateľom.

Budovanie jednoty cechového spoločenstva

V artikuloch všetkých cechov nachádzame výzvu k jednote odvodenej od Božej podstaty lásky, nabádajúcej k dobrote a svornosti, často aj v protiklade s diabolským svárom, ako je to formulované v článku 18 stanov cechu skalických mäsiarov z roku 1655: *„Ponevadž Pan Búh všemohaucí lásku svornost a dobrotu miluje a nepřítel Diabel svár, aby žádnych sužnic, svárú, laní, zlorečením a nebo jeden na druhého sahnutím, naržikaním, hanienim mezi jatkami i neb v jatkach jak od mistruv, tak také od tovarišuv aby nebylo."*[14] Aj v koncepte stanov hrnčiarskeho cechu sa vyzdvihujú tieto vlastnosti ako prvoradé: *„Co sa dotýče pánú Bratrú mezi sebú majú byt v láske a svornosti, v žádnej kyselosti zvlášče u matky pokladnici."*[15] V článku 26 najstarších zachovaných artikulov ševcov z roku 1615 je delegovaná aj zodpovednosť za budovanie jednoty spoločenstva a postup pri trestaní jej narušiteľov – buričov na starších členov cechu a pri odvolávaní sa nespokojného trestaného na magistrát mesta: *„Naši mistri i čeládka toho má strežiti, aby mezi nimi prebývala svornosť a jednota. Pakližeby se nekdy pritrefilo, že by se mistr s mistrem svadil, a jemu budto skutkem, nebo neuctivými slovy ublížil, ten má podle uznání starších trestan býti; však jestližieby se jemu cechovní vejrok tiešky zdal, svoboda jemu apelovati na Rathúz ale tak, aby do cechu jeden zlatý položil."*[16] Takýto postup odvolania sa k vyššej inštancii povoľovali aj stanovy debnárskeho cechu z roku 1731.[17]

Budovanie jednoty a dobrých vzťahov v kupeckom, kramárskom a železníckom cechu malo svoje špecifiká, keďže jeho členovia sa pohybovali po krajine a cech sa nemohol schádzať na mimoriadnych zasadnutiach. Aj preto boli v stanovách z roku 1669 priestupky špecifikované na menšie a vážnejšie porušenie jednotlivých článkov artikulov, zákona alebo morálky, pričom menšie previnenia ako hnevy, hádky, hanenie tovaru a neslušné správanie mohli na mieste trestať starší majstri pokutou 10 zlatých, väčšie priestupky, ako krádež, cudzoložstvo, smilstvo, krvavé zranenia alebo utŕhanie

[14] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Výťah z latinských artikulov cechu skalických mäsiarov 1655, šk. 3/2.

[15] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických hrnčiarov – koncept – pravdepodobne 17. storočie, šk. 4/24.

[16] SASINEK, ref. 8, s. 310–314.

[17] *„Paklyby se to przi podctiwem Cechu sprawit nemohlo, teda ten a takowy kterýby swú przi chtel wyšeg wéstj podlužen bude podctiwemu Cechu predkem geden tollar Kralowskych položitj a kdiž takowe složj, może wedle sweg libostj kwyšimu prawu Appelowatj."* ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických debnárov 1731, šk. 4/15.

na poctivosti, boli povinní prítomní nahlásiť po návrate do mesta richtárovi.[18] Ďalším dôležitým faktorom bola potreba spoločnej ochrany na cestách za obchodom, čo riešil článok 10 artikulov, zahŕňajúci povinnosť držať sa na cestách spolu, aby sa mohli chrániť pred zbojníkmi, ako aj povinnosť na cestách si vzájomne pomáhať. Ak by niektorý z členov cechu túto povinnosť zanedbal a iný člen cechu kvôli tomu utrpel škodu, dotyčný mu bol povinný nahradiť polovicu škody. *„Potřebna wec jest, že aby y ti gak tuto doma wMgeste tim lepšj a radegj nacestách a Wšeligakych Mgestech a Mistech ztoho našeho Towarystwa, kteržj gakymy koliw wgecmj, budto sukny a ginšjmy Materiemy, železj, handl swug po Jarmacych chode prowagj a wikonawagj dobru swornost, společnost, pěkny a Chwalitebny rad zachowawaly z domu na cesty, Jarmaky, z Jarmaku a Cest zase dokonage swe kupectwý a handl dobrú Correspondenti a zrozuměnj mezy sebu mage, geden bezdruheho nechodily, any se nepohibowaly, geden druheho nezanechawaly alepočzkawaly a strpenj mely, anj jeden druheho znenawistj, horliwosti nepředcházely, nibrž wšichnj wdobrem poczestnem Towarystvy společnostj, w dobreg wuly zustawaly: gestly by se pak nekteremu negaka překažka, aneb prihoda stala, spolu Towaryšj geho gemu prátelsky pomahatj, a naneg aby snjmy jet mohl. Očekawatj budu powinnj, nebo jestlyby nekdo z gmenwaného Towarystwa skrz takowé nezrozumenj a roztrzitostj odzbogniku, zlodegu, a jinjch Mrcha Lidj nejaku škodu samotne podstupil, teg škody, Towarystwo, kteréby toho prjcjna byla, škodu trpicjmu napolowicy winahraditj. A zaplatitj bude podlužno."*[19]

Ako v každom spoločenstve rôznych vekových kategórií s hierarchickým usporiadaním, aj v cechoch sa stávalo, že prišlo k roztržkám, prípadne k využívaniu a šikanovaniu mladších staršími alebo odmietaniu poslušnosti mladšími majstrami a tovarišmi starším majstrom, ako aj k roztržkám medzi tovarišmi a učňami. Artikuly sa svojimi ustanoveniami snažili takýmto sporom predchádzať pripomínaním, že mladší majster sa staršiemu pod pokutou 50 denárov nemá stavať na odpor a starší majstri nemajú bez príčiny krivdiť mladším. Odstraňovať a zmierňovať spory boli povinní cechmajstri, ktorí mali pôvodcu zloby z radov majstrov, tovarišov i učňov pokutovať hneď na mieste.[20] Predstavu o dobre spravovanom cechu kodifikujú aj artikuly skalického ševcovského cechu, vydané v nemčine v roku 1777 vo Viedni a preložené do slovenčiny v roku 1778, v článku 9, ktorý v podstate sumarizuje zvyklosti skalických cechov v tejto oblasti,

---

[18] *„Gestliby se nekterj ztohoto Towarišstwa, mezi sebu, z negakej prjcinya prihody pohnewaly geden druhemu statek pohanelj, na poctjwostj utrhaly, a gak na poctiwe lidj naležj senechowalj takoweho skutku kdobykoliw zstowarišstwa przitomen bil ten bude powinen staršjm Czech Mistrum a ginim nato uloženjm a zrizenjm pod pokutu desiti zlatich hned tam, kde se stalo. Aneb doma přednetj a oznamitj. Staršj pak hrešjcjch /: gestli tak mala wěc gest:/ podle zasluženj budu moc mitj potrestatj. Gestlyže by paktakowa wěc bila, gakožto kradež, Czizolostwo, a neb kurewstwj, ukrwawenj, napoctiwostj utrhanj kteribj w tom zhrešil, budu powinnj napred gmenowánj kupcy a kramary panu Richtarj Miesta takového skutky oznamitj a na Slawny mestky Magestrat odewzdatj."* ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických a šaštínskych kupcov, kramárov a železníkov 1669, šk. 4/6.

[19] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických a šaštínskych kupcov, kramárov a železníkov 1669, šk. 4/6.

[20] *„...žádný mistr mladší staršímu na odpor stavati se nemá. Pod tuž pokutu d. 50 kteráž se má ihned naniem užiti. Nýbrž v uctivosti starších miti budú. Podobným spúsobem i starší mistri mladším bez príčiny v ničem krivdy činiti nemají". „Toho pak spolu Mistra, kterýžby zvady a zloby príčina byl, mají na zl. 4 pokutovati; tovariša podobnym spusobem napeniezych ale však skrovnejši pokutovati. Učnia pak vedle uznaní provinení trestati mají".* ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických gombárov 1673, šk. 4/8.

kodifikuje i právo odvolania na magistrát, avšak akceptuje aj nariadenia štátu a znižuje výšku pokút maximálne do 4 zlatých.[21]

Sociálne zabezpečenie učňov, platové pomery tovarišov a subdodávateľov

Cechy už v artikuloch alebo uznesením zhromaždenia stanovovali jednotlivým majstrom počet učňov alebo tovarišov. Chlapec nastupoval do učenia na základe zmluvy medzi majstrom, jeho zákonnými zástupcami v prítomnosti dvoch hodnoverných ľudí – rukojemníkov, ktorí pritom zaplatili zaňho vstupný poplatok. Zmluva obsahovala povinnosti všetkých strán. *„Ler mistr"* – učiaci majster bol povinný poskytnúť učňovi ubytovanie a stravu, pričom ho nemal zaťažovať domácimi prácami na úkor učenia. Po vyučení a zaplatení výstupného poplatku mal odovzdať učňovi výučný list a podľa zvyklostí v cechu ho vystrojiť základným oblečením.[22] Cech mohol výstupný poplatok vzhľadom na situáciu rodiny aj upraviť. Tak sa stalo aj 19. marca roku 1778, keď *„pred stupila pred poctivy cech cnostna Matrona Anna Slaninka, aby její synáček propustený byl, kdežto poctivý cech z ohledu jako chudobnej vdovy valedicti propustení jeho za tovariša svoje výpovední položil tolikež zlatý jeden 30 den., ostatní jej odpustil."*[23]

Platové podmienky tovarišov stanovovali priamo artikuly, alebo sa určovali na cechovom zhromaždení uznesením. Artikul 14 cechu skalických debnárov z roku 1731

---

[21] *„Poneváč dobre sporádaný cech největši chválu s bázni Boži a lásky k bližnimu má; cechovnici tehdy, ty věci které k dobrému životu a poctivosti smerují, nasledujíce, a to se obzvlášte usilovati budú, aby mezi sebu jednomyslnost zachovali, starši mladším na príklad byli, mladší naproti tomu slušnú uctivost proti starším mneli, tak též i tovariši naproti cechu a majstrom povinu poslušnosť proukazovali. Správy k pořádku cechovnímu směrující bez hnevu a rozbroje strízlive a pokojne i spravedlivě vykonávali, a všecky výstupky a zvady, ano cokoliv dobré a chvalitebné mravy ruší a příčinu k pohoršení dává, predcházeli a zbraňovali tak, aby prestupnici vokoličnostech takových bez trestu a pokuty nezústávali, pročež cechu a příčiny pořádku a remela se dotýkající rozeznati a rozsúditi se dopúšťá s tím pravidlem, aby pokuta, podle proportia a velikosti výstupku uložená, jeden, dva, tri a nejvíce štyri zlaté neprevyšovala, slobodu zanechajíce stránkám, dalej přísluší se od volati, aniž proto, kdyby nekdo se odvolal a neb jináče příčinu a stížnost svú zavrhnúce inštanciu prvni, z rovná magistrátu prednesl, od cechu pokutován býti má, na proti tomu v nejaké vjetší vinne obžalovaného /:kterej vinny cech rozeznati moci by neměl:/ cechmistr bez meškání magistrátu oznámiti povinen bude. Ostatný jak všecky taxe, tak také i všecky pokuty bez výnimky do lády cechovní k složení patrá.* Záhorské múzeum Skalica, f. HF, P. č. 13/70, E. č. HF 45. Artikuly cechu skalických ševcov (LaskV GejI GasnostI opatřen CeCh sseWCoWskI za AVgVstIn HLaWaCka AntonIVs Laug CeChMIstroWstWI). Vydané boli v roku 1777 v nemčine a preložené do slovenčiny v roku 1778 s overením notárom Ladislavom Procházkom.

[22] V podstate išlo o vystrojenie učňa oblečením a obuvou na začiatok tovarišských rokov. V personálnej knihe ševcov mal podľa dohody v roku 1691 Ler majster Matej Wala dať absolventovi po skončení učenia *„štyricátneho"* súkna šaty a pol zlatky pás, Jakub Wrchovský v roku 1693 dával počas učenia svojim učňom *„boty"*, majster Martin Blažek v roku 1694 vystrojil svojich učňov kabátom zo *„šedesátniho"* súkna, garažiovými nohavicami, pásom za pol zlatky a klobúkom. 6. marca roku 1785 prijal Samuel Nedckar za učňa Michala Holého z Radošoviec, sirotu po nebohom Michalovi Holom, ktorého ručiteľmi boli skalickí majstri Ján Červenka a Samuel Nedckar, a zjednali sa, že po vyučení *„mu jeho majstr nedá nic"*. Záhorské múzeum Skalica, f. HF, P. č. 17/70, E. č. 46. Rejstrik založený przj pocztivem Czechu nowého remesla Ssewcowského za Czechmistrú Pana Mathiase Massopusta, pána Wáczlava Janeczka k zapisowánj jak který Mistr do Pocztivého Czechu se wprawuíze á t Articulum przistupuíze i tolikéž i pro zapisowánj uczedlnikuw kdy a kterého czasu se naučenj dá: a zase rzadnie a pocztiwe se douczj a wyuczj Leta Panie 1670 dne 8 Decembra.

[23] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Knižka ku zapisany ucznuw, aneb radeg pripowedny a wipowedny Ucznuw Kupena skrz poctiwy czech totizto Stolarsky, Zameczniczky a Sklenarsky roku 1778 za staršiho pana czechmistra Jozef Volczera a Mladšiho pana Girika Jeszenszky, šk. 3/3.

obsahuje nariadenie o platových pomeroch tovarišov podľa stupňa ovládania remesla: *„Ma geden každý Mystr na pozoru myti Czeladku swogu, agak mnoho platu zasluzy tak gj powinen platiti bude. Towaryš kteryby Robotu gak naleži za stati mohl, gsuce u wdowy coby takowemu Mystr nic neukazowal, deset grošú platu na tyden, u Mystra pak žeby se naucyti mohl osm grošu, a kteryby pak meneg umiely sedm grošuw miti má, ostatni se zanechawagj na Mystrowske zeznanj."*[24] Lákanie a preťahovanie *(odluzovaní)* tovarišov medzi majstrami na sľuby o vyššej mzde sa trestalo pokutou.[25] V návrhu cechových stanov skalických hrnčiarov sa po dvojtýždňovej skúšobnej lehote dohodol tovariš s majstrom, ako bude platený: *„...jesli by na desky anebo na kopy od kop kachlu štyri grajcary, od kopy misí groš, od čtyr deseti hrníčkú groš."*[26] Mzda tovarišov bola v každom cechu úkolová, nie časová, napriek tomu cech stanovoval aj pracovný čas, a to na letnú sezónu a zimnú sezónu. Tovariši boli odmeňovaní za svoju službu mzdou, ktorú im majster vyplácal v peniazoch buď týždenne, alebo mesačne. Súkennícky cech neodporúčal, ba zakazoval, týždenné vyplácanie s odôvodnením, že to z tovarišov *„delá lenochú."*[27]

Znehodnocovanie meny, ktoré viedlo k zvyšovaniu cien, nútilo cechy hľadať pri odmeňovaní za prácu kompromis s požiadavkami tovarišov a v prípade súkenníckeho cechu aj subdodávateľov prác, ako boli postrihovači, valchári a povozníci. Situácia sa drasticky zhoršila najmä začiatkom 19. storočia počas napoleonských vojen, keď ekonomiku krajiny postihla viacnásobná inflácia.[28] Už v roku 1810 predstúpili pred súkennícky cech majstri postrihovači so žiadosťou, *„aby se im wťechto smutných a drahjch Czasoch platu prydalo, což poctiwj czech powažjce žadosti gegjch odeprjt nemohel, nýbrž na czas trwagjcý drahoti gjm platu prydal od fajnového súkna loktu 12, od obyčejného 9 d."* Niekoľkokrát žiadali o zvýšenie platieb aj valchári, pracujúci na jednotlivých valchách pre súkennícky cech. Po vydaní šajnov do obehu prejednával cech 15. februára 1812 s ohľadom *„gak na proměnu peněz, tak ag na nesmjrnu wšech wecý drahotu, na žádost ženatých towarišú, nasledugjcý prawydlo k Wyplácanj gak Towaryšú, pry strawge, tak ag bez strawy, tak též pradlic"* a vypracoval akýsi katalóg prác podľa náročnosti a ich ohodnotenia v šajnoch. Nedodržiavanie uznesenia bolo sankcionované pokutami.[29]

---

[24] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických debnárov 1731, šk. 4/15.

[25] A/12 *Zadny Mystr nema druhemu Cseladky odluzowati aned z Werštatu s platem preplaceti, kdyby tak Mystr aneb Towaryš bud ze w Cechu aneb ginde, Slowa Ruhawa protiw Panu Bohu a swatim mluwyl a neb geden druhemu lžj nadawal, ten a takowy ma podle uznaní Cechowniho pokutowan byty. Paklyby se to przi podctiwem Cechu sprawit nemohlo, teda ten a takowy kterýby swú przi chtel wyšeg wéstj podlužen bude podctiwemu Cechu predkem geden tollar Kralowskych položitj a kdižtakowe zložj, može wedle sweg libostj kwyšimu prawu Appelowatj.* ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických debnárov 1731, šk. 4/15.

[26] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických hrnčiarov, koncept, pravdepodobne 17. storočie, šk. 2/24.

[27] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Zápisnice súkenníckeho cechu 1810, 1806–1842, šk. 1/1.

[28] Od roku 1705 boli v Rakúsku vydávané aj papierové peniaze, v roku 1800 štát nariadil ich nútené prijímanie. Počas napoleonských vojen štát stúpajúcu infláciu kryl vydávaním papierových bankoviek. V roku 1811 pod hrozbou totálneho ekonomického rozvratu štát redukoval hodnotu obeživa o 20 % a do obehu vydal tzv. šajny. Pozri: KAZIMÍR, Štefan. Začiatky formovania národného trhu. In *Dejiny Slovenska II (1526–1848).* Bratislava: Veda, 1987, s. 541; HLINKA, Jozef – KAZIMÍR, Štefan – KOLNÍKOVÁ, Eva. *Peniaze v našich dejinách.* Bratislava: Obzor, 1976, s. 159–160.

[29] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Zápisnice cechu skalických súkenníkov 1806–1842, zápisnica z roku 1812, šk. 1/1.

Vstup tovariša za majstra si vyžadoval pomerne vysoké náklady, a to na zhotovenie *„majstrštuku"*, *„obsielku"*, vstupný poplatok, poplatok za udelenie meštianstva a vystrojenie hostiny. Od mäsiarskeho tovariša sa napríklad vyžadovalo 40 toliarov, jedno vedro vína a 12 funtov vosku. Ak nemal tovariš, uchádzajúci sa o majstrovstvo, pohromade takýto kapitál, mohol zo vstupného poplatku zaplatiť len polovicu a ostatné splácať podľa splátkového kalendára, čo sa zapisovalo v personálnych a účtovných knihách.[30]

Pomoc členom cechu v chorobe a v prípade smrti

Okrem budovania jednoty cechového spoločenstva a finančného zabezpečenia bola ďalšou dôležitou povinnosťou bratstva všemožná podpora členov cechu v chorobe a prípadnej smrti, ktorej podstata bola odvodená z kresťanského zákona lásky k blížnemu *„Milovať budeš blížneho svojho ako seba samého."* Spôsob riešenia takejto pomoci dokumentujú jednak jednotlivé články cechových artikulov, ako aj ročné zúčtovania nákladov na tieto služby. Dodržiavanie povinností členov cechu v tejto oblasti bolo sankcionované pokutami. Ich obmedzenie v nevyhnutnom prípade mohlo nariadiť len cechové zhromaždenie alebo vrchnosť, a to obyčajne v čase epidémií alebo živelných pohrôm. Článok 28 artikulov cechu skalických gombárov z roku 1673 sumarizuje tieto povinnosti nasledovne: *„A stanowuge se aby wczas Nemoczy, kdožbj koliw z Mistru, od Mileho Pana Boha nawšcziwen bil, takoweho ku potiešeny a obweseleny spolubratrzy a czechowniczy spilnosty negenom nawšczewowaly, ale y w Nedostatczych, Radu, Rozumem swim, ano y inšimy weczmy /:pokudžbj potržeba nastawala:/ napomoczny magi biti, tež y Towaryše, a Učznie wtakychto tieškostech magi se fedrowaty a opatrowatj slušnim spusobem."*[31] Cech skalických kupcov, kramárov a železníkov vykladá aj obsah pojmu fedrovať v zmysle nielen navštevovať, ale aj zaopatrovať potrebnými vecami.[32] Okrem priamej pomoci, ak to bolo potrebné, cech zabezpečoval chorému majstrovi alebo pozostalej rodine i pomoc nepriamu formou dosadenia tovariša do dielne majstra, aby dielňa neutrpela straty, ako to bolo zakotvené v stanovách cechu skalických debnárov: *„Kdyby P. Buh všemohucy na nektereho Mystra Nemoc tieško dopustil, onpak nemagli Towaryša samby sobje pomocy nemohl: a žádalby za towaryša, powinen bude Cechmystr od druheho Mystra towaryša wizdwyhnut, agemu kpomoženj dosadit"*[33]

V prípade zistenia, že dotyčnému členovi cechu niet pomoci, boli povinní príslušníci cechu urýchlene zavolať kňaza a dať ho zaopatriť sviatosťami. V prípade smrti sa museli všetci domáci aj cezpoľní majstri so svojimi manželkami, tovarišmi a učňami do-

---

[30] *1780 – Kristof Ingris „Naš uplně shromazdeny Cech bywsse prigal za Magstra a spolu bratra Cechownijho Kristofa Ingris rozeneho z Konigsberku z Nemeckych Čech wiučeneho w měste Znoime co powinost ukazowala poctiwemu Cechu polowicu taxa totižto pul osma zlateho složil ostatnj pak polowicu do roka opatrit a složit sa zavazuje. Stalo se za cechmistru Pana Augustina Hlawatsska a Pana Joanés Tijchij."* Záhorské múzeum Skalica, f. HF. P. č. 17/70, E. č. HF 46.

[31] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických gombárov 1673, šk. 4/8.

[32] *Pritom take narizuge se ponewadž wšicknj smrtedlnj sme, gestly žeby /:Bezčehož bitj nemuže:/ kdo zbratrstwa tohoto kupeckého, kramarského a zeleznjckého hrubu nemocy od Pána Boha nawšciwen bil a wnj žadneg opatrnostj a neb wižiwenj mitj nemohl, což se y z Mladecjch, Učniech kupeckjch a kramarskjch rozumetjma bude podlužen gmenowany Czech podle krestanskeg Lasky z Mladšjch Towaryšú* (myslí sa členov cechu všeobecne – poznámka autorky) *za Cžaste, k nemocnému wyslatj, geho nawšcewowatj, potřebnjmy wgecmj podle negwižšj možnostj Czechownj zaopatritj.* ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických a šaštínskych kupcov, kramárov a železníkov 1669, šk. 4/6.

[33] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických debnárov 1731, šk. 4/15.

staviť na pohreb a odprevadiť ho spoločne na poslednej ceste.[34] Hromadná neúčasť bola ospravedlnená len v čase epidémií, jednotlivá neúčasť len z vážnych dôvodov. Komplexný pohľad na povinnosti členov cechu pri úmrtí svojho člena poskytuje článok 17 artikulov cechu skalických kupcov, kramárov a železníkov z roku 1669. Cechovníci sa mali zhromaždiť v dome zomrelého, vyniesť mŕtve telo a s procesiou s cechovými *„fakulami"* (pôvodne fakle, neskôr svietniky) ho vyprevadiť na cintorín bez čakania akejkoľvek odmeny pod pokutou jedného funtu vosku. *„Gestliżeby pak bez nakaženj gakeho, takowý nemocný y zemrel Towarišstwo wšecko bude powino y Mladency dodomu toho w kteremžby mrtwe Telo leželo, se zebratj, Telo wynestj a z funusem a neb Procesij až k hrobu geg naležite z pobožnostj ze swicemy czechownjmy doprowoditj, bezwšeligakeg zaplaty czechownj, od funusa pak, a gineutratj, gestliby tak chudobnj bil czechownjmj penezy magj pokogitj. Kdožby pak toho bez prjczžiny hodneg wiriditj nechtel, ten bude nagednom funtu wosku pokutowan."*[35] V niektorých cechoch bolo zvykom zaplatiť členom cechu, ktorí niesli mŕtve telo, určitý poplatok. V prípade, že by zomrelý bol taký chudobný, že rodina nemohla hradiť výdavky na pohreb, mohli sa použiť aj prostriedky z cechovej Matky pokladnice, ako to dokumentujú účty čižmárskeho cechu z rokov 1728–1730, ktorý zaplatil 1 zlatý bratom, čo niesli mŕtve telo a na iné útraty *„když sa pochovával Fridrichovič"* a 60 denárov bratom, čo niesli mŕtve telá Gyorgya Spiwowskeho a Janoša Pekara.[36] Ševcovský cech zasa v účtovnom roku 1847/48 kúpil pre zomrelého brata Pavla Rezníčka truhlu za 7 zlatých.[37]

Povinnosti spojené so zabezpečením člena cechu v chorobe alebo smrti sa týkali aj tovarišov. Keďže títo pochádzali často aj zo vzdialených lokalít a nemali k dispozícii rodinných príslušníkov, ktorí by sa postarali o nich v chorobe, zodpovednosť preberala na seba korporácia v zastúpení starších tovarišov, ktorí sa opierali o cechové alebo tovarišské artikuly. Na opatrovanie chorého tovariša bol určený cez deň jeden, v noci dvaja tovariši, ktorí pri ňom zotrvávali vo dne i v noci. Náklady na liečbu znášala tovarišská pokladnica. V prípade, že sa vyliečil, bol povinný poďakovať za službu a pôžičku vrátiť.

Nebolo ničím výnimočným, hlavne počas epidémií, že zomrel aj učeň alebo tovariš. O pohreb tovariša sa mali postarať starší tovariši, ktorí mali na tento účel k dispozícii peniaze z tovarišskej pokladnice. Peniaze a pozostalé veci zosnulého tovariša museli uschovať pri pokladnici. Ak sa prihlásili jeho rodinní príslušníci alebo priatelia, starší tovariši im boli povinní veci odovzdať, avšak tí mali vyrovnať náklady na pohreb. V prípade, že by sa nenašli pozostalí, veci a peniaze po odrátaní nákladov na pohreb odovzdal cech mestskému *„fiškusovi"* – prokurátorovi a oznámil vec magistrátu mesta.[38]

---

[34] *A obzwlaštnie kspaseny dušy przinaležegiczy Panu Diekanowj Neprodlenie, aneb kniezom Katoliczkim nawiedomi daty; Pokudžbj pak Zwulw Myleho Pana Boha, ktery spolu s Czechowniku šsczasnu smrty zešel, powinny budu wšeczy Mystrzy, domaczy y przespolny, zmanželkami swimj, s Towaryšy, y z Učzniami Na pohrzeb se dostawity a odprowodity.* ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických gombárov 1673, šk. 4/8.

[35] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických a šaštínskych kupcov, kramárov a železníkov 1669, šk. 4/6.

[36] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Registra Czechowniho Prigmu a widani za tri pominule Roky totižto 1728, 1729 a 1730 Poctyweho Czechu Czizmarskeho, šk. 4/10.

[37] Záhorské múzeum Skalica, f. HF, P. č. 16/70, E. č. HF 42. Účty cechu skalických ševcov 1777–1848.

[38] Artikul 29 stanov tovarišov krajčírskeho cechu: *„Kdyby Pán Búh na toho tovariše smrt dopustil, tovariši povinni sú z tovarišských penez na pohreb zapújčiti a jeho mrtvé telo k hrobu doprovoditi a cožby koliv pánom zústalo penez, šatú a jiných vecí, buď málo neb mnoho, k porádku a k pokladnici má se to vziti a opatriti, dotud pokudby z prátelú nekdo na to nedoptával, jesližeby se takový práteli nacházeli, budu jim povinni takové šaty i ty vjeci navrátiti. Práteli pak budu povinni, co naloženo*

Zabezpečenie súkenníckych tovarišov v čase choroby alebo smrti bolo rozpracované v artikuloch 16–28 stanov: „*Kdiby který Towariš skrze dopustený Božy donemocy Upadel, a Negake wipostiawany spoctiweg Pokladnice Pozadal, Masa gemu zapoštaty, gestly zeby Mdlegšy bil, Magu každu Noc dwa Towarišy a Wednie geden Prinem wartowaty, a kdy Gemu Pan Buch zasse Pomože, Ma on takowu Wernost zase Powažity, ato co gemu od Podctiweho Bratrstwý Poštano, zase Nawratity. Gestliby pak Umrity Mnel, Mosa Podctiwge dozeme Pochowaty, stateček Keriby zanechal, Magu staršy Towarišy schowaty, gakbisa Negdy Pritel toho Mrtweho Nalezl, Keriby to požadaty chtel, kdy takowý Podctiwemu Bratrstwý, To cosa Na Toho Mrtweho Naložilo Nawraty, Masa temu Takowy stateček Propustity, gestližeby pak Pratelu Nebilo a Nemnel, a bez poruczenstwy zemrel, a statek aneb Peníze Ponem zustaly, To coby od pohrebu zustalo, wtakowem statku, Fiscus Miestky, ma Napadnikem bity, která wgec Masa Slawnemu Magistratu oznamity, gestly žeby sa který Towariš kdiž sa gemu skrz staršich Towarišu Nawgedomý da kwartowany, a on bisa Protjwil, Mazložit Pokuty d. 50. A predcza Wartowaty. Kdy který Towariš Umre, Ma každý Towariš To Mrtwe Tielo khrobu prowodity a Ctiry Mladšy Towarišy To Mrtwe Telo Nesty, Keriby sa Protiwil, Mazložity pokuty d. 10.*“ [39] Podobne riešili takúto situáciu aj stanovy čižmárskeho cechu z roku 1659.[40] V prípade, že zosnulý tovariš zanechal testament, mala posledná vôľa prednosť pred stanovami cechu.

Zabezpečenie vdov a sirôt

Povinnosť odprevadiť na poslednú cestu sa týkala aj zosnulej ženy majstra, detí a ostatných členov domácnosti. Osobitnú kapitolu predstavuje zabezpečenie vdov a sirôt po zosnulom majstrovi. Vdova mohla pokračovať v remesle svojho chorého alebo zosnulého manžela, pričom si mohla držať tovarišov, pokiaľ nosila jeho meno. Ak by nemala po smrti manžela žiadneho tovariša, cechmajster bol povinný stiahnuť tovariša z inej dielne a dosadiť ho do dielne vdovy, aby netrpela žiadnym príkorím. Tovariša potom mohla stratiť jedine vlastným pričinením, ak sa vydala alebo kvôli morálnym pokleskom.[41]

Vítané bolo, ak dielňu prevzal majstrov syn, alebo sa niektorý z majstrov alebo tovarišov daného cechu s vdovou oženil a prevzal živnosť, ako aj zodpovednosť za vdovu, siroty a učňov. Takto mal daný tovariš zabezpečenú ľahšiu cestu k majstrovstvu

---

na pohreb a propújčeno penez s podekováním odvésti a zaplatiti.“ Záhorské múzeum Skalica, f. HF, P. č. 242, E. č. HF 809 e. Artikuly tovarišov cechu skalických krajčírov 1669.

[39] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly tovarišov cechu skalických súkenníkov 1700, prepísané 1752, šk. 1/1c.

[40] „*Gestly žeby ktery z Mladencuw, a neb Ucnuw wtemž Towarišstwu zustavagjcych zemrel, a po sobe negaky stateček zanechal, ten aby s pobožnostj a wetšj uctjwostj naležite pochowan z prowentu zachowaneho statku, což by pak od utrat pohřebnjch, wgecy gakych kolyw zustalo to wšsecko dobrym swedomjm pratelum geho /gestliby kterj byly/ krukam odwdeno bitj ma. Gestli že by pak napadnjku ktomu sprawedliwjch žadnjch nebilo, techdi Czech gednomyslne, takowé wgecy k swym Rukam prigatj a ge dobre zaopatritj, potom slawnemu Mages atu Mgesta tohoto slobodneho a Kralowskeho Skalyce, oznamitj a nadalšj discussij přednestj ma a bude powinen.*“ Záhorské múzeum Skalica, f. HF, P. č. 1050, E. č. HF 175. Artikuly cechu skalických čižmárov 1659.

[41] „*Mistr aneb wdowa tehož Rzemesla bednarskeho bude mocy tolko Czeladky aneb towaryšuw chowatj, prez cely Rok coby gi chtel aneb mohl fedrowati a wiživitj, wšak wdowa nic deleg ma towaryša chowatj potad, pokad gmeno Manžela sweho nosý, kdyby Pan Buh nategž wdowy Manžela smrt dopustil, aona gsuc syrotu neměla zadneho towaryše, powinwn bude CzechMystr od ginšich Mystruw towaryša wizdwyhnút /:gestly toho zadostiwa gest ./ a gj do Werštatu postawit, wšak take takowa wdowa nema žadneho przikorzj mitj, cožby potom nebyla sama przičina towaryše pozbiti.*“ ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických debnárov 1739, šk. 4/15.

a zľavu zo vstupného poplatku, ako je to stanovené aj v artikuloch cechu skalických a šaštínskych kupcov, kramárov a železníkov: *„Po smrtj pak dostaleho kupce neb kramarze a zeleznjka pozustala žena anebwdowa bude mitj prawo a sprawedlnost handl swug tak prowozovatj gak zažiweho manžela sweho ktera pak jestli že by se zas vydala, budtozakupce a neb gineho kteryby handl westj chtel, bude powyna polovjcy sumy na před gmenowaneg doczechu položjti a zaplatitj."*[42] Takýto postup dokladajú aj artikuly skalických čižmárov: *„Vdovy majstrovské, pokud sa nevydajú, manželú svých zemrelých slobod užívati majú, které by sa pak za jiného obchodu človeka vydali, jenžby remesla toho neumel, z cechu vyvržené budú. Kdoby vdovu majstrovskú vzal za manželku a vedle obyčeje chtelby mezi majstrú prijatý byti, ukážice majstrštuk, polovic nadepsanej sumy, totižto deset zlatých položí. Syn pak majstrovský obed davše, majstrštuk ukázavše, od jiných davek do konca sprosten bude a v tej príčine svobody otce svého užívati má."*[43] V zložitejších prípadoch, napríklad, ak syn nebol ešte vyučený, alebo bol maloletý, sa otázka dedičstva dielne riešila testamentárne, ako to bolo aj v prípade Michala Wiktorina v roku 1673, ktorý poručil vdove pracovné náradie, pokiaľ by sa nevydala a držala by tovariša. Ak by sa však vydala, alebo zomrela, dielňa mala prejsť na syna: *„Item czo se doticze od Rzemesla naczeny, pokudžbi nesla me meno a miela bi towariše držat, gestli žebi se wdala anebo zemrela, memu sinowy Michalowy poruczam."* Posledná vôľa v testamente mala potom väčšiu právnu silu ako príslušný článok cechových artikulov.[44]

Ojedinele sa mohlo stať, že vdova zastávala v cechu aj funkciu po zosnulom manželovi, ako to bolo aj v prípade manželky po expeditorovi[45] Jozefovi Príhodovi, ktorú súkennícky cech v roku 1840 požiadal, aby ďalej vykonávala úrad expeditora, pretože iného vhodného miesta na skladovanie súkna v meste nebolo.[46]

Vysoko sa cenila pomoc otcovho brata alebo matkinho brata osirelým synovcom, čo dokumentuje aj register majstrov a učňov ševcovského cechu, založený 8. decembra 1670, kde je na strane 16 ozdobnými písmenami zapísané: *„Léta Pane 1707 Den památky Wšech Swatých Prijal naš Poctijwij Cech Za Mijstru a SpoluBratru do potijveho Cechu trech Bratru Totijžto Jana Pokorneho, Mijchala Pokorneho, Samoele Pokorneho. Wšak starost a pracij tuto před P. C. wedl namijste techto Sijrot naš spolu Bratr a Cechownik Jan Hlawa Stric gegijch, kterezto sijrotij odmaličkostij a dětijnstwij wijchowal ij kežlowěczenstwij amijstu prywedl tak cokolijw P.C. spokogijl, Stalo se za C. p. Jana Zedlačka a Matege Wrchowskeho Anno Die ut Supra."* Cech bratom vzhľadom k výdavkom strýka na ich výchovu odpustil vstupný poplatok, čo dokumentuje aj zápis, v ktorom na rozdiel od ostatných nie je uvedená žiadna vstupná suma.[47]

---

[42] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických a šaštínskych kupcov, kramárov a železníkov 1669, šk. 4/6.

[43] Záhorské múzeum Skalica, f. HF, P. č. 1050/83, E. č. 175. Artikuly cechu skalických čižmárov 1659.

[44] ŠABA, pobočka Skalica, fond Testamenty, Testamentorum Divisionum et transactórum ab anno 1617 usqué 1694. Testament Michala Wiktorina z 12. 10. 1673, s. 385.

[45] Funkcia expeditora v súkennickom cechu spočívala v tom, že prijímal od majstrov súkno určené na valchovanie, skladoval ho a postupne ho expedoval do valchovacích zariadení.

[46] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Zápisnice cechu skalických súkenníkov 1806–1842, zápisnica z roku 1840, šk. 1/1.

[47] Záhorské múzeum Skalica, f. HF, P. č. 17/70, E. č. HF 46. Regstrík založeny przj pocztiwem Czechu Noweho Remesla Ssewczowského Za Cechmistru Pana Matthyasse Massopusta a Pana Wáczlawa Janeczka k zapisowanj Jak který Mistr do pocztiweho Czechu se wprawuije a k Artikulum przistupuije tolikež y pro zapisowánj Učzedlníkú w kdy a kterého czasu se na uczení dá. A zase rzadnie a pocztiwe se douczi a wyuczj. Letha Panie 1670 dne 8 Decembra.

V prvej polovici 19. storočia dochádzalo k častejšiemu porušovaniu cechových stanov, ako aj k svojvoľnému nakladaniu s prostriedkami z cechových alebo tovarišských pokladníc. Preto sa v zjednotených nariadeniach Puncta suplementia, vydaných v súlade so štátnymi nariadeniami magistrátom mesta, zakazovalo využívať prostriedky zhromaždené v cechovej kase na jedlo a pitie a odporúčalo sa vynakladať ich na sociálnu výpomoc. Cechy riešili aj problémy s účasťou mladých majstrov na pohreboch. Súkenníci sa na cechovej schôdzi v roku 1840 snažili obnoviť poriadok ohľadom nosenia *„fakulí"* na pohreboch: *„...aby strany nešení fakulí 12 mladých majstrov a sice od čísla posledného v katalógu hore počítajúc Ex offo na pohreby chodili"*, ale ak z vážnej príčiny niektorý nemohol, mal to hlásiť staršiemu cechmajstrovi. Ďalej vyzývali majstrov, aby na nesenie cechovej koruhvy neposielali tovarišov, keďže išlo o významný cechový symbol, ktorý si vyžadoval úctivé zaobchádzanie. Kontrolou dodržiavania uznesenia bol poverený mládek Josephus Hubatsek. Už 27. decembra 1841 na artikulárny deň však pán Georg Prokopius podal sťažnosť na najmladších majstrov, ktorí boli povinní nosiť na pohreboch *„fakule"*, že z dvanástich len niektorí *„s tymto unowanji byli, a druzy se od powinnostj této odstranňowali"*. Počet nosičov *„fakulí"* znížili teda na šesť.[48]

Pomoc starým a nevládnym členom cechu

Členom cechu zostával majster aj po skončení aktívnej činnosti. Tým, ktorí nemali dostatočný príjem z polí alebo viníc, prípadne nemali príbuzenstvo, ktoré by sa o nich postaralo, pomáhal cech z cechovej Matky pokladnice. Pohľad na túto výpomoc nám poskytujú, žiaľ, nekompletné účty jednotlivých cechov. Súkennícky cech odsúhlasil na svojom zasadnutí v roku 1746 na artikulárny deň sv. apoštolov Filipa a Jakuba za cechmajstrovstva Joannésa Párwiho dvom *„prespolným magstrom"* podporu 40 denárov a na zhromaždení 10. septembra 1832 *„slepému magtrowy Fr. Jelenek titulo almužneg 1 fl."*[49] Vo výdavkoch ševcovského cechu je v roku 1771 zahrnutá aj almužna nemenovanému starému majstrovi 5 denárov a v roku 1772 almužna štyrom starým majstrom spolu 20 denárov.[50] Zámočníci podporili v roku 1840 chudobného majstra Franza Nowaka sumou 20 denárov.[51] Pomoc mohla byť adresovaná aj chudobným vdovám a sirotám po majstroch. Nebolo neobvyklé pomáhať v rámci cechu z Matky pokladnice majstrom ani formou pôžičiek. Súkennícky cech takto napríklad pomohol Ferenczowi Horeckému sumou *„4 zlatých penez"*.[52] Čižmársky cech zaplatil za *„nebožtíku Spiwowskeho a Pekara dluh portii"* 1 zlatý 40 denárov, ktorý potom pozostalá rodina splatila do cechovej pokladnice.[53]

Rovnosť pri službe všetkým obyvateľom

Keďže všetky cechy boli viac či menej závislé od mesta a jeho magistrátu, ktorý vytváral podmienky pre ich rozvoj a zároveň v oblasti služieb a obchodu kooperovali so všetkými mešťanmi, cechové artikuly pamätali aj na túto skutočnosť. Formulovali preto aj vzťahy cechu ako celku i jeho jednotlivých členov k mešťanom a mestskej reprezen-

[48] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Zápisnice cechu skalických súkenníkov z rokov 1806–1842, zápisnica z roku 1840 a 1841, šk. 1/1.

[49] ŠABA, pobočka Skalica., f. Cechy Skalice. Účty cechu skalických súkenníkov 1746 a 1832, šk. 1/1.

[50] Záhorské múzeum Skalica, f. HF, P. č. 16/70, E. č. HF 42. Účty ševcovského cechu.

[51] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Účty cechu skalických zámočníkov z roku 1840, šk. 3/3.

[52] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Účty cechu skalických súkenníkov, šk. 1/1.

[53] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Účty cechu skalických čižmárov 1730, šk. 4/10.

tácii a nabádali členov cechu, hlavne mladších, aby mali v úcte *„pana Richtáře, pana Purgmistra, pana Hatmana i všech pánuv radných a sumu všech poctivých lidí obojího pohlaví sobě náležite šanovali a jim náležitú uctivost činili"*.[54]

Artikuly obsahovali aj akýsi etický kódex danej profesie správania sa vo vzťahu k zákazníkom, ktorého základom bol princíp rovnosti všetkých ľudí pred Bohom. Jeho porušovanie podliehalo pokutám. Nebolo prípustné, aby niektorý z majstrov uprednostňoval bohatých pred chudobnými v realizovaní zákaziek a prijímaní objednávok. Artikul 33 skalického cechu ševcov už v roku 1615 upozorňoval na túto povinnosť a jej nedodržiavanie sankcionoval pokutou jedného funta vosku: *„Jeden každý z mistrú jednomu každýmu, jak chudýmu tak bohatému povinen jest za peníze delati a remeslem svým poslúžiti."*[55] V roku 1686 nachádzame v personálnej knihe majstrov a učňov aj prísahu, ktorú skladali tovariši pri prijímaní za majstrov cechu: *„Ja: N: Przisahu swu Czinjme pred Panem Bohem y przed uplným Cechem že chceme hodně a sprawedliwě czinitj chudemu y Bohatemu, podle swé nagwyssy možnostj. Tohož nam dopomaheg Buh Otec. Syn. Y Duch Svaty. Trogice Swata, nerozdjlna. AMEN. Renovatum: Anno: Domini: 16:86 Cechmistrj: Michal Hrzebiček, Jan Hlawa, pisar tegto prisahy Wáclaw Janeček."*[56]

Do etického kódexu cechu kupcov, kramárov a železníkov okrem tejto požiadavky rovnakého prístupu k zákazníkom prirodzene patrila tiež požiadavka na poctivý predaj, čo sa týkalo kvality tovaru, dodržiavania mier a váh, ako aj primeranej ceny. Dohľad nad napĺňaním týchto požiadaviek mali a priamu kontrolu vykonávali dvaja majstri vybraní z cechu v spolupráci so *„sačími k rínku"*.[57] Artikul 22 stanov z roku 1669 obsahuje v tomto ohľade veľmi jasnú formuláciu a sankciu: *„Y to se tuto naschwale dokládá a zaopatruge, aby tiž kupcy, kramarj a železnjcy, všecky wšudy wgecy zaslušnu csenu pobožne, a Bohabogne, chudobnemu y bohatemu prodawaly, nikoho wnjcem nepretahowaly, a zadneg koristj mimo naležitost, sobe swym ziskem nepusobily; nakomby se co takového zhledalo, techdy takowé wgecy prodane budu Confiscovane na obec."*[58] Koristníctvo a vytváranie neprimeraného zisku bolo zvlášť odsúdeniahodné a odporovalo kresťanskej zásade služby blížnemu.

Podpora chudobných a živelnými pohromami postihnutých obyvateľov

Cechy v rámci kresťanského prikázania lásky k blížnemu podporovali v rámci mesta aj núdznych a nemocných, a to buď priamo alebo sprostredkovane cez dary reholiam,

---

[54] Záhorské múzeum Skalica, f. HF, P. č. 242/01, E. č. HF 809 e. Artikuly tovarišov cechu skalických krajčírov 1669.

[55] SASINEK, ref. 8, s. 310–314.

[56] Záhorské múzeum Skalica, f. HF, P. č. 17/70, E. č. HF 46. Regstrík založeny przj pocztiwem Czechu Noweho Remesla Ssewczowského Za Cechmistru Pana Matthyasse Massopusta a Pana Wáczlawa Janeczka k zapisowanj jak který Mistr do pocztiweho Czechu se wprawuije a k Artikulum przistupuije tolikež y pro zapisowánj Učzedlníkú w kdy a kterého czasu se na uczení dá. A zase rzadnie a pocztiwe se douczi a wyuczj. Letha Panie 1670 dne 8 Decembra.

[57] *„Czech kupecky kramarsky a zeleznjckj powinen z prostredkuswého k sadčžjm rinkownjm wčas každeho jarmarku, gakož y wgine czasy, kdibi toho potřeba bila, naříditj, kterzj společne mezy kupcy Czechu tohoto nawšecky neřady falešne myri, funty, dražšj prodawanj a nadslušnu každeg wgecy cenu Lidj bohatšjch ychudšjch Taxírowanj, a přetahowanj tež Materie a gjne wšeckj prodagne wgecy pilny pozor datj Magj a prestupnjkum /oznamiwše Magjstratu/ tenže Magjstrat wedle zasluženj hned neprodlewage, pokutowatj bude powinen."* ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických a šaštínskych kupcov, kramárov a železníkov 1669, šk. 4/6.

[58] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Artikuly cechu skalických a šaštínskych kupcov, kramárov a železníkov 1669, šk. 4/6.

ktoré sa o nich starali. Vo vyúčtovaní blanárskeho cechu z rokov 1728–1730 je každoročne uvedená položka 40 denárov žobrákom, ktoré sa im dávali pri svätých omšiach.[59] Za cechmajstrovstva Joannesa Parwiho a Girika Mattusky v roku 1745 dal súkennícky cech *„Almužnj chudobnemu kupcuj ze Slezka 11 ½ d."*[60] V roku 1820 riešil súkennícky cech žiadosť milosrdných bratov v Skalici o podporu pre ich úbohých pacientov, na čo sa cech zaviazal každoročne im prispievať sumou 20 zlatých.[61] Ševci prispievali na lazaret milosrdných bratov každý rok sumou 6 zlatých, ktoré získali formou ofery.[62] Krajčírsky cech volil inú formu podpory žobrákov. Ak totiž tovariš vstupujúci do cechu za majstra prejavil nechuť alebo nevôľu usporiadať hostinu, musel na ňu nakoniec pozvať toľko žobrákov, koľko bolo v cechu majstrov.[63]

Pomerne často nachádzame v cechových zápisniciach a ročných zúčtovaniach aj rezervovanie podporných darov živelnými pohromami postihnutým členom cechu, partnerským cechom, ale aj ostatným obyvateľom mesta či krajiny, ako aj priamu praktickú pomoc členom cechu pri častých požiaroch v meste. V účtoch ševcovského cechu je v roku 1790 uvedená položka 20 denárov ako výpomoc vyhoreným majstrom v Skalici a v roku 1802 15 denárov *„majstrovi hodonskému, který vyhoral"*. V roku 1776 za službu pri hasení požiaru v Dubovej ulici dal cech dvom mladým majstrom, ktorí priniesli hák, *„tringelt"* 13 denárov, v roku 1777 pri požiari na Predmestí mladým majstrom, ktorí priniesli hák k ohňu, 15 denárov a v roku 1778 *„dano mladkom, když horelo namajiri Maleho od haka prinesení 16 a pol d."*[64] Dokument Puncta suplementia nariaďuje cechom povinnú výbavu proti požiarom: *„Poctivý tento cech v čas pádu ohňa /:který nech Búch všemohúcí od nás odvrátiti ráčí:/ dva rebríky hned k temu místu, kde by se oheň strhel, tam prinésti, a oheň brániti jak potreba proukáže, povinen bude. Má ale mniet svojich vlastnich rebriku N.2, hákú N: 1."*[65] Toto nariadenie podliehalo kontrole, a tak ešte v roku 1774 kúpil súkennícky cech nový rebrík a v roku 1777 dal ševcovský cech opraviť rebrík používaný pri požiaroch.[66]

Na skalické cechy sa obracali o pomoc partnerské cechy postihnuté živelnými pohromami aj v iných mestách. Zápisnice súkenníckeho cechu evidujú niektoré žiadosti a reakcie cechu na ne, ako aj riešenia, z ktorých je zrejmý rozsiahly územný vplyv tohto najvýznamnejšieho skalického cechu. 1. mája 1815 bol na cechovom zhromaždení súkenníkov čítaný list od litomyšlského cechu v Čechách, datovaný 10. februára 1815, *„kterj neštestjm ohnia nawštjweny gsuczj"*, žiadal skalických súkenníkov o pomoc. Tí odsúhlasili sumu 10 zlatých z cechovej pokladnice a 10 zlatých z pokladnice valchovnej s odôvodnením, že *„ponewač jak nyněgšj ťažke časse, zlé jarmaky a chudobné kasse cechowny wjceg nedopuštiagu"*. V roku 1821 súkennícky *„poctiwy Cech Magstrom Klobutzkym skrze Ohen oškodowanym usudil napomocny býti fl. 20 v šagnoch."* O dva

[59] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Účty cechu skalických blanárov 1728–1730, šk. 4/14.

[60] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Účty cechu skalických súkenníkov 1745, šk. 1/1.

[61] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Zápisnice cechu skalických súkenníkov 1806–1842, zápisnica z roku 1820, šk. 1/1.

[62] Záhorské múzeum Skalica, f. HF, P. č. 16/70, E. č. HF 42. Účty cechu skalických ševcov.

[63] Artikuly cechu skalických krajčírov boli v roku 1608 vypracované v latinčine na základe predlohy artikulov trnavských krajčírov a vydané potom znovu v roku 1689 už v slovenskom jazyku. ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice, šk. 4/8.

[64] Záhorské múzeum Skalica, f. HF, P. č. 16/70, E. č. HF 42. Účty cechu skalických ševcov 1777–1848.

[65] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Puncta suplementia.

[66] Záhorské múzeum Skalica, f. HF, P. č. 16/70, E. č. HF 42. Účty cechu skalických ševcov 1777–1848; ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Účty cechu skalických súkenníkov, šk. 1/1.

roky neskôr, 20. júla 1823, cech napomohol vyhoreným majstrom *„Czechu sukenjckeho Modranského o negaky fedrunk lystowne žádagjcym"*, ktorým rezervoval z rozpočtu 50 zlatých v šajnoch. V roku 1826 odpovedal cech na poníženú žiadosť pánov majstrov z mestečka Mitrovice v Čechách *„ležicziho skrze nestesty Ohne na žebrotu priwedenych"* podporou 4 zlaté v šajnoch.[67]

Dňa 8. mája 1832 na artikulárny deň sv. Filipa a Jakuba súkennícke cechové zhromaždenie oslovil přerovský súkennícky cech z Moravy s písomnou žiadosťou, *„wnjžto swé žalostné a srdce pronjkagjcy neštestj skrze oheň a wodu způsobené, P. Cechu našému predložily a tužebne o pomoc žádaly, na kteružto gegjch Instancyu P. Cech hluboce pohnutý z Lásky krestaskég resolwowal zl. 45 w strjbre."*[68] 1. mája 1837 prejednával súkennícky cech žiadosti členov partnerských cechov v Pešti a Ostrihome o podporu *„skrze neslichané rozwodnenj Dunage w mesycy Martii na chudobu welikú uwedených"*. Každému z nich odhlasoval skalický cech po 10 zlatých v striebre.[69]

Záver

Cechy ako stavovské organizácie mali v podstate demokratické zriadenie s prvkami patriarchálneho usporiadania. Cech navonok reprezentovalo volené vedenie dvoch cechmajstrov spomedzi všetkých majstrov, pričom tovarišov zastupoval vo vedení cechu *„pan tatík"*, volený spomedzi majstrov. Vo vnútri cechu vládla hierarchia vychádzajúca práve z princípov otcovskej poslušnosti mladších voči starším, ale aj ochrany mladších a slabších staršími. Spoločenstvo tvorili menšie jednotky pod vedením majstra. Tento voči členom svojej rodiny, ale aj svojim tovarišom a učňom, tvoriacim spolu tzv. *„čeládku"*, vystupoval ako otec a dbal na dodržiavanie poriadku vo vnútri takejto veľkej rodiny.

Prioritou cechu v oblasti sociálnej bolo dodržiavať akýsi etický kódex, zakomponovaný v cechových artikuloch v súlade s kresťanskou zásadou lásky k blížnemu bez rozdielu etnicity, pohlavia, veku alebo majetkových pomerov. Cech si takto budoval v rámci mestského organizmu danému povolaniu zodpovedajúci status strednej vrstvy a aj v širšom geografickom priestore konkurenčnú výhodu podporenú spoločenskou prestížou. Vnútorné problémy riešili podľa závažnosti kompetentní majstri alebo v prípade tovarišskej organizácie aj tovariši trestami, počnúc pokutami až po vylúčenie z cechu. Existovala však možnosť odvolať sa na občiansky súd, v tomto prípade magistrát mesta.

Všetci členovia cechu, či už aktívni majstri, tovariši a učni, boli na základe artikulov, zmlúv alebo aj uznesení valných hromád vzhľadom k prosperite cechu zabezpečení finančne na patričnej úrovni. Zvláštnu ochranu požívali starí nevládni majstri, majstrovské vdovy a deti. Vysoko sa cenila nezištná pomoc deťom po zosnulých majstroch. Všetci členovia cechu boli členstvom v korporácii – bratstve chránení a po stránke sociálnej, zdravotnej a v prípade smrti zabezpečení osobnou účasťou, materiálnou pomocou alebo aj finančnou výpomocou z cechovej pokladnice, takže nikto nezostal opustený bez pomoci.

Na základe zvyklostí poskytovali cechy pomoc aj mestu, ktoré vytváralo podmienky pre ich rozvoj, a to hlavne pri likvidácii požiarov, ako aj pri podpore mestských žobrákov

[67] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Zápisnice cechu skalických súkenníkov 1806–1842, šk. 1/1.

[68] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Zápisnice cechu skalických súkenníkov 1806–1842, šk. 1/1.

[69] ŠABA, pobočka Skalica, f. Cechy Skalice. Zápisnice cechu skalických súkenníkov 1806–1842, šk. 1/1.

a mestského špitála. Finančnú výpomoc partnerským cechom v čase živelných pohrôm poskytovali na základe uznesení cechového zhromaždenia v rámci celého štátneho útvaru prípad od prípadu vzhľadom k momentálnemu stavu cechovej pokladnice.

Po zrušení cechov v roku 1872 remeselníci na základe obyčajového práva dodržiavali niektoré pravidlá vyplývajúce z bývalých ustanovení jednotlivých korporácií hlavne v oblasti náboženskej a sociálnej. Nové oficiálne pravidlá v súlade s novými zákonmi stanovilo potom Živnostenské spoločenstvo Okresu skalického v Holíči, ktoré vzniklo v roku 1924.

Cholerová epidémia v roku 1831 v severnej časti malokarpatského regiónu

Zuzana Lopatková

Rozličné epidémie sprevádzajú ľudstvo od počiatku jeho existencie. Najnebezpečnejšie boli najmä časté epidémie infekčných chorôb, u ktorých jediným spôsobom, ako zamedziť ich rozšíreniu, bola prevencia. Cholerová epidémia, ktorá v rokoch 1830–1832 zaplavila Európu, sa rozšírila z Ázie a po vypuknutí poľsko-ruského konfliktu sa preniesla až k hraniciam východného Slovenska. Veľmi rýchlo sa šírila z východného Slovenska a zachvátila rozsiahle územia monarchie. Viedenská vláda i miestne úrady robili viaceré opatrenia, aby zabránili preniknutiu epidémie do Uhorska. Už koncom roku 1830 vojenský kordón uzavrel hranice s Haličou. V zimných mesiacoch sa cholerová epidémia aj v Haliči zdala byť na ústupe, a preto na jar 1831 vojenské obsadenie hraníc zrušili. Keď ho koncom mája 1831 znovu obnovili, bolo už neskoro. V niekoľkých ukrajinských obciach prepukla cholera a začala sa nezadržateľne šíriť najprv na východnom Slovensku a do jesene sa prehnala po celom Uhorsku, ba prenikla i do rakúskych a ďalších západoeurópskych krajín.[1]

Po prvých výskytoch nákazy začali úrady robiť v mestách a obciach rôzne sanitárne opatrenia. Predovšetkým sa zakázal pohyb obyvateľstva.[2] Toto opatrenie v čase začínajúcich letných prác znemožnilo tisíckam chudobného roľníctva a bezzemkom odísť na žatevné práce do bližších i vzdialenejších krajov a zabezpečiť si tak obživu. V dôsledku slabej úrody v predošlom roku mnohé obce v Uhorsku už v zimnom období postihoval hlad. Zákaz trhov a jarmokov, a najmä dovozu obilia, situáciu ľudu ešte zhoršoval. Rôzne sanitárne opatrenia, ako bolo chlórovanie studní, rozdávanie práškov a pod. ešte pred výskytom cholery myslenie ľudu pobúrili, fámy o travičstve poddaných boli aj jednou z príčin vypuknutia povstania na východnom Slovensku v roku 1831.[3]

Tzv. východná cholera bola smrteľným črevným ochorením, ktoré spôsobovala baktéria *vibrio cholerae,* a keď sa ňou človek nakazil, prejavila sa asi po piatich dňoch kŕčovitými bolesťami brucha, náhlymi a bolestivými hnačkami a častým zvracaním. V dôsledku toho pacient veľmi rýchlo strácal na hmotnosti, vysušila sa mu pokožka, odvodnil organizmus, sipel mu hlas a teplota klesla hlboko pod obvyklú hranicu. K celkovému malátnemu stavu sa pridružili kŕče lýtkových svalov a v priebehu niekoľkých dní, niekedy hodín, pacient zomieral. Liečba choroby pozostávala z púšťania žilou a podávania prostriedkov, vyvolávajúcich zvracanie. Telesnú teplotu sa postihnutému človeku snažili zvyšovať rôznymi spôsobmi, zabalením človeka do perín, alebo obložením ležiaceho plochými nádobami naplnenými horúcou vodou, prípadne pacientovi podávali alkohol. Nie

[1] MÉSÁROŠ, Ján. Obyvateľstvo – populačný vývin. In *Dejiny Slovenska II.* (1526–1848). Ed. CAMBEL, Samuel. Bratislava : Veda, 1987, s. 557–559.

[2] FALISOVÁ, Anna. Zdravotníctvo v Bratislave od poslednej štvrtiny 18. do polovice 19. storočia. In *Historický časopis* 39, 1991, č. 6, s. 625–626.

[3] JIROUŠKOVÁ, Mária. Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In *Roľnícke povstanie 1831.* Zborník príspevkov na konferencii. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1981; RAPANT, Daniel. *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831,* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1953.

vždy však uvedené spôsoby liečenia zaberali a úmrtnosť ľudí bola aj naďalej vysoká, v niektorých obciach predstavovala aj 30 až 40 % celkového stavu miestnej populácie.[4]

Cholerová epidémia zasiahla celé územie dnešného Slovenska a do jesene 1831 sa prehnala po celom Uhorsku. Podľa štatistík pri cholerových nákazách na 100 nakazených jedincov pripadalo až 40 mŕtvych.[5] Vládne orgány prikazovali stoliciam vykonávať preventívne opatrenia, ktoré sa začali od júna 1831. Úradné dokumenty sa vydávali kvôli zamedzeniu prenosu nákazy zo susedných krajín, a ak epidémia prepukla, na ochranu zdravých ľudí a na pomoc postihnutým. Jedným z takýchto dokumentov bolo aj *„Poučení"*, podľa ktorého ustanovení sa mali riadiť obyvatelia Trnavy a okolia, keď sa vyskytne a prepukne tzv. východná úplavica.[6] Vo všeobecných poznámkach o chorobách podľa poučenia lekári odlišovali nákazu východnej úplavice od klasickej, v Európe známej a rozšírenej úplavice, ktorá vznikala nesprávnou životosprávou, alkoholizmom, prípadne ako následok zlých hygienických podmienok. Jej pôvod bol v tropických krajoch a pri vyšších stupňoch rozšírenia spôsoboval straty silných jedincov rovnako ako slabých, chorľavých ľudí. Prenášaná bola bacilonosičmi, nie v čistom ovzduší. Proti šíreniu východnej cholery boli ľudia chránení kordónmi na hraniciach so susednými krajinami, ako aj uzatvorením obcí, v ktorých nákaza už prepukla, a pokiaľ to vrchnosť nariadila, aj izoláciou domov, v ktorých boli umiestnení nakazení. Za týmto účelom boli stolice povinné postaviť ľudí do stráže v dostatočnom počte, aby boli kordóny účinné. Stráže mali byť náležite poučené a stanovište nesmeli opustiť, len pri vystriedaní. Takisto mali byť ustanovené karantény pre cudzincov a obchodníkov a ich tovar, veci a dobytok v prípade, že sa dostali do krajiny. Tí mohli opustiť tieto miesta až po čase určenom lekármi a museli sa preukázať vysvedčením o prehliadke. Obyvateľstvu sa tiež zakazovalo pod hrozbou vysokej pokuty prechovávať a manipulovať s cudzincami bez osvedčenia o prehliadke, ako aj s ich vecami. Za týmto účelom mali kompetentné úrady kontrolovať podozrivé domy, najmä hostince a mlyny.[7]

V prípade prepuknutia epidémie zostala obyvateľom postihnutých miest povinnosť každodenne sa podrobiť zdravotnej prehliadke lekárom, alebo osobou na to určenou.

---

[4] FALISOVÁ, ref. 2, s. 626.

[5] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu.* Bratislava : SAV, 1973, 348 s.; porovnaj PAPÁČ, Richard. Z obsahu proticholerových obežníkov z rokov 1830–1831. In *Historica Carpatica* 38. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice : 2007, s. 137–142.

[6] Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava (ďalej len ŠABA, pobočka Trnava), fond Magistrát mesta Trnavy, 1238–1922 (1928), Cholera v Trnave, 1831, Ad Nrum. 21147. *Poučení, podle kterého se úřadové a vrchnosti v takových případech zpravovati mají, kdyby Východní úplavice, aneb jiná nákazlivá nemoc v jejich blízkosti panovala anebo i v samé jejich osade vypukla...* Dokument pre ľud má 22 paragrafov a je rozdelený na štyri základné časti: I. Všeobecné poznámky o morových chorobách a východnej úplavici; II. Protiopatrenia, zabraňujúce výskytu a šíreniu nákazy; III Pravidlá, podľa ktorých sa mali ľudia riadiť a chrániť počas epidémie; IV. Ochrana zdravých ľudí pred nakazením.

[7] Z ďalších preventívnych opatrení to bolo tiež udržiavanie poriadku v mestách, zasypávanie kalužní na cestách, odstraňovanie odpadkov ako možných zdrojov nákazy, ako aj oboznámenie obyvateľov, aby si nahromadili dostatočnú zásobu jedla, aby v prípade nutnej karantény netrpeli núdzou a hladom. Hospodári na svojich majetkoch zodpovedali za svoj dobytok a hydinu. Mali ich pásť na vyhradených teritóriách a zatvárať do maštale, ako bolo treba. Zatúlaný dobytok sa mal udržiavať mimo ostatného stáda minimálne 14 dní. Túlavé mačky a psy sa mali dať utratiť. K prevencii patrili tiež nasledovné odporúčania: vyhýbanie sa náhlemu ochladeniu tela v horúčave, nosenie bavlnených a teplých vecí, zabezpečenie tepla spodných končatín, obmedzenie spávania pod holým nebom v letnom období, a udržiavanie organizmu v dobrom zdravotnom stave a fyzickej kondícii. Porovnaj pozn. 6.

Obyvateľom sa odporúčalo svoje príbytky vetrať, udržiavať čistotu, neustále si prepierať svoj odev v octe a podobne. Ak sa preukázal výskyt choroby, nebola uzavretá celá obec, ale iba jednotlivé domy, do ktorých sa ostatným obyvateľom neodporúčalo vchádzať. Na ochranu zdravých ľudí sa ľudia podrobovali určitým pravidlám. V tesnom priestranstve platil zákaz zhromažďovania. Do domov nakazených vstupovali iba opatrovateľské a poverené osoby. Udržiavanie čistoty platilo aj pre pivnice, komory, maštale, pitvory, záchody a ostatné časti hospodárstiev. V chladnejšom období sa kvôli zadymeniu z uhlia malo obmedzovať kúrenie. Propagovalo sa tiež používanie octových výparov a dymu z borovicového dreva kvôli dezinfekčným účinkom. V prípade nákazy sa odporúčali teplé kúpele, octové obklady, naparovanie extraktmi z lipy a medovky, zábaly v perinách s teplými kameňmi, dostatok tekutín, konzumácia zdravých a ľahkých jedál, aromatických byliniek aj alkoholu. K odbúraniu choroby mal tiež prispieť dostatok spánku a snaha o udržanie duševnej rovnováhy. Osobitné opatrenia sa týkali osôb, ktoré prichádzali do kontaktu s už nakazenými. Mali predovšetkým dôsledne dodržiavať vyššie uvedené ustanovenia, kontrolovať svoj zdravotný stav a jeho zmeny, dbať o prísun zdravej potravy (s pridaním korenín ako čierne korenie, pomarančová kôra, rasca, tabak, zázvor a pod.), zbytočne sa nezdržiavať v prítomnosti chorých, dodržiavať osobnú hygienu (octovou vodou alebo chlórovým vápnom si umývať ruky, nos, pery), inhalovať chlórové pary a soli a minerálne roztoky, ktoré oslabovali prenos choroby.[8]

Cholerová epidémia neobišla ani malokarpatský región. Podľa súpisu Bratislavskej stolice z 15. novembra 1831 bolo v 188 lokalitách v období medzi 22. júlom až 15. novembrom 1831 nakazených 14 344 ľudí, z toho 10 969 na choleru zomrelo.[9] Priebeh cholerovej epidémie sme sledovali na území severne a severozápadne od mesta Trnavy, v severnej časti malokarpatského regiónu, kde ležali obce Bohdanovce, Bohunice, Boleráz, Buková, Dechtice, Dlhá, Dolná Krupá, Dobrá Voda, Dolné Dubové,[10] Dolné Orešany, Horné Orešany, Naháč, Ružindol, Smolenice, Suchá nad Parnou, Špačince, Trstín, Biely Kostol, Bíňovce, Borová, Horná Krupá, Horné Dubové, Jaslovce, Kátlovce, Klčovany, Košolná, Lošonec, Modranka, Paderovce, Radošovce, Šelpice, Zvončín a Smolenická Nová Ves (pozri mapu č. 1). Obavy zo šíriacej sa nákazlivej choroby na okolí Trnavy prinútili aj trnavský magistrát, aby podnikol preventívne opatrenia proti hroziacej epidémii. V máji 1831 vydalo mesto obežník pre richtárov poddanských obcí Trnavy, podľa ktorého obyvatelia mohli používať len povolené cesty smerom na Trstín, Malženice, Bučany a Kátlovce. Ostatné cesty smerom na Naháč a Dechtice neboli povolené. Ďalej obežník zakazoval do obcí púšťať žobrákov, Cigánov a Židov – ak by niekoho z uvedených našli v hostinci, ten, kto ho prijal, mal byť prísne potrestaný.[11] Počnúc dňom 11. júla 1831 s okamžitou platnosťou zakázal trnavský magistrát všetky jarmoky a trhy v meste.

---

[8] ŠABA, pobočka Trnava, f. Magistrát mesta Trnavy, 1238–1922 (1928), Cholera v Trnave, 1831, Ad Nrum. 21147., *Poučení, podle kterého se úřadové a vrchnosti v takových případech zpravovati mají, kdyby Východní úplavice, aneb jiná nákazlivá nemoc v jejich blizkosti panovala anebo i v samé jejich osade vypukla.*.

[9] ŠABA, pobočka Trnava, f. Magistrát mesta Trnavy, 1238–1922 (1928), 1831 Normalia, Summarius conspectus, Comitatus Posoniensis, 1831.

[10] Obec Dolné Dubové síce geograficky patrí do nami skúmaného regiónu, ale v čase cholery v roku 1831 sa vo farnosti neviedla matrika zomrelých, takže nemáme k dispozícii bližšie údaje o priebehu cholery vo farnosti. Porovnaj SARMÁNYOVÁ-KALESNÁ, Jana. *Cirkevné matriky na Slovensku zo 16. – 19. storočia.* Bratislava : Odbor archívnictva MV SR, 1991, s. 77.

[11] ŠABA, pobočka Trnava, f. Magistrát mesta Trnavy, 1238–1922 (1928), 1831 Normalia, Summarius conspectus.

K obciam s najvyšším počtom obetí na choleru patrí jednoznačne Dobrá Voda, kam cholera prišla najskôr spomedzi všetkých nami skúmaných lokalít. Prvé obete zomierali už na konci júla. Prvá obeť, zapísaná v matrike zomrelých, bola Alžbeta Kadlečovičová, ktorá zomrela vo veku 48 rokov dňa 27. júla (porovnaj tab. č. 1). V kolónke príčina smrti je uvedené *spasmus*, ale neskôr dopísané *In cholera.* Cholera v obci trvala až do začiatku septembra, kedy 5. septembra na ňu zomrel ako posledný Andrej Ondrejkovič vo veku 54 rokov. Celkovo zomrelo v obci na choleru 122 obyvateľov, z toho 92 dospelých a 30 detí (porovnaj tab. č. 2 a 3).[12]

V Horných Orešanoch mala cholerová epidémia v roku 1831 skutočne fatálny priebeh – v období medzi 28. júlom a 18. septembrom zomrelo spolu až 124 obyvateľov, z toho 27 detí a 97 dospelých. Zomrelých pochovávali hromadne. Z dňa 28. júla 1831 nachádzame v matrike záznam, že v obci uvedeným dňom začala *fatalis morbus cholera.* Choroba podľa farárovho záznamu pozostávala zo zvracania, hnačiek a pacient v priebehu troch alebo štyroch dní zomieral.[13] Cholera v obci skončila po 18. septembri 1831, pod týmto dátumom nachádzame v hornoorešanskej matrike zomrelých záznam, že vďaka všemohúcemu Bohu choroba ustúpila. Z vďaky veriaci uskutočnili s piesňou Teba Bože chválime procesiu k soche sv. Rocha, kde slávili spievanú omšu. Celú omšu sa modlili na kolenách, aby Boh v budúcnosti uchránil farníkov od podobného zla. Zaujímavú správu o priebehu cholery v Horných Orešanoch z roku 1831 nachádzame aj v richtárskej knihe mestečka Horné Orešany, ktorej autorom bol miestny organista a učiteľ Jozef Tunna: *„Hned na jar v novinach prišlo, že vojsko pri navrateni sa z Persie do krajiny domu nemoc cholera rečenu s sebu prineslo a v krajine polskej sa rozmnožuje, take v novinach prišlo. Ku odvrateni nebezpečenstvi nastavajiciho ze stranky dvoru kralovskeho, na hranicách krajiny, vojsko stalo a do krajiny sem nikoho nedopustili, poradky učinene boli ze stranky ale vrchnosti krajinskej aby varty v každej obci po celej krajine stáli a bez passu nikoho nedopustili tvrdo uridene bolo. Však ale naraz ta nemoc za vojskem v krajine videna bola a tak tu v mestečku 28. jula lud naš nezdravet a mret začal. Tu strach každeho vidice lud nelen naš tuto, ale všade sa trapit obkličoval, nikam utect, ked nikde prepusteny nebol, – každu chvilu na umiraček zvonili – verše vizvaňali, mrtvych ke kostelu ku pochovani nosili. Z ohledu tohto smutneho, každy k smrti sa chystal, spoved vikonavat sa usiloval. Ten Čas, aby Buh toto odvratil a hnev svuj ukrotil, Processia k Sv. Rochu ke Križu na Pažic a ke kaplnke do Haja uridene a vikonane boli. Nemoc tato Cholera pozustavala v tom, že človek Usti vracal, spodkem laxoval a Telo krč tahal a černi zustal.“*[14]

Prvou obeťou cholery v obci Radošovce bol 55-ročný sedliak Juraj Grman, ktorý zomrel 1. augusta 1831 *ex cholera.* Celkovo zomrelo v obci 54 obyvateľov, z toho 43 dospelých a 11 detí. Z celkového počtu 54 je počet zomrelých, u ktorých je v matrike priamo zapísaná ako príčina smrti cholera 52. Ak k nim však pripočítame ďalších dvoch zomrelých, u ktorých je ako príčina smrti uvedené *convulsio* (kŕčovité pohyby tela), jeden z príznakov cholery, celkový počet obetí je 54. Okrem obyvateľov Radošoviec sú v matrike zapísaní aj cudzí zomrelí: potulný Cigán Ján Mihok (zomrel vo veku 35

[12] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Dobrá Voda, Matricula defunctorum Jokeöensis 1827–1875, inv. č. 564.

[13] *Hic incepit Anno hocce 1831, 28. Iulii ille fatalis manditus Morbus Cholera dictus, ex quo sequentes mortui adinveniuntur, prout finis docebit. Qui morbus consistit in Vomitu, et Diaria, et ita intra tres vel quattuor dies homo vitam suam commutat cum morte..* .ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Horné Orešany, Matricula sepultorum Ecclesiae oppidi Felső-Dioss, inv. č. 949.

[14] ŠABA, pobočka Trnava, fond Mestečko Horné Orešany, Richtárska kniha mestečka Horné Orešany.

rokov), Cigánka Zuzana Polaková (asi 28 rokov) a ženci Jozef Hulman (pôvodom z Chtelnice, 33 rokov) a Martin Kuciplačka (kopaničiar z Brezovej, našli ho mŕtveho pri radošovských viniciach).[15]

V Dechticiach bol prvou obeťou cholery 55-ročný sedliak Ján Hutta, ktorý zomrel 3. augusta. Celkovo zomrelo 28 ľudí, z toho 22 dospelých a šesť detí.[16] Podľa záznamov v matrike zomrelých v obci nezakladali nový, cholerový cintorín, ale zomrelých pochovávali na starobylom cintoríne pri tzv. hornom kostole (kostol Všetkých svätých). Po skončení epidémie v obci zase pochovávali na pôvodnom cintoríne.

V Jaslovciach zomrel ako prvý na choleru 4. augusta 1831 Štefan Rajnic vo veku 46 rokov, ako poslední zomreli 31. augusta otec s dcérou – Matej Gajarský (vo veku 55 rokov) a Katarína Gajarská (vo veku dva roky). Okrem domácich obyvateľov je v matrike zomrelých v čase cholery zapísaná 16. augusta aj istá tuláčka Mária, ktorá zomrela na choleru vo veku okolo 24 rokov. Celkovo zomrelo v obci 45 obyvateľov, z toho 36 dospelých a deväť detí.[17]

V Paderovciach bolo v roku 1831 celkovo 37 obetí cholery, z toho 26 dospelých a 11 detí. Ako prvá obeť je v matrike zomrelých uvedená Mária Matovičová, ktorá zomrela 4. augusta vo veku 56 rokov. Poslednou obeťou epidémie v tejto obci bol chlapček Andrej Lehuta, ktorý zomrel ako 9-mesačný 31. augusta 1831.[18]

V Dolnej Krupej zomrelo v roku 1831 na choleru spolu 74 obetí, z toho 68 dospelých a 6 detí. Ďalších 12 dospelých a 9 detí zomrelo v čase cholery na *diarrrhaea* (hnačku) a *vomitus* (zvracanie), hlavné príznaky cholery. V matrike zomrelých nachádzame z dňa 13. júna 1831 poznámku *Incepit grassari morbus cholera per vicina loca.* Naplno v obci prepukla cholera 4. augusta – prvou obeťou bol Michal Holekši, obuvnícky tovariš z Orešian. Z domácich obyvateľov bola prvou obeťou 40-ročná zemianka Katarína Makišová, ktorá zomrela tiež 4. augusta. Zo dňa 24. augusta nachádzame záznam o zomrelom Jánovi Provaznikovi, 35-ročnom mlatcovi, pôvodom z Branča, ktorý zomrel v dolnokrupanskom dolnom mlyne. 3. septembra zomrel túlavý žobrák z Lošonca vo veku asi 60 rokov. V matrike zomrelých nachádzame aj záznam farára Antona Knappa *pro memoria*: rok 1831 nazval osudným, keďže od 31. júla až do 14. septembra postupoval mor východnej cholery na tomto mieste. Podľa jeho záznamu ochorenie pozostávalo zo zvracania, hnačky a kŕčov, ako aj nezvratnej straty tekutín v organizme. Pokiaľ sa ale obstaral liek proti zvracaniu ipekakuana v pravý čas, keď človek ešte len začínal pociťovať malátnosť v bruchu a kým neupadla chuť do jedla, bola nádej na vyzdravenie. V prípade nedostatku tohto lieku pomáhal horúci odvar z kvetu bazy s uvarenou mätou kučeravou. Pri kŕčovitých pohyboch tela bol vynikajúcim liekom lieh s výluhom z gáfrovníka.[19]

V Boleráze začala cholera prvou obeťou, ktorá zomrela 4. augusta, skončila 12. októbra. Spolu zomrelo 71 obetí, z toho 55 dospelých a 16 detí. Na choleru tu zomrel

[15] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Radošovce, Matricula defunctorum Radossoczensis 1830–1852, inv. č. 2067.

[16] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Dechtice, Matrica defunctorum Deithensis A. 1831–1875, inv. č. 545.

[17] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Bohunice, Matriculae Parochiae Bohunic ab Anno 1828–1852, inv. č. 84.

[18] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Bohunice, Matriculae Parochiae Bohunic ab Anno 1828–1852, inv. č. 84.

[19] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Dolná Krupá, Matricula defunctorum Also Korompa 1827–1848, inv. č. 588.

pravdepodobne 16. októbra 1831 aj bolerázsky farár Ján Tureček.[20] V bolerázskej filiálke Klčovany sa začala cholera 19. augusta a skončila 24. septembra, spolu zomrelo 23 obetí, z toho 7 detí a 16 dospelých.[21]

V Bohuniciach zomrel na choleru ako prvý 9. augusta Ján Uvačik, panský pastier vo veku 30 rokov. Celkovo zomrelo 24 obyvateľov, z toho 10 dospelých a 14 detí. Okrem domácich obyvateľov tu zomrel aj 50-ročný Martin Nižnanský, žnec z Vrbového.[22]

V Dolných Orešanoch zomrelo na choleru celkovo 132 ľudí, z toho 105 dospelých a 27 detí. 7. augusta tu zomrel Jozef Minárik vo veku 54 rokov *ex morbo suspecto*. 8. augusta zomrel vo veku 60 rokov Jozef Palkovič, bol prvou obeťou, pochovanou na novom cintoríne pri kaplnke Najsvätejšej Trojice. Podľa matričného záznamu z dňa 15. augusta bola v Dolných Orešanoch pochovaná aj cudzia, 50-ročná žena. Dolnoorešanský farár Jozef Madáč zapísal v matrike zaujímavé svedectvo o priebehu cholerovej epidémie v Dolných Orešanoch. Kvôli panickému strachu ľudí z vyvážaných mŕtvych tiel farár namiesto pohrebu len osobitným spôsobom požehnával mŕtvoly. Do 8. augusta 1831 boli obete kvôli blízkosti cintorína k mestečku pochovávané na inom cintoríne, pri kaplnke Najsvätejšej Trojice, kde boli už od roku 1711 priebežne pochovávaní zomrelí na morové epidémie. Na základe cirkevných aj svetských nariadení, ktoré prikazovali zriaďovať cintoríny mimo ľudských obydlí, však dolnoorešanský farár 12. augusta 1831 – *anno hoc tristissimo* – požehnal iný, zrejme starobylý cintorín, v ktorom sa už dávno nepochovávalo. Cintorín sa nachádzal vo väčšej vzdialenosti od mestečka, na konci cestičky k hranici chotára nad mlynom, smerom na sever. Na tomto cintoríne odo dňa 13. augusta boli pochovávaní všetci mŕtvi obvyklým spôsobom (podľa zvyku), a spôsobom podľa priania žijúcich pozostalých príbuzných. Zvonenie sa vykonávalo za každého mŕtveho, ale ľudia s panickým strachom z nákazy bežali hneď preč. Podľa farára ľudia, hoci boli spojení pokrvne alebo manželským putom so zomrelými, predsa zo strachu utekali pred mŕtvolami svojich blízkych. Tí odvážnejší, čo sa odvážili mŕtvych položiť na máry, ich na nich nosili buď k farárovi, alebo na vozíku na určené miesto. Ďalších zomrelých vozili ľudia, určení na pochovávanie mŕtvych, odvážali ich na vozoch z domov na cintorín mimo obec, kde mŕtvoly ukladali v akejsi búde. Mŕtvi boli odvážaní na cintorín bez sprievodu ľudí a vyzváňania zvonov. Búda pri cintoríne bola postavená narýchlo, ohradená stĺpmi z nejakých kolov. V búde boli mŕtvoly zhromažďované a večer ich vždy farár požehnal a potom boli zakopané.[23]

Počet obetí na choleru v Smolenickej Novej Vsi[24] bol 25, z toho 20 dospelých a päť detí. Prvou obeťou bol 8-ročný chlapec Jozef Repa, ktorý zomrel 7. augusta, poslednou 58-ročný Martin Pekarovič, ktorý zomrel 21. septembra 1831.[25]

V Kátlovciach zomrelo v roku 1831 na choleru spolu 56 obetí, z toho 46 dospelých a 10 detí. 8. augusta zomrela prvá obeť, 36-ročná Mária Šimunčíková. Poslednou obeťou

[20] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Boleráz, Matricula Ecclesiae Boleraziensis baptisatorum, copulatorum et defunctorum 1766–1832, inv. č. 86.

[21] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Bohdanovce, Matricula defunctorum Bogdanoczensis 1830–1860, inv. č. 77.

[22] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Bohunice, Matriculae Parochiae Bohunic ab Anno 1828–1852, inv. č. 84.

[23] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Dolné Orešany, Matricula defunctorum Also Dioss 1824–1885, inv. č. 642.

[24] Dnes súčasť obce Smolenice.

[25] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Boleráz, Matricula Ecclesiae Boleraziensis baptisatorum, copulatorum et defunctorum 1766–1832, inv. č. 86.

bola Anna Piačková, ktorá zomrela 31. augusta vo veku 60 rokov. Od 21. augusta 1831 začali v Kátlovciach pochovávať na novom cintoríne.[26]

V obci Naháč zomrelo podľa matričných záznamov na choleru spolu 39 obetí, z toho 30 dospelých a 9 detí. Prvými obeťami boli Juraj Jandrišič (zomrel vo veku 49 rokov), Ján Fándly (50 rokov), Jana Fándlyová (5 rokov) a Mária Horvátová (32 rokov), ktorí zomreli 8. augusta 1831. Hlavná vlna ochorenia skončila na konci augusta, keď zomrela jej posledná obeť – 30. augusta Katarína Šorčeková vo veku 58 rokov. Dve obete ochorenia sa ojedinele vyskytli aj počas septembra 1831, kedy 14. septembra zomrela 12-ročná Juliana Koleničová a 22. septembra 67-ročný Ján Sitár.[27]

Ako prvá obeť cholery v Ružindole je v ružindolskej matrike zomrelých uvedený Juraj Braniš z Dolných Orešian, ktorý zomrel 9. augusta vo veku 52 rokov. Farár uviedol, že zomrel na príznaky cholery. Choroba naplno prepukla o desať dní neskôr, ako príčinu smrti farár u všetkých obetí uvádzal *morbus epidemicus*. Poslednou obeťou bol Juraj Pentzar z Košolnej, ktorý zomrel 16. septembra 1831.[28]

V obci Šelpice bolo v roku 1831 celkovo 36 obetí cholery, z toho 29 dospelých a 7 detí. Odo dňa 9. augusta, teda od začiatku vypuknutia cholery, začali v Šelpiciach pochovávať na novom cintoríne. Zo dňa 24. augusta nachádzame v matrike záznam, že na šelpickom poli našli mŕtveho ženca, vracajúceho sa domov z prác z južných častí krajiny. Našiel ho nočný strážnik Pavol Šubert z Klčovian. V Šelpiciach boli pochovaní aj cudzí mlatci: 25. augusta tu boli pochovaní 48-ročný Ján Botta a 38-ročný Michal Zajíček, obaja z Trstína.[29]

V obci Špačince bolo v roku 1831 celkovo 78 obetí cholery, z toho 66 dospelých a 12 detí. Pri mene zomrelého Martina Vavra, ktorý zomrel 10. augusta, farár napísal poznámku, že zomrelý ako prvý podľahol cholere a prvý bol pochovaný na novom cintoríne, založenom pri ceste smerom na obec Bohdanovce. V ten istý deň bol pochovaný aj istý Martin Tomašica, evanjelik, mlatec, ktorý bol v obci nájdený mŕtvy. Pochovali ho na cintoríne nekatolíkov pri soche Ježiša Krista. Na novom cintoríne boli popri domácich pochovaní aj mlatci zo Záhoria: istý Andrej z Prieval, Martin Čuvala, Tomáš Tichatlík, Tomáš Poláček, Pavol Štefo, Anna Maďarka (manželka Jána Šefčíka), Martin Boháček z Brezovej, ďalej Pavol Junas, Juraj Boháč, Štefan Boháč, Pavol Boháček, Ján Soviš a Tomáš Cigánik z Myjavy a kopaničiarka Anna Súľovská z Brezovej. Z cudzích v Špačinciach zomrel na choleru aj žobrák Ján Šipka (pôvodom z Bíňoviec), naháčsky mlynár Ján Kolenič, Cigánka Katarína Biháryová (z Dolnej Krupej), Karol Novotný (z Moravy), Štefan Budiač (z Trenčína), slúžka Jana Angermajerová (z Viedne). Poslednými obeťami cholery z radov miestnych obyvateľov boli dňa 7. septembra Katarína Fatulová (zomrela vo veku 47 rokov), Pavol Hracho (vo veku 60 rokov) a Mária Juhasová (vo veku 61 rokov).[30]

V Trstíne zomrelo na choleru v roku 1831, ktorý trstínsky farár Imrich Štvrtecký nazval *annus fatalissimus*, celkovo 61 ľudí, z toho 53 dospelých a 8 detí. Naplno ochorenie

[26] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Kátlovce, Matricula in Domino defunctorum spectans ad Parochiam Kattloczensem 1819–1858, inv. č. 1137.

[27] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Naháč, Matricula Ecclesiae Nahacsensis defunctorum et copulatorum 1801–1862, inv. č. 1543.

[28] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Ružindol, Matricula defunctorum Rossindol 1766–1831, inv. č. 1882.

[29] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Bohdanovce, Matricula defunctorum Bogdanoczensis 1830–1860, inv. č. 77.

[30] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Špačince, Matricula defunctorum Spacza 1817–1829, inv. č. 2299.

prepuklo v obci 10. augusta, kedy zomrel Juraj Turek vo veku 15 rokov. Trstínsky farár Imrich Štvrtecký ho pochoval mimo cintorína. Počnúc dňom 13. augusta, kedy zomrel na choleru 70-ročný Juraj Šedivý, ostatné obete epidémie boli už pochované na novozaloženom cholerovom cintoríne. Okrem miestnych obyvateľov tu bol 11. augusta pochovaný aj Ján Kracina, mlatec z Borského Sv. Mikuláša, pochovaný mimo cintorína a 26. augusta pochovaný ďalší, neznámy mlatec, nájdený mŕtvy. V Trstíne tak v čase nákazy pochovávali na troch miestach – mimo hlavného cintorína v obci, na starobylom cintoríne v lokalite Hájiček (pri kostole Sedembolestnej Panny Márie) a na novozaloženom cholerovom cintoríne. Poslednou obeťou cholery v obci bola Cigánka Agneša Polakovičová, ktorá zomrela 16. septembra vo veku 29 rokov.[31] Rímsko-katolícky kňaz Martin Kollár vo svojom historickom miestopise *Nádaš* opisuje cholerovú epidémiu v Trstíne nasledovne: *„Rok 1831 bol nanajvýš osudný; dostala sa k nám z Haliča cholera. Každý deň ležalo v Nádaši päť, šesť, jedenásť, dvadsaťšesť mŕtvych. Taký strach panoval, že ľudia nič nerobiac, iba po ulici ako mŕtvi chodili. Krik a plač sa ozýval na všetky strany. Zvony mlčali, mŕtvych na voze do cintorína vozili. Služby Božie sa konali len v kostolíku v Hájičku; farár sám bol v kostole, ľud stál vonku pod stromami. Na 11. nedeľu po sv. Duchu, keď sa cholera blížila, trstínsky farár Imrich Štvrtecký urobil s farníkmi verejný sľub v kostole, že každý rok v prvú májovú nedeľu uskutočnia púť do Šaštína. K tomuto zaviazal aj svojich nástupcov.“*[32] V trstínskej filiálke Bíňovce zomrelo v roku 1831 na choleru 39 ľudí, z toho 38 dospelých a 1 dieťa. Prvý záznam sa týka Jána Kolaroviča, pôvodom z Horných Orešian, ktorý zomrel v Bíňovciach 4. augusta vo veku 26 rokov. Trstínsky farár Imrich Štvrtecký ho pochoval v Bíňovciach, na mieste mimo cintorína.[33]

V matrike zomrelých farnosti Dlhá nachádzame záznam z dňa 9. júla 1831, že v Dlhej bol pod istou vŕbou nájdený túlavý žobrák. Jeho pôvod, meno ani priezvisko nie sú známe, podľa matričného záznamu mal však všetky symptómy cholery. Dňa 12. augusta zomrel na choleru v Dlhej ďalší muž, asi 56-ročný Jozef Živica, ženatý želiar z Plaveckého panstva, ktorý tam bol na žatevných prácach. Ako dôvod jeho smrti uviedol farár – najpravdepodobnejšie na choleru. Choroba v obci kulminovala v septembri a pokračovala až do začiatku októbra. Poslednými obeťami bol 48-ročný dlhovanský mlynár Štefan Kunovský, ktorý zomrel 3. októbra a 14-ročná Rosina Palkovičová, ktorá zomrela 8. októbra. Pri tejto poslednej obeti nachádzame v matrike záznam, že vo farnosti cholera ustúpila. Celkovo v tejto obci zomrelo 18 obyvateľov, z toho 15 dospelých a 3 deti.[34]

V Hornom Dubovom bolo v roku 1831 celkom 52 obetí cholery, z toho 38 dospelých a 14 detí. Prvou obeťou bol Pavol Šurina, 18-ročný syn mlynára, ktorý zomrel 13. augusta. Poslednou obeťou bola Anna Šurinová, ktorá zomrela 17. septembra vo veku 58 rokov.[35]

---

[31] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Trstín, Matricula defunctorum Nadassiensis 1785–1843, inv. č. 2496.

[32] KOLLÁR, Martin. *Nádaš. Odtisk z „Tovaryšstva II.“*. Ružomberok : tlačou K. Salvu, 1895, s. 34–35. Prameňom pre tento historický miestopis je miestna kronika, Kollár z nej čerpal údaje o udalostiach z rokov 1776 – 1888.

[33] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Trstín, Matricula defunctorum Nadassiensis 1785–1843, inv. č. 2496.

[34] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Dlhá, Matricula defunctorum Longa Villa 1825–1839, inv. č. 556.

[35] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Naháč, Matricula Ecclesiae Nahacsensis defunctorum et copulatorum 1801–1862, inv. č. 1543.

V obci Suchá na choleru spolu zomrelo 59 obetí, z toho 53 dospelých a 6 detí. Za prvú obeť epidémie môžeme považovať Alžbetu Cisárovú, ktorá zomrela 13. augusta vo veku 40 rokov na typické príznaky ochorenia – *ex laxa et vomitus*. Počnúc druhou obeťou (Jakub Záhradník, vek 30 rokov), od 13. augusta začali v obci pochovávať na novom cintoríne. Keďže i v tejto obci prebiehali poľné práce, v matrike sú zaznamenaní aj traja zomrelí z iných obcí: mlatec Štefan Matušek zo Svätého Jura (asi 55-ročný), ďalej Ján Belko z Dolných Orešian (zomrel 26. augusta vo veku 40 rokov) a mlatec Štefan Valovič zo Sološnice (zomrel 1. septembra vo veku 36 rokov). Zaujímavý záznam nachádzame zo dňa 30. augusta 1831, kedy v Suchej zomrel pastier Juraj Dvorin na choleru vo viniciach a tiež podobný záznam z 3. septembra o smrti vo vinici, zomrelým bol Trnavčan Jozef Pružinský. V suchovskej filiálke Košolná v roku 1831 bolo 43 obetí cholerovej epidémie, z toho 35 dospelých a 8 detí. V Košolnej zomrelých na choleru pochovávali v osobitnej časti cintorína, smerom k potoku.[36]

Ak by sme trvanie cholery v Bukovej ohraničili dátumami úmrtia prvej a poslednej obete, zomrelej na túto chorobu, potom trvala od 15. augusta do 17. septembra 1831.[37] Koncom septembra a začiatkom októbra už nie je žiaden záznam o zomrelom na choleru, len 22. októbra je záznam o zomrelom Jánovi Kozákovi, ktorého príčinou smrti bola údajne cholera. Podľa matriky zomrelých farnosti Buková po vypuknutí cholery zomreli v prvý deň hneď dve obete. Podľa záznamu to bolo dňa 15. augusta 1831, kedy zomrel Jozef Michalica, manžel Anny Figurovej, vo veku 40 rokov a Juraj Urbanec, manžel Anny Janákovej, vo veku 65 rokov. Choroba kulminovala posledný augustový a prvý septembrový týždeň, kedy zomrelo najviac obyvateľov. Podľa záznamu matriky museli v Bukovej kvôli množstvu obetí rozšíriť cintorín v hornej časti, smerom k poliam. Prvým pochovaným v novej časti cintorína bol Juraj Urban. Poslednou obeťou v rámci cholerovej epidémie bola Eva Petríková, manželka Pavla Mušku, zomrela dňa 17. septembra 1831. Celkovo počas trvania cholery zomrelo v Bukovej 105 obyvateľov, z toho bolo 73 dospelých a 32 detí.

Do obce Zvončín „zavítala" cholera dňa 17. augusta 1831, kedy prvou obeťou bol Cigán Ján Biháry, ktorý zomrel vo veku 18 rokov. Podľa záznamu ho našli mŕtveho na poli. Choroba naplno prepukla až od začiatku septembra – ďalšou obeťou bol Juraj Ondruška, ktorý zomrel 2. septembra vo veku 60 rokov. Dve posledné obete, Katarína Habalová (vo veku 23 rokov) a Mária Janecová (vo veku 1 a ½ roka), zomreli 24. septembra. Celkovo v tejto obci zomrelo 21 obyvateľov, z toho 15 dospelých a 6 detí.[38]

V Bohdanovciach bol prvou obeťou cholery 58-ročný Imrich Horváth, ktorý zomrel 19. augusta. Poslednou obeťou bol 24-ročný Michal Šimončič, ktorý zomrel 23. septembra 1831. Celkovo v tejto obci zomrelo 40 obyvateľov, z toho 36 dospelých a štyri deti.[39]

V Smoleniciach zomrelo na choleru spolu 89 obetí, z toho 78 dospelých a 11 detí. V smolenickej matrike zomrelých nachádzame prvý záznam zo dňa 31. augusta, kde farár *pro memoria* zapísal, že od uvedeného dňa všetci nasledujúci, ktorí zomrú na choleru,

[36] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Suchá, Protocollum mortuorum Ecclesiae Oppidi Szuha ab A. 1830, inv. č. 2184.

[37] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Buková, Matricula Ecclesiae Bixadiensis ab Anno 1787 continens subiecta Copulata et Mortua mixta Annis subsequentes 1787–1846, inv. č. 429.

[38] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Suchá, Protocollum mortuorum Ecclesiae Oppidi Szuha ab A. 1830, inv. č. 2184.

[39] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Bohdanovce, Matricula defunctorum Bogdanoczensis 1830–1860, inv. č. 77.

budú pochovaní na novom cintoríne, z druhej strany múru starého cintorína, smerom k hájnikovmu domu. Prvou osobou, ktorá zomrela na choleru 23. augusta 1831, bola slúžka Kristína, pracujúca v mlyne v odľahlej časti Smoleníc, zvanej *Maková*, slúžka mala 52 rokov. Pochovali ju na smolenickom cintoríne. Cholera priamo v Smoleniciach vypukla o dva dni neskôr, 25. augusta, kedy na ňu zomrel smolenický kolár Martin Záhradka vo veku 42 rokov. Prvou detskou obeťou cholery bol 14-ročný chlapec Pavol Kadlec, syn obuvníka Jána Kadleca. Cholera v obci naplno prepukla začiatkom septembra 1831, pozvoľna ustúpila v posledné septembrové dni. Najkritickejšie dni s najvyšším počtom obetí boli od začiatku do polovice septembra, vôbec najviac obyvateľov – až 12 – zomrelo 5. septembra.[40]

V Hornej Krupej bola prvou obeťou cholery Katarína Bohunická, ktorá zomrela 26. augusta vo veku 60 rokov, poslednou 17. septembra Mária Galgóciová vo veku 64 rokov. Odo dňa 2. septembra v obci začali pochovávať na novom, cholerovom cintoríne (prvým pochovaným na tomto cintoríne bol Ján Gáž, ktorý zomrel 2. septembra). Celkovo zomrelo v obci sedem obyvateľov, z nich všetci siedmi v dospelom veku.[41]

V obci Biely Kostol zomrelo na choleru spolu 40 obetí, z toho 34 dospelých a 6 detí. Choroba vypukla na začiatku septembra, kedy 1. septembra zomrela prvá obeť – Alžbeta Lančaričová vo veku 65 rokov, ako oficiálna príčina jej smrti je uvedený *morbus epidemicus*. Azda poslednou obeťou bol Ján Nižňanský, ktorý zomrel 21. septembra. Posledný záznam v matrike sa týka Heleny Bukvayovej, ktorá tiež zomrela na choleru, ale pri jej mene chýba dátum smrti, takže zrejme jej smrť zapísal farár neskôr.[42]

V Borovej cholera prepukla až v septembri 1831. Prvou obeťou bola 57-ročná Eva Tupíková, ktorá zomrela 4. septembra. Posledná obeť zomrela 16. septembra a bola ňou 12-ročná Anna Tomašovičová. Celkovo zomrelo v obci na epidémiu 10 obyvateľov, z toho 9 dospelých a 1 dieťa.[43]

Do Lošonca dorazila cholera 5. septembra 1831, kedy zomrela jej prvá obeť – Jozef Horvát, lošonský sedliak, vo veku 51 rokov. Pochovali ho na novozaloženom lošonskom cintoríne. Posledná obeť, 18-ročná Anna Portášová, zomrela 9. októbra. Celkovo zomrelo v obci na choleru 16 obyvateľov, z toho 12 dospelých a 4 deti.[44]

Spolu teda na nami sledovanom území v priebehu leta a jesene 1831 zomrelo podľa oficiálnych matričných záznamov na choleru 1640 obyvateľov, z toho bolo 1321 dospelých a 319 detí. Samozrejme, tieto čísla sú len orientačné, podľa uvedenej príčiny smrti možno len ťažko zistiť hodnovernosť informácie o tejto príčine a teda skutočnú príčinu úmrtia. Pri infekčných ochoreniach mohla smrť spôsobiť iná choroba, ako je uvedená v matričnom zázname, pretože za prebiehajúcim obrazom sa mohli skrývať ďalšie, vtedajšou medicínou neklasifikované ochorenia. Vo väčšine obcí sa počas týchto smutných udalostí zakladali nové, cholerové cintoríny, ktoré podľa cirkevných predpisov požehnal miestny farár. Ich zakladanie, ktoré podliehalo nariadeniam ešte z 80. rokov 18. storočia, že sa majú zakladať mimo ľudských obydlí na vysunutých miestach (aby

[40] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Smolenice, Matricula defunctorum Szomolanensis 1830–1866, inv. č. 2062.

[41] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Dolná Krupá, Matricula defunctorum Also Korompa 1827–1848, inv. č. 588.

[42] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Ružindol, Matricula defunctorum Rossindol 1766–1831, inv. č. 1882.

[43] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Dlhá, Matricula defunctorum Longa Villa 1825–1839, inv. č. 556.

[44] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík, Matriky farnosti Smolenice, Matricula defunctorum Szomolanensis 1830–1866, inv. č. 2062.

nedochádzalo k šíreniu škodlivých výparov a v prípade moru k jeho kontaminácii), iniciovali miestni správcovia farností. Dobové výpovede v podobe svedectiev, náhodne zapísané v matričných zápisoch, aké sa nám podarilo objaviť v matrike farnosti Dolné Orešany, viac ako dostatočne vypovedajú o hrôze, ktorú choroba a náhla smrť spôsobovala medzi obyvateľstvom.

Pre lepšiu prehľadnosť situácie v jednotlivých obciach nami skúmanej časti malokarpatského regiónu sme vypracovali tabuľky s počtami obetí. O tom, ako vyzerali počty obetí cholerovej epidémie v roku 1831 v severnej časti malokarpatského regiónu, nám hovoria údaje v tabuľke č. 1. Treba konštatovať, že dnes zo zachovaných údajov v matrikách sú údaje o existujúcich chorobách, a ako sme už naznačili, o skutočnej príčine úmrtia často skreslené. Preto sme k obetiam cholery priradili aj zomrelých, ktorí v čase vypuknutia epidémie zomreli aj na niektorý z príznakov tohto infekčného ochorenia. Z tabuľky č. 2 vidíme presný priebeh cholerovej epidémie – jej vypuknutie, ohraničené úmrtím prvej obete na choleru, kulmináciu ochorenia vzhľadom na dni, v ktoré zomrel v časovom horizonte niekoľkých dní veľký počet obetí, a napokon koniec epidémie v tej ktorej lokalite, ohraničený dňom, kedy zomrela posledná obeť epidémie. Napokon v tabuľke č. 3 uvádzame presné počty obetí cholerovej epidémie v jednotlivých mesiacoch roka 1831 – v júli, auguste, septembri a októbri, kedy bola cholera v uvedenom regióne už na ústupe. S uvedenými tabuľkami korešpondujú aj nasledovné mapky severnej časti malokarpatského regiónu, na území ktorej sme priebeh cholerovej epidémie z roku 1831 sledovali.

Tabuľka č. 1 – *Počty obetí cholerovej epidémie v roku 1831 v severnej časti malokarpatského regiónu.*

Obec	Počet dospelých	Počet detí	Celkový počet
Ružindol	64	8	72
Biely Kostol	34	6	40
Suchá	53	6	59
Zvončín	15	6	21
Košolná	35	8	43
Dlhá	15	3	18
Borová	9	1	10
Dolné Orešany	105	27	132
Horné Orešany	97	27	124
Smolenice	78	11	89
Smol. Nová Ves	20	5	25
Lošonec	12	4	16
Buková	73	32	105
Trstín	53	8	61
Bíňovce	38	1	39
Boleráz	55	16	71
Klčovany	16	7	23
Šelpice	29	7	36
Bohdanovce	36	4	40
Špačince	66	12	78
Bohunice	10	14	24
Jaslovce	36	9	45
Paderovce	26	11	37
Dolná Krupá	68	6	74 (95)*
Horná Krupá	7	0	7
Dolné Dubové	?	?	?
Radošovce	43	11	52 (54)**
Horné Dubové	38	14	52
Kátlovce	46	10	56
Naháč	30	9	39
Dechtice	22	6	28
Dobrá Voda	92	30	122

* Počet 74 je počet zomrelých, u ktorých je v matrike priamo zapísaná ako príčina smrti cholera. Počet 95 zahŕňa aj počet zomrelých, u ktorých je ako príčina smrti uvedená hnačka a zvracanie (príznaky cholery).

** Počet 52 je počet zomrelých, u ktorých je v matrike priamo zapísaná ako príčina smrti cholera. Počet 54 zahŕňa aj počet zomrelých, u ktorých je ako príčina smrti uvedené *convulsio* (kŕčovité pohyby tela), jeden z príznakov cholery.

Tabuľka č. 2 – *Priebeh cholerovej epidémie – vypuknutie, kulminácia a koniec epidémie.*

Obec	Vypuknutie	Kulminácia (počet obetí)	Koniec
Ružindol	9. augusta	2. až 10. septembra	16. septembra
Biely Kostol	1. septembra	2. až 9. septembra	21. septembra
Suchá	13. augusta	26. augusta až 3. septembra	14. októbra
Zvončín	17. augusta	14. až 17. septembra	24. septembra
Košolná	10. augusta	3. až 9. septembra	21. septembra
Dlhá	12. augusta*	5. až 12. septembra	4. októbra
Borová	4. septembra	4. až 9. septembra	16. septembra
Dolné Orešany	7. augusta	19. až 28. augusta, 1. až 9. septembra	24. septembra
Horné Orešany	28. júla	19. augusta až 7. septembra	18. septembra
Smolenice	23. augusta	4. až 10. septembra	4. novembra
Smol. Nová Ves	7. augusta	3. až 10. septembra	21. septembra
Lošonec	5. septembra	7. až 8. septembra	9. októbra
Buková	15. augusta	22. augusta až 10. septembra	22. októbra
Trstín	10. augusta	21. až 21. augusta	16. septembra
Bíňovce	4. augusta	30. augusta až 7. septembra (17)	8. septembra
Boleráz	4. augusta	31. augusta až 8. septembra	12. októbra
Klčovany	19. augusta	1. až 6. septembra	24. septembra
Šelpice	9. augusta	2. až 10. septembra	17. septembra
Bohdanovce	19. augusta	2. až 10. septembra	23. septembra
Špačince	10. augusta	24. až 31. augusta	7. septembra
Bohunice	9. augusta	28. až 30. augusta	22. septembra
Jaslovce	4. augusta	15. až 20. augusta	29. augusta
Paderovce	4. augusta	13. až 16. augusta	27. septembra
Dolná Krupá	4. augusta	25. augusta až 7. septembra	17. septembra
Horná Krupá	26. augusta	7. až 9. septembra	17. septembra
Dolné Dubové	?	?	?
Radošovce	1. augusta	10. až 16. augusta	29. augusta
Horné Dubové	13. augusta	22. augusta až 1. septembra	17. septembra
Kátlovce	8. augusta	15. až 20. augusta	31. augusta
Naháč	8. augusta	18. až 22. augusta	22. septembra
Dechtice	3. augusta	1. až 4. septembra	10. septembra
Dobrá Voda	27. júla	1. až 15. augusta	5. septembra

* V matrike zosnulých farnosti Dlhá nachádzame záznam z 9. júla 1831 o mŕtvom, nájdenom v Dlhej, ktorý mal všetky symptómy cholery.

Tabuľka č. 3 – *Počet obetí cholerovej epidémie v jednotlivých mesiacoch roka 1831.*

Obec	Počet obetí v júli 1831	Počet obetí v auguste 1831	Počet obetí v septembri 1831	Počet obetí v októbri 1831
Ružindol	–	5	67	–
Biely Kostol	–	–	40	–
Suchá	–	30	27	2
Zvončín	–	1	20	–
Košolná	–	–	43	–
Dlhá	1	3	12	2
Borová	–	–	10	–
Dolné Orešany	–	84	48	–
Horné Orešany	1	74	49	–
Smolenice	–	6	79	3
Smol. Nová Ves	–	10	15	–
Lošonec	–	–	12	4
Buková	–	45	60	1
Trstín	–	38	23	–
Bíňovce	–	24	15	–
Boleráz	–	34	33	4
Klčovany	–	7	16	–
Šelpice	–	8	28	–
Bohdanovce	–	12	28	–
Špačince	–	61	17	–
Bohunice	–	15	9	–
Jaslovce	–	45	–	–
Paderovce	–	37	–	–
Dolná Krupá	–	70	25	–
Horná Krupá	–	1	6	–
Dolné Dubové	?	?	?	?
Radošovce	–	54	–	–
Horné Dubové	–	32	20	–
Kátlovce	–	56	–	–
Naháč	–	37	2	–
Dechtice	–	23	5	–
Dobrá Voda	15	106	1	–

Mapa č. 1 – *Mapa priebehu cholerovej epidémie v oblasti pod Malými Karpatmi v júli 1831.*

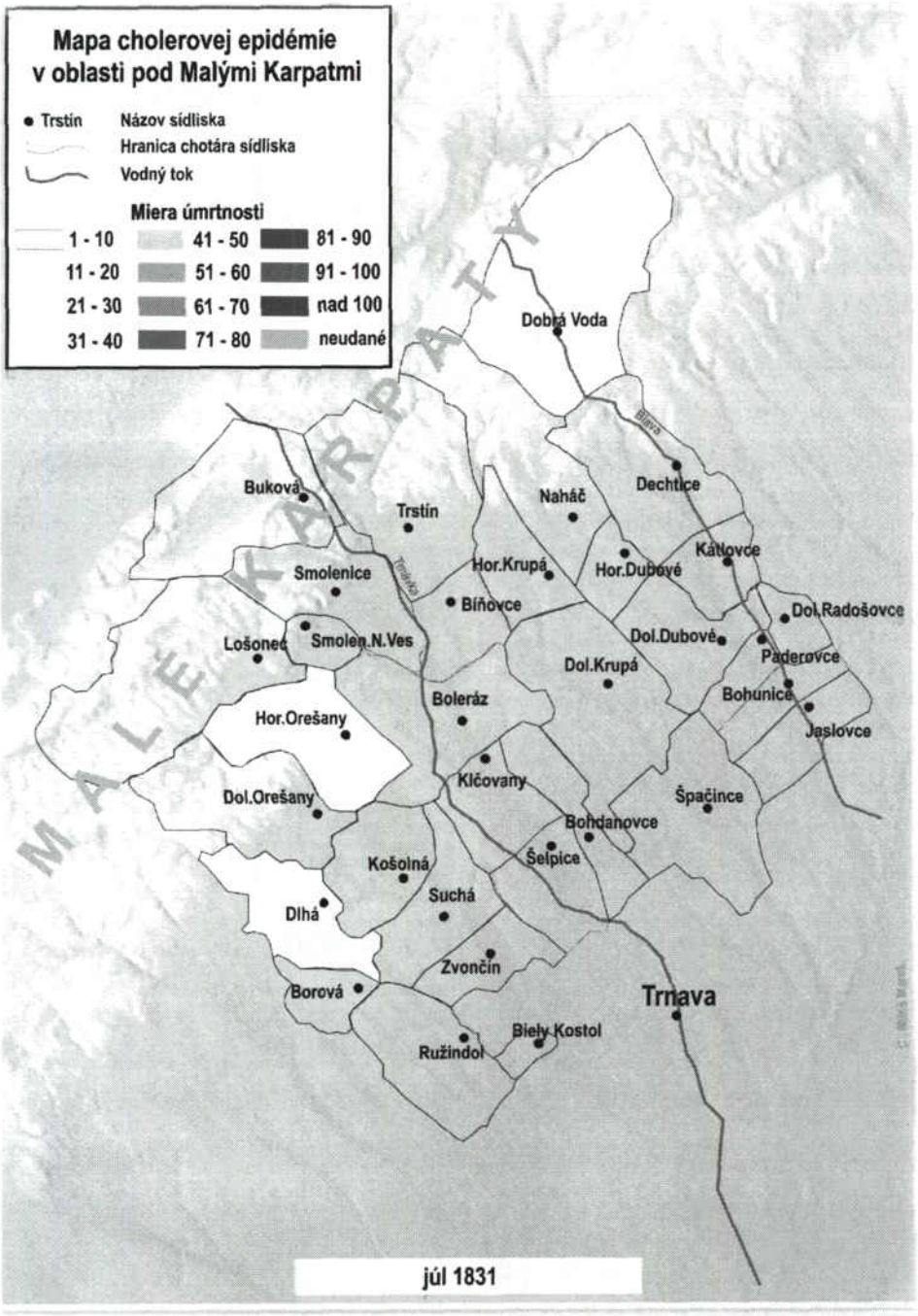

Mapa č. 2 – *Mapa priebehu cholerovej epidémie v oblasti pod Malými Karpatmi v auguste 1831.*

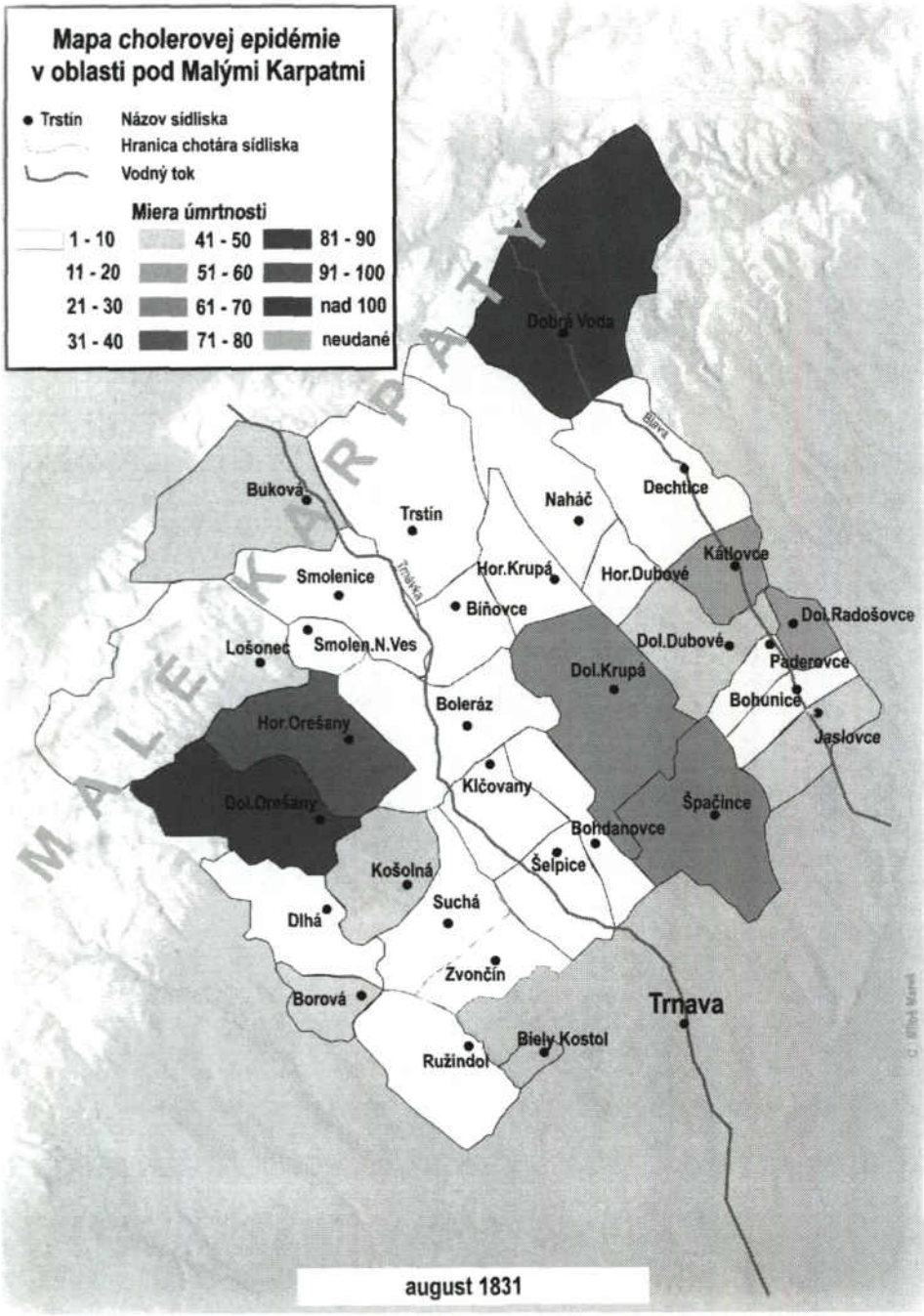

Mapa č. 3 – *Mapa priebehu cholerovej epidémie v oblasti pod Malými Karpatmi v septembri 1831.*

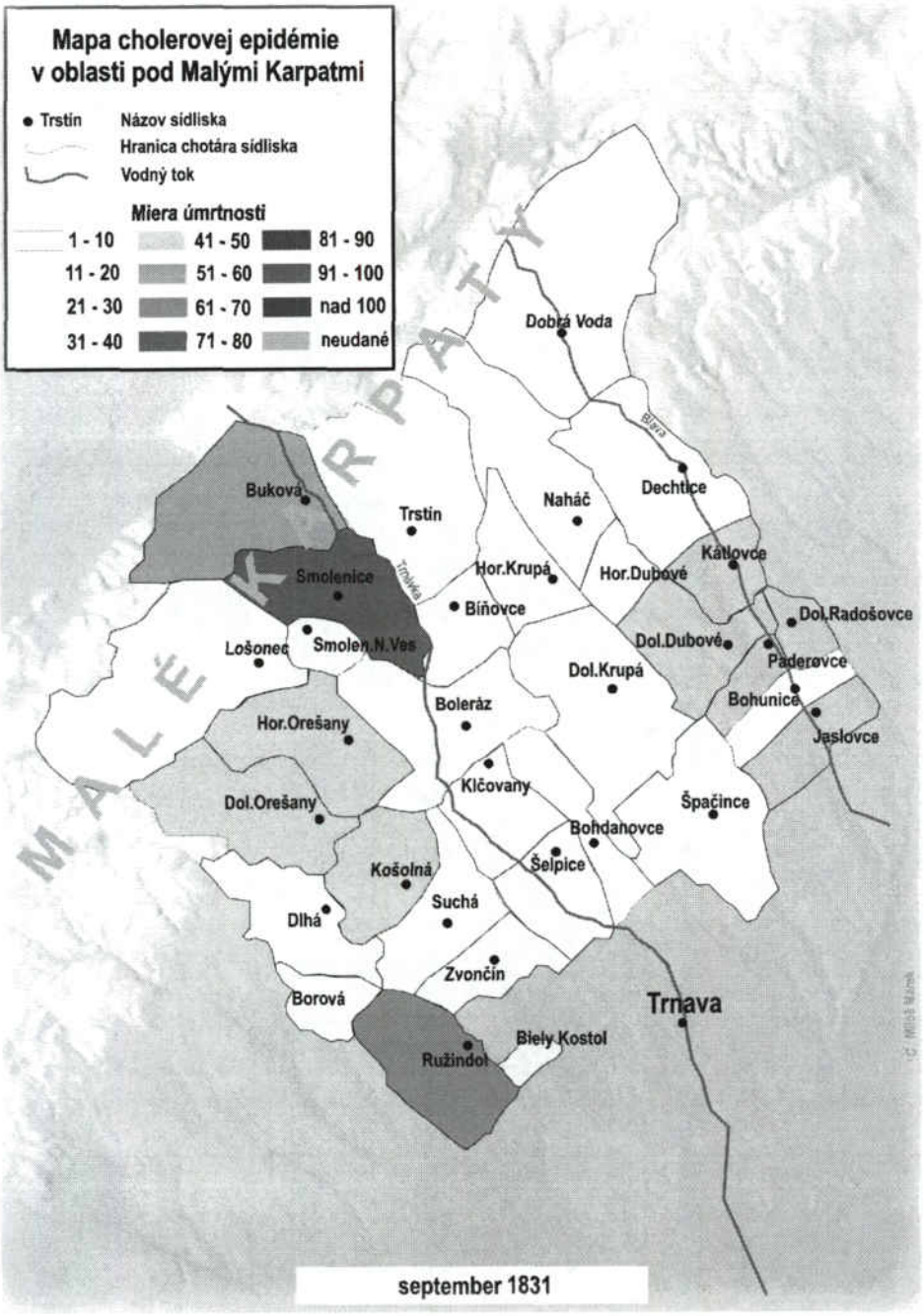

Mapa č. 4 – *Mapa priebehu cholerovej epidémie v oblasti pod Malými Karpatmi v októbri 1831.*

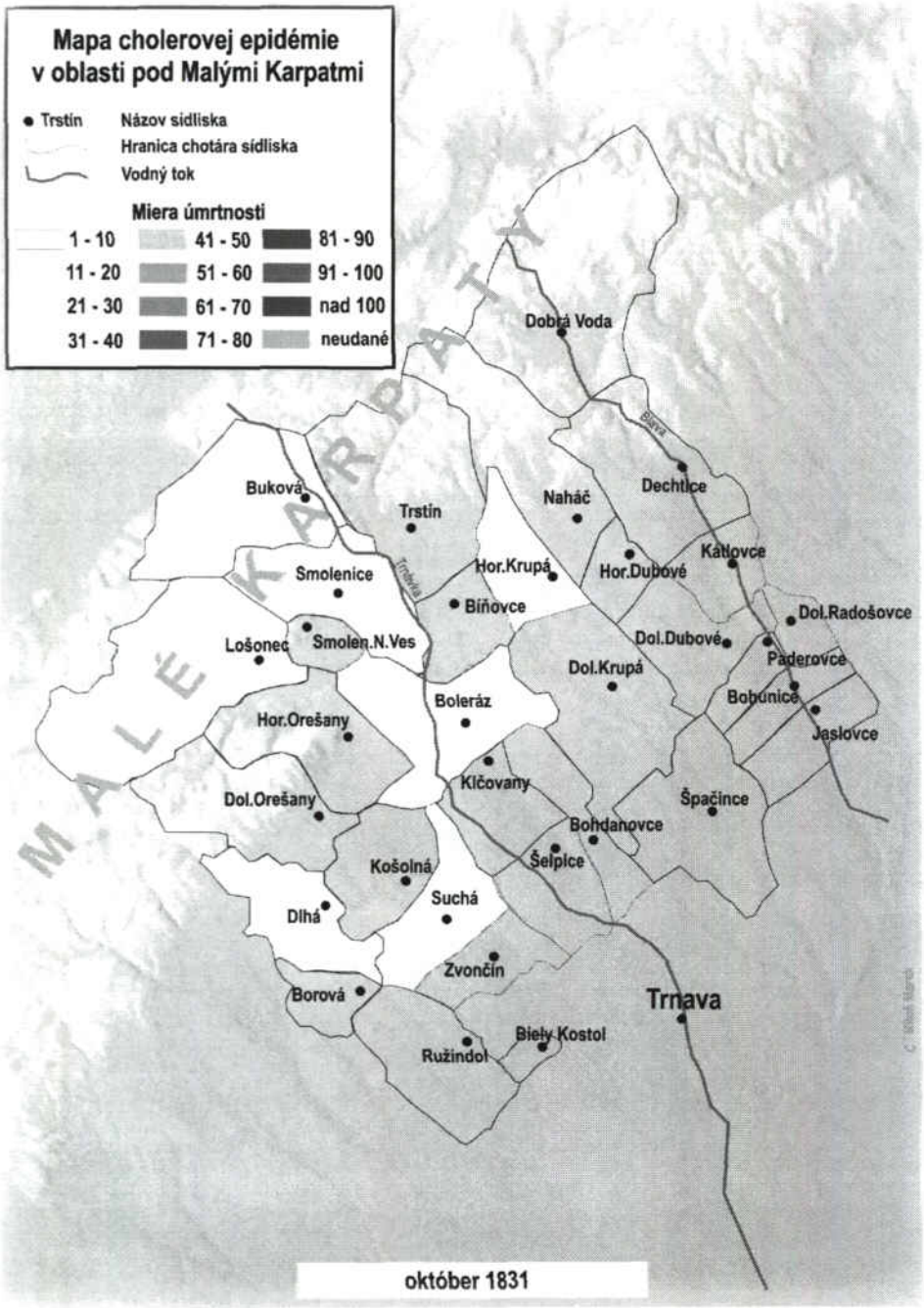

Pôrodné babice v Bratislavskej stolici v období osvietenstva

Norbert Praženka

Úvod do problematiky

Pôrod je súčasťou nášho každodenného života a sprevádza ľudstvo už od samého úsvitu dejín. Dôležitú úlohu pri ňom zohrávala samotná pomoc tehotnej žene. Pôvodne rodili ženy bez pomoci, neskôr za asistencie skúsených laických žien. Až v období novoveku sa pôrodníctvo stalo záležitosťou lekárov.[1] Trvalo však dlho, pokým sa starostlivosť o ženu a pomoc pri pôrode stali záležitosťou lekára. Dejiny pôrodníctva sú preto určitú dobu prezentované ako dejiny babictva. V najstarších časoch sa spravidla pomocou pri pôrode zaoberali ženy, ktoré už samé porodili.[2] Totiž jediným oprávnením, ktoré ich robilo kvalifikovanými pre túto prácu, bol vlastný pôrod a získané vlastné skúsenosti. Z nich najschopnejšie a najskúsenejšie začali privolávať ako pomocníčky k ďalším tehotným ženám, čím sa vskutku stávali predchodkyňami pôrodných babíc.[3] Ako profesia sa babictvo začalo formovať až postupne, keď takéto pomocníčky nadobudli vlastné cenné skúsenosti a vďaka individuálnym vlastnostiam, čím sa občasné pomáhanie pri pôrodoch zmenilo na profesionálne povolanie.[4]

Ich postavenie, pôsobenie v Uhorsku sa pokúsime objasniť na príklade Bratislavskej stolice[5] v období osvietenstva, kedy dochádza k postupnej profesionalizácii pôrodníctva i povolania pôrodných babíc v rámci celej Habsburskej monarchie.

---

[1] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Dejiny babičstva. In *Špeciálna ošetrovateľská technika pre ženské sestry.* Bratislava : Obzor, 1967, s. 5.

[2] Muži pri pôrodoch nepomáhali. Ich úloha ako pôrodníkov sa objavuje až od 17. storočia v radoch chirurgov, nazývaných akušéri. Pomáhali hlavne pri ťažkých a komplikovaných pôrodoch, keď vedomosti a zručnosti pôrodných babíc nestačili a rodičkám hrozila smrť. Bližšie pozri: TINKOVÁ, Daniela. *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě.* Praha : Agro, 2010, s. 109, 124–140, 205–208.

[3] V archívnych prameňoch latinskej proveniencie nachádzame ženu vykonávajúcu pôrodnícku činnosť zapísanú ako *obsterix* (čiže kto stojí oproti), v maďarských prameňoch ako *bába* al. *babaasszony* (čiže na označenie osoby ženského pohlavia) a v nemeckých textoch ako *die Hebamme.* Slovenský ekvivalent predstavuje pôrodná babica. Používanie označenia pôrodná asistentka môžeme aplikovať najskôr na osobu, ktorá ukončila štúdium zamerané na pôrodníctvo a získala diplom.

[4] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 1, s. 5.

[5] Bratislavská stolica patrila v tomto čase k najvýznamnejším stoliciam v Uhorsku. Jej administratívne centrum bolo zároveň i hlavným mestom krajiny, sídlili tu najvyššie krajinské orgány a zasadal tu krajinský snem. Okrem politického významu mala stolica aj význam strategický, lebo časť jej hraníc tvorila i štátnu hranicu uhorsko-českú a uhorsko-rakúsku. V 18. storočí bola rozdelená na päť slúžnovských obvodov: 1. Záhorský *(Processus transmontanus),* ktorý zaberal južnú časť západného Slovenska na východ od Malých Karpát; 2. Horný vonkajší *(Processus superior extraneus),* do ktorého spadalo územie na severovýchod od Bratislavy a Malých Karpát až po Trnavu; 3. Dolný vonkajší *(Processus inferior extraneus)* s okolím Galanty a Serede na severovýchode stolice; 4. Dolnoostrovný *(Processus inferior insulanus)* a 5. Hornoostrovný *(Processus superior insulanus),* ktoré zaberali územie Žitného ostrova. Od druhej polovice 18. storočia došlo k rozdeleniu Horného vonkajšieho obvodu (na menšie administratívne jednotky) na Bratislavský dištrikt *(Districtus Posoniensis)* a Trnavský dištrikt *(Districtus Tytnaviensis)* a Záhorského obvodu na Dolný dištrikt *(Districtus inferior)* a Horný dištrikt *(Districtus superior).* Pozri: ŽUDEL, Juraj. *Stolice na*

Profesia pôrodnej babice so zameraním na územie Bratislavskej stolice

Aby mohla žena vykonávať funkciu babice, musela spĺňať viacero podmienok. Babictvo vykonávala väčšinou staršia žena, ktorá mala už za sebou svoj vlastný pôrod a disponovala tak empirickými skúsenosťami. Musela byť vydatá alebo ovdovelá, byť dôveryhodná, dobrej povesti a viesť príkladný náboženský život, aby si ju vyvolila ženská komunita. Narážalo sa pritom na jej správanie, zmysel pre diskrétnosť a schopnosť zachovať tajomstvá.[6] Svoju profesiu vykonávala zvyčajne iba popri svojej vlastnej hospodárskej alebo inej práci, hlavne na vidieku. Za asistenciu pri pôrode zvyčajne dostávala nejakú stravu alebo menšiu peňažnú sumu od rodiny. Nemohla sa však na to spoliehať ako na finančný prínos.[7] Iná situácia bola v mestách, kde frekvencia pôrodov bola vyššia a výkon tejto profesie zabezpečoval pomerne slušný výnos.[8]

Práca babíc v sebe zahŕňala široké spektrum úloh a povinností, ich činnosť sa nesústreďovala len na samotný pôrod. V prvom rade sa babica starala o tehotnú ženu pred narodením dieťaťa (poskytovala starostlivosť, útechu a rady), po pôrode v období tzv. šestonedelia, kedy sa matka zotavovala, ošetrovala ju a pomáhala pri kŕmení dieťaťa. Jej činnosť zachádzala aj do cirkevnej oblasti, keď vykonávala núdzový krst umierajúceho novorodenca alebo nenarodeného plodu, ak ho nestihol farár pokrstiť. Pre tento prípad nosila so sebou striekačku, aby mohla pokrstiť vodou telo dieťa ešte v maternici.[9] Z náboženských úkonov vykonávala i rôzne rituály a modlitby vzťahujúce sa k pôrodu, ktoré mali od budúcej matky a dieťaťa odvrátiť zlo. V úradnej oblasti pôsobila babica ako súdny znalec v prípadoch preukázania panenstva či tehotenstva, v prípadoch zabitia novonarodeného dieťaťa alebo zistenia tajného pôrodu, prípadne znásilnenia.[10] Vtedy mala pomáhať pri vyšetrovaní a v následných procesoch vystupovala ako svedkyňa. Správy o tajných pôrodoch sa objavujú v archívnych materiáloch Bratislavskej stolice až začiatkom 19. storočia. Tieto

Obrázok č. 1 – *Vyobrazenie babice pri pôrode.*
Zdroj: RÖSSLIN, Eucharius. *Der Swangern frawen vnd hebamme[n] roszgarte[n].* Haguenau: Gran, 1515.

Slovensku. Bratislava : Obzor, 1984, s. 37. Čiastočne sa babiciam na úrovni stolice venoval KOČIŠ, Jozef. Stoličná zdravotnícka starostlivosť na Orave. In *Slovenská archivistika*, roč. 15, 1980, č. 1, s. 109–115.

[6] TINKOVÁ, ref. 2, s. 204.

[7] TINKOVÁ, ref. 2, s. 103.

[8] TINKOVÁ, ref. 2, s. 105.

[9] TINKOVÁ, ref. 2, s. 106.

[10] TINKOVÁ, ref. 2, s. 103.

úlohy vykonávali iba babice, ktoré boli preskúšané a zložili prísahu vyššej inštancii ako univerzitným hodnostárom alebo úradom (mestským, stoličným).[11]

Pôrodná babica mala neraz aj rôzne poznatky z oblasti liečiteľstva, mastičkárstva a bylinárstva, ktorými uľahčovala priebeh pôrodu, ale aj pomáhala chorým ľuďom a zvieratám. Jej povolanie bolo tak úzko späté s magickými praktikami a často sa preto, hlavne na dedine, dostávala do podozrenia z čarodejníctva, najmä ak bola liečiteľská metóda neúspešná, došlo k narodeniu mŕtveho dieťaťa alebo pri pokuse o prerušenie tehotenstva. Na území Bratislavskej stolice sa takýto proces konal v roku 1711, keď bola z bosoráctva podozrivá slovenská babica Magda zo Šintavského panstva.[12] Babice patrili k tým ženám, ktoré vďaka svojmu zamestnaniu vyvolávali protirečivé pocity. Na jednej strane boli vážené a ctené, na druhej však aj obávané.

V minulosti babické remeslo spolu so skúsenosťami predávala babica ústne a napodobňovaním. Vtedy si staršia babica brala k sebe na učenie mladšiu pomocníčku, ktorá sa u nej niekoľko rokov zaúčala a nahrádzala svoju predchodkyňu v čase choroby, alebo v prípade jej smrti. Univerzitné či iné odborné vedomosti jej často chýbali a spoliehala sa iba na svoje zručnosti a zdedené špecifické praktiky.[13]

Reformy verejného zdravotníctva so zameraním na povolanie pôrodných babíc

Pre pôrodníctvo a vo všeobecnosti aj pre zdravotníctvo na Slovensku je 18. storočie prelomovým obdobím, keď dochádza zo strany štátu k aktívnym snahám o reguláciu a modernizáciu zdravotníctva, k vytváraniu systematickejších opatrení smerom k starostlivosti o zdravie obyvateľstva. Filozofiou osvietenského absolutizmu bola snaha posilniť vnútorné pomery v monarchii a racionálnejšie usporiadať spoločnosť, aby sa tým Habsburská monarchia stala prosperujúcou krajinou, schopnou konkurovať vyspelým štátom.[14] V čase, keď sa v krajine nevyskytovali veľké epidémie, na nepriaznivý vývoj počtu obyvateľstva najviac vplývali vysoká prenatálna úmrtnosť a vysoká úmrtnosť u novorodencov. Na zníženie tejto úmrtnosti existovali dve paralelné riešenia: prísne usmerňovanie pôrodníckej praxe a jej kontrola zo strany štátnej správy, ako aj zvýšenie odborných vedomostí v oblasti pôrodníctva a zlepšenie pôrodníckej praxe.

Už za vlády Karola III. bola v rámci Uhorskej miestodržiteľskej rady v roku 1738 založená zdravotná komisia, ktorá vybavovala zdravotnícku agendu a upravovala rôzne zdravotné problémy v celoštátnom meradle.[15]

---

[11] STREŠŇÁK, Gábor. Vraždy novorodencov v Bratislavskej stolici v 17. – 19. storočí. In *Archivum Sala. Archívna ročenka II,* 2005, s. 50–64. Dostupné na internete: https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:pUdmV4hXWQUJ:www.minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/saba_psa/publikacie/Archivum_Sala_2_SK.pdf+&hl=sk&gl=sk&pid=bl&srcid=ADGEESilvvK31Km2cMkufV6ULDHeDzLmoiynBA6Hu7GB22v3rl2RTclqOLe_uf_N8n1Gk_J_avHn47tYDwwGqBJXfamQrVy-wxnUw0SDRGVFk_ouz903NU7Cgr7n9w2JLH-1DfN8cZ3m&sig=AHIEtbTIHGhPhaYJWTh7N2JYLEtcwI-Naw (10. 10. 2012)

[12] LENGYELOVÁ, Tünde. Procesy s bosorkami v Nitrianskej a Bratislavskej stolici v 16. – 18. storočí. In *Archivum Sala. Archívna ročenka II,* 2005, s. 30–49. Dostupné na internete: https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:pUdmV4hXWQUJ:www.minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/saba_psa/publikacie/Archivum_Sala_2_SK.pdf+&hl=sk&gl=sk&pid=bl&srcid=ADGEESilvvK31Km2cMkufV6ULDHeDzLmoiynBA6Hu7GB22v3rl2RTclqOLe_uf_N8n1Gk_J_avHn47tYDwwGqBJXfamQrVy-wxnUw0SDRGVFk_ouz903NU7Cgr7n9w2JLH-1DfN8cZ3m&sig=AHIEtbTIHGhPhaYJWTh7N2JYLEtcwI-Naw (10. 10. 2012)

[13] TINKOVÁ, ref. 2, s. 103.

[14] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 131.

[15] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 14, s. 136–137.

Prvým nariadením upravujúcim babictvo na celokrajinskej úrovni bolo dielo *Taxa pharmaceutica Posoniensis* spísané bratislavským mestským lekárom Jánom Justusom Torkošom v roku 1745.[16] Pôvodne platilo pre územie mesta Bratislava, neskôr ho Uhorská miestodržiteľská rada rozšírila na celé Uhorsko. Skladá sa z dvoch častí. V prvej je zachytený cenník rôznych lekárenských liečiv s odborným názvoslovím v latinskom, maďarskom, nemeckom a slovenskom jazyku a s presne určeným honorárom za jednotlivé úkony.[17] V druhom sú popísané inštrukcie pre zdravotných pracovníkov ako lekárnikov, chirurgov, kúpeľníkov a pôrodné babice. Pre pôrodné babice vypracoval inštrukciu, ktorá zahŕňa sedem paragrafov v takomto znení:

1. Babice sa majú voči riadne vymenovanému fyzikovi správať úctivo a takisto aj k ostatným lekárom, ktorí si ich v prípade núdze zavolajú na pomoc. Na pomoc sa majú dostaviť ihneď, majú presne a oddane dodržiavať pokyny lekárov, majú sa snažiť žiť striezlivo a poctivo, majú sa strániť táranía a v čase, keď vykonávajú svoje povolanie, majú mať čisté svedomie.

2. Podľa svojej služobnej prísahy sa majú nezávisle na osobách, na čase, či vo dne alebo v noci, bez odkladu objaviť pri rodičke, ošetrovať povinne a obozretne, svoje služby nikomu neodopierať.

3. Ak by mal pôrod prebiehať riskantne, pochybne a ťažko, nemajú dôverovať len svojim schopnostiam, ale majú požiadať o pomoc skúsenejšiu babicu alebo lekára. Možnosť smrteľného výsledku pri pôrode nemá byť zatajovaná, aby vedľa plodu nebola aj matke zakázaná večná spása.

4. Slabé a zomierajúce novorodeniatka, ktoré do príchodu farára zostávajú nažive, ako aj tie, ktoré sú celé alebo sčasti narodené, majú byť pokrstené obyčajnou vodou, a nie inou tekutinou, pred jedným alebo dvomi svedkami alebo krstnými rodičmi v mene Trojjediného Otca, Syna a Ducha Svätého. Následne musí o udelení krstu upovedomiť farára.

5. Bez súhlasu alebo rady lekára sa nemá odporúčať alebo podávať preháňadlo alebo iné lieky na vnútorné použite a najmä žiadne prípravky, ktoré by mohli viesť k potratu alebo by mohli usmrtiť plod vo vnútri maternice. Nemravná zámena aj podhodenie novorodeniatok sú zakázané.

6. Žiadna babica nemôže s výkonom povolania začať, pokiaľ nezloží skúšku pred fyzikusom a nebude schválená. Taktiež pomocné babice majú zakázané vykonávať činnosť, kým nezložia skúšky a nezískajú povolenie. Povinnosťou babíc je aj to, aby nedovolili ich pomocníčkam vykonávať pôrody osamote, iba ak v najnutnejších prípadoch.

7. Babice majú medzi sebou zachovávať vzájomnú svornosť a priateľstvo a dodržiavať všetky predchádzajúce body pod hrozbou tvrdých trestov.

Lilla Krász zhodnotila dosah Torkošovho diela tak, že na *„zavádzanie a nadobudnutie platnosti chýbali až do polovice 18. storočia administratívne, technické a inštitucionálne predpoklady. V tomto čase nebol k dispozícii žiadny štátny aparát, ktorý by dodržiavanie normatívov mohol kontrolovať a ktorý by disponoval s dobre vytvorenou*

[16] TORKOS, Ján Justus. *Taxa pharmaceutica Posoniensis, cum instructionibus pharmacopoeorum, chirurgorum et obstetricum.* Posonium : Royer, 1745.

[17] Z farmaceutického hľadiska sa tejto časti Torkošovej práce venoval FUNDÁREK, Radoslav. Taxa pharmaceutica Posoniensis, významné dielo našej farmaceutickej literatúry. In *Československá farmacie*, roč. 4, 1955, č. 6, s. 313–318.

sieťou lekárov a chirurgov, ktorí by boli skúsení v pôrodníctve. Odborné vzdelávanie babíc na inštitucionálnej úrovni rovnako nebolo zabezpečené."[18]

TAXA
PHARMACEUTICA
POSONIENSIS,
Cum Instructionibus Pharmacopœorum,
Chirurgorum & Obstetricum
SPECIALI MANDATO
EXCELSI
CONSILII REGII
LOCUMTENENTIALIS HUNGARICI
ASSUMTA,
PER
REGIAM SANITATIS
COMMISSIONEM
REVISA, RELATA,
AC PER TITULATUM
EXC. CONS. REG. LOCUMTENENT.
SUPERSEVERA, APPROBATA;
OPERA vero & STUDIO
JUSTI JOANNIS TORKOS,
Medicinæ Doctoris, Liberæ Regiæ Civitatis Posoniensis
PHYSICI ORDINARII
ELABORATA,

TAXA CHIRURGICA.

III. INSTRUCTIO,
Quam Obstetrices observare tenebuntur.

Obrázok č. 2 – *Titulný list Torkošovho diela a úvodné paragrafy inštrukcie pre babice.* Zdroj: TORKOS, Ján Justus. *Taxa pharmaceutica Posoniensis, cum instructionibus pharmacopoeorum, chirurgorum et obstetricum.* Posonium : Royer, 1745.

V tejto oblasti sa situácia zlepšuje práve v roku 1745, kedy bol za osobného lekára a pôrodníka Márie Terézie menovaný Gerhard van Swieten, ktorý bol absolútne naklonený ideám osvietenstva. Rozhodujúcou mierou organizoval reformu školstva a z funkcie riaditeľa Lekárskej fakulty Viedenskej univerzity zreformoval univerzitné medicínske vzdelanie.[19] Jeho zásluhou bola Trnavská univerzita v roku 1769 rozšírená o lekársku fakultu.[20] Jej vznikom sa mal odstrániť nedostatok lekárov a ostatných zdravotníckych pracovníkov. Fakulta pozostávala z piatich katedier, keď jednou z nich bola katedra chirurgie, pôrodníctva a očného lekárstva na čele s profesorom Jozefom

[18] KRÁSZ, Lilla. Ein „janusköpfiger Beruf": das dörfliche „Hebammenamt" im Ungarn des 18. Jahrhunderts. In *Deutsche Sprache und Kultur in der Zips.* KRIEGLEDER, W. (red.) Bremen : Edition Lumiére, 2007, s. 109.

[19] Bližšie k jeho osobe pozri: LESKY, Erna. Klinické vyučovanie vo Viedni, van Swieten a založenie lekárskej fakulty v Trnave. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku*, TIBENSKÝ, Ján (red.) Bratislava : Vydavateľstvo SAV, roč. 6, 1972, s. 29–43.

[20] Svoju činnosť začala v novembri 1770 a vyvíjala ju až do augusta 1777, kedy bola celá univerzita presunutá do Budína. V roku 1784 sa uskutočnilo ďalšie sťahovanie do neďalekej Pešti. Pozri: BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku.* Martin : Osveta, 1989, s. 56–59. Pozri tiež staršiu prácu rovnomennej autorky *Lekárska fakulta Trnavskej univerzity (1770–1777).* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962, 135 s. Najnovšie sa tejto problematike venoval v rámci celých dejín Trnavskej univerzity KOPECKÝ, Štefan. Lekárska fakulta 1769–1777. In *Dejiny Trnavskej univerzity 1635–1777, 1992–2010.* ŠIMONČIČ, Jozef – HOLOŠOVÁ, Alžbeta (ed.) Trnava : Typi Universatis Tyrnaviensis, 2010, s. 129–153.

Plenckom z Viedne.[21] Okrem neho ešte prednášali Juraj Stahli a Samuel Racz.[22] Budúci lekári absolvovali prednášky z pôrodníctva spolu s chirurgiou v piatom ročníku štúdia. Ako učebná pomôcka sa používala kniha viedenského profesora Henricha Crantza *De re instrumentaria in arte obstetricia.*[23] Maďarskú verziu knihy, ktorá bola zároveň aj prvou knihou tohto druhu v Uhorsku, vydal kalvínsky lekár Štefan Weszprémi v roku 1766 pod názvom *„Bába-mesterségre tanító könyv"*. Štefan Weszprémi však pridal dodatok vo forme niekoľkých vyobrazení, ktoré naturalisticky znázorňujú maternicu ženy a varianty priebehu pôrodu. Vyobrazenia mali takto uľahčiť nevzdelaným babiciam pôrodnícku výučbu.[24] Prvou po slovensky písanou knihou bol opäť preklad od absolventa Lekárskej fakulty Trnavskej univerzity Jána Cherneyho (Chernyeiho). Do slovenčiny preložil v roku 1778 nemeckú pôrodnú príručku od Rafaela Jána Steideleho pod názvom *Zpráva o kumštu babském s připojenými figurami.*[25] Profesor Jozef Plenck neskôr napísal z oblasti pôrodníctva vlastnú knihu pod názvom *Anfangsgründe der Geburtshilfe.*[26]

Zásluhou Jozefa Plencka obhájili v Trnave dvaja absolventi svoje dizertačné práce z pôrodníctva. Prvým bol v roku 1776 Ján Jakub Czepecz (Cepec) a jeho práca mala názov *Dissertatio inauguralis medico-obstetricia de cura infantum recens natorum.*[27] Práca bola zameraná na novorodeniatko, popisovala možné komplikácie pri pôrode i postup, ako prestrihnúť pupočnú šnúru. Veľký dôraz pritom autor kládol na hygienu a očistu tela novorodenca a matky a prispôsobeniu sa vonkajším vplyvom a dojčeniu.[28] Druhú dizertáciu obhájil Andrej Wolff pod názvom *De vecte Roonhuysiano* v roku 1777, v ktorej opísal postup ako používať tzv. Roonhuysianov nástroj pri pôrodoch. Ide o gynekologický prístroj, ktorý sa používal pri ťažkých pôrodoch.[29]

---

[21] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, *Lekárska fakulta*, ref. 20, s. 25.

[22] SZABÓ, Piroska. *Bábamesterség.* Dostupné na internete: http://receptek.elte.hu/cikkek.html#babak (11. 10. 2012)

[23] CRANZ, Henrich Ján Nepomuk. *Dissertatio de re instrumentaria in arte obstetricia.* Norimberg : Wolfgang Schwarzkopf, 1757. Dostupné na internete: http://reader.digitale-sammlungen.de/en/fs2/object/display/bsb10972295_00001.html (11. 10. 2012)

[24] Podľa hrubých odhadov Lilly Krász vedelo v Uhorsku v 18. storočí maximálne 10 % babíc písať a čítať. Pozri: KRÁSZ, Lilla. Gesellschaftliche Konventionen und die Modernisierung. Am Beispiel des Hebammenwesens im Ungarn des 18. Jahrhunderts. In GLATZ Frenec (Hrsg.). *Begegnungen. Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest.* Budapest, 2001. Bd. 11, s. 264, pozn. č. 3.

[25] CHERNEY, Ján. *Zpráva o kumštu babském s připojenými figurami.* Bratislava : Augustín František Patzko, 1778. Pôvodné dielo napísal R. J. Steidel, vyšlo ako *Lehrbuch von der Hebammenkunst.* Viedeň : Trattner, 1775.

[26] PLENCK, Jozef Jakub. *Anfangsgründe der Geburtshilfe*. Viedeň, 1768. Dostupné na internete (5. vydanie diela): http://books.google.sk/books?id=BApQAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Anfangsgr%C3%BCnde+der+Geburtshilfe&hl=sk&sa=X&ei=5jPeUI3yKYr6sgaBuIDgDw&ved=0CDUQ6AEwAA#v=onepage&q=Anfangsgr%C3%BCnde%20der%20Geburtshilfe&f=false (11. 10. 2012). Bližšie o Jozefovi Plenckovi pozri štúdiu: RIPPA, Blažej K. Život a dielo profesora Jozefa Jakuba Plencka. In *Z dejín vied a techniky.* TIBENSKÝ, Ján (red.) Bratislava : Vydavateľstvo SAV, roč. 6, 1972, s. 59–64.

[27] CZEPECZ, Ján Jakub. *Dissertatio inauguralis medico-obstetricia de cura infantum recens natorum.* Trnava : Typis Tyrnaviensibus, 1776.

[28] Dielo bližšie rozoberá KARABOVÁ, Katarína. Pôrodníctvo a starostlivosť o novorodenca v 18. storočí podľa trnavskej tlače *De cura infantum recens natorum (1776).* In *Kniha 2011.* Zost. DOMOVÁ, Miroslava. Martin : SNK, 2011, s. 121-126. Karabová zároveň predpokladá, že Czepecz pripravoval vydanie príručky pre pôrodné babice pod názvom *Systema artis obstetriciae medico-chyrurgico-forensis.* Či sa mu to aj podarilo, zatiaľ nezistila.

[29] WOLFF, Andrej. *De vecte Roonhuysiano emendata dissertatio inaug. medico-obstetricia.* Trnava, 1777. Bližšie informácie k obom lekárom a ich pôsobeniu pozri: DUKA-ZÓLYONI, Norbert.

BABA
MESTERSÉGRE
TANITÓ
KÓNYV.
Mellyet
KRANTZ HENRIK NEPOMUK JÁNOS,
AA. LL. és Med. Doct.
MEDICINÆ és BÁBA PROFESSOR,
FELSÉGES TSÁSZÁRI és APOSTOLI
KIRÁLYNÉ ASZSZONYUNK
TANÁTSOSA,
A' Leopoldino-Josephina Academiának
Nat. Curios. Adjunctussa, és a' Florentzai
Botan. Societásnak Társa írt a' Bétsi
Universitásban NÉMET Nyelven
a' Kitz-Jónak hasznára.
Most pedig MAGYAR Nyelvre fordított
WESZPRÉMI ISTVÁN
Med. Doct.
DEBRETZENBEN,
Nyomt: MARGITAI ISTVÁN által,

Fig. 8. Fig. 9. Fig. 10.
Fig. 11. Fig. 12. Fig. 13.

Obrázok č. 3 – *Titulný list knihy od Štefana Weszprémiho a ukážka vyobrazení.* Zdroj: WESZPRÉMI, Štefan. *Bába-mesterségre tanító könyv*, Debrecín, 1766.

V rámci fakulty boli organizované školenia ďalších zdravotných pracovníkov, ako chirurgov (felčiarov), lekárnikov a pôrodných babíc,[30] aby si tak mohli zvýšiť svoju odbornú úroveň. Pre babice bola výučba organizovaná vo forme niekoľko týždňových školení, na ktorých sa oboznamovali s najzákladnejšími a najdôležitejšími poznatkami pre svoju prax.[31] Zúčastniť sa mohli len tie, ktoré vedeli čítať a písať a ovládali jeden z troch jazykov: slovenský, maďarský alebo nemecký. Babice boli oboznámené so zložením ženských rodidiel, tehotenstvom a pôrodom, ďalej s pôrodnou a popôrodnou starostlivosťou o rodičku a novorodenca. Praktické cvičenia prebiehali na fantómoch alebo v trnavskej nemocnici. Odborná príprava sa končila vykonaním teoretickej a praktickej skúšky.[32] Poplatok za absolvovanie kurzu predstavoval 35 zlatých, pričom mohol byť zo strany fakulty znížený na polovicu, príp. úplne odpustený, ak išlo o absolventky z chudobných pomerov.[33] Veľkou nevýhodou bola práve jazyková bariéra, keďže profesori vyučovali po nemecky. Odborných školení sa najčastejšie zúčastnili ženy z okolitých kráľovských miest a bohatších mestečiek.[34]

Absolventi Trnavskej lekárskej fakulty vo vede a praxi. In. *Z dejín vied a techniky*, TIBENSKÝ, Ján (red.) Bratislava : Vydavateľstvo SAV, roč. 6, 1972, s. 186–187.

30 V tomto prípade môžeme hovoriť už o pôrodných asistentkách.

31 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 14, s. 200.

32 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, *Lekárska fakulta*, ref. 20, s. 40, 44.

33 LINZBAUER, František Xaver. *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae II.* Budae : Caesareo-Regiae Scientiarum Universitatis, 1852, s. 683. Dostupné na internete: http://books.google.sk/books?id=9cM8AAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=inauthor:%22Franc+Xav+Linzbauer%22&source=bl&ots=L3k_8GL-ak&sig=VUbLC2X_cw5Ysen1SXc2dbxbSQQ&hl=sk&sa=X&ei=VYFwUKfUDcnjtQaCt4GoAg&ved=0CDAQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false (5. 10. 2012)

34 TIBENSKÝ, Ján. *Poctivá obec budmerická. Každodenný život slovenskej dediny na konci feudálnej éry.* Budmerice: Vydavateľstvo RAK, OÚ Budmerice, 1996, s. 303.

Počas pôsobenia Lekárskej fakulty v Trnave absolvovalo kurzy pre babice spolu 21 žien, keď najviac (9) získalo diplom v predposlednom roku existencie univerzity v Trnave. Napriek presťahovaniu lekárskej fakulty mimo mesta, pokračovali pôrodnícke kurzy pre babice aj naďalej. Zatiaľ nie je známe, koľko absolventiek pochádzalo zo Slovenska. Štúdium malo stúpajúcu účasť a podľa zistenia Lilly Krász medzi rokmi 1778–1789 ukončilo kurzy ďalších 228 žien.[35] Celkovo môžeme zhrnúť, že krátke sedemročné pôsobenie lekárskej fakulty zanechalo svoju stopu pri odbornej príprave aspoň niektorých pôrodných babíc, z ktorých sa už stali preškolené pôrodné asistentky a mohli svoje vedomosti podávať ďalším svojím nasledovníčkam.

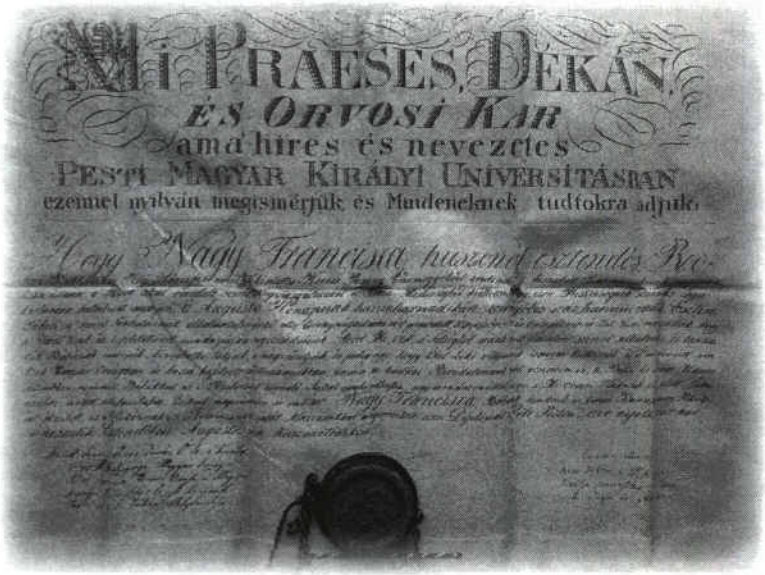

Obrázok č. 4 – *Diplom pôrodnej asistentky Františky Nagyovej z Blatnej na Ostrove, ktorý získala na Lekárskej fakulte Peštianskej univerzity v roku 1830.*
Zdroj: Štátny archív v Bratislave, nespracované a nezaradené.

Najdôležitejším momentom v oblasti zdravotníctva v 2. polovici 18. storočia bolo vydanie prvého všeobecného zdravotníckeho poriadku s názvom *Normativum Generale de re sanitais* v roku 1770. Na jeho vytvorení sa podieľal za zdravotnícku komisiu miestodržiteľskej rady aj bratislavský stoličný lekár František Jozef Sgolanič (Sgollanits), ktorý zohrával významnú úlohu pri formulovaní uhorskej verzie.[36] Ako vzory pre normatív slúžili už spomínané nariadenie *Taxa pharmaceutica Posoniensis* od J. J. Torkoša a Generálne zdravotné nariadenie pre České kráľovstvo vydané v Prahe roku 1753. Normatív mal dosah na celú rakúsku monarchiu a čo sa týka pôrodných babíc, mal upraviť dodržiavanie odborných preskúšavaní, vytvoriť inštitucionálny rámec pre odborné vzdelávanie a vybudovať sieť expertov, ktorí by dozerali na plnenie normatívu.[37]

[35] KRÁSZ, Lilla. A „mesterség szolgálatában". Felvilágosodás és „orvosi tudományok" a 18. századi Magyarországon. In *Századok*, roč. 139, 2005, č. 5, s. 1091–1092. Dostupné na internete: http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/3.3.4/krasz_mesterseg_szolgalataban.pdf (10. 10. 2012).

[36] KRÁSZ, ref. 18, s. 110.

[37] KRÁSZ, ref. 18, s. 110.

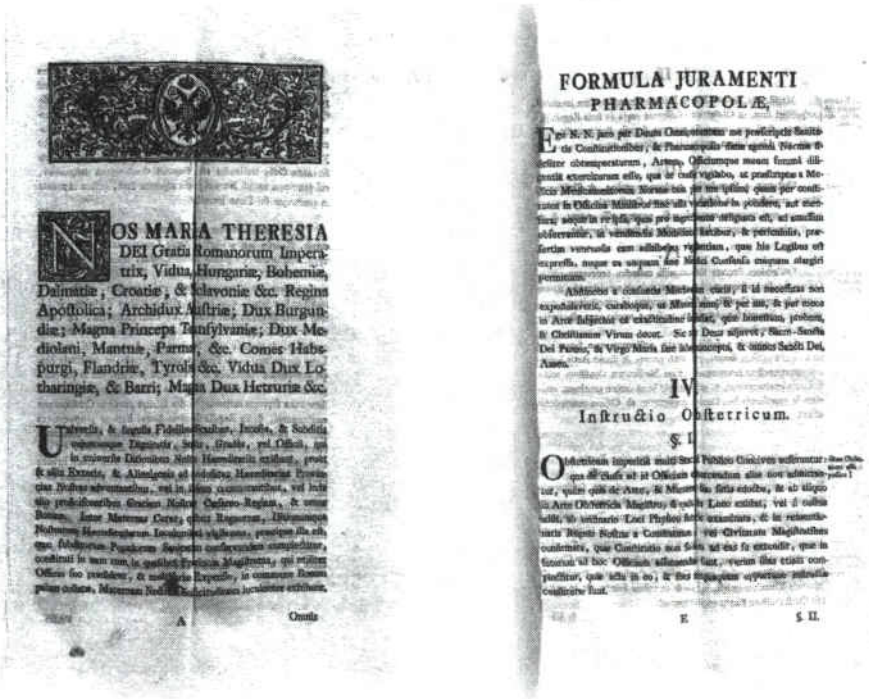

NOS MARIA THERESIA
DEI Gratia Romanorum Imperatrix, Vidua, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, & Sclavoniæ &c. Regina Apostolica; Archidux Austriæ; Dux Burgundiæ; Magna Princeps Transylvaniæ; Dux Mediolani, Mantuæ, Parmæ, &c. Comes Habspurgi, Flandriæ, Tyrolis &c. Vidua Dux Lotharingiæ, & Barri; Magna Dux Hetruriæ &c.

FORMULA JURAMENTI
PHARMACOPOLÆ.

IV.
Instructio Obstetricum.

§. I.

Obrázok č. 5 – *Úvodný list prvého všeobecného zdravotníckeho poriadku s názvom Normativum Generale de re sanitais a jeho prvý paragraf.*
Zdroj: Štátny archív v Bratislave, f. Župa bratislavská I., Kongregačné písomnosti, 1770, šk. 116, inv. č. 887, fasc. 8, No. 4.

Pôrodným babiciam je venovaná kapitola pod názvom *Intructio obstetricum* s 9 paragrafmi, v ktorých bola špecifikovaná ich práca s takýmto obsahom:

1. Kvôli nedostatočným skúsenostiam babíc štát stratil mnohých obyvateľov, preto mohli v budúcom období získať povolenie na vykonávanie tejto práce iba tie, ktoré mali požadované vzdelanie a zložili skúšky pred miestnym majstrom pôrodníkom alebo pred príslušným lekárom. Ďalej museli získať potvrdenie od vedenia stolice alebo magistrátu slobodného kráľovského mesta. Toto nariadenie sa vzťahovalo nielen na tie, ktoré začínali vykonávať pôrodnícku prax, ale aj na tie, ktoré túto činnosť už vykonávali a nemali potrebnú kvalifikáciu (prípravu).

2. Vedenie jednotlivých obcí sa má postarať o to, aby na území spomínaného kráľovstva pôsobil dostatočný počet babíc, a keď nie je možné zabezpečiť pre každú obec jednu babicu, aspoň pre každé dve-tri obce je potrebné ustanoviť jednu.

3. Babice potvrdené vedúcimi predstaviteľmi obce, mesta sa majú správať počestne a v duchu kresťanských mravov, majú byť triezve, svedomité, pretože o ich pomoc môže byť núdza kedykoľvek a od ich práce obvykle závisia až dva ľudské životy.

4. Babice majú udržať im zverené tajomstvá, pri výkone povolania sa majú k sebe správať mierumilovne, nemajú jedna na druhú žiarliť a v prípade, že si to vážnosť situácie vyžaduje, majú si navzájom pomáhať radami. Nech sa neospravedlňujú spod svojich povinností, len ak by im v tom bránila choroba alebo iný, zákonne uznávaný dôvod. Počas svojej práce nech sa stránia takých slov a skutkov, ktoré sa môžu pokladať za poverčivé

a nech s čo najväčšou múdrosťou, láskou a správnym vykonávaním svojho povolania napomáhajú rodiacim ženám. V prípade nebezpečenstva a potreby nech sa nezdráhajú včas požiadať lekára o odbornú radu, pretože keď túto svoju povinnosť zanedbajú, budú odstránené zo svojej funkcie.

5. Medzi zvláštne povinnosti babíc patrí povinnosť pokrstiť novorodenca v takom prípade, keď je otázne, či sa dožije udelenia sviatosti krstu. Teda babice sa majú postarať o to, aby bol v prípade nebezpečenstva v súlade s predpismi svätej cirkvi a podľa jej pravidiel vykonaný núdzový krst. Táto povinnosť im bola nariadená pri ich vymenovaní aj tlačenou formou.[38] Keby sa im naskytli akékoľvek pochybnosti ohľadne regulárneho spôsobu krstenia, majú požiadať o radu farára alebo duchovného pastiera. Túto svoju povinnosť nech vykonávajú usilovne, obozretne, tak ako si to vyžaduje vážnosť situácie, ich svedomie a ich zaviazanosť povolaniu, pretože sú povinné sa postarať nielen o telesné zdravie novorodencov, ale aj o spásu ich duše.

6. Rovnaká pozornosť má byť venovaná aj zdraviu tehotných a rodiacich žien. Z tohto dôvodu je preto potrebné venovať sa im pred, počas aj po pôrode s dostatočnou pozornosťou, presnosťou a úsilím. Lieky na vnútorné použitie môžu byť aplikované len s radou lekára.

7. Nezriedka sa stretávame s tým, že jednotlivé babice pozabudnú na prísahu danú Bohu a Nám a zvedené vidinou peňazí alebo iných pôžitkov sa slovnou radou alebo reálnymi skutkami spolupodieľajú na vyhnaní plodu. Preto oprávnene zhrozený takýmito vážnymi trestnými činmi týmto nariaďujeme, aby tí, ktorí budú usvedčení z takéhoto trestného činu neboli zbavení len svojej funkcie, ale aby ich stihol aj telesný trest v zmysle trestného práva, pričom výška telesného trestu môže siahať až po trest smrti. Slobodnej, osamelej ani vydatej žene nemožno poskytnúť radu ani prípravok, ktorý by spôsobil vyhnanie plodu. Babiciam z tohto dôvodu nariaďujeme, keby ich ktokoľvek z akéhokoľvek dôvodu, či už lákal darmi alebo násilím nútil napomáhať takémuto činu, aby ho bezodkladne nahlásili príslušným úradom. V prípade, že aplikácia prípravku na vnútorné použitie nemá žiaden podlý ani hriešny úmysel, ale jeho aplikácia je nutná z dôvodu dákej choroby, takéto ženy žiadajúce o pomoc je potrebné poslať k lekárovi. Lekár si má v takomto prípade plniť svoje povinnosti a urobiť všetko potrebné, aby bola ženám žiadajúcim o radu poskytnutá vhodná zdravotná starostlivosť.

8. Babice nech sa nevenujú liečeniu chorôb chudobných žien a ich novorodencov a všade tam, kde je to možné, nech sa liečeniu vyhýbajú. V prípade, že miesto úradného lekára nie je obsadené, v naliehavých prípadoch za príslušný poplatok môžu nariadiť liečenie podávaním liekov.

9. Keď magistrát požiada babicu o odborný posudok, ten má vykonať dôsledne, svedomite a pokiaľ je to možné, má využiť aj odbornú radu lekára. Posudok nech nie je zaujatý a názor babice nech nie je ovplyvnený žiadnym násilím ani hmotnou odmenou. Pokiaľ treba o udalosti podať správu, tú má podať bez akýchkoľvek zatajených skutočností predstaviteľom stolice alebo magistrátu slobodného kráľovského mesta, respektíve kráľovským radcom alebo im podriadeným Zdravotným komisiám. Zasielanie správy na iné ako vymenované miesta je zakázané. Okrem toho ženy, ktoré v slobodných kráľovských mestách, mestečkách a obciach pôsobia ako babice, si majú svoj dom označiť externou značkou, firemnou tabuľkou, aby tí, čo hľadajú ich pomoc, ich ľahšie našli.

---

[38] Obraz o tom, ako prebiehal urýchlený krst, nám poskytuje inštrukcia v nemeckom jazyku z roku 1770, ktorá sa nachádza v Slovenskom národnom archíve. Pozri: Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej len SNA), Zbierka písomností rôznej proveniencie, šk. 64, fasc. 572.

Na konci inštrukcie je uvedená prísažná formulka v takomto znení: *Ja N.N. prisahám na všemohúceho Boha a sľubujem, že si svoju službu budem vykonávať usilovne a ostražito, tak aby som sa riadila zákonmi kresťanského svedomia. Ani jednu rodiacu ženu, ku ktorej ma privolajú nenechám v úzkych, v rámci svojich síl budem dodržiavať predpísané pravidlá, aby sa pokiaľ je to možné odvrátilo bezprostredné nebezpečenstvo; chudobným i bohatým budem pomáhať s rovnakou láskou a nenechám napospas osudu tých, ktorých ošetrovanie som prijala, ale budem nad nimi neúnavne bdieť. Boh nech mi pomáha, nech mi pomáha i nepoškvrnená Panna Mária, Matka Božia a všetci svätí, Amen.*[39]

Ďalšia etapa osvietenských reforiem verejného zdravotníctva, a tým aj babictva, nasledovala po nástupe Jozefa II. na uhorský trón. V roku 1783 sa vytvorilo nové zdravotnícke oddelenie *(Departmentum Sanitatis)* v rámci Miestodržiteľskej rady, ktoré prebralo úlohy niekdajšej zdravotníckej komisie. Na rozdiel od zdravotníckej komisie už malo vlastný výkonný aparát úradníkov, čím sa podľa Lilly Krász vytvorili *„administratívne predpoklady pre štátnu kontrolu babictva a jeho začlenenie do odborného špecializovaného vyučovacieho systému."*[40] V oblasti pôrodníctva bola činnosť zdravotníckeho oddelenia zameraná na dodržiavanie jednotlivých paragrafov normatívu z roku 1770. Na to mali slúžiť tabuľkové súpisy a správy o babiciach, ktoré vyhotovovali stolice v rokoch 1783–1786. Ich úmyslom bolo vytvoriť jednak územný prehľad o rozmiestnení pôrodných babíc, a jednak prehľad o ich odbornej kvalifikácii, čím sa mala dostať ich práca pod lepšiu kontrolu. Zároveň mali úradníci zdravotníckeho oddelenia vypracovať návrhy a vyvodiť závery na riešenie problematických prípadov. V praxi však naďalej zostávala podstata činnosti zdravotníckeho oddelenia málo účinná.[41] Dôvodov bolo viacero: spôsoby, akými boli jednotlivé reformy Jozefa II. zavádzané a najmä začatie úradovania v nemeckej reči viedlo zo strany uhorskej šľachty k odporu a neplneniu nariadení. Celý odborný dohľad a riadenie pôrodných babíc či asistentiek zostávalo aj naďalej v kompetencii stoličných alebo mestských lekárov.[42]

Pôrodné babice v Bratislavskej stolici v 18. storočí

Ucelený obraz o pôrodných babiciach si môžeme urobiť až v období 18. storočia. Pramene z predchádzajúcich storočí, ktoré by bližšie objasnili činnosť babíc, absentujú alebo sú len útržkovité. Z územia Bratislavskej stolice spred 18. storočia sa zachovali správy iba z kráľovských miest ako Bratislava, Trnava či Modra, ktoré sa vo vlastnom záujme starali o zdravotnícku starostlivosť a hygienu, najímali si zdravotnícky personál a príslušnými opatreniami riešili problémy verejného zdravotníctva.[43] Hlavnú úlohu tu zohrával mestský lekár (fyzikus), ktorého povinnosťou bolo okrem iného kontrolovať aj činnosť chirurgov, pôrodných babíc, kúpeľníkov a holičov.[44] Mestská správa v Bratislave

[39] Štátny archív v Bratislave (ďalej len ŠABA), fond Župa bratislavská I. (ďalej len f. ŽB I.), Kongregačné písomnosti, 1770, šk. 116, fasc. 8, inv. č. 887, No. 4. Okrem tohto latinsky napísaného nariadenia existuje aj verzia v českom jazyku. Pozri: SNA, Zbierka písomností rôznej proveniencie, šk. 64, fasc. 573. Nariadenie z roku 1770 je publikované aj v LINZBAUER, ref. 33, s. 535–571.

[40] KRÁSZ, ref. 18, s. 110.

[41] KRÁSZ, ref. 24, s. 247–256.

[42] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 14, s. 262.

[43] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 14, s. 135. Téma pôrodných babíc v týchto mestách nie je doteraz podrobne spracovaná a čaká na ďalší výskum v mestských archívoch, preto vychádzame iba z publikovaných informácií.

[44] Mestský i stoličný fyzikus musel mať (sa od neho vyžadovalo) aj diplom z pôrodníctva, ak sa chcel uchádzať o miesto v meste alebo v stolici. BOKESOVÁ-UHEROVÁ, *Lekárska fakulta*, ref. 20, s. 44.

už od 17. storočia zamestnávala jednu babicu pre vnútorné mesto s ročným platom 50 zlatých a jednu-dve pre vonkajšie územie s platom 25 zlatých. Rozdielne výšky platov neboli podmienené pracovným výkonom, ale sociálno-majetkovými rozdielmi medzi obyvateľmi vnútorného mesta a predmestí. Vedľa nich pôsobilo v meste ďalších 10–12 súkromných pôrodných báb.[45] Z Trnavy spred 18. storočia máme len nepriame indície o pôsobení pôrodných babíc a iného zdravotného personálu.[46] V neďalekej Modre pracovali tiež ako zamestnankyne mesta už od začiatku 17. storočia. Podľa rozhodnutia mestskej samosprávy mali povinnosť pomáhať rodičkám a chudobným bezplatne. Museli získať potrebné znalosti a zložiť skúšku.[47] Všeobecne pre všetky mestá platilo od roku 1763 nariadenie Márie Terézie, aby zamestnávali a z mestskej pokladnice platili pôrodnú babicu, čím si takto postupne získavali úradnícke funkcie s trvalým platom v mestskej administratíve.[48] Podobne postupovali aj zemepáni na svojich majetkoch. V prípade panstva Červený Kameň však nešlo o babicu, ale felčiara, ktorý pôsobil aj ako pôrodník.[49]

Ďalší druh prameňov o pôrodných babiciach predstavujú písomnosti z cirkevného prostredia, medzi ktoré patria kanonické vizitácie a cirkevné matriky.[50] Vo vizitáciách sa prvé informácie objavujú od roku 1731, keď boli babice zapisované medzi služobníkov kostola. Z matrík sú to hlavne matriky pokrstených a pochovaných, ktoré obsahujú poznámky o núdzových krstoch vykonaných babicou.

Písomná produkcia Bratislavskej stolice zaznamenáva komplexnejšie správy o pôrodných babiciach až v polovici 18. storočia. Súvisí to s aktivitou zdravotníckej komisie Miestodržiteľskej rady, ktorá žiadala od stolíc poskytnutie správ o stave zdravotníctva a súpisy všetkých zdravotníckych pracovníkov, teda i pôrodných babíc.

Pre Bratislavskú stolicu sa zachoval najstarší súpis z 26. mája 1747 a zachytáva stav v Dolnom vonkajšom obvode (pozri tabuľku č. 2).[51] Vyhotovovateľ zaznamenal názov lokality (mestečko alebo dedinu), kde babica pracovala, jej meno[52], približný vek,

---

[45] DUKA, Norbert. Verejné zdravotníctvo v Bratislave v dobe osvietenskej. In *Bratislava*, zv. II, Martin, 1966, s. 115; FALISOVÁ, Anna. Zdravotníctvo v Bratislave od poslednej štvrtiny 18. storočia do polovice 19. storočia. In *Historický časopis*, roč. 39, 1991, č. 6, s. 624.

[46] KAZIMÍR, Štefan. Trnava v rokoch 1526–1848. In *Dejiny Trnavy I.* ŠIMONČIČ, Jozef. (ed.) Bratislava : DAJAMA, 2010, s. 206. Pozri tiež: ŠIMONČIČ, Jozef. Príspevok k dejinám verejného zdravotníctva v Trnave v období feudalizmu. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku.* TIBENSKÝ, Ján (red.) Bratislava : Vydavateľstvo SAV, roč. 6, 1972, s. 261–281. Trnavský mestský lekár mal v roku 1710 pod dohľadom jednu nemeckú a dve slovenské pôrodné asistentky. Tento počet pôrodných asistentiek sa zvyčajne vyskytoval aj v ďalších rokoch. Napr. v roku 1762 pôsobili v meste jeden mestský lekár, dvaja súkromní lekári a tri kvalifikované pôrodné asistentky.

[47] DUBOVSKÝ, Ján. Zdravotné pomery. In *Dejiny Modry.* ŽUDEL, Juraj – DUBOVSKÝ, Ján a kol. Modra : Mestský úrad Modra, 2006, s. 209.

[48] LENGYELOVÁ, Tünde. Zdravotníctvo, hygiena a sociálne služby v zemepanských mestách v 16. – 17. storočí. In *Historické štúdie*, roč. 42, 2002, s. 151.

[49] TIBENSKÝ, ref. 34, s. 305.

[50] Pre matriky pozri: OSTERTÁGOVÁ, Alexandra. Kanonické vizitácie ako historický prameň. In *Kanonické vizitácie po Tridenskom koncile.* HIŠEM, Cyril – FEDORČÁK, Peter (zost.) Prešov : Vydavateľstvo Ivana Vaška, 2007, s. 10. Pozri tiež: LOPATKOVÁ, Zuzana. *Kanonické vizitácie smolenického dekanátu v 18. storočí.* Trnava : Filozofická fakulta TU, 2011, s. 336–337; HOFERKA, Martin. *Šaštínsky (vice)archidiakonát v 16. – 18. storočí.* Skalica : Záhorské múzeum v Skalici, 2011, s. 175–176; KOHÚTOVÁ, Mária. Pôrodnosť na západnom Slovensku v 17. storočí. In *6. demografická konferencia. Pôrodnosť a vybraté aspekty reprodukcie obyvateľstva.* Bratislava : Slovenská štatistická a demografická spoločnosť, 1997, s. 50.

[51] ŠABA, f. ŽB I., B. Písomnosti súdne, 1. Občianske , šk. 24, inv. č. 30, No. 2362.

[52] Niektoré ženy mali zapísané iba krstné meno.

či bola vydatá alebo vdova, meno manžela. Posledným údajom bolo meno farára, ktorý za ňu zodpovedal a inštruoval ju pre prípad nevyhnutného krstu. Celkovo vykonávalo babické povolanie v tomto slúžnovskom obvode 43 žien[53] s priemerným vekom 54 rokov. Vekové hranice medzi najmladšou a najstaršou ženou sa pohybovali medzi 35. a 70. rokom života. Viac ako polovica žien už bola vo vdovskom stave a len 12 malo ešte manžela. Dediny Dolný Čepeň a Veľké Brestovany nemali žiadnu zapísanú babicu. V Seredi a Zelenči pracovali dve babice a zároveň ďalšie tri chodili pomáhať k pôrodom aj do susedných dedín.

Na základe nariadenia Miestodržiteľskej rady vykonali stoliční úradníci ďalší súpis v roku 1768 (pozri tabuľky č. 3–7 pre jednotlivé slúžnovské obvody a tabuľku č. 8 so sumárnymi údajmi pre celú Bratislavskú stolicu).[54] Oproti predchádzajúcemu bol podrobnejší a bohatší na nové údaje. Administratívnu činnosť vykonávali stoliční podslúžni spolu s prísažnými prísediacimi za jeden príslušný slúžnovský obvod. Od nich potom záviselo, aké podstatné informácie boli zapísané. Materiál obsahuje tieto údaje: názov mestečka alebo dediny, meno babice, meno jej manžela, jej rodinný stav, počet rokov praxe, meno farára, ktorým bola ustanovená, príp. informáciu, že si ju zvolili miestne ženy, údaj o vykonaní prísahy a podstúpení prípravy, výšku odmeny (v peniazoch alebo v naturáliách) a nakoniec údaj, či absolvovala nejakú odbornú skúšku. Všetky vymenované údaje neboli zaznamenané u každej pôrodnej babice a líšili sa aj podľa slúžnovských obvodov. Pravdepodobne záležalo na zapisovateľoch, aké údaje si dokázali zistiť. Ako príklad uvádzame dva zápisy. Jeden z prostredia dediny a druhý z mestečka. Typickou predstaviteľkou dedinskej babice bola napr. Eva Balogová z Lúča na Ostrove, vdova po Petrovi Szabovi. Pôrodníctvu sa venovala nepretržite už 9 rokov. Za babicu si ju zvolili miestne ženy. Od obce nedostávala žiadnu stálu mzdu tak, ako jej predchodkyne. Namiesto toho jej dávali rodičky za pomoc pri pôrode jeden mariánsky groš *(unum Marianum)*.[55] Slúžila bez prísahy a ani nikdy nebola podrobená odbornej skúške. Taktiež nemala žiadnu inštrukciu, podľa ktorej by sa mohla riadiť. Svoju znalosť a zručnosť získala len na základe dlhoročnej praxe. Ako druhý príklad uvádzame zápis o jednej z dvoch babíc z mestečka Dunajská Streda, kde pôsobila Katarína Fireherová. Táto pracovala predtým 9 rokov v slobodnom kráľovskom meste Bratislava ako riadne ustanovená babica. Tri roky bola vychovávaná a pripravovaná u ďalšej babice Kataríny Portirinovej a potom doktorom Hirmonom dôkladne vyskúšaná, poučená a zaprisahaná. Neskôr odišla do Dunajskej Stredy, kde získala inštrukciu a opäť bola zaprisahaná. Pracovala tu ďalších 9 rokov, ale bez stáleho ročného platu. Od každej rodičky dostávala zväčša jeden mariánsky groš. Od majetnejších si vypýtala viacej za poskytnuté lepšie služby a starostlivosť.

Sumárne môžeme konštatovať, že podľa súpisu z roku 1768 skoro v každej dedine či mestečku pracovala aspoň jedna pôrodná babica. Údaje o priemernej praxi sme nemali zaznačené len v Dolnom vonkajšom obvode. Naopak priemerný vek zase zapísali stoliční úradníci iba v Hornom vonkajšom obvode, kde mali babice vekový priemer 52 a pol roka a vekové rozmedzie sa pohybovalo medzi 40. až 80. rokom života. Najdlhšiu prax mali dve babice. Prvou bola Uršuľa Majtáneková z Borinky, ktorá pracovala 40 rokov.

---

[53] Publikované pramene uvádzajú, že celkovo bolo v Bratislavskej stolici v roku 1747 evidovaných 175 pôrodných babíc, ktoré boli pod prísahou napomenuté a poučené. LINZBAUER, ref. 33, s. 224.

[54] ŠABA, f. ŽB I., Kongregačné písomnosti, 1768, šk. 108, fasc. 7, No. 44–48.

[55] Ide o striebornú mincu v hodnote 17-grajciara. Pozri: HLINKA, Jozef – KAZIMÍR, Štefan – KOLNÍKOVÁ, Eva. *Peniaze v našich dejinách.* Bratislava : Obzor, 1976, s. 159.

Za svoje služby si od rodičiek pýtala 28 denárov, bola zvolená miestnymi ženami a zručnosť získala vlastnou činnosťou. Ďalšia rekordérka v pôrodníckej pomoci pochádzala z Rohoviec. Bola to Mária Magdaléna Szentlaitnerinová, ktorá zložila prísahu a bola vyskúšaná už u predošlého farára. Slúžila 40 rokov a od každej rodičky dostávala 50 denárov a jeden peceň chleba. Svoje zručnosti získala dlhoročnou vlastnou praxou.

Napriek tomu, že drvivá väčšina babíc získavala vedomosti z vlastnej praxe alebo učením u predchádzajúcej staršej a skúsenejšej ženy, vyskytuje sa v súpise z Hornoostrovného obvodu v mestečku Vojka nad Dunajom babica – Juliana Vaclavková, vdova po Jánovi Neltnerovi, ktorá sa učila povolaniu od roku 1763 (čiže 4 roky) a bola ustanovená a zaprisahaná. Svoju vzdelanosť si zvyšovala informáciami z jednej knihy. Jej názov však súpis nekonkretizuje.

Odmeny za pomoc pri pôrodoch boli rôzne. Boli buď peňažné alebo naturálne. Najčastejšie dávali tzv. mariánsky groš, čo bol strieborný 17-grajciar s podobou Madony s dieťaťom. Okrem toho rodičky dávali od 15 do 75 denárov za pomoc pri pôrode. Z naturálnych dávok dostávali babice jeden peceň chleba, polovičnú bratislavskú mericu pšenice alebo trnavskú mericu pšenice, keďže objemy bratislavskej polmerice a trnavskej merice boli identické (31 litra).

Dvomi babicami, ktoré mali stály príjem, boli Mária Tajhoferin a Eva Muth z mestečka Šamorín. Obe dostávali od samosprávy po 6 zlatých ročne a od každého pôrodu mali po 75 denárov. Obe mali za sebou 3-ročnú výučnú dobu u svojich predchodkýň, rovnako podstúpili odbornú skúšku u bratislavského lekára Jána Torkoša a mali 18-ročnú prax v oblasti pôrodníctva.

Okrem kresťanských babíc pracovali v Bratislavskej stolici aj židovské babice. V Dunajskej Strede pracovala Ester Noe, ktorá ku kresťanským rodičkám chodila len v najnutnejších prípadoch, aj keď svoju zručnosť získala v Budíne u kresťanskej babice. Zvolila si ju miestna židovská obec a od každej mladej rodičky dostávala 50 denárov. Nedostala žiadnu inštrukciu, nepodrobila sa žiadnej skúške a ani nebola zaprisahaná, keďže u Židov to nebolo vo zvyku. Ako druhú zaznačili stoliční úradníci Máriu, manželku Žida Šalamúna Praindla v Rasticiach. Bola poľskej národnosti, svojim rabínom bola podľa ich zvyku zaprisahaná a poučená. Od každej rodičky dostávala 25 denárov a zároveň mala tiež pomáhať zadarmo.

Zo sociálneho hľadiska prevládali babice, ktoré boli vdovami nad tými, ktoré mali manžela. Tento údaj však nebol zapísaný v Záhorskom obvode a tiež nebol uvedený pri každej žene. Ďalšou informáciou, ktorá sa často objavuje v súpise, je voľba babice. Tú si volili miestne ženy spolu a so súhlasom farára. Spôsob, ako sa podieľali na voľbe naznačuje, že fungovali ako „obecná autonómia žien" v rámci svojej spoločnosti. A keďže ešte dlho ženy nemali možnosť ísť voliť, práve výber babice im slúžil ako jediné volebné právo.

Posledné evidencie pôrodných babíc nachádzajúce sa v písomnostiach Bratislavskej stolice boli realizované za panovania Jozefa II. v rokoch 1784 a 1785. Osvietenský panovník sa snažil o lepší a dôkladnejší prehľad, aby zistil, v akom stave sa nachádza uhorské pôrodníctvo. Popri jednoduchých súpisoch, ako napr. z roku 1784, boli vyhotovené tzv. kvalifikačné zoznamy z roku 1785, v ktorých sa zohľadňovali hlavne odborné znalosti babíc.

Z územia Bratislavskej stolice je z roku 1784 dostupný materiál iba za Bratislavský dištrikt (pozri tabuľku č. 9).[56] Obsahoval tieto rubriky: miesto bydliska, meno babice, jej vek a údaje kedy a pred kým vykonala skúšku. Okrem dvoch babíc spod Bratislavského

[56] ŠABA, f. ŽB I., Kongregačné písomnosti, 1784, šk. 190, inv. č. 992, fasc. č. 4, No. 53.

Podhradia neabsolvovala žiadna z ostatných žien potrebnú skúšku na niektorej univerzite alebo pred lekárom. Stoliční úradníci, ktorí vykonali evidenciu, zároveň dodali, že babice boli len preskúšané a schválené miestnymi farármi.

Nový typ zoznamov babíc vznikol v roku 1785. Bol skôr zameraný na odbornú stránku babického povolania, keď kategorizoval ženy podľa stupňa dosiahnutého vzdelania. Do prvej klasifikačnej triedy patrila babica s univerzitnou skúškou, do druhej taká, ktorá vykonala skúšku pred lekárom a do tretej patrili ostatné nepreskúšané ženy, maximálne preškolené svojimi farármi.[57] Stoličné písomnosti obsahujú údaje zo šiestich slúžnovských obvodov (pozri tabuľky č. 10–15 pre jednotlivé slúžnovské obvody).[58] Päť zo šiestich obvodov hlásilo svojej vrchnosti, že na ich území sa nachádzali len babice nepreskúšané, ktoré čerpali poznatky iba z vlastných skúseností. Jedine v Záhorskom obvode pracovali dve ženy s vyšším vzdelaním. Jednalo sa o Annu Máriu Schererinovú z Devína a Barbaru Brunerinovú zo Stupavy. Obe boli zaradené do 1. kategórie, avšak u nich išlo skôr o preškolenie u mestského či stoličného lekára (zapisovateľ si zle vyhotovil tabuľku).

Príčin, prečo drvivá väčšina babíc mala iba základné školenie od farára a nie aj iné odbornejšie vzdelanie, bolo viacero. Niektoré z nich nám ozrejmujú stoliční úradníci vo svojich poznámkach pri súpisoch. V prvom rade to bol odchod lekárskej fakulty z Trnavy do Pešti a neskôr do Budína, čím sa znížila dostupnosť kvalitného medicínskeho vzdelania. Ženy, ktoré vykonávali babické povolanie, neboli preto ochotné cestovať ďaleko a stráviť niekoľko týždňov mimo domova, kde zanechali svojich manželov, deti a hospodárstvo. Takéto školenie bolo spojené aj s výdavkami, na ktoré viaceré z nich nemali, i keď bola skúška a získanie diplomu pre chudobné absolventky bezplatná.[59] Dôležitú úlohu zohrávalo aj vlastné vzdelanie ženy, najmä znalosť písma a jazyka, nevyhnutné pre ďalšie napredovanie. Nepochybne tiež vek babíc zohrával svoju rolu. Babictvo vykonávali hlavne staršie ženy, z ktorých viaceré už nemali záujem o ďalšie vzdelávanie. Posledným dôvodom bol aj naďalej pretrvávajúci nedostatok kvalifikovaného zdravotníckeho personálu, ktorý by dokázal vyškoliť ostatných zdravotníckych pracovníkov. Bratislavská stolica ešte v roku 1780 nemala ustálené miesto hlavného stoličného lekára a zároveň ani jeden zo šiestich slúžnovských obvodov nemal svojho chirurga alebo obvodnú babicu.[60] Situácia sa zmenila o 5 rokov neskôr. Podľa nariadenia Uhorskej miestodržiteľskej rady musel každý obvod zamestnať a z domácej pokladnice platiť jedného chirurga a jednu pôrodnú babicu.[61] Zároveň došlo v roku 1786 k systematizácii miesta hlavného stoličného lekára. V rovnakom roku našla stoličná vrchnosť vhodné kandidátky na funkcie obvodných pôrodných asistentiek.[62] Pre Trnavský dištrikt vybrali Annu Schlechtinovú, ktorá absolvovala pôrodnícky kurz na lekárskej fakulte v Trnave a ovládala nemecký, slovenský a maďarský jazyk. Druhou bola Mária Anna Schererinová, dovtedy pôsobiaca ako pôrodná asistentka v mestečku Devín. Svoje znalosti získala ako domáca babica u arcivojvodkyne Kristíny v rakúskom

[57] KRÁSZ, ref. 24, s. 247.

[58] ŠABA, f. ŽB I., Kongregačné písomnosti, 1785, šk. 197, inv. č. 999, fasc. 3, No. 87.

[59] ŠABA, f. ŽB I., Kongregačné písomnosti, 1785, šk. 197, inv. č. 999, fasc. 3, No. 87. Pozri tiež správy zo slúžnovských obvodov z predchádzajúceho roku. ŠABA, f. ŽB I., Kongregačné písomnosti, 1784, šk. 190, inv. č. 992, fasc. 4, No. 53.

[60] BUKOVSZKY, László. A közegészségügy alakulása és jótékonysági intézmények a Mátyusföldön. In *Mátyusföld II.* [Szerkesztette]: Bukovszky, László. Komárno – Dunajská Streda, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2005, s. 311.

[61] ŠABA, f. ŽB I., Kongregačné písomnosti, 1785, šk. 210, inv. č. 1006, fasc. 5, No. 4.

[62] ŠABA, f. ŽB I., Kongregačné písomnosti, 1786, šk. 231, inv. č. 1047, fasc. 35, No. 8.

Schlosshofe a ukončením kurzu na Viedenskej univerzite. Na profesiu mala najlepšie roky, jej jediným hendikepom bolo, že okrem nemčiny nerozprávala žiadnou inou rečou. Poslednou vybranou bola vdova Anna Brunnerinová zo Stupavy pre Záhorský slúžnovský obvod. Táto získala diplom na lekárskej fakulte v Trnave a pôsobila v Stupave, ale rovnako ako predchádzajúca asistentka, vedela iba po nemecky. Pôrodné babice sa na konci 18. storočia dostali aj do stoličnej samosprávy, kde si vybudovali pevné miesto medzi ostatnými zdravotníckymi pracovníkmi.

Záver

Snahou osvietenských reforiem v oblasti pôrodníctva bolo prekonať jeho zaostalosť, utvoriť účelnú organizáciu na zabezpečenie potrieb verejného zdravotníctva, organizovať pravidelné odborné školenia a prípravy univerzitného stupňa, sústavne riešiť problémy spojené s pôrodmi a novorodeneckou úmrtnosťou a starostlivosťou. Týmto zásahmi nastúpilo pôrodníctvo reprezentované ešte stále do veľkej miery pôrodnými babicami nový smer postupného rozvoja.

Tabuľka č. 1 – *Počet účastníčok pôrodníckych kurzov na Lekárskej fakulte Trnavskej univerzity v rokoch 1770–1777.*[63]

Rok	Počet účastníčok
1770	–
1771	1
1772	2
1773	1
1774	–
1775	3
1776	9
1777	5
Spolu	**23**

[63] Údaje prevzaté z tabuľky KRÁSZ, Lilla: A „mesterség szolgálatában". Felvilágosodás és „orvosi tudományok" a 18. századi Magyarországon. In *Századok*, roč. 139, 2005, č. 5, s.1091.

Tabuľka č. 2 – *Súpis babíc v Dolnom vonkajšom obvode z 26. mája 1747.*

Názov lokality	Meno babice	Rodinný stav	Meno manžela	Vek	Meno farára
Čierny Brod	Katarína Dudášová	manželka	Jakub Borovský	okolo 53	Ján Hulik, farár v Čiernom Brode
Mostová	Katarína Tóthová	vdova	Martin Dudáš	okolo 58	
Čierna Voda	Katarína Hegedušová	vdova	Martin Kulina Trombitus	okolo 50	
Košúty	Anna Féffová	vdova	Martin Fréffit	50	
Tomášikovo	Júlia Sabová inak Ujvary	vdova	–	okolo 52	Michal Libini, farár v Tomášikove
Vozokany	Anna Sijartóová	vdova	František Mikloš	okolo 52	
Jahodná	Mária	vdova	Ján Izaj	okolo 48	
Trstice	Mária Tóthová	vdova	Juraj Kosa	okolo 55	Garaj, farár v Trsticiach
Žihárec	Anna Juhasová	vdova	Juraj Aranyoš	okolo 50	Ladislav Milič, farár v Žihárci
Tešedíkovo	Alžbeta Pástorová	vdova	Michal Varga	okolo 52	
Diakovce	Alžbeta Dorothová	manželka	Michal Szőč	okolo 55	František Péči, farár v Diakovciach
Horné Saliby	Judita Nagyová	manželka	František Dobaj	okolo 45	Gabriel Nahaj, farár v Horných Salibách
Dolné Saliby	Anna Kováčová	manželka	Simeon Takáč	okolo 50	
Sládkovičovo	Katarína Magyarová	vdova	Martin Ripa	okolo 45	Juraj Časný, farár v Sládkovičove
Malá Mača	babica zo Sládkovičova				
Sereď	Katarína Volková	vdova	Andrej Molnár	okolo 50	František Viola, farár v Seredi
	Alžbeta Kišová	vdova	Ján Súč	okolo 60	
Veľká Mača	Alžbeta Kučarová	vdova	Štefan Tamaš	okolo 60	
Stredný Čepeň (dnes súčasť Serede)	Dorota Vansová	vdova	Juraj Angyal	okolo 60	
Dolný Čepeň (dnes súčasť Serede)	–	–	–	–	

Názov lokality	Meno babice	Rodinný stav	Meno manžela	Vek	Meno farára
Majcichov	Barbora Joaneková	vdova	Ján Hančok	okolo 55	Ján Novasád, farár v Majcichove
Opoj	Dorota Pulajková	–	–	okolo 68	
Hoste	Katarína Svancarová	manželka	Martin Sloboda	okolo 60	
Abrahám	Anna	vdova	Ján Bobis	okolo 70	
Zeleneč	Alžbeta Diekticliová	vdova	Juraj Strataj	okolo 60	Martin Solčik, farár v Hrnčiarovciach nad Parnou
	Katarína Parmová	vdova	Matej Kosek	okolo 62	
Modranka (dnes súčasť Trnavy)	Katarína Kondašová	vdova	Nikolaj Mikula	okolo 55	
Zavar	Mária Curtiusová	vdova	Andrej Svišek	okolo 54	Imrich Habala, farár v Zavare
Dolné Lovčice	Alžbeta Jarábeková	vdova	Melichar Melc	okolo 50	
Veľké Brestovany, dnes Brestovany	–	–	–	–	Pavol Sacharovský, farár v Brestovanoch
Malé Brestovany (dnes súčasť Brestovian)	Katarína Rodobicková	vdova	Juraj Horňák	okolo 60	
Horné Lovčice (dnes súčasť Brestovian)	Mária Kersková	manželka	Ján Četera	54	
Križovany nad Dudváhom	Helena Zimová	manželka	Pavol Špacinský	54	Imrich Miškovič, farár v Križovanoch nad Dudváhom
Vlčkovce	Katarína Kadlecová	vdova	Juraj Súcs	okolo 55	

Názov lokality	Meno babice	Rodinný stav	Meno manžela	Vek	Meno farára
Veľké Šúrovce (dnes súčasť Šúroviec)	Katarína Hrúsová	manželka	Martin Varinský	okolo 46	Ján Strasaj, farár vo Veľkých Šúrovciach
Varov Šúr (dnes súčasť Šúroviec)	Katarína Horňáková	vdova	Ján Bohunický	okolo 50	
Valtov Šúr (dnes súčasť Šúroviec)	Anna Barkociová	vdova	Juraj Halas	okolo 40	
Horný Čepeň (dnes súčasť Serede)	Anna Sinčiková	manželka	František Fekete	okolo 64	
Dolná Streda	Anna Kollárová	–	–	–	Samuel Salaj, farár v Dolnej Strede
Váhovce	Katarína Grajcarová	manželka	Štefan Forró	okolo 45	
Galanta	Alžbeta Koriová	–	–	okolo 45	Juraj Molnár, farár v Galante
Nebojsa (dnes súčasť Galanty)	Helena Bednarová	manželka	František Miller	35	
Gáň	babica z Nebojsy				
Brakoň (dnes súčasť Gáňa)	babica z Nebojsy				
Topoľnica	Katarína Hegeďová	vdova	Juraj Varga	okolo 52	
Kajal	Anna Kaliniková	vdova	Michal Fűsi	okolo 52	
Matúškovo	Eva Čerčoňová	manželka	Jakub Sabo	40	
Hody (dnes súčasť Galanty)	Mária Járčiková	vdova	Pavol Poláčko	okolo 60	

Tabuľka č. 3 – *Súpis babíc Dolnoostrovného obvodu zo 7. októbra 1768.*

Názov lokality	Meno babice	Rodinný stav	Meno manžela	Prax (roky)	Príjem	Odborná skúška	Prísaha	Inštrukcia	Prijatá
Horná Potôň	Zuzana Radóová	vdova	Peter Erdős	–	–	–	–	–	farárom
	Alžbeta Čoha	–	–	2	mariánsky groš	žiadna	bez	od babice	farárom
Michal na Ostrove	Alžbeta Tóthová	vdova	František Méri	4	mariánsky groš	žiadna	bez	od žien	ženami
Orechová Potôň	Kristína Hirsmilerová	manželka	Matej Stadler	9	mariánsky groš	u farára	bez	od babice	ženami
Holice	Judita Horváthová	vdova	Michal Varga	20	mariánsky groš	–	s prísahou	–	farárom
	Helena Pekná	manželka	Pavol Mak	20	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	nemá	farárom
Lúč na Ostrove	Eva Balogová	vdova	Peter Szabo	9	mariánsky groš	žiadna	bez	nemá	ženami
Moravské Kračany (dnes súč. Kostolných Kračian)	Alžbeta Gašpárová	vdova	František Szabo	40	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	od farára	ženami a farárom
Kráľovičove Kračany	Judita Pelejová	vdova	Jozef Oll	8	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	nemá	farárom
Dolný Štál	Eva Varghová	vdova	Matej Tóth	11	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	od farára	farárom
Padáň	Alžbeta Boďajová	manželka	Imrich Szabó	5	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	od farára	farárom
Nekyje na Ostrove (dnes súčasť Vrakune)	Katarína Mériová	vdova	Ján Nagy	16	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	od farára	ženami
Mad	Eva Képešiová	vdova	Ján Barthal	21	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	od farára	farárom
Vydrany	Judita Czíferová	manželka	Štefan Ersek	4	mariánsky groš	žiadna	bez	nemá	ženami a farárom

Názov lokality	Meno babice	Rodinný stav	Meno manžela	Prax (roky)	Príjem	Odborná skúška	Prísaha	Inštrukcia	Prijatá
Veľké Blahovo	Katarína Ságosová	vdova	Martin Kordola	9	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	od farára	ženami a farárom
Dolný Bar	Mária Orossová	manželka	Pavol Sipos	4	mariánsky groš	žiadna	bez	od farára	ženami a farárom
	Alžbeta Andičová	vdova	Andrej Patasi	15	mariánsky groš	žiadna	bez	nemá	ženami
Kútniky	Alžbeta Vargová	vdova	Ján Takač	36	mariánsky groš	žiadna	bez	–	ženami a babicou
	Katarína Mészárosová	manželka	Jozef Tóth	8	mariánsky groš	žiadna	bez	od farára	ženami a farárom
Dunajská Streda	Katarína Fireherová	–	–	18	mariánsky groš	u lekára Hirmona	s prísahou	–	–
	Ester Noeová	–	–	–	50 denárov	–	–	–	židovskou obcou
Povoda	Júlia Némethová	vdova	Michal Surani	20	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	od farára	farárom
Malé Blahovo (teraz súčasť Dunajskej Stredy)	Katarína Čánóová	manželka	Andrej Both	4	mariánsky groš	žiadna	bez	nemá	ženami
	Barbora Vargová	vdova	Martin Visnye	20	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	od farára	ženami a farárom
Ohrady	Sara Gutajová	vdova	Michal Lengyel	5	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	od farára	farárom
	Judita Kohutová	manželka	Jakub Grenár	5	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	–	farárom
Horné Mýto	Maria Deáková	vdova	Ján Vízi	2	mariánsky groš	žiadna	bez	–	ženami
Malé Dvorníky	Katarína Kováčová	vdova	Juraj Kriche	11	mariánsky groš	žiadna	bez	od farára	farárom
Trhová Hradská	Júlia Szabóová	manželka	Andrej Feszi	3	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	od farára	farárom

Názov lokality	Meno babice	Rodinný stav	Meno manžela	Prax (roky)	Príjem	Odborná skúška	Prísaha	Inštruk-cia	Prijatá
Veľké Dvorníky	Alžbeta Lengyelová	manželka	František Lalaj	9	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	od farára	farárom
Horný Ňáražd (dnes súčasť Topoľníkov)	Júlia Tóthová	manželka	Michal Lengyel	8	mariánsky groš	žiadna	s prísahou	od babice	farárom
Dunaremete (v Maďarsku)	Katarína Tóthová	vdova	František Mat	5	mariánsky groš	u farára	s prísahou	od farára	ženami a farárom
Püski (v Maďarsku) / **Kisbodak (v Maďarsku)**	Anna Virágová	vdova	Michal Győhér	2	mariánsky groš a peceň chleba	od babíc	s prísahou	od babíc	ženami a farárom
Bodíky	Alžbeta Horváthová	vdova	Štefan Tóth	15	mariásnky groš	u farára	s prísahou	od farára	ženami a farárom
Horný Bar	Mária Paulinaová	vdova	Ján Marčis	15	mariánsky groš	u farára	s prísahou	nemá	ženami
Jurová	Zuzana Borbélyová	manželka	Ján Katona	1 ½	mariánsky groš	u farára	bez	od farára	ženami a farárom
Horná Baka (dnes súčasť Baky)	Júlia Feherová	vdova	František Bona	10	mariánsky groš	u farára	bez	od farára	ženami
Dolná Baka (dnes súčasť Baky)	Alžbeta Nagyová	manželka	Juraj Čóha	4	mariánsky groš	u farára	bez	od farára	ženami a farárom
Dunajský Klátov	Alžbeta Kadárová	vdova	Jakub Mészáros	7	mariánsky groš	u farára	s prísahou	od farára	–
Gabčíkovo	Katarína Kulletová	vdova	Juraj Kusera	23	mariánsky groš	žiadna	bez	od farára	ženami a farárom

Tabuľka č. 4 – *Súpis babíc v Záhorskom obvode zo 6. novembra 1768.*

Názov lokality	Meno babice	Prax (roky)	Odmena (denáre)	Vzdelanie a príprava	Skúsenosti
Stupava	Mária Krokinrová	7	28	poučená od predchádzajúcej babice Barbary Folagovej	–
Mást (dnes súčasť Stupavy)	Mária Banjovicová	2	28	žiadne	vlastné
Borinka	Uršula Majtaneková	40	28	žiadne, iba od žien	–
Zohor	Dorota Texbojková	8	28	žiadne, iba od žien	–
Vysoká pri Morave	Mária Babničova	2	25	žiadne	vlastné
Záhorská Ves	Katarína Zemanková	5	25	žiadne	vlastné
Plavecký Štvrtok	Anna Labudičková	21	28	v Devínskej Novej Vsi	–
Lozorno	Dorota Turanková	20	25	žiadne	–
Záhorská Bystrica	Katarína Benčiková	2	28	od nikoho poučená	–
Lamač	Mária Summerová	37	28	od predchádzajúcej babice poučená	–
Devínska Nová Ves	Anna Maria Polaková	12	28	v Bratislave babicami	–
Moravský Sv. Ján	Katarína Barčalka	12	25	od nikoho poučená	vlastné
Sekule	Alžbeta Kerová	4	25	od nikoho poučená	–
Borský Sv. Jur	Dorota Babičková	4	25	od nikoho poučená	–
	Anna Machalková	1	25	od nikoho poučená	–
Kuklov	Mária Maječová	10	25	od nikoho poučená	–
Borský Mikuláš	Margita Michalková	30	20	od nikoho poučená	–
	Alžbeta Vacková	6	20	od nikoho poučená	–
Borský Peter (dnes súčasť Borského Mikuláša)	Dorota Oravská	7	20	poučená od predchádzajúcej babice	–
Lakšárska Nová Ves	Barbara Vavrinčová	30	20	od nikoho poučená	–
Buková	Dorota Kralková	8	20	od nikoho poučená	–

Názov lokality	Meno babice	Prax (roky)	Odmena (denáre)	Vzdelanie a príprava	Skúsenosti
Plavecký Mikuláš	Mária Bodjová	4	20	od nikoho poučená	–
	Dorota Scepka	8	20	od nikoho poučená	–
Plavecké Podhradie	Katarína Seribranová	13	20	od nikoho poučená	–
Sološnica	Marina Skrchová	1	20	od nikoho poučená	–
Rohožník	Mária Kanicskarková	15	20	od nikoho poučená	–
Kuchyňa	Mária Eliáska	15	25	od nikoho poučená	–
Pernek	Barbara Rusniaková	10	25	od nikoho poučená	–
Jabloňové	Alžbeta Vojksek inak Perničková	12	20	od nikoho poučená	–
Studienka	Mária Halusková	7	15	od nikoho poučená	–
	Mária Boleclavková	14	15	od nikoho poučená	–
Kostolište	Mária Svibková	2	28	od nikoho poučená	–
Malacky	Mária Palkova	4	28	od nikoho poučená	–
	Anna Salvaticová	2	28	od nikoho poučená	–
Malé Leváre	Alžbeta Storová	28	25	od nikoho poučená	–
Gajary	Alžbeta Kolmanová	4	25	od nikoho poučená	–
	Mária Vancseková	2	25	od nikoho poučená	–
Veľké Leváre	Mária Krištofková	18	25	od nikoho poučená	–
	Mária Hanisková	4	25	od nikoho poučená	–
	Katarína Onflerinová	19	25	od nikoho poučená	–
Suchohrad	Alžbeta Slosanková	7	28 a 1 peceň chleba	od predchádzajúcej babice poučená	–
Jakubov	Mária Barkalková	27	28	od nikoho poučená	vlastné
Závod	Katarína Kopianková	2	28	od nikoho poučená	–
Devín	Gertrúda Knelhlinová	8	28	poučená od iných babíc	–
Dúbravka	Katarína Puglová	6	28	od nikoho poučená	–

Tabuľka č. 5 – *Súpis babíc v Hornom vonkajšom obvode zo 7. novembra 1768.*

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Vek	Prax (roky)	Prísaha	Inštrukcia	Skúsenosti	Školenie	Odmena od rodičky
Veľký Biel	Alžbeta	Ján Andrejkovič	vdova	55	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od niekoho	35 denárov
Nová Ves pri Dunaji (dnes súčasť Novej Dedinky)	Maria	Michal Garaj	vdova	60	9	–	s inštr. od farára	vlastné z praxe	–	ako je vo zvyku
Malý Biel (dnes súčasť Veľkého Bielu)	Katarína	Martin Haraj	manželka	45	3	farárovi	s inštr.	–	–	mariánsky groš
Senec	Eva	Gašpar Kőmives	manželka	50	8	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	–	mariánsky groš
	Maria	Pavol Javorský	manželka	70	30	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	–	mariánsky groš
Reca a Boldog	nie je žiadna, hľadá sa	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Malé Tŕnie a Veľké Tŕnie (dnes súčasti obce Vinosady)	Katarína	Juraj Schilhar starší	vdova	63	6	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	40 denárov
Viničné	Dorota	Michal Stintava	vdova	45	2	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	raz ½ bratislavskej merice pšenice, raz 25 denárov

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Vek	Prax (roky)	Prísaha	Inštruk-cia	Skúse-nosti	Školenie	Odmena od rodičky
Chorvátsky Grob	Anna	Michal Kovács	manželka	48	7	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Slovenský Grob	Katarína	Martin Spanic	vdova	56	3	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	raz ½ bratislavskej merice pšeni-ce, raz 40–50 denárov v prípadoch zvýšenej sta-rostlivosti
Bernolákovo	Mária	Štefan Kováč	manželka	56	2	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	mariánsky groš
Vajnory (dnes súčasť Bratislavy)	Helena	Martin Kastan	vdova	46	4	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	mariánsky groš
Rača (dnes súčasť Bratislavy)	Mária	Ján Prikrivács	manželka	45	7	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	raz väčšia, raz menšia
Myslenice (dnes súčasť Pezinka)	Rosina	Baltazár Kunperger	vdova	50	8	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	50 denárov
Limbach	Mária	Ján Mlinarovič	manželka	45	3	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	raz väčšiu, raz menšiu
Častá	Helena Guláčka	–	vdova	48	7	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa mož-ností rodičiek
Píla	Eva	Martin Jankovič	vdova	80	40	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa mož-ností rodičiek
Doľany	Mária	Adam Bixárdy	vdova	50	9	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	raz väčšia, raz menšia

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Vek	Prax (roky)	Prísaha	Inštruk-cia	Skúse-nosti	Školenie	Odmena od rodičky
Štefanová	Helena	Ján Bradacsek	manželka	40	2	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Dlhá	Dorota	Laurenc Klačar	vdova	51	5	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Borová	Eva Eliásková	–	vdova	45	6	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Ružindol	Anna Haradisťková	–	vdova	50	9	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Biely Kostol	nie je žiadna, farár hľadá	–	–	–	–	–	–	–	–	-
Budmerice	Eva Miskovičková	-	vdova	54	6	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa mož-ností rodičky
Jablonec	Rosina	Martin Skalka	manželka	50	20	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Vištuk	Dorota	František Garafa	manželka	46	4	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Dubová	Zuzana	Martin Nemeček	vdova	50	1	farárovi	s inštr.	–	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Veľké Šenkvice / **Malé Šenkvice**	Alžbeta	Laurenc Lančarič	vdova	65	15	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Vek	Prax (roky)	Prísaha	Inštruk-cia	Skúse-nosti	Školenie	Odmena od rodičky
Blatné	Helena	Ján Ondrejkovič	manželka	40	5	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Špačince	Júlia	Andrej Kánsor	vdova	54	19	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa mož-ností rodičky
Dolná Krupá	Anna	Ján Fitos	vdova	–	12	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa mož-ností rodičky
Horná Krupá	Alžbeta	Peter Pesko	vdova	60	10	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa mož-ností rodičky
Bohunice (dnes Jaslovské Bohunice) **Paderovce (dnes Jaslovské Bohunice)**	Barbora Mihaličianová	–	vdova	56	10	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa mož-ností rodičky
Jaslovce (dnes súčasť Jaslovských Bohuníc)	Katarína Štefanecanová	–	vdova	50	10	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa mož-ností rodičky
Kátlovce	Mária	Ján Kučera	manželka	54	24	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa mož-ností rodičky
Dechtice	Katarína	Juraj Hutta	vdova	60	30	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa mož-ností rodičky
Naháč **Horná a Dolná Dubová**	Katarína	Ján Hradisky	vdova	56	16	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa mož-ností rodičky

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Vek	Prax (roky)	Prísaha	Inštrukcia	Skúsenosti	Školenie	Odmena od rodičky
Bohdanovce	Judita	Jakub Martinkovič	vdova	50	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislavskej merice pšenice
	Maria	Martin Kuban	manželka	46	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislavskej merice pšenice
Šelpice	Anna	Ján Poláček	vdova	50	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa možností rodičky
Klčovany (dnes súčasť Bolerázu)	Judita	Martin Kiselica	manželka	60	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa možností rodičky
Boleráz	Katarína	Jakub Urbankovič	vdova	50	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislavskej merice pšenice
Smolenická Nová Ves (dnes súčasť Smoleníc)	Helena	Jakub Bratovič	vdova	56	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislavskej merice pšenice
Bíňovce	Anna	Ján Prtel	vdova	50	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislavskej merice pšenice
Trstín	Rosina Vaskojanová z Moravy	–	vdova	56	12	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa možností rodičky
Smolenice	Dorota	Matej Sokol	manželka	70	7	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	20 denárov
Lošonec	Anna Vraniková	–	–	57	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa možností rodičky

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Vek	Prax (roky)	Prísaha	Inštruk-cia	Skúse-nosti	Školenie	Odmena od rodičky
Horné Orešany	Mária Kuchajdová	–	–	60	–	farárovi	s inštr.	–	od farára	podľa možností rodičky
	Katarína Blaskojana	–	vdova	65	–	farárovi	s inštr.	–	od farára	podľa možností rodičky
Dolné Orešany	Kristína	–	–	70	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa možností rodičky
Košolná	Anna	Michal Koč	vdova	40	7	farárovi	s inštr.	–	od farára	podľa možností rodičky
Suchá nad Parnou	Helena Oresanska	–	vdova	58	8	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa možností rodičky
Zvončín	Dorota	Michal Spachel	manželka	60	10	bez	–	vlastné z praxe	–	podľa možností rodičky
Hrnčiarovce nad Parnou	Katarína	Ján Ciferský	manželka	68	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa možností rodičky
	Katarína	Juraj Ciferský	manželka	53	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa možností rodičky
Slovenská Nová Ves	Júlia	Vito Moravec	manželka	68	20	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	podľa možností rodičky
Hrušov (dnes súčasť Slovenskej Novej Vsi)										
Cífer	Alžbeta Kollárová	Ján Kozák	manželka	54	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislavskej merice pšenice
Pác (dnes súčasť Cífera)										
Voderady	Katarína	Matej Manduch	manželka	50	12	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislavskej merice pšenice

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Vek	Prax (roky)	Prísaha	Inštruk-cia	Skúse-nosti	Školenie	Odmena od rodičky
Pavlice	Mária	Jakub Jursa	manželka	45	4	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Pusté Úľany	Katarína	Martin Hornik	manželka	42	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Veľký Grob	Anna	Michal Smolko	vdova	50	5	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Čataj	Alžbeta	Blažej Bucharik	manželka	45	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Igram	Alžbeta Cesnekianová	–	vdova	50	3	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Kaplna	Katarína Matisková	–	vdova	50	2	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Báhoň	Katarína Barboričaková	–	vdova	55	–	farárovi	s inštr.	vlastné z praxe	od farára	½ bratislav-skej merice pšenice
Jarná (dnes súčasť Cífera)	babica z Jablonca									

Tabuľka č. 6 – *Súpis babíc v Dolnom vonkajšom obvode z 19. októbra 1768.*[64]

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Prísaha	Schválená a prijatá	Odmena
Košúty	Katarína	Ján Vörös	vdova	vykonala	farárom	36 denárov
	Alžbeta Szabóová	–	–	vykonala	farárom	36 denárov
Galanta	Zuzana Nagyová	–	vdova	farárovi	farárom	mariánsky groš
Matúškovo	–	Jakub Makány	vdova	farárovi	farárom	mariánsky groš
Hody (dnes súčasť Galanty)	babica z Galanty					mariánsky groš
Váhovce	Eva Perléová	Juraj Varga	vdova	farárovi	farárom	mariánsky groš
Dolná Streda	Anna Kollárova	Michal Osusky	vdova	farárovi	nebola	raz 25 denárov, raz mariánsky groš
Sereď	Paulová	–	vdova	farárovi	farárom	40 denárov
	Alžbeta Strachóová	Juraj Strachó	manželka	farárovi	farárom	40 denárov
Horný, Dolný a Stredný Čepeň (dnes súčasti Serede)	babice zo Serede					40 denárov
Veľké Šúrovce (dnes súčasť Šúroviec)	Dorota Mihóková	Martin Kántor	vdova	–	farárom	30 denárov
Varov Šúr (dnes súčasť Šúroviec)	Katarína Daňová	–	vdova	farárovi	farárom	25 denárov
Valtov Šúr (dnes súčasť Šúroviec)	Katarína Sleruskyová	–	–	farárovi	farárom	1 trnavská merica pšenice

[64] Určité informácie zo súpisu (mená a miesta pôsobenia) o babiciach z Dolného vonkajšieho obvodu publikoval aj BUKOVSZKY, László. A közegészségügy alakulása és jótékonysági intézmények a Mátyusföldön. In *Mátyusföld II.* [Szerkesztette]: Bukovszky, László. Komárno – Dunajská Streda, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó 2005, s. 311.

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Prísaha	Schválená a prijatá	Odmena
Hoste	Mária Rozňovsková z Majcichova	–	vdova	farárovi	–	1 trnavská merica pšenice
Majcichov	Katarína Banianová	–	vdova	farárovi	–	1 trnavská merica pšenice
	Mária Rozňovsková	–	vdova	farárovi	–	1 trnavská merica pšenice
Opoj	Mária Létová	Juraj Ripl	vdova	vykonala	–	1 trnavská merica pšenice
Abrahám[65]	Eva Bénová	Martin Mráz	manželka	nevykonala	obcou schválená	1 trnavská merica pšenice
Zeleneč	Martina Poláková	Michal Tapolčány	vdova	vykonala	–	1 trnavská merica pšenice
Modranka	Helena Ostatniková	Ján Hupka	manželka	farárovi	–	1 trnavská merica pšenice
Zavar	Katarína Juhásová	Jakub Borovsky	vdova	–	farárom	1 trnavská merica pšenice
Veľké Brestovany (dnes súčasť Brestovian)	Alžbeta	Pavol Nizňansky	vdova	vykonala	bola	1 trnavská merica pšenice
Malé Brestovany (dnes súčasť Brestovian)	Alžbeta z Veľkých Brestovian					1 trnavská merica pšenice

[65] V súpise je obec uvedená ako *Gezsth.*

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Prísaha	Schválená a prijatá	Odmena
Horné Lovčice (dnes súčasť Brestovian)	Anna Kováčová	Andrej Haláč	vdova	farárovi	farárom	1 trnavská merica pšenice
Dolné Lovčice	Dorota Konopková	Ján Jambék	vdova	vykonala	bola	1 trnavská merica pšenice
Križovany nad Dudváhom	Zuzana Kadlečiková	Juraj Valúsék	vdova	vykonala	–	1 trnavská merica pšenice
Vlčkovce	Mária Garaiová	Štefan Kollár	vdova	vykonala	–	1 trnavská merica pšenice
Veľká Mača	Katarína Borosová	Adam Söcs	vdova	vykonala	–	30 denárov
Gáň	Helena Nagyová	Juraj Zakorič	vdova	vykonala	–	raz mariánsky groš a raz menší peniaz
Nebojsa (dnes súčasť Galanty)	babica z Gáňa					raz mariánsky groš a raz menší peniaz
Brakoň (dnes súčasť Gáňa)	babica z Gáňa					raz mariánsky groš a raz menší peniaz
Malá Mača	Katarína Pučalka	Štefan Simon	manželka	–	–	40 denárov
Sládkovičovo	Anna Nagy	Martin Mészáros	vdova	od farára	–	1 trnavská merica pšenice
Heď (dnes súčasť Čierneho Brodu)	babica z Čierneho Brodu					mariánsky groš
Čierny Brod	Mária Ungerstorff	Ján Markovič	vdova	–	–	mariánsky groš

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Prísaha	Schválená a prijatá	Odmena
Mostová	Katarína	Anderej Paulovič	vdova	vykonala	–	30 denárov
Vozokany	Alžbeta Fülöp	–	–	vykonala	–	30 denárov
Jahodná	Anna Tóth	Štefan Ócsai	manželka	vykonala	–	30 denárov
Trstice	Judita Horváth	Štefan Bekeč	manželka	vykonala	–	25 denárov
	Sára Tóth	Štefan Gombai	manželka	vykonala	–	25 denárov
Žihárec	Katarína Gondi	Nagy	vdova	–	obcou prijatá a farárom schválená	40 denárov
Tešedíkovo	Mária Mičoda	Michal Barna	manželka	–	–	mariánsky groš
Diakovce	Katarína Szabo	Matej Ciki	manželka	vykonala	–	50 denárov
Dolné Saliby	Helena Söcs	Ján Varga	vdova	vykonala	–	40 denárov
Horné Saliby	Judita Nagy	František Dobaj	vdova	vykonala	–	30 denárov
Kajal	Alžbeta Vankovičová	Ladislav Takáč	vdova	vykonala	–	mariánsky groš

Tabuľka č. 7 – *Súpis babíc v Hornoostrovnom obvode zo 4. novembra 1768.*

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Prax (roky)	Plat	Prísaha	Odbor. skúška a vyučenie	Inštrukcia	Schválená a ustanovená
Šamorín	Mária Tajhoferinová	Konrád Herman	vdova	18	6 fl. ročne a od každého pôrodu 75 denárov	farárovi	v Bratislave od lekára Jána Torkoša	od predchádzajúcej zomretej babice Margaréty Trunvoldove, u ktorej sa 3 roky učila	farárom Matejom Mavičom
	Eva Muthová	–	–	18	6 fl. ročne a od každého pôrodu 75 denárov	farárovi Matejovi Mavičovi	v Bratislave od lekára Jána Torkoša	od svojej matky Kepesini, tiež babice, u ktorej sa 3 roky učila	–
	Alžbeta Augerinová	–	–	–	75 denárov od pôrodu	farárovi	v Bratislave u tamojšej babice Márie Rosolie Strohoferinovej a miestnym farárom preskúšaná	–	–
Veľká Jelka (dnes súčasť Jelky)	Katarína Rovasová	Ján Lorant	vdova	30	mariánsky groš	farárovi	skúsenosti získala vlastnou praxou, preskúšaná farárom	farárom	farárom
Malá Jelka (dnes súčasť Jelky)	Katarína Bánockyová	Michal Szőcs	vdova	–	mariánsky groš	farárovi	skúsenosti získala vlastnou praxou	farárom	farárom

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Prax (roky)	Plat	Prísaha	Odbor. skúška a vyučenie	Inštrukcia	Schválená a ustanovená
Veľké Úľany	Katarína Stefanová	Jozef Doboczky	manželka	5	mariánsky groš	farárovi	skúsenosti získala vlastnou praxou	farárom	farárom
Dedinka pri Dunaji (dnes súčasť Novej Dedinky)	Mária Tothová	Michal Garai	vdova	20	mariánsky groš	farárovi	skúsenosti získala vlastnou praxou, preskúšaná farárom	farárom	farárom
Ivanka pri Dunaji	Barbara Snopeková	Pavol Belovic	vdova	8	mariánsky groš	farárovi	skúsenosti získala vlastnou praxou, preskúšaná farárom	farárom	farárom
Hrubý Šúr	Katarína Samčiková	Štefan Kiss	vdova	26	mariánsky groš	farárovi	skúsenosti získala vlastnou praxou, preskúšaná farárom	farárom	farárom
Kráľová pri Senci	Alžbeta Smura	Ján Lasek	manželka	–	mariánsky groš	farárom	nikto ju neučil, skúsenosti získala vlastnou praxou	farárom	farárom
Stredná Borša (dnes súčasť Hrubej Borši)	Alžbeta Andras	Michal Forgo	manželka	1	mariánsky groš	farárom	skúsenosti získala vlastnou praxou, preskúšaná farárom	farárom	farárom
Štvrtok na Ostrove	Katarína Olayiová	–	–	20	30 denárov	farárom	skúsenosti získala vlastnou praxou, preskúšaná farárom	farárom	mestečkom

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Prax (roky)	Plat	Prísaha	Odbor. skúška a vyučenie	Inštrukcia	Schválená a ustanovená
Biskupice (dnes Podunajské Biskupice)	Mária Tothová	–	–	7	30 denárov	–	skúsenosti získala vlastnou praxou	farárom	ženami z mestečka
	Mária Prumerinová	–	–	–	30 denárov	farárom	preskúšaná farárom	od svojej matky v Čunove, kde bola babicou	–
Most na Ostrove	Helena Venhordová	–	vdova	1	30 denárov a 1 peceň chleba	nebola	nemala žiadne skúsenosti a nepreskúšaná	nebola	ženami z dediny
Malinovo	Eva Komačková	–	–	7	30 denárov a 1 peceň chleba	nebola	skúsenosti získala vlastnou praxou, nepreskúšaná	–	ženami z dediny
Tomášov	Apolónia Hamarová	Adam Varga	manželka	7	30 denárov	nebola	skúsenosti získala vlastnou praxou, nepreskúšaná	nebola	farárom a ženami z dediny
Čakany	Anna Čelitková	Juraj Zajčko	manželka	20	mariánsky groš	farárom	skúsenosti získala vlastnou praxou, preskúšaná farárom	–	farárom
Vlky	Barbara Halasová	–	–	6	mariánsky groš	farárom	preskúšaná farárom	vyučená od staršej babice zo Šamorína pred 9 rokmi	farárom

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Prax (roky)	Plat	Prísaha	Odbor. skúška a vyučenie	Inštrukcia	Schválená a ustanovená
Dunakiliti (v Maďarsku)	Judita Szabóová	–	–	–	mariánsky groš	farárom	skúsenosti získala vlastnou praxou, nepreskúšaná	od farára	ženami z dediny
Veľká Paka	Anna Maria Paumkartnerinová	Martin Malesic	vdova	8	mariánsky groš	farárom	skúsenosti a učila sa získala vo vojsku a najmä v Bratislave u schválených babíc, preskúšaná farárom	–	–
Malá Paka (dnes súčasť Veľkej Paky)	babica z Veľkej Paky								
Čukárska Paka (dnes súčasť Veľkej Paky)	babica z Veľkej Paky								
Mierovo	Anna Tothová	Ondrej Ollokery	manželka	6	mariánsky groš	nikomu	–	–	–
Malý Lég a Veľký Lég (dnes súčasť Lehníc)	Maria Košvičová	–	–	10	40 denárov	bez prísahy	skúsenosti získala vlastnou praxou	bez inštrukcie	farárom Gabrielom Simonyi
Sása (dnes súčasť Lehníc)	Margaréta Hanpergerová	–	–	12	17-grajciar	bez prísahy	bez skúšky	–	dedinskými ženami
Blatná na Ostrove	Judita Kočišová	–	–	25	17–grajciar	farárovi Matejovi Mavičovi	skúsenosti získala vlastnou praxou	–	dedinskými ženami

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Prax (roky)	Plat	Prísaha	Odbor. skúška a vyučenie	Inštrukcia	Schválená a ustanovená
Veľká Sarva (dnes Rohovce)	Barbora Gethová	–	–	3	zvyčajná odmena	farárovi Ladislavovi Čőmásovi	skúsenosti získala vlastnou praxou, preskúšaná farárom	–	dedinskými ženami
	Maria Magdaléna Szentlaitnerinová	–	–	40	50 denárov a 1 peceň chleba	farárovi	skúsenosti získala vlastnou praxou, preskúšaná farárom	–	–
Nové Košariská (dnes súčasť Dunajskej Lužnej)	Jozefína Koová	–	–	–	–	bez prísahy	skúsenosti získala vlastnou praxou, bez skúšky	–	–
Hamuliakovo	Terézia Komellandová	–	–	14	mariánsky groš a peceň chleba	bez prísahy	skúsenosti získala vlastnou praxou, bez skúšky	–	–
Vojka nad Dunajom	Juliana Vaclavkova	Ján Neltner	vdova	5	mariánsky groš a peceň chleba	farárovi	z jednej knihy učená a získala informácie a vlastnou praxou	–	farárom
Dobrohošť	Mária Kisová	Ondrej Bernard	vdova	11	mariánsky groš	farárovi	poučená vlastnou matkou, ktorá predtým robila tiež babicu	–	farárom Ladislavom Čőmősovm

Názov lokality	Meno babice	Meno manžela	Rodinný stav	Prax (roky)	Plat	Prísaha	Odbor. skúška a vyučenie	Inštrukcia	Schválená a ustanovená
Rastice (dnes súčasť Zlatých Klasov), Dolné Janíky, Horné Janíky, Búštelek (dnes súčasti Janíkov)	Anna Bortisiková	Martin Papernik	vdova	14	mariánsky groš	farárovi	skúsenosti získala vlastnou praxou, preskúšaná farárom	–	–
Malý Mager (dnes súčasť Nového Života)	Judita Mothová	Ondrej Sandor	manželka	1	mariánsky groš	bez prísahy	skúsenosti získala vlastnou praxou, bez skúšky	–	–
Rastice (dnes súčasť Zlatých Klasov)	Mária	Šalamún Praindl	manželka		25 denárov od pôrodu a bezplatná pomoc	rabínovi	poučená rabínom	–	–

Tabuľka č. 8 – *Súhrnné údaje za celú Bratislavskú stolicu zo súpisu z roku 1768.*

Názov obvodu	Počet sídiel	Počet babíc	Priemerná prax (roky)	Priemerný vek	Odmena
Dolnoostrovný	34	40	10,7	–	mariánsky groš
Záhorský	37	46	10,9	–	15–28 denárov
Horný vonkajší	69	63	7	52,6	20–50 denárov, mariánsky groš, ½ bratislavskej merice pšenice al. podľa možností rodičky
Dolný vonkajší	42	39	–	–	25–50 denárov, al. mariánsky groš al. 1 trnavská merica pšenice
Hornoostrovný	36	34	12,2	–	6 zl. ročne, 25–75 denárov al. mariánsky groš a k tomu peceň chleba
Spolu	**218**	**222**	**11,36**	**–**	**–**

Tabuľka č. 9 – *Súpis babíc z Bratislavského dištriktu z 30. júna 1784.*

Názov lokality	Meno babice	Vek	Rok a miesto skúšky a schválenia
Báhoň	Katarína Čechovičková	65	nikde
Boldog	vdova Jozefa Vacula	48	nikde
Bernolákovo	Anna Kinčešová	42	nikde
Cajla (dnes súčasť Pezinka)	Anna Boženíková	56	nikde
Častá	Anna Klasková	40	nikde
Veľké Tŕnie (dnes súčasť Vinosadov)	vdova Pavla Barska	67	nikde
Čataj	Dorota Kostkovičková	56	nikde
Dubová	Anna Urbáčeková	52	nikde
Nová Dedinka	Brigita Múčková	50	nikde
Petržalka (dnes súčasť Bratislavy)	Jana Enhoferianová	50	nikde

Názov lokality	Meno babice	Vek	Rok a miesto skúšky a schválenia
Myslenice (dnes súčasť Pezinka)	vdova Jána Hattalu	60	nikde
Chorvátsky Grob	Dorota Miklenčičová	60	nikde
Štefanová	Mária Sprinková	50	nikde
Igram	Anna Sekerešová	50	nikde
Malé Šenkvice (dnes súčasť Šenkvíc)	Katarína Miletičová	49	nikde
Kaplna	babica z Igramu	–	–
Limbach	manželka Samuela Snavoltka	40	nikde
Veľký Biel	Anna Gulášová	60	nikde
Neštich (dnes súčasť Svätého Jura)	Mária Gumbírová	68	nikde
Veľké Šenkvice (dnes súčasť Šenkvíc)	vdova Anna Maletičová	50	nikde
Malý Biel (dnes súčasť Veľkého Bielu)	Katarína Takáčová	40	nikde
Veľký Grob	Eva Čömörová	40	nikde
Píla	Judita Marčinková	60	nikde
Vajnory (dnes súčasť Bratislavy)	vdova Martina Kofana	52	nikde
Budmerice	Mária Štefanovičková	58	nikde
Rača (dnes súčasť Bratislavy)	Alžbeta Egriová	44	nikde
Reca	Eva Tótová	60	nikde
Viničné	Katarína Cintavová	60	nikde
Blatné	Alžbeta Bíliková	42	nikde
Senec	Alžbeta Fazekašová	58	nikde
Slovenský Grob	vdova Anna Nižňanová	53	nikde
Vinosady	Mária Vajnorská	48	nikde
Podhradie kresťanské (dnes súčasť Bratislavy)	–	–	prijatá a schválená bratislavskými mešťanmi
Podhradie židovské (dnes súčasť Bratislavy)	–	–	prijatá a schválená bratislavskými mešťanmi
Vištuk	Dorota Čisárová	75	nikde

Tabuľka č. 10 – *Súpis babíc v Záhorskom obvode z 20. januára 1785.*

Meno lokality	Meno babice	1. trieda klasifikácie – preskúšaná	2. trieda klasifikácie – nepreskúšaná
Jabloňové	vdova Gasparičková	–	áno
Záhorská Bystrica (dnes súčasť Bratislavy)	Anna Maria Kuchtinková	–	áno
Buková	Anna Lantosová	–	áno
	Dorota Kratka	–	áno
Borský Svätý Jur	Anna Halová	–	áno
	Maria Makovská	–	áno
Borský Mikuláš	vdova Jána Kovariková	–	áno
Borský Peter (dnes súčasť Borského Mikuláša)	vdova Juraja Gučaka	–	áno
Plavecký Štvrtok	Anna Danielková	–	áno
Plavecký Mikuláš	vdova Kurpasička	–	áno
Plavecký Peter	Anna Kiripolská	–	áno
Devín (dnes súčasť Bratislavy)	Anna Maria Schererinová	áno	–
Devínska Nová Ves (dnes súčasť Bratislavy)	vdova Eva Sandlová	–	áno
Suchohrad	–	–	–
Gajary	Anna Vrbková	–	áno
	Achmandlová	–	áno
	Cilianová	–	áno
Studienka	Katarína Ivanková	–	áno
	Anna Halusková	–	áno
Vysoká pri Morave	Alžbeta Chrupková	–	áno
Dúbravka (dnes súčasť Bratislavy)	Katarína Matrková	–	áno
Jakubov	Anna Dančičková	–	áno
Kostolište	Katarína Hodgevská	–	áno
Malé Leváre	Anna Sovincová	–	áno
Kuchyňa	Alžbeta Machatková	–	áno
Kuklov	Katarína Papanková	–	áno
Lamač (dnes súčasť Bratislavy)	Mária Stachovičková	–	áno
Láb	Anna Doraková	–	áno
Lakšárska Nová Ves	Barbora Pikalková	–	áno
Lozorno	Mária Urbanková	–	áno

Meno lokality	Meno babice	1. trieda klasifikácie – preskúšaná	2. trieda klasifikácie – nepreskúšaná
Mást (dnes súčasť Stupavy)	Anna Banovčiková	–	áno
Marianka	Katarína Brezinková	–	áno
Záhorská Ves	Anna Salvatičková	–	áno
	Zuzana Blasková	–	áno
Veľké Leváre	Anna Omzlerinová	–	áno
	Kristína Javorková	–	áno
	Anna Haničková	–	áno
Borinka	Sofia Schnibanová	–	áno
Pernek	Anna Ferenčičková	–	áno
Plavecké Podhradie	Mária Lisá	–	áno
	vdova Pavusková	–	áno
Rohožník	Anna Rarbovská	–	áno
Stupava	Barbara Prunerinová	áno	–
Sekule	Dorota Pokorná	–	áno
Sološnica	vdova Kovalovská	–	áno
Moravský Svätý Ján	Anna Mária Prosková	–	áno
Závod	Mária Majzunková	–	áno
Zohor	Anna Schvandová	–	áno

Tabuľka č. 11 – *Súpis babíc v Dolnoostrovnom obvode z 20. mája 1785.*

Názov lokality	Meno babice
Dolný Štál	Eva Vargová
Padáň	Alžbeta Bugyová
Mad	Alžbeta Bartalová
Töböréte (dnes súčasť Kútnikov)	Alžbeta Faszekas
Čenkovce (dnes súčasť Povody)	Zuzana Miklosová
Lidér-Tejed (dnes súčasť Povody)	Katarína Tóthová
Dolný Bar	Mária Orossová
Kostolná Gala (dnes súčasť Holíc)	Kristína Batlerová
Pőšfa (dnes súčasť Holíc)	Eva Hegedűsová
Ohrady	Mária Ideová
Horné Mýto	Katarína Skopková
Trhová Hradská	Anna Aczélová
Dolný Ňáražd (dnes súčasť Topoľníkov)	Alžbeta Sebőková
Malé Dvorníky	Alžbeta Forgová
Dunajský Klátov	Alžbeta Somolová
Horná Potôň	Zuzana Radóová

Názov lokality	Meno babice
Benkova Potôň (dnes súčasť Hornej Potône)	Mária Čányová
Michal na Ostrove	Judita Szalayová
Orechová Potôň	Alžbeta Stadlerová
Dunajská Streda	Katarína Kuglerinová
	Eva Molnárová
Malé Blahovo (dnes súčasť Dunajskej Stredy)	Eva Bóthová
	Alžbeta Nagyová
Veľké Blahovo	Katarína Varrová
Vydrany	Katarína Kurocová
Nekyje na Ostrove (dnes súčasť Vrakune)	Katarína Tothová
Gabčíkovo	Mária Milenpachová
Jurová	Katarína Kántorová
Horný Bar	Zuzana Kalmárová
Šuľany	Katarína Almássyová
Bodíky	Alžbeta Sanková
Lipót (v Maďarsku)	Katarína Kováčová
Zseli (dnes súčasť Dornózseli v Maďarsku)	Mária Lorandová
Darnó (dnes súčasť Dornózseli v Maďarsku)	Anna Molnárová
Püski (v Maďarsku)	Anna Virágová
Dolná Baka (dnes súčasť Baky)	Katarína Dőmőtőrová
Trstená na Ostrove	Eva Tóthová

Tabuľka č. 12 – *Súpis babíc v Hornoostrovnom obvode zo 16. marca 1785.*

Názov lokality	Meno babice
Jánošíková, Nová Lipnica, Nové Košariská (dnes súčasti Dunajskej Lužnej)	Eva Mária Kolmaninová
Dolná Čela, Horná Čela (dnes súčasti Rovinky)	Maria Feuerinová
Kalinkovo	Eva Čibováová
Miečno (dnes súčasť Šamorína)	Terézia Bumedl
Dunakiliti (v Maďarsku)	Mária Pergerová
Hamuliakovo	Zuzana Stelinová
Štvrtok na Ostrove	Katarína Borbelyová
Veľká Paka	Mária Malovicová
Rastice (dnes súčasť Zlatých Klasov)	Katarína Horvathová
Malý Mager (dnes súčasť Nového Života)	Mária Kováčová
Oľdza	Alžbeta Hideghetiová
Dolné Janíky (dnes súčasť Janíkov)	Jana Peptinová
Horné Janíky (dnes súčasť Janíkov)	Alžbeta Plaková

Názov lokality	Meno babice
Eliášovce (dnes súčasť Nového Života)	Alžbeta Molnárová
Hubice	Alžbeta Falusiová
Vojka nad Dunajom	Júlia Kőméresová
Báč	Eva Nagy Jánošová
Dobrohošť	Anna Lickayová
Blatná na Ostrove	Anna Ora
Sása (dnes súčasť Lehníc)	vdova Javanianová
Veľké Úľany	Katarína Čéfanová
	Mária Szabová
Jelka	Alžbeta Vőrősová
Nová Jelka (dnes súčasť Jelky)	Katarína Juhásová
Ivanka pri Dunaji	Alžbeta Nyomorutová

Tabuľka č. 13 – *Súpis babíc v Dolnom vonkajšom obvode z 20. mája 1785.*

Názov lokality	Meno babice	Klasifikácia		
		1. trieda	2. trieda	3. trieda
Sereď	Helena Znahorová	–	–	áno
Katonautcza (dnes súčasť Serede)	Alžbeta Rehaková	–	–	áno
Dolný Čepeň a Stredný Čepeň (dnes súčasti Serede)	Alžbeta Remzaová	–	–	áno
Horný Čepeň (dnes súčasť Serede)	Anna Kadlecová	–	–	áno
Váhovce	Eva Lovasová	–	–	áno
Dolná Streda	Rosina Banathová	–	–	áno
Gáň, Brakoň (dnes súčasť Gáňa), Nebojsa (dnes súčasť Galanty)	Helena Nagyová	–	–	áno
Galanta	Terézia Sakalová	–	–	áno
	Katarína Dubravová	–	–	áno
Hody (dnes súčasť Galanty)	Mária Kadlecová	–	–	áno
Matúškovo	Katarína Laducová	–	–	áno
Topoľnica	Helena Eliásová	–	–	áno
Diakovce	Katarína Szabóová	–	–	áno
	Katarína Szőcsová	–	–	áno
Tešedíkovo	Mária Tlasková	–	–	áno
Žihárec	Katarína Takačová	–	–	áno
Dolné Saliby	Mária Molnárová	–	–	áno
Horné Saliby	Helena Szalayová	–	–	áno

Názov lokality	Meno babice	Klasifikácia		
		1. trieda	2. trieda	3. trieda
Dolné Lovčice	Judita Novosedliková	–	–	áno
	Alžbeta Lančanková	–	–	áno
Veľké Brestovany (dnes súčasť Brestovian)	Mária Ohrablová	–	–	áno
Varov Šúr (dnes súčasť Šúroviec)	Anna Holmanová	–	–	áno
Veľké Šúrovce (dnes súčasť Šúroviec)	Eva Rivisová	–	–	áno
Valtov Šúr (dnes súčasť Šúroviec)	Helena Sesnačková	–	–	áno
Modranka	Mária Drobná	–	–	áno
Zeleneč	Mária Sipaková	–	–	áno
	Anna Repa	–	–	áno
Sládkovičovo	Alžbeta Židová	–	–	
Mostová	Alžbeta Stemerskirchová	–	–	áno
Vozokany	Eva Szőcsová	–	–	áno
Tomášikovo	Alžbeta Deaková	–	–	áno
Veľký Sek (dnes súčasť Šurian)	Judita Horváthová	–	–	áno
	Judita Hadarová	–	–	áno
Jahodná	Anna Mészarosová	–	–	áno
Čierna Voda	Anna Döményová	–	–	áno
Košúty	Helena Horvathová	–	–	áno
Zavar	Katarína Sinkovičová	–	–	áno
Križovany nad Dudváhom	Anna Čehoová	–	–	áno
Vlčkovce	Eva Mikuličková	–	–	áno
Veľká Mača	Katarína Thuryová	–	–	áno
Malá Mača (dnes súčasť Sládkovičova)	Sára Kemenvzelová	–	–	áno
Majcichov	Helena Hegedisová	–	–	áno
Opoj	Katarína Obrstová	–	–	áno
Hoste	Katarína Kistáková	–	–	áno
Abrahám	Katarína Balásová	–	–	áno
	Dorota Thajsková	–	–	áno

Tabuľka č. 14 – *Súpis babíc v Trnavskom dištrikte zo 16. marca 1785.*

Názov lokality	Meno babice
Dolné Orešany	Mária Čecigová
	Dorota Smithová
Dolné Dubové	Katarína Konečná
	Katarína Svitková
Bíňovce	Katarína Pittelová
Bohdanovce nad Trnavou	babica zo Šelpíc
Bohunice (dnes súčasť Jaslovských Bohuníc)	Katarína Danielová
Boleráz	Mária Bujnovičová
Borová	Katarína Brichtová
Cífer	Katarína Tomaničková
Dechtice	Anna Lovičková
Biely Kostol	Alžbeta Prohazková
Horné Orešany	Mária Rabatová
	Alžbeta Oszaityová
Horné Dubové	Katarína Michalovičová
Horná Krupá	Katarína Čechová
Hrnčiarovce nad Parnou	Katarína Istkovičová
	Eva Uhlarová
Jarná (dnes súčasť Cífera)	Maria Uchricová
Jablonec	Mária Višnovská
Dlhá	Katarína Gasparová
Jaslovce (dnes súčasť Jaslovských Bohuníc)	Helena Magullová
Kátlovce	Mária Cmehillová
	Katarína Kubišová
Hrušov (dnes súčasť Slovenskej Novej Vsi)	babica z Voderád
Klčovany (dnes súčasť Boleráza)	Alžbeta Rattičková
Košolná	Katarína Kallová
Lošonec	Katarína Medová
Trstín	Anna Vavriková
	Katarína Blanárová
Naháč	Mária Brasdaová
Smolenická Nová Ves (dnes súčasť Smoleníc)	babica zo Smoleníc
Doľany	Helena Halačková
Paderovce (dnes Jaslovské Bohunice)	Alžbeta Zemanchová
Pavlice	Alžbeta Kučerová
Pusté Úľany	Anna Zdrhličková
	Mária Mečirková
Pác (dnes súčasť Cífera)	babica zo Slovenskej Novej Vsi
Ružindol	Anna Sagovičová
Šelpice	Mária Vadovičová
Špačince	Alžbeta Vavroková
	Anna Hajduchová

Názov lokality	Meno babice
Smolenice	Anna Albrechtová
	Mária Hlavačeková
Suchá nad Parnou	Mária Spevaková
Slovenská Nová Ves	Katarína Bartošová
Voderady	Anna Hasičková
Zvončín	Mária Hajdova

Tabuľka č. 15 – *Súpis babíc v Bratislavskom dištrikte z 28. marca 1785.*

Názov lokality	Meno babice
Bratislavské Podhradie (dnes súčasť Bratislavy)	Viktória Kralinová preskúšaná a schválená vo Viedni
Rača (dnes súčasť Bratislavy)	Alžbeta Egyryová
Myslenice (dnes súčasť Pezinka)	Uršula Hattalková
	Eva Knúliová
Limbach	Terézia Schnauboltová
Vajnory (dnes súčasť Bratislavy)	Mária Kaffanová
Báhoň	Katarína Čechovičová
	Helena Bučansková
Nová Ves pri Dunaji (dnes súčasť Novej Dedinky)	Brigita Rissková
Štefanová	Mária Sprinková
Častá	Mária Maliková
	Alžbeta Setnicková
Dubová	Anna Urbašeková
Slovenský Grob	Anna Nižňanská
Budmerice	Mária Steffanovičová
Vištuk	Dorota Kraffová
Píla	Júlia Peterková
	Mária Steierová
Chorvátsky Grob	Dorota Miffkovičová
Viničné	Dorota Cintavová
Boldog	Alžbeta Antalová
Veľký Biel	Anna Gulásová
Veľký Grob	Katarína Bahkiová
	Eva Korláthová
Čataj	Judita Tillingerová
	Judita Gumbirová
Blatné	Alžbeta Belusková
Senec	Alžbeta Fazékasová

Historické korene profesionálnej prípravy pôrodných asistentiek na Slovensku do začiatku 50. rokov 20. storočia

Eva Morovicsová – Miroslav Tibor Morovics

Úvod

Pôrodné babice, neskôr aj školené pôrodné asistentky, zohrali v minulosti dôležitú úlohu pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti rodičkám, šestonedieľkam a novorodencom. Príprava pôrodných babíc bola u nás až do druhej polovice 19. storočia zabezpečená prevažne zaškoľovaním skúsenejšími babicami v prirodzenom prostredí, priamo pri ich praktickej činnosti. S prvým pokusom o inštitucionalizáciu a systematizáciu prípravy pôrodných babíc sa stretávame v 70. rokoch 18. storočia na Trnavskej univerzite, kde sa organizovali odborné niekoľkotýždenné kurzy. Po uzatvorení posledného ročníka na Trnavskej univerzite v roku 1777 odbornú prípravu pôrodných asistentiek zabezpečovala Lekárska fakulta v Pešti, avšak iba pre obmedzený počet pôrodných asistentiek. Prevažná časť pôrodných babíc naďalej nadobúdala vzdelanie iba získavaním skúseností priamo v praxi. Odborne školené pôrodné asistentky mali prispieť k odstráneniu jedného z najzávažnejších zdravotných a sociálnych problémov doby, extrémne vysokej dojčenskej aj pôrodnej úmrtnosti. Premyslenú koncepciu na vybudovanie siete odborných škôl pripravujúcich pôrodné asistentky vypracoval koncom 60. rokov 19. storočia beckovský rodák Ján Ambro. Podľa tejto koncepcie sa začali budovať školy pre pôrodné asistentky v Bratislave, Košiciach, Nitre, Rimavskej Sobote a v ďalších mestách Uhorska. Činnosť týchto škôl pretrvala až do roku 1918. Po vzniku prvej Československej republiky boli zrušené školy v Nitre a Rimavskej Sobote, pretože nespĺňali ani základné kritériá pre ich odbornú prípravu. Zmenu vo vzdelávaní pôrodných asistentiek priniesol zákon č. 200/1928 o pomocnej pôrodníckej praxi, o vzdelávaní a o výcviku pôrodných asistentiek. Prispel k skvalitneniu odbornej prípravy pôrodných asistentiek nielen v teoretickej časti, ale aj v posilnení praktickej prípravy a vo vytvorení priestoru aj pre ich ďalšie vzdelávanie

Vzdelávanie pôrodných asistentiek na Lekárskej fakulte Trnavskej univerzity

Prvá inštitucionalizovaná príprava pôrodných babíc sa realizovala na Lekárskej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave, ktorá bola zriadená v roku 1769 a svoju činnosť začala v druhej polovici roka 1770. Odbornú prípravu pôrodných babíc zabezpečovala katedra chirurgie, ktorú viedol profesor Jozef Plenck, rodák z Viedne. Medicínu študoval vo svojom rodisku a v roku 1763 získal hodnosť doktora chirurgie a pôrodníctva. Určitý čas pôsobil ako vojenský chirurg. Pred príchodom na Trnavskú univerzitu vydal príručku pre pôrodníctvo (Anfangsgründe der Geburtshilfe), ktorá bola v začiatočnom období vzdelávania pôrodných asistentiek východiskom pre ich výučbu.

Na katedre chirurgie Lekárskej fakulty sa prednášalo aj očné lekárstvo a pôrodníctvo, ale pozornosť sa venovala aj vzdelávaniu pôrodných babíc. Katedra zabezpečovala od školského roku 1774–1775 šesťtýždňové kurzy pre pôrodné babice, ktoré predtým nemali možnosť získať žiadne odborné vzdelanie. Frekventantky štúdia museli byť gramotné a museli ovládať aspoň jeden z troch krajinských jazykov: slovenský, maďarský alebo nemecký jazyk. Výučba pozostávala z teoretickej a praktickej časti. V teoretickej

Obrázok č. 1 – *Jozef Plenck.*
Zdroj: http://www.galeria.sote.hu/page.php?id=67

časti získali pôrodné babice základy anatómie, pôrodníckej praxe, ošetrovania rodičiek a novorodencov. Na prednáškovej činnosti pre pôrodné babice participoval i profesor Jozef Plenck. Vo svojich prednáškach sa opieral o látku z predpísaných kníh, ale aj o poznatky z vlastnej praxe. Praktické vyučovanie sa realizovalo na fantómoch alebo priamo v mestskej nemocnici, kde boli pre výučbu medikov i babíc od roku 1775 vytvorené 4 lôžka pre rodičky. Na odbornú prípravu pôrodných babíc dozerali mestskí lekári. O počte zapísaných frekventantiek na kurzy chýbajú presné záznamy. Známy je údaj o počte absolventiek, ktoré absolvovali kurzy a získali diplom. Ročne ukončilo štúdium priemerne 6 pôrodných babíc.[1] Teoretickú a praktickú skúšku v rokoch 1775–1777 absolvovalo a získalo diplom celkom 21 frekventantiek.[2] Vzdelávanie ostatných sestier v tomto období nebolo inštitucionalizované. Sestry-ošetrovateľky sa učili v nemocniciach od lekárov, pôrodných babíc a od svojich starších kolegýň.[3]

Profesor Jozef Plenck pri prednáškach používal svoju príručku pre pôrodníctvo. Prvou učebnicou pre slovenské pôrodné babice bola práca *Zpráwa o kumštu babském,* vydaná v Bratislave v roku 1778 v češtine-bibličtine. Bol to preklad nemeckého originálu od Johanna Rafaela Steideleho, vyhotovený Jánom Cherneym a vydaný s finančnou podporou grófa Jána Illésházyho. J. Cherney ako stoličný lekár Trenčianskej stolice hľadal spôsob, ako prelomiť bariéry pri vzdelávaní babíc a zlepšiť celkovú situáciu v tejto oblasti. Táto príručka, vydaná okrem nemeckého originálu aj v maďarčine, predstavovala na relatívne dlhé obdobie základnú pomôcku odbornej prípravy pôrodných babíc v Uhorsku. Jej význam pre dejiny zdravotníctva spočíva aj v tom, že zakotvila základy slovenskej pôrodníckej terminológie.[4]

Vzdelávanie pôrodných asistentiek na Lekárskej fakulte v Pešti

V auguste 1777 sa uzavrel posledný ročník na Trnavskej univerzite. Univerzita sa presťahovala do Budína, neskôr v roku 1784 do Pešti. Na dobudovanej Lekárskej fakulte sa v roku 1818 vytvorila osobitná katedra pôrodníctva a očného lekárstva, ktorá v rámci

[1] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Lekárska fakulta Trnavskej univerzity. In ČIČAJ, Viliam (ed.). *Trnavská univerzita v slovenských dejinách.* Bratislava : VEDA, 1987, s. 135–150.

[2] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku.* Martin : Osveta, 1989, s. 58–61.

[3] FARKAŠOVÁ, Dana. *Ošetrovateľstvo – teória.* Martin : Osveta, 2001, 135 s.

[4] FALISOVÁ, Anna – MOROVICSOVÁ, Eva. Učebnica pre pôrodné asistentky od Jána Ambra a jej miesto v dejinách zdravotnej výchovy na Slovensku. In *Kniha 2011. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry.* Martin : Slovenská národná knižnica, 2011, s. 256–271.

úprav učebných programov predĺžila školenie babíc, ktoré sa realizovalo v trojmesačných kurzoch. Podľa národnosti frekventantiek bolo rozdelené do troch samostatných kurzov. Mnohé pôrodné babice však naďalej získavali potrebné vedomosti a praktické zručnosti priamo v praxi od skúsenejších kolegýň.[5]

Koncom 50. rokov 19. storočia bol podľa Linzbauerovej štatistiky zdravotníckeho personálu celkový počet pôrodných asistentiek 319, začiatkom 70. rokov ich počet stúpol na 600. Každá obec s počtom obyvateľstva nad 1 500 mala zamestnávať pôrodnú asistentku, ktorú platila obec. Za tento plat zabezpečovala bezplatne starostlivosť a ošetrenie nemajetným mladým matkám, majetným matkám za určitý honorár.[6]

Zákonný článok č. XIV z roku 1876 sprísnil kvalifikačné požiadavky pre výkon povolania pôrodnej asistentky a v tomto zmysle rozlišoval diplomované asistentky a tzv. ceduľové babice. Povolanie pôrodnej asistentky mohli vykonávať predovšetkým ženy, ktoré získali diplom absolvovaním riadneho kurzu na univerzite alebo na špeciálnej škole pre pôrodné asistentky. Ženy, ktoré bývali v obciach do 75 km od sídla univerzity alebo takejto školy, boli zákonom zaviazané do roku získať diplom, ináč nemohli pokračovať v svojom remesle. V obciach vzdialených viac ako 75 km postačovala tzv. ceduľa, teda doklad, ktorý babice získali po absolvovaní dvojmesačného kurzu zložením skúšky pred župným lekárom. Druhá forma (ceduľová) mala platiť len dovtedy, kým sa nedobudovala dostatočne hustá sieť škôl pre pôrodné asistentky. Diplomované asistentky mali prednosť pred ceduľovými pri zamestnávaní v službách obce. Ak sa usadili a začali pôsobiť v obci, kde dovtedy bola len ceduľová babica, táto musela do dvoch rokov získať diplom, ináč stratila kompetenciu.[7]

Organizácia škôl pre pôrodné asistentky v Uhorsku

Nepriaznivá ekonomická situácia a nevyhovujúce sociálne pomery väčšiny obyvateľstva Uhorska v 19. storočí mali negatívny vplyv aj na zdravotný stav obyvateľstva. Zvýšil sa výskyt infekčných ochorení, ktoré sa rýchlo šírili, čo viedlo k nárastu morbidity a mortality obyvateľstva. Veľmi zraniteľnou skupinou obyvateľstva boli ženy a deti. Nedostatočná a nesprávna opatera a starostlivosť o rodičky a šestonedieľky bola príčinou vysokej dojčenskej úmrtnosti. V prvej polovici 19. storočia neboli v Hornom Uhorsku, na území dnešného Slovenska, vzdelávacie inštitúcie špeciálne zamerané na odbornú prípravu pôrodných babíc. Priestor pre odbornú prípravu pôrodných asistentiek čiastočne poskytovali kurzy na Lekárskej fakulte peštianskej univerzity, kde prednášky pre pôrodné asistentky boli spoločné s prednáškami medikov.[8] Príprave chýbala praktická orientácia a istým nedostatkom bol aj obmedzený prístup na tieto kurzy, ktoré absolvoval iba minimálny počet pôrodných asistentiek. A tak na 10 000 – 20 000 obyvateľov pripadla jedna pôrodná asistentka, a to iba v mestách a obciach. Na vidieku poskytovali pomoc rodičkám a šestonedieľkam iba neškolené dedinské ženy a iba bohatší ľudia si mohli dovoliť privolať k pôrodu školenú pôrodnú asistentku z mesta.[9]

Podnetom pre zriadenie škôl pre pôrodné babice boli závery zjazdu Spolku uhorských lekárov a prírodovedcov v Jágri v auguste 1868, na ktorom sa lekári venovali

---

[5] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 2, s. 58–61.

[6] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 2, s. 138–142.

[7] 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről. Dostupné na internete: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5727

[8] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 2, s. 60.

[9] BOKESOVÁ, Mária. Dr. Ján Ambro. Náčrt života a práce významného slovenského lekára a sociálneho pracovníka z druhej polovice XVIII. storočia. In *Naša veda*, 1956, č. 3, s. 509–512.

okrem iných problémov aj vysokej dojčenskej úmrtnosti a navrhli vypracovať opatrenia na jej zníženie. Úlohou bol poverený dr. Ján Ambro. Pochádzal z Beckova, narodil sa v rodine živnostníka. Po absolvovaní gymnázia začal študovať na Lekárskej fakulte v Budapešti, štúdium ukončil na Lekárskej fakulte vo Viedni. Tu získal aj doktorský diplom z lekárstva, chirurgie a pôrodníctva.

Po získaní diplomu pôsobil na gynekologicko-pôrodníckej klinike vo Viedni, kde na mladého lekára veľmi zapôsobilo učenie Ignáca Semmelweisa. Úspešnú klinickú prax dr. J. Ambra prerušilo vážne zranenie, v dôsledku ktorého prišiel takmer o zrak. Po krátkom prerušení sa opäť vrátil na gynekologicko-pôrodnícku kliniku v Budapešti. Mal možnosť porovnávať podmienky praxe a spôsob liečby s gynekologicko-pôrodníckou klinikou vo Viedni. Bol zástancom učenia Ignáca Semmelweisa a kriticky sa vyjadroval k vtedajšej príprave pôrodných asistentiek na Lekárskej fakulte v Pešti. Riešenie situácie videl v zriadení škôl pre pôrodné asistentky, ktoré by zabezpečovali nielen ich teoretickú, ale aj praktickú prípravu. Svoje návrhy spracoval v dokumente *Smerodajné idey pre zriaďovanie škôl pre pôrodné asistentky v Uhorsku,* v ktorom zdôraznil potrebu zabezpečovať vyučovanie na školách a v pôrodníckej praxi podľa náuky Ignáca Filipa Semmelweisa.[10]

Obrázok č. 2 – *Ján Ambro.*
Zdroj: BOKESOVÁ, Mária. Dr. Ján Ambro. Náčrt života a práce významného slovenského lekára a sociálneho pracovníka z druhej polovice XVIII. storočia. In *Naša veda,* 1956, č. 3, s. 509.

Zároveň sformuloval požiadavky hygieny pre pôrodnícke oddelenia a zásadne sa vyslovil pre zriaďovanie pôrodníc ako samostatných ústavov umiestnených v osobitných budovách. Za správne považoval zriadiť školy pre pôrodné asistentky v spojitosti s pôrodnicami, a tak zabezpečiť ich teoretickú i praktickú výučbu. Odborná príprava mala smerovať k osvojeniu poznatkov a skúseností, na základe ktorých by pôrodné asistentky vedeli poskytnúť pomoc a radu rodičkám, zhodnotiť situáciu a v prípade komplikovaného pôrodu včas zavolať pôrodníka. Pre vyučovanie pôrodných asistentiek navrhoval jednoročný učebný čas, v ktorom by frekventantky absolvovali teoretické prednášky a prax na pôrodnici. Podľa vypracovaného návrhu by pôrodné asistentky po uplynutí školského roku skladali skúšku pred komisiou. Členmi komisie mali byť príslušný profesor vzdelávacej inštitúcie, člen krajinskej zdravotnej rady a pôrodník pôsobiaci v príslušnom meste, prípadne mestský fyzikus. Vzhľadom k tomu, že dr. J. Ambro zdôrazňoval spojenie teoretickej a praktickej prípravy pôrodných asistentiek, vypracoval v danom dokumente aj požiadavky na zriaďovanie samostatných pôrodníckych kliník.[11] Vychádzajúc zo záverov tohto dokumentu, ktoré Spolok uhorských lekárov a prírodovedcov prerokoval, krajinská zdravotná rada podala v decembri 1868 Ministerstvu vnútra návrh na zriadenie škôl pre pôrodné asistentky vo viacerých uhorských mestách. Na základe týchto podnetov sa od

[10] BOKESOVÁ, ref. 9, s. 509–512.
[11] FALISOVÁ, Anna. *Lekári na Slovensku do roku 2000.* Bratislava : Veda, 2010, s. 78.

roku 1873 začali zriaďovať školy pre pôrodné asistentky, najprv v Bratislave a Veľkom Varadíne, neskôr v Užhorode, Szombathely a ďalších mestách, k čomu prispelo aj organizačné úsilie a práce dr. Viliama Tauffera, významného gynekológa, profesora budapeštianskej univerzity.

Bratislavský lekár Dezider Velits ešte na začiatku 70. rokov 19. storočia spomína len tri školy pre pôrodné babice v Uhorsku, a to vo Veľkom Sibíne, Kluži a Budapešti, čo bolo na 15 miliónový štát skutočne málo.[12]

Zriadenie školy pre pôrodné asistentky v Bratislave a jej činnosť

Bratislavská škola pre pôrodné asistentky vznikla na základe nariadenia Uhorského kráľovského ministerstva kultu a osvety z 29. 10. 1872, ktoré hovorilo o zriadení škôl v Bratislave a vo Veľkom Varadíne.[13]

Škola v Bratislave bola plánovaná pre oblasť maďarskú, slovenskú a nemeckú a výučba mala prebiehať v týchto troch jazykoch, v škole vo Veľkom Varadíne v jazyku maďarskom a rumunskom. Podľa tohto nariadenia mali byť školy spojené s pôrodníckymi klinikami, ktoré slúžili pre sociálne slabé vrstvy.

Výučba v Bratislave sa začala 1. 1. 1873 a za prvého riaditeľa školy bol ustanovený dr. Ján Ambro, ktorý bol súčasne aj riaditeľom pôrodníckej kliniky. Bratislavská škola vychovávala poslucháčky v päťmesačných kurzoch prakticky zo všetkých žúp vtedajšieho Uhorska, dokonca aj zo zahraničia. Výučba pozostávala z teoretickej a praktickej časti. Pre potreby teoretickej prípravy mala škola vyčlenenú iba jednu miestnosť, ktorá bola predelená sklenenou priečkou na dve časti: jedna slúžila ako učebňa, druhá ako pôrodná sála. Teoretická výučba začínala ráno prednáškami profesora a riaditeľa a pokračovala cvičeniami z čítania, písania a vedenia pôrodníckeho denníka. Dr. J. Ambro sa snažil prednášať čo najprístupnejším, aj pre menej inteligentné poslucháčky zrozumiteľným spôsobom. Vo vysvetľovaní bol neúnavný, pri skúškach však prísny.[14]

Praktická výučba sa realizovala na pôrodníckej klinike Krajinskej verejnej nemocnice, kde mala škola k dispozícii 13 postelí v dvoch miestnostiach. Bola situovaná na 2. poschodí v osobitnom trakte, nie však v osobitnej budove, čo nebolo v súlade s požiadavkami pôvodného dokumentu *Smerodajné idey pre zriaďovanie škôl pre pôrodné asistentky v Uhorsku.* Ako sa neskôr ukázalo, aj toto bolo dôvodom zvýšeného výskytu horúčky omladníc, pretože z priestorových dôvodov nebolo možné izolovať choré šestonedieľky od zdravých. V dôsledku vyššieho výskytu horúčky omladníc v roku 1875 a jej následnej endémie v roku 1877 došlo k zmene odbornej prípravy pôrodných asistentiek. V tomto období teoretická výučba prebiehala v prenajatých priestoroch v súkromnom dome oproti nemocnici. Praktická časť sa realizovala formou poliklinického ošetrovania rodičiek. Rodičky boli umiestňované v súkromných bytoch pôrodných báb – asistentiek, kam chodievali žiačky na prax.

Dr. J. Ambra, ako Semmelweisovho oddaného stúpenca,[15] veľmi trápil výskyt horúčky omladníc. Svoje návrhy na riešenie problémov zverejnil v roku 1880 v 23-stranovej brožúre *O nedostatkoch bratislavskej Krajinskej verejnej nemocnice a školy*

[12] VELITS, Dezső. *A pozsonyi Magy. Kir. Bábaképezde 1873-1894/95.* Pozsony : Wigand F. K Könyvnyomdája, 1896, s. 2.

[13] BOKESOVÁ, ref. 9, s. 509–512.

[14] VELITS, ref. 12, s. 3–7.

[15] TIBENSKÝ Ján et al. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2.* Bratislava : Obzor, 1988, s. 512.

pre pôrodné babice.[16] V dokumente otvorene kritizoval nedostatky nemocnice, ktoré súviseli s nedostatočnou hygienou spôsobenou aj nedostatkom vody, nehygienickými odpadovými zariadeniami, zlou starostlivosťou o čistotu bielizne, jej nedostatkom a pod. Pranieroval aj zlé stravovanie chorých, nedostatok ošetrovateľského personálu, čo sa premietalo do kvality poskytovanej starostlivosti. Poukázal na nevhodné umiestnenie a zariadenie školy i pôrodnice. Spomenul aj ignorovanie svojej žiadosti o pridelenie ďalších dvoch miestností na 2. poschodí nemocnice a kritizoval celkové nepochopenie poslania školy.

Pôvodná predstava riešenia danej situácie spočívala v pokračovaní organizačných úprav v rámci Krajinskej nemocnice, ale nakoniec sa východisko našlo v celkovom osamostatnení školy, čo podporilo aj Ministerstvo kultu a verejnej osvety a vyzvalo dr. J. Ambra, aby našiel vhodný pozemok, budovu a vypracoval rozpočet projektu.[17]

Nová budova sa začala stavať na jeseň roku 1883 pod vedením staviteľa Ignáca Feiglera na mieste tzv. Pálffyho záhrady, na vtedajšej Telocvičnej, dnešnej Zochovej ulici. Po niekoľkých rokoch boli vybudované samostatné priestory pre pôrodnícku kliniku a školu, ale aj byty pre personál a internát pre frekventantky.[18] Od roku 1885, keď škola začala svoju činnosť v novovybudovaných priestoroch, väčšina uchádzačiek bývala na internáte za výhodných finančných a hygienických podmienok a mohla sa teda kedykoľvek zúčastňovať vedenia pôrodov.

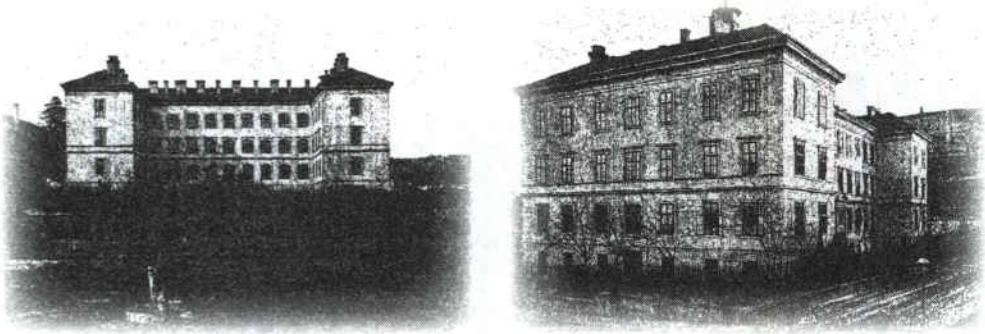

Obrázok č. 3 – *Škola pre pôrodné asistentky v Bratislave.*
Zdroj: VELITS, Dezső. *A pozsonyi Magy. Kir. Bábaképezde 1873–1894/95.* Pozsony: Wigand F. K Könyvnyomdája, 1896, obrazová príloha.

Podmienkou prijatia do internátu bola požiadavka, aby poslucháčka mala zdravý chrup. Voči tejto požiadavke niektorí odborníci protestovali. Ukázalo sa však, že táto podmienka bola správna, pretože v rokoch 1890–91 ulcerózna gingivitída u niektorých frekventantiek spôsobila erysipelas, čím boli ohrozené rodičky, ktoré ošetrovali poslucháčky s týmto ochorením.

Dr. J. Ambro si v novej budove postupne vybudoval ústav podľa svojich želaní a v súlade s rozvojom vtedajšej lekárskej vedy. Práca sa v nových podmienkach diametrálne líšila od „živorenia" vo všeobecnej nemocnici.[19] Praktická časť výučby nebola časovo viazaná. Bola zameraná na vyšetrenie rodičky, účasť pri vedení pôrodu,

[16] BOKESOVÁ, ref. 9, s. 509–512.
[17] BOKESOVÁ, ref. 9, s. 509–512.
[18] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 2, s. 194–195.
[19] VELITS, ref. 12, s. 7–11.

vyšetrenie a ošetrovanie šestonedieľky a novorodencov, ktoré prebiehalo pod dohľadom. Osobitná pozornosť sa venovala hygiene rúk a pracovnému odevu. Do praktickej prípravy patrili aj 24-hodinové služby pri gynekologických pacientkach na získanie praktických zručností, služby v gynekologickej ambulancii a pozorovanie operácií. Medzi učebnými pomôckami boli modely ženskej panvy, fantóm, kostra, mikroskop, mikrotom, obrazový materiál, mimoriadne atraktívne, vtedy moderné stereoskopické fotografie atď. Bolo samozrejmosťou, že poslucháčky mohli používať aj knižnicu.

V roku 1891 sa začalo aj s poliklinickou výučbou, v rámci ktorej študentky chodievali ku komplikovaným pôrodom u sociálnych prípadov do domácností spolu s asistentom profesora. Táto forma výučby bola hodnotená tiež pozitívne. Jej výhodou bolo, že žiačky boli vedené k dodržiavaniu hygienických opatrení pri pôrode vo veľmi zlých podmienkach.[20]

Vybavenie školy pre výučbu bolo na vtedajšiu dobu veľmi dobré. Škola mala k dispozícii rôzne učebné pomôcky uvedené vyššie. V prvom roku pôsobenia školy sa používala učebnica od českého gynekológa, neskoršieho rektora Karlovej univerzity Jana Strenga *Učebná kniha o porodnictví pro babičky* (Praha 1870). Dr. J. Ambro však napísal aj vlastnú učebnicu, ktorá vyšla v roku 1873 v Skalici pod názvom *Kniha o porodníctve pre baby*. O rok neskôr bola práca vydaná aj v maďarčine.[21] Ambrova učebnica sa používala až do roku 1890, potom sa od roku 1890 používala učebnica známeho gynekológa, profesora budapeštianskej univerzity Tivadara Kézmárszkeho, ktorú do slovenčiny preložil Jozef Bella.[22]

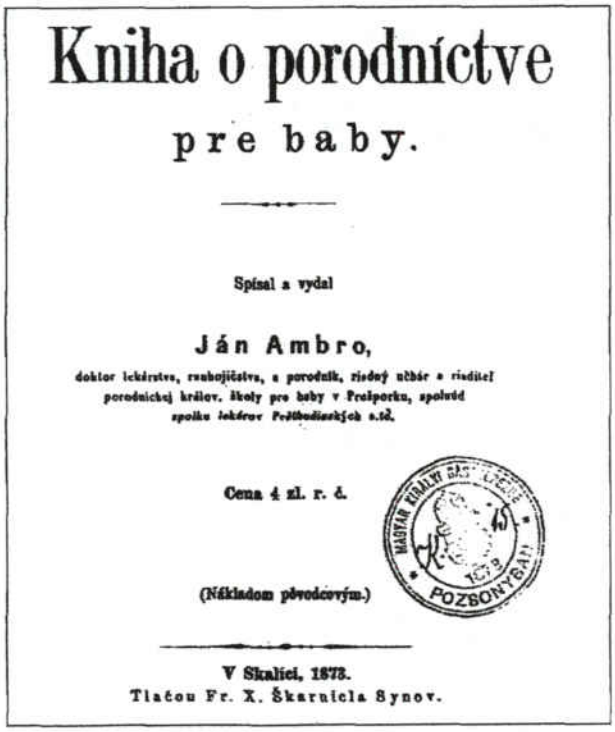

Kniha o porodníctve

pre baby.

Spísal a vydal

Ján Ambro,

doktor lekárstva, ranhojičstva, a pôrodník, riadny učiteľ a riaditeľ pôrodníckej kráľov. školy pre baby v Prešporku, spolusúd spolku lekárov Peštianskych a.t.d.

Cena 4 zl. r. č.

(Nákladom pôvodcovým.)

V Skalici, 1873.

Tlačou Fr. X. Škarnicla Synov.

Obrázok č. 4 – *Učebnica Jána Ambra: Kniha o porodníctve pre baby.*
Zdroj: AMBRO, Ján. *Kniha o porodníctve pre baby.* Skalica, 1873.

[20] VELITS, ref. 12, s. 21–24.

[21] AMBRO, Ján. *Szülészeti tankönyv szülésznök számára.* Pozsony : Vigand, 1874.

[22] PETER, Rudolf. Jána Ambra a Jana Strenga učebnice pro babičky. In *Československá gynekologie,* 1956, 221, s. 45–49.

Dr. Ján Ambro venoval pozornosť aj postaveniu verejných pôrodných babíc, ich pôsobeniu v praxi a požadoval zavedenie pravidelného štátneho dozoru nad ich činnosťou.[23]

Bratislavská škola vychovávala poslucháčky prakticky zo všetkých žúp vtedajšieho Uhorska, dokonca aj zo zahraničia, samozrejme s prevahou poslucháčok zo slovenských žúp. Ich internátnemu ubytovaniu v prvých rokoch existencie školy (až do r. 1885) prekážala priestorová stiesnenosť v nemocnici. Bývali preto mimo nemocnice a nemohli byť vždy prítomné pri pôrodoch. Od roku 1885 väčšina uchádzačiek bývala na internáte za výhodných finančných a hygienických podmienok, čím bol zamedzený prenos infekcie na rodičky. V rokoch 1873–95 prebehlo celkom 43 kurzov, na ktoré sa zapísalo 1225 uchádzačiek. Z tohto počtu z vlastného rozhodnutia kurz neukončilo 76 poslucháčok a 13 frekventantiek bolo vylúčených. Príčinou vylúčenia boli: neporiadne správanie, neschopnosť štúdia, krádeže, choroby, škandalózne správanie. Diplom teda získalo 1136 frekventantiek, priemerný počet účastníčok v jednom kurze bol 27. Z hľadiska národnosti za toto obdobie bol počet absolventiek nasledovný: 422 v maďarských kurzoch, 426 v slovenských kurzoch a 288 v nemeckých kurzoch. Je zaujímavé, že za najinteligentnejšie a najšikovnejšie študentky boli považované Slovenky, povesť najmenej šikovných mali Nemky.[24]

Vyučovanie bolo rozdelené na dve obdobia:

- letný kurz: maďarsko-slovenský, ktorý prebiehal v mesiacoch marec – júl,
- zimný kurz: maďarsko-nemecký sa realizoval v mesiacoch október – február.

O zimný kurz bol menší záujem, pretože uchádzačky mali možnosť študovať aj vo Viedni.

Činnosť pôrodníckej kliniky a gynekologického oddelenia

Pre zabezpečenie praktickej výučby pôrodných babíc bola nevyhnutnou súčasťou pôrodnícka klinika, neskôr aj gynekologické oddelenie. V počiatočnom období existencie pôrodníckej kliniky sa vyskytli mnohé problémy, ktoré mali aj negatívny dopad na zdravie rodičiek a šestonedieľok. Riešením bolo vybudovanie novej kliniky. V novovytvorených priestoroch bola do roku 1890 spočiatku len pôrodnica. Ministerstvo vnútra v novembri 1890 na základe žiadosti nového riaditeľa dr. Dezidera Velitsa, nástupcu dr. J. Ambra, povolilo aj zriadenie samostatného gynekologického oddelenia. Jednotlivé zložky ústavu, pôrodnica, gynekologické oddelenie a samotná škola, sa v nasledujúcich rokoch postupne rozvíjali a zveľaďovali. Pracoviská mali k dispozícii kompletné gynekologické inštrumentárium, elektrický cystoskop, Hirschmannov elektrický prístroj, zdvíhací prístroj, sterilizátor, vyšetrovací a operačný stôl.[25]

Personálne obsadenie ústavu bolo relatívne skromné. Tvorili ho: vyšší personál, teda riaditeľ a jeho odborný asistent, učiteľ písania a čítania a nižší personál, ktorý tvorili ústavná babica, prvá ošetrovateľka, druhá ošetrovateľka (prípadne aj dve), sluhovia a práčka.[26] Škola pre pôrodné asistentky a jej klinické zložky mali spoločné vedenie. Prvým riaditeľom školy a pôrodnice bol dr. J. Ambro, ktorý zastával túto funkciu od roku 1873 až do svojej smrti 15. 5. 1890. Po ňom na krátky čas bol poverený vedením ústavu

[23] FALISOVÁ, ref. 11, s. 78.
[24] VELITS, ref. 12, s. 24.
[25] VELITS, ref. 12, s. 7–9.
[26] VELITS, ref. 12, s. 15–16.

dr. Jozef Barts a od októbra 1890 dr. D. Velits.[27] Uvedení riaditelia boli aktívni nielen v poskytovaní zdravotníckej starostlivosti, v príprave pôrodných asistentiek, ale rovnako je bohatá a významná ich vedecká a publikačná činnosť, osobitne u D. Velitsa, ktorý sa venoval celému radu problémov, najmä z oblasti gynekológie.

Zriaďovanie ďalších škôl pre pôrodné asistentky

Škola pre pôrodné asistentky založená v roku 1872 v Bratislave pokračovala vo svojej činnosti nepretržite až do medzivojnového obdobia. Koncom 19. a v prvých desaťročiach 20. storočia postupne vznikli v Uhorsku aj ďalšie podobné školy. V Košiciach sa v roku 1907 vybudoval Krajinský ústav pre pôrodné asistentky pozostávajúci z pôrodníckeho a gynekologického oddelenia. Jeho súčasťou bola aj škola pre pôrodné asistentky, ktorá pripravovala pôrodné asistentky v päťmesačných kurzoch.[28]

Obrázok č. 5 – *Pôrodnica a škola pre pôrodné asistentky v Košiciach.*
Zdroj: BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku.* Martin : Osveta, 1989, s. 279.

Podobnú koncepciu uplatňovala aj Škola pre pôrodné asistentky v Užhorode, ktorá pripravovala pôrodné asistentky pre Podkarpatskú Rus. Absolventky skladali skúšku na konci štúdia pred komisiou. Školy pre pôrodné asistentky v Nitre a Rimavskej Sobote zabezpečovali prípravu pôrodných babíc v dvojmesačných kurzoch. Od absolventiek dvojmesačných kurzov sa nevyžadovala znalosť písania a čítania. Frekventantky získavali iba najzákladnejšie vedomosti o poskytovaní pomoci pri pôrode a skúšku skladali pred župným lekárom.

Naďalej bol v platnosti zákonný článok č. XIV z roku 1876, podľa ktorého mohli pôrodnícku prax vykonávať iba pôrodné asistentky, ktoré získali diplom.[29] V praxi sa do funkcie obecnej pôrodnej asistentky uprednostňovali diplomované pôrodné asistentky.

[27] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 2, s. 195.
[28] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 2, s. 195.
[29] FALISOVÁ, Anna. *Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období.* Bratislava : Veda, 1999, s. 168.

Rovnako aj vykonávanie pôrodníckej praxe podliehalo nariadeniu Uhorského ministerstva vnútra č. 95 000/1902, ktoré presne vymedzovalo vybavenie brašny, označenie pôrodnej asistentky, spôsob evidencie poskytnutých výkonov, ako aj vymedzenie jej činností.[30]

Odborná príprava pôrodných asistentiek v prvej Československej republike

Na Slovensku aj po roku 1918 naďalej pretrvávalo, podľa zvyklostí v bývalom Uhorsku, rozdelenie pôrodných asistentiek do dvoch kategórií. Vzdelávanie pôrodných asistentiek zabezpečovali školy pre pôrodné asistentky v Bratislave, Košiciach, Nitre a Rimavskej Sobote. Vzhľadom k tomu, že školy v Nitre a Rimavskej Sobote nezodpovedali ani základným požiadavkám, boli zatvorené. Odborné vzdelávanie pôrodných asistentiek napokon zabezpečovali iba školy pre pôrodné asistentky v Bratislave a Košiciach. Na štúdium sa prijímali iba absolventky meštianskych škôl a dĺžka štúdia sa predĺžila na deväť mesiacov. Štúdium podporovali okresy, mestá i obce. Nemajetným študentkám sa poskytovala podpora, prípadne im boli poskytnuté zľavy na školské poplatky a skúšobné taxy. Záujem o štúdium prevyšoval možnosti škôl.[31] Odborný dohľad nad výchovou pôrodných asistentiek prevzali lekári gynekologicko-pôrodníckej kliniky Univerzity Komenského pod vedením profesora MUDr. Gustava Müllera. Kontrolu činnosti pôrodných asistentiek vykonávali úradní lekári v zmysle nariadenia Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy č. 10 991/1925.

Už od začiatku 20. rokov sa začalo uvažovať o reforme vyučovania a prípravy pôrodných asistentiek. Poukazovalo sa na ich nedostatočnú predchádzajúcu prípravu, krátkosť samotných kurzov, ale aj na absenciu postgraduálnych kurzov pre pôrodné asistentky z praxe. Podnety k potrebnej zmene v odbornej príprave pôrodných asistentiek vychádzali nielen z centrálnych orgánov, ale aj priamo z klinickej praxe.[32]

Zmeny v odbornej príprave pôrodných asistentiek

Výrazný posun v príprave pôrodných asistentiek priniesol zákon č. 200/1928 o pomocnej pôrodníckej praxi, o vzdelávaní a o výcviku pôrodných asistentiek. Zákon pozostával zo štyroch častí, v ktorých sa venovala pozornosť pomocnej pôrodníckej praxi, vzdelávaniu a výcviku pôrodných asistentiek a trestným opatreniam. Významnými zmenami v uvedenom zákone bola zmena dĺžky odbornej prípravy pôrodných asistentiek, ktorá sa predĺžila na 10 a viac mesiacov a vydávanie diplomov oprávňujúcich k pôrodníckej praxi. Tieto diplomy mohli vydávať iba štátne ústavy pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek podriadené priamo Ministerstvu verejného zdravotníctva a telesnej výchovy.[33]

Zriaďovanie štátnych ústavov pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek vymedzoval výnos č. 21 749 Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy z 10. júla 1930. V zmysle uvedeného výnosu boli na území Slovenska zriadené 3 štátne ústavy: v Bratislave, Košiciach a Užhorode. Výučba v Bratislave a Košiciach prebiehala v slovenskom jazyku, v Užhorode sa vyučovalo v „podkarpatoruskom" (ukrajinskom) jazyku. Štátne ústavy pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek boli zriaďované

[30] BOKESOVÁ – UHEROVÁ, ref. 2, s. 280.

[31] BOKESOVÁ – UHEROVÁ, ref. 2, s. 279–280.

[32] FALISOVÁ, Anna. Vzdelávanie žien pre pôrodnícku prax (1918–1938). In *Zborník príspevkov z 8. medzinárodného sympózia o dejinách medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny*. Martin : Univerzita Komenského, 2007, s. 37–42.

[33] BÉBR, Richard. Výklad předpisů o vzdělání a výcviku porodních asistentek. In *Československá nemocnice*, roč. II , 1932, č. 5–6, s. 89–100.

ako samostatné inštitúcie alebo boli pričlenené k štátnym nemocniciam, prípadne k liečebným a humanitným ústavom, ktoré mali gynekologicko-pôrodnícke oddelenie. Ústavy boli samostatné hospodárske jednotky priamo podriadené vo všetkých smeroch ministerstvu verejného zdravotníctva. Riaditeľ štátneho ústavu musel byť súčasne aj vedúcim lekárom pôrodnice alebo gynekologicko-pôrodníckeho oddelenia, v ktorom prebiehal praktický výcvik žiakov.

Predpisy o podmienkach pri prijímacích skúškach, o výške školských a skúšobných poplatkov, o prospechových a záverečných skúškach, ako aj o znení diplomu a sľubu pôrodných asistentiek vymedzovalo vládne nariadenie č. 154/1929.[34]

Podmienky prijímania pôrodných asistentiek

Žiadateľky o prijatie do niektorého zo štátnych ústavoch pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek museli predložiť riaditeľstvu ústavu vlastnoručne napísanú žiadosť, ku ktorej sa prikladali tieto doklady:

- krstný alebo rodný list, podľa ktorého sa kontroloval vek žiadateľky: žiadateľka musela mať viac ako 20 a menej ako 35 rokov,
- doklad o československom štátnom občianstve,
- vysvedčenie „zachovalosti",
- vysvedčenie úradného lekára o telesnej a duševnej spôsobilosti k výkonu pomocnej gynekologickej praxe a o tom, že nie sú gravidné,
- očkovací preukaz, v ktorom sa kontrolovala doba očkovania alebo preočkovania proti kiahňam, ktorá nemohla byť staršia ako 5 rokov,
- potvrdenie o znalosti vyučovacieho jazyka príslušného ústavu, znalosť jazyka sa mohla preukázať na základe vysvedčenia o absolvovaní meštianskej školy alebo verejného učiliština v jazyku, ktorým sa vyučovalo v danom ústave, riaditeľstvo ústavu mohlo prijať kandidátky aj bez tohto potvrdenia, ak bola jasne preukázateľná znalosť vyučovacieho jazyka príslušnej kandidátky na základe predchádzajúceho pôsobenia v zamestnaní,
- vysvedčenie o úspešnom absolvovaní troch tried meštianskej školy, alebo o absolvovaní troch tried strednej školy, prípadne diplom o absolvovaní ošetrovateľskej školy, tieto doklady mohla nahradiť prijímacia skúška.

Prijímacia skúška, ktorá pozostávala z ústnej a písomnej časti, zisťovala všeobecné vedomosti uchádzačiek v rozsahu predpísanej látky pre tri triedy meštianskej školy. Odporúčala sa v prípade, ak sa na kurz neprihlásil dostatočný počet plne kvalifikovaných uchádzačiek. O prijatí uchádzačiek do kurzu rozhodoval riaditeľ ústavu podľa smerníc vydaných ministerstvom verejného zdravotníctva. V prípade väčšieho počtu uchádzačiek, ktoré spĺňali kritériá pre prijatie do kurzu, sa uprednostňovali tie, ktoré sa písomne zaviazali, že po ukončení kurzu budú vykonávať pomocnú pôrodnícku prax v obciach, ktoré im určí zdravotná štátna správa. Prednosť sa dávala aj tým kandidátkam, ktoré boli vysielané na kurz na účet obce, v ktorých sa kandidátky rovnako zaviazali vykonávať pomocnú pôrodnícku prax.

Priebeh kurzov pre pôrodné asistentky

Učebná osnova štátnych ústavov pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek v období ich konštituovania bola iba dočasná a už vtedy sa zvažovalo o jej dopracovaní

[34] STRAKA, J. O pôrodných asistentkách. In *Zdravotné predpisy na Slovensku.* Martin : 1937, s. 101–103.

na základe prvých skúseností z realizácie kurzov pre pôrodné asistentky. Učebná osnova obsahovala:

- prehľad vyučovacích predmetov,
- predpisy o rozdelení vyučovacej doby,
- podrobný rozpis vyučovacích predmetov,
- predpisy o praktickom výcviku kandidátok,
- predpisy o klasifikácii a skúškach.[35]

Učebná osnova obsahovala aj prehľad týždennej hodinovej dotácie jednotlivých predmetov, zoznam a najnižší počet najdôležitejších praktických výkonov, ktoré musela kandidátka vykonať počas kurzu a doložiť to potvrdením. Súčasťou príloh bol aj vzor pre vysvedčenie o záverečnej skúške.

Podľa učebnej osnovy trval školský rok 10 mesiacov a začínal sa 1. septembra. Školský rok bol rozdelený na tri časti.

Prvé obdobie trvalo jeden mesiac. V úvodnej prednáške riaditeľ ústavu poskytol študentkám základné informácie o priebehu kurzu. Priestor bol venovaný zopakovaniu poznatkov pomocných náuk potrebných pre ďalšie vyučovanie. Z hľadiska skladby vyučovacích predmetov sa pozornosť venovala základom asepsy, antisepsy, náuke o dezinfekcii tela a náuke o skladbe a činnosti ľudského tela so zreteľom na telo ženy. Na záver skladali študentky prvú prospechovú skúšku.

Druhé obdobie trvalo 8 mesiacov a bolo rozdelené do dvoch častí. Prvá časť nemala trvať menej ako 4 mesiace. K základným vyučovacím predmetom patrili:

- náuka o tehotenstve, pôrode a šestonedelí a o samostatnej pomoci pri nich,
- náuka o asistencii lekárovi pri ošetrovaní tehotných, rodičiek a šestonedieľok,
- náuka o samostatnom ošetrovaní novorodencov a dojčiat, ktoré nepotrebovali lekárske ošetrenie,
- náuka o asistencii lekárovi pri ošetrovaní novorodencov a dojčiat,
- náuka o obecnom zdravotníctve a o prvej pomoci.

Druhá časť obdobia trvala minimálne 3 mesiace a jej obsahom boli nasledujúce predmety:

- náuka o nevyhnutnej pomoci pri patologických prípadoch v tehotenstve, počas pôrodu a v šestonedelí,
- náuka o chorobách ženských rodidiel,
- náuka o pohlavných chorobách,
- náuka o zákonoch, nariadeniach a iných právnych predpisoch, ktoré sa vzťahujú k vykonávaniu pomocnej pôrodníckej praxe.

Po skončení jednotlivých častí druhého obdobia sa toto obdobie končilo prospechovými skúškami. Riaditeľstvo štátneho ústavu pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek mohlo odporúčaný čas výučby jednotlivých častí predĺžiť, najviac však o jeden mesiac.

Tretie obdobie trvalo jeden mesiac a bolo určené na opakovanie učebnej látky jednotlivých vyučovacích predmetov. Po uplynutí tohto obdobia sa kandidátky podrobili záverečnej skúške, ktorá pozostávala z písomnej a ústnej časti. Písomná časť záverečnej skúšky sa konala najneskôr 10 dní pred ústnou skúškou. Ústnu skúšku vykonávali frekventantky pred komisiou, ktorá bola zložená zo zástupcu ministerstva verejného zdra-

[35] BÉBR, ref. 33, s. 89–100.

votníctva, riaditeľa ústavu, prednášajúcich asistentov a ostatných členov učiteľského zboru. Po úspešnom absolvovaní záverečnej skúšky a zložení sľubu sa pôrodným asistentkám vydal diplom oprávňujúci k ohláseniu a vykonávaniu pomocnej pôrodníckej praxe.[36]

Nevyhnutnou súčasťou vzdelávania a výcviku pôrodných asistentiek bol praktický výcvik v jednotlivých predmetoch, ktorý sa uskutočňoval sústavne a kauzisticky podľa výskytu prípadov na gynekologicko-pôrodníckych oddeleniach.

Pri organizácii kurzov sa v ranných a v dopoludňajších hodinách venovala pozornosť teoretickej výučbe, opakovaniu učiva a praktickým cvičeniam. V popoludňajších hodinách bol vytvorený priestor pre individuálnu prípravu kandidátok, počas ktorej mali možnosť osvojovať si praktické zručnosti na fantómoch a modeloch, ktoré boli prístupné v študovni internátu.

O vybavení pôrodníckej brašny pre absolventky kurzov ukončených v roku 1930–31 platil výnos Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy č. 23 803/31, podľa ktorého bola študentkám oslobodeným od školných poplatkov poskytnutá finančná podpora pri zabezpečovaní pôrodníckej brašny. Tento výnos bol v platnosti aj nasledujúce obdobie. Vybavenie brašny pre pôrodné asistentky definitívne vymedzoval výnos Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy č. 10 007 z 12. 5. 1932. Výnos vymedzoval požiadavky na rozmery brašny, vybavenie a materiál, z akého mala byť brašna zhotovená takto: *„Podle dotčeného výnosu má býti brašna, rozměrů asi 44× 28× 18 cm, zhotovena z t. zv. vulkanfibru nebo z aluminia event. Plátnem potaženého, má míti 2 zámky a držadlo a uvnitř opatřena plátěným povlakem."*[37]

Ďalšie možnosti prípravy pôrodných asistentiek

Nedostatok pôrodných asistentiek v niektorých oblastiach Slovenska si vyžiadal v zmysle obežníka krajinského ústavu č. 2855/10/139, ktorý bol potvrdený zákonom č. 185/1939, zriadiť pri Štátnom ústave pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek v Bratislave v rokoch 1939–1941 dva za sebou nasledujúce päťmesačné kurzy pre frekventantky z tých okresov, kde bol najväčší nedostatok pôrodných asistentiek. V zmysle uvedeného zákona sa následne 1. 6. 1940 zriadil v Turčianskom Sv. Martine Ústav pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek pre Pohronskú, Tatranskú a Šarišsko-Zemplínsku župu.[38]

Postgraduálne kurzy pre pôrodné asistentky

Zákon č. 200/1928 o pomocnej pôrodníckej praxi, o vzdelávaní a o výcviku pôrodných asistentiek zaviedol aj postgraduálne, tzv. pokračovacie/opakovacie kurzy, ktoré sa konali po piatich rokoch po ukončení štúdia a potom každých desať rokov. Pokračovacie kurzy boli určené aj pre tie pôrodné asistentky, ktoré prerušili odbornú prax najmenej na tri roky. Mimoriadne kurzy museli absolvovať pôrodné asistentky, u ktorých sa zistili vážne odborné nedostatky alebo zanedbávanie povinností súvisiacich s praxou.[39] Pokračovacie kurzy zabezpečovali Štátne ústavy pre vzdelávanie a výcvik pôrodných

---

[36] MOROVICSOVÁ, Eva. Profesionálna príprava a pôsobenie pôrodných asistentiek v prvej Československej republike. In *Zborník príspevkov z 8. medzinárodného sympózia o dejinách medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny.* Martin : Univerzita Komenského, 2007, s.199–205.

[37] BÉBR, ref. 33, s. 97–98.

[38] BOKESOVÁ – UHEROVÁ, ref. 2, s. 281–282.

[39] FALISOVÁ, ref. 32, s. 37–42.

asistentiek, dĺžka kurzov bola stanovená na 3 týždne. V učebnej osnove bola venovaná pozornosť týmto témam s príslušnou hodinovou dotáciou:

- náuka o tehotenstve, pôrode a šestonedelí (30 hodín),
- náuka o dojčenskom období (15 hodín),
- náuka o ženských chorobách (15 hodín),
- pomocné náuky (6 hodín),
- zákony a predpisy (2 hodiny).

Súčasťou pokračovacích kurzov bola aj praktická časť, ktorá spočívala v demonštráciách, účasti na pôrodníckych a gynekologických výkonoch, poradenskej práci a pod. O absolvovaní kurzu získala pôrodná asistentka osvedčenie.[40] Vzhľadom k počtu pôrodných asistentiek a možnostiam ústavov sa prvých opakovacích kurzov zúčastňovali najprv pôrodné asistentky, ktoré vykonávali pôrodnícku prax samostatne, prípadne v súkromných ústavoch.

Záver

Zriaďovanie škôl pre pôrodné asistentky od 70. rokov 19. storočia podľa uhorských zákonných úprav a ich ďalšie pôsobenie v prvej Československej republike nesporne prispeli k skvalitneniu starostlivosti o rodičky, šestonedieľky a novorodencov. Rovnako pozitívne treba hodnotiť aj československé právne úpravy z roku 1928, ktoré sa vzťahovali k zmene odbornej prípravy pôrodných asistentiek v pregraduálnom vzdelávaní a naznačovali potrebu celoživotného vzdelávania formou postgraduálnych kurzov. Reforma štúdia a nové učebné osnovy boli v porovnaní s predchádzajúcimi požiadavkami oveľa progresívnejšie. Profesionalizácia pôrodných asistentiek bola pozitívne hodnotená nielen laickou, ale aj odbornou verejnosťou.[41]

[40] GÁLA, Cyril. Poznámky k organizaci a administratívní přípravě opakovacích kursů pro porodní asistentky v C. S. R., In *Československá nemocnice*, roč. VI., 1936, č. 1, s. 7–12.

[41] Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu VEGA 2/0110/12 Úloha zdravotníckeho personálu vo vývoji starostlivosti o zdravie na Slovensku od vzniku ČSR do začiatku 50. rokov 20. storočia.

Úradní lekári na Slovensku (v 20. rokoch minulého storočia)

Anna Falisová

Dôležitú úlohu v systéme zdravotnej starostlivosti plnili úradní alebo tzv. štátni lekári – okresní, mestskí, obvodní a obecní. Do funkcie boli menovaní na základe konkurzu a ostávali v nej doživotne.[1] Mohli ju stratiť iba na základe disciplinárneho konania. Na voľbe sa zúčastňovali členovia mestského alebo obecného zastupiteľstva. Lekár, ktorý sa uchádzal o post v štátnej službe, musel zložiť fyzikátnu skúšku. Až do roku 1936 skúšku bolo možné absolvovať len na zemskom úrade v Prahe a v Brne (v dvoch termínoch), pred osobitnou komisiou menovanou každý rok vládou.[2] Príprava ku skúške nebola zvlášť predpisovaná a získavala sa súkromnými kurzami na lekárskej fakulte. Okrem žiadosti každý uchádzač pripojil kópiu lekárskeho diplomu a preukaz o tom, že po ukončení štúdia pôsobil najmenej dva roky vo verejnej nemocnici, alebo tri roky vykonával súkromnú lekársku prax. Skúšobné predmety si mohli uchádzači zopakovať v tzv. súkromných opakovacích kurzoch.[3] Na skúške sa preverovali znalosti zo zdravovedy, zdravotníckych zákonov a nariadení, súdneho lekárstva, vrátane súdnej psychiatrie, farmakognózie a toxikológie, chémie, sociálneho lekárstva, epidemiológie, bakteriológie a serológie. Skúška bola písomná, ústna, teoretická a praktická. Po jej zložení sa mohol absolvent uchádzať o miesto úradného lekára. Existovali aj výnimky. Napríklad skúšku nemuseli absolvovať tí uchádzači o miesto, ktorí pracovali v tejto pozícii už pred 28. októbrom 1918 a vykonávali ju viac ako 5 rokov. V osobitných prípadoch ministerstvo zdravotníctva mohlo tiež udeliť výnimku.

Vyskytli sa aj situácie, keď miestni úradníci nesúhlasili s navrhovanými kandidátmi. Napríklad MUDr. Armin Friedmann bol vymenovaný zástupcom obvodného lekára v obci Veľký Šariš. Župan Košickej župy v septembri 1922 oznámil na Expozitúru ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (ďalej MVZTV) v Bratislave: *„Nemôžem súhlasiť s dočasným menovaním dr. A. Friedmanna za obvodného lekára vo Veľkom Šariši. Miesto to je dobré a výnosné, preto treba ho rezervovať pre lekára národnostne úplne spoľahlivého. Cieľom týmto hľadá hlavný župný lekár i privátne i cestou lekárskych časopisov pre to miesto vhodného a spoľahlivého lekára, ktorého si dovolí potom navrhnúť na definitívne menovanie mimo konkurzu podľa par. 35. vl. nar. č. 24 Zb. z a n. 1923."*[4] Župan vymenoval 20. februára 1924 dočasným zástupcom obvodného lekára vo Veľkom Šariši *„dokiaľ táto stanica na základe súbehu nebude*

[1] Tajomník Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy Ján Semerád vo svojom liste z 10. 8. 1921 adresovanom expozitúre MVZTV v Bratislave v súvislosti s obsadzovaním miest úradných lekárov uviedol: *„Musí byt pečovano aby na každé uprázdněné místo lekářske byl vopřed vypsaný konkurs"*. Slovenský národný archív (ďalej len SNA), fond Expozitúra ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (ďalej len f. EMVZTV), šk. 31.

[2] Osobitná rada pre fyzikátne skúšky v Bratislave sa zriadila až v roku 1936. Jej skúšobná komisia fungovala v zložení: predseda – krajský zdravotnícky referent, neskôr vedúci zdravotníckeho odboru Ministerstva vnútra a piati členovia, ktorých na návrh krajinského prezidenta menoval každý rok minister zdravotníctva po dohode s ministrom školstva. Pozri: Výnos Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy z 30. marca 1936, tiež BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin: Osveta, 1989, s. 274.

[3] SNA, f. EMVZTV, šk. 64.

[4] SNA, f. EMVZTV, šk. 31.

obsadená" MUDr. Leopolda Strelingera, praktického lekára v Prešove. Okresný úrad v Prešove vyhlásil konkurz na miesto obvodného lekára pre zdravotný obvod veľkošarišský so sídlom vo Veľkom Šariši. Zdravotný obvod bol „čisto slovenský," tvorilo ho deväť obcí, kde žilo 5 691 obyvateľov. Služobné povinnosti obvodného lekára boli určené vládnym nariadením o úprave výkonu služby zdravotno-policajnej. S miestom bolo spojené základné služné 7 000 korún ročne a 5 000 korún cestovného paušálu. Služobné pôžitky a penzijná základina mali byť dojednané zmluvou. Záujemcovia o túto pozíciu mali svoje žiadosti doložené potrebnými dokladmi podať do mesiaca.[5] Napriek viacnásobnému konkurzu sa však miesto dva roky nedarilo obsadiť a noviny Východný Slovák uviedli: „*Obyvateľstvo okolia Veľ. Šariša je v ohľade zdravotnom veľmi ukrivdené tým, že niet tam lekára. Lebo lekára si dať priviesť z Prešova, to stojí celý majetok. Ešte keď si bohatý, nuž to jako tak ešte znesieš, ale keď si hriešny človeče chudobný a tvoje vyliečenie z choroby závisí od lekárskej pomoci, vtedy sa pekne-ruče priprav na nemilú vizitu kmotry smrti, lebo nemáš z čoho zaplatiť furmana. Preto žiadame županský úrad – ide tu o ľudské životy! Aby robil čím skôr v tejto veci kroky.*" [6]

Konkurzu sa zúčastnilo 5 lekárov:

- MUDr. Leopold Strelinger, súkromný lekár v Prešove, od 1. 3. 1924 zástupca obvodného lekára vo Veľkom Šariši,
- MUDr. Armin Friedmann, súkromný a „pokladenský" lekár v Prešove,
- MUDr. Karel Pollacsek, súkromný lekár vo Varíne, od 1. novembra 1924 zástupca obvodného lekára zdravotného obvodu v Terchovej,
- MUDr. Jonaš Mandel, súkromný lekár,
- MUDr. Hubert Kielhauser, súkromný lekár v Hagensdorfe (Rakúsko).

Žiadosti posledných dvoch uchádzačov neboli kompletné a z troch zostávajúcich žiadateľov žiadny nemal absolvovanú fyzikátnu skúšku. Z tohto dôvodu ani jeden z nich nemohol byť prijatý ako úradný lekár. Expozitúra MVZTV navrhla, aby ministerstvo zdravotníctva konkurz na miesto obvodného lekára pre zdravotný obvod vo Veľkom Šariši vyhlásilo „*za bezvýsledný a ponechalo župnému úradu v Košiciach aby z moci mu danej ustanovilo najzpôsobilejšieho a so zreteľom k miestnym pomerom najvhodnejšieho z kandidátov zástupcom v uvedenom obvode.*" [7]

Nakoniec ani po troch rokoch ťahaníc sa na túto pozíciu nepodarilo získať stáleho lekára a župan Košickej župy 24. februára 1925 hlásil na Expozitúru MVZTV v Bratislave: „*V záujme správnej služby zdravotnej menoval som na uprázdnenú stanicu obvodného lekára pre zdravotný obvod Veľký Šariš dočasným zástupcom obvodného lekára Armina Friedmanna, praktického lekára, ktorého dekrét sa prikladá v Prešove s výslovnou podmienkou, že bude bývať stále v sídle obvodu vo Veľkom Šariši. Súčasne sprosťujem služby doterajšieho dočasného zástupcu obvodného lekára Leopolda Strelingera praktického lekára v Prešove, ktorý trvale vo Veľkom Šariši bývať nemôže.*" Vo svojom liste MUDr. A. Friedmanovi župan uviedol: „*Očakávam, od Vás, že budete vždy jednať lojálne ako sa na verného občana a úradníka ČSR patrí a že svoje služobné povinnosti vždy svedomite vykonávať budete.*" [8]

Lekár v štátnej službe mal dôležité miesto v systéme zdravotnej starostlivosti a vyžadovali sa od neho výborné znalosti odborné i administratívne. Ministerstvo verejného

---

[5] SNA, f. EMVZTV, šk. 31.

[6] „Prečo je nie už dva roky obsadená lekárska stanica vo Veľkom Šariši?" In *Východný Slovák*. Prešov, 9. 2. 1924, č. 6.

[7] SNA, f. EMVZTV, šk. 31.

[8] SNA, f. EMVZTV, šk. 31.

zdravotníctva zdôrazňovalo, že štátnej správe musí záležať na tom, aby lekári na úradnú činnosť boli riadne pripravení, ale aby aj ich odborná úroveň v priebehu výkonu služby neklesala. Pod odbornou prípravou sa rozumelo nielen zloženie fyzikátnej skúšky, ale aj ďalšie vzdelávanie lekárov v špeciálnych kurzoch. Ministerstvo svoj postoj odôvodňovalo nasledovne: *„Nestačí dať lekárovi len riadnu prípravu pre službu, ale je dôležité sa starať o jeho odbornú úroveň aj počas služby."*[9] Problémy spojené s ďalším vzdelávaním lekárov v štátnej službe navrhoval Vavro Šrobár riešiť zavedením školy verejného zdravotníctva. *„Nemožno očakávať, že by lekár ktorý po dobu 6–8 rokov ustavične bol vedený len k individuálnemu liečeniu, ktorý je nedostatočne platený, ktorý má príležitosť zarobiť si privátnou praxou, že by tento sa venoval celkom, činnosti zdravotníckej... Jediná odpomoc by tu bola: zaviesť ako podmienku pre verejno-zdravotnícku službu absolvovanie školy verejného zdravotníctva, pre ktorú Rockefellerova nadácia dala obnos 28 miliónov korún na výstavbu štátneho zdravotného ústavu a ktorá vyslala vyše 30 lekárov a iných funkcionárov na výcvik vo verejnom zdravotníctve do Spojených štátov s jednotlivým pobytom, rátajúcim 1–3 roky. Bolo by už na čase, aby táto škola bola otvorená."* [10]

Potrebe postgraduálneho vzdelávania lekárov v minulosti dlho nebol pripisovaný väčší význam. Niektoré krajiny, ako napríklad Nemecko, Francúzsko a Anglicko pravidelne organizovali kurzy pre lekárov v štátnej službe, v rámci ktorých prednášali špecialisti z jednotlivých lekárskych odborov.[11] Otázka postgraduálneho vzdelávania lekárov sa stala aktuálnou aj po skončení I. svetovej vojny. Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy už v prvých povojnových mesiacoch organizovalo tzv. pokračovacie kurzy pre lekárov, ktorí ukončili štúdium počas vojnového konfliktu a väčšina poslucháčov, ako sa uvádza v dokumente Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy, nevykazovala pri skúškach také znalosti ako študenti v predvojnovom období. Z iniciatívy ministerstva sa v období I. ČSR venovala osobitná pozornosť úradným lekárom, aby boli na svoju profesiu riadne pripravení a ich odborná činnosť v priebehu výkonu služby neklesala. V roku 1919 sa organizovali jednomesačné kurzy pre lekárov v štátnej službe, venované problematike boja proti tuberkulóze, starostlivosti o matku a dieťa a venerickým ochoreniam, teda problémom v povojnovom období veľmi aktuálnym. V ďalších rokoch sa kurzy zameriavali na boj proti infekčným chorobám, zdravotno-sociálnym problémom a iným dôležitým otázkam v oblasti verejného zdravotníctva. Mimoriadny záujem o prehĺbenie znalosti lekárov v štátnej službe mala aj zdravotnícka organizácia Spoločnosti národov.

Základný plat dostávali úradní lekári zo štátnych prostriedkov, obce prispievali osobitnými prídavkami, príspevkami na byt a náhradou cestovného. Služobný pomer štátnych lekárov bol založený na služobnej zmluve uzavretej s Ministerstvom verejného

---

[9] DLOUHÝ, J. Pokračovací kursy pro úřední lékaře. In *Věstník ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*, 1935, s. 18.

[10] ŠROBÁR, Vavro. Úlohy sociálneho lekárstva na Slovensku. In *Bratislavské lekárske listy*, roč. 16, 1936, s. 254.

[11] V roku 1883 začala Lekárska fakulta na univerzite v Budapešti poskytovať desaťdňové postgraduálne prázdninové kurzy pre lekárov z praxe. Účastníci si na kurzoch nielen prehĺbili odborné vedomosti, ale oboznámili sa aj s novými trendmi v medicíne. Celkovo prebehlo štrnásť kurzov a na každom z nich sa zúčastnilo priemerne 50 až 100 lekárov. Od roku 1908 boli postgraduálne kurzy povinné pre úradných lekárov, pričom každý kurz sa venoval špeciálnej problematike. O dva roky neskôr dokonca vznikol centrálny výbor pre doškoľovanie lekárov. Od roku 1911 začal vychádzať špeciálny časopis Orvosi Képzés – vzdelávanie lekárov. Pozri: FALISOVÁ, Anna. *Lekári na Slovensku do roku 2000*. Bratislava : Veda, 2010, s. 33.

zdravotníctva a telesnej výchovy, neskôr s Krajinským úradom.[12] Výška platu sa pohybovala podľa toho, do ktorého typu bol zaradený príslušný obvod alebo obec. Zdravotné obce a obvody sa zaraďovali do štyroch typov. Typ základný (III.) a tri typy iné. Začiatočný ročný plat v I. type dosahoval 15 000, v II. type 12 000, v treťom základnom 9 000 a vo IV. 6 000 korún. Plat sa zvyšoval vždy po 5. rokoch „bezvadnej" služby o 10 percent, tzv. postupové prídavky najviac spolu šesťkrát.[13]

Nedostatočné ohodnotenie lekárov v štátnej službe viedlo k tomu, že sa v oveľa väčšej miere venovali súkromnej praxi, čím niekedy dochádzalo k zanedbávaniu ich povinností vyplývajúcich z úradu. Sťažnosti chorých na nedbanlivé ošetrenie mohli niekedy viesť až k uvoľneniu z funkcie.[14] O riešení finančnej otázky a súkromnej lekárskej praxe lekárov v štátnej službe sa viedli rozsiahle diskusie. Objektívne stanovisko zaujal Ján Semerád, tajomník Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy, ktorý konštatoval, že vykonávaniu súkromnej lekárskej praxe úradným lekárom by nebránil, pretože lekár popri úradníckej činnosti musí byť predovšetkým dobrým praktickým lekárom. Navrhoval zvýšenie ich príjmov, aby neboli odkázaní na súkromnú prax, ale finančne záviseli od svojho úradu.[15] Ako ukázala prax, túto otázku sa nepodarilo riešiť ani v nasledujúcich rokoch. Lekári preto okrem úradnej činnosti pracovali v rôznych oblastiach liečebno-preventívnej starostlivosti, aj vo funkcii zmluvného lekára nemocenskej poisťovne, nesmeli však vykonávať prax vo verejnom zdravotníckom zariadení. O situácii a postavení lekára vo vzťahu k nemocenskej poisťovni sa reálne vyjadril B. Špaček vo svojej práci „O ducha lékařství". Zdôraznil, že medicína už dávno prestala byť slobodným povolaním ako pred rokmi a stala sa profesiou viazanou na rôzne formy sociálneho poistenia. Uviedol, že väčšina lekárov by si neubránila svoju existenciu, keby neliečila na účet niektorej nemocenskej poisťovne. Lekári sa stali buď priamo alebo nepriamo zamestnancami nemocenských poisťovní. Tento zamestnanecký vzťah znamenal okrem stavovských lekárskych následkov aj zásah do vzťahu medzi lekárom a pacientom. Z titulu zamestnávateľa predpisovala poisťovňa lekárovi mnoho nariadení, ktoré sa dotýkali administratívy, ale aj odbornosti, napríklad spôsob liečby, posudky atď. Osobný a odborný názor lekára bol uvedenými predpismi značne obmedzovaný. Na druhej strane určovala nemocenská poisťovňa pacientovi aj konkrétneho lekára, ktorý ho mal liečiť. Nízky a často nepatrný honorár, ktorý poberal lekár od poisťovne za liečbu jedného chorého, ho nútil, aby v čo najkratšom čase vyšetril čo najviac pacientov.

V apríli 1920 na základe osobitného zákona prevzal štát do svojej kompetencie zdravotno-policajnú agendu, ktorú dovtedy vykonávali obce.[16] Podľa tohto zákona sa pri okresných úradoch a do zriadenia Krajinského úradu roku 1928 aj pri župných úradoch a mestách s osobitným štatútom a municipálnym právom ustanovil potrebný lekársky a pomocný zdravotnícky personál. K januáru 1922 bolo na Slovensku 382 zdravotných

---

[12] Zákonným ustanovením č. 105 z roku 1926, vládnym nariadením č. 23 z roku 1927 a vládnym nariadením č. 187 z roku 1929 sa upravili platové pomery úradných obecných, obvodných a mestských lekárov.

[13] Služobná doba sa začínala pri prvom alebo opätovnom ustanovení dňom nastúpenia služby, pri bezprostrednom prestúpení z inej štátnej služby dňom vystúpenia zo služby v predchádzajúcej práci. Úpravou odpočivných a zaopatrovacích platov obvodných, obecných lekárov a ich pozostalých sa zaoberal zákon č. 70 z roku 1930 a vládne nariadenie č. 96 z roku 1930.

[14] SNA, f. EMVZTV, šk. 32.

[15] SEMERÁD, Ján. Zásady zdravotního ústavnictví. In *Věstník Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*, 1919, s. 135.

[16] Zákon č. 332 z 15. apríla 1920, ktorý bol čiastočne doplnený a uvedený do praxe zákonom č. 236 z 13. júla 1922.

obvodov, ale len 265 obvodných a okresných lekárov. Obvodní, obecní, prípadne mestskí lekári boli výkonnými orgánmi štátnej zdravotnej polície, ktorá dozerala na zdravotnú kontrolu hygienických zariadení, potravín, hygienickú vhodnosť pitnej vody, odstraňovanie odpadkov a splaškov, kontrolu bytov, verejných priestranstiev, podnikov, ich zamestnancov, dozor nad obchodom s liekmi, jedmi, zamedzenie mastičkárstva a i. Do jej kompetencie patrilo aj poskytovanie prvej pomoci, zdravotný dozor nad sezónnymi robotníkmi, pracujúcimi v priemyselných a živnostenských podnikoch. K ich ďalším povinnostiam patrila kontrola protiepidemických opatrení, boj proti sociálnym chorobám (TBC, alkoholizmus, venerické ochorenia), úradní lekári spolupracovali aj so zdravotno-sociálnymi poradňami. Prelínala sa tu práca sociálna a hygienická. Štátni lekári vykonávali očkovanie proti kiahňam, liečili chudobných, osobitnú úlohu plnili v starostlivosti o deti a mládež. Do ich kompetencie patril i dohľad nad liečebnými ústavmi, zdravotno-sociálnymi zariadeniami a i. Úradní lekári boli povinní robiť aj štatistické záznamy pre centrálne orgány. Československá republika musela podobne ako iné krajiny na základe podpísania medzinárodných zdravotníckych zmlúv pravidelne zasielať štatistické výkazy o výskyte infekčných ochorení. Výkazy za jednotlivé okresy vyhotovovali príslušní okresní lekári na základe správ obecných, obvodných a mestských lekárov. Najmä v prvých rokoch ČSR nebolo jednoduché presadiť, aby sa štatistiky v tejto oblasti robili načas a dôsledne. Ministerstvo zdravotníctva aj v roku 1923 dôrazne žiadalo Expozitúru ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy v Bratislave o vyriešenie tohto problému.[17] K ďalším protokolom, ktoré museli pravidelne viesť, patrili napríklad: evidencia o činnosti pôrodných asistentiek, nižšieho zdravotníckeho personálu, farmaceutov, prezeračov mŕtvol, o ošetrovaní chudobných a hendikepovaných osôb, ale aj zdravotno-sociálnych zariadení a i.

Štátni lekári plnili nezastupiteľnú úlohu aj v rámci prevencie. Napríklad MUDr. Adolf Staneček bol menovaný obvodným lekárom v Turzovke v roku 1919. Súčasne zastupoval aj obvod vo Vysokej, ktorý bol zriadený už v roku 1912. Obvod bol však malý a obec nemohla poskytnúť ubytovanie pre lekára, preto lekársku službu tu vždy vykonával lekár z Turzovky s minimálnym cestovným paušálom bez nároku na iné pôžitky.[18] Lekárska prax v tomto obvode bola v rokoch 1919–1921 náročná, vzhľadom na rozšírenie infekčných ochorení a časté návštevy pacientov vznikli A. Stanečkovi vysoké cestovné trovy, ktoré mal podľa vtedajších platných zákonov hradiť štát. Súčasne v roku 1924 žiadal o vymenovanie za „trachómového lekára" pre obvod Turzovku. Župný úrad v Martine odporúčal vo svojom liste adresovanom na Expozitúru MVZTV v Bratislave jeho menovanie a odôvodňoval to tým, že tamojší vidiek bol zamorený trachómom a od prevratu sa v Považskej župe v záujme liečby trachómu takmer nič neurobilo. *„Aj na Turzovke a Vysockej sa za maďarskej vlády nevyplácali uznesené trachómové honoráre a akcia protitrachomová, ktorú odporúčal v bývalej trenčianskej župe hlavný lekár J. Kohút tiež ochladla. 40 korún pre lekára, ktorý sa venuje liečbe pacientov chorých trachómom je prijateľné a tak sa chorobe predsa len zamedzí. Ale nakoľko sú aj druhé obvody trachómom zamorené žiadam o určenie ako by sa malo čeliť tejto nákaze*

[17] Výkazy sa na ministerstvo zdravotníctva v Prahe mali zasielať každý mesiac. Podľa výnosu MVZTV z 11. decembra 1920 č. 137 30/20 mali byť polmesačné správy o nákazlivých ochoreniach predkladané za prvú polovicu mesiaca vždy do 25. toho mesiaca a za druhú polovicu vždy do 10. nasledujúceho mesiaca. SNA, f. EMVZTV, šk. 74. Výkazy o nakažlivých nemocech, včasné předkládání.

[18] SNA, f. EMVZTV, šk. 44, Župný úrad v Turčianskom Sv. Martine 24. mája 1923, Dr. A. Staneček, turzovský, poťažne vysocký obvodný lekár.

a akú odmenu by som mohol dať tým lekárom ktorí by sa osobitne liečeniu trachómu venovali"[19] Súčasne priložil zoznamy pacientov infikovaných trachómom, ktorých liečil a ordinačné hodiny.[20] Za túto činnosť poberal honorár 40 korún na hodinu, t. j. za 16 hodín 640 korún mesačne.

Obvodný lekár v rudnianskej doline Filip Kohn zase upozorňoval miestne orgány, že napriek pravidelnému liečeniu sa naďalej šíril trachóm. *„Dúfam, že za 1–2 roky značne klesne počet trachómových pacientov, lebo terajšie liečenie a vyučovanie ľudí musí doniesť svoje priaznivé výsledky.*"[21] Vo svojej správe z roku 1925 uviedol, že praktizuje liečenie v lete v Rudnom každú stredu a sobotu ráno od pol šiestej, v zime začínal ordinovať o ôsmej. Pripojil aj svedectvo notára a starostov o dodržiavaní ordinačných hodín. Dopoludňajšie hodiny na ošetrenie si vybral po konzultácii s pacientmi.[22] Počet infikovaných osôb stále stúpal, nemal čas spočítať nové prípady ochorenia ani robotnícke prehliadky ešte nedokončil, nových prípadov zistil viac ako 50. Pri školskej prehliadke detí v Liešťanoch a v Diviakoch zistil menej novoinfikovaných detí ako v predchádzajúcich rokoch. Neplatilo to však v ostatných obciach. Ako dedukoval zo svojho 6-ročného pôsobenia, infekcia sa najviac šírila u školopovinných detí a sezónnych robotníkov, ktorí ju rozšírili vo svojich rodinách. *„Ľudia nechceli veriť, že to môže byť nákazlivé ale dnes vďaka protitrachomovej akcii keď to počuli pri každom liečení že táto choroba sa prenáša a ako sa prenáša začali to chápať a rozumieť.*"[23] Pozitívum videl aj v tom, že v porovnaní s predchádzajúcim obdobím sa takmer nevyskytovali komplikácie, ktoré predtým viedli až k oslepnutiu pacienta.[24]

Obsadzovanie pozícií úradných lekárov bolo v začiatkoch ČSR značne komplikované a často sa nezaobišlo bez vzájomných obviňovaní a invektív.[25] Napríklad MUDr. Leopold Štefunko pôsobil ako mestský lekár v Trnave. Po štátnom prevrate v roku 1920 bol vyzvaný mestskou radou, aby podobne ako ostatní úradníci zložil sľúb vernosti Československej republike. Sľúb však odmietol zložiť, pretože sa mu nepodarilo získať miesto hlavného lekára v Trnave po penzionovanom MUDr. Jozefovi Rothovi. Hlavným lekárom v Trnave bol v roku 1923 menovaný MUDr. Záturecký. Mestská rada MUDr. Štefunka prepustila zo svojich služieb a 1. mája mu boli pozastavené služobné pôžitky. V domnienke, že môže zvrátiť udalosti vo svoj prospech, rozhodol sa dodatočne zložiť sľúb vernosti ČSR. Napriek tomu pozíciu úradného lekára už nezískal. Obrátil sa na Najvyšší súd v Prahe, ktorý však jeho sťažnosť zamietol. *„Sud nemohol sťažnosť zhledat důvodnou ani pokůd vytýka, že stěžovatel slib skutočne 11. apríla 1923 zložil. Mestské zastupiteľstvo v Trnave zbavilo sťažovateľa jeho úřadu 7. 4. 1923 teda v době,*

---

[19] SNA, f. EMVZTV, šk. 44.

[20] Napríklad v roku 1923 v turzovskom a vysockom obvode liečil 210 osôb na trachóm. V utorok ordinoval od 15–16 hod. v obci Makov, v stredu od 8–9 hod. v obci Turzovka, vo štvrtok od 15–16 hod. v obci Vysoká, v piatok od 15–16 hod. v obci Staškov, Olešná, Podvysoká, na obecnom úrade v Staškove. SNA, f. EMVZTV, šk. 44. .

[21] SNA, f. EMVZTV, šk. 39. Župný úrad v Nitre (24. apríla 1925), Dr. Filip Kohn, štátny obvodný lekár v Nitrianskom Rudnom – správa okresnému lekárovi v Prievidzi.

[22] *„V Rudno – Lehote tiež liečil cez leto ráno od pol šiestej a to v utorok a štvrtok, od 1. XII. 1924 ordinoval od 8 hod. V ordinácii sa žiadne nepríjemnosti nevyskytli.*" SNA, f. EMVZTV, šk. 44.

[23] SNA, f. EMVZTV, šk. 39.

[24] Napr. v Rudne bolo 45 chorých, z toho sa celkom vyliečilo 5. Lekár vo Valašskej Belej uviedol 26. marca 1925 vo svojom obvode okolo 530 chorých na trachóm, z toho asi 80 % prichádzalo na liečenie pravidelne.

[25] SNA, f. EMVZTV, šk. 44.

kdy sťežovateľ slib nezložil." Z toho dôvodu nebol daný predpoklad, aby mohol byť ponechaný v štátnej službe.[26]

Opätovnému získaniu pozície štátneho lekára Leopoldovi Štefunkovi zabránilo aj hodnotenie polície, zaslané na Okresný úrad v Trnave. Okresný náčelník zvlášť zdôrazňoval jeho údajnú promaďarskú orientáciu. „*Dr. L. Štefunko bývajúci v Trnave bývalý člen mestskej rady, (osoba vlivná) je horlivým stúpencom strany ľudovej a členom protištátnej strany Kresťanských socialistov, odoberá štvavé maďarské noviny A Népakarát. Na československú vládu nazerá ako na prechodný dočasný štátny útvar a v rodine používa len výlučne maďarčinu lebo sám hovorí len lámanou slovenčinou aj keď je Slovák... Tiež jeho rodina je vychovávaná v maďarskom duchu. Je politicky nespoľahlivý, protištátne orientovaný, prevzatie do štátnej služby neodporúčam. Je dosť zámožný aj inak a teda materiálne zabezpečený. Od mesta dostane penziu.*" [27]

Pri obsadzovaní pozície úradných lekárov v celom Trnavskom okrese je zaujímavé hodnotenie polície aj ďalších uchádzačov a ich odporúčanie, resp. zamietnutie.

- „*Dr. Jozef Virsík žijúci v Trnave je mestským lekárom. Politického života sa nezúčastňuje na republiku československú ako sa zdá nazerá neutrálne napriek tomu, že slovenský jazyk správne neovláda v domácnosti hovorí len maďarsky, menej nemecky je asi 40 ročný zdravého vzhľadu.*
- *Dr. Jakob Schwarz žijúci v Trnave je žid a politického života sa nezúčastňuje, zdá sa byť lojálnym občanom republiky. Hovorí dobre slovensky v jeho rodine je však užívaná maďarčina a nemčina. Je asi 46 rokov starý zdravého vzhľadu, kuľhá na pravú nohu, ktorú nemôže zohýnať v kolene.*
- *Dr. Moric Fürst býva v Trnave. Je žid politického života sa stráni a zdá sa byť lojálnym občanom československej republiky. Hovorí plynule slovensky v rodine však je užívaná nemčina a maďarčina. Je 60 ročný, starý, silný zdravého vzhľadu.*
- *Dr. Jozef Virsík, Jakob Schwarz, Dr. Moric Fürst politicky prijateľní, ovšem žiadni vlastenci, prijatie odporúčam.*
- *Viktor Hübner Smolenice /okres/ politicky nie je dosť spoľahlivý, pre jeho rodinu ktorá je maďarská zvlášť obaja synovia – vysokoškoláci. Vzdor tomu ale odporúčam prevzatie ale budiž mu dôrazne pri sľubu pripomenuto, aby k republike bol úprimne lojálny a pôsobil aj na svoju famíliu tak.*
- *Dr. Zeman, Cifer politicky bezvadny. Odporúčam prijatie.*
- *Dr. Július Haas politicky niet námietok. Odporúčam prijatie do štátnej služby*"[28]

---

[26] Na tom nemohla nič zmeniť okolnosť, že sťažovateľ neskoršie bol k zloženiu sľubu pripustený a sľub zložil. Táto okolnosť nastala až v dobe, keď sťažovateľ bol uznesením mestského zastupiteľstva svojho úradu už zbavený. Túto sťažnosť preto zamietol súd ako bezdôvodnú 21. 3. 1925.

[27] Aj ďalšie priložené materiály komentovali: „*Podľa dôverného zistenia je Dr. Štefunko privržencom strany maďarsko-kresťansko-sociálnej, vyhľadáva výhradne spoločnosť maďarskú a vôbec taký, ktorá nesympatizuje s terajším štátnym zriadením a zmýšľaním je zaujatý proti Čechom pôsobiacim na Slovensku. Vzhľadom na zistené skutočnosti sa nedoporučuje jeho prijatie do štátnych služieb pretože na jeho miesto môže byť prijatý iný spoľahlivý Slovák. Osoba ktorá žandárskej stanici tieto informácie poskytla je výborne znalá miestnych pomerov všestranne spoľahlivá a jej informácie o politickom chovaní rôznych osôb boli vždy správne.*" SNA, f. EMVZTV, šk. 44.

[28] SNA, f. EMVZTV, šk. 44. Obvodní lekári Trnavského okresu – zoštátnenie, politická spoľahlivosť. Zaslané na Expozitúru ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy v Bratislave. Trnava 19. 3. 1923, podpísaný okresný náčelník.

Rovnako ako v Trnavskom okrese aj v ďalších regiónoch na Slovensku prebiehali previerky úradných lekárov a ich postoja k ČSR. Na základe sledovaní polície okresní náčelníci podávali konkrétne hlásenia na expozitúru ministerstva zdravotníctva v Bratislave.

Pri menovaní úradných lekárov sa vyskytli viaceré problémy. Napríklad v roku 1927 žiadal zástupca okresného lekára v Kežmarku MUDr. Dezider K., ktorý už viac ako rok pôsobil v tejto funkcii, aby bol vymenovaný za definitívneho okresného lekára.[29] Dezider K. bol predtým jedenásť rokov okresným lekárom v Starej Ľubovni, ale túto pozíciu zanechal, lebo sa presťahoval do Kežmarku a v roku 1914 nastúpil ako lekár pri ošetrovaní ranených vo vojne. Krátko nato padol do zajatia, kde strávil štyri roky. Po smrti okresného lekára v Kežmarku bol menovaný zástupcom okresného lekára. Fyzikátnu skúšku zložil a ovládal slovenský jazyk. Podľa správy hlavného služného svoje povinnosti plnil vzorne, čo potvrdil aj župný lekár Spišskej župy, ktorý odporúčal jeho menovanie za definitívneho okresného lekára.[30] Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy, aby mohla podať konečné vyjadrenie na Ministerstvo zdravotníctva v Prahe vo veci MUDr. Dezidera K. a *„chtějíc míti ve věci jasno"*, vyžiadala si od Župného úradu v Liptovskom Mikuláši vypracovanie komplexnej správy o jeho predprevratovej činnosti, najmä ohľadom bývalej záležitosti disciplinárnej.[31]

Ivan Stodola zo zdravotníckeho oddelenia Župného úradu v Liptovskom Mikuláši preskúmal všetky spisy týkajúce sa minulosti MUDr. Dezidera K. až do roku 1910, ktoré vážili viac ako pol kila. Po ich preštudovaní a početných konzultáciách podal obsiahly elaborát o tejto záležitosti. Podotkol, že bývalý županský úrad v Levoči vo svojom prípise (č. 928/921) zaslanom na Expozitúru ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy neinformoval celkom precízne o kauze Dezidera K. Celú záležitosť objasnil nasledovne. Hlavný slúžny zo Spišskej Starej Vsi oznámil, že Dezider K., vtedajší okresný lekár v Spišskej Starej Vsi, nedodržiaval zákonné predpisy a dovolil pochovať neprirodzenou smrťou (otrávenie) zomrelú vdovu N. K. v Spišskej Starej Vsi 22 hodín po smrti, bez vyčkania rozhodnutia levočskej kráľovskej sedrie. K tejto obžalobe sa krátko potom pridružila prejednávaná aféra Dezidera K. ako lekára okresnej nemocenskej pokladnice v Kežmarku, kde sa dokázali *„viacnásobne jeho nekorektnosti."* Napríklad menovaný si v platobných výkazoch predložených nemocenskej pokladnici pri viacerých pacientoch zaúčtoval fiktívne návštevy, a tým ukrátil kolegov pri rozdeľovaní honoráru.

Na základe týchto dvoch žalôb nariadil spišský podžupan predbežne pokračovanie v disciplinárnej záležitosti. Rozhodnutím administratívneho výboru Spišskej stolice z 27. augusta 1912 (č. 143) bol MUDr. Dezider K. v jednej i v druhej obžalobe uznaný vinným a v zmysle paragrafu 9 zákonného článku č. XXIII z roku 1886 bol pozbavený úradu a povinný zaplatiť trovy. Pred vynesením rozsudku sa MUDr. Dezider K. dobrovoľne zriekol úradu, podžupan to však neakceptoval, ale vyhlásil, aby vyčkal koniec disciplinárneho pokračovania.[32]

---

[29] K svojej žiadosti doložil aj potvrdenia. Napríklad hlavný slúžny v Kežmarku jeho žiadosť podporoval a v priloženom dokumente županovi v Levoči uvádzal, že menovaný si svoje povinnosti plnil a podriadených lekárov napomínal, aby svoju prácu konali svedomito.

[30] SNA, f. EMVZTV, šk. 38. Vyjadrenie Hlavného lekára župy spišskej, Levoča 2. 2. 1921.

[31] Správu zostavil MUDr. Ivan Stodola, župný zdravotný referent župy XIX. Podaná bola pod číslom 4139/1923 pres. župného úradu v Liptovskom Mikuláši. SNA, f. EMVZTV, šk. 38.

[32] *„Proti uzavretiu administratívneho výboru a proti odmietnutiu zaďakovania z úradu Dr. Dezider K. apeloval na ministerstve vnútra a toto číslom 18344/II.1912 prijalo zaďakovanie MUDr. Dezidera K. z okresného lekárstva a vyhlásilo uzavretie administratívneho výboru v disciplinárnej záležitosti následkom tohto bezpredmetným. Výrok aby trovy pokračovania MUDr. D. K. platil potvrdilo. Proti*

Táto aféra, ktorá sa ťahala roky a ako vyplýva zo spisov, celú župu a najmä hlavného župana rozčuľovala, sa skončila tým, že MUDr. Dezider K. sa presťahoval do Kežmarku a odvtedy tam pôsobil ako praktický a pokladničný lekár. V novom pôsobisku *„niet proti nemu žaloby"*, a tak kežmarský okresný náčelník, ako aj bývalý Župný úrad v Levoči ho *„po prevrate v roku 1920"* vrele odporúčali za okresného lekára v Kežmarku. Ivan Stodola sa k tomu vyjadril: *„Nie som povolaným posudzovať prísnosť alebo neprísnosť výrokov bývalého uhorského režimu a teraz neviem nič zlého proti MUDr. K. zistiť, predsa pochybujem, že by to reputáciu štátu dvíhalo, keď tak špatne prepusteného úradníka nový režim do svojich služieb vezme. Z mojej strany navrhujem nevyhovieť prosbe Dr. Dezidera K. na jeho prevzatie do služieb československej republiky a na patričné miesto čím skôr iného okresného lekára vymenovať."*[33]

Ministerstvo zdravotníctva na základe uvedených skutočností zbavilo MUDr. Dezidera K. postu zástupcu okresného lekára v Kežmarku.[34] Župný úrad v Liptovskom Mikuláši *„z ohľadu na reputáciu nášho mladého štátu definitívne prevzatie MUDr. Dezidera K. za okresného lekára neodporúčal."* Na jeho miesto bol menovaný Aristid Kiray, okresný lekár v Púchove. Prekvapením bolo, ako uviedol Ivan Stodola, že sa po týchto udalostiach zástupcovia Východoslovenskej župy Ústrednej jednoty československých lekárov v Košiciach (ďalej UJČSL v KE) začali exponovať za MUDr. Dezidera K. Objasnil to až vojenský lekár – podplukovník Ladislav Ort, ktorý bol UJČSL v KE vyslaný do Kežmarku k zdravotnému referentovi I. Stodolovi. Kauzu vysvetlil nasledovne. *„Tamojší kežmarskí inteligenti vedú ťažkú borku proti silnému nemeckému obyvateľstvu, ktoré im robí prekážky. Z lekárov sa jediný MUDr. Dezider K. venoval celou dušou službe nášho štátu, bol im vždy nápomocný a podporoval všemožne naše sociálne, ba aj národné ustanovizne. Z ostatných lekárov sú aj tí najlepší pasívni. Toto je hlavný dôvod, že sa zástupcovia Východoslovenskej župy Ústrednej jednoty čsl. lekárov v Košiciach tak exponujú za MUDr. Dezidera K. Obávajú sa totiž, že niektorý iný kežmarský lekár bude za okresného lekára vymenovaný. Preložením MUDr. Kiraya z Púchova však táto obava odpadá."*[35] Druhý dôvod, ktorý zástupcov UJČSL v KE viedol k tomuto kroku, bol ľudský, humánny. MUDr. Ort uviedol, že *„následkom exponovaného chovania Dr. Dezidera K. za naše veci stratil privátnu prax dobre organizovaného obyvateľstva a jeho odvolanie z úradu znamená preňho ocitnutie sa na hranici biedy."*[36]

Stanovisko zdravotného oddelenia v uvedenej záležitosti bolo nasledovné: *„Udalosti, ktoré sa udiali v roku 1912 v živote MUDr. Dezidera K. sa dajú ťažko odčiniť, je však isté že sa výrazne usiloval staré hriechy napraviť a stať sa užitočným nášmu štátu jednak tým, že sa choval od prevratu politicky vzorne a ohľadom úradnej administratívy – odkedy sa veľká župa utvorila pracuje zo všetkých okresných lekárov župy najsvedomitejšie*

---

tomuto apeloval ešte MUDr. Dezider K. na najvyšší správny súd a tento ho spod trov oslobodil." SNA, f. EMVZTV, šk. 38.

[33] SNA, f. EMVZTV, šk. 38. Dr. Dezider K., zástupca okresného lekára v Kežmarku, pátranie jeho minulosti. Za zdravotnícke oddelenie župného úradu v Liptovskom Mikuláši 6. 4. 1923 MUDr. I. Stodola.

[34] *„Expozitúra ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy navrhuje podľa odôvodneného posudku župného zdravotného referenta a odvolávajúc sa na výnosy z dňa 18. augusta 1922 č. 2888, aj z novembra 1922 č. 9579 a na výnosy neskoršie aby tamojšie ministerstvo z dôvodov zásadných Dr. Dezidera K. sprostilo funkcie zástupcu úradného lekára okresu Kežmarského vysloviac mu uznanie a ďakovanie za svedomité plnenie všetkých povinností s týmto úradom spojených."* SNA, f. EMVZTV, šk. 38.

[35] SNA, f. EMVZTV, šk. 38.

[36] SNA, f. EMVZTV, šk. 38.

a najpresnejšie a najodbornejšie. Vzhľadom k tomu že pre jeho politické zameranie mu je fixná existencia znemožnená navrhuje tunajšie oddelenie aby pri obsadení miesta okresného lekára v Spišskej Sobote alebo Spišskej Starej Vsi do kombinácie bol vzatý alebo ak to nie je možné aspoň za obvodného lekára v Huncovciach pri Kežmarku bol vymenovaný. "[37]

Aj tento pohľad optikou archívnych materiálov odzrkadľuje pestrú a zložitú *„každodennosť"* zo života úradných lekárov na Slovensku, ktorí plnili dôležitú úlohu v systéme verejného zdravotníctva a zabezpečovali základnú zdravotnícku starostlivosť o najširšie vrstvy obyvateľstva.

[37] O ďalšom osude MUDr. Dezidera K. sa archívne materiály nezmieňujú. SNA, f. EMVZTV, šk. 38.

Vzdelávanie budúcich lekárov na Univerzite Komenského v Bratislave v rokoch 1919–1950

Mária Grófová

Prehľad o možnostiach štúdia medicíny študentov pochádzajúcich z územia Slovenska do vzniku Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Vznikajúce stredoveké univerzity v Európe sa stali veľkým lákadlom pre tých študentov z územia Uhorska, ktorí si chceli ďalej rozšíriť svoje poznatky vo filozofii či práve, resp. získať vzdelanie v medicíne a teológii. Univerzitné vzdelanie sa pre študentov z Uhorska stalo „dostupnejším" po vzniku univerzít v Prahe (1348), v Krakove (1364) a vo Viedni (1365). Nakoľko nejestvovala domáca univerzita,[1] Matej Korvín sa po nástupe na uhorský trón obrátil na pápežskú kúriu so žiadosťou povoliť jej založenie. Pápež Pavol II. vydal dňa 19. mája 1465 bulu povoľujúcu zriadiť úplnú univerzitu so štyrmi fakultami, ktorej sídlom sa stala Bratislava. *Universitas Istropolitana* napriek svojmu krátkemu trvaniu (1467–1490) šírila myšlienky humanizmu a položila základy tradície vysokého školstva na Slovensku.[2]

Počas tureckej okupácie Uhorska sa centrom vzdelanosti stala Trnava, kde v roku 1635 založil ostrihomský arcibiskup Peter Pázmaň *studium generale*, univerzitu jezuitského typu, ktorá sa stala úplnou univerzitou až založením jej štvrtej – lekárskej – fakulty intimátom miestodržiteľskej rady zo dňa 14. decembra 1769. Svoju činnosť však začala až koncom novembra roku 1770, v priebehu ktorého sa uskutočnila reforma univerzity podľa vzoru rakúskych univerzít. Od začiatku svojej existencie zápasila s nedostatkom priestorov – prednášky sa konali na viacerých miestach, kým sa o dva roky neskôr nepresťahovala do vlastnej budovy. Vybudovalo sa chemické laboratórium, zriadila sa botanická záhrada. Prednášky a odborné cvičenia prebiehali podľa stanoveného študijného plánu v latinčine každý deň okrem štvrtka a nedele v 6-hodinových cykloch podľa presne určeného rozvrhu. Dĺžka štúdia nebola predpísaná, a tak záležalo len na rozhodnutí kandidáta, po koľkých rokoch sa prihlási na záverečné skúšky. Zmenilo sa to v roku 1775, kedy sa na všetkých lekárskych fakultách v Habsburskej monarchii zaviedol nový študijný poriadok uplatňujúci následnosť študijných predmetov. Dĺžka štúdia bola stanovená na 5 rokov – prvé tri roky sa prednášali teoretické predmety lekárskych vied a prírodovedné

[1] Podľa maďarskej literatúry mala jestvovať v 14. storočí univerzita v Päťkostolí (Pécs, 1367) a v Budíne (Buda, 1395), hoci konkrétnejšie údaje o nich absentujú.

[2] Majetkové nezabezpečenie univerzity zo strany kráľa Mateja Korvína a dočasné financovanie profesorov z kanonických prebiend za života Juraja Schomberga, prepošta Bratislavskej kapituly a vicekancelára Univerzity Istropolitany s právomocami kancelára, nepredstavovalo systematické riešenie fungovania univerzity. Po Schombergovej smrti (1486) a príchode nového prepošta Antona zo Šankoviec nebola z jeho strany vôľa pokračovať v takomto spôsobe platenia profesorov univerzity a financovania jej chodu, preto ich odchod a postupný zánik tejto inštitúcie boli logickým dôsledkom. Príliš krátke trvanie univerzity v Bratislave s najväčšou pravdepodobnosťou neumožnilo konštituovanie a rozvoj všetkých 4 fakúlt, je celkom možné, že lekárska fakulta ani nevznikla. K uvedenej problematike pozri: HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina – intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí.* Bratislava: Pro Historia, o. z., 2008, 210 s. a HLAVAČKOVÁ, Miriam. Diplomat v službách uhorských kráľov. Pôsobenie nitrianskeho biskupa Antona zo Šankoviec na sklonku stredoveku. In *Historický časopis*, roč. 58, 2010, č. 1, s. 15–35.

predmety, na ne potom nadväzovali klinické disciplíny. Štúdium na lekárskej fakulte v Trnave bolo bezplatné (80 zlatých sa platilo za skúšky i vydanie diplomu) a nemajetní študenti mohli získať štipendium vo výške 200 zlatých ročne. Poskytovala odborné vzdelanie nielen pre lekárov, ale i nižší zdravotnícky personál: lekárnikov, chirurgov – ránhojičov a pôrodné babice.[3]

Na základe rozhodnutia Márie Terézie sa univerzita z Trnavy presťahovala v roku 1777 do Budína. Napriek krátkemu pôsobeniu jej lekárskej fakulty v Trnave bolo promovaných 39 lekárov (z toho 15 z územia Slovenska), 131 magistrov chirurgie, 2 magistri pôrodníctva, 2 oční lekári, 21 pôrodných asistentiek a 32 magistrov farmácie.[4]

V roku 1777 vyšlo vo Viedni tlačou Jána Tomáša Trattnerna *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincialis eidem adnexas*, reforma Márie Terézie týkajúca sa sústavy školského vzdelávania v Uhorskom kráľovstve a k nemu pripojených provinciách. Vo svojej II. časti, 4. oddiele však obsahovalo len ustanovenia, ktoré sa týkali kráľovských akadémií a štúdia filozofie i práva na nich. Štúdium na univerzite v ňom nebolo zahrnuté, nakoľko sa reforma uskutočnila v 50. a 60. rokoch 18. storočia. Neuplynulo však ani 30 rokov od jeho vydania, keď sa začalo pripravovať druhé *Ratio educationis*. Bolo výsledkom práce snemovej komisie so zapracovanými opravami navrhnutými kráľovským dvorom. Vyšlo v roku 1806 tlačou a na náklady uhorskej kráľovskej univerzity v Budíne pod názvom *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincialis eidem adnexas*. Obsahovalo aj state týkajúce sa univerzity.[5] Samotnému štúdiu na lekárskej fakulte sú vyhradené paragrafy 120–130. Štúdium medicíny nebolo len vedou, ale aj umením zachovať a prinavrátiť zdravie obyvateľom kráľovstva, preto lekárov nazývali i strážcami a ochrancami ľudského života, toho najcennejšieho pokladu, ktorý príroda zverila človeku. Na štúdium medicíny spolu s chirurgiou bolo vyhradených 5 rokov – prvé tri roky sa zamerali na teoretické prednášky z medicíny a chirurgie, nasledovné dva roky vyplnila špeciálna terapia a klinická prax. Podľa jednotlivých ročníkov sa študovalo nasledovne: v 1. ročníku anatómia, chémia, botanika, špeciálna biológia, všeobecná a špeciálna chirurgická patológia, v 2. ročníku fyziológia, dôkladnejšia anatómia, náuka o chirurgických operáciách, nástrojoch a obväzoch, pôrodníctvo, v 3. ročníku patológia, lekárnictvo, očné lekárstvo, v 4. ročníku špeciálna terapia akútnych a chronických chorôb s klinickou praxou, veterinárna medicína pre tých, ktorí chceli byť verejnými lekármi v nejakom väčšom meste alebo župe – mali však možnosť rozhodnúť sa, či tieto prednášky chcú navštevovať v 4. alebo 5. ročníku štúdia, alebo si túto vedu osvoja až po skončení päťročného štúdia, v 5. ročníku pokračovala špeciálna terapia s klinickou

[3] FALISOVÁ, Anna – BRTÁŇOVÁ, Erika. Vznik lekárskej fakulty na Trnavskej univerzite a jej prínos pre zdravotníctvo na Slovensku. In HOLOŠOVÁ, Alžbeta a kol. *Trnavská univerzita vo svetle dejín*. Kraków – Trnava : Ústav dejín Trnavskej univerzity, 2012, s. 109–110, 125–126.

[4] KOPECKÝ, Štefan. K dejinám Lekárskej fakulty Trnavskej univerzity. In HOLOŠOVÁ, Alžbeta a kol. *Trnavská univerzita vo svetle dejín*. Kraków – Trnava : Ústav dejín Trnavskej univerzity, 2012, s. 133. Pozri aj KOPECKÝ, Štefan. Lekárska fakulta 1769–1777. In ŠIMONČIČ, Jozef – HOLOŠOVÁ, Alžbeta (eds.). *Dejiny Trnavskej univerzity 1635–1777, 1992–2010*. Trnava : Trnavská univerzita v spolupráci s VEDOU, vydavateľstvom SAV, 2010, s. 143–146. Z obdobia rokov 1770–1777 sú známe len dva zachované diplomy: úplný diplom magistra chirurgie vydaný v roku 1775 Antonovi Augustínymu, rodákovi z Horných Kočkoviec, uložený v Archíve UK v Bratislave a druhý, vydaný v roku 1776 a uložený v Archíve Semmelweisovej lekárskej univerzity v Budapešti, ktorý však nie je úplný – chýba mu podpis riaditeľa/dekana fakulty a privesená pečať (pozn. autorky).

[5] *Ratio educationis 1777 a 1806*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, s. 314–342, 355, 364–365, 397–402.

praxou a prednášky spojené s verejným lekárstvom a organizáciou verejného zdravotníctva. Podmienkou na prijatie na štúdium medicíny a chirurgie bol na výbornú ukončený riadny a verejný dvojročný kurz filozofie. Tí, ktorí absolvovali štúdium filozofie na lýceu alebo inej školskej ustanovizni, neboli prijatí. Žiadne výnimky neplatili ani pre cudzincov a prisťahovalcov, ktorí chceli získať doktorát z medicíny. To sa vzťahovalo aj na tých mestských a vidieckych chirurgov, ktorí chceli dosiahnuť doktorskú hodnosť. Tí kandidáti chirurgie, ktorých pred príchodom na univerzitu pripravoval nejaký chirurg, o čom podali dostatočné dôkazy, alebo sami vykonávali chirurgickú prax na vidieku a v mestách, museli absolvovať 2-ročné štúdium chirurgie pozostávajúce v 1. ročníku z anatómie, všeobecnej patológie a špeciálnej chirurgie, prednášok z teoretickej medicíny a v 2. ročníku z náuky o chirurgických operáciách, nástrojoch a obväzoch, pôrodníctva, chirurgickej a pôrodníckej praxe, praktického vyučovania pri nemocničných lôžkach so špeciálnou terapiou, klinickej praxe. Tí kandidáti chirurgie, ktorí prišli na univerzitu ako začiatočníci bez akýchkoľvek skúseností, museli absolvovať 3-ročné štúdium chirurgie (dvakrát si zopakovali 1. ročník kurzu). Zaujímavé boli aj inštrukcie o spôsobe vyučovania – všetky časti chirurgie určené pre budúcich vidieckych a mestských chirurgov sa prednášali v materinských jazykoch poslucháčov, prednášky sa zameriavali na akútne a chronické choroby vyskytujúce sa častejšie u vidieckeho obyvateľstva, jazyk prednášok mal byť stručný, jasný, zrozumiteľný i bez veľkého slovného rozvádzania a celé učivo týkajúce sa špeciálnej terapie sa muselo prebrať za jeden rok. Pôrodníctvo sa prednášalo všetkým poslucháčom medicíny a chirurgie oboch pohlaví v materinských jazykoch a ukončilo sa za pol roka. Tí, ktorí chceli byť lekárnikmi, absolvovali prednášky zo špeciálnej biológie, chémie, botaniky a latinčiny. Keďže išlo o vzdelávanie lekárov, od rozhodnutí ktorých záviseli ľudské životy, štúdium, najmä však preverovanie získaných vedomostí, bolo náročné a do druhého ročníka mohli postúpiť len tí poslucháči, ktorí s vynikajúcim prospechom absolvovali všetky predmety v predchádzajúcom ročníku. Kto dostal hoci aj z jedného predmetu druhý klasifikačný stupeň, musel si zopakovať prednášky z predchádzajúceho ročníka, keď nedosiahol lepší prospech, bol vylúčený zo štúdia. Okrem toho sa študenti na konci každého polroku podrobovali polročným skúškam. Bez ich absolvovania nebolo možné získať vysvedčenie. Rigorózne skúšky mohol skladať len taký študent, ktorý zachoval poradie predpísaných predmetov a ukončil kurz, ale zo všetkých predmetov získal najlepšiu známku. Od začiatku do konca rigoróznej skúšky museli byť prítomní všetci skúšajúci, aby vyslovili spravodlivý úsudok o odpovediach kandidáta. Súčasťou bola aj praktická skúška. Tí kandidáti na doktorát, ktorí sa o jeho získanie usilovali rigoróznou skúškou na inej univerzite a neprešli, nesmeli ju vykonať ani v Uhorsku.

Okrem študijného programu budúcich lekárov a chirurgov, podmienok na prijatie uchádzačov o toto štúdium či skúšobného poriadku boli presne definované i povinnosti dekana fakulty a profesorov súvisiace s prijatím na štúdium, samotným prednášaním, polročným skúšaním či skladaním rigoróznych skúšok. Ich nedodržanie znamenalo sankcie vo výške od 20 do 50 zlatých.[6]

Osobitné paragrafy sa venovali univerzitnej knižnici a tlačiarni, či pre lekársku fakultu tak prepotrebným pomocným inštitúciám – botanickej záhrade so všetkými druhmi rastlín, skleníkom, zimnou záhradou, jazerom s vodnými rastlinami, o ktorú sa staral záhradník s pomocníkmi, nemocnici financovanej zo zdrojov univerzity, kde poslucháči získavali lekársku prax, chemickému laboratóriu, špeciálnej anatomickej a chirurgickej

[6] *Ratio educationis*, ref. 5, s. 317–325.

sále vybavenej nielen rozličnými druhmi nástrojov a obväzov, ale aj anatomickými preparátmi a napokon budove vyčlenenej pre zverolekárstvo.[7]

Zákonným článkom XXXVI/1912 bola dňa 11. júla 1912 zriadená Bratislavská uhorská kráľovská Alžbetina univerzita so štyrmi fakultami.[8] Priestory na Kapitulskej ulici v Bratislave sa stali od akademického roku 1914/1915 nielen sídlom rektorátu a jej právnickej fakulty, ale od akademického roku 1917/1918 aj sídlom jej filozofickej fakulty.[9] Lekárska fakulta začala svoju pôsobnosť 14. apríla 1918, no v Bratislave pôsobila len veľmi krátko. Zmena povojnového usporiadania Európy sa dotkla aj tejto vzdelávacej inštitúcie, ktorá bola v novovzniknutej Československej republike zrušená.[10]

Zriadenie Univerzity Komenského v Bratislave a jej lekárskej fakulty

Zákonom Národného zhromaždenia ČSR č. 375/1919 Zb. z. a n. zo dňa 27. júna 1919 o zriadení Československej štátnej univerzity v Bratislave bola v Bratislave zriadená univerzita so štyrmi fakultami: lekárskou (1919), právnickou (1921), filozofickou (1921) a prírodovedeckou (1940).[11]

Prezident ČSR menoval dňa 31. júla 1919 prvých profesorov Lekárskej fakulty (ďalej LF) UK v Bratislave, ktorými sa stali prof. MUDr. Kristian Hynek (patológia a terapia vnútorných chorôb), prof. MUDr. Gustav Müller (gynekológia a pôrodníctvo), prof. MUDr. Stanislav Kostlivý (chirurgia), prof. MUDr. Antonín Spilka (patologická anatómia a lekárska histológia), prof. MUDr. Zdeněk Mysliveček (psychiatria a neurológia), prof. MUDr. Roman Kadlický (očné lekárstvo), prof. MUDr. František Prokop (súdne lekárstvo), prof. MUDr. Stanislav Růžička (hygiena).[12] Pred novovymenovanými

---

[7] *Ratio educationis*, ref. 5, s. 395–400.

[8] Išlo o fakulty filozofickú, právnickú, lekársku a fakultu matematiky, prírodných vied a poľnohospodárstva.

[9] Budova na Kapitulskej ulici v Bratislave, v ktorej dnes sídli Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, slúžila od roku 1850 na vyššie a univerzitné vzdelávanie. Sídlila tu kráľovská akadémia, ktorá vznikla v rámci reformy Márie Terézie *Ratio educatinis* a ktorej pôvodným sídlom sa stali priestory po presťahovanej univerzite v Trnave. Na základe nariadenia Jozefa II. z roku 1784 sa z Trnavy „dočasne" presťahovala do uvoľnených priestorov v kláštore klarisiek v Bratislave, čo však trvalo až do roku 1850, kedy jej boli pridelené priestory na Kapitulskej. Tie však skutočne začala užívať až po ich rekonštrukcii v roku 1858. Reorganizáciou právnických akadémií v Uhorsku v roku 1874 sa táto bratislavská akadémia zmenila na Fakultu štátnych vied a práva.

[10] Alžbetina univerzita však nezanikla, presťahovala sa do Budapešti, kde bolo v roku 1920 otvorené štúdium na lekárskej a filozofickej fakulte, právnická fakulta začala svoju činnosť o rok neskôr. Univerzita sa sťahovala ďalej – po 22. auguste 1921 do Pécsu, keď mesto opustili okupujúce srbské vojská, kde sídli dodnes. Pozri: MOLNÁR, László – ZSIDI, Vilmos. *Magyarországi világi felsőoktatási intézmények a kezdetektől 1945/1948-ig.* Budapest : MFLSz, 2006, s. 93–94.

[11] Nariadenie vlády ČSR č. 595/1919 Zb. z. a n. zo dňa 11. novembra 1919 o pomenovaní Československej štátnej univerzity v Bratislave zmenilo jej názov na Univerzitu Komenského v Bratislave. Názov univerzity v Bratislave sa zmenil ešte dvakrát: vládnym nariadením č. 41/1939 Úrad. n. o premenovaní Univerzity Komenského na Slovenskú univerzitu v Bratislave a nariadením vlády č. 49/1954 Zb. zo dňa 12. novembra1954, ktorým sa v zmysle § 3 zákona č. 58/1950 Zb. o vysokých školách s účinnosťou od 15. novembra 1954 zmenil názov Slovenskej univerzity v Bratislave na Univerzitu Komenského v Bratislave. V ďalšom texte budeme pre príslušné obdobia používať v tom čase platné názvy univerzity vrátane skratiek: UK pre Univerzitu Komenského a SU pre Slovenskú univerzitu. Nakoľko oficiálny názov pražskej univerzity znie Univerzita Karlova v Prahe, čo je v skratke tiež UK, aby nedošlo k zámenám a nedorozumeniam, budeme v ďalšom texte pre túto univerzitu používať skratku KU (Karlova univerzita).

[12] V literatúre sa stretávame s rôznym počtom českých profesorov menovaných pre LF UK v Bratislave, k uvedenému dátumu ich bolo osem. V tom čase mimoriadny profesor MUDr. Jiří Brdlík bol

profesormi stála neľahká úloha: v čo najkratšom čase vytvoriť fungujúci rektorát a kvestúru vzniknutej univerzity, ktorých sídlo sa nachádzalo na prízemí budovy na Kapitulskej,[13] fungujúci dekanát jej prvej fakulty, zabezpečiť podmienky na vzdelávanie – priestory na vyučovanie i laboratórne či pitevné cvičenia, prax na klinikách a hlavne lekárov – pedagógov, ktorí by svoje vedomosti odovzdávali svojim poslucháčom, nájsť priestory na ubytovanie študentov zo slabších sociálnych pomerov, ďalej zostaviť študijný plán, študijný a rigorózny poriadok, zabezpečiť administratívu spojenú so štúdiom: pri zápisoch, vyberaní študijných poplatkov, vydávaní indexov, imatrikulačných listov, preukazov študentov, potvrdení o štúdiu, absolutórií, dimisórií, rigoróznych diplomov.

Krátko po doručení menovacích dekrétov sa dňa 8. augusta 1919 uskutočnilo prvé zasadnutie profesorského zboru LF UK v Bratislave, na ktorom prebehli voľby dekana LF, rektora UK, členov akademického senátu UK, členov komisií knižničnej, nadačnej a archívnej, ďalej sa prejednávalo prevzatie nemocnice a systém jej správy, zriaďovanie ústavov pre jednotlivé odbory, vypísanie konkurzu na miesto riaditeľa univerzitnej kancelárie, kvestora univerzity, administratívnych pracovníkov rektorátu i fakulty.[14] Prvými akademickými hodnostármi sa stali prof. MUDr. Kristian Hynek – rektor UK, prof. MUDr. Stanislav Kostlivý – prorektor UK, prof. MUDr. Gustav Müller – dekan LF UK, prof. MUDr. Antonín Spilka – prodekan LF UK, prof. MUDr. Zdeněk Mysliveček – člen akademického senátu UK. Prvé zasadnutie Akademického senátu UK v Bratislave (ďalej AS UK) sa uskutočnilo dňa 20. novembra 1919, na ktorom sa prejednávali organizačné, administratívne a študijné záležitosti, boli menovaní 2 pedeli a úradník kancelárie, ďalej sa rokovalo o účte a rozpočte univerzity, správe univerzitných budov a zriadení internátu.[15]

V dejinách LF UK sa stal 21. september 1919 významným dňom, ktorý datuje začiatok akademickej pôsobnosti fakulty. Pred profesorským zborom fakulty stála zodpovedná úloha – konštituovať a personálne obsadiť kliniky a ústavy lekárskej fakulty, zostaviť čo najskôr študijný plán a pripraviť podklady na vydanie študijného programu na 1. akademický rok, aby bol pri zápise už k dispozícii. (Príloha č. 1 podáva prehľadným spôsobom informácie o personálnom obsadení kliník a ústavov LF UK v Bratislave v akademickom roku 1919/1920. Prázdne riadky v tabuľke znamenajú neobsadené miesto, otáznik za menom poukazuje na pravdepodobnú formu priezviska v dôsledku jeho zlej čitateľnosti v rukopisnom podklade. Príloha č. 2 poskytuje prehľad prednášok profesorov LF UK v Bratislave v akademickom roku 1919/1920 s dotáciou hodín za týždeň, čo možno považovať za študijný plán na oba semestre.)

V akademickom roku 1919/1920 prebiehala výučba klinických predmetov a praxe v štátnej nemocnici,[16] kde sídlili kliniky interná, chirurgická, očná, psychiatrická a neurologická, kožných a pohlavných chorôb, ako aj ústav pre súdne lekárstvo a farmakologický ústav, ďalej na klinike detských chorôb na Széchényiho ulici č. 6 (dnešná Lazaretská), na klinike pôrodníckej a gynekologickej na Telocvičnej ulici č. 5 v Ružinove, ako aj v ústave experimentálnej patológie, v patologicko-anatomickom ústave na Korunnej

v odbore pediatria menovaný prezidentom ČSR za profesora LF UK v Bratislave až dňa 2. augusta 1920.

[13] Dnešná budova Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulty UK v Bratislave.

[14] Archív Univerzity Komenského v Bratislave (ďalej AUK), fond Lekárska fakulta UK v Bratislave (ďalej f. LF UK), zápisnica profesorského zboru LF zo dňa 8. augusta 1919.

[15] AUK, fond Rektorát UK v Bratislave (ďalej f. RUK), zápisnica AS UK zo dňa 20. novembra 1919. Riaditeľom univerzitnej kancelárie sa stal JUDr. Antonín Dvořák, pedelom UK Ferdinand Dänemark a pedelom LF UK Jozef Hošek.

[16] Dnešná Fakultná nemocnica Staré mesto na Miczkiewiczovej ulici v Bratislave.

ulici č. 4 (dnešná Sasinkova) a v hygienickom ústave na Belnayovej ulici č. 3 (dnešná Kýčerského).[17]

Prvá prednáška sa na LF UK v Bratislave uskutočnila 9. decembra 1919 a prvé klinické prednášky si mohli študenti vypočuť až na jar 1920. V akademických rokoch 1919/1920–1921/1922 boli totiž otvorené len pre tzv. klinické ročníky, t. j. pre 3. – 5. ročník. V týchto rokoch sa zapisovali na štúdium medicíny na UK takí študenti, ktorí absolvovali minimálne 4 semestre medicíny na niektorej zo zahraničných univerzít (Budapešť, Kluž) či na KU v Prahe, pre ktorých bola bratislavská LF bližšie k miestu ich trvalého bydliska, čím si do istej miery dokázali znížiť náklady spojené so štúdiom. Z tohto dôvodu neprekvapí ani prvá rigorózna promócia MUDr. na LF UK v Bratislave, ktorá prebehla už dňa 28. februára 1920.[18]

Nasledovná tabuľka je zostavená na základe záznamov v Matrike rigoróznych diplomov vydaných na UK v Bratislave v akademickom roku 1919/1920 a poskytuje prehľad o počtoch rigoróznych promócií na LF UK v Bratislave vo vymedzenom období.

Tabuľka č. 1 – *Počet rigoróznych promócií na Lekárskej fakulte UK v akademickom roku 1919/1920.*

Mesiac konania promócie	Počet promócií za mesiac	Počty promovaných
Február	1	1
Marec	2	4 + 5
Apríl	1	1
Máj	3	1[a)] + 5 +2
Jún	3	1 + 5 + 2
Júl	3	6 + 5 + 11[b)]

a) 1 nostrifikácia diplomu z bývalej Uhorskej kráľovskej Alžbetinej univerzity v Bratislave zo dňa 13. septembra 1919 povolená výnosom MŠaNO v Prahe zo dňa 9. apríla 1920 č. 19428 s odpustením prísnych skúšok.

b) 1 nostrifikácia diplomu z LF univerzity v Budapešti zo dňa 9. augusta 1919 povolená výnosom MŠaNO v Prahe zo dňa 9. apríla 1920 č. 19428 s odpustením prísnych skúšok.

[17] AUK, Zoznam prednášok LF UK na zimný a letný semester 1919/1920.

[18] MUC. Pavol Halaša, syn pravotára Andreja Halašu a matky Anny Mudroňovej, narodený dňa 4. apríla 1885 v Turčianskom Svätom Martine, sa stal prvým absolventom UK v Bratislave, nielen jej LF. Maturoval na gymnáziu v Šoproni v júni 1903, štúdium medicíny začal na univerzite v Budapešti, kde absolvoval 2 semestre štúdia v akademickom roku 1903/1904, nasledujúce 4 semestre v akademických rokoch 1904/1905 – 1905/1906 absolvoval na univerzite v Kluži, kde v októbri 1905 absolvoval predpísané prvé rigorózum a získal titul MUC. *(medicinae universae candidatus).* Ďalších 5 semestrov v akademických rokoch 1906/1907 – zimný semester (ďalej ZS) 1908/1909 absolvoval na LF v Budapešti, kde získal aj absolutórium (doklad, ktorý by sme mohli prirovnať k dnešnému dodatku k diplomu, vydávaný na našej univerzite v zmysle zákona od roku 2006). Skúšky druhého a tretieho rigoróza vykonal v decembri 1919. Jeho promóciu stanovili na 28. februára 1920 na 11. hodinu, počas ktorej mu promótor prof. MUDr. František Prokop odovzdal rigorózny diplom. Ním mu bol udelený titul *medicinae universae doctoris*. AUK: Zbierka odpisov rigoróznych diplomov, rok 1919, č. 1.

Členom profesorského zboru LF UK bolo zrejmé, že pokiaľ sa neotvoria aj prvé dva ročníky štúdia medicíny, nastane stagnácia až úpadok v rozvoji fakulty. Z tohto dôvodu bol zaslaný na Ministerstvo školstva a národnej osvety (ďalej MŠaNO) do Prahy (na vedomie aj RUK) list z dekanátu LF UK v Bratislave č. 1517/1922 zo dňa 2. mája 1922 podpísaný dekanom prof. MUDr. Františkom Prokopom, v ktorom informoval o uznesení profesorského zboru LF UK z porady konanej dňa 28. marca 1922, kde sa dohodli na tom, že sa v zimnom semestri (ďalej ZS) akademického roku 1922/1923 otvoria prvé dva ročníky štúdia medicíny. Žiadali MŠaNO o schválenie a podporovanie tohto pre fakultu dôležitého uznesenia – urýchlene menovať učiteľské sily, poskytnúť potrebné prostriedky na nevyhnutné vybavenie novootváraných provizórnych teoretických ústavov. Podrobné návrhy o obsadení jednotlivých stolíc, o ich suplovaní, rozvrhu prednášok i umiestnení ústavov mal podať profesorský zbor LF UK ministerstvu v najbližšej dobe.[19]

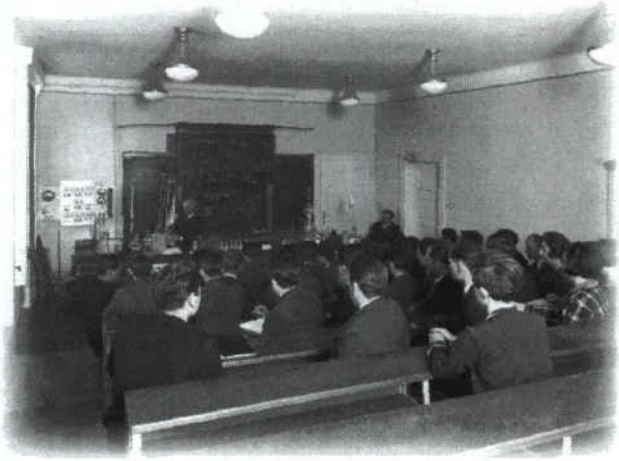

Obrázok č. 1 – *Ústav pre lekársku chémiu LF UK, veľké laboratórium a poslucháreň počas prednášky.* Zdroj: AUK, Zbierka fotografií, interiéry LF UK, autor fotografií: Jaroslav Kott, Bratislava, 1927.

V záležitosti otvorenia prvých ročníkov na LF UK v Bratislave bol na RUK zaslaný aj druhý list z dekanátu LF UK č. 1854/1922 zo dňa 16. júna 1922 podpísaný dekanom prof. MUDr. Františkom Prokopom, ktorý obsahoval výpis z protokolu z 5. riadneho zasadnutia profesorského zboru LF UK zo dňa 24. mája 1922.[20] V bode 18 o zámere

[19] AUK, f. RUK, č. sp. 2121/1922, šk. 1.

[20] Zasadnutia sa zúčastnili: prof. MUDr. František Prokop, dekan LF UK, prof. MUDr. Antonín Spilka, prodekan LF UK, prof. MUDr. Jiří Brdlík, prof. MUDr. Kristian Hynek, prof. MUDr. Vítězslav Chlumský, prof. MUDr. Roman Kadlický, prof. MUDr. Gustav Müller, prof. MUDr. Zdeněk Mysliveček, prof. MUDr. Bohuslav Polák, prof. MUDr. Viktor Reinsberg, prof. MUDr. Stanislav Růžička, mim. prof. MUDr. Miloš Netoušek, hon. doc. MUDr. Adolf Mach, súkromný doc. MUDr. Jan Buchtala, zástupca súkromných docentov. Zasadnutia sa nezúčastnili: prof. MUDr. Stanislav Kostlivý, súkromný doc. MUDr. Vratislav Kučera, zástupca súkromných docentov.

otvoriť prvé ročníky na LF UK podal správu prof. MUDr. Bohuslav Polák, podľa ktorého bol tento zámer neobyčajne naliehavý a od jeho uskutočnenia závisela existencia fakulty, čo už bolo povedané na porade dňa 28. marca 1922, na ktorej sa profesorský zbor uzniesol otvoriť tieto ročníky za každých okolností. Tie však boli krajne nepriaznivé – ťažkosti súviseli najmä s otázkou umiestnenia ústavov a otázkou získania osôb, kandidátov učiteľských stolíc.

Nový veľkolepý stavebný projekt (internát Lafranconi, pozn. aut.) znamenal odsunutie začiatku výstavby ústavov do nedohľadna. S otvorením prvých ročníkov sa už nedalo čakať, kým budú pre ne postavené nové ústavy a nezostávalo nič iné, než sa uspokojiť s tým, čo je. K otázke personálneho obsadenia informoval, že fakulta má zástupcu pre chémiu, pre histológiu bol navrhnutý prof. MUDr. Zdeněk Frankenberger, ktorý by mal zastupovať i biológiu. Ostatné stolice čakali na obsadenie: prof. MUDr. Smetánka by bol ochotný prevziať fyziológiu pod podmienkou, ak mu postavia ústav – pretože sa to nedalo zaručiť, nedalo sa s ním počítať a bolo potrebné obrátiť sa na pražských docentov. Fyzika by bolo možné získať v priebehu 1 roku. Prijateľné riešenie pre personálne obsadenie normálnej anatómie však nebolo – prof. MUDr. Weigner odmietol dochádzať na prednášky do Bratislavy, a tak neostalo nič iné, len požiadať prof. MUDr. Antonína Spilku, aby prevzal agendu normálnej anatómie a pitevné cvičenia. Ďalej informoval o priestorovom zabezpečení. Pomery boli zlé – chémia sa nachádzala v nedostatočných priestoroch, histológiu s najmenšími požiadavkami umiestnili na internej klinike, fyziológia sa mala učiť v starom dome na Dobytčom trhu č. 14 (dnes Odborárske námestie), ktorý by síce vyhovoval, ale miestnosti boli malé, zlé a vyžadovali by dôkladnú adaptáciu, no napriek nej by provizórne umiestnenie fyziologického ústavu bolo naďalej nedôstojné. Fyziku nebolo kam umiestniť a riešením by bolo

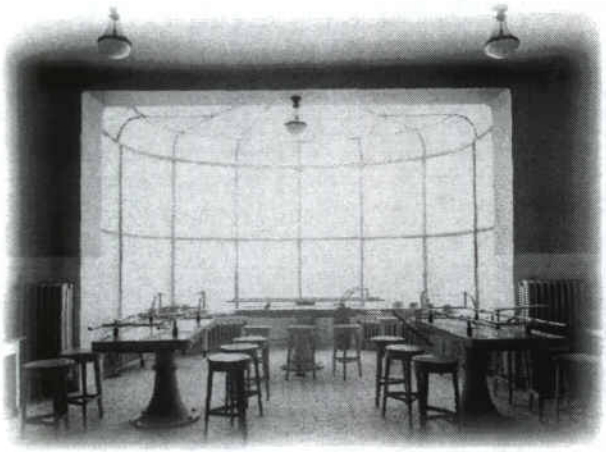

Obrázok č. 2 – *Ústav pre normálnu anatómiu LF UK, pitevná sála a veľká komora (so stálou teplotou 0° – 2° C) na úschovu konzervovaného pitevného materiálu. Injikované telá sa tu uchovávajú viac mesiacov bez porušenia.* Zdroj: AUK, Zbierka fotografií, interiéry LF UK, autor fotografií: Jaroslav Kott, Bratislava, 1927.

požiadať niektorú zo stredných škôl o zapožičanie posluchárne, nástrojov a prístrojov. Anatómia bola odkázaná na ústretovosť prof. MUDr. Antonína Spilku a prof. MUDr. Stanislava Kostlivého. Takto mali teoretické ústavy II. oddielu a neveľké kliniky pojať vlastne ústavy a tri kliniky. V ústave pre patologickú anatómiu mala byť umiestnená patologická anatómia, histológia a normálna anatómia. V priestoroch farmakologického ústavu sa nachádzal ústav pre súdne lekárstvo a pribudnúť tam mal aj ústav pre experimentálnu patológiu. Na internej klinike mali umiestniť chémiu a histológiu vedľa laryngologického oddelenia. Chirurgia mala prichýliť do svojich priestorov ortopédiu, otológiu a ešte aj normálnu anatómiu. Takéto provizórium by trvalo iste dlho a problémom by boli byty pre nových členov zboru. Nebolo však možné, aby existenciu fakulty ohrozil úbytok študentov a na otvorenie prvých ročníkov mal profesorský zbor množstvo dôvodov. Dúfal, že ak budú tieto ročníky otvorené a profesori budú kadejako bývať, pohne táto biedna situácia svedomím vlády, ktorá predsa len spraví niečo pre vybudovanie fakulty. Jedine prof. MUDr. Kristian Hynek tvrdil, že na umiestnenie ústavov a získanie osôb na vyučovanie v prvých ročníkoch sa netreba pozerať tak skepticky – jediný problém videl v neobsadení normálnej anatómie. Profesorský zbor LF UK jednohlasne schválil návrhy týkajúce sa príprav na otvorenie prvých dvoch ročníkov v ZS 1922/1923 a poveril prof. MUDr. Kristiána Hynka a prof. MUDr. Bohuslava Poláka informovať príslušných činiteľov o zámeroch profesorského zboru LF UK súvisiacich s uznesením a stať sa sprostredkovateľmi medzi nimi a fakultou.[21] Postupné dobudovanie ústavov a kliník LF UK v Bratislave si vyžadovalo nielen dostatok času, ale aj ďalšie priestory, financie na vybavenie a ďalší odborný personál.[22]

---

[21] AUK, f. RUK, č. sp. 2514/1922, šk. 1.

[22] Patologicko-anatomický ústav prešiel od svojho vzniku v roku 1919/1920 istými zmenami: v roku 1920/1921 ho premenovali na ústav patologickej anatómie a v nasledujúcom roku na ústav patologickej anatómie, histológie a bakteriológie (bakteriológia bola len na akademický rok 1920/1921 pričlenená k hygienickému ústavu). V tejto podobe pretrval ešte 1 akademický rok. V roku 1923/1924 začal pôsobiť anatomický ústav, ktorý bol v roku 1925/1926 premenovaný na ústav pre normálnu a topografickú anatómiu. Farmakologický ústav z roku 1919/1920 sa v roku 1921/1922 premenoval na ústav pre farmakológiu a farmakognóziu, pokiaľ sa v roku 1948/1949 nevrátil k svojmu pôvodnému názvu. V roku 1949/1950 pôsobili na LF UK 4 ústavy lekárnického štúdia: ústav pre galenickú farmáciu a farmaceutickú technológiu, ústav pre farmaceutickú chémiu, ústav pre farmakognóziu, ústav pre analytickú chémiu. Ústav pre všeobecnú a experimentálnu patológiu vznikol síce už v prvom akademickom roku existencie LF UK, no riadne pracoval až od roku 1921/1922, kedy sa jeho prednostom stal prof. MUDr. Miloš Netoušek. V roku 1921/1922 vznikol ústav a klinika zubného lekárstva, v roku 1922/1923 klinika ortopedickej chirurgie (od roku 1935/1936 klinika ortopedickej a detskej chirurgie), ústav lekárskej chémie a propedeutická klinika. Od roku 1923/1924 pôsobili ústavy histologicko-embryologický, pre všeobecnú biológiu, pre lekársku fyziku, fyziologický ústav. V roku 1927/1928 vzniklo ambulatórium pre rinolaryngológiu, ktoré sa v roku 1931/1932 transformovalo na kliniku pre choroby nosné a krčné a ďalším bolo ambulatórium pre otológiu, ktoré sa v roku 1932/1933 transformovalo na kliniku ušnú. K zlúčeniu oboch kliník došlo v roku 1939/1940. V roku 1929/1930 sa konštituoval ústav pre lekársku filozofiu, históriu a hodegetiku, ktorý sa už v akademickom roku 1946/1947 nespomínal, je zrejmé, že niekoľko ostatných rokov vakantné miesto prednostu mohlo tiež prispieť k jeho zrušeniu. Svojho vzniku sa v roku 1932/1934 dočkal aj rádioterapeutický ústav a v roku 1934/1935 aj klinika pre chirurgickú propedeutiku, od roku 1939/1940 klinika chirurgickej propedeutiky a ortopédie. Neskôr bola rozdelená na ortopedickú kliniku (1942/1943) a na propedeutickú kliniku (1943/1944). Vznik urologickej kliniky sa datuje do roku 1940/1941, II. internej kliniky do roku 1946/1947. V roku 1949/1950 začalo svoju činnosť viacero ústavov: pre všeobecnú biológiu, pre lekársku mikrobiológiu a epidemiológiu, ústav telovýchovného lekárstva, sociálneho lekárstva (od roku 1948/1949 ako provizórium ústavu pre sociálne lekárstvo) a balneologický ústav.

Obrázok č. 3 – *Interiér detskej nemocnice na Lazaretskej ulici v Bratislave.* Zdroj: AUK, Zbierka fotografií, interiéry LF UK, autor fotografií: Jaroslav Kott, Bratislava, 1927.

V priebehu takmer 30 rokov existencie sa LF UK v Bratislave ako fakulta etablovala, bolo však zrejmé, že ak sa má poskytovať lekárska starostlivosť čo najširším vrstvám, nebude stačiť vychovávať potrebný počet lekárov. Na podnet profesorského zboru LF UK sa začalo uvažovať o zriadení pobočky fakulty, kde by sa vzdelávali ďalší záujemcovia o štúdium medicíny. Na zasadnutí profesorského zboru LF UK dňa 14. apríla 1948 informoval jej dekan o prípise Povereníctva školstva a osvety, v ktorom žiadalo o predloženie lokalitného programu na zriadenie lekárskej fakulty v Košiciach. Zasadnutia sa zúčastnil aj prof. MUDr. Ján Kňazovický, riaditeľ a primár chirurgického oddelenia Štátnej nemocnice v Košiciach, ktorý oboznámil o už podniknutých krokoch na zriadenie LF v Košiciach. Z prednesenej správy vysvitlo, že sa počítalo so zriadením fakulty len s klinickými semestrami, čo by neodbremenilo fakultu v Bratislave, keďže ťažkosti sa najviac prejavovali vo výučbe teoretických predmetov. Uznesenie akceptovalo návrh čo najskôr začať s vyučovaním od prvých semestrov a zaviazalo prof. Kňazovického vypracovať návrh i s lokalitným programom.[23] Na ďalšom zasadnutí profesorský zbor schválil predložený lokalitný program a odporučil ho ihneď predložiť Povereníctvu školstva a osvety.[24] Dekan fakulty prof. MUDr. Herman Krsek informoval listom č. 3427/1948 zo dňa 14. júla 1948 povereníctvo (na vedomie rektorát SU) o uznesení z mimoriadnej schôdze profesorského zboru LF UK v BA zo dňa 14. júla 1948 vo forme návrhu na obsadenie miest prednostov ústavov a kliník v pobočke LF UK v Bratislave so sídlom v Košiciach.[25]

[23] AUK, f. LF UK, zápisnica zo IV. riadnej schôdze profesorského zboru zo dňa 14. apríla 1948, s. 3.

[24] AUK, f. LF UK, zápisnica z V. riadnej schôdze profesorského zboru zo dňa 12. mája 1948, s. 5.

[25] V literatúre (PLEVA, Ján. Ostatná činnosť na lekárskej fakulte. In *50 rokov Univerzity Komenského.* Bratislava : UK, 1969, s. 162) sa stretávame aj s nesprávne uvedeným dátumom tejto mimoriadnej

Obrázok č. 4 – *Katedra stomatológie LF UK, praktické cvičenie poslucháčov.*
Zdroj: AUK, Zbierka fotografií, interiéry LF UK, nedatované,
autor fotografie neznámy.

Návrh sa týkal zriadenia nasledovných ústavov (v zátvorkách sú uvedené počty mien kandidátov na prednostov): 1. ústav patologickej anatómie (3), 2. ústav experimentálnej patológie (2), 3. farmakologický ústav (3), 4. interná klinika – osobitne sa mala zriadiť interná klinika (3) a klinika internej propedeutiky (1), 5. detská klinika (3), 6. psychiatrická klinika – osobitne sa mala zriadiť psychiatrická klinika (1) a neurologická klinika (2), 7. chirurgická klinika (3), 8. pôrodnícka klinika (3), 9. očná klinika (3), 10. kožná klinika (3), 11. hygienický ústav (1), 12. ústav lekárskej mikrobiológie (1), 13. ústav súdneho lekárstva (3), 14. ortopedická klinika (1), 15. otorinolaryngologická klinika (2), 16. zubná klinika (3), 17. ústav pre röntgenológiu a rádioterapiu (2), 18. ústav sociálneho lekárstva (2).[26] Zákonom Národného zhromaždenia č. 191/1948 Zb. vznikla v Košiciach LF s oficiálnym názvom „pobočka Lekárskej Slovenskej univerzity v Košiciach." Jej prví poslucháči 6. – 10. semestra si mohli vypočuť prvú slávnostnú prednášku dňa 19. októbra 1948. Fakulta existovala ako pobočka až do roku 1959, osamostatnila sa až po vzniku Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.[27]

---

schôdze profesorského zboru – 14. jún 1948. Vo fonde LF sa však nenachádza žiadna zápisnica s takýmto dátumom.

[26] V diskusii k tomuto bodu zasadnutia pripomenula MUDr. Eugénia Štekláčová, že v krátkom čase by malo prísť na rad obsadzovanie teoretických ústavov I. študijného oddielu v Košiciach, a preto bolo potrebné, aby sa touto otázkou už začal zaoberať profesorský zbor a povereníctvo školstva, aby to nedopadlo tak, že povereníctvo informuje o tak závažnej veci profesorský zbor na poslednú chvíľu. MUDr. Alojz Hasíka navrhol, aby sa už začali nakupovať klinické a ústavné prístroje, knihy pre knižnice jednotlivých kliník, aby sa na jeseň 1948 mohlo začať pracovať aspoň s čiastočným zariadením. Oba návrhy boli schválené. AUK, f. RUK, č. sp. 2040/1948, šk. 1.

[27] PLEVA, ref. 25, s. 163. Podľa zoznamu osôb, ústavov a prednášok 1949/1950 uchovávanom v AUK boli v pobočke LF v Košiciach otvorené nasledovné ústavy a kliniky – ústav pre všeobecnú

Štúdium na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave

Zbierka zákonov a nariadení pre Univerzitu Komenského v Bratislave je základným súhrnom zákonov, výnosov, nariadení, predpisov i rozhodnutí AS UK, ktoré upravovali chod univerzity vo všetkých oblastiach až do roku 1950, kedy sa zmenil vysokoškolský zákon.[28] Skladá sa zo 4 častí, v prvej sú sústredené predpisy o vysokoškolských pedagógoch a pomocnom vedeckom personáli (tlačou vyšla v roku 1928), druhá časť sa venuje všeobecným študijným predpisom (tlačou vyšla v roku 1933), tretia časť obsahuje študijné predpisy pre právnickú fakultu (tlačou vyšla v roku 1933), štvrtá časť so študijnými predpismi pre lekársku fakultu vyšla tlačou dvakrát – v roku 1928 a v dôsledku istých zmien aj v roku 1934, piata časť zahŕňa študijné predpisy pre filozofickú fakultu (tlačou vyšla v roku 1933).[29]

Zápisy prednášok študentov prebiehali na kvestúre 2 týždne – týždeň pred a týždeň po začiatku každého semestra. V prípade vážnych dôvodov mohol záujemca o štúdium požiadať o dodatočný zápis, o ktorom rozhodoval profesorský zbor fakulty (mimoriadny zápis povoľoval AS).[30] Pri zápise vypĺňal *nacionále* – formulár pozostávajúci z dvoch častí: v prvej boli uvedené osobné údaje[31] a v druhej vypísané prednášky i cvičenia s menami prednášajúcich, ktoré chcel v danom semestri navštevovať.[32] V tejto časti sa

---

biológiu, pre lekársku fyziku, pre lekársku chémiu, pre normálnu a topografickú anatómiu, histologicko-embryologický, pre fyziológiu, pre patologickú anatómiu, pre lekársku mikrobiológiu, pre všeobecnú a experimentálnu patológiu, pre farmakológiu, pre hygienu, sociálneho lekárstva, pre súdne lekárstvo, röntgenologický a rádiologický; kliniky interná, detská, psychiatrická, tuberkulózy, fyziatrická, neurologická, chirurgická, pôrodnícka a ženských chorôb, očná, kožných a pohlavných chorôb, ortopedická, ušných chorôb, krčných a nosných chorôb, zubných a čeľustných chorôb, urologická.

[28] Zostavenie vlastnej zbierky zákonov pre UK nebolo jednoduchým a rýchlym aktom rešpektujúcim isté rozdiely a špecifiká bratislavskej univerzity. Do jej vytvorenia sa s najväčšou pravdepodobnosťou používal pražský vzor, o čom by svedčil list z dekanátu LF UK v Bratislave č. 2118/1926 zo dňa 17. apríla 1926 podpísaný dekanom fakulty prof. MUDr. Viktorom Reinsbergom. V ňom oznámil, že sa profesorský zbor fakulty na svojom zasadnutí dňa 27. januára 1926 uzniesol, aby zbierka zákonov a nariadení pre poslucháčov LF UK bola vytlačená podľa pražského vzoru s uvedenými korektúrami a vynechaním state o operačných elévoch a aby bolo vložené ustanovenie, že kandidát na miesto asistenta sa musí preukázať odborným teoretickým i praktickým vzdelaním v určenom špeciálnom odbore. Prílohu listu tvorí zbierka zákonov a nariadení pre LF KU v Prahe s vyznačenými korektúrami, ktorú vydala univerzitná kancelária vlastným nákladom, vytlačila „Politika" v Prahe. AUK, f. RUK, č. sp. 2357/1926, šk. 2.

[29] Ako zaujímavosť možno uviesť, že niektoré oblasti chodu univerzity a štúdia na nej sa riadili právnymi normami z polovice 19. storočia s prihliadnutím aj na normy z roku 1791.

[30] Na LF UK bola dĺžka prvého semestra stanovená od 1. decembra 1919 do 25. marca 1920 a zápisy prebehli v čase od 1. do 8. decembra 1919, prvá prednáška odznela dňa 9. decembra 1919. AUK, Zoznam prednášok LF UK v Bratislave 1919/1920.

[31] Boli to meno a priezvisko, dátum a miesto narodenia, vierovyznanie, bydlisko, meno a priezvisko otca spolu s údajmi o jeho zamestnaní a bydlisku, v prípade, že poslucháč bol sirota, udával údaje o tútorovi, údaj o štúdiu v predchádzajúcom semestri (po roku 1922/1923 v prípade maturantov gymnázium, na ktorom vykonali maturitnú skúšku), údaj o poberaní štipendia (napr. krajinského, župného, podpory zo strany miest či z nadácií) a doklad, na základe ktorého chcel požiadať o imatrikuláciu (maturitné vysvedčenie z gymnázia – ak išlo o absolventa reálky, okrem maturitného vysvedčenia z tejto školy musel predložiť doplňujúce vysvedčenie o skúške z latinčiny, gréčtiny a filozofickej propedeutiky, ak chcel mať počas štúdia rovnaké práva ako absolventi gymnázií, ďalej *dimisórium* – vysvedčenie na odchod z niektorej inej univerzity, preukaz študenta, ak pokračoval v štúdiu na tej istej univerzite v nasledujúcom semestri a bol už imatrikulovaný).

[32] Akademická pôda bola slobodná a vzdelanie nebolo možné zakázať nikomu, kto splnil podmienky na zapísanie sa – vrátane cudzincov. Stávalo sa, že práve tí počas štúdia získali čs. štátne občianstvo. Na toto upozorňoval odpis listu MŠaNO v Prahe č. 4378/1934-IV-1 zo dňa 24. januára 1934 adresovaný

nachádzal aj priestor pre zapísanie výšky poplatku za zapísané prednášky, čo patrilo do kompetencie kvestúry UK i poznámka o jeho úhrade.

Riadnym poslucháčom fakulty bol len imatrikulovaný študent. Imatrikuláciu vykonával v mene rektora univerzity dekan príslušnej fakulty, na ktorej chcel záujemca o štúdium študovať. Počas nej sa zaviazal zachovávať akademické zákony, rešpektovať rozhodnutia akademických úradov. Dokladom o imatrikulácii bol imatrikulačný list a úhrada imatrikulačného poplatku.[33] Mimoriadni poslucháči neabsolvovali imatrikuláciu, nemali teda rovnaké práva ako riadni študenti, na LF boli mimoriadnymi poslucháčmi farmaceuti.[34]

Spomínali sme, že kvestúra bola zodpovedná za finančné záležitosti celej univerzity. Tým, že si študenti zapisovali prednášky práve tu, mohla zároveň dohliadnuť na úhradu poplatkov týkajúcich sa úradného výkonu i za štúdium, laboratórnych poplatkov, poplatkov za rigorózne skúšky, promóciu i vydanie rigorózneho diplomu.

Tabuľka č. 2 podáva prehľad o druhu a výške poplatkov vyberaných na kvestúre pri zápise.

Okrem týchto poplatkov platili všetci poslucháči poplatok za odpočúvané prednášky.[35] Poplatok za semestrálnu hodinu sa zaviedol na rakúskych univerzitách v akademickom roku 1850/1851 nariadením č. 310/1850 ríšskeho zákona. Z výnosu ministerstva kultu a vyučovania č. 416/1849 zo dňa 13. októbra 1849 vyplývalo, že tento poplatok mal byť „honorárom plateným za každé kolégium", jeho cieľom mal byť vývoj inštitúcie súkromných docentov a tiež motivácia pre vysokoškolských učiteľov zvýšiť svoju pedagogickú činnosť, ako aj pozdvihnutie samotného štúdia, pretože podľa skúseností sa vyučovanie zadarmo dostatočne necenilo. Tento význam si poplatok za semestrálnu hodinu zachoval, aj keď bol v roku 1897 pre profesorov „inkamerovaný", išlo o zvýšenie profesorských „výhod", a teda o zvýšenie odmeny za čítanie prednášok. Výška poplatku bola od počiatku (1851) stanovená na 1 zlatý konvenčnej meny, t. j. 2 K

---

dekanátu LF nemeckej univerzity v Prahe a na vedomie zaslaný dekanátu LF UK v Bratislave o nadobudnutí čs. štátneho občianstva v priebehu lekárskych štúdií: v ňom sa upravil postup týkajúci sa týchto prípadov s prihliadnutím na výnos ministerstva kultu a vyučovania č. 86/1869 r. z. zo dňa 8. marca 1869 a príslušným ustanovením rigorózneho poriadku pre LF – cudzinci zapísaní na tamojšiu LF na základe zahraničného maturitného vysvedčenia mohli, ak neskôr nadobudli čs. štátne občianstvo vydajom alebo iným spôsobom, vykonať rigorózne lekárske skúšky len vtedy, ak sa preukázali tu platným maturitným vysvedčením z gymnázia. Prípady získania čs. štátneho občianstva po dosiahnutí doktorátu všeobecného lekárstva sa mali riešiť v pripravovanom vládnom nariadení na základe § 2, ods. 2 zákona o lekárskej praxi č. 114/1929 Zb. z. a n. zo dňa 28. júna 1929. AUK, f. RUK, č. sp. s. n./1934, šk. 2.

[33] Imatrikulačný list bol veľmi dôležitý doklad, ktorý musel aj po rokoch predložiť každý žiadateľ o vydanie rigorózneho diplomu.

[34] V roku 1935 sa na LF UK začali organizovať dvojročné tyrocinálne kurzy pre farmaceutov (išlo o absolventov gymnázií s ročnou lekárnickou praxou), ktoré sa končili lekárnickou skúškou. Vládnym nariadením s mocou zákona č. 276/1940 Sl. z. zo dňa 22. októbra 1940 o štúdiu lekárnictva bolo zriadené 3-ročné štúdium farmácie, ktoré však mohlo nasledovať až po ročnej lekárnickej praxi. Jednotlivé predmety vyučovali pedagógovia z LF a PriF UK, ako aj z vtedajšej Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave. Zákonom č. 190/1948 Zb. zo dňa 20. júla 1948 o lekárnickom štúdiu sa farmácia stala jedným z odborov študovaných na LF UK, štúdium sa predĺžilo na 4 roky. Samostatná farmaceutická fakulta v rámci univerzity vznikla v roku 1952. Pozri: ČIŽMÁRIK, Jozef. Polstoročie farmaceutickej fakulty ako neoddeliteľnej súčasti vzdelávania na Univerzite Komenského. In *Univerzita Komenského a vysokoškolské vzdelávanie – minulosť, prítomnosť, budúcnosť*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2009, s. 44.

[35] V archívnych dokumentoch sa tento poplatok najčastejšie nazýva *kolejné*, no v žiadnom prípade ho netreba stotožňovať s poplatkom za internát, menej sa používal výraz *kolegiátne*.

10 h za 1 semestrálnu hodinu a mal byť ekvivalentom za dovtedajšie školné vo výške 30 zl., t. j. 63,– Kč. Podľa nariadenia vlády č. 344/1921 Zb. z. a n. bola výška poplatku za semestrálnu hodinu stanovená na 8,– Kč, čo bolo oproti roku 1851 ani nie 4-násobné zvýšenie. Ak sa vezme do úvahy hodnota peňazí v roku 1851, pred I. sv. vojnou a po nej, tento poplatok by podľa pomerov z roku 1851 mal byť aspoň desaťnásobný, teda 21,– Kč, v porovnaní s pomermi priamo pred vojnou aspoň šesťnásobný, teda 12,50 Kč – v každom prípade vyšší ako dovtedajší vo výške 8,– Kč. Náklady na vysoké školy sa hradili výlučne zo štátnej pokladnice, s rozvojom vied enormne stúpali a štátna pokladnica bola nútená na škodu vysokých škôl náklady znižovať. Bolo teda potrebné, aby tí, ktorí profitovali zo štúdia kvôli svojmu životnému povolaniu, prispievali na to primerane – zvýšením poplatku za semestrálnu hodinu, ku ktorému sa uchýlili aj vysoké školy v zahraničí, kde bol v porovnaní s čs. pomermi nepomerne vyšší. Sociálne ohľady na majetkové pomery poslucháčov neprichádzali do úvahy, lebo zvýšením poplatku za semestrálnu hodinu sa nevylučovalo oslobodenie od neho.[36]

Tabuľka č. 2 – *Výška poplatkov vyberaných pri zápise.*

Predmet spoplatnenia	Suma v Kč
Študijný poplatok čs. občanov za 1 hodinu	8,–
Študijný poplatok cudzincov za 1 hodinu	12,–
Zápisné čs. občanov (riadni a mimoriadni študenti)	30,–
Zápisné cudzincov (riadni a mimoriadni študenti)	60,–
Zápisné čs. hospitantov	20,–
Zápisné hospitantov – cudzincov	40,–
Semestrálny poplatok čs. občanov (riadni a mimoriadni študenti, hospitanti)	10,–
Semestrálny poplatok cudzincov (riadni a mimoriadni študenti, hospitanti)	20,–
Kolok na imatrikulačný list (platia len riadni poslucháči)	8,–
Príspevok na akademickú menzu (riadni a mimoriadni poslucháči)	5,–
Príspevok na internátnu študovňu (riadni a mimoriadni poslucháči)	5,–
Úrazové poistenie	1,50
Stavovská študentská daň (dobrovoľný príspevok)	2,–
Športový klub (dobrovoľný príspevok)	2,–
Preukaz študenta UK	5,–
Za tlačoviny: zoznam prednášok, imatrikulačný list, absolutórium (dimisórium)	4,50

Zápisné a semestrálne poplatky sa priebežne menili.

Príloha č. 3 podáva prehľad o výške zápisných a semestrálnych poplatkov, ktoré uhrádzal každý zapísaný poslucháč.

Pokiaľ domáci študenti platili 8,– Kč za semestrálnu hodinu, cudzinci 12,– Kč. Za istých okolností bolo možné odpustiť študentovi na jeden – dva semestre tento poplatok

[36] AUK, f. RUK, č. sp. 2562/1935, šk. 130.

vo výške ¼, ½, ¾ či dokonca celý, ak bola požiadavka odôvodnená: ak išlo o nemajetného študenta bez štipendia, ktorý mal bezúhonné správanie a vynikajúce študijné výsledky. Už v polovici 20. rokov 20. storočia sa MŠaNO v Prahe snažilo o zmeny v zavedení jednotného školného. Jemu bol adresovaný list RUK zo dňa 7. novembra 1924 s dosť rozsiahlym stanoviskom AS UK prijatým na jeho schôdzi dňa 6. novembra 1924 o osnove nariadenia úpravy poplatku za semestrálnu hodinu – podľa neho sa osnova týkala viac výhod profesorov a ak by bola schválená, znížili by sa náklady na štúdium medicíny o 30,– Kč a práva o 60,– Kč ročne, ale zvýšili by sa náklady pre študentov FiF až o 60,– Kč. Cudzinci by z takejto úpravy profitovali tiež – ich školné by sa znížilo o viac ako polovicu. Materiál obsahuje aj porovnanie výšky poplatkov za semestrálnu hodinu zavedených na univerzitách v Nemecku, Rakúsku, Taliansku i Francúzsku.[37]

Nakoľko sa uvažovalo o zvýšení tohto poplatku aj v neskoršom období, dekan LF UK prof. MUDr. Bedřich Wiškovský informoval listom zo dňa 12. decembra 1934 č. 613/1935 RUK o stanovisku zo zasadnutia profesorského zboru fakulty zo dňa 5. decembra 1934 vo veci podnetu Prírodovedeckej fakulty nemeckej univerzity v Prahe (ďalej PriF), aby sa pri novej úprave poplatku za semestrálnu hodinu tento nezvyšoval, ale aby sa uvažovalo o možnosti pozhovenia platby. Profesorský zbor LF UK sa uzniesol zotrvať na svojom stanovisku zaznačenom v uznesení zo dňa 24. októbra 1934 k podnetu Právnickej fakulty UK (ďalej PraF) v Bratislave a nepripojiť sa k návrhu PriF nemeckej univerzity v Prahe s odôvodnením, že treba pokladať za sociálne spravodlivejšiu a účinnejšiu zásadu, aby majetní študenti platili vyšší poplatok za semestrálnu hodinu a nemajetní s dobrým prospechom boli od poplatku oslobodzovaní. Okrem toho argumentoval, že s pozhovením platieb za poplatky a so splácaním študijných podpôr mali nepriaznivé skúsenosti a natískala sa pochybnosť o vhodnosti a účelnosti zavedenia takejto úpravy platenia poplatku za semestrálnu hodinu.[38]

Problematikou návrhu zvýšenia poplatku za semestrálnu hodinu a jednotného postupu pri jeho odpustení sa zaoberal na svojom zasadnutí dňa 3. apríla 1935 AS RUK. Rektor prof. PhDr. Antonín Kolář informoval MŠaNO v Prahe listom zo dňa 15. apríla 1935 č. 2562/1935 o jeho jednohlasne prijatom uznesení, aby sa odpustenie poplatku za semestrálnu hodinu vykonávalo na všetkých vysokých školách v ČSR jednotne, podľa jednotných smerníc i zásad a rektor UK podal návrh na zjednotenie postupu pri odpustení poplatku v praxi v niekoľkých bodoch:

1. ak by sa zaviedol jednotný poplatok za semestrálnu hodinu bez ohľadu na počet zapísaných hodín, boli by jeho zavedením poškodení poslucháči FiF UK, ktorí mali predpísaný nižší počet hodín potrebných na uznanie jednotlivých semestrov než na ostatných fakultách, zavedenie jednotného poplatku by spôsobovalo problémy pri jeho rozdeľovaní medzi docentov a navrhol zachovať doterajšiu prax,
2. AS UK neodporúčal ani zavedenie odkladu zaplatenia poplatku za semestrálnu hodinu – komplikovalo by to evidenciu i vymáhanie jeho zaplatenia po viacerých rokoch od získania absolutória a pri vtedajších ťažkých hospodárskych pomeroch absolventov by sa nemusel vôbec vymôcť,
3. pri oslobodzovaní podľa majetkových pomerov AS UK navrhol prijať smernice PraF KU v Prahe,
4. ako zjednodušenie tejto agendy navrhol AS UK odpustiť celý poplatok alebo jeho polovicu s odôvodnením, že sa na UK vyskytoval nepatrný počet prípadov,

[37] AUK, f. RUK, č. sp. 437/1925, šk. 130.
[38] AUK, f. RUK, č. sp. 1203/1935, šk. 130.

ktorým bola odpustená jeho ¼ alebo ¾. Ako príklad uviedol situáciu v ZS 1934/1935, v ktorom bolo zapísaných 2 363 študentov, z toho 758 študentom bol odpustený poplatok, percentuálne vyjadrenie z tohto počtu ¾ oslobodených je 1,45 %. Na PraF UK bol poplatok vo výške ¼ odpustený 6 poslucháčom, vo výške ¾ 11poslucháčom, na LF UK boli od ¼ poplatku oslobodení 4 poslucháči, od ¾ poplatku nikto a na FiF UK nebol poplatok vo výške ¼ a ¾ odpustený nikomu,

5. AS UK navrhoval odpustiť celú výšku poplatku za semestrálnu hodinu len pri známke „veľmi dobre", ak išlo o obyčajné kolokviá, čo sa týkalo štátnych a rigoróznych skúšok, mali si jednotlivé fakulty individuálne upraviť jeho zníženie podľa prospechu študenta,
6. AS UK neodporúčal odstupňovať výšku poplatku za semestrálnu hodinu podľa majetkového stavu, de facto sa to vykonalo odpustením celého poplatku alebo jeho časti,
7. AS UK neodporúčal ani stanoviť pevný kľúč, koľkým percentám poslucháčov smie byť poplatok odpustený, pretože niektoré fakulty majú chudobnejších poslucháčov, a to by bolo nespravodlivé,
8. AS UK neodporúčal taktiež zriadiť zvláštnu stálu komisiu pri RUK, ale navrhoval pravidelnejšie stretnutia nadačných referentov a referentov jednotlivých fakúlt, do kompetencie ktorých patrila agenda spojená s odpúšťaním poplatku, aby sa dohodli na jednotnom postupe v praxi.

AS UK teda vcelku navrhoval zostať pri dovtedajšej praxi súvisiacej s odpustením celého alebo časti poplatku za semestrálnu hodinu, ale postupovať prísnejšie, čo sa týkalo študijného prospechu – mal zostať *conditio sine qua non,* lebo chudoba nemohla byť dostatočným dôvodom na odpustenie poplatku za semestrálnu hodinu na vysokej škole. AS UK sa uzniesol na svojom zasadaní 7 hlasmi proti 3 navrhnúť MŠaNO zvýšiť tento poplatok z 8,– Kč na 12,– Kč za semestrálnu hodinu pre domácich študentov, čo odôvodnil zmyslom predmetného poplatku i zvýšenými výdavkami na vysoké školstvo.[39] Tento návrh sa však nerealizoval a poplatok za semestrálnu hodinu zostal nezmenený až do zmeny vysokoškolského zákona v roku 1950.

Vyberanie poplatkov za semestrálne hodiny i laboratórne poplatky pre LF i PriF UK do istej miery komplikovalo prácu kvestúry a vtedajší kvestor Bugár sa obrátil listom zo dňa 12. júna 1947 č. 259/1947 na R SU s návrhom na reformu vyberania uvedených poplatkov:

1. kolegiátne sa vyberalo vo výške 8,– Kčs na každú hodinu, čo bolo nepraktické a pri zápise to spôsobovalo ťažkosti pri likvidácii, účelnejšie by bolo paušálne vyberanie tohto poplatku za semester, napr. 300,– Kčs pre domácich študentov, 600,– Kčs pre cudzincov tak, ako to bolo zavedené na Vysokej obchodnej škole (500,– Kčs) a Vysokej škole technickej (domáci 150,– Kčs, cudzinci 300,– Kčs na semester),
2. vyberanie laboratórnych poplatkov pri zápise na kvestúre považoval za neúčelné, lebo ich mohol jednotlivým ústavom vyplatiť len koncom semestra. Ústavy však potrebovali peniaze hneď na kúpu potrebného materiálu, čo spôsobovalo isté ťažkosti, lebo dodávatelia neposkytovali úvery. Kvestor navrhol, aby študenti tento poplatok platili pred zápisom poštovou poukážkou na účet príslušného ústavu,

[39] AUK, f. RUK, č. sp. 2562/1935, šk. 130.

pri zápise by kvestúra skontrolovala jeho zaplatenie a ústav by mal hneď peniaze na kúpu pomôcok a skúšobného materiálu.[40]

Príloha č. 4 podáva prehľad o laboratórnych poplatkoch vyberaných od poslucháčov medicíny i farmácie na LF UK/SU v Bratislave v 30. – 40. rokoch 20. storočia.

Povereníctvo školstva a osvety v Bratislave (ďalej PŠO) upovedomilo všetky slovenské vysoké školy listom zo dňa 28. marca 1947 č. 172512/1947 – A/V o odpustení školských poplatkov reemigrantom. Na požiadanie Osídľovacieho úradu pre Slovensko (ďalej OÚpS) zo dňa 12. marca 1947 č. 1595-II/1947 bolo prijaté prechodné opatrenie: reemigranti – študenti na slovenských vysokých školách, ktorí sa preukážu dokladom od OÚpS o presídlení na Slovensko, sú do konca roku 1947 oslobodení od školských poplatkov či príspevkov (kolegiátne, laboratórne poplatky...) bez ohľadu na ich študijný prospech a členom skúšobných komisií sa to odporúčalo schváliť. Ako dôvod bola uvedená skutočnosť, že reemigranti – študenti prišli na Slovensko pred presídlením svojich rodičov, boli zapísaní, ubytovaní a stravovaní na účet štátu. Keďže nebola žiadna dohoda medzi ČSR a Maďarskom, nebolo možné, aby rodičia študentov z Maďarska hradili výdavky na štúdium svojich detí v ČSR.[41] Všetky slovenské vysoké školy dostali v tejto záležitosti z PŠO v Bratislave ešte jeden list zo dňa 4. marca 1948 č. 171510/1948–A/V-1 o tom, že platnosť predchádzajúceho výnosu sa predĺžila do 30. júna 1948.[42]

Akademický rok trval od 1. októbra do 30. júna a bol rozdelený na dva rovnako dlhé semestre. Prerušenie výučby v oboch semestroch v dĺžke 3 týždne súviselo s Vianocami a Veľkou nocou. Študovne, pitevne, laboratóriá a kliniky boli pre poslucháčov otvorené pod dohľadom asistentov, demonštrátorov či ostatných zriadencov fakulty s výnimkou určených sviatkov.[43]

V roku 1931 sa však vedenie UK i vedenia jej vtedy existujúcich fakúlt zaoberali upravením doby letných prázdnin. Prorektor prof. JUDr. Albert Milota sa obrátil listom č. 2861/1931 zo dňa 30. júla 1931 na dekanov a profesorské zbory fakúlt UK, v ktorom ich žiadal na základe uznesenia AS UK zo dňa 19. júna 1931 o vyjadrenie z hľadiska právneho i účelnosti k návrhu rozdelenia akademického roku. Bolo známe, že v júni bývali v Bratislave veľké horúčavy majúce neblahý vplyv na vyučovanie a predovšetkým skúšky, ktoré sa konali v tomto mesiaci. Bolo žiaduce, aby bol aspoň v Bratislave stanovený koniec akademického roku skôr, t. j. na 31. mája alebo 15. júna s tým, aby aj jeho začiatok bol posunutý na skorší termín, t. j. na 1. alebo 15. septembra. Profesorský zbor LF UK listom č. 3277/1931 zo dňa 26. októbra 1931 podpísaným dekanom prof. MUDr. Janom Buchtalom informoval o svojom jednomyseľnom uznesení zo dňa 21. októbra 1931 neodporučiť podnet RUK na zmenu začiatku i konca akademického roku, pretože mala byť zachovaná parita semestrov. Ak by zmena prebehla len na UK v Bratislave, nastal by značný technický problém pri prestupoch študentov z UK v Bratislave na inú vysokú školu v ČSR a naopak.[44] Listom č. 1723/1932 zo dňa 15. marca 1932 adre-

[40] AUK, f. RUK, č. sp. 1835/1947, šk. 130.

[41] AUK, f. RUK, č. sp. 1373/1947, šk. 130.

[42] AUK, f. RUK, č. sp. 1026/1948, šk. 130.

[43] Výnos č. 73.658 zo dňa 10. augusta 1922, č. 136/1922 vestníka MŠaNO o úprave študijného roku na vysokých školách.

[44] Právnická fakulta UK požiadala listom č. 5037/1931 zo dňa 3. septembra 1931 o vyjadrenie Štátny meteorologický ústav v Prahe, ktorý zaslal svoju 4-stranovú odpoveď pod č. 15773/1931 zo dňa 14. septembra 1931 podpísanú prof. Dr. Schneiderom. Vo svojom stanovisku vyjadril, že posledné dva roky (1930–1931) bol v celej strednej Európe veľmi teplý jún a zároveň chladný koniec leta, preto vznikla aj myšlienka posunúť termín hlavných prázdnin. Správa obsahuje tabuľku priemer-

sovanom RUK a podpísanom dekanom fakulty prof. MUDr. Janom Buchtalom a prodekanom fakulty prof. MUDr. Zdeňkom Frankenbergerom oznámila LF UK svoje opätovné nesúhlasné stanovisko schválené na zasadnutí profesorského zboru fakulty dňa 9. marca 1932 s odôvodnením, že platí výnos MŠaNO 73.658 zo dňa 10. augusta 1922, ktorým bol stanovený začiatok a koniec akademického roku, ďalej potrebou zachovať paritu semestrov – pri zmene začiatku a konca akademického roku by sa musel posunúť koniec ZS na 15. alebo 31. januára a začiatok LS na 16. januára alebo 1. februára, s čím súvisela zmena doby zápisu na LS, čo by spôsobilo problémy pri prestupoch z a na KU v Prahe i MU v Brne. Ak by sa prázdniny začínali 15. júna, študenti bývajúci na privátoch v meste by mali problematickejšie platenie nájomného. Zároveň by išlo o nevýhodný začiatok prázdnin pre profesorov, ktorí mali školopovinné deti a ich začiatok prázdnin by sa nezačínal v rovnakom termíne, tým by stratili výhodu celého mesiaca po stredoškolských prázdninách (september), kedy sa dalo cestovať do zahraničia a kedy sa konalo množstvo vedeckých zjazdov, čím by sa narušila ich prednášková činnosť. Situáciu vyriešilo MŠaNO v Prahe zaslaním listu č. 70.169/32 zo dňa 8. júna 1932 všetkým vysokým školám, v ktorom sa písalo, že sa síce na viacerých vysokých školách snažili študenti v 1. a 2. júnovom týždni, teda takmer 3 týždne pred skutočným začiatkom prázdnin, „vytlieskaním" prinútiť prednášajúcich ukončiť prednášky, ale žiadalo zabezpečiť riadny chod vyučovania na všetkých fakultách tak, ako bolo stanovené platnými výnosmi.[45] K zmene termínu letných prázdnin teda nedošlo.

Štúdium medicíny sa delilo na dve študijné obdobia – do prvého patrili teoretické predmety v prvých štyroch semestroch a do druhého klinické predmety ďalších šiestich semestrov. Profesorský zbor LF UK sa na svojom zasadnutí dňa 9. mája 1928 uzniesol a odporučil študentom medicíny zapisovať si jednotlivé prednášky i cvičenia v optimálnom poradí, ktoré vypracoval. Rozvrhnutie predmetov v zátvorke s údajom počtu hodín za týždeň nebolo záväzné, nebola v ňom obsiahnutá väčšina nepovinných predmetov a z povinných len najnižšia hodinová dotácia predmetu, aby poslucháč získal absolutórium. Klinické predmety si študenti nesmeli zapisovať skôr, ako skončili prvé študijné obdobie a vykonali 1. rigoróznu skúšku. V 1. semestri bola hodinová dotácia

---

ných teplôt v Bratislave v mesiacoch jún – september v rokoch 1921–1931, hodnoty 50-ročného teplotného normálu v týchto mesiacoch, tabuľku počtu letných dní (kedy teplota v maxime, teda popoludní, dosiahla v tieni 25 a viac stupňov Celzia) v Bratislave v mesiacoch jún – september v rokoch 1921–1931, prehľad počtu letných dní v jednotlivých mesiacoch v Bratislave získaný priemerom za sledované obdobie 11 rokov, tri zostavy trojmesačného obdobia, ktoré je/mohlo by byť prázdninovým, pričom za „stred" bol označený 17. júl, kedy teploty vrcholia. V každej zostave je vyznačený dátum začiatku prázdnin (zaužívaný 1. júl, potenciálny 15. jún či 1. jún), priemerná teplota v tento deň a počet dní do 17. júla, ako aj dátum ukončenia prázdnin (zaužívaný 30. september, potenciálny 15. september či 1. september), priemerná teplota v tento deň a počet dní od 17. júla. Zo záveru vyplynulo, že z hľadiska dlhodobého pozorovania teplôt v Bratislave by boli najvhodnejšie prázdniny v čase od 1. júna do 1. septembra, no neodporúčal takýto náhly posun o mesiac skôr z toho dôvodu, že v celej strednej Európe bol začiatok prázdnin 1. júla značne jednotný a vžitý, v západnej Európe bola doba prázdnin posunutá ešte o mesiac neskôr, tiež by sa to iste odrazilo na zaužívaných termínoch cudzineckého ruchu. Najmenej vhodným sa javilo obdobie od 1. júla do 30. septembra, teda zaužívané obdobie. Navrhol kompromis – letné prázdniny od 15. júna do 15. septembra, ale len pre Slovensko. PraF UK sa na základe tejto analýzy priklonila k zmene prázdnin na obdobie od 1. alebo 15. júna do 1. alebo 15. septembra, čo vyjadrila v liste č. 1162/1931 zo dňa 15. decembra 1931 adresovanom RUK. AUK, f. RUK, č. sp. 2861/1931, šk. 99.

[45] AUK, f. RUK, č. sp. 2861/1931, šk. 99.

predmetov stanovená na 38 h/týždeň,[46] v 2. semestri na 36 h/týždeň,[47] v 3. semestri na 28 h/týždeň[48] a v 4. semestri na 26 h/týždeň.[49] Semestrálne skúšky v tom období študenti nepoznali, po absolvovaní 4. semestra nasledovalo 1. rigorózum. K žiadosti o povolenie vykonať skúšku 1. rigoróza musel kandidát predložiť rodný alebo krstný list, maturitné vysvedčenie a index, z ktorého bolo zrejmé, že študoval 4 semestre. Skúšobnými predmetmi 1. rigoróza boli všeobecná biológia, fyzika pre medikov, chémia pre medikov, anatómia, histológia a fyziológia.[50] Po úspešnom vykonaní tejto skúšky bol kandidátovi udelený titul MUC. *(medicinae universae candidatus)*.

Druhé študijné obdobie sa skladalo zo šiestich semestrov, pričom v 5. bola stanovená hodinová dotácia na 21 h/týždeň,[51] v 6. na 31 h/týždeň,[52] v 7. a 8. na 35 h/týždeň,[53] v 9. na 38 h/týždeň[54] a v 10. na 29 h/týždeň.[55] K žiadosti o povolenie vykonať skúšku 2. rigoróza kandidát predkladal vysvedčenie z 1. rigoróza, absolutórium, ktoré dokazovalo, že od vykonania skúšky 1. rigoróza má odpočúvaných 6 semestrov (alebo 5 a je zapísaný v šiestom semestri štúdia) a že sa tiež zúčastnil klinickej praxe v nemocnici. Skúšobnými predmetmi 2. rigoróza boli patologická anatómia a histológia, všeobecná a experimentálna patológia, farmakológia a znalosť receptov, vnútorné lekárstvo, detské lekárstvo, psychiatria a neuropatológia.[56] K žiadosti o povolenie vykonať skúšku

---

[46] Prednášala sa všeobecná biológia (5 h/týždeň), odporúčalo sa zapísať si praktikum zo všeobecnej biológie (3), fyziku pre medikov (5), úvod do praktickej fyziky (2), anorganickú chémiu (5), chemické cvičenia (5), systematickú anatómiu (6), pitevné cvičenia (6) a hodegetiku (1).

[47] Pokračovali prednášky zo všeobecnej biológie (5 h/týždeň), ďalej praktikum zo všeobecnej biológie (3), fyzika pre medikov (5), praktikum z lekárskej fyziky (4), organická a fyziologická chémia (5), chemické cvičenia (6), systematická anatómia (6), anatómia zmyslových orgánov (2).

[48] Zaradené tu boli pitevné cvičenia (6 h/týždeň), histológia a mikroskopická anatómia (5), fyziológia (5), fyziologické cvičenia (3), biologické konverzatórium (1), história medicíny (3), eventuálne chemické cvičenia (5).

[49] Prednášala sa embryológia (3 h/týždeň), prebiehali histologické cvičenia (6), pokračovala fyziológia (5), fyziologické cvičenia (3), biologické konverzatórium (1), história medicíny (3), eventuálne chemické cvičenia (5).

[50] Skúšky zo všeobecnej biológie a fyziky pre medikov boli teoretické, ostatné teoreticko-praktické. Praktická časť z chémie pre medikov predstavovala analýzu chemickej zlúčeniny a predmety z fyziologickej chémie dôležité pri určení diagnózy. Počas praktickej časti skúšky z anatómie musel kandidát preparovať určenú časť tela na mŕtvole, určiť kosti a ich zlomky, na histológii zhotoviť „rozstrapkaný" i rezom upravený preparát a iný, jemu predložený mikroskopický preparát spoznať a vysvetliť jeho štruktúru, na fyziológii vykonať a vysvetliť fyziologické pokusy, ako aj popísať fyziologické prístroje a nástroje.

[51] V tomto semestri sa vyučovala interná propedeutika (5 h/týždeň), chirurgická propedeutika (3), špeciálna patologická anatómia (5), všeobecná a experimentálna patológia (5), náuka o poklope a posluchu (3). V 2. vydaní študijných predpisov LF UK z roku 1934 bola upravená hodinová dotácia chirurgickej propedeutiky z 3 na 5 h/týždeň, čím sa zvýšil celkový počet na 23 h/týždeň.

[52] Pokračovali prednášky zo všeobecnej a experimentálnej patológie (5 h/týždeň) i zo špeciálnej patologickej anatómie (5), ďalej tu boli zaradené cvičenia z patologickej anatómie (4), bakteriológia a sérológia (2), všeobecná chirurgia (7 ½) a interná medicína (7 ½).

[53] V oboch semestroch sa prednášali rovnaké predmety s rovnakou dotáciou hodín: interná medicína (7 ½ h/týždeň), chirurgia (7 ½), očné choroby (5), detské choroby (5), psychiatria a neurológia (5), farmakológia (5).

[54] Pokračovali prednášky z internej medicíny (7 ½ h/týždeň), chirurgie (7 ½), dermatovenerológie (5), pôrodníctva a gynekológie (10), súdneho lekárstva (5) a všeobecnej hygieny (3).

[55] Pre posledný semester štúdia medicíny boli stanovené prednášky z dermatovenerológie (5), pôrodníctva a gynekológie (10), súdneho lekárstva (5), stomatológie (3), otológie (3) a laryngológie (3).

[56] Predmety všeobecná a experimentálna patológia i farmakológia a znalosť receptov boli teoretickými predmetmi, zvyšné predmety boli teoreticko-praktické. Počas skúšky z patologickej anatómie musel kandidát preukázať osvojenie si obdukčnej techniky, zhotovenie preparátu z obdukovaného

3. rigoróza kandidát predkladal vysvedčenie z 2. rigoróza a absolutórium. Skúšobnými predmetmi 3. rigoróza boli chirurgia, pôrodníctvo a gynekológia, očné lekárstvo, dermatológia a syfilis, hygiena a súdne lekárstvo.[57]

Časový odstup medzi vykonaním skúšky 2. a 3. rigoróza bol stanovený na 6 mesiacov. Skúšobnú komisiu tvorili predseda (dekan fakulty), príslušný examinátor (riadny profesor, ktorý prednášal daný predmet) a v prípade 2. a 3. rigoróza i vládny komisár (menovaný na jeden akademický rok ministrom školstva v skoršom období na návrh ministra vnútra, od 2. polovice 20. rokov 20. storočia na návrh ministra verejného zdravotníctva a telesnej výchovy). Ten nielen dohliadal na priebeh rigoróz, ale mal právo sa aj sám pýtať. Kým u teoretických predmetov doba skúšky trvala spravidla štvrťhodiny, pri teoreticko-praktických sa primerane predĺžila vzhľadom na úlohy, v prípadoch skúšok z internej medicíny, chirurgie či gynekológie a pôrodníctva sa mohla predĺžiť na celý deň, resp. dva dni. Výsledok skúšky sa označoval známkou výborne, dostatočne a nedostatočne. Za úspešne vykonané rigorózum sa považovalo také, ktorého výsledok bol prinajmenšom dostatočne. Ak kandidát získal nedostatočnú známku, skúšku musel opakovať v rozpätí 2 – 6 mesiacov. Povolené opakovanie neúspešne vykonanej skúšky mohol vykonať v troch reprobačných termínoch – ak neuspel, bol navždy vylúčený z dosiahnutia lekárskeho doktorského titulu na všetkých domácich univerzitách a tiež z jeho nadobudnutia na základe diplomu získaného v cudzine.

Rigorózne skúšky, promócia i vydanie diplomu boli spoplatnené – za 1. rigorózum sa platila suma 280,– Kč, za 2. a 3. suma 320,– Kč, za promóciu 300,– Kč až do 2. polovice 40. rokov 20. storočia, kedy sa poplatok zvýšil na 500,– Ks. Príloha č. 5 podáva prehľad o poplatkoch vyberaných v Kčs od poslucháčov na LF SU v Bratislave v akademickom roku 1947/1948 za rigorózne skúšky lekárov i lekárnikov s rozpisom a výškou určenia.[58]

Ministerstvo školstva a národnej osvety zaslalo rektorátu SU (ďalej RSU) v Bratislave vyrozumenie zo dňa 25. septembra 1943 č. 35725/III-1943 o tom, že schválilo uznesenie AS SU zo dňa 15. apríla 1943, podľa ktorého sa stanovil poplatok za vyhotovenie doktorského diplomu a dvoch odpisov vrátane balenia a kolkov na 120,– Ks. Promovaní ho odviedli šekovým „*vplatným*" lístkom Poštovej sporiteľne na účet RSU.[59]

---

materiálu, súčasťou skúšky bola aj bakteriológia a zhotovenie i rozpoznanie bakteriologického preparátu. Praktická časť z internej medicíny, detského lekárstva i psychiatrie a neuropatológie pozostávala z vyšetrenia konkrétneho prípadu, určenia diagnózy i prognózy ochorenia, určenia terapie.

[57] Teoretickými predmetmi v tejto skupine boli hygiena a súdne lekárstvo, ostatné predmety boli teoreticko-praktické. Praktická skúška z chirurgie vyžadovala od kandidáta v prípade potreby i dva dni, počas ktorých následne vyšetroval jedného alebo viacerých pacientov, udal anamnézu, diagnózu i prognózu prípadu, navrhol terapiu a spísal chorobopis, ktorý odovzdal skúšajúcemu. Okrem toho mal vykonať 1–2 operácie na mŕtvole a preukázať poznatky o aseptických i antiseptických metódach. Praktická skúška z gynekológie a pôrodníctva nepredstavovala len vyšetrenie tehotnej ženy, stanovenie termínu pôrodu, určenie polohy plodu, prognózy a terapie, ale na fantómovi vysvetliť jeden z možných priebehov pôrodu. Aj praktická časť skúšky z očného lekárstva pozostávala z dvoch momentov – na mŕtvole musel kandidát vykonať operáciu a živého pacienta klinicky vyšetriť, stanoviť diagnózu a navrhnúť terapiu. Pri praktickej skúške z dermatovenerológie sa klinicky vyšetroval jeden pacient v prípade dermatologickom a jeden v syfilidologickom – bolo treba určiť anamnézu, stanoviť diagnózu, prognózu i terapiu.

[58] Dekan LF SU písal dňa 1. marca 1949 na rektorát SU a uviedol aj údaj o vybratých poplatkoch v roku 1947/1948 za rigorózne skúšky 213 615,– Kčs, za lekárske promócie 58 000,– Kčs a za lekárnické promócie 7 200,– Kčs = 278 815,– Kčs. AUK, f. RUK, č. sp. 2106/1949, šk. 130.

[59] AUK, f. RUK, č. sp. 21/1944, šk. 130.

Používať rigorózny titul mohli tí, ktorí ho získali riadnym rigoróznym konaním na niektorej domácej univerzite alebo nostrifikáciou diplomu z niektorej zahraničnej univerzity.

Promócia sa konala na základe promočného poriadku, pričom mohla byť jednoduchá alebo slávnostná a prebiehala v latinčine.[60] Aj diplomy boli vydané v latinčine, ich forma sa do roku 1950 niekoľko ráz zmenila.

Nasledovné tabuľky podávajú štatistické prehľady o počtoch rigoróznych promócií na UK v Bratislave podľa jednotlivých fakúlt v rámci decénií (tabuľka č. 3), o počte rigoróznych promócií podľa rokov vzniku fakúlt (tabuľka č. 4), a štatistiku udelených titulov MUDr. na LF UK v Bratislave podľa vierovyznania, pohlavia a miesta narodenia (tabuľka č. 5) podľa decénií.

Tabuľka č. 3 – *Prehľad o počte rigoróznych promócií na Univerzite Komenského v Bratislave podľa jednotlivých fakúlt.*

Akademický rok	1919/1920	1929/1930	1939/1940	1949/1950
Počet rigoróznych promócií	57	157	196	488
Lekárska fakulta UK	57	68	79	190
muži	57	64	70	156
ženy		4	9	34
Právnická fakulta UK		82	105	256
muži		75	101	219
ženy		7	4	37
Filozofická fakulta UK		7	12	29
muži		7	12	25
ženy				4
Prírodovedecká fakulta UK				11
muži				9
ženy				2
Pedagogická fakulta UK				2
muži				2
ženy				

[60] Slávnostnú promóciu povoľoval AS UK tým kandidátom, ktorí splnili dané podmienky: maturita na výbornú, jednohlasne výborný prospech na všetkých rigorózach i na čiastkových doktorských skúškach a spôsobilosť na samostatnú vedeckú prácu.

Tabuľka č. 4 – *Prehľad o počte rigoróznych promócií na Univerzite Komenského v Bratislave podľa rokov vzniku jednotlivých fakúlt.*

Akademický rok	Celkový počet promócií	Fakulta UK	Počet promovaných	Počty promovaných podľa pohlavia	
				muži	ženy
1919/1920	57	LF	57	57	0
1920/1921	101	LF	101	99	2
		LF	50	48	2
1921/1922	58	PraF	7	7 **	0
		FiF	1	1	0
		LF	83	79	4
		PraF	86	79	7
1940/1941	200	FiF	25	21	4
		PriF	3	3	0
		RK teológia *	3	3	
		LF	111	85	26
		PraF	81	79	2
1947/1948	220	FiF	20	17	3
		PriF	8	8	0
		PedF	0	0	0
		LF	184	156	28
		PraF	91	85	6
1948/1949	322	FiF	23	19	4
		PriF	24	19	5
		PedF	0	0	0

* Rímskokatolícka bohoslovecká fakulta bola na základe rozhodnutia AS SU zo dňa 27. novembra 1939 inkorporovaná do zväzku SU, v ktorom zotrvala do konca akademického roku 1944/1945.

** *doctor scientiarum politicarum* 4, *doctor iuris universi* 3.

Tabuľka č. 5 – *Prehľad udelených titulov MUDr. na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave podľa vierovyznania, pohlavia a miesta narodenia absolventov.*

Akademický rok		1919/ 1920	1929/ 1930	1939/ 1940	1949/ 1950
Celkový počet absolventov		57	68	79	190
Vierovyznanie	evanjelické a. v.	4	8	17	39
	rímskokatolícke	12	23	47	124
	gréckokatolícke	0	1	0	12
	izraelitské	41	16	13	6
	pravoslávne	0	17	0	2
	ortodoxné vých.	0	1	1	1
	českobratské	0	0	1	1
	baptistické	0	0	0	2
	reformované	0	0	0	2
	moslimské	0	1	0	0
	bez vyznania	0	1	0	1
	neudané	0	0	1	1
Pohlavie	muži	57	64	70	156
	ženy	0	4	9	34
Miesto narodenia	Slovensko	36	35	59	177
	Podkarpatská Rus	8	1	0	0
	Čechy	1	2	2	5
	Morava	4	1	3	0
	Maďarsko	4	2	6	7
	Halič	1	0	0	1
	Rusko/ZSSR	1	19	0	5
	Chorvátsko	1	0	0	0
	Juhoslávia	1	3	0	2
	Rumunsko	0	1	0	0
	Poľsko	0	4	5	1
	Rakúsko	0	0	3	0
	USA	0	0	1	2

Reorganizácia lekárskeho štúdia a zmeny v kompetenciách týkajúcich sa študijných vecí

S rýchlo sa rozvíjajúcimi poznatkami v medicíne a jej špecializáciami v ďalších odboroch bolo len otázkou času, kedy sa na LF UK zmení študijný a pravdepodobne aj skúšobný poriadok.

Na LF SU v Bratislave bola zaslaná ako príloha listu z Prezídia MŠaNO v Bratislave č. 2325/1941-prez. zo dňa 26. mája 1941 osnova vládneho nariadenia o študijnom a skúšobnom poriadku na LF SU, ktoré malo byť publikované v roku 1941. Na pripomienkovanie ho dostali všetci dekani fakúlt SU a zaoberal sa ním aj AS SU.[61] Skladalo sa zo 4 častí a priloženej dôvodovej správy. Prvá časť sa týkala všeobecných ustanovení – podmienkou dosiahnutia doktorátu z medicíny bolo absolvovanie 10 semestrov štúdia a úspešne vykonané 3 rigorózne skúšky, podmienkou započítania semestra sa mali stať riadne testované predpísané predmety i praktiká a zloženie predpísaných kolokvií, ďalej sa upravilo samotné započítanie semestrov – zo 4 teoretických semestrov mal na domácej univerzite absolvovať aspoň 2 a zo 6 klinických semestrov aspoň 4. Druhá časť upravovala študijný poriadok v oboch študijných oddieloch, určila nové predmety i dotácie hodín.[62] Tretia časť sa zaoberala skúšobným poriadkom a jeho zmenami: k žiadostiam o rigorózne skúšky sa mali okrem dovtedy zaužívaných dokumentov prikladať novo predpísané kolokvijné vysvedčenia. Sprísnilo sa vykonanie rigoróznych skúšok – kto by neurobil I. rigorózum do začiatku 5. semestra, nemohol postúpiť do vyššieho ročníka. Medzi absolvovaním II. a III. rigoróza nesmel uplynúť viac ako mesiac, skúšajúci sa mali presvedčiť aj o vedomostiach kandidáta z anatómie a fyziológie napriek tomu, že tieto predmety už absolvoval v rámci I. rigoróza. Vládny komisár prítomný ako člen skúšobnej komisie na skúškach II. a III. rigoróza musel byť doktor medicíny a počas jedného zasadnutia skúšobnej komisie sa nemali skúšať viac ako 6 kandidáti. Mali sa znížiť aj počty reprobačných termínov – z predchádzajúcich 3 na 2 s tým, že druhý termín povoľovalo MŠaNO. Ak by kandidát neuspel ani na druhom reprobačnom termíne, mal byť navždy vylúčený z pokračovania v štúdiu medicíny a nemohol získať doktorát z medicíny na žiadnej domácej a ani zahraničnej univerzite. To isté by platilo, ak by ani do troch rokov od začatia II. rigoróza nedosiahol doktorát. Návrh počítal so zmenami poplatkov za rigoróza: pri prvom sa malo platiť 280,– Ks, pri druhom 305,– Ks, pri treťom 350,– Ks. Poplatok za promóciu u domácich študentov bol vo výške 300,– Ks, cudzinci platili dvojnásobok. Záverečné ustanovenia tvorili štvrtú časť.

Osnova vládneho nariadenia rozprúdila čulú korešpondenciu medzi LF SU a MŠaNO v Bratislave, ktorú dostával na vedomie aj RSU. Z listu dekana LF SU prof. MUDr. Konštantína Čárskeho č. 3879/1941 zo dňa 7. júla 1941 adresovaného na RSU, ktorý sa týkal reformy lekárskeho štúdia, vyplýva, že návrh v prílohe odovzdal prorektor prof. MUDr. Alojz Ján Chura hl. radcovi MŠaNO v Bratislave dr. Osuskému dňa 15. júla 1941.[63]

MŠaNO v Bratislave odpísalo na dekanát LF SU (na vedomie RSU pod č. 3337/1941 zo dňa 19. júla 1941) č. 36.231/1941-III zo dňa 18. júla 1941, že na návrh profesorského zboru fakulty zaradilo do študijnej osnovy lekárskeho štúdia od začiatku akademického roku 1941/1942 definitívne až do úpravy lekárskeho štúdia nasledovné predmety: etika – 2 h/týždeň v 8. a 9. semestri, telovýchovné lekárstvo – 1 h/týždeň v 6. semestri, sociálne

[61] AUK, f. RUK, č. sp. 2853/1941, šk. 1.

[62] Išlo o predmety etika (2 h/týždeň), experimentálna psychológia (3), balneológia (2), röntgenológia a rádiológia (3), cvičenia z experimentálnej patológie (2).

[63] AUK, f. RUK, č. sp. 3222/1941, šk. 99.

lekárstvo – 1 h/týždeň v 9. a 10. semestri, experimentálna psychológia – 2 h/týždeň v 9. semestri a balneológia – 2 h/týždeň v 8. semestri. Povinné boli 4-týždňové praktiká v rámci semestra na klinikách internej, detskej, chirurgickej a pôrodníckej vo všetkých klinických semestroch, tak isto 3-týždňové ošetrovateľské praktiká na spomenutých klinikách vo februári a v júni v 5. a 6. semestri, pričom internú bolo možné striedať s propedeutickou a chirurgickú s ortopedickou. Štvrtý týždeň vo februári a v júni v 5. a 6. semestri bol venovaný praktikám z ostatných klinických predmetov. Profesorský zbor sa mal vyjadriť aj k personálnej otázke prednášateľov: MUDr. Jozef Lukáč, primár Štátnej nemocnice v Trenčíne – etika, MUDr. Alexander Binovský – telovýchovné lekárstvo, MUDr. Hugo Humburský – sociálne lekárstvo, PhDr. Anton Jurovský – experimentálna psychológia, prof. MUDr. Emanuel Filo – balneológia.[64]

LF SU odpovedala MŠaNO v Bratislave listom č. 4104/1941 zo dňa 24. júla 1941 podpísaným dekanom fakulty (na vedomie RSU pod č. 3405/1941 zo dňa 26. júla 1941), v ktorom vzala na vedomie návrh MŠaNO z predchádzajúceho listu a ktorý si dovolila opraviť i doplniť: zmena dotácie hodín pre etiku z 2 na 1 hod./týždeň a zmena jej prednášajúceho, navrhovali prof. MUDr. Jozefa Babora, ktorý bol výnosom MŠaNO v Bratislave č. 142.170/1939-IV/1b zo dňa 22. januára 1940 poverený konať bezplatné prednášky z lekárskej etiky od začiatku akademického roku 1939/1940. Keďže sa určil názov predmetu na etika, zo zoznamu prednášok na ZS akademického roku 1941/1942 sa oznámená lekárska deontológia musela vyškrtnúť. V tajnom hlasovaní 11 hlasmi (2 neplatné hlasy) sa profesorský zbor dohodol na zmene osoby prednášajúceho predmetu experimentálna psychológia na prof. MUDr. Jozefa Babora, za MŠaNO-m navrhovaného PhDr. Antona Jurovského nehlasoval nikto.[65]

Čo sa týkalo zavedenia povinných ošetrovateľských a klinických praktík pre poslucháčov medicíny, profesorský zbor LF žiadal MŠaNO v Bratislave vziať do úvahy návrh profesorského zboru zo dňa 7. júla 1941 č. 3879/1941.[66] Píše sa tam, že sa prerokovávala osnova vládneho nariadenia o študijnom a skúšobnom poriadku na LF SU, zložená zo 4 častí – 1. všeobecné ustanovenia, 2. študijný poriadok, 3. skúšobný poriadok, 4. záverečné ustanovenia. Referujúci prof. MUDr. František Šubík navrhol, aby profesorský zbor požiadal MŠaNO v Bratislave o stiahnutie osnovy vládneho nariadenia – osnova bola podľa jeho mienky nedostatočná, chybná a navrhol nepredostierať ju legislatívnemu odboru dovtedy, pokiaľ profesorský zbor LF nepredloží MŠaNO úplný elaborát obsahujúci študijnú osnovu, podrobný študijný a skúšobný poriadok, aby bol celý obsah lekárskeho štúdia zhrnutý do jedného nariadenia. Profesorský zbor predostrel iba časť návrhu na reformu lekárskeho štúdia týkajúcu sa skúšobných i neskúšobných predmetov I., II. a III. lekárskeho rigoróza, ich zadelení v jednotlivých semestroch a skúšaní. Pre teoretické štúdium určil profesorský zbor zásadne prvé 4 semestre, pre klinické štúdium ďalších 6 semestrov. Nebolo by vhodné túto časť vydať ako vládne nariadenie, lebo tvorí iba časť študijných predpisov. Osnova síce bola koncipovaná širšie, no napriek tomu nevyčerpala všetky skutočnosti súvisiace so štúdiom medicíny, prinášala aj zásadné zmeny v študijnom a skúšobnom poriadku, ktoré sa však nestotožňovali s návrhom profesorského zboru fakulty v nasledovných bodoch: 1. osnova spájala anatómiu s histológiou a embryológiou do jedného prednáškového a skúšobného predmetu – na tom sa zbor neuzniesol, 2. osnova zavádzala biologické cvičenia – zbor rozhodol o ich konaní v rámci

[64] AUK, f. RUK, č. sp. 3337/1941, šk. 99.
[65] AUK, f. RUK, č. sp. 3405/1941, šk. 99.
[66] AUK, f. LF UK, zápisnica zo 6. riadneho zasadnutia profesorského zboru LF SU zo dňa 18. júna 1941, bod 8, s. 9–11.

prednášok, 3. osnova presúvala prednášky z chémie do 2. a 3. semestra – zbor ich zaradil do 1. a 2. semestra, 4. osnova určila pre embryológiu 3 h/týždeň v 4. semestri – zbor ponechal 2 hodiny ako dovtedy, 5. osnova určila zloženie skúšky z chémie na konci 4. semestra – zbor sa uzniesol na konci 2. semestra, 6. osnova vynechávala chirurgickú propedeutiku zavedenú na fakulte a mala veľkú dôležitosť v požadovanom praktickom výcviku – jej zrušenie odporovalo požiadavkám MŠaNO, ktoré si sľubovalo od reformy lekárskeho štúdia, 7. osnova pričleňovala k hygiene aj preventívne lekárstvo – zbor to nenavrhoval. Zbor sa uzniesol na vyslaní delegácie k ministrovi školstva a národnej osvety v zložení prof. MUDr. Konštantín Čársky, dekan, prof. MUDr. Ján Tréger, prof. MUDr. Július Ledényi – Ladziansky.

MŠaNO v Bratislave odpovedalo LF SU listom č. 36.579/1941-III zo dňa 4. augusta 1941 (na vedomie RSU pod č. 3457/1941 zo dňa 9. augusta 1941), ktorý bol vlastne poverením prednášať nové predmety podľa pôvodného návrhu personálneho obsadenia ministerstva a so zapracovanou akceptovanou dotáciou hodín etiky na 1 h/týždeň v 8. a 9. semestri.[67]

Dekan LF SU listom č. 532/1941 z 31. októbra 1941 oznámil RSU (č. 336/1941 zo dňa 5. novembra 1941), že na základe výnosu MŠaNO v Bratislave č. 38.218/1941-III zo dňa 15. októbra 1941 boli všetky nové disciplíny zaradené do lekárskeho študijného poriadku od začiatku akademického roku 1941/1942 povinné. Študenti, ktorí si ich pri zápise nezapísali, mali tak urobiť dodatočne v dňoch 5. – 12. novembra 1941 bez akýchkoľvek žiadostí o povolenie pripísania si predmetov. O tom upovedomil aj kvestúru SU.[68]

Korešpondencia pokračovala aj v roku 1942 – MŠaNO v Bratislave sa obrátilo listom č. 30.370/1942- III zo dňa 30. januára 1942 adresovaným LF SU (na vedomie RSU pod č. 1256/1942 dňa 18. februára 1942) ako odpoveďou na jej list č. 1431/1943 zo dňa 15. januára 1942 – minister Sivák čiastočne prijal návrh LF a vydal úpravu týkajúcu sa 4-týždňových ošetrovateľských a klinických praktík: od LS 1941/1942 boli povinné 4-týždňové praktiká na klinikách internej, detskej, chirurgickej a pôrodníckej, pričom bolo možné alternatívne striedať internú s propedeutickou a chirurgickú s ortopedickou. Predpísané praktiká mali poslucháči absolvovať po dohode s prednostom kliniky v priebehu klinického štúdia kedykoľvek v kontinuite 1 mesiaca. Poslucháči mali byť vypísaní na oddeleniach kliník, museli mať pridelených pacientov pod vedením profesora a asistentov, aby každý poslucháč (kandidát lekárstva) mohol sledovať celý vyšetrovací, diagnostický a liečebný postup vo všetkých fázach a so všetkými pomôckami na odboroch operatívnych i neoperatívnych. Poslucháči sa mohli tiež zúčastniť aj práce v ambulancii, no táto nesmela byť pridelená ako náhrada za praktiká pri posteliach pacientov. V platnosti naďalej zostali predpisy týkajúce sa praktík na klinikách očnej, zubnej, ušnej a krčnej, týkajúce sa očkovacieho kurzu, pôrodníckeho operačného kurzu, rušili sa dovtedy platné predpisy vzťahujúce sa na praktiká na klinikách internej, chirurgickej, pôrodníckej. Zostalo v platnosti aj znenie o trojtýždňových ošetrovateľských praktikách na klinikách internej, detskej, chirurgickej a pôrodníckej vo februári a v júni v 6. a 9. semestri, pričom internú bolo možné striedať s propedeutickou a chirurgickú s ortopedickou. Štvrtý týždeň vo februári a v júni mal byť venovaný praktikám z ostatných klinických predmetov. Absolvovanie predpísaných klinických a ošetrovateľských praktík sa potvrdzovalo na osobitnom tlačive, bez neho nebolo možné vydať absolutórium.[69]

[67] AUK, f. RUK, č. sp. 3457/1941, šk. 99.
[68] AUK, f. RUK, č. sp. 336/1941, šk. 99.
[69] AUK, f. RUK, č. sp. 1256/ 1942, šk. 99.

Reforma lekárskeho štúdia rezonovala aj v povojnových rokoch. Na zasadnutí profesorského zboru LF dňa 28. júna 1948 oznámil dekan prof. MUDr. Herman Krsek, že sa stretol s aktuálnou otázkou reformy lekárskeho štúdia. Vzhľadom na to, že na fakultách v Prahe i Brne chcú začať od budúceho akademického roku v I. ročníku prednášky podľa navrhnutej novej študijnej osnovy, bolo potrebné, aby sa aj bratislavská LF zaoberala touto otázkou – v prípade uzákonenia tejto osnovy by neostala nepripravená. Osnova obsahovala 4 kapitoly: 1. všeobecné ustanovenia, 2. správa vysokých škôl (Ministerstvo školstva, Štátna rada vysokoškolská, vonkajšia organizácia), 3. študijný poriadok, 4. personálna komisia. Akademický rok obsahoval 36 učebných týždňov a 3 skúškové týždne, mal sa začať 1. septembra a skončiť 30. júna skúškami. Okrem rigoróznych skúšok poznala nová osnova semestrálne skúšky, prospechové a postupové. Obdobie štúdia bolo rozdelené na tri oddiely – teoretické, predklinické, klinické v dĺžke 11 semestrov. Profesorský zbor sa uzniesol zvoliť komisiu na nadviazanie kontaktu s ostatnými LF v tejto veci a na prípravu prípadných zmien pre profesorský zbor LF. Jej predsedom sa stal dekan prof. MUDr. Herman Krsek, podpredsedom súkromný doc. Ivan Stanek, členmi profesori Jaroslav Sumbal, Ján Tréger, Vojtech Mucha, Juraj Antal, Jozef Čársky, Jozef Černáček.[70]

K zmenám v kompetenciách v študijných záležitostiach spomenieme aspoň list z Povereníctva školstva, vied a umení v Bratislave č. 152.448/1949-V/1 zo dňa 2. marca 1949 podpísaný poverenikom Lacom Novomeským adresovaný RSU.[71] Týkal sa presunu pôsobnosti povereníctva v niektorých študijných veciach na fakultné odborové zbory (profesorské zbory) vysokých škôl: v zhode s úpravou Ministerstva školstva, vied a umení č. 23.000/1949-III/1 zo dňa 20. marca 1949 prešlo kvôli urýchleniu a zjednodušeniu agendy (v nižšie uvedených študijných záležitostiach) rozhodovanie na fakultné odborové (profesorské) zbory, resp. skúšobné komisie vo vlastnej pôsobnosti: 1. započítavanie riadneho štúdia na inej domácej vysokej škole v rozsahu najviac 2 semestrov s podmienkou, že dovtedajšie štúdium bolo možné aspoň čiastočne pokladať za prípravu k príslušným štúdiám, 2. započítavanie mimoriadneho štúdia do riadneho štúdia v rozsahu najviac 2 semestrov, 3. započítavanie štúdia v zahraničí v rozsahu najviac 2 semestrov, ak neboli pochybnosti o rovnosti štúdia.

Fakultný zbor rozhodoval v bodoch 1–3 zároveň aj o uznaní skúšok zložených na základe započítavaných *frekvencií*,[72] ďalej o odpustení návštevy povinných prednášok do 5 hodín týždenne, o povolení tretieho opakovania jednej alebo niekoľkých skúšok rigoróza, o povolení výnimky z ustanovenia rigorózneho poriadku o skladaní všetkých rigoróznych skúšok na tejže fakulte, ak sa medzi zúčastnenými fakultnými odborovými (profesorskými) zbormi dosiahla dohoda, o odpustení doplňovacej maturitnej skúšky z gréčtiny ako podmienky pre pripustenie na štátnu i rigoróznu skúšku z histórie a filozofie, o odpustení návštevy praktických telovýchovných cvičení kandidátom učiteľstva

[70] AUK, f. LF UK, zápisnica z mimoriadneho zasadnutia profesorského zboru zo dňa 28. júna 1948, s. 2–3.

[71] Tu ide pravdepodobne o nesprávne uvedenie mesiaca (nie marec, ale apríl), ktoré mohlo vzniknúť pri prepisovaní konceptu listu kancelárskou silou. Nemohol byť napísaný 2. marca 1949, teda o 18 dní skôr, ak sa odvolával na úpravu Ministerstva školstva, vied a umení č. 23.000/1949-III/1 zo dňa 20. marca 1949.

[72] Pod pojmom *frekvencia* treba v tomto prípade rozumieť návštevy prednášok a cvičení. Tzv. *frekvenčný nedostatok* označoval absencie na prednáškach a cvičeniach – ak chcel poslucháč získať svoje doklady o vzdelaní, za absencie musel uhradiť nie malú finančnú čiastku/pokutu, inak mu ich univerzita nevydala.

telesnej výchovy na pedagogických fakultách zo zdravotných dôvodov v rozsahu najviac 1 semestra.[73]

K zásadným zmenám v organizácii vysokého školstva došlo v zákone č. 58/1950 Zb. zo dňa 18. mája 1950 o vysokých školách.

K ubytovaniu študentov na internátoch UK

Úspešné štúdium poslucháča medicíny záviselo aj od podmienok jeho ubytovania počas štúdia. Mnohí bývali na tzv. privátoch, tí zo sociálne slabších vrstiev sa museli uspokojiť s ubytovaním v internátoch, kde podmienky najmä do začiatku 30. rokov 20. storočia neboli príliš dobré. Poslucháči a poslucháčky bývali v oddelených internátoch – mužský internát sa do roku 1929 nachádzal na Prayovej ulici č. 5 (dnešná Ul. 29. augusta), v ktorom však boli katastrofálne pomery,[74] preto sa v ňom po dobudovaní a otvorení internátu na Lafranconi od 1. októbra 1929 nebývalo, ženský internát sa nachádzal na Cintorínskej ulici č. 2 (dnešná Cintorínska č. 20).

Vedenie UK i LF UK si uvedomovali nedôstojné podmienky ubytovaných študentov a od začiatku existencie univerzity veľmi usilovne pracovalo Kuratórium pre študentské domovy a akademickú menzu (do jeho pôsobnosti spadala správa internátov a menzy)[75] a od roku 1926 Spolok na postavenie internátu, ktorý sa snažil získať najrôznejšie subvencie na stavbu a zariadenie internátu. Za jeho najväčší počin treba považovať práve stavbu internátu Lafranconi v dvoch etapách (1929, 1933) a dobudovanie areálu.[76]

Obytná internátna časť bola na svoju dobu veľmi moderná: izby pre približne 400 študentov sa nachádzali na prízemí a štyroch poschodiach, k dispozícii mali čitáreň, knižnicu, herňu, prijímaciu miestnosť s telefónom a pre amatérskych fotografov tmavú komoru. Na každom poschodí sa nachádzali 4 umyvárne s 20 umývadlami a 8 sprchami. Na 5. poschodí sa nachádzali ešte 2 veľké a 2 malé izby pre 20 ubytovaných. Internát mal zavedené centrálne kúrenie, elektrické svetlo a prívod studenej i teplej vody. Ľahkú

---

[73] AUK, f. RUK, č. sp. 1638/1949, šk. 1.

[74] Ubytovanie v internátnych podmienkach bolo najmä v prvom akademickom roku existencie univerzity kritické. Stavbu dreveného baraku pre približne 215 študentov financovalo MŠaNO – išlo o sumu 2 000 000,– Kč. Internát slúžil na svoje účely od decembra 1920 do leta 1929, kedy ho zatvorili. Stavba, keďže išlo o drevenú budovu, si každoročne vyžadovala vysoké náklady na rekonštrukciu. Drevená konštrukcia sa infikovala hubou – v kúpeľni boli na tak vysoký počet študentov len dve, zväčša upchaté vane. Pach plesní bol každodenným spoločníkom ubytovaných. Nebol priestor na uloženie osobných vecí – kufre boli na zemi pod posteľami, na čo sa sťažovali najmä upratovačky, ktoré nemohli poriadne umývať dlážky. Nehovoriac o tom, že neustále hrozilo nebezpečenstvo vypuknutia požiaru. Napriek týmto podmienkam sa najmä študenti zo sociálne slabších vrstiev túžiaci po vzdelaní snažili získať ubytovanie na internáte. Veľa ich žiadostí však Kuratórium pre študentské domovy a akademickú menzu UK muselo zamietnuť kvôli nízkemu počtu miestností.

[75] Kuratórium univerzitného internátu v Bratislave zaslalo list zo dňa 3. júna 1920 adresovaný RUK so žiadosťou o zaistenie potrebného finančného obnosu z fondov Ministerstva verejných prác v Prahe na výstavbu budovy internátu, pretože išlo o najnaliehavejšiu stavbu na univerzite. RUK žiadosť kuratória odporučil a dňa 11. júna 1920 žiadal príslušné ministerstvo o uvoľnenie 1 200 000,– Kč do rozpočtu univerzity na rok 1921 na výstavbu internátu pre 100 študentov. Druhú žiadosť s odporučením zaslal RUK na podnet kuratória MŠaNO v Prahe, ktoré malo na Ministerstve verejného zdravotníctva a telesnej výchovy intervenovať, aby sa v bratislavskej Štátnej nemocnici vytvorilo aspoň provizórne zariadenie pre chorých študentov UK, v tom čase len jej LF. Malo ísť o zvláštne oddelenie s 2–4 lôžkami. AUK, f. RUK, č. sp. 1241/1920, šk. 121.

[76] Už v roku 1930 sa začalo so stavbou ihrísk pre futbal, volejbal, atletiku a tenis, ako aj so stavbou záhrady. Dňa 7. mája 1933 bolo otvorené nové hospodárske krídlo internátu, v ktorom sa nachádzala kuchyňa, jedáleň, telocvičňa a byty pre personál.

dostupnosť na prednášky a cvičenia do mesta zabezpečovalo električkové spojenie v 10-minútových intervaloch, študenti cestovali na študentský preukaz za 30,– Kč/mesiac.

Dievčenský internát bol od svojho počiatku umiestnený na Cintorínskej ulici, slúžil už študentkám Bratislavskej uhorskej kráľovskej Alžbetinej univerzity. V lete 1925 prebehla jeho veľká rekonštrukcia za 1 000 000,– Kč, ktorú financovalo MŠaNO. Prebudovala sa jedáleň, nadstavilo sa poschodie, čím sa získala možnosť ubytovať ďalších 28 študentiek. Pribudla čitáreň, hudobná miestnosť a miestnosť s telefónom. Na rozdiel od študentov si študentky museli priniesť z domu nielen posteľnú bielizeň, ale aj vankúše a periny.

Miesto na internáte mohol získať študent/študentka zo slabších sociálnych pomerov. Žiadosť o ubytovanie na 2 semestre sa podávala v dvoch exemplároch na riaditeľstvo internátov na Cintorínskej s prílohami: potvrdením o čs. štátnom občianstve, potvrdením o zlej finančnej situácii rodiny, tzv. svedectvom o chudobe, kolokvijnými vysvedčeniami dokazujúcimi usilovnosť v štúdiu (u nových študentov maturitným vysvedčením), potvrdeniami o zapísaní sa na štúdium, o dobrých študijných výsledkoch, o získanom štipendiu a lekárskym potvrdením o dobrom zdravotnom stave.

Okrem mesačného poplatku za ubytovanie, ktorý pokrýval náklady na teplo, vodu, svetlo a upratovanie, musel žiadateľ o internát zaplatiť po prijatí poplatok vo výške 20,– Kč, poistenie 3,50 Kč, preddavok vo výške 50,– Kč, z ktorého sa strhávali mesačne 2,– Kč na opravy, zvyšok sa študentovi vrátil, keď sa odsťahoval, 1,– Kč mesačne za používanie čitárne a ak sa nestravoval v internáte, tak 1,– Kč/deň ako odškodné pre túto ustanovizeň.

Poslucháči bývajúci na internáte dosahovali lepšie študijné výsledky než tí, ktorí bývali na privátoch, čo skonštatovali na jednom zo svojich zasadnutí aj univerzitní profesori.[77]

Príloha č. 6 podáva prehľad výšky poplatkov za ubytovanie v internátoch a za stravu na deň v 20. – 40. rokoch 20. storočia v Kč/Ks.

Vzdelávanie budúcich lekárov z územia dnešného Slovenska si pred vznikom UK v Bratislave vyžadovalo nielen talent a záujem o takého povolanie, ale aj značné finančné prostriedky, keďže za vzdelaním museli študenti odchádzať na univerzity do bližšieho či vzdialenejšieho zahraničia. Zmapovanie vzdelávania budúcich lekárov na LF UK od jej vzniku do zmeny vysokoškolského zákona v roku 1950 je veľmi širokou témou, pri ktorej je potrebné si uvedomiť nielen politické pomery, hospodársku situáciu, kultúrne a vzdelanostné pomery po vzniku ČSR v oboch častiach republiky, ale aj intelektuálny potenciál krajiny, v ktorej sa nová univerzita zriadila. Bez pomoci a húževnatosti českých profesorov by sa to iste v takom krátkom čase nepodarilo. Úlohy, ktorých riešenie stálo pred nimi, možno zhrnúť do niekoľkých okruhov:

- priestory – bolo potrebné postarať sa v čo najkratšom čase o umiestnenie rektorátu i kvestúry vzniknutej univerzity a dekanátu jej prvej fakulty, čo najmä v tomto poslednom uvedenom prípade znamenalo zabezpečiť priestory na vyučovanie i laboratórne či pitevné cvičenia, pre lekárske ústavy a kliniky, internáty pre študentov zo slabších sociálnych vrstiev nevynímajúc,
- personálne obsadenie – netýkalo sa len kancelárskych a zriadeneckých síl rektorátu či Kuratória pre študentské domovy a akademickú menzu, ale najmä pedagógov ochotných nielen učiť a vštepovať svoje poznatky nastupujúcej generácii, ktorí

[77] Problematikou internátov sa podrobnejšie zaoberala GRÓFOVÁ, Mária. *Študentské domovy Univerzity Komenského v Bratislave v rokoch 1919–1950.* (Rukopis).

však mali zmysel aj pre úradovanie častokrát spojené so stretnutiami referentov ministerstiev, ale i administratívou spojenou s rokovaniami profesorského zboru fakulty i akademického senátu,

- študijné záležitosti – predstavovali zostavenie študijného plánu, študijného a rigorózneho poriadku, zabezpečenie administratívy spojenej so štúdiom: pri zápisoch, vyberaní študijných poplatkov, vydávaní indexov, imatrikulačných listov, preukazov študentov, potvrdení o štúdiu, absolutórií, dimisórií, rigoróznych diplomov.

Univerzita i jej prvá fakulta sa ukázali životaschopnými a tak, ako kedysi stáli pri jej zrode českí profesori, tak stáli koncom 40. rokov 20. storočia pri zrode LF v Košiciach a v neskoršom období aj pri zrode Jesseniovej LF v Martine.

Príloha č. 1 – *Personálne obsadenie kliník a ústavov LF UK v Bratislave v akademickom roku 1919/1920.*

Pracovisko	Funkcia	Zimný semester	Letný semester
	Prednosta	prof. MUDr. Kristian Hynek	prof. MUDr. Kristian Hynek
	Asistenti	MUDr. Božena Kuklovská	MUDr. Božena Kuklovská
		MUDr. Jan Sumbal	MUDr. Jan Sumbal
		MUDr. Bedřich Wiškovský	MUDr. Bedřich Wiškovský
		MUDr. Antonín Dvořák	MUDr. Antonín Dvořák
Klinika interná	**Sekundári**		MUDr. Ján Knot MUDr. Bohuslav Štangl (obaja dosiaľ na vojenskej službe)
	Demonštrátori	MUC. Marta Križanová	MUC. Marta Križanová
		MUC. Ľudovít Valach	MUC. Ľudovít Valach
			MUC. Jozef Horálek
Klinika chirurgická	**Prednosta**	prof. MUDr. Stanislav Kostlivý	prof. MUDr. Stanislav Kostlivý
	Asistenti	MUDr. Kornel Mezey	MUDr. Kornel Mezey
		MUDr. Karel Koch	MUDr. Karel Koch
		MUDr. Ján Janda	MUDr. Ján Janda
	Asistent urológie	MUDr. Miloš Klika	MUDr. Miloš Klika
	Sekundári	MUDr. Bedřich Frejka	MUDr. Bedřich Frejka
		MUDr. Alois Šebek	MUDr. Alois Šebek
	Demonštrátori		
	Operační elévovia	MUDr. Joachim Pollák	MUDr. Joachim Pollák
		MUDr. Otto Erpf	MUDr. Otto Erpf
		MUDr. Valtr Pevný	MUDr. Valtr Pevný

Klinika očná	**Prednosta**	prof. MUDr. Roman Kadlický	prof. MUDr. Roman Kadlický
	Asistenti	MUDr. Jozef Dérer	MUDr. Jozef Dérer
		MUDr. Antonín Galla	MUDr. Antonín Galla
		MUDr. František Urban (ešte nebol prepustený z voj. služby)	MUDr. František Urban (ešte nebol prepustený z voj. služby)
	Sekundár		MUDr. Stanislava Kovářová
	Demonštrátor		MUC. Josef Hrusák (?)
Klinika gynekologická a pôrodnícka	**Prednosta**	Prof MUDr. Gustav Müller	Prof MUDr. Gustav Müller
	Asistenti	MUDr. Bohumír Dolanský	MUDr. Bohumír Dolanský
		MUDr. Michal Šeliga	MUDr. Michal Šeliga
		MUDr. Hugo Roth	MUDr. Hugo Roth
			MUDr. Josef Bazal
	Sekundár	MUDr. Josef Bazal	MUDr. Josef Bazal
	Školská baba	Julie Periová	Julie Periová
	Výpomocné školské baby	Františka Rousková, Marie Landlová	Františka Rousková, Marie Landlová
	Operační elévovia		MUDr. Elsner Nyemetz
			MUDr. Elmer Schusdek
			MUDr. Richard Pollák
	Klinický sluha		
Klinika psychiatrická a neurologická	**Prednosta**	prof. MUDr. Zdeněk Mysliveček	prof. MUDr. Zdeněk Mysliveček
	Asistenti	MUDr. Karel Hlava	MUDr. Karel Hlava
		MUDr. Antonín Pekelský	MUDr. Antonín Pekelský
	Sekundár	MUDr. Ludmila Radimská	MUDr. Radimská-Jandová
	Demonštrátor		MUC. Bohumil Bazal

Klinika kožných a pohlavných chorôb	**Prednosta**		
	Asistenti	MUDr. Miroslav Himmer	MUDr. Miroslav Himmer
		MUDr. Viktor Sedlák	MUDr. Viktor Sedlák
	Sekundári	MUDr. Adolf Měska	MUDr. Adolf Měska
		MUDr. Skalák (nastúpi neskôr)	MUDr. Skalák (nastúpi neskôr)
			MUDr. Otakar Jedlička
	Demonštrátor	MUC. Josef Dostál	
Klinika detských chorôb	**Prednosta**	prof. MUDr. Jiří Brdlík	prof. MUDr. Jiří Brdlík
	Asistenti	MUDr. Miroslav Šaršun	MUDr. Miroslav Šaršun
		MUDr. Metoděj Mikula	MUDr. Metoděj Mikula
		MUDr. Rudolf Březík	MUDr. Rudolf Březík
	Klinický sekundár	MUDr. Růžena Janečková	MUDr. Růžena Janečková
			MUDr. Ján Čamrda
	Demonštrátor	MUC. Josef Švejcar	MUC. Josef Švejcar
Patologicko-anatomický ústav	**Prednosta**	prof. MUDr. Antonín Spilka	
	Asistenti	MUDr. Jaroslav Marek	MUDr. Jaroslav Marek
		MUDr. Desiderius Engel	MUDr. Desiderius Engel
		MUDr. Bohuslav Voženílek (zatiaľ na vojenskej službe)	MUDr. Bohuslav Voženílek (zatiaľ na vojenskej službe)
			MUDr. Juraj Balažovjech
	Demonštrátor		MUC. Jaromír Bouček
	Laboranti		
	Sluhovia		Jozef Horňák
			Jozef Magyar
Hygienický ústav	**Prednosta**	prof. MUDr. Stanislav Růžička	prof. MUDr. Stanislav Růžička
	Asistenti		MUC. Alexandr Libický
			MUC. Jozef Režnár
	Sluhovia		Jozef Novalovský
			František Méry

Ústav súdneho lekárstva	**Prednosta**	prof. MUDr. František Prokop	prof. MUDr. František Prokop
	Asistent	MUDr. Václav Fencl	MUDr. Václav Fencl
	Sluha		
Farmakologický ústav	**Prednosta**		MUDr. Bohuslav Polák (adjunkt VIII. hodnost. tr. s učebným príkazom)
	Zástupca prednostu	MUDr. Bohuslav Polák	
	Asistenti		
	Demonštrátori		Konstantin Fábry
			Vlasta Brodovská
Ústav experimentálnej patológie	**Prednosta**		
	Zástupca prednostu	prof. MUDr. Antonín Spilka	
	Asistenti		

Príloha č. 2 – *Prehľad prednášok profesorov LF UK v Bratislave v akademickom roku 1919/1920 s dotáciou hodín za týždeň.*

Prednášajúci	Zimný semester				Letný semester			
	Predmet/miesto prednášky	Počet hodín/ týždeň		Poznámka	Predmet/miesto prednášky	Počet hodín/ týždeň		Poznámka
Prof. MUDr. Kristian Hynek	klinika vnútorných chorôb	7 ½	8:00–9:30	denne okrem soboty	klinika vnútorných chorôb	7 ½	8:00–9:30	denne okrem soboty
Prof. MUDr. Stanislav Kostlivý	klinika chirurgická	7 ½	9:30–11:00	denne okrem soboty	patológia a terapia chirurgických chorôb	7 ½	9:00–10:30	denne okrem soboty
	operačný kurz na mŕtvole (spolu s asistentmi)	2	17:00–19:00	streda	chirurgické praktikum II. (ošetrenie rán, náuka o obväzoch)	2	podľa dohovoru	spolu s asistentom MUDr. Kochom
					röntgenodiagnostika a terapia chirurgických chrôb	2	podľa dohovoru	spolu s asistentom MUDr. Jandom
Prof. MUDr. Gustav Müller	klinika gynekologicko-pôrodnícka	10	11:00–13:00	denne okrem soboty*	klinika gynekologicko-pôrodnícka	10	11:00–13:00	denne okrem soboty*
Prof. MUDr. Roman Kadlický	klinika očných chorôb	5	9:30–10:30	denne okrem soboty	klinika očných chorôb	5	10:30–11:30	denne okrem soboty

Prednášajúci	Zimný semester				Letný semester			
	Predmet/miesto prednášky	Počet hodín/ týždeň		Poznámka	Predmet/miesto prednášky	Počet hodín/ týždeň		Poznámka
Prof. MUDr. Jiří Brdlík	klinika detských chorôb	platí za 5	15:00–16:15	utorok, streda, piatok	klinika detských chorôb	platí za 5	podľa dohovoru	
					očkovací kurz		podľa dohovoru	
Prof. MUDr. Zdeněk Mysliveček	klinika psychiatrická a neurologická	platí za 5	13:30–14:45	pondelok, streda, piatok	klinika psychiatrická a neurologická	platí za 5	14:00 - 15:15	pondelok, streda, piatok
Prof. MUDr. František Prokop	súdne lekárstvo (poslucháreň Farmakologického ústavu)	5	15:00–16:00	denne okrem soboty	súdne lekárstvo	5	podľa dohovoru	denne okrem soboty
Prof. MUDr. Stanislav Růžička	výklady o zdravotníctve	3	12:30–13:30	pondelok, streda, piatok	školská hygiena (v Hygienickom ústave)	2	18:00–20:00	piatok
	hygienické praktikum	2	12:30–13:30	utorok, štvrtok	špeciálna bakteriológia a sérológia so zreteľom na profylaxiu nákazlivých chorôb s praktickými cvičeniami (v Hygienickom ústave)	platí za 5	6:30–8:00	denne
	všeobecná bakteriológia a sérológia pre zač. s prakt. cvičeniami	2	10:00–12:00	sobota				
	klinika chorôb kožných	5	10:00–11:00	denne				
	klinika chorôb ušných, nosných, hltanových a hrtanových s praktickými cvičeniami		budú dodatočne určené		klinika chorôb kožných	5	10:00–11:00	denne

Prednášajúci	Zimný semester				Letný semester			
	Predmet/miesto prednášky	Počet hodín/ týždeň		Poznámka	Predmet/miesto prednášky	Počet hodín/ týždeň		Poznámka
Prof. MUDr. Antonín Spilka	špeciálna patologická anatómia s demonštráciami	platí za 5	11:00–13:00	pondelok, streda, piatok	špeciálna patologická anatómia s demonštráciami	platí za 5	11:30–13:00	pondelok, streda, piatok
	patologicko-anatomické pitevné cvičenia spolu s asistentmi	platí za 3	11:00–13:00	utorok, štvrtok	patologicko-anatomické pitevné cvičenia	3	11:30–12:00	utorok, štvrtok
	všeobecná patológia ako I. časť suplovanej patológie všeobecnej a experimentálnej	platí za 5	14:00–16:00	pondelok, utorok, štvrtok	všeobecná patológia II. časť: všeobecná etiológia chorôb, parazitológia spolu s asistentmi	4	15:00–17:00	pondelok, streda
	patologicko-histologické cvičenia – špeciálna časť spolu s asistentmi	4	14:00–16:00	utorok, štvrtok	patologicko-histologické cvičenia	4	15:00–17:00	utorok, štvrtok
MUDr. Bohuslav Polák	farmakológia	5	10:00–11:00	denne	o predpisovaní a príprave liekov (poslucháreň Farmakologického ústavu)		podľa dohovoru	
					experimentálna patológia, špeciálna časť ako II. časť suplovanej všeobecnej a experimentálnej patológie	5	10:00–11:00	denne okrem soboty

Vysvetlivky: * páni, ktorí mali v tom čase pitevné cvičenia, sa nezúčastňovali

Príloha č. 3 – *Prehľad o výške semestrálnych poplatkov na UK v Bratislave v 30. a 40. rokoch 20. storočia v Kč/Ks.*

			Poslucháči					Hospitanti	
			Riadni			Mimoriadni			
			I. semestra	Ďalšieho semestra	Prestupujúci na inú fakultu	I. semestra	Ďalšieho semestra	I. semestra	II. semestra
1930/1931	za semester	čs.	65,50	27,50	35,50	57,50	27,50	31,50	11,50
		cudzinci	105,50	37,50	45,50	97,50	37,50	61,50	21,50
1931/1932	za semester	čs.	70,–	32,–	38,–	60,–	30,–	34,–	14,–
		cudzinci	110,–	42,–	50,–	100,–	40,–	64,–	14,–
1932/1933 + ZS 1934/1935	za semester	čs.	73,–	30,–	41,–	63,–	28,–	32,–	12,–
		cudzinci	113,–	40,–	53,–	103,–	38,–	62,–	12,–
1933/1934	za semester	čs.	74,–	29,–	42,–	64,–	29,–	35,–	13,–
		cudzinci	114,–	39,–	52,–	104,–	39,–	65,–	25,–
LS 1935/1936 – 1938/1939	za semester	čs.	83,–	38,–	51,–	73,–	38,–	34,–	14,–
		cudzinci	123,–	48,–	61,–	113,–	48,–	64,–	24,–
1939/1940	ZS	čs.	88,–	43,–	56,–	78,–	43,–	34,–	14,–
		cudzinci	128,–	53,–	66,–	118,–	53,–	64,–	24,–
LS 1939/1940 – 1940/1941	za semester	čs.	86,–	41,–	54,–	76,–	41,–	34,–	14,–
		cudzinci	126,–	51,–	64,–	116,–	51,–	64,–	24,–
1941/1942	ZS	čs.	94,–	49,–	62,–	76,–	41,–	34,–	14,–
		cudzinci	134,–	59,–	72,–	116,–	51,–	64,–	24,–
	LS	čs.	98,–	53,–	66,–	80,–	45,–	38,–	18,–
		cudzinci	138,–	63,–	76,–	120,–	55,–	68,–	28,–

			Poslucháči					Hospitanti	
			Riadni			Mimoriadni			
			I. semestra	Ďalšieho semestra	Prestupujúci na inú fakultu	I. semestra	Ďalšieho semestra	I. semestra	II. semestra
1942/1943	ZS	čs.	107,–	53,–	77,–	85,–	45,–	38,–	18,–
		cudzinci	147,–	63,–	85,–	125,–	55,–	68,–	28,–
LS 1942/1943 – ZS 1946/1947	za semester	čs.	82,–	28,–	52,–	68,–	28,–	38,–	18,–
		cudzinci	122,–	38,–	60,–	108,–	38,–	68,–	28,–
LS 1946/1947 – 1947/1948	za semester	čs.	97,–	33,–	67,–	73,–	33,–	38,–	18,–
		cudzinci	137,–	43,–	77,–	113,–	43,–	68,–	28,–

Poslucháči, ktorí nemohli preukázať čs. štátne občianstvo, platili na kvestúre všeobecný študijný príspevok od akademického roku 1932/1933 semestrálne 300,– Kč, od LS 1933/1934 300,– Kč až 1000,– Kč, od LS 1934/1935 500,– Kč až 1000,– Kč.

Príloha č. 4 – *Laboratórne poplatky vyberané od poslucháčov medicíny i farmácie na LF UK/SU v Bratislave v 30. – 40. rokoch 20. storočia.*

	Predmet/akademický rok	Semester	1930/1931	1931/1932	1932/1933	1933/1934	1934/1935	1935/1936	1936/1937	1937/1938	1938/1939	1939/1940	1940/1941	1941/1942	1942/1943	1943/1944
Poplatky pre medikov	Teória mikroskopu		10													
	Cvičenia z lekárskej chémie	ZS	25/60	25/50	25	25	25	25	25	40	40	40	50	50	50	50
		LS	30/60	30/90	30	30	30	30	30			50				
	Pitevné cvičenia	ZS	10	10/100	15*	15*	15*	50*	50*	50*	50*	50*	50*	50	60	
		LS													50	
	Kurz mikroskopickej techniky		30						50	50	50					
	Fyziologické cvičenia/praktikum	ZS	5	15/30	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	50	50
		LS	15											40		
	Patologicko-fyziologické cvičenia		15	15/60	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15
	Biologické praktikum		20													
	Cvičenia zo všeobecnej biológie		20/100	20/100	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	30
	Cvičenia z lekárskej fyziky		50/150	50/150	50	50	50	25	25			50	50	50	50	50
	Histologické cvičenia	ZS	10/100	10/100	40	40	40	40	40	40	50	50	40	40	40	70
		LS		40/150												
	Praktikum zo živočíšnej biológie				20											
	úvod do praktickej fyziky				10	10	10	25	25	25	25	25	25			
	Bakteriologické praktikum/ cvičenia z bakteriológie a sérológie				10		20		20			20	20			
	Praktikum z rastlinnej biológie				20											
	Fyziologická chémia s praktikom					5	5	5	5	5	5					
	Chemické laboratórne metódy vyšetrenia					5										

Poplatky pre medikov	Cvičenia z topografickej anatómie						10		20	20	40					
	Cvičenia patologickej histológie a mikroskopickej techniky aplikované pre klinické potreby								20			50	50			
	Receptúra s praktickým cvičením											10	10	10	10	20
	Súdnolekárske praktikum												50	50	50	50
	Laboratórna kontrola mlieka a vody											20				
Poplatky pre farmaceutov	Praktikum z anorganickej chémie															250
	Botanické praktikum															10
	Farmakologické praktikum															100
	Cvičenia z farmaceutickej organickej chémie															200
	Praktikum z experimentálnej fyziky															50
	Cvičenia z analytickej kvantitatívnej chémie															150
	Praktické cvičenia z bakteriológie															100
	Farmakognostické praktikum															100
	Cvičenia z farmaceutickej anorganickej chémie															200
	Cvičenia z galenickej farmácie															300
	Praktikum s úvodom do biochémie															50

Sumu uvedenú za lomkou platili cudzinci, ktorí od akademického roku 1932/1933 platili za každé laboratórne cvičenie jednotnú sadzbu 100,– Kč.

* Uvedená suma sa týkala platby za každé cvičenie.

Príloha č. 5 – *Poplatky vyberané v Kčs od poslucháčov na LF SU v Bratislave v akademickom roku 1947/1948 za rigorózne skúšky lekárov i lekárnikov s rozpisom a výškou určenia.*

Lekári				Lekárnici			
I. lekárske rigorózum	280,–	dekan	50,–	**I. lekárnické rigorózum**	200,–	dekan	30,–
		skúšajúci profesori	210,–			skúšajúci profesori	150,–
		kancelársky fond	20,–			kancelársky fond	20,–
II. lekárske rigorózum	320,–	dekan	50,–	**II. lekárnické rigorózum**	230,–	dekan	30,–
		skúšajúci profesori	210,–			skúšajúci profesori	150,–
		vládny komisár	40,–			vládny komisár	30,–
		kancelársky fond	20,–			kancelársky fond	20,–
III. lekárske rigorózum	320,–	dekan	50,–	**lekárnické prospechové skúšky**	165,–	skúšajúci profesori	165,–
		skúšajúci profesori	210,–				
		vládny komisár	40,–				
		kancelársky fond	20,–				
Lekárske promócie poplatok za osobu	500,–	rektor	90,–	**Lekárnické promócie poplatok za osobu**	300,–	dekan	80,–
		dekan	90,–			2 skúšajúci profesori	100,–
		promótor	60,–			prednášajúci profesori	100,–
		skúšajúci profesori	200,–			kancelársky fond	20,–
		reprezentačný fond univerzity	30,–				
		reprezentačný fond fakulty	30,–				

Príloha č. 6 – *Prehľad výšky poplatkov za ubytovanie v internátoch a za stravu na deň v 20. – 40. rokoch 20. storočia v Kč/Ks.*

Akademický rok		Ubytovanie na mesiac/osoba	1-posteľová izba	2-posteľová izba	3 – 4-posteľová izba	Stravné na deň
1920/1921 – 1922/1923		50,–				9,–
1923/1924 – ZS 1924/1925		100,–				8,–
LS 1924/1925 - 1925/1926			100,–	90,–	80,–	8,–
1927/1928 – 1928/1929	muži		100,–	90,–	80,–	8,–
	ženy		120,–	110,–	100,–	8,–
1929/1930	muži	140,–				8,–
	ženy	130,–				
1930/1931 – ZS 1933/1934	muži	150,–				8,–
	ženy	130,–				
LS 1933/1934 – 1938/1939	muži	151,–				8,–
	ženy		130,–	120,–	110,–	
1939/1940 – ZS 1942/1943	muži	101 – 151,– *				8,–
	ženy		130,–	120,–	110,–	
LS 1942/1943	muži	101 – 151,– *				8,–
	ženy	110 – 150,–				10,–
1943/1944, 1944/1945	muži	101 – 151,– *				11,–
	ženy		150,–	140,–	130,–	10,–

* V internáte Lafranconi bolo 19 miest, za ktoré sa mesačný poplatok za ubytovanie hradil vo výške 101 – 131,– Kč/Ks.

Spolok slovenských medikov v Bratislave

Jana Macounová

Univerzita Komenského v Bratislave bola zriadená zákonom č. 375/1919 Zb. z. a n. zo dňa 27. júna 1919 ako Československá štátna univerzita v Bratislave so štyrmi fakultami (lekárskou, právnickou, filozofickou a prírodovedeckou). Na základe návrhu štátneho tajomníka Ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe, profesora Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe Františka Drtinu bola univerzita zákonom č. 595/1919 Zb. z. a n. zo dňa 11. novembra 1919 pomenovaná po učiteľovi národov Janovi Amosovi Komenskom, ktorého meno nesie aj dnes.[1] Jej prvou a zároveň najstaršou fakultou sa stala Lekárska fakulta UK v Bratislave, ktorá sa síce konštituovala dňa 21. septembra 1919, ale prednášky na nej sa začali až 9. decembra 1919 a klinické prednášky sa konali až od jari roku 1920. Od svojho vzniku je významnou vzdelávacou a vedecko-výskumnou inštitúciou, o štúdium na nej majú veľký záujem nielen budúci lekári zo Slovenska, ale vyhľadávajú ju i mnohí zahraniční študenti.

Pod pojmom „spolok" sa rozumie organizované záujmové združenie viacerých osôb.[2] Pri vzniku nášho spolku zohrávala významnú a dôležitú úlohu práve Lekárska fakulta spolu s jej profesormi. Postupné zakladanie fakultných spolkov vznikajúcich na Univerzite Komenského v Bratislave prispelo k oživeniu života študentov v Bratislave a zároveň aj k preneseniu centra študentského života do Bratislavy, ktorého pôvodnou centrálnou študentskou organizáciou bol Zväz slovenského študentstva v Prahe. Fakultné spolky mali v živote univerzity svoje opodstatnenie. Svojou činnosťou napomáhali poslucháčom v štúdiu, v rozširovaní ich vzdelanostného obzoru, filozofického náhľadu na svet a človeka, v pomoci hľadania seba samého, svojho miesta v spoločnosti a v rozvoji kultúry.[3] Takýmto spolkom bol aj Spolok československých medikov v Bratislave, ktorý stavovsky združoval poslucháčov medicíny v Bratislave. So snahami založiť spolok sa stretávame už na jar roku 1919 v Prahe, súčasne so snahou založiť Univerzitu Komenského v Bratislave. Vtedy ešte nebolo isté, či sa zámer založiť univerzitu v Bratislave podarí, či bude mať poslucháčov, keďže niektorí medici, ktorí sa vrátili z bojísk prvej svetovej vojny, odišli študovať do Prahy a iní pokračovali v štúdiách v Budapešti.[4] Vzrastajúci záujem študentov medicíny o spolkovú činnosť podnietil na jeseň roku 1919 vytvorenie tzv. prípravného komitétu pre založenie Spolku československých medikov v Bratislave pri Spolku československých medikov v Prahe.[5] Jednou z úloh prípravného komitétu bola snaha získať čo najväčší počet medikov slovenskej národnosti, ktorí študovali na

[1] CSÁDER, Viliam. *História a súčasnosť Univerzity Komenského v Bratislave 1919–2000.* Bratislava : E&J s. r. o., 2000, s. 8. Na základe nariadenia vlády Slovenskej krajiny č. 41/1939, Úrad. n. zo dňa 14. februára 1939, bola Univerzita Komenského v Bratislave premenovaná na Slovenskú univerzitu. Jej názov sa opäť upravil na základe nariadenia vlády č. 49/1954 Zb. o vysokých školách zo dňa 12. novembra 1954, kedy sa opäť vrátila k názvu Univerzita Komenského v Bratislave.

[2] KOLEKTÍV. *Krátky slovník slovenského jazyka.* Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 1987, s. 415.

[3] TAMÁŠOVÁ, Viola. Univerzitné študentské spolky v Bratislave – prínos v rozvoji kultúry a vzdelanosti mládeže (1920–1938). In *Univerzita Komenského a vysokoškolská edukácia – minulosť, prítomnosť, budúcnosť.* Bratislava : Univerzita Komenského Bratislava, 1995, s. 50.

[4] KOLEKTÍV. *História a vývoj Spolku československých medikov v Bratislave za desať rokov 1920 –1930.* Bratislava : Spolok československých medikov v Bratislave, 1930, s. 10–11.

[5] VELGOS, Štefan. Pomoc spolku čs. medikov vo výuke a vo výchove. In *50 rokov Univerzity Komenského. Z aspektu jej výchovnej funkcie.* Bratislava : SPN, 1970, s. 244.

iných univerzitách, ako aj českých medikov pre štúdium v Bratislave. V dennej tlači sa článkami upozorňovala česká verejnosť, ako aj študujúci medici v Prahe, že vzniká Lekárska fakulta v Bratislave. Práve na valnom zhromaždení spolku medikov v Prahe sa zaviazalo 20 medikov českej národnosti, ako i niekoľkí slovenskí poslucháči z univerzity vo Viedni, študovať medicínu v Bratislave.[6] Študentské spolky podliehali všeobecným spolkovým predpisom, najmä predpisom o zakladaní spolkov a akademické úrady mohli v zmysle univerzitného disciplinárneho poriadku zakázať študentom zúčastňovať sa aktivít určitých neštudentských spolkov, ak to vyžadovali záujmy univerzity. Študenti boli osobne zodpovední za svoju činnosť v spolkoch a boli si vedomí, že sa voči nim môže viesť disciplinárne konanie.[7] Podľa vládneho nariadenia zo dňa 18. decembra 1929 č. 187/1929 o niektorých presunoch pôsobnosti ministerstiev na krajinské úrady spolkové stanovy schvaľoval vtedajší Krajinský úrad na Slovensku.

Spolok medikov bol založený na zakladajúcom valnom zhromaždení dňa 5. marca 1920 ako záujmová stavovsko-národná organizácia nepolitického charakteru, ktorá združovala poslucháčov medicíny na Lekárskej fakulte UK v Bratislave a jeho oficiálny názov znel Spolok československých medikov v Bratislave.[8] Počet zakladajúcich členov spolku bol 36, z toho 35 fyzických osôb a 1 právnická osoba – Spolok československých medikov v Prahe.[9]

Už od svojho založenia sa spolok sústredil na úlohy súvisiace s pestovaním lekárskych vied, posilňovaním národného povedomia, s rozširovaním všeobecného vzdelania členov, pestovaním umenia, udržiavaním kontaktov medzi českými a slovenskými medikmi. Okrem toho upriamil svoju pozornosť na riešenie sociálnych i národnostných problémov, s ktorými sa študenti každodenne stretávali, ako aj na záležitosti spojené so štúdiom či ubytovaním. Za prítomnosti ministra s plnou mocou pre správu Slovenska MUDr. Vavra Šrobára, referenta Antona Štefánka, popredných osobností politického a spoločenského života, zástupcu rektora a akademického senátu, vtedajšieho prorektora Stanislava Kostlivého, sa na zakladajúcom valnom zhromaždení Spolku československých medikov v Bratislave dňa 5. marca 1920 prijali jeho prvé stanovy, ktoré vypracoval prípravný výbor už 14. januára 1920 a minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska ich schválil dňa 30. júla 1920. Nevieme však, z akého dôvodu sa spolok omeškal a stanovy nechal až dodatočne schváliť akademickému senátu UK, čo vyplýva z prípisu konateľa spolku Alojza Churu zo dňa 17. decembra 1921. Sídlom novovzniknutého Spolku československých medikov v Bratislave sa stala Bratislava a rokovania prebiehali v slovenskom a českom jazyku.[10]

Spolok československých medikov v Bratislave bol sesterskou organizáciou Spolku československých medikov v Prahe a Spolku československých medikov v Brne, s ktorými bol v neustálom kontakte. Za prejav dobrých kontaktov a vzájomného priateľstva medzi všetkými tromi spolkami možno považovať aj fakt, že jedným zo zakladajúcich členov spolku v Bratislave sa stal ako právnická osoba Spolok československých medikov v Prahe, ďalej starosta Spolku československých medikov v Prahe sa stal členom čestného

[6] Valné zhromaždenie v Prahe sa konalo na jeseň roku 1920. Porovnaj aj pozn. 5, s. 244.

[7] *Zbierka zákonov a nariadení pre Univerzitu Komenského v Bratislave, časť druhá Študijné predpisy všeobecné.* Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1933, s. 89.

[8] KOLEKTÍV, ref. 4, s. 11.

[9] KOLEKTÍV, ref. 4, s. 125. Tu sú uvedené mená všetkých zakladajúcich členov spolku.

[10] Archív Univerzity Komenského v Bratislave (ďalej AUK), fond Rektorát Univerzity Komenského v Bratislave (ďalej f. RUK), Spolok slovenských medikov, č. 961/1921 zo dňa 21. decembra 1921, šk. 124. Prípravný výbor, ktorý vypracoval prvé stanovy, tvorili MUC. Marta Križanová, MUC. Ľudovít Valach a MUC. Jozef Švejcar.

výboru I. reprezentačného plesu Spolku československých medikov v Brne. Všetky tri spolky sa tiež dohodli na nosení rovnakého odznaku členskou základňou, všetky tri boli členmi Ústredného zväzu československého študentstva, ktorý združoval všetky nepolitické a nekonfesionálne české a slovenské spolky.[11]

Členská základňa Spolku československých medikov v Bratislave

Členskú základňu spolku tvorili podľa bodu 7 stanov činní, prispievajúci, zakladajúci a čestní členovia, ako aj protektor spolku. Činným členom mohol byť každý riadny poslucháč Lekárskej fakulty UK v Bratislave „slovanskej" národnosti, ako aj jej absolventi, ktorí mohli byť členmi spolku ešte 2 roky po absolvovaní štúdia. Každý záujemca o členstvo v spolku však najskôr musel zaplatiť ročný príspevok vo výške 20 Kč, ktorý stanovilo valné zhromaždenie. Za definitívne prijatého člena spolku sa považoval len ten uchádzač, ktorého členstvo schválil správny výbor. Prispievajúcim členom spolku sa stal každý, kto zaplatil ročne 40 Kč a zakladajúcim členom ten, kto zaplatil naraz 200 Kč. Za čestného člena spolku mohol byť jeho valným zhromaždením zvolený ten, ktorý sa pričinil o rozvoj spolku a vzájomnosti československého študentstva, mal zásluhy pri rozvíjaní vedy a umenia, či československého národa. Protektorom spolku sa mohol stať len čestný člen, ktorého zvolilo valné zhromaždenie.

Každý člen spolku mal nielen svoje práva, ale aj povinnosti. Práva členov spolku sa však líšili. K právam činných členov patrilo právo:

- využívať všetky spolkové prostriedky,
- rokovať, hlasovať, podávať návrhy, klásť otázky na všetkých spolkových a valných zhromaždeniach,
- voliť a byť volený,
- podávať výboru spolku návrhy v záležitostiach spolku,
- žiadať zvolanie valného zhromaždenia, ak s tým súhlasí aspoň 1/5 činných členov,
- nosiť odznak spolku.

Práva zakladajúcich a prispievajúcich členov spolku sa však obmedzili len na využívanie všetkých spolkových prostriedkov, podávanie návrhov výboru spolku týkajúcich sa záležitostí spolku a nosenia odznaku spolku.

Povinnosti členov sa už nelíšili, boli pre každého rovnaké a zaväzovali každého člena dodržiavať stanovy spolku, ustanovenia valných zhromaždení a výboru spolku, podľa možnosti pravidelne sa zúčastňovať schôdzí, platiť stanovený spolkový príspevok, aktívne pracovať v prospech spolku, dbať o jeho česť i záujmy. Pokiaľ bolo možné, aktívne vystupovať s prednáškami a rozpravami na schôdzach spolku.

Členstvo v spolku zaniklo po písomnom oznámení jeho člena o vystúpení zo spolku, neobnovením členstva alebo vylúčením, ak o tom rozhodol výbor alebo valné zhromaždenie na návrh výboru so súhlasom 2/3 prítomných členov. Vylúčený člen sa mohol v priebehu 8 dní písomne odvolať na valné zhromaždenie a výbor bol povinný ho v priebehu 14 dní zvolať, aby o veci rozhodlo.

Správny výbor Spolku československých medikov v Bratislave

Správny výbor spolku každoročne volilo jeho valné zhromaždenie na začiatku tzv. správneho roka, ktorý sa začínal vždy 15. októbra v roku, o výsledkoch volieb

[11] *Věstník. Orgán českých lékařských komor.* Praha, roč. XXXII., 1920, č. 46, 20. november 1920, s. 415.

bolo informované vedenie Lekárskej fakulty i rektorátu univerzity. V prípade potreby doplňujúcich volieb sa tieto mohli konať i v priebehu roka.

Správny výbor spolku podľa stanov zo 14. januára 1920 tvorili starosta (predseda), miestostarosta (podpredseda), pokladník a 5 členov výboru, I. konateľ (I. tajomník), II. konateľ (II. tajomník), knihovník, archivár a novinár v jednej osobe, zapisovateľ. Prehľad o funkcionároch spolku v jednotlivých rokoch podáva tabuľka č. 2. Výbor spolku sa schádzal najmenej raz mesačne a bol uznášaniaschopný, ak bola prítomná väčšina jeho členov. V prípade rovnosti hlasov rozhodoval predseda. Ak sa niektorý z členov správneho výboru nedostavil na schôdzu trikrát za sebou s riadnym ospravedlnením, bol považovaný za vylúčeného. Na schôdzach správneho výboru mal právo zúčastniť sa i delegát profesorského zboru Lekárskej fakulty UK v Bratislave. Správny výbor pracoval v mene spolku a riadil všetky jeho záležitosti, pokiaľ nepatrili do pôsobnosti spolkovej schôdze alebo valného zhromaždenia. Mal právo vydávať peňažnú čiastku do výšky 200 Kč, o čom však musel na najbližšej spolkovej schôdzi podať správu. Mal právo určiť program, miesto a čas spolkových schôdzí, ako aj valných zhromaždení, ktorých zvolávanie patrilo tiež medzi jeho povinnosti.

Na čele správneho výboru stál starosta, ktorý predsedal nielen jemu, ale aj na spolkových schôdzach a valných zhromaždeniach. Medzi jeho povinnosti patrilo zvolávať schôdze výboru, povolávať v prípade potreby náhradníkov, spolu s pokladníkom a I. konateľom podpisoval listiny, doklady súvisiace s výdavkami spolku, zastupoval spolok navonok. Mal virilný hlas vo všetkých vedľajších výboroch, odboroch, sekciách a komisiách a právo veta až do rozhodnutia správneho výboru v prípade, ak by uznesenia týchto považoval za škodiace spolku. Mal právo vyplatiť čiastku do výšky 50 Kč, o čom však musel informovať správny výbor na najbližšej schôdzi. Medzi jeho ďalšie právomoci patrilo zakázať používanie miestnosti a mena spolku až do rozhodnutia správneho výboru alebo zmierovacieho súdu tomu členovi, ktorý vážne porušil stanovy, alebo konal proti záujmu spolku. V prípade, že starosta nemohol vykonávať svoju funkciu, zastupoval ho vo všetkých záležitostiach miestostarosta.

Medzi úlohy pokladníka patrilo spolu so starostom a I. konateľom podpisovanie dokumentov týkajúcich sa finančných záležitostí spolku, ďalej vyberal členské príspevky a vymáhal dlhy. Okrem toho ručil za financie spolku, ktoré slúžili na krytie všetkých jeho výdavkov a ktoré vzrastali príspevkami činných, prispievajúcich a zakladajúcich členov spolku, darmi, výťažkami z najrôznejších podujatí, ako aj úrokmi z uložených peňazí v banke. Škody, ktoré mohli vzniknúť následkom jeho pochybenia, musel nahradiť. Vyplácal schválené výdavky, správnemu výboru predkladal správy o stave pokladnice, prípadne vkladnej knižky a riadne vinkulovaných cenných listín.

Prvý konateľ referoval na schôdzach spolku o jeho záležitostiach, vykonával uznesenia spolku, zaobstarával všetky kancelárske potreby a spolu so starostom podpisoval dokumenty vydávané spolkom. Druhý konateľ taktiež pomáhal pri zaobstarávaní všetkých kancelárskych potrieb spolku a ak to bolo nevyhnutné, mohol zastupovať I. konateľa. Knihovník sa staral o knižnicu spolku, jej vedenie podľa stanovených predpisov a administratívne práce. Úlohou archivára a novinára v jednej osobe bolo viesť archív spolku, spravovať čitáreň a odovzdávať úplné ročníky časopisov knihovníkovi. Zapisovateľ zostavoval a viedol zoznamy členov spolku, písal zápisnice z valných zhromaždení, schôdzí spolku i správneho výboru. Ako správca priestorov spolku opatroval jeho nehnuteľný majetok. Do kompetencie dvoch revízorov, ktorí však neboli členmi správneho výboru, spadalo dvakrát ročne revidovanie účtov a knižnice, vedenie účtovných kníh,

podávanie správ o majetku a knižnici na valných zhromaždeniach a ručenie za správnosť výkazov, ktoré zostavovali.

V akademickom roku 1919/1920 bol zvolený prvý výbor, ktorého predsedom sa stal MUC. Ľudovít Valach. Okrem úloh, ktoré mu vyplývali zo stanov, podával bezplatne informácie maturantom (v dokumentoch nazývaní abiturienti) – budúcim medikom, ktoré sa týkali štúdia na fakulte, ubytovania, stravy, štipendia, zápisu do prvého ročníka, oslobodenia od poplatkov súvisiacich so štúdiom, knihy a pod.[12] Podpredsedom spolku sa stal MUC. Peter Polcar.

V akademických rokoch 1927/1928 a 1933/1934 sa v archívnych dokumentoch objavujú aj také funkcie ako zábavný referent (do jeho kompetencie patril kultúrny život spolku), či správca spoločenskej miestnosti. Až v akademickom roku 1928/1929 sa stretávame v písomných prameňoch s funkciou predsedu samostatného odboru spolku, ktorý vznikol už dňa 12. marca 1926 ako Podporný fond Spolku československých medikov. Jeho cieľom bolo pomáhať nemajetným medikom v hmotných i sociálnych záležitostiach, pokiaľ mu to dovoľovali kompetencie.[13] K jeho ďalším úlohám patrilo poskytovanie študijných pomôcok, odborných kníh, časopisov, bezúročných pôžičiek, štipendií (podmienkou bol prospech a hodnoverný doklad o nemajetnosti), v najširšom slova zmysle poskytovať sociálnu pomoc a záštitu slabo situovaným kolegom – medikom.[14]

Valné zhromaždenie a schôdze Spolku československých medikov v Bratislave

Spolok bol riadený valným zhromaždením, spolkovými schôdzami a správnym výborom. Valné zhromaždenia boli riadne a mimoriadne. Riadne valné zhromaždenia sa schádzali pravidelne v prvom mesiaci každého semestra. Mimoriadne vždy, keď správny výbor uznal za potrebné zvolať ho, alebo keď o to požiadala 1/5 činných členov. Písomnou formou 5 dní vopred sa oznamovalo každé valné zhromaždenie a jeho program. Aby boli rozhodnutia valného zhromaždenia právoplatné, bola potrebná prítomnosť aspoň 1/4 činných členov. Ak sa nezišiel tento počet, mohlo sa konať druhé valné zhromaždenie, a to o hodinu neskôr, ktoré rozhodovalo bez ohľadu na počet prítomných. Návrhy, ktoré sa mali prejednávať na valnom zhromaždení, bolo potrebné písomne predložiť najmenej 3 dni pred konaním samotného valného zhromaždenia. Za naliehavý návrh sa považoval ten, za ktorý sa vyslovili 2/3 prítomných členov. Valné zhromaždenie malo široký okruh pôsobnosti, do ktorého patrili:

- voliť na návrh správneho výboru protektora spolku, čestných členov, dôverníkov zmierovacieho súdu a ich náhradníkov,
- vykonať doplňovacie voľby do správneho výboru,
- meniť stanovy so súhlasom 2/3 prítomných členov a zabezpečiť ich výklad,
- posudzovať a schvaľovať správy správneho výboru,
- rozhodovať o výške členských príspevkov,
- riešiť sťažnosti doručené výboru,
- na návrh správneho výboru vylúčiť členov zo spolku,

[12] *Robotnicke noviny.* Časopis Československej sociálno-demokratickej strany robotníckej na Slovensku. Bratislava, roč. XXIII., 1926, č. 151, 8. júl 1926, s. 6.

[13] KOLEKTÍV, ref. 4, s. 19, s. 53.

[14] AUK, f. RUK, Spolok slovenských medikov v Bratislave, žiadosť Podporného fondu Spolku československých medikov v Bratislave o podporu rektora UK, č. 1905/1928 zo dňa 7. februára 1928, šk. 124.

- rozhodovať o spolkových poriadkoch a ich zmenách, ako aj v záležitostiach zrušenia spolku.

Spolkové schôdze sa zvolávali podľa možnosti raz za týždeň a boli uznášaniaschopné za prítomnosti najmenej 1/5 činných členov. Na schôdzach sa prednášalo, referovalo, rokovalo a rozhodovalo o spolkových záležitostiach (pokiaľ neboli ponechané valnému zhromaždeniu), volili sa spolkové komisie a posudzovala ich činnosť. V prípade potreby sa volili dôverníci zmierovacieho súdu a ich náhradníci. Vedecké prednášky a referáty sa mohli predniesť iba v prítomnosti najmenej 1/5 činných členov.

Ďalšie paragrafy v stanovách Spolku československých medikov v Bratislave

V ďalších paragrafoch stanov spolku zo 14. januára 1920 sa stretneme s úpravou hlasovania, rozpustenia a znovuzriadenia spolku, riešenia sporov zmierovacím súdom.

Pri každom hlasovaní rozhodovala nadpolovičná väčšina hlasov prítomných členov, pokiaľ to nebolo vo zvláštnych prípadoch ustanovené inak. Na valných zhromaždeniach sa volilo formou volebných lístkov alebo verejným hlasovaním, ak proti tejto forme nemali prítomní námietky. Ak sa pri hlasovaní nezískala nadpolovičná väčšina hlasov prítomných členov, rozhodoval žreb. V prípade rovnosti hlasov však v uzneseniach, ktoré sa netýkali volieb, rozhodoval hlas predsedu.

Spolok mal právo vyhotoviť si a používať svoj odznak a pečiatku s kruhopisom „Spolok československých medikov v Bratislave".

Spolok sa považoval za zrušený, ak o to žiadali 3/4 všetkých členov. Dodatok stanov však vymedzil podmienky na zastavenie činnosti spolku alebo jeho rozpustenie. Malo sa tak stať v prípade, že spolok nedodržal stanovami určený cieľ a svojou činnosťou by ohrozoval záujmy štátu alebo majetkové záujmy členov spolku. Za takýchto podmienok ho mohla vláda zrušiť, alebo mohol byť na základe výsledkov správneho šetrenia definitívne rozpustený. V prípade rozpustenia alebo zrušenia sa celý finančný majetok spolku mal odovzdať profesorskému zboru Lekárskej fakulty UK v Bratislave, aby sa z neho zriadila základina na podporu chudobných poslucháčov fakulty slovenskej a českej národnosti. Zvyšný majetok spolku sa mal podľa inventára odovzdať Spolku československých lekárov s podmienkou, že ak by sa Spolok československých medikov opäť zriadil, celý jeho pôvodný majetok mu bude odovzdaný.

Spory medzi členmi týkajúce sa spolkových záležitostí riešil zmierovací súd podľa zvláštneho poriadku a jeho rozhodnutie bolo neodvolateľné.

Akademickému senátu UK predložil spolok na základe uznesenia valného zhromaždenia zo dňa 12. marca 1926 na schválenie stanovy s navrhovanými menšími zmenami. Týkali sa paragrafu upravujúceho zánik a znovuzriadenie spolku. V prípade zániku alebo zrušenia spolku sa mal jeho majetok odovzdať profesorskému zboru Lekárskej fakulty, aby sa použil na udeľovanie podpôr pre nemajetných študentov fakulty. Pri rozhodovaní o udelení podpôr z tohto fondu mali mať zvyšní študenti z radov členov zaniknutého spolku rovnocenný hlas s hlasom členov profesorského zboru fakulty. Z úcty voči zakladateľom spolku sa mali podpory udeliť študentom slovenskej a českej národnosti. Rozdeliť sa mali až po uplynutí 2 rokov od samotného zániku spolku. Ak by sa v priebehu týchto rokov utvoril nový spolok, alebo sa obnovil starý, majetok by prináležal jemu. Akademický senát univerzity predmetný návrh prerokoval na svojom zasadnutí dňa 3. novembra 1926 s tým, že voči takémuto zneniu nemal námietky, výhrada sa týkala rovnosti hlasov zvyšných študentov z radov členov zaniknutého spolku s hlasmi členov

profesorského zboru fakulty. Odporovalo to totiž zákonu o organizácii akademických úradov.[15]

Činnosť Spolku československých medikov v Bratislave

Počet členov Spolku československých medikov v Bratislave počas jeho trvania kolísal. Na začiatku svojho pôsobenia v roku 1921 mal 55 členov, v nasledujúcom roku sa ich počet znížil na 42, no o rok neskôr sa stav členskej základne zvýšil na 91 a v rokoch 1925–1926 prekročil počet 100. Koncom dvadsiatych rokov bol už pomerne veľkou organizáciou s počtom 201 riadnych členov. Stalo sa tak aj vďaka stanovám Ústredného zväzu československého študentstva, ktoré spolok zaväzovali prijímať do svojich radov aj tých poslucháčov fakulty, ktorí mali inú národnosť než českú a slovenskú a boli občanmi Československej republiky.[16]

Aj keď išlo spočiatku o relatívne malú organizáciu, od svojho vzniku sa aktívne podieľala na riešení všetkých aktuálnych problémov fakulty. Činnosť spolku môžeme sledovať v zachovaných archívnych prameňoch v troch oblastiach:

- podmienky na vyučovanie a ubytovanie súvisiace so stavom budov,
- pomoc študentom pochádzajúcim z finančne slabších pomerov,
- vzdelávanie a kultúra.

Najviac nepríjemností a najväčšie starosti spôsobovali medikom v prvých rokoch existencie fakulty otázky ubytovania a stravovania. V roku 1920 boli študenti presťahovaní do delostreleckých kasární, kde sa 40 študentov tlačilo v jednej izbe a k dispozícii mali len jeden stôl a lavicu.[17] Spolok inicioval urýchlené riešenie problémov spojených s výučbou medikov v nevyhovujúcich podmienkach, ako aj ich nedostačujúce ubytovanie. Vedeniu fakulty zaslal memorandum vo veci výstavby Lekárskej fakulty Univerzity Komenského. Profesorský zbor informoval žiadateľov, že stavba novej budovy teoretických ústavov bola síce zadaná, ale s prácami sa malo začať hneď, ako to poveternostné podmienky dovolia. Zároveň ubezpečil členov spolku, že absolventi fakulty československej národnosti majú pri rovnakej kvalifikácii prednosť pred inými žiadateľmi.[18] Spolok okrem toho inicioval dobudovanie univerzity a jej fakúlt. Podporoval snahy zriadiť Prírodovedeckú fakultu, výstavbu budov pre Právnickú a Filozofickú fakultu a zriadenie Slovenskej techniky v Košiciach. Žiadal tiež postaviť budovu teoretických ústavov Lekárskej fakulty, v ktorej požadoval tri miestnosti, a to čitáreň, knižnicu a spolkovú miestnosť.[19] V memorande spolku žiadali aj rozšírenie poslucháreň detskej kliniky.[20] S nevyhovujúcimi podmienkami pre štúdium a ubytovanie poslucháči zápasili mnohé roky. Svoju nespokojnosť s takýmto stavom dávali medici jasne najavo v rezolúciách prijatých na zhromaždeniach spolku. Inak tomu nebolo ani 6. decembra 1926, kedy sa konala manifestačná schôdza spolku, ktorej hlavným bodom programu

[15] AUK, f. RUK, Spolok slovenských medikov, žiadosť o zmenu stanov, č. 392/1926 zo dňa 3. novembra 1926, šk. 124.

[16] REMIŠOVÁ, Miluše. Z histórie spolku medikov. In *50 rokov Univerzity Komenského.* Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1969, s. 174–175.

[17] REMIŠOVÁ, ref. 16, s. 174–175.

[18] AUK, fond Lekárska fakulta UK v Bratislave (ďalej len f. LF UK), zápisnica z III. riadneho zasadnutia profesorského zboru LF UK zo dňa 5. decembra 1923, bod 2., časť II., s. 3.

[19] AUK, f. LF UK, zápisnica zo IV. riadneho zasadnutia profesorského zboru LF UK zo dňa 25. marca 1936, bod V., s. 15.

[20] AUK, f. LF UK, zápisnica zo VII. riadneho zasadnutia profesorského zboru LF UK zo dňa 16. júna 1937, bod II., písmeno B, s. 6.

bolo dobudovanie teoretických ústavov a informácie o ich stave v provizóriu, kde mali poslucháči vedecky pracovať. Výsledkom boli dve prijaté rezolúcie.[21] Na zlý stav univerzitných budov upozorňovali aj médiá vtedajšej doby. Budovy a priestory, ktoré slúžili na vyučovanie a ubytovanie študentov medicíny, boli prerastené hubami, obývané rôznym hmyzom, hlodavcami, byty boli vlhké. O pitevňu sa delil ústav pre patologickú anatómiu s ústavom pre súdne lekárstvo. Ústav farmakológie bol umiestnený v štátnej nemocnici, čím sa zaberalo prepotrebné miesto pre kliniky. Ústav pre hygienu sa nachádzal vo zvyšných miestnostiach budovy, ktoré Ministerstvo železníc a verejných prác nezabralo na úkor univerzity. Rinolaryngologický ústav a ústav pre ušné choroby sa tiesnili vo dvoch malých miestnostiach. Stav v uvedených ústavoch bol neznesiteľný, vedecká práca a výchova lekárskeho dorastu nemožná, pričom bola ohrozená aj prestíž univerzity. Aj ďalšie ústavy Lekárskej fakulty UK boli na tom veľmi zle. Embryologicko-histologický a biologický ústav sa nachádzali v drevených barakoch na spadnutie plných myší a hmyzu. Fakulte ďalej chýbal celý rad ústavov, bez ktorých nemohla existovať. Ďalšie články v tlači sa týkali vybudovania nového akademického domova v Bratislave. Mužský internát na Prayovej ulici č. 5 (dnešná Ul. 29. augusta) sa nachádzal v drevenom baraku s nevyhovujúcimi podmienkami ubytovania, možností pre štúdium, dodržiavania hygienických zásad. Zdravotná komisia sa o ňom vyjadrila, že už dávno mal byť zatvorený a túto budovu označila za nebezpečnú pre ľudské zdravie.[22]

Tvrdý zápas spolku medikov o zlepšenie podmienok štúdia i ubytovania nesledovala len tlač doma, ale aj v zahraničí. O manifestačnej schôdzi spolku informovali viaceré denníky, napríklad Slovenský národ, Ľudová politika, Robotnícke noviny, Slovák, Národný denník, Venkov, Moravsko-slezský denník či New Yorské listy. Spolku neboli ľahostajné ani zanedbané priestory kaplnky v budove dekanátu fakulty a žiadali profesorský zbor fakulty, aby sa postaral o ich renováciu.[23]

Na začiatku svojej činnosti disponoval spolok malým objemom financií, preto mnohí jeho funkcionári rozmnožovali učebné pomôcky bez nároku na odmenu. Neskôr sa zo získaných prostriedkov zakúpil rozmnožovací prístroj, ktorý umožnil vydávanie a rozmnožovanie učebných textov vo forme archov.[24] Keď bolo treba, obrátili sa funkcionári spolku na vedenie fakulty so žiadosťou o poskytnutie podpory na vydanie učebnice. Takýmto spôsobom bola vydaná učebnica experimentálnej patológie.[25]

Spolok sa usiloval pomôcť sociálne slabším poslucháčom medicíny po stránke materiálnej, finančnej či organizačnej. Zasadzoval sa za zvýšenie rôznych štipendií i za rozšírenie počtu rôznych podpôr študentom. Vzhľadom na to, že spolok založili ľudia, ktorí mohli jeho prostredníctvom doštudovať a potrebovali k tomu knihy, časopisy i učebné pomôcky, sa úloha spojená s podporou sociálne slabších študentov stala jedným z cieľov spolku. Práve pri tejto otázke zohrávali veľkú úlohu najmä štedrí tútori spolku, ktorými sa stali profesori Lekárskej fakulty. Spolok sa snažil získať finančné

[21] AUK, f. RUK, Spolok slovenských medikov, oznámenie o konaní schôdze spolku, č. 868/1926 zo dňa 6. októbra 1926, šk. 124.

[22] Za vybudovanie bratislavskej univerzity. Dve pozoruhodné rezolúcie. In *Slovenská politika*. Bratislava, roč. VII., 1926, č. 281, 10. decembra 1926, s. 2.

[23] AUK, f. LF UK, zápisnica z V. riadneho zasadnutia profesorského zboru LF UK zo dňa 27. mája 1942, bod II., písmeno B, s. 7.

[24] VELGOS, ref. 5, s. 244–245.

[25] AUK, f. LF UK, zápisnica z IX. riadneho zasadnutia profesorského zboru LF UK zo dňa 12. júna 1924, bod 2., písmeno b, s. 4.

prostriedky na podporu chudobných študentov aj vlastnými možnosťami.[26] K jeho ďalším snahám možno priradiť iniciatívu zrušiť poplatky medikov – praktikantov, ktoré od nich požadovala správa pôrodnice.[27] V snahe čo najefektívnejšie pomôcť nemajetným študentom sa spolok často obracal na vedenie fakulty so žiadosťami o oslobodenie od poplatkov za ubytovanie,[28] o povolenie splátok na predpísaný poplatok za I. rigorózum,[29] o udelenie štipendií aj tým poslucháčom, ktorým sa nepodarilo včas vykonať skúšky I. rigoróza,[30] či o bezplatné vydávanie potvrdení o skúškach, resp. štúdiách.[31]

Spolok neobhajoval len záujmy študentov, ale vyvíjal pomoc i pre zamestnancov fakulty, napr. navrhoval zvýšenie odmien demonštrátorov a vedeckých pomocných síl.[32] Nie vždy sa však podarilo funkcionárom spolku presadiť všetky návrhy, malými neúspechmi sa nenechali odradiť. Zapájali sa tiež do záležitostí, ktoré súviseli s národnostnými otázkami. Ako príklad môžeme uviesť akademický rok 1920/1921, kedy sa na štúdium zapísalo okrem poslucháčov iných národností len 28 poslucháčov československej národnosti na 3 posledné ročníky štúdia. Spolok preto žiadal, aby sa už od nasledujúceho letného semestra konali skúšky výlučne v slovenskom alebo českom jazyku napriek tomu, že chýbali príslušné české termíny. Zapísaní študenti totiž prvé 4 semestre svojho štúdia absolvovali na univerzitách s iným vyučovacím jazykom. Profesorský zbor na svojom zasadnutí dňa 23. februára 1921 jednomyseľne schválil vyhlášku, ktorá akceptovala požiadavku spolku. Aby sa však fakulta vyhla jazykovým sporom a strate študentov, profesorský zbor fakulty sa uzniesol, že vyučovacím a skúšobným jazykom Univerzity Komenského v Bratislave bude podľa zákona československý jazyk. Len v mimoriadnych prípadoch mohla skúšobná komisia povoliť používanie iného jazyka než štátneho.[33]

Spolok svoju pozornosť zameral tiež na zlepšenie zdravotného stavu medikov. Úzko spolupracoval so Zborom pre sociálnu starostlivosť o študentov a usiloval sa založiť Študentský zdravotný ústav, ktorý vznikol a začal pracovať v roku 1924. Poslucháči klinických ročníkov – členovia spolku – aktívne pomáhali zabezpečovať jeho činnosť a presadzovali u ostatných poslucháčov zásadu preventívnej starostlivosti.[34]

V rámci kultúrnych a vzdelávacích aktivít spolok spolupracoval s jednotlivcami i s vedeckými, osvetovými a vzdelávacími spolkami na Slovensku. Upriamil sa tiež na organizovanie prednášok, vybudovanie spolkovej odbornej vzdelávacej knižnice a štu-

---

[26] Jednou z možností získavania finančných prostriedkov sa stalo napríklad organizovanie majálesu medikov v roku 1932, výťažok z ktorého poslúžil na takéto účely. AUK, f. RUK, Spolok slovenských medikov, žiadosť o povolenie usporiadať majáles medikov, č. 2456/1932 zo dňa 4. mája 1932, a. š. 124.

[27] AUK, f. LF UK, zápisnica z V. riadneho zasadnutia profesorského zboru LF UK zo dňa 24. mája 1922, bod 29., časť V., s. 25.

[28] AUK, f. LF UK, zápisnica z II. riadneho zasadnutia profesorského zboru LF UK zo dňa 7. decembra 1937, bod XVII., s. 22.

[29] AUK, f. LF UK, zápisnica zo VII. riadneho zasadnutia profesorského zboru LF UK zo dňa 12. júna 1939, bod XVIII., s. 17.

[30] AUK, f. LF UK, zápisnica z III. riadneho zasadnutia profesorského zboru LF UK zo dňa 6. marca 1946, bod II., písmeno B, s. 7.

[31] AUK, f. LF UK, zápisnica z II. riadneho zasadnutia profesorského zboru LF UK zo dňa 7. decembra 1937, bod XVII., s. 22–23.

[32] S týmto návrhom profesorský zbor LF UK súhlasil a zaviazal dekana fakulty predložiť návrh na primerané zvýšenie odmien na Povereníctvo školstva a osvety. AUK, f. LF UK, zápisnica z I. riadneho zasadnutia profesorského zboru LF UK zo dňa 23. októbra 1946, s. 4.

[33] AUK, f. LF UK, zápisnica zo zasadnutia profesorského zboru LF UK zo dňa 23. februára 1921, bod 2., písmeno E, s. 10–14.

[34] VELGOS, ref. 5, s. 244–245.

dovne, v ktorej sa medici mohli oboznámiť s ostatnou literatúrou, či „zábavnej" čitárne, do ktorej prichádzali všetky väčšie a významnejšie časopisy vychádzajúce vo vtedajšom Československu. V rámci podpory týchto aktivít organizovali vedecké exkurzie, rozpravy, kurzy, v ktorých naučili organizovať kultúrne podujatia či divadelné predstavenia, ďalej akadémie, slávnosti a výlety. Ako príklad môžeme uviesť jednu z takýchto exkurzií – bola zameraná na balneológiu a smerovala do Francúzska. Uskutočnila sa v čase od 13. apríla do 4. mája 1928 pod vedením MUDr. Vratislava Kučeru. Trasa viedla cez Viedeň a Zürich do kúpeľných miest v Plateau Centrale (Vittel, Contrexeville, Plombières-lès-Dijon, Vichy) a k moru (Nice). Jej účastníci navštívili popredné francúzske kúpeľné mestá a na vyspelom kúpeľníctve si mohli porovnať svoje poznatky týkajúce sa kúpeľnej techniky i vedenia kúpeľnej administratívy. Exkurzia prispela k nadviazaniu stykov s francúzskymi lekárskymi kruhmi, pomohla získať užitočné informácie, ktoré sa v budúcnosti dali využiť i doma. Zároveň išlo aj o istú propagáciu Univerzity Komenského za hranicami vtedajšej Československej republiky.[35]

Spolok v spolupráci so Všeslovanským zväzom medikov organizoval pre záujemcov prázdninové výmenné praxe československých medikov s poľskými.[36] V roku 1934 sa v Belehrade konal kongres Všeslovanského zväzu medikov a pri tejto príležitosti spolok požiadal rektorát UK o podporu nielen účasti na kongrese, ale i výmeny medikov – praktikantov počas letných prázdnin. Účasť na kongrese i výmenné praxe medikov neboli lacnou záležitosťou a spolok nemal dostatok finančných prostriedkov na ich realizáciu. Výmena sa mala uskutočniť medzi vtedajším Československom a Juhosláviou, resp. medzi Poľskom a Československom. Vo svojej žiadosti ocenili funkcionári spolku význam slovanskej spolupráce a výmenné praxe medikov pre nich znamenali krok k vzájomnému poznaniu vedeckého života, kultúrnych pomerov a k národnému zbliženiu medzi slovanskými štátmi. Mali záujem o to, aby hlavne Slováci boli na tomto kongrese dôstojne zastúpení. Rektor v liste adresovanom spolku ocenil jeho snahy o takéto aktivity, no kvôli finančným ťažkostiam nemal dostatok prostriedkov adekvátne podporiť takéto podujatia, poukázal len minimálnu čiastku vo výške 50 Kč.[37] Poslucháči Lekárskej fakulty UK praxovali počas letných prázdnin v bývalej Juhoslávii, Poľsku, Bulharsku, Francúzsku, Maďarsku, Dánsku, Nemecku a posledné výmenné praxe v zahraničí organizoval spolok cez prázdniny v roku 1939.[38]

K podujatiam, vďaka ktorým bolo možné získať pre spolok finančné prostriedky, patrili plesy a majálesy. Plesový výbor ich organizoval v Schiffbeckovej záhrade.[39] Rektorát univerzity ju prepožičiaval spolku na majálesy bez poplatkov, spolok sa však zaviazal nahradiť prípadné vzniknuté škody. Pokiaľ to finančné podmienky dovoľovali, Spolok československých medikov v Bratislave podporil tiež organizovanie plesov československých medikov istým príspevkom – v roku 1927 to bolo sumou vo výške až 2 000 Kč.[40] Ani domáce plesy medikov by sa nepodarilo zorganizovať bez podpory mecénov, v rokoch 1927–1928 boli takými Záložňa československých lekárov, ktorá

[35] AUK, f. RUK, Spolok slovenských medikov, list Spolku československých medikov v Bratislave adresovaný Ministerstvu školstva a národnej osvety v Prahe zo dňa 29. marca 1928, šk. 124.

[36] AUK, f. LF UK, zápisnica z II. riadneho zasadnutia profesorského zboru LF UK zo dňa 7. decembra 1932, bod VII., s. 10.

[37] AUK, f. RUK, Spolok slovenských medikov, žiadosť spolku o finančnú podporu adresovaná rektorátu UK, č. 2950/1934 zo dňa 22. mája 1934, šk. 124.

[38] VELGOS, ref. 5, s. 244.

[39] Dnešná Medická záhrada v Bratislave.

[40] AUK, f. RUK, Spolok slovenských medikov, č. 1312/1927, šk. 124.

prispela sumou 1 000 Kč a riaditeľstvo kúpeľov v Piešťanoch so sumou 1 000 Kč.[41] Prehľad výšky výťažkov z plesov organizovaných Spolkom československých medikov v Bratislave podáva tabuľka č. 1.[42]

Štúdium medicíny bolo v porovnaní so štúdiom na iných fakultách univerzity obzvlášť ťažké a náročné. Veľká väčšina študentov sa preto starala o svoje problémy spojené so štúdiom. Možno práve tento moment ovplyvnil aj skutočnosť, že až do jesene roku 1938 nemožno hovoriť o prevládajúcom vplyve nejakej politickej strany v spolku. Avšak na jeseň roku 1938 došlo z podnetu ľudákov k ostrej kampani namierenej proti Zväzu slovenského študentstva, ktorého súčasťou bol Spolok československých medikov. Dobová tlač označila organizáciu za nástroj „Čechov, židov a boľševikov". V tomto období sa realizovali prvé perzekučné opatrenia proti študentskej organizácii, v dôsledku čoho bol Zväz spolku československých medikov rozpustený. Tieto udalosti poznačili aj činnosť samotného Spolku československých medikov v Bratislave. Funkcionári spolku boli často odvolávaní a mnohí sa funkcie v predsedníctve vzdali sami.[43]

Po vzniku Slovenskej republiky v marci 1939 sa spolok premenoval na „Spolok slovenských medikov". Prispôsoboval sa novým politickým pomerom, zmenilo sa i jeho vedenie, čo zodpovedalo danému stavu – na fakulte už takmer neštudovali českí poslucháči. S vývojom udalostí v spoločnosti súvisiacimi so vznikom nového štátu spolok postupne strácal charakter apolitickej stavovskej organizácie. V tom čase vládnuca politická strana sa snažila spolok premeniť na nástroj svojej politiky, čo sa manifestovalo v skrytom zákulisnom boji o jeho smerovanie. Formovanie opozičných nálad malo vzostupnú tendenciu, čo bolo zjavné najmä v roku 1941. Do výboru spolku sa dostali i predstavitelia týchto skupín. A tak snaha o stavovský, nepolitický charakter sa stala svojráznou formou opozície. Postupom času začala spolková činnosť stagnovať, ba dokonca predsedníctvo konštatovalo, že spolok upadá. Medzi členmi sa prejavovala nespokojnosť s jeho prácou, ich vystúpenia na adresu práce spolku sa vyostrovali. Zároveň sa šírili zvesti o možnej reorganizácii tohto vysokoškolského spolku, prípadne o jeho rozpustení.[44] Tieto skutočnosti sa stali východiskom pre zrušenie spolku, čo sa stalo na základe § 8 ods. 1 zákona č. 78/1942 Sl. z. zo dňa 6. mája 1942. Predseda zrušeného spolku bol vyzvaný odovzdať spolkový majetok novej organizácii, a to Združeniu vysokoškolského študentstva. Už počas leta 1945 sa objavovali prvé pokusy o opätovné oživenie činnosti spolku. Stalo sa tak až v roku 1946, kedy boli jeho stanovy schválené a znovu povolená činnosť. Spolok nadviazal na tradíciu a pôsobnosť, ktorú vyvíjal v období pred vypuknutím vojny.

Strety „pokrokových" a „reakčných" síl však pokračovali i naďalej. Ich úlohy sa však obrátili. Výhody legálnych možností a podporu zo strany štátu mali tzv. pokrokové sily, ktorým sa nepodarilo získať vo výbore spolku väčšinu. Na valnom zhromaždení spolku dňa 6. novembra 1947 došlo k otvorenému stretnutiu síl. Vo voľbách na funkciu predsedu spolku zvíťazil Andrej Štrbák, ktorý prejavoval sympatie k demokratickej strane. No časť medikov sympatizujúcich s komunistickou stranou na protest zrušila svoje členstvo v spolku a založili si Opozičný blok medikov.[45]

---

[41] KOLEKTÍV, ref. 4, s. 39.

[42] Tabuľku č. 1 sme zostavili na základe hospodárskych výsledkov spolku za roky 1920/1921 – 1928/1929. KOLEKTÍV, ref. 4, s. 35–39.

[43] REMIŠOVÁ, ref. 16, s. 178–189.

[44] REMIŠOVÁ, ref. 16, s. 178–181.

[45] REMIŠOVÁ, ref. 16, s. 182.

Ako samostatná organizácia pôsobil Spolok slovenských medikov v Bratislave do 15. marca 1948, kedy sa na mimoriadnom valnom zhromaždení členovia a ďalší poslucháči fakulty rozhodli založiť Fakultnú organizáciu Zväzu slovenskej mládeže. Vďaka úsiliu a snahe zlepšovať podmienky poslucháčov medicíny, ako aj celej študentskej obce v sociálnych, národnostných, či študijných záležitostiach, sa stal Spolok československých/slovenských medikov v Bratislave neoddeliteľnou súčasťou dejín Lekárskej fakulty UK v Bratislave, v ktorého tradícii dnes pokračuje Bratislavský spolok medikov.

Tabuľka č. 1 – *Prehľad výšky výťažkov z plesov medikov.*

Akademický rok	**Suma v Kč**
1920/1921	1 317,16
1921/1922	7 533,24
1922/1923	6 014,90
1923/1924	2 846,78
1924/1925	9 900,36
1925/1926	12 338,05
1926/1927	13 134,21
1927/1928	7 215,23
1928/1929	6 007,00

Tabuľka č. 2 – *Prehľad funkcionárov výboru Spolku československých medikov v Bratislave v rokoch 1919–1930 (vypracované na základe dostupných archívnych dokumentov a literatúry).*

Správny rok	Predseda	Pod-predseda	I. tajomník	II. tajomník	Pokladník	I. knihovník
1919/1920	Ľudovít Valach	Peter Polcar	Alojz Drbal	Marta Križanová	Ján Tréger	Jozef Švejcar
1920/1921	Ľudovít Valach	Matúš Drlík	Alojz Pechář	Jozef Švejcar	Ján Tréger	Jozef Keller
1921/1922	Ján Tréger	Jozef Keller	Alojz Chura	Jozef Gazádek	Jozef Straka	Helena Beranová
1922/1923	Vladimír Fábry	Karol Přerovský	Ján Pullman	Viktor Fundárek	Jozef Kabina	Štefan Hruškovic
1923/1924	Rudolf Turček	Michal Mlynár	Jozef Vrla	Ján Červeňanský	František Gašpar	Eugen Kubala
1924/1925	František Gašpar	Eugen Kubala	Ján Červeňanský	Dezider Havran	Vojtech Šesták	Rudolf Polák
1925/1926	Leonard Bučko	Emanuel Filo	Ján Červeňanský	Dezider Havran	Rudolf Polák	Vojtech Bartók
1926/1927	Emanuel Filo	Eduard Príkazský	Alojz Löbb	Jennyka Štekláčová	Ladislav Gažo	Peter Bodnár
1927/1928	Rudolf Polák	Alojz Löbb	Karol Matulay	Július Kordoš	Julius Ledényi	Jennyka Štekláčová
1928/1929	Alojz Löbb	Štefan Strnisko	Štefan Čongrády	Ladislac Bolcek	Tomáš Sadloň	Július Litschner
1929/1930	Karol Matulay	Tomáš Sadloň	Rudo Rajniak	Ján Lajda	Jozef Drgoň	Helena Donovalová

II. knihovník	Archivár a novinár	Zapisovateľ	Revízor	Náhradníci	
–	Oldrich Křistek	Jozef Straka	Karol Bureš, Alojz Pechář	–	–
Helena Beranová	Method Mikula	Anna Trnovská	Oldrich Křistek, Jozef Straka	–	–
František Janke	Jozef Závodný	Konštantín Čársky	Anna Trnovská	–	–
Tibor Šmeringa	Michal Mlynár	Ján Zálešák	Imrich Frits, Otakar Ploček	Jozef Lukáč, František Pups	Jozef Španka – I. delegát Vincenc Beseda – II. delegát
Rudolf Polák	Eduard Príkazský	Arpád Strnisko	Viktor Fundárek Imrich Frits	–	–
Arpád Strnisko	Emanuel Filo	Jozef Kyselý	Jozef Vrla, Ladislav Gažo	Jozef Kiselý, Gejza Kauzál	–
Gejza Kauzál	Samuel Kadlečík	Imrich Straka	Jozef Šelleng, František Slezák	–	–
Žigmund Križan	Vojtech Bartók	Ervína Chudejová	–	–	–
Jozef Drgoň	Vladimír Manica	Gejza Bárdoš	Štefan Strnisko, Gejza Kauzál	–	Pavel Berčík – zábav ref.
František Šubík	Karol Príkazský	Helena Donovalová	Pavel Berčík, Emil Jagla	–	Jozef Pešek – podpredseda podp. fondu
Eugen Gressner	Gejza Bárdoš	Emil Makovický	Julius Ledényi, Igor Brežný	Imrich Kľúčik, Zdenka Kaprálová, Ján Tielesch, Ferdinand Sirteš	–

Činnosť Spolku diplomovaných sestier v prvej Československej republike

Eva Morovicsová – Anna Falisová

Úvod

Vznik stavovskej organizácie sestier v prvej Československej republike úzko súvisel s inštitucionalizáciou ošetrovateľského vzdelávania. V období vzniku prvej Československej republiky profesionálnu prípravu sestier zabezpečovali dve ošetrovateľské školy, ktoré vznikli ešte v Rakúsko-Uhorsku: Česká ošetrovateľská škola v Prahe, založená v roku 1914 a Nemecká ošetrovateľská škola v Prahe, ktorá vznikla o rok neskôr. Obe školy začali svoju činnosť v roku 1916. V predchádzajúcom období prebiehala odborná príprava sestier priamo v praxi, na klinických pracoviskách pod vedením lekárov a skúsenejších kolegýň. Úplne absentovala stavovská organizácia, ktorá by centrálne zastrešila sesterský stav, hájila záujmy a potreby sestier, predovšetkým však riešila ich aktuálne problémy. Túto skutočnosť si uvedomovali prvé absolventky Českej ošetrovateľskej školy v Prahe, ktoré vynaložili veľké úsilie, aby vytvorili organizáciu, ktorej hlavným cieľom bolo povzniesť ošetrovateľský stav, zabezpečiť vzdelávanie sestier, zvyšovať ich odbornú úroveň a hľadať spôsob riešenia mnohých problémov, s ktorými boli sestry konfrontované na všetkých úsekoch poskytovania zdravotnej starostlivosti.

Založenie Spolku absolventek školy ošetřovatelské a jeho konštituovanie

Spolek absolventek školy ošetřovatelské vznikol v roku 1920 z iniciatívy 10 diplomovaných sestier, prvých absolventiek Českej dvojročnej ošetrovateľskej školy pri Všeobecnej nemocnici v Prahe.[1] Podľa Kafkovej (1992) Spolek absolventek školy ošetřovatelské založilo 9 diplomovaných sestier, prvých absolventiek Českej ošetrovateľskej školy v Prahe v roku 1921.[2] Predsedníčkou spolku sa stala diplomovaná sestra M. A. Šindlerová. V prvom období svojej existencie sa činnosť spolku orientovala predovšetkým na výchovu, vzdelávanie sestier a zvyšovanie ich odbornej úrovne. Spolok organizoval pre sestry prednášky a zabezpečoval odborné kurzy v spolupráci so sociálno-zdravotným odborom Československého červeného kríža (ďalej ČSČK), ku ktorému bol spolok 5. 3. 1926 pričlenený. Neskôr boli do prednáškovej činnosti začleňované aj ďalšie diplomované sestry, ktoré podľa smerníc ošetrovateľského referátu ČSČK a pod jeho kontrolou zabezpečovali prednášky spolu s demonštráciami a praktickými cvičeniami v kurzoch pre dobrovoľné sestry ČSČK a vo výchovných kurzoch samaritánskej služby pre učiteľov. Obsah prednášok a kurzov bol tematicky zameraný na otázky hygieny, domáce ošetrovanie, správnu výživu a pod.[3]

V roku 1928 sa pôvodný názov stavovskej organizácie sestier *Spolek absolventek školy ošetřovatelské* zmenil na *Spolek diplomovaných sester. Spolok diplomovaných sestier v Československej republike* bol odbornou celoštátnou organizáciou a združoval

[1] MÁNKOVÁ, Anna. Dějiny ošetřovatelství. In *Československá nemocnice*, roč. IV., 1934, č. 3, s. 71–79.

[2] KAFKOVÁ, Vlastimila. *Z historie ošetřovatelství.* Brno : IDVPZ, 1992, s. 76.

[3] KAFKOVÁ, ref. 2, s. 79.

sestry bez rozdielu národnej, náboženskej či politickej príslušnosti.[4] Programové zameranie organizácie sa nezmenilo, Spolok diplomovaných sestier naďalej pokračoval v napĺňaní cieľov prvých absolventiek Českej ošetrovateľskej školy v Prahe. Usiloval sa o povznesenie ošetrovateľského stavu, zvyšovanie odborného vzdelania sestier prostredníctvom prednášok, postupne aj pokračujúcich kurzov, exkurzií a vydávaním odbornej literatúry. Prioritným záujmom bolo riešenie aktuálnych otázok a problémov odboru a hájenie sociálnych či hospodárskych záujmov svojich členiek. Významným prínosom bola spolupráca Spolku diplomovaných sestier s medzinárodnou ošetrovateľskou radou a nadväzovanie kontaktov so zahraničnými sesterskými organizáciami.[5]

Počet členiek Spolku diplomovaných sestier sa postupne zvyšoval. Do členskej základne pribúdali absolventky jednotlivých ročníkov Českej ošetrovateľskej školy v Prahe, postupne aj absolventky cirkevných ošetrovateľských škôl založených v Opave a Chomutove, neskôr aj v ďalších mestách v Čechách a na Slovensku. Členkami Spolku diplomovaných sestier sa stali aj absolventky Vyššej sociálnej školy v Prahe. Členskú základňu Spolku diplomovaných sestier v roku 1937 tvorilo 462 diplomovaných sestier.[6]

Stanovy Spolku diplomovaných sestier v ČSR

Stanovy Spolku diplomovaných sestier v ČSR boli schválené Ministerstvom vnútra prípisom č. j. 34.010/1929 zo dňa 13. 6. 1929. V jednotlivých paragrafoch vymedzovali základné údaje týkajúce sa názvu a sídla spolku, štruktúry a činnosti organizácie, kompetencií jednotlivých zložiek spolku, podmienok vzniku a zániku členstva v organizácii, práv a povinností členov, spravovania hmotných prostriedkov, riešenia sporov a ďalších oblastí.[7] Organizačnú štruktúru Spolku diplomovaných sestier tvorili: *výbor, členská schôdza a valná hromada.* Výbor pozostával z predsedníčky a 10 členiek volených valným zhromaždením na jeden rok a z 3 náhradníčok. Zasadal jedenkrát mesačne. Vykonával agendu spolku a podával o jej záveroch a stanoviskách správu na členských schôdzach, zvolával členské schôdze a valné zhromaždenia a plnil uznesenia členských schôdzí. Členské schôdze sa konali v prvý pondelok každého mesiaca, kde sa prerokovávala činnosť výboru a spolku. Valné zhromaždenie bolo riadne, ktoré zvolával výbor spolku pred vypršaním volebného obdobia. Mimoriadne valné zhromaždenie zasadalo pri výnimočných situáciách a v prípade nutnosti riešiť naliehavé problémy odboru a spolku. O priebehu valného zhromaždenia sa viedol záznam, ktorého skrátená forma bola uverejňovaná v rubrike *Zprávy* časopisu Československá nemocnice,[8] v časopise Zprávy Čs. Červeného kříže a od roku 1937 v časopise Diplomovaná sestra.

V roku 1935 boli do stanov Spolku diplomovaných sestier zapracované zmeny, ktoré sa týkali posilnenia odborného vzdelávania sestier a ich registrácie. Na valnom zhromaždení Spolku diplomovaných sestier v roku 1935 sa rozhodlo o pravidelnom zaraďovaní odborných prednášok do programu všetkých schôdzí spolku v snahe zvyšovať odbornú úroveň sestier. Druhá zmena sa týkala vytvorenia požiadaviek na celoštátnu registráciu diplomovaných sestier. V tomto období neexistoval centrálne vedený zoznam sestier a ich

---

[4] MOLNÁROVÁ, Julie. Ošetřovatelství v Československé republice. In *Zprávy Čs. Červeného kříže*, roč. 10, 1930, s. 155.

[5] Ošetřovatelská hlídka. Spolek diplomovaných sester v ČSR. In *Zprávy Čs. Červeného kříže*, roč. 10, 1930, s. 160.

[6] KAFKOVÁ, ref. 2, s. 9.

[7] Stanovy Spolku diplomovaných sester v ČSR. Ministerstvo vnitra, 13. VI. 1929, 22 s. Brno : Archív NCO NZO.

[8] Zprávy. Zpráva Spolku diplomovaných sester v ČSR. In *Československá nemocnice*, roč. VIII., 1938, č. 2, s. 50–51.

počet sa zvyšoval aj vďaka postupne sa konštituujúcim ošetrovateľským školám. Spolok diplomovaných sestier pri príprave celoštátnej registrácie sestier vychádzal zo skúsenosti zahraničných registračných ústredí, ktoré boli zastrešené najvyššími zdravotnými úradmi, súkromnými ošetrovateľskými inštitúciami, či stavovskými organizáciami. Návrh na zriadenie registrácie sestier vypracoval spolok ešte v roku 1932 a podal ho ošetrovateľskému poradnému zboru. Stanovisko Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy tento návrh podporilo, rovnako aj Ministerstvo národnej obrany. Po prípravných prácach celoštátnej registrácie sa na jej realizácii podieľal ošetrovateľský referát ČSČK a Spolok diplomovaných sestier. Cieľom registrácie bolo získať a udržiavať prehľad o stave diplomovaných sestier v ČSR, zistiť aktuálny počet diplomovaných sestier potrebných pre poskytovanie starostlivosti v jednotlivých oblastiach klinickej praxe, zabezpečiť odbornú úroveň ošetrovateľskej služby v prospech verejnosti, chrániť a zaisťovať sociálne a pracovné podmienky kvalifikovaného ošetrovateľského personálu. Výzva pre celoštátnu registráciu bola uverejnená v časopise Československá nemocnica, podľa ktorej sa mala každá diplomovaná sestra prihlásiť do Ústrednej registračnej kancelárie v Prahe, nahlásiť svoje pracovisko a bydlisko, zaslať dve fotografie a zaplatiť registračný poplatok 5 Kč. Zároveň boli sestry vyzvané k tomu, aby akékoľvek zmeny mena, bydliska a pracoviska hlásili na ústredie registračnej kancelárie. Prínosom celoštátnej registrácie bolo uznanie kvalifikácie diplomovaných sestier, ich adekvátne ohodnotenie, ale aj využitie zoznamu sestier pre prípad núdze z hľadiska ich celoštátnej pohotovosti. Na základe celoštátnej registrácie boli diplomovaným sestrám vydané registračné legitimácie so stanovami s vlastnou fotografiou.[9]

Zjazdy Spolku diplomovaných sestier

Diplomované ošetrovateľky mali, predovšetkým v počiatočnom období svojho pôsobenia, veľmi náročnú pozíciu. Predstavovali priekopníčky novej koncepcie ošetrovateľstva a museli presvedčiť nielen kompetentné orgány, ale aj širokú verejnosť o oprávnenosti svojej existencie. Pomerne dlho totiž pretrvával názor, že pre potreby praxe postačí ošetrovateľkám iba minimálna kvalifikácia. Niektoré ústavy, ktoré poskytovali starostlivosť o chorých, dávali prednosť radovým ošetrovateľkám, ktoré *„majú lepšiu disciplínu, sú lacnejšie a vykonávajú všetku prácu"*.[10] Počet vyškolených diplomovaných sestier nemohol v plnej miere napĺňať požiadavky praxe. Ich nedostatok v praxi malo v tomto období riešiť vládne nariadenie č. 22 z roku 1927, ktoré znovu povolilo, ba priam nariadilo, organizovanie kurzov pre ošetrovateľky – služobné.[11] Tieto kurzy, v trvaní šiestich mesiacov pri plnej službe, mali vyškoliť ošetrovateľky z povolania. Ďalším riešením bolo organizovanie rôznych, väčšinou krátkodobých školiacich a vzdelávacích kurzov pre praktické ošetrovateľky.

Ošetrovateľská starostlivosť v období prvej Československej republiky bola poskytovaná chorým v súkromných ústavoch, na klinikách, vo všeobecných verejných nemocniciach a v zemských ústavoch.[12] Svoju pôsobnosť orientovala aj na vykonávanie návštev, asistenciu v dispenzároch alebo v poradniach.

---

[9] Zprávy. Celostátní registrace diplomovaných sester. In *Československá nemocnice*, roč. V., 1935, č. 9, s. 215–216.

[10] GOFF, Hazel, Avis. Ošetřovatelství v Československu. In *Československá nemocnice*, roč. IV., 1934, č. 9, s. 243–247.

[11] ANDĚLOVÁ, Oľga. Situační zpráva o československém ošetřovatelství. In *Československá nemocnice*, roč. III., 1933, č. 6, s.138–139.

[12] GÖSSLER, Roland. Příspěvky k výchově a k novému rozdělení ošetřovatelského personálu při zemských ústavech. In *Československá nemocnice*, roč. VIII., 1938, č. 9, s. 219–221.

Významnou aktivitou Spolku diplomovaných sestier boli zjazdy, na ktorých sa centrálne riešili aktuálne problémy odbornej prípravy sestier, ich pôsobenia v jednotlivých oblastiach klinickej praxe, stavovské otázky, sociálne a pracovné podmienky.

Prvý zjazd diplomovaných sestier usporiadal Spolok absolventek školy ošetřovatelské 2. – 5. júla 1927. Na zjazde sa zúčastnilo 57 sestier, absolventiek zastupujúcich jednotlivé ročníky Českej ošetrovateľskej školy v Prahe. K hlavným témam, ktoré sa na zjazde prerokúvali, patrili:

- rozšírenie pôsobnosti sestier vo verejnom zdravotníctve a v sociálnej hygiene, spolupráca sestier s lekármi v preventívnej medicíne,
- založenie Zväzu sestier ošetrovateliek Československej republiky,
- pravidelné organizovanie konferencií (1–2 × ročne), ktoré by sa venovali riešeniu aktuálnych otázok a problémov sestier.

Memorandum, ktoré zaslali účastníčky Ministerstvu verejného zdravotníctva a telesnej výchovy, obsahovalo nasledujúce požiadavky[13]:

- úpravu služobného podľa služobných rokov,
- systematizáciu sesterských miest v štátnych služobných ústavoch,
- zaistenie dôchodku po odpracovaní 30 rokov, možnosť nároku na dôchodok pri prerušení služby z rodinných dôvodov,
- návrh na dovolenku v rozsahu nie menej ako 4 týždne,
- návrh na úpravu pracovnej doby, ubytovania, ochranu uniformy a odlíšenia znakov pre české a nemecké diplomované sestry.

Úpravu dovolenky pre sestry riešil výnos Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy z 5. 6. 1928, v ktorom sa konštatovalo, že rozsah dovolenky pre ošetrovateľky podľa výnosu zo 17. 3. 1927 nedostačuje vzhľadom k náročnosti ich práce.[14]

Druhý zjazd diplomovaných sestier-ošetrovateliek sa konal 19. – 21. decembra 1931. Na zjazde sa zúčastnili okrem diplomovaných sestier aj rádové sestry, absolventky cirkevných ošetrovateľských škôl v Opave a Chomutove. Do programu zjazdu boli zaradené prejavy delegátov, odborné prednášky lekárov, vystúpenia diplomovaných sestier o stavovských otázkach, organizácii ošetrovateľstva, sociálnych pomeroch diplomovaných sestier a skúsenostiach z jednotlivých oblastí klinickej praxe, ako aj exkurzie do zdravotníckych zariadení.[15]

Podnetnou súčasťou programu zjazdu bola diskusia venovaná aktuálnym problémom ošetrovateľstva. Jednou z dôležitých tém bola profesionálna príprava sestier. V diskusii sa sestry venovali rozboru dvoch rozdielnych názorov na vzdelávanie a profesionálnu prípravu sestier. Na jednej strane sa zdôrazňovalo rozšírenie študijného programu na ošetrovateľských školách a posilnenie praktickej prípravy, a teda aj predĺženie štúdia. Na druhej strane sa presadzovali názory na skrátenie dĺžky štúdia, prijímanie študentiek, ktoré už absolvovali skúšobnú prax v nemocnici. Toto riešenie by mohlo, podľa niektorých odborníkov, prispieť k zvýšeniu počtu absolventiek, a tým aj k posilneniu počtu sestier v klinickej praxi. Závery diskusie potvrdili dôležitosť a opodstatnenosť kvalitnej prípravy sestier a účastníci zjazdu sa zjednotili v názore, že krátkodobé kurzy

[13] První sjezd diplomovaných sester. In *Zprávy Čs. Červeného kříže*, roč. 7, 1927, s. 283–285.

[14] MOLNÁROVÁ, Julie. O úpravě sociálních poměrů diplomovaných sester podle nového vládního nařízení. In *Zprávy Čs. Červeného kříže*, roč. 7, 1927, č. 10, s. 286–287.

[15] Zprávy. II. sjezd diplomovaných ošetřovatelek. In *Československá nemocnice*, roč. II., 1932, č. 1, s. 41–42.

sa môžu organizovať iba ako núdzové riešenie v prípade nedostatku diplomovaných sestier. Jediným správnym riešením bolo zriaďovanie ďalších ošetrovateľských škôl.[16] K dôležitým témam v oblasti vzdelávania sestier patrila aj diskusia o potrebe ďalšieho vzdelávania sestier na špecializovaných úsekoch, ako boli napr. dietetika, röntgen, rádioterapia, laboratórne techniky, inštrumentovanie, nervové a duševné choroby, administratíva a pod.[17]

Z hľadiska odborného vedenia odboru ošetrovateľstva II. zjazd diplomovaných sestier venoval pozornosť jeho centrálnemu riadeniu a zároveň zdôraznil nutnosť vybudovať ústredie pre riešenie ošetrovateľských otázok v ČSR. Podľa Anzenbacherovej (1932) ošetrovateľstvu v tomto období chýbala organizovanosť a jednotnosť na centrálnej úrovni.[18]

Problematike poskytovania ošetrovateľskej a zdravotnej starostlivosti v rodinách sa venovala diplomovaná sestra A. Mánková. Organizačne riadila túto činnosť, zabezpečovala prednášky pre sestry, ktoré vykonávali návštevné ošetrovanie v rodinách a zodpovedala za odbornú úroveň poskytovanej starostlivosti. Prácu ošetrovateľskej a zdravotnej služby v rodinách viedlo kuratórium ústrednej sociálnej poisťovne sociálneho úradu hl. mesta Prahy spolu s ČSČK. Mánková vo svojom vystúpení poukázala na tri hlavné úlohy sociálno-zdravotnej starostlivosti a ich prelínanie, a to: ošetrovateľskú, sociálno-zdravotnú a ľudovo-výchovnú úlohu.

Na II. zjazde odzneli aj kritické názory na koordináciu práce sestier a sociálnych pracovníčok pri poskytovaní starostlivosti v rodinách, rovnako aj na koordináciu medzi inštitúciami ČSČK, Spolkom diplomovaných sestier, Ministerstvom sociálnej starostlivosti a ošetrovateľským poradným zborom, ktoré zasahovali do ošetrovateľskej činnosti. Východiskom z danej situácie bolo riešenie, aby sa jednoznačne vyčlenili oblasti pôsobenia jednotlivých inštitúcií, a to takto:

- ČSČK mal venovať pozornosť príprave ošetrovateľského personálu pre prípad epidémie, náhlych katastrof a vojny,
- Spolok diplomovaných sestier mal zabezpečovať ideové vedenie sestier vrátane vedenia ošetrovateľských škôl a nostrifikáciu diplomov,
- výkonným orgánom pri Ministerstve verejného zdravotníctva a telesnej výchovy sa mal stať ošetrovateľský poradný zbor pozostávajúci zo zástupcov významných úradov a organizácií.

Na zjazde sa venovala pozornosť aj sociálnym a etickým problémom, napr. rozdielnemu stravovaniu lekárov, úradníkov a sestier pri rovnakých paušálnych poplatkoch, dlhej až 36-hodinovej pracovnej dobe sestier, či prepitnému, ktoré narúšalo morálnu hodnotu ošetrovateľského personálu.[19]

Rezolúcia II. zjazdu diplomovaných sestier zaslaná Ministerstvu verejného zdravotníctva a telesnej výchovy obsahovala viaceré požiadavky:[20]

V oblasti profesionálnej prípravy sestier – vybudovanie civilných ošetrovateľských škôl, vydávanie jednotných učebníc, systematizovanie miest sestier v ošetrovateľských

---

[16] KAFKOVÁ, ref. 2, s. 81.

[17] FALISOVÁ, Anna. *Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období.* Bratislava : VEDA, 1999, s. 176.

[18] ANZENBACHEROVÁ, Marie. Ústředí pro řešení ošetřovatelských otázek v ČSR. In *Sborník II. sjezdu diplomovaných sester ošetřovatelek v ČSR,* 1932, s. 65–69.

[19] KAFKOVÁ, ref. 2, s. 83.

[20] Zprávy, ref. 15, s. 41–42.

školách, štátnych i verejných nemocniciach, začlenenie inštruktoriek na vyučovacích staniciach v nemocniciach do učiteľského zboru ošetrovateľských škôl, krátkodobé kurzy pre neškolené ošetrovateľky považovať za dočasné riešenie a pod.

V oblasti postgraduálneho vzdelávania – realizovať doplňovacie kurzy pre diplomované sestry, pokračovacie kurzy pre špecifické oblasti klinickej praxe, napr.: kurzy sociálnej starostlivosti, administratívne kurzy, kurzy správnej výživy a dietetiky, kurzy pre röntgen a rádioterapiu, laboratórne techniky, kurzy pre hydroterapiu a elektroterapiu, pôrodnícke, venerologické kurzy, kurzy pre ošetrovanie a prevenciu chorôb nervových a duševných a iné.

V oblasti ošetrovateľskej praxe – upraviť sociálne a platové pomery sestier, napr. stanovenie pracovnej doby, zlepšenie hygienických podmienok na bývanie a stravovanie a ďalšie.[21]

Pozornosť sa venovala aj *postaveniu sestier poskytujúcich sociálno-zdravotnú starostlivosť*. K dôležitým požiadavkám patrila predovšetkým systematizácia ich miest a prijatie do verejno-právneho pomeru v prípade, že ich zamestnával štát, okres, obec, či iné verejno-právne inštitúcie. Priebeh druhého zjazdu Spolku diplomovaných sestier, jeho závery a rezolúcia boli spracované a publikované v zborníku II. Sjezd diplomovaných sester-ošetřovatelek ČSR.[22]

V roku 1932 existovala v Československej republike iba jediná civilná ošetrovateľská škola, založená ešte v roku 1916. Preto bolo snahou Spolku diplomovaných sestier zriaďovať aj civilné ošetrovateľské školy, ktorých činnosť by nesporne prispela k znižovaniu nepomeru medzi počtom neškoleného ošetrovateľského personálu a počtom školených diplomovaných sestier. V dôsledku viacerých línií odbornej prípravy ošetrovateliek v praxi pôsobili v tomto období rôzne typy ošetrovateliek. Boli to neškolené praktické ošetrovateľky, praktické ošetrovateľky, rádové sestry, diplomované ošetrovateľky.[23]

Neškolené ošetrovateľky sa venovali ošetrovaniu chorých v rôznych ústavoch. Povinnosti neškolených ošetrovateliek neboli presne vymedzené a do ich činnosti spadali aj práce slúžky. V prvej Československej republike pôsobilo v praxi asi 3 000 neškolených ošetrovateliek.

Praktické ošetrovateľky (ošetrovatelia a ošetrovateľky bez kvalifikácie *„diplomovaný"*) boli pripravované v rôznych, väčšinou krátkodobých školiacich a vzdelávacích kurzoch. Tieto kurzy organizovalo Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy, ošetrovateľské školy, sociálna starostlivosť, rôzne české a nemecké orgány, Americký Červený kríž a Misia Lady Murial Pagetovej. Z jednotlivých kurzov boli významné jednoročné kurzy pre sociálnu starostlivosť a pre starostlivosť o deti, ktoré organizovali ošetrovateľské školy, 4-mesačné kurzy v zemských ústavoch organizované Ministerstvom verejného zdravotníctva a telesnej výchovy, 6-mesačné špeciálne kurzy pre ošetrovateľky detí organizovala Československá ochrana matiek a detí a ďalšie. Do skupiny praktických ošetrovateliek boli zaradené aj sociálne pracovníčky, pretože sa od nich vyžadovala tá istá práca ako od kvalifikovanej ošetrovateľky.

Rádové sestry pre prácu ošetrovateľky pripravovali rôzne rády na vlastných ošetrovateľských školách. Patrili k nim Rád sv. Kríža v Chomutove a v Bratislave, Rád sv.

---

[21] FALISOVÁ, ref. 17, s. 176.

[22] Zprávy. Sborník II. sjezdu diplomovaných sester ošetřovatelek v ČSR. In *Československá nemocnice*, roč. II., 1932, č. 9, s. 198.

[23] GOFF, ref. 10, s. 243–247.

Františka z Assisi v Opave a Rád milosrdných sestier sv. Vincenta v Košiciach. V roku 1933 pôsobilo v praxi asi 343 rádových ošetrovateliek.

Diplomované ošetrovateľky získavali vzdelanie v cirkevných a civilných ošetrovateľských školách.[24] V roku 1935 odbornú prípravu diplomovaných sestier zabezpečovali tri civilné ošetrovateľské školy (Česká ošetrovateľská škola v Prahe, Nemecká ošetrovateľská škola v Prahe a Krajinská ošetrovateľská škola M. R. Štefánika v Turčianskom Sv. Martine) a štyri cirkevné ošetrovateľské školy (Nemecká ošetrovateľská škola milosrdných sestier sv. Kríža v Chomutove, Ošetrovateľská škola milosrdných sestier sv. Kríža v Bratislave, Ošetrovateľská škola sv. Františka v Opave a Ošetrovateľská škola sv. Vincenta v Košiciach). V priemere na ošetrovateľských školách v Opave, Chomutove, Bratislave, Košiciach a Turčianskom Sv. Martine ukončilo školu ročne 24–28 absolventiek, na ošetrovateľských školách v Prahe bol ich počet vyšší.[25] Požiadavkám a potrebám praxe však naďalej tento počet absolventiek nepostačoval.

Tretí Celoštátny zjazd diplomovaných sestier-ošetrovateliek v ČSR sa konal 6. – 8. 12. 1936 v Prahe. Program zjazdu tvorili príhovory hostí, referáty a odborné prednášky lekárov, príspevky diplomovaných sestier členené do blokov podľa zamerania, napr. z oblasti ošetrovateľského školenia, ústavnej starostlivosti, sociálno-zdravotnej starostlivosti, ako aj príspevky zamerané na sociálne a stavovské otázky diplomovaných sestier. Súčasťou zjazdu boli odborné exkurzie a spoločenský večer. Predmetom diskusie sestier boli naďalej aktuálne problémy súvisiace s pregraduálnou prípravou diplomovaných sestier, stavovské otázky, ústavná a sociálna práca diplomovaných sestier a iné.[26]

Situácia v praxi bola z hľadiska pomeru medzi počtom kvalifikovaných diplomovaných sestier a počtom neškolených ošetrovateliek naďalej nepriaznivá. V roku 1936 z celkového počtu ošetrovateliek bolo iba 1 400 diplomovaných sestier. Väčšia časť ošetrovateliek absolvovala iba krátkodobé kurzy alebo neprešli žiadnou odbornou prípravou, prípadne boli vychovávané iba praxou na základe osobnej skúsenosti. Potrebu kvalifikovaných sestier si plne uvedomovali aj lekári a poukazovali na rôzne činnosti a povinnosti sestier, ktoré bez odbornej prípravy nemôžu vykonávať, napr. na operačných sálach pri asistencii lekárovi, pri sterilizácii pomôcok, v laboratóriách, ale aj pri lôžku pacienta, monitorovaní príznakov ochorenia, účinkov liečby a správnom vyhodnocovaní získaných informácií.[27]

Pracovné podmienky sestier boli naďalej nevyhovujúce a požiadavky na ich prácu veľmi prísne. Diplomovaná sestra M. Nápravníková pri opise pracovných podmienok sestier vo Všeobecnej nemocnici v Prahe uvádza: *„Pomyslete si síň, ovšem dosti prostrannou, v níž stojí 18 postelí pro nemocné a tři postele oddělené pro opatrovnice. Z těchto koná vždy jedna službu do půlnoci, druhá od půlnoci, třetí odpočívá. Veškeré postele jsou obloženy nemocnými, jest ustavičně choditi od jednoho nemocného k druhému a obsluhovati je. Při tom musí míti bedlivý pozor na vše, co se v celé síni přihodí. Služba vyžaduje upravení lůžka, čištění nemocného, nádob a síně, každou druhou hodinu měřiti a zaznamenávati teplotu tělesnou nemocných, podávání léků a potravy, vykonati veškeré nařízení lékařské, tudíž nepřetržitý styk s nemocnými. Tito bývají často*

[24] MOROVICSOVÁ, Eva. Pôsobnosť sestier v prvej Československej republike. In *Revue ošetrovateľstva a laboratórnych metodík*, roč. 11, 2005, č. 3, s. 172–174.

[25] KLEINSCHNITZ, Eduard. Dnešní stav odborného ošetřovatelského školství. In *Československá nemocnice*, roč. V., 1935, č. 6, s. 130–138.

[26] *Diplomovaná sestra v ČSR*, roč. I., 1937, č. 1–2, s. 3–4.

[27] BOUČEK, Bohuslav. Ošetřovatelství jako odbornictví. In *Československá nemocnice*, roč. VIII., 1938, č. 8, s. 193–196.

nepokojní a blouzniví a všecky vypomáhat musí. O nočním klidu a odpočinku v této místnosti nelze mluviti, jen únava tělesná a duševní přináší spánek. Vzduch zde při otevřených oknech, při umělé ventilaci, nověji při činnosti sprayových přístrojů rozprašujících roztoky karbolové kyseliny, při natírání podlah vápnem a rozestavených mísách s chlorovým vápnem, bývá hrozný."[28] Formulovanie memoranda III. Celoštátneho zjazdu diplomovaných sestier vychádzalo z uvedených skutočností. V memorande boli zdôraznené predovšetkým tieto požiadavky:

I. zriadiť ďalšie civilné ošetrovateľské školy a zrušiť krátkodobé ošetrovateľské kurzy,
II. zaradiť diplomované sestry do III. úradníckej kategórie,
III. systematizovať dostatočný počet miest pre diplomované sestry a systematizovať miesta pre sestry predstavené v ošetrovateľských školách a liečebných ústavoch, v prvom rade vo Všeobecnej nemocnici v Prahe,
IV. úprava pracovných pomerov so zreteľom na zvlášť ťažký ráz ošetrovateľskej služby a z hľadiska zdravotnej ochrany sestier:
   a) úprava pracovnej doby,
   b) úprava dovoleniek,
   c) úprava ubytovania a stravovania,
   d) ochrana uniformy,
   e) rozšírenie ustanovenia o nemociach z povolania na ústavy a zdravotné podniky,
V. rozšírenie platnosti novelizovaného vládneho nariadenia na všetky verejné, súkromné a vojenské ústavy,
VI. zoštátnenie registrácie diplomovaných sestier,
VII. zriadenie ošetrovateľského referátu pri Ministerstve verejného zdravotníctva a telesnej výchovy.[29]

H. A. Goff sa v závere svojej správy z roku 1934 jednoznačne vyjadruje o potrebe zriadenia ošetrovateľského referátu pri Ministerstve verejného zdravotníctva a telesnej výchovy.[30] Vo vedení ošetrovateľského referátu by mala byť diplomovaná sestra, ktorá má skúsenosti z nemocničnej praxe, rovnako aj z oblasti sociálno-zdravotnej starostlivosti. K hlavným úlohám referátu, podľa autorky, by mali patriť: riešenie ošetrovateľských otázok na centrálnej úrovni, celoštátna registrácia sestier, kontrola počtu pracovníkov, činnosti ošetrovateľských škôl a ďalšie.

Diplomované sestry, účastníčky III. zjazdu Spolku diplomovaných sestier, mali jasnú predstavu o funkcii ošetrovateľského referátu. Vychádzali zo vzoru ošetrovateľského referátu v ČSČK, kde tento referát pôsobil v ústredí organizácie, rovnako mal svoje zastúpenie aj v zemských divíziách. Ošetrovateľskú službu v správe ČSČK riadili diplomované sestry, ktorých spolupráca bola pravidelná. Otázky jednotlivých oblastí referátu a praxe tak boli riešené komplexne.

Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy zriadilo v roku 1938 ošetrovateľský poradný zbor ako svoju organizačnú zložku.[31] V poradnom zbore ma-

[28] NÁPRAVNÍKOVÁ, Marie. Trochu historie z našeho českého ošetřovatelství. In *Československá nemocnice*, roč. V., 1935, č. 2, s. 23–25.
[29] Memorandum Spolku diplomovaných sester v ČSR. *Zvláštní otisk z časopisu Diplomovaná sestra v ČSR*,. roč. I., 1937, č. 1–4. Tiskem Dr. Ed. Grégra a syna v Praze.
[30] GOFF, ref. 10, s. 247.
[31] KAFKOVÁ, ref. 2, s. 92.

li svoje zastúpenie jednotlivé typy sestier: sestry v sociálnej službe zastupovala diplomovaná sestra M. Anzenbacherová, Spolok diplomovaných sestier predsedníčka spolku diplomovaná sestra A. Rypáčková a civilné ošetrovateľské služby diplomovaná sestra E. R. Tobolářová. Ustanovujúca schôdza poradného zboru sa konala na Ministerstve verejného zdravotníctva a telesnej výchovy 7. 2. 1938. K hlavným úlohám ošetrovateľského poradného zboru patrili: školenie ošetrovateľov a ošetrovateliek, organizácia ošetrovateľstva, sociálne a hmotné zaistenie ošetrovateľského personálu. Na prvej schôdzi poradného zboru 25. 3. 1938 sa za účasti odborníkov z praxe riešili otázky ošetrovateľského vzdelávania. K hlavným témam, ktoré boli predmetom diskusie, patrili: podmienky prijímania na ošetrovateľské školy, príčiny fluktuácie sestier a pravdepodobná potreba ošetrovateľského personálu pre novo zriaďované liečebné ústavy.[32] Poradný zbor úzko spolupracoval s ošetrovateľskými poradnými zbormi ČSČK. Počas svojho krátkeho pôsobenia riešil viaceré otázky, napr. zriaďovanie a činnosť civilných ošetrovateľských škôl, prípravu a obsah krátkodobých kurzov, organizáciu práce diplomovaných sestier v ústavoch. Funkcia zboru sa však nemohla rozvinúť naplno. Prekážkou boli naliehavé prípravy na obdobie vojny, a tak dôležitou úlohou poradného zboru bola predovšetkým príprava a organizácia ošetrovateľskej služby počas vojny. V snahe zvýšiť počet ošetrovateliek pre vojnové účely sa zintenzívnili hlavne krátkodobé kurzy.

Spolok diplomovaných sestier sa snažil rozšíriť svoje pôsobenie zriadením pobočiek v Brne, na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi. Vedením pobočky v Brne bola poverená diplomovaná sestra J. Roušarová, na Slovensku diplomovaná sestra A. Rybníčková a v Podkarpatskej Rusi diplomovaná sestra V. Vlková.

Vyhlásenie všeobecnej mobilizácie československej armády 23. 9. 1938 znamenalo obmedzenie aktivít Spolku diplomovaných sestier a prerušenie jeho činnosti. Dobrovoľné sestry ČSČK boli v stave pohotovosti, diplomované sestry mohli byť do tejto služby zapojené na základe povolania.[33]

Významné aktivity Spolku diplomovaných sestier

Založenie Spolku absolventiek školy ošetrovateľskej a jeho aktivity zamerané na riešenie problémov a povznesenie ošetrovateľského stavu uvítali nielen sestry pracujúce v nemocniciach, ale aj v liečebných ústavoch. Túto snahu ocenili a podporovali aj mnohí lekári, ktorí sa pravidelne zúčastňovali zjazdov Spolku diplomovaných sestier, na ktorých vystupovali s odbornými prednáškami. O aktuálnych otázkach ošetrovateľstva ako odboru a o konkrétnych problémoch sestier-ošetrovateliek v praxi uverejňovali príspevky v časopise Československá nemocnice. Podieľali sa na realizácii viacerých odborných podujatí sestier, ktoré boli zamerané na zvyšovanie zdravotnej úrovne obyvateľstva. K takýmto podujatiam patrila napr. zdravotnícka výstava v roku 1925 v Hradci Králové, ktorú sestry zorganizovali pod vedením MUDr. K. Drimla. Ďalším významným podujatím bola expozícia zameraná na správne ošetrenie dojčaťa a rodičky, ktorú sestry pripravili v roku 1926 v rámci hospodárskej výstavy v Prahe v spolupráci s Československou ochranou matiek a detí. Spolok riešil aj mnohé aktuálne problémy sestier, napr. pretrvávanie požiadavky nepretržitej služby, nevyhovujúce ubytovanie, potrebu jednotného označenia uniforiem, celoštátnu registráciu sestier a ďalšie.

---

[32] BÉBR, Richard. Zprávy. Z činnosti stálého poradního sboru ošetřovatelského při ministerstvu veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy. In *Československá nemocnice*, roč. VIII., 1938, č. 5, s. 134–135.

[33] KAFKOVÁ, ref. 2, s. 92.

Zároveň sa Spolok diplomovaných sestier vyjadroval aj k špecifickým otázkam poskytovania zdravotnej starostlivosti, plánovania zdravotníckych zariadení a klinickej praxe. Napr. presadzoval návrh normalizovanej ošetrovateľskej jednotky s maximálnym počtom 30 lôžok, návrh na zníženie počtu pacientov pripadajúcich na jednu sestru počas služby, podieľal sa na posudzovaní návrhov stavieb ošetrovateľských jednotiek, upozorňoval na mnohé nedostatky z hľadiska poskytovania ošetrovateľskej starostlivosti a ďalšie.[34]

Spolok diplomovaných sestier v ČSR riešil organizačné otázky na riadnych a mimoriadnych schôdzach výboru, organizoval riadne a mimoriadne členské schôdze, zabezpečoval odborné podujatia pre sestry, výbor zvolával a pripravoval valné zhromaždenia. Prínosná bola spolupráca Spolku diplomovaných sestier s Československým červeným krížom, Civilnou protileteckou ochranou, Spolkom československých nemocníc, redakciou časopisu Československá nemocnice, jednotlivými ošetrovateľskými školami a nemocnicami. Na zahraničnej úrovni bola významná spolupráca s Medzinárodnou ošetrovateľskou radou v Londýne a so Ženevskou národnou radou.[35]

obr. č. 30

LEDEN • ÚNOR 1937 ROČNÍK I

DIPLOMOVANÁ SESTRA v ČSR.

ZPRÁVY SPOLKU DIPLOMOVANÝCH SESTER V ČSR

O B S A H :

Úvod.
Program III. celostátního sjezdu SDS.
Projevy hostí:
Dr. A. G. Masarykové,
JUDr. Ladislava Čecha, ministra veř. zdrav.,
MUDr. Roberta Pytlíka, hrdiny, generála zdrav.,
docenta Dr. Fed. Vacka, ředitele Stát. zdr. ústavu,
Dr. Petra Beckia, ředitele Ústř. sec. pojišťovny.
Pozdravy představitelek ostat. škol:
D. s. Růži E. Tobolářové.
A. Bettmannové.
Memorandum Spolku diplom. sester.
Zprávy z činnosti.
Spolková kronika.
Z ošetřovatelských škol.

STRANA 1–20 • ČÍSLO 1-2

V r. 1937 založil Spolek diplomovaných sester v ČSR vlastní časopis - Diplomovaná sestra.

-98-

Obrázok č. 1 – *Časopis Diplomovaná sestra v ČSR.*

[34] SMOČKOVÁ, Věra. *Stavovská organizace sester u nás, její vznik, působení.* (Diplomová práce). Praha : FF UK, 1970, 70 s.

[35] Zprávy. Zpráva Spolku diplomovaných sester v ČSR. In *Československá nemocnice,* roč. III., 1933, č. 2, s. 50–51.

Významným prínosom pre československé ošetrovateľstvo bolo prijatie Spolku diplomovaných sestier za riadneho člena Medzinárodnej rady sestier, ktoré sa uskutočnilo na medzinárodnom kongrese sestier-ošetrovateliek 10. – 15. 7. 1933 v Paríži.[36] Medzinárodná rada sestier od jednotlivých sesterských organizácií vyžadovala, aby boli organizáciami celoštátnymi, nepolitickými, a aby sa snažili o čo najvyššiu úroveň ošetrovateľského stavu a presadenie najmenej trojročného ošetrovateľského vzdelávania. Spolok diplomovaných sestier počas svojej existencie presadzoval tieto požiadavky, čoho dôkazom sú nielen memorandá jednotlivých zjazdov, ale predovšetkým jeho činnosť v rôznych oblastiach klinickej praxe.[37]

Dôležitým predpokladom zvyšovania úrovne ošetrovateľského stavu bola informovanosť čo najširšieho počtu sestier o činnosti spolku, o zriaďovaní a činnosti ošetrovateľských škôl, o vzdelávacích aktivitách a aktuálnych otázkach ošetrovateľstva. Preto Spolok diplomovaných sestier začal od januára 1937 vydávať mesačne vlastný časopis *Diplomovaná sestra v ČSR*. V roku 1937 spolok vydal päť dvojčísel v rozsahu celkom 100 strán.[38]

Obsahovú štruktúru časopisu tvorili nasledujúce časti: Články, Správy z cudziny, Spolková hliadka, Z ošetrovateľských škôl a Rôzne správy. V rubrike *Články* boli publikované príspevky sestier zamerané na vzdelávanie, ošetrovateľskú techniku, konkrétne ošetrovateľské činnosti, otázky praxe, podmienky nemocníc, sociálno-zdravotnú starostlivosť a pod. V tejto rubrike boli publikované aj príspevky sestier, ktoré odzneli na zjazdoch Spolku diplomovaných sestier a na iných odborných podujatiach. *Správy z cudziny* prinášali informácie o účasti diplomovaných sestier na zahraničných odborných podujatiach, na medzinárodných zjazdoch, informácie o medzinárodných stykoch, o realizácii konferencií, o zahraničnej ošetrovateľskej literatúre a iných aktivitách. V časti *Z ošetrovateľských škôl* boli publikované informácie o zriaďovaní a činnosti ošetrovateľských škôl a internátov, ktoré boli k školám pripojené, ale aj listy absolventiek ošetrovateľských škôl o štúdiu, pôsobení v praxi a ďalšie. Rubrika *Spolková hliadka* obsahovala informácie o podujatiach usporiadaných Spolkom diplomovaných sestier, napr. informácie o priebehu členských schôdzí, valných zhromaždení, o programoch vzdelávacích aktivít. V časti *Rôzne správy* boli publikované informácie o knižných novinkách, finančných príspevkoch, rôznych aktivitách aj príbuzných odborov, napr. Ošetrovateľského poradného zboru ČSČK.

Možnosť vzdelávania a odborného rastu sestier ponúkala aj Knižnica Spolku diplomovaných sestier, ktorá bola z priestorov Českej ošetrovateľskej školy premiestnená do sesterského domova Všeobecnej nemocnice v Prahe. Obsahovala 230 knižných titulov nielen odbornej, ale aj beletristickej literatúry.[39]

Záver

Postavenie a spoločenská situácia sestier v období vzniku prvej Československej republiky bola nepriaznivá. Pre vykonávanie svojej práce získavali prípravu priamo v praxi. Profesionálnu prípravu sestier zabezpečovali v tomto období iba dve ošetrovateľské školy. Aj napriek skutočnosti, že prvé absolventky ošetrovateľských škôl neboli od začiatku vždy prijímané pozitívne všetkými sestrami bez odbornej prípravy ako aj

[36] MOLNÁROVÁ, Julie. Mezinárodní kongres sester ošetřovatelek. In *Československá nemocnice*, roč. VIII., 1938, č. 7, s. 170–171.

[37] KAFKOVÁ, ref. 2, s. 95.

[38] Zprávy, ref. 8, s. 50–51.

[39] *Diplomovaná sestra v ČSR*, roč. II.,1938, č. 4, s. 42.

samotnými lekármi a museli presvedčiť prax o opodstatnenosti profesionálneho vzdelávania, predsa im záležalo na pozdvihnutí sesterského statusu, odbornej príprave sestier a zlepšení ich pracovných podmienok a sociálnej situácie. Založenie Spolku absolventiek školy ošetrovateľskej bolo iba začiatkom ich náročnej práce. Konkrétne aktivity, ktoré realizovali v spolupráci s organizáciou ČSČK postupne nachádzali podporu u sestier pracujúcich nielen v nemocniciach, ale aj v ústavoch. Diplomované sestry si svojou zanietenosťou postupne získali uznanie aj u lekárov. Mnohí z nich sa podieľali nielen na odbornej príprave sestier na ošetrovateľských školách, ale participovali i na ďalšom vzdelávaní sestier. Významná bola ich spolupráca pri realizácii konkrétnych aktivít sestier, ktoré mali nielen kuratívny, ale aj preventívny charakter. Lekári podporovali snahy spolku odbornými prednáškami i na jednotlivých zjazdoch, ktoré spolok organizoval. Činnosť Spolku diplomovaných sestier bola bohatá a rôznorodá. Diplomované sestry zabezpečovali vzdelávacie aktivity pre sestry, samaritánov, učiteľov, bohaté boli ich aktivity v oblasti sociálno-zdravotnej starostlivosti, prispievali k šíreniu dôležitých informácií pre sestry prostredníctvom vlastného odborného časopisu a ďalšie. Plodná bola tiež spolupráca spolku s domácimi i zahraničnými profesijnými organizáciami a spolkami. Aj napriek tomu, že činnosť spolku prerušili vojnové udalosti, predsa spolok vytvoril základy, o ktoré sa mohli sestry v náročnom období oprieť a v budúcnosti v nich pokračovať.[40]

[40] Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu VEGA 2/0110/12 Úloha zdravotníckeho personálu vo vývoji starostlivosti o zdravie na Slovensku od vzniku ČSR do začiatku 50. rokov 20. storočia.

Masarykova liga proti tuberkulóze na Slovensku a jej pôsobenie v zrkadle archívnych dokumentov Slovenského národného archívu

Libuša Hrubá

Je všeobecne známe, že v minulosti Slovensko kvárila nebezpečná infekčná choroba – tuberkulóza, považovaná za chorobu chudobných, ktorá napádala prevažne pľúca, ale aj kosti, či iné orgány tela postihnutého, choroba, ktorá vyraďovala ľudí nielen z aktívneho života, ale často „suchotinárom", ako sa ľudovo nazývali, privodila aj smrť. Samozrejme s tuberkulózou nezápasila len naša krajina, ale celá Európa, len žiaľ Slovensko sa v štatistických údajoch nachádzalo na jednom z popredných miest tohto rebríčka. V roku 1918 zomrelo na Slovensku 10 867 osôb.[1] Postihnuté štáty proti tejto pliage takpovediac viedli boj na všetkých frontoch. V Československu sa tejto úlohy, okrem zdravotných zariadení, ujala Masarykova liga proti tuberkulóze. Založila ju v Čechách v roku 1919 predsedníčka Československého červeného kríža Alica Masaryková, prezidentova dcéra.[2]

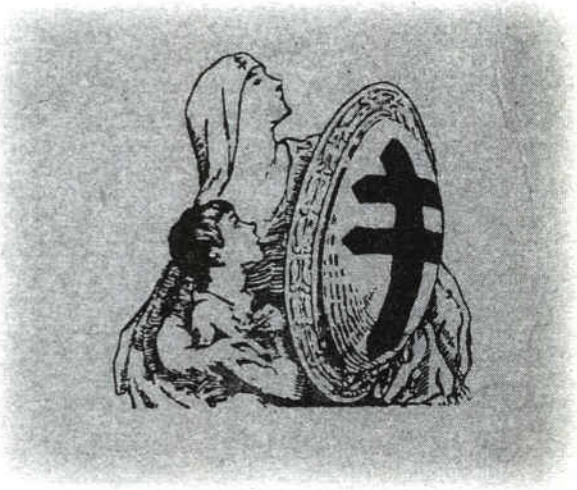

Obrázok č. 1 – *Emblém Masarykovej ligy proti tuberkulóze na Slovensku v alegorickom znázornení.*
Zdroj: SNA, n. f. Masarykova liga.

Dovtedy na Slovensku fungovalo ešte z čias Uhorska niekoľko protituberkulóznych dispenzárov bývalých sanatórií Spolku arcivojvodu Jozefa v Levoči, Leviciach, Košiciach a Liptovskom Sv. Mikuláši a dispenzár Červeného kríža v Spišskej Sobote. V roku 1919 sa pri dispenzári v Liptovskom Sv. Mikuláši vytvorila na Slovensku prvá pobočka

[1] Slovenský národný archív (ďalej len SNA), nespracovaný fond (ďalej len n. f.) Masarykova liga proti tuberkulóze na Slovensku 1925–1953 (ďalej len Masarykova liga) : Výročná správa Krajinského zboru Ligy proti tuberkulóze na Slovensku v Bratislave za rok 1938, príloha tabuliek : Úmrtnosť tuberkulózou všetkých foriem na Slovensku (pomerné čísla na 100 000 obyvateľov).

[2] Dostupné na: http://www.esbirky.cz/detail/124557/

Masarykovej ligy proti tuberkulóze ako Krajinský sekretariát na čele s MUDr. Ivanom Stodolom.[3] Bol a je považovaný za priekopníka v šírení zdravotnej osvety u nás.[4]

Avšak vznik samotnej Masarykovej ligy proti tuberkulóze na Slovensku (ďalej Liga) sa datuje až od 28. septembra 1925, keď sa z iniciatívy MUDr. Ivana Stodolu a ďalších nadšencov z jeho okruhu zišlo 62 lekárov – zástupcov z celého Slovenka vo Vysokých Tatrách v Dolnom Smokovci v Šrobárovom sanatóriu na ustanovujúcom zjazde, ktorému predsedal prednosta expozitúry ministerstva zdravotníctva dr. Ján Kraicz. Za Ústredie Masarykovej ligy proti tuberkulóze v Prahe bol prítomný generálny tajomník dr. Eduard Břeský. Zjazd vytýčil ako prvoradú úlohu Ligy zakladať svoje odbočky a v každom okrese na Slovensku dispenzáre – poradne pre obyvateľstvo spádových oblastí. Určené boli najmä pre chudobných, ktorí sa pri podozrení na ochorenie mohli dať bezplatne vyšetriť, prípadne liečiť.

Po zjazde nasledoval pre zúčastnených lekárov 6-dňový protituberkulózny kurz.[5] Od tohto momentu Liga začala vyvíjať intenzívnu činnosť, do ktorej sa s entuziazmom zapojili viaceré významné osobnosti lekárskej society.

S pôsobením Ligy sa môžeme dnes stretnúť v písomnostiach vo viacerých fondoch uložených v Slovenskom národnom archíve (ďalej SNA), ale snáď najhutnejší materiál sa nachádza, i keď tiež nie kompletný, v archívnom fonde s rozsahom štyroch archívnych škatúľ s rovnomenným názvom – Masarykova liga proti tuberkulóze na Slovensku, ktorý SNA prevzal do úschovy od Slovenského červeného kríža v roku 1992 a v súčasnosti ho spracovávame. To nám umožňuje prezentovať jeho cenné a zaujímavé archívne dokumenty prostredníctvom nášho príspevku.

Masarykova liga proti tuberkulóze na Slovensku mala štatút spolku. Riadila sa stanovami, ktoré boli vypracované pražským ústredím, resp. Ústrednou ligou, ako bolo tiež nazývané. Stanovy boli schválené výnosom ministerstva vnútra 10. júla 1920 pod. č. 40334.[6] Liga vytvorila štandardnú organizačnú štruktúru, teda miestne a okresné organizácie. Najvyšším orgánom Ligy bol zjazd (valné zhromaždenie), volil z okresných delegátov najmenej 15-členný výbor, ktorého aspoň jedna pätina mala byť z radov lekárov. Výbor si potom zo svojho kruhu volil predsedu, podpredsedu, tajomníka, pokladníka a dvoch revízorov. Bolo žiaduce, aby predseda alebo tajomník boli z lekárskeho stavu. Takisto sa vyžadovala funkcia technika – hygienika. Prvým predsedom Krajinského zboru na Slovensku bol vládny radca MUDr. Gejza Mitický, ďalej podpredsedom

---

[3] Pri tejto pobočke bola hneď založená ozdravovňa pre deti v Železnom, ktorá patrila medzi prvé tohto druhu na Slovensku. Ešte v tom roku do nej bolo umiestnených prvých tridsať detí z liptovsko-mikulášskeho regiónu. Tieto deti boli umiestnené bezplatne aj za podpory ministerstva zdravotníctva. SNA, n. f. Masarykova liga, Výročná správa Masarykovej ligy proti tuberkulóze za rok 1934 (ďalej len Výročná správa), s. 3.

[4] MUDr. Ivan Stodola (1888–1977) pochádzal zo známeho rodu Stodolovcov, z ktorého kruhu vyšlo viacero významných mužov Slovenska. Širokej verejnosti je skôr povedomý ako dramatik a literát. Medzi najznámejšie divadelné hry patria Bačova žena, Čaj u pána senátora, Kráľ Svätopluk, Marína Havranová a medzi najznámejšie literárne diela sa zaraďujú Bolo, ako bolo, Náš strýček Aurel, V šľapajach Hippokratových. Za svoje dielo bol menový v roku 1963 zaslúžilým umelcom a v roku 1967 ho prezident republiky menoval národným umelcom. Pozri: KÁZMEROVÁ, Ľubica. Ivan Stodola. In *Do pamäti národa.* Zost. MICHÁLEK, Slavomír – KRAJČOVIČOVÁ Natália a kolektív, Bratislava : Veda, 2003, s. 535–538. Tiež *Encyklopédia Slovenska*, V. zv. R–Š, heslo Stodola, Ivan, MUDr. Doc., Bratislava : Veda, 1981, s. 603.

[5] SNA, n. f. Masarykova liga, Krajinský zjazd Masarykovej ligy proti tuberkulóze na Slovensku v Tatrách roku 1925, s. 1–2.

[6] SNA, fond Policajné riaditeľstvo v Bratislave 1920–1950 (ďalej len f. PR), Stanovy Masarykovej ligy proti tuberkulóze, šk. 21, č. fólie 450/21.

MUDr. Ľudovít Šimko, tajomníkom MUDr. Ivan Stodola, pokladníkom MUDr. Július Kákonyi, revízormi účtov boli MUDr. Ján Droppa a MUDr. Anton Mocik. V roku 1934 sa presťahoval sekretariát z Liptovského Sv. Mikuláša do Bratislavy.[7]

Liga na svoju prácu potrebovala finančné prostriedky, ktoré získavala z dotácií Ministerstva zdravotníctva, neskôr aj Krajinského úradu, od okresných úradov i rôznych donátorov, ako aj z členských príspevkov a z charitatívnych zbierok, ktoré každoročne organizovala. Prvá zbierka, ktorú uskutočnila, bola tzv. známková akcia a niesla sa pod heslom *Vianočná zbierka pre ľudové sanatórium Masarykovej ligy na Slovensku.* Hneď na Vianoce roku 1925 získali brutto 27 015 Kč a 55 halierov. Po odpočítaní nákladov sa mala ostávajúca suma stať základom na stavbu avizovaného sanatória na Slovensku. V roku 1930 od tohto názvu upustila, lebo zbierka by bola viazaná len na obdobie Vianoc, od roku 1933 vydávala známky už len so svojim emblémom – dvojitým červeným krížom a každoročne s nejakým iným tematickým farebným obrazcom. Predávali sa po

Obrázok č. 2 – *Ukážka známok z rokov 1927–1928, 1935, 1938, 1940, ktoré Liga vydala a predávala na dobročinné účely.*
Zdroj: SNA, n. f. Masarykova liga.

[7] SNA, n. f. Masarykova liga, Výročná správa za rok 1934, s. 3.

päť korún. Táto zbierka potom prebiehala po celý rok. Každoročne nazbieraná suma sa ukladala na zvláštny účet k tomu určený.

Za najväčšiu zbierkovú akciu bola považovaná tá, ktorú organizovala Liga každoročne na jar pod názvom *Dobrovoľný zdravotný dar*. Členovia spolku chodili od domu k domu a vyberali finančné príspevky, ktorých sumu potom zapisovali do predtlačených a Policajným riaditeľstvom v Bratislave očíslovaných zberných hárkov, v ktorých sa uvádzalo aj meno darcu. V mestách pri tejto akcii výdatne pomáhali aj domovníci. Policajné riaditeľstvo veľmi dôsledne zakaždým sledovalo a požadovalo, aby sa všetky nevyplnené hárky vrátili, a tak sa mohla urobiť kontrola, či sa na úkor tejto charitatívnej akcie niekto neoprávnene neobohatil.

V novembri na Sviatok všetkých svätých a na Pamiatku zosnulých usporadúvala Liga ďalšiu akciu, tzv. *Dušičkovú zbierku*, na miestach, ktoré ľudia navštevovali v tieto dni najčastejšie. Dobrovoľníci stáli pred kostolmi a pri vchodoch cintorínov s rôznymi zapečatenými urnami, do ktorých kto chcel, prispel finančnou čiastkou podľa vlastného uváženia.

Výnosy z dobročinných akcií a rôznych príspevkov a darov potom Liga každoročne upotrebila na dva základné veľké projekty – osvetu a budovanie dispenzárov. V rámci osvety sa organizovali prednášky predovšetkým na dedinách, spojené s premietaním diapozitívov, filmov, usporadúvaním divadelných predstavení na pálčivú tému. Ďalej boli publikované články v dennej tlači, vydávané plagáty, brožúry alebo odborné knihy.[8]

Hneď po roku pôsobenia sa môžeme v správe dočítať, že za tento čas stihla Liga vydať 3 brožúry od MUDr. Ivana Stodolu: 1. *Čo sú to tie suchotiny*, 2. *Či sa dajú suchotiny liečiť*, 3. *Aké musí byť Slovensko* s podtitulom *6 týždňov v Dánsku*. Všetky boli vydané v počte po 2 000 kusov. Ďalej vydala 24-stranovú brožúru – *Chráňme si zdravie* s článkami od lekárov Droppu, Beniača, Šťastného, Bezdeka, Stodolu v náklade 3 000 výtlačkov. Od roku 1926 Liga vydávala spolu so Živenou a Československým červeným krížom mesačník *Boj o zdravie*, ktorého predplatné stálo na rok 10 Kč a ktorý v tom čase bol najrozšírenejším časopisom. Redaktorom bol dr. Ivan Stodola. Časopis sa veľmi rýchlo dostal do širokého povedomia a našiel si svojich čitateľov. Na podnet predstaviteľov maďarskej menšiny ho začali vydávať aj v maďarskom jazyku, avšak pre absolútny nezáujem jej príslušníkov o jeho predplatné ho po dvoch-troch číslach prestali tlačiť. Takisto Liga od tej doby vydávala každoročne *Zdravotný kalendár*. Ale i odbočky si vydávali svoje plagáty, napr. levická odbočka okrem v slovenčine aj v maďarčine.

Z nadobudnutých peňazí Liga ďalej financovala budovanie dispenzárov, ich vybavenie zdravotníckym zariadením, lekárskym náčiním a diagnostickými prístrojmi potrebnými pri vyšetrovaní pacientov – najdôležitejšie boli mikroskopy, röntgeny, ale napr. i horské slnko ako jedna zo súčastí liečebného procesu. Dispenzáre boli umiestňované vo vlastných budovách Ligy alebo v prenajatých priestoroch podľa okolností – v nemocniciach, ordináciách lekárov i v priestoroch Červeného kríža, či inde. Časť financií bola vyhradená na platy lekárov a zdravotného personálu, alebo sociálnych pracovníčok. V prvý rok pôsobenia Liga založila 65 svojich spolkových odbočiek, z toho v 36 sa podarilo zahájiť aj fungovanie dispenzárov. V roku 1926 bolo v poradniach vyšetrených 10 307 osôb, v nasledujúcom roku už bolo vyšetrených 28 297 osôb a takto by sme mohli uvádzať ďalšie štatistické čísla, ktoré si dispenzáre precízne viedli a vo výročných správach sa každoročne uvádzal prehľadný *Výkaz činnosti poradní Masarykovej ligy*

[8] Jedna z nich, vlastne zborník – *Prednášky protituberkulózneho kurzu v Tatrách* z roku 1940, ktorý zostavil Ivan Stodola, bola prezentovaná aj na výstave Slovenského národného archívu s názvom „*Od špitála k nemocnici...* ".

proti tuberkulóze na Slovensku od roku 1925, ktorý obsahoval týchto osem základných kolónok : 1. Rok, 2. Počet v evidencii poradne vedených (osôb), 3. V príslušnom roku do evidencie novoprijatých osôb, 4. Počet návštev poradne 5. Počet lekárskych vyšetrení, 6. Počet röntgenologických vyšetrení, 7. Počet návštev sociálnych pracovníčok v rodinách, 8. Počet ožarovaní horským slnkom. Túto základnú tabuľku vedenie Ligy z roka na rok rozširovalo o množstvo ďalších podrobných údajov, ktoré dokumentovali prácu každého jedného dispenzára, všetky zistené nálezy a formy TBC a ich liečenie, všetky lekárske úkony, všetky aktivity v oblasti sociálnej práce a všetky formy osvety, takže jej podrobná štatistika obsahovala napokon viac ako štyridsať políčok.

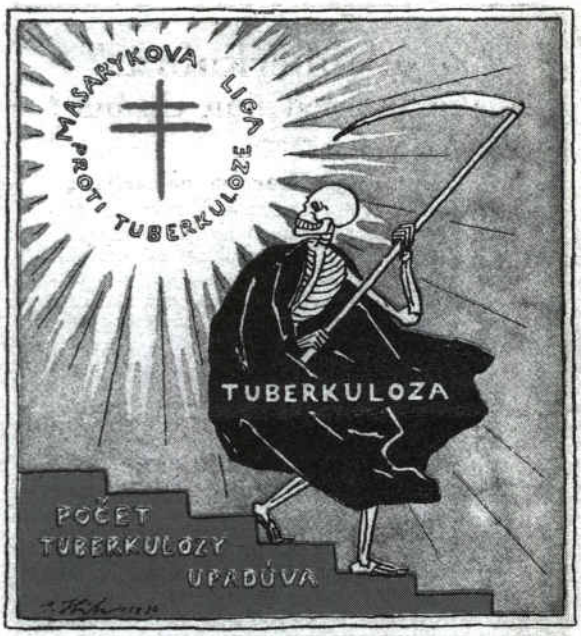

Tuberkulóza sostupuje dolu schodíkmi, ubíjaná slnečnými lúčami protituberkulózneho boja.

590/21

Obrázok č. 3 – *Osvetový plagát – skladačka s titulnou kresbou.*
Zdroj: SNA, f. PR , šk. 21, fol. 590.

Nielen z výročných správ môže bádateľ získať podrobné informácie o činnosti Ligy. Aj zápisnice zo zasadnutí predsedníctva Ligy alebo výboru sú zaujímavým zdrojom informácií. Bádateľ môže nahliadnuť do riešenia veľmi prozaických problémov Ligy, najmä personálnych. Po celý čas existencie sa Liga borila s problémom nedostatku odborne zdatného, najmä stredného personálu. I keď existovala v Turčianskom Sv. Mar-

tine dvojročná *Krajinská škola pre sociálno-zdravotnú pečlivosť*, ktorú začali roku 1927 opúšťať prvé absolventky – sociálne sestry, tieto ešte potrebovali niekoľkotýždňové doškolenie zamerané na špecifiká práce v rodinách, kde sa vyskytovala TBC. V tých bolo potrebné konkrétne na domácich životných podmienkach vysvetliť, ako sa majú zdraví členovia rodiny chrániť pred nakazením od svojich blízkych, aké hygienické návyky ich ochránia pred touto nebezpečnou chorobou. Kurzy organizovala samotná Liga. Pravidelné doškoľovacie kurzy organizovala tiež pre lekárov bez odbornosti na pľúcne choroby, ako aj röntgenologické kurzy pre vedúcich lekárov dispenzárov, ktoré pravidelne viedla profesorka MUDr. Božena Štúrová-Kuklová pôsobiaca na Internej klinike Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, jedna z popredných odborníkov na liečbu TBC.[9]

V už spomínaných prehľadných tabuľkách a výkazoch môže bádateľ sledovať každoročný nárast aktivít Ligy v oblasti osvety a v počte uskutočnených vyšetrení a liečbe chorých – nemajetných, ktorí potrebovali bezplatnú pomoc Ligy, ale aj ich rodinných príslušníkov, najmä podvyživených detí, ktorých čoraz viac sa darilo umiestniť na pár týždňov do ozdravovní, kde sa ich organizmus poväčšine zotavil natoľko, aby dokázal čeliť nástrahám zákernej choroby. Žiaľ, z pochopiteľných dôvodov len dočasne... Prvý dispenzár pre tuberkulózne deti v Bratislave založil ešte v roku 1922 profesor detského lekárstva Jiří Brdlík[10], ktorý jeho vedením poveril MUDr. Jozefa Švejcara. Preventórium pre kojencov a malé deti do dvoch rokov vzniklo v Bratislave v roku 1927 z podnetu MUDr. Jozefa Švejcara, s ktorým zasa spolupracoval MUDr. Ervin Tramer.[11]

Po viac ako desaťročnej dobrovoľnej, namáhavej, neúnavnej a mravenčej práci Masarykova liga mohla dať na známosť, že rok 1937 *„znamenal pre protituberkulózny boj na Slovensku v istej miere historické rozhranie, lebo môžeme s hrdosťou hlásiť, že konečne podarilo sa nám založiť v každom okrese na Slovensku protituberkulóznu poradňu ako základnú bunku každého protituberkulózneho počínania... Toto nám prichodí vyzdvihnúť nielen preto, že sme takýmto kompletným organizovaním otázky predišli i ostatné zeme republiky, ba i okolité štáty, ale vyzdvihujeme hlavne to, že sa nám podarilo koncentrovať celú protituberkulóznu činnosť do jedného spolku. Úspech, pravda, neznačí, že je už teraz všetko dosiahnuté a môžeme oddychovať, naopak, nastáva práca: založené poradne vystrojiť, zdokonaliť, vybudovať, aby sa stali ozaj cennými bunkami protituberkulózneho boja na Slovensku a prispievali najväčšou mierou k zvýšeniu všeobecnej zdravotnej úrovne Slovenska."*[12]

---

[9] MUDr. Božena Kuklová (nar. 1893), mladá česká lekárka, ktorá prišla na Slovensko z podnetu prof. Karla Hynka rozšíriť rady vedeckých a pedagogických pracovníkov v obore medicíny na Univerzitu Komenského do Bratislavy. Po vydaji za doc. Svätopluka Štúra z FF UK pribrala k svojmu dievčenskému aj priezvisko po manželovi – Štúrová. Pod vedením prof. Karla Hynku sa začala venovať výskumu mikrobiológie a infektológie, špeciálne svoju pozornosť zamerala na výskum TBC a jej liečby, ktorej zasvätila celý svoj aktívny život. V roku 1924 ako prví s profesorom začali používať umelý pneumotorax, ktorý bol do objavenia antibiotík najúčinnejším prostriedkom liečby TBC. MUDr. Božena Štúrová-Kuklová bola v roku 1934 ako prvá žena v republike vymenovaná za univerzitnú profesorku. Zomrela v roku 1977. Pozri: FALISOVÁ Anna. Božena Štúrová-Kuklová. In *Do pamäti národa*. Zost. MICHÁLEK, Slavomír – KRAJČOVIČOVÁ, Natália a kolektív, Bratislava : Veda, 2003, s. 595–598.

[10] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*, Martin : Osveta, 1989, s. 235.

[11] SNA, f. Inštruktorát ministerstva sociálnej starostlivosti 1919–1938, Výročná správa miestneho odboru Masarykovej ligy proti tuberkulóze v Bratislave za rok 1927, šk . 17, inv. č. 82.

[12] SNA, n. f. Masarykova liga, Výročná správa za rok 1937, s. 3.

Tabuľka č. 1 – *Výkaz činnosti poradní Masarykovej ligy proti tuberkulóze na Slovensku od r. 1925.* [13]

Rok	Poradne – počet evidovaných osôb	Poradne – počet novoprijatých osôb	Poradne – frekvencia návštev	Počet lekárskych vyšetrení	Počet rtg. vyšetrení	Návštevy v rodinách	Počet ožiarení horským slnkom
1925	–	–	–	–	–	–	–
1926	–	–	10 307	–	–	–	–
1927	–	–	28 297	–	–	–	–
1928	3 119	–	29 906	12 410	1 687	4 076	–
1929	3 456	–	31 000	–	2 621	5 915	–
1930	10 206	5 218	39 205	26 682	3 624	10 186	12 940
1931	13 690	5 441	46 465	28 397	5 263	13 224	18 068
1932	17 764	5 476	48 587	28 852	6 399	14 706	19 735
1933	22 662	5 792	57 967	34 265	8 858	17 022	23 702
1934	19 403	6 857	60 575	36 441	9 941	21 673	24 134
1935	25 931	6 943	59 082	38 886	13 375	25 659	24 870
1936	30 024	8 393	69 975	46 914	17 919	30 199	28 517
1937	39 596	12 594	74 207	56 377	26 188	33 367	23 004
1938	51 378	13 063	93 458	57 938	31 074	38 173	21 297
1939	42 718	7 559	56 970	40 730	26 438	28 669	17 762
1940	49 300	8 689	56 869	44 509	28 388	31 604	15 036
1941	57 373	11 493	79 407	64 172	45 976	33 438	13 763
1942	65 362	13 749	80 760	67 730	59 833	33 879	8 543
1943	73 967	12 563	77 628	67 526	60 756	35 456	9 348
1944	79 489	9 858	60 507	51 943	48 116	31 386	12 021
1945	66 216	5 004	33 518	26 652	22 471	18 850	2 580
1946	77 512	14 909	84 068	73 519	65 100	35 331	6 063

[13] SNA, f. PR ,Výročná správa za rok 1946, s. 38, šk. 22, č. fólie 4/22.

Na Slovensku teda fungovalo 75 dispenzárov a k tomu ešte tri filiálne poradne: v Bratislave – na Tehelnom poli, viedla ju prof. MUDr. Božena Štúrová-Kuklová, ktorá zastávala v Lige v rôznych rokoch rôzne funkcie, od členky výboru alebo podpredsedníčky, či predsedníčky vedeckej komisie. Ostatné dva dispenzáre boli vo Fiľakove a Rybárpoli, čiže celkovo ich bolo 78. Majetok Ligy a jej pobočiek tvoril na inventároch, budovách, podnikoch a pokladničnej hotovosti 2 635 376 Kč a 40 hal. Pritom celkové príjmy za rok 1937 z vlastných akcií tvorili 271 522 Kč a 15 hal. a zo subvencií verejných korporácií 976 176 Kč a 40 hal. Výdavky za rok činili na potreby organizačné, režijné, propagačné, zdravotnícke, sociálne a na udržanie poradní 1 188 186 Kč a 5 hal.[14] Činnosť 78 poradní uvedieme v roku 1937 v porovnaní s predošlým rokom:

- poradne evidovali celkovo 39 596 osôb,
- poradne navštívilo 21 524 osôb (o 6 734 viac), z toho do evidencie prijali 12 594 osôb (o 4 201 viac),
- frekvencia návštevnosti činila 74 207 osôb (o 4 232 viac),
- lekárskych vyšetrení bolo 56 377 (o 9 463 viac),
- röntgenologických vyšetrení bolo 26 188 (o 8 269 viac),
- rhinolaryngologických vyšetrení: Bratislava 1 002, Ružomberok – Rybárpole 33 a Skalica 17,
- pneumothoraxové zákroky poskytli poradne Bratislava 528, Lučenec 14, Poprad 8, Prešov 50, Topoľčany 14, Trnava 3, Žilina 5-krát,
- počet ožarovaní horským slnkom 23 004 (o 5 513 viac),
- návštevy zdravotných sestier v rodinách sa uskutočnili 35 367-krát (o 5 168 viac), z toho v sídle poradne 17 371-krát (o 1 853 viac), mimo sídla po dedinách 17 996-krát (o 3 315 viac).

Uvedieme ešte niekoľko čísiel o liečbe tuberkulotikov, ktoré zabezpečovali pobočky Ligy:

- sprostredkovali 2 652 pacientom (o 767 viac) umiestnenie v liečebných ústavoch a ozdravovniach a prispeli celkovou sumou 33 461 Kč,
- pobočky poskytli rôzne podpory svojim pacientom v 1 231 prípadoch,
- pobočky darovali lieky v 934 prípadoch,
- pobočky zabezpečili hromadné školské prehliadky celkovo 14 731 žiakov (o 3 119 viac),
- pobočky sa v roku 1937 zaslúžili aj na poli osvety: usporiadali 335 prednášok (o 69 viac) spojených s filmových predstavením, ktoré vypočulo 43 174 osôb (o 2 303 viac), hlavne na dedinách.

Z mimoriadnych činností poradní Ligy na Slovensku spomenieme ešte niektoré indície :

- preventórium zabepečovala pobočka Ligy v Bratislave,
- ozdravovňu v Železnom Liga v Liptovskom Sv. Mikuláši,
- prázdninový tábor Liga v Košiciach.[15]

Samotný Sekretariát Masarykovej ligy proti tuberkulóze v Bratislave samostatne vykazoval poskytnuté služby. Vďaka zvýšenej podpore Krajinského úradu mohol v roku 1937 prispieť:

[14] SNA, n. f. Masarykova liga, Výročná správa za rok 1937, s. 3–4.
[15] SNA, n. f. Masarykova liga, Výročná správa za rok 1937, s. 4.

- na udržanie sanatória pre deti v Lučivnej podporu 70 000 Kč,
- na ozdravovňu Karitas v Dolnom Smokovci 60 000 Kč,
- na sanatórium Revírnej bratskej pokladnice v kúpeľoch Štós 20 000 Kč.

Výbor Ligy ešte poskytol sekretariátu ďalších 30 000 Kč na liečenie chudobných chorých na TBC, v ďalších 103 prípadoch bola udelená ešte finančná podpora Krajinským výborom v úrnnej sume 63 218 Kč. Ústredný zväz Ligy v Prahe poskytol sekretariátu na sanatórne liečenie sumu 24 000 Kč.

Celkovo sekretariát v roku 1937 obdržal žiadosti o liečenie od 770 žiadateľov. V sanatóriách a ozdravovniach bolo z tohto počtu umiestnených 376 pacientov, v pavilónoch TBC vo verejných nemocniciach bolo umiestnených 60 pacientov. Uvedieme len počty detí, ktoré boli umiestnené v sanatóriu pre deti v Lučivnej – 97, v ústave „Milan" v Číži – 69, v Šrobárovom ústave v Dolnom Smokovci – 30, v Železnom 30, v ozdravovni Ch. G. Masarykovej v Novom Smokovci 11, v rodinnej starostlivosti 3. Náklady na liečenie všetkých týchto pacientov činili približne 540 000 Kč. Krajinský sekretariát povolil na umiestnenie v liečebňach a ozdravovniach s použitím podpory Krajinského výboru, ústredného zväzu Ligy a zo svojich prostriedkov 67 552 Kč.[16]

S podrobným výpočtom by sme mohli pokračovať ešte ďalej, ale myslíme, že na ilustráciu tieto čísla postačujú. Avšak už o rok, po verdikte Viedenskej arbitráže, keď Slovensko muselo odstúpiť časť južného územia Maďarsku, vo výročnej správe za rok 1938 predstavitelia Ligy konštatujú: *„Búrlivý rok 1938 neušetril ani Ligu... od ťažkých otrasov... prišla víchrica a 20 dobre vystrojených poradní sme stratili. No neklesali sme a neklesáme! V činnosti budeme pokračovať húževnatejšie ako doposiaľ a v samostatnom slovenskom štáte zdokonalíme našu prácu tak, aby sme dosiahli úroveň najvyspelejších štátov Európy. Toto je naším programom do budúcnosti! To bude naším cieľom! V tom nech nám pán Boh pomáha!"*[17]

V nasledujúcich rokoch došlo v Európe k negatívnym geopolitickým zmenám s následkami aj pre Slovensko – vytvorením samostatného štátneho útvaru s oficiálnym názvom Slovenská republika. Samozrejme v slovenskej spoločnosti nastali nové politické pomery, ktoré sa čiastočne odrazili i na fungovaní Ligy – prvé, čo bolo nenápadne zmenené, bol jej oficiálny názov – už len Liga proti tuberkulóze, Masarykovo meno z neho vypadlo, evidentne bolo pre nové politické špičky neprijateľné. Medzitým nastali zmeny aj na postoch funkcionárov. Od roku 1934 sa predsedom Ligy stal MUDr. Ján Kohút, roku 1939 ho vystriedal MUDr. Gejza Rehák a po jeho smrti v roku 1940 univ. prof. MUDr. Konštantín Čársky. Bádateľ môže z kontextu vybadať náznaky snahy politicky a ideologicky vplývať na činnosť Ligy, napr. i tým, že dovtedy členmi výboru Ligy boli aj zástupcovia Krajinského úradu – Michal Korman, člen krajinského zastupiteľstva, i Gejza Medrický, člen krajinského výboru. Ich miesta postupne vystriedali iní zástupcovia. Vo výročnej správe za rok 1941 na strane 10 si môžeme prečítať, že okrem odborníkov v oblasti medicíny, členmi výboru boli: dr. Pavol Opluštil, podpredseda snemu, dr. Jozef Mikula, ústredný tajomník Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, Alojz Macek, hlavný veliteľ Hlinkovej mládeže, nemenovaný zástupca Hlinkovej gardy, Božena Tuková, ktorá v zozname členov figurovala doslovne ako „manželka predsedu vlády". Ministerstvo vnútra zastupoval prednosta zdravotníckeho odboru MUDr. Hugo Humburský. Bádateľ po preštudovaní dokumentov bude určite konštatovať, že zrejme Liga nemusela čeliť nejakým radikálnym politickým a ideologickým nátlakom, i keď

[16] SNA, n f. Masarykova liga, Výročná správa za rok 1937, s. 5–6.
[17] SNA, n f. Masarykova liga, Výročná správa za rok 1938, s. 4.

sa nevyhla určitým zásahom štátnych orgánov do svojej činnosti. Pokračovala v práci, neúnavne a výsostne sa venovala svojmu zameraniu – liečbe chorých na TBC a v rámci prevencie naďalej šíreniu osvety, čo sa jej zatiaľ darilo. Prispeli k tomu aj vyššie dotácie štátu. Kým Krajinský úrad každoročne prispieval priemerne sumou 150 000 Kč, tak Ministerstvo vnútra sumou viac ako 1,5 milióna Ks.

Tabuľka č. 2 – *Úmrtnosť na tuberkulózu na Slovensku v rokoch 1919–1942.*[18]

Rok	Počet obyvateľov	Počet zomrelých celkom	Počet zomrelých na TBC	Úmrtnosť na TBC na 10 000 obyv.	Počet úmrtí na TBC zo 100 prípadov smrti
1919	2 989 868	56 876	8 222	27,49	14,45
1920	2 997 048	61 084	7 121	23,76	11,65
1921	3 030 322	63 507	6 148	20,28	9,68
1922	3 063 597	62 902	6 629	21,63	10,53
1923	3 096 871	54 176	6 401	20,66	11,81
1924	3 130 146	56 322	6 644	21,22	11,79
1925	3 163 420	56 173	6 614	20,90	11,77
1926	3 196 695	59 701	6 875	21,50	11,51
1927	3 229 969	59 171	6 639	20,55	11,21
1928	3 263 244	58 322	6 527	20,00	11,19
1929	3 296 518	56 447	6 411	19,44	11,35
1930	3 329 793	52 268	5 785	17,37	11,06
1931	3 366 761	54 273	6 105	18,13	11,24
1932	3 403 730	59 992	5 498	16,15	10,37
1933	3 440 699	50 655	5 373	15,61	10,60
1934	3 477 667	50 071	5 251	15,09	10,48
1935	3 514 636	49 674	4 997	14,21	10,05
1936	3 551 605	48 512	4 740	13,34	9,77
1937	3 588 573	49 478	4 604	12,82	9,30
1938	3 625 542	50 758	4 244	11,70	8,36
1939	2 631 735	36 323	3 010	11,43	8,28
1940	2 642 277	36 676	3 371	12,76	8,72
1941	2 666 967	39 212	3 726	13,97	9,50
1942	2 693 320	40 909	3 870	14,37	9,46

V roku 1940 Liga na pokyn Ministerstva vnútra, povedané vojenskou terminológiou, začala bojovať na ďalšom fronte, a to proti starému nepriateľovi – malárii. Ministerstvo vnútra za tým účelom svojim výnosom v októbri 1940 zriadilo pri Lige Antimalarický odbor. Malária mala totiž na Slovensku tiež svoju históriu a práve počas vojny sa znova rozmohla. Jednak sa vyskytovala endemicky a jednak sa objavovala sporadicky. Endemická malária sa vyskytovala v pravidelných vlnách na východe Slovenska, a to v okresoch Trebišov, Michalovce, Humenné a Vranov nad Topľou. Klimatické podmienky v tomto kúte republiky boli veľmi priaznivé na vývin komárov, ktoré rozširovali malá-

[18] SNA, f. PR, Výročná správa za rok 1946, s. 40, šk. 22, č. fólie 4/22.

riu. Pravidelne tu dochádzalo k rozvodneniu riek a potokov, tvorili sa močiare a bahniská, ktoré nebývali odvodnené, nevysychali, stávali sa už trvalými a boli výdatnou liahňou veľkého množstva hmyzu. Sporadická malária vznikala prevažne na južnom Slovensku. Ako sme spomenuli, rozširovali ju komáre, avšak nie každý druh, ale komáre pochádzajúce z kmeňa Anophelos, špeciálne samičky, ktoré prenášali malarických parazitov, tzv. plazmódiá, uštipnutím do organizmu hostiteľa. Tieto komáre nalietavali podvečer a v noci a prisávali sa na telo budúcej obete. Ako je známe, inkubačná doba prejavu ochorenia je asi tri-štyri týždne. Medzitým sa parazit dostane do pečene, kde sa usalaší a napáda bunky. V pravidelných intervaloch sa potom vyplavujú do krvi, kde začínajú likvidovať červené krvinky. Prvé príznaky ochorenia sú podobné chrípke, sprevádzajú ich bolesti hlavy, svalov, nasledujú vysoké horúčky so zimnicou, ktoré sa opakujú. Ak sa malária nelieči, postupne zlyhávajú životne dôležité orgány a môže nastať smrť. Tak to bolo aj v tých časoch. Dnes sa na Slovensku endemická malária už nevyskytuje aj vďaka tomu, že v neskorších rokoch sa pristúpilo k melioračným prácam vo Východoslovenskej nížine. Svetová zdravotnícka organizácia v roku 1963 vyhlásila Slovensko za nemalarickú oblasť.[19]

Ale vráťme sa do roku 1940. Vedením Antimalarického odboru bol poverený MUDr. Ph. Martin Dziuban. Ministerstvo vnútra hneď od začiatku existencie Antimalarického odboru prizývalo na konzultácie nemeckého špičkového odborníka dr. Thonarda Neumanna, ten prevzal akúsi gesciu nad bojom proti malárii na Slovensku. Bol často prítomný nielen v Bratislave, ale pohyboval sa aj v teréne a bol pri riešení rôznych problémov spojených s protimalarickými aktivitami. Pripravovala sa antimalarická akcia, ktorá mala spočívať v medikamentóznej liečbe a profylaxii malárie. V prvom roku pôsobnosti sa odbor zameral na zisťovanie všetkých osôb, čo ochoreli na maláriu a všetkých nosičov nákazy. Pri vyhľadávaní malarikov sa do terénnej práce zapojili sociálne pracovníčky Ligy, najmä v inkriminovaných okresoch. K tomuto boju mali pripieť aj odbočky – stanice Antimalarického odboru, prvá bola zriadená v Prešove a viedol ju dr. Bárdoš.[20] Odhady dr. Neumanna o možnosti nárastu infikovaných prípadov sa pohybovali okolo čísla 20 000. Zachované dokumenty tomu však nenasvedčujú. Predpovede dr. Neumanna sa evidentne nenaplnili, lebo štatistické údaje Antimalarického odboru vykazujú omnoho menšie počty. V správe za rok 1941 Antimalarický odbor uvádza celkový počet zistených malarikov – 364 osôb, z toho v okrese Humenné 47, Michalovce 41, Stropkov 4, Medzilaborce 5, Vranov nad Topľou 30, Trebišov 235 prípadov. Najviac sa ich vyskytovalo v rómskych osadách. Na liečbu malárie sa v tom čase používali najnovšie liečivá Atebrin a Plasmochin, tie však zaberali len vtedy, keď sa naordinovaná dávka využívala. Nezodpovedným jedincom museli po recidíve chodiť pracovníci odbočiek osobne podávať lieky.

Prevencia mala byť postavená hlavne na šírení osvety. Odbor za tým účelom vydal brožúru o malárii, ktorá vyšla v náklade 10 000 kusov, rozširoval informačné letáky, usporadúval prednášky, natočili sa filmy, ktoré sa púšťali v kinách v rámci žurnálu. Ďalší odborníci písali do vedeckých časopisov články – Rastliny v boji proti malárii, Ryby v boji proti malárii, Terapia a profylaxia malárie vo svete najnovších vymožeností vedy. V júli 1942 k stanici v Prešove pribudli ďalšie dve – v Trebišove a Michalovciach. Medzi prvoradé úlohy patrilo vyhľadať v teréne ložiská, kde sa nachádzajú vajíčka, či larvy anophelov a potom tieto miesta dezinfikovať. Aplikoval sa na to americký, neskôr smutne

[19] Dostupné na internete: spravy.pravda.sk/malaria-sa-na-slovensku...-/sk_domace.asp?c...primar.sme.sk/c/3901691/malaria-na-slovensku.html

[20] SNA, n. f. Masarykova liga, Výročná správa za rok 1940, s. 13–14.

známy insekticíd DDT prášok. Už vtedy sa ukázali jeho zhubné následky pre živočíchy, keď po jeho použití v rybníkoch hynuli ryby, žaby a iné druhy ich fauny. Po tomto zistení od neho upustili, alebo ho používali len na dezinfekciu, či dezinsekciu bazénov a kaluží. Nahradili ho odpadkami pri rafinérii nafty.[21] Na malú dezinfekciu používali podľa metódy Missiroliho prípravok, na výrobu ktorého bolo potrebné zaopatriť zmes petroleja, ricínového oleja, sušenej bielkoviny a sviňobrodskej zelene.[22] Za tie tri-štyri roky sa sústavne mapoval terén, odhalené ložiská sa dezinfikovali, aby sa nákaza nešírila a u odhalených pozitívnych prípadov, ktorých bolo niekoľko sto, bola postihnutým nasadená účinná liečba.

Vojnové udalosti, vypuknutie SNP, ale hlavne prechod frontu – najprv prechádzajúce vojská nemeckých okupantov, potom postupujúce oslobodzujúce vojská Červenej armády a 1. čs. armádneho zboru cez územie Slovenska – dočasne ochromili činnosť Ligy, ktorá utrpela straty na životoch, aj na majetku.

Po vojne Liga, opäť už Masarykova liga proti tuberkulóze, zaznamenala tieto hmotné škody – na okliešteném území Slovenska bolo 12 poradní úplne vyrabovaných (Senica, Prievidza, Giraltovce, Humenné, Lovinobaňa, Medzilaborce, Michalovce, Stropkov, Vranov nad Topľou, Hnúšťa, Kremnica, Námestovo). Na 35 miestach bolo poškodené zariadenie, na 23 miestach bolo odcudzené nábytkové zariadenie, na 28 miestach lekárske prístroje (12 röntgenových prístrojov, 6 röntgenových lámp, 16 kvarkových lámp, 12 mikroskopov, 3 pneumothoraxové aparáty, 8 Westergreenových prístrojov, 9 osobných váh), na 20 miestach bielizeň a odevy (lekárske plášte, plachty a iné), na 15 miestach bola poškodená alebo úplne zničená písomná agenda, zmizli aj štyri písacie stroje. Na 11 miestach boli poškodené budovy, najviac v Železnom.[23] Podpredseda Ligy Ivan Stodola to vo výročnej správe za rok 1944 a 1945 opísal takto : *„Mimo poradní utrpelo najviac preventórium v Železnom. Bola to len náhoda, že nebolo vypálené úplne, z pomsty, že hralo tak slávnu úlohu pri uschovávaní našich účastníkov odboja, hlavne z SSSR prilietnutých parašutistov. Po odchode našich vojsk odboja usalašili sa v Železnom esesáci, a to počtom 300 a po ich odchode neostalo z inventáru 25 rokov sbieraného ani slaničky. So skriňami a stolami si podkurovali. Len v Železnom samom narobili vyše miliona škody.“*[24] Porovnateľné škody utrpel aj ústav „Milan“ v Číži. Na území prinavrátenom z Maďarska boli všetky poradne vykradnuté a budovy poškodené. Keď Liga predbežne spočítala škody, okrem spomínaných škôd v Železnom a Číži, vyčíslila ich nasledovne : škody na budovách na Slovensku – 150 000 Kčs, na prinavrátenom území z Maďarska 3 900 000 Kčs, spolu 4 050 000 Kčs. Škody na zariadení 2 100 000 Kčs, na prinavrátenom území 900 000 Kčs, spolu 3 000 000 Kčs, celkom dovedna viac ako 7 100 000 Kčs.[25]

V dôsledku vojnových útrap a všeobecného nedostatku opätovne stúpol výskyt tuberkulózy, jej mortalita bola na Slovensku v tej dobe, ako muselo vedenie Ligy konštatovať, 4- až 5-krát vyššia ako napr. v škandinávskych krajinách. V povojnových rokoch práca Ligy bola nasmerovaná na obnovu chodu preventórií, liečebných ústavov a ozdravovní, ktoré zriadila a boli jej vlastníctvom. Vo výročnej správe za rok 1946[26] sa už mohlo konštatovať, že ako prvé bolo zrekonštruované a opätovne dané do prevádzky

[21] SNA, n. f. Masarykova liga, Zápisnica z valného zhromaždenia dňa 5.12.1947, s. 363.
[22] SNA, f. PR, Výročná správa za rok 1943, šk. 22, č. fólie 1/22, s. 34.
[23] SNA, f. PR, Výročná správa za rok 1944 a 1945, šk. 22, č. fólie 2/22, s. 13.
[24] SNA, f. PR, Výročná správa za rok 1944 a 1945, šk. 22, č. fólie 2/22, s. 4.
[25] SNA, n. f. Masarykova liga, Zápisnica z predsedníckej schôdze konanej dňa 2.4.1946, s. 245.
[26] SNA, f. PR, Výročná správa za rok 1946, šk. 22, č. fólie 4/22, s. 23–27.

s kapacitou 150 lôžok *Preventórium Masarykovej ligy proti tuberkulóze v Železnom,* ktoré spravoval priamo Miestny spolok v Liptovskom Sv. Mikuláši. V Železnom bol slávnostne odovzdaný aj nový pavilón, ktorý sa začal stavať ešte roku 1944 na návrh Zväzu priemyselníkov, ktorého bol iniciátorom Peter Zaťko a ktorý bol venovaný pamiatke ich nedávno zosnulého predsedu Ing. dr. Milana Žuffu, známeho továrnika z Liptovského Sv. Mikuláša. Milan Žuffa bol zároveň predsedom miestneho spolku Ligy a takisto predsedom predstavenstva preventória, ako aj mecenášom, ktorý sa svojimi finančnými injekciami zaslúžil o jeho všestranný rozvoj. Spomínaný pavilón mal kapacitu 30 lôžok a na jeho výstavbu sa pozbierali v hodnote 400 000 Ks členovia Zväzu priemyselníkov a ostatnú chýbajúcu čiastku vo výške 200 000 Ks poskytla Liga proti tuberkulóze zo zvláštneho účtu „známkovej akcie".[27]

Rovnako v roku 1946 bol tiež zrekonštruovaný *Liečebný ústav „Milan" v Číž – kúpeľoch,* obdobne poškodený ako v Železnom. Zariadený bol novým inventárom aj za pomoci z finančných prostriedkov UNRRY a s kapacitou lôžok pre 70 detí.[28]

Povereníctvo zdravotníctva v nasledujúcom období Masarykovej lige pridelilo na liečebné účely pre postihnutých TBC ďalšie budovy. Jednou z nich bol aj *Liečebný ústav Masarykovej ligy proti tuberkulóze v Považskom Podhradí.* Bývalý kaštieľ, ktorý slúžil predtým rôznym sociálno-zdravotným účelom, bol počas vojny značne zničený a zrekonštruovaný bol hlavne zásluhou Povereníctva zdravotníctva, ale využili sa aj prostriedky z darov UNRRY. Objekt bol pridelený Lige. Mal kapacitu 150 lôžok a slúžil ako doliečovací ústav Štátneho detského liečebného ústavu Šrobárovho v Dolnom Smokovci. Ďalším bol *Ústav Masarykovej ligy proti tuberkulóze v Horných Lefantovciach pri Nitre.* Aj tento bývalý kaštiel pridelilo Povereníctvo zdravotníctva do správy Ligy. Po celkovej adaptácii a napojení na inžinierske siete, ktorá prebiehala ešte v roku 1947, mal ústav slúžiť ako doliečovací ústav pre dospelých chorých na TBC. Disponoval 150 lôžkami. Spomenieme ešte *Preventórium Masarykovej ligy proti tuberkulóze v Muráňskej Huti.* Aj tento pôvodne rozsiahly kaštieľ na Prednej Hore v Muránskej Huti pridelilo Povereníctvo zdravotníctva Lige. Opravné práce mali pokračovať až do roku 1948 a počítalo sa s kapacitou najmenej pre 100 školopovinných detí so zabezpečenou školskou dochádzkou.

Okrem nového rozšírenia TBC a iných infekčných chorôb v povojnovom období prepukla takisto nová vlna epidémie malárie. Jedným z hlavných faktorov bolo vysoko zamorené Maďarskom navrátené územie s nainfikovanými obyvateľmi. Chorobu na Slovensko privliekli tiež repatrianti z Maďarska, Rumunska, z južných častí ZSSR, ako aj navrátivší sa naši vojaci, účastníci oslobodzovacích bojov na svetových frontoch. Takže problém z rokov 1945–1946 sa stal ešte väčším a naliehavejším. Malária sa objavila na rôznych miestach, aj na tých, kde sa dovtedy nevyskytovala, na západnom Slovensku, dokonca i v Bratislave. V druhej polovici roku 1946 bolo liečených 1006 pacientov.[29] Za týmto účelom vznikli v tom istom roku nové filiálky, dnes už v častiach Bratislavy – v Petržalke a Prievoze. Dezinsekcia sa previedla napr. pri petržalskom úpätí mosta, v Prievoze pri potoku a stojacich barinách, priamo v Bratislave na rohu Dunajskej a Laza-

[27] SNA, n. f. Masarykova liga, Zápisnica z valného zhromaždenia dňa 2. 6. 1943, s. 61–62.

[28] Masarykovej lige pridelilo Povereníctvo zdravotníctva finančné prostriedky z UNRRY vo výške 70 miliónov Kčs na rekonštrukčné práce vojnou poškodených ozdravovní a na ich opätovné vybavenie. Finančné prostriedky a lieky Liga dostala aj v rámci „Akcie Don Suisse" od rovnomennej švajčiarskej organizácie. SNA, n.f. Masarykova liga, Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva dňa 2. 4. 1947, s. 402 a Zápisnica Predsedníctva zo 17. 3. 1948, s. 387.

[29] SNA, n. f. Masarykova liga, Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva dňa 26. 2. 1947, s. 291.

retskej ulice, v bazéne na ulici Sv. Svorada, bazéne na Kumlíkovej ulici a v bazéne v Mestskej záhrade. Dezinsekcia sa robila aj v okolí. V júni 1946 boli zriadené ďalšie malarické stanice, a to v Košiciach, Kráľovom Chlmci, vo Veľkých Kapušanoch a Komárne.

Prvé roky po vojne teda znamenali pre Ligu nové výzvy a zároveň aj konsolidáciu v celej Masarykovej lige po odbornej i organizačnej stránke. Dokonca sa môžeme z predsedníckych a výborových správ dozvedieť, že v rámci Ligy fungoval aj Kardiologický odbor pod vedením doc. MUDr. Vladimíra Haviara, tiež nachádzame zmienku o existencii Reumatologického odboru.

Po obnovení Československej republiky sa vynorili tiež organizačné otázky ďalšieho fungovania Masarykovej ligy na celorepublikovej úrovni. Opätovne sa nadviazali vzájomné kontakty s pražským vedením, ktoré malo záujem vytvoriť Ústredný zväz spolkov Masarykovej ligy proti tuberkulóze ako samostatnú právnickú osobu a nadriadenú ustanovizeň nad zemskými zbormi Masarykovej ligy proti tuberkulóze na jednej strane v Čechách a na Morave, na druhej strane Masarykovej ligy proti tuberkulóze na Slovensku. I keď sa celý návrh javil ako nové organizačné usporiadanie, predstavitelia Ligy na Slovensku na čele s Koštantínom Čárskym sa zrejme domnievali, že za pražským návrhom sa skrývajú centralizačné snahy. Prejavili záujem o úzku spoluprácu, avšak podľa všetkého nehodlali sa dostať do opätovného submisívneho postavenia a svoje rozhodnutie odôvodňovali tým, že Liga *„považuje vyčkať definitívnu úpravu ústavného pomeru obidvoch zložiek národa, ako aj definitívne riešenie pomeru a organizácie prípadného ústredia lekárskych a lekárnických komôr."*[30] Vedenie Ligy s takýmto odporúčaním riešenia išlo i na zasadnutie valného zhromaždenia, ktoré sa konalo 5. decembra 1947. Pri tomto stanovisku aj ostali, zástupca z pražského ústredia, ktorý návrh oficiálne deklaroval na valnom zhromaždení, s návrhom neprešiel.

V tomto období tiež vyvstala otázka, ktorou sa zaoberalo aj Ministerstvo zdravotníctva, a to otázka pracovného zblíženia, či spojenia všetkých dobrovoľných sociálnozdravotných korporácií, ktoré si zvolili za poslanie bojovať proti sociálnym chorobám, napr. Ligy proti reumatizmu, Spoločnosti pre potlačovanie pohlavných chorôb, Spoločnosti kardiologickej a mnohých ďalších. Podľa ministerstva by sa tejto úlohy mohla zhostiť práve Masarykova liga, pretože mala perfektne vybudovanú sieť miestnych pobočiek spolku aj v *„najzapadlejšej periférii"*, ale hlavne sieť poradní, prevzala by okrem starostlivosti o chorých na tuberkulózu aj postihnutých inými chorobami, ktoré majú sociálne korene. V konečnom dôsledku by to prinieslo i malú zmenu názvu – *Masarykova liga proti tuberkulóze a iným sociálnym chorobám.* Presne s takýmto návrhom prišli predstavitelia Ligy na Slovensku ešte v medzivojnovom období, avšak u pražského vedenia Ligy zrejme nenašli pozitívnu odozvu, lebo ďalšiu iniciatívu, ako vyplýva z písomností, v tomto smere potom už nevyvíjali.

Ako sa ukázalo, vnútropolitický vývoj sa uberal iným smerom, prišlo k zmene sociálno-ekonomického zriadenia, čo znamenalo, že štát prevzal postupne celú oblasť zdravotníctva do svojich rúk, a teda aj starostlivosť o zdravie obyvateľstva. Zákon č. 49/1947 Zb. o poradníckej zdravotnej starostlivosti nadobudol platnosť 1. 1. 1948. Na jeho základe boli zriadené Ústavy národného zdravia a do nich včlenené všetky zdravotné poradne, teda aj dispenzáre Masarykovej ligy. Ich zariadenie a personál mali prevziať príslušné Ústavy národného zdravia. Ako môžeme sledovať zo zápisníc z toho obdobia, Masarykova liga zatiaľ pokračovala vo svojej práci, ako by sa jej uvedený zákon netýkal, šírila naďalej osvetu, zabezpečovala liečebné pobyty postihnutým tuberkulózou. Poradne fungovali bez prestania, v roku 1947, z ktorého máme posledné štatistické údaje, ich

[30] SNA, n. f. Masarykova liga, Zápisnica z výborovej schôdze zo dňa 5. 12. 1947, s. 351–352.

navštívilo 132 000 osôb, z toho 90 % bolo lekársky vyšetrených, vrátane rtg. vyšetrenia. Sociálne pracovníčky absolvovali 62 000 návštev v rodinách postihnutých TBC, v roku 1948 umiestnili v liečebných ústavoch 3 303 chorých, v septembri 1948 sa uskutočnila rozsiahla očkovacia akcia proti TBC, ako spojená akcia Medzinárodného detského fondu a Dánskeho Červeného kríža, Liga organizovala ďalej známkovú akciu i jarnú zbierku *Dobrovoľný zdravotný dar*, ktorá do septembra vyniesla pol milióna korún. Členských príspevkov bolo inkasovaných 50 000 korún, dokonca organizovala stavebné práce budovania nového ústavu na Muráni, či preventória v Žiari, taktiež Antimalarický odbor pokračoval vo svojom boji proti malárii.[31]

Riešili sa aj personálne záležitosti, dokonca i disciplinárne priestupky, uvedieme prípad snáď v praxi ojedinelý, ktorý sa stal na jeseň 1948 v liečebnom ústave v Považskom Podhradí, kde bola na ozdravnom pobyte skupina malých podvyživených detí. Vďaka výdatnej strave zvyčajne takéto deti počas mesiaca pribrali na váhe aj 7 kg. Avšak našli sa aj také, ktoré napriek podvýžive odmietali prijímať stravu z rôznych príčin. Hlavná sestra s ďalším personálom počas služby pri obedoch takéto deti nútila všetko jedlo zjesť, nechýbali ani tresty. Deti síce jedlo pod jej nátlakom a bitkou zjedli, avšak vzápätí aj vyvrátili. Ona týmito zvratkami deti spätne napchávala, čo neostalo bez utajenia. Škandál prepukol a dostal sa až na prerokovanie predsedníctva Ligy. Riaditeľ sanatória tvrdil, že o ničom takom nevedel, obvinená spolu s ďalšími tromi sestrami priznali, že tak robili s úmyslom výchovným, ukázať ostatným deťom, aký je príjem stravy pri ich ozdravnom pobyte dôležitý. Predsedníctvo po zrelom zvážení zbavilo dotyčnú postu hlavnej sestry a preradilo ju do iného zariadenia na oddelenie pre dospelých. To isté postihlo aj ostatné obvinené sestry.[32]

To už sa však chýlil rok 1948 ku koncu a z Prahy prichádzali správy, že sa opätovne nielen uvažuje, ale tentokrát aj rozhoduje na úrovni Ústredného národného frontu o zlúčení všetkých dobročinných spolkov, avšak už nie pod hlavičkou Masarykovej ligy, ale pod vedením Československého červeného kríža, s čím samozrejme Ústredie Masarykovej ligy v Prahe nesúhlasilo a žiadalo k tejto otázke stanovisko od slovenskej strany. Ústredie v Bratislave zaujalo takýto postoj: *„Rozhodnutie ÚNF sa patrne vzťahuje len na české zeme, teda na Čechy a Moravu, nevzťahuje sa však na Slovensko, ktoré si v podobných veciach v zmysle novej ústavy riadi svoje spolky podľa pokynov Sboru povereníkov, resp. rezortného poverenika. O podobnom námete sa nás doposiaľ nik nespýtal, ani mienka nebola od nikoho vyžiadaná. Ak by prišlo k podobnému návrhu aj na Slovensku, môžeme Vám tlmočiť už dnes po rozhovore s vedúcimi členmi nášho výboru mienku všetkých, podľa ktorej sa budú vyslovene pridržiavať k terajšiemu stavu a k ponechaniu samostatnej činnosti Masarykovej ligy proti tuberkulóze, ktorá práve po prevrate vykonala mimoriadne veľkú prácu na poli protituberkulózneho boja a je v takomto smere aj primerane podporovaná a uznávaná"*.[33] Čoskoro sa však ukázalo, že mali mylnú až naivnú predstavu, že toto rozhodnutie sa týka len spolkovej činnosti v Čechách, že tomu tak nebolo, mohli sa presvedčiť, keď dostali rozhodnutie Ústredného akčného výboru Slovenského národného frontu zo dňa 26. 5. 1949 s tým, že všetky orgány Ligy dňom 31. 5. 1949 zanikajú a ich kompetencie preberá ustanovený 6-členný Akčný výbor Masarykovej ligy proti tuberkulóze na Slovensku.[34] Aj sa tak stalo.

---

[31] SNA, n. f. Masarykova liga, Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva dňa 19. 10. 1948, s. 421–423.

[32] SNA, n. f. Masarykova liga, Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva dňa 28. 11. 1948, s. 413–414.

[33] SNA, n. f. Masarykova liga, Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva dňa 18. 6. 1948, s. 404–405.

[34] SNA, n. f. Masarykova liga, Zápisnica napísaná 31. mája v úradných miestnostiach Masarykovej ligy... v Bratislave, ul. Červenej armády č. 49 – o 10,45 hod., s. 1.

Členovia Akčného výboru na čele so svojim predsedom MUDr. Viliamom Thurzom sa v ten deň dostavili o 10,30 do miestnosti Ústredia Ligy na ul. Červenej armády č. 49 v Bratislave, aby si prevzali úrad. V. Thurzo prítomnému vedúcemu administratívy doc. MUDr. Ivanovi Stodolovi predstavil ďalších členov Akčného výboru, ktorými boli: MUDr. Igor Gonda – tajomník, členovia – MUDr. Jozef Dedek, MUDr. Vojtech Bárdoš, MUDr. Ľudovít Slabej a MUDr. Pavel Macúch. Po krátkom rokovaní a prebratí účtovnej agendy bola spísaná zápisnica. Vklady na účtoch činili zaokrúhlene 21 648 000 Kčs, na vkladných knižkách 28 800 Kčs a hodnota cenných papierov uložených v Tatra banke činila 100 774,– Kčs. Stav príručnej pokladne bol 5 772 Kčs. Hodnota akýchkoľvek nehnuteľností a akéhokoľvek inventára nebola v tom okamihu zisťovaná.[35]

Akčný výbor mal vlastne za úlohu organizačne zabezpečiť splynutie Masarykovej ligy a ČSČK v jednu sociálnu organizáciu. Keď sa tak stalo, dostal od Povereníctva zdravotníctva 28. 1. 1950 oficiálne oznámenie o zániku spolku a jeho začlenení do Spolku Čs. červeného kríža a že v zmysle zákona č. 185/1948 Zb. boli všetky liečebné ústavy Ligy poštátnené a prešli ešte 1. 1. 1949 pod správu povereníctva, ďalej, že od 1. 1. 1948 boli podľa zákona č. 49/1947 všetky poradne a malarické stanice pričlenené k Ústavom národného zdravia. Súčasne im oznámil, že zrušenie Antimalarického, Kardiologického a Reumatologického odboru Ligy môžu uskutočniť vo vlastnej kompetencii. Finančné prostriedky – výťažok zo známkovej akcie a výťažok z akcie *Dobrovoľný zdravotný dar* sa mali predisponovať na účet Červeného kríža s tým, že sa mohli použiť len na tie ciele, ktorým dovtedy slúžili. Ostatné finančné prostriedky, ktoré poskytlo Povereníctvo zdravotníctva ako preddavky na činnosť Ligy, sa mali vrátiť povereníctvu.[36]

Povereníctvo vnútra až dňa 21. apríla 1951 zaslalo už fakticky neexistujúcej Masarykovej lige potvrdenie o zlúčení s Československým červeným krížom a o nariadení výmazu z katastra spolkov. Uvedené dôvody: *„Spolok „Masarykova liga proti tuberkulóze na Slovensku" so sídlom v Bratislave, je podľa svojich stanov spolkom sociálne zdravotníckym. Keďže v tejto svojej hlavnej úlohe vyvíja činnosť obdobnú ako Československý červený kríž, ktorý organizuje a vykonáva dobrovoľnú sociálne zdravotnú a sociálnu pomoc, obstaráva, udržuje a obnovuje zdravotnícke potreby a zariadenia, jeho samostatné jestvovanie a účinkovanie javí sa byť neodvôvodneným a trieštením síl, ktoré v ľudovodemokratickom zriadení treba vo verejnom záujme sústrediť a nie rozptyľovať. Členovia slúčeného spolku môžu takto cieľa spolkového dosiahnuť v Československom červenom kríži".*[37]

Trvalo ešte niekoľko rokov, kým bol celý majetok Ligy predisponovaný do štátnych zdravotných zariadení. Časť majetku sa ušla aj organizácii Červeného kríža.

Čo dodať na záver? Snáď len toľko, že Masarykova liga proti tuberkulóze síce zanikla, ale boj proti TBC pokračoval ďalej, len už nie, obrazne povedané, pod ochranným štítom červeného dvojkríža, ale pod egidou štátu a jeho Ústavov národného zdravia.

Môžeme konštatovať, že odvtedy výskyt tuberkulózy na Slovensku má až doposiaľ neustále klesajúcu tendenciu, aj napriek tomu, že v Európe i vo svete, v dôsledku rôz-

---

[35] SNA, n. f. Masarykova liga, Zápisnica napísaná 31. mája v úradných miestnostiach Masarykovej ligy... v Bratislave, ul. Červenej armády č. 49 – o 10,45 hod., s. 1–4.

[36] SNA, n. f. Masarykova liga, Oznámenie Povereníctva zdravotníctva zo dňa 28. 1. 1950, pod č. 311 – 143/1950, adresované Akčnému výboru Masarykovej ligy... o zániku Masarykovej ligy proti tuberkulóze a o jej začlenení do spolku Čs. červeného kríža , s. 1.

[37] SNA, n.f. Masarykova liga, Oznámenie Povereníctva vnútra zo dňa 21. 4. 1951, pod č. II/2-262-1951/1 o zlúčení Masarykovej ligy... s Československým červeným krížom, s. 1.

nych vplyvov, ktoré našu krajinu zatiaľ obchádzajú, je táto nebezpečná choroba opäť na vzostupe.[38]

Príloha č. 1 – *Funkcionársky zbor Masarykovej ligy proti tuberkulóze na Slovensku v roku 1935*[39]

Čestný predseda: MUDr. Gejza Mitický, vládny radca v. v., Bratislava
Predseda: MUDr. Ján Kohút, vládny radca, Bratislava
Podpredsedovia: MUDr. Ľudovít Šimko, zdravotný radca, v. v., Senica
Prof. MUDr. Božena Štúrová-Kuklová, Bratislava
Tajomník: MUDr. Ivan Stodola, hlavný zdravotný radca, Bratislava
Pokladník: MUDr. Július Kákonyi, okresný lekár, Nové Mesto n/Váhom
Delegát do Ústredného zväzu Ligy v Prahe: MUDr. Ivan Stodola, Bratislava
Revízori účtov: Ján Obuch, riaditeľ, Bratislava a Gejza Kolecsányi, radca, Bratislava

Členovia výboru:
MUDr. Alexander Braxatoris, riaditeľ, Bratislava
Michal Korman, člen krajinského zastupiteľstva, Bratislava
Jozef Pöstényi, člen krajinského zastupiteľstva, Bratislava
MUDr. E. Kalvariszky, lekár, Komárno
MUDr. Leopold Laufer, lekár, Levice
Dr. Fr. Kulhánek, riaditeľ, Bratislava
MUDr. Juraj Balažovjech, mestský lekár, Bratislava
Jaroslav Hrbáček, riaditeľ, Bratislava
Ing. Ján Daníšek, riaditeľ, Bratislava
MUDr. Arnošt Rosíval, mestský lekár, Bratislava
Dr. Ing. Milan Žuffa, továrnik, Liptovský Sv. Mikuláš
MUDr. Ján Čamrda, lekár, Bratislava
Doc. MUDr. Evald Tománek, hlavný zdravotný radca, Bratislava
Miloš Gašparec, tajomník Ústredného zväzu československých priemyselníkov, Bratislava

[38] *„Situácia s tuberkulózou (TBC) na Slovensku je stabilizovaná, prvýkrát v histórii klesol počet nakazených touto chorobou pod 400. V roku 2011 bolo nahlásených 399 prípadov, čo predstavuje incidenciu 7,34 na 100 000 obyvateľov. V 377 prípadoch išlo o pľúcnu TBC, zvyšní pacienti mali mimopľúcnu TBC. Na túto chorobu v minulom roku zomrelo 5 pacientov, ďalších 19 prípadov bolo zaregistrovaných ako úmrtie pacienta s TBC.“* Pozri: *:www.zzz.sk/? clanok= 12114.* (TASR : Prvýkrát v histórii klesol počet nakazených TBC pod 400 prípadov za rok. 20. 3. 2012).

[39] SNA, n. f. Masarykova liga, Výročná správa za rok 1935.

Príloha č. 2 – *Funkcionári Ligy proti tuberkulóze na Slovensku v roku 1939*[40]

Čestný predseda: MUDr. Gejza Mitický, vládny radca, v. v., Bratislava
Predseda: MUDr. Gejza Rehák, poslanec, Bratislava
Úradujúci podpredseda: MUDr. Ivan Stodola, ministerský radca, Bratislava
Podpredsedovia: MUDr. Ľudovít Šimko, zdravotný radca, Senica nad Myjavou
Gejza Medrický, minister hospodárstva, Bratislava
Tajomníci: MUDr. Arnošt Rosíval, župný lekár, Bratislava
MUDr. Pavel Lačný, hlavný zdrav. komisár, Bratislava
Pokladníci: MUDr. Jozef Straka, okresný lekár, Malacky
JUDr. Július Sokol, vládny radca, Bratislava
Revízori účtov: Gejza Kolecsány, riaditeľ, Bratislava
Ján Obuch, riaditeľ, Bratislava
Generálny sekretár: MUDr. Ladislav Straka, prednosta oddelenia Ministerstva vnútra
Členovia výboru:
MUDr. Ivan Bodický, okresný lekár, Modra
MUDr. Imrich Frič, okresný lekár, Hlohovec
MUDr. Viktor Mokrý, okresný lekár, Topoľčany
MUDr. Jozef Španka, hlavný lekár liečebného fondu, Bratislava
MUDr. Rudolf Turček, župný lekár, Nitra

Predseda vedeckej komisie: Univ. prof. MUDr. Emanuel Filo, Bratislava
Podpredseda ved. komisie: Univ. prof. MUDr. Konštantín Čársky, Bratislava
Členovia vedeckej komisie: Univ. prof. MUDr. Alojz Chura, Bratislava
Univ. prof. MUDr. Božena Štúrová-Kuklová, Bratislava
Doc. MUDr. Vojtech Mucha, Bratislava
Univ. prof. MUDr. František Šubik, Bratislava
Univ. prof. MUDr. Ľudovít Valach, Bratislava
MUDr. Viliam Šimko, riaditeľ, Nový Smokovec

Predseda propagačného výboru: JUDr. Vladimír Gallay, vládny radca, Bratislava
Podpredseda propagačného výboru: Jozef Bezák, inšpektor, Bratislava
Členovia propag. výboru: MUDr. Juraj Balažovjech, hlavný lekár, Bratislava
JUDr. Alexander Braxatoris, min. radca, Bratislava MUDr.
Leonard Bučko, riaditeľ, Bratislava
Rudolf Čajovský, poslanec, Bratislava
MUDr. Ladislav Dohnányi, odb. lekár, Bratislava
JUDr. Otto Haberern, riaditeľ penz. ústavu, Bratislava
Dr. Pavel Opluštil, poslanec, podpredseda snemu, Bratislava
JUDr. Ján Kaššovic, legačný radca, Bratislava

Členovia komisie tatranskej sekcie Protituberkulózneho vedeckého spolku:
MUDr. Štefan Korec, Nový Smokovec
MUDr. Karol Šiška, Dolný Smokovec
MUDr. Mária Bellová, Dolný Smokovec
MUDr. Marta Križanová, Nový Smokovec
MUDr. František Böhm, Dolný Smokovec

[40] SNA, n. f. Masarykova liga, Výročná správa za rok 1939.

Príloha č. 3 – *Funkcionári Masarykovej ligy proti tuberkulóze na Slovensku v roku 1945*[41]

Predseda: Univ. prof. MUDr. Konštantín Čársky, Bratislava
Podpredsedovia: Univ. doc. MUDr. Ivan Stodola, ministerský radca, Bratislava
MUDr. Imrich Vanek, hlavný lekár ÚSP, Bratislava
Tajomník: Univ. prof. MUDr. Vojtech Mucha, Bratislava
Pokladníci: JUDr. Vladimír Gallay, ministerský radca, Bratislava
JUDr. Július Sokol, ministerský radca, Bratislava
Revízori účtov: Gejza Kolecsányi, riaditeľ, Bratislava
Ján Obuch, riaditeľ RVP, Bratislava
Generálny sekretár: MUDr. Ladislav Straka, hlavný zdrav. radca, Bratislava
Členovia výboru:

1. MUDr. Alexander Biňovský, hlavný lekár pošty, Bratislava
2. Univ. doc. MUDr. Dionýz Blaškovič, Bratislava
3. Július Borán, tajomník Spolku pre starostlivosť o telesne chybných, Bratislava
4. Ján Finďo, riaditeľ učtárne Povereníctva zdravotníctva, Bratislava
5. Dr. Vidor Gemeran, prezidiálny šéf Povereníctva zdravotníctva, Bratislava
6. Anton Hájovský, riaditeľ SÚSM, Bratislava
7. Univ. doc. MUDr. Ivan Hečko, prednosta detskej kliniky, Bratislava
8. MUDr. Dušan Makovický, mestský lekár, Bratislava
9. Univ. doc. MUDr. Ilja Pauliny-Toth, Bratislava
10. MUDr. Vojtech Pelikán, zdrav. komisár, Bratislava
11. Dr. Jozef Rác, zástupca Povereníctva pre školstvo a osvetu, Bratislava
12. Imrich Režucha, prokurista Mestskej spor., Bratislava
13. Univ. doc. MUDr. Karol Šiška, Bratislava
14. MUDr. Eugen Špaňár, hlavný zdrav. radca, Bratislava
15. Univ. prof. MUDr. Božena Štúrová-Kuklová, Bratislava
16. Univ. prof. MUDr. Ján Tréger, Bratislava
17. Plk. MUDr. Pavol Trusík, velit. tylu 4. oblasti zdrav. služby
18. MUDr. Magda Turzová, Bratislava
19. Dr. Ing. Peter Zaťko, Bratislava
20. Zástupca Československého červeného kríža
21. Zástupca Slovenského abstinentného zväzu
22. Zástupca Povereníctva dopravy, Bratislava
23. – 34. Vedúci lekári Miestnych spolkov Masarykovej ligy proti tuberkulóze v Banskej Bystrici, Hlohovci, Košiciach, Liptovskom Svätom Mikuláši, Lučenci, Malackách, Modre, Nitre, Nových Zámkoch, Topoľčanoch, Trnave, Turčianskom Svätom Martine

Členovia vedeckej komisie: Univ. prof. MUDr. Vojtech Mucha, Bratislava
Univ. prof. MUDr. Ján Tréger, Bratislava
Univ. doc. MUDr. Karol Šiška, Bratislava
Predseda lupóznej komisie: Univ. prof. MUDr. Ján Tréger, Bratislava
Predseda antimalarického odboru: Univ. doc. MUDr. Dionýz Blaškovič, Bratislava

[41] SNA, f. PR, Výročná správa za rok 1944 a 1945, šk. 22, č. fólie 2/22.

Záchrana, spolok pre ochranu žien a dievčat na Slovensku v rokoch 1921–1940

Eva Vrabcová

Na úvod príspevku si dovolíme odcitovať nedatovanú „Rezolúciu" členov spolku Záchrana: *„Svetová vojna a najmä jej povojnová doba doniesli so sebou okrem hmotnej biedy a rôznych nedostatkov materiálnych, tiež neslýchaný a nečakaný všeobecný úpadok mravnosti. Tento javí sa predovšetkým v nadpriemernom vzraste zločinnosti, najmä u mládeže a ľudí mladého veku obojeho pohlavia, v preplnených žalároch a polepšovniach, bláznincoch a nemocniciach, taktiež s preplnenými oddeleniami infekčných chorôb, najčastejšie však v rozvrate rodinného života a tým i rodinnej výchovy, národ speje k mravnej i hmotnej skaze. Príčiny a prostriedky napomáhajúce tento morálny úpadok sú: pochybená, alebo nedbalá rodinná výchova, poľahčenie disciplíny vo výchove vôbec a rodinnej zvlášť, rozhárané rodinné pomery, neblahé sociálne pomery, najmä väčších a najväčších miest republiky, otázka bytová a existenčná vôbec, ale hlavným zdrojom úpadku mravnosti je celkom beztrestné šírenie nemravných spisov, frivolných brožúr, časopisov, fotografií, obrazov, tlačív, uverejnovanie priamo k nemravnosti zvádzajúcich inzertov, prevádzanie filmov, ktorými budené sú priamo najnižšie ľudské pudy a náruživosti, neslušné tance, a často veľmi nemravné takzvané „umelecké" produkcie v nočných zábavných miestnostiach. Tento mor nemravnosti šíri sa z miest na venkov a ohrozuje základy mravnosti už aj tu. Žiadame preto čo najdôraznejšie všetkých povolaných činiteľov, v prvom rade národné zhromaždenie, vládu a úrady, aby – majúc na pamäti veľmi neblahé následky zapríčinené tu spomenutými zdroji nemravnosti pre zdravú odolnosť a silnú budúcnosť národa a československej republiky – čo najrýchlejšie tými najostrejšími zákonitými opatreniami zadržali neodvratnú mravnú i hmotnú skazu národa a štátu tak, aby nabudúce vôbec bolo znemožneno, akýmikoľvek v tejto rezolúcii spomenutými prostriedkami verejnú mravnosť, riadnu výchovu a tým jestvovanie v samých koreňoch narušiť."*[1]

Spolok Záchrana na ochranu žien a dievčat vznikol v Bratislave už v roku 1921. Podnetom pre jeho vznik boli prednášky predsedníčky podobného spolku z Prahy pani Záhořovej – Nemcovej. Vo svojich prednáškach zdôrazňovala potrebnú starostlivosť o dievčatá a mladé ženy zo sociálne slabších vrstiev, ktoré boli mravne ohrozené. Myšlienky založiť spolok sa ujala Bratská jednota baptistov v Bratislave, a tak vznikol spolok pod názvom *„Záchrana, spolok pre záchranu padlých žien a dievčat"*. Jeho predsedom sa stal kazateľ bratskej jednoty Karel Vaculík, ktorý ešte pred schválením stanov spolku v novembri roku 1921 pod hlavičkou Bratskej jednoty baptistov v Bratislave požiadal Policajné riaditeľstvo v Bratislave o vystavenie osobitnej legitimácie pre diakonku Ľudmilu Knappovú. S legitimáciou mohla vstupovať do vykričaných domov za účelom presviedčania žien a dievčat o ich nesprávnom spôsobe života a upozorniť ich na možnosti nápravy prostredníctvom spolku Záchrana.

Spolok vypracoval a vydal prvé stanovy 10. novembra 1921. Stanovy podpísal inštruktor Ministerstva sociálnej starostlivosti Emanuel Karel Rosol a kazateľ Karel

[1] Všetky údaje použité v príspevku sme čerpali v Slovenskom národnom archíve z archívneho fondu Policajné riaditeľstvo v Bratislave, 1919–1950, šk. 19, fascikel Mat 8/1, Záchrana, spolok na ochranu žien a dievčat na Slovensku.

Vaculík. Potvrdené a schválené boli Ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska 30. novembra 1921.

Zakladajúcimi členmi spolku boli Juraj Adamovič z Nededu, Juraj Baláž z Chvojnice, Václav Brož z Bratislavy, Otakar Frič z Brna, František Jurek z Bratislavy, František Vl. Kolátor z Podhoran, Lýdia Kolátorová z Podhoran, Michal Krajčí z Hrachova, Michal Marko z Lučenca, Jakub Miksa z Bratislavy, Mária Miksová z Bratislavy, Jozef Novotný z Kráľovských Vinohradov, Jindřich Procházka z Vršovic, Adam Strapoň z Bratislavy, Matej Škorík z Liptovského Sv. Mikuláša, F. Vaculíková z Bratislavy, Adolf Zdráhal z Kežmarku, Juraj Stanko z Bratislavy, Matej Stupka z Vavrišova, Jozef Tolar z Bělej pod Bezdězem a Jozef Větrovec z Bratislavy.

Cieľom spolku bola telesná i duševná záchrana padlých žien a dievčat bez rozdielu veku, národnosti a náboženstva v špeciálne zriadených ústavoch, ďalšia starostlivosť po opustení ústavu, ochrana detí a mládeže pred mravnými, osobitne sexuálnymi pokleskami a mravná a obrodná výchova rodičov a celej spoločnosti v kresťanskom duchu. Prostriedkami, okrem finančných, na dosiahnutie týchto cieľov mali byť čistý príkladný život jeho členov, poučné prednášky a rozhovory, vydávanie a šírenie poučnej literatúry, potláčanie nemravných spisov, obrazov, filmov, boj proti verejnej a tajnej nemravnosti a prostitúcii, boj proti alkoholizmu, pôsobenie na verejné zmýšľanie, úrady a zákonodarstvo, poučovanie a výchova chlapcov, mužov a rodičov k pohlavnej čistote a zdržanlivosti, zakladanie ústavov pre záchranu padlých.

Do ústavov spolku sa mohli prijímať prostitútky bez rozdielu veku, národnosti, náboženstva, majetku alebo miery previnenia, ktoré priviedli zo súdu, polície, rodiny, nemocnice, priamo z ulice alebo nevestinca. Ubytovanie, strava, liečenie i oblečenie sa malo chovankám ústavu podľa možností poskytovať buď zadarmo, alebo náklady si mohli uhradiť osobne, prípadne s prispením rodiny. Spolok sa mal o chovanky postarať aj po ich odchode z ústavu. Mal im pomôcť nájsť si zamestnanie, prípadne ich hmotne a mravne podporovať.

K prvej zmene stanov spolku došlo na valnom zhromaždení 29. januára 1928, k ďalšej na mimoriadnom valnom zhromaždení 13. marca 1933. Základom činnosti spolku naďalej zostala organizácia starostlivosti o dievčatá a ženy bez rozdielu národnosti, náboženstva a veku. Spolok svoju činnosť už presnejšie definoval v ôsmich bodoch programu:

1. podporovať činnosť verejných úradov a súdov vykonávaním ochrannej a výchovnej starostlivosti o mládež a dospelé ženy, ktoré sú mravne ohrozené a zanedbané,
2. budovať ústavy a výchovné inštitúcie pre mravne ohrozené a zanedbané ženy,
3. starať sa o vhodné umiestnenie osôb prepustených z ústavov,
4. starať sa o chudobné ženy bez prístrešia, poskytovať im potrebnú pomoc pred a po pôrode,
5. poskytovať právnu ochranu opusteným ženám, slobodným matkám v záujme zabezpečenia výživy novorodencom,
6. spolupracovať s dievčenskými školami, zabezpečiť nápravu pre mravne ohrozené a zanedbané dievčatá,
7. spolupracovať s policajnými orgánmi v záujme ochrannej starostlivosti o ženy a dievčatá,
8. propagovať mravnú a odbornú činnosť.

Orgánmi spolku boli valné zhromaždenie, správny výbor, výkonný výbor, výbory odbočiek, riaditelia a funkcionári ústavov. Valné zhromaždenie sa schádzalo raz ročne. Správny výbor sa skladal z 20 členov, ktorí si spomedzi seba volili výkonný výbor. Výkonný výbor mal predsedu, dvoch podpredsedov, jednateľa, pokladníka, dozorcu a delegátov pre odbory.

Pravidelné úradovanie spolok začal od 20. novembra 1922 v kancelárii Inštruktorátu Ministerstva sociálnej starostlivosti vo vládnej budove (dnes FF UK). V kancelárii poskytovali rady dievčatám a ženám, ktoré prichádzali do Bratislavy hľadať si zamestnanie, poskytovali im ochranu, prípadne dočasné ubytovanie, kým sa neusadia. Na oboch železničných staniciach – Hlavná stanica v Bratislave a stanica Bratislava Nové Mesto – boli k dispozícii misijné sestry označené čiernou páskou a bielym krížom, ktoré hneď na mieste dávali potrebné informácie a rady.

Prvé valné zhromaždenie spolku sa konalo 29. mája 1922 v dvorane Bratskej jednoty baptistov v Bratislave na Vysokej ulici č. 27. Spolok mal v tomto čase 78 členov a disponoval hotovosťou 6 390 korún. Správny výbor, ktorý mal 27 členov – zakladateľov spolku, bol doplnený o ďalších 10. Na zasadnutí 7. júna 1922 si správny výbor zvolil výkonný výbor. Jeho členmi boli predseda E. K. Rosol, inštruktor Ministerstva sociálnej starostlivosti v Bratislave, I. podpredseda Karel Vaculík, kazateľ Bratskej jednoty baptistov, II. podpredseda František Jurek, riaditeľ tlačiarne Universum, jednateľ Adam Strapoň, kazateľ Bratskej jednoty baptistov, pokladník Vojtech Daňa, železničný úradník, dozorca Michal Marko z Lučenca. Ďalšími členkami výkonného výboru sa stali ešte Oľga Houdeková a p. Růžičková, manželka univerzitného profesora.

Prvý predseda spolku Karel Vaculík sa vzdal činnosti na zasadnutí výkonného výboru 12. februára 1927. Na tom istom zasadnutí bol zvolený nový výkonný výbor spolku na čele s predsedníčkou Gittou (Margitou) Kubalovou-Karlovskou, absolventkou Vyššej sociálnej školy v Prahe. I. podpredsedníčkou sa stala doktorka Hana Kraicz-Kolouchová, ktorú už v marci vymenila Bohumila Bartáková, II. podpredsedom Karel Vaculík, jednateľkou Jožа (Jozefína ?) Machková, sekretárkou Hilda Plháková, pokladníkom Vojtech Daňa a dozorcom Václav Suchý. Okrem toho mal výbor ďalších 21 členov. Výkonný výbor sa členil na dva odbory: sociálno-výchovný a hospodársky. Súčasne nastala zmena aj v názve spolku, a to na *Záchrana, spolok pre ochranu žien a dievčat na Slovensku.* V tom čase spolok sídlil, resp. agendu vybavoval v priestoroch kníhkupectva Bratskej jednoty baptistov na Vysokej ulici č. 27 v Bratislave.

Zloženie výkonných orgánov spolku sa takmer každoročne menilo. Je však pozoruhodné, že v ich zložení sa objavujú mnohé osobnosti verejného života, pôsobiace na území celého Československa. Napríklad spisovateľka Hana Gregorová, univerzitný profesor dr. Ján Tréger z kožnej kliniky, dr. Ľudovít Kubina z Policajného riaditeľstva v Bratislave, univerzitný profesor dr. Svetozár Štefánik zo ženskej kliniky, univerzitný profesor dr. Karel Koch z ortopedickej kliniky, lekárnik Vladimír Žuffa, kanonik dr. Karol Körper, dr. Július Virsík, dr. Belo Kováč, predseda Ústrednej charity a mešťanosta Bratislavy, Anna Fajnorová zo Živeny, spisovateľka Helena Krčméryová a mnohí ďalší.

Získavať finančné prostriedky na vykonávanie rozsiahlej činnosti, ktorú si spolok predsavzal, nebolo jednoduché. Jednou z možností bolo usporadúvať rôzne dobročinné predstavenia, z ktorých výnosy by sa dali použiť na činnosť spolku. V marci roku 1927 Župný úrad v Bratislave vydal výnos, na základe ktorého mali majitelia kín najmä v Bratislave usporiadať päť dobročinných predstavení ročne. Tak napríklad v roku 1927 sa v prospech spolku Záchrana konali dobročinné predstavenia v kine Adlon, Tatra,

Urania, Elektrobioskop, Olympia, Atlantis a Eldorado v Petržalke. Výnos z predstavení bol 884,13 korún.

Avšak najdôležitejším cieľom spolku bolo zriadiť osobitný ústav – útulok na prevýchovu žien i dievčat. Pre realizáciu tohto plánu bol vybraný starší kaštieľ v Báhoni. Už 30. júla 1926 sa ustanovilo kuratórium útulku, ktoré malo 20 členov a bol zvolený 6-členný pracovný výbor. Dokonca bola vymenovaná aj riaditeľka útulku, ktorý dostal názov *Domovina.* Stala sa ňou Jana Měkká. V tomto istom roku spolok získal za pomoci Ministerstva zdravotníctva bezúročnú pôžičku 250 000 korún a za sumu 285 000 korún zakúpil kaštieľ v Báhoni, ktorý si však vyžadoval veľkú rekonštrukciu. Práce na rekonštrukcii kaštieľa a na úprave pozemku okolo neho nadobudli rýchlejšie tempo po prevzatí predsedníctva spolku Záchrana Margitou Kubalovou v roku 1927. V máji roku 1927 navštívil Báhoň minister verejného zdravotníctva, ktorý však konštatoval, že budova sa nehodí na sociálny ústav. Riaditeľka ústavu, záhradník, správca a ďalší personál dostali výpoveď. Okrem toho silnel odpor miestneho obyvateľstva proti existencii takéhoto ústavu v obci. Zámer vybudovať sociálny ústav na prevýchovu žien a dievčat nevyšiel. Už pripravený objekt na základe výnosu Ministerstva verejného zdravotníctva zo 7. júla 1927 spolok odovzdal do užívania Zemskému spolku pre nevidomých.

V roku 1927 spolok získal aj kancelárske priestory na Panenskej ulici č. 7 a začal rozvíjať intenzívnu sociálnu činnosť. Staral sa o ženy a dievčatá, ktoré boli nezamestnané a nemali kde bývať. Spolok požiadalo o starostlivosť o zanedbané, túlavé a mravne ohrozené dievčatá aj Policajné riaditeľstvo v Bratislave. Pre plnenie týchto úloh bolo nutné vybudovať aspoň prechodný útulok nielen pre dievčatá, ale aj pre ženy, ktoré potrebovali ochrannú starostlivosť. Tento zámer sa podarilo realizovať vo februári 1928, kedy spolok zriadil prechodný útulok so siedmimi posteľami na Panenskej ulici v Bratislave, ktorý bol v roku 1929 rozšírený o nocľaháreň s dvadsiatimi posteľami, kuchyňu a kúpeľňu s príslušenstvom a koncom roka 1930 zriadil nocľaháreň pre tehotné slobodné ženy a matky s kojencami. Taktiež nadviazal spoluprácu s väznicou v Bratislave, ktorú požiadal, aby mladistvé dievčatá po odpykaní trestu posielala do útulku spolku.

V hlásení o sociálnej starostlivosti, ktoré spolok poskytol Policajnému riaditeľstvu v Bratislave za obdobie od februára 1928 do konca marca 1929, sa objavili zaujímavé údaje. V roku 1928 sa spolok zaoberal celkom 386 sociálnymi prípadmi, z toho 187 osôb požiadalo spolok o pomoc samostatne. Ostatné osoby boli dodané políciou, súdmi pre maloletých, väznicou, ostatnými sociálnymi spolkami a pod. Z týchto osôb bolo 107 pohlavne chorých. Zdarma poskytol spolok nocľah 2 416 osobám, vydal 956 raňajok, 991 obedov a 839 večerí. V marci 1929 spolok riešil 83 sociálnych prípadov, poskytol 693 nocľahov, 509 raňajok, 511 obedov a 450 večerí. V mesiacoch február a marec 1929 spolok spolu s Krajinským úradom v Bratislave usporiadal stravovaciu akciu pre opustené ženy s deťmi a vydal 3 030 obedov zdarma. V spolupráci s Osvetovým zväzom usporiadal spolok cyklus zdravotných i praktických prednášok o vedení domácnosti.

Postupne spolok nadväzoval spoluprácu s ďalšími inštitúciami, napr. s Rodinnou školou v Bratislave, s ktorou 24. decembra 1928 usporiadali prvý Štedrovečerný večer pre opustené ženy a dievčatá, so Živenou, Československým červeným krížom, Krajinským úradom v Bratislave, Zemským ústredím starostlivosti o mládež a okresnými starostlivosťami. Za podpory týchto inštitúcií spolok Záchrana v októbri 1929 otvoril pobočku v Žiline, kde súčasne zriadil útulok.

V tomto čase však ešte neexistovalo na Slovensku stále zariadenie, kde by mohli byť umiestňované túlavé ženy a dievčatá. Najťažšie sociálne prípady boli umiestňované v sociálnych zariadeniach – „útulniach" v Čechách. Napokon v máji 1931 spolok schválil

kúpu budovy bývalého sirotinca v Likieri, ktorú dobudoval na útulok pre neprispôsobivé dievčatá. Budovu prevzal spolok do definitívnej držby 1. mája 1933. Za riaditeľa útulku bol vymenovaný Ján Gaža. Výnos Ministerstva sociálnej starostlivosti z 15. 11. 1933 definitívne rozhodol, aby nariadená ochranná výchova mládeže bola vykonávaná v *Dievčenskej vychovávateľni spolku Záchrana v Likieri*. Tento výnos zabezpečil ústavu riadnu existenciu a súdy mládeže na Slovensku a Podkarpatskej Rusi získali možnosť posielať dievčatá, ktoré potrebovali ochranný dozor, do ústavu v Likieri.

Dievčenský výchovný ústav v Likieri bol umiestnený, ako sme uviedli, v budove bývalého sirotinca, ktorý zriadil v roku 1908 najväčší bansko-hutnícky koncern v Uhorsku, bývalá Rimamuránsko-šalgotarjánska železiarska účastinná spoločnosť pre deti robotníkov, ktorí zahynuli pri výkone povolania v závodoch tejto spoločnosti. Po vzniku Československej republiky v roku 1918 spoločnosť zlikvidovala svoje výrobné zariadenia v Likieri, zrušila robotnícku kolóniu i sirotinec. Budova sirotinca pri prevzatí spolkom v roku 1933 bola pomerne v zanedbanom stave. Okrem stavebných úprav bolo potrebné ústav nanovo zariadiť i nábytkom. Prvé dve chovankyne prišli do ústavu v auguste 1933. V septembri už mohli ubytovať 20 osôb. Ku koncu roka 1933 bolo v ústave spolu 12 osôb – desať chovaniek, riaditeľ a správkyňa, ale koncom roka 1936 mal ústav na starosti už 130 chovaniek a 16 osôb personálu. Do ústavu boli zaraďované nedospelé (maloleté), túlavé a mravne ohrozené dievčatá, ktoré do ústavu pridelil súd pre mladistvých, polícia alebo škola, rodičia, či iné sociálne spolky.

V ústave bola zriadená jednotriedna štátna ľudová škola, ktorú navštevovali chovanky do 14 rokov veku. Staršie chovanky boli zadelené podľa správania do troch tried. Najlepšia bola prvá trieda. Pre tieto bola zriadená večerná škola, kde si mohli doplniť zameškanú školskú dochádzku. Vyučoval sa slovenský jazyk, počty, občianska náuka, etika, vlastiveda, domáce hospodárstvo, zdravoveda. Tie dievčatá, ktoré boli negramotné, navštevovali hodiny čítania, písania a počítania. Okrem toho boli zamestnané v ústavných dielňach, v ktorých sa venovali napr. šitiu bielizne, viazaniu kobercov, spracovaniu dreva a výrobe drevených výrobkov, priúčali sa vareniu, pestovaniu ovocia a zeleniny, chovu hydiny a dobytka, praniu, žehleniu, upratovaniu, aby sa po opustení ústavu mohli zamestnať ako pomocníčky v domácnostiach. Chovanky rímskokatolíckeho vierovyznania každú nedeľu navštevovali miestnu kaplnku, kde súčasne prebiehalo aj vyučovanie náboženstva. Evanjeličky chodili na služby Božie do Likiera.

Tento ústav sa stal prvým a jediným svojho druhu na Slovensku v období I. ČSR. Začiatkom roka 1938 bolo v ústave 130 chovaniek, kým k 31. 12. 1938 len 69. Úbytok bol spôsobený odsunom chovaniek, ktoré pochádzali z odstúpeného územia do maďarských a nemeckých ústavov podobného zamerania.

V júni 1939 správu ústavu – *Dievčenskej vychovávateľne spolku Záchrana v Likieri* – prevzali rehoľné sestry a riaditeľkou ústavu sa stala sestra Virgília Beláková. Celý civilný personál bol nahradený rehoľnými sestrami. Personálne zloženie bolo nasledovné: riaditeľka ústavu, hospodársky správca (ústavný duchovný), korešpondentka, skladníčka, vedúca kuchyne, vedúca šitia, ošetrovateľka, obuvníčka, vedúca hospodárstva a tri vychovávateľky. Koncom roka 1939 mal ústav 12 členov personálu. Pracovné zadelenie chovaniek ústavu zostalo takmer nezmenené ako za predchádzajúceho vedenia. Išlo teda o krajčírstvo, ženské ručné práce, varenie, pekárstvo, záhradníctvo, hospodárstvo, upratovanie, pranie a žehlenie, technické práce a obuvníctvo. Naďalej fungovalo v ústave vyučovanie v tzv. pokračovacej škole 1 hodinu denne, kde sa chovankám prednášalo náboženstvo, občianska náuka, slovenský jazyk, počty, vlastiveda, vychovávateľstvo, domáce hospodárstvo, zdravoveda a spev. Pre analfabetky bolo zriadené osobitné

vyučovanie. Stav chovaniek k 31. 12. 1939 bol 59. Od začiatku činnosti ústavu opustilo jeho brány 196 chovaniek. Podľa vedenej evidencie sa z nich v civilnom živote uplatnilo až 91,32 %, čo znamenalo pre ústav veľký úspech v ich prevýchove. V priebehu roka 1939 sa ústav presťahoval z Likiera do Bytčice pri Žiline. V septembri 1939 prevzal budovu Dievčenskej vychovávateľne v Likieri do svojej starostlivosti štát.

V prechodnom útulku v Bratislave ubytovával spolok tehotné ženy, ktoré stratili zamestnanie, boli nemajetné a bez bývania. V útulku ostávali potiaľ, kým ich neprevzala ženská klinika. Po pôrode sa ženy aj s kojencami mohli vrátiť do útulku, odkiaľ boli umiestňované v rodinách, alebo ich prijímala Sociálna starostlivosť pri detskej klinike v Bratislave, kde na detskej klinike pridájali novorodencov. Neumiestnené slobodné matky preberali do starostlivosti štátne inštitúcie.

Spolok venoval pozornosť všetkým ženám z vidieka, ktoré potrebovali pomoc alebo radu a prichádzali do mesta, aby sa liečili, alebo potrebovali niečo úradne vybaviť. Spolok im poskytol potrebné odporúčania. Ujímal sa tiež žien prepustených z nemocnice, bez finančných prostriedkov. Poskytoval im peniaze na cestu domov. Prechodne ubytovával ženy, ktoré čakali na prijatie v nemocnici, alebo pri vybavovaní úradných vecí. Matkám a ženám bez zamestnania poskytoval stravu, niekedy i celej rodine aj na dlhší čas, kým sa neskonsolidovali ich rodinné pomery (otec bez zamestnania, matka chorá a pod.). Ujímal sa tiež žien, ktoré chceli spáchať samovraždu a do útulku ich odporučila polícia či nemocnica. V útulku ostávali tak dlho, kým sa duševne i telesne nezotavili. Spolok im pomáhal nájsť zamestnanie a ubytovanie.

Dobrú spoluprácu spolok zaznamenal s ošetrovateľskou službou Československého červeného kríža pri domácom liečení a Záchrannou stanicou v Bratislave pri prevoze do nemocníc.

Spolok Záchrana mal zastúpenie aj v medzinárodnom ochrannom spolku v Ženeve *Fédération internationale des Amies de la Jeune Fille*, ktorý vykonával prevenciu proti obchodu s dievčatami takmer po celej Európe. Práca spočívala v tzv. nádražných misiách, ktoré poskytovali pomoc a radu mladým dievčatám cestujúcim osamote. Príslušná nádražná misia informovala nádražnú misiu, kam dievča cestovalo, aby sa jej ujala sociálna pracovníčka. Členky nádražnej misie boli označené čiernou hviezdou. Takáto misia fungovala aj v Bratislave, ale pre nedostatok peňazí ju mesto Bratislava zrušilo. Spolu so ženskými spolkami v Čechách sa spolok Záchrana pripojil k medzinárodnej akcii v Londýne proti obchodovaniu so ženami a dievčatami. Cieľom akcie bolo zriaďovať najmä vo veľkých mestách ženskú políciu, ktorá by sa starala hlavne o dospievajúcu mládež, navštevovala nočné podniky, bary, kiná a pod., kde by sledovala mládež a odovzdávala ju do starostlivosti sociálnych spolkov.

Najhlavnejšou činnosťou spolku bola starostlivosť o mravne ohrozené nedospelé túlavé dievčatá. Prostredníctvom Zemského ústredia starostlivosti o mládež na Slovensku, okresných zariadení sociálnej starostlivosti, polície, ale aj škôl, rôznych sociálnych spolkov, četníckych staníc a súdov pre maloletých previnilcov boli sledované dievčatá od desať do osemnásť rokov, ktoré sa z rôznych príčin potulovali po ulici a často sa stali predmetom prostitúcie. Najčastejšie pochádzali z veľmi chudobných a rozvrátených rodín. Spolok tieto dievčatá umiestnil vo svojom prechodnom útulku, kde boli podrobené lekárskej prehliadke a ďalej umiestňované v nemocniciach alebo dodané do ústavu v Likieri.

V roku 1936 prešlo útulkom v Bratislave 937 sociálnych prípadov, poskytol zadarmo 10 302 nocľahov, 8 366 raňajok, 8 883 obedov a 8 086 večerí. Výročná správa o činnosti spolku Záchrana za rok 1938, ktorá odznela na riadnom valnom zhromaždení

16. marca 1939, už odzrkadľuje udalosti, ktoré sa odohrali na Slovensku od septembra 1938. V správe sa konštatuje istý útlm činnosti spolku na jeseň 1938. Vzrástol síce počet žien, ktoré repatriovali z území odstúpených Maďarsku a Nemecku, no na druhej strane sa znížil počet túlavej mládeže z oblasti Žitného ostrova a Petržalky. Vo februári 1938 bol otvorený ďalší útulok v Turčianskom Sv. Martine, v ktorom do konca roka zaopatrili 63 žien a dievčat. Okrem toho sa postarali o 11 malých detí a 2 kojencov, vydali 3 871 porcií jedla a nocľah poskytli 3 865 osobám. V bratislavskom útulku v roku 1938 riešili celkom 705 sociálnych prípadov, vydali 12 684 porcií jedla a poskytli 12 807 nocľahov. Aj tieto čísla svedčia o náročnej a zmysluplnej činnosti spolku v oblasti sociálnej práce.

Podobný útulok spolok pripravoval zriadiť aj v Košiciach, nakoľko na východnom Slovensku absentoval. Avšak po odstúpení Košíc Maďarsku, na základe rozhodnutia Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938, sa tento zámer neuskutočnil.

V správe o činnosti ústredia spolku za rok 1939 sa konštatuje, že prechodným útulkom spolku v Bratislave prešlo celkom 533 žien a dievčat, z ktorých až 115 bolo tehotných a 87 maloletých mravne „vadných". V roku 1939 poskytol spolok tiež 9 264 obedov a 9 350 nocľahov.

Posledné valné zhromaždenie spolku Záchrana sa konalo 28. februára 1940. Na valnom zhromaždení sa členovia spolku rozhodli, bolo to však na základe požiadavky Ministerstva vnútra Slovenskej republiky zo 14. februára 1940, spolok zlúčiť s *Ústrednou charitou na Slovensku,* kde naďalej ostal pôsobiť ako odbor pre ochranu žien a dievčat. Za spolok boli do odboru vyslaní (delegovaní) Gita Kubalová, Jozef Markovič a Ladislav Šovinec. Ešte v ten deň bola podpísaná s Ústrednou charitou dohoda, v ktorej sa zdôraznilo právne i majetkové včlenenie spolku Záchrana do Ústrednej charity s tým, že odbor pre ochranu žien a dievčat sa bude riadiť upravenými stanovami spolku Záchrana. Dohoda bola odobrená aj valným zhromaždením Ústrednej charity dňa 17. júna 1940. Týmto dňom *Záchrana, spolok pre ochranu žien a dievčat na Slovensku* oficiálne zanikol.

K problematike interakcie armády a pohlavných chorôb v moderných dejinách Slovenska

Peter Chorvát

„Zroňuje ma ten svet, tá celá rozoštvaná zemeguľa, kde ľudský pokrok naraz produkuje salvarzán a 42 centimetrové delá. Kde sa ľudia menom Spasiteľa na perách vraždia. Spoločenstvo, kde sa jeden díva druhému do hrnca, aby videl, čo si varí na obed. A slina mu tečie od závisti, ide toho druhého v mene Pravdy vykynožiť zo sveta, keď mu zazrie v hube väčší kus hnilého mäsa.

Opanuje ma pocit hnusu, keď vidím, že ľuďom tá bohatá zemeguľa nedopraje nič „nadbytočného", že vypočítajú im živobytie na gramy: toľko smieš zožrať, toľko šiat kupovať a keď sa rozmnožíš, dostaneš nejaké prídavky, aby tvoja perepúť hladom neskapala. Zídu sa: tvoji synovia do vojen – dcéry tvoje na prostitúciu, alebo na tuberkulotické živorenie v obchodoch a kanceláriách."[1]

Autorom týchto, do značnej miery nihilistických riadkov je enfant terrible medzivojnovej slovenskej literatúry Gejza Vámoš – inak praktický lekár, venerológ a vzhľadom na absolvovanú prezenčnú vojenskú službu dôstojník lekárstva v zálohe.[2] V citovanom úryvku z novely *Editino očko* môžeme ad hoc vyzdvihnúť výrazy salvarzán – teda dobový a relatívne dlho používaný liek proti syfilisu – a delá kalibru štyridsaťdva centimetrov, ktoré pomerne dobre vystihujú interakciu armády a pohlavných chorôb všeobecne.

V súvislosti s krásnou literatúrou môžeme ešte dodať, že postavy vojakov nakazených niektorou pohlavnou chorobou sa objavujú vo viacerých jej dielach. Z českej literatúry je v tejto súvislosti známy napríklad román Jaroslava Havlíčka *Petrolejové lampy,* ktorý spracúva tragédiu manželstva Štěpy Kiliánovej a syfilitického dôstojníka rakúsko-uhorskej armády Pavla Malinu.[3] Na margo týchto a ďalších diel fabulárnej povahy je nutné poznamenať, že historik sa nimi môže inšpirovať, ale vždy musí brať ohľad na to, že umenie nemožno brať doslova.

Interakcia armády a pohlavných chorôb nebola v slovenskej historiografii bližšie skúmaná, napriek tomu, že ide o pomerne zaujímavú tému. Cieľom nášho príspevku je práve preto aspoň v stručnosti načrtnúť túto problematiku, upozorniť na možnosti jej výskumu a najmä na základe archívneho bádania priniesť aj niektoré nové informácie. V plnej miere si pritom uvedomujeme parciálnosť nášho textu.

Tému by sme ďalej radi časovo ohraničili existenciou rakúsko-uhorskej, československej a slovenskej armády. Vzhľadom na druhý determinant konštelácie, teda pohlavne prenosné choroby, by sme pozornosť chceli upriamiť predovšetkým na syfilis a kvapavku. A to aj preto, nakoľko v archívnych materiáloch, ktoré sme mali k dispozícii, sa najčastejšie objavujú práve tieto choroby. Vzhľadom na priestor, bohužiaľ, nie je možné sa bližšie zaoberať týmito chorobami z medicínskeho hľadiska.

Téma vzťahu armády a pohlavných chorôb sama osebe je inak vhodným priestorom na realizáciu interdisciplinarity, pričom ju nie je možné realizovať bez výsledkov bádania vojenskej histórie, medicíny, ale ani etnológie a sociológie. Pohlavne prenosné choroby

---

[1] Bližšie pozri: VÁMOŠ, Gejza. *Editino očko*. Praha, 1936, s. 14–15.

[2] K problematike prezenčnej služby Gejzu Vámoša bližšie pozri: Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (ďalej len VÚA – VHA Praha), MUDr. Gejza Vámoš (1901) – Kvalifikační listina.

[3] Bližšie pozri: HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Československý spisovatel, 1987.

sa tiahnu v dejinách vojenstva doslova ako červená niť. Šíriteľmi týchto chorôb boli často práve vojaci.

Radi by sme na úvod interpretácie témy zvýraznili moment, na ktorý pri výskume sexuality vzhľadom na moravský vidiek v 30. rokoch 20. storočia opakovane narážal český etnológ Karel Jaroslav Obrátil, a to, že prostí ľudia na vidieku o vlastnej sexualite neradi rozprávajú.[4] Vzhľadom na výsledky jeho bádania, publikované najmä v diele *Kryptadia*, je evidentné, že na moravskom vidieku koncom 19. storočia, v relatívne uzavretých komunitách, v období mieru a pri minimálnej migrácii obyvateľstva, boli pohlavné choroby pomerne špecifickým a málo frekventovaným, hoci poznaným javom. Napriek tomu, že výskum sexuality na území Slovenska v histórii nebol vo väčšom meradle realizovaný, domnievame sa, že napríklad aj uvedené Obrátilove tézy možno brať do úvahy a aplikovať.

Vzhľadom na našu tému a jej časové ohraničenie je veľmi dôležitý moment prezenčnej, alebo, ak chceme, základnej vojenskej služby, ktorý sa týkal rakúsko-uhorskej, československej i slovenskej armády. Branci sa v jej rámci dostávali do miest, kde bola umiestnená stála vojenská posádka. To je treba zdôrazniť, pretože v týchto mestách sa objavovala prostitúcia, existovali tam nevestince a aj vojaci patrili ku klientom prostitútok. Táto aktivita úzko súvisela s dejinami armády ako inštitúcie v sledovanom období. Bola to súčasť vojenskej každodennosti. Napríklad v januári 1920 sa v Banskej Bystrici po uzavretí vojenskej menzy chcela skupina dôstojníkov zo štábu 2. divízie ešte trochu „zabaviť". Nakoľko obidva nevestince boli v nočných hodinách uzavreté, snažili sa búchaním na dvere, kopancami a vykrikovaním dostať dnu, čo si všimla aj okoloidúca policajná hliadka. Tá o incidente spísala hlásenie, pričom veliteľ 2. divízie generál Drobný sa v reakcii naň zastával svojich dôstojníkov, že sú to inak veľmi svedomití pracovníci a schopní dôstojníci.[5] Môžeme ďalej citovať aj iný úryvok z hlásenia veliteľstva 2. československej pešej brigády z apríla 1919, takpovediac z predvečera vojny s Maďarskou republikou rád: *„V noci přiblížilo se několik maďarských vojínů k Rimavské Sobotě... Dle směru, kterým šli, chtěli patrně jíti do nevěstince..."*.[6] Nie je bez zaujímavosti to, že zodpovední velitelia v posádkach vojakom neraz zakazovali návštevy takýchto podnikov.[7]

Pri tomto probléme je preto dôležité upozorniť na moment sústreďovania veľkého množstva mužov do kasární a náročnosť vojenského výcviku. Hoci počas prvých týždňov prezenčnej služby sexuálna aktivita nováčikov podľa etnológa Petra Janečka

---

[4] OBRÁTIL, Jaroslav Karel. *Kryptadia, příspěvky ke studiu pohlavního života našeho lidu I.* Praha, 1999, s. 6.

[5] Vojenský historický archív Bratislava (ďalej len VHA Bratislava), Velitelství 2. čs. pěší divise, čís. 3199 os. f., Zemské vojenské veliteľstvo Bratislava (ďalej len f. ZVV Bratislava), pres. osob., 1920, šk. 70.

[6] VÚA – VHA Praha, Velitelství II. čs. p. brigády, Op. číslo 419/1 Zpráva číslo 26, f. VVVS Velitelství, šk. 5.

[7] Napríklad obranný spravodajský dôstojník veliteľstva 1. divízie slovenskej armády v hlásení o situácii v posádke Piešťany 11. júna 1941 uviedol: *„Posádkovým rozkazom 1941 č. 19, čl. 3 zo dňa 19. apríla 1941 som zakázal v Piešťanoch návštevu hostincov „Nový svet" a „Salaš" všetkým vojenským osobám v posádke. Tento zákaz som vydal v dohode s okresným náčelníkom, keďže v prvom sa vyskytovali zábavy takého druhu, najmä v nedeľu a vo sviatok, že to bolo na úkor vojenskej kázne a zdravotného stavu vojska, lebo sem chodili dievčatá zo širokého okolia Piešťan a za nimi vojaci. Boli tu poriadané tanečné zábavy s nemiernym požívaním alkoholu s príslušnými dôsledkami. Druhý hostinec som zakázal, lebo je podobný prvému až na hudbu, ale tento si dokonca drží i 2 stále dievčatá pre služby návštevníkom."* VHA Bratislava, Veliteľstvo 1. divízie. Čís. 2981/ Dôv. O. D. 194, Predmet: Hostinec „Nový svet" v Piešťanoch, pokus o úplatkárstvo. f. 55, šk. 19.

klesá,[8] v ďalšom období služby mali vojaci počas vychádzok a osobného voľna dosť príležitostí navštíviť podniky pochybnej povesti poskytujúce takéto „služby".

V tejto súvislosti je veľmi zaujímavá už niekoľko desiatok rokov stará mestská povesť, resp. fáma o pridávaní brómu, resp. inej chemikálie do potravín vojakov práve počas výcviku s cieľom utlmiť ich sexuálnu aktivitu. Ešte pred druhou svetovou vojnou sa touto informáciou údajne vážne zaoberalo napríklad aj francúzske vojenské obranné spravodajstvo[9] a s touto fámou sme sa stretli počas základnej vojenskej služby ešte v roku 2001.

Všeobecne treba uviesť, že v celom sledovanom období bola vzhľadom na armádu nedostatočná nielen liečba, ale aj prevencia pohlavných chorôb. Viaceré dokumenty týkajúce sa kontrolnej činnosti v rakúsko-uhorskej armáde, ale neskôr aj v československej a slovenskej armáde, poukazovali na tento nedobrý stav.

Vzhľadom na pohlavné choroby v armáde ako inštitúcii sa vojenské orgány stretávali s rovnakými problémami napríklad v rokoch 1879, 1919 a taktiež v roku 1940.

Kontrolná komisia 74. honvédskej pešej brigády v roku 1879 konštatovala, že vojaci trenčianskeho 56. honvédskeho práporu boli len slabo oboznámení s problematikou rizík pohlavného života.[10]

V jednom hlásení, ktoré bolo vytvorené v apríli 1919, sa pre zväčšený výskyt pohlavných chorôb v posádke Bratislava navrhuje vojakov najmä morálne vychovávať. Autor hlásenia – spravodajský dôstojník – napríklad pri prevencii navrhoval premietanie propagačných filmov, organizovanie prednášok v YMCA, periodické prehliadky mužstva alebo rozdávanie prezervatívov. Nie je bez zaujímavosti, že korene väčšieho množstva pohlavných chorôb medzi vojakmi v meste videl tento spravodajský dôstojník v tajnej prostitúcii. Keďže, ako uviedol, v tomto mesiaci – apríl 1919 – je v Bratislave údajne len 28 registrovaných prostitútok, ktoré sú trikrát do týždňa podrobené lekárskej prehliadke a sú údajne zdravé. Z tohto hlásenia je evidentné, že viaceré staré metódy v boji s pohlavnými chorobami boli neúčinné: napríklad, aby vojaci na polícii udali nakazené ženy. Zaujímavo je vyjadrená aj bezmocnosť brachiálnych orgánov pri potieraní prostitúcie, ktoré nemôžu kontrolovať „každou služku".[11]

Relatívne veľký počet ochorení na pohlavné choroby v roku 1940 v obvode prešovskej 2. divízie slovenskej armády bol takisto príčinou vzniku hlásenia dôstojníka zdravotníctva tohto zväzku majora dr. Paškana. Ten opäť navrhoval dostatočne zásobiť posádky prezervatívmi a vyvíjať tlak na útvarových lekárov, aby pohlavným chorobám venovali väčšiu pozornosť. Spomínaný lekár dokonca uviedol alternatívu, aby vojaci s pohlavnými chorobami nadsluhovali pobyt strávený v nemocnici a aby sa uplatnila „menejcennosť pri povyšovaní". V reakcii na tento spis armádny hygienik major dr. Darvaš len konštatoval, že *„...v návrhu prednostu zdravotníctva nejedná sa o nič nového, len o doteraz platné nariadenia, ktoré však nie sú od útvarov dostatočne dodržané"*.[12]

Pri pertraktovaní témy by určite bolo zaujímavé sledovať vzťah mužstva k ženám ako takým. Napríklad v rozhovoroch medzi mužstvom o opačnom pohlaví sa všeobecne

---

[8] JANEČEK, Petr. *Černá sanitka. Třikrát a dost. Mytologie pro 21. století.* Praha: Plot, 2008, s. 275.

[9] Bližšie pozri: JANEČEK, ref. 8, s. 273–276.

[10] VHA Bratislava, M. kir. 74-ik honvéd gyalog dandár Radványban, 117. szám/eln. f. IV. Honvéd kerületi parancsnokság (ďalej len f. HKP) 1879, šk. 16.

[11] VHA Bratislava, Zpravodajský důstojník při posádkovém velitelstvi v Bratislavi, f. ZVV Bratislava, čís. 16 zprav. dův. Zprávy za týden od 7. do 13. dubna 1919, šk. 4.

[12] VHA Bratislava, Veliteľstvo 2. divízie, č. j. 10 878, Vec: Pohlavné choroby u útvarov – hlásenie. f. Ministerstvo národnej obrany (ďalej len f. MNO) obyčajné 1941, šk. 142.

objavovalo množstvo narážok na sexualitu. V spomienkach jedného českého vojenského pedagóga sa objavuje zmienka, že vojaci napríklad pri hre v karty na fronte prvej svetovej vojny rozprávali ohľadom sexuality také veci, za ktoré by sa „doma" boli bývali hanbili.[13] V prvej práci o slovenskom vojenskom slangu, ktorú napísal Jozef Orlovský na základe vlastnej vojenskej služby v československej armáde v rokoch 1937–1939, sa v súvislosti so ženami objavujú napríklad tieto menej alebo viac znevažujúce názvy: „mariška", „zuzka", „rajda", „drnda", „ludra" a iné – vulgárnejšie.[14] Pohlavne nakazení vojaci sú podľa tohto autora nazývaní „sifónmi".[15]

Kvantitatívne novým momentom pre vzťah armády a pohlavných chorôb boli vojny, najmä trvanie oboch svetových vojen. Na tomto mieste môžeme napríklad uviesť pomerne špecifický prípad obkľúčenej pevnosti Przemyśl. Najmä v posledných – zimných mesiacoch druhého obliehania roku 1915 sa tam zvyšoval počet dôstojníkov nakazených pohlavnou chorobou. K prostitúcii boli pritom mnohé ženy donútené vplyvom absolútneho nedostatku potravín. Ohľadom nedostatku potravín a konzumácie konského mäsa v obkľúčenej pevnosti vznikla dokonca anekdota, že ak počas obliehania Tróje boli vojaci ukrytí v bruchu koňa, tak počas obliehania Przemyślu v roku 1915 je to naopak – teda kôň je v bruchu vojakov.[16]

Rakúsko-uhorské velenie v súvislosti s pohlavnými chorobami v pevnosti organizovalo mnohé razie voči podozrivým ženám s cieľom zistiť ich zdravotný stav. Napríklad 16. februára 1915 bolo v pevnosti zadržaných 50 prostitútok, z ktorých presne polovica bola infikovaná nejakou pohlavnou chorobou. Tieto „kňažky lásky" však nepobudli vo väzení dlhú dobu, nakoľko boli prepustené, a to na zákrok svojich „ctiteľov" v uniformách. Tomuto stavu zodpovedala i skladba nakazených dôstojníkov: najviac boli pohlavnými chorobami postihnutí príslušníci štábnych jednotiek a intendancie slúžiaci v jadre, teda noyau, pevnosti. Len v menšej miere boli nimi postihnutí vojaci a dôstojníci v obranných postaveniach na vzdialenejších frontoch. Jeden z pevnostných lekárov si k tejto téme do svojho denníka dokonca poznamenal: *„Denne prichádzajú do ordinácie c. a k. dôstojníci s čerstvou syfilidou, kvapavkou alebo mäkkým vredom: mnohí však majú všetky tri choroby naraz!"*.[17]

Vo februári roku 1924 sa v Bratislave konala prednáška o význame vojenských zátiší, teda kultúrnych inštitúcií pre armádu. Jej autor – už spomínaný vojenský pedagóg – v úvode publikum oboznámil s výskytom pohlavných chorôb v období prvej svetovej vojny. Opakovane zdôrazňoval, že podmienkou sine qua non výskytu týchto chorôb v prestávkach bojovej činnosti rakúsko-uhorskej armády bolo zaháľanie a nedostatok iných aktivít.[18] Zaujímavá je aj konkrétna skúsenosť z jednotky tohto vychovávateľa, keď trojtýždňové vegetovanie a čakanie na železničný transport spôsobilo, že zo 120 mužov jednotky sa 17 nakazili kvapavkou a 2 syfilisom. Ďalej uviedol, že v roku 1915 navštívil nemocnicu v Ľvove, kde bolo 1400 pacientov so všetkými známymi pohlavnými chorobami a dokonca v meste Vinkovci v Chorvátsku bol podľa jeho informácií vytvo-

[13] VHA Bratislava, O zřizování a vedení vojenských zátiší, Přednášky konané na osvětovém kurzu v Bratislavě dne 7. a 9./ II. 1924, f. ZVV Bratislava, šk. 106.

[14] ORLOVSKÝ, Jozef. *K slovenskému slangu študentskému a vojenskému.* Turčiansky Svätý Martin, 1941, s. 13.

[15] ORLOVSKÝ, ref. 14, s. 13.

[16] Bližšie pozri: KUPKA, Vladimír. Pevnosti Krakov a Přemyšl: opevnění habsburské monarchie v Haliči. Dvůr Králové nad Labem: Fortprint, 1999, s. 187.

[17] Bližšie pozri: KUPKA, ref. 16, s. 191.

[18] VHA Bratislava, O zřizování a vedení vojenských zátiší, Přednášky konané na osvětovém kurzu v Bratislavě dne 7. a 9./ II. 1924, f. ZVV Bratislava, šk. 106.

rený špeciálny barakový tábor pre 10 000 pohlavne chorých vojakov a dôstojníkov. Ako morálny apel vyznelo aj jeho konštatovanie o situácii v povojnovej Európe, kde je mnoho miliónov detí, ktoré svojou pohlavnou chorobou preklínajú slabosť svojich otcov a dokonca matiek, ktoré sa s nakazenými vojakmi stýkali.[19]

S týmto konštatovaním súvisí špecifický prípad z východoslovenskej obce Habura, kde sa v medzivojnovom období vyskytol prípad väčšieho výskytu syfilisu, a to aj u detí. Komisia, ktorá bola vyslaná do tejto obce, potvrdila zväčšený výskyt tejto pohlavnej choroby. Pri zisťovaní pôvodu ochorenia sa ako jedna z alternatív uviedlo, že chorobou sa nakazili niektoré ženy, ktoré sa v dobe evakuácie vplyvom vojnových operácií stýkali s inými nakazenými osobami.[20]

Masové pohyby armád aj počas druhej svetovej vojny podmieňovali zväčšenie výskytu pohlavných chorôb. To sa týka aj slovenskej poľnej armády nasadenej na východnom fronte od roku 1941.

Je zaujímavé, že vzhľadom na nasadenie zaisťovacej divízie v roku 1942 sa objavila vo velení armády dokonca myšlienka zriadenia poľných nevestincov pre jednotlivé posádky divízie.[21] Dôvodom bola snaha zabrániť vojakom v styku s civilným obyvateľstvom. Môžeme uviesť, že divízia v počte približne 10 000 mužov mala kontrolovať územie väčšie ako Slovensko, pričom jednotlivé posádky boli od seba vzdialené aj niekoľko desiatok kilometrov. Nakoniec sa „nápad" s poľnými nevestincami neujal. Prednosta zdravotnej správy zaisťovacej divízie stotník dr. Mráz odmietol založenie takýchto inštitúcií z viacerých racionálnych dôvodov. Správne pomenoval, že ide o „zhubné lákadlo" a presne argumentoval: *„Povaha slov. vojakov, ktorí sú väčšinou sedliackeho pôvodu, je taká, že radšej chodí s nejakým dedinským dievčaťom, ako by išiel k predajnej ženskej, pričom im neide len o ukojenie pohl. pudu, ale o to, aby sa bližšie oznámili so spôsobom života tunajšieho obyvateľstva a pri styku s nimi v ich domovoch našli náhradu za svoj ďaleký domov".*[22] Štatisticky tento dôstojník uviedol, že v januári 1942 sa v rámci divízie nakazilo kvapavkou „len" 13 osôb, vo februári 19, v marci 34, v apríli 36. Ohľadom syfilisu bola situácia ešte „pozitívnejšia": január 6 pacientov, február 2, marec 5, apríl 2.[23] Z rovnakej spisovej zložky sa dozvedáme, že bratislavské Ministerstvo národnej obrany zápasilo s problémom ďalšieho získania dostatočného množstva prezervatívov pre jednotky „v poli". Veliteľstvo spomínanej zaisťovacej divízie v máji žiadalo prídel ďalších 300 000 prezervatívov. Ministerstvo národnej obrany vypísalo ponuku na konkurzné konanie. Z ôsmich oslovených firiem na ponuku zareagovala len jedna. Išlo o firmu Tatra veľkodrogéria a veľkoparfuméria. Tá súhlasila s dodávkou 100 000 kusov prezervatívov Luxus, pričom si určila pomerne vysokú cenu 4, 50 Ks za kus.[24]

---

[19] VHA Bratislava, O zřizování a vedení vojenských zátiší, Přednášky konané na osvětovém kurzu v Bratislavě dne 7. a 9./ II. 1924, f. ZVV Bratislava, šk. 106.

[20] Bližšie pozri: PELC, Hynek – HYNIE, Josef. O příjici v okresu medzilaborském na Slovensku. In *Česká dermatologie*, 12, 1931, č. 6, s. 299.

[21] VHA Bratislava, Veliteľstvo ZD zdravotná služba, Č. 661 35/Dôv. zdrav. 1942, Vec: Poľné nevestince, sriadenie – potreba – hlásenie, f. MNO dôverné, šk. 290.

[22] VHA Bratislava, Veliteľstvo ZD zdravotná služba, Č. 661 35/Dôv. zdrav. 1942, Vec: Poľné nevestince, sriadenie – potreba – hlásenie, f. MNO dôverné, šk. 290.

[23] VHA Bratislava, Veliteľstvo ZD zdravotná služba, Č. 661 35/Dôv. zdrav. 1942, Vec: Poľné nevestince, sriadenie – potreba – hlásenie, f. MNO dôverné, šk. 290.

[24] VHA Bratislava, Tatra – veľkodrogéria a veľkoparfuméria úč. spol., Bratislava 27. mája 1942, f. MNO dôverné, šk. 290.

Osobitnou kapitolou vo vzťahu armáda a pohlavné choroby je sociálny charakter tejto interakcie. Existuje množstvo prípadov, keď vojaci pod vplyvom svojej choroby spáchali samovraždu.[25] Tisícky ďalších dožívali na okraji spoločnosti bez možnosti spätného zaradenia sa do nej a bez možnosti plnohodnotného sexuálneho života. Aj tieto prípady stoja za pozornosť a mali, resp. mohli by sa stať predmetom záujmu historiografie.

Záverom môžeme povedať, že aplikácia penicilínu v súvislosti so syfilisom znamenala jednoznačné úspechy v liečbe tejto choroby aj v armáde. Obdobne po druhej svetovej vojne bol dostatok účinných liečiv na úspešnú liečbu kvapavky. Napriek tomu treba uviesť, že k zväčšenému výskytu pohlavných chorôb dochádzalo i v období po roku 1945, a to sa týkalo opätovne aj československej armády.

[25] Napríklad 28. decembra 1936 sa po návrate z vianočnej dovolenky v kasárňach pešieho pluku 26 v Banskej Bystrici zastrelil voj. František S. V hlásení veliteľa 10. divízie generála B. Rytířa je konkrétne uvedené: *„Důvodem sebevraždy jmenovaného je venerická choroba a zadlužení."* VHA Bratislava, Velitelství 10. divise Č. j. 19 572/2. tisk 1936, Cirkulární oběžník, f. ZVV Bratislava 1937 dův., šk. 156.

Zdravotno-hygienické podmienky a epidémie v zajateckých táboroch v oblasti V. zborového veliteľstva Bratislava v rokoch 1914–1915

Jana Zaťková

Masové zajatie vojakov počas prvej svetovej vojny predstavovalo nový fenomén, ktorý so sebou táto prvá totálna vojna priniesla. Počas bojov predovšetkým na východnom a balkánskom fronte padlo do zajatia veľké množstvo vojakov. Krajiny, na území ktorých sa zajatci ocitli, sa museli o nich adekvátne postarať v rámci zásad prijatých v roku 1907 v Haagu. Znamenalo to pre ne záťaž v neľahkej dobe vojnového konfliktu, keď mali častokrát problémy so zásobovaním vlastného obyvateľstva. Naopak zajatci boli pre krajiny náhradou za stratu vlastných pracovných síl odvedených pri odvode vojakov.

V Rakúsko-Uhorsku bolo počas 1. svetovej vojny umiestnených približne 1 166 682 až 1 860 516 vojnových zajatcov rôznych národností – Rusi (a iné národnosti z vtedajšieho Ruska), Srbi, Taliani, Čiernohorci, Rumuni, Albánci a vzniklo tu okolo 50 zajateckých táborov a viacero zariadení pre zajatých dôstojníkov. Priamo v oblasti pôsobenia V. zborového veliteľstva, ktorého sídlom bola Bratislava a pod ktoré patrila časť dnešného územia Slovenska, Maďarska a Rakúska, vzniklo spolu 10 veľkých zajateckých táborov (Šamorín, Dunajská Streda, Veľký Meder, Kenyérmező, Csót, Hajmaskér, Zalacsány, Ostfyasszonyfa, Neckenmarkt, Frauenkirchen) a niekoľko zariadení pre zajatých dôstojníkov.

V prvých mesiacoch vládli v táboroch len veľmi provizórne podmienky. Vláda nebola pripravená na prísun veľkého počtu zajatých nepriateľských vojakov. Chýbali vhodné budovy na ich ubytovanie, a tak boli mnohí ubytovaní len veľmi provizórne, často spávali v zemľankách či stanoch. Podľa nariadenia z 18. septembra 1914 mali byť všetci zajatci bez výnimky do konca mesiaca ubytovaní pod vhodnými prístreškami.[1] Ako sa neskôr ukázalo, bola to nesplniteľná úloha za taký krátky čas.

V zlých hygienických podmienkach sa veľmi ľahko šírili rôzne infekčné ochorenia. Obávanými chorobami, ktoré sa počas vojny šírili medzi vojakmi a hlavne vo veľkých zajateckých táboroch, boli týfus, cholera, dyzentéria a škvrnitý týfus. Cholera a dyzentéria sa oddávna šírili medzi obyvateľstvom v dôsledku zlej hygieny a nevyhovujúcej pitnej vody. Koncom 19. storočia sa podarilo zamedziť častému šíreniu chorôb vo veľkých mestách zlepšením zásobovania pitnou vodou, asanačnou činnosťou, zlepšením kanalizačného systému a kontrolou potravín. Rovnakou cestou zvýšenej hygieny sa podarilo zredukovať aj epidémie škvrnitého týfusu.[2] Počas prvej svetovej vojny sa však tieto choroby rýchlo rozšírili medzi vojakmi hlavne na východnom a juhovýchodnom fronte a taktiež v dôsledku zlých životných podmienok a preľudnenosti v zajateckých táboroch po celej Európe. Najväčšie epidémie tu boli hlavne v roku 1914 a na jar roku 1915. Hlavnou príčinou rozšírenia sa škvrnitého týfusu boli šatové vši, ktorým sa dobre darilo medzi veľkým počtom ľudí sústredeným na malom priestranstve, kde kolabovalo zásobovanie

[1] Vojenský historický archív Bratislava (ďalej len VHA Bratislava), fond (ďalej len f.) 5 zborové veliteľstvo Bratislava (ďalej len 5 KK), šk. 52, inv. č. präs. 61 – 13/2.

[2] DIETRICH, Elizabeth. Der andere Tod. Seuchen, Volkskrankenheiten und Gesundheitwesen im Ersten Weltkrieg. In EISTERER, Klaus – STEININGER, Rolf (ed.). *Tirol und der Erste Weltkrieg*. Innsbruck: Studien Verl.,1995, s. 256.

vodou, čistiacimi prostriedkami a čistým šatstvom. Zlá hygiena bola tiež príčinou cholery. Účinným prostriedkom na potlačenie príčin epidémií boli hlavne systematické odvšivovanie, dôsledná hygiena a dezinfekcia prostredníctvom parných dezinfekčných zariadení, kúpeľov a odvšivovacích staníc.

Aj v Rakúsko-uhorskej monarchii bola pri veľkom počte zajatcov, koncentrovaných v táboroch na malom priestranstve, zlá hlavne hygienická situácia. V dôsledku toho sa v táboroch rýchle rozšírili infekčné choroby, ktorým podľahlo veľa nakazených. Napriek množstvu chorých a zranených pretrvával v niektorých táboroch nedostatok lekárov. O nakazených sa starali aj lekári z radov zajatcov, ktorí však boli pri ošetrovaní pacientov kontrolovaní, čo znamenalo nedostatočnú opateru chorých.[3] Počítalo sa s tým, že na 1 500 zajatcov by mal pripadať jeden lekár z ich vlastných radov. Väčšie zariadenia pre dôstojníkov mali mať k dispozícii vlastného lekára, v prípade menších mal byť spoločný pre viacero zariadení.[4] Keďže na začiatku vojny v dôsledku nezvládnutia prísunu veľkého počtu zajatcov ešte chýbala presná evidencia zajatcov, mnohí zomreli na následky týchto chorôb bez toho, aby sa vôbec poznala ich totožnosť. Podľa správy z tábora v Kenyérmező z októbra 1914 zo 700 mŕtvych zajatcov bolo 300 označených ako „neznámy", pretože nikto ich po príchode nezaregistroval, a tak nebola známa ich presná totožnosť.[5] Preto začali byť zajatci označovaní lístkom pripnutým na čiapke alebo oblečení. Tí, ktorí prišli transportmi počas noci, museli kvôli registrácii čakať vo vagónoch až do rána.[6]

Jedným z prvých zajateckých táborov v monarchii a v oblasti V. zborového veliteľstva bol tábor v Kenyérmező pri Ostrihome. Pred vojnou sa využíval pri výcviku vojska a poskytoval ubytovanie pre 3 500 vojakov. Už na začiatku augusta roku 1914 sa rozhodlo, že tu bude vybudovaný tábor pre zajatcov, ktorí začali potupne prichádzať na územie monarchie. Najskôr mali byť ubytovaní iba provizórne, v stanoch po desiatich až tridsiatich mužoch. Neskôr sa mali vybudovať baraky jednoduchého typu a ako robotníci sa mali využiť sami zajatci na základe ich civilných profesií. Pri samotnej stavbe sa mal využiť stavebný materiál dovážaný po rieke z Ostrihomu a mal sa brať ohľad na to, aby sa baraky dali využiť aj v zimnom období.[7] Pôvodne bol tábor koncipovaný pre 6 000 zajatcov, čoskoro tu však bolo zhromaždených okolo 20 000 ľudí. Okrem vojnových zajatcov sa tu ešte koncom septembra 1914 nachádzalo aj približne 1 500 internovaných civilistov. Medzi nimi boli i ženy a deti, ktoré mali byť urýchlene presunuté do iných miest. V tábore mali zostať internovaní iba vojaci zo štátov, ktoré boli vo vojnovom stave s Rakúsko-Uhorskom.[8]

V tábore vládla katastrofálna situácia hlavne čo sa týkalo hygieny a kapacity ubytovania, takže už čoskoro sa začali šíriť infekčné choroby. Proti zlej situácii v tábore protestovalo aj miestne obyvateľstvo, hlavne po tom, čo tu vypukla epidémia cholery. Z obavy pred nákazou za pomoci žandárstva tábor izolovali a odrezali tak od sveta. Ukončil to až zásah uhorského ministra vnútra.[9]

Už v septembri 1914 sa začalo uvažovať o asanácii tábora kvôli nevyhovujúcemu stavu a vedľa pôvodného tábora sa začal stavať nový tábor určený pre 5 – 6 000 mužov.

---

[3] VHA Bratislava, f. Zajatecký tábor Šamorín (ďalej len KGL Šamorín), šk. 3, inv. č. 13.
[4] VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 3, inv. č. 477.
[5] MORITZ, Verena – LEIDINGER Hannes. *Zwischen Nutzen und Bedrohung. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich (1914–1921)*. Bonn: Bernard & Graefe Verlag, 2005, s. 67.
[6] MORITZ – LEIDINNGER, ref. 5, s. 69.
[7] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 56, inv. č. präs. 87 – 10 – 3.
[8] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 68, inv. č. präs 87 – 13 – 3/218.
[9] MORITZ – LEIDINGER, ref. 5, s. 67.

Podľa správy zo 4. septembra 1914 sa v tábore nachádzalo 140 dôstojníkov, 11 800 vojakov a 2 popi. Počet zajatcov v tábore rýchlo narastal a podľa informácie z 8. septembra 1914 sa tu nachádzalo 203 dôstojníkov a 21 441 vojakov. Z tohto počtu bolo 300 ťažko a 2 000 ľahko ranených. V tábore vládli nevhodné podmienky na bývanie, veľa zajatcov bolo provizórne ubytovaných v stanoch. Bol tu tiež nedostatok teplého oblečenia, kuchynského náčinia a vedenie tábora nebolo pri neustálom prísune nových zajatcov v stave zabezpečiť ich dostatok. Spočiatku viazlo aj zásobovanie chlebom. V novopostavenej časti tábora bolo iba 40 stanov, ktoré slúžili ako jediná ochrana voči nečasu pre 1 600 mužov. Zajatci mali viac-menej nevhodné oblečenie do chladného počasia a v tábore boli deky iba pre 1/3 z nich. Pokus zabezpečiť deky aj pre zvyšok sa skončil neúspešne. Už v tomto čase sa očakávalo rozšírenie epidémií chorôb z nedostatočnej hygieny.[10] Zajatci boli rozdelení do štyroch skupín v troch častiach tábora. Patrila k nim aj epidemická nemocnica pre infekčné ochorenia prerobená zo strojovne zrušenej bane v Tokode a nemocnica v Dorogu. Z tábora sa pokúšali odoslať ťažko ranených do nemocníc v okolí, ale stalo sa, že nemocnica v Ostrihome takýto transport napriek voľným kapacitám odmietla prijať a poslala ho naspäť.[11]

V tábore pôsobili piati rakúsko-uhorskí lekári – dr. Alexander Fonyó (lekár – asistent a zároveň šéflekár táborov), dr. Sigmund Berényi (lekár v novej časti tábora, ktorý zároveň vykonával so šéflekárom očkovanie v starom tábore), dr. Josef Hamsa (lekár v tábore, ktorý zároveň vyšetroval zajatcov z prichádzajúcich transportov), dr. Emerich Rath (veliteľ izolačnej nemocnice v Tokode), dr. Albert Mosonyi (lekár v nemocnici v Dorogu a v tábore v Kenyérmezőpuszta). S vyšetrovaním pacientov začínali ráno o pol siedmej a s dvojhodinovou obednou prestávkou pokračovali až do noci. Denne okrem vyšetrovania pacientov zaočkovali okolo 500 zajatcov. Bolo tu tiež viacero ruských lekárov, ale tí museli byť pri vyšetrovaní kontrolovaní domácim lekárom a tlmočníkom, pretože viedli s pacientmi dlhé rozhovory súkromného charakteru. Pochybnosti boli tiež voči ich odbornej spôsobilosti, a tak im nechceli zverovať samostatne vedené vizity a operácie zranení. Dňa 20. septembra tak bolo v tábore 2 400 zranených zajatcov, 54 chorých a 120 infekčne nakazených zajatcov. Okrem vlastných lekárov tu bolo 12 zajatých vojenských lekárov.[12] Objavili sa tu tiež prípady cholery. Dňa 26. septembra 1914 bolo na ňu hlásených 440 chorých a 38 smrteľných prípadov.[13]

V októbri 1914 napriek snahe o zlepšenie podmienok a očkovaniu ešte stále pretrvávala v tábore dezorganizácia a objavili sa prvé prípady škvrnitého týfusu a dyzentérie. Bol tu nedostatok barakov, a tak zajatci stále spávali pod holým nebom, prípadne v stanoch, chýbalo im teplé oblečenie a dostatočná strava.[14] Správy o zlej situácii zajatcov v tomto tábore sa rýchlo rozšírili aj na verejnosť. V tom čase prebiehala výstavba dvoch nových častí tábora. Stavba barakov bola už dokončená, ale stále chýbala voda, kuchyne a veľa iného. Presťahovanie všetkých zajatcov sa vykonávalo postupne, každý musel byť najskôr vydezinfikovaný a dostal novú súpravu bielizne. Všetky staré šaty museli prejsť dezinfekciou, aby sa tak zabránilo ďalšiemu šíreniu chorôb. Touto procedúrou muselo prejsť okolo 14 000 zajatcov, takže sa počítalo s tým, že to potrvá najmenej 3 týždne. Na to, aby tábor mohol urobiť dobrý dojem, však bolo treba minimálne 5 týždňov. Zajatci mali byť dobre oblečení, umytí a učesaní. V barakoch mali byť nové slamníky

[10] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 68, inv. č. präs. 87 – 13 – 3/ 51.
[11] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 57, inv. č. präs. 87 – 13 – 3/57.
[12] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 57, inv. č. präs. 87 – 13 – 3/140.
[13] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 67, inv. č. präs. 52 – 4 – 5/11.
[14] MORITZ – LEIDINGER, ref. 5, s. 68.

a deky, zmiznúť mali zemľanky, špinavé stany a otvorené latríny. Nahradiť ich mali sprchy, parná dezinfekcia a vylepšené kuchyne. Už v tomto čase boli zaznamenané prvé prípady týfusu, ktorý sa šíril kvôli veľkému počtu ľudí a nedostatočným hygienickým podmienkam v tábore.[15]

Situácia sa tu však veľmi nezmenila ani ku koncu roku 1914. Španielsky veľvyslanec don Castro y Casaleiz, ktorý počas svojej inšpekčnej cesty po zajateckých táboroch 3. až 11. decembra 1914 navštívil aj zajatecký tábor Kenyérmező, síce konštatoval, že so zajatcami v táboroch sa zaobchádza v rámci haagskych dohovorov[16], podľa správy z inšpekcie tábora 24. decembra tu však situácia vyzerala odlišne. Veľké nedostatky boli v ubytovaní zajatých vojakov, do zemľaniek a barakov trvale zatekalo, zajatci mali stále prevlhnuté prične a slamníky. V barakoch bol zlý vzduch kvôli nedostatočnému vetraniu a mnohí zajatci trpeli na reumatizmus a katar. Navrhovala sa preto oprava striech, okien a zlepšenie ventilácie a hygieny v 27 zemľankách. Náklady boli vyčíslené spolu na 27 000 korún a prácu mali vykonať zajatci a civilní robotníci.[17] V januári 1915 boli nariadené opatrenia, ktoré mali zamedziť ďalšiemu šíreniu chorôb. Ani to však veľmi situáciu v tábore nezlepšilo, pretože podľa údajov z táborovej matriky tu v januári 1915 zomrelo 1 920 zajatcov.[18]

V decembri 1914 boli na základe skúseností šéflekára v tábore Kenyérmező dr. Wienera prijaté nové stavebné, sanitárne a požiarne pokyny. Zlepšila sa tu kanalizácia ako aj zásobovanie vodou zo studní. Uvažovalo sa tiež o vybudovaní sprch. Zlepšilo sa i ubytovanie zajatcov. Na priečelí barakov boli vybudované tzv. denné izby, zariadené stolmi, lavicami a vybavením na umývanie. Každý barak bol tiež vybavený dvomi ventiláciami. V nemocničných barakoch boli poľné lôžka vystužené latkami, avšak tieto baraky stále nemali žiadnu žumpu. Tu sa mali zriadiť dva rôzne typy barakov pre chorých – v jedných barakoch mali byť umiestňovaní chorí na infekčné choroby, ako bola cholera, dyzentéria, týfus a tuberkulóza, v druhých barakoch ostatní chorí. Pre chorých na týfus, dyzentériu a choleru sa mali vybudovať menšie baraky pre 12 až 16 pacientov. V každom tábore mala byť vybudovaná jedna márnica pre zajatcov, ktorí podľahli infekčným chorobám.[19]

Veľký počet zajatcov bol koncentrovaný aj v tábore pri Veľkom Mederi. Tábor bol vybudovaný neďaleko dediny na veľmi nevhodnom mieste, pretože podľa správ ležal na blatistej pôde. Podľa spomienok rakúsko-uhorského poľného kuráta srbského pôvodu Dušana N. Obradovića, ktorý mal na starosti duchovnú starostlivosť v zajateckých táboroch vo Veľkom Mederi, Dunajskej Strede, Šamoríne, Frauenkirchen a Kenyérmező, na jeseň v roku 1914, kedy po prvýkrát navštívil tábor pri Veľkom Mederi, tu neboli žiadne baraky, všade bolo blato a voda. Baraky boli postavené až začiatkom zimy. Ako si spomínal po skončení vojny: *„Prvý tábor, ktorý som navštívil, bol Veľký Meder hneď vedľa železničnej stanice. Do tábora, kde už bolo asi tritisíc zajatcov nesmel som vstúpiť, pretože bola karanténa... Bol to veľký komplex zeme. Vôkol močiary. Vnútri veľké blato a špina. Celý priestor bol ohradený ostnatým drôtom... V tábore nebolo ešte ani jedného baraka, ani jednej dosky a lavice. Nemali ani slamy, vôbec ničoho, len samé blato a vodu*

[15] VHA Bratislava, f. 5KK, šk. 68, inv. č. präs. 87 – 13 – 115/3.
[16] MORITZ – LEIDINGER, ref. 5, s. 70.
[17] VHA Bratislava, f. 5KK, šk. 68, inv. č. präs 87 – 13 – 115/6.
[18] VHA Bratislava, Zbierka matriky, C 177.
[19] VHA Bratislava, f. 5 KK , šk. 68, inv. č. präs. 87 – 115/4.

pod sebou. Vyložení všetkým nepohodám, dažďu, vetrom, zime. "[20]. Podobne ako v iných táboroch, aj tu sa rýchlo šírili choroby, len v čase od 25. septembra obeda do konca nasledujúceho dňa tu zomrelo 9 srbských zajatcov.[21]

Koncom októbra 1914 tu vypukla epidémia škvrnitého týfusu a denne zomieralo aj vyše sto ľudí, ktorí boli pochovávaní do hromadných hrobov.[22] Počet umiestnených zajatcov stúpal veľmi rýchlo, a tak keď začiatkom decembra počet Srbov prekročil 6 000, bola časť z nich presunutá v dvoch transportoch po 1 200 mužov do tábora v Mauthausene.[23] Na prelome rokov 1914/1915 ešte stále zúrili medzi zajatcami epidémie s množstvom obetí. Preto sa tu podľa nariadenia z 15. januára 1915 mali na zlepšenie hygienickej situácie vybudovať chodníky medzi jednotlivými barakmi, kuchyňami a latrínami, ako aj odpadové stoky.

Táborový šéflekár mal okamžite vyšetriť všetkých zajatcov a rozdeliť ich na zdravých a chorých. Mali byť umiestnení do barakov podľa druhu ochorenia a pokiaľ by nebol dostatok nemocničných barakov, mali sa na tento účel použiť aj baraky slúžiace na ubytovanie. Zajatci mali dodržiavať základné hygienické pravidlá a chovať sa disciplinovane, akékoľvek presuny zajatcov na prácu mimo tábora boli zakázané z dôvodu zamedzenia rozšírenia infekcií do okolia.[24] V ďalšej fáze sa mal vybudovať nový barakový tábor so všetkými náležitosťami (ako napríklad kuchyňami, studňami) pre 4 000 zajatcov na mieste vzdialenom asi pol kilometra od pôvodného tábora, ktoré bolo vyššie položené ako pôvodný tábor.[25]

Koncom roka 1914 sa rýchlo šíril škvrnitý týfus aj v tábore vo Frauenkirchen.[26] Už v decembri 1914 tu vyčíňal týfus a epidémia sa ďalej šírila.[27] Dňa 29. decembra 1914 tu bolo 700 chorých. Lekársku službu okrem šéflekára tábora tu vykonávali iba dvaja rakúsko-uhorskí lekári. V tábore sa nachádzali aj piati ruskí lekári, z ktorých však traja boli chorí.[28]

Inšpekcia, ktorá tento tábor navštívila 8. februára 1915, konštatovala, že od poslednej kontroly sa počet chorých dramaticky zvýšil natoľko, že chorí ležia bez lekárskej starostlivosti v barakoch a mortalita sa vyšplhala na približne 100 obetí za deň. Celkový počet chorých sa odhadoval asi na 5 000. Nakazilo sa aj 17 členov strážneho práporu a z toho dvaja zomreli. Choroba sa nevyhla ani lekárom. Zo siedmych rakúsko-uhorských lekárov, ktorí boli tri týždne predtým odvelení ako personál do tábora, sa dvaja nakazili škvrnitým týfusom, dvaja inými ochoreniami a jeden trpel na reumatizmus. Na pomoc pritom mali rakúsko-uhorskí lekári iba jedného svojho zajatého ruského kolegu, pretože ostatní ruskí lekári boli sami chorí alebo už chorobe podľahli. Záslužnú činnosť v neľahkých podmienkach vykonával dr. Nagy, venujúci sa dezinfekcii, ktorá mala pomôcť vyriešiť katastrofálnu situáciu. Na vyriešenie situácie komisia navrhovala prideliť do tábora ďalších päť lekárov, ktorí mali poskytovať adekvátnu starostlivosť zajatcom vo všetkých barakoch. Malo sa tiež okamžite začať s očkovaním zdravých zajatcov, zasypávaním hrobov a zlepšiť sa mala dezinfekcia i hygienické podmienky v tábore. Zastavené boli všet-

[20] KOVIJANIĆ, Risto. *Veľkomederské údolie smrti na hroboch 6000 srbských mučeníkov.* Bratislava, 1936, s. 34.
[21] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 67, inv. č. präs. 52 – 4 – 5/11.
[22] KOVIJANIĆ, ref. 20, s. 34 – 35.
[23] VHA Bratislava, f. 5KK, šk. 142, inv. č. präs. 87 – 13 – 95/9.
[24] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 140, inv. č. präs. 90 – 11 – 8.
[25] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 140, inv. č. präs. 90 – 11 – 8/5.
[26] Na území dnešného Rakúska. Vtedajší názov bol Boldogasszony.
[27] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 142, inv. č. präs. 90 – 16 – 2.
[28] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 59, inv. č. präs. 87 – 13 – 79/17.

ky ďalšie transporty nových zajatcov do tábora a kvôli zabráneniu rozšírenia sa nákazy medzi okolité civilné obyvateľstvo sa mala stráž tábora presťahovať z dediny do nových barakov na okraji tábora. Pre chorých tu bol vyčlenený zvláštny barak. Dôstojníci strážneho práporu museli byť bezpodmienečne presťahovaní mimo tábora. Navrhovalo sa tiež zriadenie špeciálneho zdravotného oddielu na čele s jedným dôstojníkom. Na starosti mal mať sanitárne záležitosti mužstva a blízkej dediny, kontrolu nad šírením chorôb, dezinfekciu a odvšivovanie. Keďže do kontaktu s nákazou sa dostávalo aj veľa obyvateľov z okolia tábora (napríklad robotníci, zamestnanec v kantíne a podobne), skontrolovať sa malo aj civilné obyvateľstvo v okolí. V prípade nákazy týfusom sa tu mala vybudovať epidemická nemocnica. Kontakty tábora s okolím sa mali obmedziť na čo najmenšiu mieru.[29]

V dôsledku katastrofálnej situácie boli mnohé tábory na základe inšpekcie na prelome rokov 1914 a 1915 asanované a nanovo prestavované tak, aby vyhovovali hygienickým požiadavkám a zabránilo sa ďalšiemu šíreniu infekčných chorôb.[30] Podľa nariadení sa zajatci z každého nového transportu mali podrobiť odvšiveniu a dezinfekcii a mali byť 21 dní v karanténe. Až potom mali byť presunutí do barakov. Odvšivovať a dezinfikovať sa mali pravidelne aj baraky a mala sa v nich udržiavať čistota.[31] Ako vhodný ochranný prostriedok bolo lekárom odporúčané nosenie overalov pozostávajúcich z nohavíc a blúzy s kapucňou, gumených topánok a rukavíc. Pacienti, rovnako ako ich oblečenie, mali byť pred umiestnením na ošetrovňu odvšivení a vydezinfikovaní.[32]

V marci 1915 boli nakoniec nariadené nové opatrenia pre zabránenie rozšírenia epidémie škvrnitého týfusu a sanačné práce v zajateckých táboroch. Podľa nich museli byť zajatci nakrátko ostrihaní a oholení a museli podstúpiť dezinfekciu. Rovnako sa dezinfikovalo aj ich oblečenie, takže dostali čisté a odvšivené šaty. Pokožku, kde by sa mohli zdržiavať vši, odporúčali natierať naftalínovou alebo sírovo-anízovou masťou. Oblečenie, postele a deky sa mali posýpať práškovým naftalínom, prípadne sa malo oblečenie postrekovať anízovou emulziou. Taktiež sa zajatci mali starať o čistotu oblečenia a barakov každodenným prezeraním a mechanickým odvšivovaním. Na ochranu lekárov, ošetrovateľov, ako aj dôstojníkov a mužstva strážnej služby, ktorí sa pohybovali medzi chorými a v zavšivavených barakoch, sa mali používať ochranné obleky, ktoré sa mali tiež po použití vydezinfikovať, aby sa tak zabránilo nakazeniu vlastného personálu táborov. Na uloženie oblekov sa mala vyčleniť samostatná miestnosť na vhodnom mieste, ako napríklad pri vchode do infekčného oddelenia. Baraky sa mali vybieliť vápnom a prične umyť krezolovým mydlom. Nariadené bolo tiež časté vetranie. Slama z infikovaných slamníkov sa mala spáliť a slamníky, vankúše a deky vydezinfikovať a posypať práškovým naftalínom. Všetci nakazení sa mali umiestniť do barakov určených pre epidémiu, tie však boli často preplnené, preto sa mohli na tento účel využívať aj baraky, kde boli drevenými priehradkami vytvorené oddelenia pre zdravých a chorých. Bolo prísne zakázané, aby zajatci boli zaradení na práce, kde hrozilo nebezpečenstvo rozšírenia nákazy. Zakázaný bol aj pohyb zajatcov mimo tábora, povolený bol len v nevyhnutných prípadoch. Zdraví zajatci museli udržiavať čistotu a každodenný chod tábora, teda zabezpečovať varenie, pečenie chleba, upratovanie či opatrovanie chorých.

Veliteľstvá táborov a strážne služby mali mať vlastné kasárne s príslušným zabezpečením (pekáreň, kuchyňa, kancelárie, kúpele, dezinfekcia, väzenie) vzdialené od vlastného

[29] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 140, inv. č. präs. 90 – 12 – 10.
[30] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk.140, inv. č. präs. 90 – 11 – 81, 90 – 11 – 88.
[31] VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 6, inv. č. 3602.
[32] VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 6, inv. č. 3316.

tábora minimálne 200–300 metrov. Príslušníci strážnej služby museli pomáhať pri sanačných prácach v prípadoch, že v tábore nebolo dosť zdravých pracovne spôsobilých zajatcov. Nemali však pracovať spolu so zajatcami a ani v uzavretých priestoroch, kde sa zdržujú alebo zdržiavali zajatci, aby sa tak zabránilo ich nakazeniu.[33]

Tieto nariadenia sa však ukázali ako nevhodné pre niektoré tábory, ako bol napríklad tábor v Kenyérmező, kde boli ubytovne pre členov strážnej služby umiestnené hneď vedľa zajatcov, čo menilo spôsob boja s epidémiami. Na 24 000 zajatcov tu pripadali traja vlastní a dvaja ruskí lekári. Chorých museli teda vyšetrovať aj členovia strážnej služby. Chorí, u ktorých bol konštatovaný škvrnitý týfus, boli hneď premiestnení do epidemickej nemocnice a tí, u ktorých bolo len podozrenie na túto nákazu, boli umiestnení do pozorovacích barakov. Tu boli rozdelení do skupín podľa symptómov a pozorovaní lekármi. Hlavným cieľom bolo, aby žiaden nakazený nezostal ležať v baraku medzi zdravými zajatcami. Barak, v ktorom sa objavila nákaza, musel byť ihneď obohnaný 2,5 metra vysokým dreveným plotom s jedným vchodom. Rovnako boli ohradené aj pozorovacie baraky. Hneď po izolácii sa začala dezinfekcia zariadenia i zajatcov a opakovala sa každý tretí deň. V priaznivom počasí mali byť všetky postele od rána až do večera vetrané na vzduchu. K táboru patril aj izolačný tábor, ktorý tvorilo 15 izolačných barakov, kde v každom bolo 16 miestností pre 10 mužov a ktorý slúžil na pozorovanie chorých. Pokiaľ sa tu vyskytlo viacero prípadov škvrnitého týfusu, boli postihnutí touto chorobou prevezení do epidemickej nemocnice. Pacienti z miestností, kde sa týfus neobjavil 21 dní, boli vyhlásení za zdravých a premiestnení do ich pôvodných barakov. Pre členov strážnej služby, ktorí sa nakazili chorobami, bol určený oddelený barak v rámci epidemickej nemocnice.[34]

Po prekonaní vlny epidémií z prelomu rokov 1914/1915 sa ukázala nevhodnosť narýchlo vybudovaných provizórnych táborov pre zajatcov. Kvôli zabráneniu vzniku ďalších epidémií, ktoré by sa mohli rozšíriť aj do okolitých miest a dedín medzi domáce obyvateľstvo, sa mali zlepšiť podmienky v zajateckých táboroch vybudovaním nových stavieb a adaptáciou starších častí táborov.[35]

Otázkou výstavby nových a asanácie starých táborov sa zaoberala špeciálna komisia, ktorá sa zišla 1. marca 1915 za účasti J. Carossu, hlavného vedúceho stavieb pre zajatcov, vrchného štábneho lekára profesora Schattenfroha, ktorý bol odborným referentom pre hygienu na 14. oddelení Ministerstva vojny a vedúcich stavieb z príslušných vojenských veliteľstiev. Stanovili sa tu základné stavebno-hygienické zásady zriaďovania barakových táborov pre zajatcov. Podľa noriem tu mal byť prístup k pitnej vode a vybudovaný kanalizačný systém, aby sa tak zabránilo šíreniu infekcií. Tábory mali mať vlastné cintoríny a márnice. Vojaci mali byť pochovávaní v truhlách a povolené boli dvojvrstvové masové hroby. Baraky mali byť rozdelené do skupín podľa ich účelu a mali vytvárať skupinu barakov určených na ubytovanie zajatcov, pre chorých a chorých na infekčné ochorenia. Iné boli určené pre ubytovanie strážnej služby, dôstojníkov a lekárov, poprípade civilných robotníkov. Baraky mali byť zariadené pričňami, lavicami, policami a vešiakmi na oblečenie. Vedľa barakov mali byť vytvorené možnosti pre pranie s prístupom k vode a mali tu byť umiestnené lavice na sedenie. Okrem osobitných barakov pre chorých a barakov pre nakazených infekčnými ochoreniami mali

[33] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 67, inv. č. präs. 90 – 11 – 89.

[34] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 140, inv. č. 90 – 11 – 28.

[35] WIESENHOFER, Franz. *Gefangen unter Habsburgs Krone. K. u. K. Kriegsgefangenenlager im Erlauftal*. Purgstall,1997, s. 20.

byť v táboroch zriadené vlastné lekárne, kúpele, práčovne a dezinfekčné zariadenia.[36] Taktiež bolo nariadené zhromažďovať oblečenie zajatcov infikovaných chorobami a aj tých, u ktorých sa ochorenia ešte neprejavili, ale mohlo dôjsť k ich nakazeniu kontaktmi s chorými. Po dezinfekcii sa oblečenie malo ešte vyvariť a následne vyprať mydlom. Pomôcť malo aj každodenné umývanie sa zajatcov, avšak ako konštatovala inšpekcia po kontrole táborov, nie vo všetkých táboroch boli na to vhodné podmienky.[37]

V júni 1915 bolo v dôsledku neustáleho pribúdania nových zajatcov nariadené aj stavebné rozšírenie už existujúcich táborov. Vybrané územia mali byť najskôr oplotené drôtom a v počiatočnej stavebnej fáze malo byť vybudované pre zajatcov iba provizórne ubytovanie ako napríklad stany a zemľanky. Pre transportovaných zajatých dôstojníkov tu mali byť vybudované samostatné dôstojnícke baraky. Pokiaľ to okolnosti dovoľovali, kostra barakov ako aj strecha mali byť vybudované z dosiek a až neskôr mali byť ďalej dobudované. Podobným spôsobom mali byť postavené aj ubytovne pre strážnu službu tábora. Ihneď sa malo tiež zabezpečiť zásobovanie vodou, zriadiť zastrešené kuchyne s prenosným riadom a vybudovať provizórne kúpele, zariadenia na odvšivenie a práčovne. Hneď na začiatku stavby tábora bolo veľmi dôležité postarať sa o chorých zajatcov, preto pre nich boli ihneď postavené štandardné baraky s podlahou a dobrým osvetlením, ako aj s prislúchajúcimi vedľajšími priestormi pre lekára, strážnika či kúpeľňou. Zariadené boli poľnými lôžkami a rozdelené na časť pre infekčné a pre štandardné choroby. Obe časti museli byť od seba oddelené, s priestorom na ich prípadné rozšírenie. Baraky pre infekčne chorých mali pozostávať z viacerých menších izieb. Takto vybudovaná nemocničná skupina barakov mala tvoriť budúce jadro nemocničnej časti tábora.[38]

Na základe týchto prijatých zásad sa podarilo zabrániť ďalším epidémiám, hlavne kvôli dôslednej dezinfekcii a odvšivovaniu zajatcov až do roku 1917, kedy opäť úmrtnosť v táboroch začala stúpať predovšetkým v súvislosti s ich nedostatočným zásobovaním.

[36] VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 3, inv. č. 65.
[37] VHA Bratislava, f. 5KK, šk. 140, inv. č. 4464.
[38] VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 12, inv. č. 825.

Sociálna starostlivosť o zaradencov v pracovnom tábore Ústie nad Oravou v rokoch 1943–1944

Martin Garek

Obdobie druhej svetovej vojny bolo obdobím mnohých zvratov v spoločnosti, čo viedlo k zvýšeným nárokom na sociálne zabezpečenie obyvateľstva. Aj keď územie Slovenska nebolo v prvej fáze vojny zasiahnuté priamo bojmi a vojnovými akciami, situácia v okolitých štátoch výrazne ovplyvňovala aj slovenských občanov. Celkovo možno zhodnotiť, že obdobie rokov 1939–1945 znamenalo výrazný posun v sociálnej starostlivosti o slovenských obyvateľov, aj keď niektoré skupiny boli uprednostňované – išlo predovšetkým o príslušníkov vojska, členov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a Hlinkovej gardy. Životná úroveň sa zvyšovala, čo malo súvislosť aj s hospodárskou, vojnovou konjunktúrou, ktorá bola úzko závislá od Tretej ríše. Napriek celkovému rozvoju boli na Slovensku skupiny, ktoré boli určitým spôsobom zaznávané, perzekvované, prípadne priamo prenasledované režimom a jeho mocensko-represívnymi zložkami. Vyplývalo to aj z ústavy prijatej v júli 1939, ktorá definovala spoločnosť ako stavovskú, teda každý občan Slovenska sa musel zaradiť do jedného zo šiestich stavov a vykonávať danú úlohu v spoločnosti. Skupiny, ktoré boli vylúčené zo života majoritnej spoločnosti, boli predovšetkým obyvatelia židovského pôvodu, ďalej asociálne osoby, rozličnί zajatci a utečenci na území Slovenskej republiky.

Vo svojom príspevku sa pokúsime priblížiť život v pracovnom útvare Ústie nad Oravou, v ktorom boli v rokoch 1943–1944 umiestnení jednak ukrajinskí utečenci a jednak slovenskí občania pokladaní za asociálne osoby. Účelom pracovných táborov bolo izolovať asociálne osoby, ktoré podľa mienky úradov nemohli byť ponechané vo svojom občianskom prostredí a prevychovať ich prácou. Prevýchovou sa malo dosiahnuť, aby si zaradenci prácu vážili ako prameň svojej existencie, postupne si na prácu zvykli, zárobkami podporovali rodiny, naučili sa riadnej životospráve a neboli na ťarchu spoločnosti.[1] Zameriame sa predovšetkým na sociálnu starostlivosť o tieto osoby. Pracovný útvar Ústie nad Oravou vznikol na popud firmy Tvorba, ú. s., ktorá mala na starosti výstavbu hydrocentrály na rieke Orave.

Pôvodne sa o vybudovaní pracovného útvaru uvažovalo už v lete roku 1942, keď firma Spojené podnikateľské firmy Dr. Ing. A. Bugan – Dr. Ing. P. Danišovič potrebovala pre výstavbu priehrady asi 400 pracovníkov.[2] Keďže sa nepodarilo zabezpečiť pre tieto pracovné sily vhodné ubytovanie, vznikol Pracovný útvar Ústie nad Oravou až na jeseň 1943. Tento tábor sa stal špecifickým, keďže v prvej fáze sa v ňom nemali sústreďovať asociálne osoby a osoby židovskej národnosti, bežne podliehajúce perzekučným opatreniam štátu, ale ukrajinskí utečenci nachádzajúci sa na slovenskom území. Títo utečenci sa na Slovensko dostávali z viacerých príčin. Na jednej strane to boli osoby, ktoré pracovali, resp. mali byť nasadené v nemeckom hospodárstve a cestou do Tretej ríše opustili železničné transporty, alebo utiekli už zo samotných nemeckých podnikov. Na druhej strane, s postupujúcim východným frontom sa na naše územie dostávali ilegálne ukrajinskí utečenci obávajúci sa o svoj život. Menšie množstvo ilegálnych

[1] Slovenský národný archív (ďalej len SNA), fond Ministerstvo vnútra 1938–1945 (ďalej len f. MV 1938–1945), šk. 548, č. sp. 161-8/10-2/43.

[2] NEČAS, Ctibor. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945.* Brno : Masarykova univerzita, 1994, s. 150.

Ukrajincov na Slovensku tvorili aj vojnoví zajatci, ktorí utiekli z nemeckých zajateckých táborov. Všetci títo Ukrajinci (vojnoví zajatci, utečenci z nemeckých podnikov) mali byť podľa nariadenia ministra vnútra Alexandra Macha, po dohode s policajným atašém na nemeckom veľvyslanectve v Bratislave Franzom Johannom Goltzem, po ich zadržaní odovzdávaní späť do nemeckých rúk.[3] Keďže sa počet týchto ilegálnych Ukrajincov zvyšoval a Ústredňa štátnej bezpečnosti (ďalej ÚŠB) striktne odmietala vydávať ukrajinských utečencov do nemeckých rúk, prednosta ÚŠB nechal vypracovať návrh na riešenie situácie. Návrh predložil 9. augusta 1943 15. oddeleniu Prezídia Ministerstva vnútra (ďalej MV) k rozhodnutiu. Konštatovalo sa v ňom, že počet ilegálnych ukrajinských pracovníkov na Slovensku sa zvyšuje a vzhľadom na to, že ide o práceschopné sily sa navrhuje, aby všetky tieto osoby mužského a ženského pohlavia boli ponechané na Slovensku a zaradené k práci na bývalých židovských veľkostatkoch, alebo pri stavebných projektoch pod zvláštnou štátnou správou, aby sa zaistil nad nimi potrebný dozor. Prezídium MV rozhodlo 20. augusta 1943, že zo štátno-bezpečnostných dôvodov musia byť ukrajinskí utečenci zhromaždení do pracovných útvarov, aby sa zabránilo ich kontaktu so slovenským obyvateľstvom a využila sa ich pracovná sila. Predseda Ústredného úradu práce dr. Ján Kaššovič odmietol návrh, aby boli Ukrajinci priradení k prácam Všeobecného stavebného družstva v Bratislave a v Prešove z dôvodu, aby nepracovali vo väčších mestách, a navrhol prideliť Ukrajincov na stavbu Oravskej priehrady. Zároveň odmietol návrh, aby Ukrajincom boli dodávané len cigarety a strava za ich prácu, keďže štát má aj tak nedostatok pracovných síl a môže im poskytovať mzdu ako ostatným pracovníkom. V tejto dobe prebehla prehliadka ubytovacích miest, sociálneho zariadenia, stravovacích priestorov na stavbe Oravskej priehrady. ÚŠB tak 28. augusta predložila 15. odd. Prezídia MV po dohode s dr. Kaššovičom návrh na sústredenie Ukrajincov na stavbe Oravskej priehrady v obci Ústie nad Oravou. S návrhom bol vyslovený súhlas a na pokyn prezidiálneho šéfa MV dr. Izidora Kosa bolo poverené dozorom a správou tábora 16. odd. Prezídia MV.[4]

Podľa údajov Ministerstva vnútra vznikol tábor 6. septembra 1943.[5] Pracovný útvar Ústie nad Oravou vznikol na spôsob pracovných útvarov pre tzv. asociálne osoby. Mali byť do neho umiestnení všetci Ukrajinci – civilné osoby, bez rozdielu veku a pohlavia, ktoré sa už nachádzali na slovenskom území, resp. aj tí Ukrajinci, ktorí v budúcnosti ilegálne prekročia slovenské hranice. Ukrajinci si najskôr mali odpykať najmenší možný trest za prekročenie hraníc a potom, po odpykaní trestu, mali byť odovzdaní do Pracovného útvaru Ústie nad Oravou. Tento útvar nebol určený pre Ukrajincov alebo Rusov – vojenských zbehov, ktorí po zadržaní mali byť odovzdaní do nemeckých rúk.[6] Okresnému náčelníkovi v Trstenej dr. Drugovi bolo povolené, aby do útvaru mohol umiestňovať asociálne osoby z okresu, keďže počet krádeží a lúpeží sa v okrese zvyšoval.[7] Ženy – utečenky, ktoré mali byť taktiež umiestnené v útvare, mali pracovať na prácach pre

[3] PEJS, Oldřich. Pracovní útvar pro utečence Ústie nad Oravou (1939–1944). In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov VIII.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 213–214.

[4] PEJS, ref. 3, s. 214–215.

[5] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 551, č. j. 1/43; NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů.* 1. vydanie, Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1981, udáva dátum vzniku pracovného útvaru na 7. september 1943; VARINSKÝ, Vladimír. *Tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1941–1953.* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004, s. 17, udáva dátum 1. novembra 1941 ako deň vzniku pracovného útvaru.

[6] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 550, č. sp. 29521/3-1943.

[7] PEJS, ref. 3, s. 216.

ne vhodných, a zároveň mali byť osobitne ubytované, aby sa zamedzilo nemravnosti.[8] V pracovnom útvare bolo zriadené aj veliteľstvo s premenlivým počtom žandárov, ktorí mali dohliadať na osoby tu umiestnené.

Podľa nariadenia MV u týchto zaradencov – Ukrajincov neprichádzali do úvahy žiadosti o prepustenie, dovolenky a priepustky. Taktiež ich výcvik a výchova, povinná zo zákonných úprav, mala byť obmedzená len do tej miery, aby bol v útvare bezchybný poriadok, čistota, disciplína a aby bolo zamedzené útekom.[9] Z uvedeného vyplýva, že MV a taktiež firme Tvorba, ú. s., išlo v prvom rade o využitie pracovnej sily zaradencov, pričom vzhľadom na to, že to boli cudzí štátni príslušníci, rátali s ich neskorším odsunom zo slovenského územia, a preto nebolo potrebné dodržiavať všetky kroky na ich socializáciu a prevýchovu. Pracovný útvar mal pôsobiť aj ako mzdový regulátor pre okolité obyvateľstvo zapojené do výstavby. Obyvateľstvo totiž vzhľadom na nedostatok pracovných síl enormne zvyšovalo svoje mzdové požiadavky a neusilovalo sa o dostatočný výkon. Zriadením pracovného útvaru sa dopyt po pracovnej sile mal znížiť a miestni robotníci nemali tak možnosť využiť túto konjunktúru.[10]

Starostlivosť o zaradencov začínala už ich prepravou do pracovného útvaru. Ministerstvo vnútra oslovilo 2. septembra 1943 Ministerstvo dopravy a verejných prác s požiadavkou, aby bola „ukrajinským a bieloruským utečencom" poskytnutá zľava pri ich doprave po železnici a autobusmi Slovenských železníc (ďalej SŽ) do cieľovej stanice v Tvrdošíne, odkiaľ mali byť eskortovaní za prítomnosti miestnych žandárov do samotného pracovného útvaru (cca 7 km).[11] Ministerstvo dopravy a verejných prác súhlasilo s poskytnutím zľavy „pri cestovaní ukrajinských a bieloruských utečencov zo všetkých staníc slovenských železníc do stanice Tvrdošín", pričom im poskytlo 50% zľavu na obyčajné cestovné v 3. triede osobného vlaku po železnici a 25% zľavu pri cestovaní autobusmi SŽ. Cestovné bolo úverované na účet Prezídia Ministerstva vnútra.[12]

Pracovný útvar v Ústí nad Oravou pozostával zo štyroch drevených barakov veľkosti 5,5 × 6 m, pričom ubytovacie priestory a administratívna budova boli ohradené drevenym plotom a ostnatým drôtom. Ubytovňa mala kuchyňu s jedálňou, kúpeľňou, záchodmi a skladmi. Kapacitu útvaru v Ústí nad Oravou neprekračovali, a aj vďaka tomu boli ubytovacie pomery hodnotené na vyhovujúcej úrovni.[13]

Podľa správy z 13. septembra 1943 sa v pracovnom útvare nachádzalo 17 Ukrajincov, pričom sa podmienky ich pobytu hodnotili ako vyhovujúce. Jediný problém predstavoval nedostatok obuvi, keď hrozilo, že v prípade nedodania prídelu do 14 dní, ostanú ďalší zaradenci bosí.[14] Stav osôb v útvare postupne narastal – 29. septembra 1943 to bolo 34 Ukrajincov[15], 15. októbra 1943 62 Ukrajincov[16], 1. decembra 1943 71 Ukrajincov[17], 30. decembra 1943 62 Ukrajincov[18] – pričom počet začali postupne v čoraz väčšej miere

[8] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 551, č. sp. 162-2/6-2/43.
[9] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 551, č. sp. 162-2/6-2/43.
[10] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 548, č. sp. 161-8/10-2/43.
[11] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 550, č. sp. 163-2/9-1/43.
[12] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 550, č. sp. Ž 1120/6-II/4-1943.
[13] JANAS, Karol. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939–1945)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 67–68.
[14] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 548, č. j. 11/43.
[15] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 548, č. j. 31/43.
[16] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 548, č. j. 89/43.
[17] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 548, č. j. 243/43.
[18] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 550, č. j. 762/43.

ovplyvňovať aj úteky zaradencov. Najzávažnejší útek Ukrajincov sa odohral 20. novembra 1943, keď z útvaru utieklo naraz desať ľudí. Z týchto desiatich Ukrajincov – utečencov bola časť dňa 18. novembra na nákupoch v Tvrdošíne, kde si nakúpili doplnky šatstva v hodnote 400 až 1200 Ks. Po nákupe vyhlasovali, že sú spokojní s plácou a budú pracovať čo najspoľahlivejšie a budú disciplinovaní. Po ich úteku veliteľ útvaru Koseček konštatoval, že *„akákoľvek snaha udržať Ukrajincov pri práci je márna a je zbytočné venovať im toľko peňazí či už v hotovosti alebo v odeve na úkor našeho domáceho robotníctva, lebo jednak je to národohospodárska škoda, keďže Ukrajinci sa zdržia len potiaľ u nás, kým sa nezaoblečú a nezaobujú a potom, keď sú dostatočne zaoblečení tak zbehnú"*. Veliteľ útvaru ďalej upozorňoval na riziko záškodníckej činnosti zo strany týchto utečencov a navrhoval, *„že z dôvodov štátobezpečnostných bolo by záhodno, aby Ukrajinci – utečenci v budúcnosti boli dávaní späť do Nemecka a nie do tunajšieho prac. útvaru, lebo skutočnosť ukázala i u tých, na ktorých sa nechalo ako tak spoľahnúť, že dobrotu nikdy viac robiť nebudú či už preto, že je živel nestály alebo či už preto, že majú určité poslanie, lebo v budúcnosti, keď by aj ďalej sem boli dodávaní Ukrajinci, títo po určitom čase sa zaoblečú a zaobujú, utečú a budú sa zdržovať po okolí a celom Slovensku a takto v príhodnom pre ich okamžiku môžu čo najviac škodiť Slovenskému štátu či už partizanskou činnosťou alebo sabotážou"*.[19]

Plánovaný počet, 250 utečencov, útvar nikdy počas svojej existencie nedosiahol.[20] Stav ukrajinských zaradencov dosiahol k 12. februáru, teda tesne pred zrušením útvaru, počet 72, pričom 5 osôb sa nachádzalo v nemocnici.[21] Už na jeseň 1943 sa pokúsili úrady umiestniť do pracovného útvaru aj asociálne osoby, vzhľadom na to, že počet umiestnených ukrajinských utečencov nedosahoval zamýšľaný počet. Dňa 4. októbra 1943 dostal prednosta 16. oddelenia prezídia MV plk. Ištok súhlas od prednostu 15. oddelenia prezídia MV dr. Petra Starinského, aby umiestnil do tábora v Ústí nad Oravou postupne aj asociálne osoby, ktoré ale mali byť pritom zvlášť ubytované, mali pracovať v zvláštnych pracovných družstvách a styk s Ukrajincami im bol zakázaný.[22] Už v októbri 1943 tak do tábora boli umiestnené prvé asociálne osoby. Ich prítomnosť sa ale stretla s protestmi zo strany firmy Tvorba, ú. s., keď sa táto sťažovala na ich nedostatočné zapojenie do prác, a tak nakoniec boli asociálne osoby premiestnené do Pracovného útvaru v Dubnici nad Váhom.

Dňa 29. novembra 1943 rozhodol minister vnútra Alexander Mach, na základe požiadavky Ministerstva zahraničných vecí a po porade s Predsedníctvom vlády, aby boli do Pracovného útvaru Ústie nad Oravou umiestnené aj osoby maďarskej národnosti, ako odvetné opatrenie za Slovákov z okolia Košíc, umiestnených v maďarských pracovných táboroch.[23] Pre negatívny ohlas, už 10. decembra telefonoval Mach veliteľovi útvaru, aby boli Maďari postupne prepustení s poučením, aby nehovorili, kde boli a čo tam robili. V dňoch 10. až 12. decembra bolo teda z útvaru prepustených 38 osôb maďarskej národnosti, kvalifikovaných ako asociálne osoby.[24] Koncom roka 1943 vyvstal problém s „ruskými" ženami, ktoré boli pri transportovaní slovenských vojenských jednotiek z územia Sovietskeho zväzu do Talianska prevezené spolu s nimi. Následne boli transportmi

[19] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 550, č. j. 204/43.
[20] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2440, list Ing. Dr. techn. Antona Bugana ministrovi Alexandrovi Machovi z dňa 15. februára 1944.
[21] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2440, č. j. 185/44.
[22] PEJS, ref. 3, s. 216–217.
[23] PEJS, ref. 3, s. 218.
[24] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 548, č. j. 283/43.

postupne dovážané na Slovensko, keďže ich odoslanie domov nebolo možné, kvôli postupu sovietskych vojsk. Minister národnej obrany rozhodol, že aj tieto ženy majú byť umiestnené do Pracovného útvaru Ústie nad Oravou, kde budú zaistené a podľa okolností zamestnané.[25] Ústredňa štátnej bezpečnosti v súčinnosti s Ministerstvom vnútra sa koncom roka 1943 rozhodla nedodávať na Slovensku zadržané Ukrajinky – utečenky do Pracovného útvaru v Ústí nad Oravou, vzhľadom na charakter práce, ktorý sa vykonával v tomto útvare.[26] Tak v Ústí nad Oravou ostali len muži.

Pobyt Ukrajincov v Pracovnom útvare Ústie nad Oravou sa stretával s nevôľou a protestmi zo strany nemeckého vyslanectva v Bratislave. Nemecký policajný atašé Goltz opätovne žiadal 5. januára 1944 o dodanie Ukrajincov zaistených toho času v pracovnom útvare Ústie nad Oravou do Nemecka. Minister vnútra Alexander Mach nakoniec súhlasil 15. februára 1944 s odsunom Ukrajincov do Nemecka, pričom sa v prvom rade mali vrátiť tí Ukrajinci, ktorí sa pokúsili o útek, alebo prejavili nedisciplinovanosť.[27] To ale vzhľadom na vykonané opatrenia nebolo možné, a tak sa transportovanie vykonalo naraz. Ukrajinci boli odtransportovaní 17. februára 1944 do Marcheggu a Kaisersteinbruchu, čím zanikol aj pracovný útvar pre Ukrajincov.[28]

O pomeroch v pracovnom útvare a starostlivosti o zaradencov nám najviac prezrádza zápisnica spísaná 12. januára 1944 pri príležitosti prehliadky Pracovného útvaru a hospodárskej správy v Ústí nad Oravou. Ako z nej vyplýva, stravovanie zaradencov mala na starosti firma Tvorba, ú. s., ktorá si vynaložené náklady zrážala z ich mzdy. Od 1. januára 1944 činilo stravné na jednu osobu max. 13 Ks. Počas prehliadky sa konštatovalo, že v poslednej dobe je strava slabá a žiadalo sa zvýšenie jej množstva na osobu. Za nadvýkon pri práci mali byť zaradenci ocenení osobitným zárobkom, ktorý im mal byť vyplácaný podobne ako vreckové, čiže trikrát mesačne – k 10., 20. a 30. dňu v mesiaci.[29] Vreckové sa malo pohybovať vo výške 10 % z čistého zárobku, pričom ale prednosta 16. odd. Prezídia MV mohol túto sumu zvýšiť až do výšky 25 %, k čomu aj vzhľadom na drsnejšie hornooravské podnebie a potrebu zabezpečiť zaradencom lepšie vybavenie aj došlo. Utečenci mali na stavbe pracovať ako ostatní robotníci, mali dostávať plat (55,– Ks za deň), z čoho sa im mala odpočítať suma za stravu (16,– Ks za tri jedlá denne). Peniaze utečencov mala spravovať osoba poverená Prezídiom Ministerstva vnútra. Utečenci mali byť zabezpečení po zdravotnej aj sociálnej stránke (samozrejme aj po bezpečnostnej).[30]

Už od začiatku roku 1944 sa uvažovalo o zriadení pracovného útvaru pre asociálne osoby v Ústí nad Oravou. Oficiálna žiadosť bola podaná 28. januára 1944, pričom sa počítalo s umiestnením 250 osôb do tohto tábora.[31] Ministerstvo vnútra – Ústredný úrad práce súhlasil so žiadosťou a 21. februára 1944 oznámil, že plánuje zriadiť v Ústí nad Oravou pracovný útvar pre asociálne osoby.[32] Minister vnútra súhlasil so zriadením pracovného útvaru až 31. mája 1944.[33] Pracovný útvar bol nakoniec otvorený 15. júna 1944, pričom firma Tvorba, ú. s., musela písomne vopred vyhlásiť, že zaistí riadne a vyhovujúce ubytovanie pre zaradencov, veliteľstvo útvaru, hospodársku správu a útvarového lekára, že zaradencom bude sama poskytovať primeranú stravu podľa

[25] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2441, č. sp. 10957/Dôv. obr. 1943.
[26] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2440, č. sp. 161-3/1-4/44; NEČAS, ref. 2, s. 150.
[27] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2440, č. sp. 161-28/1-1/44.
[28] JANAS, ref. 13, s. 53.
[29] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2440, č. sp. D 1020/6.
[30] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 551, č. sp. 28.682/3-1943.
[31] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2440, č. sp. 161-31/1-2/44.
[32] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2440, č. sp. 625-18/2-1/44.
[33] JANAS, ref. 13, s. 52.

dohody a že im bude vyplácať mzdu, prémie, vianočné a iné náležitosti presne a v stanovenej výške.[34] V Pracovnom útvare Ústie nad Oravou boli v tomto období umiestnení predovšetkým Cigáni, v menšej miere „bieli asociáli". Voči zaraďovaniu bielych ľudí – asociálov protestovala firma Tvorba, ú. s., keď argumentovala, *„ako to už zo skúsenosti vieme, že títo ľudia mohli by nám cigáňov do práce znechutiť a prípadne rozoštvať"*.[35] Prezídium Ministerstva vnútra následne rozhodlo, že zaradenci v Ústí nad Oravou majú byť doplňovaní len z Cigáňov. Keďže však nebolo možné zabrániť úplne doplňovaniu aj z bielych asociálov, títo mali byť v prípade, že sa ich zhromaždí väčší počet, premiestnení z Ústia nad Oravou do Pracovného útvaru v Dubnici nad Váhom. Nevzťahovalo sa to na bielych zaradencov – remeselníkov, ktorých si firma Tvorba, ú. s., sama vyžiadala do útvaru v Ústí nad Oravou.[36]

Keďže situácia pri asociálnych osobách a Cigáňoch bola odlišná, mali svoje rodiny a bydliská na Slovensku na rozdiel od Ukrajincov – utečencov, vzťahovali sa na nich iné predpisy než na predchádzajúcich zaradencov do Pracovného útvaru Ústie nad Oravou. Starostlivosť o slovenských asociálov sa vykonávala už v miestach bydliska, keď miestni činitelia, teda notár, veliteľ žandárskej stanice a starosta mali pripraviť všetko tak, aby osoby predvedené k odvodu boli riadne na celom tele očistené, odvšivené a dohola ostrihané; opatrené tým najpotrebnejším šatstvom, bielizňou a obuvou; zaopatrené suchou stravou aspoň na tri dni; vystrojené jedálnym príborom (lyžica, nôž, 2 misky); odhlásené v obci pobytu z distribúcie potravín tak, aby mohli byť prihlásené na odber potravín v pracovnom útvare (o tomto potrebovali potvrdenie notárskeho úradu); a vystrojené robotníckou legitimáciou, resp. „Upovedomením o narodení", na základe ktorého im neskôr mala byť vydaná robotnícka legitimácia. Zaobutie a ošatenie mohlo byť len provizórne, keďže v útvaroch mali dostať odvedenci nové ošatenie a obuv zo zásob.[37]

Zaradenci sa delili na dve skupiny: a) skupina Cigáni; b) skupina ostatných. Obe skupiny sa ďalej delili na 3 kategórie: Kategória A – do tejto kategórie patrili zaradenci zachovalejší, práceschopní, inteligentní, disciplinovaní, poslušní, s dobrou politickou minulosťou, s usporiadanejším životom ako ostatní. Kategória B – sem boli zaradení zaradenci s naštrbenou minulosťou, ale nie tí najhorší. Kategória C – skupina bola určená pre viacnásobne trestaných, nedisciplinovaných, lenivých, zlomyseľných, nebezpečných a zaťažených zlou politickou minulosťou. Presuny zaradencov medzi kategóriami boli možné, a to tak do lepšej, ako aj do horšej skupiny. Zaradenie do lepšej skupiny malo pre zaradenca veľký význam. Len zaradenci z kategórie A dostávali vreckové, mohli navštevovať rodinu a mali prednosť pri prideľovaní šatstva a bielizne. Pre zaradencov z kategórie B bolo vreckové jedinou výhodou. V kategórii C nemali zaradenci žiadne výhody, naopak, bol v nej sprísnený dozor. Dostávali najťažšie práce a ľubovoľne im mohli predĺžiť pracovný čas i vtedy, keď ostatné skupiny mali osobné voľno.[38] V júni 1944 Ministerstvo vnútra nariaďovalo príslušným žandárskym staniciam, aby k odvodu do Pracovného útvaru Ústie nad Oravou predviedli *„výlučne len Cigánov, už na pohľad vyložene zdravých a schopných pracovať na ťažkých pozemných prácach vo veku od 18 do 40 rokov"*.[39] Toto opatrenie dostatočne napovedá o zámere úradov, keď im išlo predovšetkým o hospodárske využitie odvedencov.

[34] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2440, č.sp. 625-18/2-1/44.
[35] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 550, č. sp. D-1140/44.
[36] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 550, č. sp. 626-28/7-4/44.
[37] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2441, č. sp. 625-16/2-1/44.
[38] JANAS, ref. 13, s. 59–60.
[39] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2441, č. sp. 626-2/6-1/1944.

Disciplinárne priestupky zaradencov sa prísne trestali, pričom mali rozličné stupne od pokarhania až po samoväzbu do ôsmich dní. V zvlášť závažných prípadoch mohla byť táto samoväzba spojená s pôstom a tmavou komorou. Jedným z najzávažnejších priestupkov bol pokus o útek z pracovného útvaru. V takomto prípade sa po zaradencovi začalo pátranie v mieste jeho rodiska a trvalého bydliska. Úrady činné v pátraní po utečencovi mali zakázané použiť voči nemu zbraň, s výnimkou ustanovení zákona o žandárstve. Po deportovaní späť do pracovného útvaru a po odpykaní trestu bol takýto zaradenec zaradený do kategórie C.[40]

Ministerstvo vnútra sa zaviazalo dodávať zaradencov k práci, postarať sa o ich ošatenie a obuv (na ťarchu ich mzdy) a o bezpečnostný dozor nad nimi. Ďalej sa Ministerstvo vnútra zaviazalo, aby všetci zaradenci v pracovnom útvare – s výnimkou tých, ktorí boli lekárom uznaní za chorých – vykonávali každý pracovný deň práce podľa denného poriadku pracovného útvaru.[41] Ministerstvo malo zriadiť v útvare krajčírsku a obuvnícku dielňu, v ktorých mali určení zaradenci prevádzať potrebné opravy. Firma Tvorba, ú. s., sa zaviazala platiť zaradencom mzdu, poskytnúť ubytovanie, organizovať varenie a dodávanie stravy, podávať prihlášky, odhlášky a iné oznámenia a platiť príslušné poistné podľa zákona. Taktiež mala na svoje náklady firma vystavať sklad a dielne, poskytnúť pre ne potrebné vykurovanie, svetlo a platiť poistné príspevky za ich poistenie proti požiaru a krádežiam.

Zaradenci boli rozdelení do pracovných družstiev, ktoré sa skladali z vedúceho a deviatich zaradencov; 3 až 5 pracovných družstiev potom tvorilo pracovnú čatu, na čele ktorej stál ďalší vedúci. Vedúci mali vypracovávať pre každého svojho „zverenca" pracovný list a dohliadať nad vykonávaním práce určenej pracovným dozorcom firmy. Vedúci družstva dostával od firmy za svoj výkon osobitnú odmenu denne 1 Ks a vedúci čaty 3 Ks. Ak pracovné družstvo bezdôvodne nesplnilo predpoklad pracovného výkonu určeného na jeden deň, pracovná doba sa mu mohla predĺžiť až do konečného vykonania práce. Zároveň aj v prípade, ak pracovné družstvo splnilo pracovný výkon skôr, muselo pokračovať v práci, pričom mzda za nadvýkon im mala byť poskytnutá na voľné upotrebenie.[42]

Každý zaradenec mal mať pridelenú vlastnú posteľ, slamník, podhlavník, prikrývku, slamu do slamníka, pričom ubytovňa musela byť primerane vyhrievaná a osvetlená, pravidelne dezinfikovaná, s dostatkom pitnej vody v bezprostrednej blízkosti a s primeraným zariadením na pravidelné denné umývanie. Taktiež im mala byť podávaná strava najmenej trikrát denne, a to podľa denného poriadku raňajky, obed a večera. Firma si samozrejme mohla zraziť náklady na ubytovanie – 2 Ks na deň – a stravovanie – 13 Ks na deň – z ich zárobku – 55 Ks na deň – a zvyšok platu musela zložiť mesačne do 10. dňa u Slovenskej banky, filiálky v Trstenej na bežný účet Hospodárskej správy pracovného útvaru v Ústí nad Oravou. Mimo platu mala firma vyplácať zaradencom vreckové v sume 5 Ks na deň, čo bolo zvýšenie oproti ustálenému vreckovému 2 Ks, vzhľadom na

[40] JANAS, ref. 13, s. 60–61.

[41] Denný poriadok pracovného útvaru v letnom období bol: 5:00 budíček; 5:00–5:45 mytie, upratovanie, heslo dňa, cvičenie a denný rozkaz; 5:45–6:00 raňajky; 6:00–12:00 pracovná doba; 12:00–13:30 obed, poludňajšia prestávka; 13:30–18:30 pracovná doba; 19:00 večera, 21:00 večierka. Denný poriadok v zimnom období bol posunutý o hodinu, keď teda budíček bol o 6:00 hod. a ďalej sa pokračovalo zaužívaným spôsobom až do 16:30, keď končila poobedňajšia pracovná doba. SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2440, Úprava pracovných a mzdových pomerov zaradencov v pracovnom útvare v Ústí nad Oravou.

[42] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2440, Úprava pracovných a mzdových pomerov zaradencov v pracovnom útvare v Ústí nad Oravou.

sťažené pracovné podmienky. Veliteľ útvaru ale mohol toto vreckové znížiť, prípadne odňať z dôvodov disciplinárnych.[43] Aj z čistej mzdy boli zaradencom strhávané rozličné dávky, a to na pranie bielizne a šatstva, obuvi a prípadné opravy, príspevok na chod tábora a záloha, poskytovaná zaradencovi na krytie osobných potrieb. Mzda mala byť vyplácaná ich rodinným príslušníkom, resp. ju zaradenec mal dostať v celku po prepustení z pracovného útvaru.[44] Samozrejme sa vyskytli, podobne ako aj v ostatných pracovných útvaroch, nezrovnalosti vo vyplácaní miezd. Účtovný materiál pracovného útvaru bol nakoniec pri prechode frontu zničený, ale zachovali sa sťažnosti zaradencov na nevyplatenú mzdu a vkladné knižky na mená zaradencov.[45]

Podmienky, či už ubytovacie alebo stravovacie, boli v tábore hodnotené ako vyhovujúce a primerané, pričom sa nevyskytovali žiadne ponosy na správanie žandárov voči zaradencom. V pracovných táboroch mal byť zabezpečený aj vhodný zdravotný dozor. Odvedenci v pracovných útvaroch boli povinne poistení v príslušnej pobočke regionálnej Robotníckej sociálnej poisťovne. Zdravotný dozor zväčša vykonával príslušný obvodný lekár. Ak bol pracovný útvar dostatočne veľký, ustanovoval sa preň osobitný lekár. Ten v pracovnom útvare aj býval. Pre zaradencov sa dohodlo i nemocenské poistenie. Na rozdiel od iných pracovných útvarov v Ústí nad Oravou poskytovali zaradencom dobrú zdravotnú starostlivosť. Pôvodne žiadal zdravotný odbor Ministerstva vnútra o pridelenie osobitného táborového lekára, Žida, ktorý by v pracovnom útvare trvalo žil.[46] Takého sa získať nepodarilo, a tak do pracovného útvaru pridelili MUDr. Žigmunda Silbigera z Námestova.[47] Spočiatku do pracovného útvaru chodil raz týždenne. Neskôr mu navrhli, aby prichádzal trikrát až dovtedy, kým nebude pre pracovný útvar pridelený vlastný lekár. Aj jeho zásluhou v pracovnom útvare vládli dobré hygienické pomery. Vďaka dôslednému dodržiavaniu hygienických zásad v pracovnom útvare nevypukla žiadna nákazlivá choroba. Najvážnejšie ochorenie zistil lekár u dvoch zaradencov, z ktorých jednému diagnostikoval kvapavku a druhému syfilis. Vzhľadom na to, že boli naďalej práceschopní a „nákazou nenebezpeční" boli ponechaní v útvare.[48]

Počet zaradencov v tábore nedosiahol požadovaný stav 220 osôb, najviac ich bolo k 15. augustu 1944, keď okresný žandársky veliteľ z Trstenej hlásil po pravidelnej prehliadke pracovného útvaru stav 123 asociálnych osôb. Na samotných prácach na priehrade sa podieľalo 103 zaradencov, ostatní boli buď v nemocničnom ošetrovaní v Dolnom Kubíne (8 osôb), v domácom ošetrovaní (1 osoba), na domácich prácach (5 osôb), alebo zbehli (5 osôb). Jedna osoba bola prepustená.[49] Napriek požiadavkám zo strany firmy Tvorba, ú. s., o zvýšenie počtu zaradencov, nebolo podľa ministerstva možné tomuto vyhovieť vzhľadom na to, že Cigáni sa buď už nachádzali v pracovných útvaroch, alebo boli riadne zamestnaní. Minister vnútra dokonca navrhoval firme, aby vhodní zaradenci, „u ktorých možno predpokladať, že pracovný pomer u firmy nezrušia a neutečú", prešli do voľnej práce k firme ako robotníci, a tým sa ešte znížil početný stav v útvare.[50] To firma odmietla, obávajúc sa prípadných zvýšených finančných nárokov zo strany robotníkov.[51]

[43] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2440, Úprava pracovných a mzdových pomerov zaradencov v pracovnom útvare v Ústí nad Oravou.
[44] JANAS, ref. 13, s. 72–73.
[45] JANAS, ref. 13, s. 55.
[46] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2441, č. sp. 625-26/2–2.
[47] JANAS, ref. 13, s. 70.
[48] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2440, č. . 644/44.
[49] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2440, č. sp. 780/44.
[50] SNA, f. MV 1938–1945, šk. 2441, č. sp. 627-10/8-1/44.
[51] JANAS, ref. 13, s. 54.

O nedostatku vhodných odvedencov do pracovných útvarov napovedá aj skutočnosť, že minister vnútra opätovne zrušil 13. apríla 1944 právo veliteľom pracovných útvarov prepúšťať zaradencov, ktoré im udelil pred Vianocami 1943.[52] O výnimočnom postavení osôb v pracovnom útvare Ústie nad Oravou svedčí aj úprava Ministerstva vnútra, keď všetky osoby, ktoré zbehli z útvarov, mali byť dodané do pracovného útvaru v Dubnici nad Váhom, jedine zaradenci, ktorí by zbehli z útvaru v Ústí nad Oravou, mali byť dodaní späť do tohto útvaru.[53]

Pracovný útvar pre asociálne osoby v Ústí nad Oravou bol nakoniec zrušený k 31. decembru 1944. Po príchode Nemcov na Slovensko a potlačení Slovenského národného povstania sa zriadil v Dubnici nad Váhom Zaisťovací tábor pre Cigáňov, ktorý mal oveľa tvrdší režim ako pracovné útvary. Správa Pracovného útvaru v Ústí nad Oravou dostala pokyn na prepustenie „bielych" zaradencov domov a na transportovanie Cigáňov do Dubnice nad Váhom. V čase príchodu prvého transportu 27. decembra 1944 do Dubnice nad Váhom bol ale zaisťovací tábor v karanténe kvôli škvrnitému týfusu, a tak náčelník generálneho štábu podplukovník dr. Parčan vydal opatrenie, aby asociálni zaradenci z Ústia nad Oravou boli prepustení, vzhľadom na dobré správanie.[54]

Starostlivosť o zaradencov v pracovnom útvare v Ústí nad Oravou sa vyznačovala vcelku vyhovujúcimi podmienkami, najmä keď to porovnáme s pomermi v iných pracovných útvaroch na Slovensku. Naďalej ale platí, že úradom išlo predovšetkým o využitie ich pracovnej sily a nie o avizovanú prevýchovu.

[52] JANAS, ref. 13, s. 64.
[53] JANAS, ref. 13, s. 74.
[54] JANAS, ref. 13, s. 55.

Penzijný fond a provízny inštitút pre vdovy a siroty zamestnancov cisárskych panstiev Holíč a Šaštín ako forma sociálneho zabezpečenia v minulosti

Ivana Fialová

Ženy v minulosti boli vo väčšine prípadov ekonomicky závislé od svojich manželov, resp. otcov, preto sa často po ich smrti, teda po smrti živiteľov rodiny, ocitli v hmotnej núdzi, bez zabezpečenia základných existenčných podmienok.[1]

Panstvá Holíč a Šaštín, ktoré získal do svojho vlastníctva v priebehu 30. a 40. rokov 18. storočia František Štefan Lotrinský, patrili do sústavy cisárskych majetkov a boli centrálne riadené z Viedne. Efektívnu a dobre fungujúcu správu oboch panstiev zabezpečoval pomerne početný úradnícky aparát a pre plynulý chod hospodárstva na oboch cisárskych majetkoch zamestnávali množstvo nižších služobníkov. Centrálna správa musela riešiť otázku sociálneho zabezpečenia rodín zamestnancov jednotlivých panstiev, teda ich manželiek a detí, ktoré po strate živiteľa rodiny boli odkázané na pomoc a podporu zo strany feudálnej vrchnosti.

V roku 1792 navrhol riaditeľ cisárskych majetkov Albert Edlen von Mayer založiť penzijný fond pre vdovy a siroty po úradníkoch cisárskych panstiev.[2] Jeho cieľom bolo zriadením takéhoto fondu zbaviť cisársko-kráľovskú rodinnú pokladnicu vyplácania týchto penzií a zároveň zabezpečiť zaopatrenie pre vdovy a deti panských úradníkov, čo ich malo podnecovať k horlivejšiemu vykonávaniu služby. Základinou pre fond mal byť príjem z výčapu vína pri starom trhu na mäso vo Viedni, ktorý odhadoval na 3 000 zlatých ročne, ďalej z úrokov z kapitálu, ktorý na tento účel venoval cisár – 4% úrok mal činiť ročne 2 392 zlatých a k tomu ešte priratúval príspevky jednotlivých úradníkov – 572 zlatých 30 grajciarov. Pri svojom zriadení teda mohol penzijný fond disponovať sumou 5 964 zlatých 30 grajciarov. Mayer predpokladal, že v prvom roku existencie fondu počet vdov príliš nenarastie, preto by sa mohlo ušetriť 1 000 zlatých, ktoré by bolo vhodné podľa neho požičať na úrok, čím by sa kapitál fondu každoročne rozmnožoval. K tomuto základu mal každý úradník prispievať určitou čiastkou, a to hospodárski úradníci 5 % a úradníci pracujúci v pokladnici a učtárni 2,5 % zo mzdy. Tento rozdiel vo výške príspevkov zdôvodňoval tým, že hospodárski úradníci na vidieku si lepšie žijú z ich platu, deputátu a iných úžitkov, kým úradníci v mestách nemajú žiadne prídavky k ich platu.

Penzia pre vdovy bola vymeriavaná podľa charakteru služby, ktorú ich manželia vykonávali: vdova po direktorovi cisárskych majetkov mala ročne dostávať 800 zlatých, vdova po hlavnom pokladníkovi *(Zahlmeister)*, prvom *Raitoffizierovi* (zastupoval pozíciu účtovníka), sekretárovi a inšpektorovi cisárskych majetkov 400 zlatých, vdova po *Raitoffizierovi* z učtárne, pokladníkovi – zrejme v učtárni *(Kaßier)*, správcovi a pokladníkovi na konkrétnom panstve 300 zlatých, po polkorábovi, obilníkovi, hlavnom lesníkovi, justiciárovi, ingrosistovi z učtárne, pokladničnom kontrolórovi v Pavloviciach (viedol úrad pokladníka na tomto panstve), rybničnom pisárovi, strážcovi izieb, dvorskom záhradníkovi a viedenskom kľúčiarovi pri výčape 200 zlatých. A napokon penzia pre vdo-

[1] DUDEKOVÁ, Gabriela. Od milosrdenstva k štátnej opatere. Starostlivosť o chudobných ľudí na okraji spoločnosti v minulosti. In *História Revue*, roč. 3, 2003, č. 4, s. 21–26.

[2] Slovenský národný archív (ďalej len SNA), fond Panstvo Šaštín, inv. č. 286, šk. 16.

vy po hospodárskom a lesníckom kontrolórovi, inžinierovi, čalúnnikovi (*Tapezier* – ?) a kľúčiaroch na jednotlivých panstvách bola určená na 150 zlatých.

Vyplácanie penzie bolo presne určované niekoľkými zásadami:

1. všetky vdovy po vymenovaných úradníkoch i vdovy po úradníkoch na dôchodku mali právo na penziu odo dňa úmrtia ich manžela, bez ohľadu na ich majetkové pomery,
2. ak sa vdova znovu vydala, zaniklo jej právo na penziu dňom vydaja,
3. ak sa úradník dopustil sprenevery alebo iného kriminálneho zločinu, jeho vdova nemala žiaden nárok na vyplácanie penzie, mohla však požiadať o udelenie milosti podľa závažnosti okolností,
4. nárok na penziu strácala tiež vdova, ktorá sa sama dopustila nejakého prečinu,
5. každá žena, ktorá sa počas manželstva odlúčila od svojho muža a žila sama, bola vylúčená z možnosti získania penzie,
6. manželka rovnako nedostala penziu, ak sa existencia manželského zväzku oznámila až po smrti muža,
7. každý úradník bol povinný požiadať o povolenie oženiť sa na riaditeľstve cisárskych majetkov,[3]
8. každý úradník, či ženatý alebo slobodný, mal odvádzať svoje príspevky do penzijnej pokladnice podľa vyššie spomenutého určenia, tieto príspevky však v žiadnom prípade nemali byť navrátené, ak by úradník opustil svoju službu,
9. deti nemali nárok na vyplácanie penzie, ale mohli dostávať do dosiahnutia veku, kým budú schopné služby (ktorý sa stanovil bez rozdielu pohlavia dieťaťa na 18 rokov), príspevok na výchovu, pričom sa bral ohľad na ich majetkové pomery,
10. ak mala vdova viac ako tri „nevychované"/nezaopatrené deti, mohla sa ona alebo ich poručník uchádzať o príspevok na výchovu, ktorý sa vymeral podľa prípustnosti penzijnej pokladnice s ohľadom na majetok detí,
11. ak úradník zomrel a nezanechal po sebe vdovu, ale len „nevychované" deti, tým sa mohol udeliť príspevok na výchovu,
12. deti, ktoré dosiahli 18 rokov, uzavreli manželstvo alebo nemanželské deti nemohli žiadať príspevok na výchovu z penzijnej pokladnice,
13. postihnuté deti, ktoré nemali majetok a ich telesná chyba im bránila vykonávať službu, mohli dostávať z tejto pokladnice po všetky roky peňažný príspevok bez ohľadu na ich vek,
14. všetky od teraz vzniknuté penzie pre vdovy sa mali vyplácať z tohto penzijného fondu, každá penzia, ktorá vznikla pred zriadením fondu a bola odkázaná na cisársko-kráľovskú rodinnú pokladnicu, mala byť aj naďalej vyplácaná zo spomenutej pokladnice (tento bod poukazuje na skutočnosť, že penzie pre vdovy a siroty boli vyplácané aj v predchádzajúcom období, ale nevieme, akým spôsobom a za akých podmienok),
15. pretože cisársko-kráľovskej rodinnej pokladnici už nenarastalo vyplácanie penzií, a mala preto úžitok zo vzniku penzijnej pokladnice, bola povinná v prípade, že počet vdov v jednom roku príliš narastie a penzijná pokladnica nebude schopná pokryť všetky vymerané penzie, prispievať do nej potrebnou sumou, až kým prostredníctvom úmrtí vdov nebude penzijná pokladnica opäť schopná vyplácať stanovené penzie,

[3] Uplatňovanie tohto nariadenia nám dosvedčuje príklad Ignáca Nováka, úradníka na panstve Šaštín, ktorý sa obrátil na riaditeľstvo vo Viedni so žiadosťou o povolenie sobáša s Antóniou, dcérou hlavného lesníka Martina Kögela. SNA, f. Panstvo Šaštín, inv. č. 284, šk. 14.

16. vyúčtovania z penzijného fondu sa mali predkladať na konci každého roku na revíziu do učtárne cisárskeho majestátu.

Cisár prijal Mayerov návrh v plnom rozsahu 16. 2. 1792. Zásady, na základe ktorých mal fond fungovať, sa v nasledujúcich rokoch uviedli do praxe. Možno konštatovať, že išlo o moderný systém sociálneho zabezpečenia. Úradníci odovzdávali svoje príspevky do fondu štvrťročne, ich výška bola podľa súpisu z roku 1813 nasledovná (platí pre panstvo Holíč): správca, fiškál, pokladník a polkoráb vyplácali ročný príspevok 15 zlatých, a to po 3 zlaté 45 grajciarov za každý štvrťrok, obilník, hlavný lesník, vedúci lesných účtov, zámocký záhradník a strážkyňa izieb (je zvláštne, že tu išlo o ženu) platili ročný príspevok 10 zlatých po 2 zlaté 30 grajciarov a nakoniec kontrolór a vyberač mýta splácali svoj ročný príspevok 7 zlatých 30 grajciarov po 1 zlatom 52,5 grajciara.[4] Výška ročného príspevku sa odvíjala od výšky penzie, na ktorú mala vdova po manželovej smrti nárok.

Tabuľka č. 1 – *Súpis príspevkov úradníkov panstva Holíč do penzijného fondu za 4. štvrťrok 1813, vyhotovený v Holíči 31. 12. 1813 pokladníkom F. Peschkem.*

Meno a funkcia zamestnanca	Ročná penzia vdovy	Ročný príspevok do fondu		Splátka za posledný štvrťrok 1813	
	zlatý	zlatý	grajciar	zlatý	grajciar
Správca František Wallisch	300	15	–	3	45
Fiškál Ján Nedeczký	300	15	–	3	45
Pokladník Florián Peschke	300	15	–	3	45
Polkoráb Ján Bauman	300	15	–	3	45
Obilník Jozef Ottillinger	200	10	–	2	30
Kontrolór Juraj von Keeß	150	7	30	1	52,5
Hospodársky správca Jozef Limpens	150	7	30	1	52,5
Hlavný lesník František Klingsbögl	200	10	–	2	30
Vedúci lesných účtov Michal Schretter	200	10	–	2	30
Zámocký záhradník Ján Kögl	200	10	–	2	30
Strážkyňa izieb Leopoldina Schmalhofer	200	10	–	2	30
Vyberač mýta František Löger	150	7	30	1	52,5
Hlavný lesník Ján Krátky ako penzista	200	10	–	2	30
Spolu				**35**	**57,5**

[4] SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1795–1830, fond sa spracováva, bez signatúry.

Čo sa týka týchto príspevkov, objavil sa aj prípad, že zemepanský úradník požiadal o ich vrátenie. Konkrétne to bol prípad súdneho aktuára Imricha Kálmána z panstva Holíč, ktorý v období od 1. októbra 1840 do konca marca 1842 zaplatil príspevky do penzijného fondu vo výške 11 zlatých 15 grajciarov (konvenčnej meny – ďalej k. m.). Riaditeľstvo cisárskych majetkov mu túto žiadosť schválilo. Bolo totiž zistené, že príspevky zaplatil bezdôvodne, keďže bol prijatý do zamestnania len ako provizórny aktuár, nebol ustanovený riadne a podľa predpisov mala nárok na penziu len vdova po riadne ustanovenom zamestnancovi panstva.[5]

Nebolo neobvyklým javom, že k vymeraným penziám dostávali vdovy aj rôzne príplatky. Napr. vdove po fiškálovi Štefanovi Beznákovi bolo vyplatených za rok 1831 spolu 750 zlatých (viedenskej meny – ďalej v. m.), a to 300 zlatých vo forme penzie a 450 zlatých vo forme príplatkov.[6] Okrem toho im vrchnosť poskytovala podporu i bezprostredne po úmrtí manžela, keďže už so samotným pohrebom boli spojené nemalé výdavky. Tak v roku 1836 bolo na základe rozhodnutia viedenského riaditeľstva povolené Juliane, vdove po pokladníkovi Floriánovi Peschkovi († 20. 10. 1835), nahradiť náklady na liečbu a pohreb jej manžela vo výške 74 zlatých 58,75 grajciarov (k. m.).[7] V zachovaných archívnych materiáloch sa nachádzajú viaceré záznamy aj o príspevkoch na výchovu pre nedospelé deti panských úradníkov. V roku 1799 zomrela vdova po správcovi z Pavloviec, ktorá žila spolu s dvoma synmi Františkom a Rudolfom v Strážach na panstve Šaštín. Na základe rozhodnutia riaditeľstva vo Viedni im udelili výchovný príspevok 200 zlatých ročne, vyplácaný do dosiahnutia dospelosti, pomocou ktorého im mala byť zabezpečená dobrá kresťanská výchova a patričná starostlivosť.[8]

Druhú skupinu zamestnancov cisárskych panstiev popri úradníkoch tvorili nižší služobníci, ktorých manželky a deti neboli zahrnuté do opísaného penzijného fondu. Z tohto dôvodu, o päť rokov neskôr – v auguste 1797 – navrhol už spomínaný riaditeľ cisárskych majetkov Mayer vytvoriť tzv. provízny inštitút *(Provisionsinstitut)*.[9] Hospodársky úrad na konkrétnom panstve mal podľa jeho návrhu zvolať všetkých služobníkov, ktorých sa to týkalo, vysvetliť im, ako celý systém funguje, farbisto im opísať, aké výhody z neho vyplývajú (že by mohli ochrániť svoje ženy a deti pred nedostatkom a núdzou) a zároveň ich vyzvať k svedomitému plneniu ich povinností. Aby sa získal prehľad o všetkých členoch tohto inštitútu, bolo potrebné spísať všetkých služobníkov na danom panstve s uvedením ich mena, stavu (slobodný/ženatý), počtu detí a ich veku, rozdeliť ich do tried a tento súpis zaslať do Viedne. Pri každom úmrtí takéhoto služobníka sa malo podať hlásenie s osobitným komentárom, ktoré malo slúžiť pre kontrolu. V prípade, že by bol niektorý zo služobníkov, zahrnutý do systému provízií, prepustený zo služby, mali poslať do Viedne opis príčiny a všetkých okolností prepustenia a očakávať ďalšie rozhodnutie.

Jednotlivé zásady, ktoré upravovali fungovanie inštitútu provízií nepoznáme z originálu dokumentu, zachoval sa nám len jeho odpis z polovice 19. storočia, ktorý bol uložený medzi nariadeniami viedenského riaditeľstva pre panstvo Šaštín z roku 1855.[10]

---

[5] SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1831–1860, fond sa spracováva, bez signatúry.

[6] SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1831–1860, fond sa spracováva, bez signatúry.

[7] SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1831–1860, fond sa spracováva, bez signatúry.

[8] SNA, f. Panstvo Šaštín, inv.č. 285, šk. 15.

[9] SNA, f. Panstvo Šaštín, inv.č. 286, šk.16.

[10] SNA, f. Panstvo Šaštín, inv.č. 576, šk. 209.

Nižší zemepanskí zamestnanci boli podľa povahy služby rozdelení do troch tried, ich výpočet obsahuje prvý bod ustanovení provízneho inštitútu. Vyskytujú sa v ňom aj také funkcie/pozície, ktoré neboli na panstvách Holíč a Šaštín obsadzované – existovali ale na iných cisárskych panstvách v Rakúsku, či na Morave, treba preto zdôrazniť, že inštitút fungoval aj na týchto panstvách.[11] Do provízneho inštitútu boli zaradení aj nižší zamestnanci manufaktúry na výrobu majoliky a kameniny v Holíči. Ako príspevky do provízneho inštitútu platili zamestnanci zahrnutí do prvej triedy 6 zlatých, do druhej 4 zlaté a do tretej 2 zlaté, tieto príspevky im mali byť bezprostredne sťahované zo mzdy.

Kategorizácia zamestnancov zaradených do provízneho inštitútu mala vplyv aj na výšku provízie, ktorú dostávali ich vdovy a siroty. Vdova, ktorej manžel bol zaradený do prvej triedy provízneho inštitútu, mala nárok na dennú províziu 7 grajciarov, vdova po zamestnancovi patriacom do druhej triedy 6 grajciarov a pre vdovu v tretej triede bola výška provízie stanovená na 5 grajciarov denne. Sirotám bola pririeknutá denná provízia 2 grajciare bez ohľadu na triedu, do ktorej bol ich otec zaradený. V prípade smrti ich matky mal túto províziu dostávať ich poručník, najbližší príbuzný alebo osoba, ktorá sa ujala ich výchovy, pričom správca panstva mal dohliadať na to, aby boli tieto prostriedky použité účelne. Províziu dostávalo dieťa do dosiahnutia 18. roku. Bolo však obvyklé, že vdovám a sirotám bola vyplácaná dvojnásobná suma provízie, vrchnosť brala ohľad na trvajúcu drahotu a týmto spôsobom sa snažila uľahčiť postavenie svojich poddaných. Ako jeden z mnohých príkladov môžeme uviesť, že rozhodnutím riaditeľstva cisárskych majetkov bolo v marci 1811 povolené Alžbete, vdove po dojčanskom hajdúchovi Matúšovi Šišálkovi z panstva Šaštín (zaradený do tretej triedy provízneho inštitútu), vyplácať dvojnásobok pôvodne vymeranej sumy, teda denne 10 grajciarov a 4 grajciare jej maloletému synovi Matúšovi.[12]

Ďalšie zásady, ktoré platili pre provízny inštitút, boli nasledovné:

1. na vymeranú províziu mali nárok iba vdovy a siroty tých nižších zamestnancov, ktorí až do svojej smrti verne, statočne a poctivo vykonávali svoju službu. Naproti tomu vdovy a siroty takých služobníkov, ktorých pre nedbalosť, opilstvo, spreneveru alebo inú príčinu prepustili zo služby, boli vylúčené z provízneho inštitútu,
2. ak sa služobník dobrovoľne vzdal svojej služby, stratila jeho manželka aj deti právo na tento inštitút,
3. prepustení zamestnanci, ako aj tí, ktorí dobrovoľne odišli zo služby, nemohli odvedené príspevky žiadať späť,
4. každý prečin vdovy, ktorým sa previnila, znamenal pre ňu stratu provízie, avšak táto čiastka mala byť vyhradená pre jej deti, hospodársky úrad ale v takom prípade musel na výchovu týchto detí nájsť vhodnú osobu (v dokumente označenú ako *Hausvater*),

---

[11] Na panstve Holíč boli do tohto provízneho inštitútu podľa súpisu príspevkov z roku 1813 konkrétne zaradení: do prvej triedy: holíčsky učiteľ, holíčsky *zeugschreiber*, 7 revírnych lesníkov, holíčsky lesník starajúci sa o bažanty, petroveský adjunkt, kopčiansky chytač kačíc a penzionovaný lesník Skrivánek. Do druhej triedy patrili: holíčsky školský adjunkt, holíčsky hlavný švajčiar, holíčsky strážca teliat, 9 strážcov stodôl, holíčsky hlavný koniar, holíčsky *wirtschafter* a 10 hlavných ovčiarov. Do poslednej tretej triedy patrilo 7 koniarov, holíčsky hlavný voliar, 16 voliarov, vrátnik *(kapusch)*, 12 hajdúchov a zámocký sluha. SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1795-1830, fond sa spracováva, bez signatúry.

[12] SNA, f. Panstvo Šaštín, inv.č. 285, šk. 15.

5. ak sa vdova druhýkrát vydala, stratila nárok na províziu, táto jej mala byť opätovne priznaná v prípade, že sa znovu dostala do vdovského stavu po strate druhého manžela,
6. aby vdovy a siroty zamestnancov mohli dostávať províziu, musel zomrelý najmenej dva roky vykonávať službu (zaradenú v províznom systéme) a byť ženatý aspoň jeden rok s pozostalou vdovou, z tohto všeobecne platného pravidla sa však mohla urobiť výnimka,
7. zamestnanec, ktorý sa chcel oženiť, musel svoj úmysel oznámiť v úrade správcu, iba žena, ktorej manželstvo bolo povolené vrchnosťou, mala nárok na províziu po smrti manžela,
8. nemanželské deti, ako aj vdovy, ktorých manželstvo so zosnulým panským služobníkom bolo oznámené až po jeho smrti, boli úplne vylúčené z provízneho inštitútu,
9. tie deti, ktoré neboli schopné pre preukázané telesné nedostatky sami si zabezpečiť obživu, mohli podľa okolností dostávať províziu doživotne,
10. čo sa týka príspevkov, všetci služobníci, ktorí podľa charakteru ich zamestnania patrili do prvej alebo druhej triedy provízneho inštitútu, bez rozdielu či boli ženatí, ovdovení alebo slobodní, mali platiť vymerané príspevky. Naproti tomu boli zamestnanci z tretej triedy povinní platiť tieto príspevky, len keď boli ženatí. Smrť manželky služobníka neoslobodila od platenia príspevkov, platil ich naďalej počas svojho života,
11. inštitút mal byť podporovaný všetkými možnými spôsobmi, preto mali byť do jeho pokladnice posielané patentom *(patentmäßig)* povolené pokuty,[13]
12. takisto mali jednotlivé panstvá do inštitútu prispievať určitou finančnou čiastkou, ktorá bola pre panstvo Holíč stanovená na 300 a pre panstvo Šaštín na 150 zlatých.[14]

Z uvedeného vyplýva, že zásady provízneho inštitútu boli v mnohom podobné, resp. rovnaké ako zásady uplatňované v penzijnom fonde.

Vyskytli sa aj okolnosti, ktoré neboli upravené ustanoveniami provízneho inštitútu pri jeho založení. Napr. v roku 1804 riešilo riaditeľstvo otázku, či pri druhom vydaji stráca nárok na províziu len vdova alebo aj jej deti z prvého manželstva. Bolo rozhodnuté, že ak sa druhý manžel nezaviazal živiť a vychovávať takéto deti, zostane im príspevok z fondu dovtedy, kým nedosiahnu stanovený vek alebo nezískajú iné zaopatrenie.[15]

Okrem toho zvýšenú pozornosť venovala vrchnosť i chorým deťom. Keď syn zomrelého strážcu stajní Martina Burgera po ťažkom priebehu kiahní oslepol, pririekli jeho matke 25 zlatých ako výpomoc na jeho výchovu.[16] Nárok na províziu bol uznaný

[13] Napr. za posledný štvrťrok 1837 zaslali z panstva Šaštín do pokladnice provízneho inštitútu vo forme pokút 58 zlatých (k. m.). SNA, f. Panstvo Šaštín, inv. č. 467, šk. 147.

[14] Výšku príspevkov jednotlivých panstiev určoval 16. bod ustanovení provízneho inštitútu. Pre porovnanie s panstvami Holíč a Šaštín môžeme uviesť, že výška príspevku pre ďalšie cisárske panstvá bola stanovená nasledovne: pre Hodonín 200 zlatých, Pavlovice 100 zlatých, Eckartsau 50 zlatých, Schloßhof 50 zlatých, Scharfenegg 80 zlatých, Vösendorf 30 zlatých, Laxenburg 20 zlatých, Leiben 100 zlatých, Pöggstall 70 zlatých, Oberanna 60 zlatých, Gutenbrun 80 zlatých, Lesný úrad Gutenbrun 140 zlatých, *Schwemmrechen Luberek* 100 zlatých, *Schwemm Sarnmgstein* 80 zlatých, sklad dreva *(Holzverschleiß)* vo Viedni 100 zlatých a Weinzierl 70 zlatých. Celková výška príspevkov panstiev mala činiť spolu 1 800 zlatých. SNA, f. Panstvo Šaštín, inv. č. 576, šk. 209.

[15] SNA, f. Panstvo Šaštín, inv. č. 285, šk. 15.

[16] SNA, f. Panstvo Šaštín, inv. č. 285, šk. 15.

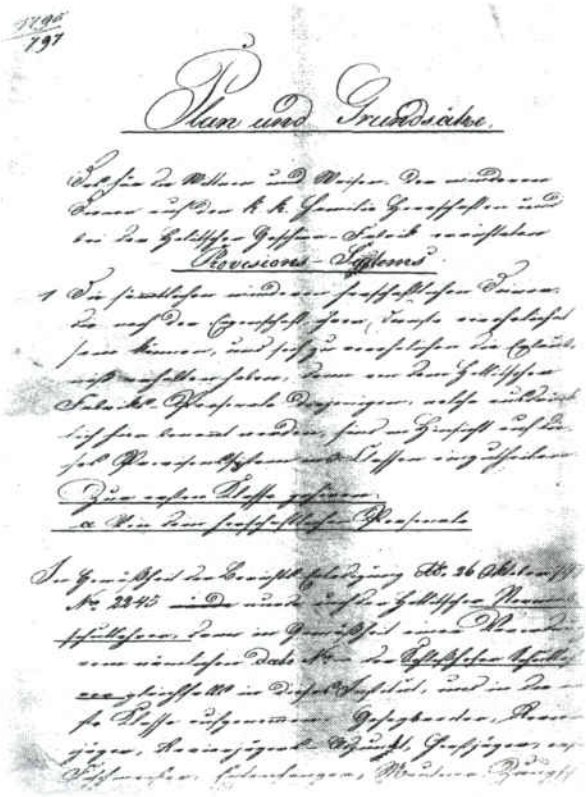

Obrázok č. 1 – *Titulný list predpisov upravujúcich fungovanie provízneho inštitútu pre nižších služobníkov cisárskych panstiev.*
Zdroj: SNA, f. Panstvo Šaštín, inv. č. 576, šk. 209.

aj dieťaťu, ktoré sa narodilo ako pohrobok. František, syn zámockého sluhu Michala Rignera zomrelého 26. augusta 1831, sa narodil 3. decembra toho istého roku a bola mu priznaná denná provízia 2 grajciare odo dňa jeho narodenia (vyplácaný bol dvojnásobok tejto sumy, ako bolo obvyklé). Tento chlapček však zomrel už 29. júla 1832.[17] Objavil sa tiež prípad, že provízia bola vyplácaná dodatočne. Františku, dcéru vrádištského ovčiara Jána Beiera, ktorý zomrel na choleru 3. septembra 1831, totiž na základe nesprávneho údaju o jej veku vylúčili z nároku na vyplácanie provízie. Neskôr sa však podľa krstného listu zistilo, že v čase otcovej smrti ešte nedosiahla vek 18 rokov (narodila sa 21. 4. 1816), preto riaditeľstvo v máji 1834 nariadilo vyplatiť jej dennú províziu 2 grajciare do dosiahnutia dospelosti, a to spätne od septembra 1831.[18]

Cisárske panstvá každoročne podporovali vdovy po svojich zamestnancoch i prostredníctvom vydávania menšieho množstva obilia. Vo februári 1817 oznamuje správa panstva Holíč riaditeľstvu vo Viedni, že 16 vdov po zemepanských služobníkoch prosí o poskytnutie obilia, keďže v ťažkých časoch je pre ne nemožné uživiť deti len z vymeranej penzie. Ako opatrenie navrhla správa panstva každej vdove vydať jednu mericu tzv. zadnej raži a jednu mericu tzv. zadného jačmeňa. Tieto prípady sa pravidelne opakovali aj v nasledujúcich rokoch, v roku 1821 riaditeľstvo rozhodlo o poskytnutí dvoch meríc

[17] SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1831–1860, fond sa spracováva, bez signatúry.

[18] SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1831–1860, fond sa spracováva, bez signatúry.

tzv. zadnej raži každej z 23 vdov po nižších služobníkoch a zamestnancoch fabriky.[19] Ďalšou formou pomoci bývalo odpustenie roboty. Tak v roku 1814 bola polovica z ročnej robotnej povinnosti odpustená vdove po smolinskom hajdúchovi Márii Blanárovej vzhľadom na jej vek a celkovú chudobu.[20]

Tak ako pri vdovách po úradníkoch panstva, aj v prípade vdov po nižších služobníkoch sa objavujú prípady pomoci zo strany panstva s úhradou pohrebných nákladov. Napr. v roku 1840 povolilo riaditeľstvo vo Viedni zaplatiť náklady na pohreb gbelského strážcu stodoly Ignáca Schenzela vo výške 13 zlatých 36 grajciarov (k. m.), pretože jeho vdova nebola schopná pre svoju chudobu túto čiastku uhradiť.[21] Vrchnosť tiež podporovala štúdium detí zomrelých nižších služobníkov. V marci 1842 schválila jednorázový príspevok 12 zlatých (k. m.) pre Lorenza, syna vdovy po revírnom lesníkovi Appelovi, ktorý sa učil za lesníka v Gbeloch. Úrad správcu a lesnícky úrad potvrdili, že má na to najlepšie predpoklady.[22]

S vyplácaním penzií a provízií boli spojené aj určité problémy, na panstve Holíč sa stávalo, že niektorým osobám boli vyplácané tieto príspevky neoprávnene (napr. po

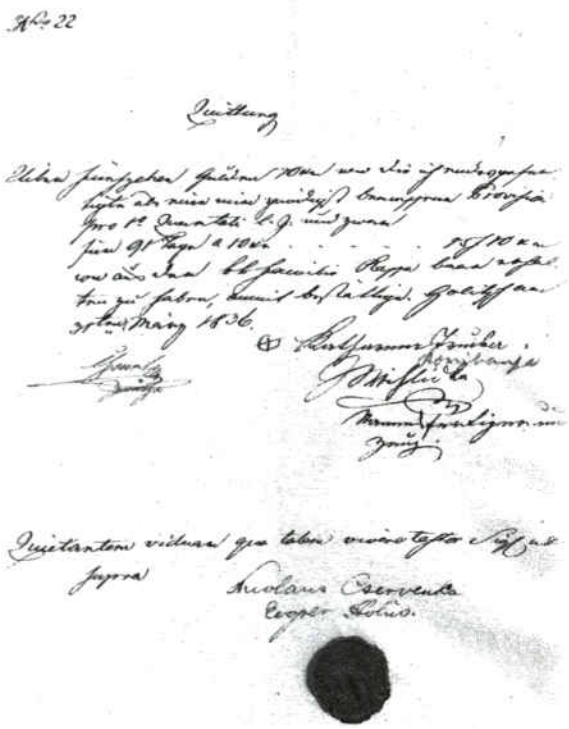

Obrázok č. 2 – *Kvitancia z roku 1836 potvrdzujúca vyplatenie štvrťročnej provízie vdove Kataríne, obsahujúca svedectvo duchovného Mikuláša Červenku o tom, že dotyčná stále žije.* Zdroj: SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1831–1860, bez signatúry.

[19] SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1831–1860, fond sa spracováva, bez signatúry.

[20] SNA, f. Panstvo Šaštín, inv.č. 285, šk.15.

[21] SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1831–1860, fond sa spracováva, bez signatúry.

[22] SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1831–1860, fond sa spracováva, bez signatúry.

dosiahnutí stanoveného veku 18 rokov). Z tohto dôvodu poslali v septembri 1807 upozornenie z Viedne, že zodpovedný úradník bude musieť nahradiť každú neoprávnene vyplatenú sumu. Následne bolo v októbri 1807 nariadené, že žiadna penzia, provízia alebo výchovný príspevok nebudú viac vyplácané prijímateľovi bez potvrdenia miestneho duchovného (pôsobiaceho v mieste bydliska prijímateľa), že dotyčný stále žije.[23] Toto nariadenie bolo zjavne často porušované, pretože v auguste 1826 riaditeľstvo vo Viedni opäť prikazuje správe panstva Holíč, aby boli penzijné a provízne kvitancie (písomné potvrdenie o prijatí peňazí) predkladané na vyplatenie spolu so svedectvom duchovného o tom, že dotyčný je stále nažive.[24]

Ako fungovalo samotné vyplácanie penzií a provízií? Čiastočne nám to poodhaľuje správa o prijatých opatreniach, ktoré boli zavedené v tejto oblasti od 1. januára 1832. Vieme, že pri vzniku penzijného fondu i provízneho inštitútu boli zriadené pokladnica vdovského penzijného fondu *(k. k. Witwenpensions fonds Kassa / k. k. Beamtenswitwen Pensionskassa)* a pokladnica provízneho inštitútu *(k. k. Provisions instituts kassa)* vo Viedni. Podľa opatrení platných od roku 1832 sa mali vymerané penzie a provízie ako doteraz vyplácať spôsobom preddavkov z príslušnej panskej pokladnice a až na konci roka mali byť predložené do Viedne súpisy týchto vyplatených penzií a provízií, po predbežnom preskúmaní ich správnosti mali byť uhradené konkrétnej panskej pokladnici.[25] Príspevky do penzijného fondu a provízneho inštitútu sa vyberali od zamestnancov štvrťročne (ako sme už spomínali), o čom svedčia súpisy týchto príspevkov vyhotovované na príslušnom panstve. Napr. za prvý štvrťrok 1828 poslali do penzijného fondu úradníci panstva Holíč spolu 35 zlatých, nižší zamestnanci do provízneho inštitútu 136 zlatých 30 grajciarov a zamestnanci fabriky spolu do penzijného fondu a provízneho inštitútu 18 zlatých 45 grajciarov (v. m.).[26]

Nové zmeny v províznom inštitúte boli uskutočnené v roku 1855. Cisár súhlasil so zvýšením denných provízií pre vdovy v prvej triede na 12 , v druhej triede na 10 a v tretej na 8 grajciarov (k. m.) a provízia pre siroty, ktoré ešte nedosiahli vek 18 rokov, sa mala zvýšiť na 4 grajciare (k. m.) denne, a to od 1. januára 1855. Príspevky od členov inštitútu mali ostať nezmenené. Toto ustanovenie bolo iba dočasné, po uplynutí troch rokov sa malo opäť prehodnotiť, či podľa stavu majetku provízneho inštitútu alebo v závislosti od ďalších skutočností bude môcť nastať ďalšie zvýhodnenie vdov a sirôt. Všetky ostatné ustanovenia provízneho inštitútu ostali v platnosti.[27] O tri roky neskôr, od 1. januára 1858 povolil cisár opätovné zvýšenie provízií pre vdovy a siroty, znovu na dobu trvania troch rokov. V prvej triede sa zvýšila provízia na 15, v druhej na 12 a v tretej na 9 grajciarov. Príspevok pre každú sirotu do dosiahnutia dospelosti sa zvýšil na 5 grajciarov denne.[28]

Viedenské riaditeľstvo svojim nariadením zo 6. apríla 1859 upravilo aj poskytovanie bezplatnej zdravotnej starostlivosti nižším služobníkom. Služobníci zaradení do prvej triedy provízneho inštitútu (ako revírni lesníci I., II. a III. triedy a učiteľ v Šaštíne) nemali žiaden nárok na preplatenie liečebných nákladov z pokladnice panstva. Výnimky

[23] SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1795–1830, fond sa spracováva, bez signatúry.

[24] SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1831–1860, fond sa spracováva, bez signatúry.

[25] SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1831–1860, fond sa spracováva, bez signatúry.

[26] SNA, f. Panstvo Holíč, Penzisti, vdovy, siroty, penzijný a provízny fond 1795–1830, fond sa spracováva, bez signatúry.

[27] SNA, f. Panstvo Šaštín, inv. č. 576, šk. 209.

[28] SNA, f. Panstvo Šaštín, inv. č. 576, šk. 209.

mohli nastať len v prípadoch uznaných za vhodné. Lesnícki pomocníci I. a II. triedy, ako aj definitívne ustanovení zemepanskí služobníci (zaradení do druhej a tretej triedy provízneho inštitútu) a služobníci, ktorí patrili do kategórie „*Dienstbothe*" (ako majerskí a ovčiarski sluhovia, stabilní nádenníci pri koňoch a voloch atď.), mali počas služby nárok na bezplatné lekárske ošetrenie a výdaj liekov na náklady panstva iba pre svoju osobu, nakoľko sa starostlivosti o nich ujal na to ustanovený panský lekár, ktorého to bolo povinnosťou. Samozrejme náklady na liečbu cudziemu lekárovi znášali dotyční služobníci z vlastných prostriedkov. Príbuzní spomenutých služobníkov, ako aj penzionovaní služobníci boli z tejto výhody vylúčení.[29]

Na záver treba upozorniť na skutočnosť, že opísaný penzijný fond a provízny inštitút boli iba jednou z foriem sociálnej pomoci pre vybranú skupinu obyvateľstva, na panstve Holíč existovala napr. aj tzv. junošská základina, z ktorej získavali podporu najchudobnejší obyvatelia. Obe cisárske panstvá Holíč a Šaštín takisto poddaným častokrát poskytovali almužnu v rôznej výške, o čom svedčí bohato zachovaný archívny materiál.

[29] SNA, f. Panstvo Šaštín, inv. č. 576, šk. 209.

Sociálna a zdravotná starostlivosť na Slovensku v orgánoch štátnej správy v rokoch 1918–1928

Katarína Švábiková

Československá republika bola vo svojich počiatkoch postavená pred riešenie mnohých problémov v sociálnej a zdravotnej oblasti. Od problémov zbedačeného robotníctva, ktoré v povojnových rokoch dosiahlo nevídané rozmery, až po problémy so starostlivosťou o deti, u ktorých sa v tomto období rozšírila túlavosť a žobranie, pretože mnohé deti boli opustené v dôsledku vojny a ústavná starostlivosť bola na veľmi nízkej úrovni.

Katastrofálne dôsledky povojnového stavu odokryli realitu bežného života, veľa jedincov nieslo následky vojnového hladu a prijímanie opatrení na zmiernenie biedy patrilo medzi popredné otázky v oblasti sociálnej starostlivosti.

Tak, ako na stav sociálny, aj na zdravotný stav obyvateľstva na Slovensku vplývali v tomto období mnohé nepriaznivé faktory. U prevažnej väčšiny obyvateľstva boli veľké nedostatky vo výžive, nevyhovujúce a hygienicky nevhodné bývanie, nedostatočné dodržiavanie hygieny, ale aj nedostatok verejných hygienických zariadení. Na neposlednom mieste bolo potrebné zvládnutie povojnovej situácie v krajine. Úlohou zdravotníctva bolo nielen zlikvidovať šírenie epidemických infekčných chorôb, ktoré sa po skončení 1. svetovej vojny návratom vojakov zo zamorených oblastí a pohybom domáceho obyvateľstva podstatne prudko rozšírili, ale aj znížiť vysokú dojčenskú úmrtnosť a choroby, ktorých problém tkvel v zlých sociálnych pomeroch obyvateľstva. Existovali priepastné rozdiely medzi jednotlivými vrstvami spoločnosti, priaznivé materiálne podmienky vyšších spoločenských vrstiev umožňovali lepšiu zdravotnú starostlivosť.

Vysoko infekčné choroby ohrozovali naše územie hlavne zo susedného Poľska a najmä z Podkarpatskej Rusi, pretože zlé hygienické pomery a minimálna organizácia zdravotníckej služby v tejto krajine nedokázali uvedeným problémom čeliť.[1]

V období vzniku Československej republiky bolo nevyhnutné vytvoriť orgány štátnej správy obhospodarujúce aj sociálnu a zdravotnú starostlivosť. Týmito orgánmi sa na Slovensku stali vládne referáty Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, a to referát sociálnej starostlivosti a referát zdravotnej starostlivosti pri Ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska. Vládne referáty Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska pre jednotlivé rezorty sa utvorili súčasne ako jeho podriadená časť. Kompetencie jednotlivých referátov neboli stanovené nijakými normami a ich počet sa časom zmenšoval. Vo svojej činnosti sa opierali o plnú moc ministra s plnou mocou, ktorú referenti uplatňovali na základe zákona č. 64/1918 Zb. z. a n. Dňa 11. novembra 1919 sa na zasadnutí vládnych referentov rozhodlo, aby sa jednotlivé referáty stali výkonnými orgánmi príslušných ministerstiev. Podľa tohto rozhodnutia mali byť všetky referáty organizačne nezávislé na ministrovi s plnou mocou a ich nadriadeným orgánom malo byť príslušné rezortné ministerstvo. A tak sa referáty od začiatku roku 1920 postupne pretvárajú na slovenské oddelenia, respektíve expozitúry.[2] Toto postupné okliešťovanie pôvodne široko koncipovanej kompetencie Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska zasiahlo aj rezorty

[1] Slovenský národný archív (ďalej len SNA), fond Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (ďalej len f. EMVZTV), inv. č. 24, šk. 14.

[2] BIELIK, František – SOPKO, Július a kol. *Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch II. Oddelenie kapitalizmu.* Bratislava : Slovenská archívna správa, 1964, s. 22.

sociálnej a zdravotnej starostlivosti v roku 1921, kedy sa referát sociálnej starostlivosti pretvoril na Slovenské oddelenie Ministerstva sociálnej starostlivosti (ďalej Slovenské oddelenie MSS) a referát zdravotnej starostlivosti na Expozitúru Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (ďalej Expozitúra MVZTV).

Popri referáte sociálnej starostlivosti pri Ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska, zaoberajúcim sa hlavne riešením otázok nezamestnanosti, pracovných podmienok, mzdových bojov a štrajkov, sa zriadil už v roku 1919 nariadením Ministerstva sociálnej starostlivosti v Prahe (ďalej MSS v Prahe) Inštruktorát Ministerstva sociálnej starostlivosti o mládež v Bratislave, ktorý mal napomáhať plneniu úloh ministerstva v odbore sociálnej starostlivosti o mládež. Inštruktor v Bratislave bol na začiatku priamo podriadený MSS v Prahe, ale neskôr prešiel pod Slovenské oddelenie MSS a obvodom jeho pôsobnosti bolo celé územie Slovenska.

Čo sa týka oblasti zdravotnej správy, ústredným orgánom v Československu sa stalo Ministerstvo zdravotníctva a telesnej výchovy zriadené zákonom č. 2/1918.

„Ministerstvo verejného zdravotníctva počas existencie Československej republiky nepatrilo z hľadiska záujmu hlavných politických strán k najdôležitejším vládnym úradom. Dokonca sa niekoľkokrát uvažovalo aj o jeho zrušení resp. zlúčení s Ministerstvom sociálnej starostlivosti."[3]

Na Slovensku bol vytvorený referát verejného zdravotníctva pri Ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska, na čele ktorého stál referent dr. Ivan Hálek. Referát sa tiež následne pretransformoval na Expozitúru MVZTV. To sa uskutočnilo na základe schválenia ministerskej rady zo dňa 14. marca 1921.[4]

Na Slovensku sa teda o správu otázky zdravotnej starostlivosti v rozmedzí rokov 1918 až 1928 staral referát verejného zdravotníctva pri Ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska, od roku 1921 Expozitúra MVZTV.

Správne orgány sociálnej starostlivosti na Slovensku 1918–1928

Inštruktorát Ministerstva sociálnej starostlivosti o mládež v Bratislave

Úrad inštruktora Ministerstva sociálnej starostlivosti o mládež v Bratislave bol zriadený výnosom Prezídia MSS v Prahe zo dňa 18. decembra 1919, číslo 6866/19-I, kde sa mu ukladala povinnosť začať úradovať od 1. februára 1920.[5]

Inštruktorát Ministerstva sociálnej starostlivosti síce od začiatku svojho vzniku v roku 1919 pôsobil ako poradná, kontrolná a pomocná zložka I. sekcie MSS v Prahe, postupom času však prešiel pod riadenie Slovenského oddelenia MSS ako úsek pre starostlivosť o mládež na území Slovenska. Tento úsek mal odbremeniť novovzniknuté Ministerstvo sociálnej starostlivosti pre Slovensko od starostlivosti o mládež, a tak sa tomuto ministerstvu umožnilo zamerať sa na otázky nezamestnanosti. Táto zmena sa uskutočnila k dátumu 6. jún 1921.[6]

Pri všetkých jeho rozhodnutiach a opatreniach bolo potrebné sa obrátiť na rezortné ministerstvo v Prahe. Inštruktorát riadil úradník menovaný MSS v Prahe, ktorý mal

---

[3] ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián. *Slovensko v Československu 1918–1939.* Bratislava : Veda, 2004, s. 366.

[4] SNA, f. Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska (ďalej len f. MPS), inv. č. 634, prez. adm. I. 3/bc, šk. 357.

[5] SNA, f. Inštruktorát Ministerstva sociálnej starostlivosti (ďalej len f. IMSS), inv. č. 1, šk. 1. *„Inštrukcie o pôsobnosti exponovaného inštruktora sociálnej starostlivosti o mládež v Bratislave."*

[6] SNA, f. MPS, inv. č. 634, prez. adm. I. 3/bc, šk. 357. *„Nariadenie MSP č. 8892/P zo dňa 6. júna 1921."*

titul „inštruktora".[7] Tento post počas existencie úradu zastávali Emanuel Karel Rosol a Václav Suchý. Inštruktor Emanuel Karel Rosol pôsobil v tejto funkcii od samotného vzniku Inštruktorátu v roku 1919 do roku 1925.[8] Počas tejto doby úrad sídlil v bývalej vládnej budove na Gondovej ulici, na treťom poschodí v kancelárii č. 302.[9] Od roku 1926 túto funkciu vykonával Václav Suchý.[10]

Jeho účtovné záležitosti vybavovala učtáreň rezortného ministerstva a náklady spojené s jeho fungovaním sa hradili zo štátneho rozpočtu Československej republiky, z kreditu, ktorý bol určený na zabezpečenie fungovania štátnych ústavov pre mládež na území Slovenska.[11]

Počas neprítomnosti, či práceneschopnosti inštruktora bol poverený dozorom nad chodom úradu Alexander Braxatoris, riaditeľ Zemského úradu pre vojnových poškodencov v Bratislave.[12] V úrade okrem inštruktora pôsobilo niekoľko ďalších pracovníkov, medzi ktorých bola práca v tomto úrade nasledovne prerozdelená :

Inštruktor bol zodpovedný za chod úradu, vykonával cenzúru doručených a odoslaných spisov, návrhy na subvenciu úradov, inšpekciu ústavov a rôznych zariadení, propagačné prednášky, tiež mal na starosti osobné záležitosti všetkých štátnych zamestnancov ústavov na Slovensku. Vedenie protokolu, indexu a registratúry mala na starosti Františka Stejskalová. Ostatné pomocné kancelárske práce a expedíciu zabezpečovala Jarmila Krbcová a Jarmila Šulcová. Ako kancelársky pomocník mal na starosti čistenie miestností úradu, doručovanie listov a drobné kancelárske práce Ján Smelý. Bežnú dennú agendu, ako napr. umiestňovanie detí v ústavoch, mal na starosti Vladimír Slavík. Počas existencie úradu sa tam vystriedalo ešte niekoľko kancelárskych pomocníkov, ktorí boli v stave štátnych zamestnancov.[13]

Kompetencie, ktoré mal inštruktor vykonávať[14]:

1. Budiť, šíriť a prehlbovať v prvom rade u povolaných verejných činiteľov, ako i pri širokých ľudových vrstvách pomocou prednášok, kurzov, výstav, tlačou a zjazdov záujem o sociálnu situáciu a starostlivosť o mládež na Slovensku.
2. Viesť evidenciu a priebežne ju dopĺňať o verejné a súkromné humanitné zariadenia, tiež prešetrovať pomery a potreby a ich momentálnu situáciu, vhodnú pre výkon sociálnej starostlivosti o mládež. A to buď prostredníctvom osobných prehliadok vykonaných inštruktorom alebo sledovaním situácie v dennej tlači.
3. Viesť dozor, aby sa medzi zariadeniami a organizáciami na ochranu mládeže uskutočnila účelná deľba práce tak, aby sa vo svojej činnosti dopĺňali a podporovali a keby to bolo potrebné, mal dozerať, aby sa združili v organické celky.
4. Starať sa o to, aby sa na miestach, kde bola starostlivosť o mládež veľmi zanedbaná alebo v horšom prípade, kde sa nevyskytovala vôbec, aby sa na takýchto miestach zriadili zariadenia sociálnej starostlivosti.
5. Kontrolovať činnosť úradov v otázkach právnej ochrany a dohliadať na to, aby táto ochrana bola pre mládež na Slovensku zabezpečená čo najúčinnejšie.

---

[7] BIELIK – SOPKO, ref. 2, s. 37.

[8] Dostupné na internete : <http://cs.wikipedia.org/wiki/Emanuel_Rosol>

[9] SNA, f. IMSS, inv. č 24 , šk. 7.

[10] Vo fonde sa nenachádza žiadna presná časová zmienka o odstúpení E. K. Rosola ako inštruktora a jeho nahradení V. Suchým. Vychádzame z dokumentov, na ktorých figurovalo meno inštruktora.

[11] SNA, f. IMSS, inv. č. 16, šk. 5.

[12] SNA, f. IMSS, inv. č. 16, šk. 5.

[13] SNA, f. IMSS, inv. č. 16, šk. 5.

[14] SNA, f. IMSS, inv. č. 1, šk. 1. *„Inštrukcia zo dňa 18. 12. 1919 vydaná výnosom MSP č. 6866/19/I."*

6. Pri doručení žiadosti o štátnu subvenciu[15] mal inštruktor podať svoje vyjadrenie o udelení alebo neudelení subvencie rezortnému ministerstvu.
7. Vykonávať prehliadky štátnych alebo štátom podporovaných zariadení a ústavov a následne podávať správy o ich činnosti a stave. V prípade zistených nedostatkov mal rezortnému ministerstvu podávať návrhy na ich najskoršie odstránenie.

Tieto kompetencie vykonával Inštruktorát od svojho vzniku až do začiatku roka 1932, kedy sa ustanovila nová náplň jeho činnosti na základe inštrukcie č. 16/prez./1932 zo dňa 24. januára 1932. Hlavným dôvodom zmeny jeho kompetencií boli pochybnosti o účelnosti fungovania tohto úradu.

Podľa tejto inštrukcie sa povinnosti Inštruktorátu upravili nasledovne[16]:

1. Mal sa venovať hlavne organizácii dobrovoľnej sociálnej starostlivosti o mládež na Slovensku.
2. Zúčastňovať sa schôdzí ústredných organizácií, MSS v Prahe informovať o dôležitých uzneseniach. Vlastné stanovisko mal zaujímať len v prípade, ak bolo od neho vyžiadané.
3. Akciám ministerstva venovať zvýšenú pozornosť, aby boli prevádzané podľa smerníc a intencií ministerstva.
4. Byť poradným orgánom Zemskej ústredne pre mládež (ďalej ZÚPM) a výkonným orgánom ministerstva.
5. Okresnú starostlivosť o mládež (ďalej OPM) inštruovať ako po stránke organizačnej, tak i po stránke výkonnej.
6. Činnosť štátnej sociálnej starostlivosti o mládež sa vynímala z jeho kompetencie.
7. Konať prehliadky ústavov podľa vypracovaného programu, ktorý predkladá MSS na schválenie.
8. Pri týchto prehliadkach neprijímať rozhodnutia o zistených eventuálnych problémoch, ale vyžiadať si vždy inštrukcie od MSS v Prahe.
9. Predkladať MSS mesačné správy o všetkých cestách a činnostiach, v ojedinelých prípadoch špeciálne správy.
10. Tieto cesty spájať s návštevami OPM, kde mal kontrolovať vykonanú prácu a radiť pri ďalšej činnosti.

Inštruktor bol v neustálom, či už písomnom alebo osobnom kontakte s detskými domovmi, sirotincami, ale aj s mnohými ďalšími humanitnými zariadeniami. Prostredníctvom rôznych dotazníkov zisťoval stav a nedostatky jednotlivých zariadení, riešil problémy a žiadosti jednotlivých chovancov, ktoré postupoval na MSS v Prahe. Väčšina písomných žiadostí týchto ústavov a zariadení sa týkala žiadostí o štátnu finančnú podporu, o subvencie. V neposlednom rade inštruktorovi prichádzali žiadosti od rodín s nezvládnuteľnou sociálnou situáciou a s prosbou o to, aby boli ich deti umiestnené do niektorého z vyššie spomenutých zariadení. Pri osobnom kontakte, ktorý vykonával absolvovaním rôznych prehliadok ústavov, spisoval správy o stave týchto zariadení a informoval o danom stave MSS v Prahe. Kvôli charakteru tejto inštitúcie, ktorý bol skôr pomocný, kontrolný, poradný, všetky tieto záležitosti, sťažnosti, žiadosti o štátnu

[15] Subvencia – peňažná výpomoc zo štátnych prostriedkov. Pozri: IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana. *Slovník cudzích slov.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979, s. 830.

[16] SNA, f. IMSS, inv. č. 7, šk. 1. „*Úprava povinností Inštruktora.*"

subvenciu atď. musel konzultovať s rezortným ministerstvom v Prahe a až po jeho vyjadrení mohol Inštruktorát ďalej postupovať.

V roku 1928 bola prevedená politicko-správna reorganizácia územia Československej republiky. Nové organizačné rozdelenie Československa prinieslo Slovensku prvýkrát vlastnú teritoriálnu subjektivitu. Zákonom č. 125/1927 boli zrušené župy na Slovensku a celá republika rozdelená na štyri krajiny. Inštruktorát Ministerstva sociálnej starostlivosti o mládež v Bratislave aj napriek tomu naďalej zotrval v činnosti. Táto reorganizácia verejnej správy však postihla viaceré orgány štátnej správy, ktoré postupne zanikali. Postihnuté bolo aj Slovenské oddelenie MSS v Bratislave, ktoré bolo jeho nadriadeným orgánom. Dôsledkom tejto situácie bolo opätovné podriadenie sa Inštruktorátu MSS v Prahe.

Vynárali sa však mnohé pochybnosti o neefektívnosti plnenia úloh a účelnosti jeho existencie. Ani stanovenie nových kompetencií inštruktorovi veľmi nepomohlo. *„Organizácia dobrovoľnej starostlivosti o mládež sa veľmi nedarila a jeho hlavnou činnosťou zostal iba dozor nad štátom subvencovanými ústavmi. Keďže túto činnosť mohlo Ministerstvo vykonávať aj prostredníctvom iných svojich orgánov, dochádza v roku 1933 k likvidácii Inštruktorátu.*"[17]

MSS v Prahe vydalo dekrét č. P-3390-8/4 zo dňa 8. apríla 1933, ktorým nariadilo ukončenie existencie úradu dňom 30. júna 1933 a súčasne konštatovalo, že kvôli nepriaznivému zdravotnému stavu inštruktora je potrebné ukončiť činnosť úradu okamžite. Jeho záležitosti prešli na MSS v Prahe.[18]

Slovenské oddelenie Ministerstva sociálnej starostlivosti

Existencia referátu sociálnej starostlivosti, ktorý sa po vzniku Československej republiky vytvoril pri Ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska, nemala dlhé trvanie.

Začalo sa prejavovať postupné okliešťovanie pôvodne široko koncipovanej kompetencie Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Dôsledkom toho sa v polovici roka 1921 referát sociálnej starostlivosti zmenil na Slovenské oddelenie MSS. Minister sociálnej starostlivosti v Prahe sa rozhodol zriadiť od 13. júna s vyrozumením sociálneho referátu pri Ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska a na základe schválenia ministerskej rady zo dňa 24. februára 1921 Slovenské oddelenie MSS pri Ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska.[19] Toto uznesenie realizovalo MSS v Prahe svojou vyhláškou č. 8892/P, zo dňa 6. júna 1921, ktorou zriadilo svoje Slovenské oddelenie v Bratislave, vykonávajúce správnu agendu sociálnej starostlivosti na Slovensku.[20]

Slovenské oddelenie MSS sídlilo v bývalej vládnej budove na Gondovej ulici na 3. poschodí, č. dverí 306.[21] Svoju činnosť začalo 13. júna 1921 a do jeho pôsobnosti spadala nasledujúca agenda[22]:

1. Malo vykonávať všetky platné predpisy o podporách v nezamestnanosti týkajúce sa podpôr jednotlivým osobám, ako aj jednotlivým pracovným odborom ako celku. Malo určovať výšku refundačných sadzieb za podpory vyplácané pro-

[17] WATZKOVÁ, Lenka. *Inštruktorát Ministerstva sociálnej starostlivosti 1920–1933. – Inventár.* Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív, 1968, s. 5.

[18] SNA, f. IMSS, inv. č. 8, šk. 1, 71/prez./1933. *„Dekrét MSP č. P-3390-8/4 zo dňa 8. apríla 1933."*

[19] SNA, f. MPS, inv. č. 634, prez. adm. I. 3/bc, šk. 357.

[20] SNA, f. MPS, inv. č. 634, prez. adm. I. 3/bc, šk. 357.

[21] SNA, f. Slovenské oddelenie Ministerstva sociálnej starostlivosti (ďalej len f. SOMSS), inv. č. 2, prez., šk. 1.

[22] SNA, f. SOMSS, inv. č. 2, prez., šk. 1.

stredníctvom zamestnávateľov, organizovať kontrolu stavu nezamestnanosti, ako aj kontrolu podpôr v nezamestnanosti vyplácaných prostredníctvom zamestnávateľov.
2. Malo viesť dozor pri procese sprostredkovania práce a podávalo MSS v Prahe potrebné návrhy o organizačných záležitostiach sprostredkovania práce. [23]
3. Viesť dozor za pomoci a súčinnosti živnostenských inšpektorátov[24] na riešenie pracovných sporov, spolupracovalo pri uzatváraní kolektívnych zmlúv robotníkov zamestnaných predovšetkým v priemysle. Viedlo rokovania zmierlivých súdov, menovite Generálnej paritnej komisie.[25]
4. Vykonávať zákony a predpisy týkajúce sa ochrany robotníkov a zamestnancov vrátane detskej a domácej práce. Avšak riešenie priam zásadných záležitostí sa ponechávalo na centrálne ministerstvo.
5. Zbierať štatistické údaje o pracovných pomeroch robotníkov.
6. Na základe nariadenia MSS č. 8892-P21 ministerstvo žiadalo o pravidelné predkladanie správ o činnosti Slovenského oddelenia MSS, ktoré mali pozostávať zo všeobecného prehľadu výplaty podpôr v nezamestnanosti, aktuálneho prehľadu pracovného trhu, prehľadu o činnosti oddelenia týkajúceho sa ochrany robotníctva, všeobecného prehľadu oddelenia a zoznamu všetkých obežníkov a výnosov.

Slovenské oddelenie MSS sa zaoberalo predovšetkým záležitosťami sporov robotníctva, týkajúcich sa na jednej strane záležitostí 8-hodinovej pracovnej doby, nočnej práce a nedeľného pokoja, kolektívnych zmlúv, nemocenského a úrazového poistenia, mzdových sporov, Generálnej paritnej komisie, stávok a výluk, na druhej strane sprostredkovaním práce a zamestnávaním cudzincov.

Slovenské oddelenie MSS bolo povinné predkladať požadované správy o svojom pôsobení a výkazy práce MSS v Prahe do 10. dňa nasledujúceho mesiaca.[26] Platby vzniknuté z jeho činnosti sa prevádzali na príkaz Generálneho finančného riaditeľstva v Bratislave. Riaditeľstvo obstarávalo svojou učtárňou zúčtovanie všetkých výdavkov spojených s činnosťou Slovenského oddelenia MSS.[27]

Slovenské oddelenie MSS malo nariadené vykonávať svoju kompetenciu za súčinnosti ostatných rezortných orgánov, tiež v súlade s činnosťou Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Súčinnosť týchto dvoch rezortov spočívala v tom, že Slovenské oddelenie MSS sa malo vždy s ministrom dohodnúť o postupe v záležitostiach majúcich politický charakter, ako aj v záležitostiach, ktoré si vyhradil sám minister. Miesta zamestnancov Slovenského oddelenia MSS mohli byť obsadzované iba po dohode a odsúhlasení Ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska. V čisto rezortných záležitostiach podliehalo Slovenské oddelenie MSS svojmu rezortnému ministerstvu v Prahe. Pokiaľ nena-

[23] Na Slovensku v tomto období pôsobilo celkovo osem sprostredkovateľní práce, s ktorými Slovenské oddelenie MSS spolupracovalo – Bratislava, Banská Bystrica, Košice, Levice, Lučenec, Spišská Nová Ves, Trenčín, Trnava. SNA, f. SOMSS, inv. č. 42, šk. 43.

[24] Na Slovensku bolo zriadených šesť inšpektorátov so sídlom v Bratislave, Žiline, Lučenci, Banskej Bystrici, Ružomberku a Košiciach.

[25] Pracovnoprávne spory sa predkladali tzv. rozhodujúcim súdom pri jednotlivých odvetvových korporáciách alebo priemyselným súdom. V roku 1921 bol na Slovensku zriadený centrálny pracovný súd, tzv. Generálna paritná komisia v Bratislave.

[26] SNA, f. SOMSS, inv. č. 43, šk. 40.

[27] BIELIK – SOPKO, ref. 2, s. 29.

stala dohoda medzi Slovenským oddelením MSS a Ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska, predložila sa vec MSS v Prahe, o ktorej ono samo rozhodlo.[28]

Styk Slovenského oddelenia MSS s Ministrom s plnou mocou pre Slovensko sa konal tým spôsobom, že Minister s plnou mocou pre správu Slovenska stanovil pravidelný prijímací deň a hodinu pre referenta oddelenia z dôvodu predkladania správ o činnosti Slovenského oddelenia MSS. V tomto prípade prezídium Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska stanovilo 9. hodinu na každý utorok v týždni.[29]

Na čele Slovenského oddelenia MSS od jeho vzniku stál referent Martin Fric. Okrem Martina Frica, ktorý mal na starosti prezidiálne veci a závažnejšie vyhradené záležitosti Generálnej paritnej komisie, pôsobili na ministerstve dr. Jozef Sládek, odborový radca, ktorý bol v dobe neprítomnosti Martina Frica poverený vedením Slovenského oddelenia MSS, ako aj ostatnými záležitosťami Generálnej paritnej komisie. Július Folberger, účtovný radca, sa zaoberal refundáciami a kancelárskymi počtami. Karel Falada, zmluvný úradník, dozeral na správnosť vyhotovených dokumentov. Jan Vojtěch, Otília Těšínska, Terézia Pavláková, Pavla Radová, František Dechtický pôsobili ako kancelárski pomocníci.[30] V pozícii účtovného radcu nenastali personálne zmeny počas celého trvania Slovenského oddelenia MSS. Dr. Jozef Sládek bol v roku 1924 nahradený dr. Jozefom Hallom.[31] Na postoch kancelárskych pomocníkov sa vystriedalo niekoľko úradníkov.

Úrady, ktoré nespadali do pôsobnosti Slovenského oddelenia:[32]

a) Zemský úrad pre poisťovanie robotníkov na Slovensku,
b) Zemský úrad pre starostlivosť o vojnových poškodencov,
c) Inštruktorát Ministerstva sociálnej starostlivosti o mládež .[33]

Slovenské oddelenie MSS vykonávalo svoju právomoc prakticky v nezmenenej podobe až do novej politickej organizácie správy na Slovensku v roku 1928, ktorá sa ustanovila zákonom č. 125/1927 Zb. z. a n. Na základe týchto politicko-správnych zmien MSS v Prahe vydalo nariadenie č.7013/P-28, podľa ktorého bola činnosť Slovenského oddelenia MSS ukončená dňom 30. júna 1928.[34]

Správne orgány zdravotnej starostlivosti na Slovensku

Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy

Vznik Expozitúry MVZTV sa uskutočnil na základe schválenia ministerskej rady Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy v Prahe zo dňa 14. marca 1921.[35] Expozitúra MVZTV mala za úlohu sprostredkovať styk s Ministerstvom verejného zdravotníctva a telesnej výchovy v Prahe, ktoré informovala o pomeroch zdravotníctva na Slovensku, a to prostredníctvom mesačných správ o svojej činnosti.

---

[28] WATZKOVÁ, Lenka. *Slovenské oddelenie Ministerstva sociálnej starostlivosti 1921–1928. – Inventár.* Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave, 1969, s. 2–3.

[29] SNA, f. SOMSS, inv. č. 2, prez., šk. 1.

[30] SNA, f. SOMSS, inv. č. 16, šk. 8.

[31] SNA, f. SOMSS, inv. č. 34, šk. 33.

[32] SNA, f. MPS, inv. č. 634, prez. adm. I. 3/bc, šk. 357.

[33] Inštruktor sprvu síce pôsobil ako zložka I. sekcie MSS v Prahe, no od polovice roka 1921 na základe nariadenia MSS č. 8892/P zo dňa 6. 7. 1921 prešiel pod priame riadenie Slovenského oddelenia MSS v Bratislave. Pozri: WATZKOVÁ, ref. 17, s. 2.

[34] SNA, f. SOMSS, inv. č. 60, šk. 45.

[35] SNA, f. MPS, inv. č. 634, prez. adm. I. 3/bc, šk. 357.

Expozitúra sa delila na štyri oddelenia[36]:

1. Oddelenie zdravotno-administratívne – sem patrila evidencia všetkých osôb pracujúcich v zdravotníctve, ústavoch a pod.
2. Oddelenie epidemické – zahŕňalo starostlivosť o potieranie všetkých nákazlivých chorôb a všetky záležitosti, ktoré s tým súviseli.
3. Oddelenie zdravotno-sociálne a hygienické – zaoberalo sa bojom proti tzv. ľudovým chorobám, hygienou obcí atď.
4. Oddelenie medicinálne – na čele s lekárnikom obstarávalo záležitosti lekárenské, dozor pri predaji a výrobe farmaceutických výrobkov.

Záležitosti, ktoré obstarávala Expozitúra samostatne, boli nasledujúce[37]:

1. Viedla evidenciu všetkých osôb zamestnaných v zdravotníctve a prevádzala dozor nad výkonom ich praxe. Dozerala na zachovávanie príslušných zákonných predpisov. Ďalej vykonávala príslušný lekársky dozor nad nemocnicami a liečebnými ústavmi, podobne i nad kúpeľmi.[38] Intervenovala pri prísnych skúškach lekárskych, pri všetkých komisiách a jednaniach v odbore verejne-zdravotníckom svojimi orgánmi ako znalcami.
2. Vykonávala dozor nad všetkými zdravotnými opatreniami pri potlačovaní nákazlivých chorôb, exponovala epidemických lekárov, dezinfektorov, ktorým poukazovala plat a uzatvárala s nimi zmluvy po ich ustanovení ministerstvom. Periodicky podávala všetky predpísané správy o nákazlivých chorobách a viedla centrálne evidencie pre Slovensko.
3. Viedla v evidencii všetky činné zdravotno-sociálne zariadenia ako ústavy, spolky a pod., kde sa zisťovali nedostatky v organizácii sociálnej a zdravotnej starostlivosti a vyšetrovala ich.
4. Organizovala tzv. ľudovú zdravotnú výchovu pomocou lekárov, učiteľov, pôrodných asistentiek, nemocenských pokladníc, obecných zastupiteľstiev, Československého červeného kríža, rozličných humanitných spolkov a korporácií a zariadení telocvičných spolkov. Boj proti sociálnym chorobám sa vzťahoval na tuberkulózu, alkoholizmus, trachóm a iné detské choroby.
5. Zisťovala potrebu prevencie pre mládež, prázdninových osád, ihrísk pre mládež atď. Viedla sústavnú evidenciu všetkých osôb vyžadujúcich zdravotnú a sociálnu starostlivosť: tuberkulózou a trachómom ochorených, mrzákov všetkého druhu/hluchých, slepých, úrazy epileptikov a duševne zaostalých. Na základe evidencie zhotovovala prehľadnú štatistiku. Prevádzala dozor nad hygienou obcí prostredníctvom kontroly vodovodov, kanalizácie, pomerov bývania a výživy.
6. Viedla evidenciu lekárnického personálu, dozor nad skúškami, nad dodržiavaním platných zákonov a nariadení v lekárňach, drogériách a príbuzných živnostiach.

Záležitosti kúpeľov prevzal do svojej kompetencie ešte referát zdravotníctva pri Ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska od Ministerstva zemedelstva v roku 1919, tie následne prešli na Expozitúru MVZTV v roku 1921.[39]

---

[36] LABO, Šebastian. *Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva. – Inventár.* Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave, 1958, s. 2.

[37] *Věstník Ministerstva veřejního zdravotnictví a tělesné výchovy,* roč. 3, 1921, Praha, s. 141.

[38] SNA, f. EMVZTV, inv. č.72 a, šk. 24.

[39] SNA, f. EMVZTV, inv. č.72 a, šk. 23.

Na čele Expozitúry MVZTV stál referent dr. Ján Kraus, ktorý tu pôsobil počas celého trvania Expozitúry MVZTV. Počas jeho neprítomnosti bol poverený vedením Expozitúry dr. Anton Veselý, odborný radca. V dobe vzniku Expozitúry MVZTV na nej pôsobilo ďalších 15 úradníkov: Vladimír Petrík, zdravotný inšpektor; Štefan Dunajský, kancelársky oficiant; Antonín Noml, účtovník; Jozef Minárik, Jozef Svoboda a Jan Janda ako zmluvní úradníci; František Vordren, ministerský miestotajomník; Emil Nofiáč, Václav Meseš, Marie Němcová, Júlie Hoübelbauerova, Kateřina Váchová, Josefa Šteflová ako kancelárski pomocníci; Július Bizik a Pavel Trnovský, kancelárski sluhovia.[40] Referent a odborný radca zotrvali vo svojej funkcii počas celej existencie Expozitúry MVZTV.

Expozitúra MVZTV počas svojej existencie sídlila vo vládnej budove na Gondovej ulici na medziposchodí, č. dverí 101.[41]

Expozitúra bola povinná jednať s Ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska vo veciach zvlášť závažných, a to: pri návrhoch pri zriaďovaní dôležitých zdravotníckych inštitúcií, pri návrhoch na udelenie lekárenských oprávnení, pri všetkých záležitostiach, pri ktorých Minister s plnou mocou pre správu Slovenska po dohode s ministrom verejného zdravotníctva a telesnej výchovy vyžadoval, aby bol jeho názor braný do úvahy. V osobných otázkach, ako napr. pri návrhoch na menovanie orgánov zdravotnej správy, predkladala Expozitúra MVZTV návrhy ministrovi s plnou mocou ešte pred ich predložením ministrovi verejného zdravotníctva a telesnej výchovy.

Styk Expozitúry MVZTV s Ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska sa dial tým spôsobom, že referent Expozitúry alebo jeho zástupca pravidelne v ustanovený deň a hodinu v týždni referoval o stave zdravotníctva a dával k nahliadnutiu príslušné spisy. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska mal právo referenta Expozitúry k sebe kedykoľvek povolať.[42]

Od 1. júla 1928, keď sa vytvorilo krajinské zriadenie, zrušili sa úrady hlavných župných lekárov a z dovtedajšej Expozitúry MVZTV na Slovensku sa vytvorilo Zdravotnícke oddelenie Krajinského úradu.[43]

---

[40] SNA, f. IMSS, inv. č. 32, šk. 10.

[41] SNA, f. MPS, inv. č. 634, prez. adm. I. 3/bc, šk. 357.

[42] *Věstník*, ref. 37, s. 142.

[43] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku.* Bratislava : Osveta, 1989, s. 249.

Školstvo pre mládež úchylnú, alebo starostlivosť o zdravotne a mentálne postihnuté deti v období I. ČSR

Daniela Tvrdoňová

Dnes sa nám pomenovanie *„úchylná mládež"* určite javí ako nevhodné a kruté, avšak archívne pramene a literatúra z obdobia prvej polovice 20. storočia si servítku pred ústa nekladú a takýmto spôsobom definujú akékoľvek zdravotné postihnutie. Na druhej strane téma zdravotne a mentálne postihnutej mládeže sa v tomto období nijako netabuizovala a ani neobchádzala. Aj v reprezentatívnej publikácii *Pamätník slovenského školstva za účinkovania prezidenta T. G. Masaryka,* ktorá vyšla v dvoch dieloch v rokoch 1936–1937, je vzdelávaniu postihnutých venovaný veľký priestor. Zároveň nám táto kniha jednoznačne približuje vnímanie postihnutia v prvej ČSR:

„Úchylnosť detí sa prejavuje v telesnom, duševnom a mravnom vývoji dieťaťa. Podľa toho rozdeľujeme úchylné deti na tieto skupiny:

1. dieťa telesne úchylné (zmrzačené),
2. dieťa duševne úchylné (nervovo choré),
3. dieťa mravne úchylné (vadné),
4. dieťa hluché, nemé, nedoslýchavé a s vadami reči,
5. dieťa nevidomé."[1]

Pre vysvetlenie, pod pojmom *dieťa telesne úchylné (zmrzačené)* rozumieme zdravotne postihnuté dieťa, pod pojmom *dieťa duševne úchylné (nervovo choré)* rozumieme mentálne postihnutie, *dieťa mravne úchylné (vadné)* je dieťa s poruchami správania, *dieťa hluché, nemé, nedoslýchavé a s vadami reči* je dobový termín pre sluchovo postihnuté dieťa a samozrejme *dieťa nevidomé* je zrakovo postihnuté.

Pred vznikom ČSR špeciálna starostlivosť o hendikepované deti na Slovensku takmer vôbec neexistovala. Väčšina ústavov, ktoré budeme spomínať, vznikla až po roku 1919. Vychádzajúc z dobového chápania postihnutej mládeže sme aj vzdelávacie zariadenia rozdelili na päť skupín:

1. zdravotne postihnuté
   1922 – Domov slovenských mrzáčkov v Slávnici
   1925 – Trieda pre telesne vadných pri Ortopedickej klinike v Bratislave
2. mentálne postihnuté
   1924 – Štátna pomocná škola v Bratislave
   – Pomocné triedy pri ľudových školách – Košice (1924,1931), Trenčín (1930, 1931, 1934, 1935) a Komárno (1931)
3. poruchy správania
   1899 – *Komenského ústav v Košiciach* (predtým Štátna polepšovňa v Košiciach)
   1933 – Dievčenská vychovateľňa spolku Záchrana v Likieri
4. sluchovo postihnuté
   1901 – Štátny ústav pre hluchonemých v Jelšave
   1903 – Štátny ústav pre hluchonemých v Kremnici

[1] RINN, Štefan. Školstvo pre úchylnú mládež. In *Pamätník slovenského školstva za účinkovania prezidenta T. G. Masaryka.* ŽITAVSKÝ, A. S. (Zost.), Nákladom vydavateľstva Pamätníka slovenského školstva v Bratislave, 1937, s. 43.

1905 – Štátny ústav pre hluchonemých v Bratislave (v roku 1921 premiestnený do Dubnice nad Váhom)
1920 – Štátny ústav pre hluchonemých v Komárne
1922 – Štátna pokračovacia škola živnostenská pre hluchonemých v Kremnici
1924 – Súkromný ústav pre vzdelanie hluchonemých detí v Košiciach
1928 – Štátna škola pre vzdelanie školopovinných hluchonemých detí v Bratislave

5. zrakovo postihnuté
1922 – Československý štátny ústav pre slepých v Levoči

Pre vzdelávanie zdravotne postihnutých detí vznikol prvý ústav na Slovensku až v roku 1922. Po vzniku ČSR neexistoval na území Slovenska žiadny ústav, resp. ani zariadenie, či organizácia, ktorá by sa starala o telesne postihnuté deti a zároveň im zabezpečovala aj vzdelávanie. Pokiaľ to bolo možné, boli takto postihnuté deti umiestnené v Jedličkovom ústave v Prahe a v ústave v Kráľovom Poli pri Brne. Keďže boli tieto dva ústavy neustále preplnené, myšlienka založiť podobný ústav aj na Slovensku sa začala postupne stávať realitou. Začiatkom roku 1920 vznikol Spolok pre stavbu nemocníc na Slovensku, ktorý si dal za cieľ budovať odborné nemocnice a lekárske ústavy, špeciálne zamerané na starostlivosť o telesne postihnutých a tuberkulóznych pacientov.[2]

V roku 1921 Spolok pre stavbu nemocníc na Slovensku predložil žiadosť na pridelenie budovy na zriadenie ústavu pre mrzáčikov v Slavnici pri Púchove. Rôzne opravy a adaptačné práce, s ktorými sa začalo už v septembri 1921, si podľa predbežných roz-

Obrázok č. 1 – *Budova Domova slovenských mrzáčkov na Slovensku v Slavnici. Fotografia z roku 1922.* Zdroj: SNA, f. EMVZ-S, inv. č. 134, šk. 107.

[2] RINN, ref. 1, s. 44.

počtov vyžadovali najmenej 30 000 Kč, avšak začiatkom roku 1922 už mal byť ústav otvorený.[3] Podľa zápisnice z prvej schôdze kuratória Domova slovenských mrzáčikov v Slavnici vznikol ústav v budove, ktorú Spolok na výstavbu nemocníc na Slovensku na vlastné náklady opravil a adaptoval. Celkové náklady na zriadenie ústavu sa nakoniec len v roku 1921 vyšplhali až na 98 984 Kč a 16 h, pričom Ministerstvo zdravotníctva prispelo subvenciou v hodnote 40 000 Kč a Ministerstvo sociálnej starostlivosti v hodnote 39 000 Kč. Dotácia Spolku pre výstavbu nemocníc v hodnote 15 323 Kč a 10 h bola určená na zakúpenie inventára a činnosť ústavu, zvyšné peniaze tvorili rôzne podpory a dary. Výdavky v roku 1921 v hodnote 118 084 Kč a 51 h však riadne presahovali nad príjmami.[4]

Obrázok č. 2 – *Slávnostné otvorenie Domova slovenských mrzáčikov v Slavnici zo dňa 2. apríla 1922.*
Zdroj: SNA, f. EMVZ-S, inv. č. 134, šk. 107.

Pri slávnostnom otvorení ústavu s názvom *Domov slovenských mrzáčkov na Slovensku* 1. januára 1922 boli v Ústave pre mrzáčikov v Slavnici síce len traja chovanci, chlapci vo veku od 7 do 12 rokov, avšak už vo februári pribudli ďalší dvaja chlapci vo veku od 12 do 15 rokov, z ktorých jeden bol maďarskej národnosti, v marci pribudli k šiestim chlapcom aj tri dievčatá. Už 2. apríla 1922 sa konalo v Slavnici i slávnostné oficiálne otvorenie ústavu s Inštruktorátom Ministerstva sociálnej starostlivosti, so zástupcami ministerstiev, školského referátu, župy a najmä predsedníctva Spolku pre stavbu nemocníc na Slovensku. [5]

Ešte v roku 1921 bola Referátu ministerstva školstva predložená žiadosť na zriadenie verejnej školy v domove. Ako dočasné riešenie fungovala v ústave len jednotriedna neverejná škola, až v priebehu roku 1922 bola Ministerstvom školstva a národnej osvety v Prahe povolená v domove škola verejná a na štátne náklady.

Účelom domova bola výchova zmrzačených detí, a to nielen výchova školská, ale potom i remeselná. Znamenalo to, že po dosiahnutí 14 rokov pokračovali deti v dielňach,

[3] Slovenský národný archív (ďalej len SNA), fond Inštruktorát ministerstva sociálnej starostlivosti, (ďalej len f. IMSS), inv. č. 19, šk. 5.
[4] SNA, f. IMSS, inv. č. 27, šk. 8.
[5] SNA, f. IMSS, inv. č. 35, šk. 10.

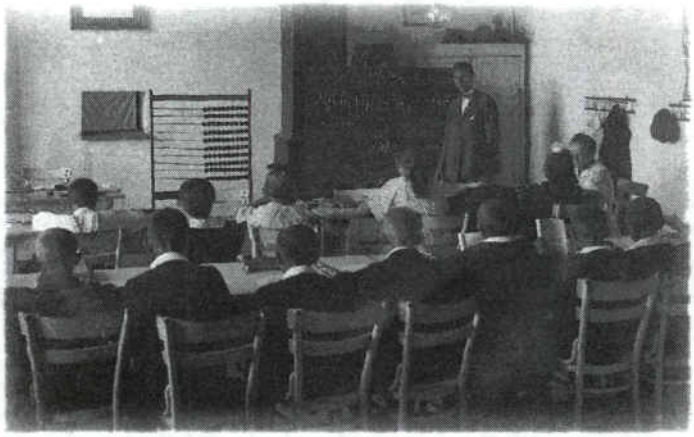

Obrázok č. 3 – *Školská trieda Domova slovenských mrzáčikov v Slavnici. Fotografia z roku 1922.*
Zdroj: SNA, f. IMSS, inv. č. 72, šk. 16.

Obrázok č. 4 – *Kobercová dielňa Domova slovenských mrzáčikov v Slavnici. Fotografia z roku 1922.*
Zdroj: SNA, f. IMSS, inv. č. 72, šk. 16.

kde mohli po troch-štyroch rokoch po absolvovaní záverečnej skúšky získať výučný list.[6] Okrem toho sa v rámci pokračovacích kurzov ešte v priebehu prvého školského roku podarilo otvoriť košikársku a gobelínovú (kobercovú) dielňu. Plánovala sa otvoriť aj obuvnícka dielňa.[7] Toto sa podarilo už v nasledujúcom roku 1922, pričom v roku 1923 sa začalo pracovať i na otvorení krajčírskej dielne.[8] Neskôr otvorili tiež záhradnícku a kováčsku, resp. zámočnícku dielňu.

[6] SNA, f. IMSS, inv. č. 100, šk. 19.
[7] SNA, f. IMSS, inv. č. 27, šk. 8.
[8] SNA, f. IMSS, inv. č. 35, šk. 10.

Keďže budova domova predtým patrila tzv. Szilanyiho nadácii a predpokladalo sa, že po usporiadaní pomerov s Maďarskom pripadne do jeho majetku, Spolok pre stavbu nemocníc na Slovensku ako zriaďovateľ domova preto hneď na začiatku prikúpil okolité pozemky a už v septembri 1923 sa na nich začalo s výstavbou novej budovy pre internát. Stavba bola na jeseň 1925 skutočne aj dokončená.[9] Kapacita ústavu sa zvýšila na 60 chovancov. Okrem pôvodnej budovy, v ktorej potom sídlila učtáreň, kancelária, dva byty pre slúžky, krajčírska, stolárska a gobelínová dielňa, skladisko a na poschodí aj dve triedy a byt správcu (riaditeľa), mal ústav po roku 1925 k dispozícii i novú budovu internátu. V tejto budove bola v suteréne umiestnená kuchyňa, pivnice, práčovňa, sušiareň, mangľovňa, tri komory, pekáreň a byt pre kuchárku. Na prízemí sa nachádzala kúpeľňa pre personál, jedáleň pre deti, jedáleň pre personál, nemocničná izba, byt pre ošetrovateľku, umyváreň s kúpeľňami a sprchami a na prízemí ešte štyri spálne pre dievčatá a terasa. Na poschodí sa nachádzalo šesť spální pre chlapcov, byt učiteľa, sklad šatstva a štyri manzardky, v jednej bol byt druhého učiteľa. V obidvoch týchto budovách bola zavedená voda z vlastnej studne s motorovým čerpadlom a elektrické osvetlenie zabezpečené vlastným dynamom. Okrem obytných budov mal domov i pomerne rozsiahle hospodárstva, takže v tretej stavbe sa nachádzali stajne pre kone a kravy, miestnosť na prípravu krmiva, byt montéra, byt obuvníka a tiež obuvnícka, košikárska a kováčska dielňa, strojovňa (tam bolo umiestnené motorové čerpadlo a dynamo) a ešte aj dve obytné miestnosti. Súčasťou hospodárstva bola i stodola, sklad benzínu, kôlňa na hospodárske stroje, králikáreň a miesto na chov hydiny. V záhrade sa nachádzali pareniská, skleník a byt pre záhradníka. Záhrada sa rozdeľovala na ovocinársku, zeleninársku a kvetinovú časť. V roku 1926 choval domov jeden pár koní, jednu kravu, jednu prasnicu a deväť malých prasiat, deväť veľkých prasiat, asi 30 sliepok a 20 králikov. Okrem toho mal od roku 1926 ústav aj 30 meríc[10] ornej pôdy. Po stránke lekárskej mal ústav zabezpečeného obvodného lekára, avšak ortopedické a iné vážnejšie zákroky riešila priamo ortopedická klinika v Bratislave. Deti dostávali aj rôzne pomôcky a protézy z ortopedického družstva.[11]

Až do roku 1926 bol zriaďovateľom domova Zemský spolok pre stavbu nemocníc na Slovensku, ktorý však v roku 1926 zanikol a správu domova prebral novovytvorený *Zemský spolok pre pečlivosť o zmrzačelých na Slovensku.*

Po druhej svetovej vojne a znárodnení sa zmenil názov na: *„Ústav sociálnej starostlivosti o telesne postihnutú mládež"*. V tejto podobe bol prevádzkovaný až do roku 1967, kedy boli chovanci ústavu presťahovaní do Bratislavy a objekty boli rekonštruované.[12]

V podobnom duchu bola pre deti, ktoré sa dlhodobo liečili na ortopedickej klinike, v roku 1925 prof. Chlumským založená *Trieda pre telesne vadných pri ortopedickej klinike v Bratislave*. Pre porovnanie pri ortopedickej klinike vo Viedni bola škola rovnakého typu zriadená až v roku 1929.[13]

Celkovo najslabšia bola školská starostlivosť o mentálne postihnuté deti. Ako prvý takýto ústav na území Slovenska vznikol v roku 1898 tzv. *Blumov ústav pre slabomyseľných v Plešivci.* Ústav založil Rudolf Blum a po jeho smrti ho vydržiavala

---

[9] SNA, f. IMSS, inv. č. 50, šk. 13.

[10] Merica oráčiny – plošná miera. Rozloha oráčiny, na ktorú vysiali jednu bratislavskú mericu obilia. Bola rozdielna podľa bonity pôdy – 500 až 600 štvorcových siah, asi 2 150 m², t.j. 21,50 árov. Celkovo teda mali pôdu v rozsahu asi 645 árov.

[11] SNA, f. IMSS, inv. č. 100, šk. 19.

[12] http://www.cssloven.sk/o-nas/historia-zariadenia.html?page_id=3001, 8. 10. 2012

[13] RINN, ref. 1, s. 46–47.

jeho vdova Františka Blumová. I keď kapacita ústavu bola 300 až 400 chovancov, v roku 1922 bolo v ústave len 160 chovancov, z toho 96 chlapcov a 64 dievčat. Ústav sa staral o slabomyseľných všetkých stupňov a epileptikov, pričom prijímali deti od troch rokov s neobmedzenou hornou vekovou hranicou. V roku 1922 bola veková štruktúra chovancov nasledujúca: 2 deti do 6 rokov, 33 detí vo veku 6 až 14 rokov a 125 chovancov nad 14 rokov. Podľa národnosti išlo o 76 Čechoslovákov a 84 Maďarov. Už 15. mája 1922 boli maďarskí chovanci ústavu repatriovaní do Maďarska, a tak v ústave ostalo len 88 chovancov, pričom z nich bolo ešte 14 cudzích štátnych príslušníkov (maďarských, rumunských a juhoslovanských) na vlastné útraty a 74 československých štátnych príslušníkov, z toho 15 na vlastné útraty a 59 s príspevkom štátu.[14] Repatriáciou maďarských chovancov bol Blumov ústav pre slabomyseľných síce poslovenčený, avšak noví chovanci zo Slovenska mu pridelení neboli aj napriek tomu, že samotný Inštruktorát Ministerstva sociálnej starostlivosti pre odbor starostlivosti o mládež v Bratislave v priebehu roku podal viac ako 40 žiadostí o umiestnenie mládeže do ústavu. Všetky tieto žiadosti ostali ministerstvom sociálnej starostlivosti nevybavené kvôli kompetenčnému sporu s ministerstvom zdravotníctva. I keď bol zdravotný stav chovancov tohto ústavu rôzny, niektorí boli dokonca imobilní, pokiaľ to ich stav dovolil, zamestnávali sa prácou v záhrade, menšími domácimi prácami, pletením z lyka a dievčatá ručnými prácami, ako pletenie, háčkovanie a vyšívanie.[15]

V roku 1925 získal Blumov ústav povolenie na prevádzku ústavu pre duševne chorých, slabomyseľných a epileptikov s dočasným povolením 150 lôžok, avšak s predpokladanou kapacitou až na 700 chovancov. Majiteľmi ústavu už boli manželia Jan a Františka Horákovi, avšak nešlo o nikoho iného ako o predchádzajúceho správcu, českého učiteľa, ktorý sa oženil s vdovou po Rudolfovi Blumovi, Františkou (Flórou), rodenou Friedmanovou.[16] Keďže bol tento ústav v súkromných rukách vedený s ohľadom na zisk a rentabilitu, celá sociálna a výchovná starostlivosť bola len minimálna. Podľa správy o prehliadke, ktorú vykonal inštruktor Ministerstva sociálnej starostlivosti v apríli 1929, bol Ústav pre duševne chorých, slabomyseľných a epileptikov v Plešivci viac organizovaný ako inštitúcia trvalého umiestnenia pre nesvojprávne osoby, avšak po stránke vzdelávania tu nebolo o chovancov vôbec postarané. Podľa štatistického zistenia, ktoré inštruktor Ministerstva sociálnej starostlivosti v tom čase vykonal, bolo na Slovensku viac ako 300 slabomyseľných detí vo veku od 6 do 16 tokov, ktoré nenavštevovali žiadnu školu.[17] V tomto období sa ukázalo absolútne nevyhnutné zriadiť na Slovensku vzdelávacie zariadenie pre duševne zaostalé deti.

Štátne zariadenia pre vzdelávanie mentálne zaostalých a postihnutých detí začali vznikať až po roku 1924, keď bola otvorená prvá *pomocná trieda v Bratislave.* V decembri 1924 začala svoju činnosť len s 9 žiakmi (6 chlapcov a 3 dievčatá) v priestoroch tzv. Schulpeho kolónie,[18] po troch rokoch sa rozšírila na dvojtriednu a postupne bola zriadená aj nemecká a maďarská pobočka. V roku 1930 sa škola osamostatnila a vznikla *Štátna pomocná škola v Bratislave.* Škola sa postupne rozrastala o nemecké, maďarské

[14] SNA, f. IMSS, inv. č. 28, šk. 9.
[15] SNA, f. IMSS, inv. č. 36, šk. 10.
[16] SNA, f. IMSS, inv. č. 51, šk. 13.
[17] SNA, f. IMSS, inv. č. 81, šk. 17.
[18] Schulpeho kolónia – ide o priestor dnešnej Šancovej, Beskydskej a Karpatskej ulice, kde koncom 19. stor. Juraj Schulpe začal budovať obytné domy pre robotníkov, spolu so školou, knižnicou a kasínom. V súčasnosti už tieto budovy neexistujú, ostali len tri budovy v priestore dnešnej Beskydskej ulice v Bratislave. Pozri: HORVÁTH, Vladimír. *Bratislavský topografický lexikon*, Martin : Tatran, 1990, s. 178–179.

a slovenské triedy, takže bol čoraz väčší problém s jej umiestnením. Celý vecný náklad na školu od jej vzniku znášalo mesto Bratislava. V roku 1939 sa nemecká časť školy osamostatnila a školu už tvorilo len 5 slovenských tried s tromi pobočkami a jedna maďarská trieda. V školskom roku 1938/1939 mala Štátna pomocná škola v Bratislave už 130 žiakov.[19]

Rozvoj pomocných tried nastal po vydaní zákona o pomocných školách č. 86 zo dňa 26. júla 1929. Postupne nasledovali ďalšie pomocné triedy pri ľudových školách – Košice (1924,1931), Trenčín (1930, 1931, 1934, 1935) a Komárno (1931).[20]

Naopak ústavy pre vzdelávanie detí s poruchami správania, ľudovo nazývané polepšovne, poznáme na Slovensku už dávnejšie. Do tejto kategórie patrí aj v roku 1899 založený ústav s pôvodným názvom Štátna polepšovňa, neskôr premenovaný na *Komenského ústav pre výchovu opustenej mládeže v Košiciach.*[21] Pred rokom 1919 ústav spadal do správy uhorského ministerstva spravodlivosti. Pedagogický dozor malo ministerstvo školstva a nad technickou výchovou bdela zvláštna komisia. Do ústavu sa prijímali chlapci vo veku 8–15 rokov s povolením ministra spravodlivosti na základe žiadosti rodičov, resp. na základe administratívneho nariadenia politických úradov a na základe rozsudku. Majetní rodičia platili ročný poplatok 120 až 140 K. V čase vzniku Československej republiky mal ústav 128 zamestnancov, najmä administratívnych úrad-

Obrázok č. 5
– *Komenského ústav pre výchovu opustenej mládeže v Košiciach. Fotografia z roku 1926.* Zdroj: http://skyscrapercity.com

níkov, učiteľov, odborné učiteľské sily, vedúcich v dielňach, robotníkov v dielňach, nočných dozorcov, lekára, kňaza atď. Kým však v roku 1914 mal ústav 760 chovancov, v roku 1919 to bolo už len 198, pričom však viacerí chovanci boli príslušní do Maďarska a riešila sa ich výmena za slovenských chovancov umiestnených v podobných ústavoch v Maďarsku.[22]

Po prevzatí do správy Československej republiky bol tento ústav zreorganizovaný s tým, že Štátna polepšovňa bola zrušená a bol zriadený Komenského ústav pre výchovu opustenej mládeže. Účelom tohto ústavu už nebola len výchova zanedbanej mládeže, ale aj starostlivosť o mládež opustenú, ktorá nemala rodičov, resp. inú opateru. Predpokladaná kapacita novovzniknutého Komenského ústavu pre výchovu opustenej mládeže bola 500 chlapcov vo veku 8 až 15 rokov, avšak v prípade, že išlo o mladých previnilcov, mohli

[19] *16 rokov pomocnej školy v Bratislave.* Nákladom „Únia" v Bratislave, Bratislava, 1940, s. 8.
[20] RINN, ref. 1, s. 48–49.
[21] RINN, ref. 1, s. 49.
[22] SNA, f. IMSS, inv. č. 13, šk. 4.

byť prijatí až do ukončeného 18. roku. Majetní rodičia mali za prijatie do ústavu platiť ročný poplatok 120 až 400 Kč ročne. V roku 1936 bolo v ústave 280 chovancov. [23]

Chovanci boli rozdelení do skupín (rodín) po 30 až 40 žiakov a navštevovali elementárnu a potom priemyselnú školu polepšovne, kde sa mohli vyučiť v odboroch tkáčstvo, odevníctvo, obuvníctvo, brašnárstvo a remenárstvo, stolárstvo, kolárstvo, debnárstvo, rezbárstvo, čalúnnictvo, zámočníctvo, kováčstvo, knihárstvo, montérstvo, košikárstvo, maliarstvo a natieračstvo, záhradníctvo. Okrem odborného vzdelania mali chovanci aj všeobecné vyučovacie predmety, ako matematiku a geometriu, kreslenie, náboženstvo, dejepis, zemepis, prírodopis a účtovníctvo. Výrobky chovancov sa predávali veľmi pod cenu a za mnohé objednávky boli pohľadávky neuhradené ešte z roku 1904.

Podobný ústav pre *„mravne defektné"* dievčatá v novovzniknutej republike neexistoval, keďže túto úlohu predtým plnil biskupský ústav Svätej Zity v Košiciach, ktorý zanikol ešte pred rokom 1920. Tento problém si kompetentní uvedomovali a už v marci 1921 žiadal inštruktor Ministerstva sociálnej starostlivosti o mládež v Bratislave riaditeľstvo YMCA o zriadenie takejto inštitúcie pre prevýchovu dievčat.[24] Aj napriek týmto snahám sa výchovný ústav pre dievčatá podarilo otvoriť až v roku 1933 v budove bývalého sirotinca v Likieri. Túto budovu získal do svojho vlastníctva spolok Záchrana v máji 1933. Po schválení výnosom Ministerstva sociálnej starostlivosti z 15. 11. 1933 bola nakoniec zriadená *Dievčenská vychovávateľna spolku Záchrana v Likieri*. Za riaditeľa bol vymenovaný Ján Gaža.

Prvé dve chovankyne prišli do ústavu už v auguste 1933, koncom roka 1933 bolo v ústave desať chovaniek a v roku 1936 mal ústav na starosti už 130 chovaniek a 16 osôb personálu. Do ústavu boli zaraďované nedospelé (maloleté), túlavé a mravne ohrozené dievčatá, ktoré do ústavu pridelil súd pre mladistvých, polícia alebo škola, rodičia, či iné sociálne spolky. Vznikla tu aj jednotriedna štátna ľudová škola, ktorú navštevovali dievčatá do 14 rokov veku. Okrem toho boli zamestnané v ústavných dielňach, napr. krajčírskej, na viazanie kobercov, spracovanie dreva a výrobu drevených výrobkov, učili sa variť, pestovať ovocie a zeleninu, chovať hydinu a dobytok, a tiež základné domáce práce, aby sa po opustení ústavu mohli zamestnať ako pomocníčky v domácnostiach.

Po Viedenskej arbitráži museli dievčatá, ktoré pochádzali z odstúpeného územia odísť do podobných ústavov v Maďarsku, a tak poklesol ich počet zo 130 na 69. V júni 1939 správu ústavu prevzali rehoľné sestry a všetok civilný personál bol nahradený rehoľnými sestrami. V priebehu roka 1939 sa ústav presťahoval z Likiera do Bytčice pri Žiline.[25]

Prvé pokusy o vzdelávanie sluchovo postihnutých detí na Slovensku môžeme sledovať už v rokoch 1836–1872 v Bratislave a v rokoch 1835–1848 v Liptovskom Mikuláši z iniciatívy súkromných osôb. Aj napriek tomu, že nielen v západnej Európe, ale i v okolitých krajinách ústavy pre vzdelávanie nepočujúcich fungovali nepretržite už od 18. storočia, na území dnešného Slovenska sa takéto vzdelávanie začalo organizovať až na začiatku 20. storočia. Ešte pred rokom 1918 vznikli na našom území tri ústavy pre hluchonemých (1901 v Jelšave, 1903 v Kremnici a 1905 v Bratislave), ktoré mali kapacitu asi 220 detí. Financovanie ústavov bolo kombinované, keďže ani jeden z nich nebol štátny, ale len so štátnou subvenciou, čo znamená, že prostriedky na prevádzku ústavu a ošetrovanie chovancov poskytovali mestá, v ktorých boli umiestnené. Ústavy museli

[23] RINN, ref. 1, s. 49.

[24] SNA, f. IMSS, inv. č. 20, šk. 5.

[25] SNA, f. Policajné riaditeľstvo v Bratislave, 1919–1950, fascikel Mat 8/1, Záchrana, spolok na ochranu žien a dievčat na Slovensku, šk. 19.

časť prostriedkov získavať formou milodarov a príspevkov od jednotlivcov, či rôznych spolkov a asociácií. Odborný dozor nad týmito ústavmi malo uhorské ministerstvo kultu a vyučovania prostredníctvom členov liečebno-pedagogickej rady, ktorých vymenovali vždy na 6 rokov.

Po vzniku Československej republiky sa situácia zmenila k lepšiemu, keď už existujúce tri ústavy prevzala školská správa, teda Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave. V roku 1920 bol zriadený ústav pre hluchonemých s vyučovacím jazykom maďarským v Komárne a bratislavský ústav sa v roku 1921 presťahoval do Dubnice nad Váhom (budovu tohto ústavu na Törökovej ulici v Bratislave odkúpil Referát ministerstva školstva a národnej osvety pre svoj úrad). Ďalšie ústavy pre vzdelávanie hluchonemých vznikli v roku 1924 v Košiciach pre východné Slovensko zásluhou Zemského spolku pre pečlivosť o hluchonemých na Slovensku a v roku 1929 bola znovu otvorená škola pre vzdelávanie školopovinných hluchonemých detí v Bratislave.[26]

Všetky ústavy podliehali ako školy Ministerstvu školstva a národnej osvety v Prahe, resp. Referátu ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave, aby však bola návšteva takýchto ústavov umožnená aj chudobným žiakom zo vzdialených miest, bolo nevyhnutné udržiavať internáty, teda spoločné ubytovanie a stravovanie a externáty, teda ubytovanie chovancov v pestúnskych rodinách za určitú odmenu, ktoré podliehali Ministerstvu sociálnej starostlivosti. Vzájomné kompetencie obidvoch ministerstiev boli upravené štatútom štátnych ústavov pre hluchonemé deti na Slovensku, ktorý vyšiel výnosom ministerstva školstva a národnej osvety zo dňa 6. septembra 1919 pod č. 37.580 vo Vestníku ministerstva školstva, roč. I., č. 14. zo dňa 15. septembra 1919.[27]

Obrázok č. 6 – *Dobový pohľad na Jelšavu z prelomu 19. a 20. storočia.*
Zdroj: SNA, f. IMSS, inv. č. 35, šk. 10.

[26] RINN, ref. 1, s. 49–51.
[27] SNA, f. IMSS, inv. č. 27, šk. 8.

Štátny ústav pre vzdelanie hluchonemých v Jelšave bol založený 15. októbra 1901 pri príležitosti stých narodenín zakladateľa prvého ústavu pre hluchonemých v Uhorsku, Andráša Cházára. Ústav bol umiestnený v jeho rodnej Gemerskej župe v meste Jelšava, ktoré mu zaručilo značnú podporu. Pôvodne bol ústav umiestnený v starých kasárňach, kde sa 15. októbra 1901 začalo vyučovať v 1. triede s ôsmimi žiakmi.

Obrázok č. 7 – *Budova Štátneho ústavu pre vzdelanie hluchonemých v Jelšave postavená v roku 1914.*
Zdroj: SNA, f. IMSS, inv. č. 35, šk. 10.

Ešte pred prvou svetovou vojnou, 3. januára 1914, sa začalo vyučovanie v novej budove, ktorá bola postavená na náklady uhorskej vlády a s prispením mesta Jelšava, ktoré darovalo pozemok a aj 80 000 K na prestavbu ľudovej školy, pričom zostatok sa mal použiť na stavbu novej budovy ústavu. I keď išlo o pomerne veľkú budovu s predpokladanou kapacitou asi pre 100 detí, bola z troch strán ohraničená ulicou, a preto sa nedala rozšíriť aj na internát, ktorý škola nevyhnutne potrebovala.[28]

Po vzniku Československej republiky bol ústav prevzatý do československej štátnej správy, pričom vyučovanie sa začalo 7. januára 1919 len so 14 žiakmi, siedmimi Slovákmi a siedmimi Maďarmi. Celkovo pomery, zvlášť ubytovacie pomery chovancov v Jelšave boli veľmi zlé. Do prevzatia ústavu Československou republikou sa za chovanca platilo len 45 K mesačne, potom 60 Kč. Čo za tieto peniaze deti dostali jesť a ako boli ubytované, si vieme ľahko predstaviť, keď uvážime, že pre zlé spojenie, odľahlosť tohto kraja a pre ďalšie ťažkosti dosiahla drahota v Jelšave takú výšku, že v roku 1920 sa napr. za jedno kilo slaniny platilo 90 Kč. Až od novembra 1921 bola taxa na výživné pre chovancov zvýšená na 120 Kč. Koncom školského roku 1919/1920 bola maďarská časť školy zrušená, keďže vznikol ústav pre hluchonemých v Komárne. Postupne sa počet jeho chovancov zvyšoval, pričom v predvojnovom období ich mal najviac v roku

[28] ZADROŠ-JELŠAVSKÝ, Dušan. *Čriepky z histórie Jelšavy.* Jelšava, 2011, s. 44–48. Dostupné na internete: 8. 10. 2012, http://www.maticaroznava.sk/wp-content/uploads/2012/05/Hist%C3%B3ria-MO-MS-Jel%C5%A1ava.pdf

1908, a to celkovo 62, už v školskom roku 1922/1923 sa ich počet zvýšil až na 86 (57 chlapcov a 29 dievčat).[29] Podľa organizačného štatútu sa mal ústav v Jelšave postupne rozvinúť na úplný typ aj s osemtriednou školou, avšak pre svoju odľahlú polohu to bolo takmer nereálne. V roku 1922 preto učiteľský zbor podal návrh, aby bol ústav z Jelšavy preložený niekam na východné Slovensko, najlepšie do Prešova. Ministerstvo školstva a ani Referát ministerstva školstva v Prahe však preloženie neschvaľovalo. Hlavným dôvodom bolo národnostné hľadisko, keďže Jelšava tridsiatych rokov 20. storočia bola mestom pomaďarčeným a práve školu pre hluchonemých brali ako baštu slovenskej národnosti. Každopádne sa v tomto období začali riešiť ubytovacie pomery chovancov, keďže všetci boli ubytovaní v tzv. externáte a internát tu neexistoval.[30] V nasledujúcich rokoch ústav zaznamenával neustále úbytok žiakov, čo bolo spôsobené nielen nevhodným umiestnením ústavu, pomaďarčením Jelšavy, nedostatkom pedagógov, ale najmä absenciou internátu. Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave nakoniec výnosom č. 1751/IA ai 1926 schválil prenesenie ústavu, avšak pre nedostatok vhodných objektov nebolo presťahovanie uskutočnené ani v roku 1927.[31] V roku 1939 ústav v Jelšave pre svoju zlú polohu v rámci Slovenska a pre finančné ťažkosti úplne zanikol.[32]

Štátny ústav pre hluchonemých v Kremnici bol slávnostne otvorený 1. októbra 1903 a jeho prvým riaditeľom sa stal Koloman Hercsúth. Práve on ešte ako profesor štátneho ústavu v Budapešti aj so svojim kolegom na základe výnosu Ministerstva kultu a vyučovania uhorskej vlády usporiadal niekoľko odborných prednášok aj s ukážkami vyučovania hluchonemých detí vo viacerých mestách. Na základe tejto propagačnej

Obrázok č. 8 – *Budova Štátneho ústavu pre hluchonemých v Kremnici z roku 1915.* Zdroj: http://zsispkremnica.edupage.org/text2/, 4. 12. 2012.

[29] SNA, f. IMSS, inv. č. 35, šk. 10.
[30] SNA, f. IMSS, inv. č. 27, šk. 8.
[31] SNA, f. IMSS, inv. č. 64, šk. 15.
[32] DUNČKO, Štefan. *Reč im je životom.* Zborník k 50. výročiu pôsobenia Základnej školy internátnej pre sluchovo postihnutých v Levoči. Dostupné na internete. 8. 10. 2012. http://www.sssijvle.edu.sk/04/zbornik_2001.pdf

prednášky mesto Kremnica vyhlásilo, že zriadi ústav pre hluchonemých, zaviazalo sa, že uhradí všetky výdavky a postará sa o vhodné miestnosti. Ministerstvo kultu a vyučovania súhlasilo, že prevezme osobné výdavky a vymenuje riaditeľa a profesorov ústavu. Okrem toho tvorili príjmy ústavu najmä dary a dobročinné zbierky. Pri otvorení a v prvom školskom roku 1903/1904 mal ústav len 12 žiakov v prvej triede, avšak zámer bol vybudovať osemtriedny ústav aj s prípadnými pobočkami. To sa podarilo ešte pred rokom 1918.[33] Budova ústavu bola vybudovaná v roku 1915. Išlo o trojposchodovú budovu s približne 75 miestnosťami, ktoré slúžili najmä ako školské miestnosti, ale sčasti aj ako internát. Kapacita budovy bola približne 120 až 130 žiakov.[34]

Do správy Československej republiky bol Štátny ústav pre hluchonemých v Kremnici prevzatý 8. februára 1919 v prítomnosti vládneho referenta pre školstvo Antona Štefánka, niektorých členov Národnej rady slovenskej, ale i zástupcu mesta Kremnica. Riaditeľ ústavu a šesť profesorov bolo prepustených, keďže nevedeli po slovensky a odmietli zložiť sľub vernosti Československej republike. Za dočasného riaditeľa bol vymenovaný Štefan Sobolovský. V prvých mesiacoch novej republiky musel ústav zápasiť najmä o vlastnú budovu, a tým aj o samotnú existenciu. Aj keď vojenská nemocnica Červeného kríža po skončení vojny budovu prepustila naspäť ústavu, na jar 1919 budovu obsadilo československé vojsko, aby mohlo zasahovať proti maďarskej červenej armáde, ktorá zabrala časť územia Slovenska. Pokiaľ bolo v budove ústavu ubytované vojsko, vyučovať sa nedalo, keď vojsko priestory opustilo, dostal riaditeľ ústavu výnos Ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe, že v budove bude znovu zriadená vojenská nemocnica pre venerické choroby a ústav sa má vysťahovať. Až po zásahu predsedníčky Československého červeného kríža Alice Masarykovej mohol ústav pre hluchonemých v Kremnici definitívne zostať v budove.[35]

Deti boli ubytované a stravované buď v internáte, alebo v tzv. externáte, teda u pestúnskych rodín, ktoré dostávali za túto službu zaplatené. Od septembra 1919 sa suma za mesiac na jedno dieťa zvýšila na 60 K.[36] V neskorších rokoch sa táto suma, tak ako na iných školách, ďalej zvyšovala a upravovala aj v Kremnici, takže v roku 1929 už bolo ošetrovné za chovancov v externáte rozdelené podľa ich veku. Za žiaka od prípravky do V. triedy sa platilo mesačne 120 Kč a za žiakov od V. triedy a počas pokračovacej školy 150 Kč mesačne. Bolo to zdôvodnené nielen vekom chovancov, keďže 5-ročné dieťa spotrebuje toho menej ako 25-ročný chlapec, ale i tým, že žiaci pokračovacej školy fyzicky pracovali, a preto potrebovali lepšiu stravu.[37] Rodiny boli vyberané a každý mesiac viackrát kontrolované riaditeľom a učiteľmi ústavu. Podľa *Pravidiel pre vychovávateľov hluchonemých detí,* ktoré sa nám zachovali v archívnom fonde Inštruktorát Ministerstva sociálnej starostlivosti na Slovensku, dostávali rodiny peniaze mesačne, vždy v posledný pracovný deň. Tieto peniaze sa vychovávateľovi vyplatili aj v prípade, že dieťa odišlo domov na vianočné, či veľkonočné prázdniny. V prípade neprítomnosti z inej príčiny, trvajúcej dlhšie ako 3 dni, rozhodol o zastavení výplaty riaditeľ ústavu. Každé dieťa malo mať vlastnú posteľ a zvýšená pozornosť sa mala venovať tomu, aby sa deti samé obliekali a obslúžili, za dané veci poďakovali a zvykli si na poslušnosť. Ďalej sa v pravidlách uvádza, že: *„Zaopatrujúca rodina... je povinná dieťa ako vlastné opatrovať, proti posmechu nevedomých ľudí chrániť, na jeho*

[33] RINN, ref. 1, s. 53–54.
[34] SNA, f. IMSS, inv. č. 80, šk. 17.
[35] RINN, ref. 1, s. 55–56.
[36] SNA, f. IMSS, inv. č. 12, šk. 4.
[37] SNA, f. IMSS, inv. č. 80, šk. 17.

zdravie i telesnú čistotu dbať a stály dozor nad ním viesť. " Všetci členovia domácnosti sa mali so svojim chovancom dorozumievať hovoreným slovom a nie posunkami, pričom samozrejme museli rozprávať pomaly a tvárou k nemu. Vo voľnom čase sa deti mohli venovať hre, starší chovanci už mali byť vedení k ľahším prácam v domácnosti, dievčatá aj k ručným prácam, avšak ťažká práca bola vyslovene zakázaná.[38]

Aj keď išlo o najväčší ústav pre vzdelávanie hluchonemých detí na Slovensku, ani tu nebola situácia ružová. V lete roku 1921 sa v tejto škole objavilo 16 prípadov ochorenia zraku, tzv. trachómu a dokonca aj svrab. Okrem toho podľa kontroly vykonanej 5. apríla 1922 bol v internáte stále nedostatok lôžok, takže malé deti museli spávať v posteli po dvoch. V tom čase mal ústav celkovo 166 chovancov, z ktorých 104 bývalo v internáte a 62 v externáte u dvadsiatich troch rodín. V ten deň pripravovali v kuchyni na obed fazuľovú polievku a rezance z bielej múky s marmeládou. Avšak kontrola skonštatovala, že výživa je veľmi nedostatočná, mäsitá strava sa síce podávala štyrikrát do týždňa, avšak pre 114 stravníkov (vrátane celého personálu) sa kupovalo len 12 kg mäsa. Väčšina detí bola podvyživená, chudokrvná a so sklonom k tuberkulóze. V tom čase sa objavili aj sťažnosti, že niektoré deti z ústavu žobrú po meste Kremnica, avšak pravdepodobne išlo o deti ubytované v rodinách. Rovnako sa zistilo, že niektoré hluchonemé deti ubytované v externáte si privyrábali donáškou batožiny na stanici.[39]

Už 1. februára 1920 sa so súhlasom Ministerstva sociálnej pečlivosti v Prahe podarilo v budove školy otvoriť internát pre 60 chovancov. Keďže ich počet neustále rástol, riaditeľstvo ústavu sa pokúsilo zriadiť pobočku v Kláštore pod Znievom v budove rímskokatolíckeho sirotinca, kde umiestnilo prebytočných žiakov prvej triedy kremnického ústavu. Vyučovanie v tomto ústave začalo v školskom roku 1920/1921, avšak už koncom mája 1921 ho museli pre nákazlivú chorobu zastaviť. Pre odpor správcu sirotinca sa chovanci museli vrátiť naspäť do Kremnice a pobočka ústavu zanikla. Druhýkrát sa pokúšali zriadiť expozitúru ústavu, a tak zmenšiť počet chovancov priamo v Kremnici,

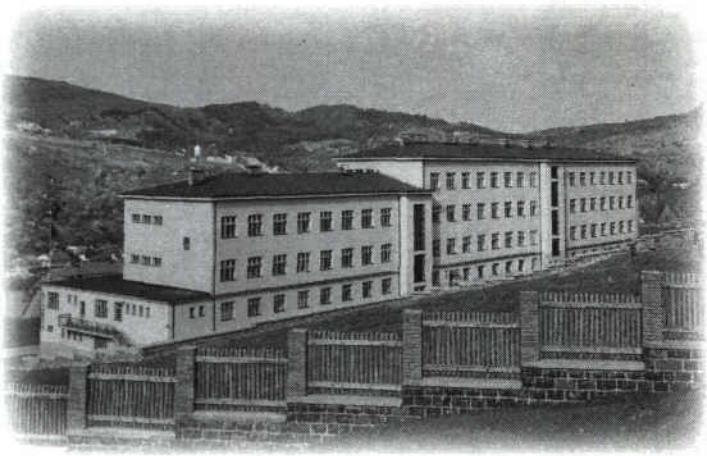

Obrázok č. 9 – *Budova internátu Štátneho ústavu pre hluchonemých v Kremnici postavená v roku 1936.*
Zdroj: SNA, Zbierka dokumentácie Oddelenia nových fondov.

[38] SNA, f. IMSS, inv. č. 12, šk. 4.
[39] SNA, f. IMSS, inv. č. 27, šk. 8.

Obrázok č. 10 – *Denná miestnosť internátu Štátneho ústavu pre hluchonemých v Kremnici.*
Zdroj: SNA, Zbierka dokumentácie Oddelenia nových fondov.

v Turčianskych Tepliciach, kde malo dôjsť k zrušeniu učiteľského ústavu. Nakoniec tento ústav zrušený nebol a priestorové problémy kremnického ústavu pre hluchonemých sa začali riešiť až na jar 1934, keď prikročilo ministerstvo verejných prác k výstavbe samostatnej budovy pre internát.[40] Budova internátu bola slávnostne odovzdaná už 18. októbra 1936. [41]

Popri osemročnej škole sa pri Štátnom ústave pre hluchonemých v Kremnici už v školskom roku 1922/1923 podarilo otvoriť aj trojročnú pokračovaciu živnostenskú školu, v ktorej mali absolventi špeciálnych škôl pre hluchonemých získať ďalšie vzdelanie. Po absolvovaní dostali žiaci výučný list pre živnosť obuvnícku, krajčírsku a dámsko-krajčírsku a s týmto mohli ako tovariši pracovať v dielni iných živnostníkov, pričom po jednoročnom „tovarišovaní" už mohli i samostatne vykonávať svoju živnosť.[42] Už 1. januára 1933 bola škola osamostatnená pod osobitnou správou na čele s odborným učiteľom kremnického ústavu Václavom Jankovecom pod názvom *Štátna pokračovacia škola živnostenská pre hluchonemých v Kremnici.* V roku 1936 mala živnostenská škola už 95 učňov v ôsmich triedach a štyroch dielňach, ale ďalší sa učili aj u majstrov v meste. V tom istom školskom roku 1935/1936 bol kremnický ústav s počtom žiakov 325 v celkovo dvadsiatich siedmich triedach najväčší nielen v Československej republike, ale i okolitých štátoch.[43]

Vyhlásením mobilizácie brannej moci bola budova ústavu v auguste 1938 zabraná pre vojenské účely. Časť učiteľov nastúpila k vojsku. Niektorí učitelia boli porozdeľovaní po školách. Prestalo sa vyučovať. V januári 1940 bolo znova povolaných päť učiteľov

[40] RINN, ref. 1, s. 56–57.
[41] http://www.szscsakr.edu.sk/historia_skoly.htm, 8. 10. 2012.
[42] SNA, f. IMSS, inv. č. 80, šk. 17.
[43] RINN, ref. 1, s. 57.

do vojenskej služby a Viliam Gaňo[44] bol nútený prijať päť nových učiteľov bez odbornej praxe a zriaďovať doškoľovacie semináre. Aj napriek mnohým problémom tento ústav existuje dodnes.[45]

Počiatky *Ústavu pre vzdelanie hluchonemých v Dubnici* siahajú hlboko do 19. storočia a do Bratislavy, kde existoval ústav pre hluchonemých už v rokoch 1836–1872. V roku 1905 bol šesťtriedny ústav s externátom, ktorého udržiavateľom sa stala uhorská vláda spoločne s mestom Bratislava, znovu otvorený v priestoroch Primaciálneho paláca. Výstavba novej účelovej budovy sa začala v roku 1910, keď mesto zakúpilo pozemok na Törökovej ulici[46] a školský rok 1911/1912 sa už začal v novej budove. Československá vláda prevzala bratislavský ústav pre hluchonemých dňa 1. augusta 1919. Vyučovanie prebiehalo len v provizórnych podmienkach, pretože budovu ústavu zabralo vojsko. Až na zákrok Vavra Šrobára, ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, sa od októbra 1919 mohla škola vrátiť do časti vlastnej budovy.[47] Ešte v roku 1920 mesto budovu ústavu na Törökovej ulici č. 2 odpredalo štátu za 2 000 000 Kč a po drobných úpravách sa do nej presťahoval školský referát, predchodca Referátu ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave.[48] Výnosom Referátu ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave zo dňa 28. januára 1921 č. 119 prez. 1921 bol ústav pre hluchonemých v Bratislave dočasne presunutý do Dubnice nad Váhom. V tom čase bola Dubnica nad Váhom len obec s približne 2 000 obyvateľmi, väčšinou roľníkmi a ústav sa z účelovej budovy postavenej priamo pre jeho potreby musel presťahovať do jedného krídla starého kaštieľa, ktorého majiteľ sa proti tomu samozrejme vzpieral.[49]

Dňa 1. februára 1922 sa začalo vyučovanie v Ústave pre hluchonemých v Dubnici, pričom vyučovať sa začalo v dvoch triedach so 17 žiakmi a škola zatiaľ nemala vlastný internát, takže deti boli umiestnené externe. Predpokladalo sa, že škola bude umiestnená v priestoroch dubnického kaštieľa, avšak proti tomuto rozhodnutiu vzniesol námietku majiteľ kaštieľa, takže nadobudlo platnosť až po rozhodnutí Najvyššieho správneho súdu v Prahe v apríli 1922. Čo sa týka poplatkov, ktoré mali byť vyplácané pestúnskym rodinám, podľa pôvodného návrhu Ministerstva sociálnej starostlivosti č. 9391/A-21 z 20. júla 1921 mali byť nižšie, keďže Dubnica sa s Bratislavou porovnávať nemohla, avšak proti ústavu bola ešte pred jeho presťahovaním vedená rozsiahla agitácia najmä zo strany miestneho veľkostatku, aby ľudia nebrali hluchonemé deti do svojich rodín, a tak pestúnske taxy boli nakoniec v rovnakej výške ako v Kremnici, teda v hodnote 150 Kč mesačne za jedného chovanca, avšak bolo to len dočasné riešenie, najdlhšie do konca školského roku 1921/1922. Neskôr však vyplácanie tejto taxy predĺžili aj na školský rok 1922/1923, dokonca sa suma zvýšila na 180 Kč mesačne. Už v tom čase sa riešila nevyhnutnosť zriadenia internátu priamo v hlavnej budove kaštieľa aspoň pre 30 žiakov. Budova kaštieľa vyžadovala rozsiahle adaptačné úpravy s odhadovanými investíciami v hodnote aspoň 300 000 Kč. Koncom roku 1922 sa objavila možnosť opätovne presťahovať Štátny ústav pre vzdelanie hluchonemých z Dubnice nad Váhom do ne-

[44] V školskom roku 1932/1933 bol riaditeľ ústavu Štefan Sobolovský preložený do Dubnice nad Váhom a na jeho miesto nastúpil Viliam Gaňo.

[45] http://www.szscsakr.edu.sk/historia_skoly.htm, 8. 10. 2012

[46] Dnes sa táto ulica nazýva Moskovská. Predná časť budovy bola dvojposchodová a zvyšná časť jednoposchodová. V súčasnosti je v tejto budove sídlo Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

[47] *Dvadsaťpäť rokov dubnického ústavu pre hluchonemých.* GAŇO, Viliam (Zost.), riaditeľ ústavu, Tlačiareň K. Fialy v Českých Budějoviciach, 1930, s. 8–10.

[48] SNA, f. Referát Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave, inv. č. 861, šk. 312.

[49] *Dvadsaťpäť rokov,* ref. 47, s. 1.

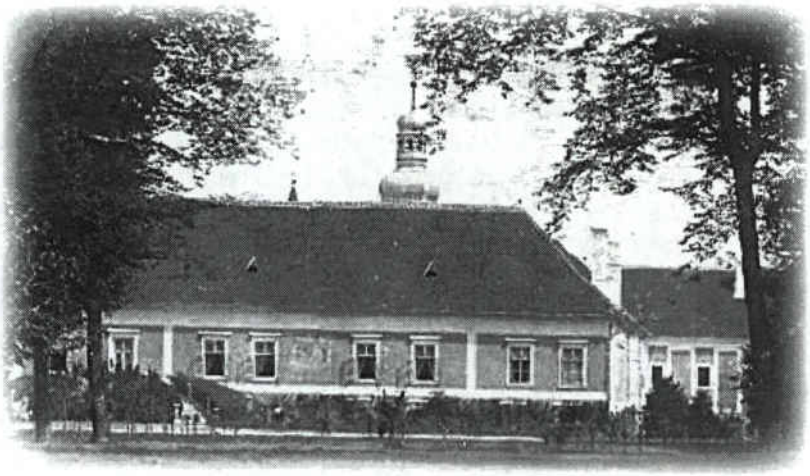

Obrázok č. 11 – *Budova kaštieľa v Dubnici nad Váhom zo začiatku 20. storočia.* Zdroj: http://www.ilava.sk/fotogaleria/kastiel-v-dubnici, 5. 12. 2012.

ďalekých Trenčianskych Teplíc, kde sa naskytla možnosť odkúpiť od kúpeľov tzv. vilu Belvue.[50] Žiadny z týchto plánov sa kvôli nedostatku financií nepodarilo zrealizovať, a tak ešte v roku 1932 sídlil ústav v starom dubnickom kaštieli, ktorý vôbec nevyhovoval. Hrubé steny boli veľmi chladné a miestnosti sa takmer nedali vykúriť, príliš malé okná neprepúšťali dostatok svetla. V budove neboli žiadne upravené záchody, ani kúpeľňa, preto sa žiaci celý rok nekúpali, len v mesiaci jún vo Váhu. Škola nemala telocvičňu ani dvor, žiadnu záhradu, či ihrisko.

V prípade ústavu v Dubnici išlo o provizórne riešenie, keďže pre Trenčiansku župu existoval už ústav v Kremnici, a preto štátne orgány nechceli investovať do výstavby internátu, prípadne nejakej náročnejšej adaptácie budov. Preto už v roku 1923 začali kompetentní premýšľať o ďalšom presídlení tohto ústavu niekde do Bratislavskej, prípadne Nitrianskej župy.[51] Napriek snahám sa však pomery v dubnickom ústave nijako nezlepšili. Najväčšie problémy prinášal chýbajúci internát. Keďže v niektorých rokoch bolo potrebné externe ubytovať v dubnických rodinách až 80 chovancov, nebolo možné splniť prísne kritériá na výber pestúnskych rodín. O tieto deti mali záujem najmä najchudobnejšie rodiny, pre ktoré mesačne platené ošetrovné na dieťa bolo vhodným príjmom do rodinného rozpočtu. Neboli ojedinelé prípady, že v jednej miestnosti spávali spolu deti, sliepky i kozy.[52] Aj napriek všetkým problémom ústav v Dubnici nakoniec zotrval počas viac ako dvadsiatich rokov. Po zabratí územia Maďarskom v roku 1938 na základe rozhodnutia Viedenskej arbitráže dokonca dokázal prijať ďalších chovancov z Komárna a Košíc. Keďže od roku 1939 do roku 1945 nebol na východnom Slovensku ani jeden ústav pre hluchonemých a ústav v Dubnici nad Váhom mal veľké finančné ťažkosti, Ministerstvo školstva a osvety v Bratislave nakoniec nariadilo v roku 1942 premiestnenie tohto ústavu z Dubnice do Prešova.[53]

[50] SNA, f. IMSS, inv. č. 27, šk. 8.
[51] SNA, f. IMSS, inv. č. 35, šk. 10.
[52] SNA, f. IMSS, inv. č. 80, šk. 17.
[53] DUNČKO, ref. 32.

Pre deti z maďarských rodín bez rozdielu vierovyznania bol v roku 1920 založený *Československý štátny maďarský ústav hluchonemých v Komárne*.[54] Pôvodne išlo v podstate len o maďarskú pobočku ústavu v Jelšave, ktorá bola otvorená už 7. januára 1920. Až výnosom č. 6794/1920 z 10. marca 1920 nariadilo Ministerstvo školstva v Prahe zriadenie samostatného ústavu pre žiakov maďarskej národnosti. Vyučovanie sa začalo len s 18 žiakmi v dvoch triedach.[55] Už koncom roku 1921 mal ústav vo svojej starostlivosti 39 chovancov. Škola bola umiestnená v troch triedach na druhom poschodí budovy sedrie, pričom triedy zaberali jedno krídlo budovy a boli od ostatných častí oddelené dverami. Najväčším problémom bol záchod, keďže jediný záchod na druhom poschodí zabral predseda sedrie, keď sa nasťahoval do služobného bytu. Deti teda mohli využívať WC na prvom poschodí, ktoré však bolo prístupné aj verejnosti. Deti boli ubytované v tzv. externáte, teda v rodinách, avšak vzhľadom na maďarizačné tendencie v Komárne presadzovala správa školy zriadenie internátu. Väčšie priestory boli potrebné i pre rozšírenie ústavu, tak ako to určoval organizačný poriadok.[56] Hneď od začiatku existencie ústavu sa črtala možnosť získania nových priestorov pre školu aj internát v budove bývalej muničnej továrne v Komárne, kde už sídlila štátna ľudová i meštianska škola. Avšak na priestor vhodný pre ústav hluchonemých si robil nárok školský inšpektorát v Komárne. Nakoniec sa podarilo tieto priestory získať a od školského roku 1927/1928 sídlil Československý štátny maďarský ústav hluchonemých v Komárne v budove bývalej muničnej továrne, objekt XXIII. Ešte stále mal ústav len šesť ročníkov, teda nebol celkom dobudovaný, avšak už sa začal zariaďovať tiež internát pre 34 detí, ktorý mal sídliť čiastočne v ľavom krídle budovy, v ktorej bola umiestnená aj škola a čiastočne v susednej budove. Nakoniec bol internát otvorený už od 1. septembra 1929 a pre zlé podmienky detí v externátoch bol hneď od začiatku i veľmi preplnený, keďže namiesto plánovaných 34 detí ubytoval celkovo 46 detí, pričom pre nedostatok postelí spávali tri až štyri deti v jednej posteli.[57]

Existenciu komárňanského ústavu ukončilo zabratie Komárna Maďarskom v roku 1938, ústav bol zrušený a slovenské deti sa dostali do ústavu v Dubnici nad Váhom. Ešte v tom istom roku bol ústav pre hluchonemých z Komárna preložený do Lučenca.[58]

Pre hluchonemé deti z celého východného Slovenska bol príslušný ústav v Jelšave, čo z niektorých oblastí bolo aj viac ako 600 km. Pre túto vzdialenosť školské zariadenie navštevovalo len veľmi málo hluchonemých detí z východného Slovenska. Dňa 17. júna 1923 sa v Košiciach konala schôdza zvolaná *Zemským spolkom pečlivosti o hluchonemé na Slovensku*, na ktorej sa jednalo o zriadení *Súkromného ústavu pre vzdelanie hluchonemých v Košiciach*. Zúčastnení boli okrem spolku i zástupcovia mesta Košice, Košickej župy, Referátu ministerstva školstva a národnej osvety, Československého červeného kríža a osobne aj inštruktor Ministerstva sociálnej starostlivosti. Potreba zriadenia ďalšieho ústavu pre vzdelávanie hluchonemých detí bola jednoznačná, keďže z celkovo asi 160 hluchonemých detí Veľžupy Košickej navštevovalo školu len 32. Ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe svojim prípisom zo dňa 17. októbra 1923 č. 111371 súhlasilo, aby Zemský spolok pečlivosti o hluchonemé na Slovensku zriadil v Košiciach už v školskom roku 1923/1924 dvojtriednu súkromnú školu pre hluchonemých s tým, že súhlasilo, aby bol zo štátnych prostriedkov hradený osobný náklad na žiakov a všetky

[54] SNA, f. IMSS, inv. č. 88, šk. 18.
[55] RINN, ref. 1, s. 61.
[56] SNA, f. IMSS, inv. č. 27, šk. 8.
[57] SNA, f. IMSS, inv. č. 80, šk. 17.
[58] DUNČKO, ref. 32.

vecné potreby, miestnosti si musel zabezpečiť zriaďovateľ ústavu.[59] Vyučovanie sa začalo 26. mája 1924 len so siedmimi žiakmi. Pre nedostatok vhodných priestorov mohla mať škola až do roku 1928 otvorené len dve triedy, až od školského roku 1928/1929 sa mohla škola presťahovať do novej vlastnej budovy, ktorú len pre potreby ústavu zakúpila Veľžupa Košická, a kde bolo postupne možné otvoriť až šesť tried. Žiaci boli ubytovaní v externátoch za 150 Kč mesačne.[60]

Keď bola v roku 1938 vyhlásená Viedenská arbitráž a Košice pripadli Maďarsku, ústav zanikol. Zariadenie bolo evakuované, chovanci sa rozpŕchli a budova bola použitá pre iné účely. Za päť rokov jeho činnosti ústavom prešlo 405 žiakov.[61]

Po presťahovaní bratislavského ústavu pre vzdelávanie hluchonemých detí v roku 1921 do Dubnice nad Váhom sa čoskoro vynorila potreba otvoriť v Bratislave nový ústav. Až v roku 1928 Ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe povolilo otvoriť v Bratislave jednu triedu *Štátnej školy pre vzdelanie školopovinných hluchonemých detí v Bratislave* s tou podmienkou, že mesto Bratislava prevezme na seba vecný náklad za chod školy. Vyučovať sa začalo 1. januára 1929 v jednej triede so 14 žiakmi, ale už v nasledujúcom roku sa otvorila druhá trieda, pretože čiastočne pribudli žiaci z Bratislavy a Petržalky, ale tiež rodičia z okolia žiadali umiestniť svoje deti v bratislavskom ústave a nie vo vzdialenejšej Kremnici, či Dubnici nad Váhom. Chovanci boli spočiatku ubytovaní v externáte v kláštore rehole Božského Spasiteľa, kde boli v podstate pod dozorom rehoľných sestier. Neskôr tento kláštor už nemohol poskytovať ubytovanie, a tak boli deti dané do internátu Červeného kríža na Radlinského ulici. Až v školskom roku 1933/1934 sa zriadil vlastný internát, a tým narástol aj počet chovancov. Po roku 1939 musel ústav prijať i deti zo vzdialenejších častí Slovenska, keďže na území zabratom Maďarskom ostali aj tri ústavy pre hluchonemú mládež.[62]

Na rozdiel od detí hluchonemých nemalo vzdelávanie nevidiacich detí na území Slovenska pred rokom 1918 žiadnu podporu. Už v roku 1920 riešil Inštruktorát Ministerstva sociálnej starostlivosti spoločne so Školským referátom v Bratislave aj vznik ústavu pre nevidiacich. Komisariátom pre zachovanie pamiatok bola za najlepšie sídlo takéhoto ústavu odporučená budova kaštieľa vo Veľkom Bieli pri Senci, avšak pri prehliadke bolo zistené, že tento kaštieľ už bol určený na iné účely.[63] Ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe vydalo na ich popud nariadenie zo dňa 23. januára 1920 pod č. 1393, aby na Slovensku bola založená škola pre nevidiacich vo veku od šiestich do štrnástich rokov, keďže v tom čase na území Slovenska pôsobil len ústav pre chlapcov a mužov vo veku od pätnástich do tridsiatich piatich rokov. Išlo o Ústav slepých v Prešove. Tento ústav založil ešte v roku 1913 maďarský *Zemský spolek pre podporu slepých v Pešti (Vakotat Gyámolitó Egyesület)*, pričom bol podporovaný najmä verejnou dobročinnosťou. Mesto Prešov darovalo ústavu budovu bývalej vojenskej nemocnice k bezplatnému užívaniu do roku 1943. Vtedajšie Ministerstvo orby sa rozhodlo venovať ústavu každoročne 100 m^3 palivového dreva. Okrem toho ústav pri svojom založení získal aj licenciu na trafiku pri svojom obchode s remeselníckymi výrobkami. Podľa stanov bol ústav remeselnou pokračujúcou školou pre slepcov, ktorí už nadobudli teoretické vzdelanie v iných slepeckých

[59] SNA, f. IMSS, inv. č. 35, šk. 10.
[60] SNA, f. IMSS, inv. č. 72, šk. 16.
[61] DUNČKO, ref. 32
[62] *Starostlivosť o hluchonemých v slovenskom štáte 1938–1941.* MAGDOLEN, Rudolf (Zost.), Vydal Spolok pre starostlivosť o hluchonemých v Bratislave nákladom Svázu sociálnych a sociálno-zdravotných spolkov v prospech starostlivosti o hluchonemých. Bratislava, s. 47–49.
[63] SNA, f. IMSS, inv. č. 12, šk. 4.

školách, keďže však nebola stanovená žiadna veková hranica prijímaných chovancov, stal sa ústav najmä počas vojny skôr akousi útulňou pre ošetrovanie chovancov vo veku od 17 do 40 rokov. Po vzniku ČSR sa tento stav zlepšil a prijímali sa len chovanci vo veku od 15 do 20 rokov, ktorí boli schopní osvojiť si nejakú remeselnú, príp. hudobnú zručnosť.[64] Až do septembra 1921 bol ústav pod silným maďarským vplyvom, potom ho na základe dohody s Ministerstvom sociálnej starostlivosti prevzala do svojej správy miestna pobočka Československého červeného kríža a Referátom ministerstva školstva bol vymenovaný nový riaditeľ. Keďže však budova ústavu neumožňovala žiadnu reorganizáciu ústavu, bolo rozhodnuté Ministerstvom sociálnej starostlivosti preniesť ústav z Prešova do Levoče do budovy štátneho ústavu, kde by dočasne existoval ako ústav súkromný, až kým by nesplynul s levočským ústavom.[65] Ústav bol určený pre chovancov od štrnásť do tridsaťpäť rokov, pričom v roku 1922 bolo v jeho opatere 33 chovancov, z toho len jedno dievča.[66] Éra levočského slepeckého ústavného zariadenia trvala štrnásť rokov. V roku 1937 bol ústav premiestnený do Báhoňa a zlúčil sa s tamojšou ústavnou inštitúciou pre zrakovo postihnutých.[67]

Ako dočasné riešenie boli najmä dievčatá, ale aj mladší chlapci umiestňovaní v moravských a českých ústavoch, najmä v Moravskom zemskom ústave pre výchovu nevidomých v Brne. Prvé návrhy na vznik a umiestnenie takejto školy pre nevidiacich padli na Kremnicu, kde už v tom čase existoval pomerne veľký ústav pre vzdelávanie detí hluchonemých. V júni 1921 však Školský referát v Bratislave ponúkol Inštruktorátu Ministerstva sociálnej starostlivosti prázdnu budovu internátu bývalej maďarskej Vyššej dievčenskej školy v Levoči pre účely štátneho sirotinca. Keďže však otázka ústavu pre nevidiacich mala vyššiu prioritu, Ministerstvo sociálnej starostlivosti v Prahe túto myšlienku podporilo s tým, že vyučovanie by sa mohlo začať už v školskom roku 1922/1923.[68]

Rozhodnutím zo dňa 25. januára 1922 č. 119091 ai 1921 oznámilo Ministerstvo školstva, že spoločne s Ministerstvom sociálnej starostlivosti bude uhrádzať všetok finančný náklad s udržiavaním školy a internátu, takže už nič nebránilo vzniku nového ústavu.[69] Podľa plánov mala súčasťou tohto ústavu byť aj škôlka pre deti vo veku od štyroch do siedmich rokov[70] a tieto deti mali pokračovať v škole pre nevidiacich, ktorú mali navštevovať od siedmych do pätnástich rokov. Aby sa učiteľ mohol žiakom dostatočne venovať, nemal ich počet v jednej triede presiahnuť štrnásť detí. Zohľadniť sa malo i to, či šlo o deti úplne nevidiace alebo slabozraké, ktoré však bežnú školu navštevovať nemohli. Žiadosti o prijatie chovancov vybavovalo riaditeľstvo ústavu, pričom súčasťou prihlášky musel byť rodný a domovský list dieťaťa, lekárske potvrdenie, že dieťa je trvalo slepé a že nemá žiadnu nákazlivú chorobu, prehlásenie rodičov, akou sumou budú na dieťa prispievať a v prípade ich nemajetnosti svedectvo o chudobe a prehlásenie domovskej obce, koľko bude na dieťa platiť.[71]

Paradoxne hneď na začiatku sa ako veľký problém ukázal aj výber chovancov, pretože správa ústavu nemala žiadny zoznam nevidiacich detí na Slovensku a neexistovali

[64] V ústave boli dielne na výrobu košíkov, kief, rohožiek a pre dievčatá pletacia dielňa, príp. sa učili hrať na klavír, citaru, husle a klarinet.
[65] SNA, f. IMSS, inv. č. 35, šk. 10.
[66] SNA, f. IMSS, inv. č. 27, šk. 8.
[67] http://www.spakmartin.php5.sk/skola/historia.php
[68] SNA, f. IMSS, inv. č. 19, šk. 5.
[69] SNA, f. IMSS, inv. č. 35, šk. 10.
[70] Takéto predškolské zariadenie neexistovalo ešte ani v roku 1929. Pozri: SNA, f. IMSS, inv. č. 80, šk. 17.
[71] SNA, f. IMSS, inv. č. 19, šk. 5.

ani žiadne oficiálne štatistiky. V novinách síce uverejnili mnoho oznamov o vzniku nového ústavu pre nevidiacich, avšak prihlášok prišlo len veľmi málo. Ani úradný pokus, keď Referát ministerstva školstva a národnej osvety prostredníctvom svojho úradného vestníka vyzval školy, aby oznámili mená všetkých nevidiacich školopovinných detí vo svojich obvodoch, nemal väčší úspech. Len asi 60 škôl z celého Slovenska, z ktorých bolo 40 z levočského školského inšpektorátu, si túto povinnosť splnilo. Dňa 1. mája 1922 nastúpilo do levočského ústavu len 9 chovancov, 4 dievčatá a 5 chlapcov vo veku 8 až 15 rokov. V ďalšom školskom roku bolo prijatých 17 nových chovancov, čiže v septembri 1922 mal ústav už 26 chovancov (10 dievčat a 16 chlapcov).[72]

Nakoniec bol *Československý štátny ústav slepých v Levoči* oficiálne otvorený až 1. mája 1923. Začiatkom školského roku 1923/1924 (30. októbra 1923) boli do Levoče presťahovaní aj dvadsiati chovanci z prešovského ústavu.[73]

[72] SNA, f. IMSS, inv. č. 35, šk. 10.

[73] SNA, f. IMSS, inv. č. 35, šk. 10; Tento ústav aktívne pôsobí dodnes, pričom ďalšie informácie je možné nájsť v archívnych fondoch: Remeselný ústav slepcov v Levoči, (1919) 1923–1939, 0,35 bm; Štátny ústav pre slepcov v Levoči, 1921–1949 (1953), 3,70 bm; Základná deväťročná škola internátna pre sluchovo postihnutých v Levoči, 1945–1985, 1,05 bm a Základná deväťročná škola pre nevidiacich v Levoči, (1922) 1948–1974 (1976), 10,80 bm, ktoré sú uložené v Štátnom archíve v Levoči.

Inštitucionalizácia sociálnej starostlivosti o deti a mládež na Slovensku v 20. a 30. rokoch 20. storočia*

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha

Populačná politika Československej republiky bola počas medzivojnového obdobia protichodná. Na jednej strane dochádzalo k značnému úsiliu o podporu rodiny, zameranú špeciálne na starostlivosť o deti a mládež. Na druhej strane nemožno nespomenúť politiku tej istej vládnej garnitúry, ktorá smerovala k vedomej regulácii populácie v krízovom období počas relatívneho preľudnenia.[1] Táto vedomá regulácia sa dotýkala najmarkantnejšie migračnej politiky, kedy republiku aj za aktívnej pomoci ústredných orgánov Československa natrvalo opustili najmä v dvadsiatych rokoch desiatky tisíc vysťahovalcov.[2] Drvivá väčšina z nich sa pritom grupovala zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi, kde bola agrárna preľudnenosť príčinou migračných pohybov už v poslednej štvrtine 19. storočia. Táto protichodnosť bola výsledkom chýbajúcej koncepcie účinnej populačnej politiky. Prijímané právne normy, ktoré formovali sociálnu, zdravotnú, migračnú a rodinnú politiku v užšom slova zmysle, boli skôr výsledkom reakcií na existujúce problémy ako dlhodobo koncipované prognózy vývoja v jednotlivých oblastiach spoločenského a hospodárskeho života. Pravdou je aj skutočnosť, že Československá republika začínala odznova. Povojnový hospodársky vývoj, ktorý sa vyznačoval postupnou transformáciou na nový, značne zmenšený trh a nerovnováha hospodárskej vyspelosti západnej a východnej časti republiky sa na Slovensku odrazili v prehlbovaní sociálnej krízy a zvyšovaní počtu ľudí na pokraji chudoby.

Mnohé opatrenia štátu smerovali k populacionizmu, ktorý sa prejavil najmä v podpore matiek a detí a treba zdôrazniť, že Československá republika patrila medzi prvé krajiny na svete, ktorá túto čiastku sociálno-zdravotnej politiky riešila podrobnejšie.[3] Z pohľadu plodnosti obyvateľstva je treba spomenúť prijatie prvých opatrení o materskej dovolenke, ktorá sa priznávala poisteným pracujúcim ženám 6 týždňov pred a 6 týždňov po pôrode.[4] Od druhej polovice 20. rokov bola v prípade štátnych zamestnankýň zavedená platená 3-mesačná materská dovolenka.[5] Legislatívna činnosť v Československu sa tiež zaoberala ochranou žien a matiek zákazom ich nočnej práce.[6]

S prvými prídavkami na deti sa možno na Slovensku stretnúť už v roku 1920, kedy sa vyplácali niektorým kategóriám zamestnancov k dávkam penzijného poistenia. Išlo o tzv. vyživovacie príspevky, ktoré štát poskytoval osobám vyššieho veku.[7] V roku 1926 boli prijaté dva zákony, ktoré upravili prídavky na deti štátnym zamestnancom (úrad-

* Výskum bol realizovaný v rámci riešenia grantových úloh MŠ SR VEGA č. 1/0176/11 „*Populačná politika a populačný vývoj na území Slovenska v rokoch 1938–1945*" a MŠ SR VEGA č. 1/0145/12 „*Migračné procesy na Slovensku v rokoch 1918–1948*".

[1] ŠUBRTOVÁ, Alena. *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*. Praha : Česká demografická společnost, 2006, s. 186.

[2] Vysťahovalecký zákon bol v Československu prijatý v roku 1922 pod číslom 71.

[3] KOUBEK, Josef. Populační politika v právních předpisech Československé republiky v letech 1918–1938. In *Demografie revue pro výzkum populačního vývoje*, 22/1980, s. 126.

[4] Z. č. 689/1920 Sb. z. a n.; tiež z. č. 221/1924 Sb. z. a n.; z. č. 184/1928 Sb. z. a n.; z. č. 185/1928 Sb. z. a n.

[5] Z. č. 103/1926 Sb. z. a n.

[6] Z. č. 91/1918 Sb. z. a n.

[7] Z. č. 89/1920 Sb. z. a n.

níkom, sudcom, profesorom a učiteľom všetkých typov škôl a dôstojníkom armády).[8] Prídavky na deti teda neboli ani v tomto období riešené celoplošne. Dotýkali sa však skupiny obyvateľstva s najnižšou plodnosťou v Československu.[9]

Podpora a pomoc rodinám[10] bola riešená niekoľkými právnymi normami, kde v súvislosti s aktívnou sociálno-populačnou politikou treba spomenúť zriadenie stavebného fondu ministerstva sociálnej starostlivosti na podporu stavieb malých bytov pre chudobnejších občanov a pomoc novomanželom, ktorý priznával poistenkám nárok na „výbavu" vo výške 400–600 Kč.[11] Ochrana rodiny bola sústredená do povinnosti rodičov vyživovať, vychovávať a zaopatrovať deti a táto zásada platila i v prípade osvojenia – adopcie.[12] V tejto súvislosti je potrebné spomenúť i zákaz práce detí, zákon o 8-hodinovom pracovnom čase[13], či platenú dovolenku.[14]

Zdravotná politika štátu smerovala v prvom rade k zamedzovaniu šírenia infekčných ochorení, ale tiež k zníženiu úmrtnosti obyvateľstva nižšieho veku. V medzivojnovom Československu bolo prijatých viacero právnych noriem, ktoré upravovali povinnosti očkovania a hlásení výskytu rôznych infekčných ochorení[15], či inštitucionalizovali zdravotnú starostlivosť v Československej republike.[16] Osobitne je potrebné spomenúť legislatívne opatrenia smerujúce k aktívnemu sledovaniu zdravotnej starostlivosti školou povinných detí.[17] Skupinu zdravotnej legislatívy, ktorú možno klasifikovať ako súbor opatrení k populačnej politike krajiny, predstavovali zákony a nariadenia na ochranu zdravia pri práci[18] a súbor noriem k zdravotnému, úrazovému, starobnému poisteniu obyvateľstva.[19]

Pri celkovom hodnotení populačnej a sociálno-zdravotnej politiky medzivojnového Československa sa dostaneme k myšlienke, ktorú sme spomenuli na začiatku príspevku.

---

[8] Z. č. 103/1926 Sb . z. a n. a z. č. 104/1926 Sb. z. a n. V prípade osôb vykonávajúcich aktívnu vojenskú službu ešte boli priznávané zvláštne vyživovacie príspevky podľa zákonov č. 530/1919 Sb. z. a n., 120/1921 Sb. z. a n. a 279/1936 Sb. z. a n.

[9] Touto problematikou sme sa podrobnejšie zaoberali vo viacerých prácach, napr. ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Plodnosť žien na Slovensku v medzivojnovom období. In *Demografie revue pro výzkum populačního vývoje*, roč. 52, 2010, č. 1, s. 103–119.

[10] Problém rodinného práva v medzivojnovom období sme podrobnejšie načrtli v práci ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919–1937*. Bratislava : STIMUL, 2008, 162 s.

[11] Z. č. 98/1919 Sb. z. a n.; z. č. 184/1928 Sb. z. a n.

[12] Z. č. 4/1931 Sb. z. a n.; z. č. 56/1928 Sb. z. a n.

[13] Z. č. 91/1918 Sb. z. a n.

[14] Z. č. 67/1925 Sb. z. a n.; tiež z. č. 262/1921 Sb. z. a n.

[15] Z. č. 412/1919 Sb. z. a n.; vl. nar. č. 298/1920 Sb. z. a n. z. č. 241/1922 Sb. z. a n.; z. č. 191/1923 Sb z. a n.; vl. nar. 193/1923 Sb. z. a n.; z. č. 116/1934 Sb. z. a n.; vl. nar. 50/1920 Sb. z. a n.; vl. nar. 239/1920 Sb. z. a n.; vl. nar. 161/1927 Sb. z. a n.

[16] Ako príklad môže poslúžiť vl. nar. 10/1920 Sb. z. an., ktoré vytváralo podmienky pre vznik stáleho poradného zboru pre podchytenie tuberkulózy, príp. vl. nar. č. 15/1920 Sb. z. a n., ktorým sa kreoval stály zbor pre boj s pohlavnými chorobami a prostitúciou.

[17] Z. č. 226/1922 Sb. z. a n. a vykonávacie nariadenie č. 64/1925 Sb. z. a n. Prehliadky žiakov vykonávali na útraty štátu školskí lekári 2× ročne.

[18] Zákaz nočnej práce žien, zákaz práce detí, ktoré sme už spomenuli. Okrem toho je potrebné do tejto skupiny zaradiť vl. nar. 60/1929 Sb. z. a n. o vytvorení Komisie pre technickú a zdravotnú ochranu zamestnancov; vl. nar. 41/1938 Sb. z. a n. o všeobecných predpisoch na ochranu života a zdravia pomocných robotníkov.

[19] Z. č. 207/1919 Sb. z. a n.; z. č. 268/1919 Sb. z. a n.; z. č. 272/1919 Sb. z. a n.; z. č. 89/1920 Sb. z. a n.; z. č. 689/1920 Sb. z. a n.; z. č. 221/1924 Sb. z. a n.; z. č. 148/1925 Sb. z. a n.; z. č. 221/1925 Sb. z. a n.; z. č. 26/1929 Sb. z. a n.; z. č. 43/1929 Sb. z. a n.; z. č. 99/1932 Sb. z. a n.

Rozporuplnosť medzi migračnou politikou a propopulačnými opatreniami, ktorá bola výsledkom chýbajúcej koncepcie populačnej politiky a neschopnosti využiť ekonomický potenciál obyvateľstva v prospech štátu, vyplývala na jednej strane zo snahy o posilnenie českého a slovenského živlu v strednej Európe[20], keďže Československo patrilo k štátom so silným zastúpením minorít, jednak z pozície migračnej politiky štát neobmedzoval a nebránil odchodu tisícov osôb v produktívnom veku do zahraničia, ktorých nedokázal účinnou hospodárskou politikou zamestnať. Prijímaná legislatíva skôr operatívne riešila existujúce sociálne problémy a jej dopad na vývoj populácie nemožno označiť priamo za rozhodujúci. Tým bol najmä ekonomický faktor, a pre územie Slovenska mal značný vplyv i sociálno-spoločenský vývoj obyvateľstva, ktorý sa odrážal v každodennom živote (náboženstvo, zvyky a tradície a pod.).

Československo z pozície podpory rodiny, matiek a detí, mládeže a snahy o znižovanie vysokej detskej a dojčenskej úmrtnosti patrilo k najpokrokovejším krajinám sveta. Význam ochrany matiek a detí si uvedomovali politickí činitelia už tesne po vzniku Československej republiky. Od konca roku 1918 preto vznikali v parlamente rôzne návrhy na riešenie tejto problematiky. Výsledkom bolo niekoľko spomenutých právnych noriem, ktoré o. i. upravovali aj postavenie tejto skupiny obyvateľstva.

Z inštitucionálneho hľadiska vrcholný orgán sociálnej starostlivosti v Československu predstavovalo *Ministerstvo sociálnej starostlivosti Československej republiky* (ďalej MSS), ktoré vzniklo už na konci roku 1918.[21] Na území Slovenska sa stal jeho predĺženou rukou Referát sociálnej starostlivosti pri Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska (ďalej MPS), ktorý sa v roku 1921 organizačne zmenil na *Slovenské oddelenie MSS* (ďalej SoMSS).[22]

Popri Referáte sociálnej starostlivosti pri MPS bol 18. decembra 1919 vytvorený aj *Inštruktorát Ministerstva sociálnej starostlivosti o mládež* so sídlom v Bratislave (ďalej IMSS).[23] Hlavnou úlohou *Inštruktorátu* bola najmä pomocná a sčasti i organizačná činnosť smerujúca k zlepšeniu starostlivosti o deti a mládež na Slovensku. Kompetencie inštruktora neboli príliš rozsiahle. Ich charakter obmedzoval túto inštitúciu iba na pomocný, kontrolný a poradný orgán v oblasti sociálnej starostlivosti. Poukazuje na to aj vymedzenie pôsobnosti jeho zriaďovacím výnosom, ktoré vydalo MSS. K hlavným agendám patrilo poznávanie miestnych pomerov a potrieb a na ich základe vypracovanie posudkov, návrhov a správ o priamych podporách (subvenciách) pre obyvateľstvo. Inštruktor mal zabezpečovať zriaďovanie rôznych zariadení sociálnej starostlivosti, sledovanie ich činnosti a napokon šíriť a propagovať formou rôznych prednášok, tlačou a pod. záujem o sociálnu starostlivosť medzi obyvateľstvom. K závažnejším opatreniam potreboval tento orgán vždy súhlas MSS.[24]

Prvou činnosťou IMSS bola príprava organizácie starostlivosti o mládež na Slovensku a zistenie stavu, v ktorom sa táto agenda nachádzala. Preto tesne po vymenovaní

---

[20] KOUBEK, ref. 3, s. 135.

[21] Z. č. 2/1918 Sb. z a n.; FALISOVÁ, Anna. Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho. In *Slovensko v Československu. (1918–1939)*. Zost. ZEMKO, Marián – BYSTRICKÝ, Valerián. Bratislava : Veda, 2004, s. 398.

[22] Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej len SNA), fond Slovenské oddelenie Ministerstva sociálnej starostlivosti, 1921–1928 (ďalej len f. SoMSS).

[23] SNA, fond Inštruktor sociálnej starostlivosti o mládež, 1920–1933 (ďalej len f. IMSS), šk. 1, sign. 1/20 zriadený na základe výnosu MSS č. 6866/19–I z 18. 12. 1919; tiež SNA, fond Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918–1927 (ďalej len f. MPS), šk. 346, sign. č. 651/1920 adm.; šk. 26, sign. č. 5230/1921 prez.

[24] SNA, f. IMSS, šk. 1, sign. 1/20.

inštruktora do funkcie nasledovala „poznávacia cesta Slovenskom", v rámci ktorej boli postupne navštívené viaceré zariadenia patriace pod agendu sociálnej starostlivosti (detské útulky a domovy, rôzne sociálne ústavy, detské opatrovne). Výsledkom bolo zistenie, že na území Slovenska pracovalo 328 detských opatrovní a materských škôl, z čoho bolo 214 štátnych. Na tejto pracovnej ceste došlo k založeniu štyroch *Československých starostlivostí o dieťa* so sídlami v Košiciach, Martine, Banskej Bystrici a Bratislave, ktorých hlavnou úlohou bolo riadiť sociálnu pomoc a starostlivosť vo svojich obvodoch a pravidelne informovať IMSS o tejto svojej činnosti.[25] Činnosť *Československej starostlivosti o dieťa* sa sústredila najmä na pravidelné stravovanie detí z chudobných rodín. Zriadilo sa takto postupne vyše 100 kuchýň, v ktorých sa deti stravovali zdarma.[26]

Vznikom SoMSS prešiel IMSS pod dozor a priame riadenie spomenutého úradu.[27] Po zrušení SoMSS sa na určitý čas obnovila závislosť *Inštruktorátu* od MSS, keď bol napokon v roku 1933 zrušený a vybavovanie jeho, v tomto období už prakticky minimálnej dozornej pôsobnosti, prevzalo napokon priamo MSS.[28]

Na okresnej úrovni pracovali *okresné starostlivosti o mládež* (ďalej OSM), a to podľa vzoru existujúcich českých starostlivostí.[29] Všeobecné stanovy OSM, ktoré vyšli z dielne sociálneho ministerstva, definovali tieto orgány ako organizačné strediská či združenia dobrovoľnej sociálnej starostlivosti o mládež. Mali sa stať poradnými a pomocnými orgánmi verejnej správy (najmä okresných úradov), ktorá túto čiastku starostlivosti podľa zákona vykonávala vo svojej agende.[30] Okrem bežnej propagátorskej činnosti usmerňovali prácu a snahu všetkých inštitúcií a spolkov so sociálnym zameraním v príslušnom okrese vytváraním jednotných pracovných plánov k sociálnej činnosti. Vyhľadávaním a registrovaním detí v núdzi OSM mali vytvárať základné predpoklady k ich opatere. Registrovali možné náhradné rodiny, ktoré boli ochotné aj prevziať deti v núdzi do vlastnej opatery.

Jednou z hlavných povinností týchto inštitúcií bolo podľa potreby zabezpečiť vybudovanie a vydržiavanie dôležitých zariadení k výkonu sociálnej starostlivosti v okrese v spolupráci s okresnými úradmi a obcami. Išlo najmä o poradne a útulky pre matky a deti, jasle, detské opatrovne a materské škôlky, sirotince a pod.

Organizovanie okresných starostlivostí o mládež na Slovensku nebolo jednorazovou akciou. Svedčí o tom početný dochovaný spisový materiál. Po reforme správy v roku 1928, kedy sa na Slovensku zrušilo župné zriadenie, vzniklo *Krajinské (Zemské) ústredie starostlivosti o mládež v Bratislave* (ďalej KÚSM), ktoré zastrešovalo okresné starostlivosti na Slovensku. V roku 1933 vydalo toto ústredie aj podrobné *„Pokyny pre jednotné*

---

[25] SNA, f. IMSS, šk. 1, sign. 1/20.

[26] MINTÁLOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919–1938.* Martin : Matica Slovenská, 2005, s. 116.

[27] SNA, f. SoMSS, šk. 1, sign. č. 1/21 prez. zriadené výnosom MPS č. 8892/P.

[28] WATZKOVÁ, Lenka. *Inštruktor Ministerstva sociálnej starostlivosti, 1920–1933. Inventár.* Bratislava: Štátny slovenský ústredný archív, 1969, s. 1.

[29] *Deset let Československé republiky.* III. Praha : Státní tiskárna v Praze, 1928, s. 15.

[30] *Deset let...*, ref. 29, s. 15; Stanovy okresní péče o mládež; tiež Štátny archív Bytča, pobočka Čadca (ďalej len ŠABY, pobočka Čadca), f. Okresný úrad v Kysuckom Novom Meste, 1923–1945, šk. 154, sign. č. 2891/31 adm.; tiež Štátny archív Levoča, pobočka Poprad (ďalej len ŠALE, pobočka Poprad), f. Okresná starostlivosť o mládež v Poprade (1933) 1946–1954 (ďalej len f. OSM Poprad), šk. označená 1946–1948, bez sign. – neusporiadaný fond; ŠALE, pobočka Poprad, f. Okresná starostlivosť o mládež v Kežmarku, 1926–1949 (ďalej len f. OSM Kežmarok), šk. 1, sign. č. 37/1926 – neusporiadaný fond.

vedenie Okresných pečlivostí o mládež na Slovensku", ktorými sa okresné starostlivosti začali riadiť.[31]

Je potrebné zdôrazniť, že popri KÚSM na Slovensku pôsobili aj iné organizácie a inštitúcie, ktoré mali v agende starostlivosť o deti a mládež. Išlo najmä o dobrovoľné organizácie a spolky, na ktoré prispievala verejnosť, prípadne ich finančne podporovali aj samosprávne orgány.[32] Organizovať a riadiť sociálnu starostlivosť na miestnej a regionálnej úrovni sťažovala práve existujúca nejednotnosť a do značnej miery i rozmanitosť oblastí, ktorým sa rôzne spolky a organizácie venovali. Preto sa začiatkom 30. rokov začali prejavovať prvé snahy o jednotu sociálnej činnosti na Slovensku. Podarilo sa vytvoriť akúsi „zastrešujúcu organizáciu sociálnej a sociálno-zdravotnej organizácie na Slovensku", ktorou sa stal *Zemský zväz sociálnych a sociálne zdravotných spolkov pre Slovensko* so sídlom v Bratislave. Členmi tejto organizácie sa však stalo len 32 väčších či menších sociálnych organizácií a spolkov.[33]

Najväčšia ťarcha sociálnej starostlivosti o najmladšie zložky populácie Slovenska pripadla na organizáciu okresných starostlivostí. Aj napriek úsiliu a podnetom zo strany MSS, či jeho podriadeného *Inštruktorátu,* k vzniku viacerých týchto inštitúcií vo viacerých regiónoch Slovenska došlo až v druhej polovici 20. rokov.[34] Za istú zvláštnosť treba považovať existenciu národnostných „nemeckých úradovní". Tieto nemecké OSM[35] máme doložené na Spiši, v okresoch Levoča a Gelnica.[36] V okrese Gelnica takto existovali dve starostlivosti o mládež. Slovenská bola založená v roku 1926 a nemecká v roku 1931.[37] V apríli 1931 pracovalo na Slovensku už 47 okresných starostlivostí o mládež. Organizácia okresných starostlivostí na Slovensku sa dobudovala prakticky až v polovici 30. rokov. V tom čase KÚSM vyzývalo k ich zakladaniu aj okresné úrady, okresné súdy a príslušné školské inšpektoráty.[38] K týmto výzvam sa pridal svojím obežníkom aj Krajinský úrad v Bratislave.[39]

---

[31] ŠALE, pobočka Poprad, f. OSM Poprad, šk. označená 1946–1948, bez sign.

[32] *Zemská prázdninová pečlivosť na Slovensku* a *Krajská prázdninová pečlivosť v Bratislave, Československý červený kríž* (ČSČK) – bližšie pozri: ŠALE, pobočka Poprad, f. OSM Kežmarok, šk. 2, sign. č. 107/1937; Prehľadný zoznam sociálno-zdravotných spolkov na Slovensku podľa stavu k roku 1936 pozri v KULHÁNEK, František. *Prehľad sociálnych, sociálne-zdravotných spolkov a zariadení na Slovensku.* Bratislava : Zemský zväz sociálnych a sociálno-zdravotných spolkov a zariadení na Slovensku, 1936. Napríklad Okresný výbor v Revúcej každoročne podporoval okrem samotnej okresnej starostlivosti v Revúcej aj Správu ev. a. v. sirotinca v Liptovskom Sv. Mikuláši; Ústav slepých v Levoči; Československý červený kríž; Zemský spolok pečlivosti o hluchonemých na Slovensku v Kremnici; Pečlivosť o zdravie venkova v Bratislave; Masarykovu Ligu proti tuberkulóze a i. spolky, ktoré mali skôr záujmový charakter. Pozri bližšie rozpočet okresu Revúca: Štátny archív Košice, pobočka Rožňava (ďalej len ŠAKE, pobočka Rožňava), f. Okresný úrad v Revúcej, 1923–1945 (ďalej len f. OÚ Revúca), inv. č. 2, uznesenie č. 73/1933 zo dňa 20. júla 1933 a 151/1933 zo dňa 15. decembra 1933; inv. č. 3, uznesenie č. 76/1936 zo dňa 9. júna 1936; tiež inv. č. 4, 160/1938 k č. 6910/1938 zo dňa 13. augusta 1938.

[33] Podrobný zoznam pozri – KULHÁNEK, ref. 32, s. 1.

[34] Takto boli v druhej polovici dvadsiatych rokov založené napríklad OSM v Šali, Rimavskej Sobote, Rožňave, Modre, Kežmarku, Vyšnom Svidníku, Prešove, Bardejove, Gelnici a i – SNA, f. IMSS, šk. 20, sign. č. 1594/32; 1612/32; 3495/32; 3496/32; 3932/32; 4262/32; 4267/32; 4286/32; 4314/32; 1728/32; 1744/32; 2860/32; 3300/32; 3493/32; 3931/32; 4266/32; 4285/32 a i.

[35] Bezirksjugendfursorge – označované skratkou Bzjf.

[36] SNA, f. IMSS, šk. 20, sign. č. 4268/32 a 4277/32.

[37] SNA, f. IMSS, šk. 20, sign. č. 4277/32 a 4314/32.

[38] ŠABY, pobočka Čadca, f. OÚ Kysucké Nové Mesto, šk. 154, sign. č. 2891/31 adm.

[39] Obežník KÚ č. 38229/I1/1931 o organizovaní a podporovaní okresných pečlivostí o mládež zo dňa 10. marca 1931. *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. IV., 110 /1931, s. 146.

Lepšia situácia nebola ani v oblasti zriaďovania poradní pre matky a deti, ktoré vznikali ako priama reakcia na vysokú dojčenskú a detskú úmrtnosť. Väčšina týchto zariadení bola rovnako organizovaná vo vyššom počte až v tridsiatych rokoch.[40] Zdravotno-propagačná funkcia poradní pre matky a deti bola zameraná jednak na základné zdravotné vyšetrenie dojčiat, ktoré mal na starosti lekár, jednak na osvetovú činnosť – poučenie tehotných žien, respektíve matiek, v súvislosti so základnou starostlivosťou o novorodencov a najčastejšie pre mladšie deti do 6 rokov, ktoré popri lekárovi usmerňovala aj sociálna pracovníčka.[41] Propagácia poradní, zdravej výživy, zdravého života a pod. sa viedla rôznymi spôsobmi. Najčastejšie však vysvetľovaním dôležitosti návštev v poradniach prostredníctvom obvodných lekárov v jednotlivých ambulanciách.[42] Vypracovalo sa množstvo propagačného materiálu, brožúry, plagáty a pod., ktoré mali vysvetľovať význam hygieny a správneho zaopatrenia deti.[43]

Výsledky činnosti týchto poradní boli priamo úmerné ich dostupnosti. Na konci roku 1935 vykazovalo KÚSM iba 30 okresných a 33 obvodných poradní pre matky a deti na Slovensku.[44] Ešte ani koncom roku 1936 nepracovali tieto poradne vo všetkých slovenských okresoch. KÚSM vykazovalo v spomenutom roku 75 poradní v 32 okresoch.[45]

Vlastné poradne však zakladal a udržiaval aj *Československý červený kríž* (ďalej ČSČK).[46] V rámci tejto organizácie pracoval odbor ochrany mládeže, ktorý vykazoval v medzivojnovom období na Slovensku vysokú aktivitu. Podľa výkazu *Slovenskej divízie ČSČK* o detských zdravotných staniciach, zabezpečoval ČSČK vo februári 1922 činnosť 19 zdravotných staníc, ktoré pracovali zväčša na území severného Slovenska, teda v oblastiach s najvyššou dojčenskou a detskou úmrtnosťou.[47] Do roku 1928 sa ich počet zvýšil až na 59.[48] Dvojkoľajnosť starostlivosti o matky a deti viedla KÚSM k snahe o zjednotenie organizácie, ktorá mala efektívnejšie odborné vedenie a hlavne jednotné metodické usmerňovanie. Preto sa KÚSM 29. októbra 1936 dohodlo s ústredným riaditeľstvom ČSČK na postupnom zjednotení detských poradní na Slovensku, k čomu došlo v roku 1939 pod vedením KÚSM.[49]

---

[40] CHURA, J. Alojz – KIZLINK, Karol. *Slovensko bez dorastu?* 2/1. zväzok. Bratislava : Roľnícka osveta, 1939, s. 883.

[41] ŠAKE, pobočka Rožňava, fond Okresná starostlivosť o mládež v Revúcej, 1934–1953 (ďalej len f. OSM Revúca), šk. 1, bez sign., neusporiadaný fond; SNA, fond Krajinské ústredie starostlivosti o mládež v Bratislave, 1935–1942 (ďalej len f. KÚSM), šk. 1, sign. č. 10976/39 – K/G á.

[42] SNA, f. KÚSM, šk. 1, sign. č. 113/38.

[43] SNA, fond Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva, 1919–1929 (ďalej len f. EMVZ), šk. 106, sign. č. 3148/25.

[44] ŠAKE, pobočka Rožňava, f. OSM Revúca, šk. 1, bez signatúry.

[45] SNA, f. KÚSM, šk. 1, sign. č. 7085/36.

[46] ŠABY, pobočka Čadca, f. OÚ Čadca, šk. 20, sign. č. 1425/1927. Výkaz poradní ČSČK.

[47] SNA, f. IMSS, šk. 8, sign. č. 897/22; k detskej a dojčenskej úmrtnosti pozri bližšie ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Vývoj úmrtnosti na Slovensku v rokoch 1919–1937.* Bratislava : STIMUL, 2008, 204 s.

[48] MINTÁLOVÁ – TELGÁRSKY, ref. 26, s. 120.

[49] ŠABY, pobočka Čadca, f. OÚ Čadca, šk. 20, sign. č. 1425/1927; *ZPRÁVA o činnosti Zemského ústredia a Okresných pečlivosti o mládež na Slovensku a krátky súhrn v reči maďarskej za rok 1937.* Bratislava : Zemské ústredie pečlivosti o mládež na Slovensku, 1938, s. 7; SNA, f. KÚSM, šk. 3, sign. č. 15156/38, sign. č. 1868/39.

Počet poradní na Slovensku pozvoľna v druhej polovici 30. rokov stúpal. V roku 1938 vykazovalo ústredie už 195 týchto ustanovizní, z toho 28 ešte v tomto období podporoval ČSČK a mesto Bratislava.[50]

Na výsledkoch týchto poradní pre matky a deti sa do značnej miery podpísal nielen ich počet a pozvoľné vytváranie, ale tiež regionálne rozmiestnenie, ktoré na konci 30. rokov charakterizovali značné regionálne disproporcie. V roku 1937 až 17 slovenských okresov vykazovalo len jednu poradňu, čo vzhľadom k počtu detí bolo absolútne nevyhovujúce. Vyššie počty vykazovali okresy, v ktorých pracovali okrem „slovenských" aj samostatné „nemecké poradne" pre obyvateľov nemeckej národnosti.

Výsledky činnosti poradní však boli pomerne malé. Jednak z dôvodu spomenutej nerovnomernosti ich rozloženia, jednak z dôvodu slabšej koordinácie vedenia a organizovania poradní, ktorú sa snažilo KÚSM riešiť vyššie spomenutým zjednotením. Napríklad poradňa pre matky a deti v Trstenskom okrese, ktorá pracovala s pôsobnosťou pre mesto a blízke okolie už od roku 1920, prakticky vôbec nespolupracovala s Okresnou starostlivosťou o mládež v Trstenej. Financoval a prevádzkoval ju ČSČK.[51] Podobne pre deti do 14 rokov pracovala poradňa ČSČK v Medzilaborciach.[52] Inde zase spolupráca fungovala. V okrese Rožňava pôsobila poradňa pre matky a deti až od 15. augusta 1932. Jej činnosť bola po vzniku predbežne zameraná len na dojčatá a deti do 6 rokov. Dozor nad jej činnosťou mala OSM v Rožňave.[53]

Kartogram č. 1 – *Počet všetkých poradní pre matky a deti v okresoch Slovenska v roku 1937.*[54]

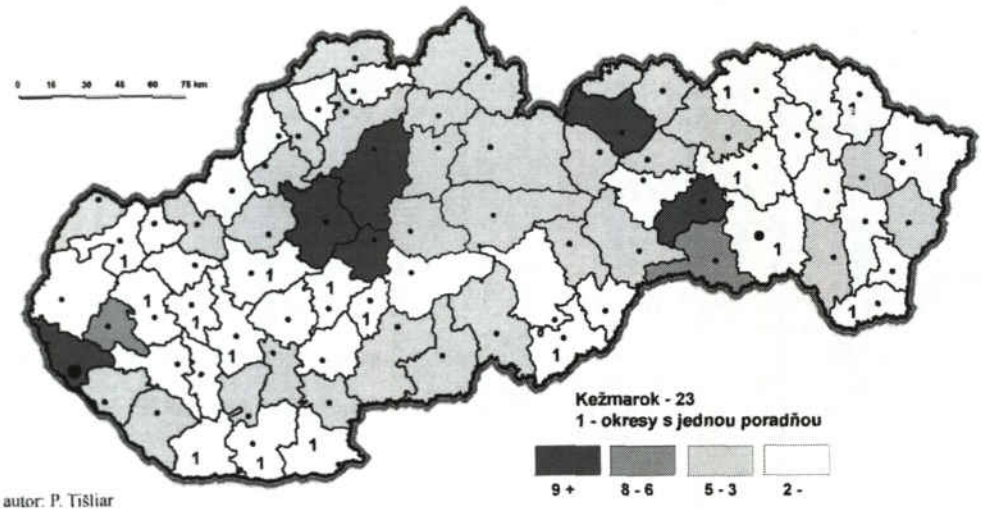

autor: P. Tišliar

Keďže návštevy matiek s deťmi v poradniach boli dobrovoľné, evidovali poradne len určitú časť dojčiat a detí vo svojom obvode. V roku 1935 uviedla KÚSM, že obvody

[50] SNA, f. KÚSM, šk. 3, sign. č. 2728/39.
[51] SNA, f. IMSS, šk. 19, sign. č. 3883/32.
[52] SNA, f. IMSS, šk. 21, sign. č. 19/33.
[53] SNA, f. IMSS, šk. 19, sign. č. 3502/32.
[54] Zostavené podľa údajov: CHURA – KIZLINK, ref. 40, s. 381 a n.

jednotlivých poradní pre matky a deti sa vzťahovali celkovo iba na 504 obcí Slovenska. Navyše len 307 z nich evidovalo pravidelný príchod matiek s deťmi do ordinácií.[55]

Problémom teda nebola len neochota matiek navštevovať tieto strediská, ale aj vôbec dostupnosť týchto zdravotno-propagačných inštitúcií. Zväčša totiž pracovali len pre obvod tej lokality, v ktorej poradňa sídlila, prípadne pre jeho najbližšie okolie. Na tento problém upozorňoval aj Alojz J. Chura, ktorý spomenul hlavne výraznú disproporciu mesta a vidieka, keď vyššie „pokrytie" poradňami mali väčšie sídla.[56]

Ako príklad nedostatočnej evidencie detí možno spomenúť pomery v rožňavskej poradni, ktorá v roku 1932 evidovala len 165 dojčiat, pričom iba v roku 1932 sa narodilo v tomto okrese 1 067 detí.[57] Podobne v Sabinove mali zachytených iba 189 dojčiat z 1 641[58], či v Michalovciach 183 detí z 1 641 narodených.[59] Rozdiel medzi narodenými a evidovanými deťmi možno najlepšie dokumentovať správou KÚSM, v ktorej vedenie starostlivostí uviedlo, že v roku 1937 bolo v poradniach evidovaných 14 939 detí, pričom sa priamo v ich obvode narodilo až 23 103.[60] Pochopiteľne išlo len o počet detí, ktoré sa narodili v obvodoch existujúcich poradní pre matky a deti. Ak vezmeme do úvahy celkový počet narodených detí, ktorých bolo v tomto roku 79 862, tak zistíme, že slovenské poradne evidovali len necelých 19 % narodených detí na Slovensku. Situácia sa síce postupne zvyšovaním počtu poradní zlepšovala, avšak ani zďaleka nebola doriešená. KÚSM a okresné starostlivosti o mládež k 1. aprílu 1938 financovali 178 poradní, ale: *„...vysoká kojenecká úmrtnosť na Slovensku svedčí o tom, že preventívna sociálne zdravotná pečlivosť o kojencov je naprosto nedostatočná, keď do pečlivosti možno zachytiť 1/3 všetkých detí. Dôvodom je, že ešte 159 zdravotných obvodov postráda tak dôležité detské zariadenie ako sú poradne."*[61] Snahou KÚSM sa tak v tomto období stalo zdvojnásobenie počtu týchto inštitúcií.

Práve v dôsledku riedkej siete poradní a evidencie prakticky len časti detí sa toto úsilie nedarilo zužitkovať v prospech výraznejšieho zlepšovania situácie v úmrtnosti detí. Ako príklad možno uviesť výkaz KÚSM, ktorý zaznamenal dojčenskú mortalitu v rokoch 1936 a 1937. Podľa tohto výkazu len 32 okresov registrovalo medziročný pokles dojčenskej úmrtnosti.[62] Spomenutý sumár dojčenskej mortality poukázal na vysokú regionálnu disproporciu a kolísavosť tohto ukazovateľa. Najvyšší nárast mortality dojčiat vykázal okres so sídlom v Kysuckom Novom Meste, kde sa tento ukazovateľ v roku 1937 pohyboval na úrovni 244,7 zomretých dojčiat na 1 000 živonarodených a zvýšil sa tak oproti predchádzajúcemu kalendárnemu roku o takmer 82,5 ‰.[63] Kysucké Nové Mesto vôbec zaregistrovalo v tomto roku najvyššiu intenzitu dojčenskej úmrtnosti

---

[55] ŠAKE, pobočka Rožňava, f. OSM Revúca, šk. 1, bez signatúry.

[56] CHURA – KIZLINK, ref. 40, s. 879 a n.

[57] SNA, f. IMSS, šk. 19, sign. č. 3502/32; Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1931–1933. In *Československá statistika* sv. 145, řada XIV., sešit 6. Praha : SÚS, 1938, s. 134.

[58] SNA, f. IMSS, šk. 19, sign. č. 4269/32; Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1931–1933. In *Československá statistika* sv. 145, řada XIV., sešit 6. Praha : SÚS, 1938, s. 134.

[59] SNA, f. IMSS, šk. 21, sign. č. 27/33; Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1931 –1933. In *Československá statistika* sv. 145, řada XIV., sešit 6. Praha : SÚS, 1938, s. 133.

[60] SNA, f. KÚSM, šk. 1, sign. č. 54598/37.

[61] SNA, f. KÚSM, šk. 1, sign. č. 54598/37.

[62] ŠAKE, pobočka Rožňava, f. OSM Revúca, šk. 1, sign. č. 132/38; neúplný výkaz 48 okresov pozri v SNA, f. KÚSM, šk. 2, sign. č. 414/38.

[63] ŠAKE, pobočka Rožňava, f. OSM Revúca, šk. 1, sign. č. 132/38; neúplný výkaz 48 okresov pozri v SNA, f. KÚSM, šk. 2, sign. č. 414/38.

na Slovensku a tento región sa takto dostal na úroveň z roku 1927.[64] Pôsobili tu dve poradne, v Kysuckom Novom Meste od roku 1926 a v Krásne nad Kysucou od roku 1934.[65] Hoci tento región tradične patril z pohľadu detskej a dojčenskej úmrtnosti k najhorším regiónom Slovenska, kysucká okresná starostlivosť o mládež bola zriadená až v roku 1935 (!) a spomenuté poradne financoval a udržiaval ČSČK ako dobrovoľná organizácia.[66]

Najvýraznejšie zníženie dojčenskej úmrtnosti zaznamenal v roku 1937 okres so sídlom v Moldave nad Bodvou s poklesom takmer 54 ‰, kde sa sledovaný ukazovateľ pohyboval na úrovni necelých 110 ‰.[67] Bol to istotne aj dôsledok práce poradní pre matky a deti. V roku 1937 totiž v Moldavskom okrese pracovalo až 7 týchto zariadení, z nich však tri najstaršie vznikli až v roku 1932 a boli určené pre matky a deti nemeckej národnosti.[68]

Najnižšia dojčenská mortalita bola v tomto období v okrese Bratislava – vidiek. V roku 1937 sa držala na úrovni vyše 103 ‰. Oproti predchádzajúcemu roku tento región registroval pokles dojčenskej úmrtnosti o 9,4 ‰.[69] Pracovalo tu však až 11 poradní, z toho 4 pre nemeckú menšinu.[70] Hoci nemožno pokles tohto ukazovateľa viazať iba na existenciu poradní, ukazuje sa, že poradne pre matky a deti mali pozitívny význam a mohli ovplyvniť aj ukazovateľ dojčenskej a detskej úmrtnosti. A pochopilo to aj vedenie starostlivosti o deti KÚSM.

Keďže sa v rokoch 1936/1937 zvýšila celoslovensky dojčenská úmrtnosť, KÚSM rozposlalo jednotlivým starostlivostiam o mládež upozornenia o zvýšení tohto ukazovateľa. Revúcku OSM, kde sa zvýšila dojčenská mortalita približne o 5,6 %, bratislavská ústredňa starostlivosti o mládež požiadala o vysvetlenie, „*... ktoré vplyvy pôsobia na zvýšenie kojeneckej úmrtnosti v okrese...*". Zároveň bola nadhodená otázka, „*... či bolo všetko potrebné vykonané*", aby sa zamedzilo nárastu dojčenskej úmrtnosti.[71] V Revúckom okrese vtedy pracovali tri poradne pre matky a deti, ktoré pôsobili v 18 obciach okresu (z celkovo 38 obcí okresu). Podľa oficiálnych výkazov tieto poradne podchytili vyše 80 % narodených detí v obvode, keď z 351 narodených detí evidovali 286. Napriek tomu KÚSM revúckej starostlivosti o mládež vyjadrilo nespokojnosť s týmto stavom. Výsledkom urgencie bolo rozhodnutie správneho výboru revúckej okresnej starostlivosti o mládež o zorganizovaní širšej propagačnej akcie v jednotlivých obciach. Uvažovalo sa o otvorení ďalších troch poradní v regióne, hoci už k tomu nedošlo. Naopak na konci roku 1938 revúcka starostlivosť o mládež viedla už len dve poradne v Revúcej a Ratkovej. Zmenou južných hraníc s Maďarskom okres stratil jednu poradňu, ktorá pracovala v Jelšave, odstúpenej spoločne s ďalšími obcami Maďarsku. Keďže sa však počet evidovaných detí v tomto období zvýšil len nepatrne na 291, možno konštatovať, že propagačná akcia, ktorú plánovala revúcka okresná starostlivosť nepriniesla prakticky žiadne priame výsledky.[72] Predseda Okresnej starostlivosti o mládež v Revúcej oznámil

---

[64] Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1925 – 1927. In *Československá statistika* sv. 77, řada XIV., sešit 4. Praha : SÚS, 1932, s. 344.

[65] CHURA – KIZLINK, ref. 40, s. 837.

[66] ŠABY, pobočka Čadca, f. OÚ Kysucké Nové Mesto, šk. 235, sign. č. 48/38 adm.

[67] ŠAKE, pobočka Rožňava, f. OSM Revúca, šk. 1, sign. č. 132/38.

[68] CHURA – KIZLINK, ref. 40, s. 651.

[69] ŠAKE, pobočka Rožňava, f. OSM Revúca, šk. 1, sign. č. 132/38.

[70] CHURA – KIZLINK, ref. 40, s. 483.

[71] ŠAKE, pobočka Rožňava, f. OSM Revúca, šk. 1, sign. č. 113/38.

[72] SNA, f. KÚSM, šk. 1, sign. č. 2728/39.

KÚSM, že okresný lekár a obvodní lekári ubezpečili správny výbor o ďalšej propagácii poradní pri svojich pravidelných prehliadkach v obciach.[73]

Vplyv poradní na intenzitu dojčenskej a detskej úmrtnosti mohol byť pomerne významným činiteľom, no v dôsledku nedostupnosti, slabej propagácie a neschopnosti podchytiť vyššie počty narodených detí sa ich pôsobenie v mnohých regiónoch často míňalo väčším účinkom.

Inštitucionalizáciu sociálnej starostlivosti o deti a mládež na Slovensku možno v medzivojnovom období charakterizovať ako nejednotnú a neúplnú. Do značnej miery bola odrazom celkovej sociálnej, zdravotnej a populačnej politiky Československa. Na jednej strane nemožno uprieť snahu o zlepšovanie zdravotno-sociálnych pomerov v regiónoch, na druhej strane si nemožno nevšimnúť nekoncepčnosť, s ktorou sa pristupovalo k praktickej aplikácii. V regiónoch s najvyššou detskou a dojčenskou úmrtnosťou pracovali najmä dobrovoľné organizácie (ČSČK a ich poradne), kým štátna správa a samospráva vstupovala ako tvorca a organizátor starostlivosti o deti a mládež výraznejšie až v druhej polovici 20. rokov. Chýbali finančné prostriedky, ale v mnohých regiónoch i kvalifikovaný lekársky a sociálny personál.[74] Okresné starostlivosti o mládež ako základne ďalšieho rozvoja sociálno-zdravotných aktivít v regiónoch sa v medzivojnovom období postupne ustálili a pôsobili vo všetkých administratívnych okresoch. V nastúpenom trende postupného zvyšovania a skvalitňovania poradní matiek a detí, ale aj v snahe zlepšovať celkovú sociálno-zdravotnú starostlivosť na Slovensku sa ďalej pokračovalo i v 40. rokoch po vzniku Slovenskej republiky (1939–1945), hoci z inštitucionálneho hľadiska došlo k niektorým zmenám na celoslovenskej úrovni.

[73] ŠAKE, pobočka Rožňava, f. OSM Revúca, šk. 1, sign. č. 113/38.

[74] Na začiatku 20. rokov pôsobilo na Slovensku v 382 zdravotných obvodoch len 265 lekárov a prázdne miesta sa len postupne zapĺňali kvalifikovanými lekármi. Pozri: ŠPROCHA – TIŠLIAR, ref. 47, s. 65 a n.

Úmrtnosť, zdravotný stav a chorobnosť obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období[1]

Branislav Šprocha – Pavol Tišliar

Úvod

Úmrtnosť predstavuje jeden zo základných demografických procesov, ktorý priamo ovplyvňuje prirodzený pohyb obyvateľstva. Je to neodvrátiteľný a nevyhnutný jav s veľkým významom pre samotný populačný vývoj. S procesom úmrtnosti úzko súvisí zdravotný stav a chorobnosť populácie. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že práve úmrtnosť, zdravotný stav a chorobnosť obyvateľstva Slovenska sa dlhodobo vyznačovali pomerne nepriaznivými charakteristikami, ktoré negatívne ovplyvňovali celkový vývoj spoločnosti.

Dostupné informácie potvrdzujú že situácia sa výraznejšie nezmenila ani po vzniku samostatného Československa, pričom vďaka predchádzajúcemu vojnovému konfliktu bol najmä v prvej polovici 20. rokov stav v tejto oblasti ešte horší. Na druhej strane sa v mnohých oblastiach predovšetkým vďaka cielenej snahe kompetentných orgánov podarilo niektoré nepriaznivé charakteristiky v procese úmrtnosti, chorobnosti a čiastočne aj v zdravotnom stave eliminovať.

Cieľom predloženého príspevku je predovšetkým poukázať na charakter úmrtnostných pomerov, ich vývoj a zmeny, ku ktorým došlom v rokoch 1919–1937 a súčasne sa tiež pokúsiť aspoň čiastočne zmapovať zdravotný stav a chorobnosť populácie Slovenska prostredníctvom vybraných povinne hlásených ochorení a tiež nepriamo prostredníctvom hlavných príčin smrti.

Metodika práce a zdroje údajov

Výsledky predloženého príspevku nadväzujú na naše predchádzajúce práce[2], v ktorých sme sa snažili analyzovať proces úmrtnosti ako celok, ale tiež sme svoju pozornosť obrátili na niektoré špecifické problémy.[3] Štúdia vychádza najmä z poznatkov získaných podrobnou demografickou analýzou údajov pochádzajúcich z viacerých zdrojov. Predovšetkým boli vypočítané pre celé sledované obdobie podrobné a skrátené úmrtnostné tabuľky. Súčasne s tým sme použili jedno a viacrozmernú dekompozíciu so snahou odhaliť, ktoré vekové skupiny a príčiny smrti najviac prispievali k zlepšovaniu úmrtnostných pomerov na Slovensku medzi rokmi 1919 a 1937. Pomerne veľa priestoru sme venovali aj analýze dojčenskej úmrtnosti. Pre komplexné posúdenie hlavne úmrtnostných pomerov na Slovensku boli vybrané ukazovatele podrobené medzinárodnému porovnaniu.

---

[1] Výskum bol realizovaný v rámci riešenia grantových úloh MŠ SR VEGA č. 1/0176/11 *„Populačná politika a populačný vývoj na území Slovenska v rokoch 1938–1945"* a MŠ SR VEGA č. 1/0145/12 *„Migračné procesy na Slovensku v rokoch 1918–1948"*.

[2] ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Vývoj úmrtnosti na Slovensku v rokoch 1919–1937.* Bratislava : Stimul, 2008, 204 s.

[3] ŠPROCHA, Branislav. Dojčenská úmrtnosť na Slovensku v medzivojnovom období. In *Slovenská štatistika a demografia,* roč. 18, 2008, č. 4, s. 32–53; ŠPROCHA, Branislav. Analýza úmrtnostných pomerov na Slovensku v medzivojnovom období. In *Slovenská štatistika a demografia,* roč. 19, 2009, č. 1–2, s. 75–102.

Jednoznačne najdôležitejší prameň k analýze mortality predstavuje edícia prameňov zachytávajúca prirodzený pohyb obyvateľstva, ktorá bola publikovaná ako súčasť edície *Československá statistika* priebežne celé medzivojnové obdobie.[4] Popritom sa sporadicky dáta zachytávajúce úmrtnosť publikovali aj v iných štatistických prameňoch, ako boli ročenky, príručky, prehľady, správy, štatistické lexikóny a pod.[5] Práve tento druhý zdroj údajov predstavoval základ pri sledovaní chorobnosti a zdravotného stavu obyvateľstva, keďže v nich boli uverejňované počty nakazených na vybrané povinne hlásené ochorenia.

Stredná dĺžka života

Syntetický pohľad na vývoj a rozdiely v úmrtnostných pomeroch v populácii Slovenska podáva stredná dĺžka života. V roku 1920 sa úroveň strednej dĺžky života pri narodení pohybovala u mužov na úrovni 43,7 roka. V ženskej časti populácie mali ženy pri narodení šancu sa dožiť približne 44,6 roku. Na konci sledovaného obdobia sa stredná dĺžka života pri narodení u mužov pohybovala na hladine 52 rokov a u žien 54,5–55 rokov. Podobne sa pomerne výrazne zvýšila stredná dĺžka života vo veku 10, 20 a čiastočne aj 30 rokov. Ak sa však pozrieme na vývoj stredných dĺžok života v starších vekových skupinách, zistíme, že zlepšovanie úmrtnostných pomerov v nich bolo len veľmi mierne, čoho výsledkom je len pozvoľný nárast vo veku 50 a 60 rokov. Zaujímavou z tohto pohľadu je aj vyššia hodnota strednej dĺžky života vo veku 10 rokov v porovnaní s najmladšou vekovou skupinou. Ešte väčšie rozdiely by sme našli medzi prvým a druhým rokom života. Existencia tzv. paradoxu strednej dĺžky života na Slovensku v medzivojnovom období poukazuje na skutočnosť, že ak dieťa prežilo dojčenský vek, jeho stredná dĺžka života sa pomerne výrazne zvýšila. Tento jav bol výsledkom nepriaznivých úmrtnostných pomerov v najmladších vekových skupinách detí, ktoré výraznou mierou znižovali hodnoty strednej dĺžky života pri narodení. Preto sa deti, ktoré prežili toto rizikové obdobie, mohli dožiť vyššieho veku ako ukazuje stredná dĺžka života pri narodení. U mužov paradox strednej dĺžky života dosahoval úroveň 8,4 –10,4 roku a u žien 7,0–8,6 roku.

---

[4] Počas obdobia boli publikované v rámci edície *Československá statistika*: Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1919–1920. In *Československá statistika sv. 53*, řada XIV., sešit 1 (ďalej len ČSS sv. 53). Praha : Státní úřad statistický (ďalej len SÚS), 1929; Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1921–1922. In *Československá statistika sv. 59*, řada XIV., sešit 2 (ďalej len ČSS sv. 59). Praha : SÚS, 1929; Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1923 – 1924. In *Československá statistika sv. 63*, řada XIV., sešit 3 (ďalej len ČSS sv. 63). Praha : SÚS, 1930; Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1925–1927. In *Československá statistika sv. 77*, řada XIV., sešit 4 (ďalej len ČSS sv. 77). Praha : SÚS, 1932; Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1928–1930. In *Československá statistika sv. 121*, řada XIV., sešit 5 (ďalej len ČSS sv. 121). Praha : SÚS, 1936; Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1931–1933. In *Československá statistika sv. 145*, řada XIV., sešit 6 (ďalej len ČSS sv. 145). Praha : SÚS, 1938; Pohyb obyvatelstva v bývalém Československu v letech 1934–1937. In *Československá statistika sv. 163*, řada XIV., sešit 7 (ďalej len ČSS sv. 163). Praha : SÚS, 1941.

[5] *Statistická příručka republiky Československé I.* (ďalej len SPRČS I.). Praha : SÚS, 1920; *Statistická příručka republiky Československé II* (ďalej len SPRČS II). Praha : SÚS, 1925; *Statistická příručka republiky Československé III* (ďalej len SPRČS III.). Praha : SÚS, 1928; *Statistická příručka republiky Československé IV* (ďalej len SPRČS IV.). Praha : SÚS, 1932; *Statistická ročenka ČSR 1934* (ďalej len SRRČS 1934). Praha : SÚS, 1934 a i.

Graf č. 1 a 2 – *Vývoj strednej dĺžky života mužov a žien vo vybraných vekových skupinách na Slovensku v rokoch 1920–1937.*[6]

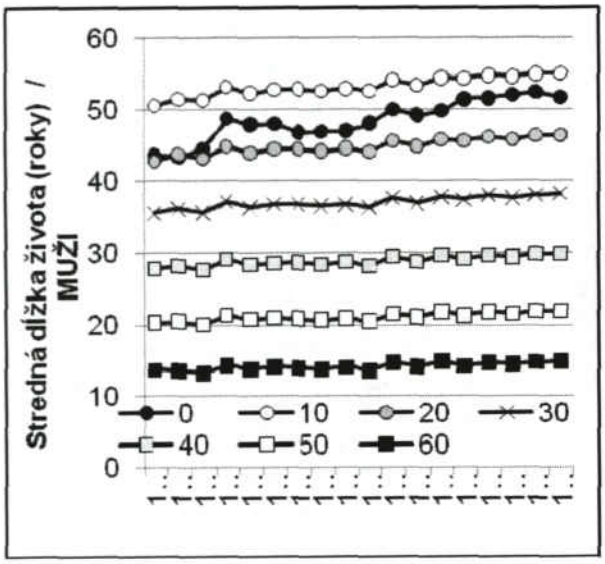

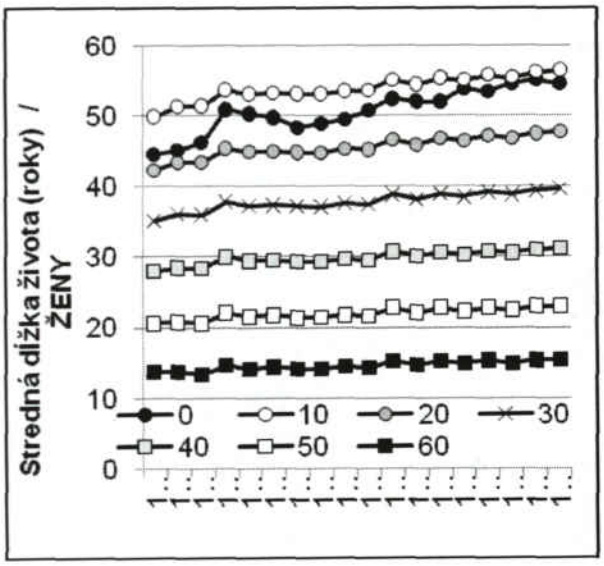

Vyššie popísaný vývoj strednej dĺžky života pri narodení poukazuje na postupné pomalé zlepšovanie úmrtnostných pomerov. Medzi rokmi 1920 a 1937 došlo k predĺženiu strednej dĺžky života pri narodení u mužov o približne 8 rokov a u žien o takmer 10 rokov. Otázkou zostáva, keďže stredná dĺžka života ako ukazovateľ v sebe odzrkadľuje úmrtnostné pomery vo všetkých vekových skupinách, ktoré z nich sa na tejto zmene podieľali najviac? Pre tento účel sme vypočítali príspevky vekových skupín k strednej dĺžke života pri narodení. Tento analytický ukazovateľ nám umožní vyjadriť práve váhu jednotlivých vekových skupín na zmene strednej dĺžky života pri narodení. Príspevky jednotlivých vekových skupín zobrazuje nasledujúci graf 3. Ako je z neho zrejmé, najvýraznejšou mierou sa na zmene sledovaného ukazovateľa podieľalo zlepšovanie úmrtnostných pomerov v detskom a dojčenskom veku. Okrem toho je zrejmé, že u žien sa pomerne významne znižovala tiež úmrtnosť v reprodukčnom veku, čoho výsledkom bolo odstránenie, resp. zmiernenie ženskej nadúmrtnosti. U mužov v rokoch 1920–1937 príspevky vekovej skupiny 0–14 ročných predstavovali približne 64 % (5,1 roku) a vo veku 15–49 asi 25 % (približne 2,0 roku) z celkového nárastu strednej dĺžky života. Ženy vo veku 0–14 rokov sa podieľali „len" 52 %, pričom reprodukčný vek predstavoval až jednu tretinu z celkovej zmeny.

[6] Vypočítané na základe údajov: ČSS sv. 53, s. 370–371; ČSS sv. 59, s. 170–171, 366–367; ČSS sv. 77, s. 644–651; ČSS sv. 121, s. 344–351; ČSS sv. 145, s. 459–467; ČSS sv. 163, s. 634–645; Věkové složení obyvatelstva v letech 1920–1937 a 1945–1979 (ČSSR, ČSR, SSR) In *Česká statistika* sv. 27. Praha: Český statistický úřad, 1981, s. 4–39.

Počas celého medzivojnového obdobia platilo, že ženy pri narodení majú väčšiu šancu na dlhší život ako muži. Komplexný obraz o rozdieloch úmrtnostných pomerov medzi mužmi a ženami získame analýzou príspevkov vekových skupín k ich hodnotám. Rozdiel v strednej dĺžke života pri narodení sa v medzivojnovom období pohyboval na hranici 0,9 až 2,8 roku v prospech žien, pričom postupne dochádzalo k jeho prehlbovaniu. Najvýraznejšou mierou sa na rozdieloch v strednej dĺžke života pri narodení v prospech žien podieľala intenzita úmrtnosti v najmladšej vekovej skupine. S postupným zlepšovaním úmrtnostných charakteristík sa zvyšovala tiež váha vekových skupín nad 45 rokov. Kým v roku 1920 predstavovali tieto skupiny len 0,15 roku, na konci sledovaného obdobia to už bolo 1,12 roku. Zaujímavo sa tiež vyvíjalo postavenie vekovej skupiny 20–24 rokov. Tá spočiatku znižovala hodnoty rozdielu stredných dĺžok života pri narodení v dôsledku vyššej úmrtnosti žien, no v roku 1937 už naopak posilňovala lepšie úmrtnostné pomery v ženskej časti populácie. Zlepšovanie úmrtnostných pomerov žien v reprodukčnom veku a v čase dospievania dokazuje tiež vývoj vplyvu týchto vekových skupín na strednú dĺžku života pri narodení. V roku 1920 vekové skupiny 3–44 ročných žien znižovali rozdiel sledovaného ukazovateľa o 0,87 roku, no na konci sledovaného obdobia vidíme, že k tomuto vplyvu dochádza len vo veku 1, 2, 5–9, 10–14 a 25–29 rokov, a to s výrazne nižšou intenzitou.

Graf č. 3 – *Príspevky k predĺženiu strednej dĺžky života pri narodení medzi rokmi 1920 a 1937 u mužov a žien na Slovensku.*[7]

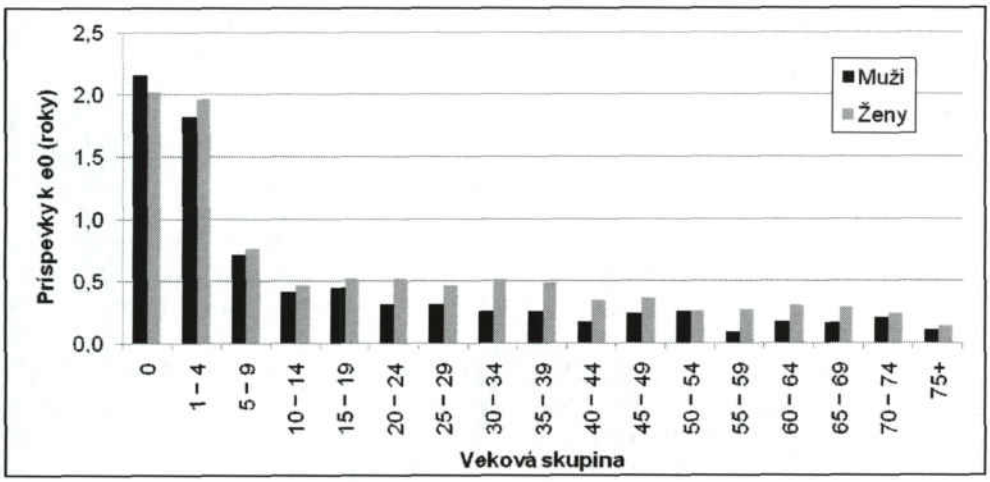

Nepriaznivú situáciu z pohľadu úrovne strednej dĺžky života pri narodení na Slovensku dokumentuje graf 4. Ako je z neho zrejmé, v medzivojnovom období v Európe potenciálne najviac rokov života mali pred sebou deti narodené v severských krajinách, ako je Nórsko, Švédsko, Dánsko a tiež v niektorých štátoch západnej Európy. Slovensko oproti nim zaostávalo o viac ako desať až pätnásť rokov.

[7] Vypočítané na základe údajov: ČSS sv. 53, s. 370–371; ČSS sv. 59, s. 170–171, 366–367; ČSS sv. 77, s. 644–651; ČSS sv. 121, s. 344–351; ČSS sv. 145, s. 459–467; ČSS sv. 163, s. 634-645; Věkové složení obyvatelstva v letech 1920–1937 a 1945–1979 (ČSSR, ČSR, SSR) In *Česká statistika* sv. 27. Praha: Český statistický úřad, 1981, s. 4–39.

Graf č. 4 – *Stredná dĺžka života mužov a žien v niektorých štátoch Európy v 30. rokoch 20. storočia.*[8]

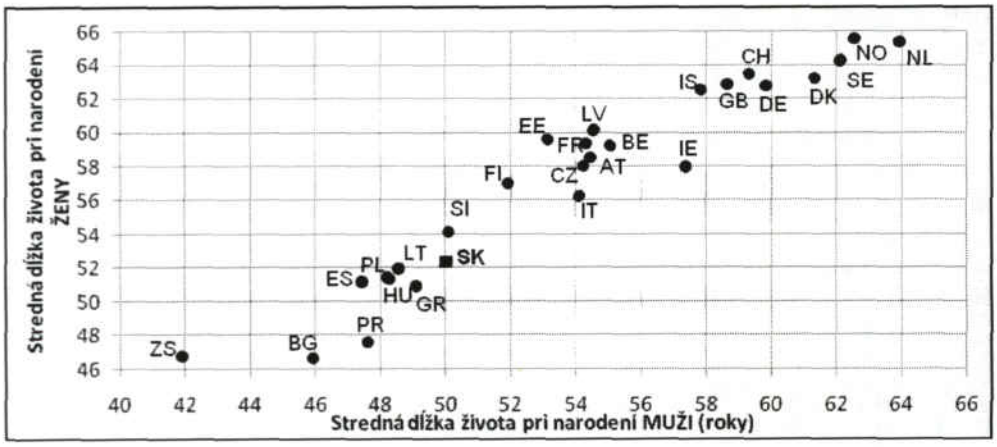

Dojčenská úmrtnosť

Dojčenská úmrtnosť predstavuje vo všeobecnosti dôležitý nástroj pri hodnotení socioekonomickej úrovne jednotlivých krajín. O to viac tento fakt platil pre medzivojnové obdobie, kedy rozpätie medzi najvyššou a najnižšou hodnotou dojčenskej úmrtnosti presahovalo hranicu 100 zomretých osôb vo veku do 1 roka na 1000 živonarodených detí.[9] Úmrtnosť dojčiat pritom súčasne zohrávala jednu z kľúčových úloh v úrovni demografickej reprodukcie. Vysoké hodnoty dojčenskej úmrtnosti sa výraznou mierou podieľali na znižovaní hodnôt strednej dĺžky života pri narodení ako syntetického ukazovateľa úrovne úmrtnosti. Preto môžeme s určitým zovšeobecnením povedať, že v populáciách, ktoré sa vyznačovali vysokou dojčenskou úmrtnosťou, bola nádej na dlhší život pri narodení kratšia ako v krajinách s lepšími úmrtnostnými pomermi v dojčenskom veku.

Veľký vplyv dojčenskej a detskej úmrtnosti na celkovú intenzitu úmrtnosti sa nezmenil ani v medzivojnovom období. Z celkového počtu zomretých úmrtia detí do jedného roku života predstavovali ešte na začiatku 30. rokov u mužov viac ako 30 % a u žien viac ako 25 %.

Vo všeobecnosti môžeme povedať, že úroveň dojčenskej úmrtnosti bola v prvých povojnových rokoch nepriaznivá vo všetkých častiach Československa. Obzvlášť alarmujúca situácia bola v Podkarpatskej Rusi.[10] Snahy o presadzovanie modernizovanej zdravotníckej starostlivosti, zavádzanie preventívnych a hygienických opatrení v boji s epidemickými ochoreniami pre čo najširšie vrstvy obyvateľstva, široká osvetová činnosť predovšetkým rôznych organizácií prispeli k postupnému znižovaniu intenzity dojčenskej úmrtnosti. Tento vývoj však bol len veľmi pozvoľný a intenzita úmrtnosti detí do jedného roku života tak naďalej zohrávala dôležitú úlohu v celkovej úmrtnosti.[11]

---

[8] Zostavené z údajov dostupných pre jednotlivé štáty v databáze Human Life Tables http://www.lifetable.de/cgi-bin/datamap.plx a Human Mortality Database http://www.mortality.org/ [15. 9. 2012]

[9] ŠPROCHA – TIŠLIAR, ref 2, s. 30.

[10] ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi I.: Demografická reprodukcia.* Bratislava : Infostat, 2009, 236 s.

[11] ŠPROCHA – TIŠLIAR, ref 2, s. 27–29.

Medzi rokmi 1920 až 1937 klesla úroveň dojčenskej úmrtnosti na Slovensku zo 186 ‰ na hodnotu približne 142 ‰, no v posledných dvoch rokoch spoločného štátu došlo k miernemu nárastu a z 1000 živonarodených detí zomrelo v roku 1937 takmer 150.[12]

Nepriaznivé úmrtnostné pomery v dojčenskom veku na Slovensku v medzivojnovom období potvrdilo aj medzinárodné porovnanie. Ako je zrejmé z nasledujúceho grafu 5, najnižšiu úmrtnosť detí do jedného roka života dosahovali predovšetkým severské štáty ako Island, Nórsko, Švédsko, Dánsko a štáty západnej Európy ako Švajčiarsko, Holandsko, Veľká Británia a ku koncu sledovaného obdobia aj Francúzsko, Nemecko, Belgicko. V porovnaní s nimi bola dojčenská úmrtnosť na Slovensku približne trojnásobne vyššia. Podobnú úroveň dojčenskej úmrtnosti dosahovalo len Bulharsko a čiastočne Maďarsko. Horšie úmrtnostné pomery vo veku do jedného roka nachádzame v medzivojnovom období len v Rumunsku, Podkarpatskej Rusi a najmä v ZSSR.

Graf č. 5 – *Dojčenská úmrtnosť v niektorých štátoch Európy v rokoch 1921 a 1937.*[13]

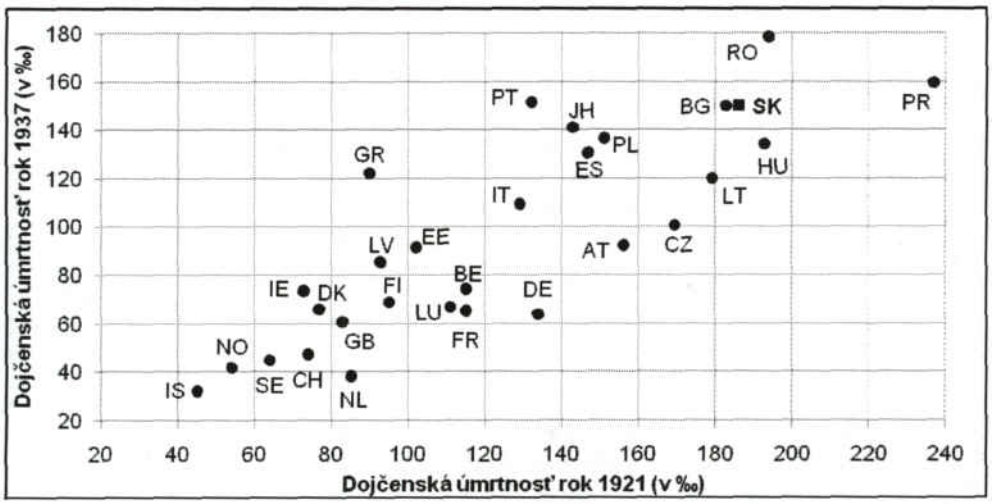

Z pohľadu rozloženia intenzity dojčenskej úmrtnosti podľa veku platí, že sa vyznačuje značne nerovnomerným priebehom. Vo všeobecnosti sa ukazuje, že najväčšie riziko úmrtia dojčiat sa nachádza v prvých dňoch po pôrode a s prežitým vekom postupne klesá. Naša analýza odhalila, že výraznou charakteristickou črtou dojčenskej úmrtnosti v medzivojnovom Československu bola vyššia úroveň ponovorodeneckej úmrtnosti (od 28 dní do 1 roku) v porovnaní s úmrtnosťou novorodencov (do 28 dní). Na úhrne dojčenskej úmrtnosti sa ponovorodenecká úmrtnosť podieľala približne 60 % a jej hodnoty sa dlhodobo pohybovali na hranici 100 ‰, pričom až v druhej polovici 30. rokov sa dostali trvalejšie pod túto úroveň. Naopak novorodenecká úmrtnosť predstavovala približne 40 % z celkovej dojčenskej úmrtnosti a jej intenzita postupne do konca sledovaného ob-

[12] ŠPROCHA – TIŠLIAR, ref 2, s. 28.

[13] Zostavené na základe údajov publikovaných v International Statistical Year-Book 1929. League of Nations, Geneva, 1930, s. 53 a v Statistical Year-Book of The League of Nations 1939/40. Geneva, 1940, s. 40.

dobia klesala.[14] Výrazne vyššia intenzita ponovorodeneckej úmrtnosti svedčí o tom, že predovšetkým domáca starostlivosť nebola dostačujúca a na úmrtnosti detí do jedného roku zohrávali exogénne príčiny významnú úlohu. Podľa vtedajších pediatrov, napr. Alojza Churu[15], mala na tento vývoj vplyv predovšetkým dĺžka dojčenia v kombinácii so sociálnymi a ekonomickými pomermi.

Rozdiely v intenzite dojčenskej úmrtnosti medzi jednotlivými populáciami, prípadne v rámci nich, môžu byť pomerne dôležitým ukazovateľom sociálnych nerovností v dôsledku pôsobenia rozličných príčin založených vo väčšine prípadov na mechanizmoch sociálnej exklúzie. Nedostatočný prístup určitých skupín obyvateľstva k zdravotnej starostlivosti, k informáciám a vo všeobecnosti normálnemu chodu spoločnosti, môže vytvoriť zhoršené podmienky v zdravotnom stave a úmrtnostných charakteristikách najmladších detí. Samotná intenzita dojčenskej úmrtnosti sa pri tom môže líšiť podľa pohlavia narodeného dieťaťa, rodinného stavu matky, úrovne jej vzdelania, ale tiež podľa veku matky, poradia narodeného dieťaťa.

Počas celého sledovaného obdobia môžeme vidieť, že u chlapcov boli nepriaznivejšie úmrtnostné pomery v najmladšom veku ako u dievčat, pričom rozdiely v intenzite dojčenskej úmrtnosti sa pohybovali na úrovni 18–36 ‰.

Rodinný stav matky zohrával pre prežitie dieťaťa pomerne dôležitú úlohu. Nedostatočná starostlivosť, ktorá sa novorodencovi dostávala v prípade, ak sa narodil matke bez partnera, ktorý by sa o nich postaral, významnou mierou prispievala k zvýšeniu pravdepodobnosti úmrtia. Aj údaje z medzivojnového obdobia na Slovensku dokazujú, že dojčenská úmrtnosť detí narodených matkám mimo manželský zväzok bola podstatne vyššia ako dojčenská úmrtnosť detí, ktoré sa narodili v manželstve.

Ďalším významným faktorom ovplyvňujúcim intenzitu dojčenskej úmrtnosti v medzivojnovom období bola príslušnosť matky k určitej národnosti. Pravdepodobne odlišný prístup k výchove a starostlivosti o dieťa, rozdielne socioekonomické podmienky, v ktorých jednotlivé národnostné skupiny žili (napr. židovské a nemecké obyvateľstvo žilo predovšetkým vo väčších mestách a mestečkách), podmienili vznik pomerne významne odlišných intenzít úmrtnosti do jedného roku života. Najnižšiu dojčenskú úmrtnosť v medzivojnovom období vykazovali deti narodené židovskému obyvateľstvu. V rokoch 1919–1937 sa jej intenzita dlhodobo pohybovala pod 100 ‰.[16] Pomerne nízku úmrtnosť do jedného roku v porovnaní s československou národnosťou mali tiež nemecké deti. Najhoršie úmrtnostné pomery vykazovali deti narodené ženám s cigánskou národnosťou.

Výrazné sociálne, ekonomické, zdravotnícke, hygienické a tiež demografické podmienky v jednotlivých regiónoch Slovenska v medzivojnovom období významnou mierou prispeli k vzniku regionálnych rozdielov v intenzite dojčenskej úmrtnosti.

Prakticky po celé medzivojnové obdobie sa najvyššia intenzita dojčenskej úmrtnosti udržiavala v oblasti Považia a Kysúc, kde sa pohybovala dlhodobo na hodnotách okolo 200 zomrelých dojčiat z 1000 živonarodených. Vysoké hodnoty v dvadsiatych rokoch registrovala aj oblasť západného Tekova, severnej a strednej Oravy, ale i južná a východná časť Nitry.

Už začiatkom dvadsiatych rokov vyššie hodnoty dojčenskej úmrtnosti nachádzame aj vo východnejších oblastiach Slovenska. Išlo najmä o oblasť horného a stredného

[14] ŠPROCHA – TIŠLIAR, ref 2, s. 31–32.

[15] CHURA, J. Alojz. *Slovensko bez dorastu?* I. diel. Bratislava: Roľnícka osveta, 1936, s. 300 a n.; CHURA, J. Alojz. *Slovensko bez dorastu?* II. diel, časť 1. Bratislava : Roľnícka osveta, 1938.

[16] ŠPROCHA, Dojčenská úmrtnosť..., ref. 3, s. 43.

Spiša, okresy Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa a Levoča a západný Šariš, kde extrémne hodnoty dosahoval okres Sabinov. K nim sa pripojila slovenská časť Abova (okres Košice – vidiek) a neskôr aj južný Zemplín s okresmi Trebišov a Kráľovský Chlmec. Od polovice 20. rokov aj severovýchodný Zemplín, najmä okres Snina, kde sa potom na začiatku 30. rokov zvýšila priemerná dojčenská mortalita na hranicu vyše 180 ‰. V roku 1932 tento okres vykazoval dokonca nad 200 zomrelých dojčiat z 1000 živonarodených.[17]

Kartogram č. 1 – *Dojčenská úmrtnosť v rokoch 1921–1923 (v ‰).*[18]

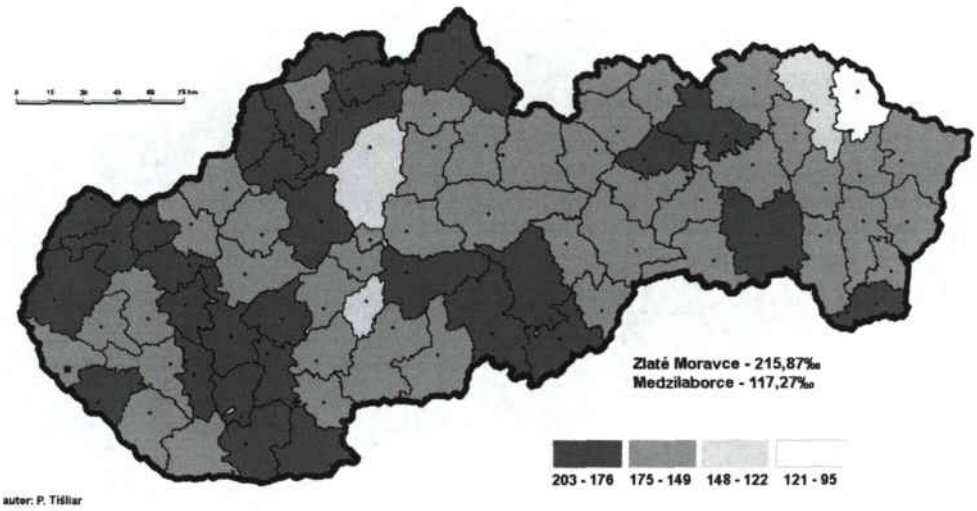

Príčiny smrti

Úroveň úmrtnosti je vo všeobecnosti ovplyvnená endogénnymi a exogénnymi faktormi. Jeden z možných spôsobov ako poodhaliť aspoň časť z týchto zložitých vzťahov spočíva v analýze procesu úmrtnosti podľa príčin smrti. Najvýznamnejšie príčiny smrti ovplyvňujú samotnú intenzitu úmrtnosti a tiež vytvárajú predpoklad pre vznik rozdielov v úmrtnosti medzi jednotlivými populáciami. Okrem toho nás informujú do určitej miery aj o zdravotnom stave populácie.

Sledovanie príčin úmrtia v medzivojnovom období bolo len vo svojich počiatkoch, keďže prvú medzinárodne používanú klasifikáciu zostavil Jacques Bertillon až v roku 1893.[19] Navyše nedostatok kvalifikovaného personálu zapríčinil, že v prvých rokoch po vojne bola príčina smrti na Slovensku vo väčšine prípadov určená laickou osobou. Kritická situácia, kedy až 60 % príčin úmrtí zisťovala laická nelekárska osoba, zotrvala až do polovice 20. rokov.[20] Chronický nedostatok lekárov však na Slovensku pretrvával aj v ďalších rokoch, a aj preto v druhej polovici 30. rokov podiel príčin smrti určených laickou osobou stále predstavoval približne 30 %.

---

[17] ČSS zv. 145, s. 11 a 280.

[18] Zostavené na základe údajov vypočítaných z ČSS zv. 59, s. 8–10, 92–93, 204–206, 288–289; ČSS zv. 63, s. 8–10, 92–93.

[19] *Mezinárodní klasifikace nemocí: Instrukční příručka.* Praha, 1996, s. 144.

[20] ŠPROCHA – TIŠLIAR, ref 2, s. 118.

Hlavnú úlohu v procese úmrtnosti zohrávali ochorenia epidemické, endemické, infekčné, ďalej úmrtia na ochorenia dýchacej a tráviacej sústavy. Špecifickými príčinami bola staroba a ochorenia ranného veku a vrodené chyby. Tie svedčili spolu s nedostatočne alebo nepresne klasifikovanými príčinami úmrtia o určitých nepresnostiach v určovaní príčin. V medzivojnovom období sledujeme, že u oboch pohlaví práve raný vek, zle definované a neurčité príčiny a tiež infekčné, epidemické a endemické ochorenia postupne strácali na význame.[21]

Kartogram č. 2 – *Dojčenská úmrtnosť v rokoch 1934–1937 (v ‰).*[22]

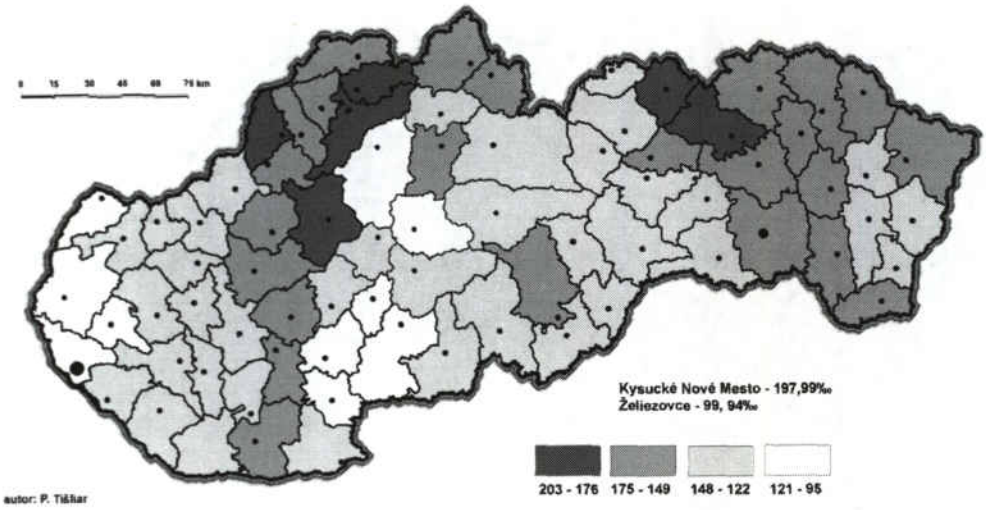

Uvedené zistenia do určitej miery poukazujú na významné zmeny, ktoré sa odohrávali v epidemiologickej situácii na Slovensku. Ide o dôležitý prvok celkového vývoja civilizácie, ktorý dostal označenie epidemiologická revolúcia.[23] Táto teória vysvetľuje a postihuje celý komplex zmien vo vývoji chorobnosti a príčin smrti v histórii ľudstva v závislosti na ich interakcii s demografickými, sociologickými a ekonomickými podmienkami.[24]

Epidemiologická revolúcia má paralelu v ostatných revolúciách, čím ju je treba chápať ako plne integrovaný jav v procese globálnej revolúcie modernej doby. V rámci epidemiologickej revolúcie dochádza k zmene vzorcov v mortalite a chorobnosti populácie, pričom epidemické a infekčné ochorenia sú postupne vystriedané degeneratívnymi a civilizačnými ochoreniami.[25]

Autor teórie Abdel Rahim Omran vyčlenil tri základné etapy:

1. Obdobie hladomoru a morových epidémií sa vyznačuje významnou prevahou úmrtnosti na infekčné a epidemické ochorenia, pri strednej dĺžke života oscilujú-

[21] ŠPROCHA – TIŠLIAR, ref 2, s. 122–124.

[22] Zostavené na základe údajov vypočítaných z ČSS zv. 163, s. 16–19, 320–323.

[23] OMRAN Abdel Rahim. *The Epidemiologic Transition: A Theory of the Epidemiology of Population Change*. The Milbank Quarterly, Vol. 83, No. 4, 2005, s. 731.

[24] OMRAN, ref. 23, s. 732.

[25] OMRAN, ref. 23, s.736–737.

cej na intervale 20–40 rokov, pričom podiel civilizačných ochorení sa pohybuje na hladine 5–10 %.

2. Obdobie poklesu pandémií je charakteristické výrazným poklesom intenzity úmrtnosti, pričom výskyt veľkých epidémií je malý alebo tieto z populácie úplne vymiznú. Pokles hladiny úmrtnosti sa prejaví nárastom strednej dĺžky života pri narodení na 40–50 rokov. Podiel civilizačných ochorení postupne rastie a dosiahne hodnoty 10–35 %.
3. V období degeneratívnych a civilizačných ochorení pokles úmrtnosti pokračuje, aby sa jej intenzita dostala na pomerne stabilnú nízku hladinu, pričom stredná dĺžka života pri narodení výrazne prekročí hranicu 50 rokov. Najvýznamnejším faktorom populačného vývoja sa stáva plodnosť.[26]

Na základe takto vyčlenených období môžeme populáciu Slovenska v medzivojnovom období pravdepodobne zaradiť do druhého, resp. ku koncu sledovaného obdobia na rozhranie druhej a tretej epidemiologickej revolúcie.

Výpočet štandardizovaných mier úmrtnosti potvrdil pokles úrovne úmrtnosti vo všetkých vybraných príčinách smrti približne rovnakou intenzitou u oboch pohlaví. Najvýznamnejšie sa medzi rokmi 1921 a 1937 znížila intenzita úmrtnosti na epidemické, endemické a infekčné ochorenia, ktorá poklesla až o 50 %. Výrazný pokles je možné sledovať tiež u kategórie ostatné príčiny smrti, ochorenia nervovej sústavy a zmyslových orgánov. Na druhej strane intenzita úmrtnosti na ochorenia dýchacej a tráviacej sústavy zostala približne rovnaká a u kardiovaskulárnych ochorení došlo dokonca k zvýšeniu intenzity úmrtnosti.

Vývoj strednej dĺžky života je ovplyvnený do veľkej miery zmenami v epidemiologickej situácii, čiže intenzitou úmrtnosti v jednotlivých vekových skupinách podľa príčin smrti. Ako sme si už ukázali vyššie, v sledovanom období došlo postupne k rastu strednej dĺžky života pri narodení. Na tejto zmene sa jednotlivé príčiny smrti podieľali rozdielne. Za účelom popísania tohto vplyvu sme vypočítali vo vybraných obdobiach[27] dekompozíciu zmeny strednej dĺžky života pri narodení podľa príčin smrti, veku a pohlavia.[28]

Medzi rokom 1921 a 1924 rozdiel stredných dĺžok života pri narodení u mužov predstavoval 5,16 roku a u žien 5,74 roku. K tomuto nárastu najviac prispel pokles intenzít úmrtnosti na epidemické, endemické a infekčné ochorenia a tiež ostatné príčiny. Veľký význam kategórie ostatné príčiny je potrebné hľadať predovšetkým vo veľkej váhe jednotiek staroba a ochorenia raného veku. Celkovo sa tieto dve kategórie podieľali na zmene strednej dĺžky života u oboch pohlaví viac ako tromi štvrtinami. V podstate okrem kardiovaskulárnych ochorení vo všetkých kategóriách došlo k pozitívnemu vplyvu na strednú dĺžku života pri narodení. Tento vývoj však bol odlišný nielen podľa príčin smrti, ale tiež podľa veku. Najväčšou mierou na raste strednej dĺžky života pri narodení sa u všetkých príčin smrti podieľali najmladšie vekové skupiny. Opačná a logická situácia bola u kardiovaskulárnych ochorení, ktoré na sledovaný vývoj vplývali negatívne. U nich došlo k najvýraznejšiemu vplyvu vo vekovej skupine 30–59 rokov.

---

[26] OMRAN, ref. 23, s. 737–738.

[27] Výber týchto období (1921–1924, 1925–1930, 1931–1937) bol do veľkej miery ovplyvnený charakterom publikovaných dát o počte úmrtí podľa veku a príčine smrti.

[28] Pre výpočet tejto dvojrozmernej dekompozície sme použili Arriagovu metódu výpočtu.

Tauľka č. 1 – *Vývoj štandardizovaných mier úmrtnosti podľa príčin smrti vo vybraných rokoch.*[29]

Príčina smrti	1921	1924	1927	1930	1933	1937	Index 1937/1921
			Muži				
Epidemické, endemické a infekčné ochorenia	445	307	335	267	246	221	50
Ochorenia dýchacej sústavy	300	236	376	289	300	293	98
Ochorenia nervovej sústavy a zmyslových orgánov	132	130	121	115	107	104	78
Ochorenia tráviacej sústavy	154	125	169	156	132	148	96
Ochorenia obehovej sústavy	87	112	106	106	117	136	157
Ostatné príčiny	1034	887	748	723	667	634	61
			Ženy				
Epidemické, endemické a infekčné ochorenia	436	308	327	267	248	221	51
Ochorenia dýchacej sústavy	299	235	241	285	298	288	97
Ochorenia nervovej sústavy a zmyslových orgánov	130	129	102	116	109	106	81
Ochorenia tráviacej sústavy	148	122	136	150	129	143	97
Ochorenia obehovej sústavy	92	119	131	115	128	148	162
Ostatné príčiny	1053	921	803	740	690	653	62

V druhom skúmanom období 1925 až 1930 nárast strednej dĺžky života už nebol tak intenzívny. U mužov táto zmena predstavovala 2,19 roku a u žien 2,78. Určité zmeny môžeme vidieť aj na vplyve jednotlivých príčin úmrtia. Predovšetkým poklesla váha epidemických, endemických a infekčných ochorení. Do popredia sa u mužov dostali najmä ochorenia dýchacej a tráviacej sústavy. Naopak u žien najvýznamnejšiu úlohu v tomto období zohrali ostatné príčiny. Okrem toho je možné tiež vidieť stále väčšiu váhu kardiovaskulárnych ochorení. Určité zmeny sa odohrali aj vo váhe jednotlivých vekových skupín. Dominancia najmladších vekov sa mierne oslabila, pričom tento jav je o niečo intenzívnejší u žien ako u mužov.

Posledné sledované obdobie medzi rokmi 1931 a 1937 zaznamenalo podobne ako predchádzajúce nárast strednej dĺžky života. U mužov tento syntetický ukazovateľ intenzity úmrtnosti vzrástol približne o 2,71 rokov a u žien o 2,68 rokov. Aj v tomto prípade hlavnú úlohu zohrávali ostatné príčiny a epidemické, endemické a infekčné ochorenia, v ktorých sa znižovanie intenzity úmrtnosti najvýraznejšie podpísalo pod nárast strednej dĺžky života pri narodení. Opačne pôsobilo zhoršovanie úmrtnostných pomerov na kardiovaskulárne ochorenia, ktoré hodnoty strednej dĺžky života pri narodení znižovalo.

Zaujímavý pohľad na vplyv niektorých príčin smrti na strednú dĺžku života pri narodení umožňujú tzv. teoretické stredné dĺžky života. Tie predstavujú model syntetického ukazovateľa úmrtnosti za splnenia predpokladu neexistencie určitej príčiny smrti.[30]

[29] Vypočítané na základe údajov: ČSS sv. 59 s. 125–130; ČSS sv. 63 s. 321–326; ČSS sv. 77 s. 473–479; ČSS sv. 121 s. 232–273; ČSS sv. 145 s. 282–341; ČSS sv. 163 s. 422–485.

[30] Metodiku výpočtu čitateľ nájde v publikácii MESZÁROŠ, Ján. *Špeciálne úmrtnostné tabuľky 1950–2000.* Bratislava : Infostat, 2001. 58 s.

Okrem toho prezentovaná časová rada nás informuje o zmenách v epidemiologickej situácii.

Ako je možné vidieť v prípade, ak by obyvateľstvo na Slovensku nezomieralo na epidemické, endemické a infekčné ochorenia, jeho stredná dĺžka života pri narodení by sa u mužov i žien zvýšila približne o 4–7 rokov. Odhliadnuc od tejto informácie, v tabuľke je tiež zaznamenaný druhý rozmer problematiky, a to pokles vplyvu tejto kategórie príčin smrti. Na druhej strane môžeme vidieť, že váha ochorení dýchacích ciest na strednú dĺžku života pri narodení sa v medzivojnovom období mierne zvýšila. Špeciálne sme do tabuľky okrem vybraných hlavných tried naznačili tiež vplyv pľúcnej formy tuberkulózy. Z vypočítaných údajov je jasné, že váha tejto príčiny smrti bola v medzivojnovom období skutočne výrazná. Hodnoty strednej dĺžky života skracovala u mužov i žien približne o 2 – 3 roky.

Zdravotný stav a chorobnosť

Vojnou zničené hospodárstvo, podvýživa, nedostatočné sociálne zabezpečenie, nevyhovujúce bytové podmienky, katastrofálne hygienické pomery, pomerne vysoký pohyb osôb za prácou, ale napríklad i rozšírený alkoholizmus predstavovali základné faktory pôsobiace na vznik a rýchle šírenie rôznych ochorení. Tieto, ale i ďalšie negatívne javy predstavovali najväčšie sociálno-zdravotné problémy po vzniku Československej republiky.

Tabuľka č. 2 – *Teoretická stredná dĺžka života pri narodení mužov pri vylúčení vybraných príčin smrti.*[31]

Ukazovateľ	1921	1923	1925	1927	1929	1931	1933	1935	1937
Stredná dĺžka života pri narodení	42,8	48,7	48,3	46,9	48,2	49,5	51,7	52,4	52,2
Teoretická stredná dĺžka života pri narodení za predpokladu neexistencie úmrtnosti na:									
Endemické, epidemické a infekčné ochorenia	49,6	53,9	54,0	52,6	53,1	54,5	56,2	56,5	56,4
Pľúcna forma tuberkulózy	45,4	51,8	51,6	49,9	51,1	52,4	54,3	54,7	54,4
Ochorenia dýchacej sústavy	46,8	52,0	52,7	53,0	53,3	54,7	57,1	57,5	57,8
Ochorenia nervovej sústavy a zmyslových orgánov	44,6	50,6	50,4	48,7	50,0	51,4	53,5	53,9	54,0
Ochorenia tráviacej sústavy	44,9	50,7	50,6	49,7	50,8	52,2	54,1	54,9	55,0
Rozdiel medzi teoretickou a skutočnou strednou dĺžkou života pri narodení:									
Endemické, epidemické a infekčné ochorenia	6,8	5,2	5,7	5,7	4,9	5,0	4,5	4,1	4,2
Pľúcna forma tuberkulózy	2,6	3,1	3,3	3,0	2,9	2,9	2,6	2,3	2,1
Ochorenia dýchacej sústavy	4,0	3,3	4,4	6,1	5,1	5,2	5,4	5,1	5,5
Ochorenia nervovej sústavy a zmyslových orgánov	1,8	1,9	2,1	1,8	1,8	1,9	1,8	1,6	1,8
Ochorenia tráviacej sústavy	2,1	2,0	2,3	2,8	2,7	2,7	2,4	2,6	2,8

[31] Vypočítané z údajov publikovaných v ČSS sv. 59, s. 125–130; ČSS sv. 63, s. 125–130; ČSS sv. 77, s. 423–429, 473–479; ČSS sv. 121, s. 246–259; ČSS sv. 145, s. 282–303, 326–347; ČSS sv. 163, s. 438–453, 470–485; ČSS sv. 27, s. 4–39.

Spolu s nedostatkom lekárskeho a zdravotníckeho personálu, nedostatkom finančného a vhodného materiálneho zabezpečenia bola výsledkom vysoká chorobnosť obyvateľstva Slovenska v sledovanom období. Významne sa o tento stav pričinili hlavne infekčné ochorenia.

Tabuľka č. 3 – *Teoretická stredná dĺžka života pri narodení žien pri vylúčení vybraných príčin smrti.*[32]

Ukazovateľ	1921	1923	1925	1927	1929	1931	1933	1935	1937
Stredná dĺžka života pri narodení	44,7	50,9	50,6	49,6	51,4	52,3	54,0	54,9	55,0
Teoretická stredná dĺžka života pri narodení za predpokladu neexistencie úmrtnosti na:									
Endemické, epidemické a infekčné ochorenia	51,9	56,5	56,6	55,6	56,6	57,5	58,9	59,3	59,4
Pľúcna forma tuberkulózy	47,7	54,5	54,2	52,9	54,6	55,4	56,8	57,5	57,3
Ochorenia dýchacej sústavy	48,4	54,1	54,8	53,6	56,0	57,0	58,9	59,4	60,0
Ochorenia nervovej sústavy a zmyslových orgánov	46,2	52,6	52,4	51,2	53,0	54,0	55,5	56,5	56,6
Ochorenia tráviacej sústavy	46,7	52,7	52,6	52,0	53,7	54,5	56,1	57,0	57,2
Rozdiel medzi teoretickou a skutočnou strednou dĺžkou života pri narodení:									
Endemické, epidemické a infekčné ochorenia	7,3	5,5	6,0	6,0	5,2	5,2	4,9	4,5	4,4
Pľúcna forma tuberkulózy	3,0	3,5	3,5	3,3	3,2	3,1	2,8	2,7	2,3
Ochorenia dýchacej sústavy	3,7	3,2	4,2	4,1	4,6	4,7	4,9	4,5	5,0
Ochorenia nervovej sústavy a zmyslových orgánov	1,5	1,6	1,8	1,6	1,6	1,7	1,5	1,6	1,7
Ochorenia tráviacej sústavy	2,0	1,8	2,0	2,4	2,3	2,2	2,0	2,2	2,3

Zámer sledovať zdravotný stav a chorobnosť populácie Slovenska v medzivojnovom období sa stretáva s celou radou problémov. V prevažnej miere máme možnosť pracovať len s údajmi (navyše s viacerými nedostatkami), ktoré vystihujú príčiny smrti a nehovoria tak priamo o zdravotnom stave obyvateľstva počas jeho života. Jedinými informáciami o výskyte niektorých ochorení boli povinné hlásenia o vybraných chorobách. Povinnému hláseniu podliehali nasledujúce ochorenia: záškrt, šarlach, osýpky, pravé kiahne, ovčie kiahne, brušný týfus, škvrnitý týfus, červienka, cholera, epidemické zmeravenie väzov, čierny kašeľ, epidemický zápal príušníc, trachóm, horúčka šestonedielok, Ázijská cholera, mor, detská obrna, paratýfus, chrípka, tuberkulóza, tularémia, malária, uhryznutie besným zvieraťom a koncom 30. rokov pribudli ešte lepra a návratný týfus.[33] Na základe nich sa pokúsime čiastočne popísať aspoň základné rysy zdravotného stavu a chorobnosti obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období a porovnať ho so stavom v ostatných častiach I. ČSR. Skutočný výskyt ochorení bol na Slovensku v medzivojnovom období pravdepodobne výrazne vyšší ako tomu nasvedčujú lekárske hlásenia. Povinnosť vypĺňať tieto výkazy bola síce daná zákonom, no treba povedať, že nebola dôsledne

[32] Vypočítané z údajov publikovaných v ČSS sv. 59, s. 125–130; ČSS sv. 63, s. 125–130; ČSS sv. 77, s. 423–429, 473–479; ČSS sv. 121, s. 246–259; ČSS sv. 145, s. 282–303, 326–347; ČSS sv. 163, s. 438–453, 470–485; ČSS sv. 27, s. 4–39.

[33] FALISOVÁ, Anna. *Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období.* Bratislava : Veda, 1999, s. 93.

plnená.[34] Dôvodom daného stavu bol predovšetkým nedostatok lekárov a tiež veľký počet laických osôb, ktoré určovali diagnózu a príčinu smrti. Okrem toho väčšina osôb zomierala v domácnosti, často bez akejkoľvek predchádzajúcej odbornej starostlivosti, a preto presné určenie smrti bolo často nemožné.[35]

Počet ochorení a chorobnosť obyvateľstva Slovenska na niektoré ochorenia podliehajúce povinnému hláseniu v 20. a v prvej polovici 30. rokov môžeme vidieť v tab. 4. Ako je z nej zrejmé, najhoršia situácia vládla na Slovensku v prvých povojnových rokoch. V druhej polovici 20. rokov došlo vo všeobecnosti k zlepšeniu situácie v chorobnosti, no krízové obdobie v 30. rokoch opätovne prispelo k zhoršeniu chorobnosti obyvateľstva Slovenska v prípade niektorých ochorení.

Tabuľka č. 4 – *Počet ochorení a chorobnosť na vybrané druhy povinne hlásených ochorení na Slovensku v rokoch 1920–1936.*[36]

Obdobie	Šarlach	Kiahne	Záškrt	Chrípka	Týfus	Škvrnitý týfus	Úplavica	Malária	Trachóm
Počet ochorení									
1920–1924	14 545	2 046	4 274		10 655	780	6 753	249	7 280
1925–1929	11 097		8 783	69 767	11 962	101	1 301	633	7 199
1930–1936*	17 878		16 241	11 264	14714	385	364	991	4171
Počet ochorení na 100 000 obyvateľov									
1920–1924	95,2	13,4	28,0		69,7	5,1	44,2	1,6	47,6
1925–1929	68,7		54,4	432,1	74,1	0,6	8,1	3,9	44,6
1930–1936*	105,6		95,9	66,5	86,9	2,3	2,1	5,9	24,6

Veľmi závažným ochorením sa ukázala byť chrípka. Vzhľadom na vysokú chorobnosť a súčasne aj úmrtnosť na toto infekčné ochorenie v medzivojnovom období na Slovensku mu venujeme väčšiu pozornosť.

Pravdepodobne najťažšia epidémia chrípky postihla svet a aj populáciu Slovenska po skončení prvej svetovej vojny. Populácia Slovenska nebola chrípky ušetrená ani v nasledujúcich rokoch. Prvé náznaky o návrate epidémie sa objavili už v roku 1922. Väčšina pacientov s ľahším priebehom však chorobu len prechodila a stali sa tak nebezpečnými nosičmi. Ako ukazuje tab. 5, najviac nahlásených chorých na chrípku spadá do rokov 1927, 1929 a 1933. Predovšetkým chrípková epidémia z roku 1927 bola obzvlášť silná. Z jej priebehu (tab. 6) a tiež mier úmrtnosti (tab. 7) je vidieť, že chrípka predstavovala v medzivojnovom období významné ochorenie s nepriaznivým dopadom nielen na zdravotný stav obyvateľstva, ale tiež na intenzitu úmrtnosti.

Z pohľadu priebehu epidémie je jasné, že najväčší rozsah dosiahla na konci februára, kedy bol zaznamenaný nielen najväčší počet nakazených osôb, ale tiež počet úmrtí na

[34] FALISOVÁ, ref. 33, s. 57.
[35] FALISOVÁ, ref. 33, s. 57.
[36] SPRČS IV. 1932, s. 323; SRČSR 1934, s. 202; SRČSR 1935, s. 194; SRČSR 1936, s. 185; SRČSR 1938, s. 203.

toto ochorenie. Epidémia chrípky na začiatku roku 1927 najviac postihla najmladšie deti a staršie obyvateľstvo, kde intenzita úmrtnosti na toto ochorenie bola najvyššia.

Tabuľka č. 5 – *Ochorenie na chrípku hlásené zdravotnými úradmi v medzivojnovom období.*[37]

Rok	Čechy	Morava a Sliezsko	Slovensko	Podkarpatská Rus
1925	1 347	4 295	1 446	235
1926	917	436	2 166	929
1927	174 590	91 106	55 652	18 306
1928	956	669	708	486
1929	73 467	20 986	9 795	8 852
1930	328	0	290	331
1932	6591	1486	1 337	482
1933	15 088	12 474	7 327	3 276
1934	307	59	354	277
1936	11 879	140	1 956	791

Tabuľka č. 6 – *Priebeh chrípkovej epidémie na Slovensku v roku 1927.*[38]

Obdobie	Počet nahlásených ochorení	Počet zomretých na chrípku	Na 100 000 obyvateľov pripadalo nakazených	Na 100 000 obyvateľov pripadalo zomretých na chrípku
1. 1.–15. 1.	332	15	10,0	0,5
16. 1.–31. 1.	2 380	75	71,5	2,3
1. 2.–15. 2.	12 275	212	368,6	6,4
16. 2.–28. 2.	17 402	266	522,6	8,0
1. 3.–15. 3.	18 068	184	542,6	5,5
16. 3.–31. 3.	3 597	92	108,0	2,8
1. 4.–15. 4.	1 143	47	34,3	1,4
16. 4.–30. 4.	335	28	10,1	0,8
Spolu	**55 532**	**919**	**1 667,7**	**27,6**

K výkazom ochorených a zomretých na chrípku v období január až apríl 1927 musíme uviesť niekoľko upozornení. Evidencia zo Slovenska nebola úplná, pretože päť okresných úradov nedodalo výkazy o počte ochorených.[39] Úplnosť výkazov tiež závisela od toho, ako si svoju povinnosť plnili samotní lekári. Okrem toho treba povedať, že do tohto výkazu neboli často zahŕňané ľahšie prípady, ktoré nepotrebovali lekárske ošetrenie.[40] Naproti tomu však často dochádzalo k javom, že pri epidemickom rozšírení tohto ochorenia, pri snahe o vyšetrenie čo najväčšieho počtu pacientov, boli za chrípku diagnostikované i ľahšie ochorenia horných dýchacích ciest. Nakoniec treba dodať, že v danom období bola presná diagnóza chrípky veľmi komplikovaná. Z týchto dôvodov

[37] SPRČS IV. 1932, s. 323; SRČSR 1934, s. 202; SRČSR 1935, s. 194; SRČSR 1936, s. 185; SRČSR 1938, s. 203.
[38] SPRČS III., 1928, s. 358.
[39] SPRČS III., 1928, s. 358.
[40] SPRČS III., 1928, s. 358.

je potrebné uvedený obraz o priebehu chrípkovej epidémie a jej rozsahu brať len veľmi opatrne.

Tabuľka č. 7 – *Úmrtnosť na chrípku počas chrípkovej epidémie na Slovensku v roku 1927.*[41]

Vek	Počet úmrtí na chrípku		Na 100 000 osôb daného veku pripadalo úmrtí	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy
0	176	136	388,6	310,7
1–4	102	100	60,0	60,1
5–14	30	26	9,9	8,6
15–24	25	23	7,7	7,0
25–39	18	39	5,5	10,9
40–59	42	60	16,2	19,8
60–79	55	79	43,0	53,3
80+	3	5	44,1	54,3

Závažnosť výskytu niektorých ochorení v spojení s vysokou chorobnosťou populácie Slovenska potvrdzuje v medzivojnovom období pomerne vysoká úmrtnosť na niektoré druhy ochorení. V tab. 8 sú zobrazené v prvej časti počty zomretých a v druhej úmrtnosť na vybrané druhy infekčných ochorení. Ako môžeme vidieť z jej výsledkov, úmrtnosť na všetky vybrané ochorenia bola najvyššia v povojnovom období.

Tabuľka č. 8 – *Počet zomretých a úmrtnosť na vybrané infekčné ochorenia v medzivojnovom období na Slovensku.*[42]

Obdobie	Týfus	Kiahne	Osýpky	Šarlach	Čierny kašeľ	Záškrt	Chrípka	TBC
Počet zomretých								
1919–1923	3 272	442	3 904	2 969	3 084	2 124	4 269	34 521
1924–1928	2 517	10	4 199	1 137	3 872	1 786	2 488	33 299
1929–1933	2 129	1	1 593	579	2 203	2 062	2 266	29 400
1934–1937	1 660	0	1 169	368	1 235	1 446	1 384	19 842
Zomretí na 100 000 obyvateľov								
1919–1923	21,7	2,9	25,9	19,6	20,3	14,0	28,4	228,1
1924–1928	15,7	0,1	26,2	7,1	24,2	11,1	15,4	208,2
1929–1933	12,7	0,0	9,5	3,5	13,1	12,3	13,5	175,5
1934–1937	11,9	0,0	8,4	2,6	8,8	10,3	9,9	141,8

[41] SPRČS III., 1928, s. 358.

[42] Prepočítané a zostavené na základe údajov publikovaných v: ČSS sv. 53 s. 131–136, 325–331; ČSS sv. 59 s. 125–130, 321–326; ČSS sv. 63 s. 125–130, 321–326; ČSS sv. 77 s. 423–429, 448–453, 473–479; ČSS sv. 121 s. 232–273; ČSS sv. 145 s. 282–341; ČSS sv. 163 s. 422–485.

Aj úmrtnosť na také ochorenie ako kiahne, ktorá vďaka účinnému očkovaniu bola v nasledujúcom období minimálna, sa v rokoch najvyššej plodnosti pomerne významnou mierou zvýšila. Tento fakt potvrdzuje, že situácia na Slovensku v povojnovom období bola z pohľadu zdravotnej starostlivosti katastrofická. Postupným zlepšením sa síce podarilo úmrtnosť znížiť, no niektoré ochorenia ako týfus, záškrt a predovšetkým tuberkulóza naďalej zostávali významnými faktormi ovplyvňujúcimi chorobnosť, a tým aj úmrtnosť populácie Slovenska.

Zdravotná starostlivosť v meste Prešov v prvých poprevratových rokoch

Peter Kovaľ

Vyhlásenie prvej Československej republiky 28. októbra 1918 bolo začiatkom zmien dotýkajúcich sa všetkých oblastí života mestského obyvateľstva a výraznou mierou ovplyvnilo aj ďalší spoločensko-politický, kultúrny či náboženský vývoj v Prešove. Samotný chod mesta však podstatne ovplyvňovala i jeho zdravotná situácia.

Východné oblasti novovzniknutej republiky patrili medzi sociálne aj hospodársky najzaostalejšie časti. Táto nelichotivá situácia v tomto regióne mala svoj odraz i v zdravotnom stave jeho obyvateľstva, čo sa potom odzrkadľovalo v jeho demografickom vývoji. V porovnaní s českými krajinami, o vyspelejších západoeurópskych krajinách nehovoriac, bola na Slovensku vôbec, no v jeho východných častiach zvlášť, vysoká dojčenská úmrtnosť a nízka stredná dĺžka života. Kým na Slovensku sa v roku 1930 novorodený chlapec mal možnosť dožiť 48–49 rokov, tak v Čechách to bolo o 6,6 roka viac, ale v Anglicku, Nemecku, Nórsku či Švédsku aj o 12 rokov viac.[1]

V prvej polovici 20. storočia patrilo mesto Prešov medzi najväčšie slovenské mestá.[2] Počtom obyvateľstva však zaostávalo za podstatne väčšou Bratislavou a Košicami. Samotná štruktúra obyvateľstva bola podobne ako v každom väčšom meste v tomto období pomerne dosť pestrá. V Prešove dochádzalo k stretu a spolunažívaniu viacerých národností a náboženstiev.

Rozpad Rakúsko-Uhorska, vznik Československej republiky a koniec 1. svetovej vojny znamenali pre mesto Prešov začiatok neľahkého obdobia, súvisiaceho so zmenou štátnej správy, začleňovaním do nového štátneho zväzku. Táto zmena bola sprevádzaná viacerými udalosťami, ktoré sa aj smutne zapísali do dejín tohto regiónu. Mesto Prešov sa stalo centrom jednej vojenskej vzbury, sprevádzanej rabovaním mestských obchodov a skladov a končiacej 1. novembra 1918 popravou 41 vojakov a 2 civilistov pri chráme sv. Mikuláša v centre mesta. Mesto Prešov sa na krátky čas stalo hlavným mestom separatistickej Slovenskej ľudovej republiky vyhlásenej v decembri 1918. A nakoniec sa mu v júni 1919 „dostalo tej pocty", že práve tu bola vyhlásená Slovenská republika rád.

V januári 1919 sa podarilo v Prešove definitívne presadiť novú československú štátnu správu, ktorú len na krátky čas vystriedala, či skôr zastúpila, správa Slovenskej republiky rád. Na začiatku uvedeného roka prišiel do mesta dr. Pavol Fábry, aby sa ujal funkcie šarišského župana a zaviedol v meste a župe poriadok, skonsolidoval pomery. V prvých poprevratových rokoch sa len ťažko dalo hovoriť o prudkom náraste rozvoja mesta. Čo-to naznačuje napr. aj minimálny nárast novostavieb na území mesta. V roku 1919 to bol len jeden objekt, v roku 1920 šesť a v roku 1922 len dve novostavby. Až

---

[1] JIROUŠKOVÁ, Marta – KOVÁČ, Pavel. *Z histórie zdravotníctva na východnom Slovensku (v rokoch 1918–1938)*. Košice : Krajský úrad národného zdravia, 1988, s. 4.

[2] Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1921 bolo v Prešove 17 577 obyvateľov, z toho 12 126 sa hlásilo k československej národnosti, 1 948 k maďarskej, 328 k ruskej, 929 k nemeckej a 1 893 k židovskej. Údaje podľa *Štatistický lexikón obci na Slovensku. Vydaný ministerstvom vnútra a Štátnym úradom štatistickým na základe výsledkov sčítania ľudu z 15. února 1921, III. Slovensko*. Praha : Nákladom Štátneho úradu statistického, 1927, s. 141.

v druhej polovici 20. rokov nastal výraznejší posun v tomto smere, keď za roky 1928–1929 to už bolo 119 nových stavieb.[3]

Mesto Prešov bolo sídlom Šarišskej župy, a teda z pochopiteľných dôvodov aj sídlom hlavného župného lekára. Ešte z predprevratových čias túto funkciu zastával MUDr. Markus Ferbstein. Po jeho smrti v roku 1921 bol na jeho miesto vyvolený okresný lekár MUDr. Jakub Weisz. Jeho pôsobenie v tejto funkcii rovnako zastavila smrť v roku 1922.[4] V roku 1923 po administratívnych zmenách na Slovensku mesto Prešov prestalo byť župným a ostávalo len okresným strediskom. Funkciu hlavného mestského lekára zastávali v prvých poprevratových rokoch najprv MUDr. J. Mráz, vymenovaný Ministerstvom s plnou mocou pre správu Slovenska v máji 1919[5] a po ňom MUDr. Belo Krausz a MUDr. Alexander Gallotsik.

Počas krátkeho trvania Slovenskej republiky rád nedochádzalo k výraznejším zmenám v ešte nie úplne naplno naštartovanom zdravotnom systéme. Plány na zmenu smerovania celej spoločnosti však boli aj v tom čase prelomové. V ohľade zdravotnej starostlivosti prevládli snahy o zavedenie všetkých zásad a organizačných prvkov socialistického zdravotníctva. Za vzor bol samozrejme braný systém prevzatý z už existujúcej Maďarskej republiky rád. Tá počas svojej existencie zoštátnila nemocnice, sanatóriá, súkromné ordinácie, ale i liečebné ústavy či kúpele. Kontrolu týchto ústavov vykonávali zdravotné komisie zložené z robotníkov, lekárov a zamestnancov zdravotníckej správy. Súkromná lekárska prax sa likvidovala a lekári sa stávali zamestnancami štátu. Dostávali pomerne vysoký plat, ktorý bol síce nižším príjmom ako za súkromnej praxe, no v zásobovacom systéme patrili do skupiny ťažko pracujúcich, čo malo svoje výhody. Lekári mali podľa zákona povinnosť liečiť pracujúcich, pričom mali maximálne šetriť liečivami a nemocničnými lôžkami. V tom čase bol akútny nedostatok liekov a zdravotníckeho materiálu a z toho dôvodu mali lekári nariadené nahrádzať lieky dietetickým a fyzikálnym liečením. Zdravotná starostlivosť sa stala bezplatnou a lekárom bol daný prísny zákaz poberania honorárov od pacientov. Prednostná zdravotná starostlivosť bola okrem robotníkov venovaná vojakom, invalidom, ženám a deťom. Vládna rada vydala nariadenie o ochrane fyzického a duševného zdravia dieťaťa. Ním sa zaviedol systém pedagogického a lekárskeho dozoru nad mládežou, zriadili sa školskí lekári (každý školský lekár bol povinný ošetrovať denne 2 hodiny zuby proletárskych detí, za čo od štátu dostal 1 000 korún mesačne a materiál zdarma) pre každú školu, založili sa liečebné pedagogické ústavy, detské sanatóriá, detské domovy a pod. Právo na rekreáciu v kúpeľoch mali okrem robotníkov prednostne deti (proletárske). Podľa jedného z nariadení boli všetci občania vlastniaci kúpeľňu povinní dať ju k dispozícii na kúpanie proletárskych detí a poskytovať im zdarma mydlo a uteráky. Komunistická tlač okrem boja proti sociálnym chorobám, alkoholizmu a prostitúcii venovala zvýšenú pozornosť zdravotnej osvete.[6] Vo vláde Slovenskej republiky rád sa zriadil komisariát práce, sociálnych vecí a zdravotníctva a na jeho čelo bol postavený človek z robotníckeho prostredia – Ľudovít Jakab. Nebolo ničím výnimočným, že aj v miestnych radách mali starostlivosť o zdravie na

[3] Štátny archív Prešov, pobočka Prešov (ďalej len ŠAPO, pobočka Prešov), fond Mestský úrad v Prešove (1923–1945) (ďalej len f. MÚ-PO), inv. č. 127/1931, šk. 10. Zdravotný výkaz mesta.

[4] Štátny archív Košice (ďalej ŠAKE), fond Košická župa (1923–1927) (ďalej len f. KŽ), inv č. 87/3222, šk. 243. Oslava 10. ročného trvania R.Č.S – Zprávy ministerstiev a podriadených úradov.

[5] Chýrnik. In *Šarišské hlasy,* roč. 1, 1919, č. 8, s. 2.

[6] ĎURIŠIN, Martin. *Slovenská republika rád 1919 ako sociálno-nacionálny a internacionálny fenomén.* (Dizertačná práca) Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Inštitút histórie, 2012, s. 188–189 .

starosti neodborníci. Už 20. júna 1919 bola vydaná vyhláška o činnosti jednotlivých vládnych oddelení. Medzi hlavné úlohy oddelenia sociálnej starostlivosti a zdravotníctva patrila: „*...kontrola zdravotníctva, starostlivosť o vojnové siroty, vdovy a vojnových invalidov. Telesná a duševná výchova proletárskych detí. Bezplatné kúpele a bezplatné ošetrenie chrupu proletárskych detí. Ihriská a záhrady pre deti proletárov. Hygienické opatrenie v proletárskych bytoch.*"[7] Veľká pozornosť sa venovala hlavne odstraňovaniu hygienických nedostatkov vzniknutých v dôsledku vojny, chudoby a hladu. V tlači, ktorá v tom čase vychádzala, bolo pomerne veľa priestoru venovaného zdravotnej situácii, ale našli sa aj články so zdravotno-výchovným zameraním a upozorňovaním hlavne na nebezpečenstvo šíriaceho sa alkoholizmu.[8] Na obsadenom území miestne rady vydávali vyhlášky, ktoré mali zabrániť vzniku a šíreniu epidemiologických ochorení: o distribúcii potravín, o čistote ulíc, o zákaze voľného pohybu domácich zvierat ulicami miest: „*Patravše na bližujuce še horuce dňi, ku zamedzeňu nastavajuce nakažľive chorosce, každi majiteľ domoch a obivateľ, ňech dvor a trotuar pred domom čisto trime. Teň ech pred meceňim poľeje. Hnoje a zenkgrubi duškom vičiscene, viradzene a dezinficirovane bic maju. Švinske, koňske a kravske maštaľne stale radzene bic maju. Drobizg, šviňe na uľicu vipuščene bic ňešmu.*"[9]

V prvých povojnových rokoch nebadať výraznejšie zmeny v stave nemocničných budov v Prešove. Rovnako sú však na tom aj ostatné väčšie mestá na východnom Slovensku (Košice, Bardejov, Michalovce či Humenné). Až v druhej polovici 20. rokov dochádza k prvým prestavbám, k vylepšovaniu technického stavu nemocničných zariadení, no nestalo sa tak vo veľkej miere v prešovských mestských zariadeniach.[10]

Prešovská verejná mestská nemocnica sídlila na Baštovej ulici a mala chirurgické, všeobecné a kožno-venerické oddelenia. Ešte v roku 1923 mala iba 8 izieb s 80 lôžkami. Jej riaditeľom bol MUDr. Belo Krausz. Štatisticky sa v nej ročne liečilo, resp. bolo hospitalizovaných, v priemere 1 000 až 1 100 pacientov a ambulantne bolo liečených v priemere za jeden rok 8 000 – 10 000 pacientov.[11]

Táto mestská verejná nemocnica však prestala vyhovovať vo všetkých ohľadoch a bola na pokraji úplného zatvorenia štátnou správou. V októbri 1923 vykonala v nemocnici kontrolu komisia pod vedením štátneho tajomníka dr. Jána Semeráda a jednoznačne sa zhodla, že nemocnica je nevyhovujúca z hygienických a iných dôvodov. Žiadala mesto o nápravu, nakoľko ináč by bol štát nútený odobrať jej verejný status. Zastupiteľstvo mesta Prešov sa myšlienkou vybudovania novej nemocnice zaoberalo už skôr a 29. novembra 1923 sa uznieslo na vybudovaní novej mestskej verejnej nemocnice, pri výstavbe ktorej by sa brali do úvahy všetky nedostatky jej predchodkyne. Tá si zároveň robila nárok na to, aby zodpovedala aj požiadavkám Košickej veľžupy a zastupovala by košickú štátnu nemocnicu práve v tých prípadoch, v ktorých mala košická nemocnica isté medzery. Predstava poslancov o nákladoch na výstavbu novej nemocnice bola suma 3 500 000

---

[7] SINKULOVÁ, Ľudmila. Zdravotníctvo v Maďarskej a Slovenskej republike rád. In *Nové obzory 1. Vlastivedná ročenka Prešovského kraja*. Bratislava : Osveta, 1959, s. 57.

[8] JIROUŠKOVÁ – KOVÁČ, ref. 1, s. 9.

[9] „Vizvaňe". Výzva prešovského direktória k obyvateľom. In GÖRFFY, Sándor – KANIS, Pavol (ed.). *1919. Na ceste svetovej socialistickej revolúcie. Maďarská republika rád. Slovenská republika rád*. Bratislava : Tatran, 1981, s. 143.

[10] ŠAKE, f. KŽ, inv č. 87/3222, šk. 243. Oslava 10. ročného trvania R.Č.S – Zprávy ministerstiev a podriadených úradov.

[11] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 114/1923, šk. 2. Zoznam nemocníc a ohliadačov mŕtvol.

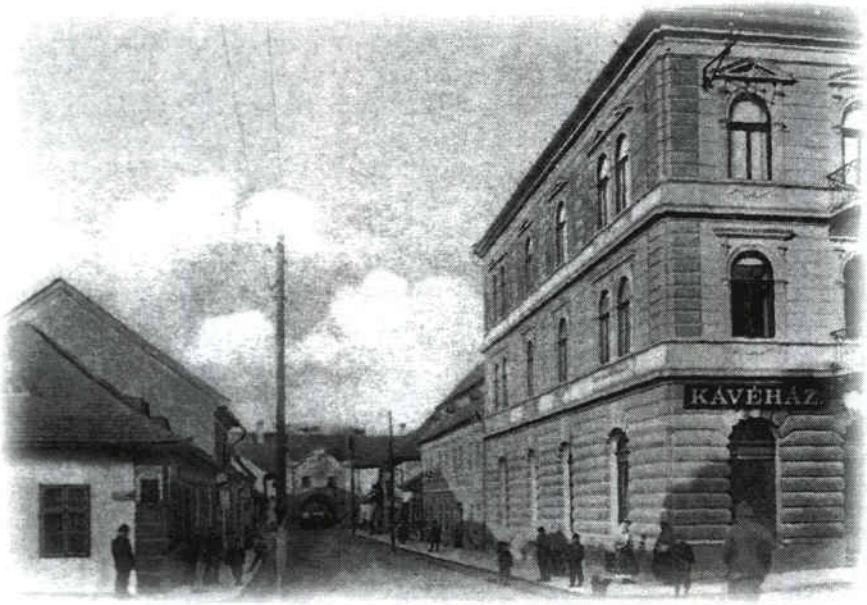

Obrázok č. 1 – *Floriánova brána zo začiatku 20. storočia s priľahlou budovou, v ktorej sídlila prešovská mestská nemocnica do polovice 30. rokov.*
Zdroj: Archív vydavateľstva UNIVERSUM.

Kč.[12] K vybudovaniu nového nemocničného areálu však z rôznych dôvodov dochádza až v prvej polovici 30. rokov 20. storočia. Právo verejnej nemocnice získala v decembri 1934 a do plnej prevádzky bola uvedená na začiatku roku 1935. Jej riaditeľom sa stal MUDr. Belo Krausz.

Z finančného hľadiska sa nemocnica po roku 1918 nedostávala do straty, skôr naopak, jej čistý aktívny majetok sa zvyšoval. V roku 1918 mala nemocnica príjem 369 829,23 Kč a výdaj 309 220,64 Kč. Spolu s aktívnymi pohľadávkami (94 455,24 Kč) jej čistý aktívny majetok činil 155 063,83 Kč.[13] V ďalších rokoch tento majetok ešte narástol. V roku 1919 mala nemocnica príjem 443 763,07 Kč, výdaj 378 476,50 Kč, aktívne pohľadávky tvorili sumu 155 368,36 Kč a jej čistý aktívny majetok bol 220 654,93 Kč.[14] V roku 1920 mala nemocnica príjem už 662 742,87 Kč a výdaj 611 411,12 Kč, aktívne pohľadávky narástli na sumu 304 673,06 Kč, a tak jej čistý aktívny majetok bol 356 004,81 Kč.[15] V roku 1920 sumy opäť narástli, keď príjem bol 1 114 109,63 Kč a výdaj 1 046 710,31 Kč, v aktívnych pohľadávkach nemocnica vlastnila 376 870,31 Kč a jej čistý aktívny majetok bol 444 269,63 Kč.[16]

Okrem mestskej verejnej nemocnice sa v prvých poprevratových rokoch v Prešove spomína aj fungovanie infekčnej nemocnice. Vedúcim lekárom bol v nej MUDr. Alexander Gottlieb a jej správcom MUDr. B. Krausz. Infekčná nemocnica mala vo svojom infekčnom pavilóne 7 izieb s ôsmimi lôžkami. Priemerne za rok bolo v nej hospitalizo-

[12] ŠAPO, pobočka Prešov, fond Okresný úrad Prešov (1923–1944) (ďalej len f. OÚ-PO), inv. č. 23/1923, šk. 30. Vybudovanie novej mestskej verejnej nemocnice v Prešove.
[13] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, 1928, šk. 40. Prešov – zákl. verejnej nemocnice, r. 1918.
[14] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, 1928, šk. 40. Prešov – zákl. verejnej nemocnice, r. 1919.
[15] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, 1928, šk. 40. Prešov – zákl. verejnej nemocnice, r. 1920.
[16] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, 1928, šk. 40. Prešov – zákl. verejnej nemocnice, r. 1920.

vaných 50–100 pacientov, ambulantne sa v nej neliečilo.[17] Budova tejto nemocnice bola situovaná na okraji mesta v oblasti Pod Kalváriou.[18]

Ani tento nemocničný ústav sa nevyhol problémom. MUDr. Gottlieb v marci 1923 na zasadnutí mestskej rady predniesol aktuálny stav infekčnej nemocnice, pričom najväčším nedostatkom bolo nízke personálne obsadenie, nakoľko v nej bola zamestnaná len jedna ošetrovateľka, zároveň vykonávajúca aj funkciu kuchárky. Z hygienického ohľadu bolo takéto personálne riešenie neprípustné. Dr. Gottlieb uviedol konkrétne prípady, kedy práve kvôli takémuto nevyhovujúcemu hygienickému stavu nemocnice boli pacienti, vyliečení z jednej choroby, nakazení ďalším druhom infekčnej choroby. Navrhol preto, aby sa do pracovného vzťahu zobrala ešte minimálne jedna riadna ošetrovateľka. Mestská rada najprv vyhovela jeho požiadavke a poverila ho, aby dočasne prijal dve ošetrovateľky do mestskej infekčnej nemocnice.[19] Na nasledujúcom rokovaní mestskej rady však už bolo schválené, že pokiaľ mestská infekčná nemocnica bude vo vydržiavaní mesta, tak sa nariaďuje len prijatie jednej riadnej ošetrovateľky a jednej „vysluhovačky" s dennou mzdou 14 Kč. Od 15. marca 1923 potom prijala mestská rada do funkcie ošetrovateľky mestskej infekčnej nemocnice Katarínu Brandtovú.[20] MUDr. Alexander Gottlieb bol, okrem požiadavky na prijatie novej ošetrovateľskej posily, nespokojný aj so svojim vlastným statusom dočasného vedúceho lekára mestskej infekčnej nemocnice, a preto mesto Prešov žiadal, aby dostal tzv. definitívu v tomto smere. Mestská rada sa však vyhla priamemu rozhodnutiu, keď posunula túto záležitosť na posúdenie príslušným mestským komisiám.[21] Jeho postavenie v infekčnej nemocnici mestská rada riešila až v októbri 1923. Bol schválený návrh, na základe ktorého bola dr. Gottliebovi určená ročná mzda, tvoriaca polovicu jeho dovtedajšieho honoráru. Súčasne však dr. Gottlieb mohol pôsobiť aj ako výpomoc v mestskej nemocnici.[22] Na rekonštrukciu infekčnej nemocnice mestská rada schválila v marci 1923 finančný príspevok vo výške 68 181,11 Kč.[23] Nemocnica nebola v dobrom technickom stave a predstavení mesta si uvedomovali jej dôležitosť pre mesto Prešov. Mestský radca Ján Sikula a člen mestskej rady dr. Arthur Maybaum boli osobne v Bratislave, kde na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska lobovali za príspevok na jej opravu. Mestská rada poslala aj oficiálnu žiadosť na uvedené ministerstvo, v ktorej žiadala o subvenciu a podporu na opravu. V žiadosti argumentovala hlavne vtedajšou zložitou zdravotnou situáciou, no zdôrazňovala aj fakt, že Prešov i naďalej ostával dôležitým obchodným strediskom na východe republiky, práve v oblasti, kde obdobného ústavu nebolo. Práve preto existovali obavy o rozšírenie infekčných chorôb do mesta od cudzincov – obchodníkov. Budova epidemiologickej nemocnice bola v podstate od roku 1919 v permanentnej rekonštrukcii a na jej finančnom krytí sa však štát nepodieľal žiadnou finančnou dotáciou, preto mesto Prešov žiadalo

[17] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 114/1923, šk. 2. Zoznam nemocníc a ohliadačov mŕtvol.

[18] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, inv. č. 23 prez./1928, šk. 5. Infekčná nemocnica Prešov.

[19] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 26/1923, šk. 41. Zápisnica mestskej rady v Prešove 1. marca 1923.

[20] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 26/1923, šk. 41. Zápisnica mestskej rady v Prešove 8. marca 1923.

[21] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 26/1923, šk. 41. Zápisnica mestskej rady v Prešove 15. februára 1923.

[22] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 26/1923, šk. 41. Zápisnica mestskej rady v Prešove 22. októbra 1923.

[23] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 26/1923, šk. 41. Zápisnica mestskej rady v Prešove 22. marca 1923.

Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska o subvenciu vo forme daru, resp. vo forme pôžičky, ktorá by sa použila na vonkajšiu a vnútornú opravu už existujúcej budovy. Zároveň žiadalo ministerstvo, aby bolo nápomocné pri výmene a nákupe nového vnútorného vybavenia nemocnice. Konečne v žiadosti prešovská mestská rada ministerstvu navrhovala, aby sa z tejto nemocnice vytvorila verejná mestská infekčná nemocnica, ktorá by bola prístupná aj pacientom z ostatných okresov a žúp, kde práve takýto typ nemocnice nie je v prevádzke.[24]

Okrem mestských nemocníc v Prešove boli po roku 1918 v pôsobnosti aj ďalšie väčšie či menšie zdravotnícke zariadenia. V roku 1925 si napr. MUDr. Nikolaj Mervan otvoril svoje súkromné sanatórium pre liečenie očných chorôb. Zariadenie malo sídlo na Hollého ulici a disponovalo jednou ordinačnou a jednou lôžkovou izbou.[25] V Prešove sídlila aj početná vojenská posádka, ktorá disponovala svojou vlastnou nemocnicou so 72 lôžkami.[26]

Mesto Prešov sa patričným spôsobom staralo o chod svojich mestských zdravotných zariadení. Na pravidelných rokovaniach mestskej rady boli prediskutovávané viaceré problémy súvisiace s ich chodom a neustále schvaľované finančné príspevky na pokrytie rôznych výdavkov. Tie sa týkali úhrad za pravidelné potrebné práce vykonávané pre nemocnicu (napr. v marci 1923 bol schválený príspevok 450 Kč za rúbanie 40 m^3dreva), za materiál potrebný pre chod nemocnice a na vykonávanie lekárskych úkonov (v spomínanom období išlo napr. o kúpu 40 m^3 dreva za 2000 Kč, vyplatenie sumy 24,48 Kč elektrickej spoločnosti za kúpu elektronických predmetov pre nemocnicu, firme Medica Bratislava sa vyplatila suma 43,80 Kč za nákup ihiel či Sternovmu kníhkupectvu 60 Kč za kancelárske potreby na bežné úradné záležitosti v nemocnici). Mesto prispievalo aj na úhradu všetkých energií (v marci 1923 schválilo elektrickej spoločnosti za poskytnutie elektriky pre röntgen celkovú čiastku 143,67 Kč).[27] Rovnako mesto uhrádzalo aj polovicu čiastky liečebných trov v prípade liečenia nejakej infekčnej choroby.[28]

Pre prvé povojnové roky bol príznačný vysoký výskyt a rýchle šírenie viacerých druhov nákazlivých infekčných chorôb. Mesto Prešov rovnako neobišli. Napríklad z roku 1924 existujú správy o výskyte brušného týfu v meste. Objavilo sa viacero prípadov nákazy občanov mesta, ale aj vojakov z tunajšej vojenskej posádky, touto chorobou.[29] Medzi deťmi sa šírili hlavne osýpky. Aj keď oveľa väčší výskyt tejto choroby medzi školopovinnými deťmi zaznamenávame na dedinách v okolí Prešova (Zlatá Baňa, Solivar, Žipov, Radačov, Chmiňany, Kendice a i.), priamo v meste bola na prelome rokov 1924 a 1925 rovnako hlásená nákaza touto infekčnou chorobou. Dotknutými boli staršie 13–14 ročné deti, no rovnako aj 1–2 ročné.[30] V roku 1925 sa v meste objavil aj šarlach.[31]

---

[24] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 26/1923, šk. 41. Zápisnica mestskej rady v Prešove 9. apríl 1923.

[25] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, inv. č. 23 prez./1931, šk. 31. Dr. Nikolaj Mervan – očná ambulancia.

[26] FALISOVÁ, Anna. *Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období.* Bratislava : Veda, 1999, s. 151.

[27] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 26/1923, šk. 41. Zápisnica mestskej rady v Prešove 29. marca 1923.

[28] Išlo o povinnosť, ktorú mesto muselo znášať na základe zákona z roku 1898. ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 26/1923, šk. 41. Zápisnica mestskej rady v Prešove 15. marca 1923.

[29] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, inv. č. 23/1924, šk. 30. Brušný týfus.

[30] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, inv. č. 23/1925, šk. 31. Nákazlivé choroby (detské).

[31] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, inv. č. 23/1925, šk. 32. Skarlatina.

V roku 1924 v meste Prešov zomrelo celkovo 300 osôb (146 mužov a 154 žien). Najvyššia úmrtnosť bola medzi deťmi do jedného roka (79 prípadov úmrtí), občanov medzi 40–59 rokom života (45 prípadov úmrtí) a občanov, ktorí sa dožili viac ako 60 rokov (93 prípadov úmrtí). Príčin úmrtí bolo viacero, a samozrejme záviseli hlavne od veku. Najviac novorodencov, teda detí do jedného roka, zomieralo na tzv. vrodenú slabosť (úmrtie pri pôrode) a najviac seniorov nad 60 rokov zomrelo na tzv. zoslabnutie vekom. K chorobám, ktoré boli najčastejšou príčinou úmrtia, patril hlavne zápal pľúc (celkovo 35 prípadov), zhubné choroby (29 prípadov) a tuberkulóza pľúc (27 prípadov). Zápal pľúc bol najčastejšou príčinou smrti detí do 4 rokov a občanov nad 40 rokov života. Zhubné choroby usmrtili najviac ľudí po 40. roku veku. Tuberkulóza sa ako hlavná príčina úmrtia vyskytovala vo všetkých vekových kategóriách (výnimku v roku 1924 tvorili len deti medzi 5–9 rokom), no najviac úmrtí na túto chorobu bolo zaznamenaných medzi občanmi v produktívnom veku (20–40 roční).[32] Tuberkulóza predstavovala v tomto ohľade veľký problém, a aj preto mesto Prešov pravidelne prispievalo finančnými príspevkami na chod Masarykovej ligy proti tuberkulóze. V prvých poprevratových rokoch však v meste žiadna pobočka neexistovala.[33]

Základným prevenčným opatrením proti viacerým chorobám bolo očkovanie. To sa v meste Prešov vykonávalo pravidelne a hlavný mestský lekár rovnako pravidelne o tom podával správy, ako aj zoznam tých, ktorí sa očkovania z akýchkoľvek príčin nezúčastnili.[34]

Hlavnou podmienkou zamedzenia šírenia chorôb a udržiavania zdravia človeka však bola a stále aj ostáva verejná čistota. To si uvedomovalo i vedenie mesta Prešov, a preto v roku 1923 pripravilo *Štatút k udržiavaniu čistoty v meste Prešov*. Starosta mesta a rovnako aj ostatní predstavení si boli vedomí, že zavedením kanalizácie a vodovodu do mesta sa nielen skvalitní život občanov mesta, ale zároveň sa do určitej miery zamedzí šíreniu viacerých nákazlivých chorôb. Vodovod a kanalizácia v Prešove boli vyriešené už v predprevratovom období. V roku 1918 malo 646 mestských domov zavedený obecný vodovod a dĺžka kanalizácie v meste bola 7 200 m (no napr. Košice mali v tom istom roku až 49 851 m kanalizácie).[35] No aj tento komfort samozrejme nestačil, pokiaľ sa nedodržiavali ďalšie hygienické opatrenia, a preto súčasťou štatútu bola tiež otázka čistenia chodníkov, ulíc a odvážania smetí. Platné stanovy mesta síce riešili verejnú čistotu mesta, no neboli dosť právne silné na to, aby presne zadefinovali a poukázali na tento problém a prípadne aj trestno-právne odsúdili vinníkov. Starosta Ľudovít Thomko sa sťažoval na nedisciplinovanosť obyvateľov mesta v tomto ohľade: *„Len veľmi malá čiastka obyvateľstva má citu hygienického a estetického."*[36] Mesto Prešov bolo na základe *Štatútu k udržiavaniu čistoty v meste Prešov* rozdelené na dva obvody (vnútorný a vonkajší). Štatút sa o. i. zaoberal pojmom čistoty vo všeobecnosti, predpisoval povinnosti mesta a jeho obyvateľov v tomto ohľade, zavádzal presný harmonogram odvozu smetí (§ 19) a poplatky s tým súvisiace (napr. za každú izbu sa platil ročný poplatok 24 Kč, za obchody s ročným predplatným do 1 500 korún bol poplatok 50 Kč, kaviarne, hostince či krčmy platili za každú izbu 48 Kč). A tak sa napr. v paragrafoch 2

[32] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, inv. č. 23/1925, šk. 31. Ročná zdravotná správa.

[33] Na zasadnutí mestskej rady vo februári 1923 bol pre Masarykovu ligu schválený napr. príspevok 500 Kč. Pozri: ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 26/1923, šk. 41. Zápisnica mestskej rady v Prešove 8. februára 1923.

[34] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 120/1924, šk. 3. Očkovanie detí.

[35] ŠAKE, f. KŽ, inv č. 87/3222, šk. 243. Oslava 10. ročného trvania R.Č.S – Zprávy ministerstiev a podriadených úradov.

[36] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 114/1923, šk. 2. Štatút čistoty mesta.

a 3 písalo, že „*v obvode mesta Prešov ležiace všetky ulice, cesty, námestia, zatvorené a otvorené kanále, rieky, potoky, ďalej všetky budovy, dvory a klosety majú sa čisto a v poriadku držať.... Budovy, dvory, pred budovami lebo pozemkami sa nachádzajúce pešniky, potoky povinní sú v čistote držať majitelia budov a pozemkov.*"[37] Chodníky mali byť každé ráno do 7. hodiny pozametané, odstránená z nich námraza, ľad či sneh, v suchom počasí mali byť aj pokropené. Nesplachovacie záchody mali byť pravidelne ich užívateľmi udržiavané v čistote a dezinfikované. Okrem verejných záchodov bolo zakázané vykonávať potrebu na inom mieste a takýmto spôsobom ušpiniť verejný či iný priestor. Majitelia domov nesmeli šaty či rôzne iné tkaniny cez okno na verejný priestor vyprašovať a nesmeli ani vyložiť veci na okno do ulice z dôvodu ich vyvetrania. Na verejných cestách nesmeli obyvatelia voľne odhadzovať ovocie, šupky či kôrky z neho a rovnako zakázané bolo odhodiť cigaretu, cigaru či zápalku na cestu. Pre tieto veci boli na okraji chodníkov určené smetné koše. V dvoroch na Masarykovej ulici (terajšej Hlavnej ulici v Prešove) obyvatelia mesta nesmeli chovať svine a na Jarkovej a Slovenskej ulici museli byť chlievy s týmito zvieratami vybavené betónovými jamami, cez ktoré sa na dvor nedostane zvierací hnoj.[38]

Obrázok č. 2 – *Prešov – Hlavná ulica na začiatku dvadsiatych rokov 20. storočia.*
Zdroj: Archív vydavateľstva UNIVERSUM.

Od roku 1918 počet praktických lekárov v Prešove prirodzene narastal. Mesto bolo najprv hlavným centrom Šarišskej župy a po roku 1923 okresu Prešov, no neustále bolo jedným z hlavných mestských centier na východe Slovenska (významnejšie a rozlohou väčšie boli už len Košice). V štatistike, uvádzajúcej počet praktických lekárov v jednotlivých okresoch, ich počet v spomínanom okrese (zahrňoval v sebe okrem mesta Prešov aj okolité dediny a menšie mestečká – Sabinov, Veľký Šariš, Solivar, Lemešany, Ostrovany, Pečovská Nová Ves, Šebastová, Ľubotice) narástol z 18 v roku 1918

[37] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 114/1923, šk. 2. Štatút čistoty mesta.
[38] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 114/1923, šk. 2. Štatút čistoty mesta.

na 32 praktických lekárov v roku 1927.[39] Tento stav platil aj v nasledujúcom roku 1928.[40] Hlavným okresným zdravotným referentom bol MUDr. Zigmund Grosswirth,[41] mestskými lekármi boli MUDr. Alexander Gallotsik (v rámci toho vykonával aj funkciu ohliadača mŕtvol)[42] a MUDr. Belo Krausz (aj vo funkcii riaditeľa nemocnice). Medzi ďalších lekárov vykonávajúcich svoju prax v Prešove v prvých poprevratových rokoch patrili: praktickí lekári – Imrich Hartmann, Samuel Duschnitz, Alexander Friedmann, Henrik Gideon, Alexander Gottlieb, Viktor Gärtner, Jozef Gottdiener, Július Holénia, Alexander Schwalb, Eduard Lefkovits, Emanuel Földi, Armin Friedmann. K špecialistom na pediatriu patril napr. Zigmund Hübschmann, z očných lekárov sa v tomto období spomínajú napr. Nikolaj Mervan a Otto Morgenstein. Zubné ambulancie v Prešove mali Bartolomej Hübschmann, Fridrich Grotte, Zigmund Strausz, Desider Lefkovits a Markus Hirschfeld.[43] Medzi lekármi pôsobiacimi v meste Prešov sa v uvedenom období objavuje len jedno ženské meno. MUDr. Alžbeta Weinerová začala svoju prax 1. mája 1925 a svoju ordináciu mala na Masarykovej ulici č. 83 (teraz Hlavná). Špecializovala sa na detské a ženské choroby.[44]

V Prešove vykonávalo v roku 1923 svoju prax 15 pôrodných asistentiek. Len jedna z nich pôsobila vo funkcii mestskej obecnej pôrodnej asistentky (I. Kopčíková – do tejto funkcie ju zvolila mestská rada v roku 1902, poberala ročný plat 7140 Kč a prídel 2 m^3 dreva), ostatné vykonávali svoju prax privátne. Najstaršia pôrodná asistentka mala 67 rokov a svoju kvalifikáciu nadobudla v roku 1891 v Budapešti. Najmladšia pôrodná asistentka v Prešove v roku 1923 mala 28 rokov a v praxi bola iba jeden rok, keď svoju kvalifikáciu nadobudla v Košiciach.[45] V roku 1925 bol na základe zmien v organizačných stanovách mesta vyhlásený konkurz na obsadenie štyroch miest mestských pôrodných asistentiek. Z ôsmich uchádzačiek hlavný mestský lekár MUDr. Gallotsik odporučil mestskej rade štyri kandidátky. Zvolené asistentky boli rozdelené do štyroch mestských častí. Františka Turčányová mala na starosti severovýchodnú štvrť, Mária Demková vykonávala svoju činnosť v severozápadnej štvrti, Betta Goldfarbová v juhozápadnej štvrti a Karolína Adamovská mala na starosti okrem juhovýchodnej štvrti aj mestskú nemocnicu, nakoľko v jej obvode sa nachádzalo najmenej rodičiek. Medzi základné povinnosti patrilo vo svojom určenom obvode, no v prípade potreby aj v ostatných, zaobstarať bezplatnú službu pre chudobné a bezmajetné rodičky. Súkromná prax im nebola zakázaná, pokiaľ im nerobila prekážky vo vykonávaní úradných povinností. Mestská rada schválila pôrodným asistentkám ročný plat 4200 Kč a 8 m^3 palivového dreva za polovičnú cenu.[46] Všetky asistentky museli ako pracovníčky v mestskej a štátnej službe zložiť prísahu pred starostom mesta: *„Prisahám a sľubujem na svoju česť a svedomie, že československej republike budem vždy verná a jej vláde poslušná, že budem všetky štátne*

[39] ŠAKE, f. KŽ, inv č. 87/3222, šk. 243. Oslava 10. ročného trvania R.Č.S – Zprávy ministerstiev a podriadených úradov.

[40] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, inv. č. 23 prez./1924, šk. 2. Zoznam lekárov.

[41] ŠAKE, f. KŽ, inv. č. 82/2799, šk. 9. Prevzatie výkonov zdravotne policajných štátom; zoznam obecných a obvodných lekárov.

[42] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 114/1923, šk. 2. Zoznam nemocníc a ohliadačov mŕtvol.

[43] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, inv. č. 23 prez./1924, šk. 5. Zoznam lekárov; inv. č. 23 prez./1924, šk. 2. Zoznam lekárov v Prešove; inv. č. 23/1926, šk. 34. Menoslov lekárov.

[44] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, inv. č. 23/1925, šk. 32. Dr. Weiner Alžbeta – lekárska prax.

[45] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 114/1923, šk. 2. Zoznam pôrodných asistentiek.

[46] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 121/1925, šk. 4. Rajonizácia a platy pôrodných asistentiek.

zákony zachovávať, všetky svoje úradné povinnosti dľa platných zákonov a nariadení pilne, svedomite a nestranne vykonávať, úradné tajomstvo neprezradím a v celom svojom jednaní len v prospech štátu v záujem služieb budem dbať. Tak mi pán Boh pomáhaj."[47]

V rokoch 1918–1927 bol v meste Prešov nezmenený stav lekární. V štatistike sa uvádza počet 7,[48] no v tomto počte boli zahrnuté aj drogistické predajne. V roku 1925 sa majitelia, prešovskí lekárnici, sťažovali práve na predavačov drogérie. Obviňovali ich z toho, že vo svojich obchodoch predávali tovar, ktorý sa smel predávať výlučne len v lekárňach. Sťažovateľmi boli štyria majitelia lekární v Prešove: Mr. Ph. Gejza Hupert, Štefan Molitorisz, František Pische a Ľudovít Pfeiler.[49]

Významnú úlohu v sociálno-zdravotnej oblasti po vzniku Československej republiky zohral spolok Československý červený kríž (ďalej ČSČK). Jeho odbočka bola 18. augusta 1919 založená aj v Prešove. Prvou predsedníčkou sa stala manželka župana Fábryho – Oľga. Už v prvom roku mal spolok 650 činných členov a jeho čistý majetok predstavoval sumu 10 385,83 Kč. Svoju sociálnu pomoc spolok pri svojej rozpočtovej obmedzenosti sústredil hlavne na nemajetné osoby. V nasledujúcom roku sa na krátky čas stala predsedníčkou Augusta Thomková a jednateľom Ing. Antonín Tobek. Medzi členov výboru pobočky ČSČK v Prešove patrili napr. aj JUDr. Vladimír Gallay, I. Chrapováči, Pavel Gallo. Majetok pobočky v roku 1920 klesol na 2 853,26 Kč.[50] V roku 1921 boli zvolení noví funkcionári. Predsedom sa stal Ing. Antonín Tobek, tajomníkom Ľudovít Lutočka a vo výbore pôsobili napr. Augusta Thomková, JUDr. Andrej Harkabus, JUDr. Vladimír Gallay, Pavel Gallo a i. Tento rok bol akýmsi zlomovým pre spolok v Prešove. Jeho činnosť sa rozšírila zriadením viacerých odborov a oddelení. „Odbor pečlivosti a ochrany mládeže" sa zameral na starostlivosť o mládež, hlavne o dojčatá, na výchovu chudobných a podporu sirôt.[51] Mal na starosti „Detskú zdravotnú stanicu" (Poradňu pre matky a kojencov) otvorenú 10. marca 1921 na Jarkovej ulici č. 30. Dvakrát do týždňa mali matky s deťmi do 6 rokov možnosť navštíviť toto zariadenie a realizovať bezplatnú prehliadku. V roku 1922 navštívilo túto poradňu takmer 600 detí a bolo vyšetrených celkovo 2670 prípadov. Vďaka tejto zdravotnej starostlivosti došlo k poklesu detskej úmrtnosti v meste.[52] U vyšetrovaných detí sa najčastejšie riešili pľúcne a kožné choroby a poruchy výživy. Tie prevládali aj v roku 1923, kedy stúpol počet riešených prípadov na 3300.[53] Vedúcim lekárom na tejto tzv. „detskej klinike" bol MUDr. Alexander Gottlieb, inšpekčným lekárom bol primár detského oddelenia košickej štátnej nemocnice MUDr. Jindra. Hlavnou ošetrovateľkou bola 34-ročná Mária Fritscherová a medzi ostatný personál ešte patrili dobrovoľní pracovníci miestneho spolku ČSČK – A. Thomková, I. Tobeková, A. Harkabus, Ľ. Lutočka, členky Sokola a jedna „posluhovačka". Okrem diagnostiky a liečby zabezpečoval daný odbor aj stravu pre školskú, podvýživou trpiacu mládež. V roku 1921 bol v prešovskom kláštore Sancta Maria zriadený tzv. „polievkový

[47] ŠAPO, pobočka Prešov, f. MÚ-PO, inv. č. 121/1925, šk. 4. Rajonizácia a platy pôrodných asistentiek.

[48] ŠAKE, f. KŽ, inv č. 87/3222, šk. 243. Oslava 10. ročného trvania R.Č.S – Zprávy ministerstiev a podriadených úradov.

[49] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, inv. č. 23/1925, šk. 33. Kontrola drogérií.

[50] V nasledujúcich rokoch aj vďaka štedrým finančným darom majetok spolku narastal, no stále nedokázal úplne pokryť všetky plánované akcie. V roku 1922 mal hodnotu 45 482,12 Kč a v roku 1923 spolok disponoval s hotovosťou 89 219,22 Kč.

[51] Slovenský národný archív (ďalej len SNA), fond Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (ďalej len f. EMVZTV), šk. 9.

[52] Správa uvádza pokles až o 20 %.

[53] SNA, f. EMVZTV, šk. 9.

ústav", kde sa stravovalo 180 detí. Nasledujúci rok už bolo zabezpečených 5 kuchýň, poskytujúcich stravu pre 333 detí.

Druhým významným zriadeným oddelením pobočky ČSČK v Prešove bol „Odbor ošetrovania tuberkulóznych". Pri tomto odbore bol ustanovený 16. marca 1921 dispenzár pre pľúcnych pacientov. Sídlo mal na Masarykovej ulici č. 101. Dvakrát do týždňa mali možnosť bezplatnej prehliadky. Chudobným pacientom sa poskytovali zdarma lieky aj potravinové články a v niektorých prípadoch tiež finančná podpora. Ordináciu zabezpečoval MUDr. Gabriel Bott a ošetrovateľka Mária Fritscherová. K ostatnému personálu patrila sociálna pracovníčka Mária Fričkovská a jedna „posluhovačka". Pravidelné návštevy v dispenzári z roka na rok narastali, čo súviselo s nárastom pľúcnych chorôb. Kým v roku 1921 bolo zaevidovaných 567 návštev pacientov, v roku 1922 sa riešilo už 1500 prípadov prípadných ochorení a v roku 1923 tento stav narástol na 2000 vyšetrených prípadov ochorenia na pľúcne choroby.[54] Na udržiavanie chodu týchto ústavov prispeli finančne či materiálnou formou občania mesta, ale aj viaceré iné inštitúcie. V roku 1923 napr. Riaditeľstvo štátnych lesov v Solivare poskytlo ČSČK v Prešove 60 m^3 dreva.[55] Spolok plánoval aj zriadenie detského sirotinca. Do fondu určeného na jeho výstavbu pravidelne prispievali rôzni darcovia vrátane štátu. V sirotinci zriadenom v roku 1924 sa nachádzalo podľa záznamov z roku 1925 už 79 detí.[56]

Spolok mal na starosti aj zdravotnú výchovu a osvetu. Sám alebo v spolupráci s inými organizáciami (Živena či Sokol) usporadúval stretnutia s občanmi, na ktorých jednak výchovne pôsobil, ale aj poúčal o správnych hygienických návykoch a o dôležitosti preventívnych a pravidelných návštev u lekára a pod. V roku 1923 usporiadal štyri zdravotno-výchovné prednášky a premietanie 1 náučného filmu. Pri akciách v uvedenom období sa celkovo rozdalo 600 kusov letákov.[57]

Mesto Prešov prešlo v čase štátneho prevratu v roku 1918 a v prvých rokoch existencie Československa veľmi hektickým obdobím, zažilo viacero spoločensko-politických zvratov súvisiacich s nastoľovaním nového politicko-administratívneho režimu. Podobne, ako v ostatných regiónoch a mestách na Slovensku, i tu vládla povojnová kríza sprevádzaná zlou hospodárskou situáciou. To sa koniec-koncov odrazilo aj na zdravotnom stave obyvateľstva. Zlé sociálne a hygienické podmienky tvorili základ pre rozširovanie rôznych druhov chorôb. Predstavenstvo mesta patrične reagovalo na vzniknutú situáciu a paralelne s upevňovaním si pozícií v novom štáte sa snažilo konsolidovať pomery aj v zdravotnom ohľade, hlavne formou podpory pre nemocenské zariadenia, či vydávaním rôznych nariadení a vyhlášok zabezpečujúcich zlepšenie hygienickej situácie v meste. Výraznou pomocou v tomto smere boli tiež ďalšie neštátne zariadenia a spolky, no predovšetkým pobočka Československého červeného kríža zameraná humanitným a výchovno-zdravotným smerom.

---

[54] SNA, f. EMVZTV, šk. 9.

[55] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, inv. č. 23 prez./1923, šk. 1. Československý červený kríž – správa o činnosti; SNA, f. EMVZTV, šk. 9.

[56] ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, inv. č. 23/1925, šk. 31. Ročná zdravotná správa.

[57] SNA, f. EMVZTV, šk. 9.; ŠAPO, pobočka Prešov, f. OÚ-PO, inv. č. 23 prez./1923, šk. 1. Československý červený kríž – správa o činnosti.

Verejné zdravotníctvo regiónu Šaľa

Judita Kovácsová

„Zdravie je ako perla v mori,
ktorú si treba chrániť,
ak sme zdraví, nechýba nám nič ku šťastiu."
(neznámy autor – ľudová múdrosť)

Zdravie človeka patrí medzi tie hodnoty, ktoré kladieme medzi najdôležitejšie. Snažíme sa oň starať a zabrániť všetkým nástrahám a chorobám, ktoré by nám ho mohli narušiť. V prípade ochorenia si hľadáme najlepšie a najrýchlejšie spôsoby uzdravenia.

V našom príspevku sa budeme zaoberať problematikou verejného zdravotníctva v regióne Šaľa, konkrétne sme sa rozhodli pre spracovanie tejto otázky v medzivojnovom období. Do regiónu Šaľa v sledovanom období patrili obce, ktoré boli pod správou Okresného úradu v Šali, ten vznikol po prvej svetovej vojne v roku 1923. Do jeho pôsobnosti patrili obce Vlčany, Dlhá nad Váhom, Hájske, Neded, Pata, Šaľa, Šintava, Selice, Šók, Šoporňa, Trnovec nad Váhom, Kráľová nad Váhom, Veča, Horná Kráľová, Horný Jatov, Diakovce, Tešedíkovo a Žihárec.[1]

V úvode by sme chceli stručne načrtnúť staršiu minulosť daného regiónu. Rozvoj a vývoj verejného zdravotníctva na Matúšovej zemi sa môže datovať až do obdobia 16. – 17. storočia.[2] Hoci poznáme isté informácie aj o stredovekých zdravotníckych regulách, vzťahujúcich sa k sledovanej oblasti, tie sa však najviac týkajú preventívnych opatrení a pomoci proti rôznym epidémiám, prípadne sa zaoberajú čistotou vody v studniach. Najväčšie reformy v oblasti verejného zdravotníctva prinieslo až 18. storočie.[3] 18. a 19. storočie bolo poznamenané mnohými epidémiami a chorobami.

Samotný región okresu Šaľa sa vyznačoval celkovo vysokou úmrtnosťou – hlavnou príčinou smrti boli epidémie – najčastejšie mor, cholera, ale i také choroby ako týfus, resp. tuberkulóza. Morová epidémia sužovala obyvateľstvo aj počas Rákociho povstania (1709–1712).[4] V prvej polovici 19. storočia obyvateľstvo regiónu postihla dovtedy neznáma choroba – ázijská cholera. Proti tomuto ochoreniu, keďže dovtedy nebolo vôbec známe, bola i súdobá lekárska veda bezmocná. Jeho prvé obete sa v celom regióne objavovali už v roku 1831.[5] Domnievame sa, že jednou z príčin rozširovania choroby bol nedostatok hygieny. Mnohé obce sa snažili rôznymi metódami bojovať proti tejto zákernej chorobe. Napríklad obyvatelia v obci Tešedíkovo sa bránili proti epidémii aj pomocou viery. Dobová literatúra spomína jej vypuknutie ihneď v roku 1831, jej zárodky

---

[1] Dostupné na internete: <http://portal.gov.sk/Portal/sk/Default.aspx?CatID=104&parent=405>

[2] Matúšova zem – ide o historický názov územia medzi Dunajom, Váhom a Karpatmi. Toto územie pravdepodobne patrilo do vlastníctva Matúša Čáka. DORMÁNDI, László – JUHÁSZ, Vilmos. *Új lexikon. A tudás és a gyakorlati életes egyetemes enciklopédiája 8 kötetben.* VI. kötet. Budapest: Dante – Pantheon, s. 2653.

[3] BUKOVSZKY, Ladislav. A közegészségügy alakulása és jótékonysági intézmények a Mátyusföldön. In BUKOVSZKY, Ladislav (ed.). *Mátyusföld II. Egy régió története a XI., századtól 1945-ig*, Komárno: Lilium Aurum, s. 309–334.

[4] Skúmaním problematiky epidémie na tomto území sa zaoberal v minulosti vo svojich štúdiách Ladislav Bukovszky: BUKOVSZKY, Ladislav. *Fogadalmi ünnep Taksonyban.* A Hét, 1991, 35 s; BUKOVSZKY, Ladislav. *Kolerajárványok a Galántai járásban.* Kézirat, é. n. 5.

[5] BUKOVSZKY, ref. 3, s. 309–334.

sa po celé desaťročia nepodarilo vyhubiť. Počas revolúcie 1848–1849 sa spomína, že to bolo dôsledkom príchodu ruských cárskych vojsk. Hoci dobové dokumenty (ide najmä o matriky) zachytávajú menší počet obetí, ako počas epidémie v roku 1831, niektorým usadlostiam zasiahla do demografického rastu. Do septembra 1849 sa podarilo na určitý čas odstrániť choleru z celého regiónu.[6]

Hoci boli zavádzané rôzne opatrenia proti cholere, v roku 1866 boli zaznamenané znova jej ďalšie obete, ktorých počet sa postupne znižoval.[7] Keď epidémia definitívne ustúpila, obyvatelia Tešedíkova si dali sľub, že každoročne 5. septembra budú držať pôst na pamiatku cholery. Tento sľub je dodnes živou tradíciou.[8]

Ako sme uviedli, obyvatelia sa snažili proti epidémii bojovať aj pomocou viery. Z iniciatívy miestneho farára Karola Kerna[9] spolu s veriacimi sa chceli zbaviť epidémie vybudovaním kalvárie. Kalváriu umiestnili v strede miestneho cintorína. Veriaci navŕšili zeminu kočmi a fúrikmi na jeden kopec, na ktorom si postavili kalváriu. Medzitým prosili Pána Boha, aby zastavil epidémiu. Nakoniec epidémia ustúpila a aj stavba kalvárie sa ukončila.[10] V roku 1831, kedy vypukla cholerová epidémia, z celkového počtu mŕtvych v dedine (140) sa eviduje 50 obetí cholery.

Tabuľka č. 1 – *Počet obetí cholerovej epidémie v Tešedíkove v roku 1831.*

Pohlavie		
	Ženské	**Mužské**
Počet	25	25
Priemerný vek	36,98	45,24

Ešte v roku 1866 bolo zaznamenaných v matrike 52 úmrtí na choleru. Celkový počet mŕtvych bol 162. Okrem cholery sužoval obyvateľstvo aj týfus. Obec Tešedíkovo sme vybrali len na ukážku, celý región bol zasiahnutý epidémiou. V každej obci sa spomína veľký počet obetí, ktoré podľahli infekčným ochoreniam.

V Uhorsku, teda aj na území dnešného Slovenska, riešil problematiku verejného zdravotníctva zákon číslo XIV. z roku 1876. Mal dve hlavné časti, ktoré sa delili na 176 paragrafov. Prvá časť sa zaoberala zdravotníckymi opatreniami, druhá časť sa týkala organizovania zdravotníckej služby v obciach a v ústredí. Zdravotníctvu, konkrétne lekárskej praxi, sa venoval už predtým zákon číslo XVIII. z roku 1871, ktorý spomína v § 74, že lekárom sa môže stať jedine ten, kto svoj diplom získal na univerzite v Uhorsku a dispo-

[6] BUKOVSZKY, ref. 3, s. 309–334.

[7] *Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monográfiája). Pozsony vármegye és Pozsony*, Budapest: Apollo irodalmi társaság, cca 1896, s. 102.

[8] NOVÁKOVÁ, Veronika – PÁSZTOR, Árpád. *Tešedíkovo. Pozoruhodnosti*. Komárno: KT, 1999, s. 8.

[9] Karol Kern, katolícky farár, pôsobil v obci nielen ako zástupca dekana, ale aj ako vychovávateľ. Narodil sa 28. septembra 1812 v Púchove. Vysviacku mal v Trnave 5. septembra 1835. Do Tešedíkova bol preložený zo Selíc 13. júla 1864. Tu ho vymenovali za arcipresbytera. Zomrel 11. januára 1871. Pochovaný je v Tešedíkove a jeho hrob sa nachádza v blízkosti Kalvárie.

[10] Všetko sa dôkladne nahlásilo aj pápežovi. Pius IX. obdaroval veriacich v Tešedíkove trieskou z Ježišovho kríža. V súčasnosti je trieska uložená v miestnom kostole ako relikvia. Pápežské a primaššké listy sú uložené v Štátnom archíve v Šali. Štátny archív Bratislava, pobočka Šaľa (ďalej len ŠABA, pobočka Šaľa), fond (ďalej len f.) Farský úrad v Tešedíkove, šk. 5, 127/1870.

nuje aspoň ročnou praxou.[11] Avšak až zákon z roku 1876 priniesol konkrétnejšie zmeny. Nariaďoval zabezpečiť čistotu miest, potravinárskych obchodov a najmä výsekov mäsa. Živnostníci si museli zadovážiť svedectvo úradného lekára o zdravotnej nezávadnosti potravín. V porovnaní so zákonodarstvom ostatných európskych krajín bol tento zákon na svoju dobu veľmi pokrokový. Jeho prínosom oproti predchádzajúcim úpravám bola skutočnosť, že sa usiloval problematiku zdravotníctva a verejného zdravotníctva riešiť komplexne. V podstate sa tento zámer nakoniec aj podaril.[12] Zákon z roku 1876 bol v roku 1908 modifikovaný ako zákon číslo XXXVIII., ktorý sa zameral na úpravu verejného zdravotníctva v obciach a na problematiku pôrodných babíc.[13]

Nemenej významným zákonom bol v tomto období protiepidemický zákon č. 67/1913 a naň nadväzujúce nariadenie ministerstva vnútra, vydané po dohode s ministrom obchodu č. 103/1914 o oznamovacej povinnosti prenosných chorôb.[14]

Zákon z roku 1876 a jeho modifikácia boli platné dlhé roky. Nové modifikácie v oblasti zdravotníctva boli zavedené až v roku 1946, keď sa uzákonilo povinné očkovanie proti záškrtu, alebo v roku 1947, kedy bola poštátnená poradenská starostlivosť, taktiež bol vydaný zákon o pohlavných chorobách a i. Výsledkom úsilia o zjednotenie československého zdravotníctva bol zákon č.103/1951 Zb. o zjednotenej liečebno- preventívnej starostlivosti.[15]

Ďalším pamätným dňom osobitného významu vo verejnom zdravotníctve sa stal 28. marec 1952, pretože v tento deň Národné zhromaždenie Československej republiky schválilo zákon č. 4 z roku 1952 Zb. o hygienickej a protiepidemickej starostlivosti. Tento zákon určil hlavné smery rozvoja starostlivosti o zdravie v Československu. V nadväznosti na tento zákon bol prijatý zákon č. 20/1966 Zb. o starostlivosti o zdravie ľudí.[16]

Postupne sa zdravotníctvo dostávalo na vyššiu úroveň. Zdravotníctvo a hygienu v medzivojnovom období by sme mohli charakterizovať ako rapídne zlepšujúcu sa a napredujúcu oblasť štátnej správy.

Podľa 10-ročnej štatistiky v Šalianskom okrese bola najvyššia pôrodnosť v roku 1921. Najvyšší počet mŕtvych medzi jednotlivými obvodmi a obcami bol v roku 1918, čo je pravdepodobne aj dôsledkom ešte ukončujúcej sa 1. svetovej vojny. Najvyššia bola, žiaľ vždy, úmrtnosť detí, najčastejšie mladších ako 7 rokov.[17]

Na ukážku by sme priblížili niektoré aspekty príčin úmrtnosti vo vybranej obci Tešedíkovo. Pomocou štúdia niektorých matrík sme zistili, že predvojnové a medzivojnové obdobie sa zo skúmaného hľadiska síce podstatne líšia, ale najviac úmrtí ešte stále pripadalo na deti.

Niektoré uvedené príčiny úmrtia z hľadiska chorobnosti boli často banálne, v dnešnej dobe už vyliečiteľné. Väčšina detí zomrela na tzv. novorodeneckú či vrodenú slabosť.

V roku 1905 najväčší počet úmrtí vo veku 41–60 rokov zapríčinila TBC (Tüdőgumókór).

---

[11] Zákon z roku 1871, XVIII. Törvényczikk a községek rendezéséről. Zbierka zákonov je k dispozícii na štúdium napr. v študovni Štátneho archívu v Bratislave, pobočka Šaľa.

[12] Dostupné na internete: <http://verejnezdravotnictvo.szu.sk/SK/2004/1/vytvaranie_VZ.htm>.

[13] Dostupné na internete: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7038>.

[14] Dostupné na internete: <http://verejnezdravotnictvo.szu.sk/SK/2004/1/vytvaranie_VZ.htm>.

[15] LUKNIŠ, Michal – PRINC, Ján a kol. *Slovensko 3. Ľud – I. časť.* Bratislava : Obzor, 1974, s. 720.

[16] Dostupné na internete: <http://www.vzbb.sk/sk/aktuality/spravy/2012/60_vyrocie_prihovor.pdf>.

[17] ŠABA, pobočka Šaľa, f. Okresný úrad v Šali (ďalej len f. OÚ v Šali), šk. 173, 10477/1928.

Tabuľka č. 2 – *Priemerný vek úmrtia v obci Tešedíkovo v rokoch 1905, 1915 a 1938.*

Rok	Vek					
	0–12 mesiacov	1–18 rokov	19–40 rokov	41–60 rokov	61–70 rokov	71 a viac rokov
1905	35	18	2	12	10	7
1915	44	14	16	13	6	14
1938	19	8	7	3	6	14

Tabuľka č. 3 – *Príčiny úmrtia detí mladších ako 1 rok v obci Tešedíkovo v rokoch 1905, 1915 a 1938.*

1905	Mŕtvo narodené dieťa	Novo-rodenecká slabosť	Bronchitída – Hörög-hurut (Tudőhurut)	Pneumónia (zápal pľúc) – Tüdő-gyulladás	Črevný katar – Zápal čriev	–
	5	12	3	4	11	–
1915	Mŕtvo narodené dieťa	Novo-rodenecká slabosť	Bronchitída – Tüdőhurut	Pneumónia (zápal pľúc) – Tüdő-gyulladás	Črevný katar – Zápal čriev	Zápal mozgových blán – Agy-gümókór
	–	17	11	3	12	1
1938	–	Novo-rodenecká slabosť	Zápal pľúc – Tüdő-gyulladás	Kýla – Pruh	Črevný katar – Zápal čriev	Zápal mozgových blán – Agy-gümókór
	–	8 + 1 (skoro narodený)	3	1	5	1

V roku 1915 najviac zomretých osôb vo veku 19–40 bolo najmä na TBC, štyria zomreli vo vojne, z ktorých jeden zomrel na choleru (v matrike bolo spomenuté, že ju dostal vo vojne). Začiatkom vojny najviac sužovala obyvateľstvo tuberkulóza.

V roku 1938 vo veku 19–40 zomrelo oproti predošlým rokom 7 obyvateľov (z nich sa 2 obesili), 4 z nich zomreli na tuberkulózu pľúc, jeden na tuberkulózu kostí. Percentuálne množstvo detských úmrtí sa znížilo.

Tabuľka č. 4 – *Pokles detskej úmrtnosti a úmrtnosti osôb v produktívnom veku v obci Tešedíkovo v rokoch 1905, 1915 a 1938.*

Rok	Vek	
	0–12 mesiacov	19–40
1905	41,67 %	14,29 %
1915	41,12 %	14,95 %
1938	33,34 %	12,28 %

Zlepšenie situácie sa môže pripísať i všeobecnému poisteniu robotníkov, totiž najčastejšie zomierali práve deti chudobných robotníkov, ktorí neboli poistení, a tak im nemohli zabezpečiť potrebnú lekársku starostlivosť. Problematika zdravotného poistenia však nebola novinkou, zaoberali sa ňou aj v 15. – 19. storočí, keď vznikali cechy a tovarišské spoločenstvá, kde medzi ich popredné povinnosti patrila starostlivosť o chorých a členov hľadajúcich prácu. Zákon č. 268/1919 Zb. riešil nemocenské a úrazové poistenie všetkých osôb, ktoré vykonávali práce a služby na základe pracovného a služobného alebo učňovského pomeru. Platnosť uvedeného zákona bola vládnym nariadením z 23. 9. 1919 (č. 516/1919 Zb.) rozšírená aj na Slovensko, kde sa zriadila nová Zemská úradovňa pre poisťovanie robotníkov na Slovensku v Bratislave.[18]

Po zavedení tohto poistenia sa situácia zlepšila najviac v obci Močenok, kde pred vojnou a tesne po vojne bola najvyššia mortalita detí. Zlepšenie môžeme pripísať aj pôsobeniu pokladničného lekára, ktorého mohol každý navštevovať. K poklesu detskej úmrtnosti prispelo i zlepšenie bytovej situácie, hygieny, poučenie matiek v jednotlivých poradniach pre matky a dojčatá, zvýšená starostlivosť o budúce mamičky a zvýšenie odbornosti asistentiek pri pôrode.[19]

Podľa § 50 zákona číslo XIV. z roku 1876 babice (pôrodné asistentky) mohli vykonávať svoju prax iba vtedy, ak mali štátom uznaný právoplatný diplom. Tento diplom museli získať buď na univerzite alebo na inštitútoch, kde sa takéto vzdelávanie uskutočňovalo. V prípade, ak babica nemala možnosť takýto diplom získať, najmä kvôli vzdialenosti vzdelávacieho inštitútu, mala možnosť vykonávať prax, ale len vtedy, ak v obci, kde pôsobila, nebola ani jedna diplomovaná asistentka.[20] Čiže babice, ktoré svoju prax vykonávali bez rôznych odborných škôl, prinútili týmto študovať, alebo zanechať svoju prax.

Modifikáciou tohto zákona bol v roku 1908 vydaný zákon číslo XXXVIII., ktorý vo svojom § 27 zavádza povinnosť každej obce nad 800 obyvateľov, aby disponovala diplomovanou babicou. Toto platilo aj pre menšie obce, ale ak nemali k dispozícii žiadnu babicu, boli si povinné zabezpečiť takú, ktorá sa zúčastnila na školeniach ministerstva vnútra a hlavného lekára. V prípade, ak sa v obci usadila babica, ktorá disponovala diplomom, musela nediplomovaná babica začať študovať a získať kvalifikáciu a diplom, inak by bola nahradená babicou s vyšším vzdelaním. Ale medzi povinnosti babíc patrila aj napríklad bezplatná starostlivosť o chudobné mamičky.[21] Tým sa mohli dostať k lepšej starostlivosti aj chudobnejšie rodiny.

V marci roku 1925 Župný úrad v Bratislave zisťoval počet pôrodných babíc v okrese a nedostatky v tejto praxi. Okresný úrad v Šali však oznámil, že Šaliansky okres nemá problém s pôrodnými babicami. Iba obec Kepešd mala k dispozícii len jednu súkromnú diplomovanú babicu, ostatné obce sa mohli pýšiť viacerými pôrodnými asistentkami. Celkovo ich v okrese bolo 34, z tohto počtu bolo 16 súkromných.[22] Ku koncu roku sa podľa súpisu počet pôrodných babíc zvýšil na 39.[23]

V niektorých obciach sa zriadila poradňa pre kojencov a matky, kde sa pravidelne konali školenia a prednášky. Podľa jednotlivých hlásení sa ich zúčastňovali matky v hoj-

[18] Dostupné na internete: <http://www.mediprav.sk/_public/files/36-8-zdravotne-poistenie-v-slovenskej-republike--k-r.-2006-.pdf>.

[19] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 104, 7376/1925.

[20] Zákon z roku 1876, XIV. Törvényczikk a közegészségügy rendezéséről. Zbierka zákonov je k dispozícii na štúdium napr. v študovni Štátneho archívu v Bratislave, pobočka Šaľa.

[21] Dostupné na internete: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7038>.

[22] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 104, 2477/1925.

[23] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 104, 7729/1925.

nom počte.[24] Lekári mali povinnosť dohliadať i na zdravotný stav detí mladších ako 7 rokov, a podávali aj o tom pravidelné hlásenia. Pravdepodobne to bolo najmä z dôvodu vysokej úmrtnosti detí.

Postupne sa zdravotnícka veda, hygiena a starostlivosť o obyvateľstvo dostávali na vyššiu úroveň. V regióne okresu Šaľa bolo už v roku 1923 zriadených 5 lekárskych obvodov, ktoré mali obvodných a zastupujúcich lekárov. Tieto lekárske obvody mali pričlenené obce, ktoré patrili do ich pôsobnosti. Všetky obvody z hľadiska správy patrili pod Okresný úrad v Šali. Lekárske obvody v okrese Šaľa boli nasledujúce: Šaľa, Močonok[25] (dnešný Močenok), Tornok[26] (Trnovec nad Váhom), Farkašd[27] (Vlčany) a Pered[28] (Tešedíkovo).[29]

Od roku 1925 okres Šaľa disponoval 7 lekárskymi obvodmi, pribudol obvod v Nededе, kde bol lekárom súkromný lekár dr. Ignác Goldstein. Do Vlčian pribudol v tom istom roku ešte jeden lekár, dr. Alexander Weis ako pokladničný lekár. Zástupca dočasného obvodného lekára dr. Filip Hajós bol nahradený v roku 1925 dr. Ľudovítom Frischmannom. Ako siedmy lekársky obvod bol zriadený zdravotný obvod v Seliciach, do ktorého bol pridelený súkromný lekár dr. Arnold Klein.[30] V roku 1926 sa definitívnou úpravou zdravotných obvodov pod číslom 11203 selický obvod zrušil. V roku 1931 sa obec Selice snažila o preloženie lekárskeho obvodu z Trnovca do Selíc. Táto snaha nemala úspech, pretože bol dostatok dobrých autobusových spojov do Trnovca a navyše v obci nemali možnosť ubytovania lekára.[31]

V roku 1927 podľa nariadenia Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy vznikla nová úprava zdravotných obvodov. Obec Šintava bola preložená do zdravotného obvodu v Seredi, tým sa močenský obvod zmenšil, taktiež sa obce Veča a Dlhá nad Váhom pridali do šalianskeho obvodu, čo zasa zapríčinilo zmenšenie trnoveckého lekárskeho obvodu. Tieto zmeny sa uskutočnili hlavne kvôli jednému nariadeniu. Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy v Bratislave dňa 3. februára 1925 nariadila, že lekársky obvod nemôže mať viac obyvateľov ako 10 000. Lekárske obvody v okrese Šaľa boli na hranici únosnosti (Tešedíkovo: 9 618, Vlčany: 9 781, Šaľa nad Váhom: 5 707, Močenok: 14 893, Trnovec nad Váhom: 8 648). Aby sa zmenšil

---

[24] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 525, 4547/1938.

[25] Od roku 1920 sa používal názov obce Močonok, od roku 1927 Močenok. Povereníctvo vnútra Slovenskej národnej rady svojím rozhodnutím č. 964 od 1. júla 1948 zmenilo názov obce Močenok na Mučeníky. Toto pomenovanie však nemalo dlhé trvanie, v auguste 1951 bola obec úradne premenovaná na Sládečkovce. Meno dostala podľa Michala Sládečka, ktorý bol v roku 1922 počas štrajku poľnohospodárskych robotníkov pri majeri Hrúšťov postrelený a svojmu zraneniu podľahol. Na začiatku 90. rokov minulého storočia občania obce hlasovaním rozhodli, aby sa vrátila k pôvodnému názvu. Na základe takto vyjadrenej slobodnej vôle vláda Slovenskej republiky prijala rozhodnutie o premenovaní obce Sládečkovce na Močenok od 1. júla 1992.

[26] Od roku 1920 sa zaužíval názov obce Tornok, v roku 1948 sa v zmysle vyhlášky č. 7 o zmenách úradných názvov miest, obcí, osád a častí osád zmenil názov na Trnovec nad Váhom.

[27] Od roku 1920 sa zaužíval názov obce Farkašd, v roku 1948 sa v zmysle vyhlášky č. 7 o zmenách úradných názvov miest, obcí, osád a častí osád zmenil názov na Vlčany.

[28] Obec do roku 1948 používala historický názov Pered. Vo februári 1948 sa názov obce zmenil úradnou cestou na Tešedíkovo. Nové pomenovanie dostala obec podľa Samuela Tešedíka. Evanjelický duchovný, pedagóg a ľudový hospodár pôsobil v Sarvaši. Samuel Tešedík vystupuje v histórii ako slovenská osobnosť, v zmysle zákona o pomenovaní obcí bol Pered zaradený medzi 13 obcí, ktorým po roku 1990 nebolo vrátené pôvodné historické pomenovanie.

[29] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 69, 1868/1923.

[30] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 104, 2184/1925.

[31] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 281, 9742/1931.

zdravotnícky obvod v Močenku, ako najlepšie riešenie sa javilo pridať obec Šintavu do sereďského zdravotníckeho obvodu, keďže z geografického hľadiska ležala blízko Serede (od Močenku bola vzdialená 16,25 km a od Seredi len 2,24 km).[32]

Tabuľka č. 5 – *Zdravotnícke obvody v okrese Šaľa v roku 1923.*

Zdravotnícky obvod	Rozloha zdravotníckeho obvodu	Sídlo lekára	Meno lekára	Substituuje ho
Šaľa	7265 k.j. (Šaľa 5646 k.j. + Vágkirályfa (Kráľová nad Váhom)[i] 1619 k.j.)	Šaľa	Dr. Július Balážovič	Obvodný lekár v Tornoku
Močonok	26137 k.j. (Močonok 8072 k.j. + Kráľová (Horná Kráľová)[ii] 3311 k.j. Kepešd (Hájske)[iii] 2184 k.j. + Pata 2062 k.j. + Šintava 4083 k.j. + Šoporňa 5425 k.j.)	Močonok	Dr. Štefan Ružička	Obvodný lekár v Šali
Tornok	17253 k.j. (Tornok 5625 k.j., Magyar Sók[iv] 3628, Selőce[v] 3027, Veča nad Váhom 2171, Hosszúfalu[vi] 2802 k.j.)	Tornok	Zástupca obvodného lekára: Dr. Ladislav Ballay	Obvodný lekár vo Farkašde a v Šali
Farkašd	13166 k.j. (Farkašd 6910 + Neded 6252 k.j.)	Farkašd	Dr. Filip Hajós	Obvodný lekár v Perede
Pered	12751 k.j. (Deákovce[vii] 45678 k.j., Pered 3959 k.j., Žigárd[viii] 4225 k.j.)	Pered	Dr. Ignác Pollák	Obvodný lekár vo Farkašde a v Šali

Poznámky k názvom obcí v tabuľke:

[i] Pôvodne sa obec nazývala Kiralyfalva, neskôr Kráľová nad Váhom. Na základe zákona č. 266/1920 zb. – Zákon o názvoch miest, obcí, osád a ulíc, ako i označovanie obcí miestnymi tabuľkami a číslovaní domov patrilo určenie československých názvov obcí do kompetencie ministerstva vnútra. Oficiálne názvy boli československé, ale obciam s minimálne 20% podielom menšinového obyvateľstva a obciam, ktoré nemali československé názvy, dovoľovali používať aj názvy menšinového jazyka. Tak obec získala meno Királyfa, v zmysle vyhlášky č. 7 z roku 1948 sa obec premenovala na Kráľovú nad Váhom.

[ii] V roku 1920 dostala obec Kráľová úradné meno Kráľová pri Tornoku, ale zostalo jej maďarské meno Királyi. Vládne nariadenie č. 324 z roku 1921 ustálilo tiež dvojjazyčný názov: Hornia Kráľová – Királyi. Po roku 1945 sa používalo len úradné pomenovanie Horná Kráľová, v roku 1975 sa v rámci integrácie zlúčila s obcou Sládečkovce s úradným názvom Sládečkovce. Po odčlenení 1. januára 1991 obec získala opäť názov Horná Kráľová.

[iii] Až do roku 1948 bol pre obec zaužívaný názov Kepešd. V rámci vyhlášky o zmenách úradných názvov miest, obcí, osád a častí osád, dovolených do roku 1947, dostala obec názov Dverníky. Šlo o napojenie na starý historický názov strážcov hradnej brány. Tento názov zrejme nebol najšťastnejšie zvolený, pretože už o tri roky dostala obec nový názov: Hájske. Aj v tomto prípade ide

[32] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 139, 742/1927.

o historický základ pomenovania. Územie, na ktorom sa totiž obec nachádza, bolo pôvodne pokryté hájmi, údajne v rámci poľovačiek často navštevovanými šľachtickou honoráciou.

[iv] Dnes je už súčasťou obce Selice. Jej názov Maďarský Šok, ktorý sa používal od roku 1920, sa v roku 1927 pomaďarčil a používal sa názov Magyarsók, neskôr iba Šók, v roku 1947 sa obec pričlenila k obci Selice.

[v] Už v roku 1920 používala názov Selice, neskôr aj názov Szelőcze, v roku 1947 sa k nej pričlenila časť Šók a od roku 1948 obec používa názov Selice.

[vi] Obec používala názvy Hosuúfalu, Vághosszúfalu. V roku 1948 obec prijala oficiálny názov Dlhá nad Váhom a tento názov používa až do dnešného dňa.

[vii] Obec Diakovce, jej pôvodný názov Deáki, neskôr Deákovce sa používal do roku 1948, keď bol oficiálne prijatý názov Diakovce.

[viii] Až do roku 1948 do prijatia vyhlášky o zmenách názvov miest a obcí používala obec názov Žigard.

Podľa hlásenia z 1.januára 1927 do jednotlivých obvodov patrili tieto obce:

- zdravotný obvod v Nedede: Vlčany, Neded,
- zdravotný obvod v Močonoku (Močenku): Močenok, Kráľová pri Močenku, Kepežd, Šoporňa, Pata,
- zdravotný obvod v Perede (Tešedíkovo): Tešedíkovo, Diakovce, Žihárec,
- zdravotný obvod v Šali: Šaľa nad Váhom, Kráľová nad Váhom, Dlhá nad Váhom, Veča nad Váhom,
- zdravotný obvod v Tornoku: Magyarsók, Selice, Trnovec nad Váhom.[33]

V roku 1928 mal okres Šaľa 6 lekárskych obvodov, v niektorých boli súkromní lekári.

Vlčany – dr. Ľudovít Fleischmann – dočasný zástupca obvodného lekára
– dr. Leopold Weisz – súkromný lekár
Močenok – dr. Štefan Ružička – obvodný lekár
Neded – dr. Ignác Goldstein – súkromný lekár
Tešedíkovo – dr. Ignác Pollák – štátny obvodný lekár
Šaľa – dr. Július Balážovič – okresný zdrav. referent
– dr. Félix Menczel – zástupca obvodného lekára
Trnovec nad Váhom – dr. Jozef Slugeň – zástupca obvodného lekára (ordinoval len 2–3 hodiny).[34]
V okrese evidovali iba jedného zubného lekára.[35]

Tento stav lekárskych obvodov pretrvával aj v roku 1930.[36] V roku 1934 nastali isté zmeny v zdravotných pomeroch. Do Trnovca nastúpil do služby Ambróz Petrovič, ktorý bol vymenovaný Krajinským úradom a od roku 1935 v Trnovci nad Váhom pôsobila aj súkromná lekárka. V roku 1935 vo Vlčanoch po smrti doktora Fleischmanna nastúpil dr. Anton Tvarusko. V Tešedíkove sa štátnym obvodným lekárom v roku 1934 stal dr. Jozef Selley, ktorý sa v roku 1937 presťahoval do Uhrovca a nahradil ho dočasný zástupca MUDr. Zoltán Feldmár.[37]

[33] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 139, 742/1927.
[34] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 173, 11309/1928.
[35] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 213, 20881/1929.
[36] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 248, 107531930.
[37] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 525, 1608/192738.

Každý lekársky obvod mal aj svoju lekáreň, podľa jednotlivých hlásení fungovali tieto lekárne dobre.[38] Podľa § 124 zákona číslo XVI. z roku 1876 boli lekárne síce inštitúciami obcí, ale spravoval ich štát.

Každý lekársky obvod disponoval dezinfekčnými strojmi, ktoré mohli byť formalínové alebo parné. Obsluhovali ich väčšinou vyučení dezinfektori (ako napr. v obci Trnovec nad Váhom to bol Adalbert Petrovics, v obci Selice Ignác Wolfner, v Šintave Jozef Daniš, v Močenku Ján Morovic, v Nedede Jozef Zsók, vo Vlčanoch Karel Szőcs), ktorí dezinfikovali obydlia po nákazlivých chorobách. Dezinfektori boli vyučení väčšinou v Budapešti.[39]

Už na začiatku príspevku bolo spomenuté, že tesne pred vypuknutím druhej svetovej vojny bola miera úmrtnosti vzhľadom na predošlé roky na relatívne dobrej úrovni. Medzi najrozšírenejšie choroby, ktoré neustále redukovali počty obyvateľov, patrili choroby pľúc a dýchacieho traktu, ako aj tuberkulóza. Boj proti tuberkulóze a prevencia proti nej sa rozšírili aj vďaka pôsobeniu Masarykovej ligy proti tuberkulóze,[40] ďalej jednotlivé obce mali možnosť zapojiť sa do zbierok, ktoré usporiadal Zväz nemeckých pomocných spolkov pre trpiacich tuberkulózou v Prahe.[41]

Na pokyn Župného úradu v Bratislave sa v Šalianskom okrese založila pobočka Masarykovej ligy proti tuberkulóze. V každom okrese sa mal vďaka pobočkám zriadiť protituberkulózny dispenzár (bezplatná lekárska poradňa).[42] V Šali sa predbežne založil takýto dispenzár ako pobočka miestneho Červeného kríža pod záštitou okresného úradu. Miestnosť sa nachádzala v novom chudobinci v meste Šaľa.[43] Lekárom dispenzára ligy bol dr. Július Balážovič, okresný lekár.[44] V rámci Masarykovej ligy sa aj zdravotnícke (lekárske) obvody v okrese Šaľa zapájali do rôznych zbierok a pomocí. Do zbierok sa zapájali celé obce aj jednotlivci. V roku 1924 počas jarnej zbierky v okrese Šaľa darovali jednotlivé obce 3 680 Kč, k čomu prispeli i zbierky jednotlivcov v obciach.[45]

V Krajinskom vestníku č. 5 zo dňa 1. 2. 1933 v 42. obežníku sa dozvedáme, že Masarykova liga zahájila začiatkom marca 1933 finančnú a propagačnú akciu pod názvom *„Dobrovoľný dar všetkých obcí a občanov Československej republiky"*. Tejto akcie sa zúčastnili aj všetky zdravotnícke obvody v okrese Šaľa. Za slávnostný týždeň

---

[38] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 104, 7376/1925.

[39] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 139, 47/1927.

[40] Masarykova liga proti tuberkulóze vznikla v roku 1919 z iniciatívy Československého červeného kríža ako dobročinná organizácia. Snažila sa bojovať proti tejto chorobe. Podporovateľom sa stal aj prezident Masaryk, ktorý pri založení poskytol finančný príspevok, jeho dcéra Alica sa stala prvou predsedkyňou. Ako mnoho podobných spolkov sa liga zamerala na prevenciu, osvetu a zlepšovanie hygienických podmienok najmä v nerozvinutých oblastiach republiky, ktorými bolo Slovensko a Podkarpatská Rus. V Masarykovej lige pôsobili mnohí významní lekári, ktorí sa podieľali aj na budovaní a zaisťovaní chodu liečebných zariadení. Činnosť Masarykovej ligy nebola narušená ani nacistickou okupáciou. Jedinou zmenou bolo vypustenie Masarykovho mena z jej názvu. Význam a prínos Masarykovej ligy proti tuberkulóze sa oceňuje aj dnes na počiatku 21.storočia, kedy je tuberkulóza ešte stále jednou z príčin najväčšieho počtu úmrtí na svete spôsobených infekčnými chorobami. Dostupné na internete: http://www.esbirky.cz/detail/124557/.

[41] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 118, 2401/1926.

[42] Zo zbierok medzi občanmi, zo štátnych dotácií a darov získavala financie, aby mohla Masarykova liga proti tuberkulóze zriaďovať dispenzáre chorých na tuberkulózu, zakladať detské osady pre ohrozené deti a umiestňovať nemajetných pacientov do liečební. Prvý dispenzár na Slovensku vznikol už v roku 1918 z iniciatívy MUDr. Ivana Stodolu v Liptovskom Mikuláši. Pozri: KOVÁČ, Dušan a kol. *Kronika Slovenska 2*. Bratislava: Fortunaprint, 1999, s.132.

[43] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 104, 6264/1925.

[44] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 104, 7376/1925.

[45] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 84, 2462/1924.

určil ústredný zväz Ligy 1. – 7. marca.[46] Okrem zahájenia peňažnej zbierky sa počas tejto akcie pripravili aj prednášky nielen pre školopovinné deti, ale i pre širokú verejnosť. Zdravotné obvody v okrese Šaľa usilovne usporiadali takéto prednášky, 2 prednášky predniesli obvodní lekári vo Vlčanoch, Močenku a v Šali a po jednej prednáške v obvodoch v Šintave a v Tešedíkove. Okrem lekárov prednášali ľudovýchovné a propagačné prednášky aj učitelia vyšších ročníkov ľudových škôl v obciach: Šoporňa, Kepešd, Horná Kráľová, Močenok. Veľký počet obyvateľov sa zúčastnil tiež na filmových prednáškach v kine, ktoré usporiadal dispenzárny lekár, takéto prednášky boli v Šali (2 prednášky) a v Diakovciach (1 prednáška). V tomto roku sa v rámci akcie usporiadala aj zbierka, ktorá bola vykonaná po žatve.[47]

V jednotlivých obciach sa vyzbieralo spolu 925,60 Kč. Nasledujúca tabuľka ukazuje, koľko sa v jednotlivých obciach vyzbieralo peňazí.[48] (Pre porovnanie môžeme uviesť, že v roku 1933 podľa vyhlášky o cenách pekárenských výrobkov bola stanovená cena za 1 kg chleba na 1,50 Kč, rožok mal cenu 0,20 Kč.)[49]

Tabuľka č. 6 – *Množstvo vyzbieraných peňazí v jednotlivých obciach okresu Šaľa počas zbierky v roku 1933.*

Obec	Výška daru v Kč
Pata	–
Šintava	32
Šók	110
Veča	174,80
Močenok	86
Žihárec	10
Tešedíkovo	87
Neded	22
Šoporňa	37,80
Vlčany	90
Šaľa	195
Trnovec nad Váhom	58
Diakovce	50
Spolu	**925,60**

Podľa odovzdaných oznamov (evidencie obyvateľov chorých na tuberkulózu, či aj tých, ktorí podľahli tejto zákernej chorobe) od obvodných lekárov sa v roku 1935 eviduje 55 chorých, z ktorých 18 podľahlo tejto chorobe. Väčšinou to bola TBC pľúc a kostí.[50] V roku 1937 sa celkovo v okrese Šaľa evidovalo až 65 mŕtvych, ktorí zomreli na tuberkulózu pľúc.

[46] Akcia bola povolená výnosom ministerstva vnútra zo dňa 15. decembra 1932, číslo 81440/32/10.
[47] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 380, 3185/1934.
[48] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 380, 11139/1934.
[49] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 340, 11486/1933.
[50] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 453, 1611/1936.

Okrem tuberkulózy sa vyskytovali v okrese aj mnohé iné nákazlivé choroby. Nakazených pacientov izolovali v domácom prostredí alebo najčastejšie v nemocnici. Byty sa dezinfikovali formalínovými prípravkami, posteľné obliečky a šatstvo parnými dezinfekčnými strojmi.[51]

V roku 1936 sa evidovali tieto nákazlivé choroby: brušný týfus: Diakovce (24 prípadov), Vlčany (10), Kepežd (1), Močenok (3), Neded (15), Pata (7), Tešedíkovo (14), Selice (14), Šaľa (1), Šintava (1), Šók (16), Šoporňa (2), Trnovec nad Váhom(2), Žihárec (1), spolu teda 111 prípadov. Spála (šarlach) sa vyskytla v jednotlivých obciach po 3–6 prípadoch. Diftéria (záškrt) sa vyskytla v Šali v 20 prípadoch, v Močenku 14, vo Vlčanoch 10 a v ďalších obciach evidovali ešte 42 prípadov. Kvôli podozreniu na besnotu v tomto roku obvodní lekári z okresu poslali na preočkovanie do Pasterovho ústavu až 21 osôb.[52]

O počte a druhu infekčných chorôb obvodní lekári pravidelne podávali okresnému úradu hlásenia. Obvodní lekári zostavovali štvrťročné (niekedy aj mesačné) správy, z ktorých sa dnes dozvedáme, čím všetkým sa okrem liečenia museli zaoberať. Okrem liečenia a prevencie sa zaoberali i hygienou a školskými povinnosťami detí. Vo svojej správe odpovedali na otázky, ktoré sa týkali stavu verejného zdravotníctva, lekárskej policajnej pitvy a prehliadky mŕtvol, vyšetrovania, účinkovania verejno-zdravotných orgánov (sem patrilo napríklad aj preskúmanie krčiem, hostincov, ale tiež škôl, školskej studne) a poslednou kapitolou otázok bola liečba a dozor nad deťmi.[53]

Veľký dôraz sa kládol na ochranu detí predškolského veku a na ochranné očkovanie. Postupne sa zavádzali pravidelné očkovania pomocou očkovacích rozvrhov. Z očkovacieho rozvrhu z roku 1928 (proti variole – kiahňam) sa dozvedáme, že sa očkovali deti, ktoré dovŕšili prvý rok svojho života (sem patrili aj tie deti, ktoré v predošlom roku neboli očkované.) Potom sa očkovali i tie deti, ktoré dovŕšili sedem rokov a tiež deti, ktoré sa z nejakých príčin k minuloročnému očkovaniu nemohli dostaviť a 14-ročné deti.[54] Práve vďaka týmto zoznamom, rozvrhom sa dalo zistiť, ktoré deti sa minulý rok nedostavili na očkovanie. Tieto vyplnené tlačivá sa zasielali na notárske úrady. Očkovacie látky si lekári sami objednávali od štátneho Zdravotného ústavu Československej republiky v Prahe. V čase očkovania boli obecné úrady povinné zasielať jedného pisára k lekárovi, aby mu bol nápomocný. Tým sa zabezpečil plynulý chod očkovania.[55]

O ďalších očkovaniach proti chorobám ako záškrt, či brušný týfus a pod. sa v hláseniach okresného úradu nezmieňovali. Kontinuitu zlepšenia v oblasti zdravotníctva a hygieny narušila blížiaca sa druhá svetová vojna. Okrem vojnových udalostí nastali aj také politické zmeny, ktoré viedli k územným zmenám. Po Viedenskej arbitráži 2. 11. 1938 sa celý Šaliansky okres stal súčasťou Maďarska.

Okres sa stal súčasťou Bratislavsko-Nitrianskej župy, mal 12 obcí: Diakovce, Neded, Tešedíkovo, Trnovec nad Váhom, Vlčany, Šaľa, Kráľová nad Váhom, Žihárec, Šók, Selice, Dlhá nad Váhom a Veča. Päť obcí v severnej časti okresu – Šoporňa, Pata,

[51] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 525, 1095/1937.
[52] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 525, 1095/1937.
[53] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 525, 4547/1937.
[54] Tieto očkovania sa vykonávali v zmysle zákona č. 412 zo dňa 15.júla 1919. Tento zákon neukladal dospelým osobám povinnosť podrobiť sa očkovaniu proti kiahňam. Tieto očkovania mali účinnosť 15 rokov a v dospelosti (30 rokov) boli potom obyvatelia náchylní na túto chorobu.
[55] ŠABA, pobočka Šaľa, f. OÚ v Šali, šk. 173, 2550/1928.

Šintava, Vinohrady nad Váhom a Hájske – bolo pričlenených k okresu Hlohovec a ďalšie dve – Močenok a Horná Kráľová – k okresu Nitra.[56]

V súčasnosti sme v oblasti zdravotníctva svedkami veľkých organizačných zmien, ktoré ale vo väčšej miere inklinujú k získavaniu finančných prostriedkov od pacientov a od obyvateľov ako budúcich pacientov na samotný liečebný proces. Úloha štátu v tejto oblasti, zdá sa, celkom skončila. V súčasnosti rozhodujúce slovo prevzali zdravotné poisťovne, ktoré aj medzi sebou súperia o najväčší balík. Od ich verdiktu závisí financovanie zdravotníckych úkonov, za ktoré platíme okrem povinných odvodov do zdravotného fondu aj v hotovosti priamo v ambulanciách a v lekárňach. Navonok sa zdá, že aj v tejto životne dôležitej oblasti, ako je zdravotníctvo a poskytovanie zdravotníckej starostlivosti, sa všetko točí len okolo peňazí, a človek – pacient sa nebadane posúva do úzadia.

V medzivojnovom období bola najbližšie fungujúca nemocnica až v Nitre, poskytovala hospitalizáciu všetkým obyvateľom okresu Šaľa. V roku 1967 začala fungovať Nemocnica s poliklinikou v Šali. Táto nemocnica zachránila mnohé životy, priviedla na svet veľmi veľa detí. Postupom času a dnešným tzv. „pokrokovým" myslením nakoniec aj táto nemocnica v roku 2008 zatvorila svoje brány na večné časy. V súčasnosti poskytuje iba priestory pre niektorých lekárov, lôžkové časti nemocnice sú už štyri roky nevyužité.

Akoby sa všetko vrátilo späť do medzivojnového obdobia, kedy obyvateľstvo bolo nútené pre svoju hospitalizáciu navštíviť nemocnicu, ktorá bola v značnej vzdialenosti od jeho domova.

Na záver si musíme priznať, že niekedy nás snaha o modernizáciu nášho života namiesto napredovania iba spomaľuje a vracia späť do minulosti, a žiaľ, aj do zaostalosti.

[56] K obnoveniu okresu v predvojnovej podobe došlo začiatkom apríla 1945. V roku 1949 boli z okresu odčlenené obce Hájske, Pata, Šintava a Šoporňa, ktoré pripadli do okresu Sereď. Okres v takejto podobe zostal nezmenený do roku 1960, keď v zmysle nového územnosprávneho členenia 30. júna 1960 zanikol a územie okresu bolo pripojené k okresu Galanta, s výnimkou dvoch obcí na severe – Močenku a Hornej Kráľovej, ktoré boli pričlenené k okresu Nitra. Okres Šaľa bol obnovený 24. júla 1996. V súčasnosti do okresu Šaľa patria obce: Diakovce, Dlhá nad Váhom, Hájske, Horná Kráľová, Kráľová nad Váhom, Močenok, Neded, Selice, Tešedíkovo, Trnovec nad Váhom a Žihárec. Dostupné na internete: <http://portal.gov.sk/Portal/sk/Default.aspx?CatID=104&parent=405>

Vývoj zdravotnej starostlivosti v meste Považská Bystrica s dôrazom na zriadenie štátnej okresnej nemocnice v rokoch 1938–1957

Juraj Kallo

Problematika dejín zdravotníctva na Slovensku nie je dodnes hlbšie preskúmaná. Osobitne v Považskej Bystrici prešla zdravotná starostlivosť dlhým vývojom, no problému vzniku nemocnice sa doposiaľ len okrajovo venovali vlastivedno-historické zborníky, ktoré hlavne v súvislosti s priblížením dejín Považských strojární a mesta Považskej Bystrice kde-tu spomenuli aj fungovanie zdravotníckych zariadení závodného alebo celookresného pôsobenia.[1] Ako prameň pri poznávaní minulého stavu zdravotníctva v meste slúžila autorom tiež mestská kronika, kde významný považskobystrický kronikár zo začiatku 20. storočia – Aurel Rutšek, opisnou formou priblížil stav vecí minulých s nárčtom až do stredoveku. V roku 2006 bola formou zborníka vydaná prvá historická monografia k dejinám mesta Považská Bystrica, ktorá spomína založenie, otvorenie a postupné pristavovanie nových častí okresnej nemocnice, no opäť len v stručnosti. Veľmi prínosnými publikáciami k vývoju zdravotnej starostlivosti v Považskej Bystrici do dnešných dní ostávajú hlavne dve diela jubilejného charakteru, ktoré už priamo súvisia s nemocnicou a boli vydané pri príležitosti 20. a 50. výročia jej otvorenia.[2] Treba tu tiež spomenúť početné práce študentov považskobystrického gymnázia i rôznych slovenských univerzít, ktorí ako rodení Bystričania hĺbkovým archívnym výskumom taktiež obohatili doterajší stav poznania v danej problematike.[3]

Vo všetkých uvedených prácach však úplne absentuje podrobný priebeh výstavby nemocnice, o ktorej zriadenie sa zaslúžili považskobystrickí politickí činitelia už v období pred druhou svetovou vojnou a hlavne v jej závere. Vážne snahy a záujem postaviť okresnú nemocnicu, ktoré doslova môžeme nazvať „boj o nemocnicu", je možné z archívnych dokumentov vybadať až v období po roku 1945 v obnovenom Československu, a to v zámere obecných činiteľov postaviť nemocnicu v rámci dvojročného plánu (1947–1948), no túto ideu sa nakoniec nepodarilo uviesť do života. Až v priebehu

---

[1] K dejinám Považskej Bystrice prispeli pred rokom 2006 (do vydania prvej monografie k dejinám mesta) hlavne publikácie týkajúce sa dejín Považských strojární. Pozri napr.: DONÉ, Karol – KUČERA, Jozef et al. *Zborník k 30. výročiu Považských strojární, n. p., závodu Klementa Gottwalda v Považskej Bystrici.* Považská Bystrica : Považské strojárne, 1959, 80 s.; POČIATEK, Pavol et al. *50 rokov Považských strojární Klementa Gottwalda, n. p., Považská Bystrica.* Martin : Osveta, 1979, 120 s.; ŠUŠLÍK, Žigmund et al. *60 rokov Považských strojární Klementa Gottwalda Považská Bystrica.* Považská Bystrica : ZVL Považské strojárne, 1989, 260 s.; JANAS, Karol. *Považské strojárne : Od muničky po ZVL (1929–2009).* Žilina : Knižné centrum, 2009, 128 s.

[2] Ide o dielo autorského kolektívu Okresného ústavu národného zdravia v Považskej Bystrici (ďalej len OÚNZ), a to *Nemocnica s poliklinikou Považská Bystrica 1957–1977 : Zborník z príležitosti 20. výročia Nemocnice s poliklinikou v Považskej Bystrici.* Považská Bystrica : Okresný ústav národného zdravia, 1977, 40 s., a najnovšie tiež JANAS, Karol. *Od kúpeľov k nemocnici : 50 rokov nemocnice s poliklinikou v Považskej Bystrici.* Žilina : Knižné centrum, 2007, 67 s.

[3] Zo študentských prác sú to napr.: ĎURDÍKOVÁ, Greta. *Zdravotníctvo v okrese Považská Bystrica v rokoch 1918–1948.* (Diplomová práca). Trnava : s. n., 2003, 80 s.; VELIČOVÁ, Jana. *História nemocnice s poliklinikou v Považskej Bystrici 1957–2002.* (Semestrálna práca). Trnava : s. n., 2002, 26 s.; PIAČKOVÁ, Mária. *Ako sa rodila nemocnica : Zdravotné pomery v Považskej Bystrici v rokoch 1938–1957.* (Seminárna práca). Považská Bystrica : s. n., 2008, 22 s.

prvej päťročnice (1949–1953) boli nakoniec početné memorandá a prosby o zriadenie okresnej nemocnice korunované úspechom, v máji 1952 bol položený základný kameň a výstavba započala. Následne trvalo plných päť rokov, kým bola stavba na konci druhého roku druhej päťročnice (1957) dokončená a začala slúžiť svojmu účelu. Cesta vedúca k otvoreniu nemocnice však nebola vôbec jednoduchá, ale spletitá – plná žiadostí, urgencií, memoránd a posúrení, ktoré boli mestskými činiteľmi zasielané na príslušné miesta. Problémy sa vyskytli i počas výstavby, ktorej ukončenie bolo oproti pôvodnému plánu predĺžené o celý rok. A aj keď už došlo k otvoreniu, trvalo ďalšie štyri mesiace, kým nemocnica vskutku začala fungovať.

V rámci širšieho prehľadu dejín vývoja zdravotnej starostlivosti v meste Považská Bystrica bude teda prínosné pristaviť sa pri výstavbe nemocnice v Považskej Bystrici a dôrazne sa zamerať na prvé kroky, víťazstvá i prehry miestnych politických činiteľov, ktoré nakoniec úspešne viedli k zriadeniu a spojazdneniu novej štátnej okresnej nemocnice II. typu v Považskej Bystrici, vtedy jednej z najmodernejších nemocníc v celom Československu.

Najstaršia písomná zmienka o zdravotnej starostlivosti v Považskej Bystrici pochádza zo začiatku 16. storočia – dňa 2. januára 1506 tu vydal Ján Podmanický tzv. Podmanického artikuly „Articuli Podmanickyani", ktoré v 30 bodoch upravovali pomery v obci a jej právne postavenie.[4] V 13. bode sa podrobne píše o požadovaných činnostiach, ktoré má vykonávať kúpeľník v miestnych kúpeľoch za odplatu: *„Lazebnyk takowy ma se držety, czobi umel Žili sekati a Krew pussteti, take y Bankamy staweti, kteremu sa ma platiti od Žili pussteny cztiry Kralowski Penize, a od každeg Banky ma se gemu platiti po gednom Wydenskom Penizi."*[5] V miestnych kúpeľoch sa teda vykonávali jednoduché lekárske zákroky, ako sekanie žíl, púšťanie žíl a prikladanie baniek. Všetci gazdovia v obci mali tiež povinnosť odovzdať na chod kúpeľov jednu fúru dreva ročne. Na opravách sa mali podieľať všetci obyvatelia podľa svojich možností. Miesto, kde kúpele ležali, nie je známe, no pravdepodobne to bolo na ľavom brehu rieky Domanižanky, pretekajúcej cez Považskú Bystricu, približne v miestach, kde sa spájala bývalá Helenská a Rajecká ulica.[6] Okrem kúpeľníka pôsobili v obci niekoľkí felčiari, ktorí liečili za pomoci byliniek, ba i čarovaním. Snáď najväčší význam pre obyvateľov mala práca pôrodných babíc, ktoré pomáhali pri príchode na svet mnohým novorodencom.

Počas vlády osvietenskej panovníčky Márie Terézie bol v roku 1770 vydaný zákon „Generale normativum sanitas", ktorý rozdeľoval zdravotníkov do jednotlivých kategórií a zaoberal sa náplňou ich práce. S dodatkami z roku 1773 predstavoval prvé všeobecné záväzné nariadenie, ktoré zjednotilo zdravotnícke pomery v celej krajine.[7] K významnejším zmenám prišlo až koncom 19. storočia, keď zákonný článok 14/1876 upravoval hygienické pravidlá pri uskladňovaní potravy, bývaní a tiež prikazoval budovať kanalizačné siete. Práve z 19. storočia máme prvé podrobné záznamy o najrozšírenejších

---

[4] *Nemocnica s poliklinikou Považská Bystrica 1957–1977 : Zborník z príležitosti 20. výročia Nemocnice s poliklinikou v Považskej Bystrici.* Považská Bystrica : OÚNZ, 1977, s. 2. Pozri tiež: MARSINA, Richard. Považská Bystrica v najstarších písomných prameňoch. In *Považská Bystrica : Z dejín mesta.* Zost. KORTMAN, Bohuslav. Žilina : Knižné centrum, 2006, s. 47–52. Listina „Articuli Podmanickyani" je zároveň jedným z najstarších písomných dokladov v slovenskom jazyku.

[5] Kronika mesta Považská Bystrica, uložená na Mestskom úrade v Považskej Bystrici. Pozri tiež *Nemocnica s poliklinikou Považská Bystrica*, ref. 4, s. 2.

[6] *Nemocnica s poliklinikou Považská Bystrica*, ref. 4, s. 3.

[7] ĎURDÍKOVÁ, Greta. *Zdravotníctvo v okrese Považská Bystrica v rokoch 1918–1948.* (Diplomová práca). Trnava : s. n., 2003, s. 13.

chorobách, najvážnejších epidémiách a spôsoboch ich liečby v Považskej Bystrici.[8] V dňoch 6. augusta – 14. septembra 1831 zúrila v meste epidémia cholery. Ochranné prostriedky, ktoré vtedy ľudia proti cholere používali, boli alkohol, fajčenie a lepšia strava. Je príznačné, že tieto len málo zaberali. Z vtedajšieho počtu obyvateľov 2350, epidémii cholery podľahlo 175 ľudí.[9] V roku 1847 zasiahla Považskú Bystricu epidémia brušného týfusu, pričom na území širšieho okolia, zahŕňajúceho Čadcu, Kysucké Nové Mesto, Žilinu a Bytču, zomrelo 1886 obyvateľov.[10] Z tohto obdobia poznáme aj meno prvého ránhojiča v obci – Alojza Rusňáka. Od konca júla do konca októbra 1865 vypukla v Považskej Bystrici opäť epidémia cholery a v roku 1881 sa vrátil týfus. Medzitým – v roku 1870 – bolo v meste postavené viacúčelové zariadenie, zvané „špitál". Bola to budova starobinca a chudobinca, ktorá zároveň slúžila ako izolátor nákazlivo chorých. Táto prízemná budova sa nachádzala na mieste dnešnej autobusovej zastávky pri pošte. Záznamy o tom, kto sa staral o chorých, však nemáme.[11] Keď sa v roku 1884 po tretíkrát vrátila cholera, začali obecní predstavitelia hľadať nový vhodný objekt na izolovanie chorých, aby tak mohli zabrániť šíreniu tejto choroby. Nakoniec sa podarilo získať budovu pri železničnej stanici, ktorú prebudovali na epidemiologickú cholerovú nemocnicu.[12] Bola to historicky prvá nemocnica v Považskej Bystrici – i keď iba dočasná. V roku 1892 sa po štvrtýkrát vrátila cholera. Epidémia vypukla lokálne v obci Šebešťanová, no na výzvu župného lekára uzavreli obec žandárske jednotky, takže šíreniu nákazy sa podarilo zabrániť.[13] Nebezpečnou chorobou, ktorá sa v Považskej Bystrici vyskytovala v tomto období pomerne často, bol tiež trachóm. Šíril sa od poľnohospodárskych robotníkov, ktorí boli počas sezónnych žatevných a repných kampaní na Dolnej zemi ubytovávaní v spoločných priestoroch v absolútne nehygienických podmienkach.[14]

Aj keď sa teda nepodarilo do konca 19. storočia zriadiť trvalú nemocnicu, situácia v zdravotnej oblasti sa postupne zlepšovala. Prispel k tomu systém župných a okresných lekárov, ktorí zabezpečovali zdravotnú starostlivosť v im zverených obvodoch. Funkciu okresného lekára vykonával v Považskej Bystrici v druhej polovici 19. storočia MUDr. Marek Milch. V meste prevádzkoval tiež malú lekáreň, ktorá tu existovala už od roku 1850. Okrem okresného lekára zabezpečovali na prelome storočí zdravotnú starostlivosť súkromní lekári MUDr. Schwartz, MUDr. Markfeld, MUDr. Porges, MUDr. Szabó, MUDr. Munkácsi a diplomované pôrodné asistentky.[15]

Počas prvej svetovej vojny došlo k značnému zhoršeniu zdravotného stavu obyvateľstva v zázemí. Jednak bol nedostatok potravín, no tiež i liekov. Predovšetkým nedostatok potravín mal neblahý vplyv na zdravie obyvateľov, pretože spôsoboval podvýživu a oslabenie imunity. V Považskej Bystrici začali zhubne vyčíňať detské infekčné, vtedy ťažko

---

[8] JANAS, Karol. *Od kúpeľov k nemocnici : 50 rokov nemocnice s poliklinikou v Považskej Bystrici.* Žilina : Knižné centrum, 2007, s. 7.

[9] *Nemocnica s poliklinikou Považská Bystrica*, ref. 4, s. 3.

[10] *Nemocnica s poliklinikou Považská Bystrica*, ref. 4, s. 3.

[11] *Nemocnica s poliklinikou Považská Bystrica*, ref. 4, s. 4.

[12] JANAS, ref. 8, s. 8.

[13] WEINBERGEROVÁ, Mária – CHURÝ, Slavko. Život v Považskej Bystrici medzi revolúciou a vznikom republiky (1848/1849 – 1918). In *Považská Bystrica : Z dejín mesta.* Zost. KORTMAN, Bohuslav. Žilina : Knižné centrum, 2006, s. 168.

[14] *Nemocnica s poliklinikou Považská Bystrica*, ref. 4, s. 5.

[15] *Nemocnica s poliklinikou Považská Bystrica*, ref. 4, s. 5. Pozri tiež: JANAS, ref. 8, s. 7–8. Hlavne MUDr. Alexius Munkácsi je povšimnutiahodná osobnosť, po promócii v Budapešti roku 1906 začal od roku 1910 pracovať v Považskej Bystrici, pričom tu pôsobil až do svojej smrti v roku 1951. Už v roku 1918 sa stal okresným lekárom.

zvládnuteľné choroby ako záškrt, šarlach a kiahne. Všetky vekové skupiny trpeli na tuberkulózu a úplavicu. Ku koncu vojny sa v meste objavila i španielska chrípka, ktorej podľahlo 26 ľudí.[16] Práve počas prvej svetovej vojny bola v Považskej Bystrici zriadená druhá dočasná núdzová nemocnica – bola to pobočka žilinskej nemocnice a nachádzala sa v budove tehelne (dnes stojí v týchto priestoroch budova pošty). Ako zdravotníčky tu pracovali ženy z obce. Liečení tu boli chorí a zranení vojaci z haličského a karpatského frontu.[17]

Po vzniku Československej republiky prišli do Považskej Bystrice, v tom čase už povýšenej na väčšiu obec[18], noví lekári, ktorí tu pôsobili až do začiatku sedemdesiatych rokov. Boli to MUDr. Rudolf Donáth, rodák z Rajca (pôsobil tu od roku 1927 do roku 1974), MUDr. Dimitrij Kuzičkin, rodák z ruskej oblasti Kostromskaja[19] (pôsobil tu od roku 1932 do roku 1976; medzi rokmi 1945–1958 aj ako vedúci zdravotného odboru pri ONV v Považskej Bystrici), MUDr. Miroslav Žucha, rodák zo Žiliny (pôsobil tu od roku 1933 do roku 1972) a MUDr. Vladimír Vrtal, rodák z Prostějova (pôsobil tu od roku 1934 do roku 1956).[20] Títo lekári ordinovali vo svojich súkromných ambulanciách, ktoré mali väčšinou zriadené vo svojich vlastných domoch. Napriek ich enormnej snahe prichádzalo k zlepšeniu zdravotného stavu obyvateľstva len veľmi pomaly, pociťoval sa nedostatok chýbajúcej nemocnice.

Obecní predstavitelia, ktorí mali záujem na dobrom zdravotnom stave všetkých obyvateľov, sa usilovali neutešenú situáciu riešiť. Pre zlepšenie zdravotnej starostlivosti bola krátko po prvej svetovej vojne v budove okresného úradu zriadená okresná zdravotná stanica Československého červeného kríža. Obecní lekári tu zadarmo ošetrovali chorých na trachóm, tuberkulózu a nákazlivé choroby.[21] Ľudovo sa tieto priestory nazývali „klinika". Umiestnenie tejto zdravotnej stanice však nebolo vôbec šťastným riešením, obyvatelia prejavovali nevôľu, pretože sa báli možnosti nakazenia pri návštevách okresného, obecného a notárskeho úradu, ktoré v danej budove sídlili. Obavy ešte vzrástli po zriadení epidemickej miestnosti na prízemí, kde boli sústreďovaní nakazení obyvatelia, ktorí mohli spôsobiť epidémiu. Zrušenie tejto „kliniky" okolo roku 1925 bolo preto mnohými vítané.

Okresná nemocenská poisťovňa zriadila po roku 1931 v dome oproti vrátnici závodu Zbrojovky ambulancie praktických a závodných lekárov, chirurgickú ošetrovňu

---

[16] *Nemocnica s poliklinikou Považská Bystrica*, ref. 4, s. 5.

[17] V rokoch 1914–1915 sa východný front na južnom smere (Rakúsko-Uhorsko proti Rusku) tiahol od Krakova v západnej Haliči pozdĺž pohoria Karpát až k rumunským hraniciam. Bojovalo sa hlavne v Poľsku, no potom čo nebol ruskou armádou dobytý Krakov, obrátil sa smer ruských útokov cez Karpaty do Uhorskej nížiny. Cez Košice a Budapešť mala byť obsadená Viedeň a Rakúsko-Uhorsko tak vyradené z vojny. Tento plán však v máji 1915 stroskotal, ruskej armáde sa podarilo dobyť len Humenné, pričom následnou ofenzívou pri Gorliciach a prísunom nemeckých posíl do priestoru Karpát musela takticky z územia východného Slovenska ustúpiť. Východný front na severnom smere (Nemecko proti Rusku) zasahoval do východného Pruska a pobaltských štátov. Od leta 1915 sa na východe bojovalo až do uzavretia Brest-Litovského mieru len na ruských územiach.

[18] Považská Bystrica sa stala administratívne veľkou obcou v roku 1914. Pozri: GÁŤA, Otto – BELÁS, Milan. *Dejiny pošty v Považskej Bystrici : Z poštovej histórie stredného Považia*. Žilina : Knižné centrum, 2007, s. 41.

[19] Kostromskaja oblasť s oblastným mestom Kostroma sa nachádza 320 km severovýchodne od Moskvy. Doktor Dimitrij Kuzičkin už po odpromovaní v Prahe roku 1929 ostal natrvalo žiť v Československu.

[20] *Nemocnica s poliklinikou Považská Bystrica*, ref. 4, s. 6.

[21] JANAS, Karol. Považská Bystrica v rokoch 1918–1945. In *Považská Bystrica : Z dejín mesta*. Žilina : Knižné centrum, 2006, s. 207. Pozri tiež: JANAS, ref. 8, s. 9.

a kancelárie administratívy – táto budova bola ľudovo nazývaná „krankasa". Práve so vznikom miestnej Zbrojovky v roku 1929 začal v priebehu 30. rokov narastať počet obyvateľov Považskej Bystrice, ktorá sa razom premenila na mesto prvoradého významu pre obranu štátu. V roku 1930 tu bolo 3262 obyvateľov, no už v roku 1938 badať nárast na 6736 obyvateľov.[22] Za nemocničnými službami sa však cestovalo buď do nemocnice v Žiline, alebo do Trenčína. Opäť sa tak vážne začala prejavovať potreba zriadenia obecnej nemocnice, pretože Československý červený kríž, Masarykova liga proti tuberkulóze a sčasti i miestna katolícka cirkev neboli schopné riešiť závažné prípady ochorení a ťažké úrazy, ktoré v Považskej Bystrici (aj v rámci fungovania Zbrojovky) vznikali. Ich činnosť bola skôr prevenčná a osvetová. Až koncom tridsiatych rokov sa Československému červenému krížu v Považskej Bystrici podarilo zaobstarať dva röntgenové prístroje, ktoré výrazne napomáhali pri odhaľovaní tuberkulózy.[23] To sa však už naplno rozbehol „boj o nemocnicu".

Návrhy na zriadenie nemocnice v Považskej Bystrici sa sporadicky objavovali krátko po skončení prvej svetovej vojny, avšak až v závere 30. rokov, keď už bola potreba nemocnice odôvodniteľná rýchlo stúpajúcim počtom obyvateľov a častými úrazmi v miestnej Zbrojovke, sa mohlo hovoriť nielen o potrebe, ale o nutnosti zriadiť nemocnicu, nakoľko pri výjazdoch do vzdialenej Žiliny, Trenčína alebo Martina sa stávalo, že po ťažkých úrazoch na pracovisku mnohí robotníci svojim zraneniam pri prevoze podľahli.[24] Predstavitelia obce nelenili a už v marci 1938, ešte pred mníchovskými udalosťami, žiadali na ministerstve verejného zdravotníctva zriadenie verejnej nemocnice v Považskej Bystrici. Dokonca sa argumentovalo i blížiacou sa vojnou: *„Mesto Považská Bystrica potrebuje naliehavo nemocnicu, aspoň kliniku chirurgickú a infekčnú ... Závažným dôvodom k zriadeniu nemocnice je jednak veľkosť okresu a veľká vzdialenosť preplnenej nemocnice v Žiline, ale hlavne však existencia tunajších závodov Československej Zbrojovky, v ktorých v dobe mieru pracuje niekoľko tisíc zamestnancov a v prípade války možno počítať, že by sa tento počet zniekoľkonásobil ... Mesto je nútené vážne pomýšľať na najrýchlejšie riešenie týchto otázok."*[25] Na Ministerstve sociálnej starostlivosti a verejného zdravotníctva v Prahe však na vec mali iný názor, cez Krajinský úrad v Bratislave odpovedali jasne a zreteľne – ak nemocnicu, tak len závodnú, v rámci Zbrojovky: *„... Krajinský úrad už dávnejšie je si toho vedomý, že v obci Považská Bystrica by mala byť zriadená menšia nemocnica približne s 80 posteľami s chirurgickým a infekčno-venerickým oddelením. Postavenie takejto nemocnice je však v prvom rade eminentným záujmom a povinnosťou považskobystrickej filiálky továrne brnenskej Zbrojovky. Preto jediným možným správnym riešením je postavenie závodnej nemocnice, personálne a vecne dobre vystrojenej ... ktorej jestvovanie by aj morálne dobre pôsobilo na továrnické robotníctvo."*[26] Závodná ošetrovňa „krankasa" sa v Považskej Bystrici už sedem rokov nachádzala, odpoveď ministerstva, ktorú tlmočil Krajinský úrad, je teda nutné chápať ako zamietavú. Ani dodatočný prípis z vedenia závodu, ktorým Okresný

[22] JANAS, ref. 8, s. 10.

[23] JANAS, ref. 8, s. 9.

[24] PIAČKOVÁ, Mária. *Ako sa rodila nemocnica : Zdravotné pomery v Považskej Bystrici v rokoch 1938–1957.* (Seminárna práca). Považská Bystrica : s. n., 2008, s. 4.

[25] Štátny archív Bytča, pobočka Považská Bystrica (ďalej len ŠABY, pobočka Považská Bystrica), fond Okresný úrad Považská Bystrica (ďalej len f. OÚ PB), šk. 384, inv. č. 2381/1938; Memorandum vo veci zriadenia nemocnice z 19. marca 1938.

[26] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, fond Obecný notársky úrad Považská Bystrica (ďalej len f. ONÚ PB), šk. 29, inv. č. 5013/1938; Odpoveď Krajinského úradu vo veci zriadenia nemocnice v Považskej Bystrici z 22. apríla 1938.

úrad v Považskej Bystrici poukazoval na náklady spojené s cestovným do okolitých nemocníc, nepresvedčil: *„S našim sanitným vozom boli v roku 1937 prevedené tieto jazdy: do Žiliny 120 jázd, do Trenčína 41 jázd, do Turč. Sv. Martina 11 jázd, do Bytčice 15 jázd. Najazdených bolo celkom 17 008 km ... čo predstavuje náklad 40 019,20 Kčs.“*[27] Predstavitelia mesta sa ani neunúvali ďalej ešte niečo riešiť. V roku 1938 sa tak verejnú nemocnicu v Považskej Bystrici zriadiť nepodarilo.

Presne o rok – vo februári 1939, skúsili považskobystrickí predstavitelia opäť otvoriť tému zriadenia štátnej verejnej nemocnice v obci, no opakoval sa predchádzajúci scenár. Krajinský úrad sformuloval tentoraz odpoveď do jednej vety: *„Odpovedajúc na Vašu správu zo dňa 2. februára 1939 ... Krajinský úrad zdeľuje, že na zriadenie štátnej alebo krajinskej nemocnice v Považskej Bystrici predbežne nemožno myslieť.“*[28] Vcelku upokojujúco pôsobilo slovo „predbežne“, ktoré je v origináli textu dokonca podčiarknuté. Výstavba nemocnice v Považskej Bystrici sa však už po druhýkrát odložila. Akousi „náplasťou“ pre obyvateľov obce bolo zriadenie stálej pohotovostnej služby, ktorú v plnom rozsahu hradila obec.[29] Do začiatku druhej svetovej vojny tak v obci pôsobili: Závodná ošetrovňa Československej Zbrojovky – pobočka Považská Bystrica (so stálou pohotovostnou službou), Masarykova liga proti tuberkulóze a Československý červený kríž.

Správa obce sa v roku 1943 opäť začala uchádzať o zriadenie a vybudovanie verejnej nemocnice na Ministerstve vnútra – zdravotnom oddelení po tom, čo Okresný úrad, riaditeľstvo Zbrojovky, Robotnícky závodný výbor Zbrojovky, Hlinkova slovenská ľudová strana (ďalej HSĽS), Hlinkova garda (ďalej HG), Deutsche Partei, Freiwillige Schutzstaffel, Červený kríž a rôzne záujmové a katolícke združenia naliehali na obec, aby sa vybudovanie nemocnice stalo jej prvoradým záujmom. Dňa 1. apríla 1943 bol do Bratislavy zaslaný prípis, v ktorom sa obecní činitelia dožadovali zriadenia štátnej alebo inej verejnej nemocnice, argumentujúc ťažkými úrazmi v závode, častými úmrtiami robotníkov pri prevoze alebo tiež v dôsledku prevozu do okolitých nemocníc: *„Správa obce Považská Bystrica sa uchádza o zriadenie a vybudovanie štátnej nemocnice alebo inej verejnej nemocnice. Vzhľadom na miestny priemyselný podnik zriadenie je veľmi naliehavé ...* (pretože – pozn. autora) *tu pracujú tisícky robotníkov a takmer každodenne sú prípady ťažkých úrazov ... a v mnohých prípadoch úrazom postihnutí počas dopravy alebo následkami dopravy podľahnú svojmu zraneniu.“*[30] Obec Považská Bystrica pritom bola ochotná poskytnúť i potrebné pozemky alebo zaistiť iné príspevky k zdarnému vybudovaniu nemocnice, ktoré malo v dohľadnom čase prebehnúť: *„Obec Považská Bystrica je ochotná potrebné pozemky zaopatriť alebo ich náhradu uhradiť a aj iné príspevky dľa výsledku jednania dať.“*[31] Záver prípisu zdôrazňuje: *„Zriadenie tejto nemocnice obec Považská Bystrica prosila už predošlé roky. Opakujúc svoju žiadosť, prosiac o jej skoré a priaznivé vybavenie, sme s národným pozdravom – Na stráž!“*[32] Ministerstvo

[27] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. OÚ PB, šk. 384, inv. č. 2381/1938; Dodatočný prípis k Memorandu vo veci zriadenia nemocnice v Považskej Bystrici zo 16. mája 1938.

[28] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. OÚ PB, šk. 418, inv. č. 2337/1939; Odpoveď Krajinského úradu vo veci zriadenia nemocnice v Považskej Bystrici z 27. februára 1939.

[29] JANAS, ref. 21, s. 218.

[30] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONÚ PB, šk. 40, inv. č. 1652/1943; Zriadenie verejnej nemocnice – Prípis k Ministerstvu vnútra, zdravotnému oddeleniu z 1. apríla 1943.

[31] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONÚ PB, šk. 40, inv. č. 1652/1943; Zriadenie verejnej nemocnice – Prípis k Ministerstvu vnútra, zdravotnému oddeleniu z 1. apríla 1943.

[32] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONÚ PB, šk. 40, inv. č. 1652/1943; Zriadenie verejnej nemocnice – Prípis k Ministerstvu vnútra, zdravotnému oddeleniu z 1. apríla 1943.

vnútra posunulo tento problém Župnému úradu v Trenčíne. Zdalo sa, že tentoraz sa to už podarí. Vládny komisár obce Považská Bystrica – Jozef Lečko, zvolal dňa 14. apríla 1943 veľkú poradu obecného zboru za účasti predstaviteľov HSĽS a HG. Bol prítomný aj MUDr. Miroslav Žucha, ktorý ako štátny obvodný lekár z Považskej Bystrice už medzitým na Ministerstve vnútra – zdravotnom oddelení intervenoval. Veľké očakávania sa po jeho referáte razom rozplynuli: *„Z výpovedí zodpovedných činiteľov Ministerstva vnútra – zdravotného oddelenia je zjavné, že obec nemôže počítať so zriadením štátnej nemocnice, nakoľko štát má záujem, aby boli v prvom rade zdokonalené a dobudované už jestvujúce nemocnice ... takže nemožno očakávať ani udelenie primeranej subvencie na ten prípad, ak by stavbu nemocnice podnikla obec sama.“*[33] Predstaviteľom obce bolo z vyšších miest doporučené, aby o vybudovanie nemocnice požiadali Robotnícku sociálnu poisťovňu alebo Penzijný ústav. Finančných prostriedkov bolo pomenej v dôsledku opráv už existujúcich nemocníc, a tak neostávala obecnému zboru v Považskej Bystrici iná možnosť, ako súhlasiť s vládnym odporúčaním. Zasadanie sa teda s nádejou uznieslo *„...dať pod stavbu nemocnice stavebný pozemok ... v plnej výške kúpnej ceny ... a ... prispieť na stavbu nemocnice do výšky 10 % stavebných nákladov, najviac však sumou 1 000 000,– Ks.“*[34] Budova nemocnice mala okrem starostlivosti o zdravie a sociálnu úroveň obyvateľov prispieť aj k celkovému pozdvihnutiu kultúrnej úrovne kraja a tiež odbremeniť nemocnice v Žiline a v Trenčíne, o to bola úloha jej výstavby dôležitejšia. Úlohy sa dva mesiace nato zhostila Robotnícka sociálna poisťovňa: *„Robotnícka sociálna poisťovňa oznamuje, že sa rozhodla pre stavbu nemocnice na pozemku, ktorý leží medzi železnicou a hradskou pri pomníku generála Štefánika.“*[35] Poisťovňa žiadala vyvlastniť parcely, na ktorých sa malo začať s výstavbou barakových budov pre nemocnicu, no právo žiadať o vyvlastnenie pozemkov nebolo v kompetenciách obce: *„Toto vyvlastnenie môže podľa zákona 177/1940 Sl. z. žiadať jedine stavebník, teda Vy.“*[36] Robotnícka sociálna poisťovňa v zaslanom prípise v septembri 1943 teda požadovala od Okresného úradu v Považskej Bystrici vyvlastniť zoznam parciel, ktoré budú potrebné pre stavbu nemocnice.[37] V dôsledku toho, že niektoré parcely vlastnili občania židovskej národnosti, vznikol problém, pretože podľa interného rozkazu Ministerstva vnútra nemohol Okresný úrad povoliť vyvlastňovacie konanie.[38] Stavba nemocnice tak opäť uviazla na mŕtvom bode.

V roku 1945, keď sa pomaly približoval front z východu i k Považskej Bystrici, vyvstala už po štvrtýkrát „staronová“ otázka nemocnice. Už 14. februára poslal Jozef Bachratý – okresný náčelník HG v Považskej Bystrici, predstaviteľom obce nariadenie Ministerstva vnútra z 5. februára 1945, v ktorom sa odporúčalo sústrediť všetkých okres-

[33] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. OÚ PB, šk. 541, inv. č. D9-6131/43; Zápisnica z jednania obecného zboru za účasti vládneho komisára zo dňa 14. apríla 1943.

[34] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. OÚ PB, šk. 541, inv. č. D9-6131/43; Zápisnica z jednania obecného zboru za účasti vládneho komisára zo dňa 14. apríla 1943.

[35] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONÚ PB, šk. 40, inv. č. 1652/1943; Zriadenie verejnej nemocnice – Oznámenie kladného stanoviska Robotníckej sociálnej poisťovne vo veci zriadenia nemocnice z 25. júna 1943.

[36] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONÚ PB, šk. 40, inv. č. 1652/1943; Zriadenie verejnej nemocnice – Odpis Jozefa Bachratého, zástupcu vládneho komisára v Považskej Bystrici, vo veci vyvlastnenia pozemkov pre stavbu nemocnice zo 14. júla 1943.

[37] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONÚ PB, šk. 40, inv. č. 1652/1943; Zriadenie verejnej nemocnice – Požiadavka Robotníckej sociálnej poisťovne na vyvlastnenie parciel vo veci výstavby nemocnice z 1. septembra 1943.

[38] PIAČKOVÁ, ref. 24, s. 6.

ných lekárov na jednom mieste, a takto zriadiť improvizovanú nemocnicu: „ *...aby okresné úrady bezodkladne vyzvali okresných a štátnych lekárov, v sídle ktorých nie je doteraz žiadna civilná nemocnica alebo liečebný ústav, aby vzhľadom na dnešné mimoriadne ťažké dopravné pomery, ktorých ďalšie zhoršenie do budúcnosti možno predpokladať, improvizovali vo svojom sídle obecnú nemocnicu ... označenú na ochranu pred útokmi pozemnými a zo vzduchu znakom červeného kríža na bielom kruhu.* "[39] Vo veci zriadenia improvizovanej nemocnice v Považskej Bystrici bola dňa 16. marca 1945 zvolaná na notárskom úrade porada za účasti okresného predsedu HSĽS, všetkých lekárov z obce, zástupcu nemeckej brannej moci, starostu a notára. Nemecký zástupca štk. Anton Rosenberg[40] navrhoval zriadiť vojenskú nemocnicu v kaštieli v Orlovom, čo bolo na druhej strane Váhu. Obecní predstavitelia naopak navrhovali novostavbu materskej školy v centre, ktorá bola postavená v roku 1944. Nemeckému predstaviteľovi sa tento návrh nepáčil, pretože budova „de facto" už patrila nemeckej brannej moci – boli tu ubytovaní maďarskí vojaci, ktorí spolu s nemeckou armádou systematicky ustupovali na západ pred blížiacimi sa ruskými vojskami. Po krátkom zdráhaní však štk. Anton Rosenberg na návrh pristal.[41] Improvizovanú nemocnicu bolo rozhodnuté zriadiť až na dvoch miestach v dvoch rozličných budovách, rozdeliac tak pacientov na nákazlivo chorých a nenákazlivo chorých. Obe budovy mali byť ešte rozdelené na mužskú a ženskú časť: „ *Oddelenie pre nákazlivé choroby zamýšľa sa zriadiť v továrenskej budove Hodváb. Pretože nebezpečenstvo škvrnitého týfu je najväčšie pre celkovú zavšivavenosť vojska, a tým i civilné obyvateľstvo je vo veľkej miere ohrozené, zriadi sa i odvšivovacia stanica s teplým kúpeľom ... Oddelenie pre zranených a nenákazlivé choroby hodlá sa zriadiť v materskej škole.* "[42] Zariadenie týchto budov malo byť jednoduché, plánovali sa zariadiť drevenými posteľami vystlanými slamou. Plachty, vankúše, periny a prádlo mali byť zaistené zo Sociálneho domu okresnej starostlivosti pre mládež, čo bol inventár bývalej Masarykovej ligy proti tuberkulóze. Pri nedostatku výstelky do postelí bolo zjednané, že „ *...slama sa má objednať z okolia Seredi.* "[43] Na infekčnom a chirurgickom oddelení v materskej škole malo byť okolo 15–20 postelí, a ak by to situácia vyžadovala, rátalo sa tiež s rozšírením nemocnice na ostatné školské budovy v obci.[44] Rozšírenie zasiahlo napríklad budovu rímskokatolíckej školy pri cintoríne. Bolo tu zriadené núdzové úrazové oddelenie s niekoľkými lehátkami, kde sa liečili ranení po bombardovaní, ktoré prebehlo 16. – 17. apríla 1945 zo strany sovietskeho letectva. Núdzové oddelenie bolo potom

[39] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONÚ PB, šk. 45, inv. č. 1658/1945; Zriadenie okresnej nemocnice – Nariadenie Ministerstva vnútra k svojpomocnej improvizácii vo vojne, odpis okresného náčelníka pre Notársky úrad zo 14. februára 1945.

[40] Štk. Anton Rosenberg – etnický Nemec z Protektorátu Čechy a Morava. Ku koncu vojny bol zaistený v Považskej Bystrici a Okresný národný výbor za jeho vydanie pýtal kauciu vo výške 40 000,– Kčs. Bližšie pozri: ŠABY, pobočka Považská Bystrica, fond Okresný národný výbor Považská Bystrica (ďalej len f. ONV PB), šk. 1, Zápisnice rady Okresného národného výboru (ďalej len R-ONV), Kniha III. (január – jún 1946); Zápisnica zo dňa 18. februára 1946.

[41] JANAS, ref. 8, s. 11.

[42] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONÚ PB, šk. 45, inv. č. 1658/1945; Zriadenie okresnej nemocnice – Zápis z rokovania o zriadení obecnej nemocnice v Považskej Bystrici zo 16. marca 1945.

[43] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONÚ PB, šk. 45, inv. č. 1658/1945; Zriadenie okresnej nemocnice – Zápis z rokovania o zriadení obecnej nemocnice v Považskej Bystrici zo 16. marca 1945.

[44] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONÚ PB, šk. 45, inv. č. 1658/1945; Zriadenie okresnej nemocnice – Zápis z rokovania o zriadení obecnej nemocnice v Považskej Bystrici zo 16. marca 1945.

zo strachu pred ďalším bombardovaním premiestnené do budovy kina Tatra, no po pár dňoch sa opäť vrátilo do rímskokatolíckej školy.[45] Istú starosť ešte spôsobila udalosť, ktorá sa stala týždeň po obecnom zasadnutí, kde sa určila budova materskej školy za improvizovanú nemocnicu, nemecké veliteľstvo v Považskej Bystrici bez udania dôvodu zabavilo kľúče od budovy materskej školy, ktorú tak chcelo zabezpečiť len pre potreby nemeckej armády: *„Materskú školu opustilo maďarské vojsko dňa 22. marca 1945. Obec už v týchto dňoch chcela prikročiť k prípravným prácam, ale Ortskomandantura si dnes vyžiadala od Obecného notárskeho úradu kľúče a budovu túto rezervovala ... Prosíme kompetentných z Ortskomandantury, aby obci bola táto budova na účely zriadenia nemocnice vrátená.*"[46] Nemecké veliteľstvo nakoniec prepustilo budovu pre civilné účely po tom, čo obec sľúbila nájsť vyhovujúce miesta v iných častiach mesta. Koncom apríla 1945 však nemecká armáda z obce evakuovala; budovu už nebolo potrebné hľadať.

Po skončení vojny v máji 1945 prebral moc v obci Považská Bystrica Národný výbor, ktorý sa kreoval už počas Slovenského národného povstania: *„Okresný národný výbor preberá právomoc v okrese považskobystrickom do svojich rúk ... prednosta Jozef Bachratý bude zbavený funkcie.*"[47] V prvých dňoch mieru sa na všetky Okresné národné výbory na Slovensku rozposlal prípis Povereníctva SNR pre zdravotníctvo, ktorý žiadal od predstaviteľov miest a obcí obratom zaslať situačnú správu ohľadne zdravotných pomerov v okresoch. Dočasný prednosta v Považskej Bystrici odpísal, že v obci sa nachádza improvizovaná nemocnica v budove materskej školy pod vedením MUDr. Alexia Munkácsiho a Závodná ošetrovňa Zbrojovky pod vedením MUDr. Dimitrija Kuzičkina. Všetky sanitné vozidlá boli zhabané, a preto sa v súrnych prípadoch využíva auto hasičov. Veľkým negatívom v okrese sa stal rozšírený alkoholizmus. Prednosta nezabudol v správe podotknúť, že v obci chýba budova štátnej nemocnice, a zároveň predostrel voľný návrh na jej situovanie: *„Bezpodmienečne je potrebná stavba štátnej nemocnice v Považskej Bystrici a síce na južnom svahu vrchu, vedľa židovského cintorína. Tam by bola nemocnica v blízkosti stanice a uprostred mesta. Potrebné je chirurgické oddelenie, pôrodné oddelenie a infekčné oddelenie, pre asi 150–200 osôb. Najbližšia nemocnica sa nachádza v Trenčíne a v Žiline. Tieto sú však stále preplnené.*"[48] Mesiac nato Povereníctvu SNR pre zdravotníctvo zaslali z ONV Považská Bystrica žiadosť (historicky v poradí už štvrtú) vo veci zriadenia štátnej nemocnice, za ktorú sa postavila aj miestna Zbrojovka. Vojna sa skončila, zdalo sa, že prekážky pominuli: *„ONV v Považskej Bystrici dovoľuje si týmto predostrieť svoju žiadosť o povolenie a finančnú podporu na stavbu a zriadenie štátnej nemocnice v Považskej Bystrici – pre začiatok oddelenia chirurgického a pôrodno-gynekologického.*"[49] Argumentovalo sa značnou vzdialenosťou nemocníc v Žiline a Trenčíne, ako aj počtom robotníkov v závode Zbrojovky, ktorý bol však zámerne navýšený na 12 000 zamestnancov. O nemocnicu prejavili záujem jednak obec Považská Bystrica – ochotná poskytnúť pozemok a zároveň podľa možností aj

---

[45] *Nemocnica s poliklinikou Považská Bystrica*, ref. 4, s. 7. Improvizovaná nemocnica v rímskokatolíckej škole fungovala ešte niekoľko mesiacov po skončení vojny.

[46] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONÚ PB, šk. 45, inv. č. 1658/1945; Zriadenie okresnej nemocnice – Potreba budovy materskej školy v Považskej Bystrici z 24. marca 1945.

[47] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, šk. 1, Zápisnice R-ONV, Kniha I. (máj – október 1945); Zápisnica zo dňa 5. mája 1945.

[48] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. OÚ PB, šk. 75, inv. č. D-1545/1945; Situačná správa o zdravotných pomeroch v okrese z 18. mája 1945.

[49] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, šk. 1, inv. č. 763/1945 preds.; Návrh ONV na zriadenie štátnej nemocnice v Považskej Bystrici z 25. júna 1945.

finančne prispieť, ako aj Zbrojovka – prisľúbiac podporu až do výšky 50 % nákladov.[50] V závere žiadosti bolo nepriamo naznačené, že nemocnicu už obec žiadala v minulosti: *„Obyvateľstvo okresu skladá sa väčšinou z ťažko pracujúceho robotníctva, ktoré sa už v minulosti dožadovalo zriadenia nemocnice, ku ktorému nedošlo len pre vojnové prekážky ... Vzhľadom na potrebu a priaznivé stanovisko obce a Zbrojovky prosíme, aby táto žiadosť bola urýchlene priaznivo vybavená.*"[51] Medzitým MUDr. Vrtal priamo intervenoval na Povereníctve SNR pre zdravotníctvo v Bratislave. Svoje zistenia a doporučenia predniesol v referáte na zasadaní pléna ONV, dva dni po zaslaní oficiálnej obecnej žiadosti: *„Nemocnica v Považskej Bystrici sa má postaviť na náklady obce, ktorá má tiež udeliť vhodný pozemok ... bude potrebná súčinnosť so Zbrojovkou ... zariadenie pre jednotlivé oddelenia dodá Povereníctvo SNR pre zdravotníctvo.*"[52]

Dňa 2. júla 1945 sa uskutočnilo mimoriadne zasadnutie Národného výboru, kde bolo rozhodnuté o potrebe urýchlene jednať vo veci zriadenia nemocnice, pretože obec Púchov údajne dostala prísľub na zriadenie nemocnice v Púchove, MNV Považská Bystrica sa následne uzniesol na zriadení štátnej verejnej nemocnice v obci. Súčasne bola vyslaná deputácia do Bratislavy na Povereníctvo zdravotníctva.[53]

Do otvorenia novej nemocnice mala obyvateľstvu slúžiť improvizovaná nemocnica zriadená koncom vojny v materskej škole, pričom pre túto zo strany SNR *„...bolo sľúbené chirurgické zariadenie a „nádej" na pôrodnícke zariadenie.*"[54] Celý júl tak vládla na ONV v Považskej Bystrici dobrá nálada, na schôdzach pléna a rady ONV sa radostne hovorilo o prípravných prácach k začatiu výstavby novej nemocnice a tiež, kto ako intervenoval na zodpovedných miestach: *„Nemocnica v Považskej Bystrici bude najmodernejšou na strednom Slovensku.*"[55] Členovia ONV netušili, že scenár z predchádzajúcich rokov sa bude opakovať aj v ich prípade. Koncom júla 1945 boli ešte prejednávané podrobnosti ohľadne dohľadnej výstavby: *„Chceme v Považskej Bystrici zriadiť štátnu verejnú nemocnicu. Nemocnica je v zásade povolená ... Do úvahy prichádza oddelenie chirurgické, pôrodnícko-gynekologické, infekčné a menšie oddelenie interné. Spolu asi 150 postelí. Päťčlenná komisia (Dr. Munkácsi, Dr. Vrtal, stavebný referent Králik, pán Bielik a pán Klinovský) sa uzniesla, že nemocnica bude zriadená v časti mesta zvanej Dedovec ... Situovanie nemocnice je veľmi výhodné, asi 2,5 km od nádražia, 800 m od projektovanej autostrády, výkup pozemkov bude snadný a má to aj iné výhody.*"[56] Rátalo sa, že nová nemocnica nebude dostavaná pred jeseňou 1947. Do tej doby sa predstavitelia Miestneho a Okresného národného výboru rozhodli (ako je spomínané už vyššie) *„...zriadiť v novej budove materskej škôlky na Komenského*

[50] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, šk. 1, inv. č. 763/1945 preds.; Návrh ONV na zriadenie štátnej nemocnice v Považskej Bystrici z 25. júna 1945.

[51] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, šk. 1, inv. č. 763/1945 preds.; Návrh ONV na zriadenie štátnej nemocnice v Považskej Bystrici z 25. júna 1945.

[52] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, šk. 1, Zápisnice R-ONV (medzi zápisnicami rady ONV sa sporadicky nachádzajú i zápisnice pléna ONV ako prílohy), Kniha I. (máj – október 1945); Zápisnica zo schôdze pléna ONV v Považskej Bystrici z 28. júna 1945.

[53] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, fond Miestny národný výbor Považská Bystrica (ďalej len f. MNV PB), šk. 2, i. j. 6702/1945; Zápisnica z mimoriadneho zasadnutia NV z 2. júla 1945 (príloha k spisu).

[54] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, šk. 1, Zápisnice R-ONV, Kniha I. (máj – október 1945); Zápisnica zo schôdze pléna ONV v Považskej Bystrici zo 7. júla 1945.

[55] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, šk. 1, Zápisnice R-ONV, Kniha I. (máj – október 1945); Zápisnica zo schôdze pléna ONV v Považskej Bystrici zo 7. júla 1945.

[56] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, šk. 1, Zápisnice R-ONV, Kniha I. (máj – október 1945); Zápisnica zo schôdze pléna ONV v Považskej Bystrici z 25. júla 1945.

ulici dočasnú nemocnicu o 50 posteliach, kde bude oddelenie chirurgické a pôrodno-gynekologické."[57]

Stavebný náklad novej nemocnice, čiže pozemok, stavba a zariadenie, mal činiť približne 18 000 000,– Kčs. Sumu mali hradiť podielom: obec Považská Bystrica 4 500 000,– Kčs, okres Považská Bystrica 4 500 000,– Kčs, štát 1 500 000,– Kčs a ostatok 7 500 000,– Kčs mal byť uhradený závodom Československá Zbrojovka. S podporou susedných okresov Púchov a Veľká Bytča nebolo možné počítať a ani Okresná sociálna poisťovňa v Žiline nemala dostatok finančných prostriedkov.[58] Aj keď predstavitelia Zbrojovky naliehali v auguste 1945 na Miestny národný výbor vo veci posúrenia výstavby nemocnice, nakoniec neboli ochotní poskytnúť spomínanú sumu 7 500 000,– Kčs.[59]

S nástupom nového roku 1946 sa na stavbu nemocnice v lokalite Dedovec akosi pozabudlo. Vznikol totiž problém so zriadením provizórnej nemocnice v budove materskej školy, adaptačné práce sa preťahovali a v budove chýbalo zdravotnícke zariadenie. Otvorenie, ktoré malo prebehnúť v auguste 1945 bolo v nedohľadne, pričom práce na adaptácii trvali až do roku 1948. V novembri 1946 navštívila provizórnu nemocnicu komisia z Povereníctva techniky, ktorej úlohou bolo prezrieť budovu a určiť miestnosti pre röntgen a elektroliečebné prístroje: *„Dňa 22. novembra 1946 bola prehliadnutá budova novozriadenej nemocnice v Považskej Bystrici ... ktorú mesto zriadilo v budove detskej opatrovne. Adaptačné práce nemocnice sa prevádzajú. Budova má byť čo najskôr odovzdaná do prevádzky."*[60] Komisia určila miesto pre röntgen v suteréne budovy a spísala zoznam potrebných elektroliečebných prístrojov (solárnych slnk, operačných ventilátorov a lámp). Povereníctvo techniky následne začalo pre nemocnicu v Považskej Bystrici objednávať potrebné zariadenie u českých, ale aj slovenských výrobcov. Od firmy Telegrafia Bratislava bol objednaný elektrostat s usmerňovacími lampami a príslušenstvom pre galvanizáciu, faradizáciu, endoskopiu a kaustiku.[61] U Slovenského zdravotníckeho veľkozávodu Bratia Čížkovci Bratislava boli objednané dve horské slnká „Swiss-Alpina", jeden operačný stôl „Praga-Duplex" a jeden ultrakrátkovlnný prístroj „Super-Therm".[62] Po novom roku bol dodaný i röntgen „Metalix-Praktix" od firmy Ing. E. Hrůza Brno.[63] Dňa 12. marca 1947 Mestský národný výbor (ďalej MsNV) Považská Bystrica[64] prijal uznesenie, ktorým dal do bezplatného užívania provizórnej nemocnice dve budovy nachádzajúce sa pri nemocnici – budovu vdovy Hronkinovej a budovu

---

[57] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, šk. 1, Zápisnice R-ONV, Kniha I. (máj – október 1945); Zápisnica zo schôdze pléna ONV v Považskej Bystrici z 25. júla 1945.

[58] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. MNV PB, šk. 2, inv. č. 6702/1945; Žiadosť obce Považská Bystrica o poskytnutie príspevku od Zbrojovky z 2. novembra 1945.

[59] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. MNV PB, šk. 2, inv. č. 6702/1945; Odpis Zbrojovky vo veci príspevku na nemocnicu obci Považská Bystrica z 12. novembra 1945.

[60] Slovenský národný archív (ďalej len SNA), fond Povereníctvo zdravotníctva (ďalej len f. Pzd.), šk. 290, inv. č. 216; Zápisnica komisie Povereníctva techniky o prehliadke štátnej nemocnice v Považskej Bystrici z 22. novembra 1946.

[61] SNA, f. Pzd., šk. 290, inv. č. 216; Objednávka Povereníctva techniky pre št. nemocnicu Považská Bystrica z 27. novembra 1946.

[62] SNA, f. Pzd., šk. 290, inv. č. 216; Objednávka Povereníctva techniky pre št. nemocnicu Považská Bystrica z 28. novembra 1946.

[63] SNA, f. Pzd., šk. 290, inv. č. 216; Objednávka Povereníctva techniky pre št. nemocnicu Považská Bystrica z 3. januára 1947.

[64] Na jeseň 1946 je Považská Bystrica povýšená na mesto. Miestny výbor sa premenoval na Mestský výbor.

Rudolfa Lovíška-Vargu.[65] Dňa 17. júna 1948 nastúpili do služby v provizórnej nemocnici rehoľné sestry vincentky a 1. júla 1948 bola urýchlene zahájená núdzová prevádzka nemocnice, pretože okresné nemocnice v Žiline a Trenčíne boli už veľmi preplnené. V tomto čase sa z Považskej Bystrice chodilo za zdravotnou starostlivosťou dokonca až do Martina.[66] Počas týchto rokov tiež suplovala funkciu nemocnice v Považskej Bystrici Závodná ošetrovňa Klementa Gottwalda. Po dlhom čase čakania konečne na jeseň 1948 došlo k otvoreniu provizórnej nemocnice, vtedy už vybavenej moderným zariadením: *„Provizórna nemocnica bola otvorená a slávnostne odovzdaná svojmu účelu dňa 30. októbra 1948. Slávnostný akt otvorenia nemocnice uskutočnil poverenik zdravotníctva Milan Polák. Nemocnica po otvorení mala iba dve oddelenia: chirurgické a gynekologicko-pôrodnícke. Mala kapacitu 40 postelí, zamestnaní v nej boli 2 lekári a 23 osôb nemocničného personálu.“*[67]

Zdravotná starostlivosť v Považskej Bystrici sa tak začiatkom päťdesiatych rokov výrazne zlepšila. Veľmi vysoký štandard vytvárali odborní lekári a novozriadené oddelenia v provizórnej nemocnici. Postupne však začínala byť neúnosná situácia s priestorovým zabezpečením, lekári mali ordinácie po celom meste, ordinovalo sa tiež na školách, v súkromných domoch, ale aj na Mestskom národnom výbore.[68] Ani kapacitou nemohla nemocnica na Komenského ulici čochvíľa pojať všetkých pacientov z mesta a okolia. Pohľady sa opäť začali upierať na novú štátnu okresnú nemocnicu.

Ešte v rámci oznámenia dvojročného plánu na roky 1947–1948 sa na konci roku 1946 na MsNV v Považskej Bystrici dostala k rokovaciemu stolu opäť otázka zriadenia novej budovy štátnej okresnej nemocnice. Dňa 27. novembra 1946 sa na svojom zasadnutí rada MsNV uzniesla, že mesto trvá na zriadení samostatnej štátnej nemocnice nezávislej na štátnej nemocnici v Žiline. Táto nemocnica mala byť zriadená práve v rámci dvojročného plánu.[69]

Už 9. apríla 1947 prebehlo komisionálne jednanie vo veci zistenia vhodnosti pozemku pri osade Dedovec s bližším označením „pozemok v hone Lány“. Mesto ponúklo na výber celkovo 5 lokalít – Dedovec bola len jedna z nich. Zoznam vyhliadnutých pozemkov bol zaslaný zástupcom Štátneho stavebného úradu v Žiline s cieľom podania definitívneho dobrozdania. Stavebný znalec sa v prípise o pár dní po návšteve Považskej Bystrice vyjadril jednoznačne: *„Po prezretí 5 pozemkov ponúkaných mestom ako za najlepšie vyhovujúci považujem pozemok ležiaci v štvrti mesta „Lány“ ... o celkovej rozlohe 20 000 m² s možnosťou rozšírenia. Vyhliadnutý pozemok leží v juhovýchodnej časti mesta, pod lesom na tichom mieste, pri poľnej ceste, zo severnej strany chránený uvedeným lesom proti vetru, ľahko prístupný z uvedenej cesty, ktorá bude do dvoch rokov definitívne vybudovaná ... V okolí vyhliadnutého pozemku niet budov s hlučnou alebo zapáchajúcou výrobou, ani výbušne nebezpečných.“*[70] Aj kronikár Považskej Bystrice za

[65] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, šk. 117, inv. č. 7883/1947; Schválenie výmeru nových budov pre provizórnu nemocnicu v Považskej Bystrici z 24. mája 1947.

[66] SNA, f. Pzd., šk. 290, inv. č. 216; Správa Artúra Kovala pre Poverenictvo zdravotníctva z 19. júna 1948 (k predčasnému otvoreniu sa Dr. Koval vyjadril: *„Zamýšľam dňom 1. júla 1947 spustiť núdzovú prevádzku nemocnice.“*).

[67] Kronika mesta Považská Bystrica, uložená na Mestskom úrade v Považskej Bystrici.

[68] JANAS, ref. 8, s. 11–12.

[69] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, fond Mestský národný výbor Považská Bystrica (ďalej len f. MNV PB), šk. 2, inv. č. 6381/1945; Zápisnica rady MNV vo veci zriadenia nemocnice z 27. novembra 1946 (príloha k spisu).

[70] SNA, f. Pzd., šk. 290, inv. č. 216; Zápisnica MNV Považská Bystrica o vyhliadnutí vhodného pozemku z 23. apríla 1947.

roky 1945–1960, komunista Ľudovít Lečko, spomínal pri písaní v roku 1966 na miesto, ktoré bolo vyhliadnuté pre stavbu nemocnice: *„Ako vhodné miesto pre novú nemocnicu sa vybrali pozemky v doline smerom na Domanižu, neďaleko osady Dedovec, ideálne miesto pre zdravotnícky ústav, lebo blízko sú ihličnaté hory, je tam zdravá voda, údolie je chránené zo všetkých strán pred studenými vetrami nízkymi vŕškami."*[71] Predstavitelia mesta nemali proti vybratej lokalite – v hone na Lánoch, žiadne námietky: *„Zástupcovia MsNV v Považskej Bystrici s uvedeným pozemkom ... súhlasia a nemajú k tomu žiadne námietky."*[72] Hneď na druhý deň po vyhliadnutí lokality zaslali z Považskej Bystrice do Bratislavy na Povereníctvo zdravotníctva oznam o schválení pozemku. Keďže plán bol postaviť nemocnicu v dvojročnici, veci sa súrili: *„Vzhľadom k tomu, že nemocnica je programovaná v dvojročnici už tento rok, prosíme o čím skoršie vybavenie našej žiadosti."*[73] V septembri 1947 MsNV Považská Bystrica už začal s výkupom parciel od vlastníkov: *„Rada ONV schvaľuje uznesenie MsNV zo dňa 5. septembra 1947, ktorým sa uzniesol odkúpiť pozemky v hone „Lány" pre stavbu nemocnice v Považskej Bystrici, a to 50,– Kčs/m² podľa zápisnice zo dňa 10. júla 1947 ... Stavba nemocnice je zaradená do dvojročného plánu. Cena pozemkov je na dnešnú dobu primeraná."*[74] Rozbehnutú akciu však „zmrazili" februárové udalosti v Československu. Celý rok 1948 sa vo veci výstavby nemocnice nič neudialo.

Obrázok č. 1 – *„Hon Lány" – vyhliadnuté miesto pre výstavbu nemocnice, v pozadí dominanta Považskej Bystrice – Veľký Manín.*
Zdroj: Archív NsP Považská Bystrica.

---

[71] Kronika mesta Považská Bystrica, uložená na Mestskom úrade v Považskej Bystrici.

[72] SNA, f. Pzd., šk. 290, inv. č. 216; Zápisnica MNV Považská Bystrica o vyhliadnutí vhodného pozemku z 23. apríla 1947.

[73] SNA, f. Pzd., šk. 290, inv. č. 216; Schválenie pozemku MNV pre zriadenie nemocnice z 24. apríla 1947. Pozri tiež: ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, šk. 117, inv. č. 7883/1947; Schválenie pozemku (dodatočne podľa výsledkov oficiálneho hlasovania zo dňa 30. mája 1947) z 20. júna 1947.

[74] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 6, inv. č. 23; Zápisnica zo dňa 17. novembra 1947.

Až 9. februára 1949 sa veci opäť rozhýbali. Na Povereníctve techniky ohľadne výkupu pozemkov v Považskej Bystrici rozpočítali približnú čiastku, ktorú pri sadzbe 50,– Kčs/m^2 bolo nutné uhradiť: *„...úhrnná plošná výmera všetkých parciel majúcich sa vykúpiť pre túto nemocnicu robí 42 818 m^2. Pri prevedenej jednotkovej cene bolo by treba k realizovaniu tohto výkupu približne 2 140 900,– Kčs ... Tunajšie povereníctvo však na úhradu nemá finančné prostriedky.*"[75] Povereníctvo zdravotníctva, ktorému bol oznam adresovaný, taktiež nemalo finančné prostriedky, preto bolo nakoniec oslovené aj Povereníctvo financií – tu sa už finančné prostriedky našli. Čiastku 2 140 900,– Kčs nakoniec prefinancovali z kapitálových prostriedkov UNNRA.[76] Ostávalo už len vypracovať projekt a stavba sa mohla začať. Úlohu vypracovať projekt na seba zobrali československé závody Stavoprojekt, n. p. Praha: *„Podľa prípisu závodov Stavoprojekt má byť započatá v r. 1951 stavba nemocnice II. typu, preto predseda ONV – Jozef Holický, navrhuje zadať vypracovanie projektu n. p. Stavoprojekt v Prahe.*"[77] Československé Ministerstvo zdravotníctva prípisom zo 4. apríla 1950 poukázalo Povereníctvu zdravotníctva na to, že ak bude predprojekt nemocnice v Považskej Bystrici urobený do konca roka 1950, bude možnosť udeliť kvótu v roku 1951 pre potreby vypracovania stavebných plánov, čo by urýchlilo zaradenie programu výstavby nemocnice do operatívneho plánu na rok 1952. O kvótu do oblasti zdravotníctva totiž zo Slovenska požiadal tak žilinský, ako aj prešovský kraj. V Prahe sa priklonili k žilinskému kraju, konkrétne Považskej Bystrici: *„...zejména se zřetelem na rychle rastouci těžký průmysl v Považské Bystřici, uznalo* (Ministerstvo zdravotníctva – pozn. autora) *potrebu urychlené výstavby nemocnice II. typu v Považske Bystřici.*"[78] Predprojekty sa podarilo zrealizovať do septembra 1950, takže v najbližšom roku sa mohlo očakávať zaradenie do investičného plánu na rok 1952.

Dňa 20. novembra 1950 požiadal Okresný národný výbor v Považskej Bystrici Geologický ústav Vysoké školy inženýrského stavitelství v Prahe o sondáž pôdy. Prednosta geologického ústavu Quido Záruba dňa 1. decembra 1950 preskúmal možnosti sondáže, ktoré sa následne zadali Stavoprojektu Praha.[79] Počas celého januára 1951 prebiehali geologické vrty. Celkovo tri vrty objavili spodnú vodu v rozličných hĺbkach a taktiež i tvrdý íl, pôda pre stavbu nemocnice tak bola veľmi dobrá.[80] Počas roka 1951 uskutočnili predstavitelia mesta Považská Bystrica početné pracovné cesty do Prahy. Situácia sa vyvíjala rýchlo, zdalo sa, že so stavbou nemocnice sa začne v najbližšom čase: *„Súdruh predseda uvádza, že práca na stavbe nemocnice má sa započať 1. júla 1951 ...naša nemocnica je zaplánovaná na II. štvrťrok 1951.*"[81] To, že sa nemocnica začne po niekoľkých rokov konečne stavať, bolo nepochybné: *„Konečne presadili sme*

[75] SNA, f. Pzd., šk. 290, inv. č. 216; Oznam Povereníctva techniky Povereníctvu zdravotníctva o nedostatku finančných prostriedkov pre výkup pozemkov pre nemocnicu v Považskej Bystrici z 9. februára 1949.

[76] SNA, f. Pzd., šk. 290, inv. č. 216; Oznam Povereníctva zdravotníctva Povereníctvu financií s kladnou odpoveďou zo 4. apríla 1949.

[77] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 7, inv. č. 26; Zápisnica zo dňa 14. novembra 1949.

[78] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, šk. 271, inv. č. Zdrav. 18; Posúrenie predprojektu nemocnice zo 4. apríla 1950.

[79] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, šk. 262, inv. č. Výst. 15; Geologická sondáž pôdy nemocnice z 11. decembra 1950.

[80] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 8, inv. č. 29; Zápisnica zo dňa 29. januára 1951.

[81] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 8, inv. č. 29; Zápisnica zo dňa 12. februára 1951. Pozri tiež: Zápisnica zo dňa 12. marca 1951.

stavbu najmodernejšej nemocnice, ktorá po každej stránke bude vyhovovať potrebám pracujúceho ľudu."[82] Zo Stavoprojektu Praha však prišli informácie, že stavebné plány nebudú načas hotové. Predstavitelia mesta navrhli, že na začiatok budú postačovať len skice, aby sa tak mohlo započať s výstavbou. V júni 1951 Stavoprojekt do Považskej Bystrice oznámil zmenu dodania stavebných plánov. Začatie výstavby sa preto opäť omeškalo. S mestom bola uzavretá dohoda o celkovom konečnom termíne, ktorý bol pre dodanie plánov stanovený na 30. november 1951, no aj to len pre základnú budovu A.[83] Pozemky boli vykúpené, projekty v základných rysoch dodané – so začiatkom nového roka sa mohlo konečne pristúpiť k samotnej stavbe.

Dňa 19. marca 1952 predstavitelia mesta Považská Bystrica uzatvorili predbežnú hospodársku zmluvu na obnos 15 858 000,– Kčs, ktoré mali byť preinvestované na stavbe nemocnice pre rok 1952. Stavenisko „Lány" bolo dňa 18. apríla 1952 odovzdané podnikom, ktoré mali realizovať výstavbu nemocnice – Stavoprojekt Praha, Pozemné stavby Žilina a Pozemné stavby Považská Bystrica.[84] Za účasti viacerých svedkov boli vyznačené obrysy budovy A, ktorej výstavbu mali v hrubých rysoch dané podniky dokončiť ešte pred začiatkom zimy.[85] Prvý výkop bol prevedený deň nato – 19. apríla 1952, približne 60 zamestnancov Pozemných stavieb Žilina a Považská Bystrica vystúpilo z autobusu zvláštnej linky, ktorá bola zriadená špeciálne pre zvoz na stavbu a zo stavby. Práca na stavbe nemocnice započala. Ťažké mechanizmy tu zo začiatku neboli, kopalo sa ručne.

Obrázok č. 2 – *Položenie základného kameňa nemocnice v Považskej Bystrici dňa 9. mája 1952.*
Zdroj: Archív NsP Považská Bystrica.

[82] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 8, inv. č. 29; Zápisnica zo dňa 12. februára 1951. Pozri tiež: Zápisnica zo dňa 12. marca 1951.

[83] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 9, inv. č. 30; Zápisnica zo dňa 20. júna 1951.

[84] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 10, inv. č. 32; Zápisnica zo dňa 30. septembra 1952.

[85] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 10, inv. č. 32; Zápisnica zo dňa 30. septembra 1952.

Až keď sa prejavilo neplnenie plánu, bol na príhovor členov ONV objednaný i bager. Stavbe bolo prisľúbené i dodanie dvoch žeriavov typu „Volfov", no namiesto žeriavov bol dodaný len obyčajný plošinový výťah.[86] Do začiatku mája 1952 sa podarilo vykopať základy budovy spolu s vyvýšenou betónovou plošinou, na ktorú bol zanedlho položený základný kameň.

Základný kameň nemocnice bol položený 9. mája 1952, v deň siedmeho výročia oslobodenia Československa. Už dva dni predtým predseda ONV – František Konečný, upozorňoval na nadchádzajúci významný deň: *„...oslavy Dňa víťazstva – 9. mája, budú spojené so slávnosťou položenia zákl. kameňa pre stavbu novej štátnej okresnej nemocnice v Považskej Bystrici, ktorá bude najmodernejšou v celej našej republike ... pričom zdôraznil, že takto sa stará naša ľud.-dem. vláda o zdravie a zdr. starostlivosť nášho pracujúceho ľudu, čo je veľkým prínosom pri budovaní socializmu v našej vlasti."*[87] V Deň víťazstva sa robili oslavy ako na vidieku (účasť okolo 2500 ľudí), tak aj priamo v meste (účasť okolo 9000 ľudí). Z centra mesta sa potom účastníci presunuli k stavenisku: *„Na slávnosti sa zúčastnili zástupcovia Povereníctva vnútra, s. Dr. Kyselý poverenik zdravotníctva, za KV KSS s. Ďurica, za KNV s. Gajdošík, fin. referent v zastúpení s. predsedu KNV, za KNV prednosta VI. referátu Dr. Ecker, zástupcovia Stavoprojektu z Prahy, ako aj zástupcovia jednotlivých masových organizácií a zložiek NF. Slávnostný prejav mal poverenik zdravotníctva s. Dr. Kyselý, ktorý vo svojom prejave poukázal na veľký význam budovania tejto socialistickej stavby, pričom zdôraznil, že toto je výsledkom nášho oslobodenia, ktoré nám priniesla slávna sovietska armáda, že je to výslednicou nášho ľudovo-demokratického zriadenia, ktoré sa stará o zdravie nášho prac. ľudu a umožňuje tomuto, aby mohol spokojne a radostne pracovať vo svojom budovateľskom úsilí pre dobro nielen seba, ale aj všetkých pracujúcich celého sveta."*[88] Po položení základného kameňa boli položené vence na hroby padlých partizánov vo Vrchteplej a inde *„...ktorí položili svoje životy za to, aby sme mohli slobodne žiť."*[89] Pri príležitosti výročia oslobodenia Československa si okresné organizácie dali socialistické záväzky kvôli urýchleniu výstavby štátnej okresnej nemocnice: Závod Klementa Gottwalda – 46 048 h, ČSSZ pozemné stavby Považská Bystrica – 1000 h, Považské mlyny – 249 h, Ingstav – 300 h, OSAP – 340 h, ONV – 986 h, Liečebný ústav – 360 h, Verejné práce – 600 h, Maloobchod Vesna – 250 h, Jednota – 221 h, Nádražná reštaurácia – 288 h, Ústav národného zdravia – 957 h a Okresný súd – 100 h[90], spolu teda 51 679 h, čo pri vtedajších 18,– Kčs/h predstavovalo hodnotu 930 222,– Kčs. Na konci júla 1952 po troch mesiacoch práce bol vytýčený plán splnený len na 42 %. Dôvodom bol nízky počet pracovníkov: *„...už v začiatkoch javí sa nedostatok pracovných síl. Pri tom všetkom ani jedna rada MNV sa nezapodievala výstavbou tejto tak pre okres dôležitej stavby a ani jedna obec nepodala pomocnú ruku na zaistenie rýchlej výstavby."*[91]

---

[86] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 10, inv. č. 32; Zápisnica zo dňa 12. augusta 1952.

[87] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 10, inv. č. 32; Zápisnica zo dňa 7. mája 1952.

[88] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 10, inv. č. 32; Zápisnica zo dňa 21. mája 1952.

[89] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 10, inv. č. 32; Zápisnica zo dňa 21. mája 1952.

[90] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 10, inv. č. 32; Zápisnica zo dňa 21. mája 1952.

[91] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 2, inv. č. 9; Zápisnica zo dňa 30. mája 1952.

Pri rozpočítaní hodnoty práce bolo zistené, že 64 pracovníkov na stavbe nepostačuje, aby bol splnený plán „...*je potrebné priemerne 107 pracovných síl*..."[92] Problémy tiež nastali, keď 6. augusta 1952 miestny vodovod prerušil na stavbu nemocnice dodávky vody – nevedno prečo. Kým bol spravený improvizovaný prípoj z potoka, niekoľko dní viazli betonárske práce.[93] Trvalým nedostatkom, ktorý sa prejavoval na stavbe až do jej ukončenia, bol nedostatok materiálu, čím bol ohrozený plynulý postup prác na stavbe – napr. dňa 4. júla 1952 začali štyria ohýbači železa pracovať na železnej armatúre, ktorou mali byť vystužené železobetónové základy. Pre nedostatok železa bol premeškaný čas, počas ktorého mali byť armatúry vložené do základov a zabetónované. S betónovaním základov sa preto začalo až 23. júla 1952, s denným výkonom dvoch miešačiek cca 80 cm^3 malo byť do desiatich dní hotové. Avšak ani 12. augusta základy hotové neboli.[94] Aj samotné miešanie betónu robilo problémy: „*Dňa 8. augusta 1952 bol na stavbu dodaný cement, ktorý pri uskladnení mal teplotu 61 °C, z ktorého sa betonáž prevádzať nesmie.*"[95] Ďalej bolo na stavbu dodaných 1200 m^3 štrku, o ktorom Krajinská skúšobňa stavebných hmôt zistila, že obsahuje 72 % piesku, čo pre železobetonárske práce znamená nezodpovednú zrnitosť a navrhla so štrkom miešať drť, t. j. zrná veľkosti od 7 do 50 mm. Štrk okrem toho obsahoval veľké kusy hliny a rôzne naplaveniny, a preto musel byť pred betónovaním pilierov a stropov prečistený a zrnitosť upravená.[96] Hlavnými nedostatkami na stavenisku tak boli neorganizovaný postup prác a chýbajúci materiál.

Za prvý štvrťrok 1953 bol plán splnený na 73,5 %. Tentoraz ako materiál chýbali okná.[97] V júni 1953 zas stavba trpela nedostatkom murárskych robotníkov.[98] Zimná akcia v prvom roku prebehla úspešne, budova bola v hlavných rysoch postavená a za pomoci parného kúrenia mohli robotníci pokračovať v stavaní nemocnice i počas zimných mesiacov.

V roku 1954 bol plán za prvý polrok splnený na 83,7 %, no problémy sa vynárali jeden za druhým – na stavbe kotolne sa vyskytli projekčné závady, na okná nebolo dodané železné kyvanie, problémy boli so vzduchotechnikou, elektroinštaláciami a rôznymi remeselníckymi prácami.[99] Na základe malých čiastkových problémov nemohli robotníci v roku 1954 pokračovať vo vnútri s nanášaním omietok. Okná – predovšetkým ich kyvné kovanie, robili problémy aj na budove bloku B, totiž použité kovanie bolo už zastaralé a nikde sa nedalo zaobstarať vo väčších počtoch. Na jeseň 1954 sa mestskí predstavitelia vo veci stavby nemocnice uzniesli, že „...*stavba nemocnice prechádza*

---

[92] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 10, inv. č. 32; Zápisnica zo dňa 12. augusta 1952.

[93] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 10, inv. č. 32; Zápisnica zo dňa 12. augusta 1952.

[94] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 10, inv. č. 32; Zápisnica zo dňa 12. augusta 1952. Postup betónovania základov bol zdržaný nepripravenou armatúrou a šalovacími prácami.

[95] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 10, inv. č. 32; Zápisnica zo dňa 12. augusta 1952.

[96] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 10, inv. č. 32; Zápisnica zo dňa 12. augusta 1952.

[97] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 11, inv. č. 33; Zápisnica zo dňa 30. apríla 1953.

[98] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 11, inv. č. 33; Zápisnica zo dňa 11. júna 1953.

[99] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 12, inv. č. 34; Zápisnica zo dňa 22. júla 1954.

v plnení plánu dosť neuspokojivo. "[100] Blok B bol už koncom roka pripravený na omietky, no kvôli nenasadeným oknám, ktorým chýbalo kovanie, sa nemohlo pokračovať ďalej. Na bloku A zas bola po dvoch rokoch problémom vzduchotechnika, firma Janka Nové Mesto nad Váhom nedodala potrebné dodávky.[101] V septembri 1954 Okresný ústav národného zdravia zistil, že v dôsledku domnelého šetrenia financiami nanášajú murári na hlavné budovy A a B vápennú omietku namiesto brizolitovej, ktorá, aj keď je drahšia, je na druhej strane stálejšia. Vec bola posunutá na ONV a vápenná omietka bola čoskoro zakázaná.[102]

V roku 1955 ešte stále neboli dodané všetky technické výkresy, ktoré sa týkali výstavby nemocnice. Na stavbe tiež chýbali murári, tesári, obkladači a pomocní robotníci. Neplnenie plánu bolo dokonca prešetrované na príkaz investora Národnou bezpečnosťou, no napriek tomu sa nezjednala náprava.[103] Neboli dodané výťahy, vzduchotechnické zariadenie a stavebný materiál: *„Ako je zistené, ohromné toky financií nám prepadávajú na výstavbe novej nemocnice v Považskej Bystrici. Zaistené peniaze v rozpočte nepreinvestované koncom roka prepadajú ku škode celého okresu.* "[104] Pri nedostatku materiálu sa však našlo riešenie – robotníci mali skultúrňovať okolitý terén: *„Nemocnica má byť dokončená koncom budúceho roku (zima 1956), preto sa treba ponáhľať so všetkými*

Obrázok č. 3 – *Nemocnica vo výstavbe – pohľad na hlavný vchod.*
Zdroj: Archív NsP Považská Bystrica.

[100] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 13, inv. č. 35; Zápisnica zo dňa 11. septembra 1954.
[101] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 13, inv. č. 35; Zápisnica zo dňa 11. septembra 1954.
[102] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 13, inv. č. 35; Zápisnica zo dňa 11. septembra 1954.
[103] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 14, inv. č. 36; Zápisnica zo dňa 3. júna 1955.
[104] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 3, inv. č. 12; Zápisnica zo dňa 23. novembra 1955.

prácami a najmä s úpravou terénu."[105] Koncom roka sa bilancovalo: *„...na stavbe nemocnice je 54 pracovníkov Pozemných stavieb. Ťažké stroje neboli vôbec dodané; báger, ktorý bol, stále sa kazil. Aby sa plán t. r. mohol splniť bolo by treba aspoň 20 bágrov. Stavomontáže nič nespravili, a to čo spravili muselo sa opravovať. Hlavný inžinier na stavbu ani nepríde."*[106]

V roku 1956 sa situácia stala vážnou – nemocnica sa mala oficiálne otvoriť, no nič tomu nenasvedčovalo, okná neboli zasklené, kotly neboli namontované: *„Situácia na výstavbe nemocnice je vážna. Bude potrebné urýchlene previesť opatrenia pre zlepšenie priebehu výstavby nemocnice. Rada ONV ukladá s. predsedovi Filípkovi a s. podpredsedovi Blanárovi, aby previedli rozhovor s robotníkmi vo veci plnenia plánu na stavbe nemocnice v Považskej Bystrici."*[107] Tempo sa cielene zrýchlilo, pretože zimná akcia na prelome rokov 1955–1956 vôbec nebola úspešná: *„...aby sa zabezpečilo rozprúdenie prác na nemocnici, a to hlavne donútením Stavomontáži v Žiline, aby sa na stavbu sústredil čo najväčší počet remeselných odborníkov a urýchlili dodávky inštalačného, obkladačského, dláždičského a ostatného materiálu, lebo len takto bude možné zabezpečiť zrýchlenie zameškaných prác."*[108] Dňa 20. marca 1956 sa na stavbe nemocnice začalo pracovať v dvoch zmenách, nakoľko aj toto bolo jedno z opatrení, ktoré malo urýchliť otvorenie pre verejnosť.[109] Pozemné stavby Považská Bystrica tiež v záujme urýchlenia dostavby budovy nemocnice previedli v závode Klementa Gottwalda nábor 40 brigádnikov. Na ONV platilo nepísané heslo: *„Nemocnica musí byť do konca roka 1956 hotová."*[110] Koncom marca sa tiež vynoril nový problém – napojenie kanalizačnej siete v dôsledku zmeny projektov sídliska sa muselo zrealizovať inak, ako bolo naplánované, čo si v rámci vypracovania nových projektov vyžiadalo mnoho času. Otvorenie nemocnice sa nekonalo, no na ONV ostávali optimisti: *„Nemocnica má byť daná do prevádzky 1. januára 1957."*[111] Tento dátum je tiež dohodnutý na projektoch, vypracovaných v roku 1951. Počas júla 1956 boli do budovy nemocnice dodané výťahy a schodiskové zábradlie. Vnútri budovy prebiehali maliarske, sklenárske a natieračské práce, kládli sa obkladačky a dlažba.[112] Najväčšie problémy však spôsobilo nedodanie skla a nedodanie predmetov sanitnej inštalácie. Celkovo bolo za tri štvrťroky roku 1956 prestavané 61,4 % z pôvodného plánu.[113] Neplnenie plánu bolo tentoraz odôvodnené *„... nedostatočným počtom pracovných síl ako odborných, tak aj pracovných, a tiež*

---

[105] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 14, inv. č. 36; Zápisnica zo dňa 3. júna 1955.

[106] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 15, inv. č. 37; Zápisnica zo dňa 16. decembra 1955.

[107] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 16, inv. č. 38–39; Zápisnica zo dňa 20. januára 1956.

[108] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 16, inv. č. 38–39; Zápisnica zo dňa 17. februára 1956.

[109] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 16, inv. č. 38–39; Zápisnica zo dňa 9. marca 1956.

[110] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 16, inv. č. 38–39; Zápisnica zo dňa 9. marca 1956.

[111] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 16, inv. č. 38–39; Zápisnica zo dňa 9. apríla 1956.

[112] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 17 inv. č. 40–41; Zápisnica zo dňa 13. júla 1956.

[113] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 17, inv. č. 40–41; Zápisnica zo dňa 16. novembra 1956.

nesplnením plánu prác a dodávok Stavomontáží Žilina."[114] Fluktuácia zamestnancov Pozemných stavieb, ktorí pracovali na stavbe nemocnice, bola veľká hlavne v čase letných mesiacov. Chýbajúci robotníci boli nahrádzaní brigádnikmi, no nie vždy sa to podarilo: *„Pozemné stavby ďalej previedli nábor pracovných síl aj v iných okresoch, poťažne na východnom Slovensku v okrese Michalovce. Odtiaľ dostali pomocné pracovné sily – cigáňov, ktorí tu pracovali len asi týždeň, a taktiež stavbu svojvoľne opustili.*"[115]

Rok 1957 bol posledným rokom výstavby nemocnice. Aj keď teda ešte nebola dokončená kanalizácia, trafostanica a skrášlený okolitý terén, politickí činitelia mesta už v marci uvažovali o spojení otvorenia nemocnice s nejakým významným dátumom: *„...Pripravuje sa otvorenie novej nemocnice a jej odovzdanie verejnosti. Toto otvorenie a odovzdanie ... chceme spojiť so sviatkom pracujúcich – 1. májom. Nakoľko táto udalosť je veľmi závažná pre ďalší rozvoj ... potrebné je previesť tento akt slávnostným spôsobom, aby to vyznelo naozaj slávnostne.*"[116] Predseda ONV – Ján Filípek, dostal za úlohu vytvoriť špeciálnu komisiu pre prípravu otvorenia novej nemocnice. Účtovník ONV – s. Svorada, mal dať za 10 000,– Kčs vyhotoviť dekréty tým osobám, ktoré sa najviac zaslúžili o výstavbu nemocnice. Slávnostné otvorenie novej okresnej verejnej nemocnice prebehlo nakoniec 9. mája 1957 v záhradách nemocnice za účasti približne 120 ľudí. Po meste boli vylepené plagáty, ktoré danú skutočnosť vopred oznamovali obyvateľom.[117] Avšak toto slávnostné otvorenie bola skôr „politická" udalosť ako reálna

Obrázok č. 4 – *Štátna okresná verejná nemocnica II. typu v Považskej Bystrici po dokončení v roku 1957.*
Zdroj: ŠABY, pobočka Považská Bystrica, fotozbierka.

[114] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 17, inv. č. 40–41; Zápisnica zo dňa 16. novembra 1956.

[115] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 17, inv. č. 40–41; Zápisnica zo dňa 16. novembra 1956.

[116] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 18, inv. č. 42; Zápisnica zo dňa 27. marca 1957.

[117] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 18, inv. č. 42. Zápis ku dňu „9. máj 1957" v zápisniciach rady ONV chýba. Zdá sa, že otvorenie nemocnice nebola veľká udalosť. V zápisniciach pléna ONV zas chýba kompletný ročník 1957.

skutočnosť, nemocnica bola ešte rozostavaná – vyzerala viac ako stavenisko, nie ako nemocnica. Chýbala elektrina, dorábali sa omietky a tiež kanalizácia. V slovenskom denníku Práca sa dokonca 6. augusta 1957 objavil článok „Nemocnica bez svetla", kde si žurnalista robil posmešky z považskobystrickej nemocnice, pretože v nej ešte nebola elektrina. Otvorenie a zahájenie chodu nemocnice bolo predčasné, signalizačné zariadenie, telefónne spojenie, inštalačné práce inventárneho zariadenia, práčovňa, kotolňa, ani skladové priestory boli nedostatočné, svetlo nepostačujúce, úprava areálu nedostatočná.[118] Úloha uviesť do prevádzky novú okresnú nemocnicu o kapacite 310 lôžok s komplexným zdravotným strediskom teda nebola splnená.

Dňa 1. augusta 1957 bola ako prvá uvedená do prevádzky ambulantná časť novej okresnej nemocnice – interní, chirurgickí, kožní, krční, oční, posudkoví a praktickí lekári. Dňa 1. septembra 1957 zahájila prevádzku naplno lôžková časť, a to vo všetkých základných oddeleniach – detské, interné, gynekologické, chirurgické a pôrodnícke. Dňa 1. októbra 1957 zahájila činnosť ambulantná služba ortopedického oddelenia. Dňa 15. októbra 1957 zahájila prevádzku lôžková časť ortopedického oddelenia. V ďalšej etape, a to počínajúc dňom 1. november 1957, sa do budovy nemocnice sústreďovali ďalšie zdravotnícke služby v ambulantnej časti – zubné a tuberkulózne oddelenie.[119]

Skutočné otvorenie a spojazdnenie nemocnice sa tak uskutočnilo až 1. septembra 1957 po tom, čo začala svoju prevádzku vlastná lôžková časť všetkých oddelení. Uvedený dátum sa objavuje aj v dobových dokumentoch: *„Dňa 1. IX. 1957 presťahovala sa okresná nemocnica so svojimi štyrmi oddeleniami do novej budovy"*[120] alebo *„V roku 1957 bola dokončená výstavba nemocnice a dňom 1. septembra daná do prevádzky"*.[121] Otvorením novej okresnej nemocnice v Považskej Bystrici sa docielilo ďalšie zlepšenie starostlivosti o zdravie obyvateľstva nielen v meste, ale aj v blízkom okolí.

Novú nemocnicu v Považskej Bystrici však obyvateľstvo neprijalo s nadšením, nekvalitná strava, časté striedanie lekárov pri jednom pacientovi, vlhká bielizeň, oneskorené podávanie raňajok, studené obedy – to všetko sa podpísalo na skôr negatívnych postojoch, čoho dôkazom boli aj reakcie občanov v diskusných príspevkoch: *„...Vážne pripomienky sú na našu novú nemocnicu. Konkrétne istá občianka zo Sverepca hovorila na občianskej schôdzi, že do našej nemocnice môže ísť len taký pacient, ktorému už na živote nezáleží."*[122] Nemocnica vykazovala v začiatkoch svojej prevádzky taktiež dielčie chyby: *„...Treba utesniť škáry na oknách ... nepriaznivý účinok sa javí najviac u novorodeniatok ... treba viacej kúriť, čo má za následok väčšiu spotrebu uhlia..."*[123]

No i tak bola nemocnica v Považskej Bystrici jedným z najmodernejších zdravotníckych zariadení vo vtedajšom Československu. Boli v nej zavedené viaceré, na tú dobu unikátne a jedinečné postupy, a bola vybavená v tom čase najmodernejším zdravotníckym

[118] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 19, inv. č. 43–44; Zápisnica zo dňa 1. novembra 1957.

[119] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 19, inv. č. 43–44; Zápisnica zo dňa 13. decembra 1957.

[120] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 19, inv. č. 43–44; Zápisnica zo dňa 1. novembra 1957.

[121] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 20, inv. č. 45; Zápisnica zo dňa 24. februára 1958.

[122] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 4, inv. č. 14; Zápisnica zo dňa 14. februára 1958.

[123] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 4, inv. č. 14; Zápisnica zo dňa 22. októbra 1958.

zariadením. Začiatkom októbra 1958 tu napríklad boli na odbornej exkurzii ministri zdravotníctva socialistických krajín.[124]

Nemocnica v Považskej Bystrici existuje dodnes, no len málokto tuší, aká kľukatá cesta viedla k jej vzniku. Takmer dvadsať rokov sa predstavitelia obce a neskôr mesta Považská Bystrica snažili zriadiť nemocnicu, ktorá by zabezpečila zdravotnú starostlivosť nielen obyvateľom rozvíjajúceho sa priemyselného mesta, ale aj obyvateľom z blízkeho okolia. Boli prijaté rôzne dočasné riešenia od improvizovaných zdravotných staníc až po zložitú prestavbu budovy materskej školy na provizórnu nemocnicu. Napriek všetkým prekážkam bola nakoniec štátna okresná verejná nemocnica II. typu v Považskej Bystrici úspešne zriadená a následne slávnostne otvorená. Od jesene 1957 funguje bez prestávky až dodnes.

[124] ŠABY, pobočka Považská Bystrica, f. ONV PB, Zápisnice R-ONV, šk. 20, inv. č. 45; Zápisnica zo dňa 25. júla 1958. Spolupráca socialistických štátov na úseku zdravotníctva sa zvýraznila na konferencii ministrov zdravotníctva štátov socialistického tábora, ktorá sa konala v apríli 1956 v Krynici v Poľsku. Od tohto stretnutia sa stalo zvykom, že ministri zdravotníctva socialistických štátov sa každoročne zišli, aby si vymenili skúsenosti a názory.

Resumé

Symbolische und echte Trepanation im Karpatental im 10. – 12. Jahrhundert

Szabó Dénes

Trepanation wurde in der Vergangenheit in verschiedenen Epochen und auf verschiedenen geografischen Gebieten benutzt. Diese Gewohnheit war auch in der prähistorischen Zeit nicht ungewohnt, oder in der Zeit der Völkerwanderung im Karpatental und in dem mittelalterlichen Europa. Obwohl wir auch früher bei den Awaren ein Paar belegte Fälle finden, treffen wir uns mit der Trepanation im Karpatental immer öfter seit dem 10. Jahrhundert. Im 10. – 12.Jahrhundert kennen wir anhand der neuesten Arbeiten von Tamás Grynaeus und Péter Tomko mindestens 48 Fälle echter Trepanation, die man sicher in diese Zeit datieren kann. Es gibt noch mehrere Fälle symbolischer Trepanation – mindestens 160. Die Studie konzentriert sich vor allem auf die Darstellung der bisherigen Untersuchung.

Anhand Hippokrates hielten die Ärzte des christlichen Europas die Trepanation des Schädels für tödlich. Trotzdem kennen wir aus der untersuchten Zeit mehrere Belege davon, dass in zahlreichen Fällen die Patienten den gefährlichen Eingriff überlebt haben. Der Fund in Csorne ist wahrscheinlich das interessanteste Beispiel einer erfolgreichen Trepanation nach dem der Schädel sieben Mal mit dem Schwert getroffen wurde. Die Operationen wurden meistens als Ausmeißeln und Auskratzen realisiert. Der einzige Fund der Trepanation Geräte ist ein spezieller Messer aus einem weiblichen Reitergrab in Tiszaeszlár-bashalmi. Die Mehrheit der Fälle im 10. Jahrhundert bezieht sich auf die alten im Karpatental lebenden Ungaren, trotzdem kann man den ethnischspezifischen Charakter der symbolischen Trepanation nicht für evident halten. Man hat auch bis heute nicht die Beziehung der trepanierten Schädel in Tschechien mit den Funden in Ungarn erklärt.

Gesundheit und Krankheiten in Familie der ungarischen Anjou

Bartha Annamária

Die Studie bringt anhand der Chroniktradition, den Quellen und Abbildungen Angaben über den Gesundheitszustand und Krankheiten von Karl I. Robert und Ludwig dem Großen.

Dreimal wurde ein Attentat auf Karl I. Robert begangen. Zwei Experimente von Peter, dem Sohn von Peteny waren nicht erfolgreich, wir wissen aber nicht ob der König verletzt wurde. Beim Attentat von Felicián Zach wurde Königs rechte Hand verletzt, wir kennen aber keine näheren Informationen. Noch zweimal war Königs Leben in Gefahr – in der nicht gelungenen Schlacht bei Basarab wurde er vom Desider, dem Sohn von Dionysos und seinen Soldaten gerettet, bzw. er fiel in den Fluss und wurde von László Szécsi gerettet. Im Ungarischen Bilderchronik steht: „die Schmerzen in Armen und Beinen quälten ihm sehr…" Wir nehmen an, der Herrscher litt an Gicht.

Ein Jahr später besuchte er die Stadt, doch wurde krank, der Papst Johann der XXII. erwähnt, der König hatte Fieber, wurde aber bald gesund – wahrscheinlich handelte es sich um eine Magenvergiftung. Im Jahr 1338 war er schwer krank, denn der polnische König musste nach Ungarn kommen. In Urkunden aus dem Jahr 1342 finden wir an mehreren Stellen Hinweise auf seinen nähernden Tod, er starb am 16. Juli. Die Chroniken beschreiben detailliert seine Beerdigung, aber kein Wort von der Todesursache.

Wir disponieren mehreren Quellen zum Ludwig dem Großen. Seine Geburt beschreibt die Ungarische Bilderchronik, es gibt auch eine Miniatur. Die Ritterkultur war ein Teil seines Lebens, wegen seiner braven Taten geriet er oft in Gefahr. Am 14. Juni 1350 nahm er persönlich teil am Feldzug gegen Canossa, er wurde an der Leiter mit Steinen getroffen und fiel in den Graben und wurde schwer verletzt. Er hatte nicht genug, am 26. Juli 1350 nahm er an dem Feldzug gegen Avers teil, der Pfeil verletzte sein Bein. In zwei Fällen wurde er nur dank dem Mut seiner Männer gerettet – am 31. März 1352 wurde er ohnmächtig, weil er in den Kopf geschlagen wurde und Mikuláš Perényi hat ihn aus dem Graben auf seinem Rücken hinausgetragen. Im Jahr 1353 hat ihn ein verletzter Bär fast zerrissen, sein Bein wurde an 23 Stellen verletzt und er wurde vom Ján Besenyö gerettet.

Es wurden auf Ludwig mehrere unerfolgreiche Attentate begangen, anhand der venezianischen diplomatischen Schriften wurde er pestkrank, Ludwig wurde aber wieder gesund, seine erste Frau Margita starb. Auch die Todesursache – Lepra – ist nicht belegbar.

Schriftliche Einträge über das Gesundheitswesen der niederungarischen slowakischen städtischen Lokalitäten

Mária Žiláková

Autorin konzentriert sich auf die Darstellung der Medizinentwicklung in niederungarischen slowakischen Städten. Ausführliche Angaben gibt es zum Poľný Berínčok, da geht sie von der Monografie des lokalen Arztes Mihály Bak aus. Schlichtere Unterlagen bieten lokale Monografien von Ľ. Haan über Békešská Čaba, die von M. Žilinský über Sarvaš, eine Kapitel über Gesundheitswesen in Slovenský Komlóš vom Arzt M. Antal in seiner Monografie und handschriftliche Materialien von Béla Kiss und László Izsák über Malý Kereš.

Im Rahmen der Möglichkeiten versucht die Autorin in der Zeitperiode zwei Jahrhunderten auf gewähltem Gebiet die Mühe um Progressivität auf dem Feld des offiziellen Heilverfahrens darzustellen. In knappen Notizen konfrontiert sie die Angaben, die in dem kollektiven Gedächtnis erhalten sind, mit den schriftlichen Quellen und weist auf die Volkspraxis hin, die Autoren der schriftlichen Materialien negativ beurteilen.

Trnavaer Spital des Heiligen Kreuzes im Mittelalter

Vladimír Rábik

Das Trnavaer Spital für arme und kranke Stadtbewohner, das in den schriftlichen Quellen erstmals in 1340 belegt ist, interessierte die Forscher auch in der Vergangenheit. Deren Meinungen teilten sich, und zwar in der Frage der Herkunft und Entstehungszeit, aber auch in Fragen seiner Verwaltung und Einweihung. Eine ausführliche Forschung zeigte, dass es um eine Institution ging, deren Entstehung mit dem Wirken des Kreuzordens (wahrscheinlich der Johanniter) und deren Spitaltätigkeiten bei der Geburt der Stadt zusammenhängt. Das zeigt auch die ursprüngliche Einweihung des Klosters dem Heiligen Kreuz. Nach dem Abgang der Kreuzmönche aus Trnava, übernahm der Benediktinerorden das Spital mit anliegendem Kloster, während ein weiteres Kreuzobjekt in der Stadt der Orden der Brüder Prediger übernahm. Die Ankunft beider Orden war von lokaler „Lokatorsdynastie" organisiert, die im Einvernehmen der ungarischen Herrscher seit der Hälfte des 13. Jahrhunderts erblich die Verwaltung der Stadt in ihren Händen hielt. Die Institution des Spitals bestand aus zwei Grundobjekten – dem Benediktinerkloster des hl. Kreuzes mit dem Xenodochium und anliegender Kirche der hl. Helena. Die Gründer des Klosters (wahrscheinlich war es Comes Herbord um 1270) bescherten es mit umfangreichen Habschaften und einem Dorf, das zwischen heutiger Trnava und dem Dorf Biely Kostol lag, und das die historische Benennung Parná trug. In 1424 übernahm der Stadtmagistrat gewaltsam die Spitalverwaltung und seine Habschaften und beendete die Tätigkeit des Benediktinerordens. Später bestand die Spitalverwaltung aus der Funktion des Spitalmeisters, die ein Laie aus geehrten Stadtbürgern innehatte (ehemalige Bürgermeister), und die Seelsorge und den inneren Betrieb der Anstalt übte immer einer der Kapläne des Stadtpfarrers, der in diese Position genannt wurde, aus. Zum Spital gehörte unzweifelhaft auch weitere Belegschaft, die das notwendige Hilfspersonal bildete. Nach 1424 hat sich das Besitztum des Spitals deutlich reduziert und bestand weiterhin nur aus ein Paar Weinbergen in Trnavaer Gemeindegebiet und anliegenden Dörfer, testamentarischen Nachlässen und Einkommen der gestorbenen Anstaltklienten.

Mittelalterliche Spitäler in Kaschau

Katarína Nádaská

Kaschau gehörte zu bedeutsamen Städten des mittelalterlichen Ungarischen Königreichs. Es gibt zwei, bzw. drei schriftlich belegte Spitäler in Kaschau. Es hat sich kein Spital oder Spitalskirche aus dem Mittelalter bewahrt. Ein Spital kennen wir als *„hospital, spital"* – es war das älteste Spital, Hauptspital in Kaschau. Erste Erwähnung stammt aus dem Jahr 1283. Das Spital stand im südlichen Vorort von Kaschau. Es war sowohl wie die Spitalskirche dem Heiligen Geist eingeweiht. In der Umgebung gab es Grundstücke der Bürger und wahrscheinlich auch der Friedhof. Zum Spital floss der Čermeľský Bach. Sein Verwalter war der Stadtpfarrer und Stadtbeamter *„spitalvater"*. Heute steht auf diesem Platz das Gebäude des Barockspitals aus dem 18. Jahrhundert.

Das zweite Spital kennen wir als *„siechen, domus pauperum"*. Belegt ist es seit der Hälfte des 15. Jahrhunderts. Es stand bei der Kirche des Hl. Leonard bei Hnilná Tor im westlichen Vorort. Verwaltet wurde es wahrscheinlich vom Pfarrer aus der Kirche des Hl. Leonardes gemeinsam mit dem Stadtmagistrat.

Das dritte Spital ist nur indirekt belegt, durch eine Erwähnung über sg. kleine Spitalgasse *„parva Spitelgass, kiss yspytal"*. Demzufolge sollte es im nordöstlichen Vorort stehen. Es gibt keine weiteren Belege seiner Existenz, nur die Straßenbenennung. Auf die Spitalproblematik in Kaschau bezieht sich auch die Frage der Anwesenheit eines Ritter- oder Spitalordens in der Stadt. Anhand des Streites um das Spital des Hl. Geistes, den die Stadt seit dem 13. Jahrhundert mit den Johannitern und bis Ende des 14. Jahrhunderts mit den Antonitern hatte, formulierten die Wissenschaftler verschiedene Thesen über die Gründung der Spitäler und das Niederlassen der Orden in der Stadt. Wenn man relevante Quellen bewertet, zeigt sich, dass man das Niederlassen dieser Orden in Kaschau nicht beweisen kann. Die Stadt hatte Kontakte mit diesen Orden, doch heutige Quellen können nicht eindeutig ihre Anwesenheit in der Stadt beweisen. Viel könnte die fehlende archäologische Forschung erläutern.

Karitative Tätigkeit war für die Bürger typisch, so wie in anderen europäischen Städten. Die Wohltätigkeit hatte eine religiöse aber auch soziale Seite *(ars moriendi)*. Die Kaschauer Bürger erinnerten sich oft an die Stadtspitäler und die Armen in ihren Testamenten.

Einen bedeutsamen Platz hatte die Spitalthematik auch in den Gemälden auf dem Nordportal und dem Hauptaltar der Pfarrenkirche der Hl. Elisabeth aus dem 15. Jahrhundert. Das Spital war dank den Einkommen in die Stadtkasse, aber auch aus der gesellschaftlichen und religiösen Sicht ein bedeutsamer Bestandteil des Stadtlebens in Kaschau.

Štibor – Skalitzer Stadtspital der Hl. Elisabeth aus Ungarn (Thüringen)

Richard Drška

Spitäler als Institutionen sozialen Charakters waren vor allem mit der Stadtumgebung verbunden, ihre Belegschaft bildeten arme, alte oder schwache Menschen und Bettler. Am Anfang, seit dem 12. – 13. Jahrhundert wurden sie von Orden, später Adeligen, Städten oder reichen Bürgern gegründet.

In der freien königlichen Stadt Skalitz wurde das Spital von Stibor aus Stiboritz den Älteren gegründet, und zwar vor dem Jahr 1414, als dieser starb. Stibor hatte nämlich Skalitz seit 1392 als Lehen, später als Erbbesitz. In 1431 schenkte dem Spital sein Sohn Stibor der Jüngere ein Untertanendorf Prietržka, eine Mühle, Felder im Stadtkataster, er sorgte für die finanzielle Sicherung, Spitalverwaltung und geistige Dienste, die der lokale Pfarrer leistete. Das Spital war für 12 arme bestimmt.

Das Spital wurde von zwei Personen verwaltet, anhand der Verordnung aus dem Jahr 1556 war es ein Adeliger und ein Bürger, beide Mitglieder des Stadtrates. Später, seit dem ersten Drittel des 17. Jahrhunderts, war es nur ein Verwalter. Diesem Spitalbeamten dienten im 17. Jahrhundert „hospodyň", ein Dienstmädchen, ein Viehhirt, ein Schweinehirt, und ein Müller. Das Spital bildete neben der Kapelle der Hl. Elisabeth und dem

Gebäude ein Hof, Ställe, Speicher, die Presse, ein Weinkeller und dazugehörender Garten. Außerhalb der Stadtmauer standen die Scheune und die Mühle bei Prietržka.

Unter der Aufsicht des Gemeindevorstehers leitete ein Beamter die Spitalwirtschaft. Diese bildeten Einkünfte der Untertanen aus Prietržka in finanzieller Form und in Naturalien, Einkünfte aus dem Anbau der Getreidefrüchte, Obst und Hanf aus ihren eigenen Feldern, Einkünfte aus dem Weinanbau, der Viehzucht, Geflügelzucht, Milch-, Käse- und Leinenproduktion. Diese Produkte wurden einerseits zum Wohl der Spitalbelegschaft benutzt, andererseits verkauft. Der Beamte kümmerte sich weiter um die Gebäude, die zum Spital gehörten, um die Löhne des Spitalsgesindes und das Lohn des Dechanten, sowohl auch um die Abgaben für manche Stadtfunktionäre.

Die Sorgsamkeit für die Bettler bedeutete vor allem das Dach übers Kopf, die Bekleidung und die Nahrung anzubieten. Die Nahrung bildete Fleisch, Brot, Nudeln, Kraut mit Speck oder Selchware und der Hirsenbrei. An Feiertagen wurden Kuchen bebackt, Wein, am Heiligabend und am Karfreitag wurden Fische serviert und in der Fastenzeit Heringe und Käsesuppe.

Das Skalitzer Spital existiert bis heute und funktioniert als ein Stadtzentrum der Sozialdienste für Senioren, Bürger mit schwerem Gesundheitszustand oder schwerer Behinderung. Die Kontinuität belegt auch der offizielle Name Štibor, der auch heute auf die Gründer hinweist.

Das Spital in Sereď

Hildegarda Pokreis

Die mittelalterliche Caritas verteilte die Naturalien und das Geld nach den Möglichkeiten der Spender (Kircheninstitutionen, profane Wohltäter). Sie gingen aus der Auslegung der Heiligen Schrift aus. Die ältesten sozialen Institutionen nannte man Spital (hospital), xenodochium. Sie bedeuteten Asyl und Nahrung, eventuell Unterkunft für Kranke, Arme, Alte, Waisen und Wanderer. Ein wichtiger Bestandteil war das Sorgen für die geistigen Sachen. Der Einfluss der christlichen Moral war nicht vernachlässigbar, denn sie versprach, dass man durch die Barmherzigkeit die Erlösung nach dem Tod findet. Deswegen ist es logisch, dass in den meisten Fällen diese Institutionen von der Kirche verwaltet wurden. Im Jahr 1689 ließen Gräfin Katarina Tököly (Teökeöly) und ihr Ehemann Graf Johann Jacob Levenburgh in der Stadt Sereď ein Spital bauen (Ispitál Ház). In dieser Institution sollten neues Zuhause zwölf Bettler finden, es konnten auch Behinderte darunter sein (blinde oder alte). Dieser Zufluchtsort für sozial angewiesene Menschen in Sereď funktionierte noch in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts.

Der Beitrag zur Geschichte des Stadtspitals in Zvolen

Radoslav Ragač

Das Altsohler Spital wurde in die Fachliteratur in einer Stadtmonografie aus dem Jahr 1891 von Juraj Bánik eingeführt. Das Altsohler Stadtspital entstand im Mittelalter, aus dieser Zeit haben wir nur wenige direkte schriftliche Erwähnungen. In der Zeit der Reformation seit der Hälfte des 16. Jahrhunderts wurde für seine Bedürfnisse die mittelalterliche oktogonale Kapelle des Fronleichnames aus dem 14. Jahrhundert benutzt. Die Kapelle lag auf dem Friedhof bei der Pfarrkirche der Hl. Elisabeth. Im Jahr 1563 erließ Rudolf II. ein Privileg, mit dem er bestätigte, dass dem Spital Einkommen aus der Mühle am Fluss Gran gehört. Wir kennen auch weitere Vermächtnisse Altsohler Bürger für das Spital. Dem Spital gehörten auch Immobilien, z.B. sg. *žebrácka lúka* (sg. Bettlerwiese). Das Spital musste für die Stadt und den Pffarbezirk verschiedene Hilfsarbeiten ausüben. In der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts, als die Pfarrkirche wieder in die Hände der Katholiken geriet, wurde die ehemalige Kapelle abgerissen, um Platz für eine neue Barockkapelle zu machen, die vom Adelsgeschlecht Ebecký finanziert wurde. Das Spital wurde in ein Provisorium verlegt – in ein Holzgebäude, das außer der Stadtmauer lag. Das Holzgebäude wurde anhand späterer Informationen um das Jahr 1680 von lagernden Kaisersoldaten, unter dem Kommando von General Basta demontiert, wegen Brennstoff. Später wurde das Spital in den Graner Vorort verlegt, der nördlich vom befestigten Stadtzentrum lag, an der Straße die zur Graner Brücke führte. Hinter dem Oberen Tor war das Spital auch im 18. Jahrhundert und wurde vom Römisch-katholischen Pfarrbezirk verwaltet. Wahrscheinlich in dieser Zeit entstand die Tradition, dass das Spital für 12 Personen bestimmt ist – 6 Katholiken und 6 Protestanten. Seit dem Jahr 1780 diente für die Bedürfnisse des Spitals das Gebäude der alten Schule, das auf dem Platz nördlich der Pfarrkirche lag. Aus dem Ende 18./Anfang 19. Jahrhunderts stehen Buchhaltungsmaterialien zur Verfügung. Anhand dessen können wir auch das Leben im Spital und sein ökonomisches Funktionieren rekonstruieren, wofür der sg. *Spitalherr* Sorge trug. Das Spital ging zugrunde in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, als es durch ein modernes Krankenhaus ersetzt wurde.

Ordens- und Bürgerapotheken in Kőszeg im 17. und 18. Jahrhundert

Révész József

In Ungarn gibt es acht spezialisierte Apotheken- und Pharmazeutikmuseen. Zwei davon sind in Kőszeg, einer kleinen Stadt in Gespanschaft Vas im westlichen Grenzgebiet. Kőszeg war die einzige freie Königsstadt in der historischen Vašer Gespanschaft, einzigartig ist die Stadt auch aus anderer Sicht. Aus drei historischen Apothekentypen (Landesherr-, Ordens- und Bürgerapotheken) finden wir hier gleich zwei: eine Ordens- und eine Bürgerapotheke, und zwar an der Originalstelle und mit Originaleinrichtung. Die Bürgerapotheke „*Szerecsen*" wurde mehr als ein Jahrhundert vor der Ordensapotheke gegründet, und war eine der ersten ungarischen Apotheken überhaupt. Ihre Besitzer, die Familie Küttel, mussten seit der Eröffnung der Jesuitenapotheke im Jahr 1743 einen täglichen Kampf ums Überleben führen. Sie besaßen die Apotheke ununterbrochen seit

dem Jahr 1711 bis ihrer Verstaatlichung im Jahr 1951, womit sie die älteste Apothekerdynastie in Ungarn sind. Neben zwei Apotheken ist im Obergeschoss des Pharmazeutikmuseums *„Fekete Szerecsen"*/ Schwarzer Sarazene auch die zweit größte historische Buchsammlung der Pharmazeutik zu finden. Eingerichtet wurde sie mit originalem Kanzleimöbel der Apotheke „Megváltó patika" / Apotheke beim Erlöser in Körmend.

Aus der Geschichte der Pharmazeutik in Arwa in den Jahren 1632-1950

Soňa Maťugová

Die ältesten Apotheken in Arwa entstanden in Städten Dolný Kubín, Námestovo, Trstená und Tvrdošín. Stadtprivilegien wurden erst dann verliehen, wenn bestimmte stadtbildende Bedingungen erfüllt waren. Eines davon war die Existenz eines sg. xenodochiums, d.h. eines Krankenhauses mit einem Obdachlosenheim für Bettler und Stromer. Archivdokumente über ein xenodochium in Dolný Kubín stammen aus dem Jahr 1632. Am meisten wurde es in der Zeit der Pest, Cholera und Epidemien benutzt. Es wurden hier auch Medikamente für Kranke vorbereitet, unter der Aussicht des Gespanschaft Arztes, also diente es als öffentliche Stadtapotheke. Gründung und Kontrolle der öffentlichen Apotheken fiel bis 1748 in die Kompetenz des Magistrates, der ihren Betrieb verwaltete. Später entschied die Arwa Gespanschaft darüber – hier wurden der Gespanschaftsarzt, Bezirkärzte, und Gespanschaftsapotheker angestellt. Eine selbstständige öffentliche Gespanschaftsapotheke wurde 1753 in Dolný Kubín gegründet. In dieser Zeit gab es in Arwa sechs öffentliche Apotheken – in Dolný Kubín, Námestovo, Trstená, Tvrdošín, Jablonka und Zákamenné. Ihre kurze Geschichte führe ich an. In diesen Apotheken arbeiteten tolle Apotheker, z.B. die Familien Heill, Maukš, Murin, Jesenský, Králik, Stercuľa und andere. Nach dem 1. Weltkrieg waren die meisten Angestellten in öffentlichen Apotheken Juden, die in der Slowakischen Republik in einem außerordentlichen Regime arbeiteten, das von den Rassenbeschränkungen und Verfolgung beeinflusst war. Öffentliche Apotheken in Arwa wurden im Jahr 1950 verstaatlicht, ihre Verwaltung übernahm Medika Žilina, die Regionalverwaltung.

Die Menschen auf dem Dorf riefen zu Kranken zuerst die Hebamme, einen Arzt erst dann, wenn Cholera oder eine Infektionskrankheitepidemie zum Ausbruch kam. Hebammen heilten mit Kräutern aus der „Gottesapotheke" oder „Magie". Ich führe Beispiele der Gemeinden Zuberec, Habovka und Oravský Biely Potok an. Das Komitat Arwa nannte seit 1786 eine „Komitatshebamme", die die Dörferhebammen lehrte. Die Prüfung absolvierten sie vor dem Komitatsarzt. Menschen kauften die Medikamente auch an Märkten und Jahrmärkten in Städten, die von bekannten Kurpfuschern aus Turz besucht wurden. Sie boten Heilsalben und Heilölen an. Kurpfuscherei hatte ihre Blütezeit im 17. und 18. Jahrhundert. Es ging wegen öffentlichen Apotheken zugrunde.

Sanitätsanstalten für Bergleute in Schemnitzer Region – Realität, Pläne und Visionen

Lucia Krchnáková

Schemnitzer Stadtkrankenhaus entsprach schon im 17. Jahrhundert nicht den erhöhten Ansprüchen der Bevölkerung, deren Mehrheit in den Bergbetrieben arbeitete. Ein eigenartiges Krankenhaus für Bergleute wurde um 1648 in Štiavnické Bane gegründet. Ursprünglich war es ausgestattet mit acht Betten für freie Bergleute, denen keine Hauspflege zur Verfügung stand. Bemühungen um bessere Bedingungen für kranke Bergleute zu schaffen sind im ganzen 18. Jahrhundert sichtbar. Obwohl grandiose Pläne des jungen Bergarztes J. J. Hoffinger aus dem Jahr 1786 über Gründung eines neuen Bergkrankenhauses mit der Kapazität von 200 Betten, eigenem Labor und Apotheke, die den Bewohnern von Schemnitz, Neusohl und Kremnitz dienen würde, nicht verwirklicht wurden, eine gewisse Verbesserung der Sanitätsanstalt ist realisiert worden. Die Zahl der Betten hat sich auf 12 erhöht und es wurde eine ordentliche Krankenhausverpflegung eingeführt. In dieser Form funktionierte das Krankenhaus praktisch bis Zerfall Österreich-Ungarns. In 1878 wurde es in das ehemalige Haus des Forstmeisters in Schemnitz übersiedelt.

Garnisonkrankenhaus Bratislava

Zuzana Šutaríková

Das Militärkrankenhaus in Bratislava hatte einen unerschütterlichen Platz in der Kranken- und Sozialpflege schon seit Ende des 18. Jahrhunderts. In dieser Zeit kam es zu weit reichender Reform des Gesundheitswesens. Im Zusammenhang damit wurde in 1785 in Bratislava das erste Garnisonkrankenhaus gegründet. Während seiner mehr als 220-jährigen Geschichte wurde es mehrmals verlegt und umgenannt. Befehligt wurde sie von 20 Kommandanten – Häuptlingen – Direktoren. Es arbeiteten hier viele anerkannte Krankenpfleger, z.B. genmjr MUDr. Ján Paškán, der das Krankenhaus seit 1955 bis 31. 12. 1967 leitete. Seinen Namen trug das Militärkrankenhaus seit 1998 auch in der Krankenhausbenennung (Das Krankenhaus des Verteidigungsministeriums des Generalen Ján Paškán).

Die Genese, Erfolge und Probleme des klimatischen Sanatoriums in Tatranská Polianka

Zuzana Kollárová

Weszterheim in der Mündung von Velická dolina an der Berglehne von Slavkovský štít (deutsch Schlagendorfer Spitze) gründete Pavol Wester (Weszter) mit seinen Schwägern Michael Guhr und Samuel Nitsch. Weszterheim diente zuerst als Erholungsort zwischen Smokovce und Štrbské Pleso. Dem Vorschlag von Ing. Július Posewitz aus dem Jahr 1887 nach, wurde während der ersten Etappe des Baues der Straße der Freiheit aus Smokovec nach Weszterheim bei der Quelle mit ausgezeichnetem Wasser die Villa Marianna gebaut. In 1888 erklärte die Delegation des Ungarischen Karpatenvereins Marianna für die Grundlage einer neuen Gemeinde und dem Innenministerium wurde empfohlen sie Tátraszéplák, „Tatra schöner Heim" zu nennen. Deutsche nannten es Schönau, die Gemeinde nannten sie Westerheim, was die Slowaken als Westerovo übernommen haben. Die Benennung Tatranská Polianka gewann es in 1919.

In Polianka wuchsen später mehrere Villen, aus denen allmählich die Grundlage der Wasserheilanstalt wurde. Pavol Weszter unterstützte das Medizinstudium seines Neffen Michael Guhr, der hier 1897 zum Dienst als Arzt antritt und zum Mitbesitzer von Polianka wurde. Seit 1902 übernahm er ihre Leitung.

Polianka hatte ganzjährigen Betrieb seit 1907. In 1914 sicherte sich das Ungarische Kriegsministerium 64 Betten für die Bedürfnisse des militärischen Lazarettes und Dr. Guhr kümmerte sich mit seinem Personal um die verletzten Frontsoldaten. Einen großen Teil seiner Klientel seit 1916 bildeten in Wintermonaten militärische Schikursisten. Seitdem wurde Tatranská Polianka zu einem aufgesuchten Sanatorium in Hohen Tatra.

Hygiene in Kremnitz in 18. Jahrhundert

Daniel Haas Kianička

In 18. Jahrhundert erreichte man in Medizin mehrere Fortschritte. Trotzdem war die Situation im Gesundheitswesen noch lange nicht ideal. Die Krankhaftigkeit der Bevölkerung war sehr hoch, Menschen konnten sich nicht wirksam gegen Epidemien währen und sie litten an Mangel am Sanitätspersonal. Hygienische Verhältnisse in Städten beeinflussten mehrere Faktoren – das Niveau der ärztlichen Sorgsamkeit und Apothekerdienste, Ernst der Epidemien, vor allem der Pestepidemien, Existenz der Spitäler und öffentlicher Bäder, hygienische Ausstattung der Haushalten, Zustand der Wasserzuleitung und Kanalisation in der Stadt, oder die Existenz der Abdecker.

Im Beitrag beschäftigt sich der Autor mit allen genannten Bereichen. Im 18. Jahrhundert waren in Kremnitz neben Chirurgen und Feldscher endlich auch selbstständige Stadt- und Bergärzte tätig und es gab hier auch mehrere Apotheken. Die Stadt war leider nicht seuchenfest, die größte Pestepidemie betraf die Stadt in den Jahren 1710 bis 1711. Es gab damals zwei Spitäler in der Stadt – eins bei der Kirche der Hl. Elisabeth, 1382 gegründet, und das zweite des Hl. Josef, das 1685 entstand. Die Stadt kümmerte sich um 10 bis 12 kranke und arme. Neben diesen gab es in der Stadt noch eine Baderei. Kremnitzer Bademeister gehörten zusammen mit anderen, die in mittelslowakischen

Bergerstädten wirkten zu einer Gilde. Sie sicherten die Körperhygiene, aber auch einfachere ärztliche Prozeduren ab.

Wichtig, aber noch nicht ideal war auch die Hygiene in den Haushalten der Stadtbewohner. Sie besaßen Waschbecken, Handtücher, verschiedene kosmetische und hygienische Mittel, sie trugen Unterwäsche und schliefen in Bettwäsche. Die Qualität der Haushygiene hing sehr von der Gesellschaftslage ab. Auf hygienische Verhältnisse in den Städten wirkte bedeutsam das Niveau der Kanalisation und der Wasserleitung. In der frühen Neuzeit war Kremnitz mit Wasser durch zwei große Wasserleitungen und einem Netz von kleineren Wasserleitungen versorgt. Es fehlen uns nähere Informationen über den Kanalisationsbau. Es gab hier aber verschiedene Bedürfnisanstalten, wahrscheinlich gab es darunter nur Fäkalgruben. Was die Dienste der Abdecker betrifft, erfüllten ihre Aufgabe oft Henker. Sie putzten die Stadt, sorgten für das Vieh und regulierten das Vorkommen der streunenden, eventuell infizierten Tiere.

Das Schriftgut der Skalitzer Zünfte als Wissensquelle der sozialen und Sanitätsfürsorge in 17. – 19. Jahrhundert

Mária Zajíčková

Die Stadt Skalitz an der Westgrenze Ungarns bekam in 1372 von Ludwig I. dem Großem das Stadtrecht und gleichzeitig das Privileg der Königlichen Freistadt verliehen. Sie gewann dadurch bedeutende Privilegien im Verwaltungs- und Wirtschaftsbereich. Schriftliche Belege über die Existenz der Zünfte in den Notizen des Stadtmagistrates stammen aus dem 16. Jahrhundert. Ihre Entwicklung seit dem 17. Jahrhundert bis zu ihrem Auflösen in 1872 dokumentieren einzelne Archive dieser Korporationen, aber auch materielle Denkmäler, vor allem Siegelstöcke, Truhen oder Barockzünftaltäre in der Michaelskirche.

Die Herkunft der Zünfte reicht bis zu Gemeinschaften hinüber, die um Altar eines Heiligen – Patrons vereinigt waren. Im Bereich der Gesellschaftsmoral und sozialen Verhältnissen kamen sie aus der christlichen Religion heraus, was sich innerhalb der Zunft zeigte – in den Beziehungen zwischen den Zunftmitgliedern (Meister und Familienangehörigen, Lehrburschen unter den gemeinsamen Namen *„čeládka"*), aber auch außerhalb der Zunft, im Verhältnis zur Stadtführung und ihren Bewohnern – *„armen oder reichen"*.

Die Priorität der Zunft im sozialen Bereich war es einen gewissen ethischen Kodex einzuhalten, der in den Zunftbriefen eingegliedert war, im Einklang mir dem christlichen Prinzip der Nächstenliebe. Alle Zunftmitglieder, egal ob aktive Meister oder Lehrjungen waren anhand der Statuten, Abkommen oder der Resolutionen der Generalversammlungen finanziell sichergestellt. Einen speziellen Schutz hatten alte tapprige Meister, Meisterwitwen und Kinder. Aufgrund von Gewohnheiten gewährten die Zünfte der Stadt Hilfe, vor allem bei der Brandbekämpfung, beim Unterstützen der Stadtbettler und des Stadtspitals.

Sie gewährten finanzielle Hilfe den Partnerzünften in der Zeit der Elementarkatastrophen, vom Fall zu Fall in Bezug auf die momentane Lage der Zunftkasse. Die Zunft bildete somit im Rahmen des Stadtorganismus einen entsprechenden Mittelklassestatus und auch einen Konkurrenzvorteil im breiteren geographischen Bereich.

Nach dem Auflösen der Zünfte in 1872 hielten die Handwerker auf Grund der Tradition manche Regeln ein, die aus den ehemaligen Resolutionen einzelner Korporationen ausfolgten, vor allem im religiösen und sozialen Bereich.

Die Epidemie der Cholera in 1831 im nördlichen Teil der kleinkarpathischen Region

Zuzana Lopatková

In der vorlegenden Studie widmet die Autorin die Aufmerksamkeit dem Ausbruch, dem Ablauf und dem Abschluss der Epidemie der Cholera im nördlichen Teil der kleinkarpathischen Region, die die Region im Sommer und Herbst 1831 eingegriffen hat. Die sg. Ostcholera breitete sich aus Asien aus, und nach dem Ausbruch des polnisch-russischen Konfliktes hing sie bis zur Grenze von Westslowakei durch. Die Choleraepidemie betraf das ganze Gebiet der heutigen Slowakei und bis Herbst 1831 das ganze Ungarn. Anhand der Statistiken starben bei der Seuche aus 100 angesteckten 40 Menschen. Den Vorgang der Epidemie verfolgten wir auf dem Gebiet nördlich und nordwestlich von Trnava, im nördlichen Teil der kleinkarpathischen Region. Um eine bessere Übersichtlichkeit der Situation in einzelnen Gemeinden dem von uns untersuchten Teil der Region anzubieten, erstellte die Autorin eine Tabelle mit der Anzahl der Opfer, die Tabelle mit dem genauen Ablauf der Choleraepidemie – ihrem Ausbruch, Kulmination der Erkrankung und dem Abschluss der Epidemie, sowohl auch die Tabelle mit genauem Zahl der Choleraepidemieopfer in einzelnen Monaten des Jahres 1831. Mit diesen Tabellen korrespondieren auch Landkarten des nördlichen Teils der kleinkarpathischen Region.

Hebammen in Komitat Pressburg in der Zeit der Aufklärung

Norbert Praženka

Die Studie beschäftigt sich mit der Tätigkeit der Hebammen in Komitat Pressburg in der Aufklärungszeit (1740–1792). Sie beobachtet wie die sanitären Einrichtungen und Reformen von Maria Theresia und Josef II. den bis dahin ausschließlich weiblichen Beruf betroffen haben. Vor allem war es die Bildung einer gesundheitlichen Kommission und später einer gesundheitlichen Abteilung im Rahmen des Ungarischen Statthalter Rates, die sich um die gesundheitliche Agenda kümmerte und verschiedene gesundheitliche Probleme in gesamtstaatlichen Maßstab regelte. Ein weiterer Fortschritt war die Gründung der medizinischen Fakultät auf der Trnavaer Universität in 1769, wo es mittels mehrwöchigen Schulungen möglich wurde, die Hebammen besser fachlich vorzubereiten. Als Lehrmittel benutzte man auf dem Gebiet des Komitats Pressburg die Übersetzung des Handbuchs von Rafael Ján Steidele aus dem Jahre 1778. Im legislativen Bereich war ein Durchbruch die Ausgabe der ersten allgemeinen Anordnung über die Regulierung der gesundheitlichen Verhältnisse in der Monarchie in 1770. Die Anordnung bestimmte den Tätigkeitsinhalt der Hebammen und es wurde eine fachliche Überprüfung angeordnet,

die die zuständigen Amtärzte versichern sollten. Um einen Überblick über die Anzahl und Qualifizierung der Hebammen in Komitaten zu gewinnen, stellten die Beamten ausführliche Verzeichnisse fertig. Für das Komitat Pressburg wurde in der Studie für die Gesamtanalyse das Verzeichnis aus dem Jahr 1768 benutzt. Es bietet uns den Überblick aus allen Verwaltungsbehördebezirken und hat somit den größten Informationswert. Die Untersuchung zeigte, dass trotz der Mühe des Staates die Hebammen fachlich zu testen und amtlich zu erfassen, weiterhin die meisten Hebammen ihr Wissen von ihren Vorgängerinnen gewannen, und nur wenige die vorgeschriebene Schulungsform bei Ärzten erreichten.

Historische Wurzeln professioneller Vorbereitung der Geburtshelferinnen in der Slowakei bis Anfang der 50. Jahre des 20. Jahrhunderts

Eva Morovicsová – Miroslav Tibor Morovics

Mit verschiedenen organisierten oder spontanen Formen einer Fachvorbereitung der Hebammen treffen wir uns in der Slowakei bzw. in Ungarn schon sehr früh, viel früher als ein institutionalisiertes Pflegeschulwesen entstand. Die Autoren bringen im Beitrag die ersten bekannten Formen einer Fachvorbereitung der Hebammen näher, und beobachten die historische Entwicklung der Ausbildung der Hebammen und Geburtshelferinnen bis zur Hälfte des 20. Jahrhunderts. Erwähnt wird z.B. der Beitrag des Lehrstuhls für Geburtslehre und Chirurgie auf der Medizinischen Fakultät der Trnavaer Universität, der als erster eine institutionalisierte Vorbereitung der Hebammen in Ungarn in den Jahren 1770–1777 sicherte. Später, bis zur Hälfte 19. Jahrhunderts war die Fachvorbereitung auf der Budapester Universität gesichert, aber nur für eine extrem kleine Anzahl der Interessentinnen. Die Vorbereitung der Mehrheit der Hebammen wurde direkt in der Praxis realisiert, und zwar so, dass sie die Erfahrungen von den älteren Kolleginnen gewonnen haben. Bedeutsame Veränderungen in diesem Bereich brachten erst die 70. Jahre 19. Jahrhunderts, als in Ungarn spezielle Schulen für Hebammen gegründet wurden. Diese Schulen überlebten auch den Zerfall der Monarchie und sicherten die Fachvorbereitung der Hebammen auch in der ersten Tschechoslowakischen Republik. Eine wichtige Verschiebung in der Fachvorbereitung der Hebammen brachte das Gesetz Nr. 200/1928 über behelfsmäßige Geburtspraxis, über Ausbildung und Schulung der Geburtshelferinnen. Dieses Gesetz brachte ein neues Model, auf Grund dessen die Vorbereitung der Geburtshelferinnen bis zu 50. Jahre 20. Jahrhunderts realisiert wurde. Dann wurde ihre Vorbereitung auf Grund mehrerer Gesetze Bestandteil des reformierten Systems des Sanitätsschulwesens.

Amtsärzte in der Slowakei (in 20. Jahren des letzten Jahrhunderts)

Anna Falisová

Eine wichtige Rolle im System der Gesundheitspflege erfüllten Amtsärzte (Bezirk-, Stadt- oder Gemeindeärzte). Ins Amt wurden sie aufgrund vom Konkurs genannt und blieben in der Funktion auf Lebenszeit. Der Arzt, der sich um eine Stelle im Staatdienst bemühte, musste eine Physikatsprüfung ablegen. Im April 1920 übernahm aufgrund eines Sondergesetzes der Staat die gesundheitlich-polizeiliche Agenda, die bis dahin von den Gemeinden ausgeübt wurde. Diesem Gesetz zufolge wurde bei Bezirksämtern (bis 1928 als das Landesamt errichtet wurde) und auch bei Komitatsämtern und Städten mit Sonderstatus und munizipalem Recht notwendiges ärztliches und Hilfspersonal bestimmt. Im Januar 1922 waren in der Slowakei 382 Sanitätsbezirke, aber nur 265 Amtsärzte.

Der Arzt im Staatsdienst hatte einen wichtigen Platz im System der Gesundheitspflege und musste ausgezeichnete fachliche und administrative Kenntnisse haben. Aus der Initiative des Gesundheitsministeriums wurden in der ersten Republik einmonatige Kursen für Ärzte im Staatsdienst organisiert. Das Grundgehalt bekamen die Amtsärzte aus staatlichen Mitteln, die Gemeinden schossen mit extra Zugaben, Wohnbeitrag oder Kostenersatz der Reisekosten bei. Die ungenügende Bewertung der Ärzte im Staatsdienst führte dazu, dass sie sich immer mehr der Privatpraxis widmeten, was zur Unterlassung ihrer Pflichten führte. Die Beschwerden der Kranken wegen Fahrlässigkeit konnten bis zur Entlassung führen. Amtsärzte erfüllten eine wichtige Aufgabe im System des öffentlichen Gesundheitswesens und sicherten die Grundgesundheitspflege für die breitesten Bevölkerungsschichten.

Ausbildung werdenden Ärzte an der Comenius Universität in Bratislava in den Jahren 1919–1950

Mária Grófová

Die Medizinische Fakultät wurde 1919 die erste der vier Fakultäten der neu gebildeten Comenius Universität in Bratislava, die mit der Ausbildung der Ärzte nach dem Zerfall der Monarchie auf dem Gebiet der Slowakei anfing. Vor allem ging es darum die Bedingungen für die Ausbildung zu sichern – Räume zum Unterrichten, Labor- oder Sektionsübungen, die Praxis auf den Kliniken und vor allem Ärzte – Pädagoge, die ihre Kenntnisse ihren Studenten weitergeben würden. Ein großer Teil des Beitrages bietet den Blick auf das Medizinstudium durch die Augen des Studenten – die Bedingungen, die er noch vor der Einschulung erfüllen musste, aber auch diejenigen, die während des Studiums direkt mit den Prüfungen oder Staatsprüfungen zusammenhingen. Er bringt die Büropraxis die mit dem eigenen Studium zusammenhängt näher, d. h. Führung der Agenda der Studienakte, die eigene Ausgabe der Ärztediplome, erklärt die Bedingungen zum Gewinn dieser Diplome, die damals ganz anders waren als wir sie heute kennen. Die Autorin schenkt Aufmerksamkeit auch den Gebühren, die mit dem Studium zusammenhingen – mit den Vorlesungen und Laborübungen. Ein erfolgreiches Studium der Medizinstudenten hing auch von den Bedingungen ihrer Beherbergung ab.

Viele wohnten an sg. Privaten, die sozial schwächeren Studenten mussten sich mit der Unterbringung an Studentenheimen abfinden. Die Bedingungen hier waren bis in die 30. Jahre 20. Jahrhunderts nicht sehr gut.

Zuhörer und Zuhörerinnen wohnten in separaten Internaten. Der Beitrag bringt auch die Bedingungen näher, die die Bewerber erfüllen mussten um den Internat zu bekommen und wie man dort wohnte. Besser hatten es die Zuhörerinnen als die Zuhörer, die auf geeignete und gute Unterkunftsmöglichkeiten warten mussten bis zur Eröffnung des Studentenheims Lafranconi in 1929. Teil des Beitrags ist auch die Statistik der Absolventenanzahl des Medizinstudiums in Dezennien nach Religionsbekenntnis, Geschlecht und Geburtsort, die Statistik der Zahl der rigorosen Promotionen im Vergleich mit anderen Fakultäten, die Statistik der Promotionen an der Medizinischen Fakultät im ersten Jahr ihrer Existenz.

Der Verein der slowakischen Mediziner in Bratislava

Jana Macounová

Die Comenius Universität in Bratislava entstand in 1919 als Universität mit vier Fakultäten. Die erste und somit die älteste war die Medizinische Fakultät. Das Vereinsleben der Medizinstudenten überdachte der Verein der tschechoslowakischen Medizinstudenten in Bratislava. Der Verein entstand an der begründenden Generalversammlung am 5. März 1920 als nichtpolitische ständisch-nationale Organisation, die die Hörer der Medizinischen Fakultät der CU in Bratislava und auch Absolventen, die noch zwei Jahren nach dem Studiumabschluss Mitglieder sein konnten, vereinte. Seine Tätigkeit konzentrierte der Verein auf die Lösung nicht nur sozialer oder nationalistischer, aber auch Studieninteressen seiner Mitglieder. Sie verteidigten Interessen aller Medizinstudenten, auch solchen, die zu arm waren, und konnten die Mitgliedsbeiträge nicht bezahlen. Der erste Vereinvorsitzende war MUC. Ľudovít Valach, der Vizevorsitzende MUC. Peter Polcar. In den ersten Vereinsstatuten war sein Ziel deutlich definiert – neben Ausübung der Heilkunde, Stärkung des Nationalbewusstseins, Verbreitung der allgemeinen Ausbildung der Mitglieder und Nichtglieder. Der Verein hat sich bemüht die Kunst zu üben und Kontakte zwischen tschechischen und slowakischen Medizinern und anderen Studenten zu pflegen. Sie organisierten Vorlesungen, bildeten eine fachliche und zugleich „unterhaltsame" Bibliothek, einen Lesesaal, Studienraum, veranstalteten Bälle und Maifeste. Die Vereinsmitglieder kooperierten mit Schwestervereinen – dem Verein der tschechoslowakischen Mediziner in Prag und dem Verein der tschechoslowakischen Mediziner in Brno. Nach dem Entstehen der Slowakischen Republik musste sich der Verein umbenennen auf Verein der slowakischen Mediziner, und unter dieser Benennung existierte er bis 1942. Damals wurde er aufgrund § 8 Abschnitt 1 Gesetzes Nr. 78/1942 aus 6. Mai 1942 aufgelöst. Nach dem Krieg in 1946 wurde seine Tätigkeit erneut, aber nur für zwei Jahre. Der Verein der tschechoslowakischen Mediziner in Bratislava war ein wichtiger Bestandteil der Geschichte der Medizinischen Fakultät der CU in Bratislava. Heute knüpft an seine Tradition der Bratislavaer Verein der Mediziner an.

Tätigkeit des Vereins der Diplomkrankenschwestern in der Ersten Tschechoslowakischen Republik

Eva Morovicsová – Anna Falisová

Die professionelle Vorbereitung der Krankenschwestern vor der Gründung der Ersten Republik sicherte nur die Tschechische und deutsche Pflegeschule in Prag. Die Fachvorbereitung der restlichen Schwestern wickelte sich in Kliniken unter der Führung der Ärzte und erfahrener Kolleginnen ab. In dieser Zeit gab es keine ständische Krankenschwesterorganisation, die ihre Interessen verteidigen würde. Die Notwendigkeit einer solchen ständischen Organisation war den Absolventinnen der Tschechischen Pflegeschule in Prag klar. Sie gründeten in 1920 in Prag den Verein der Absolventinnen der Pflegeschule. Autorinnen bringen im Beitrag den Prozess der Bildung der ständischen Krankenschwesterorganisation in Ersten Republik und ihre Aktivitäten näher. Das Ziel des Vereins war das Fachniveau der Pflegerinnen zu erhöhen – durch Veranstaltung von Vorlesungen und Kursen, später realisierte der Verein fortsetzende Kurse, Exkursionen und andere Bildungsaktivitäten für Diplomkrankenschwestern. Von Bedeutung war auch die Tätigkeit der Schwestern, die sie in Zusammenarbeit mit Ärzten, dem Tschechoslowakischen Roten Kreuz und anderen Organisationen sicherten. In 1926 wurde der Verein zum sozial-gesundheitlichen Referat ČSČK angegliedert, und seit 1928 wurde es auf Verein der Diplomkrankenschwestern umbenannt. Autorinnen analysieren die Vereinsstatuten, die 1929 vom Innenministerium gebilligt wurden und Veränderungen, die 1935 in die Statuten eingegliedert wurden. Sie widmen sich auch anderen Tätigkeiten des Vereins der Diplomkrankenschwestern, der sich um eine Verbesserung der sozialen Bedingungen der Schwestern verdient machte, er gründete weitere Pflegeschulen und gab die Zeitschrift Diplomkrankenschwester heraus.

Masaryks Liga gegen Tuberkulose in der Slowakei und ihre Wirkung in Archivdokumenten des SNA

Libuša Hrubá

Autorin bringt die Tätigkeit der Masaryks Liga gegen Tuberkulose in der Slowakei näher, seit der Entstehung in 1925 bis ihrer Auflösung in 1949, als sie in die Organisation Tschechoslowakischer Roter Kreuz eingegliedert wurde. Während seiner Existenz widmeten ihre Mitglieder ihre Mühe dem Kampf gegen die tückische Infektionskrankheit, die in dieser Zeit in der Slowakei sehr hohe Sterbeziffer verursachte. Der Kampf gegen Tuberkulose beruhte auf umfangreicher Aufklärung und Vorbeugung. Die Liga veranstaltete auch in fern liegenden Dörfern Vorlesungen zum Thema Prävention mit Hilfe von Projektion der Diapositive aber auch Filme, gab eine Menge Informationshandbücher und Flugblätter heraus. In Kreisstädten wurden Dispensar – Beratungsstellen eingerichtet, wo man die potential kranke systematisch untersuchte. In 1973 gab es insgesamt 78 solche Beratungsstellen. Sie sicherten den Armen kostenlose Behandlung, Sanierungsaufenthalte für unterernährte Kinder aus Familien, wo die Erkrankung vorkam, und somit setzte sich die Liga dafür ein, dass die Krankheit allmählich abklang. In 1918 starben an TBC 10 867 Personen, auch dank

der Liga ist diese Nummer jedes Jahr gesunken. Heute bedeutet diese Krankheit kein ernsthaftes Problem für das slowakische Gesundheitswesen. In 2011 starben an TBC 5 Personen.

Seit 1940 wurde die Liga mit dem Kampf gegen Malaria beauftragt. Diese Krankheit kam vor allem im Osten der Republik endemisch vor, wo häufige Überschwemmungen und entstehende nicht eintrocknende Nassstellen günstige klimatische Bedingungen für Vermehrung der Malariamücken prägten. Während der Kriegsjahre entstanden hier epidemiologische Infektionsherden, zur Liquidation welcher Desinfektionsmittel benutzt wurden. Der Kampf mit Malaria verlief genauso durch Aufklärung, Aufsuchen der infizierten und kranken Personen und deren Behandlung. Auch dank den Meliorationsarbeiten im Ostslowakischen Tiefland konnte man das Vorkommen der Krankheit eliminieren. Seit 1963 kommt sie endemisch nicht mehr vor.

Rettung, der Verein zum Schutz der Frauen und Mädchen in der Slowakei

Eva Vrabcová

Die Studie bringt Informationen über den Verein *Rettung zum Schutz der Frauen und Mädchen,* der in Bratislava schon in 1921 entstand. Das Ziel des Vereins war körperliche und geistliche Rettung gefallener Frauen und Mädchen ohne Unterschied des Alters, Nationalität oder Religion in speziellen Anstalten, weitere Betreuung nach der Verlassung der Anstalt, Schutz der Kinder und der Jugend vor dem Sittenverfall und moralische Erziehung der Eltern und der ganzen Gesellschaft im christlichen Sinne. Die Mittel zum Erreichen dieser Ziele, waren nicht nur finanzielle Mittel, sondern auch ein pures beispielgebendes Leben seiner Mitglieder, Vorlesungen und Debatten, Ausgabe und Verbreitung lehrreichen Literatur, Kampf mit unmoralischen Schriften, Filmen und Gemälden, Kampf mit Prostitution, Alkoholismus, Wirkung auf öffentliches Denken, Legislatur, Erziehung der Jungen, Männer und Eltern zur sexuellen Reinheit und Mäßigkeit. Man gründete Anstalten zur Rettung der Gefallenen. Hier konnten Prostituierte angenommen werden, die man von der Polizei, vom Gericht, aus den Familien, den Bordellen oder direkt aus den Straßen holte. Unterkunft, Nahrung, Behandlung und Kleidung sollte den Mädchen möglichst kostenlos gewährt werden, oder sie konnten die Kosten selbst oder mit Hilfe der Familien bezahlen.

Im Februar 1928 legte der Verein einen vorübergehenden Zufluchtsort mit sieben Betten an der Panenská Straße in Bratislava an, der in 1929 verbreitet wurde um eine Herberge mit zwanzig Betten, einer Küche und Bad und 1930 wurde eine Herberge für schwangere unverheiratete Frauen und Mädchen mit Erstlingen gegründet. Im Mai 1931 wurde ein Zufluchtsort für unanpassungsfähige Mädchen unter dem Namen *Mädchenerziehungsanstalt des Vereins Rettung in Likier* angelegt. Dieser Verein war der erste und einzige seiner Art in der Slowakei in Erster Republik. Im 1939 wurde die Anstalt von Likier nach Bytčica bei Žilina übersiedelt. An der Generalversammlung, die am 28. Februar 1940 stattgefunden hat, haben die Vereinsmitglieder entschlossen sich mit der *Zentralkaritas in der Slowakei* zu verknüpfen. Das Abkommen wurde auch an der Generalversammlung der Zentralkaritas am 17. Juni 1940 genehmigt. An diesem Tag ist *Rettung, der Verein zum Schutz der Frauen und Mädchen in der Slowakei* offiziell zusammengebrochen.

Zur Problematik der Interaktion der Armee und Geschlechtskrankheiten in moderner Geschichte der Slowakei

Peter Chorvát

Die Interaktion der Armee und Geschlechtskrankheiten wurde in slowakischer Historiografie nicht näher untersucht, obwohl es sich um ein ziemlich interessantes Thema handelt. Geschlechtskrankheiten ziehen sich durch die Geschichte des Heerwesens wie ein roter Faden. Die Verbreiter dieser Krankheiten waren oft vor allem Soldaten. Das Ziel dieses Beitrags ist es mindestens kurz diese Problematik anzudeuten, die Untersuchungsmöglichkeiten zu zeigen und vor allem aufgrund der Archivforschung neue Informationen zu bringen. Das Thema wurde mit der Existenz der österreich-ungarischen, tschechoslowakischen und slowakischen Armee eingegrenzt. Autor wollte sich vor allem der Syphilis und der Gonorrhö widmen. Der Grund dafür ist es auch, dass in den Archivmaterialien diese Krankheiten am öftesten vorkommen. Aus Raumgründen ist es leider nicht möglich sich mit diesen Krankheiten aus medizinischer Sicht zu beschäftigen. Das Thema der Beziehung Armee – Geschlechtskrankheiten allein ist ein geeigneter Raum zur Realisation der Interdisziplinarität, dabei kann man sich damit nicht ohne Ergebnisse der Untersuchung der Geschichte, Medizin aber auch Ethnologie und Soziologie beschäftigen.

Gesundheitshygienische Bedingungen und Epidemien in den Camps im Bereich des V. Korpskommandos Bratislava in den Jahren 1914–1945

Jana Zaťková

In Österreich-Ungarn waren während dem 1. Weltkrieg cca. 1 166 682 bis 1 860 516 Kriegsgefangene verschiedener Nationalitäten stationiert – Russen (und andere Nationalitäten aus damaligem Russland), Serben, Italiener, Rumänen, Albaner, es entstanden hier fast 50 Camps und mehrere Einrichtungen für gefangene Offiziere. Direkt im Kompetenzbereich des V. Korpskommandos, dessen Sitz Bratislava war, und unter welches ein Teil heutiger Slowakei, Ungarn und Österreich gehörte, entstanden insgesamt 10 große Camps (Šamorín, Dunajská Streda, Veľký Meder, Kenyérmező, Csót, Hajmaskér, Zalacsány, Ostfyasszonyfa, Neckenmarkt, Frauenkirchen) und einige Einrichtungen für gefangene Offiziere. In den ersten Monaten herrschten in manchen Camps sehr provisorische hygienische und Unterkunftsbedingungen. Die Gefangenen waren oft in Zelten, Erdhütten unterbracht, oder sie schliefen unter freiem Himmel. Schnell haben sich deshalb Krankheiten wie Cholera oder Flecktyphus verbreitet. Viele Gefangenen sind gestorben. Die Situation in den Lagern hat sich erst dann verbessert, als im März 1915 neue bauhygienische Richtlinien des Campausbaus angenommen wurden.

Fürsorge um die Eingewiesenen im Arbeitslager Ústie nad Oravou 1943–1944

Martin Garek

Für den Zeitraum 1939–1945 waren unter anderem auch Verfolgungsmaßnahmen gegen bestimmte Bevölkerungsgruppen der Slowakischen Republik typisch. In unserer Studie haben wir uns auf die Fürsorge um die Eingewiesenen im Arbeitslager Ústie nad Oravou in den Jahren 1943–1944 konzentriert. Die Arbeitsabteilung entstand bei dem Bau des Wasserkraftwerkes, das nicht genug Arbeiter hatte. Die Arbeitsabteilung war dadurch spezifisch, dass hier zuerst Flüchtlinge aus der Ukraine stationiert wurden. Die Fürsorge hatte ihre Besonderheiten – diese Flüchtlinge hatten kein Recht auf Entlassung, Urlaub oder Durchlassschein. Die Sorge begann schon mit der Verlagerung in die Abteilung, denn die Kosten lagen auf dem Innenministerium. Sie bekamen Gehalt, so wie alle Eingewiesenen in Arbeitsabteilungen in der Slowakei. Es wurde auch Gesundheitspflege gesichert, entweder im Krankenhaus in Dolný Kubín oder in Heimbehandlung. Die Arbeitsabteilung wurde aber im Februar 1944 aufgelöst, auch dank der deutschen Botschaft in Bratislava. Es wurde an ihrer Stelle die Arbeitsabteilung für asoziale Personen in Ústie nad Oravou erneut. Hier wurden vor allem Personen der Roma Nationalität stationiert. Es wurden genaue Bedingungen bestimmt, unter denen sie arbeiten sollten, was alles musste die Firma Tvorba sichern und was das Innenministerium. Den Eingewiesenen wurde Gesundheitspflege gesichert, dreimal pro Woche wurden sie vom Arzt aus Námestovo besucht. Ihre Gehälter wurden auf Sparbücher der Slowakischen Bank, Filiale Trstená angelegt. Sie bekamen erhöhtes Taschengeld, im Vergleich mit anderen Abteilungen, in der Höhe 5 Ks pro Tag. Die Arbeitsabteilung in Ústie nad Oravou wurde zuletzt zum 31. dezember 1944 aufgelöst.

Der Pensionsfond und provisorisches Institut für Witwen und Waisenkinder der Angestellten kaiserlicher Herrengüter Holíč und Šaštín als Form der Sozialversicherung in der Vergangenheit

Ivana Fialová

Die Herrschaften Holíč und Šaštín, die in seinen Besitz in den 30.-er und 40.-er Jahren 18. Jahrhunderts František Štefan Lotrinský gewann, gehörten zum kaiserlichen Besitztum und wurden zentral aus Wien geleitet. Eine effektive und gut funktionierende Verwaltung beider Herrschaften sicherte ein ziemlich zahlreicher bürokratischer Apparat. Für einen zügigen Lauf der Herrschaft auf beiden kaiserlichen Besitztümern wurden viele niederere Diener beschäftigt. Die Zentralverwaltung musste die Frage der Sozialversicherung der Familien der Angestellten aus einzelnen Herrschaften lösen. Es ging um deren Ehefrauen und Kinder, die nach dem Verlust des Familienernährers an die Hilfe und Unterstützung von der Feudalobrigkeit angewiesen waren. In 1792 empfiehl der Direktor der kaiserlichen Habschaften Albert Edlen von Mayer einen Pensionsfond für Witwen und Waisen der Beamten der kaiserlichen Habschaften zu gründen. Sein Ziel war es damit die kaiserliche – königliche Familienkasse zu entlasten und zugleich die Witwen und Waisen herrschaftlicher Beamten abzusichern. Der Kaiser akzeptierte Mayers Vorschlag in vollem Umfang am 16. 2. 1792. Die Prinzipien aufgrund deren

der Fond funktionieren sollte, wurden in nächsten Jahren in die Praxis umgesetzt. Man kann feststellen, dass es sich um ein modernes System der Sozialversicherung handelte. Die Pension für die Witwen wurde aufgrund des Dienstes ihrer Ehemänner bemessen. Die zweite Gruppe der Angestellten an kaiserlichen Herrschaften neben Beamten bildeten niederere Diener, deren Ehefrauen und Kinder in diesen Pensionsfond nicht eingeschlossen waren. Deswegen empfiehl fünf Jahre später – im August 1797 – der schon erwähnte Direktor der kaiserlichen Herrengüter Mayer ein sg. provisorisches Institut zu bilden. Niederere Landesherrenangestellte waren aufgrund des Dienstes in drei Klassen aufgeteilt, was die Höhe der Provision deren Witwen und Waisen beeinflusste. Beide Fonds stellten eine Form der Sozialhilfe nur für eine ausgewählte Gruppe der Bevölkerung dar. Auf der Holíčer Herrschaft gab es auch sg. „Jugendstiftung", aus der die ärmsten Bewohner Unterstützung gewannen, beide kaiserlichen Herrengüter gewährten den Untertanen oft Almosengeld in unterschiedlicher Höhe.

Sozial- und Gesundheitspflege in der Slowakei in Organen der Staatsverwaltung in den Jahren 1918–1928

Katarína Švábiková

In der Zeit der Entstehung der Tschechoslowakischen Republik wurden Organe der Sozial- und Gesundheitspflege in der Slowakei Regierungsfachreferate des bevollmächtigten Ministers für die slowakischen Angelegenheiten. Diese Verwaltung bildete das Referat der Sozialpflege und das Referat der Gesundheitspflege beim bevollmächtigten Minister für die slowakischen Angelegenheiten. Fortschreitende Einschränkung der ursprünglich breit konzipierten Kompetenz des bevollmächtigten Ministers für die slowakischen Angelegenheiten hat sich in der Unterordnung verschiedener Agenda den zentralen Prager Ministerien gezeigt, und zwar hat es auch diese Ressorts eingegriffen in 1921, als sich das Referat der Sozialpflege auf die Slowakische Abteilung des Ministeriums der Sozialpflege umgeformt hat, und das Referat der Gesundheitspflege auf die Expositur des Ministeriums des öffentlichen Gesundheitswesens und Körpererziehung.

Neben dem Referat der Sozialpflege beim bevollmächtigten Minister für die slowakischen Angelegenheiten, das sich vor allem mit der Lösung der Fragen der Arbeitslosigkeit, Arbeitsbedingungen, Gehaltkämpfe und Streiks beschäftigte, wurde schon in 1919 durch die Anordnung des Ministeriums der Sozialpflege in Prag Instruktorat des Ministeriums der Sozialpflege um die Jugend in Bratislava gebildet, das der Aufgabenerfüllung des Ministeriums helfen sollte. Der Instruktor in Bratislava war am Anfang direkt dem Ministerium der Sozialpflege in Prag untergeordnet, später kam er unter die Slowakische Abteilung des Ministeriums der Sozialpflege und sein Wirkungsbereich war das ganze Gebiet der Slowakei.

Die Reorganisation der öffentlichen Verwaltung in 1928 betraf mehrere Organe der Staatsverwaltung in der Slowakei, die allmählich untergingen. Eine Ausnahme in dem sozialen und gesundheitlichen Bereich bildete nur das Instruktorat des Ministeriums der Sozialpflege um die Jugend in Bratislava, das bis 1933 tätig war.

Das Schulwesen für anormale Jugend oder Schulpflege um körper- oder mental behinderte Kinder in der 1.ČSR

Daniela Tvrdoňová

Das Thema der körper- und mental behinderten Jugend in der 1. ČSR wurde nicht tabuisiert oder umgegangen. Es gab aber keine spezielle Pflege um die handicapierten Kinder in der Slowakei vor dem Entstehen der Tschechoslowakischen Republik in 1919. Die Studie bringt einen kurzen Überblick über die Entstehung und Wirkung dieser Anstalten.

Für die Ausbildung der körperbehinderten Kinder entstand in 1922 das *Heim slowakischer Krüppelchen in Slávnica* und in 1925 die *Klasse für Körperbehinderte bei der Orthopädischen Klinik in Bratislava.* Allgemein schwächste war die Schulpflege um die mental behinderten Kinder. Als erstes solches Institut in der Slowakei entstand in 1898 das sg. *Blums Institut für Geistesschwache in Plešivec*. Staatsinstitute für die Ausbildung der mental schwachen und behinderten Kinder entstanden erst nach 1924, als die erste *Staatshilfsschule in Bratislava* mit einer Klasse eröffnet wurde. Allmählich wurden weitere Hilfsklassen an Primarschulen eröffnet – Košice (1924,1931), Trenčín (1930, 1931, 1934, 1935) und Komárno (1931). Institute für die Ausbildung der Kinder mit Verhaltensstörungen, populär Arbeitshäuser genannt, kennen wir in der Slowakei schon aus früher. In 1899 war das Institut mit ursprünglichem Name *Staatsarbeitshaus in Košice* gegründet. In 1919 wurde dieses Institut reorganisiert und das *Komenský Institut für die Erziehung verlassener Jugend in Košice* gegründet. Für Mädchen entstand ähnliches Institut – *Mädchenausbildungsstätte des Vereins Rettung in Likier* bei Rimavská Sobota, erst in 1933. Die längste Tradition auf unserem Gebiet hat die Pflege um die Taubstummen. Noch vor dem Jahr 1918 entstanden drei Institute für Taubstumme (1901 in Jelšava, 1903 in Kremnica und 1905 in Bratislava). In 1920 wurde auch das *Institut für Taubstumme mit der Unterrichtssprache Ungarisch in Komárno* gegründet. In 1922 wurde beim Institut für Taubstumme in Kremnica auch Gewerbeschule eingerichtet. Weitere Institute für die Ausbildung der Taubstummen entstanden in 1924 in Košice für Westslowakei und in 1929 wurde die *Schule für die Ausbildung schulpflichtiger taubstummer Kinder in Bratislava* wieder geöffnet. Für blinde Kinder im Alter von sechs bis vierzehn Jahre wurde erst in Mai 1922 das *Tschechoslowakische Institut für Blinde in Levoča* eröffnet.

Viele dieser Institute sind bis heute tätig, andere gingen ziemlich bald zugrunde, aber Archivdokumente informieren uns über Ihre Tätigkeiten.

Institutionalisierung der Sozialpflege um die Kinder und Jugendliche in der Slowakei in 20. und 30. Jahren 20. Jahrhunderts

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha

Populationspolitik in der Tschechoslowakei war Ergebnis zweier gegenläufiger Richtungen in der Politik. Einerseits war es die Mühe die Sozial- und Gesundheitspflege der Bevölkerung auch mit praktischer Politik zu verbessern. Diese konzentrierte sich auf die Organisation der Pflege um die Kinder, Jugendliche und Mütter. Andererseits nahm die tschechoslowakische Regierung mit der Migrationspolitik, die die Regierung für einen Regulierungsfaktor hielt, teil am Weggang zehntausender Bewohner der Tschechoslowakei ins Ausland wegen Arbeit. Die Gegensätzlichkeit dieser Politiken war Ergebnis einer unklaren Konzeption der Populationspolitik der Tschechoslowakei.

Institutionalisierung der Sozialpflege um Kinder und Jugendliche in der Slowakei kann man in der Zeit zwischen den Kriegen als uneinig und inkomplett bezeichnen. Teilweise war es Widerspiegelung der gesamten Sozial-, Gesundheits- und Populationspolitik der Tschechoslowakei. Einerseits kann man die Mühe um die Verbesserung der gesundheitlich-sozialen Verhältnisse in den Regionen nicht bestreiten, andererseits sieht man hier die Unkonzeptionalität, mit der sich das in der Praxis umgesetzt hat. In Regionen mit höchster Kinder- und Säuglingssterblichkeit arbeiteten vor allem freiwillige Organisationen (ČSČK und ihre Beratungsstellen), die Staatsverwaltung und Selbstverwaltung wirkte als Schöpfer und Organisator der Pflege um die Kinder und Jugendliche deutlicher erst in der zweiten Hälfte der 20. Jahren. Es fehlte an finanziellen Mitteln, aber in vielen Regionen fehlte auch ein qualifiziertes ärztliches und soziales Personal. Bezirkspflege um die Jugend als Basis weiterer Entwicklung der sozialgesundheitlichen Aktivitäten in Regionen stabilisierte sich in der Zeit zwischen den Kriegen und wirkte in allen administrativen Bezirken.

Mortalität, Gesundheitszustand und Morbidität der Bevölkerung der Slowakei in der Zwischenkriegszeit

Branislav Šprocha – Pavol Tišliar

In 1920 lag das Niveau der mittleren Lebensdauer bei der Geburt bei Männern bei 43,7 Jahren. Die Frauen hatten bei der Geburt die Chance ungefähr 44,6 Jahre zu erleben. Am Ende der beobachteten Zeit in 1937 lag die mittlere Lebensdauer bei 52 Jahren, bei Frauen bei 54,5–55 Jahren.

Diese Angaben deuten auf allmähliche langsame Verbesserung der Sterblichkeitsverhältnisse. Am markantesten beeinflusste es die Verbesserung der Sterblichkeitsverhältnisse im Kindes- und Säuglingsalter. Außerdem ist noch deutlich, dass bei den Frauen ziemlich deutlich die Mortalität im produktiven Alter herunterging, was das Ergebnis der Abschaffung der Übersterblichkeit der Frauen war.

In der ganzen Zwischenkriegszeit galt, dass die Frauen bei der Geburt eine größere Chance auf ein längeres Leben hatten, als die Männer. Der Unterschied in der mittleren Lebensdauer bei der Geburt war in dieser Zeit an der Grenze 0,9 bis 2,8 Jahre zugunsten der Frauen, wobei sich dieser allmählich vergrößert hat. Am deutlichsten beeinflusste

diesen Unterschied in der mittleren Lebensdauer bei der Geburt zugunsten der Frauen die Intensität der Mortalität in der jüngsten Altersgruppe. Mit der allmählichen Verbesserung der Mortalitätscharakteristiken erhöhte sich auch die Bedeutung der Altersgruppen über 45.

Trotz allem stand die Slowakei hinter anderen Ländern vor allem von Nord- und Westeuropa nach, wo das Niveau der mittleren Lebensdauer bei der Geburt ungefähr um 10 Jahre höher war. Wie unsere Analyse zeigte, einer der wichtigsten Gründe dafür war sehr hohe Mortalität im ersten Lebensjahr.

Die Hauptrolle im Sterblichkeitsprozess spielten epidemische, endemische, Infektionserkrankungen, Todesfälle wegen Erkrankungen der Atemwege und des Verdauungssystem und eine Gruppe anderer Ursachen, wo die Kategorien wie hohes Alter und Erkrankungen des frühen Alters gekoppelt waren. Grundsätzlich kam es in der Zwischenkriegszeit zur Senkung der Mortalitätsintensität. Am markantesten zeigte es sich bei epidemischen, endemischen und Infektionserkrankungen und bei der Gruppe anderer Ursachen (vor allem frühes Alter). Ausnahme waren die Erkrankungen des Zirkulationssystems, wo sich die Mortalität allmählich erhöht hat.

Mit der Bevölkerungsmortalität ist Morbidität und Gesundheitszustand eng verbunden. Obwohl wir für ihre Bewertung nur mit partikulären Informationen disponieren, ist es offensichtlich, dass die Situation in der Slowakei in der Zwischenkriegszeit ziemlich kompliziert war. Es zeigt sich, dass der Gesundheitszustand vor allem in der Nachkriegszeit sehr ungünstig war und die Morbidität sehr hoch war. Eine der wichtigsten Aufgaben im Charakter der Morbidität und damit auch des Gesundheitszustandes und Mortalität spielten zwei Erkrankungen: Grippe, bzw. Grippenepidemien und Tuberkulose.

Gesundheitspflege in Prešov in den ersten Jahren nach dem Gewaltstreich

Peter Kovaľ

Prešov gehörte am Anfang des 20. Jahrhunderts zu bedeutsamen Stadtzentren in der Ostslowakei. Der Gewaltstreich bedeutete für die Stadt eine große Veränderung, vor allem in der Notwendigkeit ein neues Verwaltungsapparat einzuführen, die Verhältnisse nach dem ersten Weltkrieg zu konsolidieren. Gleich im ersten Jahr nach der Veränderung des Staatsystems trafen Prešov mehrere Geschehnisse eher episodischen Charakters, deren Nebenerscheinung auch Gewaltsamkeiten und Lebensverluste der Stadtbürger waren. Bei der Stabilisierung der politischen Verhältnisse war es nötig in der Stadt für die Konsolidation des wirtschaftlichen, sozialen und gesundheitlichen Lebens zu sorgen. Besonders in den ersten Jahren nach dem Krieg war es eine sehr schwere Aufgabe, denn nicht nur in Prešov, sondern auch in anderen Städten war die Begleiterscheinung dieser Zeit die Nachkriegskrisis, die mit einer schweren wirtschaftlich-sozialen Situation verbunden war. Diese war im direkten Zusammenhang mit komplizierten gesundheitlichen Verhältnissen in der Stadt. Der Stadtvorstand bemühte sich sie durch Unterstützung der hygienischen Situation und Ausgabe verschiedener Anordnungen zu verbessern.

In Prešov sorgten für die Gesundheitspflege nach 1918 mehrere Ärzte, die ihre Praxis schon vor dem Gewaltstreich ausübten. In der Stadt gab es zwei öffentliche Krankenhäuser (Stadt- und Infektionskrankenhaus), aber eine bedeutsame Hilfe im

humanen und erziehungs-gesundheitlichen Bereich spielte auch die Prešover Filiale des Vereins Tschechoslowakischer roter Kreuz.

Öffentliches Gesundheitswesen in der Region des Kreises Šaľa

Judita Kovácsová

Situation des Gesundheitswesens heute ist jedem bekannt, es gibt ziemlich wenige Gesundheitskreise und noch weniger Krankenhäuser. Das Referat Öffentliches Gesundheitswesen in der Region Šaľa bemüht sich darum, über die Situation des öffentlichen Gesundheitswesens im Kreis Šaľa in der Zwischenkriegszeit zu informieren. Das Hauptziel ist es die Situation der Gesundheitskreise, Kreisärzte, Beschreibung und Vergleich der Hauptunterschiede zwischen einzelnen Kreisen und ihre allmähliche Modernisierung zu verdeutlichen. Ich versuche die am öftesten vorkommende Krankheiten und Art der Heilung zu untersuchen und zu bewerten. Der Beitrag ist noch um die Epidemien ergänzt, die lange Jahre die Bevölkerung der untersuchten Lokalität quälten. Der Bestandteil des Beitrages ist der Überblick der Zusammenarbeit verschiedener Gemeinschaften, die in der Region wirkten, z.B. Masaryks Gesellschaft gegen Tuberkulose, Verein deutscher Hilfsvereine für an TBC Leidende in Prag. Im Beitrag konzentriere ich mich auf die Arbeit und Tätigkeit der Hebammen und biete den Überblick mancher administrativen Maßnahmen und Kundmachungen im Querschnitt der Gesetze, die mit dem beobachteten Gebiet zusammenhängen.

Entwicklung der Gesundheitspflege in Považská Bystrica mit Nachdruck auf den Aufbau des staatlichen Bezirkskrankenhauses 1938–1957

Juraj Kallo

In der Studie konzentriert sich der Autor auf die Entwicklung der Gesundheitspflege in der Stadt Považská Bystrica seit der ersten schriftlichen Erwähnung über die Heilbäder in 1506 bis zum Fertigbauen und Eröffnung des staatlichen Bezirkskrankenhauses zweiten Typs in 1957. Die Notwendigkeit eines Krankenhauses in Považská Bystrica wurde spürbar am Ende der 30. Jahre, als in Folge der Eröffnung dortiger Munitionsfabrik die Bevölkerungszahl wuchs. Nach mehreren unerfolgreichen Bitten vor und während des zweiten Weltkrieges schien es, dass das Krankenhaus in dem Nachkriegszweijahrplan gebaut wird, aber es kam nicht dazu. Bis zur Eröffnung des neuen Krankenhausgebäudes diente seit 1948 in der Stadt das provisorische Krankenhaus, das in dem Gebäude des Kindergartens siedelte. Mit dem Aufbau des neuen staatlichen Bezirkskrankenhauses begann man endlich in 1952, es wurde fünf Jahre später fertig. Eröffnungsfeierlichkeit des Krankenhauses am 09. Mai 1957 war aber vorzeitig, wegen weiter laufenden Bauarbeiten. Das Krankenhaus begann mit der Tätigkeit für die Öffentlichkeit erst am 01. September 1957, seit diesem Tag funktioniert es bis heute.

Zoznam autorov

Bartha Annamária
Univerzita v Szegede, Maďarsko

Mgr. Richard Drška
Záhorské múzeum v Skalici

PhDr. Anna Falisová, CSc.
Historický ústav SAV v Bratislave

Mgr. Ivana Fialová, PhD.
Slovenský národný archív v Bratislave

Mgr. Martin Garek, PhD.
Katedra histórie FF, Trnavská univerzita v Trnave

Mgr. Mária Grófová
Archív Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Libuša Hrubá
Slovenský národný archív v Bratislave

Mgr. Peter Chorvát, PhD.
Vojenský historický ústav v Bratislave

Mgr. Juraj Kallo
Katedra všeobecných dejín FF, Univerzita Komenského v Bratislave

Mgr. Daniel Haas Kianička, PhD.
NBS – Múzeum mincí a medailí Kremnica

PhDr. Zuzana Kollárová, PhD.
Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad

Mgr. Judita Kovácsová
Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa

PhDr. Peter Kovaľ, PhD.
Inštitút histórie FF, Prešovská univerzita v Prešove

Mgr. Lucia Krchnáková, PhD.
Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici

Doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.
Katedra histórie FF, Trnavská univerzita v Trnave

Mgr. Jana Macounová
Archív Univerzity Komenského v Bratislave

PhDr. Soňa Maťugová
Štátny archív v Bytči, pobočka Dolný Kubín

Doc. PhDr. Eva Morovicsová, PhD.
Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

RNDr. Miroslav Tibor Morovics, CSc.
Historický ústav SAV v Bratislave

Mgr. Katarína Nádaská, PhD.
Východoslovenská galéria v Košiciach

Mgr. Hildegarda Pokreis
Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa

Mgr. Norbert Praženka
MV SR Odbor archívov

Doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.
Katedra histórie FF, Trnavská univerzita v Trnave

PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
Slovenský národný archív v Bratislave

Révész József
Mestské múzeum Kőzseg – riaditeľ, Maďarsko

Szabó Dénes
Múzeum Ferenca Móra v Szegede, Maďarsko

RNDr. Branislav Šprocha, PhD.
Infostat – Výskumné demografické centrum

Mgr. Zuzana Šutaríková
VHÚ – Vojenský historický archív v Bratislave

Mgr. Katarína Švábiková
Katedra archívnictva a pomocných vied historických FF, Univerzita Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.
Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF, Univerzita Komenského v Bratislave

Mgr. Daniela Tvrdoňová, PhD.
Slovenský národný archív v Bratislave

PhDr. Eva Vrabcová
Slovenský národný archív v Bratislave

PhDr. Mária Zajíčková
Záhorské múzeum v Skalici

Mgr. Jana Zaťková, PhD.
VHÚ – Vojenský historický archív v Bratislave

Dr. habil. Mária Žiláková
Univerzita Eötvösa Loránda v Budapešti, Maďarsko

Osobný register

Adamovič, Juraj – 368
Adamovská, Karolína – 471
Aegidius Romanus – 29
Alžbeta Bavorská (Sisi), cisárovná – 155
Alžbeta, manželka Karola I., kráľovná – 20, 23, 24, 64
Ambro, Ján – 255, 258, 259, 260, 261, 262
Ambrozi – 122
Anda, Tibor – 11, 18
Andreanský, Samuel – 125
Andrej – 193
Angermajerová, Jana – 193
Anjou, rod – 6, 24, 27
Antal, Juraj – 305
Antal, Mihály – 39
Antalfy, Jozef – 136
Anzenbacherová, Marie – 340, 344
Appel, Lorenz – 404
Arnold, košický farár – 48, 50, 51, 52
Augusta Mária Luisa, bavorská princezná – 155
Babora, Jozef – 303
Bak, Mihály – 35, 37, 38, 39
Balassa, Ján – 37
Balász, Armín – 121
Balaša, Gejza – 98
Baláž, Juraj – 368
Balážovič, Július – 481, 482
Baldinger, Eugen – 127
Balog – 20
Balogová, Eva – 217
Banelli, Ferenc – 118
Bánik, Juraj – 98, 102, 105
Bárdoš, Vojtech – 358, 363
Bartáková, Bohumila – 369
Barts, Jozef – 263
Bartucz, Lajos – 10, 12, 13, 18
Basch, Arpád – 153
Basta, generál – 102
Batthyány, Adam – 108
Batthyány, rod – 108
Beck, Karol – 126
Beham, Jorg (Gregorius Bohemus/Czech, Juraj Čech) – 44, 45
Beier, Ján – 403
Beierová, Františka – 403
Beláková, Virgília – 371
Belko, Ján – 195
Bella, Jozef – 261
Belo III., kráľ – 14
Belo IV., kráľ – 46
Benedict XII., pápež – 22
Benedikt – 45
Beniač, lekár – 351
Benický, František – 103
Benický, Ladislav – 103
Benický, Tomáš – 103
Berengar – 10
Berényi, Károly – 38
Berényi, Sigmund – 382
Berkovics, lekár – 35
Bernard zo Žerotína – 69
Bertillon, Jacques – 453
Besenyő, János – 26, 33
Bezdek, lekár – 351
Beznák, Štefan – 400
Bielik – 495
Biháry, Ján – 195
Biháryová, Katarína – 193
Binovský, Alexander – 303
Bizik, Július – 415
Blanár – 504
Blanárová, Mária – 404
Blum, Rudolf – 420
Blumová, rod. Friedmanová, Františka (Flóra) – 421
Bodo, Vojtech – 154
Boháč, Juraj – 193
Boháč, Štefan – 193
Boháček, Martin – 193
Boháček, Pavol – 193
Bohunická, Katarína – 196
Bohuš, František – 104
Bonfini, Antonio – 21, 23
Bonifác IX., pápež – 64

Borúth, Andor – 152, 153
Borúth, Andrej – 155
Borúth, rodina – 158
Borúthová, Hermína – 155
Bott, Gabriel – 473
Botta, Ján – 193
Brandtová, Katarína – 467
Braniš, Juraj – 193
Brauchitsch, Šarlota – 156
Brauchitsch, Valter – 156
Braxatoris, Alexander – 409
Brdlík, Jiří – 353
Brož, Václav – 368
Brunerinová, Barbara – 219
Brunnerinová, Anna – 220
Břeský, Eduard – 349
Budiač, Štefan – 193
Bugan, A. – 388
Bugár, kvestor – 294
Buchtala, Jan – 295, 296
Bukovay, Kristián – 163
Bukvayová, Helena – 196
Bulla, Juraj – 126
Burger, Martin – 402
Bužlay, Mojžiš – 43
Carossa, J. – 386
Carpi da, Berengario – 12
Casaleiz, Castro – 383
Caspichoffer, Jakub – 42, 45
Cigánik, Tomáš – 193
Cisárová, Alžbeta – 195
Coburg, Ferdinand – 155
Craczer, Johelinus – 162
Crantz, Henrich – 210
Cromer, Augustín – 56
Csacsinovits, István – 118
Czaba – 155
Czepecz (Cepec), Ján Jakub – 210
Czypser, Klement – 56
Čaplovič, Vavrinec – 123
Čársky, Konštantín – 302, 304, 305, 356, 361
Čatloš, Ferdinand – 142, 156
Černáček, Jozef – 305
Černák, Matúš – 156
Čuvala, Martin – 193
Daňa, Vojtech – 369
Daniš, Jozef – 482
Danišovič, P. – 388
Darvaš, lekár – 376
Dedek, Jozef – 363
Dechtický, František – 413
Delej, Branislav – 146
Demian, Baltazár – 120
Demková, Mária – 471
Deutsch, Alexius – 124
Dezider K., lekár – 276, 277
Dezső, syn Dénesov (Dezider, syn Dionýza) – 20, 32
Dienes, István – 13, 18
Dilling, Tadeáš – 116
Dionýz, ostrihomský arcibiskup – 62
Divald, Karol Ferdinand Ľudovít – 154
Divald, Ľudovít – 127
Divaldová, Mária – 127
Dobrý, Václav – 118
Dohnány, Ladislav – 141
Donáth, Gejza – 124
Donáth, Rudolf – 489
Dragóner, Béla – 58
Dragula,lekár – 158
Draskovich, Ján – 108
Dreveňáková, Mária – 127
Driml, K., lekár – 344
Drobný, generál – 375
Droppa, Ján – 350, 351
Drost, mäsiar – 133
Drtina, František – 322
Drug – 389
Dub, Ján – 86
Duchoň, Jozef – 49
Dunajský, Štefan – 415
Ďurčanský, Ferdinand – 142
Ďurica – 501
Duschnitz, Samuel – 471
Dvorin, Juraj – 195
Dziuban, Martin – 358
Ebecký, rod – 101
Ecker – 501
Éder, Július – 153

Edvi-Illése, György – 153
Ehrlinger, Ľudovít – 113
Eiben, János – 118
Eichlenczová, Mária – 122
Einchenko – 118
Ekstein, František – 120
Eliáš, Štefan – 49
Erber, Jozef – 120
Erdély, Móric – 154
Erdődy, rod – 108
Ernyei, József – 119
Esterházi, František – 93, 94
Esterházyová – 105
Ettl, maliar – 117
Fáber, lekárnik – 35
Fábry, Pavol – 463
Fábryová, Oľga – 472
Failler, Barbara – 107
Fajnorová, Anna – 369
Falada, Karel – 413
Fancz, maliar – 107
Fančaliová Jób, Magdaléna – 122
Fandl, Wolfgang – 45
Fándly, Ján – 193
Fándlyová, Jana – 193
Farkaslaki-Hints, Elek – 24
Fatulová, Katarína – 193
Feigler, Ignác – 260
Fejérváry, Andrej – 75
Felderer, Ján – 168
Feldmár, Zoltán – 481
Ferbstein, Markus – 464
Ferdinand I., cisár – 69, 107, 172
Ferdinand II., cisár – 123
Fetsch, Andrej – 165
Figurová, Anna – 195
Filípek, Ján – 504, 505
Filisini, Tomaso – 107, 108
Filo, Emanuel – 303
Fireherová, Katarína – 217
Fleischmann, Ľudovít – 481
Folberger, Július – 413
Forberger, Viliam – 153
Fonyó, Alexander – 382
Franckhfurther, Samuel – 163
Frank, Károly – 37
Frankenberger, Zdeněk – 286, 296
František Jozef I., cisár – 155
František Štefan Lotrinský, cisár – 170, 397
František, syn správcu z Pavloviec – 400
Freiseisen, Ján Juraj – 169
Frey, Móric Jozef – 170, 171
Fric, Martin – 413
Frič, Otakar – 368
Fričkovská, Mária – 473
Fridrich, povozník kráľovnej Márie – 100
Friedichovič – 179
Friedmann, Alexander – 471
Friedmann, Armin – 269, 270, 471
Friedmann, Móric – 126
Friedmann, rod – 126
Friedmannová, rod. Kleinová, Jolana – 126
Frischmann, Ľudovít – 479
Fritscherová, Mária – 472, 473
Frysch, Ján – 43
Fuermiczway, Ján – 45
Fürst, Moric – 275
Földi, Emanuel – 471
Gajarská, Katarína – 191
Gajarský, Matej – 191
Gajdošík – 501
Gajter, Martius – 35
Galgóciová, Mária – 196
Galhardus de Carceribus – 22
Gallay, Vladimír – 472
Gallo, Pavel – 472
Gallotsik, Alexander – 464, 471
Gaňo, Viliam – 430
Garai, Miklós – 24
Gaube, Adalbert – 161
Gazata, Petrus – 27
Gáž, Ján – 196
Gaža, Ján – 371, 423
Gärtner, Viktor – 471
Gebura, Jozef – 125
Geburová, Magda – 125
Gesöp, lekár – 36
Gideon, Henrik – 471

Gojdič, Ivan – 40, 41
Goldfarbová, Betta – 471
Goldstein, Ignác – 479, 481
Goltze, Franz Johann – 389, 392
Gonda, Igor – 363
Gottdiener, Jozef – 471
Gottlieb, Alexander – 466, 467, 471, 472
Gottlieb, Jenisch – 110
Grandner, Sebastián – 116
Gregorová, Hana – 369
Greisinger, Ján – 148
Grman, Juraj – 190
Gromaticus, Hygius – 140
Grosswirth, Zigmund – 471
Grotte, Fridrich – 471
Grumingerová – 155
Grünfeld, Adolf – 121
Grynaeus, Tamás – 10, 13, 14, 17
Guhr, Michal ml. – 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156
Guhr, Michal st. – 148, 149
Gutten, Juraj – 113
Gwman, Mikuláš – 58
Gyula, László – 12
Haan, Ľudovít – 34, 35, 39
Haas, Július – 275
Habalová, Katarína – 195
Habdelič, Michal – 75
Habsburgová-Lothringen, Mária Raineria – 155
Hackenberger, Kristián – 167
Haffner, Krištof – 130
Hájos, Filip – 479
Halaga, Ondrej – 49, 53, 55, 58
Hálek, Ivan – 408
Halla, Jozef – 413
Hammerschmidt, Jozef ml. – 121
Hammerschmidt, Jozef st. – 121
Hams, Josef – 382
Hanuliak, Václav – 98, 101
Hanzély, Ferenc – 38
Harbakus, Andrej – 472
Harruckern, Ján Juraj – 34
Hartmann, Imrich – 471
Haupfeld, Anton – 37
Haviar, Vladimír – 361
Havlíček, Jaroslav – 374
Hedviga, dcéra Ľudovíta I. – 29
Hedyes, Michael – 60
Hegedűs, Mikuláš – 127, 128
Heger, Jozef – 125
Heill, Ignác – 122
Heill, Ján Juraj – 122
Heill, Jozef Gabriel – 122
Heill, Juraj – 122
Heill, Martin – 122
Heill, rodina – 122, 123
Heillová, Anna Mária – 122
Heillová, Johana – 122
Helciades, Bazil – 172
Hench, komes – 46
Henri I., kráľ Kastílie – 15
Herbord, komes – 42, 46
Hercsúth, Koloman – 426
Herpius, Daniel – 108, 109, 110
Herpius, Christoph Hans – 107, 108
Herpius, Mathes – 108
Hetzker, Pavol – 100
Hézsay, Ján – 137
Hippocrates – 12, 18
Hirschfeld, Markus – 471
Hlawa, Ján – 181, 183
Hluchá, Anna (Anča) – 102
Hluchá, Dorota – 102
Hoffinger, Ján Juraj – 130, 132, 133, 134, 135, 136
Hogne, Daniel – 76
Holekši, Michal – 191
Holénia, Július – 471
Holický, Jozef – 499
Holländer, Móric – 121
Horák, Ján – 421
Horáková, Františka (Flóra) – 421
Horecký, Ferencz – 182
Horvát, Jozef – 196
Horváth, Imrich – 195
Horváthová, Mária – 193
Hoübelbauerova, Júlie – 415
Houdeková, Oľga – 369
Hradský, Jozef – 141

Hracho, Pavol – 193
Hronkinová, vdova – 496
Hrzebiček, Michal – 183
Hubatsek, Josephus – 181
Hübner, Viktor – 275
Hübschmann, Bartolomej – 471
Hübschmann, Zigmund – 471
Hucík, Ján – 126
Hulman, Jozef – 191
Humburský, Hugo – 303, 356
Hupert, Gejza – 472
Hutta, Ján – 191
Hynek, Kristian – 282, 283, 287
Cházar, András – 425
Cherney (Cherneyi), Ján – 210, 256
Chládeková, Anna – 127
Chlumský, Vítězslav – 420
Chrapováči, I. – 472
Chura, Alojz Ján – 302, 323, 443, 452
Chyepech, trnavský mešťan – 45
Ila Tóth, Mihály – 38
Imrich – 56, 57
Irrgang, Ján – 165
Irrgang, Juraj Andrej – 165
Izsák, László – 36
Jakab, Ľudovít – 464
Jakub, mäsiar, trnavský mešťan – 45
Ján XXII., pápež – 21, 22, 32
Ján z Križovian nad Dudváhom – 43
Ján, maliar – 72
Ján, trnavský farár – 45
Ján, vnuk komesa Herborda – 46
Janáková, Anna – 195
Janda, Jan – 415
Jandrišič, Juraj – 193
Janecová, Mária – 195
Janeček, Peter – 375
Janeček, Wáclaw – 183
Jankovec, Václav – 429
Jankovich, Miklós – 10
Jankowaczka, Kristína – 102
Jaroslav, Karel – 375
Jelenek, Fr. – 181
Jenslin, syn komesa Heborda – 42, 46
Jesenský, Ervín – 126
Jesenský, Ferdinand – 126
Jesenský, Ján – 126
Jeszenský, Pavol – 38
Jezsenský, Karol – 38
Jindra, lekár – 472
Jozef II., cisár – 140, 215, 218
Józsa, László – 19, 21, 23, 29, 32
Juckes, Tim – 58
Juhasová, Mária – 193
Junas, Pavol – 193
Juraj, trnavský mešťan – 42
Jurek, František – 368, 369
Jurovský, Anton – 303
Jörger, Max – 93
Kadlec, Ján – 196
Kadlec, Pavol – 196
Kadlečovičová, Alžbeta – 190
Kadlický, Roman – 282
Kafková, Vlastimila – 336
Kaiser – 167
Kákonyi, Július – 350
Kállmán, Imrich – 400
Karai, Gusztáv – 38
Karcina, Ján – 194
Karol I. Róbert z Anjou – 19, 20, 21, 22, 23, 27, 32
Karol IV., cisár – 22, 32
Karol Martel – 23
Karol V., francúzsky kráľ – 29
Karol, syn Karola I. – 22
Kaššovič, Ján – 389
Katalina, dcéra Ľudovíta I. – 29
Katarína, vdova po Pavlovi Hezkerovi – 100
Katona, Franz – 153
Katona, Nándor – 153
Kemplen, Hermann – 126
Kempler, Martin – 127
Kern, Karol – 475
Kézmárszky, Tivadar – 261
Khinus, Peter – 74
Kielhauser, Hubert – 270
Kiliánová, Štepa – 374
Kinga, Éry – 14
Királdi, Ákos – 124

Kiray, Aristid – 277
Kiss, Béla – 36
Kisseliny, Daniela – 161
Klein – 150
Klein, Arnold – 479
Kleinová, Jolana – 126
Kleinová, rod. Vojtášová, Justína – 126
Klement VI., pápež – 26
Klinovský – 495
Klopstock, Gustáv – 121
Knapp, Anton – 191
Knappová, Ľudmila – 367
Kňazovický, Ján – 288
Knoblauch, Martin – 100
Kohároyová, Eva – 104
Kohn, Albert – 124
Kohn, Eugen – 124, 125
Kohn, Filip – 274
Kohn, Koloman – 124
Kohn, Maximilián – 124
Kohút, Ján – 356
Kohutth, Vavrinec – 86
Koch, Karel – 369
Kochlarsch, Štefan – 131
Kolarovič, Ján – 194
Kolář, Antonín – 293
Kolátor, František – 368
Kolátorová, Lýdia – 368
Kolenič, Ján – 193
Koleničová, Juliana – 193
Kollár, Martin – 194
Koloman – 15
Kolouchová-Kraicz, Hana – 369
Komáromy, Ján – 111
Komenský, Ján Amos – 322
Konečný, František – 501
Konswaldt, Ján – 163
Kopčíková, I. – 471
Koriczanský, Ján – 75
Korman, Michal – 356
Korvín, Matej – 279
Kos, Izidor – 389
Koseček – 391
Kostlivý, Stanislav – 282, 283, 287
Kőszeghy-Winkler, Elemír – 153
Kőszegi (Kysecký), rod – 107
Kosztyik, Ferenc – 35, 37
Kovács, Endre – 18
Kovács, Sándor – 115
Kovácsová, Margita – 115
Kováč, Belo – 369
Kovalíková, rod. Murínová, Božena – 127
Kozák, Ján – 195
Kraicz, Ján – 349
Krajčí, Michal – 368
Králik – 495
Králik, Alojz – 121, 123, 125
Králik, Amand Ľudovít – 124
Králik, Arpád – 124
Králik, Ján – 123
Králik, Ladislav – 124
Králiková, Irma – 124
Králiková, Tekla – 124
Krámer, Gusztáv – 37, 38
Krász, Lilla – 208, 212, 215
Kraus, Ján – 415
Krausz, Belo – 464, 465, 466, 471
Krbcová, Jarmila – 409
Krčméryová, Helena – 369
Krepffl, Samuel – 161
Krich, Imrich – 38
Kristína, arcivojvodkyňa – 219
Kristína, slúžka – 196
Krsek, Herman – 288, 305
Kubalová-Karlovská, Gita (Margita) – 369, 370, 373
Kubina, Ľudovít – 369
Kubinyi, András – 41, 55
Kuciplačka, Martin – 191
Kučera, Vratislav – 331
Kuks, Markus – 125
Küküllei, János – 23, 25, 27, 28, 29
Kunfalvi, Pavel – 124, 126
Kunovský, Štefan – 194
Kunsch, Pavel – 150, 155, 156, 158
Kunsch, rodina – 158
Kusý, Šimon – 101
Kuthy, Lajos – 37
Küttel, Dezső – 115
Küttel, Ján Adam – 113

Küttel, Johann – 108, 109
Küttel, Johann Gallus – 109
Küttel, Karol Dezider – 114, 115
Küttel, rodina – 109, 112, 115, 119
Küttel, Samuel – 108, 109, 110, 111, 112
Küttel, Štefan II. – 113
Küttel, Štefan III. – 114
Küttel, Štefan IV. – 114
Kuzičkin, Dimitrij – 489, 494
Kyselý – 501
Lackfi, István – 25
Ladislav I. Svätý, kráľ – 24, 140
Ladislav, trnavský mešťan – 44, 45
Lach, Jozef – 155
Lančaričová, Alžbeta – 196
Langová, Maria Elisabeth – 109
Laslauer, rod – 126
Lauringer, János – 115
Lečko, Jozef – 492
Lečko, Ľudovít – 497
Ledényi-Ladziansky, Július – 304
Lefantovský, rod – 46
Lefkovits, Dezider – 471
Lefkovits, Eduard – 471
Lehuta, Andrej – 191
Leichnamschneider, Ján Jakub – 165, 167
Leichnamschneider, Ján Juraj – 161
Leichnamschneider, Jozef – 161, 165
Lemonová – 163
Lendvay, Lajos – 118
Lepáčková, Paulína – 127
Lepini, František – 104
Lessl, Peter – 165
Lichnerová, babica – 121
Lindensteinová, Margita – 124
Linzbauer – 257
Lischoviny, Ján – 160
Longobard, Jakab, csanádsky biskup – 21
Losonczy, Lehel – 118
Lovíško-Varga, Rudolf – 497
Ľudovít I. Veľký, kráľ – 20, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 32, 32, 64, 162, 172
Ľudovít XIV., francúzsky kráľ – 109
Lukáč, Jozef – 303
Lukáčiková, Marta – 127
Lustig, Eugen – 124
Lutočka, Ľudovít – 472
Lux, Jakab – 37
Löwenberger, Jakub Ján – 94
Macek, Alojz – 356
Macúch, Pavel – 363
Madáč, Jozef – 192
Maďarka, Anna – 193
Magda, babica – 207
Mach, Alexander – 389, 391, 392
Machková, Jožа (Jozefína) – 369
Majorossy, Judit – 54, 55
Majtáneková, Uršuľa – 217
Makišová, Katarína – 191
Malina, Pavol – 374
Malis, Jozef – 127
Malý, Marek – 43
Mandel, Jozef – 270
Mánková, A. – 340
Margita, manželka Ľudovíta I., kráľovná, – 26, 27, 33
Mária Terézia, cisárovná – 93, 112, 120, 122, 125, 140, 209, 216, 280, 487
Mária, dcéra Ľudovíta I. – 29, 100
Mária, tuláčka – 191
Markfeld, lekár – 488
Marko, Michal – 368, 369
Markovicz, Matej – 39
Markovič, Jozef – 373
Marmonstein, Károly – 38
Marsina, Richard – 98
Martin IV., pápež – 48, 50
Martin z Beluše – 43
Martini, Pavol – 70
Márton, Lajos – 153
Masaryk, Tomáš Garrigue – 416
Masaryková, Alica – 348, 427
Maška, Pavel – 155
Matejka, Vincent – 148
Matovičová, Mária – 191
Mattusky, Girik – 184
Matušek, Štefan – 195
Maukš, rod – 123
Maukš, Šimon – 123
Maukšová, Kristína – 123

Mawlancz, Tomáš – 44, 45
Maximilián I., cisár – 69
May, Johann – 148
Maybaum, Arthur – 467
Mayer, Albert Edlen – 397, 399, 400
Mayerhoffer, Mihály – 37
Mayerl, Benedict – 162
Medňanský, Ladislav – 153
Medvecký, Jozef – 123
Medvecký, rod – 123
Medzihradský, Adolf – 122
Meindl, Adolf – 127
Měkká, Jana – 370
Melchiori, J. N. – 130, 132
Menclová, Dobroslava – 98
Menczel, Félix – 481
Mendlik, Oskár – 153
Merthen, notár – 133
Mertl, skalický mešťan – 69
Mervan, Nikolaj – 468, 471
Meseš, Václav – 415
Mihok, Ján – 190
Michalica, Jozef – 195
Michelmayer, lekár – 120
Miksa, Jakub – 368
Miksová, Mária – 368
Mikula, Jozef – 356
Mikuláš z Lechnice – 56
Mikuláš, konverš – 54
Mikuláš, prior trnavského špitála – 43, 44
Milch, Marek – 488
Milota, Albert – 295
Mináriik, Jozef – 192, 415
Mitický, Gejza – 349
Mocik, Anton – 350
Mócsy, Mihály – 37
Modrankovci, rod – 42
Modrer, Eberhard – 44
Mogerdorf, Henrich – 42
Mogerdorferovci, rod – 42
Mohr, Imre – 115
Molitorisz, Štefan – 472
Mondockh, strážnik – 163
Morgenstein, Otto – 471
Morovic, Ján – 482
Móry, Ján – 155
Mosonyi, Albert – 382
Mošková, Anna – 155
Mraz, J. – 464
Mucha, Vojtech – 305
Müller, Gustáv – 264, 282, 283
Müller, Mattheus – 109
Müller, Wolfgang Mattheus – 109
Munkácsi, Alexi – 488, 494, 495
Muran, Mikuláš – 163
Murín, Anton – 126, 127
Murín, Anton Arpád – 126, 127
Murín, Arpád – 121, 126
Murín, Matej – 126
Murín, rod – 126
Murín, Vendelín – 126
Murínová, Margita – 126
Muška, Pavol – 195
Muth, Eva – 218
Mysliveček, Zdeněk – 282, 283
Nádasdy, rod – 108
Nádasi, Ladislav – 121
Nagy, Balázs – 22
Nagy, lekár – 384
Nápravníková, M. – 342
Neltner, Ján – 218
Němcová, Marie – 415
Nemeskéri, János – 11, 14
Németh, Karol – 154
Neumann, Sigfried – 153
Neumann, Thonard – 358
Neupauer, Imrich – 121, 127
Neupauer, Ján – 128
Neupauerová, Klára – 128
Nitsch,Samuel – 148, 149
Nižnanský, Ján – 196
Nižnanský, Martin – 192
Noe, Ester – 218
Nofiáč, Emil – 415
Noml, Antonín – 415
Novomeský, Ladislav – 305
Novotný, Jozef – 368
Novotný, Karol – 193
Nowak, Franz – 181
Nuseel, trnavský mešťan – 45

Obradović, Dušan N. – 383
Ocsovský, Viliam – 137
Oelschläger, Ľudovít – 151
Okoličány, Jozef – 122
Olgyay, Viktor – 153
Omran, Abdel Rahim – 454
Ondrej, syn kráľa Karola I. – 21
Ondrej II., kráľ – 49, 63
Ondrej, trnavský mešťan – 42
Ondrejkovič, Andrej – 190
Ondruška, Juraj – 195
Opluštil, Pavol – 356
Österreich, Jozef August Viktor Klemens Maria – 155
Ostertagová – 162
Osuský – 302
Otr, Ladislav – 277
Paczek, József – 37
Pados, János – 118
Pagetová, Murial – 341
Pais, Dezső – 13
Palkovič, Jozef – 192
Palkovičová, Rosina – 194
Pallavicini – 155
Pammer, Ján – 110
Pammerová, Anna Barbora – 108
Papová, Oľga – 127
Parčan – 396
Pártoš, lekár – 150
Párwi, Joanés – 181, 184
Pásztor, Lajos – 41
Paška, lekár – 376
Paškan, Ján – 144, 146
Pavláková, Terézia – 413
Pavol II., pápež – 279
Pavol, komes – 41
Pázmaň, Peter – 279
Pekar, Janoš – 179, 182, 183
Pekarovič, Martin – 192
Peltzl, Jozef – 134
Pentzar, Juraj – 193
Perényi, Miklós (Mikuláš) – 26, 33
Persianová (Persiana), Mária – 121
Peschko, Florián – 400
Peschková, Juliana – 400
Peter, notár – 54
Péter, syn Gervasia, kanonik z Viviers – 23
Péter, syn Petenyeho – 19, 32
Peter, trnavský mešťan – 42
Petkowitth, Ján – 86
Petrík, Vladimír – 415
Petríková, Eva – 195
Petrovics, Adalbert – 482
Petrovič, Ambróz – 481
Petrovič, Štefan – 146
Pettkó, István – 37
Peverelyová, Zuzana – 163
Pfeiler, Ľudovít – 472
Piačková, Anna – 193
Pircker, Jozef – 133
Pische, František – 472
Piti, Ferenc – 22
Pivorský – 163
Plenck, Jozef – 209, 210, 255, 256
Plháková, Hilda – 369
Podmanický, Ján st. – 487
Pogner, Mert – 45
Pokorný, Michal – 181
Pokorný, Ján – 181
Pokorný, Samuel – 181
Poláček, Tomáš – 193
Polák, Bohuslav – 286, 287
Polák, Milan – 497
Polaková, Zuzana – 191
Polakovičová, Agneša – 194
Polcar, Peter – 326
Politzer, Jakub – 121, 127
Pollacsek, Karel – 270
Pollák, Ignác – 481
Pommer, Michael – 109
Pommerová, Anna Borbála – 109
Pontyos, rodina – 118
Pór, Antal – 27, 28, 29
Porgres, lekár – 488
Portášová, Anna – 196
Posevic (Posewitz) – 148
Pöschl, Ján Gottfried – 161
Praindl, Šalamún – 218
Praindlová, Mária – 218

Príhoda, Jozef – 181
Privorsky, Ján Michal – 162
Prochádzka, Ján – 125
Procházka, Jindřich – 368
Prokop, František – 282, 285
Prokopecz, Michal – 95
Provaznik, Ján – 191
Pružinská, Mária – 122
Pružinský, Jozef – 195
Pröll, Juraj – 130
Racz, Samuel – 210
Raczschenczw, trnavský mešťan – 45
Radlicza, János – 29
Radová, Pavla – 413
Radváni, Hadrián – 40
Ragač, Radoslav – 5
Rajnic, Štefan – 191
Rath, Emerich – 382
Rehák, Gejza – 356
Reithammer, Imre – 118
Repa, Jozef – 192
Reťkovská, Adriana – 50
Reychel, mlynár – 45
Riemer, Jakub – 125
Rigner, František – 403
Rigner, Michal – 403
Rikker, Ján – 111
Rival, Tibor – 143
Robert, kráľ Neapola – 21
Roháč, Juraj – 40
Rojár, Jaroslav – 139
Rončáková, Margita – 127
Rosengerg, Anton – 493
Rosenthalová, rod. Fischerová, Zuzana – 124, 125
Rösner, Karol – 111
Rosol, Emanuel Karel – 367, 369, 409
Roth, Jozef – 274
Roušarová, J. – 344
Rudel, trnavský mešťan – 44
Rudolf II., cisár – 101
Rudolf, syn správcu z Pavloviec – 400
Rusňák, Alojz – 488
Rutšek, Aurel – 486
Růžička, Stanislav – 282
Ružička, Štefan – 481
Růžičková – 369
Rybníčková, A. – 354
Rypáčková, A. – 344
Sailler, Ján – 135
Sartor, Ján – 75
Sasinek, Franko Víťazoslav – 98
Sauer, lekár – 152
Sauerwein, Martin Jozef – 169
Sebeš, gróf z Pezinka – 41
Seidler, Armín – 126
Seidlerová, Mária – 123
Selepčéni, Juraj – 163
Selley, Jozef – 481
Semerád, Ján – 465
Semmelweis, Ignác Filip – 39, 258, 259
Seyfert, Jozef – 161
Sgolanič (Sgollanits), František Jozef – 212
Schattenfroh, profesor – 386
Schebs, Ján – 171
Schein, Marcel – 127
Scheiner, Jozef – 154
Schenzel, Ignác – 404
Schererinová, Anna Mária – 219
Schlecht, Michal – 116
Schlechtinová, Anna – 219
Schmöllzer,(Schmöltzer) Samuel – 162, 165
Schnellová – 163
Schulc, Gašpar – 164
Schulg, Ján, B. – 132
Schultz, Ján Juraj – 165
Schultz, Sebastian – 165
Schwalb, Alexander – 471
Schwartz, lekár – 488
Schwartz, Žigmund – 162, 165, 167
Schwarz, Jakob – 275
Schwester – 150
Siebenkeiss, Ján – 170
Sikula, Ján – 467
Silbiger, Žigmund – 395
Simon, Benjamin – 37
Sitár, Ján – 193
Sivák, Jozef – 304

Slabej, Ľudovít – 363
Sládek, Jozef – 413
Slaninka, Anna – 176
Slányi, Lajos – 153
Slavík, Vladimír – 409
Slivka, Michal – 40, 56
Slugeň, Jozef – 481
Smelý, Ján – 409
Smetánka, lekár – 286
Smithová, Virginia – 159
Snukar, Wolfgang – 45
Sobolovský, Štefan – 427
Somogyi, Zoltán – 41
Sovík, Ján – 126
Soviš, Ján – 193
Sovitsová, Žofia Klára – 110
Specz, Karol – 136
Spilberg, František – 105
Spilka, Antonín – 282, 283, 287
Spiwowsky, Gyorgy – 179, 182
Sswecze, Blazie – 75
Ssylhacek, Ján – 75
Stahli, Juraj – 210
Staneček, Adolf – 273
Stanek, Ivan – 305
Stangel, Július – 121, 127
Stanko, Juraj – 368
Starinský, Peter – 391
Starý, Blassek – 75
Staudt, Lajos – 35, 36
Steffel, Bartolomej – 43
Steidele, Rafael Ján – 210, 256
Stein, František – 124
Steinhard, Samuel – 121
Stejskalová, Františka – 409
Sternbach, Jozef – 131
Stibor zo Stiboríc, ml. – 68
Stibor zo Stiboríc, st. – 67, 68
Stibor, rod – 67
Stimel, Timotej – 103
Stodola, Ivan – 276, 277, 349, 350, 351, 359, 363
Stotter, Ladislav – 127
Strapoň, Adam – 368, 369
Strasser, Mór – 38
Straus, Jozef – 124
Strausz, Zigmund – 471
Strecuľa, Eugen – 128
Strecuľa, Ján – 128
Strecuľa, Jenő – 121
Strehle – 118
Strelinger, Leopold – 270
Streng, Ján – 261
Strešňák, Gábor – 119
Stuller, Július – 139
Stupka, Juraj – 163
Stupka, Matej – 368
Suchý, Václav – 369, 409
Súľovská, Anna – 193
Sumbal, Jaroslav – 305
Surowy, Macek – 79
Svalla, Ferenc – 118
Svalla, Matej – 112, 116, 118
Svoboda, Jozef – 415
Svorada – 505
Swiete, Gergard – 209
Swoncz, Martin – 75
Szabó, lekár – 488
Szabó, Michal – 154
Szabo, Peter – 217
Szalay, Štefan – 111
Szathmáry, László – 13
Szécsi, László – 20, 32
Szemian, Pál – 37
Szende, Katalin – 54, 55
Szentlaitnerinová, Magdaléna Mária – 218
Szigetváry, Ferenc – 119
Szőcs, Karel – 482
Sztankay, Pavol – 112, 115
Šandor, Mikuláš – 126
Šedivý, Juraj – 194
Šefčík, Ján – 193
Ševc, Matej – 172
Šimko, Ľudovít – 350
Šimončič, Jozef – 40
Šimončič, Michal – 195
Šimunčíková, Mária – 192
Šindlerová, M. A. – 336
Šipka, Ján – 193

Šišálka, Matúš – 401
Šišálka, Matúš ml. – 401
Šišálkova, Alžbeta – 401
Školka, (A)Ondrej – 34, 39
Škorík, Matej – 368
Šorčeková, Katarína – 193
Šovinec, Ladislav – 373
Šrobár, Vavro – 139, 271, 323, 430
Šťastný, lekár – 351
Štefan, kaločský biskup – 62
Štefan, košický farár – 64, 65
Štefánek, Anton – 323
Štefánik, Milan Rastislav – 492
Štefánik, Svetozár – 369
Šteflová, Josefa – 415
Štefo, Pavol – 193
Štefunko, Leopold – 274, 275
Štrbák, Andrej – 332
Štúrová-Kukulová, Božena – 353, 355
Štvrtecký, Imrich – 193, 194
Šubert, Pavol – 193
Šubík, František – 303
Šulcová, Jarmila – 409
Šurina, Pavol – 194
Šurinová, Anna – 194
Švejcar, Jozef – 353
Tajhoferin, Mária – 218
Tandlich, Žigmund – 121
Taschner, Štefan – 43
Tauffer, Viliam – 259
Teichner, Hugo – 127
Télessy, József – 36
Temesvári, lekár – 36
Tersánszky, Károly – 118
Tersztyánszky, Matej – 112
Tešedík, Samuel – 34
Tešínska, Otília – 413
Theden, chirurg – 133
Tholt, Teodor – 127
Thomko, Ľudovít – 469
Thomková, Augusta – 472
Thurzo, Viliam – 363
Tichatlík, Tomáš – 193
Tichý, Tomáš – 75
Tobek, Antonín – 472
Tobeková, I. – 472
Tobolářová, E. R. – 344
Tolar, Jozef – 368
Tomáš, ostrihomský vikár – 44
Tomašic, Martin – 193
Tomašovičová, Anna – 196
Tomka, Péter – 10, 13, 14, 17, 18
Tordon, Michal – 121
Torkoš, Ján Justus – 208, 212, 218
Tóth, Imrich – 136, 137, 138
Tóth, Endre – 14
Tramer, Ervin – 353
Trattner, Ján Tomáš – 280
Tréger, Ján – 304, 305, 369
Trnovský, Pavel – 415
Tschermack, Juraj – 129
Tuková, Božena – 356
Tunna, Jozef – 190
Tupíková, Eva – 196
Turčányová, Františka – 471
Tureček, Ján – 192
Turek, Juraj – 194
Turocén – 172
Tutkó, Jozef – 63
Tvarusko, Anton – 484
Tököly, Adam – 93
Tököly, rod – 93
Tököly, Štefan II. – 93
Tököly, Štefan III. – 93
Tökölyová Késmárki, Katarína – 93, 94, 95, 97
Tökölyová, Eva – 93
Tökölyová, Mária – 93
Ulrik – 25
Urban V., pápež – 64, 65
Urban, Juraj – 195
Urbanec, Juraj – 195
Urszinyi, Gyula – 38
Uvačik, Ján – 192
Václav, trnavský farár – 42
Václavková, Juliana – 218
Vaculík, Karel – 367, 367, 369
Vaculíková, F. – 368
Váchová, Kateřina – 415
Valach, Ľudovít – 326

Valek, František – 126
Valovič, Štefan – 195
Vámoš, Gejza – 374
Varga – 10
Vass, Elemír – 153
Vavra, Martin – 193
Véčsei, lekár – 36
Velits, Dezider – 259, 262, 263
Veselý, Anton – 415
Veszelý, Jozef – 136
Větrovec, Jozef – 368
Vida, Mária – 24, 28, 29
Villani, Giovanni – 21
Villani, Mateo – 24
Virsík, Jozef – 275
Virsík, Július – 369
Vítez, Matás – 153
Vlková, V. – 344
Vojtáš, Zoltán – 126
Vojtěch, Jan – 413
Volgwőgner, Jakub – 116
Vordren, František – 415
Vražda, Ľubomír – 145
Vrtal, Vladimír – 489, 495
Waginer, trnavský mešťan – 45
Wagner, Karol – 49, 124
Wehli, Tünde – 20
Weigner, lekár -286
Weinerová, Alžbeta – 471
Weis, Alexander – 479
Weiss, Jakub – 116
Weisz, Jakub – 464
Weisz, Leopold – 481
Welegi, František – 70
Weszpremi, Štefan – 210
Weszter, Pavol – 148, 149
Wick, Vojtech – 49
Widasicz, Ondrej – 89
Wiener, lekár – 383
Wichterl, rodina – 150
Wiktorin, Michal – 181
Wilhemová – 150
Wilisth, Vavrinec – 129
Wimpassinger, Ernst – 118
Winklerová, Anna – 148
Wiškovský, Bedřich – 293
Wlach, Ján – 86
Wolf, Andrej – 210
Wolfner, Ignác – 482
Wolker, Jiří – 150, 151
Wolker, rodina – 150, 151
Wrchowsky, Matej – 181
Yarow, tesár – 70
Záhořová-Nemcová – 367
Záhradka, Martin – 196
Záhradník, Jakub – 195
Zajíček, Michal – 193
Záruba, Quido – 499
Zaťko, Peter – 360
Záturecký, lekár – 274
Zdráhal, Adolf – 368
Zedlaček, Ján – 181
Zeisel, Leopold – 121, 127
Zeman, lekár – 275
Zigmundík, Ján – 39
Zmeškal, Zdenko – 126
Zoh, Felicián – 19, 20, 32
Zorkovská – 163
Zrebený, Alexander – 98
Zrínyi, Mikuláš – 108
Zsákay, lekár – 36
Zsigmond, József – 37
Zsivkovics, Aladár – 38
Zsók, Jozef – 482
Zurbrucken, Michal – 160, 161
Žerotínsky, Bartolomej – 69
Žerotínsky, Ján – 69
Žerotínsky, Karol – 69
Žerotínsky, rod – 69
Žigmund Luxemburský, cisár – 53, 64, 67
Žilinský, Michal – 35, 39
Živica, Jozef – 194
Žuffa, Milan – 360
Žuffa, Vladimír – 369
Žucha, Miroslav – 489, 492

Zemepisný register

Aachen, Nemecko – 24
Abov, región – 453
Amerika – pozri Spojené štáty americké
Anglicko – pozri Veľká Británia
Arad, Rumunsko – 34
Avers, Francúzsko – 25, 33
Ázia – 187
Babín – 122
Báhoň – 370, 434
Balatonújlak, Maďarsko – 12
Balkán – 9
Bánovce nad Bebravou – 76
Banská Bystrica – 99, 133, 171, 375, 439
Banská Štiavnica – 129, 130, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 161
– Štefultov – 137
Barca – 52
Bardejov – 62, 465
Batajnica, Srbsko – 13
Bavorsko – 10
Beckov – 258
Békešská Čaba (Békéscsaba), Maďarsko – 34, 35
Békeš, župa, Maďarsko – 35, 39
Békešsko-Čanádska oblasť, Maďarsko – 34
Bělá pod Bezdězem, Česká republika – 368
Belgicko – 451
Beluša – 43
Benátky, Taliansko – 21, 27
Benepuszta, Maďarsko – 10, 18,
Benice – 103
Berlín, Nemecko – 152
Besarabia, región, Moldavsko – 20,32
Besenov – 14
Bielo Brdo, Chorvátsko – 18
Biely Kostol – 46, 47, 189, 196
Bihardancsháza, Maďarsko – 12, 13,
Bíňovce – 189, 193, 194
Bismarkove ostrovy – 9
Bobrov – 123, 125
Bodrog, rieka – 20, 32
Bohdanovce – 189, 193, 195
Bohunice – 189, 192
Boleráz – 189, 191, 193
– Klčovany – 189, 193
Borinka – 217
Borová – 189, 196
Borský Mikuláš – 194
Borský Svätý Mikuláš – pozri Borský Mikuláš
Bosna a Hercegovina – 141
Branč – 191
Bratislava – 6, 23, 69, 125, 126, 127, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 208, 215, 217, 255, 256, 259, 263, 264, 267, 269, 270, 273, 276, 279, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 293, 294, 295, 298, 299, 302, 303, 304, 305, 307, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 341, 342, 350, 351, 353, 355, 358, 360, 362, 363, 367, 368, 369, 370, 372, 373, 376, 377, 380, 389, 392, 408, 409, 411, 412, 416, 417, 420, 421, 422, 423, 424, 426, 430, 431, 433, 434, 438, 439, 440, 442, 463, 467, 468, 478, 479, 482, 490, 495, 496, 498
– Devín – 219
– Petržalka – 360, 370, 373, 433
– Podhradie – 218, 219
– Prievoz – 360
Bratislava – vidiek, okres – 444
Bratislava, hrad – 140
Bratislava, okres – 142
Bratislava, stolica – 189, 205, 206, 207, 215, 216, 217, 218, 219
Bratislava, župa – 431
Bratislavské Podhradie – pozri Bratislava
Bratislavsko-Nitrianska župa – 484
Bratislavský dištrikt – 218
Brestovany – 43, 45, 217
– Veľké Brestovany – 217
Brezová – pozri Brezová pod Bradlom
Brezová pod Bradlom – 191, 193

Brno, Česká republika – 70, 107, 269, 296, 305, 323, 324, 344, 368, 417, 434
Bučany – 43, 189
Budapešť, Maďarsko – 12, 34, 36, 37, 38, 39, 99, 114, 118, 124, 137, 148, 161, 185, 219, 255, 256,258, 259, 284, 322, 426, 433, 471, 482
– Budín – 28, 121, 218, 219, 256, 280
– Pešť – 37, 38, 114, 161, 185, 219, 255, 256, 258, 433
– Soroksár – 12
Budín – pozri Budapešť, Maďarsko
Buková – 189, 195
Bulharsko – 10, 331, 451
Bystrická dolina – 170
Bytča – 488
Bytčica – pozri Žilina
Cambrai, Francúzsko – 13
Canossa, hrad, Taliansko – 24, 33
Cífer – 275
Contrexeville, Francúzsko – 331
Csorna, Maďarsko – 12, 18
Csorvás, Maďarsko – 38
Csót, Maďarsko – 380
Čadca – 488
Čaňa – 52
Čechy, región, Česká republika – 14, 161, 184, 337, 361, 362, 370, 372, 463
Čermeľský potok, potok – 52
Červený Kameň, panstvo – 216
Červený Kláštor – 154
České kráľovstvo – 212
Československá federatívna republika – 145
Československá republika (ČSR) – 39, 124, 139, 141, 152, 155, 255, 264, 267, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 282, 293, 295, 307, 323, 328, 331, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 345, 346, 348, 361, 367, 371, 407, 408, 409, 411, 416, 417, 422, 424, 425, 427, 429, 434, 436, 437, 438, 445, 446, 450, 451, 457, 458, 463, 472, 476, 482, 484, 486, 487, 489, 498, 501, 506
Čierna Hora – 9
Čierny Brod – 93
Číž – 356, 359, 360
Dalmácia, región, Chorvátsko – 22, 32
Dánsko – 331, 351, 451
Debrecín, Maďarsko – 161
Dechtice – 189, 191
Devín – pozri Bratislava
Diakovce – 474, 481, 483, 483
Diviaky – 274
Dlhá – 189, 194
Dlhá nad Váhom – 474, 479 , 481, 484
Dobrá – 14
Dobrá Voda – 189, 190
Doľany (zaniknuté) – 41 (dnes Majer Svätý Martin v chotári Senca)
Dolná Krupá – 189, 191, 193
Dolná Mičiná – 103
Dolná zem – 34, 488
Dolné Dubové – 189
Dolné Orešany – 45, 189, 192, 193, 195, 197
Dolný Čepeň – pozri Sereď
Dolný Kubín – 120, 121, 122, 123, 124, 125, 159, 395
Dolný Smokovec – pozri Vysoké Tatry
Dolný vonkajší obvod – 216, 217
Domaniža – 498
Domanižanka, rieka – 487
Dorog, Maďarsko – 382
Dravce – 48, 63, 65
Dubnica nad Váhom – 391, 392, 396, 417, 424, 430, 431, 432, 433
Dunaj, rieka – 34, 185
Dunajská Streda – 217, 218, 380, 383
Erdútka – pozri Oravská Lesná
Erlangen, Nemecko – 113
Estónsko – 10
Európa – 10, 17, 18, 25, 59, 65, 126, 187, 188, 279, 282, 348, 356, 363, 372, 378, 380, 423, 438, 451
Falc – pozri Falcko
Falcko, región, Nemecko – 109
Farkašd – pozri Vlčany
Fehérvár – pozri Stoličný Belehrad

Fiľakovo – 355
Francúzsko – 9, 29, 271, 293, 331, 451
Frašták – pozri Hlohovec
Frauenkirchen, Rakúsko – 380, 383, 384
Galanta – 93
Gbely – 404
Gelnica, okres – 440
Gemer, župa – 425
Gerlach, vrch – 151
Gerlachov – 148, 156, 158
Giraltovce – 359
Graz, Rakúsko – 114, 116
Grécko – 159
Gregorova Vieska – 43
Gutramsdorf, Rakúsko – 10
Gyňov – 52
Haag, Holandsko – 380
Habura – 378
Hagensdorf, Rakúsko – 270
Hajmaskér, Maďarsko – 380
Hájske – 474, 478, 481, 483, 484, 485
Halič, región, Poľsko-Ukrajina – 187, 194
Hannersdorf, Rakúsko – 109
Heidelberg, Nemecko – 109
Hlohovec – 45
Hlohovec, okres – 485
Hnúšťa – 359, 371, 372, 416, 423
– Likier – 371, 372, 416, 423
Holandsko – 451
Holíč – 83, 186, 401
Holíč, panstvo – 68, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406
Hont, župa – 137
Horná Kráľová – 474, 481, 483, 485
Horná Krupá – 189, 196
Horná Ves – pozri Kremnica
Hornád, rieka – 55
Horné Dubové – 189, 194
Horné Lefantovce – pozri Lefantovce
Horné Orešany – 45, 189, 190, 194
Horné Uhorsko – 257
Horný Jatov – 474
Horný vonkajší obvod – 217
Hradec Králové, Česká republika – 141, 344
Hrachovo – 368
Hrebienok – 150
Hron, rieka – 14, 99
Hronský Beňadik – 45, 46
Hronský Svätý Beňadik – pozri Hronský Beňadik
Hruštín – 122
Humenné – 359, 465
Humenné, okres – 357, 358
Huncovce – 278
Chmiňany – 468
Chomutov, Česká republika – 337, 339, 341, 342
Chorvátsko – 377
Chtelnica – 191
Chvojnica – 368
Ipeľ, rieka – 14
Island – 451
Jablonka, Poľsko – 121, 127, 128
Jáger, Maďarsko – 257
Jaslovce – pozri Jaslovské Bohunice
Jaslovské Bohunice – 189, 191
– Jaslovce – 189, 191
– Paderovce – 189, 191
Javorina – 156
Jelšava – 416, 423, 425, 426, 432
Jeruzalem, Izrael – 25, 126
Juhoslávia – 331
Kaisersteinbruch, Rakúsko – 392
Kamenný mlyn – pozri Trnava
Kansas City, USA – 152
Karpatská kotlina – 6, 9, 10,12, 14, 17, 18
Kastília, región, Španielsko – 189
Kátlovce – 189, 193
Kecskemét, Maďarsko – 16
Keňa – 9
Kendice – 468
Kenyérmező, Maďarsko – 380, 381, 383, 386
Kenyérmezőpuszta, Maďarsko – 382
Kepešd – pozri Hájske
Kepežd – pozri Hájske
Kežmarok – 123, 153, 155, 276, 277, 278, 368
Kisdobra – pozri Dobrá

Kiskunhalas, Maďarsko – 36
Kláštor pod Znievom – 120, 428
Klčovany – pozri Boleráz
Kluž, Rumunsko – 259, 284
Komárno – 361, 416, 417, 422, 424, 425, 431, 432
Körmend, Maďarsko – 115, 119
Kostolná Parná – pozri Biely Kostol
Kostromskaja, Rusko – 489
Kőszeg, Maďarsko – 6, 107, 108, 109, 111, 115, 119
Košice – 6, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 156, 255, 263, 264, 270, 277, 288, 289, 308, 328, 342, 348, 355, 361, 373, 391, 416, 417, 422, 423, 424, 431, 432, 433, 439, 463, 465, 470, 471
Košice – vidiek, okres – 453
Košice, župa – 269, 432
Košická Veľžupa – 432, 433, 465
Košolná – 189, 193, 195
Krakov, Poľsko – 279
Kráľová nad Váhom – 474, 481, 484
Kráľová – pozri Horná Kráľová
Kráľove Pole, Česká republika – 417
Kráľovské Vinohrady – pozri Vinohrady
Kráľovský Chlmec – 361
Kráľovský Chlmec, okres – 453
Krásno nad Kysucou – 444
Kremnica – 133, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 359, 416, 417, 423, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 433, 434
– Horná Ves – 163
– Veterník – 162
Kremnické Bane – 161, 169
Križovany nad Dudváhom – 43
Krušetnica – 122
Kysuce, región – 452
Kysucké Nové Mesto – 443, 444, 488
Kysucké Nové Mesto, okres – 443
Lefantovce – 46, 360
– Horné Lefantovce – 360
Lechnica – 46
Lemešany – 470
Lendak – 128
Levice – 348
Levoča – 62, 154, 276, 277, 348, 417, 434, 435
Levoča, okres – 440
Libice nad Cidlinou, Česká republika – 14
Liesek – 127
Lieskovec – 106
Liešťany – 274
Likier – pozri Hnúšťa
Lipsko, Nemecko – 152
Liptovský Mikuláš – 154, 276, 277, 348, 350, 355, 360, 368, 423
Litva – 29
Locsmánd – pozri Lutzmannsburg
Lokca – 127
Lomná – 122
Londýn, Veľká Británia – 345
Lošonec – 189, 191, 196
Lovinobaňa – 359
Ľubotice – 470
Lúč na Ostrove – 217
Lučenec – 355, 368, 432
Lučivná – 356
Lukové – pozri Zvolen
Lutzmannsburg, Rakúsko – 109
Ľvov, Ukrajina – 377
Maďarská republika rád – 375, 464
Maďarsko – 6, 18, 34, 39, 99, 107, 119, 124, 155, 156, 295, 331, 356, 359, 360, 373, 380, 420, 421, 422, 423, 431, 432, 433, 444, 451, 484
Magyarsók – pozri Šók
Malokarpatský región – 187, 189
Malý Kereš (Kiškereš/Kiskörös), Maďarsko – 34, 35, 36
Malženice – 47, 189
Marcal, rieka, Maďarsko – 14
Marchegg, Rakúsko – 392
Martin – 124, 267, 273, 308, 342, 352, 353, 373, 439, 490, 491, 497
Matúškovo – 93
Mauthausen, Rakúsko – 384
Medvedzie – pozri Tvrdošín
Medzilaborce – 359, 442

Medzilaborce, okres – 358
Mettlach, Nemecko – 115
Mezőbánd, (Band), Rumunsko – 11, 18
Michalovce – 358, 359, 443, 465
Michalovce, okres – 357, 358, 505
Mikulčice, Česká republika – 14
Mitrovice, Česká republika – 185
Mníchov, Nemecko – 155
Močenok – 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485
Močonok – pozri Močenok
Modra – 14, 45, 215, 216
Modranka – pozri Trnava
Moháč, Maďarsko – 69
Moldava nad Bodvou, okres – 444
Monte Albán, Mexiko – 9
Montpellier, Francúzsko – 29
Morava, región, Česká republika – 27, 83, 185, 193, 361, 362, 401
Moravany – 14
Moravská Prietržka – pozri Prietržka
Môťová – pozri Zvolen
Muráň – 361
Muránska Huta – 360
– Predná Hora – 360
Myjava – 193
Mynárce – 14
Nádaš – pozri Trstín
Naháč – 189, 193
Námestovo – 120, 121, 123, 125, 126, 359, 395
Neapol, Taliansko – 21, 24, 32
Neckenmarkt, Rakúsko – 380
Neded – 368, 474, 479, 481, 482, 484
Nemecká Prietržka – pozri Prietržka
Nemecko – 142, 156, 271, 293, 331, 373, 391, 392, 451, 463
Nice, Francúzsko – 331
Nireďháza (Nyíregyháza), Maďarsko – 34
Nitra – 255, 263, 264, 360, 485
Nitra, okres – 485
Nitra, región – 452
Nitra, župa – 431
Nižná – 122
– Zemianska Dedina – 122
Nórsko – 451, 463
Nové Mesto nad Váhom – 503
Nové Zámky – 14
Nový Smokovec – pozri Vysoké Tatry
Nový Zéland – 9
Opava, Česká republika – 337, 339, 342
Orava, panstvo – 123
Orava, región – 6, 120, 121, 122, 123, 128, 452
Orava, rieka – 388
Oravská Jasenica – 121
Oravská Lesná – 122
Oravská Polhora – 121
Oravská priehrada – 389
Oravská stolica – 120, 121, 122, 123, 128
Oravský Podzámok – 121, 124
Orešany – 191
Orlové – pozri Považská Bystrica
Ostfyassonyfa, Maďarsko – 380
Ostrihom, Maďarsko – 99, 185, 381, 382
Ostrovany – 470
Osvienčim, Poľsko – 125, 126
Paderovce – pozri Jaslovské Bohunice
Pamhagen, Rakúsko – 109
Paríž, Francúzsko – 346
Parná (zaniknutá) – pozri Kostolná Parná
Párnica – 121, 124
Pata – 474, 481, 484
Patak – pozri Sárospatak
Pavlovice, Česká republika – 397, 400
Pečovská Nová Ves – 470
Pered – pozri Tešedíkovo
Peru – 9, 12
Perzia – 190
Pešť – pozri Budapešť
Petržalka – pozri Bratislava
Pezinok – 41
Pforzheim, Nemecko – 109
Piešťany – 141, 332
Piliny, Maďarsko – 14
Pitvaroš (Pitvaros), Maďarsko – 38
Plavecké panstvo – 194
Plešivec – 420, 421
Plombières-lès-Dijon, Francúzsko – 331
Podhoľany, Česká republika – 368

Podkarpatská Rus – 263, 344, 371, 407, 436, 450, 451
Pohronská župa – 267
Polianka – pozri Tatranská Polianka
Poľný Berínčok (Mezőberény), Maďarsko – 34, 35, 37, 38, 39
Poľsko – 29, 123, 331, 407
Polynézia – 11
Pomogy – pozri Pamhagen
Poprad – 124, 148, 150, 153, 155, 156, 278, 348, 355
– Spišská Sobota – 278, 348
– Veľká – 148
Popradské Pleso, jazero – 150
Považie, región – 452
Považská Bystrica – 360, 361, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 503, 504, 506, 507
– Orlové – 493
– Považské Podhradie – 360, 361
– Šebešťanová – 488
Považská Bystrica, okres – 496
Považská župa – 273
Považské Podhradie – pozri Považská Bystrica
Praha, Česká republika – 212, 261, 269, 274, 276, 279, 284, 285, 293, 296, 305, 322, 323, 336, 337, 339, 342, 343, 346, 349, 356, 361, 367, 368, 369, 408, 410, 411, 412, 413, 417, 426, 427, 428, 430, 432, 433, 434, 482, 484, 490, 499, 500, 501
– Vinohrady – 368
Predná Hora – pozri Muránska Huta
Prešov – 270, 355, 358, 389, 426, 431, 433, 434, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473
– Solivar – 468, 470, 473
Prešporok – pozri Bratislava
Prietržka – 68, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 80, 82, 83, 84
Prievaly – 193
Prievidza – 359
Prievoz – pozri Bratislava
Prostějov, Česká republika – 151, 489
Przemyśl, Poľsko – 377
Púchov – 277, 417, 495
Púchov, okres – 496
Pusté Úľany – 93
Rabčice – 126
Radačov – pozri Radatice
Radatice – 468
– Radačov – 468
Radošovce – 189, 190
Rajec – 489
Rakúsko – 107, 109, 132, 141, 270, 293, 380, 401
Rakúsko-Uhorsko – 89, 336, 380, 381, 463
Rastice – pozri Zlaté Klasy
Ratková – 444
Rechnitz, Rakúsko – 118
Répce, rieka, Maďarsko – 14
Rétközberencs, Maďarsko – 12
Revúca – 444
Rím, Taliansko – 116
Rimavská Sobota – 255, 263, 264, 375
Rohonc – pozri Rechnitz
Rohovce – 218
Rožňava – 442
Rožňava, okres – 442
Rudno – 274
Rumunsko – 360, 451
Ružindol – 189, 193
Ružomberok – 355
– Rybárpole – 355
Rybáre – pozri Sliač
Rybárpole – pozri Ružomberok
Sabinov – 443, 470
Sabinov, okres – 453
San Miguel, Španielsko – 10
Sárospatak, Maďarsko – 19
Sárvár, Maďarsko – 118
Sarvaš (Szarvas), Maďarsko – 34, 35, 37
Sasko, región, Nemecko – 107, 109
Selice – 474, 479, 481, 482, 484
– Šók – 474, 481, 484
Seňa – 52
Senec – 41, 93, 127, 433

Senica – 359
Sereď – 93, 94, 96, 97, 217, 479, 480, 493
– Dolný Čepeň – 217
Sereď, okres – 142
Schlosshof, Rakúsko – 219
Schönau – pozri Tatranská Polianka
Schreiberhau (Szklarska Poręba), Poľsko – 152
Sicília, Taliansko – 25, 26
Skalica – 67, 69, 83, 89, 172, 173, 184, 261, 355
Sklené Teplice – 138
Slatina – 99
Slavkovský štít, vrch – 148
Slavnica – 416, 417, 418
Sliač – 102
– Rybáre – 102
Sliezsko, región, Poľsko, Česká republika – 184
Slovenská ľudová republika – 463
Slovenská republika – 125, 128, 140, 142, 145, 146, 154, 156, 332, 356, 357, 358, 373, 388, 445
Slovenská republika rád – 463, 464
Slovenské Pravno – 163
Slovensko – 5, 6, 7, 14, 40, 65, 139, 140, 187, 188, 207, 210, 255, 257, 264, 267, 269, 272, 276, 278, 279, 280, 295, 307, 323, 330, 337, 344, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 359, 360, 361, 362, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 378, 380, 388, 389, 391, 392, 393, 396, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 424, 426, 427, 428, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 451, 452, 453, 454, 455, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 467, 468, 470, 473, 475, 478, 486, 494, 495, 499, 505
Slovenský Komlóš (Tóthkomlós), Maďarsko – 34, 35, 38, 39
Slovenský Raj, pohorie – 154
Slovenský štát – 391
Smolenice – 189, 192, 195, 196
– Smolenická Nová Ves – 189, 192
Smolenice, okres – 275
Smolenická Nová Ves – pozri Smolenice
Snina, okres – 453
Solivar – pozri Prešov
Sološnica – 195
Soroksár – pozri Budapešť
Sovietsky zväz (ZSSR) – 142, 359, 360, 391, 451
Spiš, región – 154, 440, 453
Spiš, župa – 276
Spišská Belá – 155
Spišská Nová Ves – 153
Spišská Sobota – pozri Poprad
Spišská Stará Ves – 276, 278
Spišská Stará Ves, okres – 453
Spišské Podhradie – 51, 65
Spišský Štiavnik – 64
Spojené štáty americké (USA) – 123, 152, 271
Srbsko – 9
Stará Ľubovňa – 276
Stará Ľubovňa, okres – 453
Starý Smokovec – 148, 150, 153, 154
Stoličný Belehrad (Székesfehérvár), Maďarsko – 14, 15, 21, 28, 48, 62, 63
Stráže – pozri Stráže nad Myjavou
Stráže nad Myjavou – pozri Šaštín- Stráže
Strážnice, Česká republika – 69
Strážnice, panstvo, Česká republika – 69
Stredná Amerika – 9
Stropkov – 359
Stropkov, okres – 358
Stupava – 219, 220
Sudoměřice, Česká republika – 83, 85, 86
Suchá nad Parnou – 189, 195
Svätý Jur – 195
Svätý Móric, Švajčiarsko – 152
Sverepec – 506
Szabadkígyós, Maďarsko – 14
Szakony, Maďarsko – 13
Szombathely, Maďarsko – 111, 113, 118
Szőreg, Maďarsko – 12

Šaľa – 93, 473, 474, 478, 479, 481, 482, 483, 484, 485
– Veča – 474, 479, 481, 484
Šaľa nad Váhom – pozri Šaľa
Šaľa, okres – 474, 479, 481, 482, 483, 485
Šaľa, región – 473
Šamorín – 218, 380, 383
Šariš, región – 453
Šariš, župa – 464, 470
Šarišsko-Zemplínska župa – 267
Šaštín-Stráže – 194, 400, 405
Šaštín – 194, 405
Stráže nad Myjavou – 400
Šaštín, panstvo – 397, 400, 401, 402, 406
Šebastová – pozri Vyšná Šebastová
Šebešťanová – pozri Považská Bystrica
Šelpice – 189, 193
Šintava – 45, 474, 479, 480, 482, 483, 484, 485
Šintava, panstvo – 95, 207
Šók – pozri Selice
Šoporňa – 474, 481, 483, 484
Šoproň, Maďarsko – 110
Šoproň, župa, Maďarsko – 114
Špačince – 189, 193
Španielsko – 10
Štefultov – pozri Banská Štiavnica
Štiavnické Bane – 130, 132, 137
Štós – 356
Štrasburg, Francúzsko – 109
Štrbské Pleso – pozri Vysoké Tatry
Švajčiarsko – 451
Švédsko – 451, 463
Tahiti – 9
Taliansko – 21, 293, 391
Tatranská Lomnica – pozri Vysoké Tatry
Tatranská Polianka – pozri Vysoké Tatry
Tatranská župa – 267
Tatranské Matliare – pozri Vysoké Tatry
Tátraszéplak – pozri Tatranská Polianka
Tatry – pozri Vysoké Tatry
Téglás-Angolkert, Maďarsko – 15
Tekov, región – 452
Tekov, župa – 137
Temesvár, Rumunsko – 19
Terchová – 270
Tešedíkovo – 474, 475, 479, 481, 483, 484
Tisa, rieka – 34
Tiszaeszlár-Bashalom, Maďarsko – 11, 18
Tokod, Maďarsko – 382
Topoľčany – 355
Topoľčianky – 155
Tornok – pozri Trnovec nad Váhom
Trakovice – 43
Transylvánia, región, Rumunsko – 14, 27
Trebišov – 358
Trebišov, okres – 357, 358, 453
Trenčianske Teplice – 431
Trenčín – 303, 416, 422, 490, 491, 492, 494, 497
Trenčín, okres – 142, 193
Trenčín, stolica – 256
Trenčín, župa – 431
Trnava – 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 116, 141, 172, 188, 189, 210, 210, 215, 216, 219, 220, 255, 274, 275, 279, 280, 355
– Kamenný mlyn – 46
– Modranka – 42, 45, 46, 47, 189
Trnava, okres – 142
Trnávka, rieka – 44
Trnavský dištrikt – 219
Trnovec nad Váhom – 474, 479, 481, 482, 484
Trstená – 120, 121, 123, 124, 126, 127, 128, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 442
– Ústie nad Oravou – 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396
Trstín – 189, 193, 194
Tübingen, Nemecko – 109
Turčianske Teplice – 163, 429
Turčiansky Svätý Martin – pozri Martin
Turiec, región – 120
Turzovka – 273
Tvrdošín – 120, 121, 123, 124, 127, 390, 391
– Medvedzie – 123

Uhorské kráľovstvo – 14, 63, 280
Uhorsko – 12, 21, 22, 24, 25, 27, 29, 32, 59, 62, 107, 109, 123, 140, 161, 166, 187, 188, 205, 208, 210, 255, 256, 257, 258, 262, 263, 264, 279, 281, 348, 371, 425, 475
Uhrovec – 481
Ulm, Nemecko – 113
USA – pozri Spojené štáty americké
Ústie nad Oravou – pozri Trstená
Užhorod, Ukrajina – 259, 263, 264
Váh, rieka – 431, 493
Vala (dnes Wallern) Rakúsko – 109
Valašsko, región, Rumunsko – 20, 29
Varín – 270
Vas, župa, Maďarsko – 107, 111, 114, 119
Vasiľov – 122
Vavrišovo – 368
Veča – pozri Šaľa
Veča nad Váhom – pozri Veča
Velická dolina – 148
Veľká – pozri Poprad
Veľká Británia – 271, 451, 463
Veľká Bytča, okres – 496
Veľké Brestovany – pozri Brestovany
Veľké Kapušany – 361
Veľké Tŕnie – pozri Vinosady
Veľké Úľany – 93
Veľký Bánhedeš (Nagybánhegyes), Maďarsko – 35
Veľký Biel – 433
Veľký Dvor – 43
Veľký Meder – 380, 383
Veľký Sibín, Rumunsko – 259
Veľký Slavkov – 148
Veľký Šariš – 269, 270, 470
Veľký Varadín, Rumunsko – 259
Vereb, Maďarsko – 10, 12, 13,
Veselí nad Moravou, Česká republika – 76
Vesprém, župa, Maďarsko – 114
Veszprém, Maďarsko – 22
Veterník – pozri Kremnica
Viedeň, Rakúsko – 114, 116, 130, 131, 132, 133, 175, 193, 210, 255, 258, 262, 279, 280, 323, 331, 397, 400, 403, 404, 405, 420
Vieska – 76
Vichy, Francúzsko – 331
Vindšachta – pozri Banská Štiavnica
Vinkovec, Chorvátsko – 377
Vinohrady – pozri Praha
Vinohrady nad Váhom – 485
Vinosady – 41
– Veľké Tŕnie – 41
Višehrad, Maďarsko – 21, 23
Vittel, Francúzsko – 331
Vlčany – 474, 479, 481, 482, 483, 484
Vojka nad Dunajom – 218
Vranov nad Topľou – 359
Vranov nad Topľou, okres – 357, 358
Vrbové – 124, 192
Vrchteplá – 501
Vršovice, Česká republika – 368
Vrútky – 124
Východoslovenská župa – 277
Vysoká – 273
Vysoké Tatry – 6, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 158, 349, 356, 360
– Dolný Smokovec – 349, 356, 360
– Nový Smokovec – 148, 151, 153, 356
– Tatranská Polianka – 6, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 158
– Štrbské Pleso – 148, 150, 155, 156
– Tatranská Lomnica – 150, 154
– Tatranské Matliare – 154
Vysoké Tatry, pohorie – 148, 150, 152, 154, 156, 158
Vyšná Šebastová – 470
Vyšné Ružbachy – 154
Wartburg, Nemecko – 58
Westerheim – pozri Tatranská Polianka
Westerovo – pozri Tatranská Polianka
Wiesbaden, Nemecko – 152
Záhorie, región – 6, 193

Záhorský obvod – 218, 219, 220
Zákamenné – 121, 122, 126
Zalacsány, Maďarsko – 380
Zalavár-Kápolna, Maďarsko – 15
Zara (Zadar), Chorvátsko – 24
Zelené pleso, jazero – 150
Zeleneč – 45, 217
Zemianska Dedina – pozri Nižná
Zemplín, región – 453
Zlatá Baňa – 468
Zlaté Klasy – 218
– Rastice – 218
ZSSR – pozri Sovietsky zväz
Zubrohlava – 126
Zürich, Švajčiarsko – 331
Zvolen – 26, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106
– Lukové – 106
– Môťová – 102
Zvolen, panstvo 100, 101
Zvolen, župa – 137
Zvončín – 189, 195
Zywiec, Poľsko – 123
Žabokreky – 126
Ždiar – 156
Železno – 356, 359, 360
Ženeva, Švajčiarsko – 372
Žerotín, Česká republika – 69
Žiar – 361
Žihárec – 474, 481, 484
Žilina – 50, 126, 127, 355, 372, 423, 488, 489, 490, 491, 492, 494, 496, 497, 500, 504, 505
– Bytčica – 372, 423, 491
Žipov – 468
Žitný ostrov – 373

Od špitála k nemocnici

Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osveta v dejinách Slovenska

Vydal
Slovenský národný archív
Bratislava 2013
Texty neprešli jazykovou úpravou.

Editorky:
Mgr. Ivana Fialová, PhD.
Mgr. Daniela Tvrdoňová, PhD.

Preklad resumé:
Mgr. Jana Švabčíková

Návrh obálky:
Mgr. Ivana Fialová, PhD.
Mgr. Daniela Tvrdoňová, PhD.
Fotografie na obálke:
SNA, Zbierka dokumentácie ONF

Tlač: Tlačiareň Ministerstva vnútra SR

ISBN 978-80-970666-6-6

Starostlivosť o tých, ktorí pomoc potrebujú, formovala ľudskú spoločnosť už od najstarších čias a stretávame sa s ňou už v praveku. Fenomén starostlivosti o druhých sa stal aj prirodzenou súčasťou vznikajúcich náboženských systémov. Historicky sa vyvíjali jej formy, vznikali a zanikali rôzne zdravotnícke a sociálne inštitúcie a menila sa úloha štátu v tejto oblasti. V stredoveku u nás vznikla sieť špitálov a leprosárií, ktoré sa zo slobodných kráľovských miest postupne rozšírili aj do menších zemepanských mestečiek a dokonca i niektorých väčších obcí. Špitály, ktoré existovali až do vzniku moderných nemocníc, v sebe spájali prvky zdravotnej a sociálnej starostlivosti s poskytovaním duchovnej útechy ich chovancom. Postupne začal časť kompetencií v oblasti sociálnej a zdravotnej starostlivosti preberať štát a v Uhorsku na regionálnej úrovni šľachtické stolice. Tento proces, ktorý sa výrazne zintenzívnil v priebehu osvietenského 18. storočia, pokračuje až do dnešných dní. Po vzniku Československej republiky v roku 1918 stáli pred novovzniknutým demokratickým štátom v tejto oblasti veľké výzvy, s ktorými sa musel vyrovnať. Totalitné diktatúry 20. storočia sa programovo snažili prezentovať diskontinuitu s predchádzajúcim obdobím a vytvárať „nového človeka", čomu podriadili celú spoločnosť. Zborník štúdií, ktorý držíte v rukách, predstavuje nové poznatky a má tiež ambíciu pomôcť po období poklesu záujmu opätovne „naštartovať" vedecké bádanie v tejto oblasti.

Radoslav Ragač

© Slovenský národný archív
Bratislava 2013

ISBN 978-80-970666-6-6
9 788097 066666